

OTOREPČEV ZBORNIK

AD FONTES

AD FONTES. OTOREPČEV ZBORNIK

© 2005, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa

Uredila Darja Mihelič

Prevajalci Niko Hudelja, Mira Šumrada – iz slovenščine v nemščino; Chiara Comandi, Neva Makuc, Deborah Rogoznica – iz slovenščine v italijanščino; Breda Biščak, Cvetka Puncer – iz slovenščine v angleščino, Darja Mihelič – iz nemščine v slovenščino; p. Edmund Böhm, Primož Simoniti, Irena Žmuc – iz latinščine v slovenščino

Oblikovanje ovitka Irena Mandelj

Izpis začetnic Marko Prpič

Izdajatelj Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU
(zanj: Darja Mihelič)

Založnik Založba ZRC, ZRC SAZU

Za založnika Oto Luthar

Glavni urednik Vojislav Likar

Likovno-grafična urednica Milojka Žalik Huzjan

Tisk Collegium graphicum d. o. o., Ljubljana

Tisk zbornika sta podprla Agencija za raziskovalno dejavnost RS,
Znanstvenoraziskovalni center SAZU

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4)(082)
012 Otorepec B.

AD fontes : Otorepčev zbornik / uredila Darja Mihelič ;
[prevajalci Niko Hudelja ... et al.]. - Ljubljana : Založba ZRC,
ZRC SAZU, 2005

ISBN 961-6568-13-2
1. Mihelič, Darja 2. Otorepec, Božo
223132928

AD FONTES
OTOREPČEV ZBORNIK

Uredila
DARJA MIHELIČ

LJUBLJANA 2005

KAZALO

DARJA MIHELIC	
Božo Oturepec – življenje in delo, veselje in otožnost.....	11
VALT JUREČIČ	
Božo Oturepec in društvo Heraldica Slovenica	27
NATAŠA STERGAR, DRAGO SAMEC	
Bibliografija prof. dr. Boža Oturepca.....	31
PETER ŠTIH	
Ženski samostan v Kopru leta 908 – prezrta najstarejša monastična ustanova na ozemlju Republike Slovenije	43
REINHARD HÄRTEL	
Zur Überlieferung der älteren Urkunden für das Kloster Beligna	61
IGNACIJ VOJE	
Formular dubrovniške zadolžnice.....	73
NATAŠA GOLOB	
Rokopis za gospoda Ludvika s Kozjaka. Avstrijska kronika o 95 gospostvih in pesnitev o Aleksandru.....	77
DARJA MIHELIC	
Bog je najprej samemu sebi brado ustvaril. Spor med koprsko škofijo in Pirančani za dajatev od pridelka olja (začetek 13. stoletja).....	97
ZDENKA BONIN	
Poročna pogodba iz leta 1580 iz Dola pri Hrastovljah	127
ANA LAVRIČ	
Janez Gregor Dolničar – kronist ljubljanskega mesta.....	139
MIHA PREINFALK	
Listine v zapuščinskih inventarjih kot zgodovinski vir v teoriji in praksi.....	159

GÜNTHER BERNHARD Die Bibliotheksschenkung des Bischofs Sigismund von Laibach (1484). Ein Beitrag zum Humanismus in Innerösterreich.....	187
IRENA ŽMUC, GREGOR MODER Bakalavreatske teze iz zbirk Mestnega muzeja Ljubljana	197
KATJA MAHNIČ ŽVANUT Prispevek k preučevanju srednjeveških ženskih pečatov.....	213
BARBARA ŽABOTA Grb družine Khisl in njegove izboljšave.....	227
HARALD KRAHWINKLER Genealogica Styriensia.....	237
BRANKO MARUŠIČ Kaj je Ortaona?	243
ANDREJ PLETERSKI Ustno in pisno izročilo na Ogečah.....	249
MATJAŽ BIZJAK Gutenberg in briksenska posest vzhodno od Tržiške Bistrice.....	255
JOŽE ŽONTAR O soseskah na Gorenjskem	271
STANE GRANDA K zgodovini cvička	281
MIHA KOSI Cruciferi – cruceignati. Prispevek k zgodovini križarskih vojn in križarskih viteških redov v 12.–13. stoletju.....	303
WALTER BRUNNER Von den Mühen und Gefahren des Reisens in der Untersteiermark und in Krain in der frühen Neuzeit	345
DARKO DAROVEC Ponižani, razžaljeni in izgnani. Tihotapstvo in razbojništvo v Beneški Istri v novem veku.....	357

NATAŠA BUDNA KODRIČ Potovanje trgovskega pomočnika Valentina Češka (odlomki pisem)	367
FRANCE KRESAL Stečajno pravo in kazenske določbe za stečaj in bankrot v jugoslovanskem kazenskem zakoniku iz leta 1929	383
JELKA MELIK Kazensko pravo in arhivsko gradivo kazenskih sodišč na Slovenskem po drugi svetovni vojni	393
BORIS GOLEC Etnično-jezikovna struktura slovenskih celinskih mest do prehoda v novi vek. (Poskus kvantitativnega ovrednotenja)	401
VASILIJ MELIK Volitve v avstrijsko delegacijo Avstro–Ogrske in Slovenci	411
ANDREJ RAHTEN Cesar Karel in »jugoslovansko vprašanje« v okviru razprav o državnopravni reformi habsburške monarhije	417
JANEZ ŠUMRADA Študenti iz Štajerske, Koroške in Kranjske na univerzi v Straßburgu / Strasbourg od začetkov 17. do konca 18. stoletja	429
EVA HOLZ Češki časopis Politik o slovenskih paralelkah na celjski gimnaziji v letu 1894.....	435
ANDREJ VOVKO Članstvo Slovenske matice v Ljubljani do prve svetovne vojne	447
DAMJAN PRELOVŠEK Pomen umetne obrti v delu arhitekta Jožeta Plečnika	467
IGOR GRDINA Kocbek med ptolemajskimi in galilejevskimi krogi	481
MIHA SERUČNIK Krajevno in osebno kazalo.....	491
KAZALO AVTORJEV	5XX

DARJA MIHELČ

BOŽO OTOREPEC – ŽIVLJENJE IN DELO, VESELJE IN OTOŽNOST¹

Otroštvo in šolanje

Profesor Božo Otorespec je 24. decembra 2004 praznoval svoj 80-letni jubilej. Rojen je bil v času prve Jugoslavije, na božični večer 1924 v Orehovcu pri Križevcih na Hrvaškem, zato sta ga starša – *nomen est omen* – poimenovala Božidar. Otorespčev rod izvira iz sv. Eme pri Podčetrtku na slovenskem Štajerskem. Priimek je ohranjen v zapisih iz 16. stoletja v obliki Vrtorepec; etimološko bi beseda lahko izhajala iz povezave vrta in repe, manj verjetno iz vrtenja rëpa. V prvi polovici sedemdesetih let 16. stoletja, v času hrvaško–slovenskega kmečkega upora, sta priimek *Verttorepez*, *Vertterepez* imela dva podložna kmeta na podčetrškem gospostvu Sigmunda Tattenbacha: Andre in Jurkho,² Otorespčeva prednika.

Priimek Otorespec je večkrat povzročal težave ljudem iz nemškega jezikovnega okolja: profesorja so občasno naslavljali z Otto Repetz. Zapominjanje priimka – ki sicer ni prav redek, a tudi ne preveč običajen – je občasno povzročalo težave tudi študentom na fakulteti, kjer je predaval. Včasih so profesorja »prekrstili« v Koropca, drugič v Berkopca, hudomušno pa tudi v junaka tedanjega hit–stripa – Zvitorepca.

Domačiji Otorespčevih se je kasneje reklo »pri Glažarju«. Tam je bil rojen Božov ded, ki pa se je z družino naselil v Braslovčah.³ Bo-

Božo z očetom, mamo in sestro

¹ Zapis se deloma naslanja na prispevke: Sergij VILFAN, Božo Otorespec – sedemdesetletnik, *Zgodovinski časopis* (Ljubljana), 48/1994, 559–564; Ema UMEK, Dr. Božo Otorespec – sedemdesetletnik, *Arhivi* (Ljubljana), 17/1994, 184–185; Stane GRANDA, Božo Otorespec – 70 let, *Kronika* (Ljubljana), 42/1994, 82–84; Stane GRANDA, Osemdeset let prof. dr. Boža Otorespca, *Kronika* (Ljubljana), 52/2004, 439–441.

² Steiermärkisches Landesarchiv, Graz (Avstrija); Landschaftliches Archiv (Laa Antiquum), Rauegeld 1572–1574, No 232, Herrschaft Windisch–Landsberg (davčna napoved za gospostvo Podčetrtek v lasti Sigmunda Tattenbacha); gradivo je izsledil Boris Golec.

³ Podatke o izvoru rodú je posredoval Boris Golec.

Braslovče

žov oče je bil orožnik, ki so ga premeščali še dlje proti jugu države: v albansko okolje Suve reke pri Prizrenu (in Orahovcu) in v makedonsko Skopje. Božo je počitnice pogosto preživel

pri dedku in babici v Braslovčah, kamor je vsaj enkrat – še kot predšolski otrok – pripotoval kar sam z vlakom, z listkom in navodili okrog vratu. V Suvi reki je zbolel za tedaj ne prav redko boleznijo nerazvitih okolij – otroško paralizo. Prizadela mu je desno roko in sluh.

Božo kot gimnazijec

V Suvi reki je začel hoditi v albansko osnovno šolo in je zato verjetno edini slovenski zgodovinar, ki mu albanščina ni tuja. V razredu je bil poleg njega le še en dijak srbske (!) narodnosti. Ker takrat ni bilo dovoljeno pisati z levico, z desno pa zaradi prestance boleznijo ni mogel, je moral za svojo posebnost pridobiti uradno dovoljenje.⁴ Da ga ne bi odtujili slovenskemu okolju, so starši poskrbeli, da je v času trajanja osnovne šole od Velike noči do jeseni preživel v Braslovčah in zadnje mesece šolskega leta obiskoval slovensko šolo. V Makedoniji je še kot otrok spoznal škofa Gnidovca in kasnejšega beograjskega nadškofa Josipa Alojzija Turka, ki je bil njegov veroučitelj.

V gimnazijo je hodil v Celju, kjer ga je sprva učil zgodovino njegov kasnejši kole-

⁴ Podatke je posređoval Boris Golec.

ga in prijatelj dr. Pavle Blaznik. Celje je po 1941 spadalo v nemško okupacijsko območje, kjer so bile vpeljane izključno nemške šole; dotedanji učni kader (vključno z Blaznikom) jih je v glavnem zapustil. V takem okolju je Božo razmeram navkljub odraščal v zavednega in zagnanega Slovenca, hkrati pa se je izvrstno naučil nemščine. Po končani gimnaziji (1944) je želel študirat v Gradec/Graz, pa mu je celjski okrožni glavar in deželni svetnik Anton Dorfmeister (njegova smrt je bila povod za pobjo talcev v Frankolovu) to preprečil.⁵

Začasno zaposlitev je Božo dobil pri »živilskih kartah«, s katerimi so prebivalci okupiranega ozemlja dvigovali mesečne obroke hrane. Njegova podjetnost in radoživost sta se pokazali pri iznajdljivem zbiranju plošč jazzovske glasbe, ki jih je poslušal s celjskimi prijatelji. Na karte je dobil cigarete, té pa je zamenjaval za plošče.

Po osvoboditvi se je Božo še 1945 vpisal na Filozofsko fakulteto v Ljubljani na smer zgodovina–geografija. Med študijem je stanoval v Oražmovem domu na Wolfovi, nekaj časa pa tudi na lokaciji za hotelom Union (stavbe ni več). Njegov profesor za zgodovino srednjega veka in pomožne zgodovinske vede, za katere je Božo – v skladu s svojo prirojeno natančnostjo – kazal živahno zanimanje, je bil Milko Kos. Ta usmeritev ga je – še študenta – vodila v Dubrovnik, kjer je od januarja do avgusta 1950 obiskoval in pri tedanjih vrhunskih jugoslovanskih strokovnjakih Viktorju Novaku, Milku Kosu, Iliji Sindiku in Miroslavu Brandtu izvrstno opravil arhivistični tečaj. Študij v Ljubljani je z visokimi ocenami zaključil leto kasneje.

Tako ga je na karikaturi uprizoril sošolec Janko Hartman

Arhivska leta

Službeno pot je začel 1951 v Mestnem arhivu Ljubljane,⁶ kjer je bil upravnik oz. ravnatelj Sergij Vilfan. Vilfan je spoznal Otoprepčeve kvalitete in ga znal kot prijatelja in sodelavca, nekajkrat tudi soavtorja, usmerjati na strokovni poti evidentiranja in objavljanja virov ter poglobljanja v pomožne zgodovinske vede in arhivistiko. Omogočil mu je, da se je 1954/55 izpopolnjeval na dunajskem Inštitutu za zgodovinske raziskave (Institut für Österreichische Geschichtsforschung, Universität Wien).

Otoprepčevo »arhivsko obdobje« je zaznamovalo neposredno delo z viri in njihovo preučevanje. Pri tem je dozorel v izjemnega strokovnjaka za razbiranje starih pisav in pečatov. Uredil in popisal je obsežno zbirko kodeksov in listin v ljubljanskem arhivu. Za zbirko kodeksov: zapisnike sej ljubljanskega mestnega sveta in računske knjige Ljubljane iz 16. in 17. stoletja je pripravil kazala. Malo je znano, da je kot eden redkih izvedencev, ki je tedaj pri nas obvladal srednjeveške rokopise, – sicer z manjšimi pomanjkljivostmi – v razmnoženem tipkopisu popi-

⁵ Prim. op. 4.

⁶ Od 1973 Zgodovinski arhiv Ljubljana.

sal listine in notarske knjige piranskega mestnega arhiva.⁷ Zbirka piranskih testamentov, ki se je ni utegnil lotiti, kljub številčnejšemu osebju arhiva, še do danes ni popisana, četudi so zdaj na voljo računalniki, ki bi delo neizmerno olajšali.

Zaradi odličnega poznavanja izvirkov v Državnem arhivu na Dunaju in Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu so ga kot izvedenca pritegnili v komisijo za vračanje arhivskega gradiva iz Avstrije na podlagi arhivskega sporazuma iz 1923 med Avstrijo in prvo Jugoslavijo za vračilo arhivalij, ki so izvirale od ustanov s sedežem na jugoslovanskih tleh. Med 1958 in 1960 je sestavil obsežen popis izvirkov iz avstrijskih arhivov, ki bi prišli v poštev za vrnitev iz Avstrije v Slovenijo.

Na izletu s sodelavci Mestnega arhiva, Oturepec je tretji z leve

Arhivov in arhivistike se je dotaknil tudi v nekaterih objavah.⁸ Skupaj z Vilfanom je v začetku šestdesetih let objavil dva prispevka v francoski reviji *Archivum*: o notarskih arhivih v Jugoslaviji (1962) in o mestnih arhivih v Sloveniji (1963). Sodeloval je pri publikaciji *60 let Mestnega arhiva Ljubljanskega* (1958) ter pisal o arhivskih skladiščnih prostorih (1972).⁹

Na Vilfanovo pobudo je Oturepec od 1956 do 1968 takorekoč letno objavljala srednjeveške listine in prepise nekaterih srednjeveških knjig, povezanih z zgodovino Ljubljane. Gradivo za zgodovino Ljubljane je izšlo v dvanajstih mapah z nevezanimi, na ciklostil razmnoženimi listi, na katerih so bili *in extenso* prepisani izvirkov; niso si sledili v kronološkem in tematskem zaporedju, ampak naj bi nevezana oblika objave dopuščala vsakemu imetniku pu-

⁷ Sedaj v okviru Pokrajinskega arhiva Koper.

⁸ Za podatke o Oturepečevih objavah, prim. Nataša STERGAR – Drago SAMEC, Bibliografija prof. dr. Boža Oturepca, prav tu.

⁹ Ta prispevek je izšel, ko Oturepec že ni bil več uslužbenec arhiva.

blikacije, da si jo preuredi po svoje. Ta način objavljanja se je kasneje »prijel« tudi v Mariboru, kjer je Jože Mlinarič prevzel na svoja ramena izdajo podobno zasnovanega Gradiva za zgodovino Maribora.¹⁰ Zgodovinski arhiv Ljubljana je Oturepcu 1989 podelil priznanje »za posebne dosežke pri objavljanju virov za zgodovino Ljubljane«.

Kot izvrsten poznavalec je Oturepec sodeloval pri pisanju in redakciji zgodovine Ljubljane, Ljubljana. Podobe iz njene zgodovine, ki je izšla tudi v italijanščini in nemščini (1962, 1965). Ob Ljubljani se je v razpravah posvečal tudi zgodovini drugih krajev, zlasti Kamnika (z objavo njegove privilegijske knjige) in Mengša. Lotil se je zgodovine gradov (Dragomelj, Smednik).

Objavil je več posameznih pomembnih listin. Njegovo pozornost pa so pritegovali tudi pečati in grbi na njih. Za Enciklopedijo Jugoslavije je pripravljajal gesla za zgodovino posameznih krajev in za področje temeljnih zgodovinskih ved.

Dejaven je bil tudi v Arhivskem društvu: bil je med njegovimi ustanovnimi člani (1954), mu od 1954 do 1958 predsedoval ter ga od 1961 do 1968 predstavljal v izvršnem odboru Zveze društev arhivistov Jugoslavije. Njegovo zanimanje in predanost krajevni zgodovini sta se izkazovala v njegovem zavzetem, pol stoletnem sodelovanju v uredniškem odboru Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino, od njene prve številke (1953) dalje.

Oturepec je v ljubljanskem mestnem arhivu ostal dobrih 20 let, do konca decembra 1971. Ta staž je enkrat prekinil, ker je imela oblast do arhiva tako mačehovski odnos, da ustanova ni imela niti sredstev za plače. Oturepec je dal tedaj začasno odpoved v arhivu in našel zatočišče v Mestnem muzeju. Odrezava poteza je dosegla namen in razmere v arhivu so se popravile.¹¹

Od leve: Sergij Vilfan, Božo Oturepec, Tone Ferenc, Pavle Blaznik in Bogo Grafenauer, v ozadju Peter Vodopivec

Predavanje v Radovljici 1995

¹⁰ Jože MLINARIČ, *Gradivo za zgodovino Maribora 1–29*, Pokrajinski Arhiv Maribor, Maribor 1975–2004.

¹¹ Podatke je posredoval Jože Žontar.

Inštitutsko obdobje

Leto 1972 je v osebje arhiva prineslo spremembe. Sergij Vilfan je že leto prej prevzel profesuro na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani in konec januarja 1972 zapustil arhiv, kjer že od začetka leta tudi ni bilo več Boža Otorepca. Ta je na prigovarjanje arheologa Mitja

Ob tridesetletnici Kronike je bil Otorepec prejemnik priznanja ob Pavletu Blazniku in Sergiju Vilfanu

Brodarja prišel v službo v tedaj maloštevilno zasedeno Sekcijo za občo in narodno zgodovino Zgodovinskega inštituta Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Tu je bil tedaj že zaposlen Otorepčev nekdanji gimnazijski profesor za zgodovino Pavle Blaznik, ki je zaključeval svojo knjigo Škofja Loka in loško gospostvo,¹² pisal študije in usklajeval dela za projekt enciklopedično zastavljene Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev, hkrati pa se ukvarjal z zbiranjem gradiva za historično topografijo slovenske Štajerske in dela Koroške v Sloveniji. Melitta Pivec Stele, zunanja znanstvena sodelavka, je skrbela za inštitutsko knjižnico in pripravljala tematsko bibliografijo člankov iz številnih revij.

V svojem »inštitutskem« obdobju je Otorepec za slabih deset let prevzel naloge tajnika oz. administrativnega vodje Sekcije, ki se je še istega leta po razdelitvi Inštituta za zgodovino SAZU na tri samostojne inštitute oblikovala kot samostojni Inštitut za občo in narodno zgodovino SAZU.¹³

Otorepčevo dolgoročno zastavljeno raziskovalno delo na inštitutu je zajemalo pripravo centralne kartoteke slovenskih komentiranih prepisov srednjeveških listin, s katero je želel nadaljevati projekt izdajanja Gradiva za zgodovino Slovencev v srednjem veku, ki sta ga v prvih desetletjih 20. stoletja zastavila Franc in Milko Kos in objavila prvih pet zvezkov.¹⁴ Njegova kartoteka je bila tudi osnova za realizirani šesti zvezek Gradiva za slovensko zgodovino v srednjem veku, ki ga je za objavo pri Založbi ZRC SAZU pripravil France Baraga.¹⁵

S svojim poznavanjem izvirnikov, njihovih arhivskih nahajališč in objav je bil Otorepec dragocen in nepogrešljiv sodelavec pri pripravi slovarja srednjeveške latinščine na tleh druge Jugoslavije (*Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae*). Prispeval je številne podatke k srednjeveški historični topografiji – gre za zaznamke najstarejših omemb krajevnih imen in njihovo ubikacijo – za ozemlje Slovenije do 1500. Izrednega pomena pa je bilo zlasti njegovo sodelovanje na sestankih avstrijsko–jugoslovanske komisije za vračanje arhivskega gradiva iz Avstrije 1975 do 1989. Veliko je prispeval, da je bilo Sloveniji vrnjenih okrog 4000 srednjeveških izvirnikov, mdr. listine Celjskih in nekaj rokopisnih knjig. Zaradi njegove prizadevnosti

¹² Pavle BLAZNIK, *Škofja Loka in loško gospostvo. (973-1803)*, Škofja Loka, Muzejsko društvo, 1973.

¹³ Ta se je po 1977 preimenoval v Zgodovinski inštitut Milka Kosa SAZU, od reorganizacije 1981 pa deluje v okviru Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU.

¹⁴ Franc KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I (l. 501–800)*, Ljubljana 1902, *II (l. 801–1000)*, Ljubljana 1906, *III (l. 1001–1100)*, Ljubljana 1911, *IV (1101–1200)*, Ljubljana 1915, Franc KOS – Milko KOS, *V (1201–1246)*, Ljubljana 1928.

¹⁵ France BARAGA na podlagi gradiva Boža OTOREPCA, *Gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku 6/1. Listine 1246–1255, Thesaurus memoriae, Fontes 2*, Ljubljana 2002.

so številne arhivalije našle pot v slovenske arhive. To je bil tudi poglavitni razlog, da ga je Arhivsko društvo Slovenije februarja 1985 imenovalo za častnega člana »zaradi zaslug pri vračanju naših arhivov iz tujine«.

Druga (ali prva?) temeljna raziskava, s katero je pomembno prispeval v zakladnico slovenske zgodovinske stroke in jo je opravil na inštitutu, pa je njegovo doktorsko delo Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem. Tema mu je bila pisana na kožo. Širokih sintetičnih tém z enovito mislijo ni bil več; bolj so mu ustrezale ožje, ki jih je s svojim načinom pisnega izražanja, ki je bilo prej skopo kot gostobesedno, znal razčleniti do potankosti. Disertacija, ki jo je zaradi samokritičnosti – ta z znanstveno zrelostjo vselej usodno naraste – in izjemne natančnosti zaključil in zagovarjal šele 1986, je bila zasnovana kot sestavljanka iz podrobno dokumentiranih poglavij za 37 mestnih naselbin na v srednjem veku pretežno slovansko–slovenskem prostoru. Za vsako od njih je Otarepec izčrpno zbral, prikazal in razčlenil vse gradivo o njihovih srednjeveških pečatih in grbih, na katerega je naletel v literaturi, arhivih in muzejih. V zaključku je tabelarično in tipološko sintetiziral izbrano snov. Disertacija, ki je 1988 izšla pri Slovenski matici v Ljubljani, je najbolj temeljito in temeljno delo o sfragistiki v slovenski zgodovinski literaturi in postaja klasični priročnik za tovrste raziskave. Na osnovi doktorskega dela je Otarepec 1987 napredoval v znanstvenega svetnika, 1988 pa je bil izvoljen v rednega profesorja za pomožne zgodovinske vede Univerze v Ljubljani.

Otarepec je na inštitutu izpopolnjeval svoj bibliografski opus z objavami, ki so nadaljevale njegove usmeritve iz arhiva, delno pa jih nadgrajevale. Še vedno se je intenzivno posvečal evidentiranju in objavljanju virov. Evidentiral je gradivo za zgodovino Ljubljane v nekaterih italijanskih in avstrijskih arhivih (1979) in popisal gradivo za slovensko zgodovino v videmskih arhivih in bibliotekah (1270–1405) (1995), bil je soavtor (ob Walterju Brunnerju) razprave o listinskem arhivu Gallenbergov (1995).

Na pobudo Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani je objavil več izvirnikov iz zgodovine gozdarstva: Ortenburški gozdni red iz 1406 (1985), Gozdni red za Istro, Furlanijo in Kras iz 1541 (1989) in Izbrano gradivo za zgodovino gozdarstva na Slovenskem v srednjem veku (1995).

Še nadalje je bil nepogrešljiv pri objavi izvirnikov in pisanju študij iz zgodovine Ljubljane. Na osnovi izvirnega gradiva je napisal imenitno razpravo o rokodelstvu in obrti v srednjeveški Ljubljani (1972) (razprave pok. Ivana Slokarja in Vlada Valenčiča so pregled nadaljevale do srede 19. stoletja).¹⁶ V sodelovanju z nekdanjima sodelavcema v ljubljanskem mestnem arhivu, Sergijem Vilfanom in Vladom Valenčičem, je Otarepec pripravil za objavo Ljubljanski trgovski knjigi iz prve polovice 16. stoletja (1986); publikacija je zgled komentirane znanstvenokritične objave zgodnjenovoveškega vira poslovne vsebine. Otorepcu je pripadlo filigransko oz. – kot se je izrazil profesor Vilfan na tiskovni konferenci – »gobelinsko«

Ob tridesetletnici Kronike, od leve: Ferdo Gestrin, Pavle Blaznik in Božo Otorepec

¹⁶ Ivan SLOKAR, Rokodelstvo in industrija v Ljubljani od konca srednjega veka do leta 1732; Vlado VALENČIČ, Gostinska in prehranjevalna obrt; isti, Pregled ljubljanskega obrtništva v 17. stoletju, vse v: Vlado VALENČIČ (ur.), *Ljubljanska obrt od srednjega veka do začetka 18. stoletja*, Publikacije Mestnega arhiva ljubljanskega, Razprave 3, Ljubljana 1972, 55–151; Ivan SLOKAR, Zgodovina rokodelstva v Ljubljani od leta 1732 do leta 1860; Vlado VALENČIČ, Gostinska, živilska ter higienska in zdravstvena obrt; isti, Pregled ljubljanske obrti od začetka 18. stoletja do obrtnega reda iz leta 1859 ter njen gospodarski in družbeni razvoj, vse v: Marjan DRNOVŠEK (ur.), *Ljubljanska obrt od začetka 18. stoletja do srede 19. stoletja*, Publikacije Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Razprave 4, Ljubljana 1972, 8–170.

delo prepisa, soavtorjema pa spremne študije. Oturepec je bil soavtor brošure *Zgodovina grba mesta Ljubljana* (1995). Sodeloval je pri izdaji dela *Izbrane listine Zgodovinskega arhiva Ljubljana. (1320–1782)* (1998).

Objavljal je tudi zanimive izvirnike in njihove povzetke za druga okolja. Priobčil je re-

Praznovanje sedemdesetletnice v gostilni Narobe v Trzinu

gesta listin za koroški kmečki upor 1478 (1973), z regesti samostanskih listin in študijo o srednjeveških samostanskih pečatih na Slovenskem je sodeloval pri publikaciji *Samostani v srednjeveških listinah na Slovenskem* (1993). Prispeval je objave regest izvirnikov za zgodovino Kamnika (1985), Radovljice (1995), del prepisov izvirnikov za publikacijo *Zbirka listin in diplom celjskega arhiva* (1998), gradiva za zgodovino *Medna* (2003), *Mokronoga* (2003). Vrsta njegovih objav zadeva grbe, pečate in pečatnike. Tudi *Valvasorjeva grbovna knjiga Opus insignium armorumque...* (1993) ni izšla brez njegovega sodelovanja.

Pisal je prispevke in objavljala samostojne brošure iz zgodovine posameznih krajev (npr. Kamnik, Novo mesto) in gradov Bogenšperk, Turjak, Brdo pri Kranju, Snežnik, Stari grad pri Novem mestu, Mala Loka pri Trebnjem. Iz izvirnikov je izluščil tudi snov za članke z gospodarsko, pravnozgodovinsko, vsakdanježivljenjsko vsebino. Nadaljeval je s pisanjem gesel za Enciklopedijo Jugoslavije in Enciklopedijo Slovenije, kjer je bil tudi član uredništva za zgodovinski del.

Upokojil se je 1993, a je še skoraj celo desetletje hodil delat na inštitut, ki se je 2003 preselil v nove prostore; teh (še) ni obiskal.

Pedagoška dejavnost

Marsikdo od njegovih inštitutskih sodelavcev je bil deležen tudi Otorepčeve »šole« na univerzi. V študentskih letih smo se ga kar malo bali, saj je zaradi naočnikov in brkov, a tudi

zaradi glasnega podajanja snovi – to je bila posledica prizadetega sluha – dajal resnobno strogo vtis.

Otorepec je po Milku Kosu od 1967 na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani do 1994/95 najprej kot višji predavatelj, od 1988 pa kot redni profesor, predaval pomožne zgodovinske vede, paleografijo in kronologijo z diplomatiko. Poučevanje teh predmetov je bilo v prvih letih njegove pedagoške dejavnosti bolj zapleteno kot dandanes: fotokopirnih strojev še ni bilo, zato je med vajami v razbiranju starih pisav v latinščini in nemščini krožil po predavalnici od študenta do študenta en sam izvod posnetka listine, iz katerega je vsak moral prebrati in pokomentirati eno ali več vrstic, drugi pa niso imeli možnosti spremljati posnetka izvirnega zapisa. Tedaj je diaproyektor nadomeščal grafoskop in računalniške predstavitve.

Otorepčeva predavanja so bila ob sredah in petkih, sredina so se začejala ob neznosno zgodnji uri (ob 7. uri in 15 minut), zato tudi niso bila hudo obiskana; med študenti je bilo namreč dosti dnevnih vozačev, ki so bili vezani na javni prevoz, avtobus ali vlak. Ker možnosti razmnoževanja zapiskov ni bilo, smo prisotni predavanja pisali v dvojnikih s pomočjo kopirnega papirja za tipkalni stroj.

Posledica manjšega števila slušateljev je bila, da si je profesor redne obiskovalce predavanj dobro zapomnil. Tisti, ki na predavanja niso hodili, so imeli težave pri izpitu, ki ga je bilo brez vaj, ki smo jih bili deležni ob predavanjih, skoraj nemogoče opraviti. Pred izpiti smo se zato dobivali v prostih učilnicah fakultete in skušali skupaj izmenjati znanje in razvozlati nejasnosti. Knjižničarka Olga Janša (Zorn) nam je ob teh priložnostih posodila unikate priročnikov s primerki starih pisav (ki sicer niso bili na izposoj), po katerih smo vadili branje – razmnožiti si jih brez fotokopirnega stroja seveda nismo mogli.

Profesor je bil za zvedave študente dostopen in razpoložljiv tudi v arhivu ali kasneje na inštitutu. Mladim vedoželjnejšem je zelo rad pomagal tako z nasveti kot z razbiranjem in prevajanjem zapisov ali napisov.

Izpiti pri njem so bili kar zahtevni zlasti za tiste, ki niso znali latinsko ali nemško (odvisno od zapisa, ki ga je moral kandidat razvozlati pri preizkusu znanja). Trajali so dobre pol ure. Kandidat je moral odgovoriti na tri vprašanja: iz paleografije, kronologije in diplomatike. O izpiti je profesor vodil natančno evidenco. Za vsakega kandidata je v zvezek vpisal vprašanja, ki mu jih je zastavil, komentar o odgovorih in oceno. »V rokavu« je imel med vprašanji pripravljenih tudi nekaj »pasti«, v katere nas je redno ujel. Med njimi je bila npr. nevešče izdelana pola papirja, ki je bil pod prsti suh in prhek. Ne vem, če je bil med nami kdo od ne vnaprej posvarjenih, ki ne bi pole napačno označil za pápirus, kar pa profesorja ni vznejevoljilo – prej nasprotno – in tudi ni vplivalo na končno oceno. Zvezke z našimi ocenami je skrbno hranil in nam občasno »osveževal spomin«, kako smo prestali preizkušnjo znanja pri njem.

Ob osemdesetletnici Oddelka za zgodovino Filozofske Fakultete v Ljubljani z dr. Dušanom Nečakom in dr. Igorjem Grdino.

Inštitutska sredina ...

Inštitut, kjer se je Otorepec zaposlil 1972, je imel svoje prostore v tretjem nadstropju stavbe na Novem trgu 4, katere temelji so še srednjeveški, prezidana pa je bila sredi 18. stoletja.

Zadnja Oturepčeva soba na Novem trgu 4

Njen lastnik je bil visoki državni uradnik Janez Filip Cobenzl.¹⁷ Hiša se nahaja prečno (prek križišča Turjaške in Gosposke ulice) od Narodne in univerzitetne knjižnice, na drugi strani Gosposke ulice pa je njena soseda srednja glasbena šola; iz te so v inštitutske prostore dan za dnem od jutra do mraka, uro za uro odzvanjale iste instrumentalne (včasih tudi vokalne) vaje: preigravanje in prepevanje lestvic in akordov, preprostih in bolj zapletenih motivov, pri čemer se je vsak izvajalec–dijak običajno zmotil na istem mestu. Ob poletu odprtih oknih je »blagozvočje« iz sosednjih glasbenih učilnic sestavljalo prav pestre slušne učinke.

Stavba, kjer je bil inštitut, ni bila zamišljena in prilagojena potrebam raziskovalne dejavnosti. Bila je izročena v skrbništvo Slovenske akademije znanosti in umetnosti, kar naj bi zagotovilo ohranitev arhitekturne dediščine Novega trga. Inštitutske sobe so bile velikanske (do 50m²). Niso imele pravih kotov. Imele so nižji strop kot spodnji nadstropji in pritličje. Včasih so služile za bivalne prostore služinčadi. Del

prostorov v istem nadstropju kot inštitut in na mansardi nad njim je bil sprva naseljen še s stanovalci, upokojenimi uslužbenci in z družino nekvalificiranega uslužbenca SAZU, ki v stanovanjih niso imeli lastnih sanitarij.

Hiša je imela zastarelo dvigalo, ki je bilo povsem dotrajano in se je večkrat kvarilo. Neredko je kdo od uslužbencev obtičal v njem. Takrat smo se šli »reševalne vaje« in v strojnici na podstrežju obračali zobato kolesje, da smo dvigalo spravili v ustrezno lego ter osvobodili »ujetnika«.

Oprema prostorov je bila ugledno zamišljena. Knjižne omare in podokenske police so bile izdelane po meri iz masivnega lesa. Delovne mize so bile velike in zelo funkcionalne. Zlasti lepa je bila upravnikova soba, ki je nekdanj pripadala generalnemu tajniku SAZU akademiku Milku Kosu, ki je opravljal obe funkciji. V njej je stala sedežna garnitura v rdeči barvi: kavč in masivna fotelja, klubska mizica, lepa delovna miza, garderobna stena in omara za obleko. Tudi vogalna sejna soba in soba, v kateri je delal profesor Blaznik, sta bili »stilno« opremljeni. V sejni sobi sta bili dve delovni mizi ter dvodelna sejna miza, oblečena v rdeče sukno s stoli, ki so bili tapecirani enako kot fotelji v upravnikovi sobi. Tudi soba dr. Blaznika je imela dve

¹⁷ Podatki Damjana Prelovška.

delovni mizi in klubsko mizico z olivno zelenimi masivnimi fotelji. Ob stenah vseh prostorov so bile knjižne police, tako da so bile vse sobe obenem tudi knjižnica.

Inštitut ni imel centralnega ogrevanja, ampak je v vsaki sobi stala lončena peč, ki jo je snažilka zjutraj zakurila, potem pa s(m)o premog iz zabojev nalagali vanjo inštitutski sodelavci. V Otoprepčevi sobi je enkrat peč, ki jo je snažilka zjutraj zakurila, po njenem odhodu na vrhu razneslo. K sreči je profesor prišel v službo dovolj zgodaj, da je pogasil goreče koščke žerjavi-ce po tleh, preden bi se vnele knjige ob stenah.

Otoprepčeva soba – v hiši je izmenjal štiri – je dajala močan vtis zasebnosti. Med knjižnimi policami so po stenah visele različne slike: reprodukcija Dührerja, fotografije grbov, koledarji, male plastike. Po omarah so stali kipci in nepogrešljivi lončki z zimzelenim rastlinjem, za kate-rega je vestno skrbel in imel stalno ob njih steklenice s postano vodo. V prehodni sobi, kjer je imel najprej delovni prostor, je obiskovalce knjižnice pozdravljala preprosta risbica, ki je uprizarjala obešenca na vešalih, opremljena pa je bila s francosko–latinskim napisom: *Aspice Pierrot pendu, puisqu'il le livre n'a pas rendu. Si librum reddidisset, Pierrot pendu non fuisset* (Glej obešenega Petrička, ki ni vrnil knjige. Ko bi jo bil vrnil, bi ne bil obešen).

Na delovni mizi je imel poleg tipkalnega stroja še namizni koledar, stojalo za pisala in obvezno uro, občasno tudi tranzistor. Z urami in tranzistorji – pa tudi s fotoaparati in različnimi tehničnimi pripomočki – je imel veliko veselje. Med delovnim časom, ki si ga je ob delav-nikih, pogosto pa tudi ob so-botah, nedeljah in praznikih zastavil med 7. in poldrugo uro popoldne, si je imel nava-do skuhati kavo. Tudi lončki za ta namen so bili posebni tehnični dosežki, s katerimi se je rad pohvalil. Nikoli ni zavrgel ničesar: ne starega kladiva, ne klešč – zato pa je bil tudi edini raziskovalec v ustanovi, pri komer se je dalo izposoditi kakšno orodje.

Njegova skrita ljubezen tehnične narave je veljala njegovemu avtomobilu – sko-raj muzejsko staremu Prinzu (firme NSU), s katerim se je vozil predvsem na relacijah Ljubljana – Jezersko in Lju-bljana – Celje: na počitnice in na obisk k sestri. Avto je negoval kot dojenčka. Loščil ga je s posebnim voskom, da mu nobena kaplja dežja ni mogla do živega. Ko se je od-ločil kupiti nov avto – malo žabo Citroen, se je s težkim srcem ločil od Prinza in ga prodal. Kako leto ali več kas-neje je prispel v službo ves zadihan in razburjen. Prišel je k meni v sobo in mi pove-

V Poljčanah s sestrično Tončko in sestro Marijo

S hčerko na Jezerskem

dal, da je videl »svojega reveža«. Nisem vedela, o kom govori. Pojasnil je, da je blizu frančiškanske cerkve pri Tromostovju videl svojega starega Prinza v obupnem stanju: zanemarjenega, umazanega, očitno že tudi – gorje! – nekoliko karamboliranega. Njegov novi lastnik je bil eden od prodajalcev spominkov na Miklošičevi cesti ob cerkvi. Poiskal ga je in mu »povedal svoje«.

V prostem času je redno obiskoval trgovine s tehničnim blagom ter se seznanjal in nas obveščal z njihovo cenovno ponudbo. Izredno rad se je udeleževal razprodaj tehničnega, a tudi drugega blaga. V tem pogledu ni obvladal le Ljubljane, ampak vsak kraj, kjer se je mudil: bil je »doma« tako v Ljubljani, kot v Celju, Mariboru, Gradcu ali na Dunaju.

Naj si dovolim vedro reminiscenco o tej plati profesorjevega značaja. Noben od naju si v prazničnih dneh ni znal vzeti prôsto, ampak sva se tudi ob takih dneh srečavala na inštitutu. Ob eni teh priložnosti mi je ponosno pokazal nov plašč, ki ga je izjemno ugodno kupil na razprodaji. Naslednji dan sva bila spet oba na delovnem mestu. Ob sebi je imel spet velik zavitek. Pohvalil se mi je, da se je zaradi njegove nizke cene odločil kupiti še en enak plašč, kot prejšnji dan ...

... in sodelavci

Osebjem inštituta, ki mu je Oturepec naklonil skoraj tri desetletja svojega raziskovalnega dela, se je menjavalo. Po smrti Melitte Pivec Stele (oktobra 1973) je imel inštitut le dva redno zaposlena: Pavleta Blaznika in Boža Oturepca, zunanji sodelavci, ki so obiskovali inštitut, pa so bili: upravnik inštituta Fran Zwitter, Bogo Grafenauer in Sergij Vilfan; slednja sta skupaj s Pavletom Blaznikom sestavljala ožjo redakcijo za objavo obeh zvezkov *Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev*, *Zgodovina agrarnih panog*.

Jeseni 1974 sta se Blazniku in Oturepcu na inštitutu pridružili stažistka–asistentka Darja Mihelič in (do 1979) strokovna delavka Jelka Milošević Perko, ki je imela na skrbi knjižnico in je opravljala tajniška dela. V začetku 1979 je v kolektiv prišel Stane Granda, februarja 1981 Eva Holz, oktobra (do 1993) Janez Šumrada. Konec leta 1982 se je Pavle Blaznik upokojil, a je še hodil na inštitut praktično do smrti junija 1984. Februarja 1983 (do septembra 2000) se je raziskovalcem pridružil Vinko Rajšp.

Oturepec je bil po Blaznikovi smrti inštitutski senior, česar pa v medsebojnem odnosu sodelavcev ni bilo čutiti. Res pa smo mu edinemu na inštitutu nadeli ljubkovalni psevdonim Boško. Živahno prisrčna je bila do njega zlasti tajnica (začetek 1985 do 1997) Cveta Puncer (Vode); »prekrstila« ga je v Oti-ja, kar je v naših pogovorih ostal do danes, čeprav nihče od nas ne ve, ali mu je to znano, niti, ali bi mu bilo (mu je) ljubo.

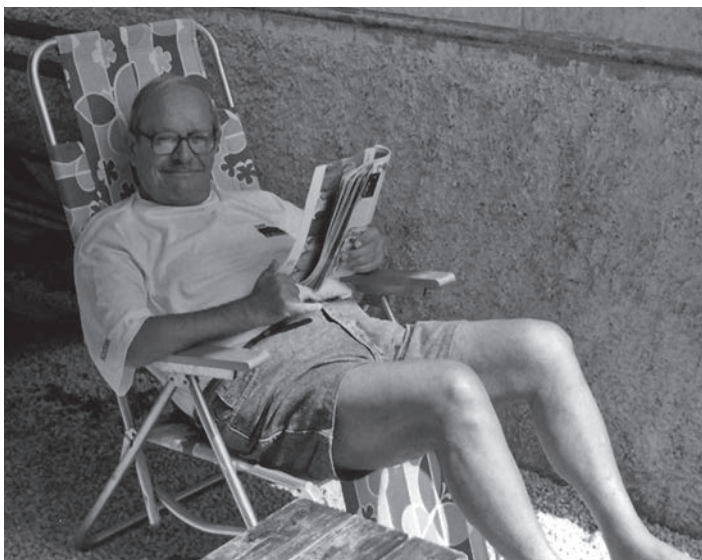
Februarja 1987 je kot mladi raziskovalec prišel na inštitut Dušan Kos, ki mu je bil Oturepec nekaj časa mentor in ga je uvajal v pomožne zgodovinske vede, za katere je bil izvedenec. Od julija 1987 (do upokojitve 15. oktobra 2004) je v kolektivu inštituta sodeloval Solkanec Branko Marušič, ki pa je imel svoje delovno mesto v Novi Gorici. V svojem aktivnem obdobju je Oturepec 1990 doživel še osvežitev inštituta z raziskovalko Petro Svovljšak, medtem ko so se raziskovalci Miha Kosi (1996), Matjaž Bizjak (oktobra 1997), prehodno od novembra 1998 do jeseni 2000 Alenka Cedilnik, Miha Preinfalk (1999) in Boris Golec ter strokovna sodelavka Barbara Šterbenc Svetina (2001) vključili v inštitutski kolektiv že po profesorjevi upokojitvi.

Mlajši sodelavci so Oturepca dojemali s precejšnim strahospoštovanjem, ki pa ni bilo na mestu. Za strogim pogledom, ki je bliskal izza debelih naočnikov, se je namreč skrivala vedra narava. »A tistega že veste?« – so bile besede, s katerimi je hudomušno, namesto običajnega pozdrava, vsako jutro nagovoril sodelavce. »Tisti« je pomenil novo šalo, vic, ki ga je vsakodnevno pripravil – kot se nam je dozdevalo – prav za nas. Kot pri svojem raziskovalnem delu je bil sistematičen tudi pri svojem hobiju – zbiranju in tipološkem razvrščanju šal. Trdil je, da so redke med njimi nove, da pa se v novi preobleki prilagajajo novim razmeram. Ko je šala dosegla svoj učinek in nas spravila v smeh, je odrundal ali odžvižgal (!) nazaj k svoji delovni mizi.

Šal pa ni stresal le z nami. Stike je navezoval tudi z neznanci in jim pripovedoval priložnostne domislice. Spet ena iz spomina: V poznih sedemdesetih letih se je na tržišču pojavilo »čudežno« zdravilo, kitajska mast (za zunanjo uporabo). Priporočali so jo za zdravljenje številnih revmatičnih in podobnih obolenj. Ljudje so v vrstah stali v lekarnah, da bi si nabavili škatlico tega »zdravila«. Po svojem pripovedovanju je Oturepec v Centralni lekarni na Prešernovem trgu pri Tromostovju čakajoče v vrsti poučil, da je kitajska mast izvrstno zdravilo proti gripi. Potrebno da jo je prav na tanko namazati na kruh in jo zaužiti – to naj bi dobesedno »izžgalo« gripo ...

Profesor je imel številne zunajinštitutske prijatelje in obiskovalce. Nekatere je poznal še iz študentskih let ali pa jih je z njim družil arhivarski poklic. Ti so ga tudi večkrat obiskali, npr. Ema Umek, Peter Ribnikar, Jože Žontar, Ignacij Voje, od mlajših Andrej Pleterski in Peter Štih ter številni drugi. Po Blaznikovih smrti je bil zlasti vesel obiskov umetnostnih zgodovinarjev Emilijana Cevca in vselej nasmejane Ane Lavrič.

To pa seveda niso bili vsi, ki so si podajali kljuko profesorjevega kabineta, da bi ga pozdravili ali ga vprašali za nasvet. Slednjih je bilo včasih kar preveč, vendar je skušal vsakomur po svojih močeh pomagati. Marsikdo je zato njegovo pomoč dojemal kot samoumevno, kot da je upravičen do brezplačnega nasveta. Zato je Oturepec včasih tudi porobantil, češ: zdravnikova urna postavka znaša toliko in toliko, zakaj bi bila moja cenejša? Pri tem je bil zaradi slabega

Na oddihu na Jezerskem. Profesor je bil tudi mojster reševanja križank.

Z mamo leta 1969

sluha glasnejši, kot bi želel, in včasih obiskovalca preplašil. Tega se je sam zavedal in se odločil za slušni aparat. Nekega dne je prišel k moji mizi, se pomenljivo potrkal po ušesu in poudarjeno tiho izjavil: »Nič več vpitja ...« – Pa ni dolgo trajalo, le dan ali dva, potem je bilo spet vse po starem, kar pa nas »ta domačih« ni prav nič motilo.¹⁸

V času, ko so si občine omišljale nove grbovne simbole, so ga kot poznavalca redno spraševale za nasvet za oblikovanje sodobnih grbov. Čeprav so navadno upoštevale njegov nasvet, pa so se včasih odločile tudi drugače – tako glede motivov, kot glede oblike in barv grba, ki imajo v heraldiki zavezujoča pravila. V takih primerih se je Oturepec precej razburil, kar pa ni trajalo dolgo. »Ujma« se je pomirila hitro, kot je izbruhnila, in sledilo ji je povsem miroljubno, če ne celó šaljivo nadaljevanje pogovora.

Konec sedemdesetih let (1978) je v zvezi z grbom Krško prišlo do zamere oblikovalca: Oturepec je njegov izdelek označil za »brezkrven«; oblikovalec mu je zaradi tega mnenja, ter zato, ker ga je profesor v svojem pisanju naslavljajl enkrat kot gospod, drugič kot tovariš, tretjič pa le s priimkom, prek odvetnika zagrozil s tožbo zaradi razžalitve. Nesmiselna grožnja je profesorja prestrašila. Prosil je prijatelja Vilfana, naj mu sestavi odgovor na obtožbe. Hkrati pa se je tudi ponorčeval iz samega sebe, češ: v zaporu bom imel vsaj čas, da v miru dokončam disertacijo ... Vsekakor je Vilfanov odgovor zadevo ustavil.

Po osamosvojitvi Slovenije so Oturepca pritegnili v komisijo, ki je pripravljala predloge za nove državne simbole. Zagovarjal je tradicionalne barve zastave in grba, češ da so del naše zgodovine, ki ni »od včeraj«. Pri grbu je vztrajal pri heraldičnih pravilih. Njegovo znanje in nasveti so bili na žalost premalo upoštevani. Njegova mnenja so preglasovali razni komolčarski kvazistrokovnjaki, ki so Oturepčevu članstvo v komisiji izrabili predvsem za to, da so pridobili verodostojnost in si zavarovali lastni hrbet.

Z ženo Olgo in hčerko Majo

Oturepčev odnos do državnih simbolov, zlasti do slovenske zastave, je bil očiten zlasti ob praznikih. Njegovo ostro oko je na številnih upravnih zgradbah vsakič opazilo napake pri izvešanju zastav. Takrat je zavrtel telefon in pristojnim povedal svoje.

¹⁸ Prav tako podjetje si je leta prej – z enakim »uspehom« – omissil tudi Pavle Blaznik.

Njegovi bližnji skozi oči sodelavcev

Otorepčevo družino smo – in nismo poznali. Bil je neskončno odkritosrčen in jo je nič-kolikokrat omenjal. Veliko je pripovedoval zlasti o mami in hčerki. Mamo je imel zelo rad. Ni bila več najmlajša, zato je skrbno spremljal njeno zdravstveno stanje. Navezan je bil tudi na sestro in jo večkrat klical po telefonu.

Pogosto je omenjal hčerko Majo. Po njegovem pripovedovanju smo spremljali njen študij farmacije, njeno zaposlitev, zdravje, izvedeli za njeno poroko, za rojstvo sina – Otorepčevega vnuka – Luka. Za hčerko in vnuka je bil stalno v skrbeh. Ko je fantek shodil, se je neprestano bal, da se bo z glavico udaril v kak oster rob ali vogal pohišstva. In – našel je (tehnično) rešitev: dečku je kupil čelado. Ali jo je fantič nosil ali ne, nam profesor ni povedal. Bil je zelo vesel, ker je otrok kazal zanimanje za računalnike. Ko je Luka odraščal, je Otorepec spremljal tudi njegove šolske uspehe in ponosno pripovedoval o njegovem obisku Amerike in o navdušenju za študij ameriške angleščine.

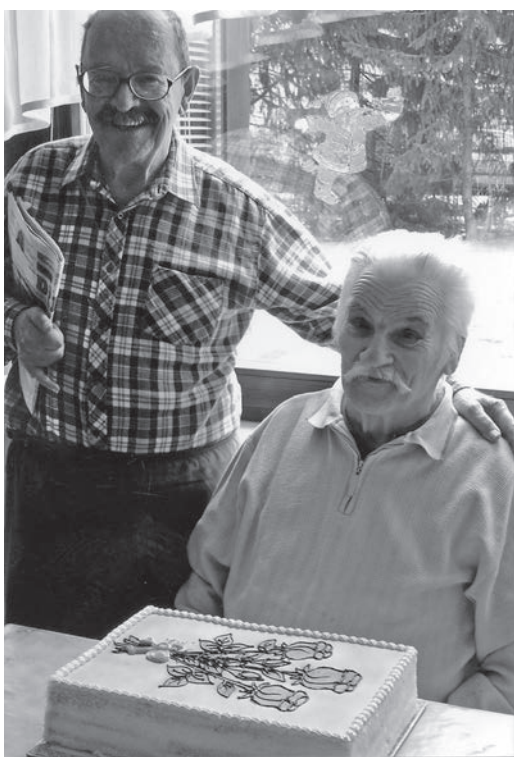
Z vnučkom Lukom

Razmeroma malo je govoril o svoji življenjski sopotnici, na katero pa je bil zelo navezan. Vedeli smo le, da je njen poklic povezan z vremenoslovjem. Spoznali smo jo v zaskrbljujočih okoliščinah. Neke zimske sobote v poznih sedemdesetih letih je profesorju na marmornem dvorišču, prek katerega je skozi zadnja vrata prišel v inštitutsko stavbo, spodrsnilo. Skušal se je ujeti z zdravo levo roko, pa si je zlomil ključnico. Delovna roka je morala za nekaj tednov v mavec. Ko so ga sneli, je bil ramen-ski sklep zelo slabo gibljiv. Potrebni so bili meseci fizioterapije in vztrajnosti, ki so rami skoraj vrnili prvotno prožnost. Gospa Otorepec nas je tedaj obiskala na inštitutu. Bila je prestrašena in obupana, vendar sta skupaj uspela prebroditi to obdobje, ki je moralo biti za oba nezaslišano mučno. Drobna sreča v tej nestreči je bila, da je profesor začel sistematično uporabljati prizadeto desnico in jo uspel usposobiti za lažja opravila; tega brez nesreče ne bi niti poskušal.

Drugič smo se z Otorepčevo ženo srečali v precej bolj radostnem vzdušju, ko je profesor doktoriral. Takrat je imel sobo v mansardi nad prostori inštituta. Doktorat smo skupaj z zunanjimi sodelavci proslavili na inštitutu. Gospa Otorepec je pripravila »pravo ohcet«, kot se še danes spominjamo pojedine ob tisti priložnosti. Z možem pa sta se dogovorila, da naj se ne pridruži družbi: tako je sama v njegovi sobi pripravljala bogato obložene pladnje dobrot, ki jih je potem

V Rogaški Slatini s hčerko in vnukom

S prijateljem v domu upokojencev

profesor ponosno brundajoč prinašal na sejno (!) mizo, mi pa smo jih »pospravljali«.

Konec osemdesetih let nas je profesor pretresen seznanil z usodno resnico, da je njegova žena neozdravljivo bolna. Pri nas je iskal trohico tolažbe, ki pa mu je nismo znali niti mogli nuditi. Vsi smo čutili z njim, a smo le nemo spremljali njegovo trpljenje. Po izgubi žene 1990 se je moral vnovič postaviti na noge in si preurediti življenje. To je pomenilo, da se je moral soočiti (vsaj) z gospodinjskimi deli in najti lokale z zdravo in lahko hrano, kjer je obedoval. Najbolj ga je gotovo bolela praznina ljubljanskega dóma; hčerka je namreč z družino živel v Kranju. Kratkočasil se je z gledanjem televizije, kjer pa so (bili) kakovostni programi prej redkost kot pravilo. Slovenska osamosvojitve je bila zato zanj osvežitev. Z zanimanjem je spremljal takratna dogajanja in spremembe v družbi in življenju, ki so ji sledili.

V devetdesetih letih je vrste zgodovinarjev zapustilo vse več njegovih znancev, ki so prihajali na inštitut in s katerimi je Oturepca družilo medsebojno spoštovanje in kolegialna navezanost: Bogo Grafenauer (1995), Sergij Vilfan (1996) in Ferdo Gestrin

(1998). Leta so prišla do živega tudi drugim njegovim kolegom in prijateljem, ki so vse redkeje trkali na njegova vrata. Najbrž se je poslej na inštitutu večkrat počutil osamljenega. Sodelavci smo čutili, da mu ne znamo dovolj prisluhni in mu nuditi pozornosti, ki jo potrebuje. Čeprav nas je občasno prišel povprašat, kaj kdo od nas trenutno počnè, in se nam ob prazničnih priložnostih za kratek čas tudi prav rad pridružil, se ga je včasih lotila nekakšna brezvolja, njegovo veselje do dela pa je plahnelo. Zdelo se nam je, da se umika v svoj svet.

Njegovi obiski na inštitutu so postajali vse bolj redki, dokler niso izostali. – Mar so res? Kdaj nas bo spet pozdravil s svojim vedrim: »A tistega že veste?«

VALT JUREČIČ

BOŽO OTOREPEC IN DRUŠTVO HERALDICA SLOVENICA

Okoli leta 1960 sem pri listanju časopisa naletel na rubriko z naslovom »Iz kronike slovenskih trgov in mest«. V njej so bile objavljene črno–bele sličice grbov slovenskih trgov in mest, spremna besedila pa so podajala najpomembnejše zgodovinske podatke o omenjenih krajih oziroma njihovih grbih. Pod enim od teh prispevkov je bil podpisan avtor – »Arhivar Mest. arhiva, Mestni trg 27 – III, Božo Otorespec«. Prof. Otorespec je bil eden redkih pri nas, ki je tedaj pisal o heraldiki.

Tri desetletja kasneje sem dojel, da je nepogrešljiv za preučevanje slovenske heraldike. Poiskal sem njegov naslov in ga v pismih večkrat prosil za različne podatke in razlage. Vselej mi je odpisal, njegove informacije pa so bile zanesljive in uporabne. Najin stik se je poglobil, ko sem se preselil v Ljubljano in ga tudi obiskal v njegovem »kraljestvu« – delovnem kabinetu v tretjem nadstropju zgradbe SAZU na Novem trgu 4. Dve steni v njegovi sobi so pokrivali knjižne police s strokovnimi knjigami za zgodovinske teme, ki so ga zanimale. Na pogled strog, je bil vedno prijazen in ustrežljiv. Rad je razkril svojo bogato zakladnico zgodovinskih informacij. Vedel je veliko povedati o heraldiki slovenskih krajev v preteklosti. Opozarjal je tudi na heraldiko plemiških rodbin v nekdanjih kronskih deželah s slovensko narodnostjo. Raziskovalcem tovrstnih gradiv je vedno nudil neposredno vedenje ali pa jih usmeril tja, kjer je bilo moč priti do podatkov. Pri njem se je bilo mogoče poučiti o Karantaniji in tedaj popularnem »karantanskem panterju«, zlasti pa o vprašanju, zakaj ta simbol za Slovenijo ni sprejemljiv. Večkrat me je opozoril na nekritična pisanja sestavkov z grboslovno vsebino na kulturniških straneh osrednjih slovenskih dnevnikov in omenil, da bi bilo o tem ali onem nujno strokovno spregovoriti.

Njegovo izvedenost potrjuje tudi dejstvo, da so ga zaradi njegovega strokovnega obzorja vključili v jugoslovansko komisijo za vračanje zgodovinskih dokumentov iz avstrijskih državnih arhivov; izjemno je zaslužen, da so se v naše arhive vrnili številni dokumenti, ki so bili zaradi različnih razlogov odtujeni in so se znašli v avstrijskih arhivih.

Po osamosvojitvi smo si zadali za cilj ustanoviti slovensko grboslovno, rodoslovno in zastavoslovno društvo. V svet smo želeli stopiti s slovensko heraldiko in slovensko terminologijo o heraldičnih vprašanjih. Slovensko samostojnost in samoniklost ter trdoživost slovenske kulture naj bi simbolično branil heraldični *ščit*. Vanj smo postavili stilizirani Triglav in morje v modri barvi na beli osnovi. Skušali smo zadržati neprekinjenost v slovenski simboliki. Slovenstvo in Slovenijo simbolizira modra barva. S tako utemeljenim imenom »Slovenski ščit« za naše heraldično društvo se je strinjal tudi prof. Otorespec. Društvo je imelo za cilj prepričati slovensko javnost, da je Slovenija po svoji kulturni zgodovini povsem enakovredna ostalim srednjeevropskim državam. Slovenska heraldika sodi v t. i. srednjeevropsko heraldiko, ustvarjana pa je bila na Dunaju oz. v Gradcu.

V osemdesetih letih sem se lotil raziskave ljubljanskega grba in pri tem naletel na vrsto strokovnih vprašanj. Načrtovana temeljna prenova grba naj bi zajemala vso njegovo zgodovinsko izraznost, za današnji čas pa nudila takšno »heraldično umetniško dognanost«, ki bi ga heraldično–zgodovinsko utemeljevala tudi v današnjem času. Grb naj bi bil torej zgodovinsko prepričljiv in lep. Pri teh vprašanjih smo se obrnili na mednarodne češkoslovaške in avstrijske strokovnjake iz dunajskega heraldično–genealoškega društva Adler. To so bili dr. Hanns Jaeger–Sunstenau z Dunaja, mag. Hildegard Mandl iz Gradca in ing. Zdenko G. Alexy iz

Bratislave. Dokončno presojo o pravilnosti videza ljubljanskega grba pa smo prepustili prof. Oturepcu. Z njegovo pomočjo smo izdelali prek štirideset različic ljubljanskega grajskega stolpa z obzidjem in blizu devetdeset različic ljubljanskega heraldičnega zmaja.

V letu 1994 je mesto Ljubljana praznovalo 850. obletnico prve omembe imena *Luwigana* v pisnih virih. Prof. Oturepec je menil, da bi bilo koristno ob tej priložnosti zapisati kaj več o ljubljanskem grbu ter ga s tem utemeljiti, da ga ne bi »vsak malar malal po svoje«, kot se je izrazil. Imel je sistematičen zbir izpiskov in slik iz zgodovine tega simbola. O tej tematiki je že objavil okrog petdeset prispevkov, med katere sodi tudi izredno zanimiv članek o obdobju, ko je imela Ljubljana kot edina med tedanjimi srednjeevropskimi mesti registrirane »mestne reveže«. Prof. Oturepec je našo javnost opozoril na »beraško značko«, medeninasto tablico z ljubljanskim grbom. Prav ta je pripomogla k sicer neuradni, a stalni umestitvi zmaja v lju-

Božo Oturepec z ljubitelji heraldike (zgoraj drugi, spodaj peti z leve)

bljanski grb. Pred novim letom 1994 je v najinem soavtorstvu izšla knjižica »Zgodovina grba mesta Ljubljana«.

Že dve leti prej, v letu 1992, naj bi začeli ustvarjati grbovne simbole za naše tedanje občine. Tudi Slovenija naj bi se na evidenčnih tablicah cestnih motornih vozil predstavila svetu s svojo, iz zgodovine podedovano krajevno heraldiko. Ker je bilo časa za izdelavo elaborata premalo, je Ministrstvo za promet odločilo, da heraldične simbole izdelata reklamno podjetje, ki bo projekt uresničilo kar najhitreje. Krajevno grboslovje smo začeli uresničevati po letu 1993. Pri oblikovanju posameznih krajevnih grbov smo se oprli na temeljito znanje prof. Oturepca.

Prof. Oturepec, ki je postal formalni in dejanski strokovni svetovalec našega heraldičnega društva, je bil dobro obveščen o vsem dogajanju na področjih, ki jih je društvo pokrivalo, pa naj gre za dogajanje doma ali na tujem. V letih 1992 in 1993 smo se pričeli povezovati s sorodnimi institucijami in strokovnimi organizacijami v Evropi in svetu. Spoznali smo, da je prof. Oturepec predvsem kot odličen sfragistik in arhivski strokovnjak visoko cenjen v sosednji Avstriji, njegovo ime pa poznajo tudi v arhivih sosednjih evropskih držav. V letu 1993 nam je Slovenijo uspelo včlaniti v nekatere strokovne organizacije mednarodnega pomena, na primer ICGH (*International Congress of Genealogie et Heraldique*, bolj znanega pod imenom »Luksemburška heraldična akademija«) ter FIAV (*Federation International de Association Vexillologique*, mednarodna zastavoslovna zveza). Videti je bilo, da je bil prof. Oturepec vseh teh uspehov kljub svoji prislovični zadržanosti iskreno vesel.

Decembra 1993 smo končno dobili prvi zakon, ki je obravnaval heraldično simboliko na občinski ravni. Obččinam je omogočil privzem lastnih grbov in s tem tudi zastav. Tako se je že v letu 1994 pričelo sodelovanje z občinskimi upravami s ciljem izdelati in vpeljati strokovno oblikovane simbole in k temu spremljajočo dokumentacijo. Pri sodelovanju s tujino smo prišli do ugotovitve, da moramo – zaradi pretežke tuje izgovorjave – ime društva »Slovenski ščit« zamenjati z lažjim, a še vedno povedno jasnim imenom. Po posvetovanju s prof. Oturepcem smo izbrali nevtralnemu latinsko ime *Heraldica Slovenica*, ki smo ga tudi privzeli.

Vodstvo mesta Ljubljane se je leta 1995 iz neznanih razlogov odločilo za spremembo že sprejetega grba mesta Ljubljane. Šlo naj bi za oblikovalsko poenostavitev simbola, ki pa je niso naročili pri avtorju, kot bi bilo pričakovati, temveč pri neki oblikovalski firmi. Prof. Oturepec je bil razočaran nad takšnim početjem ljubljanske mestne oblasti. Skoraj dve leti je trajalo, da smo pri mestnemu vodstvu dosegli ponovno potrditev že leta 1992 sprejetega in strokovno dognanega grba mesta Ljubljane.

Naslednja leta smo intenzivno delali na snovanju novih občinskih grbov. To delo bi bilo brez prof. Oturepca težje. Iskanje pomembnih informacij iz zgodovine naših krajev v obsežnih arhivih bi bilo brez njegovega obširnega znanja in prefinjenega občutka izredno zamudno. Ob vsem tem je profesor odkrival mnoge skrivnosti sfragistike, predvsem iz obdobja zgodnje heraldike. Šlo je za nepogrešljive utemeljitve posameznih heraldičnih simbolov, ki jih obstoječa strokovna literatura ne nudi. Le dolgoletne študije lahko pripomorejo k strokovno–umetniški nadgradnji nekega grba.

Dejansko je šele leto 1995 omogočilo ustvarjanje nove občinske heraldike. Med prvimi »iskalci« lastnih občinskih simbolov so bile Lukovica, Moravče, Šentilj, Šentjernej itd. Zgodovinski oris kraja, idejo in možno osnovo za osnutek predloga je pripravil prof. Oturepec. Nastajali so številni heraldični osnutki za predloge, ki so jih za tem v posameznih občinah privzemali za svoje grbe. Profesorjevo poznavanje sfragistične simboličnosti posameznega atributa je omogočalo preostalo heraldično utemeljeno kompozicijo. Tako je za občino Brezovica nastala brezoviška breza, pa kostanjevi listi za grb Kidričevega, ruševca za Kranjsko goro itd. Za Moravče je profesor Oturepec predlagal heraldično povedno ime Lilienburg. Nastal je eden redkih heraldično povednih (»govorečih«) krajevnih grbov.

Najljubše mu je bilo delo na simbolu Rogatca. Ta je dotlej uporabljal že tri različne grbe. Od tam naj bi še v časih Celjanov izšli Vrtorepci, predniki Oturepcev. Za potrebe izdelave rogaškega grba je poiskal celo zgodovinski izvornik, ki smo ga prenovili, grb pa strokovno

predstavili v posebni brošuri. Našteti bi bilo mogoče še vrsto grbov, ki jih je prof. Oturepec pomagal strokovno utemeljeno izoblikovati, da so bili rezultati sprejemljivi tako za stroko kot za občinstvo.

Leta 1997 je bil Zakon o arhivskem gradivu tako dopolnjen, da je omogočal evidentiranje in arhiviranje vse istovetnostne simbolike (grbe, zastave, žige in pečate). V istem letu je prišlo tudi do spremembe v vodstvu društva. Prej utečeno ustvarjalno strokovno sodelovanje med društvom in prof. Oturepcom je žal izgubilo nekdanjo intenzivnost.

Z osamosvojitvijo Slovenije se je pričelo tudi obdobje prenove slovenske klasične kot tudi razvoja nove slovenske, lokalne istovetnostne simbolike, kamor sodi tudi heraldika. V vseh zgodovinskih časih – razen morda v njenih prvih dveh stoletjih, ko se je heraldika razvijala spontano – so heraldiko naših krajev ustvarjali v nekdanji matični domovini, torej v Avstriji. Tako smo po osamosvojitvi Slovenci prvič dobili možnost, da si kot evropski narod sami ustvarjamo takšno heraldiko, kakršna ustreza merilom veljavnih strokovnih norm ter našemu lastnemu občutku. Pri ustvarjanju temeljev za to pa je prof. Oturepec – s svojim temeljitim znanjem ter nenehno pripravljenostjo soustvarjanja tako teoretično kot praktično – veliko pripomogel. Da se heraldika v Sloveniji danes že razvija tako, kot smo to načrtovali pred desetletjem, je v veliki meri tudi njegova zasluga. Evropa je celina, na kateri je ta v vsem svetu uveljavljeni del kulture vzniknil in vzcvetel ter se v njej tudi obdržal v tretje tisočletje. Slovenija je sestavni del srednje Evrope in s svojo zgodovinsko heraldiko že od svoje osamosvojitve naprej »pokriva« svoj del tim. srednjeevropske heraldike. V samostojni Sloveniji smo na zgodovinskih osnovah zasnovali svojo istovetnostno simboliko, ki v srednjeevropskem prostoru predstavlja Slovenijo na sebi lasten, po slovensko barvit način.

NATAŠA STERGAR, DRAGO SAMEC

BIBLIOGRAFIJA PROF. DR. BOŽA OTOREPCA

Dosedanje bibliografije prof. dr. Boža Otoprepa so bile za posamezna leta objavljene v Letopisih SAZU (za leta 1978–1983, 1985–1990, 1992–1993), za posamezna obdobja pa v: Biografije in bibliografije znanstvenih in strokovnih sodelavcev Slovenske akademije znanosti in umetnosti (Ljubljana), 1976, str. 17–19; Biografije in bibliografije raziskovalcev Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU (Ljubljana), Druga knjiga: 1976–1985 (1988), str. 79–80 in Biografije in bibliografije raziskovalcev Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU (Ljubljana), Tretja knjiga: 1986–1995 (1998), 124–126.

Ožjo bibliografijo, samo z enotami z arhivsko tematiko, sta Brane Kozina in Gašper Šmid objavila v zborniku Arhivsko društvo Slovenije – 40 let, 1995, str. 122.

Skupno in dotlej sumarno bibliografijo je ob njegovi 70-letnici objavila Nataša Stergar z naslovom Bibliografija prof. dr. Boža Otoprepa, Zgodovinski časopis, 48, 1994, št. 4, str. 561–564.

V tokratni bibliografiji sva poskušala zajeti vse Otoprepeve dosedanje objave; tako se je nabralo 216 enot. Pri razreševanju avtorstva posebno zagonetko predstavlja pestrost podpisov, vsaj v začetnih letih in pri ocenah: -b, -c, -o, B. O., O. B., Božo Šenk, ali celo brez podpisa.

Bibliografija je urejena kronološko; znotraj posameznega leta so najprej samostojne publikacije, tem sledijo po abecedi naslovov periodike ali izdaj razprave, članki in enciklopedična gesla, nato pa ocene in poročila.

1953

Kako so trgovali v stari Ljubljani. – *Ljudska pravica*, 18, 1953, št. 169 (4. 7.), str. 5. (Brez podpisa).

Iz naših krajev (1. XI. 1952 – 31. III. 1953). – *Kronika*, 1, 1953, št. 2, str. 147–150. (Podpis: O.). (Posnetki lokalnozgodovinskih člankov iz našega časopisja).

Kostanjevica na Krki, Ob sedemstoletnici mestnega obstoja, Kostanjevica 1953. – *Kronika*, 1, 1953, št. 2, str. 151. (Podpis sumaren in v kazalu).

Idrija, naše najstarejše rudarsko mesto, Ljubljana 1953. – *Kronika*, 1, 1953, št. 2, str. 151–152. (Podpis: -o.).

Iz naših krajev (1. IV. – 31. VII. 1953). – *Kronika*, 1, 1953, št. 3, str. 211–215. (Podpis: O.). (Posnetki lokalnozgodovinskih člankov iz našega časopisja).

Ptujski zbornik 1893–1953. – *Kronika*, 1, 1953, št. 3, str. 215. (Podpis: O.).

1954

Iz preteklosti Mengša. – *Mengeški zbornik : 1154–1954* (Mengeš), I. del, 1954, str. 21–54 : ilustr. (Podpis: B. Otoprepa). (Dodatek: Seznam hišnih lastnikov v Mengšu leta 1826, str. 53–54).

Fritz Popelka, Schriftendenkmäler des steirischen Gewerbes. Herausgegeben vom Wirtschaftsförderungsinstitut der Kammer der gewerblichen Wirtschaft für Steiermark. I. Band. Bearbeitet von Fritz Popelka, Graz 1950. – *Zgodovinski časopis*, 8, 1954, 264–266.

Iz naših krajev (1. VIII. – 31. XII. 1953). – *Kronika*, 2, 1954, št. 1, str. 66–70. (Podpis: O.). (Pregled zgodovinskih člankov iz našega časopisja).

Iz naših krajev (1. I. – 30. IV. 1954). – *Kronika*, 2, 1954, št. 2, str. 142–143. (Podpis: O.). (Pregled zgodovinskih člankov iz našega časopisja).

VIII. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Ptujju od 18. do 20. septembra 1953. – *Zgodovinski časopis*, 8, 1954, str. 195–198.

1955

Ne avto – pač pa "velocipedi" : senzacija za Ljubljano pred manj kot 100 leti. – *Tedenska tribuna*, 3, 1955, št. 6 (10. 2.), str. 3 : ilustr. (Podpis: Božo Šenk).

Jaro Šašel, Vodnik po Emoni. Ljubljana 1955. – *Kronika*, 3, 1955, št. 3, str. 190. (Avtor razrešen v kazalu).

Milko Kos, Srednjeveška Ljubljana. Topografski opis mesta in okolice. Ljubljana 1955. – *Kronika*, 2, 1955, št. 3, str. 190. (Avtor razrešen v kazalu).

Loški razgledi II–1955. – *Kronika*, 3, 1955, št. 3, str. 190–191. (Podpis: O.).

Maribor. Ilustrirani vodnik po mestu in okolici. Maribor 1955. – *Kronika*, 3, 1955, št. 3, str. 191. (Podpis: O.).

Knjiga o srednjeveški Ljubljani. Milko Kos: Srednjeveška Ljubljana, Ljubljana 1955. – *Ljubljanski dnevnik*, 5, 1955, št. 218 (16. 9.), str. 4 : ilustr. (Podpis: O.).

1956

Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku. I. zvezek. Listine 1243–1397. – Ljubljana : Mestni arhiv ljubljanski, 1956, 105 listin. (Ciklostil). (Publikacija je izšla v tiskani mapi in je urejena kartotečno. Listine je prepisal Božo Otorespec.).

Prebivalstvo Kamnika v srednjem veku. – *Kamniški zbornik* (Kamnik), 2, 1956, 67–100 : ilustr.

Mr. Ph. Fr. Minařik : Olimje. Historična lekarna v sliki in besedi, Maribor 1955. – *Kronika*, 4, 1956, št. 1, str. 54. (Podpis: O.).

II. Kamniški zbornik, 1956. – *Slovenski poročevalec*, 17, 1956, št. 179 (31. 7.), str. 8. (Podpis: c.).

Ljubljanski vodnik, Ljubljana 1956. – *Kronika*, 4, 1956, št. 3, str. 180. (Avtor razrešen v kazalu).

Zbornik Primorske založbe Lipe, Koper 1956. – *Kronika*, 4, 1956, str. 112. (Podpis: O.).

Varstvo spomenikov, 5, 1953–1954. – *Kronika*, 4, 1956, št. 2, str. 112–113. (Avtor razrešen v kazalu).

Igor Vriřer, Razvoj prebivalstva na območju Ljubljane, Ljubljana 1956. – *Kronika*, 4, 1956, št. 2, str. 113. (Podpis: O.).

Stane Gabrovec, Najstarejša zgodovina Dolenjske. Vodnik po arheoloških zbirkah muzejev v Novem mestu, Brežicah in Metliki, Novo mesto, 1956. – *Kronika*, 4, 1956, št. 3, str. 180–181. (Podpis: O.).

Jože Šorn, Razvoj Papirnice Vevče, Ljubljana 1956. – *Kronika*, 4, 1956, št. 3, str. 181. (Podpis: O.).

1957

Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku. II. zvezek. Listine 1299–1450. – Ljubljana : Mestni arhiv ljubljanski, 1957, 100 listin. (Ciklostil). (Publikacija je izšla v tiskani mapi in je urejena kartotečno. Listine je prepisal Božo Otorespec.).

Donesek h gospodarski zgodovini Kamnika do XVI. stoletja. – *Kamniški zbornik* (Kamnik), 3, 1957, str. 43–61 : ilustr.

Loški razgledi III–1956. – *Kronika*, 5, 1957, št. 1, str. 50. (Avtor razrešen v kazalu).

E. Cevc, Umetnost srednjega veka na Slovenskem. Vodnik po umetnostnih zbirkah Narodne galerije v Ljubljani, Ljubljana 1956. – *Kronika*, 5, 1957, št. 1, str. 50. (Podpis: O.).

Jože Gašperšič, Vigenjc. Vodnik po zgodovinskih žebeljskih kovačnicah v Kamni gorici, Kolnici, Kropi in Železnikih, Vodniki Tehniškega muzeja, Ljubljana, 1956. – *Kronika*, 5, 1957, št. 1, str. 51. (Podpis: O.).

Jože Šorn, Razvoj Papirnice Vevče, Ljubljana 1956. – *Ljudska pravica*, 23, 1957, št. 54 (5.3.), str. 5. (Podpis: B. O.).

1958

Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku. III. zvezek. *Listine Mestnega arhiva ljubljanskega 1320–1470.* – Ljubljana : Mestni arhiv ljubljanski, 1958, 79 listin. (Ciklostil). (Publikacija je izšla v tiskani mapi in je urejena kartotečno. Listine je prepisal Božo Otorespec.).

Privilegijska knjiga mesta Kamnika iz leta 1528. – *Kamniški zbornik*, 4, 1958, 87–110 + 1 pril. : ilustr.

Grbovi Slovenije. – *Enciklopedija Jugoslavije* (Zagreb), 3, 1958, str. 586–587.

Heraldika. (Slovenija). – *Enciklopedija Jugoslavije* (Zagreb), 3, 1958, str. 671.

Zgodovinsko branje. – *Kronika*, 6, 1958, št. 1, str. 44–45. (Soavtor Jože Šorn). (Podpisa: Š. J. in O. B.).

Videm–Krško nekdanj in danes, Videm–Krško 1957. – *Kronika*, 6, 1958, št. 1, str. 45. (Podpis: B. O.).

Josip Wester, Novomeški spomini, Novo mesto 1958. – *Kronika*, 6, 1958, št. 2, str. 100. (Podpis: B. O.).

IV. Kamniški zbornik 1958. – *Kronika*, 6, 1958, št. 2, str. 100. (Podpis: B. O.).

90–letnica grafične organizacije na Slovenskem 1868–1958. Zbornik sindikata grafičarjev Slovenije, Ljubljana, 1958. – *Kronika*, 6, 1958, št. 2, str. 100. (Podpis: B. O.).

Loški razgledi V – 1958. – *Kronika*, 6, 1958, št. 2, str. 101–102. (Podpis: B. O.).

Ljubljana v dokumentih. Zanimiva razstava v Mestnem arhivu ljubljanskem. – *Ljudska pravica*, 24, 1958, št. 190 (16. 8.), str. 6. (Podpis: -b).

1959

Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku. IV. zvezek. *Listine Mestnega arhiva ljubljanskega 1471–1521.* – Ljubljana : Mestni arhiv ljubljanski, 1959, 73 listin. (Ciklostil). (Publikacija je izšla v tiskani mapi in je urejena kartotečno. Listine je prepisal Božo Otorespec. Poleg zgoraj navedenih listin obsega ta zvezek ponoven natis 5 listin iz 3. zvezka).

Zbirka listin (Dip). – V: Vilfan, Sergij (ur.): *60 let Mestnega arhiva ljubljanskega*, 1959, str. 81–82;

Varia Magistratica (Varia Mag.)– V: Vilfan, Sergij (ur.): *60 let Mestnega arhiva ljubljanskega*, 1959, str. 127–135.

Prvi avto v Ljubljani : začetki motorizacije na Kranjskem : pred 60 leti. – *Tedenska tribuna*, 7, 1959, št. 5 (3. 2.), str. 7 : ilustr. (Podpis: B. O.).

1960

Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku. V. zvezek. *Listine iz kodeksov Mestnega arhiva v Trstu 1326–1348.* – Ljubljana : Mestni arhiv ljubljanski, 1960, 100 listin. (Soavtor Samo Pahor). (Ciklostil). (Publikacija je izšla v tiskani mapi in je urejena kartotečno. Listine sta prepisala Božo Otorespec in Samo Pahor).

Kamnik. – *Enciklopedija Jugoslavije* (Zagreb), 5, 1960, str. 183.

Kostanjevica. – *Enciklopedija Jugoslavije* (Zagreb), 5, 1960, str. 339.

Krško. – *Enciklopedija Jugoslavije* (Zagreb), 5, 1960, str. 443.

1961

Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku. VI. zvezek. Listine 1444–1499. – Ljubljana : Mestni arhiv ljubljanski, 1961, 80 listin. (Ciklostil). (Publikacija je izšla v tiskani mapi in je urejena kartotečno. Listine je prepisal Božo Otorespec).

Naš kraj v pretekli dobi . – *Izpod ponve in kladiva* (Muta ob Dravi), 1, 1961, št. 1, str. 12–13 : ilustr.

In Ljubljana se je razsvetlila : pred osemdesetimi leti prva javna električna razsvetljava pri nas. – *Tedenska tribuna*, 9, 1961, št. 31 (1. 8.), str. 9 : ilustr.

1962

Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku. VII. zvezek. Listine 1243–1498. – Ljubljana : Mestni arhiv ljubljanski, 1962, 100 listin. (Ciklostil). (Publikacija je izšla v tiskani mapi in je urejena kartotečno. Listine je prepisal Božo Otorespec).

Ljubljana : podobe iz njene zgodovine. – Ljubljana : Kronika, 1962, VIII, 119 str. : ilustr. (Sourednik in soavtor: Knjiga je bila urejena v Mestnem arhivu Ljubljana s sodelovanjem Boža Otorespca ... [et al.]). (Podatki o avtorjih na str. 118).

Les archives notariales en Yougoslavie. – *Archivum* (Paris), 12, 1962, str. 105–120. (Soavtor Sergij Vilfan). (Izšlo v začetku leta 1965).

Iz zgodovine gradu Dragomelj. – *Kronika*, 10, 1962, št. 1, str. 1–8 : ilustr.

1963

Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku. VIII. zvezek. Register Krištofove bratovščine v Ljubljani 1489–1518. – Ljubljana : Mestni arhiv ljubljanski, 1963, VIII + 66 str. (Ciklostil). (Publikacija je izšla v tiskani mapi in je urejena kartotečno. Listine je prepisal Božo Otorespec).

Les archives des villes en Slovénie. – *Archivum* (Paris), 13, 1963, str. 133–144. (Soavtor Sergij Vilfan). (Izšlo v letu 1965).

Potresi v preteklosti Ljubljane. – *Tedenska tribuna*, 11, 1963, št. 21 (28. 5.), str. 4. (Podpis: -B. -O).

1964

Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku. IX. zvezek. Listine 1220–1497. – Ljubljana : Mestni arhiv ljubljanski, 1964, 100 listin. (Ciklostil). (Publikacija je izšla v tiskani mapi in je urejena kartotečno. Listine je prepisal Božo Otorespec).

1965

Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku. X. zvezek. Listine 1144–1499. – Ljubljana : Mestni arhiv ljubljanski, 1965, 100 listin. (Ciklostil). (Publikacija je izšla v tiskani mapi in je urejena kartotečno. Listine je prepisal Božo Otorespec).

Ljubljana : [podobe iz njene zgodovine = aspetti di storia cittadina = Bilder aus der Geschichte der Stadt]. – Ljubljana : Mestni arhiv, Kronika, 1965, 271 str. : ilustr. (Sourednik: Knjiga je bila urejena v Mestnem arhivu s sodelovanjem Boža Otorespca). (Podatki o avtorjih na str. [272]).

Ustanovno pismo Novega mesta. – *Dolenjski list*, 16, 1965, št. 14 (8. 4.), str. 4 : ilustr. (Prevedel Božo Otorespec).

1966

Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku. XI. zvezek. Listine 1154–1361. Fevdna knjiga Jamskih 1453–1480. – Ljubljana : Mestni arhiv ljubljanski, 1966, 44 listin + 18 str.

(Ciklostil). (Publikacija je izšla v tiskani mapi in je urejena kartotečno. Listine je prepisal Božo Otorespec.).

1968

Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku. XII. zvezek. Urbarji 1490–1527. – Ljubljana : Mestni arhiv ljubljanski, 1968, 100 str. (Ciklostil). (Publikacija je izšla v tiskani mapi in je urejena kartotečno. Listine je prepisal Božo Otorespec.).

Sfragistika Slovenije. – *Enciklopedija Jugoslavije* (Zagreb), 7, 1968, str. 190.

1969

Prepis in prevod zamenjalne listine med Rudolfom IV. in stiškim samostanom. – *Novo mesto 1365–1965* (Novo mesto), 1969, 111–114 : ilustr.

Starejši mestni pečati in grb Novega mesta. – *Novo mesto 1365–1965* (Novo mesto), 1969, 115–129 : ilustr.

Celjski zbornik 1967. – *Kronika*, 17, 1969, št. 2, str. 117. (Podpis B. O.).

1970

[Kronika dogodkov]. – *Ljubljana : 1945–70*, 1970, str. 83–88 : ilustr.

1971

Stari in novi smledniški grad. Smlednik in okolica : stari grad – zgodovina / [predelala Božo Otorespec, Ivan Komelj]. – V Smledniku : Turistično društvo Smlednik, 1971, str. [3]–6.

1972

Arhivska skladišča, ogrevanje, klimatizacija, prezračevanje. – *Arhivska tehnika*, 1972, 56–62. (Soavtor Jože Žontar).

Koseze pri Ljubljani. Zgodovinski oris. – *Kronika*, 20, 1972, št. 1, str. 7–12 : ilustr.

Iz zgodovine Gorenjega Logatca. – *Kronika*, 20, 1972, št. 1, str. 129–138 : ilustr.

Rokodelstvo in obrt v srednjeveški Ljubljani. – *Ljubljanska obrt od srednjega veka do začetka 18. stoletja*. (Publikacije Mestnega arhiva ljubljanskega, Razprave, 3), 1972, str. 5–54. (Tudi separat (Ljubljana) : Mestni arhiv ljubljanski, 54 str.)

Walter Egger, Bilder aus bayrischer Vergangenheit . . ., Regensburg 1971. – *Traditiones*, 2, 1973, str. 307–308.

1973

Lexicon latinitatis medii aevi Jugoslaviae. Vol. 1: A-K. – Zagrabiae : Instituti historici Academiae scientiarum at artium Slavorum meriidionalium, (1969)–1973. 633 str. (Soavtor in sourednik).

Regeste A, B, C, D (ki zadevajo koroški kmečki upor leta 1478). – *Kmečki punti na Slovenskem*, (Razprave in katalog dokumentov, Situla 13), Ljubljana 1973, str. 121–122.

Iz zgodovine turjaškega gradu. – *Kronika*, 21, 1973, št. 3, str. 147–152 : ilustr.

Božja sodba (ordal) sveče v Kamniku leta 1398. – *Zgodovinski časopis*, 27, 1973, št. 3–4, str. 321–328. (Soavtor Josip Žontar).

1974

Iz zgodovine gradu Bogenšperk. – Litija : [Odbor za obnovo gradu Bogenšperk], 1974, 42 str. : ilustr.

Ljubljanska beraška značka iz leta 1667. – *Kronika*, 22, 1974, št. 2, str. 92–96 : ilustr.

Kakšna je prava slovenska zastava. – *Rodna gruda*, 21, 1974, št. 10, str. 43 : ilustr.

1975

Slovenski grbi. – *Delo*, 18, 1975, št. 240 (14. 10.), str. 9 : portret. (Intervju). (Podpis: M. Š., vendar gre gotovo za Nevenko Škrlič).

1976

Bogenšperk. – Maribor : Obzorja, 1976, 36 str. : ilustr. – (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije; 70). (Soavtor Branko Reisp). (Prispevek Boža Otoresca: Iz zgodovine gradu, str. 3–26 : ilustr. + opombe na str. 32–36).

Grb trga Laško. – *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 47 (n. v., 12), 1976, št. 2, str. 292–307 : ilustr.

1977

Hrenova grbovna plošča v Kozarjah. – *Kronika*, 25, 1977, št. 1, str. 19–21 : ilustr.

Grb in pečat mesta Loža. – *Notranjski listi* (Stari trg pri Ložu), 1, 1977, str. 65–71 : ilustr.

Smještaj arhivske gradje v spremištu. – *Priručnik iz arhivistike* (Zagreb), 1977, str. 100–106.

Regesten des Herzogtums Steiermark. Erster Band, 1308–1319. 1. Lieferung, Graz 1976. – *Zgodovinski časopis*, 31, 1977, št. 4, str. 560–565.

1978

Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae. Vol. 2, L-Z. – Zagrabiae : Institutii historici Academiae scientiarum at artium Slavorum meridionalium, (1974)–1978. 729 str. (Soavtor in sourednik).

Gradivo za zgodovino Ljubljane v nekaterih italijanskih in avstrijskih arhivih. – *Arhivi*, 1, 1978, št. 1, str. 19–21. (Izšlo 1979).

Resnica o krškem grbu. – *Dolenjski list*, 29, 1978, št. 4 (26. 1.), str. 5; št. 5 (2. 2.), str. 5 : ilustr.

Ob 500–letnici mesta Višnja gora. – *Zbornik občine Grosuplje*, 10, 1978, str. 277–294 : ilustr.

1981

Srednjeveški pečatniki iz zbirke Narodnega muzeja v Ljubljani. – *Kronika*, 29, 1981, št. 3, str. 250–254 : ilustr.

Das Wappenbuch C des Kärntner Landesarchivs. Herausgegeben von Wilhelm Neumann, Klagenfurt 1980. – *Arhivi*, 4, 1981, str. 191.

1982

Bogenšperk. – Valvasorjev Bogenšperk (Bogenšperk), 1982, str. [16–34]. (Sicer brez paginacije).

K zgodovini gradu Brdo pri Kranju. – *Kronika*, 30, 1982, št. 1, str. 3–5 : ilustr.

Doneski k zgodovini Ribnice in okolice v srednjem veku. – *Kronika*, 30, 1982, št. 2, str. 79–87.

Ein Typar des Ladislaus Postumus bzw. Ferdinands III. – *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* (Wien), 35, 1982, str. 282–287, pril. : ilustr.

Napake pri zastavah. Whitney, Smith: Zastave in grbi sveta, Zagreb, 1992. – *Delo*, 24, 1982, št. 129 (5. 6.), str. 5.

1983

Grb trga Vuzenice. – *Kronika*, 31, 1983, št. 1, str. 18–21 : ilustr.

1985

Doneski k zgodovini srednjeveškega Kamnika. – *Kamnik 1229–1979* (Kamnik), 1985, str. 19–22.

Listina iz 1232 in najstarejša zgodovina Kamnika. – *Kamnik 1229–1979* (Kamnik), 1985, str. 23–32, pril. : ilustr.

Iz najstarejše zgodovine krajev v kamniški občini. – *Kamnik 1229–1979* (Kamnik), 1985, str. 33–41.

Ortenburški gozdni red iz 1406. – Ljubljana : Biotehniška fakulteta, 1985. – (Viri za zgodovino gozda in gozdarstva na Slovenskem; 2). (Tekst, ureditev in transkripcija, str. 12–25).

1986

Ljubljanski trgovski knjigi iz prve polovice 16. stoletja. – Ljubljana : SAZU, 1986, 233 str. – (Viri za zgodovino Slovencev; 8). (Soavtorja Sergij Vilfan in Vlado Valenčič).

Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov v slovenskem prostoru. – Ljubljana : (samozaložba), 1986, 376 f. : ilustr. (Dodane so še str. : 200a–200d – Ormož; 257a–257d Železna Kapla; 2 strani Seznam slik). (Tipkopis).

Grad Snežnik in Snežniški v srednjem veku. – *Notranjski listi* (Cerknica), 3, 1986, str. 28–46 : ilustr.

1987

H. Mayer, Die Urkunden des Neuklosters zu Wiener Neustadt, Wien 1986. – *Zgodovinski časopis*, 41, 1987, str. 740–742.

Diplomatika (Slovenija). – *Enciklopedija Jugoslavije* (Zagreb), 3, 1987, str. 498 : ilustr. (Izdaja v slovenskem jeziku).

Auersperg (Turjaški). – *Enciklopedija Slovenije*, 1, 1987, str. 130 : ilustr.

Baumgartner, Egon. – *Enciklopedija Slovenije*, 1, 1987, str. 207.

1988

Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem. – Ljubljana : Slovenska matica, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1988. – 333 str. : ilustr.

Šenčur in okoliški kraji v srednjem veku. – *Kronika*, 36, 1988, št. 3, str. 147–158 : ilustr. (Tudi v: *Kranjski zbornik 1990*, str. 137–150 : ilustr., kjer je tekst identičen, dodana sta še zemljevid Zemljiških gospostev in fotografija listine iz leta 1221).

Matko Videc, trgovec, posestnik in mestni sodnik v Ljubljani v 15. stoletju. – *Zbornik ob devetdesetletnici Arhiva* (Ljubljana), 1988, str. 7–13.

Celje (Zgodovina). – *Enciklopedija Slovenije*, 2, 1988, str. 4–6 : ilustr. (Soavtor).

Celjska kronika. – *Enciklopedija Slovenije*, 2, 1988, str. 12.

Datum. – *Enciklopedija Slovenije*, 2, 1988, str. 175.

Diplomatika. – *Enciklopedija Slovenije*, 2, 1988, str. 266–267 : ilustr.

Dunajski pfenig. – *Enciklopedija Slovenije*, 2, 1988, str. 404 : ilustr.

1989

Gozdni red za Istro, Furlanijo in Kras 1541. – Ljubljana : Biotehniška fakulteta, VTOZD za gozdarstvo, 1989, 125 str. – (Viri za zgodovino gozdarstva na Slovenskem; 6). (Transkripcija).

Il sigillo di Gorizia è trecentesco? – *Iniziativa Isontina* (Gorizia), 31, 1989, št. 1 (92), str. 56–59 : ilustr. (Prevedel Marijan Breclj).

Dr. Sergij Vilfan – sedemdesetletnik. – *Kronika*, 37, 1989, št. 3, str. 322.

Genealogije (Slovenija). – *Enciklopedija Jugoslavije* (Izdaja v slovenskem jeziku) (Zagreb), 4, 1989, str. 326.

Grb (Slovenija). – *Enciklopedija Jugoslavije* (Izdaja v slovenskem jeziku) (Zagreb), 4, 1989, str. 510–511 : ilustr.

Erazem Jamski. – *Enciklopedija Slovenije*, 3, 1989, str. 53–54.

Fevdna knjiga. – *Enciklopedija Slovenije*, 3, 1989, str. 103–104 : ilustr.

- Frankopani (Rodbina). – *Enciklopedija Slovenije*, 3, 1989, str. 155.
 Gallenberg (Rodbina). – *Enciklopedija Slovenije*, 3, 1989, str. 177 : ilustr.
 Genealogija. – *Enciklopedija Slovenije*, 3, 1989, str. 187–188 : ilustr. (Ponatis v: *Drevesa*, 2, 1995, št. 1, str. 8–10).
 Gotica. – *Enciklopedija Slovenije*, 3, 1989, str. 317–318 : ilustr. (Soavtor).
 Gradac. – *Enciklopedija Slovenije*, 3, 1989, str. 349. (Soavtor).
 Grb. – *Enciklopedija Slovenije*, 3, 1989, str. 377–378 : ilustr.
 Gregorijanski koledar. – *Enciklopedija Slovenije*, 3, 1989, str. 385.

1990

- Bogenšperk.** – Valvasorjev Bogenšperk (Litija), 1990, str. [18–36] : ilustr. (Četrty dopolnjeni natis). (Zgodovina gradu).
 Srednjeveški pečati in grb mesta Celja. – *Celjski zbornik* (Celje), 1990, str. 43–60 : ilustr. (Ponatis iz dela *Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem*, 1988).
 Stari grad pri Novem mestu in njegovi lastniki. – *Dolenjski zbornik 1990* (Novo mesto), 1990, str. 59–86.
 Grb trga Braslovče. – V: Kralj, France (ur.): *Braslovče : pregled življenja in dela v trgu in okolici* (Braslovče), 1990, str. 143–145.
 Gradič Mala Loka pri Trebnjem. – *Kronika*, 38, 1990, št. 3, str. 3–7 : ilustr.
 Grb mesta Slovenske Bistrice. – *Zbornik občine Slovenska Bistrica* (Slovenska Bistrica), 2, 1990, str. 24–28 : ilustr.
 Heraldika. – *Enciklopedija Slovenije*, 4, 1990, str. 14 : ilustr.
 Humanistika. – *Enciklopedija Slovenije*, 4, 1990, str. 86–87 : ilustr.
 Isserlein, Israel. – *Enciklopedija Slovenije*, 4, 1990, str. 177.
 Jezersko (Zgodovina). – *Enciklopedija Slovenije*, 4, 1990, str. 302–303 : ilustr.
 Julijanski koledar. – *Enciklopedija Slovenije*, 4, 1990, str. 352.
 Kamnik (Zgodovina, do 1600). – *Enciklopedija Slovenije*, 4, 1990, str. 378 : ilustr.

1991

- Srednjeveški pečati na Slovenskem. – *Koledar Arhiva Republike Slovenije za leto 1992* (Ljubljana), 1991. (Uvodni povzetek, opis in komentar posameznih pečatov). 12 listov.
 Viteška diploma Frana Miklošiča. – *Miklošičev zbornik* (ur. Viktor Vrbnjak), (Maribor), 1991, str. 133–135 : ilustr.
 Adelslexikon des österreichischen Kaisertums 1804–1918, Wien 1989. – *Zgodovinski časopis*, 45, 1991, str. 502–504.
 Karolinška minuskula. – *Enciklopedija Slovenije*, 5, 1991, str. 6–7 : ilustr.
 Kljukec. – *Enciklopedija Slovenije*, 5, 1991, str. 102.
 Koledar. – *Enciklopedija Slovenije*, 5, 1991, str. 194.
 Naprej – zastave stare! : dr. Božo Otoresec o novih in starih slovenskih simbolih. – *Nedeljski dnevnik*, 30, 1991, (26. 5.), str. 30 : ilustr. (Zapisal Roger Gogala). (Intervju).

1992

- Obnovljena je "grbovna cerkev". – *Delo*, 34, 1992, št. 97 (28. 4.), str. 6.
 Kronologija. – *Enciklopedija Slovenije*, 6, 1992, str. 37–38 : ilustr.
 Lamberg (Rodbina). – *Enciklopedija Slovenije*, 6, 1992, str. 94–95 : ilustr.
 Latinica. – *Enciklopedija Slovenije*, 6, 1992, str. 105.
 Listina. – *Enciklopedija Slovenije*, 6, 1992, str. 201–202 : ilustr.
 Logatec (Zgodovina). – *Enciklopedija Slovenije*, 6, 1992, str. 312.

1993

- Cerkev sv. Jakoba in začetki frančiškanskega samostana v 15. stoletju. – 500 [Petsto] let frančižkanov v Kamniku (Kamnik), 1993, str. 5–8.
- Srednjeveški samostanski pečati na Slovenskem. – *Samostani v srednjeveških listinah na Slovenskem* (Ljubljana), 1993, str. 37–63.
- Regesti samostanskih listin (št. 3–15, 18–34, 38, 40, 48, 49, 56–59, 63–72). – *Samostani v srednjeveških listinah na Slovenskem* (Ljubljana), 1993, str. 100–251.
- Valvasorjeva grbovna knjiga "Opus Insignium Armorumque". – Valvasor, Johann Weikhard: *Opus insignium armorumque = Velika grbovna knjiga = Das grosse Wappenbuch. II. Študije* (Ljubljana), 1993, str. 31–79.
- Das Wappenbuch "Opus Insignium Armorumque". – Valvasor, Johann Weikhard: *Opus insignium armorumque = Velika grbovna knjiga = Das grosse Wappenbuch. II. Študije* (Ljubljana), 1993, str. 131–173. (Übersetzung von Doris Debenjak).
- Valvasor's heraldry book "Opus Insignium Armorumque". – Valvasor, Johann Weikhard: *Opus insignium armorumque = Velika grbovna knjiga = Das grosse Wappenbuch. II. Študije* (Ljubljana), 1993, str. 221–261. (Translated by Tinka Golob and Branka Golobič).
- Evidentiranje in objavljanje virov za zgodovino Slovencev v poznem srednjem veku. – *Zgodovinski časopis*, 47, 1993, št. 4, str. 505–508. (Referat na kolokviju ob stoletnici rojstva Milka Kosa v Ljubljani 10. decembra 1992).
- Mengeš (Zgodovina). – *Enciklopedija Slovenije*, 7, 1993, str. 67–68.

1994

- Ljubljana – "Liubilunaha"? : Kraj ali reka in po njiu[!] imenovana mestna parcela. – *Delo*, 36, 1994, št. 161 (14. 7.), str. 6.
- Otočec (Zgodovina). – *Enciklopedija Slovenije*, 8, 1994, str. 206.
- Paleografija. – *Enciklopedija Slovenije*, 8, 1994, str. 225–226 : ilustr.
- Papir. – *Enciklopedija Slovenije*, 8, 1994, str. 237 : ilustr.
- Papirništvo. – *Enciklopedija Slovenije*, 8, 1994, str. 238–239 : ilustr. (Soavtor).
- Pečat. – *Enciklopedija Slovenije*, 8, 1994, str. 285–286 : ilustr.
- Pergament. – *Enciklopedija Slovenije*, 8, 1994, str. 301 : ilustr.
- Petschacher (Rodbina). – *Enciklopedija Slovenije*, 8, 1994, str. 332 : ilustr.
- Pisava. – *Enciklopedija Slovenije*, 8, 1994, str. 356 : ilustr.

1995

- Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine) : 1270–1405.** – Ljubljana : SAZU, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 1995, 335 str. – (Viri za zgodovino Slovencev; 14).
- Izbrano gradivo za zgodovino gozdarstva na Slovenskem v srednjem veku** / [izbor, potrebne transkripcije, prevodi in uvod Božo Otoresec ; prevod v angleščino Irena Watton]. – Ljubljana : Gozdarska založba, 1995, 46 str. : faks. – (Viri za zgodovino gozda in gozdarstva na Slovenskem ; 8).
- Zgodovina grba mesta Ljubljane** / [Božo Otoresec, F. Valt Jurečič ; Übersetzung aus dem Slowenischen Wolfgang Zitta, Hildegard Mandl-Kropaček, english version Hermann Hayn ; avtorji fotografij in grafik Branko Piliš . . . et al.]. – Ljubljana : Heraldica Slovenica : Slovenian Herald, 1995, 125 str. : ilustr. (Avtorja navedena v kolofonu).
- Sfragistika – pečatoslovje. – *Heraldica Slovenica*, 1995, št. (jan. /feb. /mar.), str. 10–11 : ilustr.
- Das ältere Gallenberger Urkundenarchiv / Walter Brunner unter Mitarbeit von Božo Otoresec. – *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs* (Graz), 44/45, 1995, str. 61–208 : ilustr. (Soavtor).

Gradivo za zgodovino Radovljice v srednjem veku. – *Radovljiški zbornik* (Radovljica), 1995, str. 10–37 : ilustr.

Praunsperger (Rodbina). – *Enciklopedija Slovenije*, 9, 1995, str. 222.

1996

Simboli občine Rogatec. – Rogatec : Občina, 1996. – 34 str. : ilustr. (Soavtor Valt Jurečič). (Otošepčev prispevek: Zgodovina grba trga Rogatec, str. 7–16 : ilustr.).

Listine o ustanovitvi novomeškega kapitlja (1493–1509). – *Dolenjski zbornik 1996 (500 let Kolenjiatnega kapitlja v Novem mestu)*, 1996, str. 33–45 + pril. : ilustr. (na str. 37–45 regesti in prepisi listin).

Seznam "deželnih sovražnikov" na Kranjskem in Štajerskem iz okoli 1440. Iz borb med Celjskimi grofi in Habsburžani v letih 1436–1443. – *Grafenauerjev zbornik*, 1996, str. 331–342.

Dobrepoljska in Struška dolina v srednjem veku. – *Naši kraji in ljudje : dobrepoljsko–struški zbornik* (Dobrepolje [Videm]), 1996, str. 88–93.

Pečati na papeških listinah. – *Slovenija v papeških listinah*, 1996, str. 59–65 : ilustr.

Ravbar (Rodbina). – *Enciklopedija Slovenije*, 10, 1996, str. 96 : ilustr.

Rokopis. – *Enciklopedija Slovenije*, 10, 1996, str. 265–266 : ilustr.

1997

Triglav – ein Symbolberg. – *Histoire des Alpes = Storia delle Alpi = Geschichte der Alpen* (Zürich), 1997, št. 2: Les Alpes de Slovénie = Die Alpen Sloweniens, str. 137–142 : ilustr.

Življenje, ženitev in žalostna smrt Anžeta Koširja, imenovanega Kljukec. – *Historični seminar II : [Glasovi]*, Ljubljana, 1997, str. 143–152.

Od kod ime Ljubljana. – *Drevesa*, 4, 1997, št. 4, str. 9–10.

Sfragistika. – *Enciklopedija Slovenije*, 11, 1997, str. 65–66 : ilustr.

Prof. dr. Božo Otošepc: "Kar ni zapisano, tega ni...". – *Nedelo*, 3, 1997, št. 19 (11. 5.), str. 13 : portret. (Podpis: Alenka Auersperger). (Nedeljski intervju).

1998

Izbrane listine Zgodovinskega arhiva Ljubljana : (1320–1782) : transkripcije z regesti in kometarji / [izbor, transkripcije, povzetki, kometarji] Božo Otošepc, Dragan Matić ; [fotografija Darinka Mladenovič ; prevod povzetkov Wolfgang Zitta, Martin Cregeen]. – Ljubljana : Zgodovinski arhiv, 1998, 192 str. : ilustr. ; 24 x 34 cm. (Gradiva in razprave / Zgodovinski arhiv Ljubljana ; št. 19). (Besedilo v slov. in nem.). Priloge: Izbrane listine Zgodovinskega arhiva Ljubljana : (1320–1782), 85 str. : ilustr.

Ljubljanski mestni sodniki : 1269–1502. – V: Fabjančič, Vladislav: *Zgodovina ljubljanskih sodnikov in županov : 1269–1820. I. zvezek: Sodniki : 1269–1504*, 1998, 211 str. : ilustr., str. [15]–22. (Sourednika Ema Umek in Janez Kos).

Zbirka listin in diplom / [zbral in pripravil] Aleksander Žižek. – Celje : Zgodovinski arhiv, 1998. – 129 str. : ilustr. ; 30 cm. – (Mali tiski / Zgodovinski arhiv v Celju ; 4). (Del prepisov listin pripravila Božo Otošepc in Jože Mlinarič).

1999

Neznani načrti Ljubljane iz leta 1816 v dunajski Albertini. – *Arhivi*, 22, 1999, št. 1–2, str. 216–217.

Zanimiva pritožba iz Novega mesta iz leta 1434. – *Gestrinov zbornik* (Ljubljana), 1999, str. 169–172.

Občina Preddvor v srednjem veku. – *Preddvor v času in prostoru* (Preddvor), 1999, str. 83–88 : ilustr.

Srednjeveški pečat in grb mesta Slovenj Gradec. – *Slovenj Gradec in Mislinjska dolina* (Slovenj Gradec), 2, 1999, str. 111–116 : ilustr. (Z dovoljenjem avtorja ponatisnjena razprava iz knjige *Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem*, 1988).

O neki gorskopravni zmoti. – *Vilfanov zbornik*, 1999, str. 223–224.

Über einen bergrechtlichen Irrtum. – *Vilfanov zbornik*, 1999, str. 225–227.

Srednjeveški Šentjernej v zgodovinskih virih. – *Zbornik župnije Šentjernej* (Šentjernej), 1999, str. 53–60 : ilustr.

Taufferer (Rodbina). – *Enciklopedija Slovenije*, 13, 1999, str. 189–190 : ilustr.

Thurn (Rodbina). – *Enciklopedija Slovenije*, 13, 1999, str. 248–249 : ilustr.

Turjak (Zgodovina). – *Enciklopedija Slovenije*, 13, 1999, str. 405.

2000

Über einen bergrechtlichen Irrtum. – *Festschrift Gerhard Pferschy zum 70. Geburtstag* (Graz), 2000, str. [261]–263.

Nekaj zanimivih listin iz 15. stoletja. – *Vita artis perennis* (Ljubljana), 2000, str. 233–234.

Trgovina Kamnika s Furlanijo v prvi polovici 14. stoletja. – *Začelo se je z "A" : grofje Andeški – s skupno zgodovino na poti v Evropo* (Kamnik), 2000, [1] str. (loč. pag.). (Povzetek predavanja).

Vodni znak. – *Enciklopedija Slovenije*, 14, 2000, str. 290 : ilustr.

2001

Krajevna heraldika na Slovenskem. – *Kronika*, 49, 2001, št. 1–2, str. 157–170 : ilustr., [1] f. pril.

Kamniški šolmošter Ulrik (1296–1312). – *Melikov zbornik*, 2001, str. 221–222. (Ponatis v *Šolska kronika*, 36, 2003, št. 1, str. 42–45 : ilustr.) (Ponatisu sta dodani fotografiji šolmoštrovega žiga, ki prikazuje učitelja s knjigo. Fotografija tudi na platnicah številke).

Zastava. – *Enciklopedija Slovenije*, 15, 2001, str. 76–77 : ilustr.

2002

Gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku. 6/1, (Listine 1246–1255) / [uredil France Baraga na podlagi gradiva Boža Oturepca]. – Ljubljana : Založba ZRC SAZU, 2002, 296 str. : ilustr. – (Thesaurus memoriae. Fontes ; 2).

Iz najstarejše zgodovine krajev v komendski občini. – *Občina Komenda : življenje od kamene dobe do danes* (Komenda), 2002, str. 55–56.

2003

Medno v srednjeveških virih. – V: Kopač, Janez (ur.): *Medno in Medanci skozi čas* (Medno), 2003, str. 13–15. (Avtor naveden v kolofonu: Izbor in prevod srednjeveških zapisov o Mednu pripravil Božo Oturepec; regesti).

Gradivo za zgodovino Mokronoga v srednjem veku. – *Trg Mokronog skozi stoletja* (Mirna), 2003, str. 183–214 : ilustr. (Z regesti 90 listin, ena listina pa je navedena v celoti in s prevodom Franceta Barage, str. 211).

2004

Transkripcija – V : Malefične svoboščine Ljubljančanov = Deren von Laibach Malefitz Freyhaittn : ljubljanski kazenski sodni red. – Ljubljana, Graz, 2004. str. [25-48]. (Transkripcija je samo na sodih straneh). (Izšlo v septembru 2005).

Sodelovanje:

Répertoire International des Médiévistes. I, II. (5. izdaja). – Paris [etc.] : Saur, 1979–1980. (Zbiranje podatkov in redakcija za SR Slovenijo).

Slovar slovenskega knjižnega jezika IV. – Ljubljana : SAZU, ZRC SAZU & Državna založba Slovenije, 1985. (Terminološki sodelavec).

Brižinski spomeniki : znanstvenokritična izdaja. – Ljubljana : ZRC SAZU, 1993, I–X, 197 str. (Sodelavec).

Brižinski spomeniki = Monumenta Frisingensia : znanstvenokritična izdaja. – 3. dopolnjena izdaja. – Ljubljana : ZRC SAZU, 2004, I–X, 210 str. (Sodelavec).

Radijske oddaje:

TV Slovenija, Studio Koper, 5. 11. 1991, ob 17. 30. Pogovor s prof. dr. Božom Oturepcem in Marijo Grabnar o problematiki varstva pečatov in predstavitev koledarja, ki ga je izdal Arhiv Republike Slovenije za leto 1992.

BIOGRAFSKI ZAPISI:

Božo Oturepec. – *Biografije in bibliografije znanstvenih in strokovnih sodelavcev Slovenske akademije znanosti in umetnosti* (Ljubljana), 1976, str. 17–19. (Biografija in bibliografija).

Umek, Ema: Božo Oturepec – šestdesetletnik. – *Kronika*, 33, 1985, št. 2/3, str. 185–186.

Božo Oturepec. – *Biografije in bibliografije raziskovalcev Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU* (Ljubljana), Druga knjiga: 1976–1985 (1988), str. 79–80. (Biografija in bibliografija).

Umek, Ema: Dr. Božo Oturepec – sedemdesetletnik. – *Arhivi*, 17, 1994, št. 1–2, str. 184–185.

Granda, Stane: Božo Oturepec – 70 let. – *Kronika*, 42, 1994, št. 3, str. 82–84 : s sliko.

Vilfan, Sergij: Božo Oturepec – sedemdesetletnik. – *Zgodovinski časopis*, 48, 1994, št. 4, str. 559–561.

Stergar, Nataša: Bibliografija prof. dr. Boža Oturepca. – *Zgodovinski časopis*, 48, 1994, št. 4, str. 561–564.

Umek, Ema: Oturepec, Božo. – *Enciklopedija Slovenije*, 8, 1994, str. 207–208 : ilustr.

Kozina, Brane & Šmid, Gašper: Oturepec Božo. – *Arhivsko društvo Slovenije – 40 let*, 1995, str. 122. (Bibliografija s področja arhivskih ved) (Fotografija na str. 151).

Jubilej : znanstveni svetnik in redni univerzitetni prof. dr. Božo Oturepec – sedemdesetletnik. – *Heraldica Slovenica*, 1995, št. (jan. /feb. /mar.), str. 4–5 : portret.

Božo Oturepec. – *Historični seminar II : [Glasovi]*, Ljubljana, 1997, str. 249. (Kratka oznaka avtorja v zborniku).

Dr. Božo Oturepec. – *Biografije in bibliografije raziskovalcev Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU* (Ljubljana), Tretja knjiga: 1986–1995 (1998), 124–126. (Biografija in bibliografija).

Umek, Ema & Košir, Matevž: Prof. dr. Božo Oturepec – osemdesetletnik. – *Arhivi*, 27, 2004, št. 2, str. 403–404 : portret.

Šenk, Tatjana: Bibliografija prof. dr. Boža Oturepca, 1994–2004. – *Arhivi*, 27, 2004, št. 2, str. 404.

Granda, Stane: Osemdeset let prof. dr. Boža Oturepca. – *Kronika*, 52, 2004, št. 3, str. 439–441 : s sliko.

PETER ŠTIH

ŽENSKI SAMOSTAN V KOPRU LETA 908 – PREZRTA NAJSTAREJŠA MONASTIČNA USTANOVA NA OZEMLJU REPUBLIKE SLOVENIJE*

Uvod

kralj (Italije) Berengar I. je 24. aprila 908 v Brescii izstavil listino, katere prejemnica je bila Adlegida, opatinja ženskega samostana v Kopru. Z listino je kralj sprejel opatinjo, samostan, kateremu je načelovala, in njemu pripadajoče pritikline z nesvobodnim agrarnim prebivalstvom vred v svojo kraljevsko zaščito. Gre za:

1. najstarejšo v originalu ohranjeno vladarsko listino, katere prejemnik je bil z ozemlja današnje Republike Slovenije, v njej se
2. Koper prvič omenja v obliki Justinopolis (*Iustinopolitana civitas*)¹ in v njej se
3. omenja tudi daleč najstarejši poznani samostan v mejah slovenske države, za katerega je drugače v slovenski historični literaturi do sedaj veljalo, da je to bila »benediktinska postojanka« v Valdoltri pri Ankaranu v bližini Kopra, ki naj bi se omenjala leta 1072, oziroma cistercijanski samostan v Stični, ustanovljen leta 1136.² Velik pomen listine Berengarja I. iz leta 908 za slovensko kulturno in koprsko lokalno zgodovino je tako več kot očiteno.

Originalna pergamentna listina dimenzij 290 x 340 mm, katero želim v nadaljnjih vrsticah nekoliko podrobneje predstaviti in tako opozoriti nanjo, je morala biti sprva hranjena v Kopru, pri njeni prejemnici. Od tod je – ne vemo po kakšni poti, niti kdaj – prišla na Dunaj, kjer jo je leta 1822 za zgodovinsko znanost prvi evidencial Heinrich Georg Pertz.³ Danes je hranjena v

* Za pomoč pri nastajanju tega članka se zahvaljujem prof. dr. Primožu Simonitiju (Ljubljana), ki je oskrbel slovenski prevod listine; dr. Harald Krahwinklerju (Celovec) in dr. Giuseppeju Albertoniju (Trento) pa za posredovanje v Ljubljani nedostopne literature.

¹ Glej k temu: Maria Pia BILLANOVICH, Bernardino Parenzano e le origini di Capodistria, *Italia medioevale e umanistica* (Padova), 14, 1971, 271; Jaroslav ŠAŠEL, Koper, *Arheološki vestnik* (Ljubljana), 25, 1974, 449 sl.; Francesco SEMI, *Capris – Iustinopolis – Capodistria. La storia, la cultura e l'arte*, Trieste 1975, 38.

² Glej pregledno o najstarejših samostanih pri nas: Bogo GRAFENAUER, Kulturni pomen samostanov v slovenskem prostoru v srednjem veku, *Benediktinci, kartuzijani, cistercijani. Redovništvo na Slovenskem I*, Ljubljana 1984, 11 sl.; Jože MLINARIČ, Cerkev na Slovenskem v srednjem veku, *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*, Ljubljana 1991, 78; idem, Srednjeveški samostani na Slovenskem in njihova dejavnost, *Samostani v srednjeveških listinah na Slovenskem*, Publikacije Arhiva Republike Slovenije. Katalogi 13, Ljubljana 1993, 234; France Martin DOLINAR, Redovništvo, *Enciklopedija Slovenije* 10, Ljubljana 1996, 133–136; 134: zemljevid Redovi na Slovenskem. Glede obstoja benediktinskega samostana v Valdoltri 1072 je potrebno poudariti, da v resnici iz listine, ki naj bi ga dokazovala, to ni razvidno (glej Pietro KANDLER /a cura di/, *Codice Diplomatico Istriano* (CDI) I, Trieste ²1986, št. 107; Franc KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku* (Gradivo) III (l. 1001–1100), Ljubljana 1911, št. 267. V listini je rečeno le, da je tržaški škof Adalger podaril samostanu sv. Nikolaja v Benetkah cerkev sv. Apolinarija s pripadajočo posestvi in dohodki in kraju Gasello (kasnejša Valdoltra). Vse kar lahko na podlagi te listine rečemo, je torej le, da je cerkev v Valdoltri, ki je dobila zaradi tega kasneje tudi nov patrocinj sv. Nikolaja, takrat prišla v posest beneških benediktincev, ne pa, da je takrat tam že obstajala benediktinska samostanska postojanka; ta je nastala kasneje. Glej k temu Francesco SEMI, *Il cenobio cassinese di San Nicolò d'Oltra*, Capodistria 1935, 3 sl.; Pavel NALDINI, *Cerkevni krajepis ali opis mesta in škofije Justinopolis, ljudsko Koper*, Koper 2001, 155 sl. (slovenski prevod dela *Corografia ecclesiastica o 'sia descrizione della città, e della diocesi di Giustinopoli detto volgarmente Capo d'Istria*, Venezia 1700).

³ Heinrich Georg PERTZ, Übersicht des Briefwechsels (September – Dezember 1821), *Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichte* 4, Hannover 1822, 176.

Državnem arhivu v Benetkah,⁴ kamor je prišla z Dunaja z restitucijo takratne avstrijske vlade.⁵ To se je moralo zgoditi pred letom 1870, kajti ob njeni prvi objavi, ki jo je tistega leta pripravil Ernst Dümmler, se je listina že nahajala v Benetkah.⁶ Pietro Kandler, ki je svoj *Codice Diplomatico Istriano* objavljal med 1846 in 1852,⁷ Dümmlerjeve objave še ni mogel poznati in zato te listine tudi ni v tej dragoceni zbirki istrskega gradiva. Jo je pa leta 1897 po Dümmlerjevi predlogi objavil Bernardo Benussi v svoji obsežni in še danes fundamentalni monografiji o srednjeveški istrski zgodovini;⁸ danes merodajno znanstveno–kritično izdajo te listine pa je leta 1903 oskrbel Luigi Schiaparelli v svoji ediciji listin Berengarja I.⁹ Zlasti zaradi seznama kasnejših objav in novejšje literature je k Schiaparellijevi izdaji, od katere je minilo že več kot sto let, potrebno na tem mestu omeniti vsaj še objavo te listine v obliki povzetka v okviru *Regesta imperii* iz leta 1998.¹⁰

Na podlagi Dümmlerjeve in iz nje izpeljane Benussijeve objave je listino poznal tudi Franc Kos in jo v obliki izčrpnega regesta leta 1906 – torej že po Schiaparellijevi merodajni izdaji, ki pa je ni recipiral – objavil v drugi knjigi svojega *Gradiva za zgodovino Slovencev v srednjem veku*.¹¹ S tem jo je umestil v slovensko zgodovinopisje. Zato je še toliko bolj presenetljivo, da listina vse do danes – vsaj po mojem védenju – v slovenski historiografiji ni bila obravnavana ali opažena sorazmerno svojemu pomenu. Še najbolj eksplicitno se je nanjo pri nas skliceval Jaroslav Šašel v svoji razpravi o zgodnji zgodovini Kopra,¹² pa še tu samo v kontekstu različnih imen, ki jih je ta kraj imel v zgodovini. V enakem oziru jo zelo na kratko omenjata tudi Elica Boltin–Tome¹³ in Salvator Žitko,¹⁴ medtem, ko ji je Sergij Vilfan v povsem drugem kontekstu namenil pol stavka in pri tem ni niti navedel, da gre za listino (Berengarja I.).¹⁵ Nekoliko boljše se zdi stanje v italijanski historiografiji, kjer je – brez kakršnekoli aspiracije po popolnem pregledu stanja raziskav – potrebno poleg že omenjenega Benussija navesti iz novejšega časa vsaj še Mario Pio Billanovich in Francesca Semija, ki sta listino pritegnila v obravnavo starejše zgodovine Kopra na podoben način kot Šašel,¹⁶ medtem, ko ji je Luigi Parentin posvetil celo krajšo razpravo, ki ji je dodal tudi italijanski prevod listine in njen posnetek.¹⁷

⁴ Archivio di Stato di Venezia, Miscellanea atti diplomatici e privati, b. 1, n. 6.

⁵ Zaradi tega se je starejša signatura listine v beneškem Državnem arhivu glasila: *Atti diplomatici restituiti dal Governo austriaco*, n. 141.

⁶ Ernst DÜMMLER, *Urkunden der italienischen und burgundischen Könige aus den Jahren 888 bis 947, Forschungen zur Deutschen Geschichte* 10, Göttingen 1870, št. 5, 286–287.

⁷ KANDLER, *CDI* (Trieste 1846–1852, Trieste ²1986).

⁸ Bernardo BENUSSI, *Nel medio evo. Pagine di storia istriana*, Parenzo 1897, 218 in op. 92 (ponatis v seriji *Collana degli Atti*, Centro di Ricerche Storiche - Rovigno 23/1-2, Rovigno - Trieste 2004).

⁹ Luigi SCHIAPARELLI (a cura di), *I diplomi di Berengario I*, *Fonti per la storia d'Italia* 35, Roma 1903 (D. Ber. I.) št. 66.

¹⁰ Herbert ZIELINSKI (bearb. von), *Regesta imperii, I. Die Regesten des Kaiserreichs unter den Karolingern 751–918 (926/962)*, 3. *Die Regesten des Regnum Italiae und der burgundischen Regna. 2. Das Regnum Italiae in der Zeit der Thronkämpfe und Reichsteilungen 888 (850)–926*, Köln–Weimar–Wien 1998 (RI I 3/2) št. 1220.

¹¹ KOS, *Gradivo II* (l. 801–1000), Ljubljana 1906, št. 344.

¹² ŠAŠEL, *Koper* (kot v op. 1). V nekoliko skrajšani obliki in dvojezično je bil članek ponatisnjen tudi v: Mitja GUŠTIN (ur.), *Koper med Rimom in Benetkami – Capodistria tra Roma e Venezia. Prispevki k zgodovini Kopra – Contributi per la storia di Capodistria*, Ljubljana 1989, 5–14 in v: Jaroslav ŠAŠEL, *Opera selecta*, Situla 30, Ljubljana 1992, 680–689.

¹³ Elica BOLTIN–TOME, *Zametki primorskih mest, Arheološki vestnik* (Ljubljana), 21–22, 1970–1971, 169. V enakem kontekstu in podobno zelo lapidarno tudi Salvator ŽITKO, *Pogodba med Kopro in Benetkami iz leta 932*, v: Duša KRNEL–UMEK (ur.), *Kultura narodnostno mešanega ozemlja slovenske Istre*, Ljubljana 1993, 111 in op. 18.

¹⁴ Salvator ŽITKO, *Politični in upravni razvoj Kopra od pozne antike do konca 13. stoletja*, v: GUŠTIN (ur.), *Koper med Rimom in Benetkami* (kot v op. 12), 29 in op. 6.

¹⁵ Sergij VILFAN, *Kmečko prebivalstvo po osebnem položaju, Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog 2. Družbena razmerja in gibanja*, Ljubljana 1980, 299.

¹⁶ Glej op. 1.

¹⁷ Luigi PARENTIN, *Prima testimonianza di monache Benedettine a Capodistria, Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* (AMSI) n. s. 29–30, Parenzo–Trieste 1981–1982, 57–63.

Listina kralja Berengarja I. za opatinjo Adlegido in njen samostan v Kopru; Brescia, 24. april 908

(Archivio di Stato di Venezia, Miscellanea atti diplomatici e privati, b. 1, n. 6. Foto: Sezione di fotoreproduzione dell'Archivio di Stato di Venezia; Atto di concessione n. 90/2004, prot. 8111 V.12)

Besedilo listine

24. april 908, Brescia

Kralj Berengar sprejeme na intervencijo kaplana Beatusa in Grimalda v svojo zaščito opatinjo Adlegido in njen samostan v mestu Koper skupaj s pritiklinami in dvorom Devisiano, zaradi katerega se je vnel spor med opatinjo in puljskim škofom.

1/(C) ‡*In nomine domini Dei eterni. Berengarius rex. Omnium fidelium sancte Dei aeclesie nostrorumque presentium et futurorum comperiat sollicitudo, Beatum nostrum insignem‡/*

2/*capellanum et Grimaldum nostros dilectos fideles humiliter nostram adiisse clemenciam, quatenus pro Dei amore et anime nostre remedio Adlegidam abbatissam ex cenobio Iustino-*

3/*pariter cum suo monasterio et omnibus rebus substanciisque suis mobilibus et immobilibus, videlicet servis et ancillis, lib[e]ris ac commendatis sub nostrę defensionis mundburdum in integrum recipere/*

4/*dignaremur. Quorum precibus libenter acquiescentes, prefatam Adlegidam abbatissam simul cum suo monasterio et omnibus rebus substanciisque suis mobilibus et immobilibus,/*

5/*videlicet servis et ancillis, liberis et cartulatis seu et commendatis, quicquid dici vel nominari potest, sub nostre tuicionis mundburdum suscepimus, simul etiam cortem Devisiano/*
 6/*pertinentem de eiusdem monasterio, ex qua altercacio facta fuit inter Polensem episcopum et eandem abbatissam, nostrę defensionis adscribimus, quaetenus eandem cortem deinceps/*
 7/*prelibatę abbatisse habere liceat absque ulla molestia Polensis episcopi. Sancientes quoque iubemus, ut nullus episcopus, dux, comes, gastaldius, vel quislibet rei publice exactor prefatam/*
 8/*abbatissam aut eius monasterium inquietare vel molestari presumat, seu in eius mansiones potestative ingredi temptet, insuper eius liberi aut cartulati seu et excusati ad/*
 9/*publica placita nullatenus ire cogantur, sed liceat prescripte abbatisse deinceps absque alicuius contradiccione sub nostrę defensionis vivere mundburdo, remota totius publice/*
 10/*potestatis inquietudine. Si quis igitur contra hoc nostrę tuicionis umbraculum insurgere aliquando conaverit, sciat se compositurum auri optimi libras XXX, medietatem/*
 11/*camerę palatii nostri et medietatem prelibatę abbatissę vel parti sui monasterii. Quod ut verius credatur et diligentius observetur, anulo nostro assigniri precepimus./*
 12/*‡Signum (MF) domni Berengarii gloriosissimi regis.‡/*
 13/*‡Iohannes cancellarius ad vicem Ardingi episcopi et archicancellarii recognovi.‡ (SR) (SI D)/*
 14/*Data VIII. kal. mad., anno dominicę incarnationis DCCCCVIII., domni vero Berengarii piissimi regis XXI., indictione XI. Actum Brixie. In Christi nomine feliciter, amen.*¹⁸

Prevod

V imenu gospoda večnega Boga. Kralj Berengar. Skrbnost vseh vernikov svete Božje cerkve in naših [zvestih] zdajšnjih in prihodnjih naj izve, da sta naš odlični kaplan Beatus in Grimald, naša ljuba zvesta, prosila našo milost, naj zavoljo Božje ljubezni in ozdravljenja naše duše blagovolimo v celoti sprejeti v varstvo naše brambe opatinjo Adlegido iz samostana mesta Justinopolisa hkrati z njenim samostanom in vsemi njegovimi stvarmi in premičnim ter nepremičnim imetjem, to je hlapci in deklami, svobodnjaki in odvisniki. Rade volje uslišajoč njene prošnje smo prej omenjeno opatinjo Adlegido skupaj z njenim samostanom in vsemi stvarmi in premičnim ter nepremičnim imetjem, to je s hlapci in deklami, svobodnjaki in s pismom osvobojenimi ali tudi z odvisniki, z vsem, kar je mogoče navesti ali imenovati, sprejeli v varstvo naše zaščite. Obenem smo k naši zaščiti pripisali tudi dvor Devisiano, pripadajoč taistemu samostanu, zaradi katerega je nastal spor med puljskim škofom in taisto opatinjo, tako da sme prej imenovana opatinja poslej imeti taisti dvor brez vsakršnega nadlegovanja puljskega škofa. Tako določujoč tudi ukazujemo, naj si noben škof, vojvoda, grof, gastald ali kateri koli javni izterjevalec ne drzne vznemirjati ali nadlegovati prej omenjene opatinje ali njenega samostana ali skuša oblastno stopati na njena posestva, vrhu tega naj ne bodo njeni svobodnjaki ali osvobodenci ali tudi odvezanci nikakor prisiljeni hoditi na javne (sodne) zборе, ampak naj bo prej navedeni opatinji odslej dovoljeno brez ugovora kogar koli živeti v varstvu naše brambe, brez vsakršnega vznemirjanja javne oblasti. Če bi torej kdo kdaj skušal vstati zoper to zavetje naše zaščite, naj ve, da bo v zadoščenje plačal trideset liber najboljšega zlata, polovico komori naše palače in polovico prej imenovani opatinji ali delu njenega samostana. Da bi se to resnično verjelo in skrbno spoštovalo, smo ukazali pečatiti z našim pečatnim prstanom.

Znamenje gospoda Berengarja, preslavnega kralja.

Kancler Johannes sem namesto škofa in nadkanclerja Ardinga priznal [za pristno].

¹⁸ Objava po fotografiji originala in D. Ber. I., št. 66, kjer je tudi ves edicijski aparat.

Dano osmi dan pred majskimi kalendami v letu Gospodovega učlovečenja devetsto osmem, gospoda Berengarja pobožnega kralja pa v enaindvajsetem, v enajsti indikciji. Storjeno v Brescii. Srečno v Kristusovem imenu, amen.

(Iz latinščine prevedel Primož Simoniti)

Komentar

Z listino, ki jo je Berengar I. izstavil 24. aprila 908 v Brescii – to je edina Berengarjeva listina izstavljena v tem kraju,¹⁹ razlog za njeno izstavitev prav tu pa je nemara iskati v povezavah, ki so jo z Brescia imele v listini omenjene osebe, o čemer bo podrobneje govor v nadaljevanju²⁰ – je kralj sprejel v svojo zaščito opatico Adlegido, njen samostan in k njemu spadajoče pritikline, med katerimi so izpostavljeni samostanski podložniki različnega pravnega statusa, ter še posebej dvor v Devisianu, zaradi katerega je bila opatinja v sporu s puljskim škofom.

Mund(i)burd(i)um, s katerim je v listini opredeljeno to pravno dejanje, je pojem, ki je sestavljen iz starovisokonemških besed *munt* in *beran* in pomeni nosilca zaščite oziroma – po moderni definiciji – »zaščitno oblast nad zaupano osebo«. ²¹ Pomen besede je bil precej širok; mundiburdij se je npr. lahko nanašal tako na mladoletno osebo, ki je bila v skrbništvu, kot na vazala, ki ga je s komendacijo v svojo zaščito sprejel senior. Franki so s tem pojmom označevali celo zaščito, ki je šla vladarju nad celotno Cerkvijo in tu je pojem dosegel svoj najširši semantični obseg.²² V našem primeru se je kraljevi mundiburdij, ki je pomenil povečano varnost, nanašal tako na privatno osebo (Adlegido) kot na ustanovo (samostan).

Listine o kraljevi zaščiti (*Mundbrief*, *Diploma di mundio*) so bile v nemškem prostoru od časa Ludvika Nemškega († 876) zelo redke, medtem ko so se v Italiji, kamor je v 10. stoletju še vedno štela tudi Istra,²³ obdržale še naprej.²⁴ Znotraj vladarskih listin so (podobno kot darovnice, listine o podelitvi imunitete, sodne listine ipd.) tvorile posebno (pod)skupino z določenimi značilnostmi v formularju. Zanje je bilo tipično, da niso imele arenge in predvsem, da niso imele monogramске ali *signum*–vrstice v eshatokolu (zaradi tega v koroboracijski formuli vladarjev *signum* tudi ni napovedan kot sredstvo overovitve).²⁵ Sledeč temu ususu je bila napisana tudi listina za Adlegido in koprski samostan, ki jo je v lepi, precej drobni in tipični diplomatični minuskuli ingrosiral nek po imenu nepoznan in tudi drugače v kraljevi pisarni neizpričan notar (po Schiaparelliju Johannes B). Toda neka druga, diplomatične minuskule oziroma natančneje podaljšanah črk (*litterae elongatae*) ne tako večča roka (Johannes C), je naknadno, vendar skorajda zagotovo pred izstavitvijo, v eshatokolu zradirala rekognicijsko vrstico vse do rekognicijskega znaka in na pridobljenem prostoru najprej napisala monogramsko vrstico, katere začetek štrli preko levega roba, in nato dodala

¹⁹ Glej RI I 3/2.

²⁰ Glej spodaj od op. 72 naprej.

²¹ D. WILLOWIT, Königsschutz, *Hanwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte* (HRG) 2, Berlin 1978, st. 1058–1060; W. OGRIS, Munt, Muntwalt, HRG 3, Berlin 1984, st. 750–761; Albrecht CORDES, Mundiburdium, *Lexikon des Mittelalters* (LMA) 6, München 1992, st. 898–899.

²² Glej Jan Frederik NIERMEYER, *Mediae latinitatis lexicon minus* 2, Leiden 2002, 922 sl.

²³ Glej Rudolf HOKE, Die rechtliche Stellung der national gemischten Bevölkerung am Nordrand der Adria im mittelalterlichen deutschen Reich, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung* 86, Wien 1969, 41 sl; glej tudi Walter GÖBEL, *Entstehung, Entwicklung und Rechtsstellung geistlicher Territorien im deutsch-italienischen Grenzraum. Dargestellt am Beispiel Trinets und Aquileias*, phil. Diss. Würzburg 1976, 210 sl.

²⁴ Harry BRESSLAU, *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien I*, Berlin 1958, 56.

²⁵ Paul KEHR, *Die Urkunden Otto III*, Innsbruck 1890, 122; Luigi SCHIAPARELLI, I diplomi di Re d'Italia. Ricerche storico-diplomatiche. Parte I. I diplomi di Berengario I, *Bullettino dell'istituto storico italiano* 23, Roma 1902, 20.

še novo, vsebinsko spremenjeno²⁶ rekognicijsko vrstico, ki je bila zaradi dodane monogramske vrstice pomaknjena navzdol.²⁷ Posledica je bila, da se rekognicijski znak ne nahaja v isti višini z rekognicijsko vrstico in se ne navezuje nanjo ampak stoji samostojno in z (odpadlim) pečatom zapolnjuje desno polovico pergamenta v eshatokolu listine. Kaj je bil namen te korekture, ki je prekršila kánon formularja listine o zaščiti, ni jasno. Schiaparelli domneva, da želja po bolj poudarjenem svečanem karakterju listine,²⁸ ki ga je ta z monogramsko vrstico, v kateri se je nahajal tudi vladarjev monogram, vsekakor tudi dobila. Končno je tretja roka z drugačnim, rdečim črnilom v sedmi vrstici v klavzulo o nevmešavanju tretjih oseb vrinila vsebinsko zelo pomembno besedo *ep(iscopu)s* ter dodala v rekognicijskemu znaku vsebinsko in grafično nepomembno kratko potezo. Z enakim (podobnim?) črnilom je bil z vodoravno črtico, ki sooblikuje črko A, zaključen tudi vladarjev monogram.²⁹ Predpostavljati je, da je Berengar I. listino lastnoročno zaključil—overovil. Kolikor gre za identično črnilo ni izključiti, da je tudi sam vnesel v listino pravkar omenjeni korekturi, čeprav so po drugi strani črke *eps* vrinjene besede praktično identične pisavi ingrosatorja in je bolj verjetno, da jo je v listino vnesel on.

Pred koprskim samostanom je v Istri privilegij kraljeve zaščite (*mundiburdium*) prejel že samostan sv. Mihaela nadangela v Diljanu v bližini Višnjana (poznani bolj pod imenom sv. Mihael /Mihovil/ pod zemljom, S. Michele /di/ Sottoterra) v poreškem zaledju. Samostan je nastal pred sredo 9. stoletja kot privatna ustanova nekega — očitno bogatega domačina — Felma, ki je postal tudi njegov prvi opat.³⁰ Felmo je moral imeti odlične stike z dvorom,³¹ saj je od cesarja prejel dva v originalu ohranjena privilegija, ki sta bila bistvenega pomena za samostojnost in avtonomijo samostana. S prvim, izstavljenim v Paviji novembra 852, je Ludvik II. samostanu podelil imuniteto in ga sprejel v svojo zaščito (*sub nostra imunitate ac plenissima defensione*) ter mu podelil pravico do svobodne volitve opata in hkrati potrdil njegovo neodvisnost od pristojnega (poreškega) škofa.³² Slabih pet let kasneje, aprila 857, je Felmo v Mantovi prejel od Ludvika II. še drugi privilegij.³³ V njem cesar poudarja, da se samostan že od prej (852) nahaja v njegovi zaščiti (*iam olim nos ipsum cenobium sub nostro receptum habeamus mundburdio*) ter hkrati potrjuje listinski dogovor med opatom Felmom in bratoma Petronazijem in Talazijem, s katerim sta slednja postala opolnomočena zastopnika (odvetnika) samostana (*missi*). Poleg tega je samostanskima zastopnikoma podelil pravico do zastopanja (*missaticum*) pod svojo zaščito (*mundeburdo*) ter

²⁶ Prvotna, zbrisana rekognicijska vrstica se je glasila *Io[hanne]s [n]otarius iussu reg[io] recog[novi] et*. Glej SCHIAPARELLI, D. Ber. I., št. 66, 188 in op. d.

²⁷ SCHIAPARELLI, Ricerche storico-diplomatiche (kot v op. 25), 20 sl.; RI I 3/2, št. 1220.

²⁸ SCHIAPARELLI, Ricerche storico-diplomatiche (kot v op. 25), 21; idem, D. Ber. I., št. 66 (uvod). Na enak način, z naknadnim dodatkom monogramske vrstice v eshatokolu (in ob seveda nenapovedanem vladarjevem monogramu v koroboraciji), sta bili dopolnjeni tudi obe listini o zaščiti, ki ju je že v šestdesetih letih 9. stoletja prejel samostan sv. Mihaela nadangela pri Višnjanu in o katerima je govor v nadaljevanju (glej op. 30–33). Glej Fulvio COLOMBO, Note di storia altomedievale istriana. I due diplomi imperiali di Ludovico II a favore del monastero di S. Michele di Diliano, *Centro di ricerche storiche – Rovigno, Atti*, 26, Rovigno 1996, 316 sl.

²⁹ SCHIAPARELLI, Ricerche storico-diplomatiche (kot v op. 25), 39 sl.; idem, D. Ber. I., št. 66 (uvod).

³⁰ Hans Konrad WANNER (Hg.), *Monumenta Germaniae historica* (MGH) *Diplomata Karolorum IV. Die Urkunden Ludwigs II.* (D. Lu. II.), Hannover 1994, št. 9; KANDLER, CDI I, št. 60. K zgodovini samostana glej Francesco BABUDRI, La badia di S. Michele Sottoterra. Spigolature storiche, AMSI 20, Parenzo 1905, 420–455; glede vprašanja lokacije samostana pa tudi COLOMBO, Due diplomi imperiali (kot v op. 28), 326 sl.

³¹ V prvi listini je bil Felmo kar sam prosilec (petent) in je torej moral imeti dostop do cesarja, do katerega niso bila vsakemu odprta vrata (glej Gerd ALTHOFF, *Spielregeln der Politik im Mittelalter. Kommunikation in Frieden und Fehde*, Darmstadt 1997, 185 sl.), medtem ko je bil za drugo listino eden od intervenientov, ki se je v Felmonovem imenu pri cesarju zavzel za njegovo zadevo, nadkancler Ludvika II. Druktemir.

³² D. Lu. II., št. 9; KANDLER, CDI I, št. 60; Herbert ZIELINSKI (bearb. von), *Regesta imperii, I Die Regesten des Kaiserreichs unter den Karolingern 751–918 (926/962)*, 3 *Die Regesten des Regnum Italiae und der burgundischen Regna. I Die Karolinger im Regnum Italiae 840–887 (888)*, Köln 1991 (RI I 3/1) št. 100.

³³ D. Lu. II., št. 24; KANDLER, CDI I, št. 62; RI I 3/1, št. 158.

ju osvobodil vsakršne vojaške službe, da bi se lahko povsem posvetila samostanskim zadevam. Nadalje je menihom ponovno potrdil pravico do svobodne volitve opata (vendar sedaj s soglasjem /obeih/ samostanskih zastopnikov), ki ga mora pristojni lokalni poreški škof brez ugovora posvetiti, ter hkrati določil, da lahko samostan svoje spore rešuje pred kraljevim sodiščem.

Listini jasno kažeta, da je največjo nevarnost za samostan sv. Mihaela nadangela v Diljanu in njegovo avtonomijo predstavljal lokalni poreški škof, ki si je znotraj svoje dijeceze lastil popolno jurisdikcijo. Samostan, ki je nastal na podlagi privatne donacije in inicijative, se je teh poskusov skušal ubraniti. S pridobitvijo imunitete, vladarskega mundiburdija, odvetništva, pravice svobodne volitve opata, prepovedi vmešavanje tretjih oseb v zadeve samostana in ne nazadnje tudi z možnostjo, da je svoje spore reševal pred kraljem, je samostanu – vsaj za nekaj časa³⁴ – uspelo, da poreški škof ni imel do njega nobene pravice več ampak le še dolžnost brezpogojne posvetitve novega opata.

Konflikt, ki ga je generalizirali nasprotujoči si interes samostana in škofa, je bil splošnejše narave. Reformno gibanje, ki je uspelo tekom 10. stoletja v veliki meri vzpostaviti samostansko avtonomijo z direktno podreditvijo sv. sedežu (in s tem eliminirati vpliv škofov kot vmesne stopnje cerkvene oblasti), je izšlo iz burgundskega samostana Cluny, ustanovljenega prav v času (910), ki je tudi predmet naše obravnave.³⁵ Pred tem konfliktom interesov ni mogel biti imun niti ženski samostan v Koprju. Njegovo iskanje večje varnosti z vladarskim mundiburdijem je vsaj delno pomenilo tudi odgovor na nevarnost, ki mu je pretila. V listini, s katero je prišel v vladarjevo zaščito, je namreč tudi klavzula o nevmešavanju tretjih oseb (*sanccientes ... cogantur*), ki dejansko pomeni imuniteto; nosilcem javne oblasti je prepovedovala, da bi *potestative* posegali na samostanska posestva in izvajali sodno oblast nad samostanskimi podložniki. Omejitve se je v klavzuli prvotno nanašala na nosilce oblasti v rangju vojvoda, grof, gastald in javni izterjevalec. Toda naknadno je prišlo do pomembne korekture klavzule, saj je bil na prvo mesto taksativno naštetih nosilcev oblasti dodan še škof.³⁶ Popravek je meril na omejitve oblasti in vpliva, ki je šel lokalnemu dijecezanskemu škofu in implicitno je moral biti naperjen proti tržaškemu škofu, z noraj katerega škofije je koprski samostan takrat stal.³⁷ Popravek klavzule je bil izrazito v interesu samostana in utemeljeno si je predstavljati, da je do njega prišlo na pobudo prejemnice listine, opatinje Adlegide. Še več. Glede na to, da je vrinjena beseda *episcopus* napisana prejkone z enakim (rdečim) črnilom, s katerim je zaključen tudi kraljevi monogram v monogramski vrstici,³⁸ je upravičeno domnevati, da je do popravka klavzule prišlo tik pred izstavitvijo listine (in za tem, ko je bila prebrana ali pa njena vsebina predstavljena opatinji?), ki jo je Berengar I. zaključil s potegom zadnje poteze v monogramu. Ali je pri tem kralj sám opravil to korekturo ali pa je bila delo ingrosatorja, ostaja odprto, pri čemer se zdi druga možnost verjetnejša.³⁹

Toda interesom in avtonomiji koprskega samostana ni bil nevaren samo lokalni dijecezanski škof. Konkretno grožnjo je predstavljal tudi škof v Pulju, s katerim se je samostan zapletel v spor zaradi dvora Devisiano. Na kateri točki so se lomila kopja ostaja skrito, je pa tekst listine razumeti tako, da si je puljski škof lastil vsaj nekatere, če že ne vse pravice do

³⁴ V drugi polovici 12. stoletja je poreškemu škofu končno uspelo, da je opat samostana priznal njegovo oblast. Glej BABUDRI, *La badia* (kot v op. 30), 420 sl.

³⁵ Glej npr. Gudrun GLEBA, *Klöster und Orden im Mittelalter*, Darmstadt 2002, 65 sl. (z nadaljnjo literaturo).

³⁶ Glej besedilo pred op. 29.

³⁷ Za obstoj škofije v Koprju po letu 600 ni vse do zadnje četrtine 12. stoletja nobenih zanesljivih podatkov. Glej Rajko BRATOŽ – Janez PERŠIČ, *Koprška cerkev skozi stoletja*, v: GUŠTIN (ur.), *Koper med Rimom in Benetkami* (kot v op. 12), 59 sl.; Rajko BRATOŽ, *Koprška škofija od prve omembe (599) do srede 8. stoletja*, *Prispevki za mednarodne znanstvene konference 1400-letnica koprške škofije in omembe Slovanov v Istri*, Acta Histriae 9/1, Koper 2000, 53 sl.; Giuseppe CUSCITO, *Capodistria*, v: Sergio TAVANO – Giuseppe BERGAMINI (a cura di), *Patriarchi. Quindici secoli di civiltà fra l'Adriatico e l'Europa Centrale*, Milano 2000, 196 sl.

³⁸ Glej SCHIAPARELLI, *Ricerche storico-diplomatiche* (kot v op. 25), 40.

³⁹ Glej besedilo za op. 29.

spornega dvora, katerega lokacija ni jasna.⁴⁰ V zvezi z njim vsebuje Berengarjeva listina tri zelo pomembne in jasne določbe:

1. dvor Devisiano pripada (*pertinens*) koprskemu samostanu,
2. h kraljevi zaščiti (mundiburdij), ki jo uživa koprski samostan, je eksplicitno prištet (*nostrę defensionis adscribimus*) tudi omenjeni dvor in
3. puljski škof nima do njega nobene pravice (*absque ulla molestia Polensis episcopi*).

Vse tri določbe so izrazito v korist koprskega samostana; razen druge točke, ki je edina izključno odvisna od kraljeve volje, se za ostali dve poraja občutek, kot da bi šlo za sodne sklepe in da sta povzeti iz danes nepoznane oziroma izgubljene sodne razsodbe (*placitum*) v korist opatinje.⁴¹ Izpostavljanje spornega dvora Devisiano v drugače splošni listini o sprejemu v zaščito poraja tudi vprašanje, ali ni bil morda prav ta spor izhodišče oziroma povod za to, da je koprski samostan prejel od Berengarja I. obravnavani privilegij.

Ker je to edini poznani dokument, v katerem se omenja, ne vemo o ženskem samostanu v Kopru skorajda nič. Ne vemo, kdaj je bil ustanovljen, ne vemo, kdo ga je ustanovil, in tudi ne vemo, kaj se je z njim dogajalo kasneje. Vsekakor ženski samostani v začetku 10. stoletja niso bili nobena redkost. V bližnjem Trstu je z oporoko nune (*ancilla Dei*) Maru posredno izpričan že leta 847⁴² in tudi v sosednji Furlaniji so bili samostani že od pozne antike pomemben del tamkajšnje kulturne krajine.⁴³ V karolinškem obdobju je v tej pokrajini bolj ali manj trdno izpričano delovanje enajstih oziroma dvanajstih samostanskih postojank različnega izvora in pomena; med njimi je bilo tudi nekaj ženskih.⁴⁴ Iz obdobja bizantinske oblasti naj bi izviral ženski samostan San Pietro d'Orio znotraj gradeških lagun, ki naj bi ga ustanovil patriarh Elija v drugi polovici 6. stoletja, čeprav ni izključeno, da gre šele za ustanovo patriarha Fortunata iz zgodnjega 9. stoletja.⁴⁵ Bizantinskega izvora naj bi bil tudi domnevno ženski samostan sv. Pantaleona pri Čedadu.⁴⁶ Langobardska ustanova je bil ženski samostan Santa Maria di Salt,⁴⁷ ki pa je bil leta 888 razpuščen in relikvije njegove ustanoviteljice Piltrude (mati ustanoviteljev

⁴⁰ Franc Kos je v svojem regestu (Gradivo II, št. 344) to mesto listine razumel kot (*cortis*) *de Visiano* in dvor lokaliziral v Višnjan v poreški škofiji. Čeprav listina nedvomno navaja (*cortis*) *devisiano*, je Kosovo razumevanje tega mesta povsem plavzibilno, pri čemer pa bi prednost prej dal danes opustelem kraju Vižan pri Šišanu vzhodno od Pule, ki se 1380 omenja kot *contrata Visani in districtu Pole*, oz. 1592 *contrata chiamata Visian nelle pertinentie di Sissano* (Camillo DE FRANCESCHI, La toponomastica dell'antico agro polese desunta dai documenti, AMSI 51–52, Pola 1939–1940, 184 s. v. Visan, Visignano; glej tudi PARENTIN, Prima testimonianza /kot v op. 17/, 62) in je ležal znotraj meja puljske škofije. Iz lege dvora znotraj meja puljske škofije bi mogel tamkajšnji škof izpeljevati določene pravice, ki bi lahko pripeljale do konflikta.

⁴¹ Tako že François BOUGARD, La justice dans le royaume d'Italie de la fin du VIIIe siècle au début du XIe siècle, *Bibliothèque des Ecoles Françaises d'Athènes et de Rome* 291, Rome 1995, 394 sl., št. 21 (citat po RI I 3/2, št. 1220).

⁴² KANDLER, CDI I, št. 59. Boljša izdaja: Renato DELLA TORRE, *L'abbazia di Sesto in Sylvis dalle origini alla fine del '200. Introduzione storica e documenti*, Udine 1979, št. 7; glej tudi Ugo INCHIOSTRI, Intorno a un testamento tergestino del IX secolo, *Miscellanea di studi in onore di Attilio Hortis*, Trieste 1910, 337 sl.; Massimo DISSADERI, Sul monachesimo »prebenedettino« aquileiese (IV–VII secolo), v: Sergio TAVANO – Giuseppe BERGAMINI – Silvano CAVAZZA (a cura di), *Aquileia e il suo patriarcato. Atti del Convegno Internazionale di Studio (Udine 21–23 ottobre 1999)*, Pubblicazioni della Deputazione di storia patria per il Friuli 29, Udine 2000, 160.

⁴³ Glej Pietro ZOVATTO, *Il monachesimo benedettino del Friuli (Introduzione e repertorio)*, Quarto d'Altino, Venezia 1977, 21 sl.

⁴⁴ Harald KRAHWINKLER, *Friaul im Frühmittelalter. Geschichte einer Region vom Ende des fünften bis zum Ende des zehnten Jahrhunderts*, Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 30, Wien–Köln–Weimar 1992, 88 sl.

⁴⁵ ZOVATTO, *Monachesimo* (kot v op. 43), 154 sl.; KRAHWINKLER, *Friaul* (kot v op. 44), 116.

⁴⁶ ZOVATTO, *Monachesimo* (kot v op. 43), 153 sl.; KRAHWINKLER, *Friaul* (kot v op. 44), 116; glej tudi Andrea TILATTI, Monachesimi femminili in Friuli nel Duecento, v: Cesare SCALON (a cura di), *Il monachesimo benedettino in Friuli in età patriarcale. Atti del Convegno Internazionale di Studi. Udine–Rosazzo, 18–20 Novembre 1999*, Studi per la storia della Chiesa in Friuli 3, Udine 2002, 169 in op. 7.

⁴⁷ ZOVATTO, *Monachesimo* (kot v op. 43), 117 sl.; KRAHWINKLER, *Friaul* (kot v op. 44), 114 sl.

najpomembnejšega furlanskega zgodnjerednjeveškega samostana Sesto al Reghena⁴⁸) so bile prenešene v leta 830 prvič izpričani ženski samostan Santa Maria in Valle v Čedadu.⁴⁹ Po nekaterih domnevah naj bi tudi znameniti ženski samostan Santa Maria v Ogleju⁵⁰ (oz. bližnjem Monasteru), ki ga je v prvi polovici 11. stoletja ustanovil patriarh Popo, imel svoje korenine v zgodnjekrščanski ustanovi, ki je izvirala iz prav tako hipotetičnega ženskega »oglejskega seminarja« (*Seminarium Aquileiense*).⁵¹ Vendar za čas langobardske in frankovske oblasti ni podatkov, ki bi potrjevali to mnenje.

Vsaj v Saltu, Čedadu in Ogleju so redovnice živele po pravilih sv. Benedikta. To lahko domnevamo tudi za ostale ženske samostane v Furlaniji, čeprav a priori tega ni mogoče trditi. Ista ugotovitev velja tudi za ženski samostan v Koprju, ki ga je Parentin proglasil za benediktinskega,⁵² čeprav to ni izpričano in tudi nujno ni bilo. Dopustiti je treba možnost, da so ženske v koprskem samostanu živele tudi kot kanonise (*canonicae*), ki so bile razširjene predvsem v nemškem prostoru in severni Italiji in katerih življenje v verski skupnosti je bilo regulirano z Aachenskimi določbami (*Institutiones Aquisgranenses, Constitutio sanctimonialium canonicorum degentium*) Ludvika Pobožnega iz leta 816.⁵³ Tudi kanonise so sicer živele v skupnosti pod avtoriteto in vodstvom opatinje ter bile podvržene z *Regula Benedicti* inspiriranim pravilom, ki so od njih zahtevala udeležbo na dnevnih molitvah in mašah ter ročno delo. Po drugi strani so kanonise uživale pravne in osebne ugodnosti in so lahko imele služabnice ter živele ločeno od samostanskih sester v privatnem stanovanju in z dovoljenjem opatinje začasno celo zapustile samostan. Lahko so uživale svojo dediščino in drugo privatno lastnino, ki so jo lahko pustile upravljati v svojem imenu ipd.⁵⁴ Življenje v takšni skupnosti ni bilo tako rigidno in je omogočalo bolj sproščen življenski stil – posledično se je že v 11. stoletju pojavil stereotip o nemoralnem in nediscipliniranem življenju kanonis⁵⁵ –, ki je zlasti neporočenim ali ovdovelim plemiškim žen(sk)am omogočal, da so vodile versko življenje svojemu družbenemu statusu primerno. Od ženskih samostanov v naši bližini sta npr. na takšen način, kot skupnosti kanonis, delovala Sv. Jurij na Jezeru (St. Georgen am Längsee) na Koroškem in Göss na Štajerskem;⁵⁶ isto pa se zdi tudi za drugi koroški ženski samostan 11. stoletja – Krko (Gurk), ki je bila – vsaj v očeh biografa salzburškega nadškofa Konrada I. – leta 1072 razpuščena *propter vite et ordinis regularis sterilitatem et exordinationem*.⁵⁷

⁴⁸ Glej KRAHWINKLER, *Friaul* (kot v op. 44), 89 sl.

⁴⁹ ZOVATTO, *Monachesimo* (kot v op. 43), 136 sl.; KRAHWINKLER, *Friaul* (kot v op. 44), 115.

⁵⁰ ZOVATTO, *Monachesimo* (kot v op. 43), 112 sl.; KRAHWINKLER, *Friaul* (kot v op. 44), 116.

⁵¹ O *Seminarium Aquileiense*, šoli, povezani s samostanskim središčem, s katerim so v drugi polovici 4. stoletja povezani začetki meniškega življenja v prostoru Ogleja glej ZOVATTO, *Monachesimo* (kot v op. 43), 23 sl.; DISSADERI, *Monachesimo* »prebenedettino« (kot v op. 42), 153 sl.

⁵² PARENTIN, *Prima testimonianza* (kot v op. 17) (že v naslovu!).

⁵³ Glej Albert HAUCK, *Kirchengeschichte Deutschlands* 2, Berlin–Leipzig 1954, 600 sl.; Josef SEMMLER, *Institutiones Aquisgranenses*, LMA 5, München–Zürich 1990, st. 451–452; Thomas SCHLIP, *Die Institutio sanctimonialium des Jahres 816 und die Problematik der Verfassung religiöser Frauengemeinschaften*, v: Johannes SACHERER (Hg.), *1000 Jahre Stift St. Georgen am Längsee. Festschrift. Frauen zwischen benediktinischem Ideal und monastischer Wirklichkeit. Beiträge des Symposiums zur Geschichte des ehemaligen Benediktinerinnenklosters St. Georg am Längsee aus Anlass des 1000-Jahr-Jubiläums vom 29. bis 31. Mai 2003*, St. Georg am Längsee 2003, 58 sl.

⁵⁴ Glej Michel PARISSE, *Kanonissen*, LMA 5, München–Zürich 1990, st. 907–908; Heinz DOPSCH, *Die Stifterfamilie von St. Georgen und ihre Gründung – Bayerischer Hochadel als Klosterstifter in Kärnten, 1000 Jahre Stift St. Georgen am Längsee* (kot v op. 53), 133 sl.

⁵⁵ Ulrich ANDERMANN, *Die unsittlichen und disziplinlosen Kanonissen. Ein Topos und seine Hintergründe, aufgezeigt an Beispiel sächsischer Frauenstifte (11. bis 13. Jh.)*, *Westfälische Zeitschrift* 146, Münster 1996, 39–63.

⁵⁶ Glej DOPSCH, *St. Georgen* (kot v op. 54), 127 sl.

⁵⁷ Wilhelm WATTENBACH (ed.), *Vita Chunradi archiepiscopi Salisburgensis c. 4*, MGH Scriptores 11, Stuttgart–New York 1964, 64; Heinz DOPSCH, *Salzburg im Hochmittelalter*, v: Heinz DOPSCH – Hans SPATZENEGGER (Hg.), *Geschichte Salzburgs I/1*, Salzburg 1983, 237.

Koprski samostan, ki je torej lahko deloval kot skupnost benediktink ali kanonis, je v listini, v kateri se edinkrat omenja, opredeljen kot *cenobium* (oz. *monasterium*) *Iustinopolitanę civitatis*; kot samostan koprskega mesta (oz. mesta Koper). To je razumeti tako, da je šlo za samostan, ki je stal znotraj mesta in ne morda, da bi šlo za samostan, ki bi pripadal mestu (v smislu, da bi imelo mesto do njega ustanovne oziroma lastniške pravice). O njegovi legi – razen, da je moral stati na koprskem otoku, kjer se je razvila (refugialna) urbana naselbina z utrdbo–kastromom⁵⁸ – ni mogoče reči nič določnejšega. Parentin⁵⁹ ga je sicer pogojno povezoval z (opuščenim?) samostanom Marijinega oznanjenja (*domus et ecclesia seu monasterium s. Mariae nunciate, quod est situm in partibus Caprensis civitatis*), ki ga je leta 1152 tržaški škof Bernard podaril samostanu S. Giorgio Maggiore v Benetkah,⁶⁰ vendar za to ni nobenega pravega argumenta. Predvsem je moral biti 1152 podarjeni samostan moška ustanova, saj je bil njegov prejemnik moški samostan, pa tudi v nasprotnem primeru še zdaleč ne bi bilo nujno, da je med ustanovama iz začetka 10. in srede 12. stoletja obstajala kontinuiteta in vzročna povezava. Vsekakor prinaša prve zanesljive informacije o redovnicah v Kopru po letu 908 šele listina tamkajšnjega škofa Manolesija iz leta 1301,⁶¹ s katero je sestram koprskega samostana (*sorores cellae Iustinopolitanę*) dovolil inkorporacijo v samostan klaris, ki so svojo postojanko imele v vzhodnem delu mesta, za fontikom, v sosedstvu njim bližnjih frančiškanov; kjer je danes Pokrajinski arhiv (Kapodistriaso v trg 1).⁶² Koper je torej že v 13. stoletju imel najmanj dva ženska samostana,⁶³ od katerih je tisti sv. Klare lahko nastal najprej po 1212, ko je bil ustanovljen red klaris,⁶⁴ medtem, ko za drugega ostaja odprto tako vprašanje časa nastanka kot tudi, kateremu redu je pripadal, in ne nazadnje tudi njegova lokacija, čeprav je hkrati nedvomno, da je moral biti podrejen koprskemu škofu, ki je dovolil inkorporacijo. V tem kontekstu skromnega védenja pa mora ostati odprto tudi za nas še kako pomembno vprašanje o morebitni povezavi med *cella Iustinopolitana* 13. stoletja in *cenobium Iustinopolitanę civitatis* 10. stoletja. Morebitnih odgovorov na ta vprašanja se prejkone lahko nadajamo predvsem od nadaljnjih natančnih lokalnozgodovinskih, umetnostnozgodovinskih, urbanističnih in arheoloških raziskav koprskega mestnega jedra.⁶⁵

Kljub odprtim vprašanjem pa listina iz 908 pomembno osvetljuje razmere v Kopru v začetku 10. stoletja in daje naselbini tudi novo kvaliteto. Koper je v tistem času redno označevan kot mesto, *civitas*,⁶⁶ h kateremu je – tako kot drugod v Istri – spadalo tudi agrarno zaledje. Kot

⁵⁸ Glej SEMI, Capris (kot v op. 1), 37 sl.; ŠAŠEL, Koper (kot v op. 1), 452; ŽITKO, Politični in upravni razvoj (kot v op. 14), 30.

⁵⁹ PARENTIN, Prima testimonianza (kot v op. 17), 60 sl.

⁶⁰ KANDLER, CDI I, št. 141; KOS, Gradivo IV (1201–1246), št. 303. Ali je 1152 omenjena cerkev Marijinega oznanjenja identična s kasneje izpričano istoimeno cerkvijo (ter hospicem), ki je stala pri Petrorijevih vratih in je bila v posesti benediktinskega priorata sv. Nikolaja v Valdoltri (o njem glej op. 2), je vprašljivo. NALDINI, *Cerkveni krajepis* (kot v op. 2), 157 namreč poroča, da je slednjo cerkev po letu 1400 dal zgraditi Anton della Rocca in da sta jo benediktincem v Valdoltri 1426 podarila Marino della Rocca in njegova mati Leonora.

⁶¹ KANDLER, CDI III, št. 490; NALDINI, *Cerkveni krajepis* (kot v op. 2), 161.

⁶² Glej najstarejši načrt mesta Koper Giacoma Finija iz leta 1619 npr. v: Sonja HOYER, Srednjeveški Koper danes, v: GUŠTIN (ur.), *Koper med Rimom in Benetkami* (kot v op. 12), 74.

⁶³ Od 1318 je imel Koper zopet dva ženska samostana, saj je bil takrat ustanovljen tudi samostan avguštink (sv. Blaža) (NALDINI, *Cerkveni krajepis* /kot v op. 2/, 168 sl.), ki je stal za stolnico v severnem delu mesta, v današnji Dellavallejevi ulici (glej op. 62).

⁶⁴ Marie–Colette ROUSSEY, Klarissen, v: LMA 5, München–Zürich 1991, st. 1193–1194.

⁶⁵ Glede že opravljenih arheoloških, umetnostnozgodovinskih in urbanističnih raziskav Kopra prim. od novejšje literature (z nadaljnjimi bibliografijami): SEMI, Capris (kot v op. 1), 130 sl.; Matej ŽUPANČIČ, Inter utrumque tuta, v: GUŠTIN (ur.), *Koper med Rimom in Benetkami* (kot v op. 12), 15–20; Radovan CUNJA, Arheološko izkopavanje na bivšem vrtu kapucinskega samostana v Kopru (1986–1987), v: GUŠTIN (ur.), *Koper med Rimom in Benetkami* (kot v op. 12), 21–28; idem, *Poznorimski in Zgodnesrednjeveški Koper. Arheološko izkopavanje na bivšem kapucinskem vrtu v letih 1986–1987 v luči drobnih najdb 5. do 9. stoletja*, Koper 1996; HOYER, Srednjeveški Koper danes (kot v op. 62), 73–80.

⁶⁶ Poleg naše listine glej tudi KANDLER, CDI I, št. 70 (932), 71 (933).

je razvidno iz pogodbe med Istrani, ki so jih zastopali mejni grof Winther in predstavniki posameznih istrskih mest in kaštelov na eni strani ter Benetkami na drugi strani, iz leta 933,⁶⁷ je bila Istra zveza bolj ali manj avtonomnih »mestnih republik«,⁶⁸ ki jo je kot celoto predstavljal mejni grof. Ena takšnih »mestnih republik« s precejšnjo avtonomijo in razvito komunalno strukturo je bil tudi Koper, kar oboje zelo dobro izpričuje obljuba, *promissio*, ki so jo Koprčani 932 dali beneškemu dožu in s katero so se obvezali k letni dajatvi sto amfor dobrega vina.⁶⁹ Ta kvazi meddržavni sporazum, ki pa je formalno *promissio* privatnega prava,⁷⁰ so Koprčani namreč sklenili povsem samostojno, neodvisno od istrskega mejnega grofa. Skupnost (politično odločujočih) prebivalcev Kopra (komuna) je v listini označena kot ljudstvo, *populus*, in z njenim soglasjem so predstavniki mestnih oblasti⁷¹ z lokopozitom (*locopositus*), štirimi skabinji (*scabinus*) in zastopnikom ljudstva (*advocatus totius populi*) na čelu sklenili z beneškim dožem omenjeno pogodbo. Mesto je imelo tudi svojega notarja – diakona Georgija – ki je napisal takó listino iz 932, ki je bila izstavljen v Kopru, kot tudi ono iz 933, ki je bila izstavljen na Rialtu v Benetkah. To sliko urejene in strukturirane komunalne in urbane skupnosti pa kot nov oziroma prezrt element bistveno dopolnjuje še naš ženski samostan in ji daje tudi povsem novo kvaliteto.

Za konec se velja ustaviti še pri osebah, ki se omenjajo v listini. Predvsem nas v tem kontekstu zanima opatinja Adlegida in njeno socialno in sorodstveno zaledje ter vprašanje, ali je bila domačinka ali je v Koper prišla od drugod. Na ta vprašanja zaenkrat ni možno dati nobe-nega vsaj kolikor toliko zanesljivega odgovora. Pravzaprav je od vseh oseb, ki se omenjajo v listini najmanj znanega prav o njej. Razen tega, da poznamo njeno ime, je z veliko gotovostjo domnevati le še to, da je morala spadati v krog na kakršenkoli način visoko privilegiranih družbenih skupin. To lahko zaključimo iz dejstva, da je imela položaj opatinje, še bolj pa iz tega, da je bila prejemnica vladarskega privilegija, ki ga pač ni mogel dobiti kdorkoli. Še več, glede na to, da jo je kralj sprejel v svojo posebno varstvo (mundiburdij) in da sta v tem smislu zanj pri vladarju posredovali dve osebi, ki sta se nahajali v najožjem Berengarjevem spremstvu, se zdi upravičeno domnevati, da je Adlegida spadala celo v tiste kroge, ki so sestavljali kraljevo okolico. Za to domnevo govorijo morda še nekateri drugi indici, o katerih pa bo mogoče povedati nekaj več šele potem, ko si bomo pogledali še preostale v listini nastopajoče osebe.

Najprej je potrebno omeniti izstavitelja listine, dobro poznanega kralja Berengarja I. (ca. 850/853–924).⁷² Bil je sin furlanskega mejnega grofa Eberharda († 864/866)⁷³ iz zelo pomembne in po velikem delu cesarstva posestno in funkcijsko razpredene frankovske rodbine Unruochingov.⁷⁴ Eberhard je bil poročen z Gizelo, hčerko Ludvika Pobožnega; po materini strani je bil torej Berengar Karoling. Po 874 je postal furlanski mejni grof, leta 888 pa so ga njegovi

⁶⁷ KANDLER, CDI I, št. 71; Roberto CESSI (a cura di), *Documenti relativi alla storia di Venezia anteriori al Mille (Documenti) II: Secoli IX–X*, Testi e documenti di storia e di letteratura latina medioevale III, Padova 1942, št. 36.

⁶⁸ Tako Ernst MAYER, Die dalmatisch–istrische Munizipalverfassung im Mittelalter und ihre römischen Grundlagen, *Zeitschrift der Savigny–Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung* 24, Wien 1903, 297.

⁶⁹ KANDLER, CDI I, št. 70; CESSI, *Documenti II*, št. 35. Slovenski prevod: ŽITKO, Pogodba med Koprom in Benetkami (kot v op. 13), 111 sl.

⁷⁰ Reinhard HÄRTEL, Tre secoli di diplomatica patriarcale (944–1251), v: Paolo CAMMAROSANO (a cura di), *Il patriarcato di Aquileia. Uno stato nell'Europa medievale*, Udine 1999, 236.

⁷¹ Glede strukture komunalnih oblasti v Istri v postbizantinskem obdobju in glede funkcij, ki so jih imeli posamezni uradi, je še vedno temeljno delo MAYER, *Munizipalverfassung* (kot v op. 68), 270 sl.

⁷² Glej Hans H. KAMINSKY, Berengar I., v: LMA 1, München–Zürich 1980, st. 1933; KRAHWINKLER, *Friaul* (kot v op. 44), 270 sl.

⁷³ O tej izjemno pomembni politični figuri v frankovski državi za časa Ludvika Pobožnega in njegovih sinov, ki je daleč presežala furlanski regionalni okvir, glej KRAHWINKLER, *Friaul* (kot v op. 44), 245 sl.

⁷⁴ Glej Eduard HLAWITSCHKA, Unruochinger, v: LMA 8, München 1997, st. 1261; www.genealogie-mittelalter.de/unruochinger/familie_der_unruochinger.html.

pristaši v Paviji okronali za kralja, vendar vse do leta 905 v severni Italiji ni bil splošno priznan. Leta 915 je bil v Rimu okronan za cesarja. Po njegovem umoru v Veroni leta 924 vse do kronanja Otona I. leta 962 na zahodu ni bilo nosilca cesarskega naslova.

Naslednji osebi, ki se omenjata v listini sta oba intervenienta. Prvi, Beatus, je bil kraljevi kaplan in torej duhovniškega stanu. Zelo verjetno je identičen z istoimenim notarjem, ki je med letoma 900 in 903 izpričan v Berengarjevi pisarni, kot tudi s kasnejšim škofom v Tortoni v Piemontu in z nadkanclerjem Rudolfa II. iz Burgundije (923/924–926) in Huga iz Provanse (926–947), ki sta sledila Berengarju I. kot kralja Italije.⁷⁵ Drugi intervenient je bil Grimald. Med letoma 905 in 922 se omenja v kar dvaindvajsetih listinah Berengarja I.: najprej kot kraljevi *fidelis*,⁷⁶ nato od 911 kot *comes*,⁷⁷ medtem, ko nosi v štirih listinah iz 919, 921 in 922 naslov *marchio*.⁷⁸ Praviloma se v listinah omenja kot intervenient ali pa kot udeleženec na kraljevih sodnih zborih (*placitum*). V neki 911–915 datirani listini Berengarja I. je označen kot kraljevi »blagajnik«, *sacellarius noster*,⁷⁹ 919 pa kot *amabilis consiliarius noster*.⁸⁰ Vsa ta pričevanja umeščajo Grimalda, ki je bil alemanskega izvora, v najbližjo okolico Berengarja I., pri čemer se zdi precej verjetno, da je bil na koncu mejni grof v Furlaniji, kjer je imela njegova družina tudi posestva.⁸¹

Kot zadnja se v rekognicijski vrstici listine omenjata še oba vodilna moža vladarjeve pisarne: kancler Johannes ter škof in nadkancler Arding. Johannes se kot nosilec kanclerskega urada prvič omenja prav v listini za Adlegido in koprski samostan, to pomembno operativno funkcijo pa je opravljal vse do leta 922. Po svojem izvoru je bil iz Verone in je bil od 915 škof v Cremoni.⁸² Velja tudi za avtorja 1090 verzov dolge hvalnice Berengarja I. (*Carmen panegyricum Berengarii oz. Gesta Berengarii imperatoris*),⁸³ ki odraža avtorjevo poglobljeno teološko in biblično znanje in dobro poznavanje antične literature (Vergilij, Stacij, Vibij) in ki jo nekateri smatrajo za najboljšo pesnitev 10. stoletja.⁸⁴ V listini, s katero mu je Berengar I. leta 913 podelil posest v domači Veroni, je označen kot *fidelissimus cancellarius*.⁸⁵ Še tesneje kot Johannes je bil z Berengarjem povezan njemu nadrejeni formalni vodja pisarne, nadkancler Arding, ki je v tej funkciji izpričan med 902/903 in 922.⁸⁶ Pripadal je frankovski visokoplemiški rodbini Supponidov,⁸⁷ ki je podobno kot Unruochingi zasedala pomembne oblastne in posestne pozicije v Italiji. Pripadniki te rodbine so v 9. in prvi polovici 10. stoletja občasno upravljali vojvodino Spoleto in grofije Parma, Piacenza, Modena, Bergamo ter Brescia, kjer je bil Arding tudi škof (med 898/901 in 922). S Supponidi oziroma Ardingom je bil Berengar I. tudi sorodstveno povezan: sestra njegovega očeta Eberharda je bila poročena s Suppom III.

⁷⁵ DÜMMLER, Urkunden (kot v op. 6), 287; BRESSLAU, *Urkundenlehre I* (kot v op. 24), 395, 403; SCHIAPARELLI, Ricerche storico-diplomatiche (kot v op. 25), 14; RI I 3/2, št. 1220.

⁷⁶ D. Ber. I, št. 54 sl.

⁷⁷ D. Ber. I., št. 77 sl.

⁷⁸ DD. Ber. I., št. 123, 136, 138, 140.

⁷⁹ D. Ber. I., št. 105.

⁸⁰ D. Ber. I., št. 123.

⁸¹ Glej KRAHWINKLER, *Friaul* (kot v op. 44), 288 sl.; Uwe LUDWIG, *Transalpine Beziehungen der Karolingerzeit im Spiegel der Memorialüberlieferung. Prosopographische und sozialgeschichtliche Studien unter besonderer Berücksichtigung des Liber vitae von San Salvatore in Brescia und des Evangeliars von Cividale*, MGH Studien und Texte 25, Hannover 1999, 96 sl., 105.

⁸² DÜMMLER, Urkunden (kot v op. 6), 287; BRESSLAU, *Urkundenlehre I* (kot v op. 24), 394, 404.

⁸³ Objavil Ernst DÜMMLER, *Gesta Berengarii imperatoris. Beiträge zur Geschichte Italiens im Anfange des zehnten Jahrhunderts*, Halle 1871.

⁸⁴ Heinz LÖWE (bearb.), WATTENBACH – LEVISON, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. Vorzeit und Karolinger. IV. Heft: Die Karolinger vom Vertrag von Verdun bis zum Herrschaftsantritt der Herrscher aus dem sächsischen Hause. Italien und das Papstum*, Weimar 1963, 414 sl.

⁸⁵ D. Ber. I., št. 89.

⁸⁶ DÜMMLER, Urkunden (kot v op. 6), 287; BRESSLAU, *Urkundenlehre I* (kot v op. 24), 392.

⁸⁷ Glej Eduard HLAWITSCHKA, Supponiden, LMA 8, München 1996, st. 328; www.genealogie-mittelalter.de/supponiden_italienische_familie/familie_der_supponiden.html.

(† 878/879), ki je bil *archiminister* in *consiliarius* cesarja Ludvika II., medtem ko je bil sam Berengar I. poročen s sestro svojega nadkanclerja, Bertillo († 915).⁸⁸

Listina za Adlegido je bila torej izstavljena v domačem kraju nadkanclerja Ardinga. Toda z Brescio – in ravno to je pomembno za naš poskus odkriti identiteto Adlegide – so bile povezane še nekatere osebe, ki se omenjajo v naši listini ali pa spadajo v njihov sorodstveni krog. Skupna točka teh povezav je znameniti ženski samostan San Salvatore (od 10. stoletja imenovan Santa Giulia)⁸⁹ v Brescii, langobardska kraljevska ustanova iz srede 8. stoletja, ki je v frankovski Italiji postala vodilni ženski samostan in katere redovnice so prihajale iz vrst najvplivnejših in najbogatejših visokoplemiških rodbin Italije in drugih delov frankovske države; v njem pa so svoje mesto našle tudi kraljeve hčere.⁹⁰ Izjemna priča tega dogajanja in teh povezav je memorialni in liturgični kodeks samostana, ki je pred kratkim doživel vzorno kritično in faksimilirano izdajo.⁹¹ Zasnova kodeksa – ali vsaj njegovega memorialnega dela (*Liber vitae*) – sega najverjetneje v leto 856 in v njem je zabeleženo več kot 2500 osebnih imen ljudi, ki so bili v času svojega življenja kakorkoli povezani s samostanom.⁹²

Eno od pomembnih skupin vpisov (poleg vpisov imen romarjev in seznamov imen meniške, duhovniške in druge provenience) predstavljajo plemiški sorodstveni krogi, od katerih so nekateri imeli svoje ženske predstavnice v samostanu. Mednje so sodili tudi Unruochingi oziroma družina furlanskega mejnega grofa Eberharda, ki je samostanu predal svojo hči Gizelo.⁹³ A Gizela še zdaleč ni bila edina predstavnica svoje rodbine, ki je prišla v San Salvatore. V njem je živela tudi po imenu nepoznana hči Eberhardovega najstarejšega sina Unrocha († 874/875), ki jo je zaradi poroke s svojim nečakom dal leta 887 iz samostana ugrabiti škof Liutward iz Vercellija,⁹⁴ kot tudi Berta, hči Unrochovega mlajšega brata in kralja Berengarja I., ki je kot opatinja morda že od 906/907, zagotovo pa od 915 do 942 vodila ta prestižni samostan.⁹⁵ V tem kontekstu so v *Liber vitae* samostana San Salvatore v Brescii zabeleženi tudi Supponidi, ki sta jim pripadala tako Berengarjeva žena Bertilla, kot njegov nadkancler Arding. Slednji, ki je bil škof v Brescii, je v kodeksu naveden na vrhu seznama, ki vsebuje imena enaindevetdesetih oseb škofijskega klera, razvrščenih po stopnjah posvetitve,⁹⁶ rodbina pa je v samostanu imela tudi vsaj eno predstavnico. To je bila Kunigunda, hči parmskega grofa Adelgisa († po 861)⁹⁷ in teta nam že znanih Ardinga in Bertille.

Povezav ljudi, ki se omenjajo v listini za Adlegido z ženskim samostanom v Brescii pa s tem še ni konec. V *Liber vitae* in v samostansko memorijo je bil skupaj s svojim sorodstvenim krogom vpisan (sprejet) tudi intervenient Grimald, ki smo ga spoznali kot enega najbolj zvestih in tesnih sodelavcev Berengarja I. in ki je samostanu predal dve svoji hčeri: Rotpern in Regimbergo.⁹⁸ Ni izključeno, da se med v memorialni kodeks samostana San Salvatore vpisanimi imeni nahajata tudi intervenient Beatus in kancler Johannes. Ime Beatus je v *Liber vitae* zabeleženo trikrat: na fol 36r je v skupini šestih oseb, ki jo uvajata dva diakona na tre-

⁸⁸ Dieter GEUENICH und Uwe LUDWIG (Hg.), *Der Memorial- und Liturgiecodex von San Salvatore / Santa Giulia in Brescia*, MGH Libri memoriales et necrologia Nova Series IV, Hannover 2000, 97, 111.

⁸⁹ Prvič D. Ber. I., št. 96 (915).

⁹⁰ GEUENICH – LUDWIG, *Memorial- und Liturgiecodex* (kot v op. 88), 3 sl.

⁹¹ GEUENICH – LUDWIG, *Memorial- und Liturgiecodex* (kot v op. 88).

⁹² GEUENICH – LUDWIG, *Memorial- und Liturgiecodex* (kot v op. 88), 56 sl.

⁹³ GEUENICH – LUDWIG, *Memorial- und Liturgiecodex* (kot v op. 88), 65, 183 (43v1).

⁹⁴ Reinhold RAU (bearb.), *Annales Fuldenses ad a. 887, Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte 3, Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters 7, Freiherr vom Stein–Gedächtnisausgabe*, Darmstadt 1992, 128; glej KRAHWINKLER, *Friaul* (kot v op. 44), 279.

⁹⁵ GEUENICH – LUDWIG, *Memorial- und Liturgiecodex* (kot v op. 88), 110 in op. 256, 148 (8r13).

⁹⁶ GEUENICH – LUDWIG, *Memorial- und Liturgiecodex* (kot v op. 88), 111 sl., 174 (33r1).

⁹⁷ GEUENICH – LUDWIG, *Memorial- und Liturgiecodex* (kot v op. 88), 65, 183 (42v2); glej tudi www.genealogie-mittelalter.de/supponiden_italienische_familie/adelgisius_1_graf_von_parma_nach_861/adelgisius_1_graf_von_parma_nach_861.html.

⁹⁸ GEUENICH – LUDWIG, *Memorial- und Liturgiecodex* (kot v op. 88), 113, 178 (37r1), 184 (44r1).

tjem mestu zapisan *Biatus subdiaconus*;⁹⁹ na fol. 46v je v strukturno in vsebinsko nepregledni oziroma nedefinirani skupini šestdesetih imen na trintridesetem mestu naveden *Beatus clericus*,¹⁰⁰ na fol. 47v pa je v seznamu, ki ga uvaja naslov *Nomina abbatum et fratrum de monasterio Sanctę Euphemie* proti koncu omenjen tudi *Beatus monachus*.¹⁰¹ Da slednji ne more biti identičen z Berengarjevim kaplanom Beatusom je povsem nedvoumno, kajti moški samostan Sant'Eufemia v Brescii je bil ustanovljen šele na začetku 11. stoletja in imena v seznamu, na katerega prvem mestu je naveden ustanovitelj samostana škof Landulf II. (1002–1030),¹⁰² so lahko najprej šele iz tega časa. Izločiti je potrebno tudi subdiakona s tem imenom, saj s to stopnjo posvetitve ni mogel biti kraljevi kaplan. Tako ostane le še Beatus s splošno oznako *clericus*, za katero bi se lahko skrivala tudi kaplanska funkcija in tudi s paleografskega vidika se zdi, da bi vpis lahko sodil v 10. stoletje. A to so seveda le indici, ki dopuščajo možnost, da je bilo ime Berengarjevega kaplana in intervenienta za Adlegido vpisano v *Liber vite* samostana San Salvatore v Brescii, dokazati pa tega ne morejo. Nič drugačna ni situacija s kanclerjem Johannesom. Vpisov, ki vsebujejo to tako splošno razširjeno ime, je v obravnavanem kodeksu cela vrsta¹⁰³ in že to dejstvo dopušča možnost, da bi se za enim od njih lahko skrival tudi Berengarjev kancler. Pri tem je našo pozornost pritegnil zlasti vpis *Iohannes not(arius) cum omni parentella sua sit deus propicius amen*, ki se nahaja na fol. 46r in je napisan v natančneje težko opredeljivi karolinški minuskuli 10. ali 11. stoletja.¹⁰⁴ Zanimiv je zato, ker se je tudi kancler Johannes v letih 911 in 912, ko je listine Berengarja I. v glavnem sam rekogniral, imenoval *notarius*.¹⁰⁵

Navedeni vpisi, in še vrsta drugih, ki jih je nazadnje analiziral Uwe Ludwig,¹⁰⁶ jasno pričajo o tesnih povezavah, ki so jih imeli Berengar sam in krogi okrog njega s samostanom San Salvatore v Brescii. Otipljivo dajejo slutiti, kako pomembno integrativno točko Berengarjeve vladavine je predstavljala opatija, v kateri so bile na enem mestu združene iz različnih družinskih in sorodstveno prepletenih krogov izviraajoče visokoplemiške redovnice, katerim je na čelu stala kraljeva hči: Brescia je v prvi četrtini 10. stoletja imela nesporno velik pomen za trdnost in stabilnost unruochinskega kraljestva v Italiji.

In če se sedaj še enkrat spomnimo, da je bila tudi listina za Adlegido in koprski samostan izstavljena v Brescii in da so bili z njo oziroma s tamkajšnjim samostanom zagotovo povezane vsaj tri, morda pa celo vseh pet oseb, ki se v listini omenjajo poleg Adlegide, potem ni mogoče izključiti možnosti, da je bila s samostanom oziroma s tistimi sorodstvenimi krogi, ki so v njem imeli svoje predstavnice, povezana tudi koprška opatinja. Ker je njeno ime v obliki kot je zapisano v listini (*Adlegida*) povsem unikatno v tedanjem gradivu in brez ustreznih paralel, ga je nemara razumeti kot posledico neobičajnega zapisa sicer običajnega imena. Pri raznoterosti srednjeveškega zapisovanja enega in istega imena ne bi bilo to nič nenavadnega. V lematizirani obliki bi bili lahko osnovi njenega imena značnici *Athal-* in *-gida* ali *Athal-* in *-haith*. Lemata *Athal-* (*Adal-*) pa je del unruochinske imenske tradicije (poleg *Bern-* in *Eber-*)¹⁰⁷ in jo pri njih srečamo v imenih kot sta *Adalhard* in *Adalroh*, nanjo pa naletimo tudi pri Supponidih (*Adelgis*), ki so bili z Unruochingi v svaštvu. Je morda tudi Adlegida spadala v sorodstveno–svažtveni krog Unruochingov in Supponidov?

⁹⁹ GEUENICH – LUDWIG, *Memorial- und Liturgiecodex* (kot v op. 88), 177 (36r1).

¹⁰⁰ GEUENICH – LUDWIG, *Memorial- und Liturgiecodex* (kot v op. 88), 187 (46v2).

¹⁰¹ GEUENICH – LUDWIG, *Memorial- und Liturgiecodex* (kot v op. 88), 187 (47r1).

¹⁰² Glej GEUENICH – LUDWIG, *Memorial- und Liturgiecodex* (kot v op. 88), 119.

¹⁰³ Glej GEUENICH – LUDWIG, *Memorial- und Liturgiecodex* (kot v op. 88), 277 (register).

¹⁰⁴ GEUENICH – LUDWIG, *Memorial- und Liturgiecodex* (kot v op. 88), 186 (46r4).

¹⁰⁵ BRESSLAU, *Urkundenlehre I* (kot v op. 24), 394.

¹⁰⁶ LUDWIG, *Transalpine Beziehungen* (kot v op. 81), 13 sl.; idem, v: GEUENICH – LUDWIG, *Memorial- und Liturgiecodex* (kot v op. 88), 89 sl. (z vso starejšo relevantno literaturo).

¹⁰⁷ Karl Ferdinand WERNER, *Bedeutende Adelsfamilien im Reich Karls des Großen. Ein Personengeschichtlicher Beitrag zum Verhältnis von Königtum und Adel im frühen Mittelalter, Karl der Große. Lebenswerk und Nachleben. Bd. I: Persönlichkeit und Geschichte*, Düsseldorf 1967, 136.

Odgovor se morda skriva na fol. 8r *Liber vitae* opatije San Salvatore v Brescii. Vsebuje več različnih vpisov, od katerih je primaren tisti, ki navaja v dveh kolonah štiriinpetdeset imen s cesarjem Ludvikom II. na čelu.¹⁰⁸ Vpis je najverjetneje nastal leta 856 ob cesarjevem obisku v Brescii, ko je samostanu izstavil tri listine in ko so bili – kot se domneva – tudi zastavljeni prvi vpisi v memorialni in liturgični kodeks opatije.¹⁰⁹ Cesarju sledijo v seznamu znane osebe – na prvem mestu furlanski mejni grof Eberhard, nato grof Liutfrid (iz rodbine Etichonov), ki je bil svak cesarja Lotarja I. in stric cesarja Ludvika II., pa parmski grof Adalgis iz rodbine Supponidov, grof Bernhard iz Verone itd. – ki so prejkone sestavljale njegovo spremstvo ob obisku v Brescii in ki so bile v samostansko memorijo sprejete tudi (ali predvsem) zato, ker so opatiji predale svoje hčere in sestre.¹¹⁰ Vpis je kasneje doživel več dopolnil in na folij so bila dodajana nova imena.

Folij 8r Liber vitae samostana San Salvatore v Brescii z vpisom domna Berta abb(atissa) in dom(n)a Adaleida abb(atissa) v 3. vrstici od zgoraj (Brescia, Biblioteca Civica Queriniana Cod. G. VI. 7; objava po Geuenich – Ludwig, Memorial- und Liturgiecodex (kot v op. 88) 8r)

Tako je bilo takoj za cesarjem in pred Eberhardom vrinjeno ime cesarice Angilberge, hčerke grofa Adalgisa iz Parme,¹¹¹ desno od Eberharda pa se začinja vnos s petnajstimi imeni, ki ga je datirati najkasneje v leto 874 ali 875¹¹² in kjer so na prvih pozicijah zabeleženi člani njegove družine: njegova žena Gizela, hči Ludvika Pobožnega, njegovi sinovi Unruoch (z ženo Avo, ki je bila hči za Eberhardom vpisanega grofa Liutfrida iz rodbine Etichonov), Berengar in

¹⁰⁸ GEUENICH – LUDWIG, *Memorial- und Liturgiecodex* (kot v op. 88), 148 (8r1).

¹⁰⁹ DD. Lu. II., št. 20–22; GEUENICH – LUDWIG, *Memorial- und Liturgiecodex* (kot v op. 88), 56 sl.

¹¹⁰ GEUENICH – LUDWIG, *Memorial- und Liturgiecodex* (kot v op. 88), 61, 63 sl.

¹¹¹ GEUENICH – LUDWIG, *Memorial- und Liturgiecodex* (kot v op. 88), 148 (8r2).

¹¹² GEUENICH – LUDWIG, *Memorial- und Liturgiecodex* (kot v op. 88), 96, 148 (8r3).

Adalhard ter hčere Engiltrud, Judith in Heilwig.¹¹³ V najkasneje zgodnja sedemdeseta leta 9. stoletja je datirati tudi vpis petih imen na desnem robu folija z imenom Suppo v sredini, kar kaže na Supponide.¹¹⁴ Po vsej verjetnosti gre za Suppa II., sina grofa Adalgisa iz Parme in brata cesarice Angilberge. Suppo II. je bil oče Bertille, ki jo je dal za ženo kasnejšemu kralju in cesarju Berengarju I., medtem, ko je bil njegov sin Arding Berengarjev nadkancler in škof v Brescii.

Folij 8r v *Liber vitae* samostana San Salvatore v Brescii vsebuje vrsto imen, ki so spadala v unruochinško–supponidski sorodstveno–svaški krog. V ta krog je prejkone šteti tudi kasnejši in za nas najzanimivejši vpis, ki je vrinjen pod zapisom imena cesarice Angilberge in nad zapisom Eberharda ter njegove žene Gizele. Vpis vsebuje samo dve imeni: *domna Berta abb(atissa)* in *dom(n)a Adaleida abb(atissa)*.¹¹⁵ Tu omenjena Berta je po vsej verjetnosti identična z istoimeno hčerko Berengarja I., ki je med leti 906/907 oz. 915 in 942 izpričana kot opatinja samostana San Salvatore v Brescii; v ta čas je staviti tudi vnos tega zapisa na fol. 8r *Liber vitae*.¹¹⁶ Bolj enigmatična je opatinja Adelajda, katere identitete dosedaj ni uspelo razjasniti.¹¹⁷ A glede na izražen sum, da imamo pri koprski opatinji Adlegidi morda opraviti z neobičajnim zapisom njenega imena, nadalje glede na zgoraj navedene indice, da bi lahko spadala v sorodstveno–svaštveni krog Unruochingov in Supponidov in tudi glede na verjeten čas nastanka vpisa z Bertinim in Adelajdinim imenom, se kaže možnost, da se za *domna Adaleida abbatissa* memorialnega kodeksa iz samostana San Salvatore v Brescii morda skriva koprška opatinja. To bi tudi pomenilo, da je predstojnica koprškega ženskega samostana spadala v krog najvišjega plemstva Italije na začetku 10. stoletja.

DAS FRAUENKLOSTER IN KOPER (CAPODISTRIA) IM JAHR 908 – DIE ÜBERSEHENE ÄLTESTE MONASTISCHE STIFTUNG IM GEBIET DER REPUBLIK SLOWENIEN

ZUSAMMENFASSUNG

Am 24. April 908 stellte der italienische König Berengar I. in Brescia eine Urkunde aus, mit der er der Äbtissin Adlegida den Königsschutz (*mundiburdium*) verlieh, ebenso dem Kloster in Koper (Capodistria), dem sie vorstand, mit allem Zubehör, insbesondere dem Hof Devisiano, der ihren Streit mit dem Bischof von Pula (Pola) entfachen sollte. Auf diese im Staatsarchiv (Archivio di Stato) in Venedig aufbewahrte Originalurkunde wies Heinrich Georg Pertz als erster bereits im Jahr 1822 hin, eine noch heute meritorische wissenschaftlich-kritische Ausgabe besorgte schon im Jahr 1903 Luigi Schiaparelli in seiner Edition der Urkunden Berengars I., ein Platz in der slowenischen Geschichtschreibung wurde ihr jedoch 1906 von Franc Kos zugewiesen, indem er in seinem Werk *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku* deren umfangreiches Regest veröffentlichte.

¹¹³ Glej Hartmut BECHER, Das königliche Frauenkloster San Salvatore / Santa Giulia in Brescia im Spiegel seiner Memorialüberlieferung, *Frühmittelalterliche Studien* 17, Münster 1983, 354 sl.

¹¹⁴ GEUENICH – LUDWIG, *Memorial- und Liturgiecodex* (kot v op. 88), 97, 148 (8r9).

¹¹⁵ GEUENICH – LUDWIG, *Memorial- und Liturgiecodex* (kot v op. 88), 148 (8r13).

¹¹⁶ Glej BECHER, Das königliche Frauenkloster (kot v op. 113), 318 in op. 97; GEUENICH – LUDWIG, *Memorial- und Liturgiecodex* (kot v op. 88), 110. BECHER (n. n. m.) sicer dopušča tudi možnost, da je s to Berto mišljena sestra cesarja Ludvika II., ki je bila »Inhaberin, vielleicht Äbtissin« samostana Avenay v Lotaringiji, saj se ime nahaja pod imenom cesarja in cesarice. Vendar se ime nahaja tudi točno nad imenom furlanskega mejnega grofa Eberharda in tudi je cesarjeva sestra umrla že 852, kar pomeni, da bi vpis njenega imena prej pričakovali že ob postavitvi *Liber vitae* 856 in ne šele naknadno.

¹¹⁷ Glej BECHER, Das königliche Frauenkloster (kot v op. 113), 318 in op. 97; GEUENICH – LUDWIG, *Memorial- und Liturgiecodex* (kot v op. 88), 110 in op. 257.

Es handelt sich um ein in mehrfacher Hinsicht bedeutendes Dokument, auch für die slowenische mittelalterliche Geschichte: diese Urkunde stellt (1.) die älteste bekannte im Original erhaltene Herrscherurkunde dar, deren Empfänger aus dem Gebiet der heutigen Republik Slowenien stammte; in dieser Urkunde wird (2.) Koper zum ersten Mal in der Namensform Justinopolis erwähnt; (3.) wird darin auch das bei weitem älteste Kloster in den Grenzen des slowenischen Staates überliefert, für welches sonst in der slowenischen historischen Literatur bisher die »Benediktiner Niederlassung« in Valdoltra (S. Nicolò d'Oltra) bei Ankarano (Ancarano) in der Nähe von Koper gehalten wurde, die 1072 erwähnt werden soll, bzw. das 1136 gegründete Zisterzienserkloster in Stična (Sittich). Trotz ihrer evidenten Bedeutung für die slowenische kulturelle Vergangenheit sowie für die Lokalgeschichte Kopers wurde der Urkunde nicht die gebührende Aufmerksamkeit zuteil, obwohl sie schon seit langer Zeit bekannt und veröffentlicht war. Sie wurde nur im Kontext der verschiedenen Namen erwähnt, die Koper in seiner Geschichte trug (Egida, Capris, Iustinopolis, Koper, Capodistria), völlig übersehen wurde jedoch die Tatsache, dass darin das älteste bekannte Kloster im Gebiet der Republik Slowenien erwähnt ist.

Die Urkunde stellt eines der frühen Beispiele der Verleihung des Königsschutzes (*mundiburdium*) in Istrien dar. Vor dem Kloster in Koper erhielt ihn 852 (und darauf noch einmal 857) nur noch das Kloster des Erzengels Michael (Sv. Mihael pod zemljom/S. Michele (di) Sottoterra) in der Nähe von Višnjan (Visignano) im Hinterland von Poreč (Parenzo), das in Streitigkeiten mit dem lokalen Diözesanbischof in Poreč geriet, weil dieser die Rechte und die Jurisdiktion über dieses Kloster für sich beanspruchte. Das war auch der Grund dafür, dass der dortige Abt den Königsschutz erwirkte. Vor der Gefahr eines Konflikts mit dem lokalen Bischof konnte auch das Frauenkloster in Koper nicht immun gewesen sein und dessen Bemühungen um eine größere Sicherheit durch den Herrscherschutz waren zum Teil auch eine Reaktion auf diese akute Gefahr. Die Urkunde, mit der sich das Kloster in die Schutzhörigkeit des König begab, enthält nämlich auch eine Klausel über die Nichteinmischung von Drittpersonen (*sanccientes ... cogantur*), die den Trägern der öffentlichen Gewalt verbot, *potestative* in die Klostergüter einzugreifen und die richterliche Gewalt über die Klosteruntertanen auszuüben. Die Einschränkung, die sich in der Klausel ursprünglich auf Träger der öffentlichen Gewalt im Rang von Herzögen, Grafen, Gastalden und öffentlichen Eintreibern bezogen hatte, erfuhr nachträglich eine bedeutende Korrektur, wurde doch an die erste Stelle der taxativ aufgezählten Träger der öffentlichen Gewalt noch der Bischof hinzugefügt. Diese Berichtigung zielte auf eine Verminderung des Einflusses des lokalen Diözesanbischofs ab, implizit war sie offensichtlich vor allem gegen den Triester Bischof gerichtet, in dessen Bistum das Kloster in Koper damals lag. Die Korrektur der einschlägigen Klausel stand im deutlichen Interesse des Klosters, und es liegt nahe, dass sie auf Anlass der Empfängerin der Urkunde, der Äbtissin Adlegida, zustande kam. Mehr noch: Im Hinblick darauf, dass das eingeschobene Wort *episcopus* wahrscheinlich mit derselben (roten) Tinte geschrieben ist, mit der auch das Monogramm des Königs in der Monogrammzeile vollzogen ist, wäre sogar möglich, dass die Berichtigung der Klausel auf Bitten der Äbtissin von Berengar I. selbst eingetragen wurde, als er die Urkunde mit dem letzten Zug im Monogramm beendete, obwohl es wahrscheinlicher ist, dass dies der Ingrossator der Urkunde vor deren Ausstellung tat.

Doch die Interessen und die Autonomie des Klosters in Koper konnten nicht nur vom lokalen Diözesanbischof geschmälert werden. Eine konkrete Gefahr stellte auch der Bischof von Pula dar, mit dem das Kloster wegen des Hofes Devisiano in einen Streit geriet. Diesbezüglich enthält Berengars Urkunde drei sehr bedeutende und klare Bestimmungen: (1.) Der Hof Devisiano gehört dem Kloster in Koper. (2.) Zum Königsschutz, den das Kloster in Koper genoss, wurde explizit auch der erwähnte Hof dazugezählt. (3.) Der Bischof von Pula kann diesbezüglich keine Rechte erheben. Alle drei Bestimmungen sind zugunsten des Klosters verfasst und ausgeprägt. Außer dem zweiten Punkt, dem einzigen, der ausschließlich vom Königswillen abhängt, erwecken die anderen beiden den Eindruck, als ob es sich um Richtersprüche han-

delte und als ob sie einem heute unbekanntem bzw. verlorenen richterlichen Schiedsspruch (*placitum*) zugunsten der Äbtissin entnommen worden wären. Das Herausstellen eines strittigen Hofes in einem allgemeinen Schutzbrief wirft auch die Frage auf, ob nicht gerade dieser Streit ein Ausgangspunkt bzw. Anlass dafür war, dass das Kloster in Koper das einschlägige Privilegium von Berengar I. erhielt.

Da es sich um das einzig erhaltene Dokument über das Frauenkloster in Koper handelt, weiß man über dieses fast nichts. Man weiß nicht, wann und von wem es gestiftet wurde, und was mit ihm später geschah. Auch seine Ordenszugehörigkeit ist unbekannt. Es ist möglich, dass die dortigen Ordensfrauen nach den Regeln des Heiligen Benedikt lebten, ebenso ist die Möglichkeit einzuräumen, dass sie als Kanonissen (*canonicae*) lebten, deren Leben in der Klostergemeinschaft nicht so rigid war und einen offeneren Lebensstil zuließ. Von den Frauenklöstern in den benachbarten Regionen wirkten als Kanonissengemeinschaften z.B. die Klöster St. Georgen am Längsee in Kärnten und Göss in der Steiermark. Dasselbe ist auch für Gurk, das andere Frauenklöster im Kärnten des 11. Jahrhunderts, nicht auszuschließen.

Über den Standort des Klosters kann man – außer dass es innerhalb der Stadt Koper lag – also auf der Insel Koper – nichts Näheres sagen. Luigi Parentin brachte es zwar bedingt in Verbindung mit dem (aufgelassenen) Kloster Mariä Verkündigung (*domus et ecclesia seu monasterium s. Mariae nunciatae, quod est situm in patribus Caprensis civitatis*), das der Triester Bischof Bernhard 1152 dem Kloster S. Giorgio Maggiore in Venedig schenkte, doch gibt es dafür kein triftiges Argument. Vor allem muss das 1152 geschenkte Kloster eine Männerstiftung gewesen sein, war sein Empfänger doch ein Männerkloster, aber auch im anderen Fall wäre es bei weitem nicht nötig gewesen, dass zwischen den beiden Stiftungen vom Beginn des 10. und aus der Mitte des 12. Jahrhunderts eine Kontinuität und ein Ursachenzusammenhang bestanden haben muss. Auf jeden Fall bringt die ersten zuverlässigen Informationen über die Klosterfrauen in Koper nach 908 erst die Urkunde des dortigen Bischofs Manolesi aus dem Jahr 1301, mit der er den Schwestern des Klosters in Koper (*sores cellae Iustinopolitanae*) die Inkorporation in das dortige Klarissenkloster gewährte. Koper besaß also bereits im 13. Jahrhundert mindestens zwei Frauenklöster, von denen jenes der Hl. Klara frühestens nach 1212 entstanden sein kann, als der Klarissenorden gegründet wurde, während für das zweite sowohl die Entstehungszeit als auch die Ordenszugehörigkeit und nicht zuletzt auch der Standort offen bleibt. Angesichts des geringen Kenntnisstandes muss auch die für uns äußerst bedeutende Frage einer möglichen Verbindung zwischen der *cella Iustinopolitana* des 13. Jahrhunderts und dem *cenobium Iustinopolitanę civitatis* des 10. Jahrhunderts offen bleiben. Eventuelle Antworten auf diese Fragen könnte man vor allem von weiteren eingehenden lokalgeschichtlichen, kunstgeschichtlichen, urbanistischen und archäologischen Forschungen des Stadtkerns von Koper erwarten.

Näheres würde man auch gern über die Äbtissin Adlegida und ihren sozialen und familiären Hintergrund wissen wollen. Von den sechs in der Urkunde erwähnten Personen (Aussteller, Empfängerin, zwei Intervenienten, Erzkanzler und Kanzler) weiß man nämlich gerade von ihr am wenigsten. Doch bestimmte Indizien – die Ausstellung der Urkunde in Brescia, die Verbindung von mindestens drei (König Berengar I., Intervenient Grimald, Erzkanzler Arding), wenn nicht aller fünf neben Adlegida in der Urkunde erwähnten Personen mit dem Frauenkloster San Salvatore in Brescia sowie die Möglichkeit, dass es sich bei Adlegidas Namen (im damaligen Quellenmaterial ein Unikum) lediglich um eine ungewöhnliche Niederschrift eines üblichen Namens handelt – das alles sind Indizien, die die Vermutung zulassen, dass sie in der Form *domna Adaleida abbatissa* im Memorial- und Liturgiekodex des Klosters San Salvatore in Brescia (fol. 8r) eingetragen wurde und dass sie vielleicht zum Verwandtschafts- und Schwagerschaftskreis der Unruochinger und Supponiden und somit zum Kreis des höchsten italienischen Adels am Beginn des 10. Jahrhunderts gehörte.

(Iz slovenščine prevedel Niko Hudelja)

REINHARD HÄRTEL

ZUR ÜBERLIEFERUNG DER ÄLTEREN URKUNDEN FÜR DAS KLOSTER BELIGNA

Die Nachrichten über Beligna bis 1250

Das *Chronicon Gradense* und später Andrea Dandolo berichten, Bischof Marcellianus habe das Kloster Beligna nahe seiner Bischofsstadt Aquileia gegründet.¹ Demnach wäre das Kloster Beligna in den 80er Jahren des 5. Jahrhunderts gegründet worden. Die Angabe ist durch nichts zu bestätigen oder zu widerlegen. Im 16. Jahrhundert hat Giovanni Candido Bau und Einrichtung des Klosters in das Jahr 842 gesetzt und beides dem Patriarchen Maxentius zugeschrieben,² welcher von 811 bis längstens 838 regiert hat. Wenn die Grabschrift eines Ortwin, der für einen Abt des Klosters Beligna gehalten wird, tatsächlich ins 9. Jahrhundert gehört, aus welchem die Dekoration der hierzu verwendeten Grabplatte stammen dürfte, dann wäre dies eine gewisse Bestätigung wenigstens für die Maxentius-Gründungstradition.³ So unsicher die Daten um die Gründung des Klosters sind, so unsicher konnte zu Zeiten auch dessen genaue Lokalisierung sein, obwohl die Klosterkirche erst zu Ende des 18. Jahrhunderts abgebrochen worden ist.⁴ Von einer Problematik der Maxentius-Tradition wird unten noch die Rede sein.

Außer Zweifel steht erst die Nachricht von der Wiederherstellung des durch Feindesgewalt – es können nur die Ungarn gemeint sein – niedergegangenen Klosters durch den Patriarchen Poppo.⁵ Mangels näherer Anhaltspunkte kann diese Erneuerung zeitlich nur durch die Amtsdaten des Patriarchen Poppo eingegrenzt werden: zwischen Oktober 1019 und Ende September 1042. Urkunden der Päpste Innozenz III. und Alexander III. (1132 und wohl 1177) halten fest, daß das Kloster Beligna ein Eigenkloster des Patriarchats gewesen ist.⁶ Zu Beginn des 12. Jahrhunderts erhielt das Kloster vom Patriarchen Ulrich I. die bis dahin ebenfalls verfallene Kirche S. Giovanni al Timavo (südöstlich von Monfalcone, auch *in Tuba* oder *in Carso* genannt) und wenig später dazu die Pfarre Marcelliana (heute in Monfalcone).⁷ In den siebziger Jahren des 12. Jahrhunderts hatte das Kloster um den Besitz der Pankrazkapelle bei Win-

¹ Vgl. Roberto CESSI (ed.), *Origo civitatum Italiae seu Venetiarum (Chronicon Altinate et Chronicon Gradense)*, *Fonti per la storia d'Italia* 73, Roma 1933 (Nachdruck Torino 1972), 38; Ester PASTORELLO (ed.), *Andreae Danduli ducis Venetiarum Chronica per extensum descripta, aa. 46–1280 d.C.*, *Rerum italicarum scriptores (RIS)* 12/1, Bologna 1933, 63. Zur Kritik dieser Nachricht vgl. Maurizio BUORA, *Per la storia della Beligna e dell'abbazia di S. Martino, Aquileia nostra* 50, Aquileia 1979, Sp. 460f.

² Giovanni CANDIDO, *Commentarii dei fatti d'Aquileia*, Venetia 1544 (Neudruck als Bd. 29 der Reihe *Historiae urbium et regionum Italiae rariores*, Bologna 1969), c. 46, dementsprechend auch in der lateinischen Fassung; vgl. BUORA, *Beligna* (wie Anm. 1), Sp. 463f.

³ Vgl. BUORA, *Beligna* (wie Anm. 1), Sp. 464–470; Amelio TAGLIAFERRI, *Le diocesi di Aquileia e Grado*, *Corpus della scultura altomedievale* 10, Spoleto 1981, 97f. Nr. 20 und Tafel 20.

⁴ Vgl. BUORA, *Beligna* (wie Anm. 1), Sp. 445–453.

⁵ Siehe Nr. 1 des unten folgenden Urkundenverzeichnisses. Zur Kritik der darin genannten Patronats-Nennungen vgl. BUORA, *Beligna* (wie Anm. 1), Sp. 461, zur Urkunde allgemein ebenda Sp. 470.

⁶ Paul Fridolin KEHR, *Italia pontificia VII/1*, *Regesta pontificum Romanorum*, Berlin 1923, 35 Nr. 79 und S. 39f. Nr. 100.

⁷ Siehe unten Urk. 2 und 3. Vgl. Enrico MARCON, *L'abbazia di S. Giovanni Battista alle fonti del Timavo e la chiesa di S. Ambrogio in Monfalcone*, Monfalcone 1945, 8–12; idem, *La città di Monfalcone. Cenni storici dall'Antichità al Risorgimento*, Udine 1949, 95–99.

dischgraz (Slovenj Gradec) zu kämpfen, anscheinend ohne dauernden Erfolg.⁸ Im übrigen lagen die Besitzungen des Klosters außer im näheren Umland auf dem Karst,⁹ im Isonzotal (bei Tolmein/Tolmin)¹⁰ und in Istrien (Piran).¹¹ 1248 erwarb das Kloster ein Haus zu Cividale.¹² Eine Klageschrift des Abtes von Beligna aus dem Jahre 1246 stellt dar, wie sich das Kloster seiner gierigen Nachbarschaft allerorten kaum mehr erwehren konnte.¹³ Zu den besonders potenten Grundherren hatte es im Patriarchat nie gehört. In der Aufstellung über die Einkünfte der geistlichen Institutionen aus dem Jahre 1247 rangiert es deutlich hinter Sesto, Rosazzo, Moggio und auch noch nach den Klöstern S. Maria zu Aquileia und Obernburg (Gornji Grad) sowie dem Stift Eberndorf.¹⁴

1418 ist die Rede davon, daß in dem Kloster nur mehr ein einziger Mönch hauste,¹⁵ und 1453 wurde es dem Domkapitel von Aquileia einverleibt.¹⁶ Die archivalische Überlieferung des Klosters oder besser, was davon noch übrig ist, findet sich heute folgerichtig im Diözesanarchiv Udine, welches unter anderem auch das einstige Archiv des Kapitels von Aquileia verwahrt.

Bescheiden ist auch der erhaltene Urkundenbestand des Klosters, wobei es im Folgenden nur um die Überlieferung für die Zeit bis 1250 gehen soll. Unter Außerachtlassung jener Urkunden, welche Beligna nur unter anderem mitbetreffen und welche daher nie im Archiv des Klosters gelegen waren, ist die Überlieferung der älteren Urkunden Belignas in der folgenden Liste dargestellt. Angegeben werden jeweils die ältesten erhaltenen bzw. die ältesten erhaltenen vollständigen Überlieferungen. Die angegebenen maßgeblichen Drucke beruhen keineswegs immer auf den genannten handschriftlichen Überlieferungen.

1. 1019 Okt. – 1042 Sept. 28: Patriarch Poppo stellt das Kloster Beligna wieder her und dotiert es mit Land innerhalb beschriebener Grenzen. Auszug.¹⁷
2. um 1113: Patriarch Ulrich I. stellt die Kirche S. Giovanni in Tuba wieder her und übergibt sie dem Kloster Beligna.¹⁸ Insert von 1213.¹⁹
3. um 1120: Patriarch Ulrich I. bestätigt die Unterstellung der Kirche S. Giovanni in Tuba unter das Kloster Beligna und schenkt dazu die Pfarre Marcelliana (heute in Monfalcone).²⁰ Insert von 1243.²¹

⁸ Siehe unten Urk. 6, 7, 8, 9, 11, 12 und 26. Vgl. Johann SKUK, *Die Geschichte der Pfarre Windischgraz*, Graz 1954 (Diss., ungedruckt), 49–53.

⁹ Siehe Urk. 19.

¹⁰ Siehe Urk. 14.

¹¹ Siehe Urk. 5 und 23.

¹² Siehe Urk. 29.

¹³ Siehe Urk. 26.

¹⁴ Druck bei Giacomo MARCUZZI, *Sinodi aquileiesi. Ricerche e ricordi*, Udine 1910, 326–331.

¹⁵ Udine, Archivio capitolare, Codex 54, fol. 15r–16r.

¹⁶ Zu dieser Tatsache wie auch zu anderen zentralen Fakten der Klostergeschichte vgl. Pietro ZOVATTO, *Il monachismo benedettino del Friuli (Introduzione e repertorio)*, Quarto d'Altino 1977, 141–144. Hier auch die wesentliche ältere Literatur.

¹⁷ Udine, Archivio capitolare, Perg. 1 bis, Nr. 11, aus Insert von 1243 (wie unten Urk. Nr. 20). Druck: Gian-Giuseppe LIRUTI DI VILLAFREDDA, *Notizie delle cose del Friuli scritte secondo i tempi*, Bd. V, Udine 1777 (Not. Friuli V; Nachdruck Bologna 1976), 262–264.

¹⁸ Der Ansatz in die Zeit um 1113 ergibt sich mit hinreichender Wahrscheinlichkeit aus der inhaltlichen Nähe zu der durch eine metrische Inschrift von 1113 bezeugten Reliquien–Auffindung. Vgl. zu dieser Giuseppe CUSCITO, *L'epigrafe metrica del patriarca Vodolrico I di Eppenstein (1086–1121) a San Giovanni del Timavo*, *Studi monfalconesi e duinati*, Antichità altoadiatiche 10, Udine 1976, 77–95.

¹⁹ Udine, Archivio capitolare, Perg. 1 bis, Nr. 5 (wie unten Urk. Nr. 16). Abb.: Cesare SCALON, *Diplomi patriarcali. I documenti dei patriarchi aquileiesi anteriori alla metà del XIII secolo nell'Archivio capitolare di Udine*, Quaderni e dispense dell'Istituto di storia dell'Università degli Studi di Udine 8, Udine 1983 (Diplomi), Tafel 7. Maßgeblicher Druck: ebenda, 23f. Nr. 2 (zu 1090–1105).

²⁰ Der für diese Urkunde allgemein übliche Ansatz um 1120 ergibt sich aus der Angabe *iam in senectute positus* in der Unterfertigung des Patriarchen Ulrich I.

²¹ Udine, Archivio capitolare, Perg. 1 bis, Nr. 9 (wie unten Urk. Nr. 21). Abb.: SCALON, *Diplomi* (wie Anm. 19), Tafel 10. Maßgeblicher Druck: ebenda, 27f. Nr. 4, zu ca. 1120.

4. um 1158 (angeblich 1173): Patriarch Pilgrim I. beurkundet einen Vergleich zwischen dem Kloster Beligna und Graf Engelbert II. von Görz wegen dessen Vogteirechten.²² Unvollständige Abschrift aus dem 13./14. Jh.²³ und Abschrift aus dem 16. Jh.²⁴
5. 1173, Aquileia: Patriarch Ulrich II. schenkt dem Kloster Beligna einen Hof bei Piran. Abschrift aus dem 13./14. Jh.²⁵
6. 1161 Sept. 24 – 1174 Jänner 4: Patriarch Ulrich II. trifft eine Regelung im Streit zwischen dem Kloster Beligna und dem Archidiakon im Sanntal wegen der Kapelle zu Windischgraz (Slovenj Gradec). Nur aus Erwähnung in Urk. 7 bekannt.
7. 1174 Jänner 5, Oberburg (Gornji Grad): Patriarch Ulrich II. entscheidet im Streit zwischen dem Kloster Beligna und dem Archidiakon im Sanntal wegen der Kapelle zu Windischgraz (Slovenj Gradec). Abschrift aus dem 16. Jh.²⁶
8. 1174 Juni 29, Anagni: Papst Alexander III. nimmt das Kloster Beligna in seinen Schutz und bestätigt ihm insbesondere die Kapelle zu Windischgraz (Slovenj Gradec). Abschrift aus dem 16. Jh.²⁷
9. 1178 Juni 30, San Daniele: Patriarch Ulrich II. beurkundet den Vergleich zwischen dem Kloster Beligna und dem Archidiakon im Sanntal wegen der Kapelle zu Windischgraz (Slovenj Gradec). Abschrift aus dem 16. Jh.²⁸
10. 1186 September 5, Aquileia: Graf Engelbert II. von Görz verzichtet zugunsten des Klosters Beligna auf seine Ansprüche auf einen Berg bei Cormons. Abschrift aus dem 16. Jh.²⁹
11. 1186 – 1187 Jänner 19, Verona: Papst Urban III. nimmt das Kloster Beligna in seinen Schutz und bestätigt ihm insbesondere die Kapelle zu Windischgraz (Slovenj Gradec). Abschrift aus dem 16. Jh.³⁰
12. 1186 – 1187 März 3, Verona: Papst Urban III. beauftragt den Patriarchen Gottfried, den Markgrafen von Istrien zur Rückstellung der dem Kloster Beligna gehörigen Kapelle zu Windischgraz (Slovenj Gradec) zu bewegen. Abschrift aus dem 16. Jh.³¹

²² Die Jahresangabe 1173 ist mit dem Patriarchen Pilgrim I. als Aussteller unvereinbar. Der Ansatz um 1158 ist bereits eingeführt und ergibt sich aus der Zeugenreihe. Er ist gleichwohl problematisch, worauf an dieser Stelle aber nicht näher eingegangen werden kann.

²³ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Allgemeine Urkundenreihe (im Repertorium I sowohl zu »vor 1161« als auch zu »1220« verzeichnet). Druck dieser Fassung: Joseph CHMEL, *Urkunden des XIII. Jahrhunderts zur Geschichte von Innerösterreich und Tirol* (Aus den Originalen des k. k. geheimen Haus-, Hof- und Staats-Archives), *Notizenblatt. Beilage zum Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* 7, Wien 1857, 264f.

²⁴ Udine, Archivio capitolare, Codex 54, fol. 7v–8r, aus Abschrift von 1268, diese ihrerseits aus Insert von 1243 (wie unten Urk. Nr. 22). Druck dieser Fassung: Joannes Franciscus Bernardus Maria DE RUBEIS, *Monumenta ecclesiae Aquilejensis [...]*, laut Titelblatt *Argentinae* 1740, tatsächlich Venedig 1748 (MEA), Sp. 586f.

²⁵ Piran, Mestni arhiv, Perg. 1, aus Insert von 1243 (wie unten Urk. Nr. 23). Maßgeblicher Druck: Camillo DE FRANCESCHI, *Chartularium Piranense. Raccolta dei documenti medievali di Pirano, I (1062–1300)*, *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* 36, Parenzo 1924 (Chart. Piranense I), 2f. Nr. 2.

²⁶ Udine, Archivio capitolare, Codex 54, fol. 9r–9v. Maßgeblicher Druck: Josef ZAHN, *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark* (UB Steiermark) *Bd. I*, Graz 1875, 525f. Nr. 554.

²⁷ Udine, Archivio capitolare, Codex 54, fol. 8v–9r. Druck: Paul Fridolin KEHR, *Papsturkunden in Friaul. Bericht über die Forschungen L. Schiaparellis, Nachrichten der K. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen (Philologisch-historische Klasse)*, Göttingen 1899, Heft 3, 269 Nr. 6, zu 1174–1176.

²⁸ Udine, Archivio capitolare, Codex 54, fol. 9v. Druck: ZAHN, *UB Steiermark Bd. I* (wie Anm. 26), 562f. Nr. 595.

²⁹ Udine, Archivio capitolare, Codex 54, fol. 17v–18r, aus Insert von 1246 (wie unten Urk. Nr. 25). Maßgeblicher Druck: Vincenzo JOPPI, *Documenti goriziani del secolo XII e XIII. Archeografo triestino* NS 11, Trieste 1885, (Doc. Goriz /AT NS 11/), 389f. Nr. 8.

³⁰ Udine, Archivio capitolare, Codex 54, fol. 8v. Druck: ZAHN, *UB Steiermark* (wie Anm. 26), *Bd. II*, Graz 1879, 11 Nr. 17 (im Nachtrag zu *Bd. I*).

³¹ Udine, Archivio capitolare, Codex 54, fol. 11v–12r. Maßgeblicher Druck: ZAHN, *UB Steiermark* (wie Anm. 26), 649f. Nr. 675.

13. 1188, Aquileia: Patriarch Gottfried beurkundet einen zwischen dem Kloster Beligna und Stephan von Duino abgeschlossenen Vergleich wegen Gütern zu Mereto (di Tomba).³² Original.³³
14. 1192 Oktober 14, Aquileia: Patriarch Gottfried schenkt dem Kloster Beligna vier Hufen zu *Ponikel* bei Tolmein. Abschrift aus dem 16. Jh.³⁴
15. 1210 Dezember 18, Aquileia: Patriarch Wolfger bestätigt dem Kloster Beligna das Recht zur freien Abtwahl. Abschrift aus dem 18. Jh.³⁵
16. 1213, Aquileia: Patriarch Wolfger erneuert dem Kloster Beligna die Urkunde des Patriarchen Ulrich I. von ca. 1113 (oben Nr. 2) durch Insertion. Original.³⁶
17. 1236 Juni 2, Terni: Papst Gregor IX. nimmt das Kloster Beligna in seinen Schutz und bestätigt ihm insbesondere die Kirche S. Giovanni in Tuba. Abschrift aus dem 16. Jh.³⁷
18. 1238 Dezember 1, Aquileia: Patriarch Berthold erneuert dem Kloster Beligna die bereits von Patriarch Wolfger (wie Nr. 16) erneuerte Urkunde des Patriarchen Ulrich I. von ca. 1113 (wie Nr. 2) durch Insertion. Abschrift aus dem 16. Jh.³⁸
19. 1242 März 22, S. Giovanni in Carso: Abt Wezelo von Beligna überlässt dem Jakob von *Praprot* Güter auf dem Karst. Abschrift aus dem 16. Jh.³⁹
20. 1243 Oktober 30, Aquileia: Patriarch Berthold bestätigt dem Kloster Beligna die Urkunde des Patriarchen Poppo (oben Nr. 1) durch Insertion. Auszug von etwa 1480.⁴⁰
21. 1243 Oktober 30, Aquileia: Patriarch Berthold bestätigt dem Kloster Beligna die Urkunde des Patriarchen Ulrich I. von ca. 1120 (oben Nr. 3) durch Insertion. Original.⁴¹
22. 1243 Oktober 30, Aquileia: Patriarch Berthold bestätigt dem Kloster Beligna die Urkunde des Patriarchen Pilgrim I. von ca. 1158 (angeblich 1173, oben Nr. 4) durch Insertion. Abschrift aus dem 16. Jh.⁴²
23. [1243 Oktober 30, Aquileia:] Patriarch Berthold bestätigt dem Kloster Beligna die Urkunde des Patriarchen Ulrich II. von 1173 (oben Nr. 5) durch Insertion. Abschrift aus dem 13./14. Jh. (enthält von der Mantelurkunde nur deren ersten Teil).⁴³
24. 1243 Oktober 30, Aquileia: Patriarch Berthold bestätigt dem Kloster Beligna die Urkunde des Patriarchen Gottfried von 1188 (oben Nr. 13) durch Insertion. Original.⁴⁴
25. 1246 Februar 7, Aquileia: Patriarch Berthold lässt für das Kloster Beligna eine notarielle Abschrift der Urkunde des Grafen Engelbert II. von Görz von 1186 (oben Nr. 10) herstellen. Abschrift aus dem 16. Jh.⁴⁵

³² Identifizierung nach Loredana MANZATO, *I registri censuali del monastero di S. Martino della Beligna 1339–1380*, Trieste 1980/81 (Diss., ungedruckt), XVIII und XCVIII.

³³ Udine, Archivio capitolare, Perg. I bis, Nr. 4B. Abb.: SCALON, Diplomi (wie Anm. 19), Tafel 6. Maßgeblicher Druck: ibidem, 35f. Nr. 8.

³⁴ Udine, Archivio capitolare, Codex 54, fol. 18r–18v. Druck: De Rubeis, MEA (wie Anm. 24), Sp. 635f.

³⁵ Persereano, Biblioteca Florio, Diplomata Aquileiensa I. (ohne Seitenangabe). Druck: DE RUBEIS, MEA (wie Anm. 24), Sp. 665f.

³⁶ Udine, Archivio capitolare, Perg. I bis Nr. 5B. Abb.: SCALON, Diplomi (wie Anm. 19), Tafel 7. Maßgeblicher Druck: ibidem, 37f. Nr. 9.

³⁷ Udine, Archivio capitolare, Codex 54, fol. 12v, aus einer notariellen Abschrift von 1390. Ungedruckt.

³⁸ Udine, Archivio capitolare, Busta »Beligna«. Ungedruckt.

³⁹ Udine, Archivio capitolare, Codex 54, fol. 17r–17v. Ungedruckt.

⁴⁰ Udine, Archivio capitolare, Perg. I bis, Nr. 11, mittelbar aus dem Memoriale in einem Protokoll *quondam Iacobi Ture*, Klerikers von Cividale. Druck: LIRUTI DI VILLAFREDDA, Not. Friuli V (wie Anm. 17), 262–264.

⁴¹ Udine, Archivio capitolare, Perg. I bis, Nr. 9. Abb.: SCALON, Diplomi (wie Anm. 19), Tafel 10. Maßgeblicher Druck: ibidem, 43 Nr. 12.

⁴² Udine, Archivio capitolare, Codex 54, fol. 7r–8r, aus notarieller Abschrift von 1268. Die Mantelurkunde ist ungedruckt.

⁴³ Piran, Mestni arhiv, Perg. I. Maßgeblicher Druck: DE FRANCESCHI, Chart. Piranense I (wie Anm. 25), 2f. Nr. 2.

⁴⁴ Udine, Archivio capitolare, Perg. I bis, Nr. 10. Abb.: SCALON, Diplomi (wie Anm. 19), Tafel 11. Maßgeblicher Druck: ibidem, 45f. Nr. 13.

⁴⁵ Udine, Archivio capitolare, Codex 54, fol. 17v–18r, aus notarieller Abschrift von 1268. Druck: JOPPI, Doc. Goriz (AT NS 11, wie Anm. 29), 389 Nr. 8.

26. 1246 Februar 7, Aquileia: Abt Wezelo von Beligna erscheint vor Patriarch Berthold und führt Klage gegen eine Reihe von Bedrängern seines Klosters. Abschrift aus dem 16. Jh.⁴⁶
27. 1246: Notariatsinstrument über die Grenzen der Besitzungen des Klosters Beligna in Commons und Medano (del Collio). Eintrag im Archivinventar aus dem 16. Jh.⁴⁷
28. 1247: Urteilsspruch betreffend gewisse Liegenschaften zugunsten des Klosters Beligna. Einträge in den Archivinventaren von 1722⁴⁸ und 1746.⁴⁹
29. 1248 Juli 18, Cividale: Konrad *Boianus* von Cividale verkauft dem Kloster Beligna ein Haus zu Cividale. Original.⁵⁰

Es fällt sofort auf, daß die überlieferten Urkunden fast ausschließlich Papst- und Patriarchenurkunden sind. Daraus ergibt sich die Frage, ob der überlieferte Bestand den um 1250 vorhandenen Bestand einigermaßen getreu wiedergibt, bzw. ob und in welchem Ausmaß in späterer Zeit Urkundenverluste stattgefunden haben. Ein Kopialbuch aus der Zeit bald nach 1500 und etliche Archivinventare des Kapitels von Aquileia (eines aus dem 16. Jahrhundert, weitere aus den Jahren 1620, 1722 und 1746) machen es möglich, dieser Frage mit gewissen Erfolgsaussichten nachzugehen. Es kann sich hier selbstverständlich nur um eine erste Sondierung auf der Basis der Urkunden bis 1250 handeln. Diese geschieht unter dem Vorbehalt ausgeweiteter Nachforschungen auf der Grundlage des Gesamtbestandes der klösterlichen Überlieferung. Immerhin ergibt sich auch so schon ein Einblick in die recht abwechslungsreiche Geschichte der Ordnungen im Archiv des Aquileier Kapitels.

Die älteren Urkunden des Klosters Beligna von 1500 bis heute

Das Kopialbuch (Codex 54 des Kapitelarchivs) wurde im frühen 16. Jahrhundert *diligentia domini canonici Tritonii* angelegt.⁵¹ Es beginnt auf Blatt 1r mit Urkunden des Klosters Beligna. Was zur Zeit seiner Anlage an Vorlagen vorhanden war, ist heute nur mehr in geringem Ausmaß erhalten. Nicht selbstverständlich ist, daß der Kompilator den einzelnen Urkundenabschriften auch die damaligen Archiv-Signaturen beigefügt hat. Die Tabelle zeigt, welche Urkunden in dieser Sammlung berücksichtigt sind und aus welchen Vorlagen die einzelnen Abschriften sicher oder vermutlich geschöpft sind.

Nr.	Datum und Ort	Folio	Signatur	Quelle?
1	1019 Okt. – 1042 Sept. 28	177v–178r	Insert in U. o. Sign.	
2	1113 ca.	6v	Insert in E 2	
3	1120 ca.	5v–6r	Insert in E 1	
4	1158 ca.	7v–8r	Insert in E 7	
5	1173, Aquileia			
6	1161 Sept. 24 – 1174 Jän. 4			
7	1174 Jänner 5, Oberburg	9r–9v	E 12	Original
8	1174 Juni 29, Anagni	8v–9r	E 10	Original

⁴⁶ Udine, Archivio capitolare, Codex 54, fol. 28r–28v. Druck: JOPPI, Doc. Goriz (AT NS 11, wie Anm. 29), 4–6 Nr. 24.

⁴⁷ Udine, Biblioteca comunale, Ms. Joppi 418, Eintrag innerhalb der Signaturengruppe E.

⁴⁸ Udine, Archivio capitolare, Archivinventar von 1722, Eintrag unter der Signatur B.B. 29.

⁴⁹ Udine, Biblioteca comunale, Ms. Joppi 418, Archivinventar von 1746, 13, innerhalb der Signaturengruppe B.B.

⁵⁰ Cividale, Museo archeologico nazionale, Perg. Boiani I, fol. 13 Nr. 21. Ungedruckt.

⁵¹ Vgl. Luigi DE BIASIO, Il Fondo Codici dell'Archivio capitolare di Udine, in: Gian Carlo MENIS – Giuseppe BERGAMINI (ed.), *La miniatura in Friuli. Udine, Palazzo Comunale, 9 settembre/15 ottobre 1972. Catalogo*, 1972, 189–199.

Nr.	Datum und Ort	Folio	Signatur	Quelle?
9	1178 Juni 30, San Daniele	9v	E 13	Original
10	1186 September 5, Aquileia	17v–18r	Insert in E 29	
11	1186–1187 Jän. 19, Verona	8v	E 9	Original
12	1186–1187 März 3, Verona	11v–12r	E 17	Original
13	1188, Aquileia	18v–19r u. 14r–14v.	E31 u. E 20 (21?)	Original
14	1192 Oktober 14, Aquileia	18r–18v	E 30	Original
15	1210 Dezember 18, Aquileia			
16	1213, Aquileia	6r–7r	E 2	Original
17	1236 Juni 2, Terni	12v	E 6	Ex. 1390
18	1238 Dezember 1, Aquileia			
19	1242 März 22, S. Giov. d.T.	17r–17v	E 28	Original
20	1243 Oktober 30, Aquileia	177r–178r	ohne Signatur	Auszug
21	1243 Oktober 30, Aquileia	5v–6r	E 1	Original
22	1243 Oktober 30, Aquileia	7r–8r	E 7	Ex. 1268
23	1243 Oktober 30, Aquileia			
24	1243 Oktober 30, Aquileia	14r–14v	E 20 (oder E 21?)	Ex. 1265
25	1246 Februar 7, Aquileia	17v–18r	E 29	Ex. 1268
26	1246 Februar 7, Aquileia	28r–28v	E 35	Original
27	1246			
28	1247			
29	1248 Juli 18, Cividale			

Das Fehlen der wenigen heute bekannten, im Codex 54 jedoch nicht enthaltenen Stücke erklärt sich in der Mehrzahl der Fälle ohne Schwierigkeit. Urk. 23 von 1243 (mit der in ihr inserierten Urk. 5 von 1173) betrifft den klösterlichen Besitz in Piran. Die Urkunde erliegt heute im Stadtarchiv Piran und mag sich schon im 16. Jahrhundert nicht mehr in Beligna befinden haben. Ähnliches könnte für Urk. 29 von 1248 gelten: Das Stück betrifft den Verkauf eines Hauses in Cividale durch Konrad Boiani an das Kloster und findet sich heute unter den Urkunden der Familie Boiani.⁵² Möglicherweise wurde der Kauf rückgängig gemacht und die Urkunde deshalb um 1500 ebenfalls nicht mehr im klösterlichen Archiv verwahrt. Urk. 6 aus der Zeit von 1161 bis 1174 ist, soweit wir heute wissen, lediglich als Erwähnung in Urk. 7 von 1174 bekannt, war durch Urk. 7 inhaltlich überholt und hat um 1500 möglicherweise schon nicht mehr existiert. Die verbleibenden Stücke, Urk. 15 von 1210, Urk. 18 von 1238 sowie die sachlich zusammengehörigen Urk. 27 und 28 von 1246 und 1247 wurden bei der Anlage des Codex 54 entweder bewusst nicht berücksichtigt oder übersehen; alle vier Stücke waren etwa 200 Jahre nach Anlage dieses Codex noch vorhanden. Urk. 18 ist zudem nichts anderes als eine weitere Bestätigung einer bereits in Urk. 16 inserierten Urkunde.

Die Eintragungen im Codex 54 spiegeln zugleich einen Ausschnitt der damaligen Ordnung des Kapitelarchivs, wie sie im Ganzen anhand eines Inventars aus dem 16. Jahrhundert studiert werden kann, nämlich des *Repertorium privilegiorum Capituli Aquileiensis Sec. XVI*.⁵³ Dieses Inventar gliedert den Archivbestand in die Gruppen A bis T, darauf folgen abschließend die Dokumente *In sacco signato littera Y*. Ein Zusammenhang zwischen den für die Gruppenbezeichnung herangezogenen Buchstaben und den Inhalten der dort jeweils zusammengestellten Urkunden ist nicht zu erkennen. Wenn ein solcher Zusammenhang existiert, dann liegt er jedenfalls nicht an der Oberfläche, denn es gibt keine wirklich signifikante Häufung von

⁵² Heute in Cividale, Museo archeologico nazionale, Pergamene Boiani.

⁵³ So lautet jedenfalls der heutige Titel: Udine, Biblioteca comunale, Ms. Joppi 418 (erster Teil).

Ausstellern oder örtlichen Betreffen, deren Anfangsbuchstaben mit der Gruppenbildung zu tun hätten.⁵⁴ Erwartungsgemäß finden sich die Urkunden des Klosters Beligna in der Gruppe E konzentriert. Innerhalb der durch die Buchstaben gebildeten Gruppen gibt es keine weitere Zählung. Wenn wir aber eine »stillschweigende« Numerierung voraussetzen, so stimmen die Zählungen im Codex 54 und im Archivinventar in beachtlichem Maß überein: Die Signaturen E 1, E 2, E 6, E 7, E 9, E 10, E 12, E 13 und E 17 stimmen vollkommen überein (und entsprechende Übereinstimmungen gelten auch für weitere Urkunden nach 1250). Danach kommt es zu einer Verschiebung: E 29 – E 31 sowie E 33 und E 35 des Codex entsprechen E 25 – E 27 sowie E 29 und E 31 im Inventar. E 28 des Codex 54 findet im Inventar keine Entsprechung. Im Inventar findet sich dafür die im Codex 54 vermißte Urkunde Gregors IX. von 1236, und das sogar zweimal (E 3 und E 35), und ebenso Urk. 18 von 1238 (E 34). Die im Codex 54 ohne Angabe einer Signatur nachgetragene Bestätigung der Dotation durch den Patriarchen Poppo durch den Patriarchen Berthold (Urk. 20) findet sich im Inventar als E 19.

Die aus mittelalterlicher Zeit stammenden Überlieferungen jener Urkunden, die um 1500 im Kapitelarchiv vorhanden gewesen sein müssen und heute noch überprüfbar sind (Urk. 13, 16, 20, 21 und 24), tragen nur in einem einzigen Fall einen Vermerk, der eindeutig auf die dem Codex 54 zugrundeliegende Archivordnung bezogen werden kann: Urk. 20 mit dem Auszug aus der Dotation des Patriarchen Poppo ist auf der Rückseite mit einem E bezeichnet, dessen beiden oberen Balken nach links über den Schaft hinausreichen, ganz so wie das auch im Inventar der Fall ist. Weit weniger deutlich ist Urk. 16 von 1213 mit *Nº II* bezeichnet (zweimal, davon das eine Mal gebessert aus *Nº XII*).⁵⁵ Analoges gilt für Urk. 21 von 1243.⁵⁶

Das zeitlich nächstfolgende Inventar des Kapitelarchivs erliegt in diesem selbst und stammt aus dem Jahre 1620.⁵⁷ Wieder ist das Gesamtmaterial in Buchstaben-Gruppen eingeteilt, mit zusätzlicher Untergliederung in Gruppen wie A, AA, AAA, usw. Daß es umfangreicher ist als das eben zuvor besprochene Inventar, ist infolge seiner späteren Entstehung von vornherein zu erwarten. Dazu kommt noch etwas anderes: Die Buchstabengruppen stehen in Beziehung zu den Urkundeninhalten, wenn auch in höchst inkonsequenter Weise: Die Buchstaben-Signaturen entsprechen einmal regionalen oder lokalen Bezügen, dann wieder der Art des jeweiligen Rechtsgeschäfts.⁵⁸ Als Folge dieses Verfahrens finden sich zahlreiche Mehrfacheintragungen ein und derselben Urkunde mit Verweisen auf den jeweiligen Haupteintrag. Im Inventar von 1620 finden sich die Beligna betreffenden Urkunden folgerichtig unter den Gruppen B, BB, BBB und BBBB verzeichnet.

Gegenüber dem Inventar des 16. Jahrhunderts gibt es aber auch sonst einige Veränderungen. Die beigelegten Zahlen entsprechen der älteren Numerierung nur mehr teilweise. Urk. 8, 9, 11, 12, 13, 14, 19, 22 und 25 (im Codex 54: E 10, E 13, E 9, E 17, E 31, E 30, E 28, E 7 und E 29) wandern von der Signaturengruppe E nach B, behalten aber ihre jeweils zugehörigen Zahlen. Analog dazu wechselt Urk. 21 von E 1 zu J 1,⁵⁹ Urk. 24 von E 20 (oder 21?) zu BB 20 (oder 21?), sowie Urk. 26 von E 35 zu BBBB 35. Ausgangspunkt für die Neugliederung war offenbar die Anordnung im Codex 54 und nicht jene im vorangehenden Inventar. So erscheint auch Urk. 19 von 1242 wieder verzeichnet, welche im älteren Inventar übergangen worden war. Zwei Urkunden treten 1620 erstmals in Erscheinung: so Urk. 15 von 1210 (BB 62) und

⁵⁴ Innerhalb der Gruppen H und Y wäre das auch von vornherein kaum zu erwarten gewesen.

⁵⁵ Das könnte sich grundsätzlich auf E 2 im Codex 54 oder auf N 2 im noch zu besprechenden Inventar von 1722 beziehen (zwischenzeitlich, 1620, galt für diese Urkunde die Bezeichnung JJ 11)

⁵⁶ Hier kann sich *Nº I* grundsätzlich ebenso gut auf E 1 im Codex 54 wie auf J 1 im Inventar von 1620 oder auf JJ 1 im Inventar von 1722 beziehen.

⁵⁷ Udine, Archivio capitolare, derzeit ohne Signatur.

⁵⁸ So finden sich in der Gruppe C unter anderem Bezüge auf *Carnea* und *Cormon(um)*, oder es geht beispielsweise um einen *casus criminalis*.

⁵⁹ Oder J 2: Haupteinträge und Verweise stimmen nicht immer völlig zusammen. Bei abweichenden Signaturangaben ist nicht immer klar, ob die (römisch geschriebene) Zahl der Signatur unkorrekt ist oder ob Dubletten (Transsumpte, Kopien usw.) vorliegen.

Urk. 28 von 1247 (BB 29). Zwei weitere Stücke waren nicht im Codex 54, wohl aber im älteren Inventar angeführt gewesen: Urk. 18 (im Inventar E [34]) erscheint jetzt als J 44, Urk. 20 (im Inventar E [19]) als BB 19, und Urk. 27 (im Inventar E [31]) als BB 40 (oder 41?) sowie als C 40 und 41. Urk. 17 von 1236 ist in einer Sammel-Erneuerung von 1390 »verborgen«. Zweimal ist eindeutig ein Wechsel der Signatur eingetreten: Urk. 7 wechselt von E 12 zu B 14, Urk. 16 von E 2 zu JJ 11. Zu manchen Urkunden scheint es Parallel-Überlieferungen gegeben zu haben. Zu Urk. 12 (bisher E 17) wird nicht nur B 17 (oder 27?) angegeben, sondern auch B 18. Zu Urk. 21 (bisher E 1, im älteren Inventar möglicherweise auch E [24]) gibt es nicht nur J 1, sondern auch J 2 und J 44. Zu Urk. 22 (bisher E 7, im älteren Inventar zusätzlich E [5]) gibt es nicht nur B 7, sondern auch B 39, BB 23 und BBBB 48. Da die Angaben in den Inventaren sehr knapp sind, ist es angesichts der mehrfach identischen Aussteller, der ähnlichen Gegenstände und der vielen Inserte in jüngeren Urkunden nicht immer möglich, einen bestimmten Inventar-Eintrag einer bestimmten Urkunde bzw. Urkundenüberlieferung mit aller Sicherheit zuzuweisen.

Die aus mittelalterlicher Zeit stammenden Überlieferungen jener Urkunden aus Beligna, die um 1500 im Kapitelarchiv vorhanden gewesen sein müssen und heute noch überprüfbar sind (Urk. 13, 16, 20, 21 und 24), tragen zum Teil Vermerke, die auf die dem Inventar von 1620 zugrundeliegende Ordnung zu beziehen sind. Urk. 20 von 1243 ist auf der Rückseite mit *N° XIX* bezeichnet, was allerdings nicht nur zur Signatur im Inventar von 1620 paßt, sondern möglicherweise auch zum Codex 54, in welchem diese Urkunde ohne Signatur-Angabe nachgetragen ist. Denn im Inventar des 16. Jahrhunderts erscheint diese Urkunde innerhalb der Gruppe E nicht unbedingt zufällig an 19. Stelle. Urk. 24 von 1243 schließlich ist eindeutig mit *N° XX B.B.* bezeichnet. Das entspricht eindeutig der Signatur im Archivinventar von 1620. Wegen des zugesetzten Buchstabens B frühestens auf das Inventar von 1620 zu beziehen ist auch der Eintrag *N° XIXX* auf Urk. 13 von 1188. Doch macht auch die Tilgung des ersten X die Signatur-Angabe nicht verständlich.

Es gibt aber noch eine weitere Signatur auf einer Originalurkunde, die (in diesem Fall) ganz genau der Standortangabe im Inventar von 1620 entspricht. Im Kapitelarchiv erliegt das Originaldiplom Kaiser Ludwigs II. von 852 für das Michaelskloster Diliano.⁶⁰ Dieses wird seit langem und mit guten Gründen mit dem Kloster Sv. Mihel pod Zemljo in Istrien identifiziert (südlich von Kaštelir und westlich von Višnjan).⁶¹ Das Diplom erscheint durch diese Signatur *N. II B.B. 2* und noch eindeutiger durch den Wortlaut des Regests im Inventar von 1620 (mit Standortangabe BB 2) ebenfalls dem Kloster Beligna zugeordnet. Vielleicht hängt die seit den zwanziger Jahren des 16. Jahrhunderts faßbare, chronologisch unstimmmige Jahresangabe »842« im Zusammenhang mit der Maxentius-Gründungstradition nicht zuletzt mit einem unrichtig berechneten Ansatz dieser Urkunde Ludwigs II. von 852 zusammen, die jedenfalls 1620 nachweislich bereits auf Beligna bezogen worden ist. Aufgrund dieser Zuweisung im genannten Inventar ist ein in Wahrheit nicht existierendes Diplom für Beligna in die *Regesta Imperii* geraten.⁶²

Das zeitlich nächste Archivinventar des Domkapitels stammt aus dem Jahre 1722 und befindet sich ebenfalls im Kapitelarchiv. Hinsichtlich der älteren Urkunden ergeben sich im verzeichneten Bestand nur geringfügige Veränderungen: Urk. 10 von 1186, 1620 unter der Signatur B 29 erstmals aufgetaucht, verschwindet wieder in der Versenkung. Noch wahrschein-

⁶⁰ Abb. im *Archivio paleografico italiano* Bd. IX, Roma 1910–1936, Tafel 113. Zuletzt gedruckt bei Konrad WANNER, *Die Urkunden Ludwigs II.*, Monumenta Germaniae historica (MGH), Die Urkunden der Karolinger 4, München 1994, 80f. Nr. 9.

⁶¹ Vgl. Francesco BABUDRI, *La Badia di S. Michele Sottoterra, Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* 20, Parenzo 1905, 422–424.

⁶² Johann Friedrich BÖHMER, *Regesta Imperii I, Die Regesten des Kaiserreichs unter den Karolingern 751–918*, neu bearb. von Engelbert MÜHLBACHER, 2. Aufl. Bd. I/3, besorgt von Johann LECHNER, Innsbruck 1908, 842 Nr. 55; ebenso Bd. III/1: *Die Karolinger im Regnum Italiae 840–887 (888)*, bearb. von Herbert ZIELINSKI, Köln–Wien 1991, 59 Nr. 141.

licher aber handelt es sich bei der 1620 zum Jahr 1186 vermerkten Urkunde doch nur um deren Transsumpt von 1246 bzw. 1265 (Urk. 25), welches im Codex 54 und 1620 (!) ebenfalls unter E 29 bzw. B 29 verzeichnet worden ist. Höchst eigentümlich ist die Art, wie die Anordnung der Archivalien 1722 gegenüber 1620 verändert worden ist. An der Zuordnung zu den einzelnen Gruppen ist so gut wie nichts geändert worden: Was zu B, BB, BBBB oder J gehörte, behielt seine Gruppenzuordnung fast immer bei, einmal wurde aus JJ ein N. Eigentümlich ist, daß innerhalb der Gruppe B so gut wie keine Urkunde ihre Nummer behielt, daß aber in den anderen Gruppen die Nummern wie im Inventar von 1620 beibehalten worden sind.

Wieder erhebliche Änderungen gibt es im Inventar von 1746.⁶³ Aus B wird gelegentlich C und aus I ein V. Eine Numerierung gibt es nicht, und der Versuch, die Reihenfolge der Stücke im Inventar wie eine Numerierung zu bewerten, führt zu vollkommener Unvereinbarkeit mit allen früheren Anordnungen. Einige Urkunden werden nicht mehr aufgeführt, sie könnten vor 1746 in Verlust oder Verstoß geraten sein: Urk. 8 und 12 von 1174 und von 1186–1187 (immerhin zwei Papsturkunden), dazu Urk. 15 von 1210 und Urk. 25 von 1243. Man wird diese Lücken im Inventar aber nicht überbewerten dürfen, da auch Urk. 20 und 21 (beide von 1243) fehlen und zu allen beiden heute noch mittelalterliche Überlieferungen auf Pergament erhalten sind. Aus den Inventaren allein lässt sich die Geschichte der Verluste jedenfalls nicht restlos klären.

Ergebnis und Ausblick

Insgesamt zeigt sich, daß die ältesten Urkunden des Klosters Beligna, von der ersten Hälfte des 11. Jahrhunderts bis zum Jahre 1173, schon zu Ausgang des Mittelalters nicht mehr im Original existiert haben dürften. Denn im Codex 54 wurde eine Urkunde von 1188 sehr wohl sowohl aus dem Original als auch aus einem Transsumpt abgeschrieben. Alles andere könnte noch im Original vorhanden gewesen sein, mit Ausnahme jener Stücke, deren kopiale Überlieferung aus dem 13. oder 14. Jahrhundert durch den Codex 54 ausdrücklich bezeugt ist. Bis in den Beginn des 18. Jahrhunderts scheint kaum etwas verlorengegangen zu sein, eher ist das eine und das andere Stück sogar wieder aufgetaucht. Doch noch in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts scheinen sich die Dinge zum Schlechteren gewendet zu haben. Es fällt noch weniger ins Gewicht, daß im Inventar 1746 einige Stücke fehlen, denn es fehlen dort auch solche Stücke, die noch heute an Ort und Stelle erhalten sind. Doch deuten die verschiedenen Inventarisierungen mit zunehmend kräftiger abgewandeltem Signaturensystem auf immer geringere Rücksicht auf die gewachsenen Strukturen oder, was eher noch schlimmer ist, auf deren Unkenntnis. Gewaltakte von dieser Art hat das Kapitelarchiv leider auch in allerjüngster Zeit über sich ergehen lassen müssen.⁶⁴ Gleichwohl ist davon auszugehen, daß die Hauptverluste, jedenfalls innerhalb der älteren Urkunden des Klosters Beligna, erst nach dem Jahre 1746 eingetreten sind. Die Archivinventare des 16. bis 18. Jahrhunderts geben uns jedenfalls die weitgehende Gewißheit, daß so ziemlich alles, was von den älteren Urkunden Belignas (bis 1250) zu Ausgang des Mittelalters noch vorhanden war, wenigstens im Wortlaut auf uns gekommen ist. Wie weit diese aufgrund der Beligna–Urkunden getroffenen Feststellungen zu den Geschicken des Kapitelarchivs allgemeine Geltung haben, das abzuklären muß künftigen Forschungen vorbehalten bleiben.

⁶³ Dieses Inventar bildet heute den zweiten Teil von Ms. J. 418 in der Biblioteca comunale zu Udine.

⁶⁴ Eine archivwissenschaftliche These hatte sich eine Neusystemisierung des Aquileier Kapitelarchivs zum Ziel gesetzt. Gewachsene Zusammenhänge wurden hierbei vielfach aufgelöst: Marzia COMINO, *L'archivio del Capitolo di Aquileia*, Udine 1992/93 (Tesi di laurea, ungedruckt). Es gibt vor allem keine Konkordanz zwischen der nunmehrigen fortlaufenden (und nicht alle Archivalien erfassenden) Numerierung und der herkömmlichen Zitierweise, und das auch nicht, nachdem das Archiv selbst im Sinne dieser neuen Numerierung neu aufgestellt worden ist. Ein gleiches Schicksal hat das Archiv des Udineser Kapitels ereilt.

Es bleibt die Frage, ob die zu Ausgang des Mittelalters in Beligna vorhandenen älteren Urkunden den Gesamtbestand des jemals Archivierten bedeuteten. Angesichts der ausnehmend hohen Anteils an Patriarchen- und Papsturkunden, anders als in vergleichbaren Archiven kirchlicher Institutionen aus demselben Raum und aus derselben Zeit, wird man daran zweifeln dürfen. Und in der Tat: Es scheint so, als ob die Gegenstände gewisser Streithändel der Zeit um die Mitte des 13. Jahrhunderts – und noch lange danach – geradezu perfekt den Inhalten der Urkunden bis 1250 entsprechen. Man möchte meinen, daß der Streit – im Nachhinein betrachtet – nicht nur Geschichtsquellen erzeugen, sondern solche auch vor dem Verfall bewahren kann.

Und noch etwas Weiteres ergibt sich daraus: Wenn eine so großangelegte Urkunden-Erneuerungsaktion wie jene des Patriarchen Berthold im Jahre 1243 im Zusammenhang mit aktuellen Auseinandersetzungen gesehen werden kann, so ist die Gefahr besonders groß, daß ursprüngliche gute Überlieferungen bei dieser Gelegenheit »Verbesserungen« erfahren haben, zum Nutzen des Klosters Beligna. Tatsächlich geben die Transsumpte von 1243 in vielfacher Hinsicht zu ernststen Bedenken Anlaß. Aber diese Erörterung würde den Rahmen des vorliegenden Beitrags sprengen.⁶⁵

K IZROČILU STAREJŠIH LISTIN SAMOSTANA BELIGNA

POVZETEK

Samostan Beligna pri Ogleju je bil morda ustanovljen koncem 5., morda pa sredi 9. stoletja. V prvi polovici 11. stoletja je nedvoumno ugotovljiva njegova ustanovitev ali vnovična vzpostavitev s strani oglejskega patriarha Popona. Leta 1453 je bil samostan priključen oglejskemu stolnemu kapitlju in njegova listinska zapuščina je odtlej v arhivu stolnega kapitlja. Iz razdobja do 1250 je ohranjenih manj kot 30 listin. Pri njih gre skoraj izključno za papeške in (predvsem) patriarhove listine. Zastavlja se vprašanje, ali ohranjeno stanje ustreza tistemu iz okrog 1250. Kopalna knjiga in nekaj arhivskih inventarjev oglejskega kapitlja omogočajo, da z nekaj izgledi za uspeh skušamo odgovoriti na to vprašanje, ki razkriva tudi prvi vpogled v zgodovino urejanja arhiva oglejskega kapitlja.

Kopalno knjigo stolnega kapitlja (skupaj z belinjskimi listinami) so začeli voditi v zgodnjem 16. stoletju. Tu – ali tudi tu – je najti večino ohranjenih besedil starejših belinjskih listin, skoraj vedno z navedbo kraja E (vključno s številko). Vnosi osvetljujejo del ureditve kapiteljskega arhiva, ki jo je po inventarju kapiteljskega arhiva iz 16. stoletja mogoče preučiti v celoti. Po pričakovanju je najti zbir listin belinjskega samostana v skupini E (brez nadaljnega številčenja). Če si zamislimo sprejemljivo oštevilčenje, se številčenje v kopalni knjigi in inventarju v občutni meri ujema. Prvi naslednji inventar je iz 1620. Skupine, označene s črkami, so tokrat oblikovane po vsebinah listin. Listine, ki zadevajo Beligno, so zabeležene v skupinah B do BBBB. Dodane številke le deloma ustrezajo starejšemu oštevilčenju. Iz istega arhiva je dodana izvirna listina cesarja Ludvika II. iz 852 za samostan Sv. Mihaela pod Zemljo v Istri. Listina je po signaturi, še bolj nedvoumno pa z besedilom izvlečka uvrščena v belinjski inventar. Na osnovi te inventarne razporeditve je neobstoječa belinjska listina zašla v *Regesta Imperii*. Prvi naslednji inventar je iz 1722. V zabeleženem stanju in ureditvi skupin, označenih s črkami, je le nekaj malenkostnih sprememb. Ohranilo se je številčenje v eni skupini, v drugih pa ne. Občutnejše spremembe pa so spet v inventarju iz 1746. V njem ni oštevilčenja,

⁶⁵ Ein entsprechender Beitrag des Verfassers erscheint unter dem Titel „Ein 'Pontifex' als Urkundenfälscher. Zu den älteren Urkunden des Klosters Beligna“, in Klaus BRANDSTÄTTER – Julia HÖRMAN (ed.), *Tirol – Österreich – Italien. Festschrift für Josef Riedmann zum 65. Geburtstag*, Schlern – Schiften 330, Innsbruck 2005.

poskus, da bi vrstni red primerkov v inventarju upoštevali kot številčenje, pa pripelje do popolnega neskladja z vsemi prejšnjimi ureditvami.

V splošnem se kaže, da izvorniki najstarejših listin belinjskega samostana (do 1173) že okrog 1500 niso več obstojali. V kopalni knjigi je namreč le ena listina iz 1188 prepisana tako po izvorniku kot po transsumptu. Zdi se, da se je do začetka 18. stoletja komaj kaj izgubilo. Kasneje kažejo različne inventarizacije z vse bolj spreminjajočim se sistemom signatur na vse manjše upoštevanje zraslih struktur ali na njihovo nepoznavanje. Glavne izgube so morale nastopiti po 1746. Arhivski inventarji 16. do 18. stoletja nam vsekakor v veliki meri zagotavljajo, da imamo ohranjeno vsaj besedilo skoraj vseh starejših belinjskih listin (do 1250), ki so še obstojale ob koncu srednjega veka. Odprto ostaja vprašanje, če so bile starejše listine iz Beligne, ki so se ohranile do konca srednjega veka, del tedaj arhivirane celote gradiva. O tem je moč dvomiti. Zdi se namreč, da zadeve nekaterih sporov iz časa okrog srede 13. stoletja – in še dolgo kasneje – popolnoma ustrezajo vsebinam listin do 1250. Zdi se, da so spori – gledano naknadno – niso spodbujali le nastajanje zgodovinskih virov (v tem primeru tudi nekaterih ponaredkov), ampak so le-te tudi obvarovali pred propadom.

(Iz nemščine prevedla Darja Mihelič)

IGNACIJ VOJE

FORMULAR DUBROVNIŠKE ZADOLŽNICE

O formularju dubrovniške kreditne listine in njenih sestavnih delih nas do prihoda Tomasina de Savera seznanjajo nekateri ohranjeni originali zadolžnic oziroma njihovi prepisi v kasnejših notarskih knjigah. Kreditne pogodbe so se v Dubrovniku sklepale pred notarjem pisno že v začetku 13. stoletja. To dokazuje prisega notarja Paskala iz leta 1228.¹ Prav notar Paskal je bil tisti, ki je dal dubrovniški kreditni listini osnovno besedilo.² Besedilo dolžnikove obligacije se je v dubrovniški kreditni listini ohranilo nespremenjeno skozi ves srednji vek. Dodajale ali spreminjale so se posamezne formule v zvezi z rokom, zamudnimi obrestmi, zapornim postopkom, solidarnim jamstvom ipd. Magister Tomasino, ki se je verjetno kot vsi tedanji notarji šolal na univerzi v Bologni, je ohranil bistveni osnovni del besedila dubrovniške zadolžnice, ki ga je oblikoval notar Paskal, ni pa uvedel formularja, s katerim se je seznanil med šolanjem; dodal je samo omembo kraja izdaje zadolžnice (*Ragusii*) ter verbalno invokacijo in indikcijo.³ Kasneje so notarji dodajali samo posamezne formule, ki so se nanašale na pravno stran kreditnega poslovanja in so bile odraz razvoja kreditne trgovine.

Konec 13. stoletja je bila dodana formula *Et sit de presenti viagio*. Ta formula je bila vezana na rok zadolžnice. V začetku 14. stoletja je omenjena formula predstavljala zelo učinkovit postopek v zvezi z vračanjem in izterjavo posojila. Trgovec namreč ni smel iti na *secundum viagium*, dokler ni vrnil posojila.⁴ Kasneje postane ta formula ovira pri nadaljnjem razvoju trgovine in poslovanja. Prav tako se je v začetku 14. stoletja v besedilo zadolžnice uvajala nova formula, ki je pospešila sodni postopek v zvezi s terjatvijo dolga. Takšno funkcijo je imela formula *renunciantes*, ki je zahtevala od dolžnika, da se je odrekel vsem predpisom statuta, zakonom, običajnemu pravu, skratka vsemu, kar bi ga lahko pravno zaščitilo. Verjetno je formulo *renunciantes* v zadolžnico uvedel notar magister Albertino iz Cremona.⁵ Uporabnost in učinkovitost te formule je razvidna iz dveh členov dubrovniškega statuta. Prvotno je lahko upnik, ki je imel v rokah listino s formulo *renunciantes*, pozval dolžnika, da v njegovi hiši izpolni svojo obveznost. Kasneje so to odredbo statuta modificirali v smislu, da je moral upnik o svoji terjatvi obvestiti kneza in vsaj tri sodnike. Drugi člen je bil povezan z zapornim postopkom. Če je upnik prišel h knezu in v prisotnosti vsaj dveh sodnikov pokazal listino s

¹ Tadija SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, Zagreb 1904, lib. III, št. 250, 279: *Et si aliquis Raguseus crediderit aliquid alicui Raguseo extra nostram civitatem, per nullos testes super debitorem cartam faciam nisi debitor coram me et coram iurato iudice confessus fuerit, se debere aliquid alicui Raguseo secundum usum nostre civitatis.*

² Gregor ČREMOŠNIK, O dubrovačkom notaru Paskalu, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Sarajevo 1938, 129–132.

³ Gregor ČREMOŠNIK, *Spisi dubrovačke kancelarije, Monumenta historica Ragusina I*, Zagreb 1951; Josip LUČIĆ, *Spisi dubrovačke kancelarije, Monumenta historica Ragusina II*, Zagreb 1984.

⁴ ČREMOŠNIK, *Spisi dubrovačke kancelarije*, 425; Valtazar BOGIŠIĆ – Constantin JIREČEK (ur.), *Liber statutorum civitatis Ragusii*, Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium IX, Zagreb 1904, lib. III, cap. 16, 64.

⁵ *Renunciantes omnibus legibus, statutis, consuetudinibus, ordinationibus et induciis eidem terre civitatis et loci ita quod dictus (ime upnika) possit me et mea bona intromittere et sibi solvere et satisfacere usque ad plenam satisfactionem predicti debiti Ragusii, Jadrem, Cactaro, Barulli et Brindixio et ubique locorum ubi me et dictis meis reperire contingeret ullo statuto et ordinationis capitulo in contrarium non obstante*, Povijesni arhiv u Dubrovniku (PAD), Debita notariae, knj. III, fol. 108v – 1337.

formulo *renunciantes* in zahteval, da dolžnika zaprejo, je bil knez dolžan takoj ukazati straži, da dolžnika ujame in ga privede na sodišče.⁶ Vse omenjene nove elemente je kot formule v besedilo zadolžnice vključil notar Johannes de Finis.⁷ Tako oblikovan formular zadolžnice se je v Dubrovniku v praksi uporabljal do srede 15. stoletja, ko je prišlo do nekaterih bistvenih sprememb. Veliki svet je bil tisti organ, ki je te spremembe potrdil. Dne 11. decembra 1451 je Veliki svet izglasoval zakon *Ordo pro cartis notariae de quinque in sex*, s katerim je sprejnil odredbo o zamudnih obrestih.⁸ Novi zakon se ni nanašal samo na kreditne pogodbe, ki so bile sklenjene po sprejetju zakona, temveč je veljal tudi za nazaj. Na dan sprejetja novega zakona je prišlo do spremembe formularja v imbreviaturni knjigi *Debita notariae*. Že isti dan je notar uporabljal novo formulo o zamudnih obrestih *sub pena decem pro centenario*.⁹

Kmalu zatem je v formularju dubrovniške zadolžnice prišlo do druge bistvene spremembe. Dne 7. februarja 1455 je Veliki svet sprejel sklep o ukinitvi formule *de presenti viagio*.¹⁰ Vzrok za ukinitvev tega obrazca je bil naveden v obrazložitvi. V zakonu je bilo poudarjeno, da je odslej omogočeno vsaki osebi, da brez kakršnihkoli ovir razveljavi ali likvidira kreditno pogodbo in uredi poslovne knjige, kar doslej ni bilo mogoče. Ta ukrep je bil brez dvoma povezan z napredkom kreditne trgovine. Zakon je takoj stopil v veljavo in še isti dan je notar v knjigi *Debita notariae* v besedilu zadolžnice izpuščal formulo *de presenti viagio*.¹¹

Kljub vsem spremembam v formularju dubrovniške zadolžnice lahko ugotovimo, da je ostalo osnovno besedilo dolžnikove obligacije nespremenjeno ves srednji vek. Dubrovniški notariat so vodili šolani tujci iz Italije, ki so se pogosto menjali. Zaradi tega se postavlja vprašanje, kolikšen je bil vpliv notarjev–tujcev na formular zadolžnice. Do nekaterih sprememb

⁶ *Liber statutorum civitatis Ragusii* (kot v op. 4), lib. VIII, cap. 91, 222; ibidem, lib. III, cap. 59, 80-81.

⁷ Primer zadolžnice Jahannesa de Finisa iz leta 1340 na podlagi ohranjenega originala: *In Christi nomine amen. Anno Domini millesimo trecentesimo quadragessimo, indictione octava, die sexto intrante mensis novembris. Ragusii, coram vobis subscriptis testibus. Ego quidem Paulus filius Andree de Palma de Surgo confiteor quod super me et super omnia bona mea usque ad sex menses proxime venturum me obligo dare et solvere Matheo filio condam Nicole de Mencio ypp. triginta unum et grossos tres. Et sit de presenti viagio. Et si ultra dictum terminum tenuero dictos ypperperos ... Renunciantes super predictis ad sui cautellam omnibus iuriis, statutis, consiliis, consuetudinibus ... Hec autem carta nullo testimonio rumpi possit. Hii sunt testes: Cabriel de Gleda iuratus iudex et Laurica de Volcasso testis ...*, PAD, *Diversa cancellariae*, knj. XIII, ad fol. 99 (vloček).

⁸ Zakon je bil v Velikem svetu sprejet s 119 glasovi, proti je bilo 23 glasov. Besedilo se glasi: ... *Che le oblige de notaria le qual se scriverano da mo in avanti nelli libri del catastico del nostro comun non se debiano scriver cum pena de cinque in come sono scrite per lo passato. Ma se debiano scrivere cum pena a raxon de X per centenario. La qual pena non cresca de anno in anno. Ma sollamente se possa scoder vna volta sola, e non piu. Et cosi per li notari nostri se debiano trare, e scriver in publica forma cum la deta pena de X per centenaio le dete oblige le quale se scriverano da mo in avanti in notaria come è dito metando in esse oblige la clausula del primo viazo ...*, PAD, *Consilium Maius*, knj. IX, fol. 222.

⁹ PAD, *Debita notariae*, knj. XXVI, fol. 16 – 11. XII. 1451 (... *per totum mensem januarii proxime futuri. Sub pena decem pro centenario. Et sit de presenti viagio. Renunciantes etc. Hec autem etc.*).

¹⁰ *Quod ordo de presenti viagio sit cassus. Prima pars de firmando ordinem lectum in presenti consilio ad revocandum ordinem presentis viagii, per LXXXVII – contra XXXI*
Secunda pars est de non firmando.

Azo che chadauna persona senza algun rispetto possa cassar le carte pagate et corizar li soi libri cussi in vita como alla morte, la qual cosa non se faceva per molti per rispetto del ordine del presente viazo, per tanto pare a misser lo rettor et al suo consiglio ch el ditto oredene el qual parla del presente viazo se debia annullar et da mo avanti haver et tegnir per casso et de nessun valore cussi per lo passato como per lo avegnir. Remagnando in caricho di conscientia di quelli li quali sono tenuti ad alguno per caxon del detto ordine del presente viazo per lo tempo passato, ma nessun se possa constrenzer al zudisio. Et questo ordine in tuto et in parte sempre se possa azontar, sminuir, corezer et reformar per la mazor parte delli nostri conseglii. PAD, *Consilium Maius*, knj. X, fol. 154v.

¹¹ PAD, *Debita notariae*, knj. XXIX, fol. 157v – 6. II. 1455; v formularju je zapisano: *Sub pena X pro centenario. Et sit de presenti viagio. Renunciantes etc. Hec autem carta etc.*; fol. 158 – 7. II.; v formularju samo piše: *Sub pena X pro centenario. Renunciantes etc. Hec autem carta etc.*

je prav gotovo prišlo na pobudo notarjev. Vseeno pa je treba poudariti, da so bila ukinjanja ali spremembe posameznih obrazcev v besedilu zadolžnice odvisna od Velikega sveta in njegovih odločitev.

Za dubrovniško kreditno listino je prav tako značilno, da je ves srednji vek ohranila subjektivno dispozicijo (zapisana je v prvi osebi). Že od 11. stoletja naprej začne v italijanskih listinah prevladovati objektivna dispozicija (v tretji osebi). V listinah dalmatinskih mest (Split, Zadar, Trogir) prehod iz subjektivne v objektivno obliko zamuja, toda na koncu vseeno prevlada.¹² Na subjektivno dispozicijo dubrovniške zadolžnice je imela določen vpliv grška zasebnopravna listina, ki je bila še sredi 13. stoletja redigirana v subjektivnem smislu.¹³ Na bizantinsko–grške vplive in elemente v listinah naletimo predvsem v mestih, ki so bila vezana na Bizanc, a še posebej v Dubrovniku in Kotorju.¹⁴ Prepričan sem, da je bil osrednji, bistveni del besedila dubrovniške zadolžnice, to je besedilo obligacije, zelo starega, verjetno romanskega izvora. Značilno je, da je ta oblika ostala v najčistejši in najenostavnejši dispoziciji ohranjena prav v Dubrovniku.

Dubrovniška kreditna listina se od formularjev kreditne listine, ki so jih uporabljali v Benetkah¹⁵ in nekaterih dalmatinskih mestih, loči po enostavnosti in izredno jasnem konceptu.¹⁶ Dubrovniška zadolžnica nima nepotrebnega besednega balasta, ki je sicer pogosto prisoten v notarskih inštrumentih in izoblikovan po nekih šablonah. Konciznost dubrovniške kreditne listine je odraz realnosti in praktičnosti. Trgovci so se zavedali, da se lahko vsak trgovski posel opravlja tekoče samo tedaj, če so sklenjene pogodbe popolnoma jasne. Ob sporu je sodišče lahko takoj začelo reševati primer in predvsem zaščitilo upnika. Postopen vzpon dubrovniške kreditne trgovine, ki se je razvijala v odvisnosti od celotnega gospodarskega razvoja, je prispeval k oblikovanju strukture dubrovniške zadolžnice.

Specializirana notarska serija Dubrovniškega arhiva, serija *Debita notariae*,¹⁷ v katero so dubrovniški notarji vpisovali skoraj izključno zadolžnice in pogodbe o trgovskih družbah, predstavlja prvorazreden vir za preučevanje kreditne trgovine Dubrovnika in poslovanja trgovskih družb, pa tudi za raziskovanje raznih vej dubrovniškega gospodarstva. Posebno bogato in kontinuirano gradivo nudi ta serija za 15. stoletje. Na osnovi podatkov v zadolžnicah lahko sledimo razvoju različnih oblik kreditnega poslovanja, obsegu in nihanju kreditne trgovine, ugotavljamo strukturo upnikov in dolžnikov in ne nazadnje dobimo zelo jasno sliko o kako-

¹² Milan ŠUFFLAY, *Die Dalmatinische Privaturkunde*, Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse, Bd. CXLVII, VI. Abhandlungen, Wien 1904, 47, 49.

¹³ Milko KOS, *Draške privatno–pravne listine v XIII. stoletju*, *Arhiv za arbanašku starinu, jezik i etnologiju* II/1, Beograd 1924, 5.

¹⁴ Dubrovniški zadolžnici je po stilizaciji besedila najbolj sorodna kotorska. V 14. stoletju je kotorska zadolžnica sestavljena v subjektivnem smislu, kasneje, to je v 15. stoletju, pa pride do spremembe v stilizaciji in prevzema objektivno dispozicijo. Posamezni primeri v: Antun MAJER, *Monumenta Catarensia I*, Dubrovnik 1951.

¹⁵ Posamezni primeri v: Raimondo MOROZZO DELLA ROCCA – Antonino LOMBARDO, *Documenti del commercio veneziano nei secoli XI–XIII*, II, Torino 1940, 23–24.

¹⁶ Po stilizaciji je zelo enostavna splitska zadolžnica notarja Tomassa de Cingula iz leta 1400 (objektivna dispozicija; glej: Vladimir RISMUNDO, Markulin Salvetić u svjetlu nekoliko notarskih spisa, *Izdanje historijskog arhiva* 2, Split 1960).

Trogirska in reška kreditna listina predstavljata posebno skupino. Besedilo je prepleteno s frazami, gostobesedno, koncipirano v objektivnem smislu. Posamezni primeri v: Miho BARADA, *Monumenta Traguriensia I*, Zagreb 1948; Silvio GIGANTE (red.), *Libri del cancelliere, volume primo. Cancelliere Antonio di Francesco di Reno, parte prima, 1437–1444*, Fiume 1912; Mirko ZJAČIĆ, *Knjiga riječkog kancelara i notara Antuna de Reno de Mutina (1436–1461)*, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci* III, 1955/56, 5–343; IV, 1957, 89–225; V, 1959, 255–459.

Posebno skupino predstavlja zadolžnica zadarskih notarjev Henrika in Creste Tarallo. Specifična je oblika obligacije, koncipirana pa je v subjektivnem smislu. Primeri v: Mirko ZJAČIĆ (red.), *Spisi zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo 1279–1308, I*, Zadar 1959.

¹⁷ Ignacij VOJE, *Knjige zadolžnic, posebna notarska serija Dubrovniškega arhiva, Zgodovinski časopis* (Ljubljana), 22/3, 1968, 207–223.

vosti in ceni različnih vrst trgovskega blaga. Naravno je, da nam ta vir daje največ podatkov za raziskovanje kreditne trgovine na samem dubrovniškem tržišču, v njem pa najdemo tudi mnogo dragocenih podatkov o kreditnih in trgovskih zvezah z Dalmacijo, Srbijo in Bosno ter z mesti na območju Italije. Na podlagi podatkov v zadolžnicah lahko sledimo vključevanju trgovcev iz dubrovniškega zaledja (Srbija, Bosna, Hercegovina) in trgovcev iz Italije na dubrovniško tržišče. Knjige zadolžnic so vir, ki omogoča sistematične raziskave.

FORMULARIO DELL'OBBLIGAZIONE DI DUBROVNIK

RIASSUNTO

Il notaio e cancelliere Tomasino de Savere, lombardo, come primo notaio non ecclesiastico in servizio presso il comune di Dubrovnik dal 1277 al 1284, ha tramandato una parte fondamentale del testo dell'obbligazione di Dubrovnik, che fu redatta dal suo predecessore notaio Pascal all'inizio del XIII secolo. Il testo dell'obbligazione si è conservato intatto nel registro dei crediti di Dubrovnik attraverso tutto il Medio Evo. I notai hanno aggiunto soltanto singole formule relative al lato giuridico del commercio del credito, che rappresentavano un riflesso dello sviluppo della pratica del credito stesso. Aggiunte o cambiate risultano singole formule riguardanti la scadenza, gli interessi di mora, i processi di incarcerazione, la garanzia di solidarietà. Lo scopo di questa ricerca è di attirare l'attenzione su questi cambiamenti nel formulario. Il registro dei crediti di Dubrovnik è noto per aver conservato un criterio soggettivo di catalogazione durante tutto il Medio Evo. Esso si distingue dai formulari dei documenti di credito utilizzati a Venezia e in alcune città della Dalmazia per la linearità e per il contenuto eccezionalmente chiaro, senza inutili giri di parole. La stringatezza dell'obbligazione di Dubrovnik è il riflesso del pragmatismo e del senso pratico dei suoi commercianti.

La serie notarile specializzata dell'Archivio di Dubrovnik, la Serie *Debita Notariae*, nella quale i notai della città inserivano quasi esclusivamente le obbligazioni e i contratti sulle società commerciali, rappresenta una fonte di prim'ordine per lo studio del commercio del credito sul mercato di Dubrovnik, dalla quale si ricavano anche molti preziosi dati sui legami creditizi e commerciali con la Dalmazia, la Serbia, la Bosnia e con le città in territorio italiano.

(Iz slovenščine prevedla Chiara Comandi)

NATAŠA GOLOB

ROKOPIS ZA GOSPODA LUDVIKA S KOZJAKA AVSTRIJSKA KRONIKA O 95 GOSPOSTVIH IN PESNITEV O ALEKSANDRU

O b koncu 20. let preteklega stoletja sta Milko Kos in France Stelè zaključila katalogiziranje srednjeveških rokopisov v slovenskih knjižnicah; popis, ki sta ga po snopičih najprej objavljala v Zborniku za umetnostno zgodovino, potem pa zaokročila v samostojni monografiji, navaja 159 rokopisov.¹ Ta številka je danes nekoliko večja in to ne samo na račun spremenjenih državnih meja po drugi svetovni vojni, ampak predvsem zaradi evidentiranih rokopisov, ki so bili v letih njunega popisovanja založeni, pozabljeni, skriti, pa so jih poznejše preureditve knjižnic, šol, samostanov in župnišč prinesle na površje. Kos in Stelè sta imela nekaj vpogleda tudi v srednjeveško rokopisno gradivo, ki je bilo tistikrat v zasebni lasti, vendar tega – kakšna škoda! – nista vključila v svoj katalog. Med drugo svetovno vojno in kmalu po njej smo izgubili neznano število srednjeveških pisnih spomenikov, ki so bili v plemiških knjižnicah in drugih zasebnih zbirkah.² Nikoli ne bomo mogli priti do konca vprašanju, za kaj smo prikrajšani z uničenjem rokopisov in tiskov, ki so med drugo svetovno vojno ali neposredno po njej dočakali svoj konec, njihovi naslovi oz. vsebine pa niso zabeleženi v nobenem popisu oz. katalogu. Za vselej je izbrisan del naše intelektualne zgodovine. Materialno uničenje rokopisov je povzročilo izginotje v njih zapisanih podatkov, kot so imena naročnikov, kopistov, bralcev s komentarji, izdelki knjižnih slikarjev in floratorjev, podatki o knjigovezih in dokazila njihovega rokodelskega znanja, marsikaj o trgovcih in prenašanju pergamentnih in papirnih knjig iz enega kraja v drugega: vse to je odšlo v nepreklicno pozabo – tako kot mnoge informacije, ki bi jih marsikdo odpravil kot »efemerne«.

Vsaj še enkrat toliko srednjeveških rokopisov, kot jih hranijo javne knjižnice v Sloveniji, je v knjižnicah in drugih ustanovah onkraj državnih meja. V resnici jih je precej več, kot jih danes sploh lahko vnesemo v razvid. Zadržanost glede uvrstitve srednjeveških rokopisov slovenske provenience v tujih zbirkah v našo evidenco je upravičena zaradi dveh temeljnih razlogov: na eni strani lahko kot rokopise iz naših krajev evidentiramo le tiste, ki so kot taki izpričani z neposrednimi dokazi, imajo ustrezne ekslibrise (v samostanskih knjižnicah so s takim podatkom opremili samo približno vsak deseti kodeks), kolofone ali zgodovinske notice. Na drugi strani so vzroki za pomanjkljivo evidenco po svetu raznesenih kodeksov slovenske provenience celo banalni: marsikateri podpis in ekslibris ni vnesen v kataloge, imena iz mnogih podpisanih rokopisov pa so npr. navedena v drugačni obliki, kot jo pričakujemo, in jih zato v topografskih in osebnih indeksih ne najdemo, ali pa so jih popisovalci vnesli v razvid v pomanjkljivi obliki. Srednjeveški rokopisi, ki niso podpisani, kako drugače zaznamovani ali podprti z dokumenti, se v katalogih, ki imajo širok regionalni in časovni okvir, izgubijo. Poniknejo v veliko skupino rokopisov z oznako »iz neznane provenience«. Le trdne analize in zanesljiva posredna dokazila jih spet, če je kaj sreče, postavijo v natančno določen ambient.³

¹ Milko KOS – France STELÈ, *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji*, Ljubljana 1931.

² Pomemben prispevek k intelektualni zgodovini minulih stoletij bi bila evidenca o knjižnicah, ki so med drugo svetovno vojno ali po njej propadle hkrati z izginotjem ali odselitvijo lastnikov.

³ Takšno pomagalo so npr. standardizirane signature v samostanskih knjižnicah. Lep primer so rokopisi iz kartuzije Žiče, saj jih veliko prepoznamo po značilnih signaturah na hrbtu, ne da bi bili kodeksi sami opremljeni z ekslibrisom. Le kot eden od primerov: Anton KERN, *Die Handschriften der Universitätsbibliothek Graz, Band I*, Graz 1942, 144; sedanji rkp. št. 262 je na osnovi značilne signature na hrbtu evidentiran kot žički: Auf den Einbandrücken rote Seitzer Nr. 34. Takih evidenc je seveda veliko več.

Najdba sleherne nove, bodisi doslej neznane ali pogrešane rokopisne enote slovenske provenience, ki je v tujini, je razlog za veselje; to je tem večje, kadar gre za rokopis, ki izstopa npr. zaradi znanstvenih in drugih razlogov, in se je bilo z njegovim »izginotjem« iz znane zbirke posebej težko sprijazniti.

Chicago, Joseph Regenstein Library, University of Chicago, Ms 978, fol. 1r

V času bivanja na univerzi Yale, v jeseni 2000, sem se mdr. sistematično lotila pregledovanja katalogov rokopisov in redkih knjig, hranjenih v ZDA. V katalogu Faye–Bondovega »Dodatka k popisu srednjeveških in renesančnih rokopisov v ZDA in Kanadi«⁴ me je razveselil vpis na str. 163–164, da knjižnica Univerze v Chicagu hrani kot *Ms 978* rokopis *Österreichi-*

⁴ Christopher Urdahl FAYE – William Henry BOND, *Supplement to the Census of Medieval and Renaissance*

Chicago, Joseph Regenstein Library, University of Chicago, Ms 978, fol. 178v

sche Chronik von den 95 Herrschaften, ki ga je za gospoda Ludvika z gradu Kozjak leta 1456 prepisal *Hermanne Talner von Treffen*, torej kopist iz Trebnjega.

Pot v Chicago se je izplačala, rokopis je hranjen v Joseph Regenstein Library, University of Chicago, Illinois; uvrščen je med trezorske rokopise. V nasprotju z evropsko prakso navaja katalog knjižnice v Chicagu s samostojno evidenčno številko 978 a še en rokopis, Seifridovo pesnitev o Aleksandru. To je drugo besedilo v okviru istega kodeksa: Kronika o 95 gospostvih in pesnitev o Aleksandru sta vezana skupaj, kar omenja tudi katalog. Bilo je pravo doživetje držati v rokah rokopis, ki je od leta 1915 veljal za uničenega.

Najprej na kratko nekaj besed o vsebini obeh tekstov, ki imata v srednjeveški književnosti nemškega, posebej avstrijskega prostora pomembno mesto. Besedilo Avstrijske kronike o 95 gospostvih je vsestranska analiza Josepha Seemüllerja osvetlila z več strani; prispeval

Manuscripts in the United States and Canada, Originated by Christopher Urdahl FAYE, continued and edited by William Henry BOND, New York 1962.

Chicago, Joseph Regenstein Library, University of Chicago, Ms 978 a, fol. 179r

je kritično redakcijo nemške jezikovne različice.⁵ Ko je v *Monumenta Germaniae Historica* pred skoraj sto leti izšla njegova študija, je navedel 43 ohranjenih rokopisov v latinskem in nemškem jeziku. Izvod za gospoda Ludvika s Kozjaka, ki ga je prepisal Herman Talner iz Trebnjega, je postavil na začetek razvojne vrste njemu znanih nemških besedil te kronike. Število znanih primerkov Avstrijske kronike, ohranjenih v celoti, ekscerptno ali fragmentarno, se je doslej povečalo na okroglih 50. Medtem ko je Seemüller še iskal ime avtorja Kronike o 95 gospostvih in je predlagal predvsem krog možnih avtorjev in inspirativne vire, ki jih je pisec Kronike uporabil, se je v naslednjih letih v zvezi z avtorstvom dela pojavilo nekaj imen. Danes velja za avtorja Leopold von Wien, ki je bil avguštinec, sicer pa univerzitetni teolog in dvorni kaplan Albrehta III. Avstrijskega. Leopolda, ki je bil *lesmaister*, so na dunajskem dvoru zelo

⁵ Joseph SEEMÜLLER, *Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften. Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken (Scriptores qui vernacula lingua usi sunt)*, 6, München 21980 (1. izdaja 1906–1909).

Chicago, Joseph Regenstein Library, University of Chicago, Ms 978 a, fol. 259r

cenili zaradi prevodov iz latinščine v nemščino, ki mu jih je Albreht III. naročil lepo število. Umrl naj bi kakih pet let za svojim velikim mecenom in naročnikom vojvodom Albrehtom III., torej okoli leta 1400.

Kronika o 95 gospostvih je znana v dveh jezikovnih različicah, v nemškem (teh je vsaj osem primerkov) in latinskem jeziku. Kot je bilo mogoče ugotoviti, je osnovna struktura besedila nastala v 80. letih 14. stoletja, besedilo pa je bilo zvečine dokončano leta 1394, ko je Albreht III. še živel. Leopold von Wien je s pisanjem nadaljeval vse do leta 1398, ko je vsebino Kronike razširil; besedilo, ki je vsebovalo 80 gospostev, je dopolnil s 15 novimi, izmišljenimi. Zgodovinska pripoved (večinoma gre za to) je želela predstaviti nepretrgano zaporedje domačega plemstva v avstrijskih deželah, četudi je pripadalo različnim dinastijam. Nekatere od teh naj bi izvirale v nenavadni, mitski preteklosti, zgodovinsko parado pa so okronali Habsburžani. Prvih 81 gospostev je domišljjskih, tako da je prvi zgodovinsko resnični vladar mejni grof Albreht Babenberžan, ki ga srečamo v 82. gospostvu. Z Babenberžanom vojvodo

Friderikom II. se v 89. gospostvu sklene ta del avstrijske zgodovine, obdobje do uveljavitve Habsburžanov (*interregnum*) je popisano v poglavjih od 90. do 92. gospostva, nato pa (od 93. gospostva dalje) sledimo zgodovini od vojvode Albrehta I. do Albrehta III. Tekst je – značilno za poznosrednjeveško zgodovinsko delo s političnim ciljem – pisan tako, da uvaja paralelizem med usodo vladarja in usodo dežele, pri čemer je vladar sinonim za identiteto države. Vladarji so se tedaj zavedali, da jim taka literarno-politična dela olajšujejo, če ne tudi omogočajo legitimnost oblasti. Politična propaganda se je izkazala za učinkovito: v 15. stoletju so besedilo imenovali s častljivim vzdevkom *Cronica patrie*.⁶

O pomenu izvoda, prepisanega za gospoda Ludvika s Kozjaka, izvemo največ od Seemüllerja, ki ga je vsestransko osvetlil; ocenil ga je kot izdelek, ki daje razveseljiv vtis o nemški izobrazbi na tem južnem mejnem področju (karkoli je zanj ta »pohvala« pač pomenila),⁷ jezik pa da je bavarsko-avstrijski. Po njegovih besedah naj bi bil nemški prepis med vsemi (njemu) znanimi najbližje izvirniku. Tako je med drugim zapisal, da loči (izgubljeni) arhetip in ta prepis le en (vmesni) kodeks, ki da je Talnerju služil za predlogo. Seemüller je Talnerjev prepis označil za »konzervativnega« v pozitivnem pomenu besede in zato kot posebej zanimivega s stališča jezikovne zgodovine, češ da posreduje številne besede in besedne sklope, ki so drugod zapisani v novejši obliki. Seemüller meni, da se je Hermann Talner v celoti zvesto držal predloge in se odločil le za malo zavestnih popravkov, npr. pri pravopisnih ali pri izrazito jezikovnih vprašanjih.⁸

Seemüller je opozoril, da je morala biti rokopisna predloga, ki jo je uporabljal Herman Talner, izdelana pred letom 1453, ko je na zahtevo cesarja Friderika III. Habsburžana nastala znamenita grbovna stena (*Wappenwand*) na grajski cerkvi v Dunajskem Novem Mestu; omenja tudi kodeks, znan kot »Avstrijska grbovna knjiga« (*Österreichisches Wappenbuch*), ki je nastal leta 1448. Na oblikovanje tega kodeksa so vplivali grbi izmišljenih in resničnih gospostev iz Avstrijske kronike o 95 gospostvih. Nedvomno je bil za zgodovinsko-dinastične pretenzije dvora ta kodeks izjemno pomemben.⁹ Arhetip Kronike o 95 gospostvih še ni imel

⁶ Konrad Josef HEILIG, Leopold Stainreuther von Wien, der Verfasser der sog. Österreichischen Chronik von den 95 Herrschaften, *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* (MIÖG) 47, Wien 1933, 225–289; Hans RUPPRICH, *Das Wiener Schrifttum des ausgehenden Mittelalters*, Wien 1954, 154 ff.; Alphons LHOTSKY, *Österreichische Historiographie*, Wien 1962, 38–43; *Katalog der deutschsprachigen illustrierten Handschriften des Mittelalters*, Bd. 3, 26; Chroniken, Kommission für deutsche Literatur des Mittelalters der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, München 2001, 244 dalje, sl. 125 dalje; Jean-Marie MOEGLIN, Jakob Unrests Kärntner Chronik als Ausdruck regionaler Identität in Kärnten am Ausgang des 15. Jahrhunderts, v: Peter MORAW (ur.): *Regionale Identität und soziale Gruppen im deutschen Mittelalter, Zeitschrift für historische Forschung – Beiheft 14*, Berlin 1992, 165–191.

⁷ Citat s str. IV se glasi: »Die gesamte geschichtliche Erscheinung der Handschrift ist ein erfreuliches Kleinbild deutscher Bildung auf diesem südlichen Grenzgebiet. Die Sprache des Textes der Chronik ist bayrisch-österreichisch.«

⁸ ...»in allem was nicht orthographischer oder rein sprachlicher, die Form des einzelnen Wortes betreffender Natur ist, im höchsten Grade konservativ, SEEMÜLLER (kot v op. 5), LXXX, glej tudi CCXXIV–CCXXVI.

⁹ Österreichisches Wappenbuch, Dunaj, Haus-, Hof und Staatsarchiv, ms. 84; SEEMÜLLER (kot v op. 5), CCXCIV–CCXCVI. – Nekatera gospostva in dežele, ki jih je Leopold von Wien postavil v čas pred Babenberžani, so dobila v iluminiranih različicah vsakovrstne grbe – vendar ne vsa. Grbi so vključeni na začetku vsakega gospostva, včasih v povezavi z inicialo, zvečine pa kot manjša kvadratna polja, ki so visoka nekaj pisnih vrst in se s svojim okrasom širijo v levo margino. V nobenem rokopisu ni večjega polja, ki bi zavzemalo stran ali dve, da bi bili upodobljeni vsi grbi naenkrat. Razpon v slikarskem okrasu je precejšen, vendar so grbe na začetku poglavja dobila najpomembnejša gospostva. Med fantazijskimi heraldičnimi stvaritvami najpogosteje naletimo na grbe, ki zaznamujejo Abrahamovo (1.), Nonasovo (19.) Mangaisovo (25.), Saptanovo (37.), Retanovo (43), Mantonovo (44), Rolan(d)ovo (50), Janatovo (58), Salanatovo gospostvo (61) in gospostvo sv. Amana (66.). V nekaterih prepisih so grbe dobila vsa gospostva, drugod pa je poleg grbov najti celo historizirane inicialne ali – izjemoma – upodobitve zgodovinskih dogodkov, glej *Katalog der deutschsprachigen illustrierten Handschriften des Mittelalters*, Bd. 3, 26 (kot v op. 6), 245 z navedbo signatur. Mimogrede: iluminirane Kronike o 95 gospostvih so vplivale na poznejša dela kroniškega ali slavlilnega značaja. Konrad Grünenberg je v svoji različici grbovne knjige iz leta 1470 navedel številna imaginarna go-

grbovne strani in tudi v rokopisu za gospoda Ludvika je ni, Herman Talner prostora za grbe niti ni predvidel. Seemüller je domneval, da so bili samo zgodnji prepisi Kronike brez ilustracij. Vprašanje je, ali to drži: iz celotnega srednjega veka poznamo številna besedila, ki so krožila – glede na svoje naročnike in njihove potrebe – v iluminirani in zgolj besedni obliki. Avstrijska kronika o 95 gospostvih pa ni nikakršna izjema v tem pogledu. Ohranilo se je sicer nekaj zgodnjih Kronik o 95 gospostvih s slikarskim okrasom, vendar je njihov »ikonografski program« precej svoboden. Po postavitvi grbovne stene v Dunajskem Novem mestu pa je likovni sklop grbov postal vizualni nosilec državnih in genealoških idej Friderika III. in izraz političnih stremeljenj Habsburžanov; najdemo ga v vsakovrstnih spomeniških celotah in različnih vsebinskih kontekstih.

Ker je iz prve polovice 15. stoletja znanih več (latinskih) kopij Kronike z grbovnim slikarskim okrasom, bi smeli domnevati, da kopije iz neposredne bližine habsburškega dvora tega pomembnega, dinastičnega duha izražajočega detajla niso mogle preskočiti. Odsotnost naslikanih grbov v izvodu za Ludvika s Kozjaka bi mogoče smeli razumeti kot zrcalo okoliščin, da je možnost, priti do besedila (oz. obeh besedil), bila pomembnejša od opcije, da naročnik čaka na rokopisno predlogo s heraldičnimi interpolacijami.

Besedilo pesnitve o Aleksandru je bistveno drugačno od besedila Avstrijske kronike o 95 gospostvih, zato ju – kolikor vem – še nihče ni idejno povezal, četudi imata nekaj skupnih ciljev oz. namer. O avtorju tega dela, napisanega v 9082 dvojnih verzih, ni bilo nikoli dvoma: sam se imenuje »ubogi Seifrit« (verz 9067), koliko resnične so njegove tožbe o revščini in hudôti, pa je tema za razpravo o umetniškem sredstvu; poleg tega navaja, da je delo dokončal na noč sv. Martina (11. novembra) v letu 1352. Jezikovne analize so dokazale, da je bil Seifrit avstrijskega rodu. Tudi pesnitev o Aleksandru poznamo po večjem številu prepisov, kar govori o pomenu in priljubljenosti: 14 izvodov vsebuje popolno besedilo, dodati je treba še nekaj primerkov v povzetkih ter v fragmentih. Leopold von Wien se je že v prvi vrsti svoje Kronike skliceval na Seneko kot meritorno avtoriteto za verodostojnost zgodovinskih citatov, Seifrit pa se je »oborožil« z Evzebijem, Vergilijem, sv. Avguštinom, Boecijem, Petrom Komestorjem itd. Pesnitev je predvsem polna opisov bitk, pa tudi pogrebov in slovesnosti, kjer pa imajo nekatere teme več prostora, npr. boj s perzijskim vladarjem Darijem, epizoda z baziliskom, Aleksandrova ljubezen z Roksano. Predvsem so zanimivi opisi, ki kažejo na dvorsko–viteško strukturo življenja (npr. dvorjenje damam) in opis potovanja Aleksandra Velikega v nebo. Njegova oseba je vseskozi središčna, nastopa kot »šiba srda Gospodovega« (*virga furoris Domini*, v. 65–80) in v tem je izražen pomen Aleksandra Velikega, ki je – v pesnitvi in zgodovini – svetovni vladar. Seifrit je potegnil jasno črto med Aleksandrom – kraljem, kakor ga imenuje pred bitko z Darijem, in Aleksandrom – cesarjem, kar je po bitki. Tako ga je Darij izrecno naslovil in mu izročil insignije, Seifrit pa ga je s to epizodo prestavil na tedanje politično prizorišče. Rüdiger Schnell je v Seifritovem Aleksandru prepoznal izraze cesarske ideologije v zgodnjih letih vladavine Karla IV. Luksemburžana.¹⁰ – Politični razlogi, ki so vpleteni v obe literarni oz. literarno–zgodovinski deli, predstavljajo bistveno notranjo povezavo obeh del.

Seemüller je ostal za dolgo časa zadnji medievist, ki je imel kodeks, prepisan za gospoda Ludvika s Kozjaka v rokah in se mu je lahko neposredno posvetil, četudi ga je zanimala samo Avstrijska kronika o 95 gospostvih. Rokopis mu je bil na voljo v gradu Sigismunda Attemsa

spostva in vključil več fantazijskih grbov, Dunaj, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, cod. rot 1. – Sredi 15. stoletja je nastala tudi t. i. »Gramatika« za mladega Maksimilijana I.; tudi tu so posamezna poglavja, ki pripadajo besedni analizi, opremljena z grbi (izdelal jih je vodilni dunajski iluminator Meister Michael), ki jasno sledijo shemi 95. gospostev, le da je fantazijskih dinastij manj, Dunaj, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 23*.

¹⁰ Rüdiger PAWIS, Seifrit, *Die deutsche Literatur des Mittelalters, Verfasserlexikon*, Bd. 8, Berlin–New York 1992, st. 1050–1055; Reinhard SCHNELL, *Die Reichsidee in der deutschen Dichtung des Mittelalters*, Darmstadt 1983, 277–314.

v Podgori. Grad je leta 1915 med bombardiranjem pogorel¹¹ in o rokopisu potlej nekaj časa ni bilo več sledu; vsaj do natisa Faye–Bondovega kataloga je kodeks veljal za izgubljenega.¹²

Nekaj podatkov o svoji zgodovini nam sporoča kodeks sam in Seemüller jih je povzel. Najpomembnejša sta kolofona na koncu vsakega besedila. Na fol. 178v, kjer se izteče Avstrijska kronika o 95 gospostvih, je v cinobru in s tanjšim peresom kot glavno besedilo zapisano: *Das puch ist geendt vor / den durch denn hermanne / Talner von treffen und ge- / hort dem edeln und vesten / Ludweigen von Kosyagk / am sambstag vor sand / michels tag in dem iar / als man schreibt nach xpi / gepurdt vierzehen hundert 7 und darnach in dem LVI Jare. // Deo gratias. etc.* Na koncu pesnitve o Aleksandru je na fol. 259r precej krajši kolofon: *Amen. / herman talner etc. / Anno 7c lvj.*¹³

Na predlistu so vpisi več rok. Prva je zabeležila: *Ex dono Sigismundi Comitis ab Attems / Nunc / Sigismundi à Gallenberg. / Goritia die 15. novembris 1736.* Druga roka je spodaj napisala: *Adscriptus bibliotheca Certriana* (Seemüller tega podatka ne sporoča), tretja roka je lastniški priimek prečrtala in zapisala *Erbergianæ*. Dve veliki tintni lisi prekrivata notico, ki jo je Seemüller še lahko prebral: Sigismund V. Attems je namreč zapisal, da je to knjigo dobil leta 1878 iz knjižnice svoje matere, Antonije grofice Attems, rojene pl. Erberg.¹⁴ Da je bil kodeks vpisan v knjižnici grofov Erbergov, potrjujeta dva pečata v knjigi, eden je v desnem spodnjem vogalu predlista.¹⁵ Na spodnji margini fol. 1r sta še dva vpisa. Starejši, gre za roko iz sredine 16. stoletja, sporoča: *Ex libris Ill(ustrissi)mi Epi(scopi) Labacen(sis) Bibliotheca Oberburgensia*, mlajši pa *Ex libris Sigismundi Comitis ab Attimensis*. – Dodati je treba še podatke iz knjižnice v Chicagu, ki sporočajo številko akcesije 1414200 in oznako *Vault ms 978*.¹⁶ Faye–Bondov katalog navaja še naslednje podatke: *Has been in the possession of the bishops of Laibach, in the Library of Oberburg, and in the possession of the Counts of Attems and Sigismund von Gallenberg at Goerz. Purchased in 1943 from Emil Hirsch.*¹⁷ To je kronološko zadnji podatek o poprejšnjih lastnikih: žal ne pove, kdaj je rokopis prešel iz posesti Attemsov v roke tega antikvarja.

Zdi se, da lahko iz vseh zabeležk izluščimo naslednje zaporedje lastništev: približno sto let po nastanku je rokopis že bil v rokah ljubljanskih škofov in je bil, tako kot mnoge zanimive knjige, sredi 16. stoletja evidentiran v knjižnici njihove rezidence v Gornjem Gradu. Najbrž je po razvejanih zvezah cerkvene in posvetne gosposke kodeks prišel v dvorno knjižnico rodbine Attems in je najpozneje 15. novembra 1736 dobil prostor v zasebni knjižnici Sigismunda

¹¹ Lucia PILLON, I documenti della famiglia Attems in archivi goriziani, *Nicolò Pacassi, architetto degli Asburgo. Architettura e scultura a Gorizia nel Settecento*, v: Emanuela Montagnari KOKELJ – Giuseppina PERUSINI (ur.), *Nicolò Pacassi, architetto degli Asburgo. Architettura e scultura a Gorizia nel Settecento*, Gorizia 1998, 151–162.

¹² Pregled germanističnih in zgodovinskih študij zadnjih treh desetletij, ki se nanašajo na območje Avstrije v času od poznega 14. stoletja dalje razkrije, da je bila informacija o vpisu kodeksa v Univerzitetno knjižnico v Chicagu splošno znana, hkrati pa se – menda vselej – zraven pojavlja podatek, da je to »rokopis, ki je bil v gradu grofov Attems v Podgori«; glej tudi *Katalog der deutschsprachigen illustrierten Handschriften* (kot v op. 6).

¹³ Zanimiva je ponovitev kolofona, četudi v okrajšani obliki («etc.«!), saj je prava redkost, da se kopist podpiše dvakrat.

¹⁴ SEEMÜLLER (kot v op. 5), III.

¹⁵ Gre za ovalen pečatnik, s premerom 22 mm po širini; nad priimkom Erberg je grofovsko kronica.

¹⁶ Na verso strani predlista je prvotna signatura: *DB 3 / . 027 / Mss / room / V*. Ta oznaka je prečrtana.

¹⁷ FAYE – BOND (kot v op. 4), 164. Po ustni informaciji knjižničnega osebja je bil kodeks evidentiran v katalogu Univerzitetne knjižnice v Chicagu oktobra 1943. Ameriške knjižnice zaradi »varnostnih razlogov« ne odrekajo le dostopa do podatkov o zgodovini kodeksa, ampak tudi preprečijo dostop do podatkov o raziskovalcih, ki so kodeks študijsko obravnavali v preteklih letih. – SEEMÜLLER (kot v op. 5), III, tudi navaja podatek, da je bil rokopis v knjižnici samostana v Gornjem Gradu, »ki ga je leta 1461 Friderik III. inkorporiral v ljubljansko škofijo in je bil leta 1473 razpuščen«. Ne oziraje se na cilje te notice je treba dodati, da je bil ta zaznavek napisan z roko 16. stoletja, najbrž gre za vpise škofa Ivana Krstnika pl. Seebacha (1558–1568), ker jih lahko primerjamo – recimo – z vpisi v rokopisih iz Narodne in univerzitetne knjižnice št. 49, 65 itd.

Gallenberga. Oblika Erbergovega pečata nakazuje čas po sredini 19. stoletja. Kodeks je 1878 spet prišel v last Attemsov in bil v gradu Podgora vsaj takrat, ko je Seemüller pripravljal svojo študijo. Kdo ga je vzel iz Attemsove zbirke in ga prodal, ni mogoče ugotoviti, ker ni nobene dokumentirane sledi. Vsekakor so med drugo svetovno vojno in neposredno po njej severnoameriške knjižnice kupile veliko dragocenih rokopisov in pričujoči kodeks z Avstrijsko kroniko o 95 gospostvih in pesnitvijo o Aleksandru je eden med njimi.

Seemüllerjeva predstavitev historiata do leta 1915 in opis samega rokopisa sta povsem korektna. K opisu lahko dodam le nekaj drobnarij, ki so izpuščene in za Seemüllerjevo analizo besedila niso bile bistveno pomembne. Zunanje dimenzije kodeksa so 269 x 205 x 50 mm, temnorjavo usnje s črnim obrizgom je prevlečeno čez lepenko. Sledov črvojednin je malo, ohranjenost je zelo dobra, restavratorski posegi pred letom 1878 so bili pretehtani, verjetno je bilo nekaj manjših posegov izvršenih tudi v prvi polovici 20. stoletja, pred prodajo knjižnici Univerze v Chicagu.

Kodeks je bil prevezan dvakrat: prvič po letu 1736, ko je dobil s heraldičnimi elementi Gallenbergov bistvene zunanje poteze. Drugič je bil restavriran in spet prevezan (notranja stran platnic je preplepljena z marmoriranim papirjem) v drugi polovici 19. stoletja, vendar pred letom 1878, torej ko je še bil v lasti grofov Erbergov. Takrat so nekatere folije, ki so se zaradi vlage navzeli plesni in so bili zaradi mehkebe papirja mehansko poškodovani, polepili, zlasti vogale in veznike.¹⁸ Na dolepljenem zunanjem zgornjem vogalu fol. 1r je spet žig Erbergov.

Hrbet je – zaradi prevezave v baročnem času – rahlo okroglen in šivan prek šestih konopljenih vezic, ki so nalepljene v platnice, kapital je iz bele in svetlorjave svilene niti. Sprednja in hrbtina platnica sta enako okrašeni: 3 mm od roba je vtisnjen zlat okvir in v vogale so (diagonalno) postavljeni simboli Gallenbergov. To je vedno zlata črka G s kronico, ki ima pet rogljev.¹⁹ Na sredini platnice je v zlatem tisku grb Gallenbergov. Hrbtišče je razdeljeno na sedem polj; na drugem polju je nalepka iz svetlorjavega usnja, kjer v temnejših majuskulah piše OESTERREICHIS / HISTORIŽ / MANUSCRIPT; na naslednjem polju je (brez nalepke) vtisnjeno: DE / ANNO / MCCCCLVI; tisk se na temnorjavem usnju komajda vidi. Na vseh preostalih poljih so vtisnjene zlate črke G s kronicami in lilijinimi viticami v vogalih. Seemüller piše, da je na hrbtu še en listič, kjer je napisana številka 4533 (kar bi lahko bila signatura bodisi Gallenbergove, Erbergove ali Attemsove knjižnice), a o lističu sedaj ni sledu.

Knjižni blok meri sedaj, ko je obrezan, 262 x 205 mm in ima 260 papirnih listov z novejšo foliacijo; predlist in zalist nista numerirana, ker sta bila dodana ob zadnji prevezavi. Ob tem posegu so knjižni blok tudi obrezali: vsaj 10 mm ob spodnji in vertikalni strani, tako da so se znašli sledovi vbodov (pikiranja) na samem robu lista, na zgornji margini pa so obrezali precej temeljiteje. Primerjalno z drugimi papirnimi rokopisi tega časa, ko so bile dimenzije papirne pole že standardizirane, bi lahko pričakovali, da je bil kodeks sprva velik približno 290–300 x 215–220 mm.²⁰ Zaradi porezave manjka vrhnja tretjina naslova na fol. 1r (ali piše *Historia domi...* ali – verjetneje – *Historia comi...* se zaradi obreznosti ne da opredeliti), pri besedilu Aleksandrovega romana (od 179r dalje), ko je pisno polje pomaknjeno navzgor, pa je knjigovezov nož šel tik nad zgornjo vrsto.

Kodeks je v celoti pisan na papirju, ki ima naslednje vodne znake: volovska glava s petlistnim cvetom nad temenom, škarje, nakovalo v krogu, trivrha gora v krogu s palico (ali križem) in zastavica (?). Ker v chicaški knjižnici ni bilo dovoljeno narediti grafitnih prerisov ali

¹⁸ Polepljeni so foliji 1, 2, 124, 141, 184, 226, 231, 250, 258, 259. Sledovi vlage so posebej izraziti od fol. 1–47 in od fol. 153–163; med folijema 248 in 249 je celo nekaj mlete kave.

¹⁹ Vogalni G je na sprednji platnici visok 22 mm in s kronico vred 30 mm, na hrbtini platnici so manjši, le 12 mm oz. 18 mm, grb pa meri 69 x 48 mm.

²⁰ Glej Jedrt VODOPIVEC, *Vezave srednjeveških rokopisov. Strukturne prvine in njihov razvoj*. Ljubljana 2000. Delo obravnava le (primarne in sekundarne) srednjeveške vezave, zato nam podatki o dimenzijah knjižnih blokov papirnih kodeksov v drugi polovici 15. stoletja dajejo oporo za predlog, kakšnih dimenzij je prvotno bil ta rokopis.

odtisov vodnih znakov, da bi jih lahko primerjala z ustreznimi razvidi, sem se lahko približala odgovoru o poreklu papirja le pri dveh vzorcih.²¹

Kodeks je sestavljen iz 22 leg, ki so zvečine seniji: VI-1¹¹ + 4.VI⁵⁹ + VI-1⁷⁰ + VI⁸² + V⁹² + 6.VI¹⁶⁴ + VII¹⁷⁸ + VI-1¹⁸⁹ + 5.VI²⁴⁹ + VI-1²⁶⁰. Število folijev v legah je Herman Talner prilagodil obsegu teksta. Da v prvi legi, na začetku kodeksa manjka folij, je seveda standard, ker je pisar pustil prvi folij prazen, da je varoval besedilo pred oksidacijo na svetlobi, dokler niso vseh leg povezali in vpeli v platnice; pozneje so ga kot spojni list pogosto nalepili na notranjo stran platnic ali odrezali, posebej, če je zaradi čakanja na vezavo postal umazan, grd, poškodovan. Med standardnimi seniji je izjema septenij na koncu Avstrijske kronike. Tu je en bifolij dodan, da se je besedilo s folijem 178 lepo izteklo na 15. legi. Na začetku Aleksandrovega romana (v 16. legi) je spet en list odrezan, kar kaže, da je bil prepis pesnitve mišljen kot samostojna besedilna enota, na koncu, v 22. legi, pa je od senija odrezan en folij, ki je sicer ostal prazen. Iz strukture leg izvemo, da je Talner vsak tekst prepisal ločeno, kot samostojno delo; vsako besedilo je vestno opremil s kolofonom. Vse lege imajo reklamante, številčnih kustod ni nikjer.

Zrcalo je veskozi dvostolpno in pisno polje meri približno 200 x 147 mm. Čeprav je pisno polje za besedilo Aleksandrovega romana predstavljeno nekoliko navzgor, je formula zvečine naslednja: $v = 0 - 11 - 211 - 260$; $\check{s} = 0 - 19 - 85 / 103 - 168 - 200$. Vedno je narisano le okvir pisnega polja, črt za posamezne vrstice ni. Pisava je enakomerna, pravzaprav zgledna bastarda; če preverimo vseh 260 listov, lahko ugotovimo, da število vrst in razdalja med njimi nekoliko niha: v poprečju teče besedilo na 27 vrstah (oz. na največ 34 vrstah) z vrstično enoto 7,2 – 7,4 mm.

Herman Talner je za prepis besedila uporabil rjavo tinto, cinober pa za vmesne naslove, glavne naslove, inicialne in oba kolofona; inicialne so navadne gotske lombarde brez okrasa, največja je na začetku Kronike in meri 46 mm. Za manjše inicialne, ki so na začetkih odlomkov, si je v prazna kvadratna polja sproti vpisoval majhne pripravljalne črke (*lettres d'attente*). Odenki rjave tinte se menjavajo od temnorjave do precej svetle, pero je ves čas enako široko, le kolofoni so pisani s tanjšim peresom.

Prepisa obeh besedil je Talner končal v istem letu, najbrž brez premora, saj je v kolofonu h Kroniki omenjen praznik sv. Mihaela, ki se obhaja 29. septembra. Glede na menjave odenkov tinte²² in kinetike roke je videti, da je ponavadi prepisal deset ali tudi več folijev na dan, vendar

²¹ Papir z volovsko glavo so med 1454 in 1456 lahko izdelali bodisi v Brixnu, Dinkelsbühlu, Nürnbergu ali Nördlingenu, glej: Gerhard PICCARD, *Die Ochsenkopf-Wasserzeichen, I – II*, Stuttgart 1966, XII / 178. Papir s škarjami lahko po vsem sodeč identificiramo kot izdelek papirnega mlina iz Wiener Neustadta v letu 1455, glej: Gerhard PICCARD, *Wasserzeichen Werkzeug und Waffen, I – II*, Stuttgart 1980, 705, 707. – Papir s trovrho goro s palico (ali križem) je najbližje vodnim znakom iz papirnega mlina v S. Daniele del Friuli, vendar Piccard pod številko II / 246 navaja letnico 1463; to seveda ne izključuje verjetnosti, da je bil skoraj enak vodni znak v rabi že nekaj let poprej, glej Gerhard PICCARD, *Wasserzeichen Dreieberg, I – III*, Stuttgart 1996, II / 246. – Kolikor vem, ni pri nas še nihče načel vprašanja trgovanja s papirjem do 1500 na podlagi evidenc vodnih znakov. Tema je zanimiva, ker prav pogosto najdemo v enem kodeksu lege, za katere so uporabili papir iz različnih papirnih mlinov. Identificirani vodni znaki bi tudi pokazali poti, po katerih je tekla trgovska pot od izdelovalca do pisarjev in pisarn v naših krajih. Poklicni pisarji so imeli, tako kot je bilo povsod v navadi, na svojih policah ustrezno zalogo papirja, ki so ga po potrebi vzeli, oblikovali poljubne lege in preganili na želene dimenzije. Herman Talner je, kot lahko vidimo, že imel papir iz različnih mlinov, vendar to ne izključuje možnosti, da ne bi rizomov različnih izdelovalcev kupil od istega posrednika. – Izhodišče take študije bi seveda moralo biti v katalogu vodnih znakov v (v Sloveniji hranjenem) rokopisnem gradivu, z reprodukcijami v merilu 1 : 1. Hvalevredno je sporočanje podatkov o starejših vodnih znakih, vendar je reproduciranje pomanjšanih vodnih znakov za identifikacijo papirnega mlina neuporabno. Izjema je diplomatska naloga na Oddelku za bibliotekarstvo, informacijsko znanost in knjigarstvo Filozofske fakultete, ki upošteva vse zahteve sodobne filigranologije in jo je predložila Nina Šulek, *Vodni znaki prve polovice 15. stoletja*, Ljubljana 2002. Delo vsebuje 304 enote vodnih znakov, evidentiranih na zbirki papirnih listin, ki so hranjene v Pokrajinskem arhivu Koper, enota Piran.

²² Menjave odenkov tint dokumentirajo delovno prakso pisarjev in prepisovalcev, zato navajam svoja opaža-

ne več kot osemnajst.²³ Pri skoraj vsaki dnevnicji je iz načina pisanja in oblik črk razvidno, da je v enem dnevu naredil dva ali tri premore. Značilno za dobre kopiste je, da so predahnili na koncu poglavja, na koncu folija, in to velja tudi za Hermana Talnerja, ki je očitno bil poklicni pisar. Njegova bastarda je vseskozi enakomerna in prijetna na oko, mogoče jo je zlahka brati.

V kodeksu je precej pripisov in komentarjev, ki jih omenja tudi Seemüller,²⁴ spregledal pa je 9 vrst besedila v grščini na fol. 260v.

Seemüller je – če ponovim zgornje navedbe – sodil, da loči kopijo za Ludvika s Kozjaka in arhetip le en rokopis. Mogoče je imel prav, najbrž pa je v dobrega pol stoletja, odkar je Leopold von Wien zaključil delo, do leta 1456 nastalo več prepisov, ki sodijo v isto jezikovno in časovno plast. A tu bi šlo – po Seemüllerju – samo za vprašanje tradicije Avstrijske kronike o 95 gospostvih.

Pri kodeksu za Ludvika s Kozjaka pa gre vendar za dve besedili. Zato se mi zdi primerno opozoriti, da je v Avstrijski nacionalni biblioteki kot Cod. ser. nova 4212 hranjen rokopis, ki ga z našim družji vrsta kodikoloških, paleografskih in jezikovnih podobnosti.²⁵ Nič manj pomembno ni dejstvo, da je to med vsemi ohranjenimi – torej 50 nemškimi in latinskimi rokopisi – edini, kjer sta prepisana samo navedena teksta: na začetku je Kronika o 95 gospostvih (v nemščini), ki ji sledi Aleksander. Besedilo Avstrijske kronike je – zaradi obsega – velikokrat samostojna knjižna enota, marsikdaj pa je eno od več besedil, ki so po značaju praviloma zgodovinska (anali, genealogije, poročila o dogodkih itd.). Pesnitev o Aleksandru Velikem, ki je pol manj obsežna, pa je v vseh drugih prepisih v družbi različnih, predvsem literarnih besedil.

Tudi Cod. Ser. nova 4212 je papirni kodeks, besedilo je pisano v dveh stolpcih, le da je v stolpcu povprečno 33 vrst, ki so ožje, v poprečju visoke le 6,5 do 6,8 mm. Pisno polje je za spoznanje večje, zato je kodeks nekoliko tanjši, ima 218 folijev. Zunanja skladnost obeh rokopisov je osupljiva. Tudi v dunajskem rokopisu ni nobenega grba, enako imamo le dve začetni iniciali in nekaj skromnih lombard. Sicer pa je celó struktura obeh začetnih inicial S(eneca) na fol. 1r in G(ott vater) na fol. 147r bistveno podobna, res pa je, da sta iniciali v dunajskem kodeksu ozaljšani s skromnimi silhuetnimi viticami, ki so doslikane s šablono.²⁶

Dunajski kodeks nima kolofona; pisan je na papirju, ki ima vodni znak »roka«, ki bi ga zaenkrat zaman iskali v dostopnih katalogih.²⁷ Po vsem sodeč gre za rokopis, ki je nastal pri-

nja. Sprva kostanjevo rjava tinta se okoli fol. 20 nekoliko posvetli, z novim poglavjem na fol. 35v postane zelo temnorjava, od fol. 81v »trpko«-rjava, t. j. sivkasto-rjava in nekoliko temnejša; na fol. 129r je spet svetlejša in se na fol. 136 r posvetli (tintna osnova je razredčena), okoli 150 je temnejša. Nekaj listov okoli 167 je mestoma tanjših in zato tinta preseva skozi papir. V okviru Aleksandrovega romana je tinta od 179 do 213v (konec lege) zelo temnorjava, z novo lego je srednjerjava in se na fol. 218v spremeni v skoraj črnorjavo in nato od folija do folija postaja vse svetlejša; od fol. 228 do 252 je zelo svetla, zadnji foliji od 252 do 260v so pisani s temnejšo tinto.

²³ Herman Talner je pisal v enakomerni kinetiki, le na začetku Aleksandrovega romana je od fol. 179r do 182r pisava bolj drobna, nato pa postane spet bolj široka (in sproščena), kot je pri Kroniki.

²⁴ SEEMÜLLER (kot v op. 5), II. Obsežnejši pripisi so na fol. 37r in v, 38r, 94r in v, 125v, 177v.

²⁵ Hermann MENHARDT, *Verzeichnis der altdeutschen literarischen Handschriften der österreichischen Nationalbibliothek*, Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin – Veröffentlichungen des Instituts für deutsche Sprache und Literatur 13, 2. Band, Berlin 1961, 1516. Otto MAZAL, *Katalog der abendländischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek, Series Nova (Neuerwerbungen)*, Teil 4, Cod. Ser. n. 4001–4900, 2. Bd., Wien 1975. Kodeks navajata tudi MOEGLIN (kot v op. 6) in *Katalog der deutschsprachigen illustrierten Handschriften* (kot v op. 6).

²⁶ V iniciali S je v notranjem delu lepa vitica s cvetovi, ki pa ima zunanjo linijo precej oglato, na drugem mestu pa vitica ni naslikana. Prvo je značilna posledica odmaknjene šablone, pisar pa oblike ni popravil, drugo pa zrcali kopistovo nepazljivost, saj ni vseh izrezanih polj prebarval enako kakovostno.

²⁷ Gerhard PICCARD, *Wasserzeichen Hand und Handschuh*, Stuttgart 1997, tako oblikovanega znaka ne pozna, bi pa sodil v I. skupino, tudi Charles-Moïse BRIQUET, *Les filigrans, Dictionnaire historique des Narque du Papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, Tome troisième, Paris–Londres etc. 1907,

*Dunaj, Österreichische Nationalbibliothek,
Cod. Se. Nova
4212, fol. 1r*

bližno istočasno kot prepis za gospoda Ludvika s Kozjaka; bastardi iz enega in drugega teksta sta presenetljivo skladni in – neverjetno, a je res – tudi abreviature so enake, na istih mestih; redko katera beseda je drugače izpisana (bodisi v celoti, v okrajšani obliki ali s podvojenimi črkami). Kot da imamo opraviti z istim pisarjem, ki ponovno piše oba teksta le malo pozneje, zato pozna vse podrobnosti, sam sebi narekuje besedilo in si ga govori v enakem jeziku, kot pri prvem rokopisu.

Opravljen kolacioniranje obeh besedil mi govori o tem, da bi lahko bil Cod. Ser. nova 4212 neposredna predloga za prepis, ki ga je naročil gospod Ludvik s Kozjaka. Vendar za to domnevo nimam nobenega dokaza v rokah, kot tudi nobenega bistvenega argumenta proti njej. Sedaj ne vemo natančnega datuma nastanka Cod. Ser. nova 4212 (tako bo ostalo, dokler ne bomo identificirali vodnega znaka), niti ne poznamo njegovega naročnika. V prid domnevi, da imamo opraviti pri kodeksu za Ludvika s Kozjaka za prepis, gre nedvomno vrsta kodikolo-

geslo »main« ne podaja ničesar primerljivega. Znak tudi ni evidentiran v katalogu vodnih znakov, ki mi je bil na voljo na Kommission für Buch- und Schriftwesen des Mittelalters na Avstrijski akademiji znanosti; za pomoč se zahvaljujem dr. Mariji Stiglecker.

*Dunaj, Österreichische Nationalbibliothek,
Cod. Se. Nova
4212, fol. 147r*

ških prvin (besedili v Cod. ser. Nova 4212 nista ločeni po legah, iniciali sta bolj izdelani, enako imamo opraviti samo z reklamanti, nikoli s kustodami) in vseskozi skladen vizualni vtis.

Po Seemüllerjevih besedah naj bi bil kodeks za Ludvika s Kozjaka najbližje izvorniku in zato je med drugim zapisal tudi misel, da loči (izgubljeni) arhetip in prepis le en (vmesni) kodeks, ki je Talnerju služil za predlogo. Zaradi rokopisa Cod. Ser. nova 4212 Seemüllerjeva trditev, da se je Talner odločil za malo zavestnih popravkov, ne drži: imamo dva rokopisa z enako jezikovno obliko. In spet pogrešamo rokopis med izvornikom in najstarejšim znanim rokopisom.

Enako postanejo vprašljive Seemüllerjeve besede, da je morala biti rokopisna predloga, ki jo je uporabljal Herman Talner, izdelana pred letom 1453, pred nastankom grbovne stene v Dunajskem Novem Mestu. Kot rečeno, poznamo pri vsem rokopisnem gradivu sočasne iluminirane in tekstovne različice, zato je nas nič ne ovira pri domnevi, da je tudi Kronika o 95 gospostvih krožila v obeh oblikah: iluminirana je bila dražja, a bolj mikavna na oko, tekstovna je bila cenejša, a bolj mikavna za duha bralca, ki si je ob branju sam doslikal podobo – noben iluminator ga ni mogel prikleniti na svoj konstrukt.

Obe besedili povezujejo politični namigi, bolj ali manj nazorne primerjave z živimi ali že pokojnimi vzorniki, kakršna sta v času Friderika III. bila Albreht III. ali Karel IV. Luksemburžan. Ideja, da svoje dinastično veličastje povežejo s preteklimi, bodisi mitološkimi

ali svetopisemskimi vladarji, je – kot dediščina rimskega častihleplja – ves srednji vek krožila med vladarji, zato prizadevanje Habsburžanov ni nobena posebnost. Pesnitev o Aleksandru namreč implicira idejo svetovnega vladarja (kar pomeni brezmejnost), njegove politične prodornosti in navsezadnje apoteoze, dviga v nebo. Tudi to je dediščina avgustejskega političnega koncepta.²⁸ Ludvik s Kozjaka je s kodeksom dobil v roke kar dva pomembna politična memorandum, vsakega na svoji ravni. Nedvomno ju je znal razumeti.

Grad Kozjak, kjer je živel naročnik, gospod Ludvik, je danes porušen. Že Valvasor v Slavi vojvodine Kranjske govori o njem v preteklem času: »Grad je bil svoje čase trden, imel je visoko in trdno obzidje in utrjeno z okroglimi stolpi. Vse to pa je že zelo propadlo in prerاسlo z bršljanom. A tu je bilo prav posebno domovanje. Sedaj pa tu nihče več ne prebiva, zlasti ne, odkar stoji nova vas Zabukovje, vendar se je doslej kot stavba dovolj ohranil, strehe so obnovljene ali popravljene, da lesena tla in ostrešje ne propadata...«.²⁹ Na grafični upodobitvi št. 216, z zaznamkoma *Kosjeck* in *Kozjak* je narisana strma kopa, ki jo lesen plot po višini deli na dve polovici: grad Kozjak na vrhu je videti kot kombinacija visokosrednjeveškega utrjenega stolpa in poznejšega palacija, pravokotna okna kažejo na 15. stoletje. V kaskadnih zamikih razpostavljene stavbne gmote se vzpenjajo izza oškrbljenega obzidja, ki je očitno precej nižano, oba okrogla stolpa (ki sta brez strehe) in palacij prerašča bršljan. Odrpte dveri v obzidju, do koder vodi pot, imajo rahlo zašiljen gotski zaključek, stranski stolp pa je nadstrešen in z majhnima linama – kot drobnima očesoma – zre na pot.³⁰ V nadaljevanju Valvasor spregovori o gospodih s tega gradu in tudi o Ludviku: »Pred štiristo leti je s tega gradu izšel rod gospodov Kozjakov oziroma gospodov s Kozjaka, ki so ga posedovali več kot dve sto let. Leta 1274 ga je imel v lasti gospod Ulrik Kozjak ali s Kozjaka, zatem 1317 in 1329 gospod Ortolf s Kozjaka. Leta 1422 je bil lastnik tega gradu oče gospoda Jurija s Kozjaka, gradiščana Samoborja in gospoda Viljema s Kozjaka, arhidiakona Slovenske marke. – Leta 1475 je bil njegov lastnik gospod Ludvik s Kozjaka, ki je v prav tem letu 1475 padel v turško ujetništvo ter se v naslednjem letu 1476 z visoko in drago odkupnino odrešil. Ker pisec »Zrcala časti« visoke avstrijske vladarske hiše omenja le vsoto dva tisoč zlatnikov, so ga Turki verjetno ocenili na toliko. Ker pa je po odpustu in vrnitvi sleherni dan, da, sleherni uro hujšal, ne bi bilo napačno soditi, da so mu morali Turki izkazati še poslednje prijateljstvo in so mu za popotni dar zavdali s počasi delujočim strupom. Kajti bil je vrl vitez: take osebe so bile Turkom trn v očesu. Zato sodim, da je on moral biti zadnji svojega imena in svojega rodu, poslej nisem našel nikogar iz te družine...«. Valvasor nadaljuje, da so grad zatem dobili v last bližnji žlahtniki, Saurerji, ki so prevzeli tudi naslov Kozjakov.³¹

Valvasor se je v svojem pisanju o zgodovini Kozjaka skliceval na delo »Zrcalo časti« Johanna Jakoba Fuggerja: kot vidimo iz opombe, je imel v rokah ponatis iz leta 1668. Na str. 826

²⁸ Glede Habsburške ideje o izvoru iz Enejevega rodu glej Marie TANNER, *The Last Descendants of Aeneas. The Hapsburgs and the Mythic Image of the Emperor*, New Haven – London 1993; o apoteozi in »političnem telesu« rimskih vladarjev pa glej Monika OSVALD, *Ikonografsko-slogovni razvoj motiva apoteoze v likovni umetnosti do 6. stoletja*, (tipkopis magistrskega dela, Oddelek za umetnostno zgodovino, Univerza v Ljubljani, Ljubljana 2001).

²⁹ Johann Weichard VALVASOR, *Die Ehre des Herzogthums Krain, I – IV*, München 1971–1974 (faksimile), XI. knjiga, 314–315.

³⁰ Lavirana perorisba št. 133 v Skicni knjigi kaže sicer identično stavbno strukturo, razlikuje se le v nekaj podrobnostih (npr. v grafični verziji manjkajo vetrni petelini na strehi, zato pa so okna večja kot na skici, strukturirane mase rustikalno poudarjenih grajskih dveri v obzidju so izginile, na stolpu ob dverih je več oken itd.), sicer pa daje skica vtis bolj zanesljivega likovnega sporočila kot grafika v natisnjeni Slavi vojvodine Kranjske. Janez Vajkard VALVASOR, *Topografija Kranjske 1678 – 1679. Skicna knjiga*. Sprema študija Branko REISP, Ljubljana 2001.

³¹ Ljubljana, Nadškofijski arhiv, ms 14 / fol. 11: nalepek na notranji strani sprednje platnice vsebuje prepise treh listin; v prvi, izstavljeni 1423, marec 25, je zapisana prodaja več posestnih enot s strani Hermana Kozjaka (Kossyakher) in njegove žene Agnes, glej KOS – STELE (kot v op. 1), 171–172.

Janez Vajkard Valvasor: Topografija Kranjske 1678-79. Skicna knjiga. Zagreb, Metropolitan-ska biblioteka, Ms 11647, dol. 133

je opisan »Tretji vdor Turkov v Nemčijo«, kar se je zgodilo avgusta 1475.³² Avtor navaja, da so Turki določili odkupnine za ujete plemiče, največ so zahtevali za gospoda Jurija Šenka (Georg Schenck) z Visoke Ostrovice, 4.000 guldnov, za Ludvika s Kozjaka pa 2.000. Fugger pravi, da za Jurija Šenka njegov istoimeni sin ni mogel zbrati zahtevanega denarja, Ludvik s Kozjaka pa se je zastrupljen oz. hudo načetega zdravja vsaj vrnil.

Ta ekskurz sem zapisala zaradi dveh razlogov, namreč zaradi jasno povedane misli, da je bil grad imenitno domovanje in da je moral biti Ludvik s Kozjaka razgledan mož,³³ saj kodeks z Avstrijsko kroniko in Aleksandrovim romanom ni mogel biti sam na njegovi knjižni polici ali v družbi z majhnim številom drugih spisov.

Vendar: ali si sploh lahko predstavljamo, kakšna bi utegnila biti knjižnica na gradu Kozjak? Ugotovitve v zvezi s preučevanjem plemstva na Slovenskem se ob raziskovanju »izgubljenega stanu«³⁴ še bolj zaostrijo, ko iščemo preostanke tistih mehanizmov, ki pripadajo intelektualnemu življenju. Skoraj tri četrtine ohranjenih srednjeveških rokopisov je namreč treba uvrstiti med liturgične ali teološke tekste, ali pa gre za vzpodbudna berila, namenjena zasebni pobožnosti. To ni presenetljivo; vsem je znano, da se je ohranilo malo rokopisov s sve-

³² *Spiegel der Ehren des hochstoblichsten Kayser- und Koeniglichen Erzhauses Oesterreich oder Ausfuehrliche Geschicht Schrift ...mit Kays. Rudolphi I. Geburt Jahr 1212 anfahend und mit Kays. Maximiliani I. Todes Jahr 1519 sich endend. Erstlich vor mehr als C Jahren verfasst durch den Wohlgebornen Herrn Johann Jacob Fugger...* Nuernberg MDCLXVIII, V. knjiga, XXV. poglavje, 826.

³³ Tudi grad je moral biti v Valvasorjevih časih občudovanja vreden, sicer ne bi napisal, da je »...tu bilo prav posebno bivališče...« Samo ugibamo lahko, kaj je s tem mislil.

³⁴ Peter ŠTIH, Srednjeveško plemstvo in slovensko zgodovinopisje, *Melikov zbornik. Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje*, Ljubljana 2001, 61–72. Maja ŽVANUT, *Od viteza do gospoda*, Ljubljana 1994.

tnimi vsebinami, ki so nastali za profane naročnike in so vseskozi tudi ostali v svetnem okolju. Ob pregledovanju besedil – ali vsaj naslovov – namreč pozabljamo, da je veliko rokopisov iz zasebnih okolij, zlasti takih z zahtevnimi vsebinami, na koncu prišlo v samostanske ali župnijske knjižnice, kjer so ostali. Vse prenažno upoštevamo samo to, zadnje postajo v historiati knjig, spregledamo pa tisti del zgodovine rokopisa, ko je bil ta še v lasti ljudi pred zaobljubo redovnemu življenju ali pred zadnjim volilom.³⁵

O nekaterih plemiških in drugih zasebnih knjižnicah 15. stoletja nam drobce posredujejo posamično ohranjeni rokopisi, vendar sestave in značaja teh knjižnic ne moremo obnoviti, pa tudi izvornih, v srednjem veku pisanih katalogov nimamo na voljo.³⁶ Iz knjižnice gospoda Ludvika s Kozjaka imamo le kodeks, ki nam govori s svojo podobo in vsebino. Zanimivo je, da je bil grad v Trebnjem do leta 1456 v lasti grofov Celjskih, s smrtjo Ulrika II. 9. novembra 1456 pa je prešel v last Habsburžanov – o tem govori tudi Valvasor.³⁷ Ludvik s Kozjaka bi utegnil dobiti vzorčni kodeks z besedilom Avstrijske kronike o 95 gospostvih prek knezov Celjskih.

Knjižnice Ludvika s Kozjaka ne moremo obnoviti, saj je že zdavnaj propadla, mogoče se je še kje ohranil kakšen rokopis, a ga brez kolofona in brez ekslibrisa ne prepoznamo. Zdi pa se, da je oseba, ki je želela imeti za osebno rabo na svojih policah sorazmerno novo zgodovinsko delo in sorazmerno novo literarno delo v verzih, ne le Sveto pismo, psalter, brevir

³⁵ Primer: Sveto pismo, ki ga je Simon Golis iz Žalca kupil od dominikanca Henrika leta 1466, danes pa je v Nadškofijskem arhivu v Mariboru; glej KOS – STELÉ (kot v op. 1), kataloška številka 134, 207; rokopis ima sedaj signaturo ŠAM ms 15. Na drugi strani je vsa knjižnica Petra de Ancharano, enega najznamenitejših pravnikov, po njegovi smrti leta 1402 prešla v univerzitetno knjižnico v Bologni. – Naj za osvetlitev povedanega navedem naslednji primer: približno istočasno, leta 1468, je bil napisan katalog knjig, ki so bile v lasti Casparja Fleugerja, moža iz gradiščanskega kraja Ödenburg, knjige pa so se ohranile v samostanu Vornau. Seznam navaja najmanj 44 enot, ki so pretežno teološkega značaja, a med njimi najdemo vsaj devet enot z nesporno svetnim značajem: kodeks z različnimi vsebinami, dva različna latinska slovarja, nemški slovar, še en, jezikovno neopredeljen slovar s sinonimi, knjigo o gramatičnih vprašanjih, knjigo o izgovorjavi (fonetiki?), knjigo z naslovom *gesta Romanorum* in kodeks, ki kot elucidarium govori predvsem o simboliki stvari. Na prvi pogled bi rekli, da se je gospod zelo zanimal za jezikovna vprašanja, vendar so v kataloge praviloma vpisali naslov samo prvega besedila in je bilo med platnicami še marsikaj drugega. Recimo: med rokopisi iz knjižnice Wolfganga Engelberta Auersperga, ki so v Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, je kot ms 650 vpisan »zbornik medicinskih besedil«. Kodeks je na pogled precej neugleden, v njem pa je 15 besedil, od tega je sedem različnih »slovarjev«, pa svetovna kronika, štiri astronomsko–astrološka dela itd. Besedila so bila bolj mnogostranska in mnogotera, kot je videti iz kataloških popisov; glej Gerlinde MÖSER–MERSKY, *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Österreichs, III. Band. Steiermark*, Graz–Wien–Köln 1961, 101–103; delo Franz PROBST, *Ödenburger Privatbibliotheken im 15. und 16. Jahrhundert*, *Burgenländische Heimatblätter*, 16/3, 1954, 136–144, mi ni bilo dosegljivo. Za popis kodeksa iz Auerspegove knjižnice (s Schönlebnovo signaturo »12«) glej Lisa FAGIN DAVIS, Wolfgang Engelbert pl. Auersperg, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. XXXV, Ljubljana 1999, 193–213, oz. 205–206.

³⁶ Če bi vedeli za kakršen koli katalog, seznam knjig v zasebni lasti plemstva na Slovenskem v srednjem veku, bi o tem že lahko brali. Danes pomeni »knjižnični katalog« seznam knjig, ki so zbrane v urejeni zbirki, vendar za srednji vek nekoliko spreminjamo kriterije in sprejemamo tudi zapise o dogajanju, v katerem imajo knjige svojo vlogo: ko gre za (pre)urejanje že obstoječe zbirke, zapis o zapuščini – dedovanju knjig, zapis o pridobitvi, nakupu, naročilu novih knjig, beležko o izposoji, ev. zapis o stroških z naročili itd., glej Theodor GOTTLIEB, *Über mittelalterliche Bibliotheken*, Leipzig 1890; idem, *Zu den mittelalterlichen Bibliothekskatalogen Österreichs*, *Archiv für Bibliographie, Buch- und Bibliothekswesen*, 2, 1927, 1–7; Albert DELOREZ, *Les catalogues de bibliothèques. Typologie des sources du moyen âge occidental*, 31, Turnhout 1979. – Tudi za knjižnico Auerspergov, katerih začetki segajo v 14. stoletje in poznamo do leta 1500 vsaj trideset rokopisov, je najstarejši znani katalog treba postaviti šele v čas okoli 1655, torej v leta Schönlebnovega urejanja obsežne knjižnice Wolfganga Engelberta Auersperga; glej Branko REISP, *Nekdanja knjižnica knezov Auerspergov (Turjaških) v Ljubljani*, *Redki stari tiski*, Ljubljana 2001, 59–69; Matija ŽARGI, *Auerspegov knežji dvorec v Ljubljani*, v: Maja LOZAR ŠTAMCAR – Maja ŽVANUT (ur.), *Theatrum vitae et mortis humanae. Prizorišče človeškega življenja in smrti. Podobe iz 17. stoletja na Slovenskem*, Razprave, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 2002, 277–294, zlasti 285–291.

³⁷ VALVASOR (kot v op. 29), 587.

ali horarij, morala imeti bogato knjižnico. V knjižnici beročega (!) plemiča bi v 15. stoletju pričakovali kakšno patristično berilo in tudi kaj novejšega – od pridig do reflektivnih spisov, ki so v velikem številu prepisov krožili po Evropi. Pričakovati bi smeli nekaj knjižnih enot z besedili, namenjenimi umnemu gospodarjenju na polju in vrtu, vzreji živali, kakšen priročnik za vsakdanje ravnanje v smislu *Tacuinum sanitatis*, kakšen geografsko–geomantičen tekst, knjigo z astronomsko–astrološkimi napotki, farmakološko–medicinski priročnik, osnove praktične (aplikativne, trgovske) matematike, vsekakor kakšno pravno delo. Literarna dela pa so neulovljivo poglavje, ki so odprta na vse vetrove. Navsezadnje govorimo o prvih letih, ko so prvotiski z velikanskimi nakladami klasične literature ustregli neusahljivi želji renesančnega plemstva (kamor je Ludvik s Kozjaka sodil) po kvalitetnem berilu.

Kronike, zapisane bolj ali manj literarno in bolj ali manj zgodovinsko zvesto,³⁸ so bile med spisi pogoste: v srednjem veku je nastalo več kot dvesto svetovnih kronik, lepo število analističnih spisov, vrsta zapisov tipa *gesta* itd. V vseh besedilih je najti odlomke, ki so plod fantazije, naj bo to delo pomembnega cerkvenega odličnika Otona iz Freisinga – to so na Štaufovce osredotočena *Gesta Friderici*, ok. 1180–1182 prepisana za samostan v Stični, ali delo dunajskega meščana Jensa Enikela, anekdotično bogati *Chronicon rhythmicum Austriae*, znan tudi kot *Fürstenbuch*, kaligrafsko mojstrski prepis je bil narejen za kartuzijo Žiče sredi 14. stoletja³⁹ – če imenujem še dve starejši (ohranjeni in) širše pomembni zgodovinski deli naše provenienc. Leopold von Wien je za svojo Avstrijsko kroniko o 95 gospostvih uporabil raznovrstne vire, veliko legendarnega in časovno odmaknjene gradiva. To je bilo v starejših delih že »preverjeno« in ga je potreboval kot primerno osnovo za postavitev »svoje«, slej kot prej naročene zgodovine Habsburžanov. Prav oni so bili njegovo najpomembnejše občinstvo, hkrati pa so bili bralci tudi vsi tisti, ki so se *volens–nolens* znašli v skupnem političnem okviru in so morali besedilo poznati, da so bili v toku z razvojem dinastične ideje Habsburžanov, ki so stremeli za tem, da bi postali taki svetovni vladarji kot Aleksander Veliki. Kronike so bile v poznem srednjem veku uporabne in uporabljane kot »biografije« plemstva: s takimi besedili je potrjevalo in utemeljevalo svoj sijajni nastop, svoje uspehe in razloge za zaupanje. Samozavestno soočanje z zgodovinskimi podatki je temeljilo na vnaprej določenih, tipiziranih vzorcih podvigov, junaštev, pa tudi »milega pogleda« z neba.⁴⁰

V Avstrijski kroniki o 95 gospostvih je poročilo o ustoličevanju na Gosposvetem polju in od monumentalnega Grafenauerjevega dela⁴¹ je ta odlomek dobil prostor v našem zgodovini-pisju in drugih obravnavah. Mogoče bo poslej, z dostopnostjo mikrofilmskega posnetka v Rokopisnem kabinetu oddelka za umetnostno zgodovino, besedilo zamikalo tudi raziskovalce

³⁸ Glej Harald TERSCH, *Unruhe im Weltbild. Darstellung und Deutung des zeitgenössisches Lebens in deutschsprachigen Weltchroniken des Mittelalters*, Wien–Köln–Weimar 1996, 20, posebej poudarja, da kronike tega tipa, kot je Avstrijska kronika o 95 gospostvih, segajo v območja obeh disciplin, zgodovinske in literarne zgodovine, kar seveda zapleta interpretacijo duhovnih in družbenih sporočil. Mikavna je misel, da si je Ludvik s Kozjaka sposodil pri plemstvu iz soseščine še kakšno drugo podobno delo. Naj dodam, da je bilo najljubše zgodovinsko–literarno čtivo Barbare Celjske in cesarja Sigismunda Historia Troiana Guidona DA COLUMNA, kjer je znana literarna vsebina postavljena v zgodovinsko spremenjen okvir in preobrazena s sodobno politično poanto; glej Andras VIZKELETY, *Kódexek a középkori Magyarország*, Budapest 1985–1986.

³⁹ Nataša GOLOB, *Gesta Friderici seu cronica. Eine Handschrift aus Stična. 1180–1182* (Wolfenbüttel, Cod. Guelf. 206 Helmst.), *Codices manuscripti* 16, Wien 1992, Heft 11, 98–115. Tekst Jensa Enikela sodi med izjemno priljubljena zgodovinska dela, ker se je iz 14. in 15. stol. ohranilo 39 prepisov, glej Philipp STRAUCH, Jans Enikel, *Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken*, Bd. 3, Hannover 1891, III–XL; za rokopis iz Žiče glej Nataša GOLOB, *Srednjeveški rokopisi in fragmenti iz slovenskih provenienc v tujini* (2). Nekateri rokopisi iz kartuzije Žiče, hranjeni v Avstriji, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. XXXVI, 2000, 149 dalje, zlasti 165–168 in sl.

⁴⁰ Horst WENZEL, *Die Autobiographie des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit. 1. Die Selbstdeutung des Adels*, München 1980, 7–9).

⁴¹ Bogo GRAFENAUER, *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev*, Ljubljana 1952.

drugih vsebin. In s tem vabilom naj tudi zaključim kratko poročilo o izgubljenem in spet najdenem rokopisu za Ludvika s Kozjaka.

**DIE HANDSCHRIFT FÜR HERRN LUDWIG VON KOSIAK.
DIE ÖSTERREICHISCHE CHRONIK VON 95 HERRSCHAFTEN UND
DIE DICHTUNG ÜBER ALEXANDER DEN GROSSEN**

ZUSAMMENFASSUNG

Vor ungefähr hundert Jahren bereitete Joseph Seemüller eine kritische Textausgabe der *Österreichischen Chronik von 95 Herrschaften* vor: er versammelte 43 erhaltene Handschriften in lateinischer und deutscher Sprache, unter anderen auch die Handschrift, mit der er sich auf Schloss Sigismunds von Attems in Podgora (Unterberg) bei Gorica (Görz) auseinandersetzen konnte. Er vertrat die Auffassung, dass diese Handschrift das älteste Exemplar der deutschen Version dieses berühmten Textes gewesen sei, das lediglich durch eine Abschrift vom Original getrennt worden sei. Dem kann man heute nicht zustimmen. – Als im Jahr 1915 das Schloss der Attems niedergebrannt war, setzte sich die Ansicht durch, dass auch der Kodex ein Raub der Flammen geworden sei. Im Jahr 1962 veröffentlichte Faye-Bond einen Katalog der Mittelalter- und Renaissance-Handschriften in den Vereinigten Staaten von Amerika und in Kanada, in dem auch die einschlägige Handschrift eingetragen ist mit der Signatur der Universitätsbibliothek von Chicago unter Vault Ms 978 und daneben unter Ms 978a noch die Handschrift von Seifrits Dichtung über Alexander den Großen. Das ist der Kodex, den Joseph Seemüller in der Hand hatte, darin befinden sich nämlich zwei Texte, von denen jeder mit eigenem Kolofon und mit Namen des Kopisten und Datierung abschloss. Die beiden Texte wurden von Hermann Talner aus Trebnje (Treppen) im Jahr 1456 für Herrn Ludwig von Kosiak abgeschrieben worden. Aus dem Lagensystem und aus anderen kodikologischen Merkmalen geht hervor, dass die Texte zwar als selbstständige Texteinheiten abgeschrieben, jedoch schon zur Entstehungszeit zusammengebunden worden waren.

Die Österreichische Chronik von 95 Herrschaften, die von Leopold von Wien um 1400 verfasst wurde, stellt ein Werk dar, das systematisch eine politische Grundstimmung zugunsten der Habsburger schafft und daher in der mythologischen Vergangenheit beginnt. Seifrits Dichtung (aus dem Jahr 1352) bringt dagegen durch das Motiv Alexanders des Großen die Ideologie und Zielsetzungen Karls IV. von Luxemburg zum Ausdruck. Politische Erwägungen, die in die beiden literarischen bzw. literarisch-historischen Werke eingeflochten sind, stellen deren wesentliche Kohäsionselemente dar.

Die Handschrift wechselte mehrmals ihre Besitzer: in der Mitte des 16. Jahrhunderts wurde sie in der Bibliothek der Residenz der Ljubljanaer/Laibacher Bischöfe in Gornji Grad (Oberburg) eingetragen, darauf in der Hofbibliothek der Attems, spätestens am 15. November 1736 befand sie sich im Besitz Sigismunds von Gallenberg. Über die Erberg (Mitte des 19. Jahrhunderts) kam sie 1878 wieder in den Besitz der Attems und befand sich auf Schloss Podgora mindestens zu der Zeit, als Seemüller seine Studie vorbereitete. Der Kodex wurde 1943 von dem Aktionshaus Hirsch in Wien verkauft. Der Käufer ist unbekannt.

Heute sind gut 50 Ganz- oder Teilabschriften der *Österreichischen Chronik von 95 Herrschaften* bekannt, dennoch kann man Talners Kopie nur mit dem Cod. Ser. Nova 4212 der Österreichischen Nationalbibliothek in Zusammenhang bringen: so wie in der Handschrift für Herrn Ludwig von Kosiak sind nur in der Wiener Handschrift lediglich diese zwei Texte zu finden (die Chronik an erster Stelle und die Alexander-Dichtung an zweiter Stelle). Außerdem bestehen zwischen der Wiener Handschrift und dem Exemplar für Ludwig von Kosiak so viele kodikologische, paläographische und sprachliche Gemeinsamkeiten, dass man von einer

unmittelbaren Beziehung zwischen den beiden sprechen kann. Es lässt sich nicht feststellen, welcher Kodex älter sein könnte, außerdem enthält die Wiener Handschrift weder Kolophon noch Datierung. Wegen der nun bekannten Handschrift Cod.Ser.nova 4212 wurde Seemüllers Auffassung, Talners Kopie unterscheide sich vom Archetypen lediglich durch eine dazwischenliegende Abschrift, in Frage gestellt: wir verfügen über zwei Handschriften mit wesentlich identischer Sprachform, die sich in gleicher Weise vom Archetypen unterscheiden.

Herr Ludwig von Kosiak, der die Abschrift bestellte, war auch Valvasar bekannt, stellte ihn letzterer doch in seiner *Ehre des Hertzogthums Crain* vor. Er war zweifellos ein gebildeter und ziemlich wohlhabender Adeliger, in dessen Bibliothek (von der jede Spur fehlt) sich wahrscheinlich nicht nur dieser Kodex mit den beiden anspruchsvollen politisch-literarischen Schriften befand. Wir wissen nicht, wie er an die Vorlage für sein Exemplar gelangte, vielleicht geschah das auf dem benachbarten Schloss Trebnje, das sich bis 1456 im Besitz der Grafen bzw. Fürsten von Cilli befand. Es ist möglich, dass damals der versierte Kopist Hermann Talner auf dem Schloss weilte, der die beiden Texte für Ludwig von Kosiak abschrieb.

(Iz slovenščine prevedel Niko Hudelja)

DARJA MIHELIC

BOG JE NAJPREJ SAMEMU SEBI BRADO USTVARIL
SPOR MED KOPRSKO ŠKOFIJO IN PIRANČANI
ZA DAJATEV OD PRIDELKA OLJA
(ZAČETEK 13. STOLETJA)

O čem bo tekla beseda?

U začetku 13. stoletja je prišlo med koprsko škofijo, ki je imela cerkveno pristojnost nad Koprom, Izolo in Piranom ter nad župnijami v Marezigah, Šmarju, Koštaboni, Krkavčah, Kaštelu, Krogu, Kortah, Pomjanu, Truškah, Sočergi in Kubedu,¹ na eni ter piranskimi prebivalci in njihovo duhovščino na drugi strani do ostrih nasprotij, ki so jih sprožili posvetni razlogi: prizadevanje za pridobitev oz. ohranitev dajatve od bogatega pridelka kakovostnega oljčnega olja, ki so ga pridelali na Piranskem.² Olje je bilo v srednjem veku vsestransko uporabno; ni služilo le prehrani, ampak tudi za razsvetljava, cerkvene obrede in bilo zato donosno trgovsko blago. Oljčna drevesa so na Piranskem med ostalim sadnim drevjem uživala poseben ugled; več predpisov je zagotavljalo skrb zanja in njihovo koriščenje.³

Prizadevanja za pridobitev dajatve od olja s strani nadrejene cerkvene instance niso bila nova. Že pol stoletja prej naj bi izročanje dela oljnega pridelka od prebivalcev severozahodne Istre, za katero je bila tedaj pristojna, zahtevala tržaška škofija. Zahteve so pri Istranih naletele na gluha ušesa, zato naj bi tržaški škof Bernard (1149–1186)⁴ nad njimi razglasil interdikt, prepoved opravljanja božje službe. Za pomoč pri uresničitvi svojih zahtev naj bi prosil celo nemškega vladarja Konrada III. (1137–1152),⁵ ki se je na povratku s križarske vojne v začetku maja 1149 ustavil v Ogleju.⁶ Vladar naj bi tam sporno dajatev prisodil škofu. Pirančani in

¹ Taka pristojnost koprške škofije je izkazana za drugo polovico 16. stoletja, verjetno pa je bilo škofijsko območje enako tudi že prej. Prim. Ana LAVRIČ, *Vizitacijsko poročilo Agostina Valiera o koprski škofiji iz leta 1579, Istriae visitatio apostolica 1579, Visitatio Iustinopolitana Augustini Valierii*, ZRC SAZU, Umetnostozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana 1986, 3.

² Otem: Luigi MORTEANI, *Sullaliteperladecimadell'olio tra i vescovi di Capodistria ed il clero e popolo piranese*, *Archeografo Triestino* n. s. 21, Trieste 1896–1897, 249–265; Darja MIHELIC, *Piransko olje in koprška škofija, (začetek 13. stoletja)*, *Prispevki z mednarodne znanstvene konference 1400. letnica koprške škofije in omembe Slovanov v Istri*, *Acta Histriae* 9, št. 2, Koper 2001, 311–320.

³ Darja MIHELIC, *Agrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340*, *Zgodovinski časopis* (Ljubljana), 38/1984 št. 3, 201–203, 214; Darko DAROVEC, *Davki nam pijejo kri. Gospodarstvo severozahodne Istre v novem veku v luči beneške davčne politike*, Knjižnica Annales Majora, Univerza na Primorskem, Znanstveno–raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper 2004, 285–318.

⁴ Pius Bonifacius GAMS (ur.), *Series Episcoporum Ecclesiae Catholicae*, Ratisbonae 1873 (v nadaljevanju GAMS), 319 (*Bernardus, Venerandus, Guarnardus*); Adriano CAPPELLI, *Cronologia, Cronografia e Calendario Perpetuo*, Manuali Hoepli, Milano 1930 (v nadaljevanju CAPPELLI), 359 (*Bernardo*); *Zgodovina Cerkev na Slovenskem*, Mohorjeva družba, Celje 1991 (v nadaljevanju *Cerkev na Slovenskem*), 426 (*Wernardo*).

⁵ Friedrich HAUSMANN (ur.), *Die Urkunden Konrads III. und seines Sohnes Heinrich*, *Monumenta Germaniae historica, Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser IX* (v nadaljevanju MGH, D. K. III), Wien–Köln–Graz 1969, XIX; *Lexicon des Mittelalters* V, München–Zürich 1991, stolpca 1339–1340, zanj napačno navaja, da je umrl leto prej, 15. februarja 1151 (!).

⁶ Z 2. križarske vojne se je vračal po jadranskem morju, se 1149 izkrcal v Pulju in nadaljeval pot po kopnem v Oglej in Nemčijo, prim. Bernardo BENUSSI, *Nel medio evo. Pagine di storia istriana*, Parenzo 1897, 656–657; Franc KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku* (v nadaljevanju *Gradivo*) 4, (1101–1200), Ljubljana 1915, št. 255, 256, 258; MGH, D. K. III, št. 198: škof Bernard je bil prisoten 8. maja 1149, ko je Konrad III. v Huminu na povratku domov obnovil fevdno podelitev samostanu Moggio; v Ogleju je bil pred tem, v prvih dneh maja.

Koprčani naj bi se v nasprotovanju škofovim zahtevam povezali s prebivalci Umaga, Izole in Milj. Prišlo naj bi do nekaj let trajajoče vojne, v kateri naj bi bilo več ljudi ubitih. Kasneje naj bi zahtevala dajatev od piranskega olja tudi koprška škofa Ulrik⁷ in Aldigerij (1186–1193/94).⁸ Za časa škofa Ulrika naj bi prišlo do kazenskega pohoda proti Piranu. Škof naj bi šel v Piran z ladjo, del njegovih pristašev pa po kopnem; Pirančanom naj bi zaradi neizročanja dajatve od olja opustošili polja z žitom in drugimi posevki in jim odpeljali živino.

V začetku 13. stoletja si je koprška škofija, kjer je tedaj stoloval škof Alderik (1193/94–1213/16),⁹ vnovič skušala zagotoviti pravico do cerkvene desetine od piranskega oljčnega olja. Manj presenetljivo je, da se s tem se ni strinjalo piransko (laično) ljudstvo, bolj pa, da mu je ob strani stala tudi piranska duhovščina. Ta se torej ni odločila za stanovsko zvestobo; ni se poistovetila z nadrejeno cerkveno instanco, temveč ji je bila bolj pri srcu materialna dobrobit Pirana in njegovih laičnih prebivalcev. Tudi koprski škof je duhovni blagor svojih »ovčic« zapostavljal za svojimi pridobitnimi stremljenji. Skratka: med njim in Pirančani je ob tej priložnosti prišlo do ogorčene, dolgotrajne pravde pred cerkvenimi razsodniki, ki je bogato dokumentirana.¹⁰ Razsodniki so pritegovali zdaj tej, zdaj drugi strani. Končna razsodba je bila nekakšen kompromis: oljna desetina je ostala Pirančanom, ki pa so morali škofu odstopiti del desetini za reveže in za gradnjo cerkva in mu plačati denarno odškodnino.

Zapisi o pravdi posredujejo vrsto zanimivih podatkov. Iz njih je razviden postopek sprejemanja cerkvenih odločitev. Razsodnike je imenoval papež. Čeprav jim je večkrat dal pooblastila, da v zadevi brezprizivno odločajo, je v pravdi prihajalo do prizivov nanj. Kadar je prišlo zoper njega do pritožbe na papeža, škof ni smel izrekati cerkvenih sankcij (kot npr. izobčenje, prepoved božje službe) nad tistimi, ki so se pritožili. V primerih prizivov je (v našem primeru) dal papež zadevo v ponovno »brezprizivno« presojo novim razsodnikom, ki pa niso razčlaševali vprašanj, ki so bila obravnavana že v predhodnem postopku. V pravdi za piransko oljno desetino se je razsojalo na petih (!) ravneh: slednja, ki je prinesla dokončno odločitev, je postopek obnovila. Razsojevalci so zasliševali priče po vnaprej pripravljenih vprašalnikih. Interese strank v pravdi so zagovarjali njihovi zastopniki. Izkazati so se morali s pooblastili, ki so jih napisali notarji, postavljeni od oseb z ustrežno pristojnostjo. Stranke so nekajkrat poslovale s pomočjo in prek odvetnikov. Na razpolago so imele svetovalce. Pirančane sta v pravdi zastopala predstavnik duhovščine in predstavnik laikov. Zapisi omenjajo številne znane in manj znane osebe in dogodke. Dopolnjujejo tudi naše védenje in razumevanje zaporedja in kronologije stolovanja nekaterih cerkvenih dostojanstvenikov tržaške in koprške škofije.

Prvi znani zapisi o sporu

Prvo vest, ki omenja zahteve koprškega škofa po piranski oljni desetini, zasledimo v listini, ki je bila **10. marca 1201** zapisana v beneškem Rialtu (CP I, št. 11). Pirančana Just in Janez Almerika sta v prisotnosti koprškega škofa Alderika prisegla, da so ju piranski mestni poglavar – gastald Alberik in Pirančani imenovali za pooblaščenca sla v dogovarjanju glede desetine piranskega olja, ki jo je škof zahteval od njih. Pirančani naj bi spoštovali dogovore,

⁷ GAMS, 319–320, 782–783; CAPPELLI, 359–360; *Cerkev na Slovenskem*, 425–426, tega škofa ne omenjajo.

⁸ GAMS, 783, ga umešča v razdobje 1186–1213 (*Adalgerius, Aldigerius*); *Cerkev na Slovenskem*, 425, ga postavlja v čas 1186–1216 (*Aldiger*); tu predstavljeni zapisi kažejo, da je stoloval v letih 1186–1193/94.

⁹ GAMS, 782–783; *Cerkev na Slovenskem*, 425–426; tega škofa ne poznata, ampak ga identificirata z njegovim predhodnikom Adalgerijem oz. Aldiger(i)jem. Tu predstavljeni zapisi kažejo, da je nastopil škofovstvo 1193/94.

¹⁰ Izvirmike o teh dogodkih hrani Pokrajinski arhiv Koper, podružnica Piran. Pri prispevku se opiram na objave zadevnih dokumentov v Camillo DE FRANCESCHI, *Chartularium Piranense. Raccolta dei documenti medievali di Pirano, I. (1062–1300)*, Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria 36, Parenzo 1924 (v nadaljevanju CPI).

ki bi jih sklenila glede tega. Škof je vprašal Janeza, če mu je zvest. Po pritrdilnem odgovoru je želel in prejel od njega zagotovilo, da sta bila z Justom res imenovana, kot sta opisala, nato pa ju je sprejel kot piranska poslanca.

Že dan kasneje, **11. marca**, sta piranska zastopnika v Rialtu pred koprskim škofom in pričami v svojem in v imenu piranskega gastalda in Pirančanov vložila priziv na papeža Inocenca III. (1198–1216)¹¹ zaradi škofovih zahtev po desetini piranskega oljnega pridelka. Zatrdila sta, da te dajatve Pirančani nikdar doslej niso plačevali škofu (CP I, št. 12).

Papež je pritožbi verjel. Pisal je koprskemu škofu, da so mu piranski župnik, duhovščina in farani sporočili, da si skuša protipravno prisvojiti desetine, ki jih piranski farani izročajo svoji cerkvi, in sicer tako delež za reveže kot tistega za izgradnjo cerkve, pa desetine olja in nekaterih drugih stvari, ki so jih piranski župnik, duhovščina in farani štirideset in več let posedovali v miru. Škofu je zapovedal, naj Pirančanov ne nadleguje z neupravičenimi zahtevami in mu sporočil, da je spor zaupal v razsojo gradeškemu patriarhu Janezu Signolo (1188/90–1201)¹² (CP I, št. 13).¹³

V Piranu so **16. julija** piranski župnik Ulrik s sobrati, piranski podestat, sodniki in konzuli ter vse piransko ljudstvo imenovali Justa de Bona in Papon de Ioane za zastopnika v pravdi s koprskim škofom glede oljne desetine ter jima izročili poverilno listino o tem zastopstvu CP I, št. 14).

Gradeški patriarh, ki mu je papež zaupal zadevo v razsojo, pa je umrl. Papež je zato **15. septembra**¹⁴ o zadevi pisal torčelskemu škofu Lenartu¹⁵ in gradeškemu proštu Štefanu Natalisu. Naročil jima je, naj skličeta in zaslišita obe strani ter ugotovita resnico in pravico (CP I, št. 15).

Spor med Pirančani in koprskim škofom se je vse bolj zaostroval. Ker so mu Pirančani odrekli plačilo oljne desetine, je škof nad Piranom izrekel interdikt, prepoved opravljanja verskih obredov. To je razvidno iz prošnje piranskih predstavnikov Justa de Bona in Jakoba Viadro, ki sta jo v samostanu Sv. Marije Milosti v Rialtu **8. novembra** naslovila nanj (CP I, št. 16). Jakob ga je takole nagovoril: »Gospod škof, v nedeljo četrtega tega meseca (torej 4. Novembra, op. a.) ste župniku, duhovščini in piranskemu ljudstvu prepovedali božjo službo, ker je bila zadeva glede desetine od olja odtegnjena vaši pristojnosti. Vašo dobrotljivost naprošamo, da umaknete prepoved.« Škof pa je odvrnil, da tega ne bo storil. Ko sta Jakob Viadro in Just de Bona to slišala, je slednji vložil priziv na papeža zaradi neprijetnosti v zvezi s prepovedjo opravljanja božje službe in prizadetim trpljenjem.

Razsojanje torčelskega škofa in gradeškega prošta

Pravdni postopek o dveh delih piranskih desetini – za reveže in za izgradnjo cerkva in za desetine od piranskega olja in drugih stvari z zaslišanji pred papeškima izbranimi razsodnikoma, torčelskim škofom in gradeškim proštom, je stekel **12. novembra 1201** (CP I, št. 20). Piranski župljan Just se je kot predstavnik piranskega župnika, duhovščine in faranov pritožil, da jih koprski škof nadleguje z zahtevo po omenjenih delih desetini ter po desetini od olja in drugih stvari. Rzsodnike je prosil, naj škofa odvrnejo od tega neupravičenega in nepoštenega ravnanja. Koprski škof pa je zatrdil, da bi se rad sporazumel glede te zadeve, če bi poznal pristojno osebo ali osebe za dogovarjanje; podvomil je, da je Just taka oseba. Just je v odgovor predložil javno listino, s katero je dokazoval, da je zastopnik piranskega župnika, duhovščine

¹¹ CAPPELLI, 260–261.

¹² GAMS, 791, ga umešča v razdobje 20. maj 1190–maj 1201 (*Joannes Signole*); *Cerkev na Slovenskem*, 428, v razdobje 1190–1201 (*Giovanni IV.*); Franc Kos pa v razdobje 1188–1200 (gradeški patriarh Ivan IV.), prim. *Gradivo* 4, (1101–1200), Ljubljana 1915, 542.

¹³ Vpis ni datiran,

¹⁴ Iz omenjenih podatkov je razvidno, da je patriarh umrl 1201, po 11. marcu in pred 15. septembrom.

¹⁵ GAMS, 771–772, tega škofa ne omenja.

in župljanov. Škof je ugovarjal, češ da pri predočenem dokumentu ne gre za javno listino, ki bi jo izdelal notar, pooblaščen od osebe s polnomočjem za postavljanje notarjev. Just je zatrjeval, da imajo notarja, ki je listino napisal, v Piranu za pravega notarja, ki piše pogodbe, njegovi zapisi pa imajo javno veljavo; zagotovil je, da ga je za notarja postavila oseba, ki ima ustrezno polnomočje, kar je pripravljen tudi dokazati. Po »živahni« izmenjavi besed je škof nekoliko razburjen (*motus aliquantulum*) vložil priziv na papeža, čeprav naj bi se po določilu o vodenju postopka stranki vzdržali prizivov. Nato sta obe strani dobili 29 dni časa, do ponedeljka po Sv. Nikolaju, 10. decembra: škof za premislek in pripravo dokazov za svoj prav, Just pa, da bi pripeljal tudi koga od duhovnikov, ki bi v tej zadevi zastopal piransko duhovščino, medtem ko bi Just sam ali kdo drug vodil pravdo za farane.

V skladu s to odločitvijo so v Piranu župnik in duhovniki piranske cerkve v soglasju s svojim odvetnikom Albertom **1. decembra** imenovali diakona Artvika za svojega zastopnika pred torčelskim škofom in gradeškim proštom, papeškima razsodnikoma v pravdi zaradi piranske oljne desetine med koprskim škofom na eni ter piranskim župnikom in duhovščino na drugi strani (CP I, št. 17).

Razsojevalni postopek ni stekel gladko. Gradeški prošt Štefan je namreč zbolel za mrzlico in je zato **10. decembra** v škofovski palači pri Torcellu prepustil razsojanje med koprskim škofom in Pirančani o oljni desetini torčelskemu škofu (CP I, št. 18). Na zaslišanju tega dne (CP I, št. 20) sta piranski diakon Artvik in Just de Bona prišla na sodišče in izjavila, da sta predstavnika piranskega župnika, duhovščine in faranov. Artvik naj bi zastopal župnika in duhovščino, Just pa župljane. To sta dokazala z javnima listinama. Koprski škof se tega dne ni pojavil na sodišču, ampak je poslal tja zastopnika prezbitera Petra, da bi ga opravičil zaradi bolezní in prosil za nov rok, ko naj bi se škof pojavil na sodišču. Peter in oba piranska zastopnika so potrdili nov datum nadaljevanja obravnave čez šest dni, kar kaže, da pri škofovi bolezní ni šlo za kaj resnejšega.

Dva dni kasneje je bil gradeški prošt Štefan Natalis že zdrav: **12. decembra** je namreč v Rialtu s papeškim pooblastilom v imenu torčelskega škofa in v svojem naročil koprskemu škofu, naj v petek 14. decembra pred deveto uro pride v Torcello bodisi osebno ali pa naj pošlje tja predstavnika, da bo odgovarjal v zadevi, ki jo ima s Pirančani (CP I, št. 19). Če ne bi prišel pred deveto, ga bodo čakali do poldneva. Če ga niti tedaj ne bo, bodo storili, kar bo mogoče.

Na trgu pri kanalu pri Torcellu je **14. decembra** diakon Tomaž, poslanec torčelskega škofa Lenarta, spomnil koprškega škofa Alderika, da naj bi na ta dan torčelskemu škofu posredoval vprašanja, o katerih bi bilo treba izprašati piranske priče in škofovega sla prezbitera Petra (CP I, št. 21). Še istega dne so zaprisegli priče in jih kasneje zaslišali.

15. decembra, je kanonik Angel Seio, poddiakon Sv. Marka v imenu torčelskega škofa in gradeškega prošta s papeškim pooblastilom zahteval od koprškega škofa, da naj do naslednjega dne pošlje v Torcello vprašanja, da bi lahko do ponedeljka (17. decembra) izprašali piranske priče, sicer jih bodo zaslišali in nadaljevali s pravdo po pravu (CP I, št. 24). V imenu delegiranih papeških sodnikov je škofu zapovedal, da naj četrti dan po Luciji (to je 17. decembra) pride v Torcello pred razsodnika, da bo tudi sam odgovarjal piranski duhovščini in laikom v obravnavi. Če ga ne bo, bodo nadaljevali po pravu.

Na zaslišanju, ki je steklo **18. decembra** (CP I, št. 22, 23)¹⁶ so priče spraševali o statusu in imenovanju piranskega notarja Dominika, ki je piranskima zastopnikoma napisal poverilne listine, o verodostojnosti njegovih zapisov, o njunem imenovanju, o (ne)prisili duhovščine s strani laikov k zavzemanju stališč v zadevi, o njenem povezovanju z laiki proti koprskemu škofu, o škofovem izobčenju Pirančanov, o prizivu na papeža, o tradiciji plačevanja piranske oljne desetine in njeni namenski porabi. Nastopilo je dvanajst prič, ki so se izrekale v korist Pirančanov in ena, ki je pričala v korist škofa.

¹⁶ Objava drugega izvirmika o dogajanju: Luigi MORTEANI, Documento del 1220 circa: dodatek k članku: MORTEANI, Sulla lite per la decima dell' olio tra i vescovi di Capodistria ed il clero e popolo piranese, kot v op. 2, 259–265; Morteani je dogajanje časovno umestil »okrog leta 1220«. Kot dan zaprisege prič se v Morteanijevi predlogi omenja 14., kot dan zaslišanja pa 18. december.

Prezbiter Venerij je pod prisego izjavil, da je Dominik, ki je zapisal poverilni listini, s katerima sta diakon Artvik in Just na sodišču dokazovala, da je prvi zastopnik piranske duhovščine, drugi pa piranskih faranov, notar in da ga v piranskem kastru imajo za takega. Listine o pogodbah in drugih poslih ter oporoke, ki jih izdaja, veljajo za verodostojne. Venerij je bil prisoten, ko je Dominik prisegel kot notar pred grofom Bertoldom – ta je podestat Pirana za freisinškega škofa, ki je prejel to polnomočje od vladarja – in pred piranskim gastaldom Alberikom in piranskim ljudstvom. Grof je umestil Dominika za notarja z vrvice plašča. To se je zgodilo v četrti Domo v času prejšnjega štiridesetdnevnega posta pred veliko nočjo (pred 25. marcem). Na vprašanje, ali ima Artvik pooblastilo župnika in duhovnikov v obravnavani zadevi, je odvrnil, da so župnik, šolski mojster prezbiter Dominik in on sam v prisotnosti odvetnika 29. novembra v četrti Domo imenovali Artvika za svojega zastopnika. Hkrati so tam tudi gastald in piransko ljudstvo imenovali za svojega predstavnika Justa de Bona. Župnik, prezbiter Dominik in on sam Artvika niso imenovali pod prisilo laikov, ki jih niso nikdar silili k ničemur. V cerkvi so samo štirje duhovniki: župnik, prezbiter Dominik, on sam in Artvik. Niso se povezovali s farani proti škofu ne v tej ne v kaki drugi zadevi. Priča je izpovedala, da je na Veliki četrtek (22. marca) koprski škof zagrozil z izobčenjem piranske duhovščine, če bi se ta povezovala z laiki proti njemu. Župnik mu je tedaj dejal: »Ne moreš in ne smeš nas izobčiti, ker so župljani vložili priziv na papeža in se pravdajo s teboj. Če pa boš zmagal, bomo na tvoji strani.« Priča je glede oljne desetine zatrdila, da se spominja za 36 let nazaj škofa Bernarda, potem nekega drugega Tarvižana, ki je bil izvoljen, a ne posvečen, škofa Aldigerija in tega (Alderika), ki je sedanji škof. Pirančani jim niso nikdar plačevali desetine od olja, ampak so jo vselej izročali piranskima svečarjema diakonu Artviku in Valteriju ter portirju bratu Janezu; desetino so namenjali za cerkev Sv. Jurija in za druge piranske cerkve. Pobiranje desetine so jim naložili piranski župnik in duhovniki ter piranski gastald in ljudstvo. Farani plačujejo to desetino kot pravo desetino. Vsa se porabi za cerkveno razsvetljava. Priča se ni spomnila, da bi kdaj prišlo zaradi tega do nasprotovanja duhovnikom ali laikom: vsak pač prinese desetino svečarjem v cerkev. V nedeljo po Vseh Svetih (4. novembra) je koprski škof Alderik Pirančanom (zaradi neizročanja oljne desetine) prepovedal božjo službo. Da naj bi škof užival pravico/privilegij za prejemanje desetine piranskega olja, je priča izvedela šele dan prej na sodišču. Papeževega pisma, s katerim naj bi ta opozoril Pirančane, da morajo plačevati škofu oljno desetino, ni videla, niti slišala prebrati. Od desetih drugih stvari piranska duhovščina dobiva le četrtno, ostalo poberejo (škofovi) fevdalci. Priča je svobodna in ni podkupljena.

Svečar Valterij Janeza de Valtramo je pod prisego izjavil, da je Dominika postavil za notarja Bertold, grof piranskega kasta, ki je dobil to pooblastilo in grofovstvo od grofa Majnarda; ta je prejel grofovstvo od freisinškega škofa, ta pa od vladarja. Čeprav ni prisostvoval Dominikovi umestitvi v notariat, je zaslišani zatrdil, da imajo Dominika v Piranu za notarja in da njegove listine uživajo javno zaupanje. O imenovanju sobrata Artvika za zastopnika klerikov je izjavil isto kot prezbiter Venerij. Justa sta postavila za predstavnika piranski gastald in ljudstvo. To se je zgodilo v četrti Domo, priča pa se ni natanko spomnila, kdaj. Duhovnikov ni nihče prisilil, da se opredeljujejo v zadevi, svečar Valterij in njegovi predniki pa so štirideset in več let izročali oljno desetino cerkvi Sv. Jurija. To ni nikdar povzročilo nasprotovanj s strani škofa Bernarda in Aldigerija, samo s strani sedanjega škofa. Valteriju in diakonu Artviku so duhovniki in laiki zaupali pobiranje desetine, ki se porablja za popravilo in razsvetljava piranskih cerkva. Od desetine ostalih stvari je piranski duhovščini pripadala četrtna, tri pa škofovim vazalom. O škofovi pravici do dajatev in papeškem (opozorilnem) pismu (Pirančanom) je Valterij slišal šele dan prej. Je svoboden in nepodkupljen.

Portir Janez je tako kot prezbiter Venerij zatrdil, da je notarja Dominika postavil piranski podestat Bertold, ki ima to oblast od freisinškega škofa. V Piranu imajo Dominika za notarja in njegove listine za verodostojne, zaslišani pa sam ni bil prisoten ob Dominikovi notarski prisegi in umestitvi, do katere je prišlo pred kakega pol leta. O postavitvi zastopnikov Artvika in Justa je povedal isto kot Venerij: za prvo je le slišal, drugi je prisostvoval v četrti Domo.

Duhovščina je ravnala prostovoljno, brez prisile s strani gastalda in piranskega ljudstva. O izobčenju župnika in duhovščine zaslišani ni vedel nič. Duhovniki naj ne bi vedeli ničesar o škofovi pravici do desetine piranskega olja. Priča ni vedela za papeževo opozorilno pismo Pirančanom, da morajo plačevati škofu oljno desetino, niti za pooblastilo gradeškega patriarha za razsojanje v zadevi. Pirančani plačujejo oljno desetino v celoti cerkvi Sv. Jurija; izročajo jo svečarju, ki jo zaupa portirju Janezu v varstvo, ta pa jo deli po cerkvah; to dela že štiri leta. Že petdeset let se desetina pobira na opisan način: v njegovem času in v času njegovih predhodnikov Dominika, Amika, Janeza in Amika. Koprski škofje temu niso nikdar nasprotovali. Duhovniki od desetine ne zadržijo nič, ampak jo prepuščajo za cerkveno razsvetljava. Župnik in duhovniki so imenovali za pobiralca te desetine za potrebe cerkve Sv. Jurija diakona Artvika, gastald pa Valterija. O desetinah drugih stvari je povedal isto kot Valterij, o številu duhovnikov isto kot prezbiter Venerij. Tudi on je izjavil, da je svoboden in nepodkupljen.

Piranski sodnik Tiso je pod prisego izpovedal, da je Dominika postavil za notarja piranski grof Bertold, ki ima to polnomočje od grofa Majnarda; ta ga je dobil od freisinškega škofa, ki ga je prejel od vladarja. Dominika imajo v Piranu za notarja in njegove listine za verodostojne. Priča je prisostvovala imenovanju obeh piranskih zastopnikov v pravdi s koprskim škofom. Artviku so nalogo zaupali na predvečer Sv. Andreja (torej 29. novembra), Justu pa malo prej ali malo kasneje. Tiso je zanikal prisilo laikov nad duhovščino; tudi o izobčenju ni vedel nič, dokler ni slišal o tem pričati koprškega škofa na sodišču. Že petdeset let so piranski farani v miru plačevali desetino cerkvi Sv. Jurija in drugim cerkvam in nikoli škofu: niti Bernardu niti Ulriku niti drugim in to ni bil nikdar razlog za nasprotovanje, razen s strani sedanjega škofa. Pobiralce oljne desetine imenujejo župnik, duhovniki, gastald in ljudstvo, dajatev pa se v celoti porabi za popravilo cerkva in za cerkveno razsvetljava. Škof je ljudstvu prepovedal božjo službo v nedeljo po Vseh Svetih (4. novembra), kar je bilo po prizivu, ki ga je ljudstvo nekje v času štiridesetdnevnega posta (od 7. februarja do 25. marca) naslovilo na papeža. O škofovi pravici do oljne desetine in o papeškem pismu Pirančanom zaslišani ni vedel nič, dokler ni o tem slišal na sodišču. Bil je obveščen o pooblastilu gradeškega patriarha, ne ve pa, če ni bilo pridobljeno s pretvezo. Je svoboden in nepodkupljen.

Aldigerij de Cuniča je pod prisego izpovedal o notarju, da ga je postavil Bertold, ki je grof Pirančanov, to oblast je dobil od grofa Majnarda, ta pa od freisinškega škofa, ki jo je imel od vladarja. O času, kraju in o veljavnosti njegovih zapisov je povedal isto kot Tiso. Enako kot slednji je pričal, da duhovniki niso ravnali pod prisilo laikov, ter o postavitvi diakona Artvika za zastopnika župnika in duhovnikov. Ni vedel za izobčenje piranskega župnika in duhovščine s strani koprškega škofa. Duhovščina se ni povezovala z laiki proti škofu. O oljni desetini in desetini drugih reči ter o njihovih zbiralcih je povedal isto kot Tiso, taka tradicija pa naj bi trajala že petdeset let. Tudi o prepovedi opravljanja božje službe je izjavil isto kot Tiso. Dejal je, da so piranski farani že davno prej vložili priziv na papeža. Za privilegij, po katerem naj bi koprskemu škofu pripadala dajatev od piranskega olja, ni vedel, dokler ni bil prebran na sodišču. Povedal je, da je bilo papeževo opozorilno pismo Pirančanom izročeno gastaldu, po posvetu pa so zaradi njega vložili priziv na papeža. Pisma gradeškemu patriarhu in torčelskemu škofu ter gradeškemu proštu s pooblastili za odločanje v zadevi so mu bila znana; bila so pošteno pridobljena. Je svoboden in ni podkupljen.

Zapriseženi sodnik Janez Almerika je tako kot pred njim Aldigerij izpovedal, da je notarja postavil Bertold, da so njegovi zapisi verodostojni, da so diakona Artvika postavili za svojega zastopnika – sindika piranski župnik in duhovščina, da duhovščina ni ravnala pod prisilo laikov, da se ni povezovala z laiki proti koprskemu škofu ter da škof ni izobčil duhovščine. Povedal je tudi, da so Justa postavili za svojega predstavnika piransko ljudstvo in njihov gastald, ni pa se spomnil, kdaj. O oljni desetini, o več kot petdesetletni tradiciji njenega pobiranja in o desetini od drugih stvari, je izjavil isto kot Tiso. O prepovedi opravljanja božje službe je izpovedal isto kot Aldigerij. Do priziva na papeža je prišlo v času, ko je bil gradeški patriarh

Janez.¹⁷ Zaslišani ni slišal za škofov privilegij do dajatve od piranskega olja, dokler ni bil prebran na sodišču, niti za papeževo opozorilno pismo Pirančanom. Vedel je, da je bila sporna zadeva zaupana gradeškemu patriarhu Janezu. O pridobitvi pooblastil torčelskega škofa in gradeškega prošta je izjavil isto kot Aldigerij. Na zahtevo gastalda in ljudstva je proti koprskemu škofu 11. marca opravil priziv na papeža. Je svoboden in nepodkupljen.

Peter de Imena je glede postavitve notarja s strani piranskega grofa Bertolda, o poreklu njegovih pooblastil, o kraju in času dogodka ter o verodostojnosti notarjevih zapisov izjavil isto kot Aldigerij. Pač pa naj bi Bertold umestil notarja z rokavico. Kot Aldigerij je zanikal prisilo laikov nad duhovščino, ki je prostovoljno imenovala diakona Artvika za svojega zastopnika v zadevi. Koprski škof naj ne bi izobčil duhovščine. O postavitvi Justa za zastopnika je povedal isto kot Tiso, enako o plačevanju in zbiralcih desetine od piranskega olja in drugih reči. O prepovedi opravljanja božje službe v Piranu je povedal enako kot Aldigerij. Ljudstvo je vložilo priziv na papeža, ko se je Just vrnil iz Rima. Priča ni slišala za škofovo pravic do spornih dajatev in za papeževo opozorilno pismo Pirančanom. Ni vedela, če je bilo pooblastilo gradeškemu patriarhu in pooblastilo torčelskemu škofu in gradeškemu proštu za presojo zadeve pridobljeno s prevaro. Zatrnila je, da je svobodna in nepodkupljena.

Ulrik de Ripaldo je pod prisego izjavil tako kot Tiso: da je Dominika umestil v notariat Bertold, o kraju, času, o poreklu Bertoldove tovrstne oblasti, o verodostojnosti notarjevih zapisov. Notar naj bi bil umeščen z vrvice Bertoldovega kožuha. Priča je slišala za postavitev diakona Artvika za zastopnika duhovščine. Prisostvovala je, ko sta gastald in piransko ljudstvo na skupščini postavila Justa za svojega predstavnika. Duhovniki niso ravnali pod prisilo laikov in se niso povezovali z njimi proti škofu. Ulrik ni slišal, da bi škof izobčil duhovnike. O prepovedi opravljanja božje službe je povedal enako kot Tiso. Laiki naj bi vložili priziv 1. marca.¹⁸ Zatrnil je, da se spomni za šestdeset in več let nazaj, da so on, njegov oče in ded ter drugi Pirančani oljno desetino v miru izročali cerkvi Sv. Jurija. O pobiralcih desetine je izjavil isto kot Tiso. O škofovi pravici do piranske oljne desetine in o papeževem opozorilnem pismu Pirančanom ni vedel nič, enako ne o tem, ali je bilo pooblastilo torčelskemu škofu in gradeškemu proštu pridobljeno zvijačno. Vedel pa je, da je bila zadeva zaupana gradeškemu patriarhu. Spomnil se je, da je bilo v Trstu in Kopru sedem (!) škofov: Ditmar, Artvik, Bernard, Ulrik Tarvižan, sin Štefana iz Devina, Aldigerij in sedanji škof. Pirančani niso nikomur od njih izročali oljne desetine, kar doslej ni nikdar sprožilo nasprotovanj. O desetini drugih stvari je povedal enako kot prezbiter Venerij. Zatrnil je, da je svoboden in nepodkupljen.

Lovrenc de Marčana ni prisostvoval imenovanju notarja; povedal pa je, da ga imajo v piranskem kastru za notarja in njegove zapise za verodostojne. Njegova izjava o tradiciji prenosa oblasti na Bertolda se je skladala s Tisonovo. Slišal je za imenovanje piranskih zastopnikov. Bilo je objavljeno, da je diakon Artvik predstavnik duhovščine, Just de Bona pa laikov. Duhovščina ni bila pod prisilo, ampak je ravnala po lastni volji; ni se povezovala z laiki proti škofu. Zaslišani ni vedel za izobčenje duhovščine. O prepovedi božje službe je povedal isto kot drugi, o prizivu na papeža pa nič. Za šestdeset in več let nazaj se je spominjal, da so Pirančani oljno desetino brez nasprotovanja izročali cerkvi Sv. Jurija. Eden od zbiralcev desetine je duhovnik in ga imenujejo župnik in duhovščina, drugi je laik in ga postavljata gastald in ljudstvo. Pooblastili torčelskemu škofu in gradeškemu proštu sta bili pridobljeni pošteno. O patriarhovem pooblastilu je slišal, nič pa o škofovi pravici do piranske oljne desetine in o papeževem opozorilnem pismu Pirančanom. Izjavil je, da je svoboden in nepodkupljen.

Janez de Iname je pod prisego odgovarjal enako kot Aldigerij glede postavitve notarja, ki jo je opravil grof Bertold, o kraju in poreklu Bertoldovih pravic, o verodostojnosti notarjevih zapisov, o kraju in času ter o sami postavitvi diakona Artvika za zastopnika duhovščine. Ni se spomnil časa umestitve notarja. Enako kot Valterij je izjavil, da je Justa de Bona postavilo

¹⁷ Prim. op. 12.

¹⁸ Dejansko so ga vložili deset dni kasneje, 11. marca.

Ljudstvo za zastopnika v četrti Domo, vendar se ni spomnil, kdaj. Glede prisile in povezovanja duhovščine z laiki je povedal isto kot Aldigerij. O izobčenju duhovščine ni vedel nič, o prepovedi božje službe pa je izpovedal tako kot prezbiter Venerij. Enako kot Valterij je izjavil glede oljne desetine, ki da so jo laiki že štirideset let nazaj plačevali cerkvi Sv. Jurija, ki jo je uživala v miru, in glede imenovanja zbiralcev desetine. O papeškem opozorilnem pismu Pirančanom ni vedel nič, o škofovem privilegiju do piranske oljne desetine pa je slišal na sodišču. O pooblastilu torčelskega škofa in gradeškega prošta je povedal isto kot Aldigerij, pismo gradeškemu patriarhu pa je videl. Zatrnil je, da je svoboden in nepodkupljen.

Janez de Corvello je pod prisego izjavil isto kot prezbiter Venerij glede umestitve notarja, glede kraja in osebe, ki ga je imenovala, glede investiture z grofovskim plaščem, o verodostojnosti njegovih zapisov, o kraju in času postavitve Artvika za zastopnika duhovščine. Ni se spomnil časa, ko je bil notar umeščen; bil je poleg, ko sta gastald in ljudstvo postavila Justa de Bona za zastopnika, a se ni spomnil, kdaj. O prisili nad duhovščino in o njenem povezovanju z laiki je zatrdil isto kot Aldigerij. O prepovedi božje službe in o času, ko je prišlo do nje, je povedal enako kot prezbiter Venerij. Just in sodnik Janez sta marca v imenu Pirančanov vložila priziv na papeža proti škofu, kar je sam videl. O tridesetletni tradiciji oddajanja oljne desetine Pirančanov cerkvi Sv. Jurija, ki jo uživa v miru, je izpovedal isto kot prezbiter Venerij. O škofovi pravici do piranske oljne desetine in o papeškem opozorilnem pismu Pirančanom, da naj bi oljno desetino izročali škofu, ni vedel nič. Vedel je, da je pooblastilo za odločanje v zadevi dobil gradeški patriarh Janez, in izjavil, da sta pooblastilni pismi torčelskemu škofu in gradeškemu proštu pridobljeni na pošten način. Ni vedel za izobčenje duhovščine. Izjavil je, da je svoboden in nepodkupljen.

Albin de Donada je pod prisego povedal enako kot prezbiter Venerij,¹⁹ da je grof dežele Bertold umestil notarja, ter o kraju in osebah, po katerih je prejel to pravomočje, da imajo tega notarja za pravega, njegove zapise pa za verodostojne. Za postavitev diakona Artvika za zastopnika piranske duhovščine je slišal. Postavitvi Justa je prisostvoval in jo opisal enako kot Janez Corvello, časa, ko se je to zgodilo, pa si ni zapomnil. Laiki niso prisilili klerikov v zadevo, niso se z njimi povezovali proti škofu. Za izobčenje klerikov ni vedel. Kot prezbiter Venerij je izpovedal, da se oljna desetina že šestdeset let v miru izroča cerkvi Sv. Jurija in kdo jo pobira. Koprski in tržaški škofje niso nikdar doslej temu nasprotovali. O prepovedi božje službe je povedal isto kot prezbiter Venerij, o prizivu na papeža, škofovi pravici (do piranske oljne desetine) in papeževem opozorilnem pismu Pirančanom pa nič. Slišal je za pooblastilo gradeškega patriarha glede zadeve; pismi torčelskemu škofu in gradeškemu proštu sta pridobljeni pošteno in ne z lažjo. Zagotovil je, da je svoboden in nepodkupljen.

Prezbiter Peter je kot priča koprskega škofa pod prisego izpovedal, da ne ve, ali je Dominik, ki je zapisal listini piranskih zastopnikov diakona Artvika in Justa de Bona, notar ali ne. Menil je namreč, da Bertold, ki ga je umestil, nima te oblasti. O prisili piranske duhovščine s strani laikov ni slišal. Bil je poleg, ko je na veliki četrtek 22. marca koprski škof zapretil z izobčenjem piranske duhovščine, če bi se povezovala z laiki proti njemu. Že kakih osem let (od konca 1193) živi s tem koprskim škofom (Alderikom), prej pa približno dve (torej 1192 in 1193) z Aldigerijem. Oba sta od Pirančanov terjala oljno desetino, ki pa je oni niso plačevali. Zaslišani ni vedel, da je škof zato sprožil pravdo z njimi. Poslal jim je papeško pismo, v katerem jih je papež opomnil, naj izročajo škofu desetino olja, sicer bo papež sprejel sodbo, ki jo bo nad njimi izrekel škof. Pisma ni videl, slišal pa je o njem od sla, ki ga je prinesel, in od drugih, ki so bili z njim.

Obravnava se je nadaljevala šesti dan po Luciji, **19. decembra** (CP I, št. 20) Koprski škof in piranska zastopnika so prišli pred torčelskega škofa, ki je predstavljal papeško avtoriteto, kar je dokazal s pooblastilom. Zastopnika piranskega župnika in duhovščine ter župljanov je izprašal njun odvetnik Jakob Viatro. Povedala sta, da jih je koprski škof neupravičeno nadle-

¹⁹ Izjava te in sledeče priče: CP I, št. 23.

goval z izterjavo dveh delov desetini (za reveže in za gradnjo cerkva) in desetine od olja in drugih stvari. Koprski škof je odvrnil, da bi se bil pripravljen pogajati s pooblaščenimi osebami. Artvik in Just pa po njegovem nista prava zastopnika in zapisi, s katerima dokazujeta, da sta piranska poslanca, niso bili zapisani od notarja, ki bi ga umestil kdo s to oblastjo. Dodal je, da so bili duhovniki zastrašeni in prisiljeni od laikov v to zadevo in da so bili izobčeni, zato jih ne bi smeli poslušati. Predlagal je tudi, da naj torčelski škof zadeve ne nadaljuje ker je papeško pooblastilo pridobil z zvijačo. V njem ni omenjena škofova pravica do oljne desetine, niti papeško pismo, ki je zahtevalo od Pirančanov, naj izročajo škofu oljno desetino, niti pooblastilo v tej zadevi gradeškemu patriarhu. Izjavil je, da ni nikdar dobil niti kapljice olja od teh župljanov. Piranska zastopnika pa sta s svojimi odvetniki trdila, da sta pravnomočna zastopnika, da so zapisi ki to dokazujejo, delo notarja, ki ga je umestila oseba, ki je imela to oblast. Tega notarja imajo v Piranu za javnega notarja, njegove pogodbe pa veljajo za verodostojne, po njih se tudi razsoja na sodišču. Povedala sta, da imata naročilo župnika in duhovščine ter župljanov, da postopata in jih branita v pravdi, in obljubila, da bosta spoštovala odločitev razsojevalcev. Izjavila sta, da duhovščine laiki niso silili v pravdo, niti ni bila izobčena iz dveh razlogov: ker je škof izjavil, da jih je izobčil pod pogojem, če bi se povezovali proti njemu z laiki – česar oni niso storili –, in ker izobčenje, tudi če bi do njega prišlo, ne bi veljalo zaradi pritožbe piranske duhovščine in laikov na papeža proti škofu. Odvetniki piranskih zastopnikov so zatrtili, da je pooblastilo veljavno, ker ni bilo pridobljeno s prevaro. Čeprav v njem ni bilo omembe škofovega privilegija in papeževega pisma z opominom Pirančanom, naj ne bi bilo neveljavno, saj naj v pooblastilnih pismih ne bi bilo potrebno omenjati dokumentov strank. Tudi dejstvo, da v papeškem odloku ni bilo omembe pooblastila pokojnemu gradeškemu patriarhu, naj odloku ne bi jemalo veljave. Taka omemba bi bila potrebna, če bi se zadeva, poverjena enemu, zaupala drugemu. Omemba prvega pooblastila v drugem bi namreč jemala pristojnost prvim razsodnikom, izostanek omembe pa naj bi pomenil, da sta veljavni obe pooblastili. V konkretnem primeru je pravnomočje prvega razsodnika (gradeškega patriarha) prenehalo z njegovo smrtjo, zato naj bi bila omemba prejšnjega pooblastila odveč, ker ga je izničila pooblaščenčeva smrt. Torčelski škof, ki je začel izgubljeni potrpljenje, je dejal koprskemu škofu, naj dokaže svoje ugovore, prvega, drugega, tretjega, desetega ali stotega: pripravljen ga je poslušati. Ker škof ni dokazal ničesar, je torčelski škof zaključil z besedami: »Zapise o pooblastilu zastopnikov imam za verodostojne, razen če bi se dokazalo obratno«. Koprski škof se je tedaj šel posvetovati in po povratku začel vnovič zatrjevati, da so bili duhovniki v zadevo prisiljeni in prosil torčelskega škofa, naj jih pripravi do tega, da se razidejo z laiki. Torčelski škof ga je zavrnil: »Duhovniki zatrjujejo, da se niso povezali z laiki in niso ravnali pod prisilo, kako naj se torej osvobodijo od njih?« Koprski škof je nato prinesel na sodišče zapis, kjer je pisalo, da je piranski župnik pred nekaterimi osebami izpovedal, da ne od sam ne njegovi sobratje niso pisali rimskemu sedežu proti škofu v zadevi, ki jo ima s piranskimi župljani; on in njegovi sobratje naj bi bili prisiljeni poslati sobrata diakona Artvika, da bi pričal zanje, da niso nikdar izročali oljne desetine. Torčelski škof je pregledal dokument in odgovoril, da iz njega ni videti, da bi bila duhovščina prisiljena k svojemu ravnanju. Nato je koprski škof izjavil, da ima privilegij rimske stolice (do pobiranja piranske oljne desetine) in ga je pokazal na sodišču. Odvetniki piranskih zastopnikov so koprškega škofa vprašali, če namerava zahtevati omenjene desetine na podlagi privilegija. Odvrnil je, da zahteva desetine tako s pravom privilegija kot z drugimi utemeljitvami, ki jih ima. Piranski odvetniki pa so še naprej zanikali, da bi mu dolgovali desetine, ker so jih župnik in duhovščina v miru uživali štirideset let. Tudi koprski škof je izjavil, da njegovi predniki, tržaški škof Bernard in koprski škof Aldigerij, kolikor ve, niso nikdar prejeli piranske oljne desetine. Torčelski škof je želel zadevo nadaljevati, koprski pa je vložil priziv na papeža. Potem je pripeljal pričo prezbitera Petra, ki je prisegel, da bo govoril resnico za obe strani. Ko pa je torčelski škof želel sprejeti tudi pričo nasprotni strani, je koprski vložil nov priziv na papeža. Ker v naročilu ni bil predviden ukrep priziva in ker je po prizivu priča prišla, iz česar je bilo sklepati, da se je škof prizivu odpovedal, je

torčelski škof nadaljeval s pravdo in sprejel priče, ki so jih predlagali zastopniki. Koprskemu škofu je ukazal, naj mu še isti dan pošlje vprašanja, ki bi jih zastavili pričam obeh strani, česar pa tistega dne koprski škof ni storil.

Torčelski škof Lenart očitno ni bil naklonjen koprskemu. To je razvidno iz odloka, ki ga je **21. decembra** sprejel in dal zapisati v svoji škofovski palači kot papeški opolnomočenec v pravdi glede desetine olja in drugih stvari med koprskim škofom ter piranskim župnikom, duhovščino in farani (CP I, št. 25). V njem je ugotovil, da je koprski škof nad Pirančani izrekel ukrep prepovedi božje službe že po tem, ko je bil na papeža zaradi pravde naslovljen priziv in je papež reševanje zadeve poveril pristojnim, zaradi česar je torčelski škof v imenu papeža in svojem omenjeno prepoved preklical in je piranskim župljanom dovolil božjo službo.

Še istega dne je v Rialtu diakon Tomaž v imenu papeža, torčelskega škofa in gradeškega prošta pozval koprskega škofa naj naslednjega dne (22. decembra) pred 9. uro zjutraj pride pred razsodnika v Torcello (CP I, št. 26). Če želi opustiti priziv, ki ga je proti njima naslovil na papeža in pripeljati svoje priče, jih bosta razsodnika sprejela. Če želi odlog za privedbo prič, mu bosta določila ustrezen rok. Priče, ki bodo zaslišane po 9. uri, bodo v pravdi najavljene in obravnavane po pravu.

Očitno je poziv naletel na gluha ušesa, saj je teden dni kasneje (**28. decembra**) v Rialtu prišlo do novega poziva koprskemu škofu s strani Angela Seio, poddiakona Sv. Marka, ki je ravnal v imenu torčelskega škofa in gradeškega prošta (CP I, št. 27). Koprski škof naj bi se v četrtek 3. januarja zglasil pred razsodnikoma pri Sv. Mariji Formosi, če bi bil tam tudi torčelski škof. Če pa tega ne bi bilo, bi moral koprski škof, če bi želel kaj povedati o svoji ali piranskih pričah, priti pred razsodnika v Torcello.

Angel Seio se je tudi **2. januarja 1202** v Benetkah obrnil s pozivom na koprskega škofa (CP I, št. 28). Rekel mu je: »Gospod škof, zadnjič sem vam v imenu torčelskega škofa, gospoda Lenarta in gradeškega prošta Štefana zapovedal, da pridete jutri v Benetke, če bo tam tudi torčelski škof, ker pa ne more priti, vam v imenu razsodnikov naročam, da v Torcellu pred njima predstavite svoj privilegij in dokaze, če jih imate.«

Koprski škof se tudi temu vabilu ni odzval. Tako se je **5. januarja** v Rialtu Aureus, duhovnik Sv. Marije iz Torcella v imenu razsodnikov torčelskega škofa Lenarta in gradeškega prošta Štefana pisno obrnil nanj z besedami: »... ukazujem vam ..., da pridete prihodnji ponedeljek (7. januarja, op. a.) pred razsodnika v Torcello, da boste slišali razsodbo v zadevi glede oljne desetine, o kateri se pravdate s piransko duhovščino in župljani« (CP I, št. 29).

Omenjenega dne **7. januarja** sta v Torcellu torčelski škof Lenart in gradeški prošt kot papeška poobleščenca za razsojanje v pravdi glede oljne desetine med koprskim škofom Alderikom in piranskima zastopnikoma diakonom Artvikom kot predstavnikom duhovščine in Justom kot predstavnikom župljanov, brezprizivno ugotovila, da koprski škof zahteva desetino, za katero oba piranska zastopnika trdita, da se je vedno v miru in brez nasprotovanj plačevala piranski cerkvi Sv. Jurija. Razsodnika sta slišala razloge obeh strani in zaslišala priče; zadevo sta preučila in se o njej posvetovala z modreci. Ker je piranska cerkev petdeset in več let v miru prejemale oljno desetino, sta to prisodila cerkvi Sv. Jurija, piranska zastopnika pa v imenu papeža osvobodila zahtev koprskega škofa (CP I, št. 30). Še istega dne je v Torcellu gradeški prošt pisno potrdil tudi odlok torčelskega škofa Lenarta, s katerim je ta 21. decembra ukinitel prepoved opravljanja božje službe, ki jo je Pirančanom izrekel koprski škof (CP I, št. 31).

Razsojanje opata iz kraja San Felice in šmohorskega župnika iz škofije Castello

S tem je bila opravljena »prvostopenjska« odločitev, kar moremo sklepati iz zapisa papeža Inocenca III. izdanem **9. marca 1202** v Lateranu (CP I, št. 32): Papež se je v njem obrnil na opata iz kraja San Felice in na Lovrenca, šmohorskega župnika iz škofije Castello. Navedel je, da je prejel pritožbo koprskega škofa, iz katere je razvidno, da je papež pred časom ukazal

Pirančanom, da morajo koprski škofiji plačevati oljno desetino, sicer bo potrdil sodbo, ki jo bo nad njimi izrekel koprski škof. Pirančani so se obrnili na gradeškega patriarha, nato pa na torčelskega škofa in gradeškega prošta. Slednja sta, potem ko je bil na papeža naslovljen priziv zoper koprskega škofa, razglasila rzsodbo. Zaradi tega so se poslanci obeh strani obrnili na sveto stolico. Papež je zadevo izročil naslovnikoma z ukazom, naj raziščeta razlog za priziv, rzsodbo pa potrđita ali razveljavita.

V cerkvi Sv. Apolinarija pri Kopru je **16. junija** Dominik sin Dominika de Donda prinesel koprskemu škofu Alderiku listino Lovrenca, kanonika cerkve Sv. Marka in Lenarta, opata iz San Felice, novih rzsodnikov v sporni zadevi CP I, št. 33).

Pravda je krenila v drugi krog. **26. julija** so v Piranu župnik in duhovniki imenovali svojega sobrata diakona Artvika za zastopnika pred novima papeškima poverjenikoma v pravdi s koprskim škofom gospodom Alderikom glede očitkov, da škofu ne izkazujejo dolžne spoštljivosti in so naklonjeni laikom, ki škofu nasprotujejo (CP I, št. 35). Duhovniki so izjavili, da bodo spoštovali odločitev svojega zastopnika.

Pred rzsodiščem v Rialtu **29. julija** se je ponovila stara zgodba: koprski škof Alderik je ugovarjal zastopstvu diakona Artvika (CP I, št. 34). Trdil je, da njegov zapis o poverjeništvu ni delo javnega notarja in da je bil Artvik izobčen, ker je on sam izobčil piranske duhovnike, če bi se povezovali z laiki proti njegovi časti in pravici. Artvik je po odvetniku zatrdil, da je njegovo pooblastilo izdelal notar, ki ga imajo v piranskem kastru za notarja, njegove izdelke pa za verodostojne; ni bil izobčen, ker se duhovniki niso povezovali z laiki proti škofu. Stranki sta se glede teh vprašanj prepirali, piranski zastopnik pa je takoj dokazal, da je to, kar je trdil o notarju, res. Rzsodnika sta se posvetovala in sklenila, da sprejmeta zapis o zastopstvu za verodostojen in za delo pravega notarja. Strankama sta za nadaljevanje razprave določila rok deveti dan po Sv. Mihaelu (8. oktober).

Rok je bil dovolj oddaljen, koprski škof pa ni miroval. **12. avgusta** je v Rialtu odvetnik prezbitera Prosdocima, zastopnika koprškega škofa Alderika v prisotnosti piranskega župnika, prezbitera Venerija in diakona Artvika – zastopnika piranskih duhovnikov – izjavil, da so piranski župnik in duhovščina sklenili zaroto z laiki proti koprskemu škofu. Od papeških rzsodnikov Lenarta in Lovrenca je zahteval, naj duhovnike prisilita k dolžnemu zadoščanju. Odvetnik duhovnikov pa je odvrnil, da duhovniki niso sklepali zarote z laiki proti škofu in da so mu vedno izkazovali dolžno čast in spoštovanje po pravu njegove cerkve (CP I, št. 36). O izobčenju ni bilo govora, zato se je pravda začela. Zastopnik škofa je po svojem odvetniku prosil za odlok, da bi lahko dokazal zaroto. Nasprotna stran je temu ugovarjala, češ da je škof to zadevo predložil v presojo že prejšnjima papeškima pooblaščenima rzsodnikoma, torčelskemu škofu in gradeškemu proštu, ki sta jo raziskala in zaslišala priče. Protizakonito bi bilo z novimi dokazi ta proces obnoviti, ker ni bilo novega sklepa o tem in ker bi naj bilo tega in naslednjega dne zaslišanje in soočenje strank. Sodnika sta se posvetovala in sklenila, naj stranki prideta prednju 9. dne po Sv. Mihaelu (8. oktobra).

Rzsodnika sta **9. oktobra** v Rialtu zaslišala koprškega škofa (CP I, št. 37). Zaslišanju sta prisostvovala tudi piranska zastopnika diakon Artvik in Just. Opat iz San Felice je vprašal koprškega škofa, če so o zadevi, ki jo je sprožil zaradi izobčenja Pirančanov, razpravljali že pred prejšnjima rzsodnikoma, torčelskim škofom Lenartom in gradeškim proštom Štefanom in če so bile o tem zaslišane priče. Škof je pritrdil in povedal, da je sam tedaj pripeljal eno pričo.

Razsojanje tržaškega škofa

Koprski škof ni bil zadovoljen s potekom dogodkov in je sklenil vzeti vajeti v svoje roke. Vnovič se je obrnil na papeža. Ta se je **16. novembra 1202** iz Laterana pisno obrnil na tržaškega škofa (CP I, št. 38). Omenil je, da ga je koprski škof obvestil, da mu piranski župnik in duhovniki, ki so podrejeni njegovi škofiji, ne izkazujejo dolžne pokorščine, zato jih je izobčil,

oni pa naj bi kljub izobčenju opravljali božjo službo, pa tudi sicer naj bi bili neprimerno žaljivi do njega. Papež je naročil tržaskemu škofu, naj izobčene duhovnike, če res kljub prepovedi opravljajo božjo službo, kaznuje s kanonsko kaznijo. Glede drugih zadev naj bi sklical strani, jih zaslišal in brezprizivno ukrepal ter preprečil poskuse piranskega župnika in duhovščine, ki so jih v času izobčenja naperili proti koprskemu škofu. Priče naj bi pripravil do tega, da bi govorile resnico. V ločenem dopisu je papež **24. novembra** iz Laterana pisal tržaskemu škofu tudi glede piranske oljne desetine in mu odločitev o njej zaupal v presojo s prošnjo, naj skliče in zasliši obe strani (CP I, št. 39).

Tržaški škof Gebard je očitno zavzel že vnaprejšnje stališče, o čemer govori zapis iz **13. januarja 1203** (CP I, št. 40). Ko sta prišla piranska predstavnika prezbiter Venerij in Just de Bona v Milje predenj zaradi pravde o oljni desetini, je od njiju zahteval dokazili, da zastopata piransko duhovščino in laike. Poverilni listini sta mu izročila pod pogojem, da jima ju bo vrnil, česar pa ni hotel storiti. Zahteval je, da v njegovi prisotnosti poravnata račune s koprskim škofom. Ko sta se želela o tem posvetovati, je svetovalcem prepovedal, da bi jima pomagali z nasveti. Just je zahteval, da notarji to zapišejo, pa jim je škof to prepovedal. Venerij in Just sta ga zavrnila kot pristranskega in vložila priziv na papeža. Dogodek je opisal prav tisti piranski notar Dominik, ki mu je koprski škof osporaval notariat.

8. februarja je prišlo v Miljah do zaslišanj CP I, št. 41). Na njih so sodelovali le pristaši koprškega škofa, ki so si prizadevali očrniti Pirančane in njihovo duhovščino. Poudarjali so, da je piransko oljno desetino zahteval že prejšnji koprski škof ne šele sedanji.

Janez Scrato, kanonik koprške cerkve je pod prisego izpovedal, da je bil na Veliki četrtek pred tremi leti (6. aprila 1200) zraven, ko je koprski škof Alderik nagovoril piranskega župnika in duhovnike, češ da je izvedel, da se povezujejo z laiki proti njemu v zadevi glede oljnih desetini. Zato se jih je odločil izobčiti ob ugasnjenih svečah. Župnik Ulrik je dejal, da izobčenje ni potrebno, ker ne bodo več počeli tega, kar je razlog za izobčenje. Že naslednje leto pa je po Velikem četrtku (po 22. marcu 1201) škof sklical generalni kapitelj. Tam se je piranskim duhovnikom odpovedal, ker so poslali v Rim Justa kot zastopnika proti njemu. Izgovarjali so se, češ da so Justa poslali v Rim piranski laiki in ne oni, a jim je škof dokazal svoj prav s papeškim pismom, ki se je sklicevalo nanje. Povedal jim je, da jih ima v primeru, da so se prostovoljno povezali z laiki za izobčene, če pa so bili v povezavo prisiljeni, pa ne. O tem jih je natančno zasliševal, oni pa so se izgovarjali, da niso mogli ravnati drugače, ker gre za njihove roditelje, prijatelje in sorodnike, ki ne morejo zapustiti drugi drugih. Zatrdili so, da ne oni ne njihovi predhodniki niso nikdar prejeli piranske oljne desetine. Priča je zagotavljala, da Pirančani niso nikdar dajali nobeni cerkvi desetinske dajatve od olja.

Diakon Just je pričal enako kot Janez, dodal pa je, da je bil v kapeli Sv. Benedikta, ko je škof piranskemu župniku in njegovim sobratom povedal, da so se piranski župljani dovolj dolgo izmotavali in da jih ne bo več prenašal. Od duhovnikov je zahteval, naj župljane opozorijo, naj mu izročijo oljno desetino do Vseh svetih (1. novembra), nato pa je rok podaljšal za tri dni. Če dotlej ne bi prejel dajatve, naj bi piranska duhovščina piranskim župljanom z izjemo otrok odrekla božjo službo. Priča je izjavila, da je tudi Aldigerij, predhodnik sedanjega škofa, zahteval desetino od Pirančanov in je glede tega posredoval gradeškemu patriarhu tudi papeško pismo. Ko je on sam nesel Pirančanom vabilo gradeškega patriarha s papeževim sporočilom, so ga ti napadli z golimi meči (*ipsi evaginatīs gladiis surrexerunt in eum*).

Duhovnik in kanonik Martin in zakladnik in kanonik Vital sta povedala vse tako kot prej Janez.

Pirančanov na zaslišanje ni bilo. Tržaški škof je razveljavil sodbo torčelskega škofa in gradeškega prošta, za piranskega župnika in duhovnike, ki so jih v času izobčenja zalotili, da so opravljali božjo službo, pa je zahteval, da se izločijo iz Cerkve. Pirančane je obsodil na plačevanje oljne desetine (CP I, št. 42).

Razsojanje padovanskega škofa

Tudi ta sodba ni zdržala. Pirančani so se zaradi škofovega pristranskega ravnanja pritožili, papež pa je za prizivnega sodnika imenoval padovanskega škofa Gerarda. Ta je **5. junija 1203** zaslišal priče za Pirančane (CP I, št. 43). Najprej so opisali sporni postopek tržaškega škofa v Miljah.

Artvik, sin Adalgerija iz Pirana je povedal, da je bil pozimi v Miljah, ko je tržaški škof v prisotnosti koprskega škofa piranskima zastopnikoma Justu in duhovniku Veneriju povedal, da mu je papež zaupal v presojo zadevo med Pirančani in koprskim škofom glede oljne desetine. Piranska predstavnika sta želela nasvet prisotnih, ki pa jim je škof prepovedal dajanje nasvetov. Tudi piranskemu notarju Dominiku, ki sta mu naročila, naj zapiše, kaj se je zgodilo, je škof zagrozil z izobčenjem, če bi to storil. Piranska predstavnika sta vložila priziv na papeža, ker se jima je zdel razsodnik pristranski. Podobno sta izpovedali še priči Janez de Ripaldo in Janez prezbitra.

1. julija 1203 je bil zaslišan še Pirančan Papo (CP I, št. 43). Tudi on je bil skupaj s piranskima pooblaščenca v Miljah, ko je dal tržaški škof prebrati papeško pismo. Piranska zastopnika sta želela, da jima pismo izroči, da bi se o njem posvetovala. Škof jima ni dal pisma ampak prepis. Piranska predstavnika sta se želela posvetovati. Škof jima je odgovoril po nemško (*teotonica lingua*), česar priča ni razumela. Ko pa sta se predstavnika Pirana obrnila na dva od prisotnih za nasvet, sta ta odgovorila, da jima je škof prepovedal, da bi jima svetovala. Pirančana sta škofu očitala pristranskost in naročila notarju Dominiku, naj napiše priziv na papeža. Škof je notarju zagrozil z izobčenjem, če bi to storil, češ da bo njegov lastni notar zapisal, kar je potrebno, papež pa je njemu samemu zaupal zadevo v brezprizivno presojo.

V piranskem arhivu hranijo tudi sočasni dokument iz **1203**, ki razčlenjuje potek dotedanjih pravnih postopkov v zadevi. Z obsežnimi utemeljitvami in podrobnim sklicevanjem cerkveno pravo utemeljuje, da je bila pravilna sodba gradeškega prošta in torčelskega škofa, ne pa tista tržaškega škofa (CP I, št. 44).

Padovanski škof Gerard je o zadevi razsodil **18. oktobra 1203** (CP I, št. 45). Skliceval se je na papeško pismo, ki je omenjalo da je papež pravdo med koprskim škofom in piransko duhovščino in ljudstvom najprej zaupal torčelskemu škofu Lenartu in gradeškemu proštu Štefanu, ki sta z razsodbo razveljavila obtožbe koprskega škofa proti Pirančanom. Koprski škof je vložil priziv na papeža, ki je zadevo poveril opatu iz kraja San Felice in proštu Sv. Marka. Škof je zaman predložil več ugovorov, ki jih razsodnika nista upoštevala, zato se je vnovič pritožil papežu in ga po poslancu nagovoril, naj za razsodnika imenuje tržaškega škofa. Ta je sklical obe strani potem pa z vsemi sredstvi preprečeval, da bi Pirančani pridobili nasvet ali naklonjenost; zato so njegovo razsodbo odklonili in vložili priziv na papeža, ki je nadaljnje reševanje pravde poveril padovanskemu škofu. Padovanski škof je razsodbo torčelskega škofa in gradeškega prošta razglasil za nično, češ da je bila izpeljana pravno nepravilno. Razveljavil pa je tudi razsodbo tržaškega škofa.

Ta odločitev ni zadovoljila nobene od strani. Koprski škof je **18. oktobra 1203** v Padovi vložil priziv na papeža (CP I, št. 46), ker je padovanski škof, potem ko je razveljavil razsodbo torčelskega škofa in gradeškega prošta proglasil za neveljavno tudi razsodbo tržaškega škofa. Padovanski škof mu je ugovarjal, da ne dovoli priziva, ker mu je bila pravda zaupana brezprizivno.

Piranska stran pa ni bila zadovoljna, ker je padovanski škof razveljavil zanje ugodno razsodbo torčelskega škofa in gradeškega prošta. **18. oktobra 1203** sta se diakon Artvik in Just de Bona, predstavnika piranske duhovščine in laikov pritožila zoper razveljavitev in vložila priziv na papeža (CP I, št. 47). Tudi njun priziv je padovanski škof zavrnil, češ da je njegova odločitev brezprizivna. Pirančani so **oktobra 1203** pisali papežu in ga prosili, naj potrdi kate-ro od sodb, sicer naj v celoti vnovič sproži postopek (CP I, št. 48).

Koprski škof je Pirančane kaznoval z novo prepovedjo opravljanja božje službe, zato so se ti **januarja 1204** vnovič obrnili na papeža s prošnjo, naj jih zaščiti in škofa kaznuje (CP I, št. 49). Ta priziv, ki sta ga vložila piranska zastopnika diakon Artvik in Just de Bona, so potrdili tudi piranski župnik, duhovščina, gastald in ljudstvo (CP I, št. 50).

Končno razsojanje škofov iz Ferrare in Chioggie

Papež si je prizadeval pripeljati razsodbo do konca. Prosil je, naj to nalogo prevzmeta ferrarski škof Hugo/Hugec (1190–1210)²⁰ in chioggianski škof Dominik (1203–1218),²¹ ki sta o tem pisala koprskemu škofu (CP I, št. 51). Prosila sta ga, naj pride pred njiju in prekličé prepoved opravljanja božje službe Pirančanom. Škof se vabilu ni odzval in tudi ni hotel umakniti prepovedi verskih obredov, ki je bila povod za piranski priziv na papeža. Chioggianski škof Dominik je v svojem in v imenu ferrarskega škofa **3. marca 1204** sam preklical interdikt nad Pirančani (CP I, št. 52).

Pobudo je zdaj prevzela piranska stran. Piranska zastopnika diakon Artvik in Just de Bona sta se v imenu piranske cerkve Sv. Jurija, drugih cerkva in revežev obrnila na papeška razsodnika s prošnjo, naj posredujeta, da bo koprski škof Pirančanom vrnil desetino vina, žita, živine in drugih stvari, ki si jih protipravno lasti, v skupni vsoti 1000 beneških liber (CP I, št. 53).

Škof iz Chioggie je **septembra** v svojem in v imenu ferrarskega škofa povabil za 7. oktober obe strani v Chioggio, kjer naj bi predstavili svoje argumente (CP I, št. 54).

13. oktobra so v Ferrari obnovili celoten postopek (CP I, št. 55). Jernej, zastopnik koprškega škofa, je razsodnikoma izročil zapis ki je vseboval zahtevo, da morajo Pirančani plačevati oljno desetino koprski škofiji, ki ima papeški privilegij zanjo. Dajatev naj bi poravnali za vseh preteklih štirideset let. Razsodnika sta zapis podpisala, potem pa ga izročila piranskima predstavnikoma diakonu Artviku in Justu de Bona, ki sta zatrdila, da do oljne desetine ni upravičen koprski škof, ker je njeno pobiranje predpisala piranska cerkev Sv. Jurija. V svojem zapisu, ki sta ga izročila razsodnikoma, sta zatrjevala, da koprski škof neupravičeno zadržuje četrtno desetino vina, žita, živine in drugih stvari, ki služi za izgradnjo piranskih cerkva, in četrtno za reveže razen oljne desetine. Od škofa sta zahtevala vračilo v višini 1000 liber. Razsodnika sta tudi ta zapis podpisala in ga izročila Jerneju, ki je izjavil, da koprski škof ni dolžan dati revežem in cerkvam omenjenih dveh četrtin desetine. Nastali spor naj bi razjasnile štiri priče: Peter de Varia, Dominik de Donda, Janez de Artigunda in Peter de Aço.

Še istega dne so jih zaslišali (CP I, št. 58). Peter de Valeria (!) je pod prisego povedal, da na Piranskem vsi izročajo desetino piranski cerkvi. Kolikor se spominja, so Pirančani – a ne vsi – doslej štirideset let vsako leto plačevali oljno desetino cerkvi Sv. Jurija. Tudi sam ji je plačeval od svojega olja. To je vedel, ker je bil vedno, kadar se je pridelovalo olje in se je plačevala desetina, na Piranskem. Duhovščina in laiki izberejo dva pobiralca oljne desetine, ki nato olje delita po cerkvah za njihovo razsvetlavo, za nakup knjig, cerkvenih oblačil in okrasja. Piranska cerkev je župna cerkev, podrejena je koprski. Za časa škofa Bernarda koprška cerkev ni bila škofijska, ampak je bila kot župna podrejena tržaški škofiji.²² Šele po smrti omenjenega

²⁰ GAMS, 694.

²¹ GAMS, 785.

²² Koprška cerkev naj bi imela škofijsko tradicijo iz pozne antike; po kasnejšem izročilu naj bi bil prvi koprski škof 524 *S. Nazarius*, sledili naj bi mu: 557 *Maximilianus*, 567 *Agatho*, 757 *Joannes*, 766 ali prej *Senator*, prim. GAMS, 782. Rajko Bratož označuje teze raziskovalcev o nastanku škofije v prvi tretjini 6. stoletja za "presežene", pač pa je po njegovem mnenju zanesljiv obstoj škofije v Kopru v zadnjem desetletju 6. do tretjega desetletja 7. stoletja. Po nepreverljivih podatkih iz Dandulove kronike iz okrog srede 14. stoletja (Andreae DANDULI ducis venetiarum Chronica per extensum descripta, aa. 46–1280 d. C. /izd. Ester PASTORELLO/, *Rerum Italicarum Scriptores XII/1*, Bologna 1938–1958) naj bi bila koprška škofija obno-

škofa naj bi koprška cerkev postala škofijska. Tržaški škofje so tri dele desetine ostalih stvari podelili v fevd, ne da bi od njih odtegnili delež za piranske reveže in za gradnjo cerkva. Omenjeni fevdalci so zdaj fevdalci koprškega škofa. Zaslišani ni ne videl ne slišal, da bi se oljna desetina izročala kakemu škofu – ne tržaškemu ne koprskemu. Tudi Dominik de Donda, Janez de Artigonda in Peter de Acio (!) so povedali isto.

Rok za nadaljevanje pravde je bil določen za petnajst dni po pepelnični sredi (23. februarja), to je za 10. marec 1205. Zastopniki obeh strani naj bi s svojimi obrazložitvami prišli v Chioggio pred razsodnika (CP I, št. 56). Če se katera od strani ne bi odzvala vabilu, bi poslušali razloge druge. **Oktobra** so sestavili tudi vprašalnik, po katerem naj bi pričé izprašali (CP I, št. 57). Zadeval je vprašanja o sedemdesetletni tradiciji, po kateri je piranska oljna desetina pripadala cerkvi Sv. Jurija in drugim cerkvam; koliko ugovarjanja je to zbuvalo; ali je piranska cerkev krstna; ali škof dobiva v celoti desetino vina, žita, živine in drugih stvari razen oljne desetine, ki je namenjena razsvetljavi cerkve Sv. Jurija in drugih piranskih cerkva; če je prišlo do sporov, kdo jih je reševal, kdaj, pred katerimi pričami; ali si koprski škof lasti četrtino desetine vina, žita in drugih stvari, namenjeno za gradnjo cerkva in za reveže razen oljne desetine itd.

4. marca 1205 so piranski konzuli in ljudstvo vnovič pooblastili za svojega zastopnika v zadevi s koprskim škofom svojega someščana Justa de Bona (CP I, št. 60).

V novem postopku (CP I, št. 59) je Konstantin de Revolto iz Pirana pod prisego zatrnil, da v Piranu vsi dajejo oljno desetino piranski cerkvi, kar je videl in se spominja za štirideset let nazaj. Vedno, ko se je stiskalo olje in izročala desetina, je bil v Piranu. Tudi sam jo je vselej dajal piranski cerkvi. Za časa tržaškega škofa Bernarda je skupaj z diakonom Vitalom deset let pobiral to dajatev. Po običaju sta bila pobiralca dva, enega je izbrala duhovščina, drugega laiki. Onadva sta delila olje za cerkveno razsvetljava ali ga prodajala, za izkupiček pa kupila blago in knjige in ostalo nujno okrasje za potrebe cerkve. Piranska cerkev je župna, je pod koprsko škofijsko cerkvijo, ki pa v času škofa Bernarda ni bila škofijska, ampak župna in podrejena škofijski cerkvi v Trstu. Šele po Bernardovi smrti naj bi bil v koprski cerkvi škof. Piranska duhovščina prejema četrtino desetine od ostalih stvari, tri četrtine ki pripadajo koprskemu škofu, pa so v celoti podeljene v fevd vključno z delom za reveže in za gradnjo cerkva. Zaslišani ni videl, ne slišal niti ne verjame, da bi tržaški ali koprski škof kdaj prejemale piransko oljno desetino. Izjavil je, da ni podkupljen.

Dominik Pantanus iz Pirana je povedal isto kot predhodnik, ni pa se spomnil štiridesetletne prakse pobiranja oljne desetine, niti ni vedel, ali je bil vselej prisoten ob njeni oddaji. Tudi ni pobiral desetine in ni vedel, da je koprski škof oddal tri dele desetine ostalih stvari v fevd; to je le slišal.

Pirančan Janez de Stanunto je povedal enako kot Dominik, le da je njegov spomin o praksi pobiranja oljne desetine segal petdeset let nazaj. Sam naj bi jo štirideset let plačeval piranski cerkvi, prej pa videl to početi svojega očeta in prednike.

Tudi izpoved Ambroža de Armelenda se je skladala s Konstantinovo, o pobiranju oljne desetine se je spomnil za štirideset let nazaj, ni pa je pobiral.

11. maja sta oba razsodnika v Ferrari določila četrti dan pred Šmohorjem (torej 8. julij) kot datum za nadaljevanje zaslišanj (CP I, št. 61). Zadnje zaslišanje, ki bi mu sledila sodba, naj bi bilo zadnje nedeljo pred Sv. Mihaelom, torej 25. septembra.

Pred nadaljevanjem julijskega dela postopka so piranski konzuli in ljudstvo vnovič imenovali za svojega predstavnika Justa de Bona (CP I, št. 62).

vljena po sredi 8. stoletja, prim. Rajko BRATOŽ, Koprška škofija od prve omembe (599) do srede 8. stoletja, *La diocesi di Capodistria dalla prima menzione (599) alla metà dell'VIII secolo*, *Prispevki z mednarodne znanstvene konference 1400. letnica koprške škofije in omembe Slovanov v Istri*, Acta Histriae 9, št. 1, Koper 2001, 37–64. Peter Štih meni, da ni trdnih dokazov (virov) za obstoj poznoantičnih in zgodnesrednjeveških koprskih škofov ter koprške škofije v 8. stoletju. – Koprška cerkev naj bi bila kasneje do druge polovice 12. stoletja pod upravo tržaških škofov.

Nadaljnji zapis o zaslišanjih je nastal **6. avgusta** v Gradežu (CP I, št. 63). Zaslišanih je bilo petnajst prič, ki so zagovarjale stališče koprskega škofa. Priče so v razliko od piranskih poudarjale, da so škofijske zahteve po piranski oljni desetini že stare, da pa jih Pirančani niso nikdar upoštevali, kar je že povzročalo huda navzkrižja med njimi in škofijo.

Lutefred je povedal, da Pirančani niso nikdar dajali oljne desetine kakemu škofu ali cerkvi. Piranska cerkev je krstna. Na vprašanje, kako da ne plačujejo oljne desetine, je odgovoril, da je že škof Bernard zahteval desetino od Koprčanov, Pirančanov in drugih v škofiji, a mu je niso hoteli izročati. Zato jim je prepovedal božjo službo. Oni pa so vztrajali in prisilili duhovščino, da je opravljala obrede. Ko je kralj Konrad III. prišel prek morja v te kraje,²³ ga je Bernard vprašal, kaj naj stori z neubogljivimi laiki, ki ne plačujejo oljne desetine in prisiljujejo duhovščino, ki je pod interdiktom, da opravlja božjo službo. Kralj jih je poklical predse v Oglej in jih obsodil, da morajo škofu izročati desetino olja. To naj bi bilo meseca maja. Priča naj bi videla Konradovo pismo o tem. Na vprašanje, kdaj je bil Bernard škof, je odgovorila, da je tega 55 ali več let, prepoved opravljanja božje službe pa naj bi bila izrečena marca. Priča ni vedela, ali je škof zahteval oljno desetino pred cerkvenim razsodnikom. V času interdikta so piranski laiki pripeljali tujo duhovščino, da je opravljala obrede, svojo pa so prisilili, da je pela. Koprčani in Pirančani se tudi po Konradovi razsodbi v Ogleju v prid škofu niso pomirili, ampak so kovali zarote z Miljčani, Izolani in Umažani. Prišlo je do vojne, v kateri je bilo mnogo ubitih. Prepoved verskih obredov naj bi bila odpravljena po dveh letih, ko je bil sklenjen mir. Zaslišani ni vedel za pogoje miru, niti ali je škof nato spet zahteval oljno desetino od Pirančanov; zahteval pa jo je od Koprčanov. Dosegel je, da je papež Aleksander III. (1159–1181)²⁴ ljudem njegove škofije pisno zapovedal, da morajo plačevati škofu desetino, vendar pa oljne desetine ni izrecno omenil. Tudi po tem papeškem pismu škof ni javno zahteval oljne desetine, ker se je bal. Na skrivaj pa je večkrat izrekal očitke, da mu ljudje, ki ne plačujejo oljne desetine, delajo krivico. Priča je vedela, da je škof od Pirančanov terjal oljno desetino, ne pa, če je to storil tudi na sodišču. Ko so Pirančani prosili za umestitev v fevd, jim je škof to odrekel, ker mu niso izročali oljne desetine. S koprskim podestajem je bil zaslišani v Benetkah, kjer so Pirančani prosili škofa, naj jim da mir, ker se želijo sporazumeti z njim. Večkrat je slišal Pirančane govoriti, da ne bodo nikdar dajali oljne desetine, ki je tudi njihovi predniki niso dajali. Piranska duhovščina je prejemale četrtno desetino drugih reči, vazali pa so imeli tri dele v fevdu od škofov.

Dekan prezbiter Peter je povedal, da oljnih desetini ni prejemal ne škof ne kaka cerkev in da je piranska cerkev krstna. O zahtevi po oljni desetini s strani škofa Bernarda, o prepovedi opravljanja verskih obredov in o njenem kršenju, o kralju Konradu in o zaroti Pirančanov in drugih, o vojni in prisili duhovščine k opravljanju božje službe je povedal isto kot predhodnik, ni pa vedel, da naj bi opravljali obrede tuji duhovniki. Konradove sodbe ni bral, tudi mesecev razglasitve prepovedi verskih obredov in sodbe se ni spomnil. Do interdikta je prišlo pred petdeset in več leti, kraljeva razsodba pa je bila istega leta. Prepoved opravljanja cerkvenih obredov je bila ukinjena po sklenitvi miru, zaslišani pa ni vedel, koliko časa za tem. Pogoji miru mu niso bili znani. Škofa Bernard in Aldigerij sta večkrat zahtevala oljno desetino, priča pa ni vedela, če pred sodiščem. Pismo papeža Aleksandra (o obvezi plačevanja desetine škofu) ji ni bilo znano. Omenila je, da piranska duhovščina prejema četrtno desetino žita, vina, drobnice in drugih stvari. Za ostale tri dele desetini ni vedela, ali jih ima škof, ali so podeljene v fevd.

Prezbiter Janez je na vprašanja odgovarjal tako kot dekan Peter, spomnil se je, da je vojna trajala šest let. Pismo papeža Aleksandra je omenjalo desetine na splošno, ne pa izrecno oljnih desetini. Zaslišani tudi ni vedel, ali je bilo poslano Pirančanom. Piranska duhovščina je po njegovi izjavi prejemale četrtno desetino drugih stvari razen olja, ostale tri četrtine pa škofovi vazali.

²³ Prim. op. 6.

²⁴ CAPPELLI, 257–259.

Ingeldeus je povedal enako kot pred njim Janez, ni pa vedel za papeževo pismo. Prepoved verskih obredov je bila razglašena marca, kako dolgo je trajala vojna, pa zaslišani ni vedel.

Tudi Ambroževa izpoved je bila enaka Janezovi. Ni vedel, kako dolgo je trajala vojna, ne za papeževo pismo, niti ali je po sklenitvi miru škof Bernard vnovič zahteval oljno desetino. Pač pa jo je zahteval škof Aldigerij, a zaslišani ni vedel, če pred sodiščem. Ni mu bilo znano, ali tri četrtine desetini dobiva škof ali vazali. Povedal je tudi, da je koprski škof Ulrik zahteval od Pirančanov oljno desetino, a mu je niso hoteli dati. Zato je šel škof z ladjo v Piran, drugi pa so šli po kopnem in so Pirančanom opustošili žitna polja in posevke in odpeljali živino, niso pa uničili oljk niti odnesli olja.

Alberik je povedal isto kot prezbiter Janez; menil je, da je od prepovedi opravljanja obredov minilo šestdeset in več let, vojna pa je trajala dve in več let. V času prepovedi opravljanja božje službe je obrede opravljal tuj duhovnik.

Lutefred je izpovedal enako kot Janez; dodal je, da je bila prepoved obredov razglašena po Konradovi razsodbi. Ni vedel, ali je Bernard po sklenitvi miru zahteval oljno desetino, zahteval pa jo je Aldigerij; ni mu bilo znano, ali pred sodiščem. Ni bil seznanjen s tem, kdo uživa četrtine desetini.

Priča Leo je pod prisego povedal isto kot dekan prezbiter Peter. Od prepovedi opravljanja božje službe naj bi preteklo 52 in več let, koliko za tem je sledila kraljeva razsodba, priča ni vedela. Vojna naj bi trajala pet let in več. Koprčani naj bi v času interdikta imeli tujega duhovnika, ki je opravljal obrede. Glede delov desetini je zaslišani povedal isto kot Janez.

Izpoved Martina Stuva se je ujemala z Liutefredovo, zaslišani pa ni videl kraljeve razsodbe in ni vedel, katerega meseca je prišlo do nje. Od od razglasitve prepovedi verskih obredov naj bi minilo 54 in več let. Vsebine pisma papeža Aleksandra zaslišani ni poznal. Ni bil v Benetkah, ko so se Pirančani dogovarjali s škofom.

Tudi pričevanje Janeza Conça Rosa se je skladalo z Liutefredovim, razen da priča ni brala kraljeve razsodbe; od razglasitve prepovedi božje službe naj bi minilo petdeset in več let; koliko kasneje je prišlo do kraljeve razsodbe, zaslišani ni vedel; vojna naj bi trajala tri leta in več. Od zaslišanega škof ni zahteval oljne desetine. Priča ni vedela za pismo papeža Aleksandra. Ni bila poleg, ko so Pirančani prosili škofa za investituro v fevd. Ni bila v Benetkah, ko so se Pirančani želeli pogoditi s škofom. Pirančanov ni slišala prisegati, da ne bodo dajali oljne desetine.

Andreas Buseta je povedal to, kar njegov predhodnik. Ni videl pisma kralja Konrada. Od razglasitve prepovedi obredov naj bi trajala vojna tri in več let. Potem naj bi prišlo do sklenitve miru, nato je prišel kralj Konrad na Koprsko. V Ogleju naj bi razsodil o oljnih desetinah (v škofov prid). O uživanju četrtin desetine drugih stvari zaslišani ni bil poučen.

Andrej de Ginnanno je povedal, da je njegov oče ki je star sto let, živel v Piranu. Tudi on sam je živel pri njem. Nikdar ni videl očeta ali matere oddajati oljne desetine in tudi sam je ni dajal. Videl pa je moške in žene nositi olje v cerkev, nekatere več, druge manj. Ni mu bilo znano, ali so olje dajali kot desetino ali za razsvetlavo. Da naj bi šlo pri oddaji olja za desetino, je slišal šele, ko je prišlo do spora, nikdar prej. Škof Aldigerij je v letu posvečenja (1186) zahteval od Pirančanov oljno desetino. Oni pa so v en glas prisekali, da ne bodo nikdar dajali te desetine. Tudi priča je prisegla. Ni ji znano, ali je škof kdaj zahteval oljno desetino na cerkvenem razsodišču. Zaslišanega so vprašali, če je glumač. Odgovoril je, da ne hodi sem in tja kot glumači, ampak poje in igra na godalo med prijatelji in drugimi povabljenimi (*Interrogatus, utrum esset ioculator, respondit, quod non vadit circumquamque ut ioculatores, sed quemque cantat et resonat cum rotta sua inter amicos et alios invitatos*).

Andrej de Popo je povedal, da Pirančani niso nikoli dajali oljne desetine kakemu škofu ali cerkvi. Škof Bernard jo je zahteval od Pirančanov; ko mu je niso hoteli dati, jim je prepovedal božjo službo. To je povzročilo vojno med škofom ter Koprčani, Pirančani in drugimi. Trajala je šest let, potem so sklenili mir, katerega pogoji zaslišanemu niso bili znani. Ni se spominjal kralja Konrada. Prepoved obredov je bila razglašena pred kakimi štiridesetimi leti. Desetino

so od Pirančanov zahtevali tako škof Ulrik kot Bernard in Aldigerij, zaslišani pa ni vedel, ali pred cerkvenim sodiščem. Znano mu je bilo pismo papeža Aleksandra, ni pa poznal njegove vsebine. O delitvi desetine od drugih stvari na četrtnine ni bil poučen.

Martin Sacco je povedal isto kot Andrej de Popo, razen da je po njegovem od razglasitve interdikta preteklo že petdeset let in več, vojna pa naj bi trajala štiri ali pet let. Tako kot Ambrož je povedal, da je škof Ulrik uničil Pirančanom posevke (ker so mu odrekli oljno desetino).

Dietalm de Purcardo je izjavil, da je škof Aldigerij od Pirančanov terjal oljno desetino, a mu je niso dali. Ni vedel, če je to storil pred cerkvenim sodiščem. Pirančanom je osebno nesel pismo papeža Inocenca, da morajo izročati oljno desetino koprskemu škofu Alderiku. Pismo so sprejeli in ga vrgli na mizo rekoč: zažgimo ga (*Quas quidem litteras ipsi receperunt et sub banco proiecerunt dicentes: conburamus eas!*) Prebrali ga niso. Njega samega so napadli in mu grozili. Priča se ni spomnila, kdaj se je to zgodilo, je pa slišala Pirančane govoriti, da ne oni ne njihovi očetje niso nikdar plačevali oljne desetine in je tudi ne bodo.

3. oktobra so v Ferrari koprski škof Alderik na eni in Jakob Viadrus kot predstavnik piranske duhovščine ter Just de Bona, zastopnik piranskega ljudstva na drugi strani, obljubili ferrarskemu škofu Hucecu in chioškemu škofu Dominiku, da bodo spoštovali njuno razsodbo in predlagano poravnavo v sporu glede piranske oljne desetine, ki jo je zase terjal koprski škof, in glede dveh četrtnin drugih stvari za reveže in za gradnjo cerkva, ki so jo Pirančani terjali od škofa (CP I, št. 64). Še istega dne sta škofa razglasila sodbo (CP I, št. 65).²⁵ Za obe strani je bila zavezujoča; kršilec bi plačal 1000 liber kazni.

Po razsodbi naj bi koprski škof za vedno prepustil oljno desetino Pirančanom in se odpovedal vsem drugačnim starejšim zapisom in razsodbam. Tudi vse prepovedi opravljanja božje službe in izobčenja zaradi tega spora naj bi preklical. Škof je na razsodbo pristal. Piranska zastopnika sta odstopila od zahteve po dveh delih desetih drugih stvari za reveže in za gradnjo cerkva. Tudi onadva sta razsodbo sprejela. Ker pa je škof utrpel veliko stroškov, naj bi mu piranska zastopnika plačala 22 liber manj kot 300 (torej 278) liber: pol do svečnice 2. februarja, pol do Velike noči. (2. aprila 1206). Papež je razsodbo potrdil **29. maja 1207** v Ferentu (CP I, št. 65 a; CDI, št. 205) in tako zaključil dolgotrajna pregovarjanja.

Kronologija škofov koprške škofije

Zapisi o pravdi omenjajo več tržaških in koprskih škofov, ki so upravljali koprsko škofijo. Za ugotavljanje redosleda škofov je ključnega pomena pričevanje Ulrika de Ripaldo (18.) decembra 1201 (CP I, št. 22); naštel je sedem tržaških in koprskih škofov, ki so načelovali koprski škofiji: Ditmarja, Artvika, Bernarda, Ulrika Trevižana, sina Štefana iz Devina, Aldigerija in v času pravde za oljno desetino aktualnega škofa (Alderika).

Ditmar je bil tržaški škof med 1135 in 1145.²⁶ Po seznamih škofov naj bi mu sledil Bernard (1149–1186).²⁷ Med Ditmarjevo smrtjo in nastopom škofovanja Bernarda zija štiriletna časovna vrzel. Vanjo moremo, smemo in moramo logično umestiti tržaškega škofa **Artvika**, ki ga je med Ditmarjem in Bernardom omenil Ulrik de Ripaldo.

Ta je kot **Bernardova** naslednika imenoval Ulrika Trevižana in sina Štefana iz Devina. Druga priča, prezbiter Venerij, je na istem zaslišanju omenil, da se za škofom Bernardom spomni še nekega drugega (!) Trevižana, ki je bil izvoljen, a ni bil posvečen, čigar imena pa se ne spominja. Iz besedne zveze Venerijevega pričevanja je mogoče sklepati, da je bil prvi Trevižan tržaški škof Bernard, drugi, neposvečeni, pa **Ulrik**. Tega je le z imenom, brez omembe

²⁵ Objava tudi v Pietro KANDLER, *Codice diplomatico Istriano*, Trieste 1986 (v nadaljevanju CDI), št. 202.

²⁶ GAMS, 319 (*Diatmorus, Dietmarus*); CAPPELLI, 359 (*Dietmaro*); *Cerkev na Slovenskem*, 426 (*Detemaro*).

²⁷ Prim. op. 4.

porekla, v pričevanju istega dne imenoval tudi sodnik Tiso. Na zaslišanju 6. avgusta 1205 je nekdanjega koprskega (!) škofa Ulrika omenilo tudi več prič aktualnega koprskega škofa Alderika (CP I, št. 63): prezbiter Ambrož, Andrej de Popo in Martin Sacco. Posebej zanimiva je Ambroževa izjava, da je škof Ulrik koprsko škofijo prejel od papeža Aleksandra III., torej med 1159 in 1181, v času Bernardovega škofovanja (1149–1186).

Škofu Ulriku Treviškemu naj bi po pričevanju Ulrika de Ripaldo sledil **sin Štefana iz Devina**. Štefan je imel štiri znane sinove: Konona, Odalskalka, Henrika in Hugona.²⁸ Po znanih izvirkah ni mogoče ugotoviti, ali so bili to vsi Štefanovi sinovi in kateri od sinov naj bi bil koprski škof in kdaj.

Koprška župna cerkev naj bi po pričevanjih Petra de Va(le)ria na zaslišanju 13. oktobra 1204 (CP I, št. 58) in Konstantina de Revolto v začetku 1205 (CP I, št. 59) postala škofijska šele po (!) Bernardovi smrti, prej pa naj bi bila podrejena tržaški škofiji. S to trditvijo se ujema pričevanje tedanjega koprskega škofa Alderika 19. decembra 1201 (CP I, št. 20): kot svoja predhodnika je imenoval samo Bernarda in Aldigerija, Ulrika in njegovega naslednika, sina Štefana iz Devina, pa ne. Niti Gams, niti Cappelli, niti Cerkev na Slovenskem v tem času med tržaškimi in koprskimi škofi ne omenjajo ne Ulrika ne Štefanovega sina. Časovne vrzeli, kamor bi umestili škofa Ulrika z njegovim kazenskim pohodom nad Piran in sina Štefana iz Devina, med tržaškim škofom Bernardom (do 1186) in koprskim škofom Aldigerijem (od 1186), ni.

Malo verjetna razlaga bi bila, da je šlo pri škofih Ulriku in Štefanovem sinu – ali pri posameznem od obeh – za samostojn(eg)a koprsk(eg)a škofa, kar bi pomenilo, da se je koprška škofija formalnopravno osamosvojila od tržaške že za časa tržaškega škofa Bernarda. Verjetna možnost pa je, da je v Kopru postal škof tedanji trevižanski škof Ulrik (1157–1170?/79).²⁹ 14. junija 1161³⁰ se omenja kot sufragan gradeškega patriarha Henrika Dandola (1131–1186).³¹ Papež Aleksander III. mu je 3. januarja 1174/78 zapovedal, naj s pretnjo izobčenja prisili farane, da izročijo kanonikom trevižanske cerkve zemljiško posest in desetine, ki jih neupravičeno posedujejo.³² To navodilo nehote zbuja miselno povezavo s koprskim škofom Ulrikom, ki je izvedel kazenski pohod proti Piranu, ki so ga omenile priče na zaslišanju 6. avgusta 1205 (CP I, št. 63).

Status koprške škofije je bil usodno odvisen tudi od Ulrika II., oglejskega patriarha (1161–1181/82).³³ Kot svojemu pristašu – ali da bi si ga kot takega zagotovil – mu je papež Aleksander III. 1177, ko je sklenil mir s cesarjem Friderikom I., ob šestnajstih škofijah, ki jih je papež Inocenc II. (1130–1143)³⁴ 29. junija 1132 podelil Ulrikovemu predhodniku oglejskemu patriarhu Peregrinu (1130–1161),³⁵ dodal tudi škofijo v Kopru,³⁶ ki jo je ustanovil po 24. juliju 1177 na prošnjo beneškega doža.³⁷

Podelitev škofije patriarhu je pomenila, da je moral škof, ki naj bi bil izvoljen, priti pred patriarha in se mu dati kanonsko potrditi. Papež je Ulriku II. potrdil koprsko škofijo s pridržkom

²⁸ *Gradivo* 4, (1101–1200), Ljubljana 1915, št. 754; Johannes Franciscus Bernardus Maria DE RUBEIS, *Monumenta ecclesiae Aquilejensis, Argentinae* 1740, (v nadaljevanju: DE RUBEIS, *Monumenta*), stolpci 633–635.

²⁹ GAMS, 803 (*Oldericus, Uldaricus*, 1157–1170?); Paul Fridolin KEHR (izd.), *Regesta pontificum Romanorum. Italia pontificia VII. Venetiae et Histria I. Provincia Aquileiensis*, Berolini 1923 (v nadaljevanju KEHR, *Regesta*), 103, št. 10, navaja po Ferdinando UGHELLI, *Italia sacra sive de Episcopis Italiae et insularum adjacentium rebusque ab iis praeclare gestis* (etc.)²V, Venetiis 1720, 525, da je ta škof umrl 1179.

³⁰ KEHR, *Regesta*, 103, št. 9.

³¹ GAMS, 791; *Cerkev na Slovenskem* 428.

³² KEHR, *Regesta*, 103, št. 10; 107–108, št. 5.

³³ GAMS, 774; CAPPELLI, 351; *Cerkev na Slovenskem*, 427 (1161–1182!/).

³⁴ CAPPELLI, 256.

³⁵ GAMS, 774; CAPPELLI, 351; *Cerkev na Slovenskem*, 427; KEHR, *Regesta*, 35, št. 79.

³⁶ KEHR, *Regesta*, 39–40, št. 100.

³⁷ *Gradivo* 4, (1101–1200), Ljubljana 1915, št. 588.

(!), da jo sme do svoje smrti uživati tržaški škof Bernard.³⁸ Da je Ulrik II. na ta pridržek pristal in je Bernardu priznaval koprsko škofijo, je razvidno iz Ulrikovega navodila oglejskim dekanu in kanonikom, kako naj živijo, s 3. februarja 1181; pri navodilu je upošteval nasvet tržaškega in koprškega (!) škofa Bernarda.³⁹ Ulrik II. je 25. januarja 1180 dosegel potrditev posesti za svojo cerkev tudi pri cesarju Frideriku I., med drugim regalije istrskih škofij: tržaške, puljske, poreške, pičenske, koprške in novigrajske.⁴⁰

S papeževim posredovanjem je prišlo 24. julija 1180⁴¹ do sporazuma med oglejskim patriarhom Ulrikom II. in gradeškim patriarhom Henrikom Dandolo. Gradeški patriarh se je moral z izjemo dohodkov koprške škofije v korist oglejskega patriarha odpovedati metropolitni oblasti v Istri in vrniti cerkvenih zakladov, ki jih je poleti 1024 iz Gradeža odnesel oglejski patriarh Popon (1017/19–1042/45).⁴²

Za razmere v koprski škofiji je bilo pomembno medsebojno razmerje koprške in tržaške cerkve. Med koprskimi in tržaškimi kanoniki in njihovima cerkvama je 1177 prišlo do spora zaradi fare v Sečovljah, njenih desetih in prituklin in zaradi posesti v Albucanu in Izoli. Cerkveno razsodišče je ob sodelovanju tržaškemu škofu Bernardu naklonjenega patriarha Ulrika II. 10. septembra 1177 posest in dohodek dosodilo Tržačanom.⁴³ – Sožitje med koprsko in tržaško cerkvijo skupaj z njenim zaveznikom, oglejskim patriarhom, očitno ni bilo zgledno. V takih razmerah so si najbrž koprski kanoniki prizadevali znebiti nadležnega tržaškega tutorstva. Dosegli so, da je Aleksander III. koprsko škofijo zaupal škofu Ulriku iz Trevisa, ki je bil še nedavno tega zvest pribočnik gradeškega patriarha, tekmeča oglejskega patriarha Ulrika II., ki je vse prerad koketiral s papeževim nasprotnikom, nemškimi cesarjem Friderikom I.

Ulrik iz Trevisa je mogel zasesti koprsko stolico po ustanovitvi koprške škofije (po 24. juliju 1177) in pred svojo smrtjo (1179). Bil je izvoljen, a ne posvečen. Če je že v njegovem času veljalo pravilo, da se je moral škof pred izvolitvijo dati kanonsko potrditi patriarhu, je – ker je bil izvoljen – dosegel to potrditev bodisi od oglejskega bodisi od gradeškega patriarha. Ulrik Treviški ni bil posvečen, vendar ga je koprška duhovščina sprejela za svojega škofa. Škofiji je skušal pridobiti dohodke in podvzel kazenski pohod proti Piranu, da bi ga prisilil k odrajtovanju dajatev.

Ulriku Treviškemu je sledil sin Štefana iz Devina, ki pa v spominu prič ni zapustil opaznejših sledi, saj ga je omenil le Ulrik de Ripaldo. Nedvomno tudi on ni bil posvečen, tako da je bil ves čas načelovanja teh dveh škofov v koprski škofiji njen formalni škof tržaški škof Bernard. Kako dolgo je škofoval sin Štefana iz Devina, ni znano. Mogoče se je cerkvena jurisdikcija v koprski škofiji kasneje vnovič vrnila v Bernardove roke. Ne Ulrik Treviški ne sin Štefana iz Devina nista bila polnopravna koprška škofa. Videti je, da se je cerkvena jurisdikcija v koprski škofiji v času Ulrika Treviškega s soglasjem papeža Aleksandra III. začasno izdvojila iz zaščite Ogleju privržene tržaške škofije.

Patriarha Ulrika II. je v Ogleju nasledil Gotfrid (1182–1194).⁴⁴ Ukazal je izpolniti odlok Aleksandra III., da je treba po smrti tržaško–koprškega škofa Bernarda obnoviti škofijo v Ko-

³⁸ DE RUBEIS, *Monumenta*, stolpec 623; prim op. 36; *Gradivo* 4, (1101–1200), Ljubljana 1915, št. 632, datira to listino v 1180, okoli 30. julija.

³⁹ *Gradivo* 4, (1101–1200), Ljubljana 1915, št. 642; DE RUBEIS, *Monumenta*, stolpec 621–623.

⁴⁰ *Gradivo* 4, (1101–1200), Ljubljana 1915, št. 623.

⁴¹ *Gradivo* 4, (1101–1200), Ljubljana 1915, št. 630.

⁴² GAMS, 774; CAPPELLI, 351; *Cerkev na Slovenskem*, 427; *Gradivo* 3, (1001–1100), Ljubljana 1911, št. 60; prim. Heinrich SCHMIDINGER, *Patriarch und Landesherr. Die weltliche Herrschaft der Patriarchen von Aquileja bis zum Ende der Staufer*, Publikationen des Österreichischen Kulturinstituts in Rom I/1, Graz–Köln 1954, 16–17.

⁴³ *Gradivo* 4, (1101–1200), Ljubljana 1915, št. 601.

⁴⁴ GAMS, 774; CAPPELLI, 351; *Cerkev na Slovenskem*, 427.

pru. Papež Urban III. (1185–1187)⁴⁵ je decembra 1185 zapovedal, da se morajo koprski škofje pred izvolitvijo dati kanonsko potrditi patriarhu Gotfridu in naslednikom.⁴⁶

Gotfrid je 1186 na koprski škofovski stolici potrdil škofa **Aldigerija**.⁴⁷ Iz pričevanja prezbitra Petra 18. decembra 1201 (CP I, št. 23), ki je izpovedal, da je dotlej osem let živel s tedanjim koprskim škofom (Alderikom), prej pa kaki dve z Aldigerijem, je razvidno, da je bil Aldigerij koprski škof do konca leta 1193 ali do začetka 1194. Literatura zmotno pripisuje Aldigeriju bistveno daljši škofovski staž: Gams (783) do 1213, Cerkev na Slovenskem (425) do 1216.

Aldigeriju je v Kopru 1193/1194 sledil škof **Alderik**, ki je sprožil pravdo za oljno desetino s Pirančani. Podobnost imena predhodnikovemu in neposredno nasledstvo sta povzročila, da so koprskega škofa Alderika seznami škofov (Gams, Cappelli, Cerkev na Slovenskem) spregledali. Celó v njemu sodobnem času je prihajalo do pomot in je bilo namesto Alderik občasno zapisano ime njegovega predhodnika (CP I, št. 28, 65 a). To se je zgodilo celó v papeški potrditvi zaključne razsodbe spora za oljno desetino! Pomotam je – ob podobnosti imen in neposrednem nasledstvu – verjetno botrovalo tudi slabo poznavanje razmeroma mlade (oživljene) koprške škofije.

NEAR IS MY SHIRT BUT NEARER IS MY SKIN
DISPUTE BETWEEN DIOCESE OF KOPER AND RESIDENTS OF PIRAN OVER DUTY
FROM OIL PRODUCE
(BEGINNING OF THE 13TH CENTURY)

SUMMARY

At the beginning of the 13th century, poignant contrariedades arose between the Koper diocese on the one side and the residents of Piran and their clergy on the other that were triggered by secular causes: efforts for acquisition or preservation of tax from the abundant produce of quality olive oil, produced in the Piran region. It is less surprising that the (laic) people of Piran did not agree with the diocesan aspiration for the tax, but more, that the Piran clergy took their side; thus, they did not decide for class loyalty; the clergy did not identify themselves with the superior Church instance. They preferred material welfare of Piran and its laic residents. The bishop of Koper too, disregarded spiritual prosperity of his flock in favour of profitable aims. He professed the undutiful Piran residents an interdiction on performing divine service, and punished the clergy with excommunication. The dispute was the cause for a long lasting suit before the Church arbitrators, which is abundantly documented.

The pope Inocenc III (1198–1216) entrusted in spring 1201 the judgement in the dispute to the patriarch of Grado, Iohannes Signolo who died. Thus, the pope in September ceded the matter to the Torcello bishop Lenart and to the Grado provost Stephanus Natalis. He ordered them to interrogate both sides. The proceeding on two shares of the Piran tithes – for the poor and for the building of churches, and on tithes from the Piran oil and other things with hearings before the mentioned pontifical arbiters began in November. Witnesses were asked about the status and appointment of the Piran notary who wrote for the Piran representatives credential deeds, on credibility of his notes, on their appointment, on (non) constraint of the clergy from the laics in regard of taking standpoints in the matter, on connecting with laics against the Koper bishop, on excommunication of the Piran clergy by the bishop, on appeal to the pope, on the tradition of paying the Piran oil tithe and its designed exploitation. In January

⁴⁵ CAPPELLI, 259–260.

⁴⁶ DE RUBEIS, *Monumenta*, stolpec 623, 631; *Gradivo* 4, (1101–1200), Ljubljana 1915, št. 708.

⁴⁷ Prim. op. 46.

1202 the arbiters adjudged the oil tithe to the Piran church of St. George, and exempted the Piran residents from the demands of the Koper bishop.

Because of a complaint by the Koper bishop, the pope entrusted the matter in March 1202 to Leonardus, abbot from San Felice, and to Laurentius, canon of St. Mark, into anew judgement. In October, the arbiters interrogated the Koper bishop who was not content with the course of the suit. Again, he appealed to the pope and persuaded him to appoint the Triest bishop Gebardus arbiter. He was distinctly in favour of the Koper bishop, which is evident from his treating of the Piran representatives. Only witnesses of the Koper bishop attended his hearing in February 1203 while the Piran representatives did not. The Triest bishop annulled the arbitration of the Torcello bishop and of the Grado provost, and fined the Piran residents to paying oil tithe to the Koper bishop.

The residents of Piran made a complaint, and the pope appointed the Padua bishop Gerardus appellate judge. In June 1203, he interrogated witnesses for the Piran side. Gerardus annulled the arbitration of the Torcello bishop as well as the one of the Grado provost, and the one of the Triest bishop. Such decision triggered complaints of the Koper bishop and the Piran residents to the pope who in winter 1204 requested that the Ferrara bishop Ugo and the Chioggia bishop Dominicus take over the arbitration. There was a reconstruction of the entire process with hearings. Witnesses were asked about the tradition of collecting oil tithe from the side of the Piran church of St. George; how much objection did that cause; whether the Piran church was baptismal; whether the bishop received entirely the tithe from wine, cereals, cattle, and other things except oil tithe; whether there were disagreements, who was solving them, when, before which witnesses etc. In October 1205, arbitration followed: the Koper bishop was to cede the oil tithe to the Piran residents and to renounce of all other previous notes and arbitrations. He was also to remove bans on performing divine service and cancel excommunications based on the dispute. The Piran representatives renounced from the demand for two shares of tithes from other things for the poor and for building churches. As the bishop suffered great expenses, they were to pay him 278 Venetian pounds in cash. The pope certified the arbitration in May 1207 in Ferento and thus concluded the long lasting quarrelling.

The reviewed records contain a series of interesting data. Among other, they supplement our knowledge on the succession of the Triest and Koper bishops, and complete their existing lists.

(Iz slovenščine prevedla Cvetka Puncer)

Tabela nekaterih omenjenih oseb (imena so zapisana v vseh izvornih inačicah)

papeža	tržaški škofje	koprski škofje	razsodniki	piranski ga- stald, podestat	piranska duhovščina	zastopniki piranskih laikov	zastopniki piranske duhovščine	priče Piran- čanov	zastopniki koprskega škofa	priče kopr- skega škofa
				Albericus gastaldio						Albericus
								Albertinus de Domada, Albinus de Donada		
		Aldericus, Aldrigetus, Aldrigittus 1193–1216 Aldigerius, Aldigerius 1186–1193								
								Aldigerius de Cuniča		
Alexander 1159–1181										
								Ambrosius de Armelenda		Ambrosius
					Amicus osti- arius Amicus osti- arius					
										Andreas Busea
										Andreas de Ginnanno
										Andreas de Popo

papeža	tržaški škofje	koprski škofje	razsodniki	piranski ga- stald, podestat	piranska duhovščina	zastopniki piranskih laikov	zastopniki piranske duhovščine	prče Piran- čanov	zastopniki koprskega škofa	prče kopr- skega škofa
	Artuichus 1145–1149									
					Artuic(h)us diaconus		Artuic(h)us diaconus	Artuichus filius Adelgeri		
									Bartholomeus	
				Bertoldus						
								Constantinus de Revolto		Dietalmis de Purcardo
	Dietamarus 1135–1145									
							Iacobus Viadro, Voa- drus, Viatro diaconus			
					Dominicus ostiarus					
					Dominicus presbiter magi- ster scoliarum					
			Dominicus Clugiensis, Clugiensis episcopus							
								Dominicus de Donda		
								Dominicus Pantanus		
		Filius Stephani de Duino ?-1186								

papeža	tržaški škofje	koprski škofje	razsodniki	piranski ga-stald, podestat	piranska duhovščina	zastopniki piranskih laikov	zastopniki piranske duhovščine	prče Pirančanov	zastopniki koprskega škofa	prče koprškega škofa
	Gebardus 1199–1212		Gebardus Triestinus episcopus Gerardus Paduanus episcopus							
	Guarnardus, Varnaldus, Warnardus, Wernardus, 1149–1186									
Innocentius tercius 1198–1216										Ingeldens
						Iohannes de Almerico iudex		Iohannes de Almerico iudex Iohannes de Artigonda, Artigunda		
			Io(h)annes Signolo Gradensis patriarcha							
					Iohannes ostiarus Iohannes ostiarus			Iohannes ostiarus		
										Iohannes presbiter
										Iohannes Conça Rosa

papeža	tržaški škofje	koprski škofje	razsodniki	piranski gald, podestat	piranska duhovščina	zastopniki piranskih laikov	zastopniki piranske duhovščine	prče Pirančanov	zastopniki koprškega škofa	prče koprškega škofa
								Iohannes Corvello		
								Iohannes de Iname, Yname		Iohannes mala pars. sacerdos
								Iohannes de Presbitero		
								Iohannes de Ripaldo		Iohannes Scrauto, sacerdos et canonicus
								Iohannes de Stanunto		
										Iustus diaconus
						Iustus de Bona				
			Laurencius maister, canonicus ecclesie Sancti Marci, plebanus Sancti Ermachore							
								Laurencius Damařana, Laurentius da Marzana		
										Leo
			Leonardus abbas Sancti Felicis							
			Leonardus Torcellanus episcopus							

papeža	tržaški škofje	koprski škofje	razsodniki	piranski gald, podestat	piranska duhovščina	zastopniki piranskih laikov	zastopniki piranske duhovščine	prče Pirančanov	zastopniki koprškega škofa	prče koprškega škofa
			Ugucius, Ugo Ferrariensis episcopus					Tiso iudex		
	Varnaldus, Guarnardus, Warnardus, Wernardus, 1149–1186				Venerius presbiter Vitalis diac-nus	Venerius presbiter	Venerius presbiter			
										Vitalis, canonicus et tesaularius
	Warnardus, Wernardus, Guarnardus, Varnaldus 1149–1186				Walterius candelarius de Iohanne de Waltramo			Walter(i)us candelarius de Iohanne de Waltramo		
	Wernardus, Guarnardus, Varnaldus, Warnardus 1149–1186									
					Wodolricus plebanus					

papeža	tržaški škofje	koprski škofje	razsodniki	piranski gald, podestat	piranska duhovščina	zastopniki piranskih laikov	zastopniki piranske duhovščine	priče Pirančanov	zastopniki koprškega škofa	priče koprškega škofa
										Yustus diacoms
						Yustus de Bona				
						Čustus de Bona				

ZDENKA BONIN

POROČNA POGODBA IZ LETA 1580 IZ DOLA PRI HRASTOVLJAH

UVOD – zakon po istrsko

U severnoistrskih mestih je bil najpogostejši način sklepanja zakonskih zvez na način posedovanja imetja »kot brat in sestra« (v obliki »bratske družbe« – *fraterna societas*) in je v literaturi največkrat omenjen kot »zakon po istrsko«.¹ Za ta pravni instrument je značilno, da od sklenitve poročne zveze dalje velja solastništvo dobrin obeh zakoncev. Pred sklenitvijo zakona starši določijo višino imetja (dote), s katero zakonca stopita v zakon. Od poroke dalje sta mož in žena solastnika (vsak do polovice) skupnega imetja in med trajanjem zakonske zveze noben od njiju ne more odtujiti svojega imetja brez pristanka drugega.² Izvor določila, kjer zakonca združita premoženje (v solastništvo), ni enostavno rešljiv. Kot navaja Margetić, je pri njem možno zaslediti bizantinske, langobardske, frankovske pa tudi slovanske vplive, prav tako pa ga je že v 12. stoletju možno zaslediti v listinah severno(italijanskih) mest (Ravenna, Padova, Cremona, Bologna).³ Zakonu po istrsko oz. delitvi premoženja kot brat in sestra lahko v severnoistrskih mestih sledimo od 2. polovice 13. stoletja dalje, prve vesti o njem pa lahko najdemo že v začetku istega stoletja.⁴ Pravna formulacija, ki označuje ta dejanja, je v statutih severozahodnih istrskih mest zapisana s formulacijo *secundum consuetudinem* in z omembo mestne naselbine v rodilniku (npr. *Justinopolis, Insule, Pirani* ...), medtem ko statuti južnejših istrskih mest (Novigrad, Rovinj, Poreč, Pulj) poznajo nekoliko drugačne formulacije. Namesto omembe naselbine (na koncu formulacije) se v obrazcu pojavi dežela Istra (npr. v Poreču *secundum consuetudinem provintie Histriae*).⁵ Pravni instrument imenovan tudi *tra fra et sor* se je po Margetiću najprej razvil v Koprju in okolici (odtod poimenovanje »po navadah v Koprju« oz. po navadah drugih severnoistrskih obalnih mest) in šele ko se je razširil v notranja, južnoistrska mesta, je bilo lahko pridano poimenovanje *po navadah v Istri*.⁶

V Koprju je bilo običajno, da je bila poroka sklenjena na način »bratske družbe«, vendar so v mestih živeli tudi zakonci, poročeni po drugih običajih (npr. *ad uso et consuetudinem terre Venete*), izvzeti pa so bili tudi slovanski podeželski zakoni, kjer se je upošteval njihov starodavni običaj.⁷ Tako je v koprskem statutu (v nadaljevanju STKP) določeno: če je bila poroka sklenjena po drugih običajih, mora biti le-to zapisano v javni listini⁸ (... *item statuimus*

¹ Prim. Darko DAROVEC, *Notarjeva javna vera. Notarji in vicedomini v Koprju, Izoli in Piranu v obdobju Beneške republike*, Knjižnica Annales 7, Koper 1994, 154; Lujo MARGETIĆ, *Il matrimonio all'usanza dell'Istria, Histrica et Adriatica. Raccolta di saggi storico-giuridici e storici I*, Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume, Università popolare di Trieste, Trieste 1983, 11–38; idem, *Statut koprškega komuna iz leta 1423 z dodatki do leta 1668*, Koper–Rovinj 1993, XXXVIII–XLVII.

² Več o zakonu po istrsko v: MARGETIĆ, *Il matrimonio all'usanza dell'Istria* (kot v op. 1), in idem, *Statut koprškega komuna iz leta 1423* (kot v op. 1).

³ MARGETIĆ, *Il matrimonio all'usanza dell'Istria* (kot v op. 1).

⁴ MARGETIĆ, *Il matrimonio all'usanza dell'Istria* (kot v op. 1), 33.

⁵ MARGETIĆ, *Statut koprškega komuna iz leta 1423* (kot v op. 1), XLII.

⁶ MARGETIĆ, *Il matrimonio all'usanza dell'Istria* (kot v op. 1), 34.

⁷ Darja MIHELČIČ, *Odnos oblastnih ustanov do žensk in otrok v srednjeveških mestih severozahodne Istre, Acta Histriae VII, Prispevki z mednarodne konference Sistemi oblasti in oblastnih institucij, teorija in praksa držav evropskega Sredozemlja v novem veku s posebnim ozirom na jadransko območje*, Koper 1999, 337.

⁸ V poročni pogodbi.

*quod quilibet utriusque sexus esse debeat ut frater et soror in quolibet matrimonio facto in ciuitate Iustinopolis et districtu secundum consuetudinem Iustinopolis, nisi per publicum instrumentum contrarium demonstraretur ...*⁹ Na osnovi ohranjenih poročnih pogodb se zdi, da je bil poleg običajnega načina najpogosteje v uporabi (zlasti med premožnejšimi meščani) t. i. beneški način¹⁰ sklepanja poročne zveze. Zanj velja, da gre pravzaprav za zakon z delitvijo premoženja.¹¹ V primeru ločitve mora biti ženi (in njenim sorodnikom) povrnjena celotna dota in celotna vsota (denarja), ki ji ga je mož (v poročni pogodbi) obljubil ob poroki (*contradotta*). V pogodbi je navadno zabeleženo: ... *in caso de restitution di dotte, il che dio non uoglia, promette esso ... essa dotte e contradotte restituir ...*,¹² lahko pa je dodana še formulacija ... *senza alcuna diminuzione ne perdita di terzo ...*¹³ Navadno je ob navedbi beneškega načina poroke zabeleženo še, da se zakonca odpovedujeta običajnemu načinu poroke, ki je v navadi v mestu in provinci.¹⁴

Solastništvo (kot brat in sestra) nad dobrinami med zakonci je bilo povsem normalno tudi po določenih izolskega statuta iz leta 1380, saj le-ta v drugi knjigi prinaša določilo: *essendo cosa generale secondo la consuetudine di q.^{1a} Terra d'Isola, che il Marito con la Moglie doppo Matrimeo.º contratto, debba esser fratello, e sorella in ogni sorta di loro beni*,¹⁵ in prav tako piranskega statuta.¹⁶

Omembe »zakona po istrsko« v objavljenih virih

Vpis v prvi piranski notarski knjigi leta 1286 že prinaša omembo takšnega načina poroke. Šestega februarja istega leta je bila namreč sklenjena poročna pogodba med Boštjanom Martina Lugnana iz Caorla in Marijo, hčerko Ditmarja Elije¹⁷ v kateri je omenjeno, da pogodba ni sklenjena na način »kot brat in sestra«, temveč na beneški način (... *non esendo frater et*

⁹ Koprski statut (tako kot piranski in miljski) prinaša kar 30 poglavij o združitvi premoženja (prim. MARGETIĆ, *Il matrimonio all'usanza dell'Istria* /kot v op. 1/, 35); STKP (knjiga) II/(člen) 68; MARGETIĆ, *Statut koprškega komuna iz leta 1423* (kot v op. 1), 88.

¹⁰ Formulacijo *ad uso et consuetudinem terre Venete* najdemo npr. v Kopru 19. avgusta 1439 (Občina Koper, Spisi do 1600 /SI PAK KP 6/, t. e. 4, a. e. 66, /str./ 59) in 20. januarja 1496 (ibidem, /str./ 94), v Piranu pa 6. februarja 1286 pri vpisu poročne pogodbe v notarsko knjigo (Darja MIHELIČ, *Najstarejša piranska notarska knjiga /1281–1287/89/*, Viri za zgodovino Slovencev 7, SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Ljubljana 1984 /PNK, 1. zvezek/, 69).

¹¹ MARGETIĆ, *Statut koprškega komuna iz leta 1423* (kot v op. 1), XXXVIII.

¹² Družinski arhiv Gravisani (SI PAK KP 299), t. e. 14, a. e. 30/I, No 1, 11. 5. 1585.

¹³ SI PAK KP 299, t. e. 30/II, No 9, 4. 11. 1681.

¹⁴ *Il contrato presente sia, e s'intende alla veneziana, ma ogniuno col suo senza perdita del terzo, renunciando anco la comunione de beni secondo l'uso di questa Città, e prouincia* (Družinski arhiv Grisoni Sabini, Contratti Nuziali e vari testamenti, nonche altri Istromenti /SI PAK KP 300/, t. e. 14, a. e. 19, No 4, /str./ 5).

¹⁵ Franco DEGRASSI – Silvano SAU (a cura di), *Statuti del Comun d'Isola*, Comunità Autogestita della Nazionalità Italiana di Isola, Il Mandracchio, Isola 2003, 185.

¹⁶ V piranskem statutu (v nadaljevanju STPI) je v členu z naslovom *De modo contrahendorum matrimoniorum* določeno: kdorkoli v Piranu ali na njegovem področju sklepa poročno pogodbo, naj bo ta sestavljena po običajih Pirana (*Terminare qualiter matrimonia contrahantur/ neccessarium censentes declaramus, quod qui/cumque contraxerit matrimonium in Pirano et di/strictu dicatur contraxisse secundum consuetudi/nem terre Pirani que nuncupator frater [et] soror, et/ intelligi debeat ipsa consuetudo hoc modo, videlicet/ quod omnia bona mobilia et immobilia, iura et actiones et debita que uterque ipsorum coniugum et/ habuerit tempore contracti matrimonij et omnia/ bona acquisita in contractu matrimonij, nisi fuerint/ acquisita cum conditione, et que habuerint ipsi coniuges tempore dissolutionis matrimonij, et debi/ta que habuerint in dissolutione ipsi coniuges sint/ comunia inter ipsos uidelicet medietas uiri et a/lia mulieris, saluo quod in proximo capitulo et/ statuto continetur*), STPI (redakcija) 1384, (knjiga) VII/ (člen) 18.

¹⁷ *In contratu matrimonij Vastian Martini Lugnani de Caporl[i]s cum Maria filia domini Detemarii Ellie ...* (MIHELIČ, PNK, 1. zvezek /kot v op. 10/, 128).

sorores, set tamen ad usu et consuetudinem terre Venete).¹⁸ Čeprav je bila poroka sklenjena na beneški način, pa vpis, da poroka ni sklenjena »kot brat in sestra«, opozarja na to, da je bil način (kot brat in sestra) verjetno običajen, sicer ga ob beneškem načinu ne bi izrecno omenjali. Vpisom poročnih pogodb pa lahko sledimo tudi v drugi oz. v tretji piranski notarski knjigi. Prva poroka, ki je bila po zapisih v piranskih notarskih knjigah dejansko opravljena po načelu splošnega solastništva dobrin, je bila sklenjena 16. decembra 1284. Iohanes Almerici Pitilini in Bona, hči pokojnega Petra de Plaio sta po poročni pogodbi namreč prejela doto *ad husum et consuetudinem terre Pirani*.¹⁹ S podobno pravno formulacijo je bila sklenjena tudi večina drugih v drugih dveh objavljenih notarskih knjigah vpisanih poročnih pogodb.

Primerjava poimenovanj načinov sklepanja poročnih pogodb v objavljenih virih za Piran

v treh najstarejših piranskih knjigah (podatki po Mihelič, piranske notarske knjige /PNK/) in v Chartularium Piranense (De Franceschi, I. del)²⁰

Datum poročne pogodbe	Način poročne pogodbe (formulacije)	Objava
1282, junij, 1.	?	CP, vol. 1, 166/224–225 ²¹
1286, maj, 8. ²²	?	PNK, 3. zvezek, ²³ 157/77
1290, avgust, 27.	<i>? secundum quod illo tempore invenitur</i>	PNK, 3. zvezek, 209/93–94
1286, februar, 6.	<i>non faciendo fratrem et sororem set ad consuetudinem Veneciarum</i>	CP, vol. 1, 187/255–226
1286, februar, 6.	<i>non exsendo fratrem et sorores, set tamen ad uso et consuetudinem terre Venete</i>	PNK, 1. zvezek, 907/128
1288, december, 13.	<i>secundum consuetudinem terre Venecie</i>	PNK, 2. zvezek, 632/174
1284, december, 16.	<i>ad husum et consuetudinem terre Pirani</i>	PNK, 2. zvezek, 34/25–26
1286, junij, 9.	<i>ad usu et consuetudinem terre Pirani</i>	PNK, 2. zvezek, 437/120
1289, avgust, 16.	<i>secundum consuetudinem terre Pirani</i>	PNK, 3. zvezek, 37/49 CP, vol. 1, 192/259–260
1290, januar, 5.	<i>secundum consuetudinem terre Pirani</i>	CP, vol. 1, 193/260–261
1290, januar, 5.	<i>promisit esset frater et soror ... secundum consuetudinem prouintie Istrie</i>	PNK, 3. zvezek, 83/59
1290, marec, 11.	<i>secundum consuetudinem terre Pirani</i>	PNK, 3. zvezek, 130/70–71 CP, vol. 1, 198/264–265
1291, januar, 28.	<i>secundum consuetudinem terre Pirani</i>	PNK, 3. zvezek, 309/111
1291, februar, 2.	<i>secundum consuetudinem terre Pirani</i>	PNK, 3. zvezek, 318/113–114
1291, junij, 28.	<i>secundum consuetudine terre Pirani</i>	PNK, 3. zvezek, 533/151

¹⁸ Ibidem, 128 in 245.

¹⁹ Darja MIHELIČ, *Piranska notarska knjiga (1284–1288)*. Drugi zvezek, Viri za zgodovino Slovencev 9, SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Ljubljana 1986 /PNK, 2. zvezek/, 25.

²⁰ Camillo DE FRANCESCHI, *Chartularium Piranense. Raccolta dei documenti medievali di Pirano I (1262–1300)*, Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria 36, Parenzo 1924 (CP, vol. 1).

²¹ Številka pred poševnico označuje številko vpisa oz. objave, za poševnico pa stran objave v navedenem delu.

²² Vpisana je obnova ženitnega dogovora, ki je bil sklenjen 1. junija leta 1282 med Laponom in Istrijo, Apelonijevo hčerko. Vpis te poročne pogodbe objavlja CP, vol. 1, 166/224–225 k letu 1282.

²³ Darja MIHELIČ, *Piranska notarska knjiga (1289–1292)*, Tretji zvezek, Theasaurus memoriae, Fontes 1, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Ljubljana 2003.

Datum poročne pogodbe	Način poročne pogodbe (formulacije)	Objava
1292, november, 9.	<i>frater et sor[or] ... secundum consuetudinem terre Pirani</i>	PNK, 3. zvezek, 589/165
1291, julij, 15.	<i>promisit esset frater et soror</i>	PNK, 3. zvezek, 545/154–155 CP, vol. 1, 208/275–276

V treh piranskih notarskih knjigah, ki jih je objavila Darja Mihelič, je med 2366 vpisi zabeleženih 15 vpisov ženitnih pogodb, in sicer: v prvi knjigi 1, v drugi 3 ter v tretji 10. Pri dveh izmed poročnih pogodb ni vpisana formulacija načina delitve premoženja, pri drugih dveh je bil uporabljen beneški način, pri 9 se izrecno omenja t. i. piranski način, pri enem je zabeležena le formulacija »kot brat in sestra«, enkrat pa se poleg te formulacije istočasno pojavlja še poimenovanje t. i. »istrskega«, drugič pa »piranskega« načina. Zanimiv je tudi zapis *secundum quod illo tempore invenitur*, ki ga je najverjetneje prav tako moč enačiti z načinom kot brat in sestra. Šest vpisov poročnih pogodb je objavil tudi De Franceschi.²⁴

Od 13 poročnih pogodb, pri katerih je vpisan način delitve premoženja, se, če odštejemo dve pogodbi, ki sta bili sklenjeni na beneški način, največkrat pojavi formulacija *secundum consuetudinem terre Pirani*, ki je pravno enaka formulaciji *frater et soror*. Le v enem primeru (PNK, 3. zvezek, 83/59) se v tem zgodnjem obdobju pojavi formulacija *secundum consuetudinem prouintie Iстриe* pa še ta je v zapisu, ki ga je objavil De Franceschi (CP, vol. 1, 193/260–261), (napačno!) zabeležena kot *secundum consuetudinem terre Pirani*.

V eni izmed kasnejših piranskih listin se sočasno pojavljata obe formulaciji, in sicer: Marija, hči pokojnega Adama a Puteo iz Pirana in Peter, sin pokojnega Almerica de Setta, prav tako iz Pirana, sta pred pričami sklenila ženitno pogodbo v cerkvi sv. Donata v Piranu po predpisih in določilih katoliške cerkve in v skladu z navado in običajem istrske province, posebno pa Pirana, ki se imenuje kot brat in sestra.²⁵

Materialni dokaz za uporabo takšnega načina sklepanja porok, solastništva in morebitne delitve premoženja v Kopru in na koprskem teritoriju pa so tudi poročne pogodbe, ki jih v okrnjenem obsegu hrani Pokrajinski arhiv Koper (v nadaljevanju PAK).²⁶ V listini z dne 20. julija leta 1382 je omenjeno, da sta bodoča zakonca Bruna, hčerka pokojnega Vitalisa Bruttia in Antonius, sin pokojnega Jacoba de Johanisa sklenila poročno pogodbo *secundum consuetudinem ciuitatis Justinopolis*, ki se imenuje kot brat in sestra.²⁷ Podobno formulacijo je moč zaslediti tudi v poročni pogodbi s 14. novembra 1459²⁸ in 9. septembra 1499.²⁹

V PAK je v fondu Zbirka listin, SI PAK KP 335, s signaturo 64 ohranjena drobna pergamentna listina velikosti 120 x 180 mm iz Dola pri Hrastovljah, ki je primer poročne pogodbe *po istrsko*.

²⁴ Ti vpisi so objavljeni tudi v izdajah PNK, 1.–3. zvezek Darje Mihelič.

²⁵ ... *secundum usum et consuetudinem prouincie Iстриe et specialiter terre Pirani ... usus fratris et soror ...* (Notarske pergamentne listine, /SI PAK PI 9.1/ a. e. 564, 1351, december, 18., Piran). Na listino je opozoril Mario Rožac.

²⁶ Večina starega koprskega občinskega arhiva (z izjemo 9. skupine in dela starejšega gradiva, ki je v PAK hranjen v podfondu Dodatek k staremu koprskemu občinskemu arhivu in Spisi do leta 1600) je bila leta 1944 odnesena v Italijo. Žal v Kopru ni notarskih in vicedominskih knjig, tako da je nekaj poročnih pogodb ohranjenih le v podfondu Spisi koprške občine do leta 1600 ter po posameznih družinskih arhivih.

²⁷ SI PAK KP 6, t. e. 4, a. e. 68, (str.) 26.

²⁸ ... *matrimonium ad usum et consuetudinem ciuitatis Justinopolis que appellatur frater et soror* (SI PAK KP 6, t. e. 4, a. e. 66, /str./ 61).

²⁹ SI PAK KP 6, t. e. 4, a. e. 66, (str.) 49.

Listina – 1580, november, 2., Dol³⁰

³⁰ Na zgornjem delu listine je z drugim črnilom zapisano: *Dote N.º I.–*.

Prepis

IN Christi Nomine Amen. Anno Nativitatis Domini millesimo quingentesimo octagesimo Indicione/ octauo Die 28. mensis nouembris In Villa Dole sub teritorij Justinopoli in/ domo, et habitacionis ser Mathei Sau, presentibus Reverendo Domino presbitro Gregorius Glauina/ capelanum Cobedi, et ser Georgius Ritar de Villa Crastoie [...]

In questo loco sia fatto contratto uero, et legitimo matrimonio per la parola/ et hordine della Santa Madre chiesa Romana, et anco per hordine del sacro/ sancto concilio Tredentino alla usanza costumi, et consuetudine di questa/ prouincia de Istria, et anco in questo loco de Villa Dol qual si chiama/ tra fra[tello], et sor[ella] tra ser Andrea Bonaza Vicino de detto loco, et Donna Orsola/ fiola del quondam Iuan Sau, in secondo uoto ambi dui redursi nel contrato, uero/ et legitimo matrimonio, et prometendo, il sopra detto ser Andrea a essa Orsola si per caso non auessino fioli in sieme o uero fiole di caso se ne/ amancase di questa uitta come è cosa certa, et uera il sopra detto Andrea/ d[...] la morte sua casa che sia governatrice, et usufrutuaria di qualunque/ sorte di facolta si trouera de esso Andrea si mobili come stabili et con questo/ pato, et condicion che esso Andrea se lasara uno delli soi propinqui à star in/sieme, con essa Orsola sua moglie che posa star, et governar gli beni insieme/ con essa Orsa, et non uolendo lui ascoltarla ouero gli venise dir uilanie/ che essa Orsa, lo debi cazzar fuora di casa, et che non si in trazza decola alcano/ qual sara lasado per esso Andrea ne hauer del suo piu et che solum [...], et dire/ la morte de essa Orsa uada la detta facolta alli piu, propinqui dell esso Andrea/ hauendo fioli ouero fiole uada la facolta sopra detta alli fioli deglli/ sopranominati; sic ipse partes concordēs ueniunt, et promittens ipsius/ ser Andreas et mantenis sub obligatiōe omnium bonorum suorum tam mobiliū quam/ stabiliū (cum?) omnia singula meliori modo (cum?) presentibus instrumentis contracto/ perpetua firma habere, et non contra facere per se uel aliam personam/ sub obbligatione [...]

S. T.³¹ Et ego pre Simeon, filius quondam Domini Ioannis de Ians Vicinus/ Grisignane Publicus Imperiali Hautorita Notarius, et Plebanus/ Cobedi scripsit predictum Instrumentum matrimoniale/ in anc publicam formam Redegi signo, et nomine meo aposui/ consueti [...]

Laus Deo

Prevod

V imenu Kristusa amen. Leta Gospodovega rojstva tisoč petsto osemdeset, 8. indikcija, dne 28. meseca novembra v vasi Dol na koprskem teritoriju v domu in bivališču gospoda Matheusa Saua, v prisotnosti častitega gospoda duhovnika Gregoriusa Glavine, kubejskega kaplana in gospoda Georgiusa Ritarja iz vasi Hrastovlje [...].

Na tem mestu je bila narejena verodostojna (prava) pogodba in zakonita poroka po predpisih in določilih svete matere rimske Cerkve (rimskokatoliške cerkve, op. a.) in tudi po navodilu tridentinskega koncila po uporabi običajev in navad province Istre in tudi po (običajih) v vasi Dol, ki se mu pravi kot brat in sestra, med gospodom Andreom Bonazo, (doma, op. a.) iz okolice imenovanega kraja in gospo Orsola, hčerko pokojnega Ivana Saua, ki sta oba že drugič pristopila k pogodbi, pravi in zakoniti poroki. In zgoraj omenjeni gospod Andrea je obljubil omenjeni Orsoli, da če ne bosta imela skupnih sinov ali hčera in če bo umrl (zmanjkal iz tega življenja), kot je stvar gotova in resnična, bo po smrti zgoraj omenjenega Andrea ona upravljala in uporabljala hišo in katerekoli Andreove premičnine in nepremičnine in s to pogodbo in pod pogojem, da če bo omenjeni Andrea zapustil katerega izmed svojih sorodnikov, da bo (živel) skupaj z omenjeno Orsola, njegovo ženo, ta lahko ostane in z omenjeno Orso skupno upravlja s premoženjem; in če je ta ne bo hotel poslušati ali ji bo govoril nespodobnosti, ga naj Orsa izžene iz hiše, in ta naj nikoli ničesar ne zahteva, kar bo zapustil Andrea [...]; in šele po Orsini smrti naj premoženje gre k Andreovim dedičem. Če pa bosta imela sinove ali hčere, naj gre zgoraj omenjeno premoženje otrokom zgoraj omenjenih; s tem sta soglašali obe stranki

³¹ *Signum tabellionis* (notarski znak).

in Andrea je obljubil, da bo pod obvezo skrbel za nepremičnine in premičnine po najboljšem možnem načinu; in ta pogodba ima trajno veljavo, in naj ne sam osebno ali po drugi osebi pod zavezo nihče ne naredi drugače [...].

S. T. In jaz duhovnik Simeon, sin pokojnega gospoda Ioannesa de Ians³² blizu Grožnjana, po cesarski avtoriteti javni notar, in župnik v Kubeđu sem napisal imenovano poročno pogodbo, po javnih formah in kot imam navado sem dodal (notarski, op. a.) znak in moje ime ...

Slava Bogu

Poročna pogodba iz Dola pri Hrastovljah

Omenjena poročna pogodba,³³ ki žal prinaša le akterje pravnega dejanja, ne pa njihove starosti, poklicev in prav tako ne daje natančnega popisa morebitnega imetja, ki sta ga zakonca prinesla v zakon, je vendarle bogat vir zanimivih pravnih določil.

Je tipična notarska listina, njena formula pa je povsem enostavna. Notar jo je začel z invokacijo (*In Christi nomine amen*), datacijo (navedba časa in kraja pravnega dejanja),³⁴ navedbo prič, nato pa je takoj prešel na besedilo (bistvo pravnega dejanja). Končal jo je z elementi overovitve, in sicer: z notarskim znakom in notarjevim podpisnim stavkom.³⁵ Podpisni stavek tako sestavljajo notarjevo ime (*Simeon*), ime njegovega očeta, ki je bil slovanskega porekla (*Ioannes de Ians /Janez/*), oblast, v imenu katere je opravljal notarski posel (*publicus imperiali haotorita notarius*), mesto opravljanja duhovniške službe (*plebanus Cobedi*) ter izjavo, da je napisal poročno listino (*scripsit predictum Instrumentum matrimonialem*) po javnih – pravnih formah (*in anc publicam formam redegi*) ter dodal, kot ima navado³⁶ (svoj notarski) znak in ime (*signo, et nomine meo aposui consueti ...*). Medtem ko je osrednji del listine pisan v italijanščini, so uvodni del listine (invokacija, krajevna in časovna datacija ter navajanje prič), finalna klavzula in notarjev podpisni stavek pisani v latinščini.³⁷ Vrstice se ne končajo vedno s celo besedo, saj so nekatere besede deljene na koncu vrstice (npr. *Ors/ola* ali *in/sieme*). Pri prepisu sem dosledno spoštovala notarjev zapis. Prepis je narejen z vsemi napakami (tudi kadar skloni niso pravilni), upoštevala sem notarjevo pisanje velikih črk, kjer manjka del besede, pa je manjkajoči del razrešen v oglatem oklepaju. Prav tako so v oglatem oklepaju naznačeni nečitljivi oz. nerazrešeni podatki (npr. [...]). Konec vrstice označuje poševnica. Zlasti v latinskem delu besedila je značilna uporaba številnih okrajšav, medtem ko so le-te v italijanskem delu besedila prej izjema kot pravilo (še najbolj opazne so okrajšave za izpuščeni končnici; npr. uporaba klasičnega znaka za okrajšavo za črko *n* ali okrajšava za končnico *que* ter tipične okrajšave za besede *per, che, et in ser*). Dokument je pisan v čitljivi humanistiki. Listina vsaj glede na velikost in izdelavo ni videti posebno svečana. O pravih inicialkah ne moremo govoriti, čeprav nekoliko po velikosti izstopata začetni črki pri invokaciji in osrednjem besedilu (črki *i*) ter črka *e* pri notarjevem podpisnem stavku. Všečen in likovno dovršen je notarski znak velikosti okoli 3 cm, ki je upodobljen v spodnjem levem kotu listine neposredno ob notarjevem podpisnem stavku.

³² Morda doma iz Sv. Ivana (S. Giovanni, tudi S. Zuanne, prim. Vincenc RAJŠP – Drago TRPIN, *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787 /1804/*. Karte, 3. zvezek, Ljubljana 1997, sekcija XIX 16, XX 16) pri Grožnjanu. Žal se njegovih podatkov po matičnih knjigah ne da preveriti, saj v Župnijskem uradu Grožnjan vodijo matične knjige šele od leta 1641 dalje.

³³ Zakonska listina (DAROVEC, *Notarjeva javna vera* /kot v op. 1/, 174).

³⁴ *Data chronica* in *data topica*.

³⁵ Razvoj notariata in notariatske prakse je povzdignil pomen notarjevega podpisa, ki je pridobil značaj koroboracije na javnih listinah. Notar je s svojim podpisom in znakom pravni akt potrdil, kar je bila na javnih listinah vloga pečata (DAROVEC, *Notarjeva javna vera* /kot v op. 1/, 52).

³⁶ Kot (dela) običajno.

³⁷ Za oba dela listine velja, da sta pisana v vulgarni latinščini oz. v vulgarni italijanščini.

Poročna pogodba je bila sklenjena v Dolu pri Hrastovljah, v hiši Matheusa Saua,³⁸ morda celo na nevestinem domu ali pa v hiši katerega izmed njenih sorodnikov. Poročila sta se domačina Andreas Bonaza³⁹ in Orsola, hči pokojnega Iuana Saua.⁴⁰ Za oba je bila to druga poroka. Kot priči sta bila prisotna Gregorius Glauina,⁴¹ kaplan v Kubedu in Georgius Ritar⁴² iz Hrastovelj. V poročni pogodbi je posebna skrb namenjena načinu dedovanja premoženja. V primeru, da zakonca ne bi imela otrok in da bi Andreas umrl, bi upravljala in uporabljala hišo, premičnine in nepremičnine Orsola.⁴³ V primeru, da bi Andreas določil, da kdo od njegovih sorodnikov živi z njo, bi z dediščino upravljala skupaj z Orsola. Če je Andreov sorodnik ne bi ubogal in če bi jo zmerjal, ga Orsola lahko izžene iz hiše. Šele po njeni smrti bodo lastniki Andreovi sorodniki ali njuni morebitni otroci.

V listini je omenjeno, da je poročna pogodba sklenjena »zakonito po rimskokatoliški cerkvi in tridentinskem koncilu,⁴⁴ po lokalnih navadah v Istri in Dolu« ter da je to zakon »po običajih in navadah v Istri«⁴⁵ (*alla usanza costumi, et consuetudine di questa prouincia de Istria*) oz. kot je v listini izrecno omenjeno »po navadah v Dolu« (... *et anco in questo loco de Villa Dol*) in se imenuje »kot brat in sestra« (*qual si chiama tra fra[tello] et sor[ella]*).⁴⁶ Glede na formulacijo (poimenovanje) pravnega instrumenta *alla usanza costumi, et consuetudine di questa prouincia de Istria* se zdi, da je bila piscu te listine bližja (bolj znana) uporaba formulacije južnoistrskih mest, kot pa formulacija, ki je bila v navadi na koprskem teritoriju. Vsekakor je njen zapisovalec prihajal iz tega območja, saj je bil, kot sam v podpisnem stavku zabeleži, doma blizu Grožnjana (in je morda pred opravljanjem službe kubejskega župnika prej služboval na področju južnoistrskih mest). Notar Simeon, sin pokojnega Ioannesa je poleg svojega imena napisal tudi avtoriteto, v imenu katere je izdal listino (oz. ki je privatni pravni listini dajala značaj javne vere),⁴⁷ in sicer: poročno pogodbo je zapisal kot »javni notar po cesarski avtoriteti«, zanimivo pa je, da je hkrati opravljal tudi službo kubejskega župnika.⁴⁸

³⁸ Verjetno Matej Šav. Priimek Šav je v Dolu še vedno prisoten.

³⁹ Verjetno Andrej Bonaca.

⁴⁰ Verjetno Uršula (tudi Urša), hči pokojnega Ivana Šava.

⁴¹ Verjetno Gregor Glavina.

⁴² Jurij Ritar, morda Rihter. Priimek Rihter je v Hrastovljah (pa tudi v Dolu) še moč zaslediti.

⁴³ Iz zapisanega je moč sklepati, da sta posedovala hišo (verjetno je bil njen prvotni lastnik Andrej) in tudi druge nepremičnine.

⁴⁴ Tridentinski koncil, ki je zasedal v treh zaporednih obdobjih (1545–1548, 1551–1552, 1562–1563) v Tridentu (*Zgodovina cerkve na Slovenskem*, Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti v Ljubljani, Mohorjeva družba, Ljubljana 1991, 114), je prinesel vrsto novosti tudi na področju pravnih predpisov. O poroki so razpravljali v tretjem obdobju koncila, in sicer na 24. zasedanju 11. novembra 1563. Obsodili so trditve, da poroka ni zakrament, poligamijo, ločitev, nespoštovanje prepovedi porok v določenih letnih obdobjih in podobno, sprejeli pa so številne ukrepe za reformo poroke. Potrdili so sklepe lateranskega koncila, zakon je bil veljavno sklenjen ob prisotnosti duhovnika in dveh oz. treh prič, sprejeti so bili ukrepi proti ugrabiteljem, z ostrimi kaznimi je bilo prepovedano priležništvo, v določenem obdobju leta so bile prepovedane poroke (Pietro PIAANTON /ur./, *Enciclopedia ecclesiastica vol. VII*, Stabilimento Tip.-enciclopedico di Girolamo Tasso, Venezia 1962, 377–378). Več o poročni politiki, ki so jo izoblikovali na tridentinskem koncilu v članku Claudio POVOLO, Ob rob raziskavam s poročne tematike (Beneška republika, 17.–18. stoletje), *Acta Histriae VII, Prispevki z mednarodne konference Sistemi oblasti in oblastnih institucij, teorija in praksa držav evropskega Sredozemlja v novem veku s posebnim ozirom na jadransko območje*, Koper 1999, 305–328. Tridentinski koncil je tudi zapovedal obvezno vodenje matičnih knjig.

⁴⁵ Zakon po istrsko.

⁴⁶ Poroka je bila torej sklenjena po običajih in navadah bratske skupnosti in ne po navadah in običajih, kot jih je za slovansko govoreče podeželsko prebivalstvo dovoljeval koprski statut (*in matrimonio Sclauorum uillarum vetus consuetudo ipsorum ...*, STKP II/68).

⁴⁷ Več o instituciji notariata, podeljevanju notarskega privilegija in javni veri v delu DAROVEC, *Notarjeva javna vera* (kot v op. 1).

⁴⁸ Žal so matične knjige župne cerkve sv. Florjana iz Kubeda, kamor je spadala tudi vas Dol, ohranjene le od 17. stoletja dalje. Najstarejša ohranjena matična knjiga, sicer druga po vrsti, ima vpisana rojstva za obdobje 1680–1706, smrti za čas 1651–1706 in poroke za 1663–1705 (*Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije 1*, Vodniki, Skupnost arhivov Slovenije, Ljubljana 1972, 269). Morda so vpisi (v zaenkrat izgublje-

Če je v zgodnejšem obdobju v istrskih mestih moč zaslediti precej notarjev, ki so prihajali iz vrst klerikov, pa je za čas od začetka 14. stoletja dalje to prava redkost. Z razvojem institucije notariata je namreč postopno prišlo do velike laicizacije notarskega poklica.⁴⁹ V koprski zbirki listin je to edina pogodba, kjer je klerik opravljal tudi notarsko prakso. Morda je to dejstvo smiselno obravnavati tudi skozi problem relativno velike oddaljenosti od centra (Kopra), saj so bile krajevne razdalje časovno bistveno daljše, kot se nam zdijo danes in ne nazadnje, potrebno je upoštevati tudi nizko stopnjo pismenosti tako v mestih, še bolj pa na podeželju. Ob vizitaciji koprške škofije leta 1580⁵⁰ pa (pisca listine) Simeona,⁵¹ sicer kot kubejskega župnika v opisu kubejske župnije omenja tudi veronski škof Agostin Valier. V Kubed naj bi prišel iz novigrajske škofije in tam kot *rector plebanus* služboval že 6 mesecev.⁵²

Zaenkrat v virih o usodi Orsole ni znanih podatkov, Andreasa Bonazo pa v listinah PAK zasledimo še enkrat. Pelegrino Spataris, namestnik rednega sodnika v Kopru, je namreč 5. maja 1591 (po večernicah ob običajni uri) preklical zastavo, ki jo je od 19. februarja imel Hieronimo Barbabianca nad tretjino Andreove hiše v Dolu pri Hrastovljah. Del hiše je pokojni Andreas Bonaza zastavil kot poroštvo za 50 liber, ki mu jih je posodil Hieronimo. Hiša je na vzhodu mejila na dolžnikov hlev, na jugu, zahodu in severu pa na upnikovo lastnino. Javni cenilec Piero Siera je omenjeno tretjino hiše ocenil na vrednost 16 dukatov (po 6 liber in 4 solide), Hieronimov sin, Vincenzo Barbabianca, pa jo je na javni dražbi odkupil za 50 liber.⁵³

CONTRATTO MATRIMONIALE DEL 1580 DA DOL NEI PRESSI DI CRISTOGLIE

RIASSUNTO

Nelle città della costa istriana il sistema più diffuso di contrazione del vincolo matrimoniale era quello basato sulla comunione di beni indicato *come fratello e sorella*, di cui nella bibliografia si trova menzione come *matrimonio all'Istriana*. Tale istituto giuridico era caratterizzato dalla comunione dei beni, subentrante in seguito alla contrazione del vincolo matrimoniale. Prima della stipulazione del matrimonio i futuri coniugi (solitamente rappresentati dai genitori) definivano l'ammontare del patrimonio (dote) che ognuno di essi apportava al matrimonio. I due coniugi diventavano comproprietari (ognuno della metà) dei beni comuni, che per tutta la durata del vincolo matrimoniale nessuno dei due poteva alienare senza il consenso dell'altro. Il matrimonio all'istriana, ovvero la divisione patrimoniale *come fratello e*

ni) prvi matični knjigi segali do leta 1580 ali vsaj do leta 1591 (ko je najverjetneje umrl Andreas Bonaza). Sicer pa je kubejska cerkev sv. Florjana imela krstne in poročne knjige že ob vizitaciji Agostina Valiera. Obredne knjige so bile pisane v latinščini, maše pa so darovali v »ilirskem«⁴⁹ in latinskem jeziku, prim. Ana LAVRIČ, *Vizitacijsko poročilo Agostina Valiera o koprski škofiji iz leta 1579*, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana 1986, 123.

⁴⁹ DAROVEC, *Notarjeva javna vera* (kot v op. 1), 64.

⁵⁰ Agostin Valier je vizitiral koprsko škofijo od 4. do 22. februarja. Najprej je obiskal Piran, Izolo in Koper, nato pa še 11 župnij (kutarnih cerkva), in sicer: Šmarje, Koštabono, Krkavče, Kaštel, Pomjan, Marezige, Korte, Krog, Truške, Sočergo in Kubed, prim. LAVRIČ, *Vizitacijsko poročilo Agostina Valiera o koprski škofiji* (kot v op. 48).

⁵¹ Simon de Grisignana (LAVRIČ, *Vizitacijsko poročilo Agostina Valiera* /kot v op. 48/, 121).

⁵² Ker je škof vizitacijo opravljal februarja (spor med krajani Brezovice in Kubeda je reševal 18. oz. 19. februarja 1580), je župnik Simeon najverjetneje prišel v Kubed avgusta (lahko tudi septembra) 1579; prim. LAVRIČ, *Vizitacijsko poročilo Agostina Valiera* (kot v op. 48), 121.

⁵³ Ocenjena vrednost tretjine hiše je znašala 16 dukatov oz. 99 liber in 4 solide. Ker je Hieronimo Barbabianca Andreu posodil 50 liber, njegov sin Vincenzo pa je na dražbi plačal še 50 liber, je le-ta dejansko odkupil celoten del (tretjino) Andreove hiše; prim. Zdenka BONIN, *Inventar Zbirke listin v Pokrajinskem arhivu Koper (1348–1776)*, Pokrajinski arhiv Koper, Koper 2002, 163.

sorella viene usato con riferimento alle città dell'Istria settentrionale a partire dalla seconda metà del XIII secolo, mentre le prime menzioni della sua esistenza appartengono all'inizio dello stesso secolo. La formulazione giuridica che indica tali atti negli statuti delle città della costa dell'Istria settentrionale presenta la forma *secundum consuetudinem*, alla quale viene riferita anche l'indicazione della località (ad es. *Justinopolis, Insule, Pirani ...*). Negli statuti delle cittadine meridionali dell'Istria (Cittanova, Rovigno, Parenzo, Pola) invece della citazione del luogo viene riportata (alla fine della formulazione) la postilla Istria (*secundum consuetudinem provincie Histriae*). L'istituto giuridico chiamato anche *tra fra et sor* è quindi comparso probabilmente a Capodistria e nei suoi dintorni (da ciò anche denominato *da consuetudine a Capodistria* o verosimilmente dalle consuetudini delle altre città costiere dell'Istria settentrionale) e solamente quando diffuso anche nelle città dell'interno e dell'Istria meridionale ha potuto acquisire l'appellativo *come consuetudine istriana*.

Per consuetudine il matrimonio a Capodistria veniva quindi contratto sul modello dell'associazione fraterna, ma nelle città vivevano pure coniugi, sposati secondo altri usi (ad es. *ad uso et consuetudinem terre Venete*), mentre per i matrimoni contadini slavi, venivano contratti secondo i loro antichi usi. Lo statuto capodistriano richiedeva che qualora il matrimonio fosse stato contratto secondo altri usi, ciò doveva essere notificato sul contratto pubblico (contratto matrimoniale).

Nell'Archivio regionale di Capodistria viene custodito un contratto matrimoniale risalente al 1580, dal quale si possono discernere purtroppo solamente le parti contraenti dell'atto giuridico, mentre non sono presenti altri dati come l'età, la professione e nemmeno un elenco completo delle proprietà che i coniugi hanno apportato al matrimonio. Il contratto matrimoniale è stato redatto a Dol nei pressi di Cristoglie, nella casa di Matheus Sau. Gli sposi erano i nativi Andreas Bonaza e Orsola, figlia del defunto Iuan Sau. Per tutti e due si trattava del secondo matrimonio. Come testimoni erano presenti Gregorius Glauina, capellano di Covedo e Georgius Ritar di Cristoglie. Una particolare accuratezza viene dedicata nel contratto matrimoniale alla successione patrimoniale. Se i coniugi non avessero avuto dei figli e Andreas fosse deceduto, l'amministrazione e l'uso della casa, dei beni mobili e immobili spettava a Orsola. Nel caso in cui Andreas avesse esteso il lascito anche ad uno dei suoi parenti, i beni sarebbero stati amministrati in comune con Orsola. Qualora il parente di Andreas si fosse rifiutato di ascoltare Orsola ingiuriandola, lei avrebbe potuto cacciarlo dalla casa. Solamente dopo la morte di Orsola la proprietà sarebbe passata ai parenti di Andreas o ai loro eventuali figli.

Nell'atto viene menzionato che il contratto matrimoniale è stato stipulato »legalmente in base ai dettami della chiesa romano-cattolica e al concilio tridentino, agli usi locali dell'Istria e Dol« e che si tratta di matrimonio »secondo rito e usi istriani« (*alla usanza costumi, et consuetudine di questa prouincia de Istria*), ovvero come esplicitamente citato »secondo le usanze di Dol« (... *et anco in questo loco de Villa Dol*) denominato »come fratello e sorella« (*qual si chiama tra fra[tello] et sor[ella]*). In base alla formulazione (appellativo) dell'istituto giuridico *alla usanza costumi, et consuetudine di questa prouincia de Istria*, sembra che all'autore di questo contratto sia più vicina la formulazione tipica delle cittadine dell'Istria meridionale, piuttosto che quella allora in uso nel territorio capodistriano. In ogni modo il redattore proveniva dalla regione in quanto, come scritto sul contratto, di casa nei pressi di Grisignana. Oltre al proprio nome il notaio Simeone, figlio del defunto Ioannes ha indicato anche l'autorità che gli ha conferito il potere di redigere il contratto matrimoniale; il contratto è stato redatto da lui stesso *per autorità imperiale pubblico notaio*. È interessante notare come egli svolgesse allo stesso tempo anche la professione di parroco di Covedo. Se nel periodo antecedente era possibile incontrare nelle cittadine istriane molti notai provenienti dalle file del clero, ciò rappresenta una rarità dall'inizio del XIV secolo in poi. Con lo sviluppo dell'istituzione notarile questa ha infatti subito una notevole laicizzazione. Nella collezione degli atti capodistriani, si tratta dell'unico esempio di contratto dal quale risulta che un chierico svolge anche la professione notarile. Forse tale circostanza è ascrivibile al problema della grande distanza dal centro

cittadino (Capodistria), che nel passato era molto più difficilmente percorribile di quanto non lo sia oggi e ancor più tenendo conto della bassa percentuale di alfabetizzazione presente nelle città e di quella ancor minore delle campagne. Il parroco Simeone, autore dell'atto notarile, viene menzionato anche dal vescovo veronese Agostino Valier che nel 1580 aveva visitato la diocesi di Capodistria, e precisamente nella descrizione della pieve di Covedo. Sarebbe arrivato a Covedo proveniente dalla diocesi di Cittanova e vi svolgeva il ruolo di *rector plebanus* da sei mesi.

Per il momento le fonti non ci forniscono altre notizie su Orsola, mentre di Andreas Bonaza troviamo ancora una menzione negli atti notarili custoditi dall'Archivio regionale di Capodistria. Da essa sappiamo che in data 5 maggio 1591 il sostituto del giudice ordinario di Capodistria Pelegrino Spataris, ha revocato la cauzione alla quale in favore a Hieronimo Barbabianca era stato sottoposto dal 19 febbraio un terzo della casa di Andreas a Dol nei pressi di Cristoglie. Parte della casa era stata dall'allora già defunto Andreas messa in pegno come cauzione per un prestito di 50 libbre fatto dal citato Hieronimo. Dall'atto risulta che il figlio di Hieronimo, Vincenzo Barbabianca aveva rilevato la casa durante un'asta pubblica per 50 libbre.

(Iz slovenščine prevedla Deborah Rogoznica)

ANA LAVRIČ

JANEZ GREGOR DOLNIČAR – KRONIST LJUBLJANSKEGA MESTA

Janez Gregor Dolničar (1655–1714), doktor obojega prava, je izhajal iz ljubljanske družine, v kateri je vladal močan interes za zgodovino. Njegov oče Janez Krstnik (1626–1692) je od sredine 17. stoletja dalje zapisoval družinsko kroniko in ob tem zabeležil tudi nekatere pomembne javne dogodke svojega časa,¹ ded po materini strani, Ludvik Schönleben (1590–1663), pa je zbiral podatke iz mestnega arhiva in sestavil t. i. kroniko Ljubljane z izvirnim naslovom *Jahrschriften des Herzogthums Crain*.² Na mladeniča je imel največji vpliv učeni stric Janez Ludvik Schönleben, znameniti retorik, teolog, filozof in zgodovinar, ki se je kot kronist kranjskih deželnih stanov posvečal raziskovanju preteklosti domače dežele.³ Izdal je vrsto genealogij plemiških družin,⁴ zastavil pa tudi obsežno zgodovino Kranjske, od katere je zaradi njegove smrti izšel le prvi del z naslovom *Carniolia antiqua et nova* (1681), ki zajema obdobje do leta 1000. Zbiral je antične napise na naših tleh in v knjigi *Aemona vindicata sive Labaco metropoli Carnioliae vetus Aemonaie nomen iure assertum* (1674) dokazal, da je Ljubljana naslednica Emone.⁵ Po letu 1660 je nadaljeval očetovo ljubljansko kroniko, ki je pozneje prešla v last svaka Janeza Krstnika Dolničarja. Le-ta jo je leta 1682 nameraval natisniti pri tiskarju Janezu Krstniku Mayru, a načrta ni uresničil, dopolnil pa jo je (bržčas že s sodelovanjem sina Janeza Gregorja) z letopisi do 1685.⁶ Rokopis kronike hrani Nacionalna biblioteka na Dunaju,⁷ Božo Otorespec, ki se je kot arhivar v ljubljanskem mestnem arhivu ne-utrudno ukvarjal z zgodovino slovenske prestolnice, pa je pred leti napravil prepis celotnega dela⁸ in pri tem ugotovil, da ga je kot vir za svojo historiografijo Valvasor v celoti izčrpal.⁹ Iz

¹ Kroniko je objavil Peter RADICS, *Familien–Chroniken krainischer Adeliger im 16. und 17. Jahrhundert III. Die Hauschronik der Familie (Dolnitscher) Thalnitscher von Thalberg, Mitteilungen des Musealvereines für Krain* 16, Laibach 1903, 25–27, 137–152; ibidem 17, Laibach 1904, 3–13.

² Polni naslov se glasi: *Jahrschriften des Herzogthums Crain. Auff kürzest zusammen getragen aus vndterschiedlichen Authorn sowoll gedruckten als handt geschribnen verzeichnussen Durch herrn Ludwigen Schönleben der für(stlichen) hauptstatt Laybach gewesten burgermeister vnd statthauptman Anno 1660* (prim. Maks MIKLAVČIČ, Schönleben Ludvik, *Slovenski biografski leksikon* 3, Ljubljana 1960–1971 /1967/, 240–241).

³ Maks MIKLAVČIČ, Schönleben Janez Ludvik, *Slovenski biografski leksikon* 3, Ljubljana 1960–1971 (1967), 236–240; prim. Darja MIHELIČ – Marijan SMOLIK, Schönleben Janez Ludvik. *Enciklopedija Slovenije* 11, Ljubljana 1997, 15.

⁴ Božo Otorespec je za abecedno urejeni seznam domačih plemiških družin »Appendix ad Chronologiam Carnioliae sive Genealogica« ugotovil istovetnost rokopisov v Arhivu Republike Slovenije, rkp. št. 88, in v Nacionalni knjižnici na Dunaju, Ms št. 15300 (MIKLAVČIČ 1967 /kot v op. 3/, 239).

⁵ Prim. Marjeta ŠAŠEL KOS, *The Roman Inscriptions in the National Museum of Slovenia /Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije*, Situla. Razprave Narodnega muzeja Slovenije 35, Ljubljana 1997, 30.

⁶ Leta 1682 je kroniki dodal še posvetilo novorojenemu cesarjeviču Leopoldu.

⁷ Rokopis je označen s signaturo Ms 15.400 (MIKLAVČIČ 1967 /kot v op. 2/, 241).

⁸ Tipkopis pod naslovom *Schönleben–Dolničarjeva kronika* hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana med rokopisnimi elaborati pod tehn. e. 26 (LJU 346, tehn. e. 26) in obsega 178 strani (296 fol.). Na omenjeno delo je v zadnjem času opozoril Miha KOSI, *Templarji na Slovenskem. Prispevek k reševanju nekaterih vprašanj srednjeveške zgodovine Prekmurja, Bele krajine in Ljubljane*, Zbirka zgodovinskega časopisa 13, Ljubljana 1995, 27.

⁹ MIKLAVČIČ 1967 (kot v op. 2), 241. – Miha Kosi je ob primerjavi Schönleben–Dolničarjeve kronike in Valvasorjega poglavja v *Ehre*, v katerem obravnava najstarejšo zgodovino Ljubljane, ugotovil, da so Valvasorjevi navedki, označeni z opombo »Ms. Lab.«, dobeseden prepis iz omenjene kronike; le-ta bi bila po

njega je seveda zajemal tudi Janez Gregor Dolničar,¹⁰ ki je delo svojih prednikov tako vzorno nadaljeval, da si je zaradi vnetega zbiranja zgodovinskega gradiva in zapisovanja aktualnih dogodkov prislužil slavo najmarljivejšega ljubljanskega kronista, kateremu poslej po prizadevnosti ni bil nihče več primerljiv.¹¹

Po zaslugi pionirskega dela Janeza Ludvika Schönlebna (1618–1681) in njegovega nekoliko mlajšega sodobnika Janeza Vajkarda Valvasorja (1641–1693) je historiografija na Kranjskem v zadnji četrtini 17. stoletja močno napredovala. Dolničar je v uvodu k *Analom* o tem zapisal: *Da se je v tem potekajočem veku vsestransko povzdignila veda, zlasti zgodovina, mi ni treba dokazovati, saj vidimo, da so nastopili ne le v tujih deželah, ampak tudi v naši ljubi domovini Homeri in Liviji, ki se niso bali ne truda ne stroškov, da ne bi bili preiskovali k svoji nesmrtni slavi vsega in oteli žrelo pozabljivosti vse, kar je spomina vredno. Tiskana dela Schönlebna in Valvasorjeva to spričujejo.*¹² Tako Schönleben kot Valvasor, ki sta s preučevanjem preteklosti domače dežele hotela povzdigovati in širiti njeno čast in slavo,¹³ sodita med predstavnike tedaj uveljavljenega deželnege zgodovinopisja, ki je bilo vezano na pokrajinski zgodovinski koncept in je izhajalo iz deželnege patriotizma.

Schönleben, ki je bil pod vplivom t. i. jezuitskega humanizma še globoko zakoreninjen v antični tradiciji,¹⁴ je svoje razprave pisal v latinščini. Bil je odličen poznavalec strokovne literature,¹⁵ z upoštevanjem rimskih napisov kot primarnega vira za rekonstrukcijo zgodovine¹⁶ pa je pri svojem raziskovanju presegel meje pisnih virov in na tej osnovi napisal prvo pomembno zgodovino Kranjske.¹⁷ S svojim delom *Aemona vindicata sive Labaco metropoli Carnioliae vetus Aemona nomen iure assertum* (1674), ki je prineslo velik metodološki preobrat z vzajemno uporabo pisnih in arheoloških virov,¹⁸ je dokončno dokazal pravo lego Emone. Valvasor, ki je Kranjski posvetil orjaško delo in je sam prepotoval ter raziskal teren, »povsod

mnenju Kosija ob ustrezni meri kritičnosti še vedno lahko zanimiv zgodovinski vir (KOSI 1995 /kot v op. 8/, 27–28).

¹⁰ Dolničar je v svojih *Analih* ponovil precej podatkov iz Schönlebneve kronike, vendar je večkrat kakšno malenkost dodal ali izpustil. Za primer, kako nas je ob tem lahko prikrajšal za kak pomemben podatek, pogledjmo poročilo o gradnji prezbiterija ljubljanske stolnice, kakor ga podaja Schönleben v kroniki za leto 1675: *April. Ist die thumbkirchen alda in khor erweitert worden, der hohe altar in ein blosses blad verandert. Item die grüfft renouirt* (ZALj, LJU 346, tehn. e. 26, Schönleben–Dolničarjeva kronika, fol. 284v) in ga vzporedimo z Dolničarjevim: *Ist die thumbkirchen im Cohr erweitert worden (Annales Urbis Labacensis, fol. 11r; Viktor STESKA, Dolničarjeva ljubljanska kronika od l. 1660 do l. 1718, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 11, Ljubljana 1901, 26); prim. Ana LAVRIČ, Umetnostna dejavnost škofa Otona Friderika Buchheima v ljubljanski škofiji, Acta historiae artis Slovenica 9, Ljubljana 2004, 48, op. 143.*

¹¹ Dolničar, ki je bolj ali manj sistematično in dosledno zapisoval, kaj se je v ljubljanskem mestu dogajalo, v svojem prizadevanju ni imel pravega naslednika. Neznani kronist, ki je po njegovi smrti še nadaljeval z anali (Peter RADICS, Nadaljevanje Dolničarjeve »Eptome«, *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 19, Ljubljana 1909, 153–159), ni imel tolikšne zagnanosti in vztrajnosti (prim. Dragotin CVETKO, *Academia Philharmonicorum Labacensis*, Ljubljana 1962, 103; Ana LAVRIČ, Janez Gregor Dolničar in njegova Zgodovina ljubljanske stolne cerkve, v: Ana LAVRIČ /ur./, Janez Gregor DOLNIČAR, *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve*, Ljubljana 2003, 39).

¹² Povzeto po: STESKA 1901 (kot v op. 10), 18.

¹³ Prim. Darja MIHELIČ, Jezuit Janez Ludvik Schönleben kot zgodovinar, *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597–1773)*. Zbornik razprav, Ljubljana 1998, 248.

¹⁴ ŠAŠEL KOS 1997 (kot v op. 5), 29; prim. Jože KASTELIC, Antična zgodovina v Valvasorjevi Slavi vojvodine Kranjske in njeni ilustratorji, v: Alenka KLEMENC (ur.), *Vita artis perennis. Ob osemdesetletnici akademika Emilijana Cevca*, Ljubljana 2000, 317.

¹⁵ MIHELIČ 1998 (kot v op. 13), 250.

¹⁶ ŠAŠEL KOS 1997 (kot v op. 5), 28.

¹⁷ Schönlebnovo delo *Carniolia antiqua et nova* (1681) je z zgodovinskega stališča ovrednotila Darja Mihelič (MIHELIČ 1998 /kot v op. 13/, 247–268); prim. ŠAŠEL KOS 1997 (kot v op. 5), 28–30.

¹⁸ ŠAŠEL KOS 1997 (kot v op. 5), 34; KASTELIC 2000 (kot v op. 14), 317.

izpraševal, zapisoval, risal in meril,¹⁹ se je v veliki meri zanašal na lastne izkušnje, izsledke pa približal širšemu krogu bralcev, ker jih je objavil v živem jeziku.

Dolničar se je s historiografijo ukvarjal ljubiteljsko ob svojem poklicnem delu, zato ni mogel doseči Schönlebnovega ali Valvasorjevega nivoja, čeprav se je pri obeh zgledoval.²⁰ V splošnem lahko rečemo, da tudi njegovo pisanje zaznamujejo vse značilnosti baročnega zgodovinarstva, ki je bilo po vsebini polihistoriko, po načinu podajanja pa analistično in topografsko. Bil je sicer vztrajen in marljiv raziskovalec, manjkalo pa mu je sistematike, zato večine spisov ni zaključil, saj ga je njegova ustvarjalna domišljija kar naprej gnala za novimi načrti.²¹ Tako kot njegova predhodnika je tudi sam želel v besedi in sliki predstaviti deželo Kranjsko, zlasti pa njeno prestolnico Ljubljano, ki ji je posvetil večino svojih moči. Zbiranja ljubljanskega zgodovinskega gradiva se je lotil v delu *Cypressus seu Epitaphia Labacensis* (1688–1691),²² kjer je zapisoval latinske in nemške nagrobne napise iz cerkva. Rimske izkopanine je popisal v *Antiquitates Urbis Labacensis* v daljši in krajši različici (1690–1693),²³ raznovrstne spominke napise pa tudi v *Nucleus Selectarum Inscriptionum Veterum et Novarum* (1709).²⁴ Rodno mesto je nameraval obširno predstaviti v komaj zastavljenem delu *Topographica Descriptio Antiquissimae Urbis Labacensis* (začet 1701).²⁵ Kroniko mesta od njegove ustanovitve do leta 1714 je objavil v knjigi *Epitome Chronologica* (1714), za čas od 1660 do 1718 pa je sestavil obsežnejše letopise pod naslovom *Annales Urbis Labacensis*.²⁶ Zgodovino stare stolnice in gradnje nove je popisal v delu *Historia Cathedralis Ecclesiae Labacensis* (1701–1714),²⁷ Marijina božja pota pa v *Marianale Carnioliae seu icones miraculis clarae magnae Dei Matris Mariae inclyti Ducatus Carnioliae* (1691).²⁸ Od ustanovitve Družbe sv. Dizme (1688) dalje je kot njen tajnik v spominsko knjigo *Theatrum Memoriae Nobilis ac Almae Societatis Unitorum* vpisoval člane in njihove biografije,²⁹ kulturne in znanstvene delavce dežele Kranjske je skupaj z njihovimi bibliografijami predstavil v spisu *Bibliotheca Labacensis publica* ali *Ectypon* (začet 1715),³⁰ življenjepis svojega brata pa v *Vita Joannis Antonii a Thalberg Labacensis*.³¹ Več manjših spisov je Dolničar posvetil Karlovemu kolegiju (semenišču), akademijam, načrtovani univerzi in drugim temam; nekaj zgodovinskih del, ki jih poznamo po njegovih lastnih navedbah, pa danes ni več v knjižničnem razvidu in se bržčas niso ohranila.³² Za zgodovino Ljubljane je pomembno tudi tiskano, tematsko raznovrstno gradivo (pridige, javni govori in

¹⁹ Branko REISP, Valvasor Janez Vajkard, *Enciklopedija Slovenije* 14, Ljubljana 2000, 132.

²⁰ Prim. ŠAŠEL KOS 1997 (kot v op. 5), 43.

²¹ Dolničar je knjižne načrte preobsežno zastavil, pomanjkanje sistematike pa je tudi povzročilo, da je iste podatke z manjšimi variantnimi spremembami na mnogih mestih ponavljal (prim. CVETKO 1962 /kot v op. 11/, 79; LAVRIČ 2003 /kot v op. 11/, 26). Dolničarjeva rokopisna dela hrani Semeniška knjižnica v Ljubljani, natančen pregled teh del pa navaja Marijan SMOLIK, Thalnitscher Janez Gregor, *Slovenski biografski leksikon* 4, Ljubljana 1980–1991 (1980), 73–76.

²² Ljubljana, Semeniška knjižnica, rkp. 10.

²³ Ljubljana, Semeniška knjižnica, rkp. 7 in 8, kratek sežetek pa še pod naslovom *Antiquitatum Labac. Epitome* (rkp. 9) iz 1695 (SMOLIK 1980 /kot v op. 21/, 75). Rimske izkopanine iz okolice Ljubljane je Dolničar popisal v *Inscriptiones locorum Labaci vicinorum, a me repertorum* (Ljubljana, Semeniška knjižnica, *Drobni zapiski*, rkp. 22).

²⁴ Ljubljana, Semeniška knjižnica, rkp. 18. – Kot navaja Smolik, gre za nekakšen izvleček iz del *Cypressus, Antiquitates* in *Historia* (SMOLIK 1980 /kot v op. 21/, 75).

²⁵ Ljubljana, Semeniška knjižnica, *Drobni zapiski*, rkp. 22.

²⁶ Ljubljana, Semeniška knjižnica, rkp. 11. – Dolničar je nadaljeval letopise, ki jih je do 1660 zapisoval njegov ded Schönleben, pri tem pa porabil podatke, ki v kroniki segajo čez to letnico, vse do 1685 (prim. op. 2).

²⁷ Ljubljana, Semeniška knjižnica, rkp. 5.

²⁸ Ljubljana, Semeniška knjižnica, rkp. 19.

²⁹ Ljubljana, Semeniška knjižnica, konceptna knjiga, rkp. 6.

³⁰ Ljubljana, Semeniška knjižnica, rkp. 14.

³¹ Ljubljana, Semeniška knjižnica, rkp. 15.

³² Dolničar sam navaja še naslednja zgodovinska dela: *Patrocinium Labacense* (1689, tisk), *Historia belli Forojuliensis* (1689), *Aquila Austriaca triumphans* (1698), *Thesaurus Labacensium Caelestis seu Exercitia pietatis Archiconfraternitatis SS. Corporis Christi* (1711 ali 1713), *Rerum Labacensium libri quinque*,

disputacije, igre, novice ipd.),³³ ki ga je Dolničar zbral v šestih zvezkih pod naslovom *Miscellanea*, obsega pa nad 200 drobnih latinskih, nemških in italijanskih tiskov, med katerimi je več redkih primerkov in celo nekaj unikatov iz Dolničarjevega časa; večji del so bili natisnjeni v Ljubljani v Mayrovi tiskarni, precej jih je z Dunaja, posamezni primerki pa so tudi iz Celovca, Salzburga, Rima, Augsburga, Prage idr.

Edini večji zgodovinski spis, ki ga je Dolničarju uspelo tudi natisniti, je bila knjiga *Epitome Chronologica* (1714),³⁴ a čeprav je večina njegovih del ostala v rokopisu, je med sodobniki užival sloves učenega in za znanost zaslužnega moža ter bil sprejet med člane uglednih italijanskih akademij v Bologni, Rimu, Forliju, Benetkah in Folignu. Pozneje, ko se je historiografija v 19. stoletju razvila v kritično znanstveno vedo, so zgodovinarji njegovo delo nizko cenili. Vinko Fereri Klun, ki je ugotavljal, da je Dolničar za starejša obdobja povzel Schönlebna in Valvasorja, ni ju pa kritično preverjal ali dopolnil z novimi dognanji, je knjigi *Epitome* odrekel vrednost historičnega vira, priznal pa le za tisti krajši del, v katerem je avtor podal dogodke svojega časa.³⁵ Ob ocenjevanju njegovega dela je Klun žal prezrl obsežno rokopisno zapuščino, na katere vrednost je pokazal Peter Radics, Klunu pa ob tem poočital nepoznavanje gradiva. Ker se je Radics zavedal velikega pomena Dolničarjevih spisov za domačo historiografijo,³⁶ se je kmalu lotil njihovega raziskovanja in objavil nekaj napisov iz epigrafske zbirke *Cypressus* (1860),³⁷ dal pa je tudi pobudo za natis *Historiae Cathedralis Ecclesiae Labacensis* (1882), ki sta jo pripravila Franc Zorec in Anton Koblar. Pozneje se je predstavitvi in delni objavi Dolničarjevih spisov v slovenskem prevodu najbolj sistematično posvetil Viktor Steska: napravil je izvleček iz *Marianale Carnioliae* (1899)³⁸ in priobčil pomembni deli *Bibliotheca Labacensis publica* (1900) ter *Annales Urbis Labacensis* (1901),³⁹ iz dodatka k *Annales* pa posebej še seznam ljubljanskih umetniških slik pod naslovom *Künstliche Mallery, welche*

Cronicon Urbis Labacensis idiomate germanico, Corona illustrium ac eruditorum virorum inclyti Gentis Carnioliae (SMOLIK 1980 /kot v op. 21/, 76).

³³ Tiski tematsko obsegajo pridige in govore ob raznih svečanih priložnostih in vojaških zmagah (npr. pridige ob zmagah nad Turki, ob dograditvi oz. posvetitvi novih ljubljanskih cerkva, v čast svetnikom, govore v čast zavetniku juristov sv. Ivonu in zavetnikoma zdravnikov sv. Kozmu in Damijanu, ob smrti cesarjev in pomembnih oseb), javne disputacije jezuitskih gojencev, sporede procesij (pri ljubljanskih kapucinih in jezuitih), mirovne pogodbe, politične novice, javne razglase, tedenske časopisne novice, voščila ob rojstvu cesarjevičev, krajše zgodovinske spise, igre v jezuitskem gledališču (prim. Stanko ŠKERLJ, *Italijansko gledališče v Ljubljani v preteklih stoletjih*, Ljubljana 1973, 100–103), sezname nagrajenih jezuitskih dijakov, pravila in poročila akademij in kolegijev (filharmoniki in operozi), popise raznih slovesnosti in prazničnih inscenacij itd. (prim. SMOLIK 1980 /kot v op. 21/, 74). – Dolničar je dal tiske zvezati v knjige, na prazne liste pa je zapisal več zanimivihotic.

³⁴ Opira se na razne tuje avtorje, ki jih navaja v uvodu, od domačih pa za zgodovino do 1660 črpa iz *Analov* župana Schönlebna, sicer pa iz J. L. Schönlebna, Valvasorja in Franciscija. Pod poglavjem *Memoranda Urbium Germaniae Austriacae* za Ljubljano našteva: *Labaci, Euae simulacrum in Praetorio Urbano. Tria praeterea sibi arrogat. Arcem vetustam, quae urbem ornat, et tuetur, Nauportum fluvium amaenissimum, et Sylvae, intra septa urbis, innocuas delicias* (XIV). V poglavju *De aliquibus primarijs Templis* pa med najuglednejša svetišča uvršča tudi ljubljansko stolnico: *Labaci, Antiquissima D. Nicolai Cathed. Basilica, An. 1700. dirui, et peraugusta ad normam Andreae de Puteis S. J. Architecti clari, de novo exstrui caepit* (XXXIV). – Knjiga ima več netočnosti in tiskarskih napak (SMOLIK 1980 /kot v op. 21/, 75).

³⁵ Vinko Fereri KLUN, Ueber die Geschichtsforschung und Geschichtschreibung in Krain, *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain* 12, Laibach 1857, 49; prim. Olga JANŠA-ZORN, *Historično društvo za Kranjsko*, Ljubljana 1996, 126–127.

³⁶ Peter RADICS, Eine krainische Gelehrten-Familie (Schönleben–Dolnitscher), *Blätter aus Krain* 7, Laibach 1863, 191. – Dolničarjeva pisna zapuščina je dragocena in za nekatere dogodke celo edini zgodovinski vir njegovega časa.

³⁷ Peter RADICS, *Cypressus Labacensis etc. etc.*, *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain* 15, Laibach 1860, 47–52.

³⁸ Viktor STESKA, Kranjska Marijina božja pota pred 200 leti, *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 9, Ljubljana 1899, 119–124.

³⁹ Viktor STESKA, Dolničarjeva »Bibliotheca Labacensis publica«, *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 10, Ljubljana 1900, 134–140, 145–174; STESKA 1901 (kot v op. 10), 18–32, 69–97, 141–186. Steska je v

in *Laybach zu sehen* (1902).⁴⁰ Delno objavo *Antiquitates Urbis Labacensis* je pripravil Anton Premerstein (1902), ki pa je Dolničarju očital, da je zaradi pokrajinskega patriotizma v želji za povzdig domačega mesta ponarejal antične napise oziroma prirejal branje izvirnih besedil.⁴¹ Biografije članov Družbe sv. Dizme, ki jih je pod naslovom *Theatrum Memoriae Nobilis ac Almae Societatis Unitorum* večji del sestavil Dolničar, so (skupaj z Dolničarjevim konceptom) pred kratkim izšle v prepisu in prevodu (2001),⁴² prav tako pa tudi nova kritična izdaja *Historiae Cathedralis Ecclesiae Labacensis* (2003).⁴³ Najpomembnejši Dolničarjevi rokopisi so tako skozi čas vendarle prišli med bralce, katerim jih je bil avtor že spočetka namenil.⁴⁴ Danes njegovo delo presojamo z vidika baročne historiografije, upoštevajoč njene značilnosti sloga, kronologijo in primesi mitoloških elementov, ter ga ob vseh pomanjkljivostih vrednotimo kot izjemen vir za našo splošno in še zlasti za kulturno zgodovino, seveda s pridržkom, da ga je zaradi določene nezanesljivosti v poročanju in zavoljo netočnosti ter nedoslednosti v letnicah, številah in epigrafskih prepisih potrebno sprejemati s pravo mero kritičnosti.⁴⁵ V pozitivnem vrednotenju Dolničarjevega opusa, ki kljub polihistoriski širini kaže prevladujoč kulturnozgodovinski značaj, nedvomno prednjačita slovenska umetnostna in glasbenozgodovinska stroka.

Poglejmo, kaj nam je o svojem odnosu do zgodovinopisja povedal Dolničar sam v svojih spisih. V *Annales* je izpovedal svojo zgodovinsko strast: *Mene vleče neka sila k zgodovinskemu delu in temu posvečujem svoj čas, ki mi ostaja po vsakdanjem stanovskem opravilu*.⁴⁶ Zato je, kot pravi v *Épitome*, zgodovini dajal prednost pred drugimi zvrstmi pisanja.⁴⁷ Ukvarjanje z zgodovino, ki edina ohranja minljivosti zapisane dogodke in dela,⁴⁸ je štel za plemenito opravilo, kronistično beleženje pomembnih dogodkov in popisovanje spomenikov pa za dolžnost, ki jo ima vsaka generacija do svojih potomcev. Z nezadovoljstvom je ugotavljal, da je po krivdi prednikov preteklost v marsičem ovita v temo, zato se je na primer še vestneje in bolj odgovorno lotil popisa stare stolnice, preden so jo podrli: *Plašilo me je, ker nisem vedel za nikogar, ki bi doslej posebej razpravljal o stari stolnici. Nekaj so o njej povedali Schönleben, Valvasor in neznanec v delu »Germania Austriaca«. Nihče izmed njih pa ni zajel vsega, kar se je tiče, ampak so celo izpustili važnejše reči in so tisto malo gledali in dojeli kakor skozi meglo – ne vem, ali je bilo to slučajno ali po nemarnosti naših prednikov. Da nas ne bi zanamci obtožili, da smo po svoji krivdi, ki smo jo zagrešili v začetku, le slabo izpolnili pričakovanje, sem se trepetaje odločil, da bom (ne zato, da bi si pridobil prazne hvale ali da bi me prištevali med tiste, ki so s svojo učenostjo res v čast naši dobi) skrbno raziskal in popisal posamezne dele*

objavi izpustil vse dodatke k analom (naslove teh dodatkov in njihov obseg je navedel RADICS 1863 /kot v op. 36/, 199).

⁴⁰ Viktor STESKA, Slike v ljubljanskih cerkvah okoli l. 1715, *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 12, Ljubljana 1902, 49–51.

⁴¹ Anton PREMERSTEIN, J. G. Thalnitschers *Antiquitates Labacenses*, *Jahreshefte des Österreichischen Archeologischen Instituts* 5, Wien 1902, col. 7–32; prim. ŠAŠEL KOS 1997 (kot v op. 5), 43; Marjeta ŠAŠEL KOS, Dolničarjev lapidarij, *Arheološki vestnik* 49, Ljubljana 1998, 330.

⁴² Lojze GOSTIŠA (ur.), *Spominska knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma 1688–1801*, Ljubljana 2001 (transkripcija besedila: Angel KRALJ, France BARAGA; prevodi: Tone JANKO, Kajetan GANTAR, France BARAGA).

⁴³ Ana LAVRIČ (ur.), Janez Gregor DOLNIČAR, *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve*, Ljubljana 2003 (prevod: Marijan SMOLIK, Kajetan GANTAR).

⁴⁴ Objavljeno je bilo tudi več Dolničarjevih drobnih spisov (zlasti v zvezi z akademijami), vendar jih v tem pregledu posebej nisem naštel. – Dolničar je pri nekaterih spisih na naslovno stran že pristavil letnico in kraj izida ter ime tiskarja, čeprav delo potem ni izšlo.

⁴⁵ Na netočnosti v Dolničarjevih spisih opozarjajo strokovnjaki z različnih področij (prim. LAVRIČ 2003 /kot v op. 11/, 26).

⁴⁶ *Annales Urbis Labacensis*, 5v; STESKA 1901 (kot v op. 10), 19.

⁴⁷ *Épitome*, uvod.

⁴⁸ *Épitome*, uvod.

te cerkve.⁴⁹ Na drugih mestih dostavlja: *Tu navajamo izmere stare stolnice, ki jih je po nalogu dekana natančno posnel Carlo Martinuzzi, preden so jo porušili, kajti sicer bi jih naši zanamci pogrešali. [...] Glede posameznosti, za katere ni bilo časa, da bi jih nazorno narisali, bomo poskušali to nadomestiti s peresom, da ta sveta starina ne bi popolnoma izginila iz spomina ljudi [...]. Da ne bodo [...] zanamci tega pogrešali, jih tu objavimo in ohranjene prepisemo s skrbno roko za večnost.*⁵⁰

Ob zapisanih spominih si je Dolničar prizadeval za prihodnost ohraniti tudi spomenike same, saj je gledal nanje kot na pomembno arheološko in zgodovinsko dediščino.⁵¹ Na zunanjščino nove stolnice in semenišča so na njegovo spodbudo vzdali nekaj rimskih nagrobnikov in napisnih kamnov, prav tako pa tudi lep gotski parlerjanski sklepnik s Kristusovo glavo, o katerem pravi: *Ko sem namreč opazil, da so se vsi spomini na staro stolnico zaradi nepazljivosti delavcev razbili in so jih vzdali v novi zid, sem poskrbel, da so tega edinega izmed stotin rešili in ga tja postavili, da bo vsaj nekaj ohranjenega.*⁵² In nadaljuje: *Za krono tega poglavja nam ostane, da zabeležimo napise in spomenike, ki so jih nekaj tukaj, nekaj pa v predmestjih in bližnjih krajih, kjer so nekoč rimski prebivalci mesta imeli svoje pristave in posestva, zbrali na mojo spodbudo, da bi oživili slavo starega ljubljanskega mesta, in jih vzdali v novo stavbo.*⁵³

Ohranjati spomin za prihodnje rodove je bila glavna naloga historiografa in kronista, pridružen pa ji je bil tudi poučni oziroma vzgojni namen, ker naj bi zgledi preteklosti naslednike vabili k posnemanju kreposti. *Nihče namreč ne dvomi*, je zapisal Dolničar v *Historii*, da so spomini prihodnjim rodovom v hvalevredno spodbudo za slavna dejanja; zato je sodobnike opominjal s citatom iz Tacitove 4. knjige Analov: *Le k enemu je treba neutrudno stremeti – k slavnemu spominu o sebi: kdor se namreč ne meni za svoj dobri glas, prezira kreposti.*⁵⁴ Celo vladarji naj bi potrebovali dobre zgleda, saj Dolničar ugotavlja, da so jih historiografi z njimi spodbudili k boljšemu vodenju držav.⁵⁵ Osnovni motiv, ki je Dolničarja vodil pri raziskovanju rodnega mesta, pa je bil seveda občutek domovinske dolžnosti, ki ga je utemeljeval z Evripidovo mislijo, da je očetnjava naša prva in največja roditeljica, ki ji dolgujemo življenje in vse, kar ga presega.⁵⁶

Dolničar se je pri svojem delu opiral na Janeza Ludvika Schönlebna, Janeza Vajkarda Valvasorja in Erasma Franciscija, ob teh pa tudi na nekatere tuje avtorje.⁵⁷ V *Historii*, kjer se je pri podajanju snovi zgledoval pri Philippu Bonanniju in od njega nekaj odlomkov tudi prepisal, je jasno poudaril svoj ustvarjalni prispevek: *Sedanje pisatelje po krivici grajajo, da prepisujejo iz drugih, da ponavljajo stavke in da svoje knjige bogatijo in krasijo s tujim delom. Znano je, da nihče ni tako nevešč, da ne bi sam s prizadevnim trudom knjigi vsaj nekaj dodal s svojim delom, bistroumnostjo, znanjem, lepoto in ureditvijo; čeprav je res, da je prepisovanje rokodelstvo, pa je vendar treba zelo upoštevati, da je urejanje delo modrega. Razum ne dela samo takrat, kadar črpa in zbira kot čebela, kar je boljšega, ampak tudi takrat, ko ureja, kot pravi Seneka v 75. pismu. Treba je posnemati pametne čebele, ki letajo in obirajo za izdelavo*

⁴⁹ *Historia*, p. XV; DOLNIČAR 2003 (kot v op. 43), 216.

⁵⁰ *Historia*, pp. 19, 23, 35; DOLNIČAR 2003 (kot v op. 43), 231, 233, 239.

⁵¹ Prim. ŠAŠEL KOS 1997 (kot v op. 5), 42.

⁵² *Historia*, p. 110; DOLNIČAR 2003 (kot v op. 43), 286.

⁵³ *Historia*, p. 67; DOLNIČAR 2003 (kot v op. 43), 262. – Dolničar je zavzeto spremljal in opisoval antične najdbe, ki so se v Ljubljani in okolici razkrivale ob raznih gradbenih delih, poleg »lapidarija« na zidovih stolnice in semenišča pa je po zgledu rimskih pokopališč snoval še obsežnejši spominski park (navje), v katerem naj bi poleg nagrobnikov zaslužnih Ljubljancev dobili prostor tudi emonski (ŠAŠEL KOS 1997 /kot v op. 5/, 41–44; ŠAŠEL KOS 1998 /kot v op. 41/, 329–353; LAVRIČ 2003 /kot v op. 11/, 37).

⁵⁴ *Historia*, p. 57; DOLNIČAR 2003 (kot v op. 43), 256.

⁵⁵ *Epitome*, uvod.

⁵⁶ *Epitome*, uvod.

⁵⁷ V uvodu k *Epitome* Dolničar našteva Ortelija, Cluverija, Cellarija, Livija, Plinija, Straboneja, Lazija in Palladija.

medu pripravne cvetove, nato pa vse, kar so prinesle, razdelijo in uredijo po satovju. Tudi pisatelj mora posnemati te čebele in razločiti, kar je iz različnega gradiva zbral, nato pa s svojo modrostjo skrbno iz različnih pijač zmešati napoj, ki bo s svojo slastjo vabil k posnemanju kreposti. O tem piše Lukrecij v 3. knjigi: »Kakor čebele na jasah oberejo sleherno cvetko, prav tako vsrkavamo mi vse zlate besede.« Na enak način sem hotel tudi jaz v tem svojem delu posnemati čebelo, ki iz tujih sadov gradi presladko satovje.⁵⁸

Ob literaturi, ki jo je uporabil pri pisanju, je Dolničar veliko raziskovalnega dela opravil sam bodisi po arhivih, kjer je prebiral pisne vire, ki so mu bili na razpolago, bodisi na terenu, kjer se je večinoma ukvarjal z epigrafskim delom.⁵⁹ Veliko pozornost je posvečal predvsem rimskim napisom, vendar je, kot je razvidno iz njegove rokopisne zapuščine, zavzeto prepisoval tudi mlajše, vse do sodobnih. Nagrobne napise je, kot pravi, zbiral zato, da bi ohranil spomin na slavne in krepostne može. Pri prepisovanju mu je šlo bolj za vsebinsko kot za formalno adekvatnost, zato ni vedno dosledno pazil na delitev vrstic, ligature in krajšave. Zgodilo se mu je tudi, da besedila ni znal razvozlati, kot na primer na velikem zvonu ljubljanske stolnice (iz 1404), o katerem piše: *Odkril sem dva napisa z gotskimi črkami, ki bi jih rad prepisal, pa jih iz dveh vzrokov nisem mogel: ker so črke tako nenavadne in meni povsem neznane in ker nisem mogel brez težav obhoditi tega zvona.*⁶⁰ Nepopolnosti in vrzeli svojega dela se je sam dobro zavedal, zato je v uvodnem besedilu *Historie* opomnil bralca, naj ne pričakuje izdelanega spisa, ampak nezrelo pripovedovanje ali začetniško delo.⁶¹ V *Analih* je priznal, da mu je manjkalo vpogleda v samostanske arhive: *Trudil sem se, ko sem zbiral gradivo, vendar priznavam, da sem marsikaj prezrl, kar imajo samostani spisanega, a tudi jaz imam mnogo reči, katerih oni nimajo.*⁶² Nasprotno pa je dobro poznal škofijska arhiva v Ljubljani in Gornjem Gradu, kjer je pregledal vse stare knjige in akte,⁶³ vendar je tudi tu zaradi fragmentarnosti gradiva večkrat ostal praznih rok. Ker se pri starejših obdobjih zato ni mogel vedno opreti na arhivske dokumente, se je skliceval na *pomanjkljivost zapiskov, ki so pokopani v skrivališčih arhivov ali so izginili po krivdi časa, pa bi pomagali, da bi mogel delo boljše opraviti.*⁶⁴ V takšnih primerih je z določeno distanco sprejemal tudi ustna izročila, kakor na primer pri nekdanji šenklavški cerkvi, za katero je v *Historii* navedel, kar so o njeni starosti govorili ljudje: *Ker ne najdem o tem nič napisanega, na kar bi se mogel nasloniti, puščam stvar neodločeno. Vendar pa vemo, da glede tako starih in od naše dobe oddaljenih stvari zgodovinarji včasih upoštevajo tudi stara izročila.*⁶⁵

Iz njegovih lastnih navedkov je razvidno, da si je prizadeval za objektivno, s primarnimi viri podprto historiografijo, pri čemer se je, podobno kot Valvasor, opiral na »lastne izkušnje«. ⁶⁶ Svojo »kritično« metodo je v *Historii* takole razložil: *Podobo stare in nove stolnice, njene glavne dele, kako so jo postavili in prenovili, in kar koli se je spomina vrednega uničilo ali je ostalo, bom kar le mogoče opisal in dokazal ne z domnevami, ampak z dokazili oblasti, dokumentov ali lastne izkušnje. Kdor opravlja delo dobrega zgodovinarja, pred očmi bralcev razodene, kar je bilo, drugače kakor slikar ali pesnik, ki poskuša izraziti tudi tisto, kar bi lahko bilo.*⁶⁷ A ob tem povejmo, da je bil Dolničar po srcu vendarle umetnik in se je tudi v zgodovinarstvu

⁵⁸ *Historia*, p. XVIII; DOLNIČAR 2003 (kot v op. 43), 217–218.

⁵⁹ Prepise nekaterih spomenikov zunaj Ljubljane, npr. škofovskih epitafov iz Gornjega Gradu, so mu poslali posredniki.

⁶⁰ *Historia*, p. 62; DOLNIČAR 2003 (kot v op. 43), 258.

⁶¹ *Historia*, p. XVI; DOLNIČAR 2003 (kot v op. 43), 217.

⁶² Povzeto po: STESKA 1901 (kot v op. 10), 18–19.

⁶³ DOLNIČAR 2003 (kot v op. 43), 415.

⁶⁴ *Historia*, p. XVII; DOLNIČAR 2003 (kot v op. 43), 217.

⁶⁵ *Historia*, p. 20; DOLNIČAR 2003 (kot v op. 43), 231.

⁶⁶ Johann Weichard VALVASOR, *Die Ehre deß Hertzogthums Crain* 11, Laibach–Nürnberg 1689, 3–4; prim. ŠAŠEL KOS 1997 (kot v op. 5), 38; Jože ŽONTAR, Zgodovinopisje in arhivistika, *Arhivi* 22, Ljubljana 1999, 17.

⁶⁷ *Historia*, p. XVI; DOLNIČAR 2003 (kot v op. 43), 217; prim. *Epitome*, uvod.

vinopisju včasih prepustil fantaziji, tako na primer, ko je opisoval notranjo opremo semeniške stavbe in knjižnice kot dejstvo, čeprav je šlo očitno le za njegove idejne projekte, ki jih je v duhu že gledal uresničene. Seveda pa mu zato ne moremo odrekati verodostojnosti, ki so mu jo kot kompetentnemu historiografu, ki je dobro opazoval in vestno zbiral ter preverjal gradivo, priznavali tudi sodobniki, kakor je razbrati iz *Historie: Potem ko sem bil s kar najskrbnejšo natančnostjo pregledal ljubljanske starožitnosti in v drobnem zvežiču s peresom popisal in zabeležil tako tiste, ki so se pred žrelom požrešnega časa ohranile do danes, kakor tudi tiste, ki so bile na novo odkrite, in ko sem bil ob začetku gradnje nove stolnice vse marljivo pretehtal, so se pojavili različni novi podatki in spomeniki, ki so jih, bodisi da so jih odkrili na mestu samem, bodisi da so jih našli drugod, vzdali v novo stolnico, sem zaželel popisati vse to in še drugo, kar je v zvezi z njo. Ni manjkalo razsodbe zmožnih prijateljev, ki so tej misli pritrdili in me vztrajno spodbujali, naj prevzamem to delo, češ da sem se že sicer posvetil plemenitemu zgodovinskemu raziskovanju, in da imam v lasti hišo, ki je prav nasproti te stavbe, pa lahko opazujem vse, tudi podrobnosti.*⁶⁸

Dolničar, ki je bil načitan mož iskrivega duha in se je rad ukvarjal z latinsko verzifikacijo (najraje je sestavljal epitafe),⁶⁹ si je tudi v zgodovinskih tekstih prizadeval za dober slog, kar jim daje tudi določeno literarno vrednost. V analih, kjer je spremljal politične, verske in družabne dogodke, rojstva in smrti pomembnih oseb, gradnjo znamenitih stavb, vremenske prilike, letine ipd., je bil primoran faktografsko nizati letna poročila,⁷⁰ zato je svojo lapidarnost opravičeval s Ciceronom: *Nihil enim est in Historia pura, et illustri brevitate dulcius.*⁷¹ Kadar pa se je na določeno temo razgovoril, je znal pritegniti bralca na različne načine, tako na primer z erotematično metodo, ko je ljubljansko javno knjižnico ter pomembne domače zastopnike različnih ved in umetnosti predstavil v obliki dialoga med učiteljem in učencem.⁷² Pri opisovanju stolnice je zaradi večje privlačnosti dogajanje postavljal v širši okvir in dodajal konteksts, *brez tega pa bi bila zgodba zelo suhoparna in pusta,*⁷³ sicer pa se je kot osnovne niti tudi tu držal kronološkega zaporedja: *Zaradi večje jasnosti naj pripoved ločimo na časovna obdobja, da bo zgodba tekla zdržema in zgoščeno.*⁷⁴ Preobloženega baročnega načina pisanja se je po lastni izjavi izogibal: *Pa še to ti razložim, da bom uporabljal preprost pa razumljiv slog, da bi mogla zasijati čista nepotvorjena resnica. Izogibal se bom nepotrebnih besed, pisal bom brez okrašenega govorniškega sloga na običajen in jasen način, da ne bom zapravljaj dragocenega časa bralcev, ampak jim bom namesto praznega zelenja pred oči dajal zrele sadeže.*⁷⁵

V duhu deželnega patriotizma, ki je preveval izobražence baročnega časa, je tudi Dolničar zastavil vse moči, da bi proslavil domačo deželo in rodno mesto in reči smemo, da je v navdušenem domoljubju in ljubezni do Ljubljane prekosil sodobnike. Potem ko je Janez Ludvik Schönleben Ljubljano zanesljivo identificiral z antično Emono in tako potrdil lokacijo švicarskega teologa in zgodovinarja Josiasa Simlerja,⁷⁶ je pridobila sloves mesta častitljive starosti. Schönleben je namreč sprejel izročilo grškega pisatelja Sozomena, po katerem je Emono usta-

⁶⁸ *Historia*, p. XV; DOLNIČAR 2003 (kot v op. 43), 216.

⁶⁹ Prim. Kajetan GANTAR, *Operozi in latinska verzifikacija, Academia Operosorum. Zbornik prispevkov s kolokvija ob 300-letnici ustanovitve*, Ljubljana 1994, 100–107.

⁷⁰ Cenzor knjige *Epitome*, p. Jakob Hoffstetter, je prednost sežete zgodovinske predstavitve takole ocenil: *Theatrum enim est, in quo Patriae magnifica antiquitas, et dignitas lucet, referturque, et quae vix tricenis alij clausêre libellis, congesto hoc uno candide Lector habes (Epitome, uvod).*

⁷¹ *Epitome*, uvod.

⁷² Franc Ks. LUKMAN, *Pripombe o Dolničarjevi »Bibliotheca publica Labacensis«, Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 5–6, Ljubljana 1959, 469; SMOLIK 1980 (kot v op. 21), 75.

⁷³ *Historia*, p. 1; DOLNIČAR 2003 (kot v op. 43), 222.

⁷⁴ *Historia*, pp. 99–100; DOLNIČAR 2003 (kot v op. 43), 281.

⁷⁵ *Historia*, p. XVII; DOLNIČAR 2003 (kot v op. 43), 217.

⁷⁶ Schönleben ga navaja v *Aemona vindicata*, pp. 63–64 in *Carniolia antiqua et nova*, pars. I, p. 70 (Lilijana

novil Jazon z argonavti, zato je začetek mesta postavil v daljno preteklost, v leto 1222 pred Kristusom (po tedanjem pojmovanju je bilo to 2831 let od stvarjenja sveta),⁷⁷ kar sta nekritično prevzela tudi Valvasor in Dolničar, in z ozirom na to uvedel celo posebno štetje let »po ustanovitvi Emone«.⁷⁸ Po omenjeni razlagi naj bi bila tako Ljubljana najstarejše mesto na avstrijskem ozemlju (v Dolničarjevem času torej komajda za polovico mlajša od sveta) in Dolničar se je z njeno »umišljeno«, skoraj tritisočletno zgodovino neprenehoma ponašal. V knjigi *Epitome* ji je napovedal tudi dolgo prihodnost, vse do konca sveta, *ako bo utrjena in bo vztrajala v veri in pobožnosti*,⁷⁹ četudi je na epitafu, ki ga je sestavil nekdanji Emoni v spomin, poudaril minljivost vsega zemeljskega: *Vedite, smrtniki: mesta dočakajo svojo usodo, / ni je pod soncem nikjer trajno obstojne stvari*.⁸⁰ V počastitev vekotrajnosti mesta je celo zasnoval medaljo, ki kaže sedečo ženo z žezlom v roki, obdano z napisom *AVGVSTA AETERNA AEMONA*.⁸¹

Personifikacijo Ljubljane si je po zgledu Cesarja Ripe zamislil kot lepo, vzvišeno ženo, ki sedi na pomnikih častitljive starodavnosti, glavo ji obdaja zidni venec, odeta je v zeleno–belo oblačilo, v desnici drži ščit z napisom *AVGVSTA AEMONA VETUSTATE TRIVMPHANS*, v levici pa palmovo vejico. Zraven nje je videti ladijski kljun, ki aludira na argonavte in na Jazona kot ustanovitelja mesta, ob njej so tudi epitafi, stebri, svetilke in stari novci.

Predstavljena je torej kot zmagovalka nad časom, pravi Dolničar, saj obstaja že skorajda tri tisoč let. Medtem ko so druga mesta propadla, med njimi tudi Troja, Kartagina in Atene, je Ljubljana, četudi večkrat opuščena in porušena, po Božji volji vnovič vzcvetela močnejša in prijaznejša kot prej. Iz tega je videti, pripominja Dolničar, da jo posebna Božja previdnost varuje in ohranja kot večno mesto, na kar kaže tudi barva njenega oblačila.⁸² Aleš Žiga Dolničar je personifikacijo Emone upodobil v grafiki, zvesto sledeč omenjenemu opisu, oče pa jo je po njegovi smrti objavil na uvodnem listu knjige *Epitome*, v kateri je tudi zgodovino mesta predstavil kot štiri življenjske dobe častitljive žene.⁸³ Podajajoč prednosti, ki so po Dolničarjevem mnenju krasila pomembna avstrijska mesta, je za Ljubljano posebej izpostavil, da je *Nobilis, ac antiquissima*.⁸⁴

Janez Gregor Dolničar: Medaljon z upodobitvijo Emone, Annales Urbis Labacensis, fol. 116v

Dolničar je po Schönlebnu poleg mitološkega ustanovitelja mesta sprejel tudi bibličnega prednika prvih prebivalcev poznejše Kranjske, Noetovega sina Jafeta (Japeta), iz katerega

Žnidaršič GOLEC, Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije do tridentinskega koncila, *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 22, Ljubljana 2000, 23).

⁷⁷ Janez Ludvik SCHÖNLEBEN, *Carniolia antiqua et nova*, Caput II., pp. 45, 83. – O Schönlebnovem pretiranju glede starosti Emone piše MIHELIČ 1998 (kot v op. 13), 251.

⁷⁸ Za Schönlebnovo kronologijo glej MIHELIČ 1998 (kot v op. 13), 250.

⁷⁹ *Epitome*, uvod. – Na to je meril tudi napis *Pobožna Emona naj bo večna*, nameščen vrh slavoloka, ki ga je ljubljanski magistrat postavil ob slovesni uvedbi bogoslužja v novo stolnico (DOLNIČAR 2003 /kot v op. 43/, 185, 340, sl. XIV).

⁸⁰ Prevedel Kajetan Gantar (GANTAR 1994 /kot v op. 69/, 106–107).

⁸¹ *Annales Urbis Labacensis*, fol. 116v; Melita STELÈ, Aleš Žiga Dolničar, *Zbornik za umetnostno zgodovino* n. v. 1, Ljubljana 1951, 150.

⁸² *Annales Urbis Labacensis*, fol. 117r, 119rv; STELÈ 1951 (kot v op. 81), 150, 152.

⁸³ Grafiko je objavila Melita STELÈ 1951 (kot v op. 81), 143 sl. 28.

⁸⁴ *Miscellanea Thalbergica II., Praerogativa Urbium Austriacarum*.

Aleš Žiga Dolničar: Personifikacija Emone, Epitome Chronologica, Labaci 1714, uvodni list

naj bi izšli Japodi.⁸⁵ Baročni historiografi so namreč še radi iskali mitski oziroma biblijski prazvor svojih prednikov, čeprav so pri tem težko premostili vsa nastala protislovja.⁸⁶ Zaradi kronologije, ki so jo opirali na Biblijo, so »znali« tudi natančno izračunati starost sveta,⁸⁷ katerega smisel in cilj sta prav tako imela svetopisemsko podlago. Takšna rekonstrukcija sveta, ki je baročnega zgodovinarja vodila vse do prvih staršev,⁸⁸ je Dolničarja navdihnila, da je Adamu kar v Ljubljano »postavil« epitaf s pomenljivim napisom:

⁸⁵ DOLNIČAR 2003 (kot v op. 43), 414; prim. MIHELIČ 1998 (kot v op. 13), 250; za Valvasorja in Franciscija prim. KASTELIC 2000 (kot v op. 14), 322.

⁸⁶ KASTELIC 2000 (kot v op. 14), 322.

⁸⁷ Prim. Schönlebnovo kronologijo v *Carniolia antiqua et nova* (MIHELIČ 1998 /kot v op. 13/, 250).

⁸⁸ Podobi prvih staršev, nameščeni na pročelju rotovža, so ljubljanski meščani imeli nadvse v čisljih. Evo, ki je veljala za mestni simbol, naj bi prišlek ob prvem prihodu v mesto po ljudski veri moral »poljubiti« (Sergij VILFAN, *Zgodovina ljubljanske mestne hiše*, Ljubljana 1958, 83; Silvester KOPRIVA, *Ljubljana skozi čas. Ob latinskih in slovenskih napisih in zapisih*, Ljubljana 1989, 59–61). Kamnita kipa je okoli leta 1484 izdelal ljubljanski kipar Janez Lipec (Emilijan CEVC, *Srednjeveška plastika na Slovenskem. Od začetkov do zadnje četrtine 15. stoletja*, Ljubljana 1963, 232, 250–252, 257 sl. 241 in 242).

*Epitaf Adamu
V Ljubljani*

*Tukaj leži, ki vedno mogel bi stati,
očeta odličnega, matere nizkega róda
nikoli dorasli otrok.
Ukazano mu je bilo očeta častiti,
ko ga razžalil je, za kazen mater gojiti je moral.
Iz sebe rojeno devico je brez krvoskrunstva poročil,
brezštevilnega mater potomstva.
Četudi vedel je vse,
še več je vedeti skušal.
Česar v največjo korist ni poznal,
se je v najhujšo pogubo učil in naučil
od svetovalca, ne Boga ne človeka,
svojega torej in drugih morilca.
Umor je preživel.
Živel trikrat tri je stoletja, let trikrat devet, trikrat eno.
Slábo umrli dobro premine.
V grob, materi vrnjen v naročje,
da človek, iz zemlje napravljen,
zemlja postane.
Čaka po smrti prihodnjega rojstva stoletje.⁸⁹*

Ker marljivi ljubljanski kronist torej ni bil le historiograf, ampak tudi spreten latinski verzifikator,⁹⁰ je mestu v čast spesnil več hvalnic, zato si za konec pogledjmo to,⁹¹ ki jo je zapel »iz ptičje perspektive«:

V Ljubljani

*Ob vznožju spotegnjeno hriba v višino se dviga
mesto starih vredno Aoncev, muz mesto dostojno,
kranjskega sonca kraljica, ki reka Ljubljanica umiva
in deli jo po sredi z ukrivljenim tokom.
Stari so naši Ljubljano Emona klicali,
slavna bila je nekdam naselbina rimskega ljudstva.
Polji dve desno od nje, močno rodovitni,
na drugi se strani odpirajo travniki v loge, zeleno odete,
griči, z listjem zelenim pokriti, gozdovi vrh njih živopisni
obdajajo vsenaokrog v zaporedju jo lepem.
Sred nje usločeni trgi leže, kvišku rasto bivališč visoka
slemena, dragoceno kadilo v obilju z znamenji svetimi
veličastne bogov odeone groma pomirja.
V višino kipeča utrdba med driad domovanji zelenimi
zazira se z gore visokega vrha.
Omenim slavno naj plemstvo, preslavne mož mestnih
posvete ter stavb sedmero odličnih z veljaki,*

⁸⁹ Glej prilogo VI. – Za pomoč pri upesnitvi prevoda se najlepše zahvaljujem kolegoma dr. Blažu Resmanu in Alenki Klemenc.

⁹⁰ Prim. GANTAR 1994 (kot v op. 69), 100–107.

⁹¹ Glej prilogo VII.

ki prek njih, ko zrelost svojo vojno in civilno proslavlja,
pa naj zapira Janus vojni svoja kruta vrata
ali besni z orožjem Mars zlovešči,
občudovanja vredna Palada pripravlja dela. Povem naj,
da ljudomilo je mesto z muzami obdarjeno, nravi, srca odprtega,
da z mlekom od mladosti rosne srka do kreposti ljubezen.⁹²

Priloge⁹³

I.⁹⁴

Nomina Episcoporum Labacensium et eorum symbola

1. /107r/ Sigmundus ex Illustri gente Principum et Comitum a Lamberg. Vir sanctitate, miraculis, et Prophetiae dono clarus. Cuius symbolum:
Austria firmatur me sedes primula Christi.
Natio: Labacensis Electus: Anno 1463
2. Christophorus Raubar, Nobilitate et litteris clarus. Cuius symb:
Omnia fert aetas.
Labacensis An. 1493
3. Franciscus ex inclitya prosapia Comitum a Kazenstein oriundus. Egregijs in Eccl[es]iam meritis illustris. Cuius symbolum
Si sol clementior adsit.
Labacensis An. 1537
4. /107v/ Vrbanus Textor. Zelosus fidei orthodoxae propugnator. Cuius symbolum
Tempus, et ordo.
Natio: Carniolus Carstensis Electus: A: 1543
5. Petrus a Seepach. Diuini cultus zelosus. Salutis animarum percupidus. Cuius symbolum
Tolimur alterno fluctu, spes cymbula Petri.
Carniolus An: 1558
6. Conradus Gluschitsch. Pietate, et re oeconomica clarus. Cuius symbolum
Spes mihi tota Deus.
Carstensis An: 1571
7. Balthasar Radlitsch, Doctrina, et Prudentia conspicuus. Cuius symbolum
Duce quo mea vella laxo.
Carniolus Weixlburgen: 1579
8. /108r/ Ioannes Tautscher, Vir Apostolicus. Cuius symbolum
Numerus, pondus, et mensura.
Carniol: ex Carstia An: 1580
9. Thomas Crön, Rerum gestarum gloria insignis. Cuius symbolum
Terret labor, aspice praemium.
Labacensis An: 1597
10. Reinaldus Scarlichius, Vir Nobili genere ortus, et eloquentiâ clarus. Cuius symbolum
Ad grandia sonus.
DalmataAn: 1630

⁹² Za pomoč pri upesnitvi prevoda se prisrčno zahvaljujem kolegu dr. Blažu Resmanu.

⁹³ Priloge prinašajo nekaj zanimivih, doslej še neobjavljenih Dolničarjevih besedil, ki se nanašajo na Ljubljano. Za posredovanje navedenega gradiva se prisrčno zahvaljujem dr. Marijanu Smoliku.

⁹⁴ *Annales Urbis Labacensis*, Ljubljana, Semeniška knjižnica, rkp. 11, fol. 107r–108v. – Dolničarjev seznam ljubljanskih škofov vključuje tudi njihova gesla, med njimi nekaj doslej v literaturi nepoznanih, ki dragoceno dopolnjujejo naše védenje o ljubljanskih nadpastirjih.

11. *Fridericus Otto Comes a Buechaimb, sapientia, et eruditione commendabilis. Cuius symbolum*

Tempora, tempore, tempera.

Austr: Viennen. An: 1642

12. *Josephus ex Comitibus de Rabatta, Caroli Joseph. Archid. Aulae Praefectus. Ob liberalitatem in pauperes clarus. Cuius symbolum*

Fructus honos oneris.

Goritiensis An: 1664

13. /108v/ *Sigism: Christophorus S. R. I. Comes ab Herberstain. Omnium virtutum compendium. Cuius symbolum*

Religione et pietate.

Styrus Graecen. An: 1683

14. *Ferdinandus S. R. I. Comes a Kyenburg, eruditione, humanitate, et liberalitate erga pauperes nulli secundus. Cuius symbolum*

Fax mentis honestae gloria.

Goritiensis An: 1701

15. *Franciscus Carolus S. R. I. Comes a Kauniz, Sacrae Romanae rotae Causarum auditor. Munificentia, et ma[n]suetudine insignis. Cuius symbolum*

Nil charius pietate.

Austriacus Vienen: An: 1711

16. *Guilielmus S: R. I. Comes Leslie. Scotus ex Wazensi Hungaria huc promotus. Sumae eruditionis, et sapientiae.*

Anno 1718.

II.⁹⁵

Relatio succincta de Episcopatu Labacensi

/109r/ *Antequam de Ep.tu Labac: beneuolus lector notitiam capiat, praeue eidem, de loco, seu urbe Labacensi, ubi situs est, descriptio[n]em in synopsi dare congruum esse duximus.*

Labacum, olim Aemona, uulgo Laybach, Italis Lubianna, Germaniae Austriacae, omnium Prouinciarum Augustiss.^{ae} Domui Austriacae haereditario jure subjectarum antiquiss.^a urbs, metropolis Ducatus Carnioliae, condita a Iasone Heroe inclyto, Anno mundi 2831, Ante Romam 472. Subest latitudinis gradui 46 m. 10, long: uero grad. 38 m. 40, medium inter Graecium, utpote 27 milliarum itinere, et Venetias totidem dissitum, occupat locum. Valis et muro cingitur sex portis aperto, si etiam Aquatica in calculum ueniat. Quarum ternae totidem respiciunt suburbia Nautis, et Piscatoribus plurimum repleta. Bifariam illam secat cognominis fluuius, olim Nauportus dictus, scriptoribus celebris, uario piscium genere, praesertim uero Lucijs et Thymalis abundans /Thymalus, uulgo Ruthen, piscis calculo omnium pretiosiss.^{us}/.

Situs ei amoenissimus, ager fertilissimus tritici, reliquorumque frumenti generum, ita ut nihil omnino illi desit, de his rebus, quae loca campestria pulcherrima efficere solent, et ad uitae necessitatem expetuntur.

Mille antiquitatum uestigia ueterem testantur urbis magnificentiam, et diuitias. Aquaeductus plurimum adhuc integri, rudera templorum Neptuni, Iouis, Cereris, et Fortunae, nec desunt uestigia Thermarum in campis Equitum Theutonicorum, Mausolaei in horto Forstlechneriano, et Amphitheatri Sisciam pagum uersus. Scatet urnis feralibus, Cathecumbis, et Numis Romanis, qui in dies erruuntur. Colonia deducta, multo meliore conditione fuit, quam aliae coloniae, nam Aemonensibus jus etiam suffragiorum /109v/ datum, tanquam ciuibus Romanis. Nec minus inde

⁹⁵ *Annales Urbis Labacensis*, Ljubljana, Semeniška knjižnica, rkp. 11, fol. 109 r–111 v. – Kratko zgodovino ljubljanske škofije je Dolničar posredoval Vincenzu Coronelliju za njegovo delo *Historia Sacra Episcopatum totius urbis* (RADICS 1863 /kot v op. 36/, 199; SMOLIK 1980 /kot v op. 21/, 76).

emicat Urbis gloria, quod ab ipsis incunabulis Eccl.iae proprios a S: Hermagora Patriarcha Aquileien: nacta fuerit Ep.os: donec capta, dirrutaque ab Attila Hunorum rege saeuiss.º An: X.ⁱⁱ 452 ijdem se ad Siluam seu Aluum, hodie Ciuitatem nouam nuncupatum, receperint, hinc hodie dum ab aliquibus E.pi Emonienses dicuntur, retento ueteri nomine.

Stetit haec suis ruderibus sepulta, et Pastoribus uiduata usque ad Caroli Magni Imp: tempora. Narsetis etenim industria A: 740 neo Ciuitas eo locorum, quod uetus forum audijt tenui muro obducitur. Tum Ann: 1416 a loco Trantscha nuncupato, usque ad portam Claustrensem ciuium ope, dein Friderici III Caesaris jussu sub Annum 1475 cis aquam nunc nouum Forum nuncupatam, propagata, ac ualis clausa, ut Turcarum depraedantium insultus utcunque arcerentur. Tandem ab Anno 1520 usque ad eiusdem saeculi 53 dejecto priori opere, utpote ad tutelam minus idoneo, alia ualidiora monumenta hodieque exstantia erexerunt.

Penes urbem attolitur collis denso uirescens nemore, e quo in apice assurgit Ducalis, amplaque Arx antiquos indicans natales, et ad ortum solidis moenijs, ad reliquas uerò orbis plagas, aut triplicis, sed ueteri, aut nullo ferre munimento uallata.

Labaci ortum, et progressum hucusque perstrinximus, superest modo, ut Eiusdem ornamenta, ducto a sacris initio perlustremus. Septendecim haec urbs numerat templa, ac septem Religiosorum Domicilia. Inter Eccl.ias jure meritò praeminet Cathedralis Basilica Divo Nicolao ArchiE.po Myren: sacra, quam Piscatores Anno 745 leui structurâ suscitauerunt. Surrexit ea in majorem molem ope incolarum /110r/ An: 1387,⁹⁶ ac ultimo hac pariter funditus dejectâ, initium nouae ad normam Andreae de Puteis e S. I: Architectorum nostri aeuī facile principis 6 Iunij An: 1701 datum, ac 19 Iulij an. 1706 operi uniuerso coronis imposita. Nihil in hoc magnifico, ac sumptuoso templo intra artis, et elegantiae mediocritatem reperies, adeo ut si non inter amplissimas meritò inter uenustiss.⁹⁵ totius Germaniae Basilicas reponas.

Parochialis S: Petri extra muros, ubi olim conditorium celeberrimum, ab Anno 1347 assurgere caepit, quod templum Turcae An: 1472, Labacum in cassum obsidentes, pro stabulo habentes (: proch scelus! :) prophanarunt. D. Iacobi PP: S: I: Eccl.ia Anno 1494 primum aedificata ac An: 1613 funditus restaurata, cui tractu temporis elegantiss.⁹⁴ D. Xauerij accessit sacelum, praeter alias insignes reliquias, integra SS: Mindisij, et Ianuarij MM: ostentat colentibus corpora. Gloriosae Virg: Assumptae PP. Franciscanorum Refform: fundauit An: 1073 [!] D. Philippi honoribus Petrus Baldauiz mercat: Labac: Ingens templum Annunciatae Virg: quod claudit capelam Laurethanam, destructo templo S. Martini honoribus anno 1596⁹⁷ aedificato, munificentia Conradi L. B. a Ruessenstain An: 1660 a fundamentis restauratum. B. Virg. Auxiliatricis thaumaturgae sacrarium Theutonicorum Equitum commendam annexum, antiquis Aemonae menijs incumbit, antiquioribus Eccl.ijs annumerandum, utpote ante annum 1291 aedificatum. Eccl.ia D. Iosephi undique plastis e gypso lemniscis ornata, lypsanis sacris D. Peregrinae M. nobilitatur. S. Io.is Euangelistae PP. Capucin: An: 1606 surgere caepit. S. Michaelis /110v/ Archang: An: 1645, et Sanctiss.⁹⁸ Triadis nuperis annis inchoata. Praeter haec exstant sequentia SS: Clementis et Fridolini uulgo S. Laurentij ad ripam, S. Elisabethae in Hospitali ciuico, S. Floriani in ueteri Foro, ubi sacrarium Matris Dolorosae miraculis clarae, S. Georgij in arce, S: Rosaliae, nec non SS. Eliae, et Donati in monte, S. Christophori ad fossam Turcicam, et S. Bartholomaei in Siscia. /Et Eccl.ia B: M. V. in Burgsthal, et S. Io.is Bap.tae in suburbio huius nominis ob Turcarum excursiones dirrutae Anno 1554.⁹⁸

Ad sacra Domicilia redeundo Collegium PP. Soc. Iesu An: 1595, et monasterium PP. Capucin: An: 1604 fundarunt Archiduces Austriae, PP. Franciscanorum Comites ab Auersberg, PP. August: Eremit: L. B. a Ruessenstein, PP. Discalceatorum dicti Ord: Duces Silesiae Crumlouiae Principes ab Eggenberg, Caenobium S. Clarae Virginum Michael Hiller I: V: D: et Vrsularum Iacobus de et a Schellenburg Patric: Carnioliae.

⁹⁶ Letnica je bila pozneje popravljena v 1367.

⁹⁷ S svinčnikom je nadpisana letnica 1356.

⁹⁸ Dostavljeno pod črto.

Tria pariter hic reperiuntur Xenodochia, quae uulgus Hospitalia nominat, Caesareum, Ciuicum, et Comitum a Lamberg pro infirmis nuper fundatum, nec non nosocomium pestiferorum, seu Lazarethum, ac Orphanotrophium quondam a Iosepho Mugerle ab Edlheim sollicit: inclyt: Duc: Carnioliae dotatum, quod proxime lucem expectat.

Inter caetera urbis aedificia spectabilius eminent Ep.lis aula, Praetorium, seu Curia Prouincialis, in qua Comitua, seu consessus publici, ac suma tribunalia coguntur, Aula Caesarea seu Vicedominatus. Principum itidem ab Auersberg, Eggenberg, et Portia palatia. Memoratu quoque digna sunt tria Armamentaria Caesareum, Prouinciale, et Ciuicum, omni apparatu militari apprimè instructa. Magno pariter decori sunt Vrbi studia /IIIr/ Philosophicis, Theologicis disciplinis, praeter humaniores musas inclyta, nec non bina studiosorum collegia, seu seminaria utpote SS. Donatiani, et Rogatiani MM: quod cura PP. S. I: et Collegium⁹⁹ Carolinum Ep.le, quod administrationi E.pi, ac Capituli subiicitur. His adnumerandae diuersae Academiae, e quibus elucet Eruditorum, seu Operosorum, ac cultum litterarium augendum institutae.

Redeundo ad Ep.tum. Eccl.iae Labacensis initium in primum Christi saeculum in Annum nempe 52 refferunt Fasti Sacri Carnioliae, cum ea tempestate S. Hermagoras S: Marci discipulus ad has partes S. Fortunatum, ut incolas uera fide imbuerat, tum ut ijsdem quemdam praeficeret, oblegauerat, quem his uerò constituerit uetustate inuolutum, constat e contra An: 252. S. Maximum primitiuae Aemonensi Eccl.iae praefuisse. Florentem posthac sub suis Pastoribus Eccl.iam, Scyticus turbo Anno 452 immaniter turbauit, urbe scilicet Aemona ab Attila funditus euersa, quam tractu temporis Augustiss.^{us} Imperator Fridericus III. cum Leonora Regina Portugaliae augusta coniuge munificentissime restaurauit, nouiter Episcopatum erigendo, ac dotando, adita Praepositurâ infulâ conspicua, Decanatu, et Duodecim Canonicis, confirmante Pio II. alias Aeneo Syluio nuncupato, Pontifice maximo.

Magnis interea priuilegijs, gratijsque Episcopatum prosecuti sunt terrae Principes, uidelicet exemptionis ab omni Metropolitica, ac Patriarchali potestate, nec non altera prorogatiua, qua Episcopis Principis dignitas collata fuit. Hi ab Imperatore, qua terrae principe, ac Duce Carnioliae denominantur, et instituuntur, confirmante sede Ap.lica cui soli subest. Praepositi, pariter, ac Decani, nec non Canonicorum aliqui a sua Majestate Caesarea, alij ab E.po, ac nonnulli recenter a Patronis, qui eosdem /IIIv/ liberali aere fundarunt, conferuntur, et repraesentantur.

E.pi porrò licet symbola sua in aerarium Prouinciae tantum conferunt, nihilominus Principibus Imperij, ad circulum Austriacum spectantes, accensentur sessionem, ac suffragium in Comitijs Prouincialibus inter praelatos primo loco obtinent. Gaudent praeterea immunitate a tellonijs, et iure gladij in Dominio Görtschach. Possident etenim in Styria Dominia Oberburg, Altenburg, et Rudenegk, quorum circuitus jurisdictionis se ad tria milliaria circiter extendit. In Carniolia dictum castrum Gortschach, et Palatinatum Labacen: uulgo Pfalz Laybach. E quibus Altenburg et Rudenegk magnus Praesul Labacen: Thomas Crön liberali aere, illud a Dom: Wagn a Wagensperg, hoc a D.no Wolff: Sigism: a Gaisruk comparauit /His adiunxit Sigism: Christoph: Com: ab Herberstein Ep. Lab: den Ambt Hertenberg/ ac Ept.i adiunxit, reliqua ab Augustiss.is Imperatoribus promouerunt. In spiritualibus uerò se horum jus non solum in Carniolia, sed magna ex parte in Styria, et partim in Carinthia extendit.

III.¹⁰⁰

Templa Labacensia

/117v/ E sacris aedificijs primum sibi locum occupat, Cathedralis Basilica D. Nicolaj, opus omnibus numeris absolutum. Hanc comitantur reliqua, uelut stellae solem, templa. Paraecia S: Petri extra urbem, ubi conditorium olim celeberrimum. Eccl.ia S: Jacobi P. P. S. I. cum eleganti, ac artificioso sacello Indiorum Apostoli S. Xauerij. Annunciatae Virginis PP: Au-

⁹⁹ Prečrtano: Seminarium.

¹⁰⁰ *Annales Urbis Labacensis*, Ljubljana, Semeniška knjižnica, rkp. 11, fol. 117v.

gustinianorum ingens moles, ubi sacellum Laurethanum colitur. Assumptae in coelum P: P: Franciscan: reformat.; S. Iosephi PP. Discalceat: ord. S. August.; S. Ioannis Euang: Capucinatorum, bina sacrarum Virginum S: Michaelis Clarissarum et SS.mae Trinitatis Vrsularum. Extant pariter tum in, tum extra urbem sequentia templa B. Mariae Virginis, Equitum Theutonicorum, Hospitalis ciuici S. Elisabethae, S. Floriani in uetero foro, ubi sacrarium Virginis thaumaturgae celebre, S. Georgij in arce, S: Rosaliae in monte, S. Laurentij ad Ripam, alias Clementis et Fridolini, S: Christophori ad fossam turcicam, S. Crucis in Tyrnau, S. Ioannis Bap.tae in suburbio eiusdem nominis, et B. M. V. in Burgsthal. Haec tria ultima maecenates expectant, nec non B. Mariae Virginis in insula fluvij Labac:

IV.¹⁰¹

Kurze Beschreibung Laybach

/118r/ Laubach, von Italianern Lubiana, vor Jahren aber Aemona genandt, ein alters halber weith berümbte haupt Stadt des Herzogthumbs Crain, vnd bischofflicher Siz. Ist von Jason den Edlen Thessalischen Ritter 1223 Jahr vor Christi geburth gebauen worden: volgendts 472 Jahr elter dan Rom. Hat noh vühl antiquiteten zu zeigen, vnd aufschriefften in Stein gehauen, auch werden alda vühl alte Römische münzen, von kupfer, silber, vnd gold gefunden. Wurde noch der zeith von Attila der Hunnen Khönig vmb dz Jahr Christi 452 zerstert.

Hat ein lustiges Lager, hardt an einem herzig waldichten berg – welchen ein herliches Schloss crönet, vnd wird von den so annemblich- als nuzlichen (: wegen der schüffort, vnd fischfangs :) flus Nauport vor Jahren, nun aber Laubach genandt, in zwey theil abgetheilt, durch 3 prükhen aber wider vermahlet, hat ein vortrefflich- hoches dombstüfft zu St. Nicola, nebst diser ein pfar kkirchen zu St: Petter, ein Ritterliche Commenda, ein khays: vnd ein burlihes Spital, ein haus für die armen, 2 vornembe Seminaria, dauon eines von den domb Capitel, das anderte von denen PP. Jesuitem verwaltet wirdet. Hat auch 7 mans, vnd frauen Clostern, worundter vorderist dz Collegium der Soc: Jesu, sambt der kkirchen, der franziscaner wohl erbautes Closter, sambt der anseelichen Augustiner kkirchen alwo die Loretho Capellen, wohl zu sehen, /118v/ von denen PP. Capuzinern wird Jahrlich am Charfreytag ein extra schöne puess Procession, mit vühlen trag figuren, vnd triumphswagen, auch allerley ritterey vorgestellt bey unzelihen wündtlichern, welche gesehen zu werden wohl meritiert. Sonst werden alda 16 gottsheüser in, vnd ausser der Stadt gefunden, worundter vorderist die Kkirchen des H. Florian, wegen des wundertatigen gnaden bild V. L. Frauen schmerzen zu besuchen.

Von den weltlichen gebeü ist vnder denen fürst Eggenbergisch, vnd Porzüschen höffen, vorderist der fürst Auerspergisch wohl zusehen, sambt der Kunst Camer, vnd Bibliothec, desgleichen so meritiert die anseeliche bischoffliche offene Bibliothec vor allen ein anblickh.

Es ist auch alda ein wohl besteltes Gymnasium /Academia /, in welchen so wohl in Philosophicis als Canonischen recht publice gelesen wird.

Von dauon war gebürtig der berüembte Geschichtschreiber Io: Ludwig Schönleben, dombh.; desgleichen Joh: Weikhard Valuasor freyh: vnd Antonius Lazari, ein teürer man, franc: Reff: ordens.

Alda gehen 3 sprachen, als die teütsche, wündisch, vnd welischen sprach in schwung.

V.¹⁰²

Succincta Urbis Labacensis descriptio

Labacum urbs Ducatus Carnioliae caput, a Iasone heroe, cui nomen Aemonae tribuit, longe ante Romam condita, cum antiquissimis orbis ciuitatibus de uetustate certat: ac millenis,

¹⁰¹ *Annales Urbis Labacensis*, Ljubljana, Semeniška knjižnica, rkp. 11, fol. 118rv.

¹⁰² *Miscellanea Thalbergica II.*, Ljubljana, Semeniška knjižnica.

ad rei fidem comprobendam scatet ruderebus, monumentis, et antiquitatibus. Augusta, quondam teste Zosimo, dicta, et maximis duabus urbibus Aquileae, et Sisciae, quarum medium tenebat locum, annumerata. Bina olim hic excelebant fana Neptuni, et Herculis, Architectura, et pauimentis musiuo labore fabrefactis spectabilia. Amoenissimo gaudet situ, utpote cui Naportus amnis, qui eam interluit, et in duas disceptat partes, littoreo stipatus uirgine, et colis jucundus lucus, in sinu suo inclusus aestiuo tempore copiosas adstruunt delicias.

Episcopatus exempti, ac sedi Apostolicae immediate subjecti, et Praefecti sedes. Ille Principis dignitate fulget, hic non solum Uniuersae Carnioliae, sed una incorporatis regionibus Marchae Slaunoniae, Carstiae, et Istriae iura dicit, ac olim uicinis territorijs Tergestino, Fluminensi, et Wichazensi dominabatur. Princeps urbis Basilica, Diuo Nicolao Archiep. o sacra. Septenno a partu Virginis saeculo // rudi mole extracta, dein saepius aucta, modo ad plenam magnificentiam, et decorem splendidissimum restaurata. E sacris pignoribus hic asseruari solitis eminent sanctae crucis particula huc Roma allata, et dono data, quae bis deuoto confluenti populo ad osculandum praebetur. Septem hic numerantur Collegia, et monasteria utriusque sexus, ac plurima templa, inter quae maximum huic urbi adfert decorem Virgo Dolorosa Thaumaturga in aede Diui Floriani Veteris fori, post caeco restitutum uisum prodigijs innumeris clara.

Bina hic uisuntur ad exercenda opera charitatis hospitalia Caesareum alterum, hoc ciuicum, quibus adnumeranda nullo calamo satis depredicanda fundatio Lambergiana ad egenis infirmis ualetudinem recuperanda instituta.

Inter profana aedificia praecellunt Principum Palatia, haec subsequuntur Nobillijum aedes, ac reliqua per urbem Domicilia, non minorem decorem adferunt in suburbij horti, et pomeria, inter quae Lambergianum suburbanum tribus gloriatur ambulacris, adeo uenustis, ac delitiosis, ut ijs paria in Caesareis ditionibus uix repperis.

Non tam splendida aedificiorum elegantia, ac frondosis hortorum delicijs fulget Labacum, quam // celebri scientiarum nitore Labacensium emicant ingenia, pluribus quippe ab hinc saeculis iam hic illarum patebant scholae, quae in Academicum tractu temporis transiuerunt studium.

Huic adnumeranda Iasonia prudentia tot hic instituta Athaenea, et Palladiae exercitationes: Collegia, et Seminaria, hoc sub cura PP. S. I. dudum magno fructu institutum, illud, quod Carolinum Nobilium audit, ad normam Parmensis auspicatum, sub disciplina Inclyti Capituli Labacensium, Equestrem Iuuentutem litteris, et nobilitatis exercitij excolit.

VI.¹⁰³

Epitaphium Adami

*Hic jacet, qui stare semper potuit,
 Patre nobilis, Matre vilis
 Nunquam non adultus infans.
 Praecepto habuit honorare Pat[r]em
 Semel offensum poenae colere matrem.
 Virgini ex se natae nupsit sine incaestu
 Matri innumerae prolis.
 Cum sciret omnia
 Plus scire appetens.
 Quod saluberrime ignorauit, perniciosissime
 didicit, et docuit
 Authore nec homine, nec Deo
 Tandem homicida sui, hominumque.
 Homicidio superstes.*

¹⁰³ *Miscellanea Thalbergica II.*, Ljubljana, Semeniška knjižnica.

*Vixit saeculis ter tribus, Annis ter nou[e]m, terque uno.
Male mortuus, bene moritur
In uterum ad tumulum relatus
Vt fiat homo humus factus
ex humo homo.
Expectat a morte posthumi, saeculum nascendi.*

VII.¹⁰⁴

Labaci

*Ad collis profusa pedem se tollit in altum
Aonijs Vrbs digna ueteris, Vrbs digna camoenis
Carnioli Regina soli, quam perluit amnis
Nauportus, medio curuato tramite scindens
Aemonam ueteres nostri dixere Labacum;
Romuleae quondam celebrata colonia gentis.
Dextra cui bino felices ubere campi,
Prata patent aliâ uestita uirore theatra
Fronnosi colles, ellatae uertice syluae
Distinctae circum pulchro latu ordine stipant.
In medio fora curua jacent, stant alta domorum
Culmina, et exuijs Deorum ditia sacris
Magno thura litant augusta Odea Tonandi
Haec uirides inter Dryadum sublimia sedes
Pergama de celsi speculantur uertice montis
Quid memorem claros Proceres, lectissima patrum
Concilia, et septem sublimia tecta colossis //
Queis Pallas pubem celebranda sagoque togaque
Seu sua bellato, Ianus crudelia claudat
Limina, seu rabidus Mauors insaniat armis
In portenta parat: referam quid gentis amicum
Muis ingenium, mores, et pectus apertum,
Et tenero cum lacte haustum uirtutis amorem.*¹⁰⁵

**JOHANN GREGOR THALNITSCHER (JANEZ GREGOR DOLNIČAR) –
EIN CHRONIST DER STADT LAIBACH (LJUBLJANA)**

ZUSAMMENFASSUNG

Im letzten Viertel des 17. Jahrhunderts machte die Historiographie in Krain große Fortschritte, und zwar dank der Pionierarbeit Johann Ludwig Schönlebens (1618 – 1681) und Johann Weichard Valvasors (1641 – 1693), die zu den Vertretern der damals etablierten Landeshistoriographie gehören. Der *iuris utriusque doctor* Johann Gregor Thalnitscher

¹⁰⁴ *Nucleus Selectarum Inscriptionum Veterum et Nouarum*, Ljubljana, Semeniška knjižnica, rkp. 18, pp. 7–8.

¹⁰⁵ Zraven je Dolničar zapisal: *Procuretur etiam descript: Graecij, Clagenf: Zagrabiae, Gorittae, Tergesti, Fluminis.*

(1655-1714), widmete sich dem Studium der heimischen Geschichte unter dem Einfluss seines Onkels Schönleben, das historische Interesse erbt er auch von seinem Vater Johann Baptist (1626 – 1692) und Großvater Ludwig Schönleben (1590 – 1663), dem Verfasser der Laibacher Chronik *Jahrschriften des Herzogthums Crain* aus dem Jahr 1660, deren Handschrift in der Nationalbibliothek in Wien aufbewahrt wird. Božo Otoresec besorgte ihre Abschrift für das Städtische Archiv Ljubljana (Mestni arhiv Ljubljana). Johann Gregor Thalnitscher widmete sich vor allem dem Sammeln von Archivgut und Verzeichnen aktueller Ereignisse seiner Heimatstadt und erlangte somit den Ruf, der beflissenste Laibacher Chronist zu sein. Da er sich mit der Historiographie als Amateur neben seiner Berufstätigkeit beschäftigte, konnte er nicht das Niveau Schönlebens oder Valvasors erreichen, obwohl er sich beide zum Vorbild nahm. Im Allgemeinen kann festgehalten werden, dass auch seine Aufzeichnungen alle Charakteristika der barocken Geschichtsschreibung aufweisen, die ihrem Inhalt nach polyhistorisch, der Art der Wiedergabe nach aber annalistisch und topographisch war. Er verfasste eine Anzahl historischer Werke (*Theatrum Memoriae Nobilis ac Almae Societatis Unitorum* (seit 1688), *Cypressus seu Epitaphia Labacensis* (1688 – 1691), *Marianale Carnioliae seu icones miraculis clarae magnae Dei Matris Mariae inclyti Ducatus Carnioliae* (1691), *Antiquitates Urbis Labacensis* (1690 – 1693), *Historia Cathedralis Ecclesiae Labacensis* (1701 – 1714), *Annales Urbis Labacensis* (1701 – 1718), *Topographica Descriptio Antiquissimae Urbis Labacensis* (1701), *Nucleus Selectarum Inscriptionum Veterum et Novarum* (1709), *Epitome Chronologica* (1714), *Bibliotheca Labacensis publica oder Ectypon* (1715), *Vita Joannis Antonii a Thalberg Labacensis*, mehrere kürzere Schriften über Karls Kollegium, Akademien u.a.m.). Aus Mangel an Systematik und infolge von umfangreichen Vorhaben beendete bzw. vervollständigte er die meisten Schriften nicht. Die einzige umfangreichere Schrift, die er herausgab, war *Epitome Chronologica* (1714). Die meisten Werke blieben Manuskripte, trotzdem genoss er das Ansehen eines gelehrten und um die Wissenschaft verdienten Mannes, der Mitglied angesehenere italienischer Akademien wurde.

Im 19. Jahrhundert wurde sein Werk nur wenig geschätzt, vor allem von Vinko F. Klun, der ihm Kompilation vorwarf, ganz im Gegenteil wies Peter Radics auf die große Bedeutung von Thalnitschers Schriften hin und regte Historiker zur Veröffentlichung der Handschriften aus seinem Nachlass an. Heute wird Thalnitschers Werk aus der Perspektive der barocken Historiographie und deren Charakteristika beurteilt. Trotz aller Mängel wird es als eine besonders kostbare Quelle zur Erforschung der slowenischen Geschichte im Allgemeinen und der Kulturgeschichte im Besonderen geschätzt. Im Hinblick auf gewisse Unzuverlässigkeiten in der Berichterstattung sowie auf Ungenauigkeiten und Inkonsistenzen beim Anführen von Jahreszahlen, Zahlen und Abschriften ist jedoch ein rechtes Maß an kritischer Distanz geboten. In der positiven Einschätzung von Thalnitschers Oeuvre, das ungeachtet der polyhistorischen Breite einen vorherrschenden kulturhistorischen Charakter aufweist, stehen die slowenische Kunst- und Musikgeschichte an erster Stelle.

Auf der Grundlage von Thalnitschers Texten legt der vorliegende Beitrag dessen persönliche Auffassung der Historiographie dar und hebt seine innige Liebe zum Vaterland und zu Laibach hervor, in der er alle seine Zeitgenossen übertraf. Im Anhang befinden sich einige von seinen bisher unveröffentlichten kurzen historischen Schriften und Dichtungen.

(Iz slovenščine prevedel Niko Hudelja)

MIHA PREINFALK

LISTINE V ZAPUŠČINSKIH INVENTARJIH KOT ZGODOVINSKI VIR V TEORIJI IN PRAKSI

Zapuščinski inventarji predstavljajo odličen zgodovinski vir, ki so ga zgodovinarji odkrili že v drugi polovici 19. stoletja. V slovenskem prostoru sta pred skoraj stoletjem ledino na tem področju orala Josip Mantuani in Peter Radics, delno tudi Vladimir Levec in Walter Schmid. V novejšem času pa so se zgodovinske izpovedne vrednosti zapuščin- skih inventarjev najbolj zavedli Angelos Baš, Majda Smole, Maja Žvanut in Marko Štuhec.¹ Prav slednji se je z zapuščin- skimi inventarji ukvarjal daleč najbolj temeljito in sistematično.

Zapuščinski inventarji morda bolj kot kateri koli drug zgodovinski vir posegajo v intimo in vsakdanje življenje posameznika v nekem prostoru in času. Razkrivajo njegovo premično in nepremično premoženje, oblačila, nakit, posodo; preko njegovih vsakdanjih predmetov osvetljujejo njegove navade, zanimanje za novosti, modo in umetnost, lahko celo njegovo zdrav- stveno stanje; s pomočjo seznama knjig smemo (z določenimi pridržki) sklepati o pokojni- kovem znanju jezikov in njegovih bralnih navadah in podobno. Posebej zanimivi so tisti deli zapuščin- skih inventarjev, ki nosijo naslov *Briefliche Urkunden*. Med pokojnikovo premoženje so namreč sodili tudi pisni dokumenti, ki so bili odraz njegovega družinskega, družabnega, poklicnega, gospodarskega in poslovnega življenja oz. delovanja. Listine in ostali dokumenti, ki so zajeti v omenjenem poglavju zapuščin- skih inventarjev imajo za sodobne zgodovinarje različno izpovedno moč, pač glede na natančnost in zavzetost tistih, ki so bili zadolženi za popis pokojnikovega premoženja. Včasih je nek dokument predstavljen z vsemi glavnimi po- datki, ki razkrivajo, kdaj, kje, kako, zakaj in s kom je imel pokojnik opravka, spet drugič se dokumenti skrivajo v anonimnosti stavka »paket različnih starih listin«. Rubrika *Briefliche Urkunden* v zapuščin- skih inventarjih pa ima z današnjega stališča še posebno vrednost. Listi- ne, ki so bile »dejansko hišni arhiv umrlega lastnika popisane zapuščine«,² so sodile po svoji fizični pojavnosti med manj obstojne predmete. Podvržene ognju, vlagi, glodalcem in drugim živalskim škodljivcem, plesni pa tudi človeški malomarnosti, brezbriznosti in celo namerni uničevalnosti, so listine pogosto za vedno izginile z obličja Zemlje. Tako ostaja njihova za- beležka v zapuščin- skem inventarju edini dokaz o njihovem obstoju. Takšne zabeleške lahko zgodovinarju povedo marsikaj in mu pomagajo razjasniti marsikatero, predvsem genealoško nejasnost v zvezi z neko osebo in okoljem, ki je to osebo obdajalo. Že s samim zapuščin- skim inventarjem lahko skoraj do dneva natančno določimo čas posameznikove smrti, medtem ko nam listine v rubriki *Briefliche Urkunden* lahko nudijo še podatke o njegovi poroki, potomcih, sorodstvu in ostalih ljudeh, ki so mu na takšen ali drugačen način v življenju prekrižali pot; nadalje lahko spremljamo prehajanje neke nepremičnine ali dragocenih predmetov iz rok v

¹ Josip MANTUANI, Stari inventarji. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* (Ljubljana), 4–6/1924–1925, 31–44; Peter VON RADICS, *Johann Weikhard Freiherr von Valvasor*, Laibach 1910; Vladimir LEVEC, Schloss und Herrschaft Flödnig in Oberkrain, *Mitteilungen des Musealvereins für Krain* (Laibach), (MMK) 9/1896, 2–10, 49–54, 128–146, 174–185, 209–216, 271–280; MMK 10/1897, 1–9, 41–53; Walter SCHMID, Das Hausrath eines krainischen Edelmanns zu Valvasors Zeiten, *Carniola* (Ljubljana), n. v. 2/1911, 29–39; Angelos BAŠ, *Oblačilna kultura v 17. in 18. stoletju*, Ljubljana 1992; Majda SMOLE, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, Ljubljana 1982; Maja ŽVANUT, *Od viteza do gospoda*, Ljubljana 1994; Marko ŠTUHEC, *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren* (plemiški zapuščin- ski inventarji 17. stoletja kot zgodovinski vir), Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 1995.

² ŠTUHEC 1995 (kot v op. 1), 62.

roke, preko zadolžnic in pobotnic se seznanimo s pokojnikovim premoženjskim stanjem, ki je pogosto vplivalo tudi na njegove potomce in podobno. Kot že rečeno, lahko dandanes zaradi pomanjkanja originalnih dokumentov listinske zabeležke v zapuščinskih inventarjih predstavljajo edini vir za spremljanje življenjske poti nekega posameznika in drugih ljudi okoli njega. Marsikatero zgodovinsko delo se je v veliki meri oprlo prav na podatke iz tovrstnih virov.³

Zapuščinski inventar, ki bo tokrat predmet raziskave, je inventar za Janezom Andrejem grofom Auerspergom, ki je umrl oktobra 1664 v starosti devetinštiridesetih let. Popisovalci so najprej popisali njegovo premoženje v ljubljanski palači, nato na gradu Dragomelj in nazadnje še na gradu Turjak. Ostale predmete, ki so bili last umrlega grofa, je natančno analizirala že Irena Žmuc,⁴ zato bo tokrat govor le o listinah v rubriki *Briefliche Urkunden*. In še to le o tistih, ki so bile v času grofove smrti shranjene v njegovi ljubljanski palači in na gradu Dragomelj. Listine, ki so jih takrat hranili na turjaškem gradu, je avtor že predstavil.⁵ Turjaški arhiv ima v slovenskem zgodovinopisju posebno privlačnost. Ne le, da je pripadal eni najstarejših in najuglednejših plemiških rodbin na nekdanjem Kranjskem, temveč je sodil tudi med najboljše in za zgodovinske raziskave najizčrpnije tovrstne arhive. Njegove »skrivnosti« so zgodovinarji odkrivali že vsaj od 17., zagotovo pa od 18. stoletja dalje. S pomočjo turjaških listin se je pisala ne le zgodovina Auerspergov, temveč tudi zgodovina Kranjske. Med drugo svetovno vojno je bil arhiv odpeljan na skrivno lokacijo in je še danes zaprt za javnost. Zato je njegova popolna rekonstrukcija danes praktično nemogoča. Delno je obseg in vsebino arhiva možno zaslutiti iz registrov, ki jih je Franz Komatar objavljajal med letoma 1905 in 1910 (vendar se je omejil zgolj na srednjeveške listine do leta 1500),⁶ delno pa prav iz zapuščinskega inventarja za Janezom Andrejem grofom Auerspergom, kjer je dokaj natančno popisana večina takrat obstoječih listin in drugih dokumentov.

Zgoraj je že bilo teoretično nakazano, kako lahko *Briefliche Urkunden* v zapuščinskih inventarjih pomagajo zgodovinarjem pri njihovih raziskavah. Zdaj pa si na konkretnem primeru Janeza Andreja grofa Auersperga in njegovih listin pogledimo, kako je moč teorijo spremeniti v prakso.⁷

Janez Andrej baron oz. (od leta 1630) grof Auersperg se je rodil leta 1615 kot najmlajši izmed petih otrok in edini sin svojih staršev, očeta Herbarda in matere Felicite, rojene baronice Kacijaner. Njegove štiri starejše sestre v zgodovini niso pustile opaznejše sledi. Najstarejša Ana Elizabeta se je poročila z Janezom Ferdinandom grofom (kasneje knezom) Porcia in je umrla leta 1636. Dve sestri, Sidonija in Marija Doroteja sta bili vsaj od leta 1637 nuni v Meki-njah (N° 237 L), medtem ko je najmlajša Sabina umrla že pred letom 1624. Tega leta je namreč Herbardov brat Ditrih naročil kiparju Janezu Faustu, naj izklesše spomenik v spomin na njegovega pokojnega brata Herbarda ter Herbardovo ženo in hčerko (N° 71 T).⁸ Janez Andrej se je okoli leta 1639 poročil z Ano Elizabeto baronico Lamberg, ki je kot doto prinesla gospodstvo Dragomelj. Ana Elizabeta je bila hkrati sestrična Janeza Andreja, zato sta za poroko potrebovala papežev dispenz in sta ga leta 1637 tudi dobila (N° 236 L). V zakonu se jima je nato rodilo deset otrok. Drugorojeni sin Volf Engelbert je nadaljeval glavno turjaško vejo, njegov mlajši brat Janez Herbard pa je bil začetnik vej na štajerskem gospodstvu Kirchberg am Wald

³ Npr. SMOLE 1982 (kot v op. 1); Vladislav FABJANČIČ, *Zgodovina ljubljanskih sodnikov in županov 1269–1820*, 1. zvezek, Ljubljana 1998; 2. zvezek, Ljubljana 2003.

⁴ Irena ŽMUC, Zapuščina grofa Janeza Andreja Auersperga, *Kronika* (Ljubljana), 51/2003, 249–266.

⁵ Miha PREINFALK, Turjaški arhiv in njegove listine, *Arhivi* (Ljubljana), 24/2001, 83–104.

⁶ Franz KOMATAR, Das Schloßarchiv in Auersperg, *MMK* 18, 1905, 108–187; 19, 1906, 37–58, 99–140; 20, 1907, 161–245; *Carniola* (Ljubljana), n. v. 1/1910, 20–34, 118–135, 226–243.

⁷ Številke v oklepajih, npr. (N° 30 T), označujejo zaporedni vpis posamezne listine oz. dokumenta, iz katerega izvira posamezen podatek. Črka ob številki označuje nahajališče listine – T za Turjak, D za Dragomelj in L za Ljubljano. Tiste listine, ki so nastale pred letom 1500, je obdelal že KOMATAR (kot v op. 5) in so zato označene z opombami.

⁸ PREINFALK 2001 (kot v op. 4), 101, No 71.

in na Mokricah. Janez Herbard je bil sprva namenjen za duhovniško službo, saj je bil že v rani mladosti freisinški kanonik (N° 88 L; N° 188 L), nato pa je opustil študij in postal vojak.⁹

Oče Janeza Andreja, Herbard, je bil v mladosti prepričan protestant, saj mu je takšno vzgojo namenil njegov oče Krištof. Med drugim ga je leta 1587 skupaj z bratom Vajkardom poslal v stanovsko šolo v Strassbourg (N° 51 T; N° 265 L).¹⁰ Kot predstavnik protestantske stranke se je Herbard še leta 1614 udeležil občega deželnega zbora v Linzu (N° 193 L).¹¹ Čas Herbardovega življenja, torej prelom iz 16. v 17. stoletje, je bil tudi čas tektonskih premikov znotraj turjaške rodbine. Mogočna in pomembna turjaška veja na Šumberku in Žužemberku je v moški liniji konec 16. stoletja izumrla in vsa dediščina je pripadla glavni veji s Turjaka. V dediščino je med drugim sodil tudi naziv kranjskega deželnega maršala, ki je do tedaj pripadal šumberški veji, leta 1594 pa se je združil z nazivom kranjskega deželnega komornika, ki so ga nosili člani glavne turjaške veje (N° 111 L). Ogromno dediščino v obliki nepremičnin oz. gospojev je bilo takrat potrebno tudi razdeliti. Do dejanske delitve premoženja je prišlo ok. leta 1607, ko je umrl srednji izmed turjaških bratov, Vajkard (N° 30 L). Starejši Herbard je takrat obdržal turjaško dediščino, mlajši Ditrih pa šumberško-žužemberško.

Izmed zanimivejših podatkov o Auerspergih, ki nam jih prinašajo *Briefliche Urkunden*, lahko omenimo tudi to, da je dal leta 1604 nadvojvoda Ferdinand trem turjaškim bratom pravico do rudnika znotraj gospostva in deželskega sodišča Turjak (N° 107 L). Izvemo tudi, da so imeli turjaški gospodje že od nekdaj (*je und allzeit*) pravico do maše (*khierchtag*) v Škocjanu, vislice (*galgen*) na Blokah in mitnico v Laščah (N° 76 L), ter da so leta 1572 prodali grad Loško pri Cerknici (*Thurnlack*) Francu Frankoviču (N° 91 L). V turjaškem arhivu so hranili tudi številne listine, povezane s prvim novomeškim proštom Jakobom Auerspergerjem (N° 99 L; 100 L; 122 L), kar je kljub nekaterim pomislekom eden od dokazov, da je bil prošt Jakob v resnici član (morda nezakonski) turjaške rodbine.¹² Med nelistinskimi arhivalijami pa je bilo takrat v turjaškem arhivu moč najti tudi Rimano genealogijo turjaške rodbine (N° 215 L), katere drobci so se danes ohranili le v prepisu,¹³ ter knjigo velikega formata o rojstvih in izvoru Auerspergov (N° 269 L).¹⁴

Takšnih in podobnih podrobnosti bi bilo moč najti še veliko. In to ne le v obravnavanem zapuščinskem inventarju, temveč v rubriki *Briefliche Urkunden* večine zapuščinskih inventarjev. Seveda je ob tem potrebno poudariti, da zapisi oz. *Briefliche Urkunden* sami po sebi niso nič posebnega, razen v primeru, ko se originalne listine ali dokumenti do danes niso ohranili in nam lahko le tovrstne zabeleške v zapuščinskih inventarjih omogočijo natančnejšo in pravilnejšo rekonstrukcijo preteklega dogajanja. Podatki, ki jih lahko najdemo v rubriki *Briefliche Urkunden*, so zelo dobrodošli pri genealoških raziskavah, saj nam po eni strani prinašajo imena ljudi, ki jih morda v drugih virih ni moč najti (na ta način se izpopolni genealoška podoba neke rodbine), po drugi strani pa že sama njihova omemba v nekem časovnem

⁹ Prim. tudi: Josip BENKOVIČ, Kranjski bogoslovci v Rimu. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* (Ljubljana) 8/1898, 67.

¹⁰ PREINFALK 2001 (kot v op. 4), 99, No 51.

¹¹ Prim. tudi: Anton KASPRET, Navodilo kranjskima poslancema škofu T. Hrenu in Herbartu Turjaškemu za občī deželni zbor v Lincu leta 1614, *Časopis za zgodovino in narodopisje* (Maribor), 5/1908, 168–176.

¹² Prim.: France Martin DOLINAR, *Prošti novomeškega kapitlja 1493–1993*, Novo mesto 1993, 7–8; Miha PREINFALK, Gospodje Turjaški v srednjem veku. Genealoška podoba turjaške rodbine do 16. stoletja, Ljubljana 2001 (magistrsko delo), 133–135.

¹³ Peter VON RADICS, Zur Geschichte der Auersperge, v: Franz SCHUMI (ur.) *Archiv für Heimatkunde* 2. Band, Laibach 1884–1887, 238–242.

¹⁴ Gre za knjigo velikega formata z belimi platnicami in črnim turjaškim grbom sredi sprednje in zadnje platinice. Obsega 215 strani in se končuje s poimenskimi kazalom. Njen popolni naslov se glasi: *Arbor genealogica illustrissimae et principalis familiae Auerspergicæ, per annos 700 deducta, ex Hieronymo Henninge, Wolfgango Lazio, Elia Reusnero, Hieronymo Megisero et aliis potissimum vero MSS antiquis arboribus ac monumentis eiusdem illmæ familiae collecta in debiti obsequii tesseram A. J. L. S. SS. T. D. P. A. D. Labacen., Anno MDCLVII.* Še danes jo hranijo v sklopu grofovskega turjaškega arhiva.

okviru zgodovinarju oz. genealogu pove, da je neka oseba v določenem letu še živela. V tej zvezi pa je potrebno omeniti, da omenjeni zapisi ne morejo biti samostojen zgodovinski vir (navsezadnje prevladujejo zgolj bolj ali manj površni opisi različnih zadolžnic, pobotnic in pravd), temveč zgodovinarju le v povezavi z ostalimi viri in literaturo pomagajo pri razjasnitvi marsikatero pomanjkljivosti in netočnosti. Zato bi bile objave tovrstnih (pomožnih) virov nedvomno koristni in uporaben pripomoček pri raziskovanju življenja in delovanja plemstva, meščanstva in na splošno družbe v preteklih stoletjih.

V nadaljevanju sledi transkripcija rubrike *Briefliche Urkunden* iz zapuščinskega inventarja Janeza Andreja grofa Auersperga. Predstavljene so samo listine iz dragomeljskega grajskega arhiva ter arhiva v ljubljanski palači. Transkripcija je v skladu s splošnimi načeli transkribiranja. Vse besede so pisane z malo začetnico, razen lastnih imen. V oglatih oklepajih so besede in številke, ki jih v originalnem besedilu ni, ampak so vstavljene dodatno. Prav tako so za boljše razumevanje teksta vstavljene vejice. Kratice in okrajšave so večinoma razrešene – okrajšane so ostale le denarne oznake. Če se beseda včasih pojavlja okrajšano, drugič pa v polni obliki, je v transkripciji vedno navedena v polni obliki. Okrajšane so le tiste besede, ki se v originalu vedno pojavljajo v tej obliki.

[p. 8]

Volgt erstlich, waß in dem hauß alhier zu Laybach befunden und beschriben worden.

[p. 25]

Nº 1: Ein paquet mit undterschidlichen Joseph Teneffischen außzügen, darinen zusehen, wievil daran bezalt worden. Darbey etlihe bezalte quittungen.

Nº 2: Cassierte schuldbrieff und darüber ertheilte quittungen von der frauen Jellentschitschin.

Nº 3: Quittungen von frauen Maria Warbara Engßhauserin wittib per empfangenes interesse.

Nº 4: Blasien Rephun außzügen, darinen zusehen, wievil daran bezalt worden.

Nº 5: Bezalte undterschidliche quittungen.

Nº 6: Ein außzug von Johan Maria Wosio.

[p. 26]

Nº 7: Von herrn Adamen Kuschlän quittungen per 240 fl. interesse von 2000 fl. capital.

Nº 8: Dominici Brogiol außzügen per außgenombenes gewürz, darinen zusehen, waß daran bezalt worden.

Nº 9: Schrifftten, die confin zwischen Aursperg und Freydenenthal betreffend.

Nº 10: Ein khauffbrieff per des Hansen Meriassez in Theütscher gassen verkhaufften ein orth grundts umb 100 fl. und 12 st. silber cronen.

Nº 11: Schrifftten, die confinen zwischen Aursperg und [preçrtano herrsch] Orttenekh betreffend.

Nº 12: Testament des herrn Herwarden von Aursperg, darbey der vergleich [p. 27] donation und zwischen ihme und seinen herrn vöttern vergleich.

Nº 13: Ein päquet mit wällischen sendtschreiben, die in Italien übermachte wexl betreffend.

Nº 14: Ein Paul Altische quittung, neben einer schuldbrieffs copi.

Nº 15: Ein päquet etlicher schrifftten herrn Christophen Otto, wegen der ihme 4 versezten underthanen, neben undterschidlichen buchhalterischen abraitungen betreffend, darbey auch ein khunstliche abraitung per 2000 fl. zufinden.

Nº 16: Ein contract zwischen herrn Johan Joh. [!] Andreen graven von Aursperg, dan der löbl. commenda zu Laybach, die erhandlung der häuser betreffend.

[p. 28]

Nº 17: Ein khauffbrieff von herrn Gottfriden freyherrn von Schrottenpach außgehend und an herrn Georgen Wertasch und sein haußfrau lautend.

- N° 18: Etliche von Thoman Pürkher und sonst von andren handtwerhsletüthen außgehende quittungen, wegen der Laybacherischen behausung.
- N° 19: Ein cassierter schuldbrieff von herrn Johan Andreen graven von Aursperg außgehend an die frau Ursula Corditschin per 700 fl. lautend.
- N° 20: Verzücht oder quittung von denen Crönischen 2 töchtern, neben etlichen andern schriftten, die hueben in Winkhl betreffend.
- [p. 29]
- N° 21: Ein brieff, die verleihung der pfarr St. Canzian bey Aursperg betreffend.
- N° 22: Ein päquet mit zalt: und unbezalten außzügen.
- N° 23: Ein khauffbrieff von Matthesen Lerhinger außgehend an herrn Johan Andreen graven von Aursperg lautend, neben etlichen sendschreiben.
- N° 24: Ein paquet mit bezalten steuer: und contributionß quittungen von 2 häusern zu Laybach vom 1642 biß 1656 jahr betreffend.
- N° 25: Zway urkhunden per taxierte expens wider den herren von Wazenberg.
- [p. 30]
- N° 26: Ein paquet, darin ein cassierter schuldbrieff Franzen Mazoll gehörig, sambt etlichen quittungen per bezaltes interesse, und ein schein von Nicolao de Bisegg per empfangnes raiß gelt.
- N° 27: Ein bekhandtnuß vom Nicolao Qualiza per empfangne 60 cronen raiß gelt, darbey die gestelte, aber nicht vollstendige raittung.
- N° 28: Ein quittung vom Hansen Läbässer alß Sibarischen curatore, neben der Sibarischen action.
- N° 29: Ein supplicien von herrn Johan Andreen graven von Aursperg an ihr excell. herrn herrn landtschubtman etc. per ertheillung etlicher schriftten, den waldt [p. 31] Mokhriz und die fischerey zu Räschiza betreffend, darbey ein ersuchschreiben von herrn Englßhauser, wegen eines par im wald Mokhriz abgenombener oxen. Item 2 hoffrechtliche citationes in die fueßstaffen an herrn Johan Andreen graven von Aursperg, daß wasser Räschiza betreffend.
- N° 30: Ein übergab von herrn Dietrichen an herrn Herwarden graven von Aursperg, crafft eines testaments, die herrschafft Aursperg betreffend.
- N° 31: Ein paquet mit cassierten unterschidlichen schuldbrieffen.
- N° 32: Verraitung mit dem Urban Moriz.
- N° 33: Ein paquet mit des dr. Markhouitsch, dr. Lukhäntsich, dr. Khunstl und [p. 32] Läbässer bestellung und bezalten quittungen.
- N° 34: Etliche Hitzingsische schriftten, die Khazenstainerische praetension betreffend.
- N° 35: Herr Georg Sigmunden freyherrn von Egg unterschidliche sendbrieff und quittungen an herrn Johan Andreen graven von Aursperg lautend, darbey ein vergleichs copi, sambt 2 originalien.
- N° 36: Cassierte abraitungen mit denen Raabischen erben.
- N° 37: Schriftten Palmbergerisch: und jezo aber Raabische sachen betreffend.
- N° 38: Expens zedl Christophen Wittberger, pflegers der herrschafft Aursperg contra herrn Christophen Moschkhan.
- [p. 33]
- N° 39: Undterschidliche von fürsten von Freysing, herrn generalen zu Carlstatt und Nicolao de Bisegg außgehende an herrn graven Johan Andreen von Aursperg lautende sendschreiben.
- N° 40: Von ihre khay. may. etc., von fürsten von Aursperg und fürsten von Portia an herrn Johan Andreen graven von Aursperg lautende zueschreiben und sendbrieff.
- N° 41: Sendschreiben von herrn Sigmunden Hoffman an herrn Johan Andreen graven von Aursperg lautend.

- N° 42: Ein vergleich zwischen herrn Johan Andreen graven von Aursperg und herrn Jacoben Stoppar, thumb: und pfarhern zu Laybach.
[p. 34]
- N° 43: Ein vergleich zwischen herrn graven Wolff Dietrichen von Tättenpach und herrn Hanß Andreen graven von Aursperg.
- N° 44: Mehr ein vergleich zwischen herrn Hanß Andreen graven von Aursperg und denen graff Tättenpachischen erben.
- N° 45: Verzücht von herrn Georg Sigmunden graven von Tättenpach.
- N° 46: Verzücht der frauen Anna Elisabeth gräffin von Aursperg, wegen ihrer mütterlichen Tättenpachischen erbschaft.
- N° 47: Ein bekhandtnuß der frauen Zetschkherin per empfangne 290 fl., darbey undterschidliche concept herrn graven von Aursperg, herrn graven von Lamberg und herrn Zetschker betreffend. Item ein verzücht frauen Maria Sidonia Tschetschkherin, geborner gräffin von Tättenpach.
[p. 35]
- N° 48: Aufsandt, wegen des guetts Drägembl.
- N° 49: Khauffbrieff über die herrschafft Drägembl.
- N° 50: Ein gefertigtes urbarium über die herrschafft Drägembl.
- N° 51: Nicolai de Bisegg quittung per empfangne 700 fl.
- N° 52: Abraitung zwischen herrn graven von Aursperg und herrn graven Johan Ferdinanden von Portia, landtsverwesern in Crain.
- N° 53: Undterschidliche ampts quittungen und decret, darbey auch ein daz abraitung.
- N° 54: Von einer löb. landtschafft in Crain schuldbrieff.
[p. 36]
- N° 55: Undterschidliche ampts abraitungen, die hoffschuld betreffend; daß original ist sub N° 54 zufinden.
- N° 56: Ein senndtbrieff von herrn Raphaeln Coroduzi, wegen der frauen Juizin erlegter 450 fl., welliche sie hernach dem herrn graven Johan Andreen von Aursperg außgezehl, darbey ein recognition von frauen Polixena gräffin von Portia, wegen empfangener 334 fl. für ein zahlperlene khetten.
- N° 57: Undterschidliche extract und ampts quittungen der herrschafft Aursperg und Drägembl steuer und contribution betreffend.
- N° 58: Ein päquet mit schrifftten, die pfarr St. Canzian bey Aursperg, deren verleihung, gefölln und gerechtigkeit betreffend, [p. 37] darbey auch ein bericht, wegen der khierchen raitung, item revers der pfarrer daselbst.
- N° 59: Hanß Adamen Höchstetters gewesten castner und khelners zu Aursperg eingelegte raitung von 24. augusti 1658 biß 4. april 1659.
- N° 60: Ein inventarium herrn Michäelß Skherl gewesten pfarrers zu St. Canzian, neben einem urbario und andern schrifftten, die pfarr bey St. Canzian betreffend.
- N° 61: Ein inventarium der graffschafft Aursperg haußrath betreffend.
- N° 62: Ein päquet mit schrifftten, einen zehendt zu Ygg, Hundtsgarm genant, ohne originalien.
- N° 63: Ein päquet mit undterschidlichen sendschreiben von denen pflegern, darbey die beantwortung, sambt etlichen extracten.
[p. 38]
- N° 64: Ein inventarium, aller und yeder bey der graffschafft Aursperg sich befindenden und den 13. april 1660 jahrs beschribenen und dem Jacoben Khräsinekh übergebenen fahrnuß.
- N° 65: Ein specification, waß der herr Johan Andre graff von Aursperg von dem Aurspergerischen pfleger Johan Gregorn Walter anno 1663 in paaren gelt empfangen.
- N° 66: Ein päquet mit etlichen extracten von pauzehendt, traidt und wein, aller nach Aursperg gehörigen ämbter.

- N° 67: Traidit lista sambt etlichen pflegerischen sendschreiben.
- N° 68: Ein specification der graffschafft Aursperg und Drägemblischen actionen, welliche der zeit im schwung sein.
- [p. 39]
- N° 69: Ein päquet mit Matthiasen Pönitsch Aurspergerischen castners sendschreiben sambt etlichen extracten und verzaichnussen, die herrschafft betreffend.
- N° 70: Ein päquet mit schrifftten, die holz und gereüth stellungs ausstendt, sambt andern gefallen von 1639 jahr betreffend.
- N° 71: Hanß Gregorn Walter Aurspergerischen pflegers gefertigte instruction, sub dato 24. april 1664, darbey ein ablainung.
- N° 72: Zwen urbars extract, waß die graffschafft Aursperg A. 1644 und 1653 in trukhnen gelt ertragen hat.
- N° 73: Ein hoffrechts action wider herrn Bernardin Barbo freyherrn, dan eine wider Hansen Peer pflegern zu Gottschee.
- [p. 40]
- N° 74: Herr Christophen und herrn Wolff Englbrechten freyherrn von Aursperg gebrüedern beschwär schrifftten contra herrn Christophen Moschkhan, umb willen eines abgerissnen khalch oven, darbey des Christophen Weitwers pflegern der herrschafft Zoblsperg eingelegte frägstükh.
- N° 75: Ein päquet etlicher daz register, bey der graffschafft Aursperg, darbey etliche pflegers sendschreiben.
- N° 76: Etliche alte verbrieffe khundtschafften, daß die herrn von Aursperg den khierchtag zu St. Canzian, den galgen zu Oblakh und die mauth zu Läschitsch je und allzeit innengehabt.
- [p. 41]
- N° 77: Ein action zwischen den Matthiasen Mauz und Thoman Pürkher Aurspergerischen pflegern, wegen einer schuld anforderung.
- N° 78: Ein information, wegen des herrn Carl von Juritsch freyherrns undterthan, Na Golm beschehenen pfandungen in Mokhrizer waldt.
- N° 79: Ein päquet mit verpflegs raittungen, sambt 2 original einschliessen, alß nemblich die commisarische assignation und verpflegs quittung, per 274 fl.
- N° 80: Ein paquet undterschidlicher pflegerischen sendtschreiben.
- N° 81: Ein extract, die Möttlingerische güllt betreffend, neben einer ablainung.
- N° 82: Mengl und bedenken über die Georgen [p. 42] Schreiber Aurspergerischen pflegers eingelegte pflegs raittungen, von 1. may 1639 biß ultimo april 1643 jahrs.
- N° 83: Ein khauffbrieff dem Marco Glinschekh und Juri Tschernigey angehörig.
- N° 84: Ein contract, waß gestalt die herrschafft Aursperg seit 16. december 1657 hinfüro auf 14 jahrlang des Andre Tschitnikh ein heymadt zu genüessen haben solte.
- N° 85: Ein khauffbrieff von Stephan Pettauer Dragemblischen undterthan außgehend an Jansche Fabiantschitsch lautendt per ain im dorff Dragembl ligende ganze mütthueben, dat. den 12. februar 1650.
- N° 86: Ein khauffbrieff per ain khauffrechts hueben im Oblakher dorff, vom herrn Dietrichen freyherrn von Aursperg außgehend an Andreen Modez lautendt, dat. den 26. februar 1566.
- [p. 43]
- N° 87: Ein khauffbrieff per ein hoff zu Jelsche bey Hönigstain im ambt Nassenfuess gelegen, von herrn Dietrichen freyherrn von Aursperg außgehendt an Laure Michale lautendt, dat. 1581.
- N° 88: Ein päquet mit freysingischen schrifftten des herrn Johan Herwarden graven von Aursperg canonicat betreffend.

- N° 89: Jacoben Khräsinegk verwalters der graffschafft Aursperg pflegs aufkhündung neben andern seinen sendtschreiben.
- N° 90: Undterschidlicher sendtschreiben concept.
- N° 91: Ein khauffbrieff per den siz Thuren zu zu [!] Lagkh genant, bey der Zierkhviz gelegen, vom Franzen Fränkovitsch außgehend an herrn Herwarden freyherrn zu Aursperg lautendt, dat. den 28. augusti A. 1572.
- [p. 44]
- N° 92: Ein außwexlbrieff per 2 hüeben in Oblakher pfarr, so Hörman Rauber herrn Pangrazen von Aursperg gegeben, A. 1487.¹⁵
- N° 93: Ein bestättigungsbriff der erbstheillung und vergleichs zwischen herrn Troian und herrn Sigmunden von Aursperg, dat. Wienn, den 28. november, A. 1535.
- N° 94: Ein alter lehenbrieff von khönig Fridrichen außgehendt umb die ober und undter vesten Aursperg und güetter an herrn Volkharden und herrn Hörwarden gebüeder von Aursperg lautendt, dat. A. 1318,¹⁶ darbey ain anderer lehenbrieff von Rudolphen hörzogen zu Österreich außgehendt an herrn Hansen von Aursperg lautendt per die von Pilgrain ledig wordene lehen, dat. A. 1363.¹⁷
- N° 95: Ein alter lehenbrieff vom Ulrichen graven zu Cili, Ortenburg und Steyer etc. außgehendt, umb etliche [p. 45] stükh und güetter, an herrn Engharden, herrn Hansen und andere seine brüeder und geschwisterte von Aursperg lautendt, dat. Cili, A. 1455.¹⁸
- N° 96: Ein alter lehenbrieff vom Carl erzhörzogen zu Österreich etc. außgehendt, an herrn Hörwarden freyherrn zu Aursperg lautendt, dat. zu Laybach, den 20. october, A. 1573.
- N° 97: Mehr ain alter lehenbrieff vom Ferdinando erhörzogen [!] zu Österreich etc. etc., an herrn Weikharden und Dietrichen freyherren zu Aursperg lautendt, dat. zu Grätz, den 17. april, A. 1600.
- N° 98: Item ein lehenbrieff vom Ferdinando erzhörzogen zu Österreich etc. etc., an Hörwarden freyherrn zu Aursperg lautendt, dat. zu Grätz, den 7. februar, anno 1603.
- [p. 46]
- N° 99: Domini Jacobi Aursperger testimonium ad presbyteratus ordinem promoti, dat. Aquilae, 1. aprilis, A. 1469.¹⁹
- N° 100: An herrn Jacoben Aursperger lautender verleihungsbriff der pfarr St. Rueprecht bey Nassenfuess, dat. den 10. februar 1475.²⁰
- N° 101: Jubileum ex speciali grau. concessum ab Alexandro 6to generoso domino Traiano de Aursperg, A. 1502.
- N° 102: Presentatio domini Martini Veriant, facta a domino Traiano de Aursperg pro parochia Sancti Canciani prope Aursperg, dat. 26. januarii, A. 1532.
- N° 103: Patriarchalis confirmatio et canonica introductio domini Martini Veriant ad parochiam Sancti Canciani prope Aursperg, dat. Utini, 10. marty, A. 1532.
- [p. 47]
- N° 104: Confirmatio domini Joannis Hoffsteter ad Sanctum Cancianum prope Aursperg, dat. ad Sanctum Martinum prope Vilach, 7. novembris 1438.²¹
- N° 105: Indulgentiae 40 dierum propter tria altaria consecrata in ecclesia Sancti Canciani prope Aursperg, A. 1487.²²

¹⁵ KOMATAR 1905–1910 (kot v op. 5), št. 529.

¹⁶ KOMATAR 1905–1910 (kot v op. 5), št. 25.

¹⁷ KOMATAR 1905–1910 (kot v op. 5), št. 139.

¹⁸ KOMATAR 1905–1910 (kot v op. 5), št. 446.

¹⁹ KOMATAR 1905–1910 (kot v op. 5), št. 494.

²⁰ KOMATAR 1905–1910 (kot v op. 5), št. 506.

²¹ KOMATAR 1905–1910 (kot v op. 5), št. 398.

²² KOMATAR 1905–1910 (kot v op. 5), št. 530.

- N° 106: Quittung vom herrn Thomasen abbtin zu Sittich und dem ganzen convent daselbst per empfangene dreizehen pfundt pfening, wegen verrichtung der vom herrn Troian von Aursperg und seinem antecessoren gestifften jährlichen meess, beleuchtung und andern gottsdiensten, dat. den 13. december, A. 1515.
- N° 107: Von ihro hochfürst. durch. Ferdinando erzhörzogen zu Östereich etc. etc., herrn Hörwarden, Weikharden und Dietrichen freyherrn [p. 48] von Aursperg gebrüedern gegebne freyheit, daß pergwerch in ihrer eigenthumblichen herrschafft und landtgericht Aursperg betreffendt, dat. A. 1604, den 9. marty.
- N° 108: Khayser Fridrichen etc. etc. ersuchschreiben an dessen sohn Matthiam khönigen in Hungarn etc. etc., die vestung Samobor (welliche vom Martino de Frangepanibo dem Engharden Aursperger zum pfandt gegeben worden) betreffendt, dat. zu Neüstatt, den 28. juny 1566.
- N° 109: Ein khauffbrieff umb den hoff zu Ygdorff und umb etlich andere güetter in der pfarr zu Ygg gelegen, so Lorenz Khrumbach herrn Pangrazen von Aursperg verkhaufft hat, dat. A. 1474.²³
- N° 110: Ein alter lehenbrieff von hörzog Albrechten per ainen hoff zu Yggdorff, an herrn Volkhardin, Fridrichen und Petern gebrüeder von Aursperg lautendt, dat. A. 1369.²⁴
[p. 49]
- N° 111: Ein lehenbrieff vom Maximiliano erzhörzogen zu Östereich etc. per daß erbmarschalkhambt in fürstenthumb Crain, an herrn Hörwarden, Weikhard und Dietrichen gebrüeder freyherren zu Aursperg lautendt, dat. im 1594 jahr.
- N° 112: Ein khauffbrieff per ein hueben gelegen zu Piergkh, so Fridrich Härren der bruederschafft und zechmaistern St. Johanes khierchen am Lotschnikh verkhaufft hat, anno 1415.²⁵
- N° 113: Ein khauffbrieff per ain hueben gelegen zu Weingarten in Harlander pfarr, so dem pfarrer und zechmaistern bey St. Cancian vom Georgen Gradasser verkhaufft worden, A. 1372.²⁶
- N° 114: Erzhörzogen Ernst zu Östereich einstellung der fereren in landsrechten, zwischen herrn Georgen Aursperger, Wilhelmen Schnizenpämer und dem Khrumpach, wegen der wälder ob Ygg schwebenden handlung, biß auf dero inß landt ankommt, dat. A. 1419.²⁷
[p. 50]
- N° 115: Ein khauffbrieff per ein zehendt zu Nidergall in Ygger pfarr gelegen, den herr Hörward von Aursperg Mathesen Scherer burgern zu Laybach verkhaufft hat, A. 1431.²⁸
- N° 116: Ein khauffbrieff umb undter Aursperg, so Hörant, Ortolph und Fridl gebrüeder von Aursperg ihren vötter Volkhardin und Hörwarden von Aursperg verkhaufft haben, A. 1322.²⁹
- N° 117: Ein khauffbrieff per etliche güetter in Ygger pfarr gelegen, so vom Lorenzen Khrumpach und seiner ehelichen haußfrauen herrn Pangrazen von Aursperg verkhaufft worden, A. 1475.
- N° 118: Ein bevelch vom Rudolphen hörzogen von Östereich an Ulrichen graven von Cili hauptman in Crain lautendt, den comentheüer zu Laybach, noch den prior von Freidniz, auch die Aurspergerische güetter weißen zu lassen.³⁰
[p. 51]

²³ KOMATAR 1905–1910 (kot v op. 5), št. 505.

²⁴ KOMATAR 1905–1910 (kot v op. 5), št. 181.

²⁵ KOMATAR 1905–1910 (kot v op. 5), št. 308.

²⁶ KOMATAR 1905–1910 (kot v op. 5), št. 196.

²⁷ KOMATAR 1905–1910 (kot v op. 5), št. 318.

²⁸ KOMATAR 1905–1910 (kot v op. 5), št. 367.

²⁹ KOMATAR 1905–1910 (kot v op. 5), št. 34.

³⁰ KOMATAR 1905–1910 (kot v op. 5), št. 137.

- N° 119: Ein briefliche urkhundt per die durch herrn Hörwarden, herrn Volkharden und herrn Englharden von Aursperg vom herrn Hansen Wernnberger auß dem saz gelöste und abgelegte mauth an der Räschiza, dat. A. 1437. Darbey ein supplication deren von Laybach, damit die burger alda der mauth zu Räschiza befreyet wähen, hingegen auch die Räschi-zer alhie zu Laybach.³¹ Item ain schreiben vom Francesco Moschkhan burgern zu Laybach, darin er sich beklagt, umb willen ihme durch den Aurspergerischen pfleger namenß Viländers, wegen nicht erlegter mauth zu Räschiza gepfendt und abgenombener 3 oxen.
- N° 120: Ein brieff vom Leopoldo hörzogen zu Östereich etc., den saz etlicher güetter sambt der halben maut an der Räschiza betreffendt, dat. A. 1409.³²
- N° 121: Ein sazbrieff vom herrn Hörwarden von Aursperg außgehendt per etliche ainschichtige hüeben, dat. A. 1437.³³
- [p. 52]
- N° 122: Ein recommendationbrieff an ihr bapst. heiligkeit Sixtum lautendt, von khayser Fridrichen außgehendt für den herrn Jacoben Aursperger pfarrern zu St. Ruprecht bey Nassenfueß, dat. A. 1574 [pravilno 1475].
- N° 123: Vier zusammengebundne lehenbrieff von Carl erhörzogen [!] zu Östereich außgehendt, an Hörwarden freyherrn zu Aursperg lautendt, dat. anno 1573.
- N° 124: Mehr ain lehenbrieff von Carl erhörzogen zu Östereich außgehendt, an herrn Andreen von Aursperg lautendt, dat. anno 1575.
- N° 125: Ein brieff vom khayser Fridrichen außgehendt, betreffendt den außwexl mit dem herrn abtten zu Sittich, dat. A. 1491.³⁴
- N° 126: Ein alter brieff, einen zehendt gen Sanct Cancian betreffendt, dat. A. 1370.³⁵
- [p. 53]
- N° 127: Ein khauffbrieff, Matthiam Säller betreffendt, dat. A. 1576.
- N° 128: Ein khauffbrieff, Gregorn Tschernigoi betreffendt, dat. A. 1572.
- N° 129: Mehr ein khauffbrieff per den thurn zu Nassenfueß gelegen, an herrn Hörwarden von Aursperg lautendt, dat. A. 1432.³⁶
- N° 130: Ein aufsandtbrieff umb die lehen des hoffs zu Puegkhelegkh bey Ober Nassenfueß gelegen.³⁷
- N° 131: Ein versazbrieff per die mauth zu Räschiza vom Heinrichen khönigen in Böhmen außgehendt an herrn Volkharden und Hörwarden gebrüeder von Aursperg lautendt, dat. A. 1332.³⁸
- N° 132: Von khayser Fridrichen ein tödtbrieff, Englharden von Aursperg betreffendt, umb [p. 54] sein gegenbrieff, alß ihm daß gschloß Nassenfueß veretzt gewest und von ihme widerumb abgelöst worden.³⁹
- N° 133: Ein abschrift der vom herrn Troian rittern von Aursperg seinen undterthanen zu Näd-lichegg ertheilten befreyung des sterboxen, dat. A. 1539.
- N° 134: Ein khauffbrieff per ainen hoff und förstlein bey Stättburgkh in Ober Nassenfuesser pfarr, an herrn Hörwarden von Aursperg lautendt, dat. A. 1440.⁴⁰

³¹ KOMATAR 1905–1910 (kot v op. 5), št. 395.

³² KOMATAR 1905–1910 (kot v op. 5), št. 297.

³³ KOMATAR 1905–1910 (kot v op. 5), št. 392.

³⁴ KOMATAR 1905–1910 (kot v op. 5), št. 534.

³⁵ KOMATAR 1905–1910 (kot v op. 5), št. 185.

³⁶ KOMATAR 1905–1910 (kot v op. 5), št. 371.

³⁷ KOMATAR 1905–1910 (kot v op. 5), št. 548.

³⁸ KOMATAR 1905–1910 (kot v op. 5), št. 49.

³⁹ KOMATAR 1905–1910 (kot v op. 5), št. 549.

⁴⁰ KOMATAR 1905–1910 (kot v op. 5), št. 401.

- N° 135: Ein confirmierter khauffbrieff per 3 gärten, so an einander in Purgstall gelegen von herrn Gabrielen Creyzer T.O. rittern landt comentheüer der Nider Österreichischen balley etc. außgehendt und an herrn Wolff Englbrechten von Aursperg lautendt, dat. A. 1556.
[p. 55]
- N° 136: Ein alt in 4° eingebundnes Aurspergerisches urbar register, von A. XVI.
- N° 137: Ein alt in folio Aurspergerisches urbar register, dat. A. XXII.
- N° 138: Mehr ein alt Aurspergerisches urbar register, dat. A. XVIII.
- N° 139: Dan ein alt Aurspergerisches urbarium, von A. XV.
- N° 140: Ein altes handtbuch von A. 1556 biß auf A. 1568.
- N° 141: Ein altes Aurspergerisches urbarium, de A. 1530.
- N° 142: Mehr ein altes Aurspergerisches urbarium.
- N° 143: Item ein [prečrtano altes] Aurspergerisches urbarium, de annis 1558, 59, 60, 61, 62.
[p. 56]
- N° 144: Ein Aurspergerisches urbarium, von A. 1614.
- N° 145: Ein Aurspergerisches urbarium, von anno 1633, 34 und 35.
- N° 146: Mehr ein Aurspergerisches urbarium, de annis 1637, 38, 39 und 1640.
- N° 147: Dan ein Aurspergerisches urbarium, von 1621, 22, 23, 24, 25, 26, 27.
- N° 148: Item ein Aurspergerisches urbarium, de annis 1644, 45, 46, 47, 48.
- N° 149: Daß Aurspergerisches urbarium, de annis 1649, 50, 51, 52, 53.
- N° 150: Mehr ein Aurspergerisches urbarium, de annis 1654, 55, 56, 57, 58, 59.
[p. 57]
- N° 151: Ein briefliche verschreibung von Fridrichen von Falkenberg und Khunigundt seiner haußfrauen umb ain hueben zu Oblakh, mit wässer, wisen, gehülz und wäldern, auch aller anderer zuegehör, so sye frey und ledigklich zu erbaigen herrn Hörwarden von Aursperg und seinen erben gegeben und verschriben haben, dat. A. 1272.⁴¹
- N° 152: Urbar register der herrschafft Freyenthuren und Ortteneckh, dat. A. 1585 et 86.
- N° 153: Ein gerichts process zwischen herrn Troian von Aursperg seel. erben und herrn Wolfen von Lamberg, einen sagkhzehendt betreffendt, dat. A. 1538 [?].
[p. 58]
- N° 154: Gerichts process zwischen herrn Troian von Aursperg seel. erben und gerhaben, dan dem herrn Wilhelmen Schnizenpaumer, wegen des gehülz und pluembesuchs im waldt Mokhriz, dat. A. 1546.
- N° 155: Ein commision und zeügenaussag, wegen eines zwischen der herrschafft Laaß und herrschafft Aursperg strittig wordenen gerichts: und maut gelts, so zu St. Michaelß fest an dem khierchtag zu Oblakh bey der pfarr und derselben enden eingenomben wierd. Darbey ein vergleich zwischen herrn Troian von Aursperg und herrn Wolfen von Lamberg, ein gemain und gehülz betreffendt, dat. A. 1539.
- N° 156: Gegenweisung herrn Niclasen Coronii Soc. Jesu rectoris zu Laybach contra herrn Hörwarden freyherrn zu Aursperg, herrn zu Schönberg etc., einen zehendt zu Amtmanß [prečrtano betr.] dorff betreffendt, dat. A. 1595.
[p. 59]
- N° 157: Mengls posten über Hansen Dalmatiners pfleg: und castenampts raittungen von der herrschafft Neidekh, de annis 1585, 86, 87, 88, 89. Darbey der völlige ausstandt der herrschafft Neidekh undterthanen, von A. 1597.
- N° 158: Georgen Pathe pfleg: und castenampts raittungen der herrschafft Neidekh, von A. 1568, 69, 70.
- N° 159: Georgen Zetschker pflegs raittungen zu Neidekh, A. 1547.
- N° 160: Gregorn Meezen pflegern der herrschafft Veldes raittungen, von 1569, 1573. Item vom amt Stebberg, vom anno 1575.

⁴¹ KOMATAR 1905–1910 (kot v op. 5), št. 8.

- N° 161: Wolffen Enstaller pflegern der herrschafft Aursperg auf bevelch der gnedigen herrschafft beschehene extraordinari außgaben und raittung, von A. 1582, 83, 84, 85, 86 biß 87.
[p. 60]
- N° 162: Christophen Wittbers pflegers zu Aursperg pflegs raittung, sambt denen außgestellten mengls posten, von A. 1554 und 1594.
- N° 163: Jacoben Remschall herrn Weikharden freyherrns zu Aursperg khelners auf dem haubt gschloß Laybach casten raittung, nemblich des so woll empfangnen alß hinauß gegebenen allerley getraidts, A. 1581. Darbey ein extract der landtshaubtmanschafft Laybach einkhombnuß und regalien.
- N° 164: Gregoren Mezen, alß bestelten Aurspergerischen curatoris ad lites und gewaltstragern raittung, von 1587 biß A. 1593.
- N° 165: Wolffen Han, als Aurspergerischen curatoris ad lites raittung und schrifften, darbey ein gegenweisung contra Marxn Tschäpnikh, sambt andern beylagen, de A. 1594 biß 1597. Item de annis 1603, 1606, 1610.
[p. 61]
- N° 166: Hansen Drumbliz Aurspergerischen pflegers raittung, sambt denen beylagen, von A. 1635, 36, 37.
- N° 167: Virgilii Wendtschitsch Aurspergerischen pflegers raittung, sambt denen beylagen, von 1637 und 38.
- N° 168: Georgen Schreibers Aurspergerischen pflegers raittung, sambt denen beylagen, de A. 1639, 40, 41, 42, 43, 44.
- N° 169: Barthlmeen Wollauz der herrschafft Aursperg pflegs raittung, vom 20. augusti 1610 biß 20. augusti 1611.
- N° 170: Undterschidliche Aurspergerischen pfleger und castner instructiones.
- N° 171: Ein alt Schönbergerisches urbarium.
[p. 62]
- N° 172: Michäeln Zieglfest gewesten castner und khelners der graffschafft Aursperg wein und traidts raittung, von 1. juny 1636 biß lezten marty 1637.
- N° 173: Thomasen Pürkhers der graffschafft Aursperg cast: und khelners raittungen, von A. 1638, 39, 40, 41 und 42.
- N° 174: Undter disem N^o sind des Thomasen Pürkhers pflegers der graffschafft Aursperg pflegs raittungen, sambt denen beylagen, alß vom A. 1644, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58 und 59 zufinden.
- N° 175: Herrn Herwards freyherrn von Aursperg handtbuch, von 1614.
[p. 63]
- N° 176: Ein inventarium oder registratur etlicher fürnomben auch gemainen Aurspergerischen schrifften, so in denen khärniern im zimmer gefunden worden, de A. 1604.
- N° 177: Matthiasen Penitsch Aurspergerischen castners raittung, sambt denen beylagen, de annis 1645 et consequenter biß 1651.
- N° 178: Rudolphen Khräschovez castners der graffschafft Aursperg raittungen, sambt denen beylagen, von A. 1652, 53, 54 et 57.
- N° 179: Jacoben Khovatschevitschen im veldtläger vor Canischa spendier raittung, so beschehen A. 1601.
- N° 180: Jacoben Khräsinegkh pflegs raittungen von der graffschafft Aursperg, de A. 1660 und 61.
[p. 64]
- N° 181: Ein päquet mit schrifften, die action des herrn Dietrichen freyherrn zu Aursperg contra Martin Puchmänovitsch pflegern zu Adlsperg, ainen zuegefüegten gwalt bey dem fischfang im Zierkhnizer see betreffendt.

- N° 182: [vstavljeno Ein päquet mit schrifftten] herrn Haß Wilhelmen von Schnizenpaumb freyherrns zu Sonnegkh action contra herrn Hörwarden und herrn Dietrichen die freyherrn zu Aursperg etc. gebrüeder, ain in Mokhrizer wald abgeschlagen und hinweg geführtes gehülz betreffendt.
- N° 183: Ein päquet schrifftten, herrn Georgen Höffer zu Höfflein und Haßperg vizdombs in Crain action contra herrn Dietrichen freyherrn zu Aursperg, daß fischen im ursprung des Zierkhizer see betreffendt.
- N° 184: Ein päquet mit schrifftten, die action zwischen herrn Walthausern von Lamberg freyherrn und herrn Christophen freyherrn von Aursperg, wegen der gerechtigkeit des fischenß in dem pach Räschiza betreffendt.
- [p. 65]
- N° 185: Ein päquet des herrn Dietrichen freyherrn zu Aursperg, action und beschwärschiffen contra herrn Georgen Höffer inhabern der herrschafft Laaß, die fischwaid im Zierkhizer see betreffendt.
- N° 186: Mehr ein päquet mit schrifftten, des Christophen Wittbers pflegers der herrschafft Aursperg entbrechbrieff contra herrn Christophen Moschkhon betreffendt.
- N° 187: Dan ein päquet mit Thomasen Pürkhers Aurspergerischen pflegers ersuch: und beschwär schrifftten contra Niclasen Zelleritsch pflegern zu Möttling, etliche gwält und einen auf Matthiam Frankovitsch beschehenen schuß betreffendt.
- N° 188: Ein päquet unterschidlicher an fürsten und bischoffen zu Freysing, und daß hochwü. thumb capitl daselbst lautenden concept, wegen des dem herrn Johan Hörwarden graven von Aursperg conferierten canonicats, de A. 1651, 52, 53, 54.
- [p. 66]
- N° 189: Güettliche composition zwischen herrn Johan Andreen graven zu Aursperg etc. und herrn Fridrichen graven von Athimiß etc., unterschidliche pfandungen betreffendt, de dato Laybach, den 13. december 1652.
- Darbey des herrn graven von Aursperg 2 an die verordneten Städl gestelte supl. copyen.
- N° 190: Ein patents copy, die weegs und prugkenbösserung betreffendt, dat. A. 97.
- N° 191: Ein päquet mit khayserlichen brieff und privilegiis, daß die herrn von Aursperg in dem Zierkhizer see erblich zu fischen haben, dat. A. 1455 und 57.⁴²
- N° 192: Religionß beschwärungen E. L. Laa. des hörzogthumbß Steyer, der Augspurgerischen confession verwandten, übergeben den 15. december 1580.
- N° 193: Ihrer fürst. gnd. herrn Thomae bischoffen zu Laybach, und herrn Hörwarden freyherns von Aursperg, alß zu der von ihro khay. may. [p. 67] nach Linz angestellten zusammenkhonfft von denen löbl. ständen des hörzogthumbß Crain verordneten abgesandten instruction, beschehen den 17. july 1614.
- N° 194: Der herrn verordneten des hörzogthumbß Crain A. 1652 durch die geist: und weltliche hochlöb. stende extendierte instruction.
- N° 195: Extract auß der graffschafft Aursperg vom 1644 biß 1648 jahr aufgerichten handt urbario gezogen und außgeworfnen specifiierten gefölln. Item vom 1649 biß ende 1653.
- N° 196: Ein päquet mit des Wolffen Han, alß Aurspergerischen curatoris ad lites actionschriffen contra herrn Haß Wilhelmen von Schnizenpaumb freyherrn zu Sonnegkh, ein abgeschlagnes gehülz betreffendt.
- [p. 68]
- N° 197: Ein päquet mit schrifftten an herrn Christophen freyherrn zu Aursperg lautendt, die annembung des landtsverweser amts betreffendt. Darbey sein herrnß alß landtsverwesers aids pflicht, so beschehen A. 1580, benebenß auch etlicher landtschranenschreiber und eines landt secretarii aidt.

⁴² KOMATAR 1905–1910 (kot v op. 5), št. 444 in 448.

- N° 198: Ein päquet mit schrifftten, die khierchen St. Cancian bey Aursperg, item die khierchen zu Töpliz betreffendt.
- N° 199: Ein päquet mit des herrn Christophen freyherrns zu Aursperg expens zedln contra N. die nachberschafft und undterthanen zu Yggdorff in der Eytsch.
- N° 200: Ein päquet mit des Adamen Linkh und Christophen Wittber, gewester Aurspergerischen pfleger actionschrifftten contra Sebastian Schrott pflegern zu Nassenfueß.
[p. 69]
- N° 201: Ein bevelchs copi an herrn Jobst Josephen graven und freyherrn von Thurn, obristen in Crabath, einen mißverstandt zwischen ihme, dan herrn Wolff Englbrechten freyherrn zu Aursperg uskhokhen haubtman betreffendt.
- N° 202: Copi einer freywilligen cession per den dritten theill des getraidt zehendts von 12 hüeben in Laserpach, wellichen herr graff Hanß Andre von und zu Aursperg etc. herrn Mathiae Fidel pfarrern bey St. Michäel zu Oblakh zugeniessen außgelassen, darbey original, datiert den 12. july 1637.
- N° 203: Khaysers Fridrichen zueschreiben an Englharden Aursperger, crafft dessen er die mauth an der Räschiz bey Aursperg dem Jörgen Rainer zulösen geben soll.
- N° 204: Ein päquet alter brieff, den wald Mokhriz betreffendt.
- N° 205: Ein anders päquet alter schrifftten, die gerechtigkeit und behülzung im Mokhrizer waldt betreffendt.
[p. 70]
- N° 206: Ein inventarium des bey dem hauß Neidekh A. 1598 ungespänt befundenen hauß und vorrather, auch undterthanen pergrecht, weinzehendt, wein und getraidts.
- N° 207: Ein päquet mit des Nicolai de Bisegg, alß herrn Wolff Englbrechten gravenß von Aursperg gewesten hoffmaisters raittung und sendtschreiben, darbey sein instruction.
- N° 208: Ein päquet mit Philipp Jacoben Scherounikh der zeit herrn Johan Hörwarden gravens von Aursperg bestelten hoffmaisters geltsraittung und sendtbrief, darbey sein hoffmaisters instruction.
- N° 209: Mehr ein päquet herrn Sigmunden Hoffman fürst. Aurspergerischen secretarii undterschidlicher sendtschreiben, herrn Andre Troian graven von Aursperg betreffendt.
- N° 210: Dan ein päquet herrn Andreen Troian gravenß von Aursperg [vstavljeno rittmaisters] sendtschreiben.
[p. 71]
- N° 211: In simili ein päquet herrn Johan Hörwarden gravenß von Aursperg sendtschreiben.
- N° 212: Item ein päquet mit des herrn Wolff Englbrechten gravenß von Aursperg sendtschreiben.
- N° 213: Von der rom. khay. may. Ferdinando etc. und Leopoldo etc. außgehendt an herrn Johan Andreen graven von Aursperg lautende handtbrief.
- N° 214: Ein päquet mit fürst. Aursperger., landtshaubt., general., Gallenberg., und Carl Valvasorischen sendtschreiben.
- N° 215: Genealogia oder beschreibung der geburts lini des uralten adelich: und ritterlichen namen und stammen der herrn von Aursperg, seit khayser Heinrichen des 4ten zeit vom 1057 biß auf 1584 errechnet und ainfeltig in reimen verfast.
- N° 216: Herrn Franzen Gall von Gallenstein weisung contra frauen Hernerin wittib, wegen 4 genombener rdo. schwein.
[p. 72]
- N° 217: Forma confraternitatis seu participationis onm. [!] bonorum spiritualium quae fiunt in ordine cisterciensi, domino Diepoldo Aursperger eiusque conthorali concessae, A. 1408.⁴³
- N° 218: Anschlag und erklärung des Aurspergerischen Mätscherol hoffs.

⁴³ KOMATAR 1905–1910 (kot v op. 5), št. 296.

- N° 219: Ein päquet undterschidlicher alten an herrn Hörwarden freyherrn zu Aursperg lautenden sendtschreiben.
- N° 220: Mehr ein päquet Johan Gregorn Walther gewesten Aurspergerischen verwalters sendtschreiben.
- N° 221: Item ein päquet mit undterschidlichen an herrn Johan Andreen graven von Aursperg lautenden zueschreiben.
- N° 222: Matthiasen Penitsch Aurspergerischen cast: und khelners raittung, sambt denen beylagen, von 1659 biß 1662.
- [p. 73]
- N° 223: Johan Jacoben Spring, alß gewesten hoffmaisters der dreyen jungen herrn Andre Troianß, herrn Wolf Englbrechtens und herrn Johan Hörwardenß graven von Aursperg etc. quittung und justificierte gelts raittungen, von A. 1654, 55, 56, 57 und 58 jahr. Darbey der costh. quittungen per bezaltes costgelt. Item der khauff und undterschidlicher handtwerchsleüte bezalte außzüg.
- N° 224: Ein urbar oder einkhombnuß register der pfarr St. Cancian bey Aursperg von A. 1583.
- N° 225: Ein abschrift der von ihro durch. Carl erzhörzogen zu Östereich etc., herrn Hörwarden freyherrn von Aursperg landtshaubtman in Crain, gnedigist bewilligten pfandt verschreibung umb daß amt Stegweg, dat. zu Grätz, den 7. juny, A. 1572.
- [p. 74]
- N° 226: Ein päquet mit des Adamen Suppäntschtsch sendtschreiben.
- N° 227: Ein khauffbrief per ein im Milzberg gelegenen weingarten, wellichen herr Johan Andre grave von Aursperg von der Nescha Andreitschtschin khäufflich an sich gebracht, so datiert den 12. decembriß 1649.
- Darbey ein memorial des herrn Hörwarden freyherrns zu Aursperg, wegen der im Milzberg an sich gebrachten weingärten.
- N° 228: Ein müethbrief per ein zu Sallokh ligend und dem Gregorn Millavez müethweiß verlihene hueben betreffend, dat. den 2. december 1646.
- N° 229: Ein gefertigter donations brief vom herrn Johan Hörwarden graven von Lamberg etc. außgehendt an herrn Johan Andreen graven von Aursperg lautend, wegen des pergrechts im Milzberg, dat. den 19. juny 1656.
- [p. 75]
- N° 230: Ein paquet die außgaben bey der graffschafft Aursperg von 7. may biß 26. augusti des 1657 jahrs betreffend. Item von 10. februar biß 25. marty 1660.
- N° 231: Erledigung über Thomasen Pürkher pflegers zu Aursperg auf die ihme zuegeschikhte 1654 und 1655 jährige mengl und bedenken eingebrachte ablainungs puncta.
- N° 232: Ein päquet mit des herrn Gabrielen Lukäntschtsch J. V. D. sendbrief.
- N° 233: Ein päquet mit des herrn baron von Trillegh, herrn Selenitsch und herrn Perizhoffer sendtbrief.
- N° 234: Ein päquet mit Johan Jacobens Spring der jungen herrn graven von Aursperg gewesten hoffmaisters correspondenzschreiben.
- N° 235: Ein abschrift der aidtpündigen aussag, wegen der neüstift der H. Dreyfaltigkeit bey Nädlischegkh.
- [p. 76]
- N° 236: Ein dispensations brief vom papst Urbano VIII., herrn Johan Andre graven von Aursperg und dessen frau gemahlin frau Anna Elisabeth geborne herrin von Lamberg betr., dat. zu Rom, A. 1637.
- N° 237: Ein päquet, darinen der contract zwischen herrn Johan Andreen graven von Aursperg und frauen Annam Crönin abbtisin zu Münkhendorff, wegen der cost für die freylein Sidonia und Maria Teresia [pravilno Doroteja] gräffin von Aursperg. Darbey der frauen abbtisin daselbst quittung per empfangnes costgelt, dat. 1637.

- N° 238: Ein spänungs executions zedl per 8364 fl. 33 kr. 1,5 den., die herrschafft Aursperg betreffendt, alß vom 1659 und 1660sten jahr, dat. zu Aursperg, den 29. july 1661.
- N° 239: Information, die der Aurspergerischen undterthanen in denen vizdombischen wäldern befuegte behülzung betreffendt.
[p. 77]
- N° 240: Ein vergleich mit Hansche Täbrer zimmerman, wegen aufpauung der invermelten 2 häusern in des herrn Johan Andreen gravens von Aursperg garten, dat. Laybach, den 18. may 1664.
- N° 241: Ein überschlag oder verzeichnuß des auf die 2 neüe prügkhen zu Räschiza aufgangnen uncostens, A. 1654.
- N° 242: Ein quittung vom herrn Georg Christophen von Plankhenberg per 168 fl. 45 kr., alß für herrn Wolff Englbrechten graven von Aursperg empfangnes costgelt, dat. zu Grätz, den 13. novembriß 1658.
- N° 243: Ein quittung vom herrn Sigmunden Hoffman fürst. Aurspergerischen secretario per 400 fl. theütscher wehr., welliche ihme für den herrn Andre Troian graven von Aursperg bezalt worden, dat. Wien, den 4. july 1661.
[p. 78]
- N° 244: Ein quittung von herrn Carl Franzen Reschalli fürst. Aurspergerischen hoffm. per daß ihme für den herrn Andre Troian graven von Aursperg restituirte st. gelts, dat. Wienn, den 19. november 1663.
- N° 245: Ein quittung vom herrn Carl Valvasor per 17 ducat in golt und 0,5 reichstaller, welliches gelt ihme herrn für den herrn Andre Troian und herrn Johan Hörwarden graven von Aursperg guettgemacht worden, dat. Laybach, den 5. augusti 1658.
- N° 246: Mehr ein quittung per 6 ducat in golt, welliche Michäeln Neüriser handlßman zu Laybach für obgedachtn herrn Andre Troian graven von Aursperg abgestattet worden, dat. Laybach, den lezten january 1659.
- N° 247: Item ein quittung von herrn Adamen Khuschlan per 120 fl. verfallnes interesse von 2000 fl. capital.
[p. 79]
- N° 248: Ein quittung vom Gabriel della Piazza rauchfangkherer per empfangne bestallung benentlichen 5 fl.
- N° 249: Quittung von herrn Sandt Paur per 44 fl. 44 kr. theütscher wehr., wegen eines durch herrn Franzen Khappeniäger erkhaufften buchs, dat. 8. februar 1644.
- N° 250: Ein bekhandtnuß von herrn Johan Andreen graven von Aursperg per 41 fl., welliche er herr wegen des dem Andreen Scherboll auf daß 1662 jahr bestandweiß außgelassenen garmbzehendt empfangen, dat. den 25. may 1662.
- N° 251: Mehr ein bekhandtnuß von herrn Johan Andreen graven von Aursperg per 22,25 cron, welliche er herr per den dem Marco Schlimbnikh bestandweiß außgelassenen garmbzehendt empfangen, dat. den 25. may 1662.
[p. 80]
- N° 252: Quittung per ain ducat in golt, wellichen herr Thobiaß Sumregkher E. L. Laa. in Crain geschwornen weiß pott, wegen einer abgeführten aufweisung contra herrn Andreen Wobitsch pfarrern zu Ober Laybach empfangen, dat. 18. februar 1661.
- N° 253: Mehr ein quittung von herrn Georgio Burnel gewesten graff. Aurspergerischen caplan per empfangne ain jahrs besoldung, benentlichen 100 fl., dat. den 8. april 1647.
- N° 254: Schein von herrn Sebastian Thoni gewesten graff. Aurspergerischen caplan per empfangne ain jahrs besoldung, nemblich 65 fl., dat. den 21. decembriß 1661.
- N° 255: Ein schein von herrn Josephen Tennefle per 365 fl. 20 kr., welliche er in allerley getraidt empfangen, dat. 13. july 1660.
[p. 81]

- N° 256: Mehr ein schein vom gedachten Josephen Tenefle per empfangenen wexß ligo, id est 2 per cento, welliches von 500 silb. cronen bringt 10 st., dat. den 30 november 1659.
- N° 257: Ein bekhandtnuß von herrn Johan Baptistae Nauman verwesern in Ydria per die vom herrn Johan Andreen graven von Aursperg de A. 1656 und 1657 rukhstendig geweste und alberait völlig geliffert und entrichte 118 st. allerley getraidts, dat. den 8. marty 1658.
- N° 258: Zway quittungen von herrn Hanß Stephan Wuttalitsch verwaltern der herrschafft Oberstain und Creüz, wegen der per ein silber cronen verglichner khränebets vögl thön, dat. in november, A. 1661.
- N° 259: Ein gefertigte übergab, crafft deren herr Hanß Augustin Rasp, einen seinen erbholden namenß Jerne Schwäzl dem herrn Johan Andreen graven von Aursperg für freyaigen mit der erbholdschaft cediert hat, dat. den 10. november 1654.
- [p. 82]
- N° 260: Ein khauff [prečrtano brief] schluß zwischen herrn Hörwarden freyherrn von Aursperg und herrn Orpheo Bucelleni per 50 pfundt stahel, dat. den 4. may 1611.
- N° 261: Ein original khauffbrief, sambt der darneben ligenden abschrift per etliche höff, wälder, wisen, wässer und thall, welliche herr Herward freyherr von Aursperg etc. von herrn Fridrichen von Valkhenberg mit einwilligung ihrer durch. Ulrichenß hürzogen in Khärdnthen etc. khäufflich an sich gebracht, mit ertheilt diser special gnad (crafft des in originali beyligeneden hürzoglichen bestättungs brief, dat. A. 1273), daß ihme herrn von Aursperg, der hie disseit des wassers Eysch genant, ligender waldt, vom end dises wassers, biß auf Aursperg freygebirg zu possediern verstattet und zuegeaignet worden, dat. bey Landtstrass, A. 1273.⁴⁴ Darbey ein vidimuß diser briefe vom Ulrichen abbtin zu Sittich, dat. A. 1478.
- [p. 83]
- N° 262: Ein verantwortung auf des herrn Georgen Lamberger, bey der khay. may. wider herrn Pangrazen von Aursperg anbringen.
- N° 263: Ein verzeichnuß, wievil die herrschafft Aursperg für herrn Sigmunden Gallen seel. alß gewesten pfarrern bey Aursperg zu St. Cancian, an dem daselbst befundenen von 1658igisten jahr richtigen steuer und pfundt herrngülts ausstandt in daß general einnehmer ambt guett gemacht.
- N° 264: Thomasen Pürkher pflegers zu Aursperg aufgesetzte conditiones, wegen fererer continuation in seinem pflegambt. Darbey sein Pürkher raittbrieffs copi, seine von 10 jahren schlußraittung betreffend.
- N° 265: Ein instruction, welliche herr Christoph freyherr zu Aursperg zu des Laurentii Niernberger, alß seiner jungen herrn söhne, herrn Hörwarden und Weikhardenß freyherrn von Aursperg, aufgenombnen praeceptoris [p. 84] mit denen er auf die löbl. schuel gen Straßburg verschickt war, mehrern nachrichtung auf gericht und gegeben, dat. Laybach im 1587.
- N° 266: Vidimus eines briefs vom Gregorio patriarchen von Aglay lautend, umb daß zu Ob-lakh dem herrn Hörwarden von Aursperg und seinen erben verlihenen holz und wässer, dat. A. 1260.⁴⁵
- N° 267: Mehr ein vidimus eines vom Albrechten hürzogen zu Östereich gegebenen briefs, wegen des N. denen Aurspergern, wie dan auch denen bey den wäldern gesessnen leüthen, verlihenen pren: und zimmerholz, jedoch mit dem beding, daß solliche leüth per daß holz (allein zu ihrer notturfft und nicht zum verkhauff zuverstehen) denen obgenanten Aurspergern jährlich von yeder hueben in hienern und habern die stellung thuen sollen, dat. A. 1350⁴⁶ und A. 1478.

⁴⁴ KOMATAR 1905–1910 (kot v op. 5), št. 11.

⁴⁵ KOMATAR 1905–1910 (kot v op. 5), št. 5.

⁴⁶ KOMATAR 1905–1910 (kot v op. 5), št. 84.

- N° 268: Ein vertrag zwischen herrn Hörwarden freyherrn zu Aursperg für sich selbst und an statt seines brueders herrn Weikharden [p. 85] freyherrns von Aursperg etc., dan herrn Hansen von Gallenberg, wegen der [vstavljeno durch] obgedachter baider freyherrn zu Aursperg verstorbnen bruedern, herrn Dietrichen freyherrn zu Aursperg seel. gepflognen Gallenbergerischen gerhabschaffts handlung, so beschehen zu Laybach, den 16. may, A. 1574.
- N° 269: Ein büchel in 4to eingebunden, darinen ist auf pergamene pleter beschriben des namenß von Aursperg, geburdt und herkhomben.
- N° 270: Mengl und bedenken, ablainung und justification über Thomasen Pürkher eingelegte 10 jährige pflegs raittung, darbey auch ein überschlag, waß bey der herrschafft Aursperg in ainem jahr für die officier und anders gesündt im getraidt beyläuffig aufgehen mechte.
- [p. 86]
- N° 271: Instruction an herrn Christophen freyherrn von Aursperg, alß zur zeit des abwesigen herrn landtsaubtmanß, herrn Hörwarden freyherrn von Aursperg, angesetzten verwaltern lautend, waß gestalt nemblich derßselbe in sollichen verwalterambt sich verhalten solle. Darbey der frauen Elisabeth gräffin von Blagay, geborner freyn von Aursperg, petzedl an herrn Hanibaln freyherrn zu Egg lautendt, einen verzücht wegen vätterlichen, mütterlichen und brüederlichen erbguetts betreffendt, dat. Laybach, den 19. februar 1596. Item ein bevelch von khayser Fridrichen an Sigmunden von Sebiach hauptman in Crain, betreffendt die wälder in der Eytsch, darinen denen von Aursperg eingriff beschicht, dat. A. 1482.⁴⁷
- N° 272: Etliche ersuchschreiben, ainen strittigen zwischen denen zur commenda Laybach und herrschafft Aursperg gehörigen undterthanen, sich eraigneten gwalt betreffendt.
- [p. 87]
- N° 273: Ersuchschreiben zwischen Thomasen Pürkher pflegern der herrschafft Aursperg, dan Johan Baptista Grundtner pflegern der commenda zu Laybach, umb willen eines mit abnembung dem Aurspergerischen fischen zu Ygg, des spörnez erwisenen gewalts.
- N° 274: Instructiones Hansen Peer gewesten verwalter zu Gotschee, Andreen Mändl gewesten pfleger zu Drägembl und Nicolaum de Bisegg gewesten graff Zinzendorferischen hoffmaister betreffendt.
- N° 275: Ein päquet, darin die übergab von frauen Maria Salome Sauerin und frauen Margareth Applin, bayder gebornen Hurnassin, die Wolff Rumpfsche erbschafft betreffendt. Item die übergab von frauen Anna Susana von Wernegkh, geborner herrin von Lamberg, die herrschafft Saunstain betreffendt.
- Darbey ein schuldscheinß abschrift per 60 fl. von Christophen Castelz hammerschneiden außgehendt [p. 88] an Adamen Muermayr lautendt, wie auch daß testament frauen Mariae Salome von Lamberg, geborner Gällin, sambt andern undterschidlichen schriftten.
- N° 276: Rudolphen Khräschovez gewesten castners zu Aursperg undterschribne zedl per erlegtes weingelt, darbey etliche sendtschreiben.
- In simili von Stephan Groschl und N. Höfsetter gewesten castnern sendbrief.
- N° 277: Ein päquet mit des herrn Michaeln Dergkh pfarrern zu Vodiz sendtschreiben. Darbey auch etliche von herrn Johan Hörwarden [prečrtano g] und herrn Andre Troian graven von Aursperg datierte handtbrieff.
- N° 278: Thomasen Pürkher gewesten verwalters der graffschafft Aursperg sendtschreiben.
- N° 279: Johan Gregorn Walther gewesten verwalters der graffschafft Aursperg pflegs raittung, de A. 1662.
- [p. 89]

⁴⁷ KOMATAR 1905–1910 (kot v op. 5), št. 521.

- N° 280: Ein paquet mit des Jacoben Khräsinekh gewesten verwalters der graffschafft Aursperg sendschreiben.
- N° 281: Mehr ein päquet von undterschidlicher herrn sendtschreiben.
- N° 282: Dan ein päquet etlicher officier abschid: und khundtschafften.
- N° 283: Mehr ein päquet undterschidlicher dienner dingzedl.
- N° 284: Ein buchhalterischer extract, der so woll von der herrschaft Aursperg, alß Drägembl ausstendigen steüer und contribution. Darbey ein ampts abraitung von der herrschaft Aursperg, dat. 1655.
- N° 285: Ein amschlags extract über die 4 hüeben zu Studentschitsch.
[p. 90]
- N° 286: Vom Thoman Pürkher Aurspergerischen verwaltern aufgesetzte pünct, wegen des verwaltungs dienst bey der graffschafft Aursperg, dat. den 1. marty 1664.
- N° 287: Ein inventarium der mobilien, so herr graff Hanß Andre von Aursperg empfangen, dat. Aursperg, den 1. juny 1635. 6 schreib calender, alß vom A. 1650, 56, 58, 59, 61 und 62.
- N° 288: Ein päquet, darinen ein action M. Johan Sonze schrannen procuratoris, alß Franz Gällischen curatoris ad lites contra Johan Graul, alß weillundt herrn Wolff Andreen von Wernegkh [p. 91] zu Arch etc. seel. nachgelassner pupillen verordneten curatoren ad lites per 311 fl. r. haubt summa.
- Ein action eiusdem M. Johan Sonze schrannen procuratoris, alß Franz Gällischen curatoris ad lites contra Johan Graul, alß weillundt herrn Wolff Andreen von Wernegkh zu Arch etc. seel. nachgelassner pupillen verordneten curatoren ad lites per 60 fl. r.
- Ein behöbnuß sambt dem zeügbrieff per verschaffung des weiß pottenß herrn Veit Jacoben freyherrn zu Egg und Hungerspach etc., alß Gällischen gerhaben seines theilß contra herrn Wolff Andreen von Wernegkh per 311 fl. r. 20 kr., dat. post trium regum 1619.
[p. 92]
- Ein behöbnuß sambt dem zeügbrieff per verschaffung des weiß pottenß herrn Veit Jacoben freyherrn zu Egg und Hungerspach etc., alß Gällischen gerhaben seines theilß contra herrn Wolff Andreen von Wernegkh etc., per 60 fl. r., dat. post trium regum 1619.
- Ein behöbnuß sambt dem zeügbrieff per verschaffung des weiß pottenß herrn Daniel Gallen etc., alß Gällischen gerhaben seines theilß contra herrn Wolff Andreen von Wernegkh per 60 fl. r., dat. post trium regum 1619.
- Ein behöbnuß sambt dem zeügbrieff per verschaffung des weiß pottenß herrn Daniel Gallen etc., alß Gällischen gerhaben seines theilß contra herrn Wolff Andreen von Wernegkh etc., per 311 fl. r. 20 kr., dat. post trium regum 1619.
[p. 93]
- Ein behöbnuß sambt dem zeügbrieff per verschaffung des weiß pottenß herrn Georg Albrechten freyherrn von Dietrichstein etc., alß Gallischen gerhaben seines theilß contra herrn Wolff Andreen von Wernegkh etc., per 311 fl. r., dat. post trium regum 1619.
- Ein behöbnuß sambt dem zeügbrieff per verschaffung des weiß pottenß herrn Georg Albrechten freyherrn von Dietrichstein etc., alß Gällischen gerhaben seines theilß contra herrn Wolff Andreen von Wernegkh, per 60 fl. r., dat. post trium regum 1619.
- N° 289: In diesem päquet befindt sich der original schuldschein von herrn Wolff Andreen von Wernegkh zum Arch und Rädlnstein außgehendt an frau Rosinam Gällin wittib, ein geborner freyin von Lamberg zu Stain und Guettenberg per 60 fl. r. empfangnes getraidt lautendt, datiert in gschloß Rain, den 19. july 1614.
[p. 94]
- Ein weysung abschrift zwischen N. der nachberschafft zu Hrast und na Sellich contra Marco Metesch, Mikhula Paulusch, Juri und Laureen Fränkhovitsch in puncto eines rauffhandlß, dat. den 24. july 1657.
- Darbey des pflegers zu Aursperg Thomasen Pürkhers schriftliche information.

- N° 290: Ein original vergleich zwischen N. denen nachberschafften zu Schweinberg, Dra-
ga und Daumbl der herrschafft Pöllandt gehörigen undterhanen an ainem, dan N. de-
nen nachberschafften zu Utschähkovitsch, Setsche Selle, Lippa und Udreschnigkh anders
theilß, wegen einer daselbst ligenden fürgebundt denen Polgerischen gehörigen gemain,
welliche die 4 nachberschafften anzupauen und anzusäen, auch villfeltige gwalthättigk-
heiten und eingriff sich undterstanden, auch destwegen entstandener strittigkheiten, so
durch die hierzue verordneten [p. 95] herrn commissarien aufgesezte confinen und march-
stain hingelegt worden, dat. im dorff Suehar, den 2. augusti, A. 1656.
- N° 291: Bestandt raittungs copy des guetts Drägembel von 4. may 1641 biß widerumben 4. may
1655 jahr.
- N° 292: Ein action zwischen Marina Paulitschin wittiben, dan Pauln Khobe, wegen der an
ihrem ehewürth Martin Paulitsch durch zwen schüß begangnen entleibung.
- N° 293: Zwen geschlossne und von der obrigkheit ratificierte khauffts contract, zwischen Han-
sen Fischer organisten und seiner haußfrauen Anna, einer gebornen Haumanin, dan Ma-
riam Meriaßizin, gebornen Haumanin, anders theilß, wegen der in der [p. 96] Teütschen
gassen ligenden herrn Johan Andreen graven von Aursperg, alß aigenthumblicher grundt
obrigkheit unterworffnen behausung, dat. Laybach den 24. apriliß 1659, sambt andern
hiebeyligenden schriffthen.
- N° 294: Ein khauffbrieffs abschrift von herrn Gottfriden von Schrottenpach freyherrn T.O.R.
statthaltern der N.Ö. conventur außgehendt an Georgen Wortasch und Apolloniam sein
ehefrau lautendt, per ein behausung sambt einem gärtl darbey, so hernach herr graff von
Aursperg seel. von der löb. commenda allhie eintauscht und darauf daß neüe gebäu gefürth
worden, dat. Laybach, den 19. augusti 1638.

[p. 113]

Volgt, waß auf der herrschafft Drägembel in der verlassenschafft befunden und den 20. january
wehrendes 1665 jahrs ordenlich beschriben worden.

[p. 121]

Briefliche urkhunden

N° 1: Ein schuldschein per 10 fl. 40 kr., vom Hansche Fabiantschitsch außgehen und an Han-
sche Motschnikh lautend.

[p. 122]

N° 2: Ein päquet, daß in Ydria gegebne getraidt betreffendt.

N° 3: Ein paquet mit der jungen herrn graven von Aursperg sendbrieflein.

N° 4: Zway actiones contra frau von Egg seel., alß geweste bestandt inhaberin Wartenberg,
wegen im waldt Au abgeschnittnen und auf die Drägembelische hueben zu Stob geführten
farmachs.

N° 5: Verzücht copeyen der Tättenpachischen erben, darbey etliche original sendbrief.

N° 6: Ein memorial undterschidlicher quittungen und bescheinungen die herrschafft Drä-
gembl betreffendt.

[p. 123]

N° 7: Cassierte schuldbrieff.

N° 8: Ein action contra die nachbarschafften zu Monspurg, Topolle, Wukhoviz, Khassaln,
Vittikh und Vodiz, wegen eines na Sesseli wohnhafften Drägembelischen undterhanen
Laure Rahne etc. im perg Bresoviz gewachsenen und durch sie nachbarschafft abgeschlag-
nen gehülz.

N° 9: Undterschidliche bezalte außzüge, darbey etliche quittungen, so in acht zunemben.

N° 10: Ein schuldbrieff von Stephan Vrbitsch außgehendt an frau Catharinam Perkhin lau-
tend.

[p. 124]

- N° 11: Quittung per ein khauffrechtsstöllung, wegen eines akher, so Maida Schlibnikhin wittib zwischen den wässern vom Jerni Arl erkhaufft.
- N° 12: Ein päquet Lucasen Wilz, wegen des durch ihne ermordten bauru betreffend. Darbey von dem belaidigen theill ein verzücht copey.
- N° 13: Ein khauffbrieff über den halb dritthail der herrschafft Drägembel von frauen Maria Salome Gallin, einer gebornen gräffin von Hardekh, außgehen an frau Mariam Salome von Lamberg lautend, sambt drey theillibellen bemelter herrschafft Drägembel.
- N° 14: Ein khauffbrieff vom herrn Hanß Ambrosen graven von Thurru außgehend an Jerni Remez lautend, per ain halbe hüeben.
- [p. 125]
- N° 15: Verzüchtbrieff herrn Wolffen von Wernegkh zum Arch, wegen des herrn Augustin von Lamberg und seines herrn sohns Morizen verlassner erbschafft.
- N° 16: Ein khauffbrieff etlicher gründt und gültten, darunter die fischerey an der Feistriz und Peischat begriffen, sambt dem original lehenbrieff und etlichen beylaagen [!].
- N° 17: Ein khauffbrieff, St. Jacobs urfahr an der Sau betreffend.
- N° 18: Ein khauffbrieff vom herrn Cosma von Hohenwart außgehendt an frau Rosinam gräffin von Thurru lautend, per 2 hüeben.
- [p. 126]
- N° 19: Ein collationiertes inventarium herrn Herwardenß von Lamberg seel.
- N° 20: Ein khauffbrieff von Andreen Gallenberger außgehend an Sigmunden Lamberger zum Rotten Püchel lautend per etliche fischer hüeben.
- N° 21: Ein vergleich zwischen der frauen Salome von Tättenpach, geborner freyn von Lamberg, dan herrn Schega pfarrern zu Monspurg, eines theilß des gschloß Drägembel traidtzehendt betreffend.
- N° 22: Donation vom herrn Jobst Jacoben von Gallenberg per 2 fischer hüeben.
- N° 23: Ein urbarium der gespändten und [p. 127] wider abgelegigten Drägembelischen underthanen, sambt der action und schermmbrieff.
- N° 24: Ein khauffbrieff per 6 hüeben.
- N° 25: Ein action der nachbarschafft zu Podgoriz contra die nachbarschafft zu Drägembel.
- N° 26: Ein action der herrschafft Drägembel contra die nachbarschafft zu Podgoriz.
- N° 27: Ein heyrathbrieff des herrn Herwarden von Lamberg.
- N° 28: Ein khauffs notl zwischen herrn graven Hanß Ludwigen von Thurru, dan frauen Mariam Salome von Lamberg, per den sechsten theill der herrschafft Drägembel [p. 128], darbey die quittung des bezalten khauffschillings.
- N° 29: Ein khauffbrieff des theillibellß N° 1 der herrschafft Drägembel.
- N° 30: Ein khauffbrieff per ain hüeben zu Drägembel von Hoffsteter.
- N° 31: Fünf quittungen von herrn Sigmund Fridrichen freyherrn von Tättenpach per bezaltes interesse.
- N° 32: Frankovitschischer wexlbrieff per 2 hüeben, aine zu Khalnperg, die andere zu Troyenperg.
- N° 33: Vermerkung der jenigen underthanen, welliche per undterschreibung der khauffbrieff yedweder ain goldt. nach Aursperg zugeben schuldig.
- [p. 129]
- N° 34: Quittung per 4 Lambergerische schuldbrieff, so herr curator in hande hat, sambt denen 4 schuldbrieffen.
- N° 35: Ein khauffbrieff herrn Wolff graven von Thurru per 4 Frankovitschisch hüeben betreffend.
- N° 36: Ein wexlbrieff zwischen herrn Adamen freyherrn zu Egg und herrn Wolffen graven von Thurru, wegen 2 hüeben.
- N° 37: Ein abraittung mit herrn Franz Christophen Schwaben, alß gewaltstragern seiner gemählin frauen Mariae Johanae, geborner Bonhomin.

- N° 38: Ein wexlbrieff Fridrichen Reiner und Jacoben Galln, wegen des gschloß Drägembl.
[p. 130]
- N° 39: Ein khaubrieff von herrn Hanß Ludwigen Saur außgehend an herrn Wolff graven von Thurrn lautend, wegen gewisser khauffen gülden.
- N° 40: Khauffbrieff auß der spänung umb anderthalb hieben, so deren von Crainburg gewest und herrn Wolff graven von Thurrn per 54 fl. verkhaufft worden.
- N° 41: Ein heyraths abred zwischen frauen Maria Salome frauen von Lamberg wittibfrauen und herrn Sigmunden freyherrn von und zu Tättenpach.
- N° 42: Quittung Johan Erkhingers, alß Johan Khazianers curatoris ad lites, per 2285 fl. 51. kr.
[p. 131]
- N° 43: Ein Lambergerischer cassierter schuldbrieff, sambt 6 interesse quittungen.
- N° 44: Wexlbrieff zwischen herrn Pregl und Primosen Schmidt per ein garten.
- N° 45: Ein contract zwischen 3 herrn von Herberstein gebrüedern, dan Mariam Salome frauen von Lamberg, wegen des gschloß Drägembl, den theillibell N° 1 betreffendt.
- N° 46: Ein abraitung zwischen frauen Felizita von Lamberg wittiben und frauen Maria Salome von Lamberg, sambt ainer quittung per 68 fl. 38 kr.
[p. 132]
- N° 47: Ein bewilligung von der hochlöb. I.Ö. hoffcammer, fünf stamen buch paumer auß dem Stangenwaldt zu föllen und nach Drägembl zu fuhren betreffendt.
- N° 48: Ein päpstlich erlaubnuß, ein capelln zu Aursperg zu pauen.
- N° 49: Ein päquet etlicher, die frau Corditschin betrefender schrifften.
- N° 50: Ein copley etlicher specifierten lehenbrieff, die herrschafft Aursperg concernierendt.
- N° 51: Undter disem N^o seind zufinden des Johan Gay gewesten pflegers zu Drägembl pflegs raittungen, sambt [p. 133] denen beylagen und andern seinen schrifften, de annis 1643, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51 und 52.
- N° 52: Undter disem N^o seind zufinden des Andreen Mändl gewesten pflegers zu Drägembl pflegs raittungen, sambt denen beylagen und andern seinen schrifften, de annis 1653, 54, 55, 56 und 57.
- N° 53: Sub hoc N^o sind des Casparn Globotschnig gewesten Drägemblischen pflegers pflegs raittungen, sambt denen beylagen und andern darzue gehörigen schrifften, de annis 1658, 59, 60, 61 und 62.
- N° 54: Undter disem N^o seind des Andreen Schkerl gewesten pflegers zu Drägembl pflegs raittungen, sambt denen beylagen, von. A 1663 et 1664.
- N° 55: Ein Drägemblersches urbarium, von A. 1616, 1617, 1618.
[p. 134]
- N° 56: Mehr ein urbarium, de annis 1632, 33, 34, 35, 36, 37.
- N° 57: Ein Drägemblersches urbarium, de annis 1641, 42, 43, 44, 45, 46.
- N° 58: Dan ein Drägemblersches urbarium, de annis 1647, 48, 49, 50, 51, 52, 53.
- N° 59: Item ein urbarium der herrschaft Drägembl, de annis 1653, 54, 55, 56, 57, 58.
- N° 60: Herrn Johan Andreen graven von Aursperg bestandt raitungen über daß guett Drägembl, alß von A. 1641 biß 1655, darbey die darüber gestelte mengl ablainung, commissarische relationes, schätzlibell über die ertragnuß des guetts daselbst und darüber erleüterliche ablainung sambt der vergleichs abschrift zufinden.
[p. 135]
- N° 61: Philipp Jacoben Khätälein pflegern der herrschafft Drägembl pflegs raittungen vom 6. may des 1641 biß widerumb 6. may 1642 jahrs.
- N° 62: Ein päquet mit des Johan Gay gewesten Drägemblerschen pflegers undterschidlichen schrifften von undterschidlichen jahren.
- N° 63: Ein päquet mit des Johan Gay Drägemblerschen pflegers handtbuchlein, von A. 1643 biß 1651.

- N° 64: Ein extract auß dem Drägemlerischen urbario, die dem herrn Christophen Otto ver-
setzte 4 hüeben betreffendt.
- N° 65: Ein päquet mit schriffthen, einen vom herrn Johan Andreen graven von Aursperg auß-
gehendt und an herrn Sigmundt Fridrichen graven von und zu Tättenpach lautenden auf
2000 fl. verschribnen schuldbrieff. Item einen vergleich zwischen baiden herrn graven,
wegen der spruch und anforderung, so herr graff von Tättenpach zu der frauen Maria [p.
136] Salome, geborner freyin von Lamberg, alß seiner frauen gemählin seel. hinterlassnen
guett und verlassenschaft gehabt, betreffendt, dat. den 16. december 1642.
- N° 66: Ein paquet mit bezalten undterschidlichen außzüglen.
- N° 67: Ein action zwischen Johan Anthonium Rosseti und Wolfgangen Markhovitsch J.V.D.,
alß Tättenpachischen curatorem ad lites, einen schuldbrieff per 1600 fl. haubt summa, so
frau Maria Salome von Tättenpach gedachten Rosseti schuldig worden, sambt dem darvan
mit 6 per cento verschriben und verfalnen interesse betreffendt, darbey der ihme Rosseti
ertheilte schermbrief, sambt andern darzue gehörigen beylagen zufinden, de A. 1646.
- N° 68: Ein action Mariae Sidoniae Zetschkerin contra Wolfgangen Markhovitsch J.V.D., alß
Tättenpachischen curatorem [p. 137] ad lites, wegen einer ihro von der frauen Maria Sa-
lome freyn von Tättenpach, alß ihrer frauen muetter seel. in testament legierte summa
gelts, alß 5000 fl. Item praelegat zu einer ergezlichkeit 300 fl., darbey die darzue gehörige
beylagen zufinden, de A. 1648.
- N° 69: Ein action frauen Mariae Salome von Tättenpach freyn, einer gebornen von Lamberg
freyn contra herrn Hanß Ludwigen graven von Thurrrn, umb willen eines per 5000 fl. haubt
summa schuldbrieffs, sambt dem davon verfallnen interesse. Darbey die darzue gehörige
beylagen zufinden, dat. im 1626 jahr.
- N° 70: Ein päquet, darinen der frauen Mariae Salome von Tättenpach freyin, geborner von
Lamberg freyin, von der herrschafft Reittenburg und halben herrschafft Saunstain ge-
thane bestandt raittungen, alß vom 1629 biß widerumb 1637 jahr. Darbey die darüber
[p. 138] gestelte mengl oder ablainung, der ertheilte raittbrieff und des herrn Hörwarden
graven von Lamberg, darwider bey ihro khay. may. eingeraichtes beschwär supplicien,
sambt andern beylagen. Item die abschrift von der frauen Maria Salome von Lamberg,
einer gebornen Gällin, dan herrn Hörwarden von Lamberg, alß dero herrn ehgemahelß
und frauen Maria Salome von Tättenpach testament.
- N° 71: Des Johan Ivancovitsch, alß gewaltstragern des herrn Sigmundt Fridrichen graven von
Tättenpach action contra herrn Johan Andreen graven von Aursperg, ein schuld per 3000
fl. und daß darvon verfalne interesse betreffendt.
- N° 72: Herrn Johan Andreen graffens von Aursperg, alß gewaltstragers seiner frauen gemäh-
lin frauen Anna Elisabeth, geborner herrin von Lamberg action contra herrn Johan Hör-
warden graven von Lamberg und frau Mariam Sidoniam Tschetschkerin, geborne von
Tättenpach [p. 139] freyn, dan Wolffgangen Markhovitsch J.V.D., alß Tättenpachischen
curatorem, die verfechtung der Drägemlerischen bestandt raittung betreffendt.
- N° 73: Ein päquet alter schriffthen, ain action zwischen herrn Georgen Moschkhon und frauen
Mariam Salome betreffendt, darbey ein abschrift des stiftbrieffs über die pfarr Saun-
stain, de A. 1364 [!].
- N° 74: Ein paquet alt: und cassierter Drägemlerischen khauffbrieff, vom 1591, 1593, 1620,
1643.
- N° 75: Ein päquet mit Andreen Schkerl gewesten Drägemlerischen pflegers sendtbrieffe.
- N° 76: Ein action Niclasen Khunzlman J.V.D., alß affergewaltstragers des herrn Sigmunden
Fridrichen graven von Tättenpach etc. contra herrn Johan Andreen graven von Aursperg,
wegen eines auf 2000 fl. sich erstreckhenden capitalß und darvon verfallenden interesse.
[p. 140]
Darbey neben der abraitung die behöbnuß, sambt denen zeügbrieffen und des weißpottenß
quittungen, 1642.

- N° 77: Ein päquet alter schrifften und obrigkeithlicher außfertigungen, der vizdombischen undterthanen strittige behülzung und viehwaid auf dem Aurspergerischen grundt und po-den, auch hierdurch fürgangne pfandungen betreffendt, de A. 1597.
- N° 78: Ein haubt original urbarß extract des völligen einkhombnuß der herrschafft Drägembl, dat. A. 1653. Darbey ein steuer abraitung herrn Hanß Ludwigen gravenß von Thurn per Drägemblische steuer ausständt.
- N° 79: Ein päquet mit bestandt conträchten zwischen herrn Johan Andreen graven von Aursperg und Jurien Schekhotin an der Peyschät, wegen der außgelassenen wißen.
- N° 80: Ein päquet, darin des Johan Gay gewesten pflegers zu Drägembl action [p. 141] contra Matthiasen Khosina dem pfarhoffen Altenburg gehörigen undterthan, wegen eines durch hinweg nembung nächtlicher weill einer rdo. khue veyebten gewalts.
- N° 81: Ein päquet, darinen der frauen Sidoniae Zetschkerin, geborner von Tättenpach freyn, wegen ihrer mütterlichen erbschafft etliche praetensionß posten. Item vom herrn Christophen Otto, alß Sonzischen gerhaben an herrn Wolffgangen Markhovitsch, alß Mariae Salome Tättenpacherischen curatorem ad lites 2 güettliche ersuchschreiben, undter dato Laybach, den 3. december 1655, wegen zweyer von der frauen Maria Salome von Tättenpach außgehenden schuldbrieffen, nemblich 286 fl. 6 kr. 1 den. Item per 400 st. reichstaller.
- N° 82: Ein päquet mit Daniel Englshauserschen sendtschreiben, die bezallung eines verfallenen dreyjährigen interesse betreffendt.
- N° 83: Ein päquet mit des herrn doctors Markhovitsch [p. 142], alß von der graffschafft Aursperg bestelten advocatenß und der herrschafft Drägembl curatoris ad lites quittung per empfangne besoldung.
- N° 84: Ein päquet mit des herrn doctors Märkhovitsch, alß gewesten Drägemblerschen curatoris ad lites sendtschreiben.
- N° 85: Ein päquet mit des herrn Heinrich Ludwigen gravenß von Thurn schrifften, crafft deren er, wegen durch Wolff graven von Thurn angetretten und durch seiner töchter umbillicher weiß innengehabter Jobst Joseph graff Thurnnischen güetter und verlassenschaftt begerth ad agendum in integrum restituiert zu werden. Darbey ein extract des herrn Jobst Josephen gravens von Thurn seel. testaments. Item die khayserliche declaration und bevelch abschriftlich neben andern beylagen zufinden.
- N° 86: Der herrn commissarien, wegen des fürgebundt zu hoch beteiürten guetts Drägembl relations [p. 143] abschrift. Darbey ein extract sub N° 1, über die durch schermbbrieff erlangte gült und güetter. Sub N° 2: über die dem herrn Christophen Otto versezte 4 hüeben. Sub N° 3: extract der steuer, huebgulden, neüe anlag und dienst potten besoldung, dat. den 3. februar 1649.
- N° 87: Ein extract des Hoffmanischen steuer und contributionß ausstandt zu Ober Laybach, von A. 1643 biß 1662.
- N° 88: Commissarische relationß abschrift, die bey dem guett Drägembl besichtigt und befundene pauffelligkeit betreffendt. Darbey etliche sendtschreiben von herrn H.G. Posarel herrn Paulo priore von Freidenthal, herrn dr. Markhovitsch und herrn Johan Anthonio Rosseti.
- N° 89: Johan Baptistae Wuriäkh J.V.D., alß vätterlichen erbnuß action contra Wolffgangen Markhovitsch, alß Tättenpachischen curatoren ad lites per 478 fl. 58 kr. 1 den. capital. Darbey etliche Märkhovitschische notationes und herrn Michäels Derkh sendbriefe. [p. 144]
- N° 90: Hansche Mulley zur herrschafft Drägembl gehörigen undterthanß empfang brieffe covey per ein ganze hueben, dat. den 5. july 1659. Darbey auch ain an Mattheusen Schwakhl per 0,25 hueben. Item an Hansche Khneß per 0,25 hueben, bayde Drägemblische undterthanen lautende empfangbrieffs abschrift.

- N° 91: Ein übergab und donation brieff von Lucasen Pettelnikher Drägemblichen undterthan außgehendt an Michäelen Stanman und sein ehewürthin lautendt, oder 0,5 zu Pressikha gelegene hueben, dat. 6. februar 1643.
- N° 92: Ein vom herrn Hanß Khißl freyherrn zum Kaltenprun und Ganabiz dem Michäelen Lyst ihrer fürst. durch. hoff secretario auf 24 jahrlang conferierte befreyung der fischerey an der Gurg und der für sein hauß notturfft zu Seisenberg völliger behülzung auß dem Weixlbergerischen gericht und gebüett, dat. zu Grätz, den 1. jener 1590.
[p. 145]
- N° 93: Ein von frauen Maria Salome herrin von Lamberg wittibfrauen gefertigter khauffrechtsbrieff per ain wisen Sterniza genant, welliche Mattheusch Grieger zur herrschaft Drägembl gehöriger undterthan dem Matthia Schwaggel verkhaufft, dat. den 20. marty, A. 1621.
- N° 94: Saldaten verpflegs quittungen, die herrschafft Drägembl betreffendt, de A. 1664.
- N° 95: Ambts quittungen per bezalte steuer und contribution vom 1663 jahr, die herrschafft Drägembl betreffendt.
- N° 96: Ein recognition oder bekhanntnuß vom herrn pfarrern zu Jauhen, Johan Gay gewesenen pflegern der herrschafft Drägembl und dessen herkhomben betreffendt, dat. 28. jener 1653.
- N° 97: Ein vergleich zwischen Magdalenam Schepezin und Agnesen Herodeschin, alß rechtmessigen [p. 146] erbin, der nach ihrer muemb seel. Margarethae Finschingerin gewester beschlüsserin zu Drägembl, befundenen verlassenschaafft, dat. den 14. augusti 1640. Darbey die schuld und verzüchtbrieff.
- N° 98: Ein ambts quittung per 151 fl. 23 kr. 2,5 den., welliche frau Maria Salome von Tättenpach freyn von der herrschafft Drägembl vom 1641 jahr bezalt hat, dat. A. 1643. Darbey ein quittung von herrn Paulo prioren zu Freidenthal per 30 fl., darmit ein schiff bezalt worden, A. 1642. Item ein quittung von der frauen Catharina von Lamberg per 150 fl., welliche herr Johan Andre graff von Aursperg für die freylein Maria Sidonia gräffin von Tättenpach costgelt bezalt hat, anno ut supra.
- N° 99: Ein appellations process zwischen herrn Hanß Seifriden Raspen zu Osterberg, alß der wollgebornen herrn, herrn Jobst Josephen und Hanß Ludwigen graven und freyherrn von Thurn [p. 147] curatorem ad lites, alß in fueßstaffen, weillund herrn Ahazien graven und freyherrn von Thurn und zum Creüz seel. clagern an ainem, dan Colman zehendtmayr, alß gewaltstragern des wollgebornen herrn herrn Hanß Fridrichen freyherrn zu Herberstain etc. bekhlagten anders theilß, von wegen einer paarschaafft, dat. Laybach, montags nach st. Geörgen tag, A. 1605.
- N° 100: Mehr ein appellations process herrn Ahazien graven und freyherrn von Thurn contra Georg Rueprechten freyherrn von Herberstain, wegen eines pau uncostenß an einer behausung zu Laybach, dat. den 26. marty, A. 1599.
- N° 101: Ein appellationß process zwischen herrn Georg Rueprechten freyherrn von Herberstain an ainem, dan Ahazen graven und freyherrn von Thurn seines theilß bekhlagten anders theilß, von wegen einer wittiblichen undterhaltung, dat. Laybach, den 9. september 1596.
[p. 148]
- N° 102: Appellations process zwischen herrn Ahazen graven und freyherrn von Thurn clagern an ainem, dan herrn Georg Rueprechten freyherrn zu Herberstain, alß donatarien seiner ehgemahl frauen Magdalenaek bekhlagten anders theilß, von wegen eines raittung ihrthumbs, dat. zu Laybach im 1597 jahr.
- N° 103: Ein weysung herrn Ahazen graven von Thurn contra Elisabetham von Lamberg freyn wittibfrau, von wegen einer fahrnuß, dat. Grätz, den 15. april 1583.
- N° 104: Gegenweisung frauen Elisabethae von Lamberg freyn wittibfrauen contra herrn Ahazen graven und freyherrn von Thurn, von wegen einer paarschaafft und fahrnuß, dat. Grätz, den 10. december 1589.

- N° 105: Weysung herrn Ahazen graven und freyherrn von Thurn contra herrn Georg Rueprechten freyherrn zu Herberstain, von wegen eines raittung ihrthumbs, dat. Laybach, den 3. april 1570.
[p. 149]
- N° 106: Gegenweisung herrn Georg Rueprechten freyherrns zu Herberstain contra herrn Ahazen graven und freyherrn von Thurn, wegen eines raittung ihrthumbs, dat. zu Laybach, den 13. july 1564.
- N° 107: Ein inventarium über weillandt frauen Mariae Salome gräffin von Tättenpach, geborner herrin von Lamberg seel. hinterlassne ligend und fahrende haab und güetter, dat. Laybach, den 7. juny 1638.
- N° 108: Ein päquet, darinen etliche zu des Johan Gay gewesten pflegers zu Drägembl pflegs raittungen gehörige beylagen, sambt einer verzeichnuß, die 1652 jährige extraord. contribution betreffendt.
- N° 109: Ein päquet mit des Casparn Globotschnig gewesten Drägemblischen pflegers schrifft und beylagen, so zu seinen pflegs raitungen gehörig. Darbey sein instruction und etliche sendtschreiben.
[p. 150]
- N° 110: Ein päquet mit des Andreen Mändl gewesten pflegers zu Drägembl zu dessen pflegs raittungen gehörigen schrifftten und beylagen.
- N° 111: Mehr ein päquet undterschidlicher zu des Johan Gay gewesten Drägemblischen pflegers raittungen gehörigen schrifftten und beylagen.
- N° 112: Dan ein päquet undterschidlicher alten schrifftten und quittungen, die herrschafft Drägembl und deren pflegern Johan Gay betreffendt.
- Darbey des herrn Johan Andreen gravens von Aursperg und herrn Franzen Zetschker etliche so woll bey der herrschafft Reittenburg, alß bey der herrschafft Drägembl habende praetensionß posten, sambt einem übergabbrieff von frauen Anna Elisabeth gräffin von Aursperg an ihren herrn gemahel herrn Johan Andreen graven von Aursperg lautend, die handlung wegen ihrer müetterlichen praetension in und ausser des rechtenß betreffendt, dat. 1641.

DIE URKUNDEN IN NACHLASSINVENTAREN ALS GESCHICHTSQUELLE IN THEORIE UND PRAXIS

ZUSAMMENFASSUNG

Nachlassinventare stellen eine hervorragende Geschichtsquelle dar, welche die Historiker bereits seit dem 19. Jahrhundert bei ihrer Forschung verwenden. Nachlassinventare ermöglichen tiefe Einblicke in Intimsphäre und Alltagsleben eines Individuums in Raum und Zeit. Sie legen Zeugnis ab von dessen beweglichem und unbeweglichem Vermögen, von dessen Kleidung, Schmuck und Geschirr. Über seine Gebrauchsgegenstände lernt man seine Gewohnheiten kennen, sein Interesse für Neuheiten, Mode und Kunst, sogar seinen Gesundheitszustand. Mithilfe des Bücherverzeichnisses kann man (mit gewissen Vorbehalten) auf die Fremdsprachenkenntnisse und Lesegewohnheiten u.a.m. des Verstorbenen schließen. Besonders interessant sind jene Teile von Nachlassinventaren, die unter dem Namen *Briefliche Urkunden* zusammengefasst sind. Zum Vermögen des Verstorbenen gehörten nämlich auch Schriftstücke, die Ausdruck seines Familien-, Gesellschafts-, Berufs-, Wirtschafts- und Geschäftslebens bzw. -wirkens waren. Urkunden und andere im erwähnten Kapitel der Nachlassinventare zusammengefasste Dokumente besitzen für moderne Historiker unterschiedliche Aussagekraft – diese hängt eben von der Genauigkeit und Beflissenheit derjenigen ab, die mit

der Aufzeichnung des Vermögens des Verstorbenen beauftragt wurden. Manchmal ist ein Schriftstück mit allen wesentlichen Angaben versehen, die Zeugnis davon ablegen, wann, wo, wie, warum und mit wem der Verstorbene Umgang pflegte, ein anderes Mal verbergen sich die Dokumente wiederum hinter der Anonymität eines Satzes wie »Paket verschiedener alter Urkunden«. Aus Urkundenmangel stellt deren Aufzeichnung in einem Nachlassinventar manchmal den einzigen Beweis für ihre Existenz dar. Allein durch ein Nachlassinventar als solches kann man fast auf den Tag genau die Todeszeit eines Menschen bestimmen, während die Urkunden in der Rubrik *Briefliche Urkunden* weitere Angaben enthalten über Heirat, Nachkommen, Verwandtschaft und andere Personen, denen er auf die eine oder andere Weise in seinem Leben begegnete. Man kann ferner den Übergang von Immobilien oder Wertgegenständen aus einer Hand in die andere verfolgen, durch Schuldbriefe und Quittungen lernt man den Besitzstand des Verstorbenen kennen, der oft auch auf seine Nachkommen Einfluss nahm.

Die theoretische Grundlage zur Erforschung von Nachlassinventaren als Geschichtsquelle (vor allem der Rubrik *Briefliche Urkunden*) wird im vorliegenden Beitrag am Fall des Nachlassinventars des Verstorbenen Grafen Johann Andreas Auersperg aus dem Jahr 1664 ergänzt. Aufgrund des Urkundenverzeichnisses aus dem persönlichen Archiv des Grafen wird dem Forscher manches interessante Detail offenbar und manche Unklarheit beseitigt, nicht nur im Zusammenhang mit dem verstorbenen Grafen, sondern auch im Hinblick auf seine Verwandten, Bekannten, Freunde, kurzum Personen aus dem Umkreis des Grafen Auersperg in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Die behandelten Urkunden sind für die slowenischen Historiker auch deshalb von Bedeutung, weil das Auersperger Archiv als Archiv einer der ältesten und bedeutendsten Adelsfamilien im ehemaligen Krain zur Zeit des Zweiten Weltkriegs an einen geheimen Standort verbracht wurde und noch heute für die Öffentlichkeit unzugänglich ist. Deswegen ist seine vollständige Rekonstruktion heute praktisch unmöglich. Zum Teil lässt gerade das Nachlassinventar des verstorbenen Johann Andreas von Auersperg, in dem die meisten damals existierenden Urkunden und anderen Schriftstücke ziemlich genau verzeichnet sind, den Umfang und Inhalt des Archivs erahnen.

Dennoch muss hervorgehoben werden, dass die erwähnten Aufzeichnungen in Nachlassinventaren nicht als selbstständige Geschichtsquelle verwendet werden können. Nur in Verbindung mit anderen Quellen und Literatur ermöglichen sie dem Historiker, manche Mängel und Ungenauigkeiten zu klären. Aus diesem Grunde wäre die Veröffentlichung solcher (Hilfs-)Quellen zweifelsohne ein nützlicher Behelf bei der Erforschung von Leben und Wirken des Adels, des Bürgertums und der Gesellschaft im Allgemeinen in den vergangenen Jahrhunderten.

(Iz slovenščine prevedel Niko Hudelja.)

GÜNTHER BERNHARD

DIE BIBLIOTHEKSSCHENKUNG DES BISCHOFS SIGISMUND VON LAIBACH (1484)

EIN BEITRAG ZUM HUMANISMUS IN INNERÖSTERREICH

Der erste Bischof von Ljubljana (künftig Laibach), Sigismund von Lamberg, war ein Sohn von Jörg dem Älteren von Lamberg, der im Jahre 1438 das Amt des Landesverwesers von Krain innehatte.¹ Sigismund war Pfarrer von St. Martin bei Kranj/Krainburg, heute Stražišče, studierte in Wien und Padua, wo er 1451 das Doktorat in kanonischem Recht erwarb. Die Mittel für sein Studium bestritt er aus seiner Pfarre und aus einer Domherrenpfunde von Zagreb. Nach dem Studium wurde er Hofkaplan und Almosener Kaiser Friedrichs III., der ihn mit der Pfarre St. Michael in Bleiburg und mit einem Kanonikat in Freising ausstattete. Der Kaiser bestimmte Sigismund von Lamberg im Jahre 1461 zum ersten Bischof von Laibach. Die päpstliche Bestätigung in seiner Würde erfolgte allerdings erst 1463, da die Benediktiner von Gornji Grad/Oberburg sich weigerten, ihr Kloster der Neugründung des Kaisers als Mensalgut zur Verfügung zu stellen.² Für die Schaffung der kleinen Diözese Laibach mußte sich Bischof Sigismund gegen die Metropolen von Salzburg und Aquileia durchsetzen, aus deren Sprengeln die sieben Gebiete in den Herzogtümern Steiermark, Kärnten und Krain stammten.

Die Pastoralitätigkeit des ersten Bischofs von Laibach war sehr umfangreich. So förderte er die Verehrung des Altarsakramentes, wie etwa in Kranj/Krainburg die Bruderschaft des Allerheiligsten Sakramentes, ferner die Verehrung der Gottesmutter, das Rosenkranzgebet und das *Angelus Domini*. Bischof Sigismund war auch mit kirchenpolitischen Aufgaben betraut. So fungierte er seit 1466 als päpstlicher Kommissar für den Türkenkreuzzug in Innerösterreich und war Mitglied der Unterkommission zur Kanonisation der Hemma von Gurk. Bischof Sigismund von Lamberg starb am 8. Juni 1488 in Laibach.³

Im Jahre 1484 schenkte Bischof Sigismund von Laibach seinem Domkapitel nicht nur seine mit Perlen und Edelsteinen besetzte Mitra, den silbernen Krummstab im Gewicht von 16 Mark, die Handschuhe, Siegelringe und das prunkvolle Pektorale, sondern auch 55 Handschriften und Inkunabeln.⁴ Diese Buchbestände stammten zum Teil aus der Studienzeit des Bischofs und sie vermitteln nicht nur ein interessantes Spektrum mittelalterlicher Literatur, sondern gewähren zudem einen Einblick in das Geistesleben dieses ersten Laibacher Bischofs (siehe Edition auf S. 192).

¹ Johann Bapt. WITTING, Beiträge zur Genealogie des krainischen Adels, *Jahrbuch der k.k. Heraldischen Gesellschaft Adler*, n. F. 5/6, Wien 1895, 182; Constant VON WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich* Bd. 13, Wien 1865, 37.

² Dazu etwa Ignaz OROŽEN, *Das Bisthum und die Diözese Lavant II/1, Das Benediktiner-Stift Oberburg*, Marburg 1876, 197–208.

³ Erwin GATZ (Hg.), *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1448 bis 1648*, Berlin 1996, 404f.; Paul-Joachim HEINIG, *Kaiser Friedrich III. (1440–1443). Hof, Regierung und Politik*, Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters 17. Bd. I, Köln 1997, 474.

⁴ Im Zusammenhang mit dieser Schenkung ist festzuhalten, daß Bischof Sigismund sich im Jahre 1478 dieselben Bücher für seine Residenz in Gornji Grad/Oberburg vom Laibacher Domkapitel ausgeborgt hatte. Vermutlich hatte der Bischof dem Domkapitel die Bücher bereits einmal geschenkt und anlässlich der Schenkung vom Jahre 1484, bei welcher Gelegenheit Sigismund von Lamberg auch seine bischöflichen Insignien dem Kapitel übertragen hatte, sind die Bücher wohl erneut angeführt worden.

Die thematischen Schwerpunkte unter den angeführten Beständen liegen natürlich im Bereich des kanonischen Rechtes, weiters in den *Artes praedicandi*, in theologischen, naturgeschichtlichen sowie medizinischen Kommentaren und Abhandlungen. Einige Handschriften, besonders die kanonistischen, waren mit lederbezogenen Buchdeckeln ausgestattet, *ligatum in asseribus obductis viridi corio*. Auch die unterschiedlichen Papierqualitäten werden eigens in der Bücherliste erwähnt, nämlich *carta regalis, carta mediana, carta minor*.

Einen wichtigen Bestandteil der Bibliothek des Bischofs Sigismund bilden die Arbeiten zum kanonischen Recht. Hier sind einmal *unum librum decreti sive decretorum antiquum, alium librum decretorum magnum* sowie *tertium librum decreti sive decretorum*, alle auf Pergament, zu nennen. Weiters verfügte der Bischof über die Dekretalen Gregors IX., den *liber Sextus* Bonifaz VIII. sowie die Clementinen des Papstes Klemens V., die Cardinale zum zweiten, dritten und vierten Teil der Dekretalen und von Jacobus de Zoccis von Ferrara (+1457)⁵ den Kommentar zum vierten Buch der Dekretalen (*Commentarius in quartum librum Decretalium*). Sigismund von Lamberg, der in Padua studiert hatte, dürfte nicht nur Jacobus de Zoccis, der 1429 und 1443 als Professor in Padua nachweisbar ist, vermutlich persönlich gekannt haben, sondern auch Angelo de Castro, von dem der erste Laibacher Bischof einige Kommentare zum kanonischen Recht besaß, nämlich *super prima parte primi decretalium et panermitanum super clementinis, super secunda parte primi decretalium, super prima parte secundi decretalium, super secunda parte secundi decretalium, super tertio, quarto et quinto libris decretalium*. Der genannte Angelo de Castro war ein Sohn des Juristen Paolo de Castro und lehrte seit 1443 an der Universität in Padua kanonisches Recht, ist dort 1454 nachweisbar und war in Rom als Konsistorialanwalt und ab 1458 wieder an der Universität in Padua tätig, wo er im Jahre 1485 verstarb.⁶ Von seinen Arbeiten hat sich wenig erhalten, darunter einige Handschriften aus ehemals Freisinger Besitz, heute in der Bayerischen Staatsbibliothek in München.⁷

Weiters verfügte Bischof Sigismund über die Entscheidungen der alten (*decisiones antiquae*) und neuen Rota (*decisiones novae*), Prozessrechtsentscheidungen im Zusammenhang mit Benefizialstreitfällen,⁸ dann den *Ordo iudiciarius* des Aegidius Fuscarius (+1289), Advokat in Bologna,⁹ weiters die *Consilia disputationes, quaestiones (liber Consiliorum)* des Fridericus Petruccius de Senis, der 1322 in Siena nachweisbar und auch dort gestorben ist,¹⁰ sowie das *Repertorium iuris* oder *Repertorium Milis alias Absenti* (um 1430/40) des Johannes Nicolaus de Milis¹¹ und schließlich noch ein juridisches Vokabular mit nützlichen Arengen.

Der theologische Bereich umfaßte natürlich eine Bibel, weiters einen *liber auctoritatum et excerptorum Biblie*, die Bibelglossen des Marchesinus, *Mammotrectus* genannt, ein *Vocabularium latinum dictum Lucianus* des Henricus de Ratisbona (?), weiters Isidor von Sevilias

⁵ Zu Jacobus de Zoccis von Ferrara, Johann Friedrich SCHULTE, *Die Geschichte der Quellen und der Literatur des Canonischen Rechts*. Bd. II, Von Papst Gregor IX. bis zum Concil von Trient, Stuttgart 1877 (Nachdruck Graz 1956), 327f.

⁶ Zur Person, SCHULTE 1877 (wie Anm. 5), 333.

⁷ So Cod. 6521 (*super liber V. Decretalium*), Cod. 6524 (*super II. parte II. libri Decretalium*), Cod. 6572 (*super libro III. Decretalium*), Cod. 6586/87 (*super III. et IV. Decretalium*), Cod. 6674 Traktat, alle aus ehemals Freisinger Besitz, und Cod. 7423 (*super IV. et V. lib. Decretalium*), Karl HUBER – Georg LAUBMANN (Hg.), *Catalogus codicum latinorum bibliothecae regiae Monacensis III/3*, München 1868. Von Angelo de Castro stammt auch ein Gutachten für die Grafen von Görz bezüglich der Patronatsrechte zu Cormons und Romans d'Isonzo aus dem Jahre 1476, Orig., Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, Allgemeine Urkundenreihe: 1476 Jänner 10.

⁸ Helmut COING (Hg.), *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*, I. Bd. Mittelalter (1100–1500), München 1973, 852 und Verzeichnis der Sammlungen auf S. 854.

⁹ Elisabeth KADENMAYER, Aegidius Fuscarius, in: Walter KASPER (Hg.), *Lexikon für Theologie und Kirche* (künftig LThK), I. Bd. Freiburg 31993, Sp. 179.

¹⁰ Zur Person und Werke, vgl. SCHULTE 1877 (wie Anm. 5), 237f.

¹¹ SCHULTE 1877 (wie Anm. 5), 299f.

De summo bono libri III, ferner Bernhard von Clairvaux *Cantica Canticorum*, biblische und psalmenähnliche Loblieder, die nicht im Buch der 150 Psalmen stehen, sowie die Botschaften bzw. Offenbarungen (*liber celestium revelacionum*) der Heiligen Brigitte.

Interessant im Zusammenhang mit der Austreibung der Juden aus Innerösterreich im Jahre 1496/97, zumal auch eine zeitliche Korrelation zur Bücherschenkung des Bischofs Sigismund besteht, sind zwei grundlegende Werke für die christliche antijüdische Polemik, die dem Bischof als Frühdrucke, vielleicht sogar als Erstdrucke, zur Verfügung standen, nämlich Alphonsus de Spina (Alfonso de Espina), *Fortalitium fidei contra iudaeos, sarracenos et alios christiana fidei inimicos* (1459/62, Erstdruck Straßburg 1471), in welchem der Autor, die Vertreibung der Juden und ein hartes Vorgehen gegen Konvertiten verlangt,¹² sowie Paulus von Burgos (um 1352–1435), *Scrutinium scripturarum contra perfidiam Iudaeorum* (Erstdruck 1469/70).¹³

Einen beachtlichen Anteil an der Bibliothek des Laibacher Bischofs machte die Predigtliteratur aus. Hier finden sich verschiedene *sermones de tempore et de sanctis, de verbo Domini*, ein *sermo de Choreia*, die *errores Hussitarum*,¹⁴ ferner die Predigten Leos des Großen, die *summa fidei*, wohl *De rationibus fidei* des Thomas von Aquin, weiters die *Pantheologia*, ein theologisch–enzyklopädisches Handbuch für Prediger des Rainer von Pisa († nach 1348)¹⁵ sowie den *Dialogus* Gregors des Großen (593/94) zur geistlichen Lesung über das Leben Benedikts von Nursia und zu Wunderberichten der Heiligen.¹⁶

Von einem Zeitgenossen des Bischofs, von Thomas Ebendorfer, finden sich zwei Bände mit Predigten (*sermones de tempore hiemali et estivali*), in zwei Teilen, vom ersten Adventsonntag bis Pfingsten (*pars hyemalis*) und für die Sonntage nach Pfingsten (*pars estivalis*) und ein Band *sermones de sanctis*.¹⁷ Für die Gestaltung des Gottesdienstes standen dem Bischof bzw. dem Domkapitel das *Rationale divinarum officiorum* des Guillelmus Durantis des Ä. von Mende († 1296), die erste vollständige Darstellung des *ius liturgicum*, der sich im genannten Werk nicht nur mit der Meßliturgie, sondern auch mit den Kirchengebäuden, Weihehandlungen, Gewändern, Ritus und Kalender befaßt,¹⁸ zur Verfügung, sowie das Sequenzenrepertoire (*liber Ymnorum*) des Notker Balbulus, welches um 884 abgeschlossen wurde und eine Gesängersammlung für die Festtage des Kirchenjahres darstellt,¹⁹ während für die Beichte das *Repertorium de penitentiis et remissionibus* sowie der *Lumen confessorum* (1429), ein Beichtbuch für Kleriker des Andreas de Escobar, herangezogen werden konnten.²⁰

Aus dem Bereich der *septem Artes liberales* erscheinen die Enzyklopädie *De proprietatibus rerum* des Bartholomeus Anglicus († nach 1250),²¹ weiters der *liber Catholicon* oder

¹² Fernando DOMINGUEZ, Alfonso de Espina, LThK I, Sp. 384.

¹³ Fernando DOMINGUEZ, Paulus von Burgos, LThK VII, Sp. 1514f.

¹⁴ Zur umfangreichen Sermones–Literatur: Johannes Baptist SCHNEYER, *Repertorium der lateinischen Sermones des Mittelalters für die Zeit von 1150–1350*, Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters 43, Bde 1–9, Münster 1973–1980; idem, *Wegweiser zu lateinischen Predigtreden des Mittelalters*, Bayerische Akademie der Wissenschaften, Veröffentlichungen der Kommission für die Herausgabe ungedruckter Texte aus der mittelalterlichen Geisteswelt 1, München 1965; idem, Winke für die Sichtung und Zuordnung spätmittelalterlicher lateinischer Predigtreden, *Scriptorium* 32, Bruxelles 1978, 231–248.

¹⁵ Viola TENGE–WOLF, Rainer Giordani von Pisa, LThK VIII, Sp. 817.

¹⁶ Manfred GERWIG, Gregor I. der Große, *Lexikon des Mittelalters* (künftig LMA) IV. Bd., München 1989, Sp. 1665.

¹⁷ Zur Predigtliteratur des Thomas Ebendorfer: Alphons LHOTSKY, *Thomas Ebendorfer. Ein österreichischer Geschichtsschreiber, Theologe und Diplomat des 15. Jahrhunderts*, Schriften der Monumenta Germaniae historica 15, Stuttgart 1957, 74ff.

¹⁸ Zu Person und Werk vgl. SCHULTE 1877 (wie Anm. 5, 155 und Georg LANGGÄRTNER, Durantis Guillelmus, LMA III, Sp. 1469.

¹⁹ Hans F. HAEFELE – Charlotte GSCHWIND, Notker, LMA VI, Sp. 1289f.

²⁰ Johannes HELMRATH, Andreas von Escobar, LThK I, Sp. 629f.

²¹ Christian HÜNEMORDER – Meinolf MÜCKSHOFF, Bartholomaeus Anglicus, LMA I, Sp. 1492.

Summa quae vocatur Catholicon des Johannes Balbus († 1298) mit Bezug auf das Trivium, Orthographie, Akzent, Etymologie, Syntax und Semantik,²² ferner die vier Kardinaltugenden (Klugheit, Gerechtigkeit, Tapferkeit, Zucht und Maß) sowie die *Naturales quaestiones* und die moralphilosophischen Briefe an Lucilius des Seneca.²³

Von den italienischen Humanisten findet sich einmal der *liber epistolarum* des Gasparino von Barzizza (1360–1431), dem Begründer des Ciceronianismus im Briefstil,²⁴ sowie die *Facetiae* des Giovanni Francesco Poggio Bracciolini (1380–1459), eine Sammlung von Anekdoten, Witzen und lasziven Erzählungen.²⁵ Schließlich lagen noch die *Historia destructionis Trojae* (1287), des Guido delle Colonne (?) und vermutlich die *Poetria nova* des Galfredus Anglicus († um 1210) auf, eine von rhetorischer Technik stark geprägte Poetik, die als Lehrbuch viel benutzt wurde.²⁶

Die medizinische Fachliteratur des Laibacher Bischofs umfaßte den *liber Platearii*, ein nach Krankheiten systematisch geordnetes und weit verbreitetes Handbuch der Salernitaner Mediziner Johannes und Matthaeus Platearius,²⁷ ferner die *Practica* des Guillelmus de Placencia sowie einen *liber medicinalis de simplicibus et compositacionibus*, worunter man vermutlich eine Kompilation medizinischer Heilschriften vermuten wird können.²⁸

KNJIŽNIČNO DARILO LJUBLJANSKEGA ŠKOFA SIGMUNDA (1484) – PRISPEVEK K HUMANIZMU V NOTRANJI AVSTRIJI

POVZETEK

Prvi ljubljanski škof Žiga Lamberg 1484 svojemu stolnemu kapitlju ni podaril le mitre, okrašene z biseri in dragimi kamni, srebrne škofovske palice težke 16 mark, rokavic, pečatnih prstanov in razkošnega naprsnega križa, ampak tudi 55 rokopisov in inkunabul. Ta knjižni inventar je izviral deloma iz časa škofovega študija; ne posreduje le zanimivega spektra srednjeveške literature, ampak nudi tudi vpogled v duhovno življenje prvega ljubljanskega škofa.

Tematska težišča v navedenem fondu so na področju kanonskega prava, na *Artes praedicandi*, na teoloških, naravoslovnih in medicinskih komentarjih in razpravah. Nekaj rokopisov, zlasti kanonskih, je imelo usnjene platnice, *ligatum in asseribus obductis viridi corio*. Spisek knjig omenja tudi različne kakovosti papirja, namreč *carta regalis*, *carta mediana*, *carta minor*.

Pomemben sestavni del biblioteke škofa Žiga Lamberga predstavljajo dela o kanonskem pravu, med njimi dekretali Gregorja IX., *liber Sextus* Bonifacija VIII., t. i. klementine papeža Klemena V. ter razlage k njim Jacoba de Zoccis iz Ferrare in Angela de Castro. Škof Žiga Lamberg je posedoval odločitve starega in novega vrhovnega papeškega sodišča, potem *Ordo iudiciarius* Aegidija Fuscarija, *Liber Consiliorum* Friderika Petruccija de Senis, *Repertorium Milis alias Absenti* Johanna Nicolaja de Milis.

Teološki del je seveda vseboval biblijo, Marchesinove biblične glose *Mammotrectus*, *Vocabularium latinum dictum Lucianus* Henrika iz Ratisbone (?), *De summo bono libri III* Izidorja

²² Fritz SCHALK, Johannes Balbus, LMA V, Sp. 556.

²³ *Tusculum Lexikon griechischer und lateinischer Autoren des Altertums und des Mittelalters*, bearb. von Wolfgang BUCHWALD, Armin HOHLWEG und Otto PRINZ, München 31982 (Tusculum Lexikon), 721.

²⁴ Fritz SCHALK, Barzizza Gasparino, LMA I, Sp. 1502.

²⁵ Helene Harth, Poggio Bracciolini, LMA VII, Sp. 38.

²⁶ Galfred von Vinosalvo, Tusculum Lexikon, 264f.

²⁷ Hans H. LAUER, Platearius, LMA VII, Sp. 6.

²⁸ Gundolf KEIL, Liber medicinalis, LMA V, Sp. 1946.

iz Sevilje, *Cantica Canticorum* Bernarda iz Clairvauxa, kakor tudi sporočila oz. razodetja sv. Brigite.

V zvezi z izgonom Judov iz notranje Avstrije 1496/97 sta zanimivi dve temeljni deli krščanske protijudovske polemike, ki ju je imel na razpolago ljubljanski škof, namreč *Fortalium fidei contra iudaeos, sarracenos et alios christianae fidei inimicos* Alfonza de Spina, v katerem avtor zahteva izgon Judov in strog nastop proti konvertitom, kot tudi *Scrutinium scripturarum contra perfidiam Iudaeorum* Pavla iz Burgosa.

Opazen del knjižnice ljubljanskega škofa je zavzemala pridigarska literatura. V njej so bili različni *sermones de tempore et de sanctis, de verbo Domini, sermo de Choreia, errores Husitarum*, nadalje pridige Leona Velikega, *Pantheologia* Rainerja iz Pise, *Dialogus* Gregorja Velikega, kot tudi dva zvezka s pridigami Thomasa Ebendorferja. Za oblikovanje božje službe je imel škof oz. stolni kapitelj na razpolago *Rationale divinarum officiorum* Wilhelma Duranda, Ä. von Mendeja, sekvenčni repertoar pesmi slednic (*liber Ymnorum*) Notkerja Balbula, medtem ko so za spoved lahko uporabili *Repertorium de penitenciis et remissionibus* kot tudi *Lumen confessorum* Andreja de Escobarja.

S področja *septem Artes liberales* so bile v knjižnici enciklopedija *De proprietatibus rerum* Bartholomea Anglica, *liber Catholicon* Johannes Balba, dalje štiri kardinalne kreposti kot tudi *Naturales quaestiones* in moralno–filozofska pisma Lucija Seneke.

Od del italijanskih humanistov je najti *liber epistolarum* Gasparina iz Barzizze, *Facetiae* Giovannija Francesca Poggia Bracciolinija, *Historia destructionis Trojae* Guida delle Colonne (?) in verjetno *Poetria nova* Galfreda Anglica.

Medicinska strokovna literatura ljubljanskega škofa je obsegala *liber Platearii*, priročnik salernskega medicina Johannes in Matthaeta Platearija kot tudi *Practica* Viljema iz Piacenze in *liber medicinalis de simplicibus et compositionibus*.

(Iz nemščine prevedla Darja Mihelič)

(1)

1484 März 16, Ljubljana-Bischofshof

Sigismund [von Lamberg], Bischof von Ljubljana, schenkt seinem Kapitel seine Mitra, den Bischofsstab, das Pectorale, die Handschuhe und Siegelringe sowie namentlich genannte Handschriften und Inkunabeln, ausgenommen die Bestände der Bibliothek seines Klosters Gornji Grad und seine Stundenbücher.

Hss.: Orig. Nadškofijski arhiv, Ljubljana, Zbirka listin (A).

Edd.: ungedruckt

Lit.: *Primož Simoniti*, Humanizem na slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja. Ljubljana 1979, S. 51f. zu einigen Büchertiteln.

Als Vorurkunde (VU) diente die Bücherliste von 1478 Jänner 22, Gornji Grad-Kloster, Orig., Nadškofijski arhiv, Ljubljana, zbirka listin. Abbildung der VU bei *Simoniti*, Humanizem, S. 53 (stark verkleinert).

Nos Sigismundus Dei et ap(osto)lice sedis gra(tia) ep(iscop)us Laibacen(sis) etc. Notu(m) facimus univ(er)sis et sing(u)lis p(re)se(n)tes li(tte)ras inspec-tur(is), quod nos om(n)ibus melioribus modo via iure causa (et) forma quibus melius et efficacius potuim(us) ac debuim(us) ac possum(us) et debem(us) sponte et libere ex causa donac(i)onis inter unios pure simplicit(er) et irrevocabilit(er) ac gratuite no(n) co(n)pulsi no(n) coacti nec fraude, dolo aut aliqua machinac(i)on(e) v(e)l sinistra informac(i)on(e) circumventi. Sed ex sci(enti)a et deliberato a(n)imo venerabili capit(u)lo n(ost)ro Laibacen(sis) ibid(em) capit(u)lariter (con)gregato p(erso)n(al)i et donac(i)o(nem) hui(us)m(od)o n(ost)ram acceptanti. Unam infulam dig(ni)ssima(m)^a variis lapidibus, p(re)ti-osis(is) ac perlis fulcitam cu(m) cerothec(is), annulis^b ac c(er)te pectorali p(re)ti-osis nec non unu(m) baculum pastorem magnu(m) ponderis sexdecim mar-ka(rum) argenti et ultra ac om(n)es et sing(u)los libros n(ost)ros et volumi(n)a n(ost)ram, quos et que pro maxi(m)a p(ar)te adhuc in mi(n)oribus consti-tuti tempore studii n(ost)ri et alias ex industria laboribus et hereditariis sive quibus vis aliis bonis n(ost)ris iuste canonice et legitime acquisivim(us) scribi fecim(us) (et) co(m)p(ar)avim(us) quo(rum) libro(rum) sive voluminu(m) no-(m)i(n)a et tituli hic continent(ur): Et p(ri)mo unu(m) lib(rum) decreti sive decreto(rum) antiquu(m) in pergamano^c cu(m) parva l(itte)ra ligatu(m) in as-seribus obductis viridi corio^d. Item alium libru(m) decreto(rum) magnu(m) in pergamano l(itte)ra almanica scriptu(m) etia(m)^e ligatu(m) in asseribus obduc-tis rubeo corio^f. Item tertiu(m)^g libru(m) decreti sive decreto(rum) novu(m) stampatum in pergamano ac miniatum et ligatu(m) in asseribus et c(etera) rubeo corio obduct(is). Item lib(rum) decretaliu(m) Gregorii^h. Item libru(m) sextiⁱ. Item libru(m) clementina(rum) om(n)es^j in pergamano cum suis glo-sis^k ordinariis et ligat(is) in asseribus^l. Item libru(m) sive volumen cardinalis^m sup(er) p(ri)ma p(ar)te s(e)c(un)di decretaliu(m) in carta regali in papiro. Item libru(m) eiusdem cardinalisⁿ sup(er) tertio decretaliu(m) ec(iam) in carta regali et in papiro^o. Item eiusdem cardinalis volumen^p sup(er) quarto decre-

1. a) *digssima* mit Kürzungshaken über *g*, *a* A. b) A. c) A. d) Satz fehlt in VU. e) *scriptum etiam* fehlt in VU. f) *pelle rubra* VU. g) *alium* VU. h) Folgt in *pergamano etiam in asseribus ligatum in forma carte regalis* VU. i) Folgt in *pergamano* VU. j) Fehlt in VU. k) A. l) Von *cum ... asseribus* fehlt in VU. m) *Item Cardinales* VU. n) *Item Cardinales* in VU. o) *in papiro* fehlt in VU. p) *Item Cardinalem* VU.

taliu(m) cum casibus intermi(ni)s decretalium^q ec(iam) in carta regali supra-dicta^r. Item lib(rum)^s Iacobi de Sociis^t sup(er) quarto decretaliu(m) ec(iam) in carta p(re)dicta^u. Item volumen^v Angeli^w de Castro sup(er) p(ri)ma p(ar)te p(ri)mi decretaliu(m) et panermitanu(m) sup(er) clementinis^x et aliis simi(le) ligat(is) in^y carta mediana. Item Angelu(m) de Castro sup(er) s(e)c(un)da p(ar)te p(ri)mi decretaliu(m) in carta mediana. Item Angelu(m) de Castro sup(er) p(ri)ma p(ar)te s(e)c(un)di decretaliu(m) in carta mediana. Item Ang(e)l(u)m de Castro sup(er) s(e)c(un)da p(ar)te s(e)c(un)di decretaliu(m)^z. Item Ang(e)l(u)m de Castro sup(er) terc(i)o, quarto et quinto libris decretaliu(m) cu(m) certis repetit(i)onibus in uno volumi(n)e in carta mediana ubi ec(iam) (con)tinent(ur) casus iuris in quibusquis ip(s)o facto s(en)tentiam ex(com)m(un)icacio(ne) incurrat decretaliu(m) sexti et clementina(rum)^a. Item lib(rum) consilio(rum)^b Friderici de Senis^c et alio(rum) docto(rum) in uno volumi(n)e in^d carta regali. Item vocabulariu(m) iuris cu(m) titulis legalibus et tractatum de electione cu(m) aliquibus^e utilib(us) areng(is) in uno volumi(n)e in carta mi(n)ori. Item casus sum(m)arios decretalium sexti et clementina(rum)^f in forma medii arcus in papiro. It(e)m casus sum(m)arios decretaliu(m) sexti et clementina(rum) cum sum(m)a decreti in papiro in forma r(e)gular(e). It(e)m unu(m) lib(rum) de contractibus cu(m) div(er)sis tractatibus in canonibus et p(ri)mo b(ea)ti Bernhardini^g p(er) mod(um) quadragesime de contractib(us). It(e)m sup(er) toto titulo de usuris et contractib(us). It(e)m de penitentiis et r(e)missionibus sup(er) capit(u)lo^h om(n)is ut(ri)usq(ue) sexus et aliis qua(m)plu(r)ib(us) in uno volumi(n)eⁱ in carta regali. It(e)m unu(m) libru(m) cu(m) m(u)lt(is) et div(er)sis tractatib(us) in quo p(ri)m(us) tractat(us) e(st) de ordi(n)e iudiciario Egidii Foscarini in carta mediana. Item reportoriu(m)^j milis alias absentis in legibus in carta mediana. It(e)m Reportoriu(m)^k milis in canonib(us) in carta mi(n)ori. It(e)m lib(rum) decisionu(m) antiq(arum) rote^l in carta mediana. It(e)m lib(rum) decisionu(m) nova(rum) rote^m in carta mediana. Item libru(m) platearii stampatu(m) in carta arcaliⁿ. It(e)m libru(m) biblie stampatu(m) in carta regali in papiro^o. It(e)m libru(m) sum(m)e^p Reynerii sup(er)^q theologia stampatu(m)^r in carta regali. It(e)m lib(rum)^s s(an)cti Thome sup(er) s(e)c(un)da fidei sc(ri)ptu(m)^t in carta regali. It(e)m libru(m)^u catholicon in forma carte^v regalis in pergameno stampatum^w et miniatu(m) sive illu(m)i(n)atu(m). It(e)m lib(rum) intitulatu(m)^x fortalicium fidei stampatum in papiro^y in carta regali. It(e)m lib(rum) auctoritatu(m) et excerpto(rum) biblie (triginta) titulos s(e)c(un)da(m) alphabetu(m) in carta mediana. It(e)m libru(m) sermonu(m) et omelia(rum) patru(m) de t(em)p(or)e et de s(an)ctis et dyalogo(rum) b(ea)ti Gregorii in uno volumi(n)e in carta arcali. It(e)m aliu(m) librum sermonu(m) et omelia(rum) patru(m). It(e)m libru(m) q(ui) (con)tinet

q) Von *cum ... decretalium* fehlt in VU. r) Fehlt in VU. s) Fehlt in VU. t) *Iacobum de Soccis* VU. u) *regali* VU. v) Fehlt in VU. w) *Angelum* VU. x) *clementinarum* VU. y) *in uno volumine de* VU. z) Folgt *eciam in carta mediana* VU. a') *Von ubi ... clementinarum* fehlt in VU. b') *Item consilia* VU. c') *Sennis* VU. d') *de* VU. e') Fehlt in VU. f') *clemetinarum*, folgt *in papiro* VU. g') Mit Kürzungsstrich über *ern A, Bernhardi* VU. h') *C.* VU. i') *in uno volumine* fehlt in VU. j') *A, VU.* k') *A, VU.* l') *rote antiquarum* VU. m') *rote novarum* VU. n') *minori vel arculi* VU. o') *in papiro* fehlt in VU. p') *Item summam* VU. q') *in* VU. r') *stampatam* VU. s') *secundam fidei* VU. t') *scriptam* VU. u') Fehlt in VU. v') *in carta regali* VU. w') *et illuminatum* VU. x') fehlt in VU. y') *in papiro* fehlt in VU.

certos errores hussita(rum) cu(m) suis r(e)probac(i)o(n)ibus^{z'} et plu(r)es sermones synodales^{a''} prout r(e)p(er)it(ur) in r(e)gistro libri eiusd(em)^{b''} in uno volumi(n)e in carta arcali. It(e)m libru(m) sermonu(m)^{c''} b(ea)ti Leonis p(a)pe stampatum^{d''} in carta mediana in papiro. It(e)m libru(m) q(uo) (con)tinet certos sermones et tractat(us) cui(us) libri sermo p(ri)mo e(st) de v(er)bo Domi(ni) s(e)c(un)dus de corea^{e''} et r(e)formac(i)on(e) faciei et tractat(us) qui vocat(ur) lumen confesso(rum) et plu(r)es alii sermones et tractat(us) p(ro)ut in registro ip(s)i(us) libri (con)tinent(ur) in carta arcali. It(e)m alium^{f''} libru(m) de d(i)v(er)sis s(er)monibus et tractatibus cui(us) in pri(mo)^{g''} est sermo^{h''} de ordine et dignitate sacerdotali deinde ep(iscopa)li et evangelia^{i''} p(er) domi(ni)cas et de aliquibus sanct(is) et sermones de cruciata et plu(r)a alia prout in r(e)gistro ip(s)i(us) libri^{j''} (con)tinent(ur) in carta arcali in papiro^{k''}. It(e)m libru(m) b(ea)ti Bernhardi^{l''} sup(er) cantica cantico(rum) in carta arcali. It(e)m libru(m) racionalis divino(rum) in carta arcali in papiro^{m''}. Item librum postille et sermonum de tempore in pergamento. Item^{n''} duos libros sermonum de t(em)p(or)e^{o''} hiemali et estivali Thome de Haselbach in papiro^{p''} in carta arcali. Item librum sermonum^{q''} de sanct(is) dicti Thome de^{r''} Haselbach in carta arcali. Item lib(rum) celestiu(m) revelac(i)onu(m) b(ea)te Byrgite^{s''} in carta arcali. It(e)m libru(m) quoru(n)dam^{t''} sermonu(m) de t(em)p(or)e p(er) circulu(m) anni in carta arcali. Item quendam lib(rum) in quo (con)tinet(ur)^{u''} vocabula(r)i(um) s(e)c(un)d(u)m alphabetu(m), Yssidor(us)^{v''} de sum(m)o bono, hystoria Troyana^{w''} et^{x''} na(tura)lia et moralia Senece^{y''} in uno volumi(n)e in carta arcali. It(e)m librum q(uo)^{z''} intitulat(ur)^{a'''} scrutiniu(m) sc(ri)ptura(rum) stampatu(m) in ca(r)ta arcali. Item libru(m) hymno(rum)^{b'''} et sequencia(rum)^{c'''} cum suis expositio(n)ibus in carta arcali^{d'''} ligatum asseribus obduct(is) coreo flaveo. It(e)m librum Luciani et Mamotrecti^{e'''} sup(er) biblia in carta arcali. It(e)m libru(m) sum(m)e dictami(ni)s ep(isto)laru(m) papaliu(m) et Pet(rum) Plesen(sem) in uno volumi(n)e. It(e)m libru(m) ep(isto)la(rum) Gasparini^{f'''} cu(m) synoni(m)i(s) et cert(is) reg(u)lis in poetria et faceciis Pogii in uno volumi(n)e in carta arcali. It(e)m libru(m) Bartholomei^{g'''} de naturis re(rum) in pergamento. It(e)m librum practice Wilhelmi de Placentia^{h'''} in medicinis^{i'''} in carta arcali in papiro. It(e)m librum medicinale(m) de simplicib(us) (et) (com)posic(i)onibus^{j'''} et pluribus practicis medicinalibus^{k'''} etia(m) in carta arcali in papiro. Et ultra p(re)nomi(n)atos sive p(re)sc(ri)ptos libros sive p(re)sc(ri)pta volu(m)i(n)a ec(iam) quoscu(m)q(ue) alios libros n(ost)ros sive volumi(n)a n(ost)ra p(ar)vos seu magnos ac parva seu magna quibuscu(m)q(ue) no(min)ibus intitulent(ur) quos et que ut p(re)mittit(ur) acquisivim(us), scribi fecim(us) seu (com)paravim(us) et ad nos iusto et legitti(m)o titulo spectaru(n)t et p(er)tinueru(n)t illis tantu(m)modo except(is) qui seu que spectant et pertinent ad liberariam

z') et rebroaciones eorundem VU. a'') Folgt et plura VU. b'') ipsius libri VU. c'') Item sermones VU. d'') stampatas VU. e'') correa VU. f'') Fehlt in VU. g'') principio VU. h'') primus VU. i'') evangelia VU. j'') Fehlt in VU. k'') in papiro fehlt in VU. l'') Mit Kürzungsstrich über *rn* A, *Bernhardi* mit Kürzungsstrich über *rn* VU. m'') in papiro fehlt in VU. n'') Fehlt in VU. o'') sermonu(m) de tempore folgt nach *Haselpach* VU. p'') in papiro fehlt in VU. q'') Folgt *Haselpach* VU. r'') dicti Thome de fehlt in VU. s'') A, *Bryigite* VU. t'') Fehlt in VU. u'') quendam ... continetur fehlt in VU. v'') A. w'') *Troiana* VU. x'') Fehlt in VU. y'') Folgt de quatuor virtutibus cardinalibus VU. z'') Fehlt in VU. a''') intitulum VU. b''') *ymnorum* VU. c''') *sequenciarum* VU. d''') Rest fehlt in VU. e''') *Mamotrecti* VU. f''') *Casparini* VU. g''') *Bartholomei* VU. h''') *Placenum* VU. i''') Rest fehlt in VU. j''') *compositis* VU. k''') Rest fehlt in VU.

monasterii n(ost)ri Obernburg[ensis] et libris n(ost)ris hora(rum) quibus utimur de p(re)se)nti o(mn)imodo integralit(er) realiter et cum effectu dedimus ac donac(i)on(is) irrevocabili dicto capitulo n(ost)ro in p(er)petuu(m) habendos, tenendos et possidendos ac habenda, tenenda et possidenda eisq(ue) velud aliis suis p(ro)priis libris volumi(ni)bus sive rebus utendu(m), fruendum et possidendum, donavimus et pie assignavim(us) et tenore p(re)se)ntium l(itte)raru(m) n(ost)ra(rum) dam(us), donavi(mus) et assignavi(mus). Transferentes^{l''''} nichilo(m)i(nus) et transfundentes in dictum capit(u)l(u)m n(ost)r(u)m om(n)e ius sive dominium ac om(n)e(m) p(otes)tatem dictor(um) infule, baculi pastoralis, clenodio(rum), libro(rum) sive voluminu(m) in p(er)petuu(m) p(ro)ut nos in eisdem habuim(us) et tenuim(us) ita tu(m) q(uo)d qu(omo)docu(m)q(ue) aliq(ui)s p(re)sul ecclesie Laibacen(sis) p(re)fata infula, baculo pastorali et aliis clenodiis pontificalibus prefatis in eccle(s)ia Laibacen(s) p(ro) hono(r)e Dei et divi(n)o cultu p(er)agendo uti vellet q(uo)d tu(n)c pro usu hui(us)mod(i) p(re)fati p(re)positus, decan(us) et capitul(u)m debeant et teneant(ur) clenodia hui(us)mod(i) p(re)suli consigna(r)e et in(con)tinenti p(ost) expedic(i)o(nem) divi(n)o(rum) illa ad se et posse suu(m) r(e)cip(er)e et fidelit(er) (con)serva(r)e, r(e)pon(er)e et custodire in quibus (con)scias ip(s)o(rum) onerare volum(us) atq(ue) oneram(us) et insup(er) in facto hui(us)mod(i) r(e)nu(n)ciam(us) o(mn)ib(us) et sing(u)lis excep(c)i(o)nib(us) doli mali vis metus fraudis erroris^{m''''} iure et facti ignorantie excep(c)i(o)nib(us) iuris canonici et civilis privilegii indult(is) et (con)cessionibus impetrat(is) seu impetrandis quibus (con)tra p(re)missa ingruere v(e)l in spem dic(er)e, fac(er)e v(e)l venire possem(us), iuram(us) ec(i)am p(er) manus n(ost)re pectoris nostri imposic(i)oniq(ue), donac(i)oni, assignac(i)oni et t(rans)lac(i)oni sup(ra)dictas p(er) se v(e)l aliu(m) que(m)cu(m)q(ue) non volu(mus) in toto v(e)l in parte ullocumq(ue) t(em)p(or)e r(e)vocare s(et) eas ratas et gratas p(er)petuo h(abe)re et tene(re) et eis no(n) (con)tradic(er)e v(e)l facto quovismodo. In cuius rei testi(m)oniu(m) p(re)se)ntes l(itte)ras in forma publici instrumenti fieri et p(er) notarios publicos infrascriptos subscribi et publicari m(e)u(m)q(ue) sigilli pontificalis rotundi quo utim(ur) iussim(us) et fecim(us) appension(e) communiri. Dat(um) et act(um) Laibaci in aula n(ost)ra ep(iscop)ali anno Domini millesimo quadringentesimo octuagesimoquarto, indic(ti)on(e) s(e)c(un)da die v(er)o mart(is) sextadecima mens(is) marcii, pontificat(u) s(an)cti(ssimi) in Christo^{n''''} p(at)ris et domi(ni) n(ost)ri domi(ni) Sixti divi(n)a providen(cia) pape quarti, anno eiusdem tredecim)o p(re)se)ntibus ibidem hono(r)abilibus ac circu(m)spect(is) viris et domi(ni)s Nicolao Stregkh(e)l^{o''''}, plebano in Igg, Clemente vicc(ario)^{p''''} in Morewtsch, Iacobo Globitz(er), Gregorio Hussitz, eccl(es)ie Laibacen(sis) capellanis, Aquilegien(sis) et Laibacen(sis) dioc(esis) p(res)b(yte)ris, Caspate Crabato iudice, Stephano Gratz(er), Gregorio piliato(r)e^{q''''}, Mathia Tschermærch, civib(us) et consula(r)ib(us) Laibacen(sibus) testibus fidedignis ad p(re)missa(m) vocat(um) sp(eci)ali(ter) et rogat(um).

^{l''''}) A. ^{m''''}) *eritoris* A. ^{n''''}) *xpo* mit Kürzungsstrich A. ^{o''''}) Mit Kürzungsstrich über *hl* A. ^{p''''}) A. ^{q''''}) A.

(SN)^{r'''} Et^{s'''} Ego Andreas Rayuall, p(res)b(yte)r Laybacen(sis) dioc(esis), publicus sacra imperiali auct(oritat)e no(tar)ius quia sup(ra)dictis donac(i)oni, dotac(i)oni, assig(naci)oni, t(ra)nslac(i)oni, renu(n)ccia(cio)ni^{t'''} et iu(r)ame(n)to p(re)fac(i)oni om(n)ibusq(ue) aliis et sing(u)lis p(re)missis du(m) sic ut p(re)mittit(ur), agere(n)t(ur) et fi(er)ent una cu(m) p(re)no(m)i(n)atis testibus p(re)sentibu(s) interfui ea q(ue) o(mn)ia et sing(u)la p(re)missa sic fi(er)i, vidi et audivi. Ideoq(ue) hoc p(re)ns publicu(m) instrumentu(m) sup(ra)sc(ri)ptas donac(i)oni(s) li(tter)as in se (con)tine(n)tes ma(n)u alt(erius) (con)sc(ri)ptas, (con)fec(i) et man(u) mea p(ro)p(ri)a me subsc(ri)psi, publicavi et in hanc publica(m) forma(m) reddegi^{u'''} signoq(ue) et no(m)i(n)e meis solit(is) et (con)swet(is)^{v'''} una cu(m) sup(ra)d(i)cti d(o)m(ini) Sigismundi epi(scopi) sigilli pontificalis et rotundi appension(e) signavi et roboravi, rogat(us) et r(e)quisit(us) in fidem et testi(m)o(nium) om(nium) et sing(u)lorum) p(re)misso(rum).

(SN)^{w'''} Et^{x'''} Ego Petrus Iankchowitsch de Wyppacko, clericus Aquilegien(sis) diocesis, publicus sacra imperiali auct(oritat)e notari(us) quia suprascriptis donationi, dotationi, assignacioni, translationi, renu(n)cciacioni^{y'''} et iuramento prefationi omnibusq(ue) aliis et singulis premissis dum sic ut premit(t)it(ur), agerentur et fierent una cum prenominatis notario et testibus presens interfui eaq(ue) om(n)ia et singula premissa sic fieri, vidi et audivi. Ideoq(ue) hoc presens publicum instrumentum suprascriptas donationis literas^{z'''} in se continentes manu alterius fideliter conscriptas unacum^{a''''} prenomi(n)at(o) notario confeci manuq(ue) mea propria subscripsi, publicavi et in hanc publicam formam reddegi^{b''''} signoq(ue) et no(m)i(n)e meis solitis et conswet(is)^{c''''} unacum^{d''''} supradicti domini Sigismundi episcopi sigilli pontificalis et rotundi appension(e) signavi et roboravi, rogatus et requisitus in fidem et testimonium omnium et singulorum premissorum.

r''') Auf einer doppelten, nach innen geschweiften Treppe mit dem Namen des Notars (unten *Rayuall*, oben *Andreas*, im Freiraum rechts und links vom Namen ein liegendes *S*) erhebt sich über drei Wurzeln und einem Stamm, der links zwei Brüche bzw. rechts einen Bruch besitzt, eine Blüte, die sich aus drei Dreispitzen (die äußeren rautenförmig schraffiert) und ebenso vielen Dreipässen zusammensetzt, wobei der innerste Dreipaß noch vier Punkte trägt; Höhe des SN 6,7cm. s''') Vergrößert und verziert A. t''') A. u''') A. v''') A. w''') Auf einer dreifachen, nach innen geschweiften Treppe stehen unten die Anfangsbuchstaben des Notarsnamen in Versalien, *P*, *I*, rechts und links davon bzw. zwischen den Versalien je ein hochgestelltes Rautenzeichen. In der obersten Treppe fünf Punkte (1:3:2), darauf erhebt sich ein gestutzter Zweig mit zwei gestutzten Trieben und zwei trichterförmigen Auswüchsen auf der linken Seite, aus denen je ein nach oben ungebogener Wedel hervortritt sowie je einem gestutzten Zweig und Austrieb auf der rechten Seite; Höhe des SN 6,8cm. x''') Vergrößert und verziert A. y''') A. z''') A. a''') A. b''') A. c''') A. d''') A.

IRENA ŽMUC, GREGOR MODER

BAKALAVREATSKE TEZE IZ ZBIRK MESTNEGA MUZEJA LJUBLJANA

1. »ANIMA HOMINIS EST UNA, ET IMMORTALIS«¹

»Odkritje«

U muzeju včasih ponovno odkrijemo kakšen »pozabljen« muzejski predmet, kar je večinoma odvisno tudi od zanimanja kustosa, ki »upravlja« z gradivom. Škatlo na dnu omare, ki je preživela nekaj selitev iz skladišča v skladišče, je pri reviziji muzejskega gradiva vendarle opazilo še eno oko. Že na roko napisana nalepka na škatli je obetala – »Zgodovinski spomin«. Naslovu sledi navedba predmetov, ki so shranjeni v škatli. Med njimi tudi »Doktorske teze (2) Ljublj. liceja (svila)«. ² Kaj bi to lahko bilo? Ugotovili smo, da gre za redki muzealiji na Slovenskem. Tudi v evropskem okviru jih odkrivajo šele v zadnjih dveh desetletjih. Bakalavreatske teze, kot smo ju po daljšem premisleku poimenovali, so bile branjene v ljubljanskem liceju *Societas Jesu* leta 1741 in so povezane s tremi zanimivimi osebami – Jožefom Kappusom, Jurijem Šnideršičem in Žigo Antonom Jožefom Ursinijem grofom Blagayem. ³ Od kod sploh škatla? Brskanje po stari dokumentaciji je razkrilo, da je predmete podaril Mestnemu muzeju Ljubljana Viktor Steska.

Viktor Steska (1868–1946) je v Ljubljani leta 1891 končal študij bogoslovja. Služboval je – med drugim – kot kaplan v Kočevju in od leta 1896 do 1898 pri sv. Jakobu v Ljubljani, od 1899 do 1906 je bil škofijski tajnik in nato do 1918 ravnatelj. V letih od 1918 do 1926 je opravljal delo referenta za bogočastje pri pokrajinski vladi za Slovenijo. Njegova zanimanja so veljala umetnostni zgodovini, zgodovini, glasbi, zgodovini gledališča in leposlovju. Sodeloval je pri večini slovenskih zgodovinskih in umetnostnozgodovinskih glasil – Carnioli, Časopisu za zgodovino in narodopisje, Izvestjih muzejskega društva za Kranjsko, Katoliškem obzorniku, Slovenskem biografskem leksikonu, Ljubljanskem zvonu itn. ⁴ Luc Menaše ga imenuje monsignor in *slovenski Vasari*: Viktor Steska je zanj oče slovenske umetnostne in glasbene zgodovine. ⁵ Ni pa bil samo teoretik, pač pa tudi pronicljiv zbiralec materialnih preostankov.

Ohranil nam je raznovrstne predmete svoje zbirateljske strasti, m. dr. dvojezično ulično tablo iz italijanske okupacije, plakate, izdane po letu 1945, skice Codellijevega grba, fotografije otrok v šoli iz leta 1945 in pionirjev, ki so rušili italijanski bunker, zapisnik gledališča v Ljubljani iz leta 1868, plakat za postavitev spomenika kralju Petru I., umetniška dela, različne pečatnike itn. Tokrat želimo predstaviti teze iz jezuitskega liceja.

Jezuiti v Ljubljani

27. septembra 1540 je papež Pavel III. podpisal bulo »Regimini militantis Ecclesia«⁶ in katoliška cerkev je dobila Družbo Jezusovo, red, ki je od vsega začetka razdelil ljudi na dva tabo-

¹ Tako se glasi 49. teza.

² Mestni muzej Ljubljana. 510:LJU;0032879 in 0032880.

³ Priimka Kappus in Blagay avtorji pišejo različno (Khappus, Kapus; Blagaj, Blaggay, Wlagey ipd.), uporabljamo obliko najpogosteje zapisanih priimkov Kappus in Blagay.

⁴ *Slovenski biografski leksikon* (SBL) 11, Ljubljana 1971, 481–483.

⁵ Luc MENAŠE, *Svetovni biografski leksikon*, Ljubljana 1994, 918; Giorgio Vasari (1511–1574) je bil italijanski slikar, arhitekt in pisatelj. Pisal je o življenju in delu italijanskih umetnikov, v Italiji velja za »očeta umetnostne zgodovine«; *Leksikon Cankarjeve založbe*, Ljubljana 1988, 1103.

⁶ Gaetan BERNOVILLE, *Jezuiti*, Ljubljana 1940, 5.

ra: eni so v njih videli rešitelje pravega katolištva, drugi pa vojaško organiziran meniški red z generalom v Vatikanu, ki je v boju s protestantizmom ubranil edino zveličavno staro katoliško vero. Jezuiti so bili red, ki je tedaj vzgajal inteligenco in poleg dušno pastirskega poslanstva gojil učenost, kulturo, zlasti arhitekturo in glasbo ter govorjeno besedo.⁷ Kolegij se je imenoval nadvojvodski, saj je bil nadvojvoda Ferdinand, kasnejši nemški cesar Ferdinand II., njegov glavni ustanovitelj in podpornik,⁸ sam vzgojen pri jezuitih.⁹

Po dolgoletnih prizadevanjih škofov Urbana Textorja, Petra Seebacha in Janeza Tavčarja je papež Klemen VIII. končno v letu 1596 izdal bulo, s katero so tudi v Ljubljani ustanovili novi red. Škof Tavčar je pozdravil prihod prvih jezuitov v mesto, nato pa še v istem letu umrl.¹⁰

Pobudnik ustanovitve reda, španski vitez Ignacij de Loyola, je želel povrniti čast in slavo katoliški cerkvi. Ena od pglavitnih nalog jezuitov je bila vplivati »na oblikovanje ljudi in utrditi njihovo vero«,¹¹ ne samo redovnemu podmladku, ampak predvsem šolajoči se mladini. Cilj jim je bil formirati duhovno inteligenco. Razvijali so predvsem sekundarno šolstvo.¹² Morda je Ljubljanskemu Jezuitskemu kolegiju uveljavitev na Slovenskem olajšalo dejstvo, da je bil edina gimnazija na tedanjem slovenskem ozemlju, ki je omogočila študij na univerzi.¹³

Jezuiti so hitro dobili široko podporo med meščanstvom, pa tudi med protestantskim plemstvom. »Skoraj večina kranjskih plemiških rodbin, ... je v teku poldruega stoletja (1600 – 1750) posvetila kakega svojega sina družbi Jezusovi.«¹⁴ Nekateri plemiči in ugledni meščani so se tako povezali z jezuiti, da so želeli biti pokopani v cerkvi sv. Jakoba.¹⁵ Tudi iz teh odnosov so poleg rednih dotacij pritekala finančna sredstva za vzdrževanje samostana, cerkve in šole. Hkrati sta uspešna učna metoda in brezplačen pouk¹⁶ privabljala vedno nove učence, ki niso bili samo iz plemiških vrst. Revni dijaki z dežele so se preživljali s podporami dobrotnikov, s prepevanjem po hišah, pa tudi z beračenjem.¹⁷

Jezuiti veljajo za učitelje slovenske inteligence, še posebej so bili zaslužni za razvijanje govorjene besede,¹⁸ upodabljaljočo umetnost in arhitekturo in nenazadnje za duhovniško poslanstvo, saj je bila vzpostavitev katoliške vere ena glavnih nalog njihovega delovanja v deželah, kjer je hotel vladar odpraviti protestantizem.¹⁹ V Ljubljani je bilo šolsko poslopje sodobno zgrajeno s svetlimi prostori. Ali so jezuiti tudi v Ljubljani vpeljali novo vrednoto in so učence navajali na red in čistočo, predvsem čistočo bivalnih prostorov in obleke? Jezuiti so imeli tudi pravilnike o česanju (dvakrat na dan), menjavanju perila in so organizirali že pravo pralnico perila.²⁰ Menili

⁷ France M. DOLINAR, Vloga in pomen jezuitskega kolegija v slovenskem prostoru, V: Vincenc RAJŠP (ur.), *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1579–1773). Zbornik razprav*, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Ljubljana 1998, 9–13.

⁸ Josip GRUDEN, *Zgodovina slovenskega naroda*. Celje 1911, 857.

⁹ Walter POHL, Karl VOCELKA, Brigitte Vacha (ur.), *Habsburžani. Zgodovina evropske rodbine*, Ljubljana 1994, 195 ss.

¹⁰ Gruden (kot v op. 8), 802–804.

¹¹ Jože CIPERLE, Jezuitski učni program in njihovi študiji v Ljubljani, *Jezuiti*, Inštitut za zgodovino cerkve Teološke fakultete v Ljubljani. Provincialat slovenske Družbe Jezusove, Ljubljana 1992, 158.

¹² CIPERLE (kot v op. 11), 158.

¹³ CIPERLE (kot v op. 11), 160.

¹⁴ Anton KOBLAR, Dobrotniki nekdanjega ljubljanskega jezuitskega kolegija, *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, 10, Ljubljana 1900, 99

¹⁵ Lojze KOVAČIČ, Rektorji jezuitskega kolegija v Ljubljani (9. 8. 1597 – 29. 9. 1773), V: Vincenc RAJŠP, *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1579–1773). Zbornik razprav*, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Ljubljana 1998, 72.

¹⁶ CIPERLE (kot v op. 11), 162

¹⁷ GRUDEN (kot v op. 8), 856.

¹⁸ DOLINAR (kot v op. 7), 11.

¹⁹ Vincenc RAJŠP, Jezuiti in protestantizem na Slovenskem, v: Vincenc RAJŠP (ur.), *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1579–1773). Zbornik razprav*, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Ljubljana 1998, 1998, 271.

²⁰ Georges VIGARELLO, *Čisto in umazano. Telesna higiena od srednjega veka naprej*, Rdeča zbirka, Založba/*cf, Ljubljana 1999, 94–97

so, da je za študij nujna marljivost, po drugi strani pa je nujen tudi oddih, zato so enkrat na teden uvrstili na urnik *recreatio*.²¹

Ljubljanski kolegij je od ustanovitve leta 1597 do leta 1773, ko je papež Klemen XIV. red razpustil, opravil veliko poslanstvo v Ljubljani in na Slovenskem. V Ljubljani je leto dni po ukinitvi požar upepelil skoraj celo jezuitsko »četrtr« na Starem trgu.²²

Januarja 1597, ko so prišli prvi jezuiti v Ljubljano, so začeli razvijati gimnazijo in učni program, *ratio studiorum*.²³ Takoj so odprli nižjo stopnjo *studia inferiora*: dva osnovna razreda *infima* in *principia* – pouk latinščine in delno grščine, ki je trajal pet do šest let. Predmetnik so postopoma dopolnjevali. V letih 1597/98 so odprli prvi gramatikalni razred, v začetku šolskega leta 1604/05 so uvedli še razred retorike, s čimer je ljubljanski kolegij postal šestrazredna gimnazija. Sčasoma so vzpostavili tudi višje študije, *studia superiora*: od leta 1619/20 so poučevali kazuistiko (moralno teologijo), nekaj kasneje cerkveno pravo, temeljna in najbolj uporabna predmeta za vsakdanje delo. Od začetka 18. stoletja so uvedli še tri letnike filozofije (logika, fizika in matematika). Licej ni imel naslova univerze, saj je ljubljanski učni program pomenil skrajšan univerzitetni študij, ker niso predavali sholastične filozofije in razlage biblije s hebrejščino. Predmeti so bili predvideni, a nikoli predavani.²⁴ Kljub vsemu velja jezuitski kolegij za začetek visokega šolstva na Slovenskem. Razvoj je prekinila šolska reforma leta 1848.

Iz stopnje učnega programa smo izpeljali ime za naši muzealiji – bakalavreatske teze, kar je pomenilo, da je dal ljubljanski jezuitski kolegij najnižjo stopnjo akademske izobrazbe – bakalavreat.²⁵ Poleg ikonografskega dela, so na obeh muzealijah vključeni trije teksti – naslov, posvetilo in teze.

Naslov, prvi tekst, nam pove, da je svoja razmišljanja v nadvojvodskem jezuitskem kolegiju javno branil in obranil plemeniti, izobraženi in učeni Iosephus Kappus de Pichelstein Carniol.(us)²⁶ Kamnogoriški. Da je študent teze predstavil in ubranil 26. maja 1741, drugo uro popoldanskega pouka, izvemo iz zapisa v Jezuitskem dnevniku: *Fer. 2. Schola a meridie hora 3tia defensio ex universa Dni. Kappus in pripisa ob robu 26. Defensio 6ta*.²⁷ V šolskem letu 1740/41 je bila to šesta obramba tez.

Jožef Kappus pl. Pichelstein

Kdo je bil Jožef Kappus pl. Pichelstein? – V virih in literaturi avtorji omenjajo veliko število študentov s priimkom Kappus iz druge polovice 17. in 18. stoletja, ki so se šolali pri jezuitih (ne samo v Ljubljani) ali bili jezuiti, ki so poučevali v kolegiju: Andrej (1644–1678), Franc Saleški (1746–?), Janez Andrej, ki je bil profesor cerkvenega prava v Ljubljani in Gradcu (1648–1713), slavni misijonar Marko Anton (1657–1717),²⁸ Janez (*Joannes*) *visitor examinum*,²⁹ fizik Narcis, ki je svoje teze branil leta 1771, Marcus, ki je opravil javno skušnjo iz fizike o tekočinah na splošno leta 1771 in matematik Avguštin 1772.³⁰ V letih 1743 do 1745 in

²¹ CIPERLE (kot v op. 11), 170

²² Zgodovinski arhiv Ljubljana, Vladislav FABJANČIČ, *Knjiga ljubljanskih hiš in njih stanovalcev* I, Stari trg, čitalniški izvod.

²³ Učni program povzemam po GRUDEN (kot v op. 8), 856 sl.; CIPERLE (kot v op. 11), 173.

²⁴ CIPERLE (kot v op. 11), 174

²⁵ *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. I, A – H, Ljubljana 1980, 91.

²⁶ Slovenščina kot pogovorni jezik je bila označena pri patrih Slovincih s Kranjske s *Carniolus*, po Vincenc RAJŠP, Ukinitve jezuitskega reda na Slovenskem, Jezuiti, Inštitut za zgodovino cerkve Teološke fakultete v Ljubljani, Provincijalat slovenske province Družbe Jezusove, Ljubljana 1992, 256.

²⁷ Arhiv republike Slovenije (ARS), Catalogus Personarum et officinarum Coll. Lab. 1741, 1495.

²⁸ SBL 3, Ljubljana 1928, 426 sl.

²⁹ ARS, Historia annua Collegij Labacensis 1691, 511.

³⁰ Lojze ŠTRUBELJ, Ohranjene teze zaključnih izpitov v ljubljanskem kolegiju, v: Vincenc RAJŠP, *Jezuitski*

leta 1756 je bil pater Joachim Kappus *Prof. Spir. F.F. Conf: Dom: et convincte apud Ursul. oper.* V letu 1753 ga navajajo kot *P. Joachim. Kapp. Prof. Spir. Mon. Exam. Candin.*³¹

»Naš« Kappus med študenti ni omenjen. Najprej smo pomislili, da je avtor tez dr. Karel Jožef Kappus von Pichelstein, z vzdevkom *Exquisitus*, jurist, vicedomski tajnik in član akademije operozov.³² Ne vemo natančne letnice njegove smrti, avtor monografije o Kamni Gorici jo postavlja v leto 1723.³³ Tako *Exquisitus* po starosti ne bi mogel biti avtor tez, saj bi štel ob njihovi obrambi vsaj 73 let. Zanesljivo pa izvirata »naš« Jožef in Karel Jožef iz Kamne Gorice iz rodu fužinarja Janža Kappusa. Leopold I. je družino 1693 povzdignil v plemiški stan, v plemenite Pichlstaïne.³⁴ Po ohranjenem rodovniku Jožefu nismo mogli slediti.³⁵

Jožef Kappus ni bil jezuit, le izšolal se je na ljubljanskem liceju. Kasneje je živel v Ljubljani, saj ga najdemo kot lastnika hiše na Starem trgu 18 v letih od 1753 do 1784. Fabjančič ga omenja kot pravnika, *iur. utr. dr. Jožef Khappus* (doktor obojega prava). Je zgolj naključje, da je imel tudi *Exquisitus* hišo na Starem trgu 9? In še drugo naključje – kot lastnik hiše na Starem trgu 18 je bil v letih 1736 do 1771 naveden Žiga Anton Jožef Ursini grof Blagay (njegova je bila tudi druga hiše tik omenjene s hišno številko Florijanska ulica 1).³⁶

V naslovu je omenjen Kappusov profesor filozofije in predsednik komisije obravnavanega zagovora R. P. Georgius Schniderschiz.³⁷

Jurij Šnideršič,³⁸ če ga navajamo s slovenskim imenom (po Lukácsu *Schneidershiz*) se je rodil 28. marca 1699 v Dobrem polju (*Bonicampensis*). 27. oktobra 1718 je stopil na Dunaju v noviciat, od 1721 do 1723 je v Tirnavi (na Slovaškem) študiral filozofijo, leta 1724 pa v Ljubljani gramatiko. V letih 1725/27 je v Varaždinu že predaval gramatiko in retoriko ter vodil kongregacije. Od leta 1728 je v Gradcu tri leta študiral teologijo, bil je pomočnik ministra,³⁹ s študenti je utrjeval učenje cerkvenega prava, poučeval je v humanističnih razredih in vodil kongregacije. V letu 1736 je opravil v Celovcu zadnje redovne zaobljube, tam je do 1738 poučeval filozofijo in bil spovednik elizabetink⁴⁰. V tem času je opravil v Judenburgu duhovno leto. V letih 1739 do 1741 je bil v Ljubljani profesor filozofije in katehet. Leta 1742 je odšel v Benetke, kjer je bil kurat na galejah oz. pridigar med nemškimi delavci. Tam je 14. novembra istega leta tudi umrl.⁴¹

Pater Jurij Šnideršič se omenja kot profesor metafizike in katekizma v Ljubljani po naših virih že v letu 1738 (šolsko leto se je začelo novembra), ko je bil za rektorja kolegija imenovan R. P. Sigismund Liechtenberg. Šnideršič je hkrati opravljal še službo spovednika pri uršulinkah, *et facit conf. apud Ursul.* Filozofijo je na kolegiju poučeval do zaključka študijskega leta 1741. V študijskem letu 1742 je nastopil nov rektor Jezuitskega kolegija R. P. Wolfgang Valvasor in Šnideršiča ni bilo več v »profesorskem zboru«.⁴²

kolegij v Ljubljani (1597–1773). Zbornik razprav, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Ljubljana 1998, 95 s.

³¹ ARS, Diarium praefecturae scholarum, 1512, 1523, 1536, 1547b, 1683.

³² SBL 3, Ljubljana 1928, 427

³³ Marjan KUNEJ, *Kamna Gorica na nakovalu časa*, Gorenjski kraji in ljudje 9, Kranj 1994, 64: tudi tu je ob letnici smrti vprašaj.

³⁴ KUNEJ (kot v op. 33), 65.

³⁵ ARS, Zbirka rodovnikov 1075/122.

³⁶ FABJANČIČ (kot v op. 22), 373, 15, 54, 57.

³⁷ Da smo našli Šnideršiča, nam je veliko pomagal s svojim znanjem in literaturo gospod Lojze Kovačič, za kar se mu na tem mestu iskreno zahvaljujemo.

³⁸ Stöger ga navaja kot *Schniderschiz Georgius, Germanus, Labaci in Carniola natus*,..., Joannes Nep. STÖGER, *Collectionis Scriptorum ejusdem Societatis Universae Tomus Primus*, Viennae 1855, 318.

³⁹ Pri jezutih je minister rektorjev pomočnik, tudi subminister.

⁴⁰ Redovnice, ki delajo v bolnišnicah.

⁴¹ Ladislaus LUKÁCS S. I., *Catalogus Generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773)* Pars III, R – Z, Institutum Historicum, Romae 1988, 1490.

⁴² ARS, Diarium praefecturae scholarum 1736–1753, 1486b, 1474b, 1499b (pregled do konca leta 1753).

V srednji kartuši muzealije je posvetilo: Jožef Kappus je z globoko hvaležnostjo svoje delo posvetil svojemu dobrotniku in mecenu *Sigismundu Antoniu Iosephu Ursiniju grofu Blagayu*, komorniku svetega cesarstva in dežele katoliškega veličanstva Karla VI., p. m., in prisledniku deželnega in ograjnega sodišča vojvodine Kranjske.

Žiga Jožef Anton Ursini grof Blagay je bil po očetu potomec stare bosanske fevdalne rodbine Baboničev, ki jih omenjajo že v 10. stoletju. Družina si je v naslednjih stoletjih pridobila številna posestva na Hrvaškem in Kranjskem. Tudi po slovenski materi je izhajal iz slavne družine: Sibila Konstanca grofica Auersperg je bila hčerka Janeza Andreja grofa Auersperga in Ane Elizabete baronice Lamberg. Bila je druga žena kranjskega vicedoma Franca Adama Ursinija grofa Blagaya.⁴³

Žiga, ki ga rodovnik navaja kot Žiga Jožef Anton, v posvetilu pa sta drugi dve imeni zamenjani, je nasledil Weissenstein/Boštanj pri Žalni na Dolenjskem.⁴⁴ Umrli je leta 1755 v starosti 72 let. Poročen je bil dvakrat, prvič z M(arijo) Anno, hčerko grofa Otta Herbersteina z gradu Luknja (*zu Luegg*),⁴⁵ drugič pa s Susanno Caecilio baronico von Teuffenbach, ki je tako kot mož umrla na posestvu v visoki starosti 89 let.⁴⁶

V našem viru je ohranjen spomin na Žigo Jožefa Antona Ursinija grofa Blagaya kot na mecena znanosti. Narodni muzej v Ljubljani hrani tezo, »diplomo«, ki jo je Anton Ursini pl. Blagay zagovarjal v ljubljanskem kolegiju leta 1758.⁴⁷ Najverjetneje je to sin Žige Jožefa iz drugega zakona. Anton se je rodil v začetku tridesetih let 18. stoletja, tako da bi bil ob zagovoru star predvidoma od 23 do 25 let, kar bi bila ustrezna leta za zaključek šolanja na liceju. Omenimo še, da je bil Žiga Jožef Anton praded slavnega Riharda grofa Blagaya (1786–1858),⁴⁸ ki je dal ime blagajevemu volčinu ali kraljevi roži.⁴⁹

Sredi kartuše s posvetilom je natisnjen grb Žige Jožefa Antona grofa Blagaya. Grb je izpeljanka grbov, ki jih Valvasor omenja kot grb družine grofov Blagay kot deželnih upraviteljev, kranjskih vicedomov in družine, ki je v njegovem času imela posestva na Slovenskem.⁵⁰

2. »UNIO MATERIÆ ET FORMÆ EST ENTITAS MODALIS«⁵¹

Opredelelitev muzealije

ko mi je kolegica Irena Žmuc pred časom pokazala dva predmeta, ki ju je »našla« v depoju, se je najprej zastavilo vprašanje: kaj imava sploh pred seboj, kako se imenujeta? Po prvi analizi vsebine in po brskanju po ustrezni literaturi se je hitro pokazalo,

⁴³ ARS, Zbirka rodovnikov 1073/27; Anton KOBALAR, Dolničarjeva kronika, *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 11, Ljubljana 1901, 25; dvorni kancler Würzburg je umestil Franca Adama Ursinija grofa Blagaya za deželnega vicedoma 21. 5. 1674.

⁴⁴ Majda SMOLE, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, Ljubljana 1982, 96; Janez JAKIČ, Vsi slovenski gradovi, Ljubljana 1997, 63.

⁴⁵ SMOLE (kot v op. 44), 272; JAKIČ (kot v op. 44), 197; grad Luknja pri vasi Prečna pri Novem mestu je prišel v 17. stoletju začasno v last družine Herberstein.

⁴⁶ ARS, Zbirka rodovnikov 1073/27.

⁴⁷ Milena URŠIČ, *Jožef Kalasanc Erberg in njegov poskus osnutka za literarno zgodovino Kranjske*, Ljubljana 1975, 83. Pod št. 8 in 9 sta navedena portreta cesarja Karla VI. in cesarice Eleonore za Karla Rodheja.

⁴⁸ SBL 13, Ljubljana 1982, 305.

⁴⁹ Davorin VUGA, *Heraldica aristocratica terrarum Slovenicarum. Plemiško grboslovje slovenskih dežel*, Tomus II/Drugi del, tipkopis, 5.

⁵⁰ Johann Weichard Fhr von VALVASOR, *Opus Insignium Armorumque*, SAZU, Ljubljana 1994, 47, 57, 95, desni grb; Božo OTOREPEČ, Valvasorjeva grbovna knjiga. Študije, VALVASOR, Johann Weichard, Fhr von, *Opus Insignium Armorumque*, SAZU, Ljubljana 1993, 31, s.

⁵¹ Tako se glasi 28. teza.

da gre za nekakšno »diplomo« iz študija filozofije in da je v slovenščini o takih tiskih doslej pisala samo dr. Ana Lavrič v zvezi z likovno opremo jezuitskega kolegija.⁵²

Prva strokovna besedila o teh delih v tujih jezikih, predvsem z nemškega jezikovnega območja, so bila sicer napisana že na prelomu med 19. in 20. stoletjem,⁵³ glavna strokovnih obdelav pa se je zgostila šele v zadnjih dveh desetletjih prejšnjega stoletja. Gre torej za nekakšen *novum*, za kulturnozgodovinsko in umetnostnozgodovinsko gradivo, katerega zanimivost in pomembnost so odkrili šele pred kratkim. Pravi razcvet razstav in objav je doživelo predvsem v srednji Evropi, od Avstrije in Nemčije do severne Italije. Ključni avtorji, ki so vzpostavili strokovni aparat in opredelili kulturnozgodovinski okvir, so bili W. Seitz, S. Appuhn–Radke in G. M. Lechner.⁵⁴

Koliko podobnih grafik se je ohranilo pri nas? Po mojem védenju poleg dveh v Mestnem muzeju Ljubljana še dvanajst v Narodnem muzeju⁵⁵ in ena v Slovenskem arhivu Družbe Jezusove. Neznano kje so grafike iz nekdanje Erbergove zbirke v graščini Dol.⁵⁶ Šele na podlagi primerjalne analize večjega števila primerkov bi lahko utemeljeneje govorili o bodisi sorodnostih ali posebnostih »našega« gradiva v primerjavi s tujimi zbirkami. Pričujoče besedilo je zato le uvodna predstavitev zgolj dveh predmetov iz depoja Mestnega muzeja Ljubljana.

Za začetek nekaj splošnih misli. Najprej o terminologiji: kakšno poimenovanje sploh izbrati? V popisu omenjene Erbergove zbirke je bil zapisan izraz *Thesensbilder*.⁵⁷ Na ovitku, v katerem sta bila predmeta najdena v depoju, je tisti, ki ju je tja shranil, napisal *doktorske teze*. V literaturi z nemškega jezikovnega področja⁵⁸ je kot strokovni termin največkrat uporabljen izraz *Thesenblatt* (*Thesenblätter*), pa tudi (včasih bolj kot dopolnilo ali pojasnilo) *Magisterzettel*, *Thesentafel*, *Promotionsblatt* ali *Dissertationsblatt* in *Thesenankündigung*. Zaradi prvosti nemških objav so tudi v italijanščini prevzeli izraz *Thesenblatt* in dodali svojega: *i fogli di tesi* ali kar *tesi* in (opisno) *stampe barocche con le Tesi*.⁵⁹ Angleški izraz naj bi bil *thesis leaves*, francoski pa *les thèses à image*.⁶⁰ V zadregi je bila tudi Lavričeva. Uporabila je dva izraza, in sicer *teza* (*teze*) in »diploma«.⁶¹

Zvečine sta torej uporabljeni dve prvini: teza v pomenu (magistrska, doktorska) disertacija in (grafični) list. V takem okviru sem zato tudi iskal mogoče rešitve. Med petnajstimi pregledanimi tiski se poleg izraza *theses* največkrat pokaže še *assertiones*, po enkrat pa *conclusiones* in *theoremata*. Izognil sem se izrazu diploma, čeprav se mi je sicer zdel vsebinsko ustrezen, vendar po eni strani presplošen, po drugi pa prezaseden. Po italijanskem zgledu se je ponudil izraz *grafični list s tezami*, saj ustreza tako po vsebini kot tudi po uporabljeni tehniki oziroma materialu. Zdel pa se mi je preveč opisen in zato kot strokovni izraz preneroden. Krajša različica bi bila lahko *tiskana teza* (ali v množinski obliki *tiskane teze*). Dobra plat se mi je zdela kratkost in slovnična prožnost izraza, slaba pa, da lahko deloma zavaja, češ da gre za natisnjeno besedilo

⁵² Ana LAVRIČ, Likovna oprema ljubljanskega jezuitskega kolegija. Ob 400. obletnici ustanovitve jezuitskega kolegija v Ljubljani, *Acta historiae artis Slovenica* 2, 1997, 77–96. Za nesebično pomoč in prve koristne napotke se ji iskreno zahvaljujem.

⁵³ Prim. seznam literature v: Werner TELESKO, *Thesenblätter österreichischer Universitäten*, Salzburg 1996, 24–25, op. 1.

⁵⁴ Sibylle APPUHN–RADTKE, *Visuelle Medien im Dienst der Gesellschaft Jesu. Johann Christoph Storer (1620–1671) als Maler der Katholischen Reform*, Regensburg 2000.

⁵⁵ Prim. seznam literature v: TELESKO (kot v op. 52), 33–60.

⁵⁶ Za strokovno pomoč se zahvaljujem kolegici Blaženki First.

⁵⁷ LAVRIČ (kot v op. 52), 81, op. 34. Uršičeva jih je naštel 29 (Milena URŠIČ, *Jožef Kalasanc Erberg in njegov poskus osnutka za literarno zgodovino Kranjske*, Ljubljana 1975, 147–148). Vsaj eno med njimi hrani danes Narodni muzej.

⁵⁸ URŠIČ (kot v op. 55), 147.

⁵⁹ Prim. seznam literature v: TELESKO (kot v op. 52), 33–60.

⁶⁰ Maddalena Malni PASCOLETTI, *Ex universa philosophia. Stampe barocche con le Tesi dei Gesuiti di Gorizia. Catalogo della mostra*, Monfalcone 1992.

⁶¹ Navedeno po: PASCOLETTI (kot v op. 58), 54, op. 1.

⁶² LAVRIČ (kot v op. 51), 81–82, 86.

doktorske disertacije. Bi bil zato primernejši izraz *grafična teza* ali *grafične teze*? Po daljšem omahovanju sem nazadnje izbral izraz *bakalavreatske teze*. Vsebinsko ustreza dejanskemu stanju v našem primeru (zagovarjal jih je kandidat, ki je po končanem liceju opravil še triletni študij filozofije), s svojo drugo polovico pa ohranja navezavo na sorodno tuje gradivo; izraz *teza* (*teze*) je tako lahko skupno ime ne glede na šolsko (postlicejsko, univerzitetno) stopnjo.

Lastnosti

Skupne lastnosti, na katere naletimo pri vseh tovrstnih izdelkih:

Tehnika in format. Vselej gre za bakrorez ali mezzotinto, ki so ju odtisnili na papir ali na svilo. Na listih so zvečine signirani tako risar (inventor, *inv.*, se pravi *invenit*, ali *delin.*, *delineavit*) kot bakrorezec (*sc.* ali *sculps.*, se pravi *sculpsit*) in tiskar ali založnik (*exc.* ali *excud.*, se pravi *excudit*); po navadi sta dodana kraj tiskarne in letnica tiska. Format je običajno pokončen, redko kvadratast ali ležeč, včasih manjši, največkrat pa sorazmerno velik.

Značilna dvodelna kompozicija. Največji del prostora zavzema upodobitev z največkrat alegorično snovjo (velikokrat povezano s tem ali z onim svetnikom) in pogosto s spremljajočimi prizori, ki dopolnjujejo vsebino. Ne tako redko je upodobljen portret, največkrat vladarja, prav tako z dopolnjujočimi prizori. Upodobitev pojasnjujejo napisi na napisnih trakovih.

Kartuše. Na spodnji četrtini ali petini grafičnega lista so po navadi tri kartuše ali podobno oblikovana polja, v katerih so bolj ali manj standardno navedeni naslednji podatki:

- ime in kraj šole (univerze, liceja) in datum zagovora; ime kandidata, ki je zagovarjal (branil) teze; ime profesorja, ki je predsedoval zagovoru,
- posvetilo (dedikacija) kandidatovemu patronu, mentorju ali mecenu,
- izvleček iz kandidatovih tez.

Kakšen je bil namen grafičnih listov? Najprej so bili zagotovo namenjeni obvestilu o predvidenem zagovoru in vabilu nanj. Izobesili so jih pred dvorano, v kateri je potekala javna razprava. Med zagovorom so viseli v dvorani in so bili nekakšna iztočnica za slavnostno zasedanje, ki so se ga udeležili tudi predstavniki posvetnih oblasti, kandidatov patron in njegova družina. Po uspešnem zagovoru so jih shranili v šolskem arhivu (in jih včasih razrezali in ohranili samo spodnji del s tezami in z relevantnimi podatki⁶²), kandidat pa jih je shranil kot dokazilo o doseženi izobrazbi in jih razdelil patronu in družini v spomin.

Na podlagi povedanega in uporabljene tiskarske tehnike lahko sklepamo, da je bil posamezen list najbrž natisnjen v več izvodih. Spričo razvitosti, razširjenosti in dolgoživosti jezuitskega šolstva se obenem vsiljuje tudi sklep, da je bilo takih »diplom« najbrž veliko. In vendar se jih je ohranilo sorazmerno malo, tudi na avstrijskem in nemškem ozemlju, in le nekaj redkih pri nas. Jih bomo »našli« še v kakšnem muzejskem depozju?

Večina doslej znanih tez s srednjeevropskega prostora izvira iz 17. in 18. stoletja. Ker so neposredno povezane največkrat z jezuitskimi šolskimi ustanovami, jih lahko na končni strani sorazmerno zanesljivo zamejimo s širšo letnico razpustitve Jezusove družbe (leta 1773). Kar zadeva začetek, naj bi prvi primerki – sicer še ne v povsem razviti obliki – izvirali iz sredine 16. stoletja. Kakor koli že, zagotovo so bili povezani z ustanovitvijo jezuitske šole v posameznem mestu; ljubljanski jezuitski kolegij je bil ustanovljen leta 1597. Kar zadeva njihovo obliko, se je prvim natisnjenim »faktografskim« podatkom verjetno najprej pridružil likovni okras v obliki vinjete ali frontispisa (taki so štirje listi v Narodnem muzeju). Pozneje se je okras razširil in se proti koncu 17. stoletja razbohotil v alegorično upodobitev, povezano z jezuitskim imaginarijem. Osemnajsto stoletje je bilo kvantitativni vrhunec, vendar zato tudi na račun kvalitete. Včasih že šablonsko ponavljanje je W. Seitz poimenoval kar »konfekcija«.⁶³

⁶² PASCOLETTI (kot v op. 58), 19.

⁶³ Navedeno po: TELESKO (kot v op. 52), 1996, 9.

V kulturnozgodovinskem smislu je zanimivo, da teze dolgo niso zbujale posebne pozornosti. Ko je popisna komisija popisala imetje ljubljanskega jezuitskega kolegija po zaprtju leta 1773, jim ni pripisala nobene vrednosti.⁶⁴ O nezanimanju priča tudi dolgi »molk« umetnostnih zgodovinarjev in drugih strokovnjakov. Zanimive so postale šele pred kratkim, v zadnjih dveh desetletjih. Priznali so jim estetsko, umetniško vrednost in zapleteno ikonografsko bogastvo. Obenem so s paletto nastopajočih osebnosti in zapisanih filozofskih tez neprecenljiv vir za preučevanje kulturne zgodovine.

Teze z upodobitvijo Marije

Na zgornji polovici je v nepravilnem krogu, ki ga omejujeta zgoraj napisni trak in spodaj tanek polmesec, upodobljena Marija. Vidna je do pasu, desno ramo ima zasukano naprej, lase ima spete na zatilju, po rami in hrbtu ji valovijo dolgi kodri. Z levico si privija k prsim tanko tuniko, v desnici drži s palcem in kazalcem steblo lilije. Čez levo ramo ima ogrnjeno ogrinjalo. Pogled ima obrnjen navzgor, h golobu na napisnem traku in s prstanom v kljunu. Iz kljuna se k Marijini glavi zliva snop žarkov. Za Marijino glavo je delno vidno sonce z dvema očesoma, njegovi žarki se v obstretu širijo na vse strani. V ozadju je razporejenih dvanajst zvezd. Pod luninim krajcem z obrazom v profilu sta glavic angelčkov s krilci.

Na srednjem polju je upodobljen vojaški prizor. Na sredini je jezdec na dirjajočem konju, na ščitu je Marijin monogram. Na levi in na desni je pripravljena vojska, spredaj konjeniki, zadaj pešci. Vojaki so v rimskih oblačilih, v popolni bojni opravi. V ozadju je vojaški tabor s šotori. Prizor razgibavajo legijska znamenja z napisom SPQR (*Senatus Populusque Romanus*).

Po najnižjem polju so razmetani kosi orožja in vojaške opreme, top, topovska krogla, oven, sulice, boben in tako naprej. V sredini je lev, v gobcu drži okovan ščit z napisom in grbom. Na levi in desni sta diagonalno zasukana vojaška »prapora« iz težkega blaga z napisom.

Zdi se, da so se v zapleteni marijanski ikonografiji zlili trije tipi Brezmadežne, starejši tip Marije kot Apokaliptične žene, deloma tip *Tota pulchra* in mlajši, baročni tip Neveste svetega Duha.⁶⁵ Marija drži v rokah lilijo, simbol brezmadežne čistosti. Napis jo povezuje z ženo iz Apokalipse (Raz 12, 1): »žena, ogrnjena s soncem, in luna pod njenimi nogami, na njeni glavi pa venec dvanajstih zvezd«. ⁶⁶ Druga dva napisa (brez napisnega traku) jo povezujeta z nevesto iz Visoke pesmi (Vp 6, 10): »čista kakor sonce« in »ljubka kakor Jeruzalem«. Besedilo se nadaljuje na traku ob levji glavi (Vp 6, 4 in 10): »strašna kakor vojska v zastavah«. Kot Nevesto svetega Duha, ikonografski tip, ki je izšel iz Oznanjenja in še zlasti iz *Annunziate* (»Oznanjenje«),⁶⁷ jo opredelujeta predvsem čutna drža in zamaknjen pogled k svetemu Duhu s prstanom v kljunu nad njo. Napis čisto na vrhu (Žal 2, 13: »s čim naj te vzporejam, čemu prispodobim, hči jeruzalemska«) govori o zlitju Apokaliptične žene z Žalostno Materjo Božjo.⁶⁸

Teze z upodobitvijo Jožefa

V zgornji polovici je pod dvema vzvalovljenima napisnima trakovima upodobljen Jožef do pasu. Pogled ima povešen navzdol, z desnico si privija k prsim ozelenelo in razcvetelo palico,

⁶⁴ LAVRIČ (kot v op. 51), 81.

⁶⁵ France STELĚ, *Slovenske Marije*, Celje 1940; Lev MENAŠE, *Marija v slovenski umetnosti. Ikonologija slovenske marijanske umetnosti od začetkov do prve svetovne vojne*, Celje 1994, predvsem 79 in naprej, 255–256 in passim.

⁶⁶ Svetopisemski citati po: *Sveto pismo stare in nove zaveze. Ekumenska izdaja*, Svetopisemska družba Slovenije, Ljubljana 1974 (ponatis 1995).

⁶⁷ MENAŠE (kot v op. 64), 255, 256.

⁶⁸ Prim.: MENAŠE (kot v op. 64), 168.

*Bakalavreatske teze
Jožefa Kappusa z
upodobitvijo Marije,
1741, Mestni muzej
Ljubljana*

v desnici drži lilijo. Levo in desno od njegove glave sta upodobljena sonce in lunin krajec, v ozadju pa enajst zvezd. Levo nad njim je sveti Duh v obliki goloba, iz kljuna se zлива snop žarkov k Jožefovim prsim.

Pod Jožefom so med dvema angelskima glavicama razloženi kosi mizarskega in tesarskega orodja (tesarski sekiri, kladivo, oblič, kozica s čopičem za kuhanje kleja, spona, rašpa, mizar-ska žaga, oblanci).

V pasu pod orodjem je med dvema žitnima snopoma upodobljena kmečka pokrajina, raz-tezajoča se proti ozadju. Na sredini je več žitnih snopov, srednji stoji pokonci, drugi v krogu okoli njega so povešeni proti njemu. Na levi in desni kmetje spravljajo povezane snope na voz z dvema vpreženima voloma.

Na spodnjem pasu so za napise predvidene tri površine: leva je v obliki jajčastega »ka-mna«, srednja v obliki srpov s prekrižanima ročajema in stikajočima se konicama rezila,

desna v obliki sita za moko. Med listi, cvetovi in žitnima klasoma so lesen pladenj in nož na režnju kruha.

Tudi pri Jožefu sta se povezala dva ikonografska tipa, Marijin deviški ženin, zavetnik tesarjev in mizarjev, in biblijski »egiptovski« Jožef, sin Jakoba in Rahele. Atribut prvega sta ozelenela palica s cvetovi, lilija deviškosti in čistosti ter tesarsko in mizarsko orodje. Drugi prizori v povezavi z napisi pripovedujejo o starozaveznem Jožefu. Z njegovimi sanjami so povezani sonce, luna in zvezde (»sonce, luna in enajst zvezd se mi je priklanjal«, 1 Mz 37, 9). Sanjalo se mu je tudi: »vezali smo snope sredi polja in [...] moj snop se je vzdignil in stal in [...] snopi [njegovih bratov] so se postavili naokrog in se [mu] priklanjali«, 1 Mz 37, 7). Pozneje, ko so ga bratje prodali v Egipt in je bil tam »povišan«, so se mu sanje uresničile: žito je rodilo v »obilju« in ga je dal shraniti za »sedem let lakote« (vsi navedki: 1 Mz *passim*). Napis na najvišjem traku je povzet po Sirahovi knjigi (Sir 49, 14 in 15).

Obe bakalavretski tezi sta bili natisnjeni v Augsburgu. Risbo je izdelal Gottfried Bernhard Goetz⁶⁹ ali tudi Götz⁷⁰ ali Göz⁷¹ (1708, Velehrad na Moravskem – 1774, Augsburg). Bil je slikar, freskant, miniaturist in bakrorezec in naj bi bil Bergmüllerjev učenec. Z bratoma Klauber je ustanovil tiskarno/založbo Goetz & Klauber, vendar je kmalu odšel na svoje. Karel VII. mu je podelil naslov dvornega slikarja in bakrorezca. Bil je vodilni predstavnik augsburškega rokokoja. Njegove grafične serije so bile znane tudi v Sloveniji.⁷²

Tezi je nastanila tiskarna/založba bratov Klauber. Leta 1740 sta jo z Goetzm ustanovila Joseph Sebastian Klauber (1700, Augsburg – 1768, prav tam) in Johann Baptist Klauber (1712, Augsburg – po 1787).⁷³ Po Goetzovem odhodu se je preimenovala v J. und J. Klauber ali Fratres Klauber Catholici. Kot pove že ime (»katoliška«), je bila specializirana za najrazličnejše tiske (od stenskih koledarjev do podob svetnikov in božjepotnih podob) z nabožno vsebino. Tiski so bili razširjeni tudi v Sloveniji. Podobo blejske Matere Božje hranijo v semeniški knjižnici.⁷⁴ Kakšnih dvajset božjepotnih podob je obdelala Maja Lozar Štamcar.⁷⁵

Augsburg je bil v tistem času središče delavnic, ki so se specializirale za tiske z nabožno vsebino. Madžarski študentje na Dunaju so svoje teze tiskali največ pri Kilianu.⁷⁶ Študentje goriškega jezuitskega kolegija so si po navadi izbrali družinski tiskarni Heiss (Heüss) in Herz.⁷⁷ Na salzburški razstavi grafičnih tez z avstrijskih univerz jih je bilo največ tiskanih pri

⁶⁹ Ulrich THIEME – Felix BECKER, *Allgemeines Lexicon der bildenden Künstler von der Antike bis zu Gegenwart*, 14, Leipzig 1999, 319, 320.

⁷⁰ TELESKO (kot v op. 52), 62, 123.

⁷¹ Tako je signiran na tezah.

⁷² Prim.: MENAŠE (kot v op. 64), 258, 259.

⁷³ THIEME – BECKER, 20 (kot v op. 68), 411, 412.

⁷⁴ Objavljena je v: MENAŠE (kot v op. 64), reprodukcija št. 193, s. p.

⁷⁵ Maja LOZAR ŠTAMCAR, Prispevek k preučevanju božjepotnih grafičnih podob v 18. stoletju na Slovenskem, *Zbornik za umetnostno zgodovino* (Ljubljana), n. v. 26/1990, 74; eadem, Božjepotne grafične podobe v drugi polovici 18. stoletja na Slovenskem, v: Jasna HORVAT (ur.), *Slovenci v letu 1789*, Narodni muzej, Ljubljana 1989, 121–126.

⁷⁶ Géza GALAVICS, Thesenblätter ungarischer Studenten in Wien im 17. Jahrhundert. Künstlerische und pädagogische Strategien, v: Herbert KRANER – Werner TELESKO, *Die Jesuiten in Wien*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Dunaj 2003, 127, 128. Izmed 21 objavljenih grafičnih tez še iz 17. stoletja jih je največ, 9, natisnila družinska tiskarna Kilian.

⁷⁷ PASCOLETTI (kot v op. 58). Izmed 21 razstavljenih grafičnih tez jih je bilo 14 natisnjenih pri Heissu in 4 pri Herzu.

*Bakalavreatske teze
Jožefa Kapussa z
upodobitvijo Jožefa,
1741, Mestni muzej
Ljubljana*

Winklerju in Herzu.⁷⁸ V zbirki v muzeju v Linzu sta največ tez natisnili tiskarni Klauber in Winkler.⁷⁹ Na bamberški univerzi je bila najbolj priljubljena tiskarna Klauber.⁸⁰

Jožef Kappus si je potemtakem (sam ali po nasvetu okolice) izbral sicer šele pred kratkim ustanovljeno tiskarno, vendar je imel pri izbiri srečno roko, saj je tiskarna hitro zaslovela po

⁷⁸ TELESKO (kot v op. 52), 1996. Izmed 32 razstavljenih grafičnih tez jih je bilo po 5 tiskanih pri Winklerju oz. Herzu.

⁷⁹ Werner TELESKO, *Barocke Thesenblätter*, Linz 1994. Izmed 18 jih je bilo 6 natisnjenih pri Klauberju in 5 pri Winklerju.

⁸⁰ Bernhard SCHEMMEL, *Die Graphischen Thesenblätter der Bamberger Akademie/Universität*, v: Franz MACHILEK (ur.), *Haus der Weisheit. Von der Academia Ottoniana zur Otto-Friedrich-Universität Bamberg*, Universitäts-Verlag, Bamberg 1998, 365. Z izjemo enega samega lista so bili vsi drugi natisnjeni v Augsburgu, med njimi več kot polovica (31) pri Klauberju.

*Bakalavreatske teze
Jožefa Kappusa z upo-
dobitvijo Marije, 1741,
Mestni muzej Ljubljana
(detajl)*

tovrstnih izdelkih. Za podlago pa si ni izbral papirja, ampak zlato svilo. In izdelati si je dal dve diplomi, z enakim besedilom (vendar vsakič izrezanim na novo) in vsakič z drugačno osrednjo likovno upodobitvijo. Zakaj? Zasedil sem samo še en tak primer, in sicer v Erbergovi zbirki.⁸¹ Morda jih v šolskih arhivih, kjer so teze shranili bolj zaradi na njih zapisanih podatkov kot zaradi likovne upodobitve, niso ohranili? Si je Kappus želel posebej ohraniti spomin na pomembno dejanje v svojem življenju?

Zanimivo je tudi vprašanje, zakaj si je izbral natanko tako alegorično upodobitev, kot si jo je. Marija in Jožef sta bila pri jezuitih zelo priljubljena.⁸² Po svetem Jožefu je Kappus dobil krstno ime. Oba je zaznamovala čistost, deviškost. Za hipotezo, da se je mogoče pridružil bratovščini, v seznamih članov Družbe Jezusove⁸³ nisem našel potrditve.

⁸¹ URŠIČ (kot v op. 47), 147. Pod št. 8 in 9 sta navedena portreta cesarja Karla VI. in cesarice Eleonore za Karla Rodheja.

⁸² Ana LAVRIČ, Obnovitvena in opleševalna dela pri seminarju, gimnaziji in pristavi ljubljanskih jezuitov v 18. stoletju, v: Vincenc RAJŠP (ur.), *Jezujski kolegij v Ljubljani (1597–1773). Zbornik razprav*, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Provinciat slovenske province Družbe Jezusove, Inštitut za zgodovino Cerkev Teološke fakultete, Ljubljana 1998, passim.

⁸³ LUKÁCS (kot v op. 41).

OBJAVA: 1. MARIJA

Bakrorez na zlati svili⁸⁴.

Višina: 137,5 cm, širina: 85,4 cm.

Velikost odtisa: višina 125 cm, širina 76 cm.

Število plošč: 2

Stanje: dobro, več manjših in dve večji luknjici (cca 1 cm); svila iz dveh delov, zlepljena na spodnji četrtini.

Signatura: (spodaj na levi) Godef. Bern. Göz inv. et. del.

(spodaj na desni) Ios. et. Ioa. Klauber excud. A. V.

Avtor risbe: Gottfried Bernhard Götz.

Grafična delavnica in tiskarna: Johann Sebastian Klauber, Johann Baptist Klauber.

Kraj in datum zagovora: Ljubljana, Jezuitski licej, maj 1741.

Branilec (*propugnans*): Jožef Kappus de Pichlstein.Presedujoči (*praeside*): Jurij Šnideršič.Mecen in patron (*Dominus Mæcenatus ac patronus*): Sigismund Anton Jožef Ursini.

Hramba: Mestni muzej Ljubljana, Ljubljana, inv. št. 510:LJU;0032879.

Napisi:⁸⁵ (na vrhnjem napisnem traku) CUI COMPARABO TE, VEL CUI ASSIMILABO TE FILIA IERUSALEM: THR.

(na napisnem traku pod njim) IN CAPITO EIUS CORONA STELLARUM DUODECIM. AP. 12.

(nad soncem in nadaljevanje na luninem krajcu) ELECTA UT PULCHRA [...]

(na napisnem traku ob levji glavi) TERRIBILIS UT. CANT. 6.

(na »zastavi« na drogu v levem spodnjem kotu) THESES/ EX UNIVERSA PHILOSOPHIA./ Quas/ In Archi– Ducali Societatis IESU/ Lycæo Labaci/ Anno Domini MDCCXXLI./ Mense Majo/ publicè propugnandas suscepit/ Prænobilis, Eruditus, ac Perdoctus Dominus/ Iosephus Kappus de Pichlstein Carniolus Steinpichlens:/ Præsides/ R. P. Georgio Schniderschiz/ è Societate IESU/ Philosophiæ Professore.⁸⁶

(na ščitu v levjem žrelu) Ilustrissimo Domino Domino/ SIGISMUNDO ANTONIO IOSEPHO/ URSINI/ Comiti ac Blaggaii/ Domino in Weisseinstein,/ Sacræ Cæsareæ Regiæque/ Catholicæ Majestatis/ Caroli VI. p. m. Camerario,/ atque incliiti ducatus Carniolix/ Iudiciorum provincialium/ et prætorialium assessori,/ Domino, Domino Mecænati,/ ac patrono suo gratiosissimo/ philosophiam suam universam,/ seque totum dedicat./ Clientum infimus/ Iosephus Kappus de Pichlstein.⁸⁷

(na »zastavi« na drogu v desnem spodnjem kotu) 1. Logica mentalis et Vocalis. 2. est purè practica. 3. ejus objectum attributionis, sermo logicè rectus. 4. utraque est medium perutile ad alias scientias. 5. Dubium verò Cartesii impedimentum. 6. Universale logicum manet in actuali prædicatione. 7. hæc nequit de vera transire in falsam. 8. Veritas est semi–extrinseca. 9. Datur determinata de futuris contingentibus. 10. Intellectus solum in evidentibus necessitatur. 11. Scientia et opinio componi non possunt. 12. Ens [præscindita?] differentiis. 13. Hujus essentia et existentia non distinguuntur. 14. Distinctio habetur per duo. 15. repugnat Scotistica. 16. Thomistica. 17. et præcisio objectiva. 18. Relatio etiam constituitur per terminum. 19. Prin-

⁸⁴ Mikroskopsko analizo je opravila kolegica Mojca Ferle.

⁸⁵ Pri prepisu je pomagala študentka Vesna Lotrič.

⁸⁶ Prevod: Teze iz splošne filozofije, ki jih je javno branil in ubranil v nadvojvodskem liceju Družbe Jezusove v Ljubljani, v letu gospodovem 1741, meseca maja, plemeniti, izobraženi in učeni gospod Jožef Kappus de Pichlstein. Carniol. Kamnogoriški. Predsedoval R. P. Jurij Šnideršič, iz Družbe Jezusove, profesor filozofije; prevedla Irena Žmuc.

⁸⁷ Prevod: Presvetlemu gospodu, gospodu Žigi Antonu Jožefu Ursiniju grofu Blagayu, gospodu na Boštanju, komorniku svetega cesarstva in dežele katoliškega veličanstva Karla VI., p. m., in prisledniku deželnega in ograjnega sodišča slavne vojvodine Kranjske, svojemu gospodu, mecenu in zaščitniku posveča svoje delo in sebe. Najponižnejši varovanec Jožef Kappus de Pichlstein; prevedla Irena Žmuc; za pomoč se zahvaljujem dr. Emi Umek..

cipia corporis naturalis non sunt atomi Gassendi. 20. nec elementa Cartesii. 21. sed materia et forma Peripatetica. 22. materia immaterialis non existit per existentiam formæ. 23. potest simpliciter carere omnibus formis. 24. appetit omnes æqualiter. 25. Forma non est archæus. 26. potest unica informare duas materias. 27. et duplex recipi in una materia. 28. Unio materiæ et formæ est entitas modalis. 29. Causa, etiam increata, [essealtr ?] respicit effectus possibles. 30. repugnat mutua causalitas. 31. Productio sui ipsius. 32. duplex actio totalis. 33. non vero actio in distans. 34. producere substantiam est solius substantiæ. 35. et creare solius Dei. 36. hic ad omnes effectus immediatè concurrat non prædeterminat physicae. 37. Res replicata non potest plus. 38. Infinitum Categoricalum Datur in et pro statu quidditativo ac possibili creaturarum. 39. Pro existentiali repugnat. 40. Continuum componitur ex partibus formaliter indivisibilibus, et virtualiter divisibilibus. 41. mundus non potuit esse ab æterno. 42. terra stat; sol movetur. 43. etiam ab intrinseco. 44. simile non agit in simile. 45. Rarum habetur per majorem ubicatione. 46. Ignis est positivè levis. 47. Elementa non manent formaliter in mixtis. 48. In viventibus non dantur formæ partiales. 49. anima hominis est una, et immortalis. 50. Ex creaturis potest demonstrari existentia Dei. cui cedant. O. A. M. G.⁸⁸

OBJAVA 2. JOŽEF

Bakrorez na zlati svili.

Višina: 139,8 cm, širina: 84,8 cm.

Velikost odtisa: višina 126,5 cm, širina 76,5 cm.

Število plošč: 2

Stanje: dobro, več manjših luknjic, na dnu manjši madež; svila iz dveh delov, zlepljena na spodnji četrtini.

Signatura: (spodaj na levi) Godef. Bern. Göz inv. et. del.

(spodaj na desni) Ios. et. Ioa. Klauber excud. A. V.

Avtor risbe: Gottfried Bernhard Goetz.

Grafična delavnica in tiskarna: Johann Sebastian Klauber, Johann Baptist Klauber.

Kraj in datum zagovora, branilec, mecen in patron (kot zgoraj).

Hramba: Mestni muzej Ljubljana, Ljubljana, inv. št. 510:LJU;0032880.

Napisi: (na vrhnjem napisnem traku) NEMO NATUS IN TERRA SICUT IOSEPH : ECCL. 49.

(na napisnem traku pod njim) ET STELLAS UNDECIM ADORARE ME. GEN. 37.

(pod soncem) VIDI SOLEM

⁸⁸ Prevod: 1. Umska in besedna logika 2. je čisto praktična 3. njej podeljeni objekt je logično pravilen govor 4. obojna je koristen pripomoček za druge znanosti. 5. Descartesov dvom je gotovo ovira. 6. Logični splošni pojem ostaja v dejanskem izgovarjanju 7. to ne more preiti od resničnega v napačno. 8. Resnica je pol znanja. 9. Obstaja določena o prihodnjih prigradnostih. 10. Za razum so nujnost samo razvidnosti. 11. Znanje in mnenje se ne moreta uskladiti. 12. Bitje cepijo [?] razločki. 13. Njegovo bistvo in bit se ne razlikujeta. 14. Za razločevanje je potrebno dvoje 15. ne more biti skotistično 16. tomistično 17. in objektivno natančno. 18. Tudi razmerje nastane glede na konec. 19. Počela naravnega telesa niso Gassendijevi atomi. 20. ne Descartesove prvine 21. ampak peripatetična materija in forma. 22. Nematerialna materija ne obstaja po biti forme 23. preprosto je lahko brez vsake forme 24. k vsem hlepi enako. 25. Forma ni arhej 26. ena sama more oblikovati dve materiji 27. in dvojno lahko sprejme ena materija. 28. Enost materije in forme je bitnost načina. 29. Vzrok, četudi je neustvarjen, [?] upošteva mogoče učinke 30. vzajemna vzročnost je nemogoča. 31. Narediti samega sebe 32. dvojno celostno dejanje 33. vendar ne dejanje na daleč 34. narediti podstat more samo podstat 35. in ustvariti more samo Bog 36. ta neposredno sodeluje pri vseh učinkih, vendar ne določa fizično. 37. Odvrnjena stvar ne more več. 38. Kategorično Neskončno je dano v kajstvenem in mogočem stanju ustvarjenih bitij in za tako stanje. 39. Za bitnostno je nemogoče. 40. Zdržno je sestavljeno iz delov, ki so formalno nedeljivi in mogoče deljivi. 41. Svet ni mogel biti od vekomaj 42. zemlja stoji; sonce se giblje 43. tudi od znotraj 44. podobno ne deluje podobno. 45. Redko je povsod po večjem. 46. Ogenj je pozitivno lahek. 47. Prvine ne ostajajo po formi v mešanih stvareh. 48. V živih bitjih ni delnih form. 49. Človeška duša je ena in neumrljiva. 50. Iz ustvarjenih bitij je mogoče dokazati bivanje Boga. Kateremu naj se podredijo. VSE V VEČJO SLAVO; prevedel p. Edmund Böhm, ki mu gre najlepša zahvala.

(pod luno) ET LUNAM

(na dveh trakovih med orodjem) FABER FORTUNÆ

(sredi polja) FORTUNA FABRI

(na »kamnu« v levem spodnjem kotu: enak napis kot zgoraj, le z nekaj tipografskimi razločki)

(na prekrizanih srpih spodaj v sredini: enak napis kot zgoraj, le z nekaj tipografskimi razločki in predvsem z drugačno postavitvijo) .

(na situ v desnem spodnjem kotu: enak napis kot zgoraj, le z nekaj tipografskimi razločki)

BAKKALAUREATSTHESEN AUS DER SAMMLUNG DES STÄDTISCHEN MUSEUMS LJUBLJANA

ZUSAMMENFASSUNG

Im Städtischen Museum Ljubljana (Mestni muzej Ljubljana) werden zwei Bakkalaureatsthesen aus dem im Jahr 1597 in Ljubljana (Laibach) gegründeten Jesuitenkollegium aufbewahrt. Dieses hatte keinen Universitätsstatus und vermittelte lediglich eine verkürzte Form der Universitätsausbildung. Am Ende seines Studiums verteidigte der Student Josephus Kappus, späterer Dr. iur., im Jahr 1741 die beiden Thesen. Sein Geschlecht stammte aus Kamna Gorica (Steinbüchl), aus der Hüttenbesitzerfamilie der Kappus, der Leopold I. im Jahr 1693 den Adelstitel von Pichelstein verliehen hatte. Dieser Familie entstammten viele slowenische Gebildete des 17. und 18. Jahrhunderts.

Philosophieprofessor am Kollegium und Vorsitzender der Kommission bei der Verteidigung war Georgius Schniderschiz aus Dobre polje (Guttenfeld). Er wurde ins Professorenkollegium berufen, als 1738 R.P. Sigismund Liechtenberg die Rektorstelle antrat. Er lehrte bis 1742, als er die Stelle eines Kuraten auf Galeeren in Venedig übernahm, wo er im selben Jahr auch starb.

Seine Thesen widmete Kappus seinem Mäzen und Schutzherrn Sigismund Anton Joseph Grafen von Blagay. Graf Blagay hatte glorreiche Vorfahren, sein Vater war Franz Adam Ursini Graf von Blagay, Krainer Vizedom, mütterlicherseits stammte er aus dem Hause Auersperg: seine Mutter war Sybille Konstanzia Gräfin von Auersperg, eine Tochter von Johann Andreas Graf von Auersperg, dem Bauherrn des Palastes in Ljubljana, und von Anna Elisabeth Gräfin von Lamberg.

Derartige Thesen stellen eine Art kulturhistorisches Novum dar, begannen sich doch Fachleute, vor allem aus dem deutschsprachigen Raum, erst in den letzten zwei Jahrzehnten damit auseinander zu setzen. In slowenischer Sprache wurden sie nur von Ana Lavrič erwähnt.

Angesichts verschiedenartiger Benennungsvorschläge entschieden wir uns für die Bezeichnung *Bakkalaureatsthesen*.

Nach bisher bekannten Angaben sind in Slowenien nur 15 ähnliche Thesen erhalten, außer den beiden im Städtischen Museum Ljubljana noch 12 im Nationalmuseum Ljubljana (Narodni muzej Ljubljana) und eine am Sitz der Jesuiten von Ljubljana. Bei allen handelt es sich um Druck (Kupferstich oder Mezzotinto) auf Seide oder Papier. Für alle ist eine zweiteilige Komposition charakteristisch mit einer allegorischen Darstellung (bei älteren Thesen lediglich in Form einer Vignette oder eines Frontispizes) und mit drei Kartuschen mit faktographischen Angaben (über Ort, Datum und Protagonisten der Verteidigung), mit einer Widmung an den Mäzen und einer Zusammenfassung der verteidigten Thesen.

Die beiden Thesen aus dem Städtischen Museum Ljubljana haben eine Kupferstichform auf goldener Seide. Der Text auf den Kartuschen ist bei den beiden Thesen identisch, dennoch

anders aufgestellt und aufs Neue geschnitzt. Auf der ersten flossen in einer komplizierten Jesuitenikonographie mehrere Typen der Immacolata zusammen, auf der zweiten ist Joseph als Bräutigam der Jungfrau Maria mit den Attributen des »ägyptischen« Joseph abgebildet. Die Zeichnung wurde von Gottfried Bernhard Goetz geschaffen und von der Druckerei/dem Verlag der Gebrüder Klauber aus Augsburg gedruckt. Am Ende sind beide Druckarbeiten mit allen Aufzeichnungen in Kartuschen, mit biblischen Zitaten und einer Übersetzung der philosophischen Thesen veröffentlicht.

(Iz slovenščine prevedel Niko Hudelja)

KATJA MAHNIČ – ŽVANUT

PRISPEVEK K PREUČEVANJU SREDNJEVEŠKIH ŽENSKIH PEČATOV

Njegova žena Jezabela mu je rekla: »Zdaj vendar ti kraljuješ nad Izraelom! Vstani, jej in bodi dobre volje! Jaz ti bom dala vinograd Jezraelca Nabota.« Napisala je v Ahabovem imenu pisma, jih zapečatila z njegovim pečatom in pisma poslala starešinam in plemenitnikom, ki so prebivali z Nabotom v njegovem mestu. (1 Kr 21, 7–8)

I.

Pričujoči sestavek predstavlja del širšega besedila o srednjeveških ženskih pečatih, ki bo imel obliko kataloga s spremno študijo in je še v pripravi. Del spoznanj želim predčasno objaviti in jih posvetiti dr. Božu Oturepcu ob njegovem visokem življenjskem jubileju ter se mu na ta način zahvaliti za njegove pionirske in bolj kot ne osamljene dosežke pri preučevanju srednjeveških pečatov in grbov.

Osnovo za raziskavo problema srednjeveških ženskih pečatov, njihovih funkcij, oblik in vsebin ter končno tudi problema njihovih lastnic predstavljajo pečati, ki so se ohranili na listinah, hranjenih v Arhivu Republike Slovenije (ARS). Korpus pregledanih listin predstavljajo listine, ki so bile izstavljene pred letom 1500. Pri analizi sem se deloma opirala tudi na korpusa srednjeveških ženskih pečatov, ki sta ju objavila Eduard D. Melly in Gustav A. Seyler.¹ Čeprav precej starejšega datuma sta to še vedno praktično edina sistematična pregleda srednjeveških ženskih pečat(nik)ov s področja nekdanjega cesarstva, kar povsem jasno odraža zanimanje stroke za obravnavani problem.

Srednjeveške ženske pečatnike poleg redkih ozko usmerjenih sigilografskih študij obravnavajo tudi boljši heraldični priročniki.² Vendar pa so podatki, ki jih v njih najdemo, precej skopi, neurejeni poleg tega pa si tudi pogosto nasprotujejo. Razlog za tako stanje je potrebno iskati preprosto v dejstvu, da želijo biti taki pregledi čim bolj splošni, kar pa je v primeru srednjeveških ženskih pečatov skoraj nemogoče. Zaključek, do katerega namreč lahko pridemo že pri površnem pregledu tako specializiranih kot tudi splošnejših obravnav srednjeveških ženskih pečatov, je, da se je praksa ženskega pečatenja v različnih delih Evrope močno razlikovala. Vzroke za to je potrebno iskati predvsem v razlikah v družbenem položaju žensk v različnih evropskih deželah oz. političnih enotah.

¹ Eduard D. MELLY, *Beiträge zur Siegelkunde des Mittelalters. I. Theil*, Wien 1846; Gustav A. SEYLER, *Geschichte der Siegel*, Illustrierte Bibliothek der Kunst- und Kulturgeschichte, Leipzig 1894. Krajše poglavje je ženskim pečatom v svojem pregledu srednjeveških pečatov namenil tudi Egon Berchem; Egon BERCHEM, *Siegel*, Bibliothek für Kunst- und Antiquitätensammler 11, Berlin 1918.

² Prim. npr. David Lindsay GALBREATH in Leon JEQUIER, *Handbuch der Heraldik*, Augsburg 1990, in Ottfried NEUBECKER, *Heraldry. Sources, Symbols and Meaning*, London 1997.

II.

Študije zadnjih let vse bolj poudarjajo, kako pomembno vlogo je pečat kot sredstvo vizualne komunikacije imel pri vzpostavljanju in vzdrževanju identitete srednjeveškega človeka.³ Sistematične obravnave tradicije pečatenja v okviru posameznih domačih plemiških družin kažejo, da so za ženske, v kolikor so pečatnike seveda imele, veljala podobna, če ne celo ista pravila kot za njihove moške sodobnike.⁴

Po funkciji, obliki, materialu in njegovih barvah, načinu pritrditve na listino in tipih (odtisi običajnih ali skrivnih pečatnikov) so tako srednjeveški ženski pečati podobni tistim, ki so jih uporabljali moški. Tudi srednjeveške ženske so namreč uporabljale ovalne, okrogle in mnogokotne pečatnike. Te so odtiskovali v naraven ali pa v rdeče, zeleno ali kakó dugače obarvan vosek in odtise na listino pritrjevali z vrvico ali pergamentnim trakom.⁵

Tudi po osnovni tipologiji pečatnih podob se srednjeveški ženski pečati v splošnem ne razlikujejo bistveno od moških. Tudi ženske so se namreč v svojih pečatih v glavnem predstavljale s pomočjo portreta. Ta je bil lahko realističen (upodobitev same gospe) ali pa simboličen (v smislu heraldične upodobitve). Seveda sta se obe vrsti portreta mnogokrat združili v isti pečatni podobi (npr. stoječa ali sedeča dama, ki v rokah drži enega ali dva grbovna ščita). Posebnost, ki ji pri moških ni enakovredne vzporednice, najdemo pri nekaterih vdovah. Te so v podobah svojih, t. i. votivnih pečatnikov, ki so jih uporabljale po moževi smrti, imele različne nabožne motive (npr. beg v Egipt, Marija z detetom, orel sv. Janeza, različni svetniki, simboli štirih evangelistov).⁶

Srednjeveške ženske pečate iz naših dežel lahko glede na tipologijo pečatnih podob razdelimo v tri skupine. V prvi so pečati, ki imajo v pečatni podobi realističen portret lastnice. V pregledanem korpusu sta se ohranila le dva takšna pečata, ki pa sta pripadala eni sami lastnici.⁷ Melly v svojem pregledu srednjeveških ženskih pečatov navaja, da sodijo najstarejši ohranjeni primeri pečatov z upodobitvijo lastnice v drugo polovico 13. stoletja (najstarejši ohranjeni primer, ki ga navaja, je iz leta 1271).⁸ Vendar pa že pri Seylerju najdemo primere ohranjenih odtisov takih pečatnikov iz prve polovice stoletja.⁹ Tudi odtisa, ohranjena na obeh listinah v ARS, sta starejša od Mellyjevih primerov (visita na listinah iz 1248. in 1258. leta).¹⁰ Kot posebnost ženskih portretnih pečatnih upodobitev naj omenim še dva pečata, ki ju navaja

³ Glej npr. Kuthan JŘI, *Přemysl Ottokar II. König, Bauherr und Mäzen. Höfische Kunst im 13. Jahrhundert*, Wien–Köln–Weimar 1996 (v četrtem poglavju se avtor ukvarja posebej s problemom pečatov in novcev); Katja ŽVANUT, Heraldične upodobitve Celjskih: pomen grba pri uveljavljanju politične identitete srednjeveškega plemiča, v: Rolanda FUGGER GERMADNIK (ur.), *Zbornik mednarodnega simpozija Celjski grofje, stara tema – nova spoznanja*, Celje, 27.–29. maj 1998, Pokrajinski muzej, Celje 1999, 191–200; eadem, *Pečati grofov Celjskih*, Viri. Gradivo za materialno kulturo Slovencev 2, Ljubljana 2001; Dušan KOS, *Blesk zlate krone. Gospodje Svibenski – kratka zgodovina plemenitih nasilnikov*, Thesaurus memoriae. Dissertationes 1, Ljubljana 2002 (avtor svoje teze razvija na podlagi preučevanja grbov, ki so del pečatne podobe).

⁴ ŽVANUT 1999 (kot v op. 3); ŽVANUT 2001 (kot v op. 3).

⁵ Za problem srednjeveških pečatov glej Katja ŽVANUT, Pečat kot umetnostni in zgodovinski vir, v: Marija HERNJA MASTEN – Branko RADULOVIĆ, *Skrite dragocenosti v arhivskih zbirkah in fondih. Zakon o arhivskem gradivu in arhivih. Zbornik referatov*, Arhivsko društvo Slovenije in Zgodovinski arhiv Celje, Celje 1997, 7–13; ŽVANUT 2001 (kot v op. 3).

⁶ MELLY 1846 (kot v op. 1), 226–227; SEYLER 1894 (kot v op. 1), 296–300; NEUBECKER 1997 (kot v op. 2), 190.

⁷ Pečata sta pripadala Neži Andeks–Meranski, prvič poročeni s Friderikom II. Babenberškim, drugič pa z Ulrikom Španhajmskim; Erich ZÖLLNER, Die Dynastie der Babenberger, v: Erich ZÖLLNER et al. (ur.), *Niederösterreichische Jubiläumsausstellung. 1000 Jahre Babenberger in Österreich. Stift Lilienfeld 15. Mai – 31. Oktober 1976*, Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums, Neue Folge 66, Amt der Niederösterreichischen Landesregierung, Kulturabteilung, Wien 1976, 24–25.

⁸ MELLY 1846 (kot v op. 1), 242.

⁹ SEYLER 1894 (kot v op. 1), 287 in sl.

¹⁰ Listini 1248 IV. 16., ARS, Vel., št. 497 in 1258 s. d., ARS, Vel., št. 499.

Seyler. Gre za pečata, ki v svoji podobi prikazujeta konjeniški portret lastnice.¹¹ Primera sta toliko bolj zanimiva ker je bil konjeniški portret bolj pogost pri moških, pri katerih je bil rezerviran za skupino najvišjega plemstva (vojvode, kralji, cesarji).¹²

Posebno podvrst te skupine predstavljajo pečati z realističnim portretom lastnice, ki se dodatno predstavlja še s pomočjo svojega heraldičnega portreta, torej s svojimi grbovnimi ščiti.¹³ Melly pojav takih pečatnih podob postavlja na konec 13. stoletja.¹⁴ Vendar pa najdemo tudi za tovrstne pečatne podobe pri Seylerju veliko starejše primere.¹⁵ V pregledanem korpusu sta se ohranila le dva pečata, v katerih se dama predstavlja na ta način.¹⁶

Za portretne pečatnike Melly navaja, da naj bi bila oblika s stoječo damo starejša kot upodobitev dame, sedeče na stolu ali prestolu.¹⁷ Tako Seylerjevi primeri kot tudi primeri, obravnavani v naši raziskavi, te trditve ne podpirajo. Ravno nasprotno, najstarejši primer portretne pečatne podobe, ki jo objavlja Seyler (iz leta 1226), prikazuje sedečo lastnico.¹⁸

Drugo, največjo tipološko skupino predstavljajo pečati, ki imajo lastnico v pečatni podobi predstavljeno s pomočjo njenega heraldičnega portreta.¹⁹ Če za večino moških, razen za tiste, ki so imeli najvišje naslove (vojvode, kralji, cesarji) ali pa so želeli poudariti svoj visoki družbeni položaj (npr. zadnja grofa Celjska),²⁰ velja, da so heraldično predstavljali z enim samim, rodbinskim grbom, pa je imela ženska pri svojem heraldičnem portretu več možnosti. Predstavljala se je namreč lahko bodisi z dvema grboma bodisi z enim samim. V primeru, da je uporabljala dva, je šlo za kombinacijo rodbinskega (očetovega) in moževega grba. V nasprotnem primeru je šlo ponavadi za možev grb, čeprav obstajajo tudi primeri, ko je ženska zaradi takšnih ali drugačnih razlogov tudi v zakonu obdržala očetov grb. V pregledanem korpusu so se poleg že omenjenih dveh pečatov, v katerih se lastnica predstavlja z lastno podobo in heraldičnim portretom, ohranili še odtisi 48 pečatnikov s heraldičnim portretom v podobi. Pripadali so 42 posameznicam.²¹ Več kot polovica se jih je predstavljala s kombinacijo dveh

¹¹ SEYLER 1894 (kot v op. 1), 296.

¹² Prim. Rudolf CHIMANI, *Die Reiteriegel der österreichischen Regenten von Mitte 14. bis Mitte des 15. Jahrhunderts. Versuch eines Beitrages zur Entwicklung des Reiterstandbildes*, Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung, LIV. Band, 1. u 2. Heft, Innsbruck 1941, 103–146.

¹³ Posebno obliko takega portreta predstavljajo upodobitve lastnice, ki v eni roki drži grbovni ščit očetove družine, v drugi pa šlem s šlemnim okrasom moževe družine (ali obratno, grbovni ščit moževe in šlem s šlemnim okrasom očetove družine). V pregledanem korpusu sicer ni nobenega takega primera, vendar pa o njih poroča MELLY 1846 (kot v op. 1), 225.

¹⁴ MELLY 1846 (kot v op. 1), 225.

¹⁵ SEYLER 1894 (kot v op. 1), 287 in sl.

¹⁶ Prvi je odtis pečatnika Marjete Pfanberške (z listine 1373 VI. 16. v ARS, Ce III, št. 60), drugi pa odtis pečatnika, ki je pripadal Elizabeti Abenberški (pečat visi listini 1401 II. 7. v ARS, Ce II, št. 111). Marjeta si je poleg lastne osebe za svojo predstavitev izbrala še kombinacijo dveh grbov: pfanberškega (tri je rombi drug ob drugem) in šaumberškega (klan ščit). Krassler opisuje kot pfanberški grb tri srebrne rombe drugega ob drugem v rdečem polju; Josef KRASSLER, *Steirisches Wappenschlüssel*, Veröffentlichungen des Steiermärkischen Archives 6, Graz 1968, 73. Za šaumberški grb pa navaja dve možnosti: srebrno–rdeče ali rdeče–srebrno klan ščit (ibidem, 21). V pečatni podobi Elizabetinega pečata vidimo stoječo lastnico, ki v vsaki roki drži grbovni ščit: v levi roki abenberškega (levo poševno deljen), v desni pa šaumberškega (klan). Za šaumberški grb glej KRASSLER (kot zgoraj), 21, za abenberškega pa Peter Paul DOLLINGER – Nikolaus STARK (ur.), *Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt Abensberg*, Verhandlungen des Historischen Vereins für Niederbayern 12, Landshut 1866, 239–328, Taf. II.

¹⁷ MELLY 1846 (kot v op. 1), 225.

¹⁸ SEYLER 1894 (kot v op. 1), 290.

¹⁹ Tudi Melly pri opisu svojega korpusa srednjeveških ženskih pečatov ugotavlja, da se je večina žensk v pečatni podobi predstavljala s pomočjo svojega heraldičnega portreta; MELLY 1846 (kot v op. 1), 227.

²⁰ Glej ŽVANUT 2001 (kot v op. 3).

²¹ Glede na navedbe o izstaviteljnih posameznih listin oz. osebah, ki so jih pečatile, lahko ugotovimo, da je imelo lastne pečatnike še nadaljnih šest posameznic: Viridis Visconti, Blanka Sforza, Jedrt s Šteberka, Marjeta s Turna, Jedrt Weißeneska in Marjeta Žovneška. Vendar pa se pečati sami niso ohranili, zato jih v raziskavi nisem mogla upoštevati. Pečate nekaterih od teh žensk sicer lahko najdemo objavljene pri različnih avtorjih, vendar pa ni mogoče zagotovo trditi, da je šlo za odtise istega pečatnika.

grbov,²² medtem ko so ostale v pečatni podobi uporabljale le enega.²³ Od slednjih jih dobro polovico identificiramo kot možev grb,²⁴ pet kot očetovega,²⁵ medtem ko preostalih treh, iz takih ali drugačnih razlogov ne moremo zanesljivo identificirati.²⁶ Pri tem je zanimivo, da so se ženske, ki so uporabljale več pečatnikov, na vseh predstavljale na enak način, torej vedno s kombinacijo grbov oz. recimo samo z moževim grbom.²⁷

Zanimivo izjemo med pečati s heraldičnim portretom predstavljata odtisa pečatnika, ki ga je uporabljala Elizabeta Pfanberška v času, ko je bil njen mož Henrik Planinski še živ, in pečatnika njene tašče Geburge Liechtensteinske. Gre namreč za edina ohranjena ženska pečata, ki v pečatni podobi nosita tri grbovne ščite. Elizabetin pečat kot izjemo med ženskimi pečati omenja že Melly, ki je grbe očitno tudi identificiral.²⁸ Nasprotno pa eden od pečatnikov Elizabete Luksemburške, žene Albrehta II. Habsburškega, s kombinacijo štirih grbovnih ščitov ni nikakršna posebnost. Podobno kot moški pripadniki vladarskih dinastij se je tudi hči Sigismunda Luksemburškega, ki je bila tudi sama kraljica in cesarica, predstavljala z grbovno kombinacijo dežel, v katerih je vladala.²⁹

Melly v svojem pregledu ugotavlja tudi, da ima najstarejši ohranjeni srednjeveški ženski pečat (iz leta 1230) v svoji podobi heraldično upodobitev in da torej te niso mlajše od realističnih portretov.³⁰ To se ujema s splošno ugotovitvijo, da so se najstarejši grbi ohranili prav v pečatnih podobah, kar pomeni, da so skoraj takoj po svojem pojavu začeli v smislu heraldičnega portreta nadomeščati realistične upodobitve svojih lastnikov.³¹ Melly predpostavlja, da so ženske v svojih heraldičnih upodobitvah sprva uporabljale le možev grb in da so šele nekoliko kasneje začele uporabljati tudi samo očetovega.³² Kot tretjo možnost heraldičnega portreta tudi on navaja kombinacijo očetovega in moževega grba.³³ Iz ohranjenih primerov v obravnavanem korpusu takega razvoja heraldičnega portreta ni mogoče niti potrditi niti zavrnilo.

²² Kombinacijo očetovega in moževega grba so uporabljale obe Ani, Barbara, Katarina in Marjeta Celjske, Marjeta Gallenberška, Ana Jagielonska, Katarina Kotromanička, Neža Kunšperška, Katarina Liechtensteinska, Elizabeta Luksemburška, Suzana Maidburg–Hardeška, Katarina Mengeška, Katarina Modruško–Krška, Adelajda in Neža Ortenburški, Elizabeta Pfanberška, obe Ani in Neža Ptujka, Jedrt Svibenska, Neža Vrbovska in Katarina Weißeneška.

²³ Odprto ostaja le vprašanje vsebine pečatne podobe pečatnika Gute Štadeške. Edini ohranjeni odtis ima namreč izrezano pečatno podobo, tako da je nemogoče ugotoviti, na kakšen način je njegova lastnica uveljavljala svojo identiteto; listina 1405 VII. 25. v ARS, Ce III, št. 101.

²⁴ S pomočjo moževega grba so se uveljavljale Elizabeta Čreteška, Neža Kunšperška, Kunigunda Mariborska, Elizabeta in Potenciana s Pišec, Trauta Seffner, Jedrt s Širja, Jedrt iz Vuzenice in Jedrt Wolfsauska.

²⁵ Očetov grb so v pečatnih podobah svojih pečatnikov uporabljale Evfemija Svibenska, Ana Šternberška, Marjeta Šumberška, Engeli s Tenč in Neža Wildonska.

²⁶ Gre za pečate Elizabete Vovbrške (vsebina grbovnega ščita nerazpoznavna), Mehtilde Wildonske (uporablja wildonski grb, vendar ni jasno, ali gre za očetov ali možev grb) in Diemut Wolf (grb ostaja za enkrat neidentificiran).

²⁷ Katarina Celjska in Elizabeta Pfanberška sta v obeh svojih pečatnikih uporabljali heraldično kombinacijo, Elizabeta Luksemburška pa prav tako v vseh treh svojih. Podobno sta Elizabeta s Pišec in Kunigunda Mariborska v obeh svojih pečatnikih uporabljali le možev grb. Enako pa velja tudi za oba, sicer portretna pečatnika Neže Andeks Meranske.

²⁸ Na sicer ohranjenem pečatu z listine, hranjene v ARS, zaradi hude obrabe grbovnih ščitov ne moremo več identificirati. Melly jih opisuje kot pfanberškega (Elizabetina rodbina), planinskega (moževa rodbina) in celjskega (z njimi naj bi bila Elizabeta tudi v sorodu); MELLY 1846 (kot v op. 1), 231.

²⁹ Tako se kot kraljica na Ogrskem in Češkem ter cesarica svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti predstavlja s pomočjo štirih grbov: (starega ogrskega (štiri prečke), avstrijskega (dvakrat deljen), češkega (vzpenjajoči se lev) in grba nemškega rimskega cesarstva (orel z razprostrtimi krili). Vse grbe najdemo posamezno ali v kombinacijah pri Hugo G. STRÖHL, *Heraldischer Atlas. Eine Sammlung von heraldischen Musterblättern für Künstler, Gewerbetreibende, sowie für Freunde der Wappenkunde*, Stuttgart 1899, taf. I, II, VIII, IX, XXII in LXII.

³⁰ MELLY 1846 (kot v op. 1), 227.

³¹ Prim. npr. GALBREATH in JEQUIER 1990 (kot v op. 2).

³² MELLY 1846 (kot v op. 1), 228.

³³ Ibidem, 229.

V tretjo skupino srednjeveških ženskih pečatov se uvrščata pečata Neže Mariborske in Kunigunde iz Slovenj Gradca. Obe sta v pečatno podobo svojih pečatnikov dali urezati začetnico svojega imena, Neža veliki A(gnes), Kunigunda pa C(unigundis). Poleg še enega ohranjenega odtisa Kunigundinega pečatnika Melly navaja še nekaj primerov podobnih pečatnih podob.³⁴ V to skupino bi se dalo najboljše uvrstiti tudi nekaj pečatov, ki jih objavlja Seyler. Gre za nekakšne govoreče pečatne podobe. Avtor namreč navaja primera dveh dam po imenu Neža (Agnes), ki sta se v pečatni podobi svojih pečatnikov dali upodobiti s pomočjo Božjega jagnjeta – *Agnus Dei*.³⁵

III.

Pečatno podobo heraldičnih ženskih pečatov poleg grbovnih ščitov dopolnjujejo lahko še druge prvine, ki jih sicer najdemo tudi pri moških pečatih. Gre najprej za različne figure, ki nastopajo v vlogi nosilcev grbovnih ščitov, v pečatnih podobah pa pogosto naletimo tudi na dodatke, ki jim običajno pripisujemo dekorativni značaj oz. jih obravnavamo zgolj kot nekakšna polnila. V vlogi nosilcev grbovnih ščitov pogosto nastopajo angeli. V pregledanem korpusu najdemo angele ščitonosce v pečatnih podobah treh dam, Ane Ptuiške, Elizabete Luksemburške³⁶ in Marjete Pfanberške. Pri vseh treh je pravzaprav vidna le polovica angelske postave nad obema grbovnima ščitoma. Elizabeta je v svojem tretjem pečatniku kot nosilca dveh izmed štirih upodobljenih grbovnih ščitov uporabljala leva.³⁷ Nad njim je upodobljena krona, na katero sta pripeta še ostala dva grbovna ščita, vse skupaj pa iz ozadja oblivajo sončni žarki.

V nekaterih primerih na pečatnih podobah z dvema grbovnima ščitoma med njima stoji kakšen predmet, ki ga ponavadi razumemo kot dekorativni element. Tako lahko v pečatni podobi pečatnika, ki ga je Katarina Celjska uporabljala kot žena Hansa Waldburškega, vidimo med obema grbovnima ščitoma velik šlem z waldburškim šlemnim okrasjem.³⁸ Šlema s šlemnim okrasjem seveda ne moremo razumeti kot dekoracijo, saj predstavlja sestavni del grbovnega portreta lastnice pečatnika. Kombinacija grbovnega ščita in šlema z okrasjem je namreč eden od načinov združevanja dveh grbov (grbovni ščit prvega in šlem s šlemnim okrasom drugega). Zanimivo je, da so ta način kombiniranja uporabljali predvsem moški,³⁹ medtem ko ga pri ženskah, kljub temu da se, kot smo videli, vsaj v polovici primerov prav one predstavljajo s pomočjo kombinacije dveh grbov, skoraj ne zasledimo.⁴⁰

Med najbolj dekorativne prvine pečatnega polja štejemo t. i. polnila. Ta so lahko dveh vrst: lahko gre za ornamentalno nadgradnjo same osnove pečatnega polja, ali pa za zapolnjevanje praznega prostora okrog grbovnega ščita. Najbolj pogosto ornamentalno nadgradnjo pečatne podobe predstavlja črtkanje, ki ga najdemo v pečatnih podobah npr. pri Katarini Kotromanički in Kunigundi Mariborski. Prazen prostor okrog glavnega motiva v pečatni podobi je

³⁴ Ibidem, 232.

³⁵ SEYLER 1894 (kot v op. 1), 299.

³⁶ Pod obema grbovnima ščitoma v pečatni podobi prvega Elizabetinega pečatnika lahko vidimo še divjega moža. Divjo ženo kot nosilko grba najdemo npr. tudi v pečatni podobi enega od pečatnikov Ulrika II. Celjskega; glej ŽVANUT 1997 (kot v op. 5); ŽVANUT 2001 (kot v op. 3).

³⁷ Lev kot ena od dveh najmočnejših heraldičnih živali, je bil kot dopolnilna figura v okviru heraldike (npr. v vlogi grbonosca) nekako »rezerviran« za pripadnike vladajočih dinastij in najvišjega plemstva. Med pečati domačega plemstva ga najdemo npr. pri Celjskih; prim. ŽVANUT 2001. Neubecker pa omenja tudi pečate nekaterih vojvodinj, ki so se v pečatni podobi predstavljale s pomočjo lastne podobe in heraldične živali; NEUBECKER 1997, 189.

³⁸ Za podrobnosti o Katarininem pečatu glej ŽVANUT 2001 (kot v op. 3), 59.

³⁹ Prim. npr. nekatere pečate Celjskih grofov Hermana II., Friderika II. in Ulrika II.; ibidem.

⁴⁰ Tako možnost heraldičnega predstavljanja s pomočjo kombinacije grbovnega ščita (moževga) grba in šlema s šlemnim okrasom (očetovega) grba omenja že MELLY 1846 (kot v op. 1), 225, čeprav se sklicuje na drugega avtorja. Primer z začetka 14. stoletja navaja tudi SEYLER 1894 (kot v op. 1), 300, št. 293.

lahko zapolnjen tudi z različnimi motivi, ki so skorajda brez izjem rastlinski. Največkrat so to različne vejice in vitice, včasih pa naletimo tudi na kakšno cvetlico (te so bolj ali manj stilizirane). Takšne vrste polnil najdemo v pečatnih podobah Marjete Pfanberške, Jedrt iz Vuzenice, Kunigunde Mariborske pa tudi v pečatniku Katarine Celjske, ki ga je uporabljala v času zakona z grofom Albertom Goriško–Tirolskim. Verjetno lahko v isto zvrst umestimo tudi (nekoliko slabše prepoznavne) ornamente v pečatih Mehtilde Wildonske, Elizabete Vovbrške in Neže Ptujске.

Po natančni analizi ženskih pečatnih podob v zvezi z rastlinskimi ornamentami se pojavi zanimivo vprašanje. Diemut Wallsee, žena Friderika Žovneškega, je v pečatni podobi svoje-ga pečatnika uporabljala heraldični portret.⁴¹ Predstavljala se je s kombinacijo moževega in očetovega grba, podobno kot vrsta njenih sodobnic. Zanimivo pri njenem pečatniku pa je, da grbovna ščita visita vsak s svoje veje drevesa, ki stoji med njima. Vlogo, ki jo v realistično–heraldičnih pečatnih upodobitvah ponavadi ima sama lastnica – pridrževanje grbovnega ščita (oz. para grbovnih ščitov) –, je na Diemutinem pečatniku prevzelo drevo. Podoben primer najdemo tudi pri pečatu Elizabete Šaumberške, ki ga opisuje Melly: grofica sedi na stolu, za njo pa stoji drevo z dvema vejama, na katerih visita njena grbovna ščita – enega celo sama podpira z roko.⁴² Tudi tu sta torej upodobljenka in drevo tesno povezana oz. na nek način skupaj pridržujeta grbovna ščita. Tudi Katarina Weißeneska je v pečatni podobi imela med očetovim in moževim grbovnim ščitom upodobljeno drevo. Njegovi spodnji veji se širita levo in desno tik nad obema grbovnima ščitoma in čeprav ščita ne visita na vejah, ima postavitev očitno enako vlogo kot pri pečatu Diemut Wallsee.

Vprašanje, ki se ob tem zastavlja samo od sebe, je, ali gre zgolj za bolj ali manj naključno dekorativno zamenjavo človeške figure z rastlinskim motivom ali pa je potrebno v tej zamenjavi videti simbolične razloge. Drevo v Diemutinem pečatu bi namreč lahko razumeli tudi kot simbolično upodobitev rodu, ki mu je Diemut pripadala. Da je srednji vek simbolično sporočanje ne le poznal, pač pa da je svoj celotni sistem vizualne komunikacije razvil v bistvu prav na osnovi simboličnega, dokazujejo najboljše prav pečati. V njihovih podobah je namreč najlažje zasledovati enakovredno izmenjevanje človeške figure (v smislu portreta določene osebe) in simboličnega znaka (grba), ki jo nadomešča.⁴³ In če lahko grb (skoraj) enoznačno zamenja realistično upodobitev svojega lastnika, potem bi lahko tudi drevo razumeli kot znak in ne le kot dekorativni element. Izbira drevesa v tem kontekstu seveda ni naključna. Drevo kot simbol kontinuitete nekega rodu je starodaven motiv, ki je v krščanskem srednjem veku z motivom Jesejeve korenike dobil tudi svojo teološko–imaginarno podlago.

Interpretacija podobe drevesa v pečatnih podobah Diemut Wallseejske in Katarine Weißeneske kot upodobitve rodovnega drevesa in ne le kot vsebinsko nevtralnega dekorativnega elementa nudi zanimivo izhodišče za ponovno ovrednotenje pečatnih podob tudi pri nekaterih drugih ženskih pečatih. Če primerjamo Diemutino ali Katarinino drevo z rastlinskimi motivi npr. v pečatnih podobah Ane Celjske, poročene Ortenburške, in njene sestre Katarine, poročene Goriško – Tirolske,⁴⁴ odkrijemo med njimi presenetljivo oblikovno podobnost. Vprašati se je torej potrebno, ali so rastlinski motivi v pečatnih podobah obeh Celjskih, pa tudi različne vejice in podobni motivi, ki jih najdemo v pečatnih podobah številnih drugih žensk, res samo ornament, ali pa jih lahko razumemo oz. celo moramo razumeti kot nekakšno abreviaturo motiva drevesa v smislu »genealoškega portreta« lastnice.

⁴¹ Fotografija in opis pečata sta objavljena v Dušan KOS, *Celjska knjiga listin I. Listine svobodnih gospodov Žovneških do leta 1341*, Ljubljana–Celje 1996, 157–159. Opis pečata pa najdemo tudi v Dušan KOS, *Diplomatični diskurz o vzponu Žovneških gospodov*, v: Darja MIHELIC (ur.), *Gestrinov zbornik*, ZRC SAZU, Ljubljana 1999, 158.

⁴² MELLY 1846 (kot v op. 1), 240, št. 34.

⁴³ Za grb kot portret lastnika glej ŽVANUT 2001 (kot v op. 3).

⁴⁴ Glej fotografije ibidem.

IV.

Da izbira vsebine in oblike pečatne podobe tudi pri ženskih srednjeveških pečatnikih ni bila naključna, se kaže tudi pri pečatnikih s heraldičnimi portreti lastnic.

Ali je ženska imela pečatnik ali ne, je bilo v veliki meri odvisno od družbenega položaja rodbine, v kateri se je rodila oz. v katero se je poročila. V pregledanem korpusu listin so se ohranili odtisi 55 pečatnikov, ki so pripadali 49 ženskam. Od teh jih je kar sedem pripadalo rodbini Celjskih, šest pa Svibenskim (v obeh primerih so upošteevane tako ženske, rojene v omenjenih rodbinah, kakor tudi ženske, primožene vanju). Več žensk, ki so imele lasten pečatnik, najdemo tudi med Ortenburškimi, Vovbrškimi, Ptujskimi, Montfortskimi, Pfanberškimi, Liechtensteinskimi, Šamberškimi, Kunšperškimi in med gospodo s Pišec. Ostali ohranjeni odtisi so pripadali posameznim pripadnicam manj pomembnih plemiških družin.

Zlasti pečatniki žensk iz rodbine Celjskih kažejo, da so znotraj posameznih družin veljala nekakšna nenapisana pravila, v skladu s katerimi so se posameznice odločale za vsebino in obliko pečatnih podob svojih pečatnikov. Tako pri pečatih celjskih gospa lahko ugotovimo, da so se vse predstavljale s kombinacijo očetovega in moževega grba. V teh kombinacijah kot celjski grb – naj bo v vlogi rodbinskega ali primoženega grba – nastopajo vedno tri zvezde. S tem so tudi ženske pripadnice rodbine vzdrževale družinsko tradicijo, v skladu s katero so grofje Celjski svoj stari žovneški rodbinski grb zamenjali s podedovanim vovbrškim.⁴⁵

Edino izjemo predstavlja pečatnik Ane, hčerke Hermana II., ki je bila poročena z ogrskim palatinom Nikolo II. Gorjanskim. Tudi Ana je v pečatni podobi svojega pečatnika sicer uporabljala kombinacijo očetovega in moževega grba, vendar pa je bila edina Celjska, ki je po 1341, ko so Žovneški ob povzdigu v grofe dobili tudi pravico do novega grba,⁴⁶ v svojem pečatniku uporabljala stari rodbinski grb. Tako v edinem ohranjenem odtisu njenega pečatnika v kvadriranem ščitu poleg grba rodbine Gara(i) (zvijajoča se kača) najdemo stari žovneški prečki. Vprašanje, zakaj se je Ana odločila za uporabo starega rodbinskega grba, ki ga že več kot pol stoletja ni nihče več uporabljal, in ali je imela še kakšen pečatnik z drugačnim heraldičnim portretom, ostaja zaenkrat brez odgovora.

Za razumevanje pomena grba pri (samo)identifikaciji srednjeveške ženske so zanimivi tudi pečati svibenskih gospa. V pregledanem korpusu so se ohranili odtisi pečatnikov sedmih pripadnic te rodbine, pri Mellyju pa najdemo opis še enega.⁴⁷ Od skupno torej osmih žensk jih je polovica v pečatni podobi uporabljalo en sam grb in sicer svibensko trirogeljno krono. Pri tem je potrebno posebej poudariti, da gre v treh od teh štirih primerov za primoženo žensko in samo v enem za domačo hčer. Prav pri pečatni podobi slednje sicer naletimo na zanimivo podrobnost: lastnica pečata, Alhajda Svibenska, poročena s Friderikom s Kraigha, je namreč v njej ohranila očetov grb, trirogeljno krono, medtem ko je v pečatnem napisu nastopala z moževim imenom.⁴⁸ Kljub spremenjenemu imenu je bilo torej za Alhajdo očitno pomembno, da se tudi po poroki še naprej predstavlja, vsaj v vizualnem smislu, z očetovo trirogeljno krono. Medtem pa pečatne podobe s trirogeljno krono ostalih treh primoženih Svibenskih kažejo ravno nasprotno. Nobena od njih ni obdržala očetovega grba in ga kombinirala z moževim. Pri

⁴⁵ Za pečate Celjskih glej ŽVANUT 1999 (kot v op. 3) in ŽVANUT 2001 (kot v op. 3); ibidem prim. tudi za problem vovbrškega/celjskega grba.

⁴⁶ Prim. Božo OTOREPEČ, *Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem*, Ljubljana 1988; ŽVANUT 1999 (kot v op. 3) in ŽVANUT 2001 (kot v op. 3). Odtis Aninega pečatnika ni bil objavljen v pregledu pečatov grofov Celjskih.

⁴⁷ MELLY 1846 (kot v op. 1), 222.

⁴⁸ Med priženjenimi svibenskimi ženskami najdemo še en tak primer. Tudi Neža Wildonska je po poroki v rodbino v svojem pečatniku še naprej uporabljala očetov grb, ime, s katerim se je uveljavljala, pa je bilo moževo. Ali je podobno storila tudi Evfemija Svibenska, je zaradi poškodb edinega ohranjenega odtisa njenega pečatnika nemogoče ugotoviti. Vsekakor pa v pečatni podobi ni vodila moževega grba.

vzpostavljanju njihove identitete je bilo verjetno pomembneje prevzeti le slednjega in si svoj družbeni položaj utemeljevati izključno na račun primožene družine.

Podobno kot Alhajda je generacija kasneje ravnala še ena primoženka v rodbino Svibenskih, Evfemija. V pečatu se je namreč tudi ona predstavljala s pomočjo očetovega grba in moževega imena. Zaradi poškodb pečata je grbovna podoba težko berljiva, vendar pa gre najverjetneje za vzpenjajočo se žival (morda le za polovico vzpenjajoče se živali). Zaenkrat tako ostaja identiteta rodbine, iz katere se je Evfemija poročila k Svibenskim, še uganka. Očitno pa je, da je morala biti precej pomembna, saj je Evfemija tudi še po poroki uveljavljala svojo identiteto s pomočjo rodbinskega grba.

Od ostalih treh svibenskih žensk sta dve, Katarina Weißeneška in Jedrt Svibenska, poročena s Hansom Schenkem Osterviškim, v pečatni podobi vodili kombinacijo očetovega in moževega grba. Za slednjo kot hčer pomembne plemiške družine Svibenskih je lahko razumljivo, zakaj je tudi po poroki v pečatni podobi ohranila rodbinski grb in na ta način še naprej uveljavljala svojo identiteto in položaj kot hči svojega očeta. Iz povsem istih razlogov je tudi Katarina Weißeneška v pečatni podobi poleg moževega obdržala še očetov grb. Moč in vpliv, ki ga je dejansko imela na svojega moža Rudolfa II. Svibenskega,⁴⁹ se tako med drugim odražata tudi v dejstvu, da se je v heraldičnem smislu še naprej predstavljala s pomočjo očetovega grba in ni prevzela samo moževega, kot so to ob poroki v svibensko družino storile ženi dveh bratov njenega moža ter ženi dveh njenih nečakov.⁵⁰

Edino resnično izjemo med pečatnimi podobami svibenskih žensk tako najdemo pri Neži Wildonski, ženi Viljema IV., ki v svoji pečatni podobi ni vodila primoženega grba, ampak je tudi po poroki v pečatni podobi svojega pečatnika ohranila le očetov grb (na glavo obrnjeno srce).⁵¹ Zakaj se je Neža izognila uporabi trirogeljne krone (pa čeprav v kombinaciji z očetovim grbom) in s tem izstopila iz družinske tradicije, mora podobno kot pri Ani Celjski zaenkrat ostati odprto.

Da so ženske včasih izbirale povsem lastne oblike heraldičnega portreta, kažejo odtisi pečatnikov Neže Kunšperške in Ane Šternberške. Neža, hči Hansa Kunšperškega, je bila poročena s Henrikom z Erfelsa. Njen rodbinski grb (Kunšperk) je bil tako vzpenjajoči se lev, obrnjen v levo, primoženi (Ernfels) pa poševna prečka. Vendar pa si Neža za heraldični portret v pečatni podobi svojega pečatnika ni izbrala niti prvega niti drugega. Namesto tega se je predstavljala z grbovnim ščitom, v katerem vidimo vodoravno prečko, čez katero je položen vzpenjajoči se lev, ki je v celoti obrnjen v levo in gleda naprej. Ta grb zaradi uporabljene vodoravne prečke in zasukane ter nekoliko spremenjene heraldične figure po eni strani ni le preprosta kombinacija moževega in očetovega grba, združenih v istem ščitu (tako združevanje bi bilo sicer skrajno nenavadno, vendar ne nemogoče⁵²), ampak predstavlja povsem samosvojo heraldično upodobitev. Po drugi strani pa prav zaradi očitne podobnosti med moževim (poševna prečka) in očetovim (vzpenjajoči se lev) grbom ter njenim lastnim (vodoravna prečka, vzpenjajoči se lev) vendarle ne moremo povsem zavrniti možnosti, da se je Neža pri oblikovanju lastnega grba naslonila prav nanju. Na ta način se je Neža javnosti predstavljala sicer s povsem lastnim grbom, ki pa daje precej jasno slutiti njeno družinsko pripadnost.

Podoben primer povsem lastnega identifikacijskega simbola najdemo tudi pri Ani Šternberški, ženi Friderika II. s Podsrede. Po rodu Šternberška bi kot heraldični portret lahko

⁴⁹ O tem KOS 2002 (kot v op. 3), 321.

⁵⁰ Zanje Dušan Kos ugotavlja, da so bile glede rodbin, iz katerih so prihajale, v političnem in družbenem smislu nekakšne »drugoligašice«; ibidem.

⁵¹ Za wildonski grb glej Leopold VON BECKH–WIDMANSTETTER, *Das Grabmal (oder der Grabstein) Leutold's von Wildon in der Stiftskirche zu Stainz und die Siegel der Wildoner*, *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, XVII. Jhrg., Wien 1872, CCXI–CCXVI.

⁵² Primer zanj nudi pečat Ermgard zum Lippe von der Mark iz leta 1341; Erich KITTEL, *Siegelstudien*, Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde (Bonn), 5/6, 1959/60, Taf. 2, 440 in op. št. 52 na 451.

uporabljala tri zvezde (2,1), poleg tega pa je bila kot primožena Podsreška upravičena tudi do grbovnega ščita, zapolnjenega s krznom.⁵³ Vendar je v pečatni podobi svojega pečatnika uporabljala grb s peterolistno rožo v sredini in tremi zvezdami v vogalih ščita.⁵⁴ Tudi pri Aninem heraldičnem simbolu gre torej več kot očitno za lastno inačico grba, ki je nastal kot izpeljava njenega rodbinskega šternberškega grba s tremi zvezdami.

V.

Ženska si je pečatnik ponavadi dala izdelati po poroki, saj so odtisi pečatnikov, ki so pripadali neporočenim ženskam, izredno redki.⁵⁵ V tem je potrebno videti predvsem posledico dejstva, da neporočene ženske v srednjem veku praviloma niso imele lastnega imetja oz. posesti, s katerimi bi razpolagale. V pravnih zadevah, povezanih z različnimi denarnimi, posestvenimi ali drugimi pomembnimi stvarmi so tako po navadi nastopale preko svojih varuhov ali »odvetnikov«. Šele ob poroki so ženske kot nekakšno povračilo za prineseno doto in balo dobile poleg zamožila, ki jim je bil dan le v užitek, tudi jutrnjo, s katero pa so prosto razpolagale.⁵⁶ Kot imetnice in upravjalke lastnega premoženja so tako poročene ženske lahko kot (so)izstaviteljice nastopale v listinah, v katerih so opisani različni denarni in posestveni posli. Te listine so lahko namesto njih pečatili drugi, lahko pa so jih pečatile tudi same z lastnimi pečatniki.

Sodeč po ohranjenih pečatih so imele ženske običajno en sam pečatnik, s katerim so pečatile vse življenje. V tem so se bistveno razlikovale od svojih mož, očetov in bratov, ki so pogosto uporabljali po več različnih pečatnikov hkrati.⁵⁷

V tem pogledu so izjema vladarice in žene plemičev na najvišjih položajih, ki so lahko imele – podobno kot njihovi možje – po več pečatnikov. Razlogov za to je bilo več. Najpomembnejši med njimi je bil vsekakor dvig na družbeni lestvici oz. sprememba naslova. Drugi pomembni vzrok za več pečatnikov lahko najdemo v različnih identifikacijah njihovih lastnikov: tako so se lahko tudi ženske na najvišjih položajih s pomočjo več različnih pečatnikov uveljavljale s pomočjo različnih naslovov, ki so jih imele. V pregledanem korpusu listin so se npr. ohranili odtisi kar treh pečatnikov Elizabete Luksemburške, žene Albrehta II. Habsburškega. Najstarejšega je uporabljala še kot avstrijska in štajerska vojvodinja in je v njem vodila za visoke plemkinje tako značilno kombinacijo očetovega (kombiniran staroogrsko–anžuvinski grb: klani ščit s štirimi prečkami in lilijami) in moževega (avstrijski dvakrat deljen) grb. Tudi v naslednjem pečatniku je svojo identiteto, zdaj že kot ogrska kraljica, uveljavljala s kombinacijo grbov, le da si je tokrat za očetov grb izbrala le staroogrski grb (štiri prečke). Tudi v tretjem pečatniku se je v pečatnem napisu predstavljala kot ogrska kraljica, dodala pa je še vse svoje ostale kraljevske in vojvodske naslove. V pečatni podobi je te naslove pospremila s kar štirimi grbovnimi ščiti (staroogrskimi štirimi prečkami, avstrijskim dvakrat deljenim, rimsko–nemškim orlom z razpetimi krili in češkim vzpenjajočim se levom). S tremi (s pomočjo odtisov evidentiranimi) pečatniki je dobro držala korak s svojim možem, ki je za časa svojega življenja uporabljal kar enajst različnih pečatnikov.⁵⁸ Zanimivo je, da edina pečata v pregledanem korpusu, ki sta nastala kot odtisa obeh »kraljevskih« pečatnikov, visita na listi-

⁵³ Za šternberški in podsreški grb glej KRASSLER 1968 (kot v op. 16), 121 in 12. Fotografijo pečata Aninega moža je objavil tudi KOS 2002 (kot v op. 3), 307.

⁵⁴ Glej op. 53.

⁵⁵ V pregledanem korpusu listin ni niti enega samega odtisa pečatnika neporočene ženske. Melly kot edini primer odtisa takšnega pečatnika navaja pečat Neže Buchberške iz leta 1342; MELLY 1846 (kot v op. 1), 221.

⁵⁶ Sergij VILFAN, *Pravna zgodovina Slovencev. Od naselitve do zloma stare Jugoslavije*, Ljubljana 1961, 256.

⁵⁷ Za Celjske glej ŽVANUT 2001 (kot v op. 3); za Žovneške glej KOS 1999 (kot v op. 41), 156.

⁵⁸ Karl VON SAVA, *Die Siegel der österreichischen Regenten*, Wien 1869, 135–140.

nah, izdanih v času, ko je bila Elizabeta že vdova (po 1439). Sami listini oz. pečata sicer ne morejo povedati ničesar o času nastanka pečatnikov, vseeno pa bi bilo zelo zanimivo vedeti, ali si je Elizabeta dala po moževi smrti izdelati (še) kakšen pečatnik. Glede na dokaj negotovo politično situacijo, v kateri se je znašla, bi bil pečatnik z jasno izraženo družbeno in politično identiteto brez dvoma zelo močno sredstvo za uveljavljanje Elizabetinega položaja znotraj ogrskega kraljestva.

Da so bili naslovi in grbi, ki so skrbeli za vizualno prezenco, tudi za ženske izrednega pomena, kaže primer pečatov Neže Andeško–Meranske. Neža je bila prvič poročena s Friderikom II. Babenberškim in je bila kot njegova žena avstrijska in štajerska vojvodinja. Po ločitvi in hitro sledeči Friderikovi smrti se je poročila še drugič in sicer s koroškim vojvodo Ulrikom III. Španhajmskim. V pregledanem korpusu sta se ohranila odtisa dveh njenih pečatnikov. Prvega je Neža imela v času prvega zakona in se z njegovo pomočjo predstavljala kot vojvodinja Avstrije in Štajerske.⁵⁹ Drugi pečatnik je uporabljala v času drugega zakona in se z njim uveljavljala kot koroška vojvodinja. Zanimivo pa je, da je prvi pečatnik uporabljala tudi še po tem, ko je bil leta 1246 njen zakon z Babenberžanom razvezan. Tako se je edini ohranjeni odtis njenega prvega pečatnika v pregledanem korpusu ohranil na listini, ki je bila izdana leta 1248,⁶⁰ torej ravno v letu, ko se je drugič poročila. V koroboracijo se sicer res predstavlja kot nekdanja avstrijska in štajerska vojvodinja, vendar pa je za pečenje vseeno uporabila svoj stari pečatnik, ki jo tako v pečatni podobi kot tudi v pečatnem napisu še vedno predstavlja kot vojvodinjo. Neža, upodobljena sedeča na stolu z levico na prsih in lilijo kot simbolom oblasti v desnici, se je tako s pomočjo svojega pečata še vedno predstavljala z naslovom, do katerega ni več imela pravice.

V nasprotju z vladaricami je glavni razlog za zamenjavo pečatnika pri navadnih plemiških ženskah predstavljala smrt moža in ponovna poroka. V pregledanem korpusu lahko tako najdemo odtise dveh različnih pečatnikov Katarine Celjske. Prvi pečatnik je uporabljala v času svojega zakona z Albrehtom II. Goriško–Tirolskim, drugega pa kot žena Hansa, točaja Waldburškega. Vendar pa zamenjava pečatnika ob ponovni poroki očitno ni bila pravilo oz. se je vsaka ženska samostojno odločala o tem, s pomočjo kakšnega heraldičnega portreta se bo uveljavljala. V tem kontekstu sta zanimiva odtisa pečatnikov Marjete Pfanberške in Neže Kunšperške. V pečatni podobi je Marjeta tudi še v času svojega drugega zakona z Viljemom Montfortskim uveljavljala svojo identiteto s pomočjo kombinacije očetovega (šumberškega) grba in pfanberškega grba svojega prvega moža. Tudi v pečatnem napisu se je še naprej predstavljala kot grofica Pfanberška. Očitno je torej, da si Marjeta kljub temu, da se je vnovič poročila, ni dala izdelati novega pečatnika in da je svojo identiteto in položaj v družbi še naprej utemeljevala s pomočjo očeta in prvega moža. Podobno velja za Nežo Kunšperško: tako v času prvega (s Henrikom Ernfelsom) kot tudi drugega zakona (z Jorgom Pottendorferjem) se je namreč predstavljala z očetovim grbom in imenom prvega moža.

Izjemo predstavljajo Elizabeta s Pišec, Elizabeta Pfanberška in Kunigunda Mariborska. Iz pečatov, ohranjenih v pregledanem korpusu listin, je namreč razvidno, da so imele vse tri vsaka po dva pečatnika. Kako – če sploh – je pečatila Elizabeta s Pišec v času svojega prvega zakona z Offonom Kostanjeviškim, iz pregledanih ohranjenih pečatov ni razvidno. Toliko bolj je zato zanimivo, da si je kasneje dala izdelati kar dva pečatnika. V starejšem (glede na datum izstavitve listine, na katerem visi ohranjeni odtis) se je predstavljala s pomočjo celotnega grba gospode s Pišec, v mlajšem pa le s pomočjo pišečke heraldične figure (zmaj z razprostrtimi krili) brez štita. O razlogih za izdelavo dveh pečatnikov lahko le ugibamo. Zanimivo pa vsekakor je, da se je Elizabeta tudi po smrti drugega moža, Viljema s Pišec, potem ko se je preselila k sinu iz prvega zakona, še vedno predstavljala z grbom in imenom drugega moža.

⁵⁹ Za podatke o Neži glej npr. ZÖLLNER 1976 (kot v op. 7) ali Heinz DOPPSCH, *Die Länder und das Reich. Der Ostalpenraum im Hochmittelalter*, Österreichische Geschichte. 1122–1278, Wien 1999, 311 in 399.

⁶⁰ Prepis listine z opisom grba je objavljena v France BARAGA, *Gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku 6/1 (Listine 1246–1255)*, Thesaurus memoriae. Fontes 2, Ljubljana 2002, 82.

Dejstvo je, da vsi trije ohranjeni odtisi njenega drugega pečatnika visijo na listinah, izstavljenih prav v letu smrti njenega moža. Morda bi smeli sklepati, da si je dala drugi pečatnik izdelati, ko je ovdovela. Vztrajanje pri vnovični identifikaciji s pomočjo pišečkega grba pa bi vsekakor pojasnilo dejstvo, da je s smrtjo njenega moža rodbina Pišečkih izumrla. Poudarjanje identitete kot vdove svojega drugega moža bi ji vsekakor pomagalo pri boju za dediščino, kolikor je je sploh ostalo.⁶¹ Zakaj je pečatnik zamenjala Kunigunda Mariborska, bo verjetno za vedno ostala uganka.

Zanimivi so tudi odtisi obeh pečatnikov Elizabete Pfanberške. Starejši pečatnik predstavlja še dodatno posebnost, saj so na njem upodobljeni kar trije grbovni ščiti. Na žalost je njegov edini ohranjeni odtis v našem korpusu tako poškodovan, da se grbov ne da identificirati. Melly, ki tudi navaja odtis istega pečatnika, jih je identificiral kot pfanberškega, planinskega in celjskega. Prvi in drugi sta predstavljala očetovo in moževo rodbino lastnice, celjskega pa naj bi Elizabeta po Mellyjevem mnenju uporabljala zaradi sorodstva z rodbino.⁶² V svojem drugem pečatniku je Elizabeta uporabljala kombinacijo dveh grbovnih ščitov, od katerih je eden planinski (trirogeljna krona), drugega pa zaradi slabega stanja vseh njegovih ohranjenih odtisov ne moremo identificirati. Logično bi sicer bilo, da je šlo za očetov, torej pfanberški grb (cerkveni prapor). O razlogih, zakaj je Elizabeta imela dva pečatnika, lahko le ugibamo, kot lahko samo ugibamo tudi o tem, zakaj je v prvem vodila tri grbe in za katere grbe je v resnici šlo. Melly sicer govori o celjskem grbu, vendar pa se postavlja vprašanje, za kateri celjski grb pravzaprav gre. Pri ostalih objavljenih ženskih pečatnikih Melly kot celjski grb sicer razume tri zvezde, vendar pa je potrebno opozoriti, da gre pri tem grbu v resnici za grb Vovbrških, ki so ga Žovneški dobili kot novi lastniki njihovih posesti po izumrtju rodbine. Prav pečati kažejo, da Žovneški oz. Celjski tega grba dejansko niso uporabljali vse do povzdiga v grofe leta 1341, ko so dobili tudi dovoljenje za uporabo vovbrškega grba v kombinaciji s starim rodovnim žovneškim.⁶³ Šele od tega trenutka dalje so Celjski v svojem grbu res uporabljali tri zvezde.⁶⁴ Vprašanje je torej, kaj je Melly interpretiral kot celjski grb na pečatu, ki je visel na listini iz leta 1345. Dejstvo sicer ostaja, da je Elizabeta res bila v sorodu z rodbino, vendar pa naj vprašanje, zakaj naj bi uporabljala v svojem pečatu prav ta grb in ali je v tem res potrebno videti znak »poudarjanja uglednega sorodstva«,⁶⁵ zaenkrat ostane odprto. Ob tem velja omeniti, da so odtisi obeh Elizabetinih pečatnikov ohranjeni v razmaku skoraj dvajsetih let. Odtisi prvega so nastali, ko je bil Elizabetin mož Henrik še živ, odtise drugega pa najdemo na listinah, v katerih se že predstavlja kot vdova. Ali je šlo v tem primeru za pečatnik, ki si ga je dala Elizabeta izdelati po moževi smrti, zaradi pomanjkanja ohranjenih pečatov iz vmesnega obdobja ne moremo zagotovo ugotoviti.

VI.

V zvezi s pečatenjem srednjeveških žensk iz naših dežel in njihovim zakonskim statusom se pojavlja še ena zelo zanimiva podrobnost. Melly v svojem pregledu pečatov »avstrijskih dam« ugotavlja, da jih je večina pripadala vdovam.⁶⁶ Tudi pri Seylerju najdemo precejšnje število primerov odtisov pečatnikov, ki so jih ženske uporabljale po smrti svojih mož.⁶⁷ Odtisi srednjeveških ženskih pečatnikov, ki so se ohranili v korpusu pregledanih listin iz ARS, nudijo povsem drugačno sliko. Tako je kar 68,5 odstotkov vseh ohranjenih ženskih pečatnih

⁶¹ O tem glej Dušan KOS, *Med gradom in mestom*. Zbirka ZRC 1, Ljubljana 1994, 89.

⁶² MELLY 1846 (kot v op. 1), 231.

⁶³ OTOREPEC 1988 (kot v op. 46), 143.

⁶⁴ Za celjski grb glej ŽVANUT 2001 (kot v op. 3).

⁶⁵ KOS 2002 (kot v op. 3), 303.

⁶⁶ MELLY 1846 (kot v op. 1), 221.

⁶⁷ SEYLER 1894 (kot v op. 1).

odtisov pripadalo poročenim ženskam, vdovam pa le 22,5 odstotkov.⁶⁸ Odtisi pečatnikov žensk, ki se kot izstaviteljice sprva pojavljajo same ali ob svojih možeh, v kasnejših listinah pa so v koroboracijo navedene kot vdove, kažejo, da so ženske iz naših dežel tudi po smrti moža praviloma ohranile svoj pečatnik in si niso dale izdelati novega, »vdovskega«. Zanimivo je tudi, da so ženske, ki so listine, ohranjene v pregledanem korpusu, pečatile že kot vdove, uporabljale isti način uveljavljanja svoje identitete kot njihove sodobnice, katerih možje so še živeli, torej heraldični portret. Povedano drugače, v pregledanem korpusu ni niti enega odtisa t. i. votivnih vdovskih pečatnikov, ki jih kot izredno pogoste navajata Melly in Seyler.⁶⁹

Sodeč po ohranjenih pečatih (njihovem številu, obliki in vsebini) so imele torej srednjeveške ženske v naših deželah verjetno tako v okviru družine kakor tudi v družbi nekoliko drugačen položaj kot njihove sodobnice drugod po srednji in zahodni Evropi. Iz ohranjenih listin, kjer ženske nastopajo kot izstaviteljice, bodisi same bodisi v družbi z možem, kakšnim drugim moškim sorodnikom ali pomembnejšim plemičem, je jasno razvidno, da so tudi po poroki obdržale precej samostojen položaj, ki jim je omogočal (so)odločanje pri pomembnih zadevah, povezanih s posestmi in denarjem. V pečatnih podobah pečatnikov, ki so jih uporabljale, da so različnim nakupnim, prodajnim in drugim dogovorom dajale pravno varnost, so se predstavljale na isti način kot njihovi možki – s pomočjo lastne osebe, torej s portretom. Ti portreti, pa naj je šlo za realistične ali simbolične (heraldične), so jasno razumljiva simbolična sporočila, ki pričajo o tem, kako si je srednjeveški človek gradil in vzdrževal (samo)podobo. Pri njenem oblikovanju je bila ena najpomembnejših prvin sklicevanje na rod(bino) in na tradicijo, ki jo je predstavljal(a).

To se najbolje odraža prav pri ženskih heraldičnih pečatih. Za razliko od moških so imele ženske pri oblikovanju svojega heraldičnega portreta namreč več možnosti: svojo identiteto so lahko uveljavljale z očetovim grbom, moževim grbom ali pa s kombinacijo obeh. Z izbiro ene od teh možnosti so ženske močno vplivale na izgradnjo svoje (samo)podobe, s pomočjo katere so uveljavljale svoj družbeni položaj. V tem smislu so še posebej izpovedni t. i. genealoški portreti, ki najbolje kažejo, kako pomembna je bila v srednjem veku za identiteto ženske njena vloga povezovalke dveh plemiških rodbin.

Dejstvo, da so domala vse ženske po smrti svojih mož ohranile pečatnike, ki so si jih dale izdelati v času zakona, in jih še naprej uporabljale, kaže na izredno pomemben položaj, ki so ga imele v naših deželah tudi vdove. Po smrti moža so ženske praktično prevzele vodilno vlogo v družini ter same ali ob pomoči sorodnikov in raznih zaščitnikov skrbele za vse denarne in druge posle. V tej vlogi so se v vizualnem smislu še naprej uveljavljale na enak način kot v času zakona – s pomočjo heraldičnega portreta. Ta (samo)podoba pa ne bi mogla biti v večjem nasprotju s tisto, s katero se je predstavljal velik del vdov iz bolj severnih dežel. Te so v pečatnih podobah svojih vdovskih pečatnikov uporabljale upodobitve nekaterih prizorov iz svetega pisma in različnih svetnikov, ki so se jim včasih v vlogi pobožnih priprošnjic pridružile tudi same. S temi podobami so najširši javnosti sporočale, da se je po smrti moža tudi njihovo lastno aktivno življenje v okviru srednjeveške družbe končalo in da se umikajo v odmaknjeni svet molitve in čakanja na večno življenje.⁷⁰

⁶⁸ Preostalih slabih devet odstotkov ohranjenih pečatov pripada ženskam, za katere se bodisi ne da ugotoviti njihovega zakonskega stanu bodisi so pečatile v vlogi predstojnic ženskih samostanov.

⁶⁹ MELLY 1846 (kot v op. 1); SEYLER 1894 (kot v op. 1).

⁷⁰ Za prijazno pomoč pri reševanju nekaterih rodbinskih in drugih vprašanj se najlepše zahvaljujem dr. Petru Štihu.

EIN BEITRAG ZUR ERFORSCHUNG MITTELALTERLICHER FRAUENSIEGEL

ZUSAMMENFASSUNG

Die Grundlage zur Erforschung mittelalterlicher Frauensiegel, ihrer Funktionen, Formen und Inhalte sowie des Problems ihrer Eigentümerinnen stellen Siegel dar, die sich auf vor 1500 ausgestellten Urkunden erhalten haben und im Archiv der Republik Slowenien (Arhiv Republike Slovenije) aufbewahrt werden.

Ihrer Funktion, Form, ihrem Material, ihren Farben nach sowie der Art und Weise, wie sie an die Urkunde angehängt wurden, ähneln die mittelalterlichen Frauensiegel jenen, die die Männer verwendeten. Auch die mittelalterlichen Frauen gebrauchten nämlich ovale, runde und vieleckige Typare. Diese wurden in naturfarbenedes oder rotes, grünes oder anders gefärbtes Wachs abgedruckt. Die Siegelabdrücke wurden mit Schnur oder mit Pergamentband an die Urkunde gehängt.

Auch nach der Grundtypologie der Siegelbilder unterscheiden sich die mittelalterlichen Frauensiegel im Allgemeinen nicht wesentlich von den männlichen. Auch die Frauen stellten sich nämlich in ihren Siegeln meistens mithilfe eines Porträts vor. Dieses konnte realistisch (eine Abbildung der Frau selbst) oder symbolhaft (im Sinne einer heraldischen Abbildung) sein. Natürlich vereinigten sich beide Porträtarten vielfach zu einem Siegelbild (z.B. eine stehende oder sitzende Dame, die ein oder zwei Siegelschilder in ihren Händen hält).

Ob die Frau einen Typar besaß oder nicht, hing in großem Maße von der gesellschaftlichen Stellung der Familie ab, in der sie geboren wurde oder in die sie einheiratete. Die Frau ließ ihren Typar in der Regel nach der Heirat anfertigen, Typare, die unverheirateten Frauen gehörten, sind nämlich äußerst selten.

Laut erhaltenen Siegeln (ihrer Zahl, Form und ihrem Inhalt) hatten die mittelalterlichen Frauen in den slowenischen Landen sowohl in der Familie als auch in der Gesellschaft wahrscheinlich eine etwas andere Stellung als ihre Zeitgenossinnen in Mittel- und Westeuropa. Aus den erhaltenen Urkunden, wo Frauen als Ausstellerinnen fungieren, entweder allein oder zusammen mit ihren Männern, einem anderen Verwandten oder bedeutenderen Adeligen, geht deutlich hervor, dass sie auch nach der Heirat eine ziemlich selbstständige Rolle beibehielten, die ihnen (Mit)Entscheidungen in bedeutenden Angelegenheiten im Zusammenhang mit Besitz und Geld ermöglichte. In den Siegelbildern der Typare, die sie verwendeten, um verschiedenen Kauf- und Verkaufsverträgen und anderen Vereinbarungen Rechtssicherheit zu verleihen, stellten sich die Frauen auf dieselbe Art und Weise wie ihre Männer vor: mittels eigener Person, also mit ihrem Porträt. Die Porträts, ob realistisch oder symbolhaft (heraldisch), sind klar erkennbare symbolische Botschaften, die davon zeugen, wie der mittelalterliche Mensch sein (Selbst)Bildnis pflegte und erhielt. Eines der wesentlichen Elemente bei dessen Aufrechterhaltung war die Berufung auf die Familie bzw. Familientradition.

Das kommt gerade in heraldischen Frauensiegeln am deutlichsten zum Ausdruck. Den Frauen standen bei der Gestaltung ihrer heraldischen Porträts alle Möglichkeiten offen: Sie konnten ihre Identität durch das Wappen ihrer Väter bzw. Männer oder einer Kombination beider zum Ausdruck bringen. Durch die Wahl einer dieser Möglichkeiten übten sie starken Einfluss auf das (Selbst)Bildnis aus, durch welches sie ihre gesellschaftliche Stellung festigten.

Die Tatsache, dass beinahe alle Frauen nach dem Tod ihrer Männer die Typare beibehielten, die sie zur Zeit ihrer Ehe hatten anfertigen lassen, und diese noch weiterhin verwendeten, legt Zeugnis ab von der bedeutenden Rolle, die auch die Witwen in den slowenischen Landen spielten. Nach dem Tod ihrer Männer übernahmen die Frauen praktisch die führende Rolle in der Familie oder sorgten mit Hilfe von Verwandten und verschiedenen Schutzherren für alle Geld- und anderen Geschäfte. In dieser Rolle setzten sie sich in visueller Hinsicht auf dieselbe Art und Weise wie in der Ehe noch weiterhin mithilfe des heraldischen Porträts

durch. Dieses (Selbst)Bildnis wich entscheidend von jenem ab, mit dem sich ein Großteil der Witwen in nördlicher gelegenen Ländern vorstellte. Diese verwendeten in den Siegelbildern ihrer Witwentypare Abbildungen von Bibelszenen und Heiligen, denen sie sich manchmal in der Rolle der Fürbitterinnen auch selbst anschlossen. Mit diesen Bildern teilten sie der breiten Öffentlichkeit mit, dass nach dem Tode ihrer Männer auch ihr eigenes aktives Leben beendet war und dass sie sich in die abgeschiedene Welt des Betens und Wartens auf das ewige Leben zurückziehen.

(Iz slovenščine prevedel Niko Hudelja)

BARBARA ŽABOTA

GRB DRUŽINE KHISL IN NJEGOVE IZBOLJŠAVE

Na pojav grbov je vplivala vrsta dejavnikov, med drugim španska rekonkvista, izoblikovanje posebnih viteških idealov, viteška epika, razcvet univerzalnih krščanskih političnih idej, dvorna kultura in povečanje prebivalstva. Konec 11. stoletja se je v tej mešanici idej pojavila želja po ponovni osvojitvi svete dežele in prav s križarskimi vojnami je povezan nastanek prvih pravih grbov v 30. oziroma 40. letih 12. stoletja. Vojne so narekivale potrebo po vidnem označevanju križarskih konjenikov (želeli so izboljšati prepoznavnost v množicah križarskih vojakov: ločiti križarje od sovražnikov, viteze različnih dežel med seboj, izdvojiti vojake, ki so imeli orožje, oziroma ločiti viteze od pešakov), po ekshibicijskem potrjevanju vojaških spretnosti hrabrih posameznikov, po zaščitnem znaku tedanjih samostojnih mest in podobno. Želja po prepoznavnosti pa ni novost, saj so se v vseh civiliziranih obdobjih vojaki želeli ločiti od ostalih ljudi npr. z orožjem ali posebnim okrasjem. Okrašeno orožje so poznale že stare vzhodne civilizacije, Grki, Rimljani, Germani, Arabci, Turki, kar kaže na to, da je bilo stremenje za prepoznavnostjo splošen pojav po vsem do tedaj znanem svetu.

Sčasoma so poslikani ščiti, nosilci grba, postali osebni simboli, zaščitni znaki mest pa simboli mest. Srednjeveški ščit je sicer zelo podoben nekdanjemu poslikanemu antičnemu ščitu, vendar je ta podobnost med njima zgolj slučajna, kajti srednjeveški ščit je zaradi svoje simbolne, enkratne poslikave, ki je predstavljala čast, ugled in identiteto svojega lastnika, postal njegov osebni grb, ki je hkrati omogočal, določal in zagotavljal tudi poseben družbeni status.

V 13. stoletju so bili grbi še vedno povezani predvsem z vojnami in turnirji. Kasneje, v 14. stoletju, ko se uveljavi najemniška vojska, pa se začne iz vojaške opreme odmikati tipični vojaški znak – veliki ščit in zaprti šlem –, ki je običajno nosilec grba. Svojo osnovno prepoznavno funkcijo so tako grbi ohranili le na turnirjih, izven njih pa so imeli ideološko vlogo – ločevanje od nižjih slojev in poudarjanje starosti družine. Grb, ki se je začel razvijati v vrstah vojaškega plemstva, se je kasneje razširil še na ostalo vojaštvo, zatem na meščanstvo, v 14. stoletju pa še na vodilno osebje Cerkve. V 15. stoletju so imeli ponekod grbe celo kmetje (npr. v Švici, na zahodnem Tirolskem, v Flandriji).

V zahodni in srednji Evropi so se grbi najprej pojavili na pečatih (že v 1. polovici 12. stoletja), vendar sama podoba še ni predstavljala grba. O grbu lahko govorimo šele, ko je ta upodobljen na ščitu. Najstarejša oblika pečatov so pečati z vitezom, ki ima na svojem ščitu grb. Kasneje postanejo grbi samostojne pečatne podobe. Njihovo starost je izpričevala oblika ščita in umetniška izvedba ter vrsta črk okoli roba. Od 14. stoletja naprej so dobili še del grbovnega okrasja – šlem. Zlasti bogatejše osebe so začele v 14. stoletju uporabljati pečatnike z večjimi grbi svojih gospodov. Ker sta bili njihova vrednost in kvaliteta vse večji (tudi v umetniškem smislu), značaj tedanje družbene ureditve pa je prispeval k temu, da so plemiški in meščanski grbi postali dedni, je pomen pečatov za heraldiko neprecenljiv.

Izbira grba je bila v osnovi svobodna za vse, vendar je bila za grb potrebna avtorizacija neke vladne institucije. Ta pravica je šla v korak s prevzemom pravice podeljevanja grba s strani cesarja oziroma kralja, ki je moral biti suveren vladar. Pravica posedovanja grbov se je od leta 1500 dalje enačila s pridobitvijo plemiškega stanu (vendar so obstajale tudi izjeme, kar bo kasneje lepo vidno na primeru ljubljanskih meščanov). Cesar oziroma deželni knez je izdal

grbovno pismo, ki je vsebovalo opis grba in njegovo sliko. Hkrati je takšno pismo povzdignilo posameznika v plemiški stan.¹

Grb družine Khisl ne sodi k srednjeveškim viteškimi grbom, ampak v kategorijo novoveških grbov hitro rastočega »plemstva denarja« oziroma »obleke«. Prvotni grb je bil v 1. polovici 16. stoletja podeljen začetniku družine, ljubljanskemu sodniku in županu Vidu Khislu. S podelitvijo grba pa Vid ni bil povzdignjen v plemiški stan, kar kaže na zgoraj omenjene izjeme, ko posedovanje grba ni bilo nujno povezano s plemiškim nazivom.

Argumenta k tej trditvi sta sledeča: med meščanske pravice je v 16. stoletju (kot tudi že prej) sodila pravica do pečatenja, kar je pomenilo, da je imel vsak meščan pravico do lastnega pečata (na njem je bila podoba oziroma grb, po katerem so meščana prepoznali),² ki se je dedoval z očeta na sina, kar je mestni svet ob zapuščinskih ediktih razpravah po umrlem meščanu potrdil tudi v zapuščinski odločbi. Pečatenje je bilo pri določenih aktih meščanov tudi obvezno (vsi meščani v tem času še niso bili pismeni), ker se je s pečatom dalo dokazati pristnost zapisa, poleg tega pa je bila s pečatenim pismom varovana tudi uradna tajnost.³ Kot drugi argument navajam listino iz leta 1551 (izdana je bila 16. septembra), v kateri se omenjajo štirje stanovski poverjeniki (Janez in Jakob Lamberg, Viljem Rasp in Janez Khisl) za Kranjsko.⁴ Glede na to, da so bili praviloma v uradu poverjenikov zastopani vsi stanovi, torej tudi mestna kurija, menim, da je bil prav Janez Khisl (Vidov sin) predstavnik le-te, saj se omenja kot zadnji ter samo

Prvotni grb družine Khisl (StLA, HS 1674, Felicetti Sammlung, knjiga 1, str. 76)

z imenom in priimkom (pri ostalih poverjenikih je obvezno naveden tudi predikat). Prav sle-

¹ O heraldiki obstaja cela vrsta del. Nekaj bistvenih: Ottfried NEUBECKER, *Wappenkunde*, München 2002; Gert OSWALD, *Lexikon der Heraldik*, Mannheim–Wien–Zürich 1985; Ottfried NEUBECKER, *Heraldik – Wappen – ihr Ursprung, Sinn und Wert*, Frankfurt 1977; Walter LEONHARD, *Das große Buch der Wappenkunst – Entwicklung, Elemente, Bildmotive, Gestaltung*, München 1976; Gustav A. SEYLER, *Geschichte der Heraldik (Wappenwesen, Wappenkunst, Wappenwissenschaft)*, Neustadt an der Aisch 1970; Ottfried NEUBECKER – Wilhelm RENTZMANN, *Wappen Bilder Lexikon*, München 1974; Franz GALL, *Österreichische Wappenkunde, Handbuch der Wappenwissenschaft*, Wien–Köln 1977; Miloš ĆIRIĆ, *Heraldika, 1. del – Grb: ilustrovani osnovni pojmi*, Beograd 1988; Bartol ZMAJIĆ, *Heraldika – sfragistika – genealogija*, Zagreb 1971; Peter FRANK-DÖFERING, *Adelslexikon des österreichischen Kaisertums 1804–1918*, Wien 1989; Friederich WARNECKE, *Heraldisches Handbuch für Freunde der Wappenkunst*, Görlitz 1880. Pomagamo si lahko tudi s spletnimi stranmi na internetu: www.heraldik-wappen.de ali www.heraldik-heraldry.org.

² Najstarejši poznani meščanski grbi izvirajo iz 13. stoletja.

³ Anton SVETINA, Pogoji za sprejem v meščanstvo in pravni položaj ljubljanskih meščanov od 16. do 18. stoletja, *Iz starejše gospodarske in družbene zgodovine Ljubljane*, Publikacije Mestnega arhiva ljubljanskega, Razprave 2, Ljubljana 1971, 155–208.

⁴ PA, listina 1551, september 16, s. 1.

dnje dokazuje, da Vid ni imel plemiškega naziva, saj bi v nasprotnem primeru tega podedoval tudi sin.

Viri vsekakor govorijo v prid zgornji tezi. Vseeno pa lahko malce špekuliramo in na podlagi drugih dejstev in takratnih okoliščin »domnevamo«, da je bil Vid Khisl vseeno povzdignjen v plemiški stan, kar bi se lahko zgodilo leta 1543 (štiri leta pred njegovo smrtjo). Konec tega leta je namreč plemstvo dobil Vidov prijatelj in trgovski družabnik Janez Weilhamer. Njuni življenjski poti sta se dobri dve desetletji tesno prepletali in bili na trenutke celo identični. Oba, tako Vid kot Janez, sta bila v petek, 31. januarja 1522 sprejeta med ljubljanske meščane.⁵ Skupaj sta ustanovila trgovsko družbo Khisl–Weilhamer, ki jima je prinesla bogastvo in posledično Janezu tudi plemiški naziv. Ta čast ga je doletela konec leta 1543, ko je svojemu priimku smel pritakniti tudi plemiški pridevek *von (Weilheim)*.⁶ Skupaj sta se očitno tudi lotila gradnje fužinskega gradu, kar je razvidno iz napisa na grbovni plošči, ki je bila nad portalom gradu izklesana ob zaključnih delih leta 1557: *Dis gepei angefangen war / als man zalt MDXXVIII iar / durch Veit Kisl mit gutm rat / und Hans Weilhaimers hilf und that /...* – Iz povedanega je razvidno, da sta bila Vid Khisl in Janez Weilhamer praktično nerazdružljiva. Zaradi naštetega bi lahko upravičeno pričakovali, da sta bila tudi plemenitena istočasno. Vendar pa, kot že rečeno, imata zgornja argumenta svojo težo. Neposrednega dokaza o Vidovem povzdigu v plemiški stan ni. Poleg tega se s plemiškim predikatom *von (Kaltenbrunn)* dokazano prvi ponaša šele Vidov sin Janez (ohranila se je namreč plemiška diploma (12. december 1561, Praga) iz dvorne pisarne o Janezovem povzdigu v plemiški stan).⁷

V Valvasorjevih delih *Die Ehre deß Herzogthums Crain* in *Opus insignium armorumque* zasledimo po dva primera Khislovega prvotnega grba, ki se nekoliko razlikujeta med seboj.⁸

Prvi primer grba (Valvasor, *Die Ehre*, IX, 92) vsebuje deljen ščit, znotraj katerega je pokončna, v desno obrnjena kača s krono na glavi. Barve ščita ne moremo določiti, ker je tisk črno–bel, grb pa ni šrafiran.

V drugem primeru (Valvasor, *Die Ehre*, XI, 700) je grb sicer nekoliko drugačen, vendar v osnovi enak: vsebuje deljen kartušast ščit, znotraj katerega je pokončna, v desno obrnjena kača brez krone. Grb je tokrat šrafiran, zato lahko na podlagi tega določimo, da je ščit srebrno–rdeč, kača pa neznane barve.

Pečat Janeza Khisla (PA, listina 1551, september 16.)

⁵ ZAL, LJU 488, Cod. I, knjiga 1, 1522, fol. 37v, kjer je zapisano: *Am freytag den letsten tag January 1522 – Neue Burger: Matheus Rosenawers, Mathia Cristoff, Hanns Weilhamer, Veit Kysl, Henrich Krafner.*

⁶ Sergij VILFAN – Božo OTOREPEČ – Vlado VALENČIČ, *Meščanski kapitali od zgodnjega kapitalizma do fiziokratizma na osrednjem Slovenskem. Popisi premoženj ljubljanskih meščanov iz 16. in 17. stoletja*, Ljubljana 1973, 69 (rkp., NUK); glej tudi: Sergij VILFAN – Božo OTOREPEČ – Vlado VALENČIČ, *Ljubljanski trgovski knjigi iz prve polovice 16. stoletja*, Viri za zgodovino Slovencev 8, SAZU, Ljubljana 1986, 39.

⁷ Karl Friedrich von FRANK, *Standeserhebungen und Gnadennakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum »Alt-Österreichischen Adels-Lexikon« 1823–1918*, 3. Band (K–N), Schloss Senftenegg 1972, 25.

⁸ Johann Weichard VALVASOR, *Die Ehre deß Herzogthums Crain*, Laybach–Nürnberg 1689; Johann Weichard VALVASOR, *Opus insignium armorumque*, Ljubljana 1993 (faksimile).

Navadno se je družinski grb prenesel na potomce, zato lahko sklepamo, da je imelo tudi vseh šest Vidovih otrok (Katarina, Barbara, Emerencijana, Erazem, Janez in Ana) takšen grb. Da trditev drži, lahko dokažemo le v dveh primerih – pri hčerki Emerencijani in že omenjenem sinu Janezu.

Emerencijanin grb najdemo na njenem kamnitem nagrobniku, ki je danes vzidan v zunanjo steno župnišča cerkve sv. Martina v Laškem. Njen grb delno odstopa od očetovega: ščit ni deljen (bolje rečeno, ni videti deljen, ker bodisi nikoli ni bil deljen oziroma je zob časa poskrbel za to,

da se delitve ne vidi več), znotraj pokončna, v levo (!) obrnjena kača; v spodnjem delu ščita so trije kamni (2:1).⁹ Na vrhu ščita je v desno obrnjen šlem s perjanico, v kateri je enaka kača kot v ščitu. Zanimivo je, da je na Emerencijaninem portretu (sodil je v galerijo portretov družine Valvasor), ki ga danes hrani Narodna galerija v Ljubljani, upodobljen kasnejši družinski grb Khislov (kvadriran in z dvema bikoma), ki bo podrobneje opisan spodaj.

Prvotno je imel poenostavljen grb s kačo tudi Emerencijanin brat Janez. Podoba takšnega grba je vtisnjena v pečat na že omenjeni listini iz leta 1551. Na pečatu iz zelenega voska je dobro vidna kača s tremi kamni. Po robu pečata tečejo črke *HANNIS KISELL 1551*.¹⁰ Že šest let kasneje (1557) je njegov grb izboljššan¹¹ (viden je na heraldični plošči nad portalom gradu Fužine), čeprav vemo, da takrat še ni imel plemiškega naziva. Njegov izredno hiter vzpon se je začel leta 1547, ko je skupaj z mamo Katarino Stettner prevzel posle pokojnega očeta. Nato je bil v petek, 27. februarja 1551, sprejet med ljubljanske meščane.¹² Pred tem se je istega leta (ženitno pismo nosi datum 18. januar 1551) poročil s plemkinjo Ano Li-

Grb Emerencijane Khisl na kamnitem nagrobniku v Laškem

chtenberg, sestro Erazma Lichtenberga. Med 25. julijem 1551 in 25. julijem 1552 je deloval v mestnem svetu kot zunanji svetnik in davkar za okraj »trg«. V tem času je bil tudi predstavnik mestne kurije v uradu stanovskih poverjenikov. Nato pa se je posvetil višjim službam (med letoma 1551–1569 je bil proviantni in plačilni mojster Vojne krajine, 1566–1567 predsednik deželnega sodišča na Kranjskem, kasneje predsednik dvorne komore).¹³ Dne 12. decembra

⁹ Po nekaterih teorijah naj bi obstajala povezava med temi kamni in priimkom Khisl. Kamni naj bi bili prodniki (nem. Kiesel) oziroma kremen (nem. Kiesel). Glej: Doris DEBENJAK, *Veliki nemško-slovenski slovar*, Ljubljana 1993, 588; Avguštin STEGENŠEK, *Konjiška dekanija*, Maribor 1909, 67; France TOMŠIČ, *Nemško-slovenski slovar*, Ljubljana 1964 in 1989, 404.

¹⁰ PA, listina 1551, september 16, s. 1.

¹¹ V novem veku je načeloma veljalo, da bolj ko je grb okrašen in razčlenjen, bolj imeniten je njegov nosilec. Sprememba grba je bila pogosto povezana z napredovanjem družine ali posameznika na plemiški hierarhični lestvici, kar je takšna sprememba oz. izboljšava (nem. Wappenbesserung) odražala tudi navzven. V kasnejšem času (zlasti v 19. stoletju) pa so se stare plemiške družine rade odločale za upodabljanje svojega osnovnega in enostavnega grba, saj so s tem poudarjale svojo starost v primerjavi z vedno hitreje razvijajočim se novim plemstvom. (prim. NEUBECKER 2002 (kot v op. 1), 224–232)

¹² ZAL, LJU 488, Cod. I, knjiga 8, 1551, fol. 36.

¹³ Barbara ŽABOTA, *Družina Khisl v zgodnjem novem veku* (diplomska naloga), Ljubljana 2001, 70–71, 76–77.

1561 je bila v Pragi izdana plemiška diploma, s katero mu je cesar Ferdinand I. izboljšal grb ter podelil plemiški naziv in pravico pečatenja z rdečim voskom (*Adeilige Wappenbesserung mit rot Wachsfreiheit*).¹⁴

Ščit Janezovega novega grba je kvadriran. Prvo polje je deljeno srebrno–rdeče, znotraj je črna pokončna kača, obrnjena v levo; rep kače sega v spodnjo polovico, kjer so trije srebrni kamni (2:1). Četrto polje je zrcalna slika prvega. Drugo polje uprizarja v desno obrnjenega ležečega črnega bika v zlatem. Tretje polje je zrcalna slika drugega.¹⁵

Tak Khislov grb najdemo v Zbirki grbov Arhiva Republike Slovenije,¹⁶ upodobljen pa je tudi na že prej omenjeni heraldični plošči iz leta 1557, ki je vzidana nad portalom v gradu Fužine. Ob tem se nam zastavljata dve vprašanji. Zakaj vsebuje heraldična plošča iz leta 1557 že spremenjen grb? Možna odgovora sta dva. Lahko je bil

Izboljšani grb Janeza Khisla (StLA, HS 28, Stadl: Ehrenspiegel, knjiga 5, str. 342)

Khislov grb že prej deležen izboljšave in je plemiška diploma iz leta 1561 to samo še potrdila. Bolj verjetna pa je razlaga, da je bila heraldična plošča vzidana kasneje, ko so imeli Khisli že plemiški naziv in spremenjen grb. Letnica 1557 nas tako le opozarja na leto zaključka gradnje fužinskega gradu. Odkod črni bik v Janezovem grbu? Na to vprašanje zaenkrat še ne poznamo odgovora. Po heraldičnih pravilih se grb pogosto izboljšuje z dedovanjem po izumrlih sorodnikih (npr. z elementi materinega ali še pogosteje ženinega družinskega grba), s pridobivanjem nazivov (opravljanjem častnih služb) ali kupovanjem gospostev.¹⁷ V Janezovem primeru prva možnost ne pride v poštev, kajti njegova mati je bila Katarina Stettner, grb te družine pa

¹⁴ FRANK 1972 (kot v op. 7), 25.

¹⁵ ŽABOTA 2001 (kot v op. 13), 39.

¹⁶ AS 1071, Zbirka grbov, šk. 2, št. 268 – grb Janeza Kysla (1566).

¹⁷ Kot primer takšne izboljšave grba navajam plemiško družino Auersperg. V prvotnem turjaškem grbu je bil upodobljen iz hriba rastoč tur bodisi z rinko v nosu ali brez nje (prikazuje ga najstarejši ohranjeni pečat Engelberta Turjaškega iz leta 1220), ki se do sredine 15. stoletja ni spreminjal. Po letu 1443, ko so prevzeli šumberško dediščino po svojih izumrlih sorodnikih vitezih Šumberških (Margareta Auersperg je bila poročena z Janezom Šumberškim, s katerim je imela sina Janeza, ki pa je leta 1443 umrl brez potomcev), je bil grb deležen prve vidnejše izboljšave. Takrat se je ščit razdelil na štiri polja. V novem kvadriranem grbu je v 1. in 4. polju upodobljen tur, v 2. in 3. polju pa šumberška lesena klada oziroma koza. Glavna veja Auerspergov s Turjaka je takšen grb uporabljala naslednjih 150 let; veja, ki se je leta 1467 odcepila od glavne turjaške in se poimenovala po Šumberku (šumberška veja), pa si je nov kvadriran grb izboljšala že leta 1497, ko je bil Janez Turjaško–Šumberški povzdignjen med zastavnike Svetega rimskega cesarstva. Kralj Maksimilijan je Janezovi družini izboljšal grb tako, da je na šumberško klado v 2. in 3. polju postavil zlatega orla. Sredi 16. stoletja je bil ta grb deležen še ene spremembe: v 3. polju se je namesto na kladi stoječega orla začel pojavljati v desno (včasih tudi v levo) obrnjeni lev. Omenjeno izboljšavo bi lahko povezali z lastništvom Žužemberka (Auerspergi so ga imeli sprva v najemu, leta 1538 pa so gospostvo in grad kupili od kralja Ferdinanda), saj je imel omenjeni trg v svojem grbu divjo mačko (Valvasor jo upodablja kot panterja, danes pa je v žužemberškem grbu ris). Ko je konec 16. stoletja izumrla šumberška veja Auerspergov, je njena dediščina prešla na glavno turjaško vejo. Zdi se, da je s tem povezana tudi izboljšava glavne turjaške grba. Glej: Miha PREINFALK, *Auerspergi. Po sledeh mogočnega tura*. ZRC SAZU, Thesaurus memoriae, Dissertationes 4, Ljubljana 2005, 103.

Pečat Marka Stettnerja, očeta Katarine Stettner (PA, listina 1543, maj 10.)

Grba Janezovih žena – Ane Lichtenberg in Marije Paradeiser (heraldična plošča nad portalom gradu Fužine)

ne vsebuje lika bika, temveč medvedjo šapo. Prav tako k spremembi Khislovega grba nista mogli prispevati Janezovi ženi, Ana Lichtenberg in Marija Paradeiser, ki se omenjata na heraldični plošči, saj v družinskem grbu obeh najdemo motiv ptiča.

Izboljšavo po Lichtenbergih bi lahko upravičeno pričakovali, saj je bil Anin brat Erazem zadnji moški predstavnik družine Lichtenberg (njegov sin Volbenk Teodor je umrl še kot otrok). Vseeno pa Ana Khislom ni prinesla grbovne izboljšave, ker je umrla pred letom 1557. Njen brat Erazem je umrl devet let kasneje (4. marca 1566), ko je bil Janez Khisl že kar nekaj časa poročen z Marijo Paradeiser. Ani in Janezu se je v kratkem zakonu rodil le sin, ki je kmalu po rojstvu umrl (1552). Khisli tako niso bili upravičeni do dediščine po Lichtenbergih.

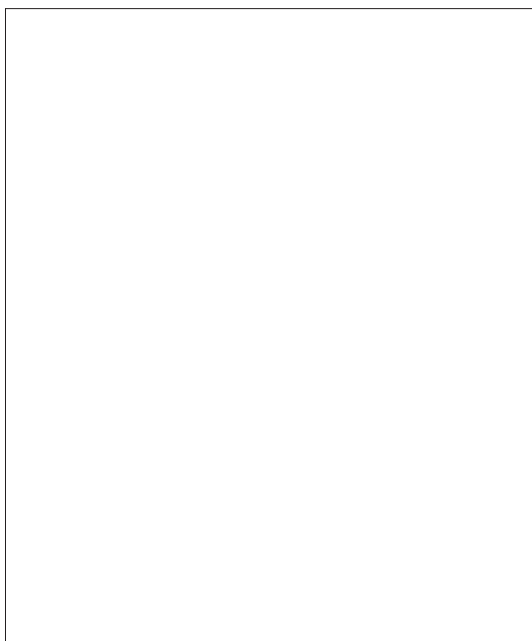
Preko Margarete Lichtenberg (Erazmova teta, poročena z Janezom Schwabom) je dediščina prešla na družino Schwab (potem Schwab–Lichtenberg).¹⁸

Janez Khisl si je izboljšavo grba in plemiški naziv najverjetneje prislužil s svojim službovanjem kot proviantni in plačilni mojster Vojne krajine pa tudi s premišljenim posojanjem denarja cesarju. Njegov začetni hitri vzpon je bil leta 1561 najprej kronan s plemiškim nazivom, nato s povzdigom med viteze (15. maj 1569, Dunaj) in kasneje barone (13. januar 1590, Praga).¹⁹

Izboljšan grb naj bi uporabljali tudi vsi Janezovi otroci (Jurij, Ana Marija, Vid, Janez Jakob, Marija Kristina, Karel in Ludvik), čeprav tudi tokrat nimamo neposrednih dokazov za to. Pač pa je z viri dokazljivo, da je bil grb Janezovega sina Jurija deležen izboljšave po ženini strani.

Jurij Khisl je bil poročen s Katarino Kollniz, katere brat Leonhard je bil zadnji moški potomec svoje družine in je umrl brez otrok 23. septembra 1587. Z njegovo smrtjo so elementi Kollnizovega grba (srčni ščit in perjanica) prešli v Khislov grb.²⁰ Ta je tako postal na pogled še imenitnejši: ščit je zdaj kvadriran z razcepljenim srčnim ščitom. V desnem polju srčnega ščita je srebrna konica v črnem, v levem pa je srebrn, v desno vzpenjajoči se lev v rdečem. Prvo polje je razcepljeno in deljeno; desno je poševna srebrna perjanica s tremi lističi v rdečem, levo pa enaka kača kot v prvotnem grbu. Četrto polje je identično prvemu (ni zrcalna slika). Drugo in tretje polje sta ostali nespremenjeni.²¹

Zgoraj opisani grb najdemo na nagrobni sliki Jurijeve družine v cerkvi sv. Elizabete v Podrebri pri Polhovem Gradcu. Glede na to, da obstaja več različnih upodobitev Jurijevega grba, menim, da je podoba zgoraj opisanega najverodostojnejša. Iz napisa na samem spomeniku je

Grb Jurija Khisla z elementi grba družine Kollniz (StLA, HS 28, Stadl: Ehrenspiegel, knjiga 5, str. 343)

Grb Jurijeve žene Katarine Kollniz (StLA, HS 28, Stadl: Ehrenspiegel, knjiga 3, str. 238)

¹⁸ ŽABOTA 2001 (kot v op. 13), priloga 6: rodovnik družine Lichtenberg.

¹⁹ FRANK 1972 (kot v op. 7), 25, 35.

²⁰ Karlmann TANGL, Die Herren, später Freiherrn von Kollnitz, *Carinthia*, 39, 1833, 159–161; Gustav Adolf von METNITZ, *Kärntner Burgenkunde, Ergebniss und Hinweise in Übersicht* (zweiter Teil), Aus Forschung und Kunst, Bd. 17, Klagenfurt 1973, 82–84.

²¹ ŽABOTA 2001 (kot v op. 13), 40.

razvidno, da je nastal leta 1598, torej sedem let pred Jurijevo smrtjo. Naročnik spomenika je bil najverjetneje Jurij sam (za svoja umrla sinova), zato smemo upravičeno pričakovati, da je upodobitev njegovega grba pravilna. Ostale upodobitve Jurijevega grba, na katere sem naletela ob pregledovanju literature, nekoliko odstopajo od tiste na spomeniku v Podrebri. Največje odstopanje zasledimo pri grbu iz *Zbirke grbov*, kjer sta prvo in četrto polje zrcalni sliki in hkrati srebrno–rdeči namesto zlato–rdeči.²²

Jurij je imel tri otroke: dva sinova (Janeza Krištofa in Krištofa Viljema) ter hčerko (Ano Marijo). Celotna družina je upodobljena na že omenjeni nagrobni sliki v cerkvi sv. Elizabete v Podrebri. Sinova sta umrla še zelo mlada leta 1593, hčerka Ana Marija pa se je kasneje poročila v družino Moscon.²³

Kako se je dedoval po Kollnizih izboljšani grb? Ker po Jurijevi smrti (1605) grba nista mogla dedovati njegova sinova, se je ta prenesel na Jurijeve direktne sorodnike (njegove še živeče brate Vida, Janeza Jakoba, Karla in Ludvika). Z viri lahko dokažemo, da sta »Khisl–Kollnizov« grb uporabljala Jurijev brat Vid, karlovški general,²⁴ in posinovljenec Janeza Jakoba I., Jurij Jernej Zwickl (torej ga je moral uporabljati tudi Janez Jakob I.).²⁵ Za Karla in Ludvika pa žal ni oprijemljivih dokazov.

Kranjska veja Khislov je formalno izumrla leta 1605, ko je umrl Jurij, oziroma 1609, ko je umrl njegov brat Vid. Štajerska veja Khislov (preostali trije bratje) pa je še nekaj desetletij delovala v okolici Maribora oziroma Gradca. Kot zadnja predstavnica te veje je z viri dokazljiva vnukinja Jurija Jerneja, Marija Eleonora, ki se je leta 1692 poročila z Leopoldom Jožefom grofom Ursini–Rosenbergom.

V literaturi zasledimo še Ludvikovega vnuka Simona, ki naj bi od sredine 17. stoletja posedoval Seidl–Hof (gospodstvo Fal-

Grb karlovškega generala Vida Khisla
(Brajković 1995 (kot op. 24), 84)

Pečat Jurija Jerneja Zwickl-Khisla (AS 730,
Graščinski arhiv Dol, šk. 69, Familiaria, listina
1652, november 29.)

²² AS 1071, Zbirka grbov, šk. 2, št. 267 – grb Jurija Kysla (1566).

²³ Hubert KIESL, Der Raubmord an Johann Christoph Freiherr von Tattenbach im Schloss Freizell an der Donau im Jahre 1659, *Adler, Zeitschrift für Genealogie und Heraldik*, Band 6 (1962–1964), 237.

²⁴ Vlasta BRAJKOVIĆ, *Grbovi, grbovnice, rodoslovlja. Katalog zbirke grbova, grbovnica i rodoslovlja*, Zagreb 1995, 84.

²⁵ AS 730, Graščinski arhiv Dol, šk. 69, Familiaria, listina 1652, november 29.

kenstein) v Zgornji Avstriji. Njegovi potomci so imeli to gospostvo v lasti vsaj do leta 1811, ko je umrl Matija II. Khisl (rojen 1722). Ta veja Khislov se je po omenjenem gospostvu imenovala »*Khisl am Seyrl–Gut*« in ne več »*Khisl von Kaltenbrunn*«. ²⁶ Njeno usodo bo najverjetneje razkrilo raziskovanje v zgornjeavstrijskem deželnem arhivu v Linzu.

DAS WAPPEN DER FAMILIE KHISL UND SEINE VERBESSERUNGEN

ZUSAMMENFASSUNG

Die Familie Khisl zeigte in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts noch einen bürgerlich-kaufmännischen Charakter, worauf ein rascher Aufstieg dieses krainisch-steirischen Geschlechts einsetzte. Dieser war eine Folge der Denkart jener Zeit, die es Vertretern der niederen Gesellschaftsschichten ermöglichte, durch Unternehmungsgeist und kluge Geschäftstaktik nicht nur zu Reichtum, Ansehen und Macht, sondern auch an den Adelstitel zu gelangen (die Khisl wurden 1590 Barone, 1623 Grafen), was einen Aufstieg in die höhere Gesellschaftsschicht bedeutete.

Einer der hervortretenden Repräsentanten des Geschlechts war Hans Khisl, dessen Wirken größtenteils auf gehobene Dienste und auf die Unterstützung der Reformationsbewegung ausgerichtet war. Seine Kinder teilten zunächst des Vaters Vorliebe für den Protestantismus, kehrten aber nach Regierungsantritt Kaiser Ferdinands II. – so wie zahlreiche Adelige – in den Schoß der katholischen Kirche zurück. Einige Jahre später wollte es das Schicksal, dass sie aus ihrem Mutterland Krain in verschiedene österreichische Erbländer auswanderten, wohin ihnen aus Mangel an Quellenmaterial schwer zu folgen ist.

Der Aufstieg in der adeligen Rangordnung brachte gewöhnlich auch Änderungen in den Adelsattributen, wie Prädikaten, Titeln, mit sich. Vor allem das Familienwappen erfuhr bei solchen Gelegenheiten Veränderungen bzw. Verbesserungen. Wappenverbesserungen stehen sonst auch mit anderen einschneidenden Familienereignissen in Verbindung, wie etwa Besitzerwerbung, Vererbung, Aussterben eines Familienzweiges ... Diese theoretische Grundlage ergänzt die Verfasserin des vorliegenden Aufsatzes am Beispiel der Familie Khisl als typischer Vertreterin eines rasch aufsteigenden bürgerlich-adeligen Geschlechts in der frühen Neuzeit. Sein ursprünglich einfaches bürgerliches Wappen (nach rechts gewendete Schlange mit Krone und drei Steinen (2:1)) erfuhr im Jahr 1561 durch die Verleihung des Adelstitels an Hans Khisl seine erste Verbesserung. Der Schild des neuen Wappens ist fortan quadriert durch einen nach rechts gewendeten liegenden schwarzen Stier im zweiten und dritten Feld. Eine zweite Verbesserung erfuhr das Wappen im Jahr 1587 nach dem Aussterben der mit den Khisl verwandten Familie Kollnitz, von der die Khisl die heraldischen Elemente (Herzschild und Federbusch) erben. Nach dem Aussterben des krainischen Zweiges der Khisl zu Beginn des 17. Jahrhunderts wurde das Wappen von allen anderen damals noch lebenden Zweigen der Familie Khisl geerbt.

(Iz slovenščine prevedel Niko Hudelja)

²⁶ KIESL 1962–1964 (kot v op. 23), 243–244.

HARALD KRAHWINKLER

GENEALOGICA STYRIENSIA

Für eine Božo Otorespec gewidmete Festschrift einen genealogisch–überlieferungsge-
schichtlichen Beitrag zu verfassen, dürfte nicht ungeziemend sein, verdanken wir
doch dem slovenischen Meister auf dem Gebiet der mediävistischen historischen
Hilfswissenschaften nicht zuletzt auch die Bearbeitung des Stichwortes *Genealogija*
in der *Enciklopedija Slovenije*.¹

Die hier diskutierte Genealogie des steirischen Geschlechtes der Otakare wird bekanntlich
in einer aus dem Stift Vorau stammenden, heute in der Österreichischen Nationalbibliothek
in Wien aufbewahrten Handschrift (CVP 389) überliefert.² Die Abschrift in CVP 389 stammt
aus dem 14. Jahrhundert, die Abfassung des genealogischen Textes ist quellenimmanent um
1190 zu datieren, jedenfalls noch zu Lebzeiten des letzten Otakar und zugleich ersten Herzogs
der Steiermark.³ Für diese Genealogie findet sich in der Literatur gelegentlich die Bezeichnung
Genealogia marchionum de Stire.⁴ Sie erfuhr ihre erste gedruckte Edition durch den Vorauer
Chorherrn und Historiographen Aquilinus Iulius Caesar (1720–1792).⁵ Im ersten Band seiner
Annalen des Herzogtums Steier kommentiert er auch die »Genealogie der Ottokare« (*Genea-
logia Ottocarorum*) und ediert den in Frage stehenden Text.⁶ Dabei beruft er sich sowohl auf

¹ Božo OTOREPEČ, *Genealogija*, *Enciklopedija Slovenije* 3, Ljubljana 1989, 187–188.

² Zu Überlieferung und Editionen siehe Alphons LHOTSKY, *Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 19, Graz–Köln 1963, 236; Friedrich HAUSMANN, Die steirischen Otakare, Kärnten und Friaul. Besitz, Dienstmansschaft, Ämter, in: Gerhard PFERSCHY (Hg.), *Das Werden der Steiermark. Die Zeit der Traungauer. Festschrift zur 800. Wiederkehr der Erhebung zum Herzogtum*, Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives 10, Graz–Wien–Köln 1980, 225–275, bes. 261 Anm. 2; Heinz DOPSCH, Die steirischen Otakare. Zu ihrer Herkunft und ihren dynastischen Verbindungen, ibidem 75–139, bes. 91 f. (deutsche Übersetzung). – An dieser Stelle sei der Österreichischen Nationalbibliothek (Handschriftensammlung) für die Möglichkeit der Konsultierung von CVP 389 gedankt. Ganz besonders danke ich Herrn Dr. Ferdinand Hutz (Archiv und Bibliothek des Stiftes Vorau) für die bereitwillige Unterstützung meiner Forschungsarbeit und weiterführende Hinweise, ebenso Herrn Dr. Peter Wind für wertvolle Anregungen.

³ Terminus *post quem* ist das Jahr 1180, da Otakar (IV./I.) im vorletzten Satz auch als Herzog genannt wird: »... Otachyr primo marchyonem, deinde ducem«. Zur Datierung vgl. LHOTSKY, *Quellenkunde* (wie Anm. 2), 236: »... muß also wohl auch knapp vor oder um 1192 angelegt worden sein, ohne daß man freilich den Tod Ottokars VI. [IV.] als Anlaß nachzuweisen vermöchte.« Vgl. auch HAUSMANN, Die steirischen Otakare (wie Anm. 2), 225 mit Anm. 1.

⁴ Siehe *Genealogia marchionum de Stire* (Georg WAITZ /ed./, *Monumenta Germaniae historica /MGH/ Scriptores* 24, Hannover 1879) 72. Vgl. auch LHOTSKY, *Quellenkunde* (wie Anm. 2), 236, ibidem auch der Terminus »Steirische Genealogie«. Zur Bezeichnung »Geschlechts–Register« vgl. unten Anm. 6.

⁵ Zu Person und Werk dieses »Vaters der steirischen Landesgeschichtsschreibung« siehe Helmut J. MEZLER–ANDELBERG, Aquilin Julius Caesar und die Anfänge der steirischen Landesgeschichtsschreibung, *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* (Graz), 57/1966, 27–58, bes. 41 ff. Vgl. auch Berthold Otto ŽERNÍK, *Die Schriftsteller der noch bestehenden Augustiner–Chorherrenstifte Österreichs von 1600 bis auf den heutigen Tag*, Wien 1905, 320–322.

⁶ Aquilinus Julius CAESAR, *Annales Ducatus Styriae, cum adjecta finitimarum provinciarum Bavariae, Austriae, Carinthiae, Salisburgi, Aquilejae, etc., Historia, in quantum ea ad res Styriae illustrandas conducere videtur ... Tomus I. De Styria veteri, et christianae in ea religionis initiis, rebusque per XII. saecula a Christo nato gestis, cum quatuor dissertationibus praeliminaribus, et parvo quodam diplomatario Ottocarorum, genealogiam veterum Styriae familiarum continente*, Graecii 1768. Beim Erscheinen des ersten Bandes dieses Joseph II. gewidmeten Werkes war Caesar Pfarrer von Friedberg. Die Edition des

die bereits in der kaiserlichen Hofbibliothek in Wien befindliche Handschrift Vorauer Provenienz als auch auf zwei noch in Vorau aufbewahrte Abschriften.⁷ Mit den beiden letztgenannten Abschriften ist wohl die als »Konzept« und Reinschrift erhaltene älteste (fast) vollständige Chronik des Stiftes Vorau (*Cronica coenobii Voraw*) gemeint.⁸ Im »Konzept« (fol. 2r) ist der Text der Genealogie zweimal mit der Überschrift »Origo nostri fundatoris Ottakarii (Ottachari)« versehen,⁹ in der Reinschrift (fol. 2r) findet sich die Formulierung: »Rubrica de origine nostri fundatoris Ottachari«.

Demgegenüber weist die den beiden etwas fehlerhaften frühneuzeitlichen Vorauer Abschriften zugrundeliegende spätmittelalterliche Textüberlieferung in CVP 389 (fol. 137v) keine Überschrift auf. Der Text beginnt unvermittelt mit »Otacher marchio Styrien(sis)«,¹⁰ einem anachronistisch bereits mit Markgrafentitulatur versehenen Spitzenahn aus dem 10. Jahrhundert. Der letzte Satz der Genealogie wie der gesamten Handschrift bezieht sich auf Tod und Erbfolge des Markrafen Otakar III.: »Defunctus est anno domini M^oC^oLXIII^o, filium Otachyr, de quo predictum est, relinquens heredem.«

Daß CVP 389 in gewissem Sinne auch als ein Überlieferungsträger der Vorauer Historiographie verstanden werden kann, zeigt sich bei näherer Betrachtung. Am Beginn dieses Codex findet sich ein Papstkatalog, vermischt mit Nachrichten, die aus der Salzburger Annalistik geschöpft sind (fol. 1r–6v); dann folgen ein Verzeichnis der römischen Kaiser von Caesar bis Friedrich II. (1211) sowie ein Salzburger Bischofskatalog von Rupert bis zum Tod des Erzbischofs Friedrich II. von Walchen (1284). Auf fol. 10r–19r finden sich kurze Texte, wie zum Beispiel (fol. 12v–13v) unter der Überschrift *Nota de exordio Noricorum* das auch aus CVP 423 aus dem 12. Jahrhundert bekannte »Noriker–Kapitel« über die Abstammung der Bayern von Norix, einem Sohn des Hercules.¹¹ Der von fol. 23r bis 136r reichende Hauptbestand der Vorauer Sammelhandschrift wird mit folgenden Worten eingeleitet: »Incipiunt cronice [sc. Honorii Augustodunensis] ab initio mundi«. Es handelt sich, kurz gesagt, um eine »Salzburger Chronik«¹² nach dem weltchronikalischen Schema der *sex aetates*, geschöpft unter anderem

hier in Frage stehenden Textes findet sich auf S. 106 (nicht S. 100, wie in der MGH–Edition und auch bei LHOTSKY – vgl. oben Anm. 4 – angegeben) und schließt die Praefatio (S. 104–106) der vierten Dissertatio (»De Ottocaribus Styriae Dynastis«) ab. Allerdings enthält bereits die im Stiftsarchiv Vorau als Handschrift 313 aufbewahrte, 24 Blätter umfassende kommentierte Zusammenstellung des Chorherrn Julius Gusman (Gußmann) (*Gusmani Genealogia et Chronotaxis Veterum Marchionum Styriae*) in § III (»Vetera Marchionum Styriae Genealogiam magnamque partem chronotaxeos, de quibus hic quaestio vertitur vetustum MS. Genealogicum ita descripsit ... «) den Text der otakarischen Genealogie (fol. 4r–4v). Gusman fol. 4v beruft sich auf Sigismund Pusch, der diese Handschrift ins 13. Jahrhundert datiert habe. Zu Julius (Franz) Gußmann (Gusman) (1702–1776) vgl. ŽERNÍK, *Die Schriftsteller* (wie Anm. 5), 319 f. Auf Caesars Edition stützt sich ausdrücklich Augustin Rathofer, *Geschichte des Chorherrenstiftes Vorau und dessen geistlichen Sprengels* (Stiftsarchiv Vorau, Handschrift 328), I (1871), 165–167. Vgl. ibidem, 164 f.: »Schon im 13. Jahrhundert hat ein Chorherr zu Vorau, dessen Name jedoch unbekannt ist, das Geschlechts–Register der steirischen Markgrafen vom Traungau niedergeschrieben, um es vor Vergessenheit zu bewahren.«

⁷ CAESAR, *Annales Ducatus Styriae I* (wie Anm. 6), 105: »... vetus MS. genealogicum nostrum e Bibliotheca nostra Voraviensi, in Augustam Vindobonensem translatum. Scriptum illud est a Canonico Regulari Voravii saec. 13. proin rebus Ottocaror. proximo, apographa duo apud nos adhuc servantur, antiquius in Archivo Decanatus nostri cum Chronico, recentius in Archivo Praelaturae itidem nostrae, quod utrumque perfecte autographum non est, immo nec illud in Vindobonensi Caesarea Bibliotheca asservatum ... «.

⁸ Stiftsarchiv Vorau, Schubert 263 bzw. Handschrift 311; dazu siehe Ferdinand HUTZ, *Die Urkunden des Stiftes Vorau 1161–1600. Mit einem Beitrag über die Vorauer Siegel von Ludwig Freidinger*, Quellen aus steirischen Archiven (Graz), 1/2000, 20 f.

⁹ Daneben, auf den Text der Genealogie bezogen, die Angabe »primum capitulum«, darunter durchstrichen »Fundacio monasterii Voraw«.

¹⁰ Die Initiale O- ist mit roter Tinte hervorgehoben.

¹¹ Siehe dazu Johann WEIßENSTEINER, *Tegernsee, die Bayern und Österreich. Studien zu Tegernseer Geschichtsquellen und der bayrischen Stammesgeschichte. Mit einer Edition der Passio secunda s. Quirini*, Archiv für österreichische Geschichte 133, Wien 1983, bes. 233–236.

¹² Franz UNTERKIRCHER, *Die datierten Handschriften der österreichischen Nationalbibliothek bis zum*

aus Honorius Augustodunensis,¹³ Martin von Troppau (Martinus Polonus)¹⁴ und zunehmend Salzburger Quellen.

Die Salzburger Annalistik dominiert ab der Mitte des 12. Jahrhunderts in der Fassung der *Annales Sancti Rudberti Salisburgenses*, für die bekanntlich Vorau ein Überlieferungszentrum darstellt.¹⁵ Nach den letzten Eintragungen zum Jahr 1283 wechselt auf fol. 124r die Hand mit der Nachricht über den Tod Friedrichs von Walchen 1284.¹⁶ In den letzten Zeilen von fol. 135v entbehren die Jahresangaben 1324 und 1325 weiterer Eintragungen, auf fol. 136r wird über die Zerstörung der Stadt Tittmoning 1326 berichtet, der Rest des Pergamentblattes ist herausgeschnitten, fol. 137r freigelassen, und schließlich ist im oberen Teil von fol. 137v die Genealogie der steirischen Otakare in dreiundzwanzigeinhalb Zeilen eingetragen.

Das im späten 13. Jahrhundert kopierte beziehungsweise kompilierte Textcorpus weist durchaus salzburgisches Gepräge auf. Daß die Handschrift aber in Vorau von mehreren Händen geschrieben und dort aufbewahrt wurde, erhellt aus drei Besitzvermerken des 14. Jahrhunderts.¹⁷ Eine nachträglich inserierte Urkunde des Salzburger Erzbischofs Konrad IV. vom 27. Juli 1306 (fol. 19r–20r) betrifft eindeutig Vorau.¹⁸ Überlieferungsgeschichtlich beachtenswert ist der letzte Eintrag zum Jahr 1283: »In die sancti Vdalrici [1283 VII 4] grando maxima ad quantitatem ovorum cecidit in parrochia Vorow(e)n(si)«. ¹⁹ Dieses Additamentum Vorauer Provenienz ist bereits voll in den annalistischen Kontext integriert.²⁰

Jahre 1400. 1. Teil: Text, Katalog der datierten Handschriften in lateinischer Schrift in Österreich 1, Wien–Köln–Graz 1969; 2. Teil: Tafeln, Wien–Köln–Graz 1969; hier 1. Teil, 23.

¹³ Vgl. Benedikt Konrad VOLLMANN, Honorius Augustodunensis, *Lexikon des Mittelalters* 5, München–Zürich 1991, 122 f.

¹⁴ Vgl. Karl SCHNITH, Martin von Troppau, *Lexikon des Mittelalters* 6, München 1993, 347 f.; Karl SCHNITH, Martins–Chroniken, *Lexikon des Mittelalters* 6, München 1993, 349 f. Vgl. auch Anna–Dorothee VON DEN BRINCKEN, Studien zur Überlieferung der Chronik des Martin von Troppau. Erfahrungen mit einem massenhaft überlieferten historischen Text, *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* (Köln–Graz), 41/1985, 460–531; Wolfgang–Valentin IKAS (Hg.), Untersuchungen zur Papst- und Kaiserchronik Martins von Troppau aus England, *MGH Scriptores rerum Germanicarum*, n. s. 19, Hannover 2003.

¹⁵ Wilhelm WATTENBACH (ed.), *Annales Sancti Rudberti Salisburgenses*, *MGH Scriptores* 9, Hannover 1851, 758–810. Im Stift Vorau beheimatet ist der Codex A1 der MGH–Edition: Stiftsbibliothek Vorau, Codex 367 (olim 151); vgl. dazu WATTENBACH, o. c. 759; Pius FANK, *Catalogus Voraviensis seu codices manuscriptorum bibliothecae canonicae in Vorau*, Graz 1936, 210 f. Von der dritten Handschriftenfamilie (C) registriert Wattenbach drei Repräsentanten (C1, C2, C3); C1 und C2 sind Vorauer Codices: C1 = Stiftsbibliothek Vorau, Codex 171 (olim 267); vgl. dazu WATTENBACH, o. c. 759 f.; FANK, o. c. 95 f. C2 ist nunmehr CVP 389. C3 ist eine Wiener Handschrift des 15. Jahrhunderts. Vgl. LHOTSKY, *Quellenkunde* (wie Anm. 2), 197; Ernst KLEBEL, Die Fassungen und Handschriften der österreichischen Annalistik, *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* (Wien), N. F. 21/1928, 43–185, bes. 63 ff. und 125 ff.

¹⁶ Siehe UNTERKIRCHER, *Handschriften* (wie Anm. 12) 2. Teil, 64, Abb. 53. Vgl. dazu UNTERKIRCHER, *Handschriften* (wie Anm. 12) 1. Teil, 23.

¹⁷ Fol. 1r (»Iste liber est monastery beate Marie virginis sanctique Thome canonicorum regularium in Vorav«), fol. 77r (»Iste liber est monastery beate Marie virginis sanctique Thome apostoli canonicorum regularium in Vorav«), fol. 135v (»Iste liber est monasterii beate virginis Marie sanctique Thome apostoli canonicorum regularium in Varaw«); der letztgenannte Eintrag ist abgebildet in: UNTERKIRCHER, *Handschriften* (wie Anm. 12) 2. Teil, 98, Abb. 89. Interessant ist, daß sich der Codex im 16. Jahrhundert im Besitz des Wolfgang Lazius befand; vgl. UNTERKIRCHER, *Handschriften* (wie Anm. 12) 1. Teil, 23.

¹⁸ Bestätigung einer Jahrtagsstiftung des Propstes Hertmid auf dem Kreuzaltar in Vorau vom 8. März 1306. Dazu siehe Ferdinand HUTZ, *Urkunden* (wie Anm. 8), 56 f. (n. 68 und n. 69). Vgl. Stiftsbibliothek Vorau, Handschrift 85, fol. 89ra; Edition bei Ottokar KERNSTOCK, Chronikalisches aus dem Stifte Vorau, *Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen* (Graz), 14/1877, 1–18, hier 5 f. mit Anm. 14. Vgl. auch KLEBEL, Fassungen (wie Anm. 15), 65 mit Anm. 2.

¹⁹ Siehe auch UNTERKIRCHER, *Handschriften* (wie Anm. 12), 2. Teil, 64, Abb. 53.

²⁰ Im Vorauer Codex 171 der *Annales Sancti Rudberti Salisburgenses* (C1; vgl. oben Anm. 15) enden die Einträge zum Jahr 1283 auf fol. 159r mit dem Satz: »In die sancti Vdalrici grando maxima ad quantitatem ovorum cecidit in barrochia Vorow(e)n(si)«. Auf fol. 159v setzt eine andere Hand zum Jahr 1284 fort; vgl. auch WATTENBACH (wie Anm. 15), 808 Anm. r.

Eine gleichsam »historiographische« Funktion gewinnt die im frühen 14. Jahrhundert abschließend angefügte otakarische Genealogie durch die Beleuchtung Voraus und seiner Stifterfamilie. Die Positionierung dieses Textes, der Person und Leistung des Markgrafen Otakar III. memorial akzentuiert, zielt auf eine Umorientierung von Salzburg zu Voral. Diese Intention erhellt schlaglichtartig aus einem Randvermerk auf fol. 92. In dieser einzigartigen, inhaltlich erschließenden Marginalnotiz wird die annalistische Eintragung betreffend den Tod des »Otacher marchio Styrie« zum Jahr 1164²¹ mit folgendem Kommentar versehen: »De Othachero fundatore ecclesie Vorowensis in fine libri invenies«. ²² Markgraf Otakar III., der eigentliche »Begründer des steirischen Landesfürstentums«, ²³ wird durch die Aufzählung seiner Besitzerwerbungen und Klosterstiftungen gewürdigt: »Instituit ergo duo cenobia, Vorowense canonicorum et sancti Iohannis Kartusienis una cum hospitali sito in Cerewalde.« Dieser Satz bezieht sich auf Voral (1163), Seitz (Žiče) (1160/1164) und das Spital am Semmering (1160). ²⁴ Im Stift Voral fand der Gründer Otakar III. übrigens seine letzte Ruhestätte, ²⁵ und im barocken Kirchenraum wird des Markgrafen besonders gedacht. ²⁶

²¹ Vgl. dazu auch Alexander BEIHAMMER, Die alpenländische Annalengruppe (AGS) und ihre Quellen, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* (MIÖG, Wien–München), 106/1998, 253–327, bes. 325 f. mit Anm. 310. Zu den letzten politischen Aktivitäten Otakars III. vgl. Gerald GÄNSER, Die Mark als Weg zur Macht am Beispiel der »Eppensteiner« (1. Teil), *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* (Graz), 83/1992, 83–125, bes. 112 mit Anm. 205 f.; Heinz DOPSCH – Karl BRUNNER – Maximilian WELTIN, *Die Länder und das Reich. Der Ostalpenraum im Hochmittelalter*, Österreichische Geschichte 1122–1278, Wien 1999, 296. Vgl. auch unten Anm. 24.

²² Vgl. auch KLEBEL, Fassungen (wie Anm. 15), 66.

²³ Siehe DOPSCH, *Länder und Reich* (wie Anm. 21), 280–296.

²⁴ Auf diesen Satz bezieht sich allem Anschein nach der mit roter Tinte geschriebene Vermerk »Nota« am linken Rand von fol. 2r im »Konzept« der ältesten Chronik von Voral (vgl. oben Anm. 8 und 9), wo nach dem Text der Genealogie folgendes zu lesen ist: »Hoc predium Voraw habuit olim unicum ecclesiam cum sepultura sitam in loco huius monasterii. Anno autem domini MCXLVIII indictione XIII dedicata erat ipsa ecclesia Ydus Decembris a venerabili Romano Gurcensi episcopo. In honore sancti Thome apostoli tandem originem sumpsit hoc cenobium ordine sequenti [...]«. Über das Gründungsgeschehen heißt es unter anderem auf fol. 3r: »Prefatus autem fundator Ottacherus marchio Stirien(sis) sequenti anno videlicet M°C°LXIII° secundo Kalendas Ianuarii decessit et sic prefata fundacio devoluta est ad Saltzeburgensem Eberhardum archiepiscopum dictum amatorem pauperum, qui anno domini M°C°LVIII° ab Eugenio papa pallio honoratus est et prefruit annis 19. Morte subsecutus est fundatorem eodem anno videlicet decimo Iulii. Quapropter fundacionis decretum sepedicti Ottacheri ab Eberhardo archiepiscopo (etc.) confirmari non potuit (et) sic prelibata fundacio in Saltzeburga est detenta.« Zur Gründung von Voral – nach der Geburt des langersehnten Erben Otakar IV./I. (1163 VIII 19) im Spätherbst 1163, im persönlichen Zusammenwirken des steirischen Markgrafen mit dem Salzburger Erzbischof Eberhard I. in Fischau – siehe Joseph von ZAHN (bearb. von), *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark I*, Graz 1875, n. 479; vgl. August von JAKSCH (Hg.), *Monumenta historica ducatus Carinthiae I*, Klagenfurt 1896, n. 234; HUTZ, *Urkunden* (wie Anm. 8), 33 (n. 2); Bestätigungsurkunde Erzbischof Konrads II. von 1168; *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark I*, n. 503; Willibald HAUTHALER (Hg.), *Salzburger Urkundenbuch II*, Salzburg 1916, n. 386; HUTZ o. c. 34 (n. 4). Vgl. ferner Ferdinand HUTZ, Zur Gründung und Gründungsurkunde des Stiftes Voral, *Floreat Canonica Voravii. 825 Jahre Chorherrenstift Voral 1163–1988*, In unum congregati 35, Klosterneuburg 1988, 6–16; Stefan WEINFURTER, *Salzburger Bistumsreform und Bischofspolitik im 12. Jahrhundert. Der Erzbischof Konrad I. von Salzburg (1106–1147) und die Regularkanoniker*, Kölner historische Abhandlungen 24, Köln–Wien 1975, 67 f.; DOPSCH, Die steirischen Otakare (wie Anm. 2), 117 f.; DOPSCH, *Länder und Reich* (wie Anm. 21), 290 f. und 293 mit Anm. 97; Othmar WONISCH, Über das Urkundenwesen der Traungauer. Eine diplomatische Untersuchung, *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* (Graz), 22/1926, 51–149, bes. 111 ff.

²⁵ Siehe Ferdinand HUTZ, Das Stift Voral als Begräbnisstätte seines Gründers Otakar III., *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* (Graz), 88/1997, 7–22.

²⁶ An der Langhausdecke im Bereich oberhalb des Orgelchors ist, gerahmt von einem Vierpaß, seine Apotheose dargestellt. Ihm ist der rechte der beiden Kredenzaltäre gewidmet. Vor allem wird im Deckengewölbe der »Vierung« in Inschriftenmedaillons bzw. Spruchfeldern auf ihn als Gründer von Voral hingewiesen: OTACHER / MARCHIO STYRIAE / FVNDAVIT / MCLXIII. Vgl. Anton ALLMER, *Das Freskenprogramm der Stiftskirche Voral. Beschreibung und Versuch einer Deutung* (Diplomarbeit), Innsbruck 1987, bes. 20 f.;

Wer war der Verfasser der »Vorauer Genealogie«, näherhin der »Origo« des Gründers von Vorau? Wenn diese Genealogie um 1190 in Vorau entstanden ist, dann geschah dies unter Propst Bernhard I. (1185–1202), der wie sein Vorgänger Liupold (1163–1184) aus Seckau in das oststeirische Stift übersiedelt war.²⁷ Othmar Wonisch identifizierte Bernhard I. mit jenem Schreiber, dem in der Fachliteratur die unschöne Sigle SA zugewiesen wird. Bernhard I. war auch als *notarius* des jungen Otakar IV. tätig.²⁸ Unter diesem Propst erlebte das Stift Vorau eine kulturelle Blüte. Diese manifestiert sich besonders im Vorauer Evangeliar (Codex 346)²⁹ und in der so genannten »Vorauer Handschrift« (Codex 276, erster Teil), der ältesten Sammelhandschrift der mittelhochdeutschen Literatur.³⁰ Ob sie tatsächlich in Vorau geschrieben wurde, ist umstritten.³¹ Aber selbst wenn sie (teilweise) in Seckau geschrieben worden sein sollte, wäre sie im Ambiente des Vorauer Propstes Bernhard I. anzusiedeln.³² Am Eingang der im zweiten Teil des Codex 276 enthaltenen Geschichte Friedrich Barbarossas findet sich fol. 136r folgender Vermerk: »VIII .q. / Gesta Fridarici imperatoris. Quę Wolfcang(us) scripsit iubente Bernh(ardo) preposito / Qui ea sancte Marię. sancto Thome et Uorow(en)si ecclesię abstulerit. anathema sit.«³³ Wenn wir die Vermutung äußern, daß Propst Bernhard I. der Verfasser oder Kompilator der »Vorauer Genealogie« der steirischen Otakare war, dann zumindest als Initiator und Urheber im Sinne der erwähnten »iussio«.³⁴

Birgit Maria GABIS, *Die malerische Ausstattung der Stiftskirche Vorau. Ein Beitrag zur Frühgeschichte des »Farbbarock« in Österreich* (Diplomarbeit), Wien 2001, bes. 15 ff. (Ikonographie der Fresken), 23, 48 f.

²⁷ Zu Propst Bernhard I. siehe Ferdinand HUTZ – Peter WIND, *Das Vorauer Evangeliar*, Codices illuminati II/4, Graz 2003, 12 f.; zu den Beziehungen zu Seckau und Rein siehe Peter WIND, *Reiner Handschriften des 12. Jahrhunderts in Bibliotheken anderer Klöster und Stifte*, *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* (Graz), 89–90/1998–99, 31–56, bes. 32 ff.; zu den Beziehungen zu Seckau siehe auch Peter WIND, *Die Entstehung des Vorauer Evangeliiars in der Steiermark*, *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* (Graz), 86/1995, 45–61, passim. Im »Konzept« der ältesten Chronik von Vorau (vgl. oben Anm. 8) wird das Wirken des Propstes Bernhard auf fol. 6r–v zusammengefaßt.

²⁸ Siehe WONISCH, *Urkundenwesen* (wie Anm. 24), 94 f., 106 ff., 111 ff., 139 ff. Vgl. auch Heinrich FICHTENAU, *Das Urkundenwesen in Österreich vom 8. bis zum frühen 13. Jahrhundert*, MIÖG, Ergänzungsband 23, Wien–Köln–Graz 1971, 215 mit Anm. 83. Nach WONISCH o. c. 111 ff. war SA bei der Beurkundung der Gründung von Vorau Ende 1163 (siehe oben Anm. 24) anwesend; er sei im Diktat der Urkunde nachweisbar, habe sie aber nicht selbst geschrieben.

²⁹ WIND, *Entstehung* (wie Anm. 27), bes. 46 ff. (mit wichtigen Beobachtungen zum Schreibstil Bernhards). Vgl. auch HUTZ – WIND, *Vorauer Evangeliar* (wie Anm. 27).

³⁰ Der Pergamentcodex 276 (32x45 cm) besteht aus zwei Teilen: 276/I (fol. 1–135) enthält die Kaiserchronik und zwanzig deutsche Dichtungen, 276/II (fol. 136–183) die *Gesta Friderici* Ottos von Freising.

³¹ Vgl. Edward SCHRÖDER, *Deutsche Kaiserchronik*, in: Edward SCHRÖDER (ed.), *MGH Deutsche Chroniken und andere Geschichtsbücher des Mittelalters* I/1, Hannover 1895, 7 f.; vorsichtig Fritz Peter KNAPP, *Die Literatur des Früh- und Hochmittelalters in den Bistümern Passau, Salzburg, Brixen und Trient von den Anfängen bis zum Jahre 1273. Geschichte der Literatur in Österreich von den Anfängen bis zur Gegenwart* I, Graz 1994, 454–457; vgl. ferner Pius FANK, *Das Chorherrenstift Vorau*, Graz 21959, 21 ff.; Pius FANK, *800 Jahre Chorherrenstift Vorau, In unum congregati* 10, Klosterneuburg 1963, 179 ff.; WEINFURTER, *Salzburger Bistumsreform* (wie Anm. 24), 68 f.; Maria MAIROL, *Ein Urkundenschreiber hinterläßt in steirischen Klosterbibliotheken seine Spuren*, *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchives* (Graz), 48/1988, 413–416.

³² Vgl. WIND, *Entstehung* (wie Anm. 27), 60 Anm. 91: »Daß der damalige Seckauer Kanoniker Bernhard eine der führenden Persönlichkeiten der Seckauer Schreibschule war, verdeutlicht unter anderem die redigierende und korrigierende Tätigkeit Bernhards bei der Entstehung von Seckauer Handschriften ...«.

³³ Siehe Die deutschen Gedichte der Vorauer Handschrift <Codex 276 – II. Teil>. Faksimile–Ausgabe des Chorherrenstiftes Vorau unter Mitwirkung von Konrad POLHEIM (Graz 1958), 136r. Vgl. dazu POLHEIM o. c. VI; FANK, *Chorherrenstift Vorau* (wie Anm. 31), 28; WIND, *Entstehung* (wie Anm. 27), 57.

³⁴ Zum Begriff »geistiger Urheber« vgl. auch FANK, *800 Jahre* (wie Anm. 31), 183 f.

GENEALOGICA STYRIENSIA

POVZETEK

Prispevek obravnava kontekst in izročilo genealogije štajerskih Otakarjev, ki je bila napisana okrog 1190 v štajerskem samostanu Vorau (hrani jo avstrijska nacionalna biblioteka na Dunaju pod signaturo CVP 389) in ki zlasti slavi mejnega grofa Otakarja III. Kot pisca ali vsaj pobudnika te vorauške genealogije moremo šteti prošta Bernharda I.

(Iz nemščine prevedla Darja Mihelič)

BRANKO MARUŠIČ

KAJ JE ORTAONA?

Leta 1895 se je Franc Kos v kratkem zapisu Kje je Ortaona?¹ vpraševal o imenu Ortaona, kje je in kaj pomeni. Ime omenja za zgodovino najstarejše slovenske navzočnosti na zahodnih ozemljih zelo pomembna listina Otona III. z dne 28. aprila 1001.² Med toponimi, ki jih dokument navaja na Goriškem (Goriza – Gorica, Siliganum – Solkan, Ysoncius – Soča, Wipaus – Vipava), sta predvsem dve zemljepisni imeni, ki jim ni mogoče natančno določiti lege in obsega: Iuga Alpium in Ortaona. Iuga Alpium, slemena Alp, je zagotovo gorato območje Trnovskega gozda in goratega sveta, ki se dviga nad spodnjim Posočjem (Goriška ravan) in Vipavsko dolino; to ne morejo biti višje in bolj severno ležeči predeli Julijskih Alp in predeli njih južnega predgorja. Listina Otona III. namreč zamejuje ozemlje, čigar zahodno mejo določa reka Soča, južno reka Vipava, severno slemeni Alp (Iuga Alpium), vzhodno pa kraj, območje ali pa hidronim Ortaona, ki se v starejših objavah listine navaja tudi kot Ortona. Za ime Ortaona pa so iskali razne razlage. Starejše zgodovinarje, zlasti krajevne, pravzaprav niti ni zanimala razlaga oziroma določitev lokacije imena. Navedli bomo le nekaj najznačilnejših domnev in trditev. De Rubeis³ v svoji objavi listine navaja le ime v obliki Ortona, Liruti de Villafreda⁴ navaja obe obliki, prav tako tudi Francesco di Manzano,⁵ ki tudi ne raziskuje lokacije. Carl Czörnig⁶ sodi, da je Ortona pravzaprav Devin, torej nek kastel in ne vas ali pa voda. Povzema ga tudi Simon Rutar, ne da bi pri tem toponim posebej navedel.⁷ Obširneje in z argumenti je ime Ortaona pojasnjeval Franc Kos. V že omenjeni objavi je zapisal: »Ne mislim pa, da bi vzhodno mejo darovane zemlje delal kraj Vrtovin, temuč potok, ki izvira izpod 'iuga Alpium', teče skozi Vrtovin ter se potem izliva v Vipavo«. Kasneje, ko je listino v izvlečku objavil, pa je pripomnil: »Da je tu omenjana 'Ortaona' Vrtovinski potok, ki izvira izpod 'iuga Alpium', teče skozi Vrtovin ter se potem izliva v Vipavo, sem že l. 1895 dokazoval v Izvestjih Muz. Društva za Kranjsko, str. 1210«. ⁸ Da je Ortaona potok oziroma hidronim – danes poznan

¹ Franc KOS, Kaj je Ortaona?, *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko* (Ljubljana), 5/1895, 210–211.

² Zadnja objava obenem s slovenskim prevodom: Peter ŠTIH, »Villa quae Sclavorum lingua vocatur Goriza«. *Študija o dveh listinah cesarja Otona III. iz leta 1001 za oglejskega patriarha Johanna in furlanskega grofa Werihena* (DD. O. III. 402 in 412), Nova Gorica 1999, 29–33.

³ Joannes Franciscus Bernardus Maria DE RUBEIS, *Monumenta ecclesiae Aquilegensis comentario historico–chronologico–critico illustrata*, Argentinae 1740, st. 490.

⁴ Liruti DE VILLAFREDA, *Notizie delle cose del Friuli scritte secondo i tempi*, 3, Udine 1977 (faksimilirana izdaja 1976), 281.

⁵ Francesco DI MANZANO, *Annali del Friuli ossia raccolta delle cose storiche appartenenti alla regione*, 2, Udine 1858, 5.

⁶ Karl CZOERNIG, *Das Land Görz und Gradisca (mit Einschluss von Aquileja)*, Wien 1873, 477. Italijanski prevod: *Gorizia »La Nizza austriaca«. Il territorio di Gorizia e Gradisca*, Gorizia 1969, 408.

⁷ Simon RUTAR, *Zgodovina Tolminskega*, Gorica 1882, 29; idem, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska. Zgodovinski opis*, Ljubljana 1893, 20. Rutar je Czörnigovo knjigo pravzaprav izpisoval, kar dokazuje že primer prve omembe Gorice, ko bi v duhu zagovarjanja slovenstva, kar preveva Rutarjevo zgodovinopisje, moral očitno omeniti, da se vas Gorica tako »imenuje v jeziku Slovanov«. Tega ni storil, ker se je temu dodatnemu navajanju izognil tudi Czörnig, česar Rutar tedaj ni vedel. »Rutar prepisuje, ne da bi povedal, kjer je vzlet«, piše v svojem dnevniku tudi Miroslav Premrou (Branko MARUŠIČ, *Iz dnevnika Miroslava Premrouja, Jadranski koledar 1975*, 158).

⁸ Franc KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*. 3 (l. 1001–1200), Ljubljana 1911, št. 1.

z imenom Vrtovinšček⁹ – prevzema tudi Milko Kos (vodo pozna z imenom Vrtovinšček oziroma Vrtovinski potok),¹⁰ ki sledi ugotovitvam svojega očeta. Toda negotovost, kaj Ortaona – kraj ali voda – je še obstajala. Hermann Wiesflecker¹¹ je ostal pri Czörnigovi sodbi, da gre za Devin. Iginio Valdemarin,¹² ki je listino iz leta 1001 prevedel v italijanščino, je sodil, da je Ortaona hidronim (Rio Vertovino, nemško Vrtovinbach, slovenske oblike ni navedel). Pri ponovni objavi tega italijanskega prevoda pa je Sergio Tavano¹³ menil, da je Ortaona podoben toponim kot Solkan, zato navaja njegovo italijansko obliko Vertovino. To je bila med obema svetovnima vojnama 20. stoletja tudi uradna oblika za slovenski kraj Vrtovin.¹⁴ Pravzaprav je negotov tudi Peter Štih. Dopušča, da prevajalec listine iz leta 1001, objavljene v njegovi knjigi, Primož Simoniti, sloveni Ortaono kot Vrtovin.¹⁵ Vendar to negotovost izključi, ko sporoči, da je za enačenje imena Ortaona s potokom Vrtovinšček več razlogov.¹⁶ Prvi – velja za kraj kot za vodo – je »železno pravilo«, da se je predslovanski sufiks -ona v slovanil z -in. Slovanska oblika Ortuwin iz leta 1120 (omenja se v zvezi s posestjo oglejske cerkve v Vipavski dolini) je nastala iz romanske Ortaona. Drugi razlog za enačenje Ortaona z Vrtovinom oziroma potokom istega imena je posestni, saj omembo leta 1001 in 1120 povezuje oglejska posest. Tretji razlog je geografski, saj posest zamejuje reke (Soča, Vipava, Vrtovinšček), gorovje (Iuga Alpium) in kraja Gorica in Solkan, oba na levem bregu reke Soče. Pri tretjem razlogu je Štih sledil razlagi Emila Werunskiego,¹⁷ da se opis mejà začenja z navajanjem rek (Soča, Vipava) in da je ob tem omenjena kot tretja tudi Ortaona, sicer bi pričakovali kako dodatno oznako kot locus ali villa, kar pa je v imenovani listini mogoče zaslediti pri imenu Gorica, ki se imenuje kot vas (villa) in Solkan, ki je grad (castellum). K temu je potrebno še dodati, da pozna France Bezlaj hidronim Vrtovin, ki mu nato dodaja še imena Vrtovinščak in Vrtovinski Potok;¹⁸ zelo verjetno je, da že omenjeni prevajalec Primož Simoniti ni mislil na potok, marveč na naselje.

Toda negotovost vnaša tudi vprašanje lokacije solkanskega gradu–kastela. Zelo preprosto bi ga bilo locirati v današnji Solkan, kjer pa niso ohranjeni kaki izraziti ostanki, ki bi kazali na neko utrjeno grajsko stavbo. Arheolog Drago Svoltjšak,¹⁹ ki je raziskoval ostanke utrjene-ga selišča z naselitveno kontinuiteto od prazgodovine do zgodnjega srednjega veka na Sv. Katarini nad Novo Gorico, je predvidel možnost, da bi tu stal castellum Siliganum, omenjen v listini z dne 28. aprila 1001. Sv. Katarina (322 m) je vzpetina, naslonjena na jugozahodno pobočje Škabrijela (645 m). S svojimi bogatimi ostanki in najdbami je že zgodaj vzbujala zanimanje krajevnih goriških domoznancev. Pater Martin Bavčer²⁰ je tu iskal antično Norejo

⁹ Potok izvira med krajema Gojače in Vrtovin na jugozahodnem pobočju vzpetine sv. Pavel (520m) ter se z desne izliva v Vipavo zahodno od železniške postaje Kamnje. Podobno velikost in podoben tek imajo vzhodno od Vrtovinščka tudi potoki Malenšček, Kamenski potok, Skrivšek in Vrnivec ter zahodno ležeči Konjščak, Ozlenšček in Lijak. Vrtovinšček se omenja leta 1478 kot *Ortawitschnik*.

¹⁰ Milko KOS, *Urbarji Slovenskega Primorja 2*, Viri za zgodovino Slovencev 3, SAZU, Ljubljana 1954, 18.

¹¹ Hermann WIESFLECKER, *Die Regesten der Grafen von Görz und Tirol, Pfalzgrafen und Kärnten, 1*, Innsbruck 1949, 13.

¹² Iginio VALDEMARIN, La chiesa e la parrocchia dei Santi Ilario e Taziano di Gorizia, *Studi Goriziani* (Gorizia), 24/ 1958, 195.

¹³ Sergio TAVANO, *Medioevo goriziano 1001–1500*, Gorizia 1994, 30.

¹⁴ Lavo ČERMELJ, *Julijska krajina, Beneška Slovenija in Zadrška pokrajina. Imenoslovje in politično–upravna razdelitev*, Beograd 1945, 19.

¹⁵ Peter ŠTIH, »*Villa quae Sclavorum lingua vocatur Goriza*« (kot op. 2), 31. Tudi na zemljevidu na strani 127 se kot Ortaona označuje Vrtovin in ne Vrtovinšček.

¹⁶ Peter ŠTIH, »*Villa quae Sclavorum lingua vocatur Goriza*« (kot op. 2), 125

¹⁷ Emil WERUNSKY, *Osterreichische Reich- und Rechtsgeschichte*, Wien 1894.

¹⁸ France BEZLAJ, *Slovenska vodna imena. 2. del (M–Ž)*, Ljubljana 1961, 323.

¹⁹ Drago SVOLTJŠAK, Sv. Katarina nad Novo Gorico. Arheološka podoba, *Goriški letnik* (Gorica), 17/1990, 37.

²⁰ Drago SVOLTJŠAK, Koliko je arheoloških podatkov v delu Martina Bavčerja *Zgodovina Norika in Furlanije*, *Goriški letnik* (Gorica), 25–26/1998–1999, 257 in sl. .

in goriški odvetnik Cipriani je leta 1799 napisal posebno brošuro;²¹ oba sta videla na Sv. Katarini primerno lokacijo za dotlej še nepoznano lego antičnega mesta.²² Pomislek arheologa, da morebitno lego kastela iz leta 1001, je napeljal tudi Petra Štiha, da te možnosti ni izključil in je sodil: »V kolikor sta tako kastel otonske dobe kot grad poznega srednjega veka stala na isti lokaciji, se postavlja vprašanje kontinuitete med njima, nanj pa zgodovinar ob razpoložljivi dokumentaciji ne more dati nobenega odgovora, ki ne bi bil samo domneva.«²³ Očitno gre pri Sv. Katarini za kasnoantično ali zgodnj srednjeveško utrjeno selišče. Je morda tu stal solkanški kastel, omenjen prvič leta 1001?

Toda povrnimo se k Ortaoni. Pravzaprav čudi, da dosedanji raziskovalci problema niso pomislili na vzpetino Sv. Pavla (520 m), ki leži nad vasjo Vrtovin, na katere zahodnem pobočju izvira potok Vrtovinšček. Morda bi ravno z vključitvijo »svetopavelske trdnjave«,²⁴ tako jo je imenoval arheolog Drago Svobljak, prišli bližje odgovoru, kaj je Ortaona. S Sv. Katarino jo veže višinska lega. Sv. Pavel leži sicer dvesto metrov višje, obe vzpetini pa ležita ob vznožju luga Alpium, ena sredi Vipavske doline (Ortaona), druga pa ob njenem izteku, blizu reke Soče. Podoben je tudi časovni potek njune kontinuirane naselitve; navsezadnje sta obe vzpetini zaznamovani tudi s kulturnim prostorom: na Sv. Pavlu leži cerkvena, ki pa je novejšega datuma, a sezidana na mestu starejše gradnje, na Sv. Katarini pa je bila cekvica, ki je bila med drugo svetovno vojno poškodovana in leta 1952 porušena.

Sv. Pavel nad Vrtovinom je vzpetina z naravnim platojem (150 x 750m). Arheološko je le deloma raziskana lokacija. Najdeno ter izkopano gradivo kaže naselitveno kontinuiteto od prazgodovinskega gradišča, preko antike vse v srednji vek. Ko je pred skoraj poldrugim stoletjem prišel sem na ogled morda župnik ali učitelj iz Vrtovina ali iz sosednjih Kamenj, se je čudil ostalinam, ki so kazale na človekovo bivanje (»tukaj je bilo mesto«) in ugotavljal: »Zgodovina nam menda tudi nič ne pripoveduje niti od ljudi niti od grada niti od mesta.«²⁵ Skoraj dvajset let zatem (20. 6. 1885) je Sv. Pavla v družbi s Simonom Rutarjem obiskal profesor matematike na realki v Gorici Ivan Berbuč iz Sela na Vipavskem, rojak in sovaščan patra Martina Bavčerja. Vpraševal se je, če je morda tu stala Noreja in če so tu iskali zavetja Ambisonti.²⁶ O Sv. Pavlu je pisal tudi v Ljubljanskem zvonu.²⁷ Svoja svetopavelska opažanja je objavil tudi Simon Rutar. V Soči²⁸ je najprej ugotavljal, da je Sv. Pavel »najiminentnejša vseh razvalin«, ki se nahajajo na masivu Čavna. Primerjal ga je s starim vipavskim gradom in Gradiščem nad Ajdovščino. Toda ob tolikih vprašanjih, ki si jih je zastavljal, je menil, da je odgovor nanje »težaven, zlasti ker nimamo nobenega pisma o tem«. Tudi v bolj strokovnem zapisu za publikacijo osrednje državne komisije za spomeniškovarstvene probleme ni prešel ugibanj.²⁹ Z nekaterimi temeljnimi vprašanji se ob Sv. Pavlu srečujemo še danes, ko to trdnjavsko naselje še čaka na celovito arheološko raziskavo.

V listini iz leta 1001 omenjeno ozemlje zamejujejo predvsem naravne meje: vode (reki Soča in Vipava ter domnevno potok Vrtovinšček) in pogorje (južni rob Trnovskega gozda), kot mejni točki pa sta označeni tudi naselji, oziroma naselje in grad. Nedvomno je nek teritorij

²¹ Giuseppe CIPRIANI, *Saggio sull'antica Noreja, situata non lungi da Gorizia*, Gorizia 1799.

²² Norejo so iskali tudi pri današnjem Mostu na Soči: Simon RUTAR, *Zgodovina Tolminskega*, Gorica 1882, 10 (faksimilirani ponatis 1972 in 1994).

²³ Peter ŠTIH, Solkan in njegovo zaledje okrog leta 1000, v: Branko MARUŠIČ (ur.), *Jako stara vas na Goriškem je Solkan. Zbornik ob tisočletnici prve omembe kraja*, Solkan 2001, 30.

²⁴ Drago SVOLJŠAK, Sv. Pavel nad Vrtovinom. Rezultati sondiranja leta 1966, *Arheološki vestnik* (Ljubljana), 36/1985, 195.

²⁵ Popis starega grada pod sv. Pavlom, in pa prošnja, naj povè, kdor o njem kaj več vè, *Novice gospodarske, obrtniške in rokodelske* (Ljubljana), 26. 9. 1866, št. 39, 312.

²⁶ Ivan BERBUČ, Školj sv. Pavla pod Čavnom, *Soča* (Gorica), 26. 9. 1885, št. 39.

²⁷ Ivan BERBUČ, Na školji sv. Pavla v Vipavski dolini, *Ljubljanski zvon* (Ljubljana), 7/1887, 394–397.

²⁸ Simon RUTAR, Gradišče pri Sv. Pavlu nad Gojačami, *Soča* (Gorica), 24. 12. 1885, št. 52.

²⁹ Ruine St. Paul im Wippacher – Thale. V: *Mittheilungen der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der kunst- und historischen Denkmale* 12/ 1886, 81–82.

bolje markiralo trdnjavsko naselje kot potok, ki je tekel ob tem naselju in že pred tisoč leti najbrže ni predstavljal kake strateške ali važne prometne točke in ovire. Bolj razumljivo se zdi, da so mejo postavljali po trdnjaviških objektih, ki so nedvomno odigrali svojo vlogo ob nemirnih stoletja trajajočih premikih ljudstev in vojaštva zlasti iz vzhoda na Apeninski polotok. Tako možnost je pokazal, kot smo že opozorili, tudi Carl Czoernig, le da je namesto na Sv. Pavla postavil Ortaono v Devin.

Listina Otona III. z dne 28. aprila 1001 – v njej se, kot že povedano, omenja Ortaona – je nastala v času, ko se je tudi na ozemlju ob reki Soči obnavljalo življenje po dolgoletnih plenilnih napadih madžarskih plemen. Bolj umirjeni časi so nato omogočali domačinom življenje tudi izven utrjenih naselij. Trdnjave kot Sv. Pavel, Sv. Katarina in še druge so izgubile svojo nalogo. Prebivalci Sv. Pavla so najbrže antično ime svojega kraja prenesli na Vrtovin.³⁰ Lahko pa, da so tudi prvi prebivalci današnjega Vrtovina prevzeli ime po trdnjavi, ki se je očitno tedaj že v razvalinah dvigala nad njihovimi selišči. Ob tisočletnici prvega pojava imena Ortaona so se Vrtovinci podobno kot Solkanci odločili, da proslavijo tisočletnico svojega kraja. Avtor vrtovinske kronike dopušča, da je Ortaona lahko naselje ali potok.³¹

V imenu Ortaona moremo spoznati tudi ime za svetopavelsko trdnjavsko naselje, predvsem zaradi analogije s castellum Siliganum. Malo je mogoče, da bi se tako imenoval Sv. Pavlu bližnji Vrtovin. Dopustiti pa je treba tudi verjetnost, da gre v primeru Ortaone za hidronim. Za označevanje neke posestne meje pa je bilo verjetno bolj markantno utrjeno naselje na Sv. Pavlu kot pa neznamen potok, ki je sicer izviral in še izvira na njegovem pobočju. Sv. Pavel je ohranil nekaj pomena še v kasnejših stoletjih. Ohranjen je dokument o posvetitvi cerkve na Sv. Pavlu iz leta 1517, ki kaže na pomen kulturnega prostora, iz kasnejšega arhivskega gradiva pa je mogoče spoznati, da je proti koncu 18. stoletja cerkev propadala.³² Cerkev na Sv. Katarini nad Novo Gorico pa je za obrede služila še med drugo svetovno vojno v 20. stoletju.

COS'È ORTAONA?

RIASSUNTO

Nel documento dell'imperatore Ottone III del 28 aprile del 1001 è possibile identificare cinque luoghi (Gorizia, Solkan/Salcano, Venzona, Concordia, Sesto al Reghera) e due fiumi (l'Isonzo e il Vipacco). Gli storici che pubblicarono il documento non erano unanimi sulla soluzione del problema dell'identificazione di *Ortaona*, situata nella Valle del Vipacco e menzionata nel documento, o con un idronimo o con un toponimo; è rimasta irrisolta anche la localizzazione di due luoghi, *Ficaria* e *Petra ficta*, situati o nel Friuli settentrionale o nella Carnia. La menzione di *Ortaona* insieme all'Isonzo e al Vipacco quale punto di demarcazione parla a favore della supposizione che si tratti di un idronimo, dell'odierno torrente Vrtovinšček, il quale però per via della sua irrilevanza è difficilmente paragonabile all'Isonzo o al Vipacco in funzione di ostacolo o confine fluviale. Nell'articolo l'autore porta l'attenzione sulla possibilità che l'importante insediamento preistorico e antico, situato sul colle di Sv. Pavel sopra Vrtovin (520 m), fosse stato denominato col nome di *Ortaona*. Questo insedia-

³⁰ Nekaj ljudske etimologije vsebuje tudi razlaga, ki primerja Vrtovin in bližnje Kamnje: »Če ime Ortaona primerjamo z imenom Kamnje, ugotovimo, da je med njima precejšen jezikovni in vsebinski razloček. Na eni strani starožitni svet, na drugi lepo, slovensko ime; na vrtovinski strani obdelana mandrija (vrt), na kamenjski s kamenjem posejana prst« (*Družina* /Ljubljana/, 22. 4. 2001, št. 17).

³¹ Pavel BRATINA, Kamenjska župnija v luči starih listin, v: Ivana SLAMNIČ (ur.), *Ortaona – Vrtovin. 1001–2001*, Vrtovin 2001, 34.

³² Vito LOSER, Appunti sulla scomparsa chiesa di San Paolo in Vertovino di Val Vipacco, *Archeografo Triestino* (Trieste), 44/1930–1931, 419–426.

mento, del cui nome non si è conservata memoria, può essere paragonato per ubicazione e per importanza insediativa e strategica col colle di Sv. Katarina (322 m) sopra Nova Gorica, sul quale forse si trovava il castello di Solkan/Salcano (*castellum Siliganum*) menzionato nel documento del 28 aprile del 1001.

(Iz slovenščine prevedla Neva Makuc)

ANDREJ PLETERSKI

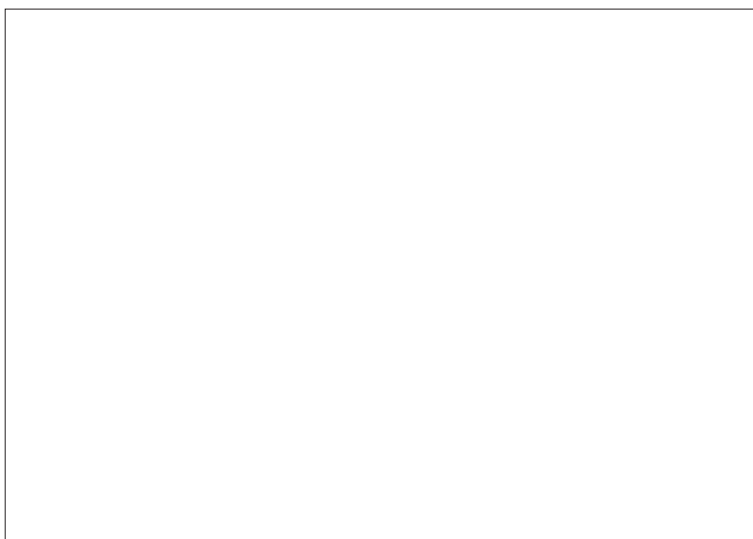
USTNO IN PISNO IZROČILO NA OGEČAH*

Uvod

Morda bi se komu zdelo, da zgodovina v ožjem pomenu, kot veda, ki temelji predvsem na pisnih virih, na prvi pogled nima opraviti z ustnim izročilom. A že če se spomnimo na različne memoarske vire, vidimo, da ni tako. Če v zapisih ustnega izročila iščemo samo sledi nekega preteklega dogajanja, lahko seveda hitro postanemo tako nezaupljivi, da tako vrsto virov povsem izločimo iz presoje. Značilnost ustnega izročila namreč je, da nima časovne globine, loči samo med *sedaj* in *nekoč*. Pod *nekoč* je strpana vsa preteklost. Vendar je ustno izročilo zelo občutljivo za spremembe v prostoru, ki je izhodišče vizualizacije spomina.

Zanimivo vez med pisnimi viri in ustnim izročilom predstavljajo npr. grbi na pečatih listin, še zlasti skupina t. i. govorečih grbov, ki so nekoč že s svojimi podobami govorili o imenu kraja in bili s tem razumljivi tudi nepismenemu človeku.¹¹ Pri tem je seveda šlo za t. i. »ljudsko« etimologijo pomena imena. Čeprav bi razmerje med ustnimi in pisnimi viri zaslužilo temeljito obravnavo, se moram na tem mestu omejiti na primer, ki se mi je nepričakovano ponudil. Do mene je prišla pergamentna listnina z Ogeč (danes del Rimskih Toplic), ki je bila stoletja v družinski lasti in je dozdevno govorila o družinskem predniku. Ker je bila dejanska vsebina listine lastnikom neznana, se je obetala izjemna priložnost primerjati ustno izročilo z njegovim stoletja starim izvirom.

*Potuškova domačija
na Ogečah, Rimske
Toplice. Označen je
del hiše, kjer so zad-
nja stoletja hranili
listino.*

* Zahvaljujem se gospodu Edvardu Privšku, ker mi je dal na voljo listino, družinske podatke in dovolil njihovo objavo ter doc. dr. Borisu Golcu, ki mi je prihranil čas pri transkribiranju listine.

¹¹ Božo OTOREPEČ, *Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem*, Ljubljana 1988, 271.

Listina

Listino so od nekdanj hranili na domačiji Potuškovih v stenski vdolbini v spalnici – hišci, kjer je bila za lesenimi vratci zaklenjena skupaj z drugimi predmeti, ki jih je bilo potrebno varovati (npr. zdravila). Okrog 1962 so iz vdolbine naredili okno, ki je sedaj zazidano. Listino hrani Edvard Privšek, eden družinskih članov.

Opis: Pergament 38,5 x 21,5 cm, na srednjem delu sta dve vodoravni zarezi za trak s pečatom, ki se nista ohranila. Na pregibih ima pergament nekaj manjših poškodb, besedilo je večidel dovolj dobro čitljivo, napisano je s črnilom enake barve.

Prepis: *Wir Ferdinand von Gottes genaden Römischer, Auch Zw Vnngern, Vnnd Beham etc. Khunig, Innfant in Hispanien, Erz herzog zu Ossterreich, herzog zu Burgundi, Steir, Kharndnten, Crain vnnd Wierttemberg etc., Graue zu Tiroll etc.*

Bekhenne fur Vnns, Vnnsere erben, Vnnd Nachkhumen, das Wier Vnnsere Vrbarsman, Vnnd Vnnderthann zu Ogitsch, zu Vnnsere herrschafft Tifer gehörig, mit Namen Mert Tschrespodackh, Vnnd allen seinen erben Vnnsere hueben gelegen zu Ogitsch, mit Aller derselben zuegeherung, dauan man diser Zeit Inhallt vnnsere Vrbars zu bemelter Vnnsere herrschafft Tifer Jarlich zu gewennlicher Stiffzeit diennet, Gellt schwartze munnß Vier Merg /=Mark/ funfundreissig Phennig, Puntgelt zwen khreitzer, waitz funff schaff, habern Zehen schaff, auch Khuplenickh, Vnnd die Robat wie van Allter her khumen zu rechtem Khauffrecht, vmb Süben Gulden Reinisch Aufgeben Vnnd Verlassen haben wissentlich mit dem brieff Also, das er vnnd sein erben die gemellt Hueben, Nun Vmb den jarlichen zinnß Vnnd diennst den sie Albeg zu rechten Weill vnnd Zeit Zu der beruerten Herrschafft, sambt der Robat vnd anndern gebuerlichen gehorsamen, Vnnd den Ihenen so sy Van Allter Heer dauon schuldig sein, Wie annder Vnnsere Vnnderthannen, Vnnd Vrbarsleut an Widerred diennen Vnnd raichen sollen vnnd mugen mit Aller nutzung vnd zuegehörung, Doch stiftliche Peulich, Vnnd wisennlich Inhaben, nutzen miessen, Vnnd damit zur Notturfft nachgefahren/??/ Vnnd handeln von Khauffrecht Vnnd Vnnsere Furstenthumbs Steir Recht ist. Wo aber er oder seine erben die obgenannte/??/ Hueben Weitter Verkhauffen, Verkhümben oder in annder Weeg Verändern wolten, so sollen sy solles /=solche/ albeg mit vorwissen aines Jeden Vnnsere Inhabers berueter Vnnsere Herrschafft Tifer thuen, Vnnd dan den Zehennden Phening Von den Khauffgelt, darumb sollich Hueben Verkhaufft wierdet, zu berueter Herrschafft, Vnnd fur die ferrtigung des Khauffbrieffs ain halben Gulden Reinisch, Vnnd nit meer zugeben Vnnd zubezallen schuldig, sein, Darauf dan ain Jeder Vnnsere Innhaber, wer der zu derselben Zeit sein wierdet, sollich ferrtigung wie sich gebürt thain /=tun/ solle, Wo aber sy das so absteet nicht Thätten, Vnnd die Hueben vnnstiftlich oder nit wesenn Vnnd peulich hielten Oder sich Vnnderstuennden dieselben ainstails, oder gar für sich selbs, zuuerkhauffen, der zuueranndern, So sollen sy Alsdann sollich khauffrecht verwarcht Haben Vnnd dauon gefallen sein, Alles sonnder gefärde, Geben In Vnnsere Stat Wienn Am Anndern tag des Monnats Apprillis, Nach Cristi Vnnsere lieben Herrn gebürde, Funff zehenhundert, Sübenundvierzigisten, Vnnsere Reiche des Römischen Im Sübenzehenden Vnnd der Anndern Aller Im Ainundzwainzigisten Jarr.

Comissio D/omi/ni Regis

In consilio Camer/alis/

Fr: Pamkircher manu propria

Sigmund Schrott manu propria

B. Spiller manu propria

Izročilo

»Izročilo« o predniku, ki se je imenoval »Jurij ob potoku«, od katerega izvira družinsko ter hišno ime Potušek, se je po nekaj pogovorih izkazalo za povzetek iz spisa Janka Orožna o zgodovini Rimskih Toplic.²² V družini se je kot izročilo o listini ohranilo samo to, da je po vsebini »od naše družine« in zavest, da je zanjo pomebna, kar je bil dovolj močan razlog, da so jo hranili. Drugih starih dokumentov v hišci ni bilo.

Kako stara je Potušкова hiša, se natančno ne ve. Kot *terminus ante quem* ali *ad quem* lahko služi – danes že nespoznavna – letnica 1793 na freski na pročelju, ki je bila pred leti še dobro vidna. Obstaja pa družinsko izročilo, po katerem je hiša drugotna. Prvotna hiša naj bi stala kakih 50 m stran ob potoku in dala s tem družini ime.

Razprava

Že Orožen je ugotovil, da se ime *Toplitz* v urbarju iz 1265–1267 nanaša na Ogeče, ko so bile v kraju tri kmetije. Laški urbar iz 1524 pa ime Ogeče že uporablja. Tedaj so v vasi ena županska in pet navadnih kmetij, na eni od njih je bil »Jurij za potokom«.³³ Kot nam pove predstavljena listina je v kraju 1547 živel »Martin črezpotak«, 1582 pa se je gospodar že imenoval »Simon Potušek«.⁴⁴

Ogeče, izsek iz franciscejskega katastra (katastrska občina Belovo, Arhiv Slovenije)

1- hiša z listino

2- približno mesto prvotne hiše

²² Janko OROŽEN, Gradivo za zgodovino Rimskih Toplic in okolice, *Celjski zbornik* 1959, Celje 1959, 135.

³³ OROŽEN (kot v op. 2), 130.

⁴⁴ OROŽEN (kot v op. 2), 135.

Franciscejski kataster iz 1825 kaže, da glavčina vasi leži na desnem bregu potoka Ogeč'nce, vzhodno od ceste proti Laškemu, medtem ko je Potušškova domačija s svojimi poslopji (hiša, hlev, kašča, »kozouc«) na drugem bregu. Izjemna lega čez potok je tako nedvomno osnova za priimek in hišno ime. Zemljišče ob potoku je danes precej močvirno, pa tudi sicer je ves breg poln manjših vodnih izvirov. Zato je razumljivo, da so prebivališče prestavili nekoliko višje na bolj suho pobočje. Velike lastniške parcele zahodno od Ogeč'nce so do 20. stoletja pripadale Potuškovim, ogeško polje vzhodneje pa je posestno razdrobljeno. To vodi k sklepu, da je Potušškova kmetija ena od prvih treh v kraju in je pozneje niso razdelili, tako kot ostali dve. Leta 1524 ni županska kmetija, njena moč je morala izvirati iz nečesa drugega. Vsekakor je bila tolikšna, da si je Martin Črezpotak 2. aprila 1547 lahko privoščil velik izdatek sedmih renskih goldinarjev, s katerimi si je pridobil kupno pravo za svojo hubo, in drugi nemajhen strošek pol renskega goldinarja za pergamentno listino, ki mu je kupčijo potrjevala. Zato je razumljivo, da so dragoceno listino pri hiši skrbno hranili, čeprav so sčasoma pozabili njeno vsebino. Najkasneje ob zemljiški odvezi sredi 19. stoletja je listina izgubila svoj pravni pomen, a je bila tedaj že dovolj pomemben del družinske tradicije, da njen obstoj ni bil ogrožen.

Celoten primer potrjuje uvodoma izraženo opažanje, da ljudsko izročilo dobro ohranja predvsem tiste zgodovinske podatke, ki so se povezali s prostorom, ali jih je mogoče opredmetiti kako drugače. Čeprav je bila pravna vsebina listine že dolgo pozabljena, je ohranila svoj simbolni pomen družinske dragocenosti.

MÜNDLICHE UND SCHRIFTLICHE ÜBERLIEFERUNG IN OGEČE

ZUSAMMENFASSUNG

Ein Charakteristikum der mündlichen Überlieferung besteht darin, dass sie keine zeitliche Tiefe besitzt, sie unterscheidet nur zwischen jetzt und einst. Unter einst wird die gesamte Vergangenheit zusammengefasst. Doch die mündliche Überlieferung ist sehr empfindlich für Veränderungen im Raum, dem Ausgangspunkt für die Visualisierung des Gedächtnisses. Ich bekam eine Pergamenturkunde aus Ogeče (heute ein Stadtteil von Rimske toplice) in die Hände, die sich jahrhundertlang in Familienbesitz befand. Da der eigentliche Inhalt den Eigentümern unbekannt war, bot sich somit eine einmalige Gelegenheit, die mündliche Familienüberlieferung mit ihrem jahrhundertealten Ursprung zu vergleichen. Die Urkunde befand sich die ganze Zeit im Besitz der Familie Potušek (Abb.1) und stellt noch heute einen Bestandteil des Familienerbes dar. Sie wurde am 2. April 1547 für Martin Črezpotak aus Ogeče ausgestellt, der damit das Kaufrecht für seine Hube erwarb. Spätestens durch die Grundentlastung in der Mitte des 19. Jahrhunderts verlor die Urkunde ihre rechtliche Bedeutung, doch sie stellte damals bereits einen so wichtigen Bestandteil der Familientradition dar, dass ihre Existenz nicht bedroht war. Als echte Überlieferung über die Urkunde blieb nur das erhalten, dass sie ihrem Inhalt nach »unserer Familie gehört« sowie das Bewusstsein, dass sie für die Familie von Bedeutung sei – ein hinreichender Grund dafür, dass sie aufbewahrt wurde. Es besteht noch eine andere Familienüberlieferung, nach welcher das Haus ein Neubau sei. Das ursprüngliche Haus soll etwa 50 m weiter am Bach gestanden haben, und dort sei auch der Ursprung des Familiennamens zu suchen. Der franziszeische Kataster von 1825 (Abb. 2) zeigt, dass der überwiegende Teil des Dorfes am rechten Ufer des Baches Ogeč'nc liegt, östlich von der Straße nach Laško, während das Familienhaus der Potušek samt Nebengebäuden am anderen Ufer lag. Das ausnahmsweise am anderen Ufer gelegene Haus bildete zweifelsohne die Grundlage für den Familien- und Hausnamen. Das Grundstück am Bach ist heute ziemlich sumpfig, auch sonst befinden sich am Ufer zahlreiche Wasserquellen. Darum liegt es nahe, dass die Unterkunft etwas höher auf ein trockeneres Gelände verlegt wurde. Der ganze Fall bestätigt die ein-

gangs erwähnte Beobachtung, dass die mündliche Überlieferung vor allem jene historischen Daten festhält, die mit dem Raum verbunden waren oder sich auf eine andere Art und Weise vergegenständlichen lassen. Obwohl der Rechtsinhalt der Urkunde schon längst vergessen war, behielt sie die symbolische Bedeutung eines Familienkleinods bei.

(Iz slovenščine prevedel Niko Hudelja)

MATJAŽ BIZJAK

GUTENBERG IN BRIKSENSKA POSEST VZHODNO OD TRŽIŠKE BISTRICE

Profesor Božo Otoresec bo ostal v slovenski historiografiji zapisan kot neutruđen zbiralec srednjeveških virov. Med vsemi ostalimi področji njegovega strokovnega udejstvovanja, ki jih nikakor ne želim zapostavljati, se zdi dolgoročno najpomembnejše prav delo povezano z zbiranjem in objavljanjem različnih srednjeveških virov za slovensko zgodovino. Med drugim je v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja sodeloval s Pavletom Blažnikom pri pripravi Kosove transkripcije briksenskih urbarjev blejskega gospostva za objavo, ki pa, žal, (še) ni ugledala luči sveta. To me je navedlo na misel posvetiti jubilanu prispevek, ki skuša osvetliti delček posestne zgodovine briksenskega gospostva na Kranjskem, in je nastal v sklopu ponovnih prizadevanj za objavo briksenskih urbarjev.

Ko sem pred leti v münchenskem Bavarskem državnem arhivu prebiral pergamentni kodeks z oznako HL Brixen 1, je moja pozornost vzbudil pasus v enem od zapisov, dodanih urbarju briksenske škofije iz let 1324–1327: *Item dux Karinthie est camerarius [i. e. Brixinensis, op. M. B.], qui habet castra multa et possessiones infinitas ab ecclesia Brixinensis. Rechperch et Weizenstain, hec sunt feoda ab ecclesia et a quibusdam dicitur de Guttenberch in Carniola.*¹ Zadnji del notice se je brez dvoma nanašal na grad Gutenberg ali Hudi grad, kot ga danes imenujejo domačini, katerega ruševine visoko nad dolino Tržiške Bistrice, na vzpetini v vzhodnem pobočju Dobrče, ki se dviga nad istoimensko vasjo (Bistrico) so danes skrite med bujnim grmičjem. Toliko bolj presenetljivo pa se je zdelo njegovo pojavljanje v kontekstu briksenskih posesti, kar ni bilo povsem v skladu s poznejšimi posestnimi razmerami škofije, pa je vendar (ali pa morda prav zato) – kot sem se lahko pozneje prepričal – imelo nemajhen odmev v zgodovinopisju.

Na podlagi navedenega zapisa, ki ga je slovenska historiografija spoznala preko Fajkmajerjeve objave,² je prevladalo prepričanje, da sta Gutenberg in ozemlje, ki ga je obvladoval, sprva pripadala briksenski škofiji. Prvič najdemo to trditev pri Hauptmannu, ki je izoblikoval tezo o tamkajšnjem briksenskem gospostvu.³ Poleg omenjenega zapisa v urbarju se je skliceval na listino iz leta 1438, s katero je škof Jurij avstrijskemu vojvodi Frideriku IV. podelil v fevd različna gospostva, med drugim tudi grad Gutenberg.⁴ Za Hauptmannom je tezo o briksen-

kratice: ASB – Archivio di stato di Bolzano; AT – Acta Tirolensia; BayHStA – Bayerisches Hauptstaatsarchiv; CKSL – Centralna kartoteka slovenskih listin (zbral Božo Otoresec); GMS – Glasnik muzejskega društva za Slovenijo; GZL – Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku; HHStA – Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien; HL – Hochstiftsliteralien; HS – Handschriften; IMK – Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko; MHDC – Monumenta historica ducatus Carinthiae; MMK – Mittheilungen des Musealvereines für Krain; MStLA – Mittheilungen des steiermärkischen Landesarchivs; PvB – Principato vescovile di Bressanone; SAZU – Slovenska akademija znanosti in umetnosti; StLA – Steiermärkisches Landesarchiv; VfÖG – Veröffentlichungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung; ZČ – Zgodovinski časopis; ZRC – Znanstvenoraziskovalni center.

¹ BayHStA, HL Brixen 1, fol. 73v; prim. priloško 1.

² Karl FAJKMAJER, Studien zur Verwaltungsgeschichte des Hochstiftes Brixen im Mittelalter, *Forschungen und Mittheilungen zur Geschichte Tirols und Vorarlbergs*, 6, Innsbruck 1909, 346.

³ »Brixnische Herrschaft Altguttenberg«, Ljudmil HAUPTMANN, Krain, *Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer* I, 4, Wien 1929, 457; gl. tudi 454–5 ter 392 op. 7 (slednje tudi v slovenskem prevodu: idem, *Nastanek in razvoj Kranjske*, Razprave in eseji 45, Ljubljana 1999, 91 op. 378).

⁴ Gl. priloško 1; Hauptmann navaja objavo registrov po Ernst BIRK (ur.), Verzeichniss der Urkunden zur

skem Gutenbergu povzel in dopolnil Josip Žontar. Ne govori sicer konkretno o »gospodstvu Gutenberg«, vnaša pa bistveno noviteto. Ko Hauptmann piše o briksenskem ozemlju, ki se je preko Tržiške Bistrice raztezalo do Kokre,⁵ se omejuje na 11. stoletje; to, v precejšnji meri posplošeno trditve (ki ji je pripisovati temu primerno – manjšo – težo,) argumentira z briksensko posestjo utrdbe v Kranju in dvora/-ov (*praedium oz. praedia*) v neposredni bližini, ki je v virih izrecno izpričana.⁶ Žontar gre tu korak dlje in navaja briksensko posest onstran Tržiške Bistrice, konkretno v vaseh Senično, Goriče, Letence, Mače, Čadovlje in Žablje.⁷ Z ozirom na to, da – razen posesti v Čadovljah in Žabljah, ki je vsaj od 13. stoletja dalje nesporna⁸ –, svoje trditve ni argumentiral, ni povsem jasno, na kakšen način se je dokopal do nje. Ko na nekem drugem mestu piše o »nekaj briksenski vasi Máčce«, jo navaja kot posest andeškega ministeriala Alberona iz Gutenberga.⁹ To nas nehote navaja na misel, da je v Gutenberških videl nekdanje briksenske ministeriale, ki so se skupaj z zaupano jim posestjo izvili izpod škofove oblasti. Če to drži, bi moral precejšen del posesti v rokah te plemiške rodbine nekoč pripadati Briksnu. Dejansko lahko – sicer šele na podlagi listin iz 14. in 15. stoletja – ugotavljamo gutenberško posest tako v Letencah kot tudi v Seničnem, nikakor pa na ta način ni mogoče pojasniti, kako so na seznamu briksenskih posesti pristale Goriče. Tu je treba iskati drugačno razlago. Žontar med drugim domneva, da so se v času stolovanja briksenskega škofa Henrika, ki ga je cesar Friderik II. razrešil svetne oblasti, (preostale) škofijske posesti ob Tržiški Bistrici polastili Ortenburžani.¹⁰ Ti so svojo tamkajšnjo posest združili v nakelski urad, in ta je res – glede na prvi ohranjeni urbar iz leta 1498 – med drugim zajemal 10 hub v Goričah in 3 v Letencah. Poleg tega navaja Žontar v neposredni okolici še ortenburške fevde v Seničnem, Veternem, Bistrici, Goričah in Spodnjih Dupljah.¹¹ Iz povedanega smemo sklepati, da je predvideval dokaj sklenjeno briksensko posest na levem bregu Tržiške Bistrice pod Kriško goro, ki je na vzhodu segala do Čadovelj, Žabelj in Mač.¹²

Domala vse to ozemlje vzhodno od Tržiške Bistrice so torej briksenski škofje do leta 1253, ko je njihova posest prvič zapisana v urbarju, izgubili; ostalo jim je le še devet kmetij v Čadovljah in Žabljah. Takšna interpretacija je vsekakor mogoča, nikakor pa ni edina možna, in kot bo pokazal podroben pretres virov, morda niti ne najverjetnejša.

Geschichte des Hauses Habsburg von 1358 bis 1395, v: Eduard Maria LICHNOWSKY, *Geschichte des Hauses Habsburg* 4, Wien 1839, št. 4101 sl.

⁵ HAUPTMANN, 1929 (kot v op. 3), 455.

⁶ Ibidem; Oswald REDLICH (ur.), *Die Traditionsbücher des Hochstifts Brixen vom zehnten bis in das vierzehnte Jahrhundert*, AT I, Innsbruck 1886, št. 228, 236, 237, 282. Dokumenti, ki omenjajo večkratno zamenjavo posesti med briksenskim škofom Altvinom in plemenitim Henrikom ter njegovo ženo Wezalo, omenjajo posest v Kranju (in v neposredni okolici) v dveh različicah: a) *munitionem loco Chreine sitam taleque praedium quale ad id loci pro sui praedii conventione a venerabili antistite Altwino ... acceperunt* (AT I, Innsbruck 1886, št. 236, 282 [citat po 236]), in b) *munitionem quam in loco Chreine possedit, ac praedia mancipiaque ad id loci ad eius fiscum pertinentia* (AT I, Innsbruck 1886, št. 237). Glede pomena izraza *praedium* v obravnavanem času gl. Peter ŠTIH, Prva omemba Bleda v pisnih virih. Listina kralja Henrika II. za briksenskega škofa Albuina z dne 10. aprila 1004 (D. H. II. 67), v: Jože DEŽMAN (ur.), *Bled 1000 let. Blejski zbornik 2004*, Radovljica 2004, 23.

⁷ Josip ŽONTAR, *Zgodovina mesta Kranja*. Ljubljana 1939, 15.

⁸ Čadovlje se prvič omenjajo v briksenskem urbarju iz leta 1253, BayHStA, HL Brixen I, fol. 175. Tu omenjenih 9 hub se je po Kosu (Milko KOS, *Gradivo za historično topografijo Slovenije /za Kranjsko do leta 1500/*. Ljubljana 1975, 77) nahajalo v Čadovljah in sosednjih Žabljah. Prim. Wladimir MILKOWICZ, Beiträge zur Rechts- und Verwaltungsgeschichte Krains, MMK (Laibach), 3, 1890, 48.

⁹ ŽONTAR, 1939 (kot v op. 7), 20. Omemba se nanaša na zamenjavo posesti med Alberonom in vetrinjskim samostanom iz leta 1156; gl. August VON JAKSCH (ur.), *Die Kärntner Geschichtsquellen 811–1202*, MHDC 3, Klagenfurt 1904, št. 1377/X.

¹⁰ ŽONTAR, 1939 (kot v op. 7), 26.

¹¹ Ibidem, 27–8.

¹² Prim. ibidem, zemljevid II na str. 16. Po Žontarju je tezo sprejel tudi Dušan Kos v svoji pronicljivi in temeljiti razpravi o posestnem razvoju Gorič in okoliških vasi (Dušan KOS, *Zgodovinski razvoj naselij goriškega kota*, v: Franc PUHAR et al. (ur.), *Kranjski zbornik*, Kranj 1990, 168–9).

Pa začnimo spet pri uvodnem citatu. Medtem ko ga je še Hauptmann poznal v obliki, kot je navedena zgoraj, pa je Milko Kos v marginalijah k razpravi o nastanku Kranjske opozoril na nepopolnost Fajkmajerjeve objave; zadnji stavek pasusa je bil naknadno izbrisan, vendar ne tako temeljito, da bi Kosu ne uspelo razbrati njegovega sporočila. Neposredno za *a quibusdam dicitur de Guttenberch in Carniola*, sledi *sed Carnioli aliud dicunt*,¹³ kar Hauptmannove argumente postavlja v novo luč. Fevdna podrejenost Gutenberga Briksnu je bila močno sporna že v času nastanka obravnavanega zapisa. Poskusimo ga nekoliko natančneje datirati. Gre za krajše besedilce (priloga 1), ki se začneta s pojasnilom: *Item episcopatus Brixinensis recepti principatum a quatuor principibus*. Zatem so naštetih štiri knezi, nosilci častnih dvornih uradov: naslov strežaja je pripadal švabskemu vojvodi, naslov maršala bavarskemu, točaj je bil meranski, komornik pa koroški vojvoda.¹⁴ Pri vseh se le okvirno omenja posedovanje škofijskih fevdov, le v zadnjem primeru (pri koroškem vojvodi) so povsem na koncu izpostavljeni gradovi Weißenstein, Rechberg in Gutenberg. V svoji najzgodnejši ohranjeni obliki je besedilo zapisano v škofijskem urbarju iz let 1324–1327, in sicer kot del homogenega prepisa urbarja iz 1306–1309 ter nekaterih drugih zapisov pravno-upravnega značaja.¹⁵ Predloga, iz katere je črpal kompilator, je brez dvoma nastala v času, ko so navedeni podatki odražali aktualno stanje, torej pred letom 1248, ko je umrl Oton VIII., zadnji moški pripadnik rodbine andeških grofov, ki je nosil naziv meranskega vojvode in obenem častni naziv briksenskega točaja. Na slednje lahko sklepamo iz načina navedbe v omenjenem urbarju: medtem ko so nosilci ostalih dvornih uradov navedeni v sedanjiku, je pri vojvodi meranskem uporabljen preteklik (*dux de Merano fuit pincerna*). V času nastanka kompilacije (1324–1327) je bil torej častni urad točaja nezaseden, njegov zadnji nosilec pa je bil obenem zadnji nosilec vojvodskega naslova Meranije, torej Oton VIII. Andeško–Meranski. Tako imamo prepričljiv dokaz za to, da so bili pri prepisovanju v urbar podatki iz predloge prirejani aktualnemu stanju. Prepisovalec je originalni *est* zamenjal z ustrežnejšim *fuit*. Vendar ni ostalo samo pri tej malenkostni spremembi. Že po dokaj površnem vsebinskem pretresu obravnavanega besedila vidimo, da od jedra zelo očitno odstopa privesek s podatki o fevdni pripadnosti omenjenih treh gradov; povsem neumestno se zdi izmed »mnogih gradov in neskončnih posesti«, ki jih je imel koroški vojvoda v fevdu od briksenske škofije izpostaviti prav te tri na samem obrobju briksenske posesti, še toliko bolj, ker o fevdih ostalih treh dinastov vir ne izgublja preveč besed. Opraviti imamo torej ali z dopolnitvijo originalne predloge ali pa z njenim izvlečkom (namernim izborom samo nekaterih podatkov za določen namen).

Nekaj več o izgubljeni predlogi morda lahko izluščimo iz nekega drugega, sicer precej mlajšega, vendar dokaj obsežnega zapisa, ki je – kot kaže – z njo vsaj posredno v zvezi. Gre za stensko upodobitev grbov vseh škofijskih mest, gradov, gospostev in vazalov z njihovimi fevdi, ki jo je v tedanji *aula episcopalis* briksenskega škofijskega dvorca, današnji čakalnici dvornega sveta (Hofrats–Wartstube), dal naslikati škof Krištof Andrej leta 1607.¹⁶ Okoli osrednje upodobitve škofijskega, škofovega in kapiteljskega grba so najprej upodobljeni grbi nosilcev častnih, potem dednih dvornih uradov, sledijo grbovne upodobitve škofijskih mest,

¹³ Milko KOS, Postanek in razvoj Kranjske (Ob priliki razprave L. Hauptmanna »Entstehung und Entwicklung Krains«), GMS (Ljubljana), 10, 1929, 38.

¹⁴ Pri tem ne gre za dejanske izvajalce dvornih funkcij, niti za dedne nosilce nazivov, ki so jih v tem času nosili škofijski ministeriali, temveč zgolj za častne naslove. Gl. FAJKMAJER, 1909 (kot v op. 2), 325–6.

¹⁵ Dorothea OSCHINSKY, *Die Urbare des Bischofs von Brixen im 13. und 14. Jahrhundert* (Inaugural–Diss. eingereicht bei Leo Santifaller, Typoscript), Breslau 1938, Südtiroler Landesarchiv, Nachlass Leo Santifaller, 4–10. Za dostop do tega izvoda, ki očitno ni integralno besedilo univerzi predložene disertacije, temveč le nekoliko okleščena, vendar pa korigirana verzija, ki jo je avtorica predložila IFÖG-u za predvideno objavo, se iskreno zahvaljujem dr. Gustavu Pfeiferju.

¹⁶ Vsebinsko upodobitve z opisom grbov sta objavila Joseph RECH (ur.), *Monumenta veteris ecclesiae Brixinensis*, Brixinae 1765, 55–7, in Karl WOLFSGRUBER, v: Ladislao DE LASZLOCZKY – Karl WOLFSGRUBER, *Wappen und Sigel in der Hofratskanzlei des Fürstentums Brixen / Stemmi e Sigilli nella Cancelleria del Consiglio Aulico del Principato di Bressanone*, Brixen/Bressanone 1981, 9–11.

gradov, gospostev, deželjskih sodišč ter uradov in za njimi grbi škofijskih vazalov in njihovih fevdov, med katerimi zavzemajo posebno mesto pokneženi grofje Goriško–Tirolski. Impozantna stenska slikarija je vsekakor imela namen razkazovati veličino in moč briksenske škofije. Njen avtor se je trudil zbrati kar najbolj popoln seznam škofijskih posesti in vazalov, pri čemer se ni omejeval le na sodobno stanje, temveč je (prikrito?) opeval tudi preteklo slavo. Naj omenim le anahronistični napis o Goriško–Tirolskih: *Gefürstete Grafen zu Tirol und Görz haben vom Stift Brixen zu Lehen ...* Za tem je, izvzemši odvetništvo nad škofijo, naštetih 17 fevdnih gospostev, od katerih je le 11 takih, ki jih je škof Jurij leta 1438 podelil v fevd Habsburžanom (gl. spodaj in priloga 4), ki so medtem nasledili tirolsko grofijo. Pri izdelavi te upodobitve so se njeni avtorji vsekakor morali naslanjati tudi na starejše vire. Nikakor ni namen tega prispevka podrobno razčlenjevati podatkov stenske upodobitve grbov iz začetka 17. stoletja; želel bi le opozoriti na stične točke, ki jih ima z obravnavanim zapisom iz skoraj 300 let starejšega urbarja. Dejansko najdemo v prvi vse podatke, ki jih navaja slednji, hkrati pa ti predstavljajo le njen skoraj zanemarljivo majhen del. Povsem možno je torej, da oba danes znana vira črpata iz iste predloge oz. istih predlog ali vsaj posredno iz virov, ki stojijo neposredno v zvezi z njo (njimi). O tem se lahko prepričamo še na drug način: Podatki o škofijskem komorniku in o treh fevdnih gradovih, ki so v besedilu urbarja zapisani v istem odstavku in se nanašajo na isto osebo oz. položaj, se v stenski slikariji nahajajo na povsem ločenih mestih. Medtem ko se v vlogi komornika omenja koroški vojvoda, se omenjeni gradovi nahajajo med fevdi (in to povsem na koncu) goriško–tirolskih grofov. Priredba v urbarju torej vsebuje povezavo, ki je povsem ustrežala situaciji v času njenega nastanka, ko so bili Goriško–Tirolski zares obenem tudi koroški vojvode, kar pa nikakor ne drži za čas pred 1248, v katerega smo umestili nastanek »predloge«.

V prepisu, bolje rečeno priredbi v urbarju imamo torej opraviti s tendenciozno (precej!) okrnjenim besedilom, izrecno omenjanje treh gradov v takem kontekstu pa lahko pomeni le eno: Briksen je imel pri uveljavljanju fevdne pravice nad njimi določene težave. Medtem ko so briksenski škofje izgubili nadzor nad koroškim gradom Weißenstein že kmalu po letu 1283, ko so ga po izumrtju moške linije njihovih ministerialov, Weißensteinskih, podelili Ortenburžanom, ki so kasneje fevd *de facto* alodizirali,¹⁷ pa njihovi fevdi v okolici Železne Kaple, ki so jo v Briksnu poznali pod imenom bližnjega gradu Rechberg, vsaj do dvajsetih let 14. stoletja niso bili ogroženi. Grof Herman Vovbrški, ki jih je posedoval, je še leta 1317, ko jih je odstopil svoji soprogi za jutrnjo, priznaval briksenskega škofa za svojega seniorja. Pač pa so težave nastopile po grofovi smrti (1322), ko je njegova vdova 1. marca 1327 omenjeno posest prodala Konradu Aufensteinskemu, ki pa je ni bil več pripravljen sprejeti od škofa v fevd.¹⁸ To se povsem ujema s časom kompiliranja urbarja, kjer razumljivo najdemo odmev na aktualne dogodke; ob koncu dvajsetih let 14. stoletja se je briksenskim škofom dokončno izmuznila iz rok fevdna posest v okolici Rechberga, kar je ponovno obudilo spomine na že davno izgubljena fevda Weißenstein in Gutenberg. Pri tem je bilo asociiranje s koroškim vojvodo, ki se (preko starejše predloge) odraža v omenjenem viru, le še deloma umestno. Oton Koroški je v tem času sicer res posedoval gradova Gutenberg in Rechberg – čeprav slednji ni bil v neposredni zvezi z briksensko fevdno posestjo v njegovi okolici¹⁹ –, medtem ko je bil Weißenstein

¹⁷ Christian LACKNER, *Der Besitz des Hochstifts Brixen in Kärnten und Steiermark* (Diss. zur Erlangung des Doktorgrades, Geisteswissenschaftliche Fakultät der Leopold–Franzens–Universität Innsbruck, Typoscript), Innsbruck 1984, 55–6.

¹⁸ Ibidem, 49–51; Hermann WIESSNER (ur.), *Die Kärntner Geschichtsquellen 1310 (recte 1311)–1325*, MHDC 8, Klagenfurt 1963, št. 376; Hermann WIESSNER (ur.), *Die Kärntner Geschichtsquellen 1326–1335*, MHDC 9, Klagenfurt 1965, št. 83.

¹⁹ Med leti 1050 in 1065 je škof Albuin od nekega plemiča Koclja (*Chezil*) prejel posest in četrtno cerkve v vasi Železna Kapla z vsemi pritliklinami (REDLICH, 1886/kot v op. 6/, št. 155). Ko je leta 1317 grof Herman Vovbrški to posest, ki jo je imel v fevdu od briksenske škofije, dal svoji ženi za jutrnjo, jo je v listini označil kot: *den walt ze Rechperg in der Chappel vnd ... allez daz vnd dar zue gehoert*. Lackner dopušča možnost, da

trdno v ortenburških rokah.²⁰ S politično geografijo in posestnimi razmerami v odmaknjenih predelih Koroške in Kranjske v Briksnu očitno že nekaj časa niso bili ravno na tekočem. O kakšnih resnejših prizadevanjih v smeri ponovne pridobitve formalnopravnega priznanja zadevnih fevdnih pristojnosti v ohranjenih sodobnih virih ni sledu, verjetno pa je prišlo vsaj do nekkih poizvedovanj, katerih rezultat je bil že omenjeni, za škofa nič kaj spodbuden podatek o tem, da so na Kranjskem Briksnu spodbijali vsakršne pravice do Gutenberga.

Presenetljivo je briksenska škofija aspiracije na omenjene tri gradove obudila več kot stoletje kasneje, še bolj presenetljivo pa je, da njena prizadevanja niso ostala brez sadu. V fevdni podelitvi avstrijskemu vojvodi Frideriku IV. iz leta 1438 (gl. prilogo 4) so namreč tirolskim posestim na zadnjih treh mestih dodali Weißenstein, Rechberg in Gutenberg. Že Lackner je opozoril, da je treba dejanje razumeti predvsem v smislu škofovega oportunizma;²¹ Friderikovo pripravljenost sprejetja škofijskih fevdov je izkoristil z vključitvijo treh že pred stoletjem spornih gradov, katerih imena je med drugim našel zapisana v starem urbarju. Morda lahko prav s to podelitvijo povezujemo razuro obremenilnega pojasnila, ki se nanaša na Gutenberg. Senior habsburške dinastije je s sprejetjem briksenskih fevdov lahko brez realnih posledic formalno sankcioniral morebitne uzurpacije svojih predhodnikov in s tem dal nekakšno zadoščenje briksenskemu škofu, ki pa si dejanskih koristi od tega ni mogel obetati. Habsburžani so tovrstne podelitve jemali zgolj kot formalnost, saj niti niso natančno preverjali njihove vsebine; Weißenstein so v tem času posedovali grofje Celjski!²² Povsem drugačen odnos pa so do njih gojili v Briksnu, kjer je, denimo, še daljnega leta 1587, škof Janez Tomaž skušal omenjene tri fevde reinkorporirati pod neposredno škofijsko upravo! Seveda je ta zahteva, tedaj še toliko bolj kot kdajkoli prej brez vsake realne podlage, pri Habsburžanih naletela na povsem drugačen odziv kot slabih 150 let prej »nedolžno« podtikanje gradov v fevdno podelitev.²³

S Kosovo rekonstrukcijo radiranega pasusa v notici iz urbarja 1324–1327 in z ugotovitvijo, da fevdna podelitev Gutenberga leta 1438 ni bila del kontinuirane prakse, ki bi jo briksenski škofje vlekli iz prejšnjih stoletij, temveč poskus ponovnega uveljavljanja domnevnih pravic iz davnine, Hauptmannovi argumenti v precejšnji meri izgubijo dokazno moč. Kaj je bila potemtakem osnova briksenskim zahtevam po Gutenbergu v 14., 15. in 16. stoletju?

Širše območje, ki zajema lokacijo gradu Gutenberg, je briksenska škofija prejela z darovnico kralja Henrika III. leta 1040. Na zahodu se je podeljena posest navezovala na briksenski *curtis* Bled, na vzhodu pa je mejo določalo korito Tržiške Bistrice. Vendar s tem škofija ni avtomatično prejela vsega ozemlja v opisanih mejah; darovnica se je nanašala le na tamkajšnjo kraljevo posest, medtem ko je bila privatna lastnina razumljivo izvzeta. Med slednjo je sodilo tudi ožje območje Gutenberga, ki je pripadalo rodbini kranjskih mejnih grofov. V petdesetih letih 11. stoletja je to – opredeljeno kot »villa Bistrica skupaj z mlini in ostalimi pritliklinami«²⁴ – dejansko prišlo v posest briksenske škofije, vendar le za kratek čas. Mejni grof Ulrik (II. Weimar–Orlamünde) ga je bil pripravljen odstopiti škofiji v trajno last le v primeru, da umre neporočen. Do tega pa ni prišlo. Leta 1062 ali 1063 se je poročil z ogrsko princeso Sofijo,²⁵ s

bi se na podlagi takih in podobnih označb v Briksnu lahko izoblikovalo prepričanje, da je bil grad Rechberg škofijski fevd: LACKNER, 1984 (kot v op. 17), 49, 52.

²⁰ LACKNER, 1984 (kot v op. 17), 51 op. 3; 55–6; Joseph CHMEL (ur.), Zur Geschichte der tirolischen Landesfürsten im ersten Drittel des vierzehnten Jahrhunderts. 1300 bis 1330, *Der österreichische Geschichtsforscher*, 2/1, 1841, št. 41.

²¹ LACKNER, 1984 (kot v op. 17), 56–8.

²² Ali pa si je Friderik prav zaradi tega v času zaostrenih odnosov s Celjskimi dal potrditi v fevd enega od njihovih gradov, kot meni Lackner (ibidem, 57).

²³ Franc POKORN, Doneski k zgodovini Bleda in okolice, IMK (Ljubljana), 14, 1904, 119.

²⁴ *Fistriza villam, ... cum molendinis aliisque appendentibus omnique prorsus servitutis*, Franz SCHUMI (ur.), *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain 1 (777–1200)*, Laibach 1882–1883, št. 37.

²⁵ Ingrid WÜRTH, Die Grafen von Weimar-Orlamünde als Markgrafen von Krain und Istrien, *Zeitschrift des Vereines für thüringische Geschichte*, 56, 2002, 119.

čimer je Briksen izgubil pravice do bistriške posesti. Zapis o tej »pogojni« podelitvi se je v škofjski tradicijski dokumentaciji najverjetneje ohranjal²⁶ le zato, ker je briksenski milit Taganus, posrednik pri omenjenem poslu, obenem s to, posredoval škofu še drugo Ulrikovo tradicijo, ki se je nanašala na *predium* Leše in je – za razliko od prejšnje – dejansko takoj stopila v veljavo. Bistrica je tako še naprej ostala v posesti Weimar–Orlamündskih in je najverjetneje v sklopu njihove dediščine pred sredino 12. stoletja prišla v roke grofov Andeških.²⁷ Kmalu zatem, po letu 1154, se začne v virih pojavljati grad Gutenberg, resda le posredno, preko plemičev, ki so se imenovali po njem.²⁸

Gutenberški so bili od svoje prve omembe v zgodovinskih virih dalje ministeriali andeških grofov. Za začetnika rodbine velja Albero, sin Majnharda Schababa Kokrskega, ki je kotiral v sam vrh andeškega plemstva na Gorenjskem. Tudi Albero, ki naj bi mu grofje poverili zidavo gradu nad Tržiško Bistrico, in njegovi potomci so ohranjali visok položaj v andeškem spremstvu. Že v tretji generaciji je rodbina z navezavo sorodstvenih vezi s freisinškimi loškimi ministeriali prebila okvire sicer za andeško gorenjsko ministerialiteto tako značilne endogamije,²⁹ in si s tem verjetno zagotovila poznejši visok položaj tudi v spanheimskem spremstvu, kjer se je po izumrtju Andeško–Meranskih znašla domala vsa njihova gorenjska klientela.³⁰

Vse od tega časa se v listinah ni ohranil niti en zapis, ki bi neposredno omenjal grad Gutenberg. To je do neke mere logično, če upoštevamo, da je cvetoča plemiška rodbina svoj izvorni grad ohranjala kot glavno rezidenco in tako ni postal predmet poslovnih transakcij, ki so v večini primerov vzrokovala omenjanje nepremičnin v srednjeveških dokumentih. V zadnji tretjini 13. stoletja pa je prišlo do spremembe. Izumrtje Spanheimov je dodobra prevertrilo razmere na Kranjskem. Po desetletju preobratov se je dežela kot habsburška zastavščina znašla v rokah Majnharda Goriško–Tirolskega, katerega moderni pristopi v izvajanju oblasti so nižjemu plemstvu na Kranjskem v precejšnji meri omejili manevrski prostor. V teh novih razmerah so se Gutenberški, ki so se medtem vključili v ortenburško klientelo, odrekli ali pa morda »morali« odreči svojemu gradu v korist deželnega kneza. Razlogi za to in okoliščine, v katerih je prišlo do spremembe posestnega stanja, ostajajo neznanka, lahko pa dejanje okvirno umestimo v čas Majnharda II. Ko je namreč vojvoda Henrik Koroški novembra 1330 podelil grad Gutenberg v oskrbo Petru Liemberškemu,³¹ se je pri določitvi višine letnega plačila skliceval na *gewonlichen purchut als ez herchomen ist pei vnserm seligem vater vnd pei vnsern prudern vnd pei vns nemleichen mit den zehen marchen Aglayer ...*³² To nedvomno kaže na

²⁶ Glede vodenja tradicijske dokumentacije v Briksnu in nastanka tradicijskih kodeksov, gl. REDLICH, 1886 (kot v op. 6), uvod, poglavje III, »Die Traditionen«, XXXIV–XLVI, posebno XLIX.

²⁷ Peter ŠTIH, Kranjska v času Andeških grofov, v: Andreja ERŽEN, Toni AIGNER (ur.), *Grofje Andeško–Meranski. Prispevki k zgodovini Evrope v visokem srednjem veku (Die Andechs–Meranier. Beiträge zur Geschichte Europas im Hochmittelalter)*, Zbornik razprav z mednarodnega znanstvenega simpozija (Kamnik, 22.–23. september 2000), Kamnik 2001, 11–3.

²⁸ O Gutenberških obširneje Dušan KOS, *Med gradom in mestom. Odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja*, Zbirka ZRC 1, Ljubljana 1994, 20; idem, Ministeriali grofov Andeških na Kranjskem, v: *Grofje Andeško–Meranski* (kot v op. 27), 195–6, 205, 221–2 in genealoška preglednica na str. 252; Stane ADAM, Miniature iz plemiškega rodoslovja. Gutenberški do konca XIII. Stoletja, *Drevesa. Bilten slovenskega rodoslovnega društva* (Škofja Loka), 5/1–2, 1998, 8–9; idem, Miniature iz plemiškega rodoslovja. Gutenberški v 14. stoletju, *Drevesa. Bilten slovenskega rodoslovnega društva* (Škofja Loka), 6/1–4, 1999, 19–20.

²⁹ KOS, 2001 (kot v op. 28), 221–2.

³⁰ Prim. ibidem, 232–233.

³¹ Liemberg oz. Liebenberg zahodno od Št. Vida na Glini, Koroška; prim. Gustaf Adolf von METNITZ, *Quellen- und Literaturhinweise zur geschichtlichen und rechtlichen Stellung der Burgen, Schlösser und Ansitze in Kärnten sowie ihrer Besitzer*, Franz X. KHOLA, Gustaf Adolf von METNITZ, Gotbert MORO, *Kärntner Burgenkunde II*, Aus Forschung und Kunst 17, 2, Klagenfurt 1973, 94–5.

³² Originalna listina, ki naj bi se po Wiessnerju (MHDC 9/kot v op. 18/, št. 396) nahajala v HHStA, je trenutno izgubljena. Za informacijo se zahvaljujem mag. Thomasu Justu. Prepis iz 19. stoletja hrani TLA v Sammlung Schönach, gl. prilož. 2.

kontinuirano posedovanje gradu s strani Goriško–Tirolskih od Majnharda II. preko njegovih sinov Otona, Ludvika in Henrika VI. do časa, ko je slednji kot zadnji preživeli prevzel nasledstvo. Gutenberg je bil ves ta čas podeljevan na enak način: v dedni grajski fevd skupaj z le najbližjo propadajočo zemljiško posestjo in dodatnim, razmeroma nizkim letnim plačilom za grajsko stražo iz centralnega upravnega urada na Kranjskem – ljubljanskega deželskega sodišča. Iz tega lahko sklepamo, da je imel grad na meji s Koroško ob pomembni prometnici v tem času predvsem nadzorno–obrambno vlogo. To za tirolsko–goriško oblast ni bilo nič nenavadnega. Samo na Tirolskem je Majnhard II. ob vzpostavljanju obrambne mreže več kot petdeset gradov na tak ali drugačen način pridobil iz rok dotedanjih lastnikov in jih »naredil« deželnoknežje.³³ Tudi pri njegovem vzpostavljanju oblastnih struktur na Kranjskem opažamo podobne tendence, vendar pa v razmeroma kratkem obdobju goriško–tirolske vladavine ni prišlo do tako radikalnih sprememb;³⁴ na Kranjskem je imelo podoben status kot Gutenberg še kakih deset gradov.³⁵ Morebitne briksenske aspiracije po Gutenbergu bi bile v tem primeru za Majnharda, škofijskega odvetnika vsekakor zelo prikladne; z eventualnim prejetjem gradu v fevd od škofa bi lahko na eleganten način legitimiral njegov prevzem. Vendar pa ob prešibki podlagi v virih to zaenkrat ostaja na ravni špekulacije.³⁶

Gutenberg ni predstavljal osamljene goriško–tirolske postojanke na tem območju. Do leta 1333 so imeli grofje in koroški vojvode v rokah patronat nad nekdanjo lastniško cerkvijo v Kovorju – takrat ga je namreč Henrik VI. podelil kostanjeviški cisterci (priloga 3) –, kar prejkone kaže, da je bil njihov vsaj del posesti, za oskrbo katere je bila cerkev ustanovljena. Posest v mejah kovorske župnije je bila prvotno mejnogrofovsko in je prišla v goriško–tirolske roke najverjetneje z zastavo Kranjske, torej je preko Andeških in Spanheimov po padcu Otokarja Přemysla pripadla Habsburžanom. Domneva (ki jo kot eno od možnosti dopušča Höfler³⁷), da naj bi Goriški do te posesti prišli preko Šumberških, se ne zdi verjetna, saj bi se je v tem primeru gotovo že leta 1252 skupaj z nakelskim uradom polastili Ortenburžani. Dejansko je predstavljala del zemljiškega urada, ki je okoli leta 1420 pripadal deželnoknežjemu kranjskemu deželskemu sodišču, pozneje pa je izpričan pod imenom kriški urad,³⁸ kajti njegov večji del je tvorila posest v okolici Križ oz. v mejah tamkajšnje župnije, ki je zajemala tudi območje gradu Gutenberg.³⁹ Glede na poznejše posestne razmere (v začetku 15. stoletja) je zelo verjetno, da je bil ob koncu 13. in prvi tretjini 14. stoletja celoten (pozneje) t. i. kriški urad (gre za raztreseno posest), ki se je navezoval na deželnoknežji Kranj, kot del zastavljene Kranjske v posesti Goriško–Tirolskih.

Habsburžani, ki so z izumrtjem Goriško–Tirolskih leta 1335 prevzeli Kranjsko v neposredno upravo, niso bistveno posegali v obstoječi upravni ustroj na Gutenbergu. Še leta 1391 je eden od Liemberških (*Liebenberger*) iz ljubljanskega vicedomskega urada prejemal 12 mark soldov za varovanje gradu.⁴⁰ Pri tem lahko sklepamo, da je grad upravljal kot gradiščan, ne

³³ Hermann WIESFLECKER, *Meinhard der Zweite. Tirol, Kärnten und ihre Nachbarländer am Ende des 13. Jahrhunderts*, VfÖGF 16. Wien 1955, 207.

³⁴ Velja pripomniti, da so modernizacijski trendi v tirolski upravi začeli zamirati že v času vladanja Majnhardovih sinov, prim. Christoph HAIDACHER, *Die Verwaltungsorganisation Meinhard's II. und seiner Nachfolger, Eines Fürsten Traum. Meinhard II. – Das Werden Tirols. Katalog der Tiroler Landesausstellung 1995*, Innsbruck 1995, 117; KOS, 1994 (kot v op. 28), 153.

³⁵ KOS, 1994 (kot v op. 28), 153.

³⁶ Edina indica, ki povezujeta goriško–tirolsko posedovanje Gutenberga z briksenskim fevdništvom, sta omenjeni pasus iz urbarja in z njim povezana upodobitev na steni dvorane v škofijskem dvorcu v Briksnu.

³⁷ Janez HÖFLER, Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem. Pražupniji Radovljica in Kranj, AES (Ljubljana), 10, 1988, 230–2.

³⁸ MILKOWICZ, 1890 (kot v op. 8), 41–50; Urbar urada Križe 1498, AS, Vic. a., š. 75.

³⁹ Prim. ŽONTAR, 1939 (kot v op. 7), 52–3.

⁴⁰ Christian LACKNER (ur.), *Ein Rechnungsbuch Herzog Albrechts III. von Österreich. Edition und Textanalyse*, Studien und Forschungen aus dem niederösterreichischen Institut für Landeskunde 23, Wien 1996, 80.

glede na to, ali so funkcijo opravljali člani njegove rodbine kontinuirano od omenjenega Petra (1330) dalje ali pa se je zgolj po naključju znašel na istem položaju, ki ga je pol stoletja pred tem zasedal njegov prednik. Do spremembe je najverjetneje prišlo šele v drugem desetletju 15. stoletja. V naslednjih dveh ohranjenih obračunih Ljubljanskega vicedomskega urada, za obračunski leti 1421 in 1422, kjer bi upravičeno pričakovali podobne podatke, se izdatek za varovanje Gutenberga ne omenja več.⁴¹ Nekaj pred tem so Habsburžani grad skupaj z vsemi pritikinami, pa tudi bližnji Tržič in tamkajšnji Novi grad (Neuhaws) s cerkvenimi fevdi in trškim sodstvom podelili v fevd Juriju Lambergerju in Hansu Paradeiserju. Najizčrnejši vir, ki je zaenkrat s tem v zvezi na voljo, je listina iz leta 1444 o poravnavi spora glede uporabe planin nad Tržičem med podložniki deželnokežjega urada Križe na eni in Lambergerjem ter Paradeiserjem na drugi strani (priloga 5). Naracija listine med drugim govori o tem, da sta Jurij in Hans kralju Frideriku III. dala potrditi (očitno nek dokument, listino!), da sta omenjeno tržiško in gutenberško posest kupila za lasten denar⁴² in jo – ker je sodila v sklop habsburške fevdne posesti – od omenjenega kralja, kakor tudi najstarejšega vladajočega avstrijskega kneza prejela v fevd. Iz podelitve, dokumentirane v avstrijski fevdni knjigi iz istega leta, in iz poznejših fevdnih podelitev do leta 1478 je razvidno, da je Juriju Lambergerju pripadel grad Gutenberg in del (»polovica«) Tržiča.⁴³ Čeprav ostaja točen čas nakupa neznan, ga vendar lahko s pomočjo dokaza *ex silentio* obračuna ljubljanskega vicedomskega urada iz leta 1421 in omenjene poravnalne listine, ki navaja že predhodne spore v času nadvojvode Ernesta Železnega (priloga 5), vsaj približno umestimo v drugo desetletje 15. stoletja.⁴⁴

Lambergerji so že desetletja pred tem začeli utrjevati svojo posest v tem delu Gorenjske. Viljem II., ustanovitelj kamensko–gutenberške linije (ta nosi ime po dveh gradovih, pridobljenih po njegovi smrti), sicer ortenburški gradiščan na Waldenbergu, je posest pod Dobroč in Kriško goro postopno začel kopiciti že v osemdesetih, predvsem pa v devetdesetih letih 14. stoletja. Ob njegovi smrti, najverjetneje pozimi 1398/99 (oktobra 1398 se še omenja kot živ, februarja 1399 pa že mrtev⁴⁵) je lamberška posest samo v tem območju (ne upošteva ostale gorenjske posesti, ki je bila zlasti močna v okolici Radovljice in v Blejskem kotu⁴⁶) – v skladu z ohranjenimi dokumenti – obsegala okoli 25 hub urbarialne in okoli 50 hub desetinske posesti, deloma lastne, predvsem pa fevdne, ortenburške.⁴⁷ Jurijev nakup habsburškega Gutenberga in dela Tržiča je bil torej logično nadaljevanje očetovih prizadevanj. Nastajajoče gospostvo je s

⁴¹ Hofkammerarchiv, Wien, HS 107, fol. 34v, 66, objava obračuna za leto 1422 v Božo OTOREPEC (ur.), *Listine 1144–1499*, GZL IX. Ljubljana 1965, št. 61, list 6.

⁴² Pri tem ni povsem jasno, od koga: neposredno od deželnega kneza ali pa od kakega vazala, ki je omenjeno že pred tem imel v fevdu, zastavnega imetnika ipd.

⁴³ Avstrijska fevdna knjiga 1444–1469, HHStA, Hs. W 724, fol. 223v, 261v, 272; Avstrijska fevdna knjiga 1470–1478, Niederösterreichische Landesarchiv, Wien, Hs. 17/5, fol. 95.

⁴⁴ Letnica 1396, ki jo v zvezi s tem običajno zasledimo v literaturi, je zaradi necitirane navedbe pri Wittingu (Johann Baptista WITTING, Beiträge zur Genealogie des krainischen Adels, *Jahrbuch der k.k. heraldischen Gesellschaft »Adler«*, n. s., 5–6, Wien 1895, 182) nepreverljiva. Tudi Kraglov terminus ante quem »okoli l. 1400« (Viktor KRAGEL, Zgodovinski drobci župnije Tržič, Tržič 1936, 120) na podlagi Paradeiserjeve posesti v Senakovem (del gospostva Neuhaws), dokumentirane v urbarju Kranjskega deželskega sodišča, je spričo novejšega datiranja tega urbarja okoli leta 1420 (o tem nazadnje KOS, 1999/kot v op. 12/, 172 op. 39) za kakih 20 let prezgoden. Vsaj kar zadeva podelitev Tržiča, do nje ni moglo priti pred oktobrom 1399. Do takrat je bil namreč tamkajšnji trg skupaj z župnijo v posesti stiškega samostana; prim. Jože M. GREBENC, Gospodarska ustanovitvev Stične ali njena dotacija leta 1135, Stična 1973, 82, 131, 206; Jože MLINARIČ, Stiška opatija 1136–1784, Novo mesto 1985, 180.

⁴⁵ Stane ADAM, *Grad Kamen in njegovi prebivalci do konca Ortenburžanov I*, Doneski k zgodovini Radovljice 4, Radovljica 2000, 31 op. 128;

⁴⁶ Poleg listin v op. 47, prim. CKSL: 1372, 2. 2., s. 1.; 1380, 1. 22., s. 1.; 1380, 3. 19., s. 1.; 1380, 6. 13., s. 1.; 1389, 5. 4., s. 1.; 1390, 3. 5., s. 1.; 1391, 8. 16., s. 1.; 1394, 3. 31., s. 1. (I); 1394, 7. 27., s. 1.; 1398, 1. 25., Waldenberg (pri Radovljici); 1398, 9. 15., Lož; Andrej PLETERSKI, *Župa Bled. Nastanek, razvoj in prežitki*, Dela 1. razreda SAZU 30, Ljubljana 1986, 104.

⁴⁷ CKSL: 1384, 5. 1., s. 1.; 1391, 1. 30., s. 1.; 1391, 9. 18., s. 1.; 1394, 3. 12., s. 1.; 1394, 4. 24., s. 1. (II); 1397, 3. 12., Ortenburg; 1398, 7. 30., s. 1.; 1399, 5. 25., Ortenburg.

tem dobilo utrjeno oporišče v svojem vzhodnem delu, najverjetneje pa tudi upravni center, ki je vsaj za pol stoletja prevzel vlogo »izvornega« gradu.

Lambergerji so nekdanjo »gutenberško« posest pridobivali deloma preko različnih gutenberških vej: z nakupi in svaštvom v okviru ortenburške gorenjske klientele,⁴⁸ deloma pa po drugi liniji.⁴⁹ Pri tem razlikovanje med ortenburško in deželnoknežjo (habsburško) fevdno posestjo nikoli ni bilo zamegljeno. Dejstvo, da grad v 14. stoletju ni bil skupaj z ostalo posestjo različnih vej Gutenberških pod nadzorom Ortenburžanov, v precejšnji meri izključuje njihovo domnevno uzurpacijo briksenskega fevda, saj je Briksen v svojih zahtevah vedno izpostavljala grad Gutenberg, s katerim Ortenburžani nikoli niso razpolagali. Tudi za morebitno ortenburško uzurpacijo briksenske urbarialne posesti ni pravih dokazov. Do prevzema bi lahko teoretično prišlo le pred letom 1253, ko je bil izdelan briksenski urbar (ki bi v primeru poznejše uzurpacije beležil izgubljen posest), vendar ortenburške prisotnosti na tem ozemlju ne zasledimo pred letom 1283.⁵⁰ Tamkajšnjo ortenburško fevdno posest je bolj logično povezovati z vazalsko podreditvijo različnih gutenberških vej po izumrtju Spanheimov. Tudi posest v neposredni bližini (predvsem v Goričah in Letencah), ki je sodila v ortenburški nakelski urad, najverjetneje nikoli ni bila briksenska; prejkone je bila del tega posestnega sklopa, še preden so se ga polastili ortenburški grofje (kot zapadle zastavščine Goriško–Tirolskih⁵¹). Verjetno najbolj prepričljiv dokaz za to, da bi briksenska škofija pred sredino 13. stoletja na ozemlju vzhodno od Tržiške Bistrice utegnila imeti nek občutnejši posestni sklop, je devet hub v Čadovljah in Žabljah, ki jih navaja urbar iz leta 1253. Nikakor ni mogoče povsem izključiti možnosti, da so predstavljale ostanek nekdanjega briksenskega »urbarialnega urada«, vendar nekoliko moti dejstvo, da že precej pred Briksnom, leta 1207, v Čadovljah naletimo na viteze (*milites*) andeških ministerialov iz Kokre.⁵² Če še leta 1253 v Čadovljah ni bilo dovolj prostora za 9 briksenskih hub,⁵³ potem ga je bilo toliko manj za delitev posesti med Briksen in Andeške oz. Kokrske leta 1207. Bolj verjetno je v tem primeru torej šlo za staro andeško posest, ki so jo briksenski škofje pridobili šele pozneje; morda z nakupom po letu 1245, kot domneva Andrej Pleterski.⁵⁴

⁴⁸ Neposredno denimo od Kokrskih (CKSL, 1382, 8. 17., s. 1.) in Kovorskih (CKSL, 1397, 3. 12., Ortenburg), verjetno pa tudi posredno, preko drugih rodbin ortenburškega gorenjskega plemstva; potem ko so v drugi polovici 13. stoletja Gutenberški stopili pod okrilje Ortenburžanov, moramo računati z njihovimi rodbinskimi povezavami s starimi ortenburškimi gorenjskimi ministerialnimi rodbinami. Stainerji (s Kamna pri Begunjah) so bili v svaštvu z gutenberškimi Cepli (CKSL, 1391, 11. 5., s. 1.; 1428, 4. 26., s. 1.), slutiti je tudi njihovo rodbinsko povezavo z gutenberško vejo s Seničnega (*Gutenau*); nekateri pripadniki Stainerjev (sicer s svojim značilnim grbom – dve vzporedno ležeči krogli) so se imenovali po Seničnem (*von Gutenau*, *Gutenauer*) in imeli tamkajšnjo posest, gl. ADAM, 2000 (kot v op. 45) 2, 14 sl. Za pridobivanje zadevne stainerske posesti s strani Lambergov gl. predvsem CKSL, 1391, 1. 30., s. 1.

⁴⁹ Predvsem ne povsem pojasnjeni nakup Gutenberga z delom Tržiča (gl. zgoraj).

⁵⁰ Hermann WIESSNER (ur.), *Die Kärntner Geschichtsquellen 1269–1286*, MHDC 5, Klagenfurt 1956, št. 560 (posreden dokaz z nastopom Jurija Gutenberškega v ortenburškem spremstvu).

⁵¹ France BARAGA (ur.) na podlagi gradiva Boža OTOREPCA, *Gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku* 6/1 (Listine 1246–1255), Thesaurus memoriae. Fontes 2, Ljubljana 2002, št. 183. Nakelski urad naj bi po Hauptmannu (HAUPTMANN, 1929 /kot v op. 3/, 401 /v slovenskem prevodu: HAUPTMANN, 1999 /kot v op. 3/, 99) Goriški prek Šumberških podedovali po kranjskih krajišnikih iz rodu Weimar–Orlamünde.

⁵² *Dominus Wolschalhus, dominus Alwardus et dominus Engelrammus milites de Uorst* se pojavijo kot priče podelitve treh hub na Bregu pri Kokri milita Wilvinga, *proprietii domini Gebhardi de Chochoer* vetrinjskemu samostanu. Franc KOS – Milko KOS (ur.), *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku* 4 (1201–1246), Ljubljana 1928, št. 123.

⁵³ Prim. zgoraj, op. 8.

⁵⁴ Andrej PLETERSKI, Uporaba arheoloških najdb in zgodovinskih virov pri srednjeveškem zgodovinskem raziskovanju (na primeru Bleda in razvoja tamošnjega briksenskega gospostva), ZČ (Ljubljana), 32/1978, 393. Dokaz za to, da gre za poznejšo pridobitev, bi utegnili biti dejstvo, da je imela briksenska posest v Čadovljah in Žabljah drugega odvetnika kot preostala posest blejskega škofijskega gospostva. Odvetništvo nad posestjo v obeh omenjenih vaseh je v prvi polovici 15. stoletja pripadalo deželnemu knezu (MILKOWICZ, 1890 /kot

V skladu z gornjimi izvaji se nagibam k mnenju, da v 11. in 12. stoletju briksenska škofija vzhodno od Tržiške Bistrice ni trajno razpolagala z neko občutnejšo posestjo. Posest v tem območju, ki se običajno skuša interpretirati kot »prvotno briksenska«, je v najzgodnejši fazi v virih mogoče zaznati kot mejnogrofovsko,⁵⁵ in je v omenjenem času pripadala delno andeškemu, delno pa goriškemu grofom, pozneje pa po različnih poteh prišla v roke Ortenburžanov in Goriško–Tirolskih oz. Habsburžanov. Briksenske aspiracije – ki so se omejevale na Gutenberg – so bile prejkone sekundarne in so morda izvirale iz želje po ponovni pridobitvi nekdanj (domnevno) izgubljenih posesti, opirajoč se na namerno ali nenamerno napačne interpretacije starih virov. Korektnosti na ljubo je treba pripomniti, da to ni edina možna interpretacija; spričo izjemne prepletenosti interesov in delovanja različnih svetnih in cerkvenih nosilcev oblasti v širšem obravnavanem prostoru bi bilo mogoče najti kar nekaj potencialnih »sledí«, ki bi utegnile kazati na briksenski izvor andeških, goriško–tirolskih in spanheimskih posesti na Gorenjskem – andeško in goriško–tirolsko odvetništvo nad briksensko škofijo, obsežne briksenske fevdne posesti, podeljevane koroškemu vojvodom *in genere* (Spanheimom, Otokarju II. Přemyslu, Goriško–Tirolskim in Habsburžanom⁵⁶), ki jih Jaksch brez argumentov in nekoliko negotovo postavlja predvsem na Kranjsko,⁵⁷ če navedem le nekaj najočitnejših –, ki pa jih ob razmeroma nizki stopnji verjetnosti v skladu z znanimi viri ni mogoče ne dokazati ne ovreči.

PRILOGE

1.

1324–1327. Zapis o nosilcih častnih dvornih uradov briksenske škofije.

Prva znana verzija v urbarju briksenske škofije 1324–1327, BayHStA, HL Brixen 1, fol. 73v (A) – *Prepis* (po OSCHINSKY, *Die Urbare des Bischofs von Brixen* /kot v op. 15/, datiran kmalu po l. 1376) v urbarju briksenske škofije 1306–1309, BayHStA, HL Brixen 3, fol. 49 (B). – *Predhodne objave*: FAJKMAJER, *Studien zur Verwaltungsgeschichte* (kot v op. 2), 346 (po A); *radirani del* v KOS, *Postanek in razvoj* (kot v op. 13), 38 (po A). *Objava* po A, FAJKMAJER in KOS.

Item episcopatus Brixinensis recepit principatum a quatuor principibus. Dux Sweuie est dapifer qui ab ecclesia Brixinensi CCC mansos in feodo habet.

Item dux Bawarie est marschalcus et habet multa feoda ab ecclesia Brixinensi.

Item dux de Merano fuit pincerna et habuit multa ab ecclesia.

Item dux Karinthie est camerarius qui habet castra multa et possessiones infinitas ab ecclesia Brixinensi; Rechperch et Weizenstain hec sunt feoda ab ecclesia et a quibusdam dicitur de Guttenberch in Carniola, ^ased Carnioli aliud dicunt.^a

^{a-a} *Zradirano skoraj do nerazpoznavnosti.*

v op. 8/, 48), medtem ko so bili tradicionalni odvetniki blejskega gospostva – od podelitve 1231 pa vsaj do vključno druge tretjine 15. stoletja – goriški grofje (za podelitev gl. Hermann WIESSFLECKER (ur.), *Die Regesten der Grafen von Görz und Tirol, Pfalzgrafen in Kärnten* I, Publikationen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Innsbruck 1949, št. 436; zadnja meni znana omemba v listini 1466, november 11, prepis v AS, Gr. A. Bled, fascikel 6). Omenjeno dejstvo z veliko verjetnostjo kaže na to, da Čadovlje in Žablje leta 1231 (še) niso sodile v sklop blejskega gospostva.

⁵⁵ Franc KOS (ur.), *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku* 3 (1001–1100), Ljubljana 1911, št. 143; št. 164.

⁵⁶ Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ (ur.), *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* V/2, Pragae 1981, št. 605; Franz Anton SINNACHER, *Beiträge zur Geschichte der bischöflichen Kirche Säben und Brixen in Tyrol* V, Brixen 1828, 316–8; 438–9.

⁵⁷ August JAKSCH, *Geschichte Kärntens bis 1335* II, Klagenfurt 1929, 70.

2.

1330, november 27., Innsbruck. *Koroški vojvoda Henrik VI. Goriško–Tirolski podeli Petru Limberškemu v oskrbo grad Gutenberg skupaj z vasjo in hubami pod njim ter pripadajočim letnim plačilom za varovanje gradu, izplačljivim iz urada ljubljanskega deželjskega sodišča, v višini 10 mark oglejskih pfenigov.*

Orig. perg. v HHSa na Dunaju (gl. WIESSNER, MHDC 9 /kot v op. 18/, št. 396), trenutno izgubljen (A); prepis v HHSa, Cod. 503, fol. 20a (B); prepis (po predlogi B) iz 19. stol. v TLA v Innsbrucku, Sammlung Schönach (C). Objave regestov: CHMEL, Zur Geschichte der tirolischen Landesfürsten (kot v op. 20), št. 41 (po B); WIESSNER, MHDC 9 (kot v op. 18), št. 396 (po A). Objava po C.

Wir H[einrich] etc. veriehen, daz wir vnserm getriwem Petern von Liebenberch vnd allen seinen erben verlihen haben ze ainem rehtem purchgesez dev veste ze Gütenerch an dem Levben mit der gewonlichen purchüt, als ez herchomen ist pei vnserm seligem vater vnd pei vnsern prudern vnd pei vns nemleichen mit den zehen marchen Aglayer, die darzuo gevallent auz vnserm gerichte ze Laibach vnd mit dem dorf vnd mit den hüben, die vnder der vest geligen sint vnd mit allen dev vnd darzuo gehort besucht vnd vnbesücht. Datum in Inspruka anno domini m^o ccc^o xxx die Martis post Katherine.

3.

1333, marec 25., Tirol. *Koroški vojvoda Henrik VI. Goriško–Tirolski podari opatu Janezu in konventu cisterce v Kostanjevici patronat cerkve sv. Janeza v Kovorju, blizu njegovega gradu Gutenberg.*

Po insertu v listini 1478, jun. 25, Gradec, prepis v AS, Dolski arhiv, fasc. 179, pag. 440–442.

Nos Hainricus dei gratia Bohemie et Polonie rex, Karinthie dux, Tirolis et Goricie comes, Aquilegiensis, Tridentinensis et Brixinensis ecclesiarum advocatus. Notum esse cupimus presencium inspectoribus universis, quod religiosa et pia loca in quibus omnipotenti deo grate devocionis famulatus perpetuus exhibetur principalis promocionis studio prosequi cupientes quia ex hoc degentibus eisdem fervor spiritus augmentatur et promotoribus eterne premiationis meritum feliciter cumulantur, ex devocione speciali igitur dilectorum nostrorum in Christo fratris Johannis abbatis et conventus fontis sancte Marie in Landestrost cisterciensis ordinis profectibus spiritualibus et temporalibus delectati in remedium et perpetuam salutem anime nostre omnium progenitorum, heredum ac successorum nostrorum ius patronatus ecclesie beati Joannis in Kewer prope castrum nostrum Gutenberg eisdem abbati et conventui absolute et libere conferimus propter deum omni iure et proprietatis titulo in posterum possidendum perpetualiter et habendum ita, ut nostra, progenitorum et successorum nostrorum ibidem a fratribus deo famulantibus in missis et orationibus fidelis et devota memoria iugiter habeatur. In cuius donationis testimonium abbati et conventui sepe dictis pro nobis et heredibus successoribus nostris praesentes nostri sigilli munimine roboratas liberaliter duximus conferendas. Actum et datum Tyrol, anno domini millesimo ccc tricesimo tercio die Iovis ante diem palmarum.

4.

1438, december 17., Innsbruck. *Avstrijski vojvoda Friderik IV. obljublja brikenskemu škofu Juriju zaščito po tem, ko mu je slednji podelil v fevd naslednje gradove: Taufers, Rode-neck, Gufidaun, Trostburg, Kastelrut, Prössels, Aichach, Straßperg pri Sterzingu, Passeir (vsi na Tirolskem), Rechberg in Weissenstein na Koroškem ter Gutenberg na Kranjskem.*

Orig. perg. v Archivio di Stato di Bolzano, Principato vescovile di Bressanone, Diplomatico, no. 1384 (A) – Prepis v ASB, PvB, Codici feudali, Bd. I/1 (1445–1447), fol. 45–45v (B) – Prepis iz 16. stoletja ASB, PvB, Cassa 34, No. 17, fol. 5v–6 (C). Objava po A.

Dorz. not.: 15. stol.: *Inuestitura feudorum facta domino Friderico duci Austriae per episcopum in qua praemitit idem dux conseruare ecclesiam Brixinensem in suis libertatibus et iuribus, anno 1438.* 16. stol.: *In disem brief empfacht herzog Fridrich von Osterreich, deß Fürstl. Stiffts Brixen lehen in specie.* – Arh. sig.: Num. 18, Litt. B.

Wir Fridreich der elter von gots gnaden herczog ze Osterreich, ze Steir, ze Kernden vnd ze Krain, graue ze Tirol etc. bekennen vnd tûn kund offenleich mit dem brief. Als der erwirdig vnser lieber freunde her Geörg Bischoue ze Brichsen vns die vesten Taufers, Rodinkg, Summersperg, das nu haizzet Gufedawn, Trostperg, Kastlutt, Presels vnd Aichach mitsambt den gericht, so zu denselben vesten gehörn vnd Strazzperg die vesten bei Sterczingen mitsambt dem gericht, vnd aller zugehörung, Passeyr mit aller zugehörung vnd die vesten Rechperg vnd Weissenstain in Kêrnden, auch die vesten Gûtemberg in Krain gelegen vnd darzu alle andere lehen, si sein hieynn benennet oder nicht, wie die genant oder wa die gelegen sind, die vnser vorderen seliger gedechtnüss vnd wir herczogen vnd herren ze Kernden, ze Krain vnd grauen ze Tirol von dem egenanten gotzhaws Brichsen zu lehen gehabt haben vnd vns gepûren zu emphahen, verlihen vnd vns des seinen brief gegeben hat. Also haben wir bedacht, daz wir dem egenanten vnserm freunde von Brichsen vnd seinem gotzhaws, auch pileich widerumb genaigt sein in allen sachen als vnser vordern sêliger gedechtnüss sich des gen ihn erkannt vnd verschriben haben vnd haben dadurch mit rechtter wissen vnd wolbedachtem mütt gelobt vnd verhaissen, geloben vnd verhaissen auch wissentleich mit dem brief, daz wir den egenanten bischofe, sein nachkommen vnd sein gotzhaws schirmen vnd halten wellen vnd sullen bey allen leuten, gûtern, rechten, freyhaiten vnd guten gewonhaiten, die der obgenant bischoue vnd sein vordrn an dem egenante gotzhaus von alter habend herbracht vnd nach lautt der brief so vnsern vordern darüber gegeben habend, die wir auch mit disem brief bestêtten vnd bekrefftigen getreulich vnd an geuêrde. Dauon gebieten wir vesticleich allen vnsern haubtleûten, herren, rittern vnd knechten, burggrauen, phlegern, richtern, rêten, burgern vnd allen andern vnsern ambtleûten vnd vndertanen gegenwürtigen vnd künftigen, die mit disem vnd auch vnser vordern briefen darumb ersücht vnd gemant werden, daz si den vorgebant bischoue vnd sein nachkomen, des obgenanten gotzhawss dhain irrung dawider nicht tûn, noch gestatten ze tûn, sunder in des vor sein von vnsern wegen, oder si teten wider vns. Mit vrkund diczs briefs. Geben cze Insprugg an Mitichen nach sand Lucein tag nach Cristi gepûrde im vierczehenhundert vnd achtunddreissigisten jare.

Viseči pečat izstavitelja: rdeč, v skodelici iz naravnega voska. V trolistu so trije grbi: avstrijski, koroški, tirolski.

Legenda: ★ (F)ridricuz ★ dei ★ gracia ★ du(x) ★ auztrie ★ et ★ c(e)tra.

5.

1444, maj 16., s. I. Jurij Črnomaljski, kranjski vicedom, razsoja v sporu med podložniki urada Križe na eni, ter Jurijem Lambergom in Hansom Paradeiserjem na drugi strani glede uporabe planin Tegošče in Javornik nad Tržičem.

Po insertu v prepisu listine 1496, 6. 23., Augsburg, v novoreformiranem urbarju za kranjski deželnoknežji urad Križe 1569, AS, Vic. a., šk. 75, pag. 122–31. Kopija omenjene listine najverjetneje tudi v StLA, Familienarchiv Lamberg (gl. MStLA 5/1955/33).

Ich Georg von Tschernomml die zeit viczdomb in Crain bekhenn vnnd thuen khundt meniglich allen den der brieff fur khumbt, allß die leüth gemaingkhlich aus dem vrbar zum Creüz das geen Crainburg in das gericht gehort den allerdurchleüchtigisten fürsten vnnd herrn, herrn Friderichen, Romischen khünig zu allen zeitten merer des reichs, vnnd herczogen zu Osterreich etc. mein allergenedigister herr, habend anbracht, von ainer gemain vnnd intrifft der alben Jawernickh vnnd Trgasicz hindter dem Neumarckhtlein gelegen, daran sÿ von alter her vnnd daselbst vmb ir viech getriben vnnd auch zimerholz in ir notturfft geschlagen vnnd

herauß gefüert hetten. Daran in die edlen Jörg Lamberger vnnd Hannß Paradeiser irrung thäten, vnnd ir viech darab triben, vnnd das schlugen vnnd schaden thatten, vnnd dabey nicht wolten lasen beleiben, noch halten, alls von alter herrkhumen were, vnnd doch vormalen von dem durchleichtigen fürsten, weilend herzog Ernsten erzherzogen zu Osterreich etc. loblich gedachtnus ainem haubtman, auch ainem viczdomb geschriben wer worden, baid genant thail fur sich zu fordern vnnd horen, vnnd was yeder recht hiet, dabei zuhalten, darundtgegen die genanntes Lamberger vnd Paradeiser, auch fur den ergenannten mein allergenedigisten herrn khomen, vnnd zuerkhennen geben, wie sy das genent Neumarckhtln mit sambt der festen Guttenberg, vnnd dem hauß im marckht gelegen, mit aller zuegehörung, alben, baidgehülcz, wasser, perg vnnd thall, vmb ir gelt khaufft hietten vnnd das von seinen khüniglichen gnaden alls von dem hauß von Osterreich etc. zu lehen ware, vnnd von sein gnaden, alls dem eltisten regieristen fürsten von Osterreich etc. zu lehen empfangen hietten, vnnd batten sein gnad, sy vnnd ir erben dabey zuhalten vnnd schaffen zubeleiben, dieselb sach baidere egenannt thail mit der gemelt mein allergenedigister herr, khunig mündtlich empfalhen hat zuuerhoren, vnnd täg baiden thailen, darumb zubeschaiden, vnnd zu mit nemen, wen ich west, der darzue füeglich vnnd nützlich wäre, also das ich mich am mittichen nach sanct Pangratien tag hinauf geen Crainburg nach empfelhen meines ehegenannten allergenedigisten herrn gefüegt, vnnd zu mit genomen, die edlen vnd erbarn Friderichen den Schrott die zeit pfleger zu Craiburg, Heinrichen den Stautheimer, den richter, vnnd ettlich des raths zu Crainburg vnnd hab ehegenannt baid thail für mich geen Crainburg gefordert, die am freytag nach sannct Pangratien tag, daselbst hin für mich vnnd die eegenannten Schrott vnnd Stautheimer mit ir khundtschafft, red, vnnd widerred khomen sein, vnnd die genannten Lamberger vnnd Paradeiser brieflich khundtschafft für brächten das der genant marckht, mit sambt den heüßern vnd all zuegehörung, alls vorgemelt ist, ir khaufften guett ist vnnd von dem hauß von Osterreich zulehen ist. Das endtgegen die genanntden leüt, auß dem genanntden vrbar furkhomen vnnd zuerkhennen gaben, wie sy vnnd ir elter die gemain vnnd viech trifft auf die genanntden alben daselbst hindter den genanntden Neumarckhtlen von aller heer gehabt, vnnd an irrung dar inn getriben, vnnd auch zimberholcz geschlagen, vnnd khain irrung daran gehabt hetten, vnnd wolten das mit alten gemain leüthen weisen, vnnd an tag bringen, dann jezt khurzlich bey dem Lamberger vnnd Paradeiser man in irrung thet, woll hetten sy all jar jarlich ain jeder ain khäß zu sannct Marien Magdalenen khirchen, alls durch gotts willen geben, aber dem genannten Lamberger vnnd Paradeiser müesten sy jeder dreý khäß vnnd auch vom viech pfennig geben. Vnnd wann ich obgenannten Jörg von Tschernomml, nach sollicher verhorung vnnd furbringen, baidere ehegenanntden thail dieselb sach mit sambt den genannten Schrotten, vnnd Satauthaimer für mich genomen, vnnd mit ir baidere thail wissen vnnd willen zwischen in ain gancze vnnd ewige berichtung ainigung, vnnd gancz außtragen gemacht haben, alls sy des ganczlich nach allen heerkhomen bey mir vnnd dem Schrotten vnd Stauthaimer beliben seind, vnnd versprechen bey iren threuen was wir zwischen in sprechen vnnd machen, dabei wollten sy beleiben. Also haben wir für vnns genomen vnnd bedacht, vmb das, das genant Neuenmarckhtlein mit sambt den heüßern, von den eegenannten meinen allergenedigisten herrn, vnnd dem hauß von Osterreich zu lehen rüeret, vnnd die leüth zum Creücz, auch die sein sindt, vnnd in das vrbar zu Crainburg mit diensten vnnd zinnß gehorendt, das sy ni mer dann annder herrschafft leüthen guet zuthuen schuldig sein, vnnd auch zugefallen vnnsern genanten allergenedigisten herrn, seiner bett vnnd begern willen, vnnd darumb haben wir ich vnnd die genanntden Schrott, vnnd Stauthaimer zwischen in gethaidingt vnnd gesprochen, vnnd sprechen mit dem brief das die genanten leüth aus dem vrbar zum Creücz nun hinfür, auf die genannten alben den rechten weeg alls vor, treiben, vnnd daselbs halten sollen, alls vor vnnd von alter khomen ist, außgenomen die alben, genant Khlopsee, die in der genant Lamberger vnnd Paradeiser für ir viech selber außzogen vnnd furgenomen haben. Vnnd darumb so sollen dieselben leüt aus dem vrbar vnnd ir nachkhomen jegkhlicher von seinem viech khlain vnnd grossen all jar, jarlich den genanntden Lamberger vnd Paradeiser, vnnd

iren erben oder nachkhumben geben, dreÿ khäÿß, jegkhlicher nach dem, vnnd er viech hat. Wellicher hat vier, sechs, zehen, oder mer khüe, der geb dauon alls im gott geit des morgens zu der melchen, aber zum mittag zu der melchen aber zu der nacht der melchen; jeder melchen ain khäÿß, damit jeder nach dem vnnd er hat, vnnd khäÿß macht, die dreÿ khäÿß geben soll vngefarlich damit ir jarlich der viech auf den alben hat, dreÿ khäÿß geben soll, nicht mer von seinem viech getreulich vnnd vngeuerlich. Vnnd sollen vnnd mügen dann selbs halten, vnnd ir viech treiben alls von alter heerkhumen, vnnd oben begriffen ist. Auch mügen sÿ zimerholcz vnnd stuben holcz daselbst in iren walden schratten, schlagen vnnd abhackhen zu ir notturfft auf die güetter zu seczen, darauf sÿsiczen vnnd die vnnsern genannten herrn von Osterreich etc. zue gehorn vnnd in sein vrbar dienen, vnnd nicht anndern ennden verkhauffen, oder auf annder herrschafft güeter seczen, vnnd sollen das schratten an sollichen stetten da nicht federspil steet, damit sÿ das federspill nicht vertreiben. Vnnd wann sÿ solliche zimerholcz schlagen oder abhagkhen, vnnd heraus zu ir notturfft füeren wellen, so sollen sÿ, oder der es haben will den genannten Lamberger vnnd Paradeiser noch in ir erben oder nachkhomen darumb begriesen die sollen in des dann vergünnen vnnd nicht versagen, vnnd nichts von in darumb begeren noch schuldig sein zugeben. Vnnd des zu vrkhundt der obgeschriben sach aller haben wir abgenannt Jorg von Tschernomml viczdomb in Crain, mein innsigl, vnnd ich Friderich Schrott, phleger zu Crainburg mein pettschafft, wann ich grabens sigels nicht gehabt han, vnnd ich Hainrich Stauthaimer mein insigl an den brieff gehennckht. Der geben ist nach Cristi geburt vieczehenhundert jar vnnd darnach in dem vierunduierczigisten jar, amb sambstag nach Pangratii.

GUTENBERG UND DER BRIXENER BESITZ ÖSTLICH VON DER TRŽIŠKA BISTRICA

ZUSAMMENFASSUNG

Aufgrund einer Notiz im Brixener Urbar aus den Jahren 1324–1327, in der Schloss Gutenberg bei Neumarkt (Tržič) als vermutliches Bischofslehen angeführt wird, und aufgrund einiger anderen Quellen setzte sich in der Historiographie die Ansicht durch, das erwähnte Schloss samt ausgedehntem Besitz östlich der Tržiška Bistrica habe im 11. und in der ersten Hälfte des 12. Jahrhunderts einen von den Besitzkomplexen der Herrschaft des Hochstifts Brixen in Oberkrain (Gorenjska) dargestellt. Das spätere fast völlige Fehlen von Brixener Besitz in diesem Gebiet wurde mit der Andechser bzw. Ortenburger Usurpation erklärt. Die Andechser, vor allem aber später die Ortenburger, sollen die Krise des Hochstifts Brixen im zweiten Drittel des 13. Jahrhunderts genutzt und einen beträchtlichen Teil der bischöflichen Ministerialen, aber auch den entsprechenden Besitz, an sich gerissen haben.

Obwohl sich diese These weder eindeutig beweisen noch widerlegen lässt, bestehen nicht wenige Gründe dafür, dass sie angezweifelt wird. Das Gebiet östlich der Tržiška Bistrica, wo im 11. und 12. Jahrhundert der Brixener Besitz gelegen haben soll, wurde zunächst von den Krainer Markgrafen beherrscht, später von den Andechsern. Auch auf Schloss Gutenberg, das aber am westlichen Flussufer lag, in einem Gebiet, das 1040 aufgrund einer königlichen Schenkungsurkunde allerdings an Brixen verliehen wurde, trifft man in den Quellen lediglich auf die Andechser Ministerialen. Obwohl diese ursprünglich zum Brixener Bischof gehört haben könnten, ist bereits der Besitz des Schlosses bzw. Gebietes, auf dem es stand, strittig. Das als Eigenbesitz des Markgrafen aus der Schenkungsurkunde von 1040 ausgenommene Gebiet um Bistrica bei Tržič war in den fünfziger Jahren des 11. Jahrhunderts zwar dem Bischof verliehen worden, jedoch nur zeitweilig. Markgraf Ulrich II. von Weimar-Orlamünde machte die Überlassung des Gebiets als Dauerbesitz von seinem Stand als Lediger abhängig.

Sollte er nämlich heiraten, so würde der Besitz an ihn zurückfallen. Das trat tatsächlich ein. Gutenberg fiel demnach im Rahmen des Weimarer Erbes höchstwahrscheinlich an die Grafen von Andechs.

Obwohl die Gutenberger und ihre Seitenlinien seit dem Ende des 13. Jahrhunderts an der Seite der Ortenburger erscheinen, war das Schloss Gutenberg damals im Besitz der Grafen von Görz-Tirol, höchstwahrscheinlich als Teil des verpfändeten Krains. Außerdem kam der Ortenburger »Vorstoß« in den hier behandelten Raum etwas zu spät zustande. Der erste Hinweis darauf – das Erscheinen der Gutenberger in Begleitung der Ortenburger – geht auf das Jahr 1283 zurück, während die Usurpation des Brixener Besitzes vor 1253 erfolgt sein muss, sonst hätte diese Spuren im Brixener Urbar aus dem erwähnten Jahr hinterlassen.

Die vermutliche Lehensabhängigkeit Gutenbergs von Brixen wurde bereits zu Beginn des 14. Jahrhunderts bestritten, doch im 15. Jahrhundert gelang es den Bischöfen, eine erneute Bestätigung des Lehens von den Landesfürsten, den Habsburgern, zu erwirken, was in formeller Hinsicht die Eingliederung des Schlosses in die Liste der passiven Lehen der dynastischen Familie zur Folge hatte, in der Praxis aber dem Bistum keinen Nutzen brachte. Im selben Zusammenhang kommen die ganze Zeit noch zwei Kärntner Schlösser vor, auf die die Brixener Bischöfe ähnliche Ansprüche erhoben: Weißenstein, das einmal tatsächlich dem Hochstift gehörte und später von den Ortenburgern usurpiert wurde, und Rechberg, das die Bischöfe aufgrund einer falschen Interpretation alter Dokumente als ihren Besitz betrachteten.

(Iz slovenščine prevedel Niko Hudelja)

JOŽE ŽONTAR

O SOSESKAH NA GORENJSKEM

Upodedovanem agrotehničnem sistemu je imela vaška skupnost, imenovana soseska, vrsto skupnih gospodarskih interesov, vključno s potrebo po skupnem gospodarjenju na vaških zemljiščih (gmajnah). Že samo natriletno kolobarjenje je zahtevalo enoten redosled obdelave polj. Na prašnih in po žetvi na strniščnih poljih ter po košnji na travnikih kmetij so skupno pasli živino.¹ Soseske so morale skrbeti za vzdrževanje potov ter napajališč oziroma studencev. Za kritje skupnih potreb je bilo potrebno plačevati določene denarne dajatve v skupno blagajno. Tako je soseska v Bohinjski Bistrici leta 1725 tožila vaščane na Ravnah, ker niso hoteli prispevati za vzdrževanje kravjega pastirja, kot je bila navada od davnine; imeli so namreč skupno sosesko. Ravenčani pa so odgovarjali, da zaradi oddaljenosti njim pastir nič ne služi. Poleg gospodarske nuje so obstajali še drugi skupni interesi. Vaške skupnosti so pogosto zgradile in vzdrževale podeželske cerkvice. Tako je npr. soseska na Bledu leta 1661 iz pobožnih namenov podarila bratovščini Telesa Kristusovega njivico, s tem da je plačala gosposki 14 goldinarjev primščine. Proti koncu 18. stoletja, ko se je fevdalna odvisnost kmetov že močno rahljala, so ponekod soseske začele jemati v zakup desetino od snopov in prirastka živine. Vaška skupnost pa ni nujno obsegala le eno vas. Tako sta bili npr. v sosesko na Savici vključeni vasi Brod in Polje, v sosesko na Nomenju pa Gorjuše.²

Kako je delovala soseska kot skupnost gospodarstev in gospodarjev, ki jih povezuje prebivanje v istem kraju in imajo zaradi tega potrebo po upravljanju skupnih zadev? Vaška avtonomija je obsegala predvsem sprejemanje obveznih sklepov o času in kraju za opravljanje nekaterih poljedelskih opravil ter o spuščanju živine k paši na sicer obdelovalnem svetu (zlasti v zvezi z natriletnim ali podobnim kolobarjenjem); nadalje je obsegala zadeve v zvezi s skupnimi vaškimi zemljišči, gmajno in druge skupne strogo lokalne zadeve. Po mnenju Sergija Vilfana gosposka v splošnem ni imela interesa, da bi se mešala v te zadeve, ker se je zavedala, da ji samostojnost v teh vprašanjih ne bo škodovala, temveč kvečjemu koristila. Zato je bila vaška avtonomija v teh sferah v glavnem samostojna, oblast soseskega gospoda se je komaj občutila. Ta oblika je med vaškimi samoupravami na Slovenskem daleč prevladovala.³

* Uporabljene kratice: ARS – Arhiv Republike Slovenije; Gr. a. – graščinski arhiv; fasc. – fascikel; š. – škatla.

¹ Marijan BRITOVŠEK, *Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem*, Ljubljana 1964, 41–48.

² ARS 169, Srenja Bohinjska Bistrica, fasc. 1, 4. 7. 1725; ARS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, Rektificirani domenikalni akti, Ljubljansko okrožje 17 = š. 218, ad No. 33, 14. 7. 1661; ARS 792, Gr. a. Turn pod Novim gradom, fasc. 9, 29. 6. 1794; Jože ŽONTAR, Položaj podložnikov gospodarstva Brdo pri Kranju v drugi polovici 18. stoletja, *Kranjski zbornik 1980*, Kranj 1981, 157; idem, Davčni cenilni operati iz prve polovice 19. stoletja, *Občina Komenda. Življenje od kamene dobe do danes*, Komenda 2002, 246.

³ Hermann WIESSNER, Beiträge zur Geschichte des Dorfes und der Dorfgemeinde in Österreich, *Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie* 30, Klagenfurt 1946, 27–30; Vilko NOVAK, Odkup in ureditev služnostnih pašnih pravic v Bohinju, *Zbornik Filozofske fakultete 2*, Ljubljana 1955, 306; Josip ŽONTAR, Der Stand der Forschung über die südslawische ländliche Ordnung, *Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte, Vorträge und Forschungen* 8, Stuttgart 1964, 419–430; Sergij VILFAN, Soseske in druge podeželske skupnosti, *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog 2*, Ljubljana 1980, 42–58; idem, Zgodovinska pravotvornost in Slovenci, *Zbirka Pravna obzorja 5*, Ljubljana 1996, 199–246.

Praviloma je soseska sprejemala svoje sklepe na zborovanjih vaške skupnosti (srenje), ki so bila pod milim nebom sredi vasi ali ob cerkvi, večkrat pod krošnjo kakega drevesa. Zdi se, da je bilo članstvo v vaški skupnosti vezano na hišne posestnike. Na to kaže takó sklicevanje soseske v Kolnici in na Spodnji Lipnici ob obravnavi tožbe proti soseski na Zgornji Lipnici, Lancovem in Selcah leta 1827, na izvorni urbar (*Stockurbar*) iz leta 1579, po katerem je slednja štela 25 ognjišč. Pa tudi gorenjski okrožni glavar Mac Neven je v poročilu z dne 3. junija 1849 navedel, da so na Gorenjskem po starem običaju v »srenji« odločali hišni posestniki brez razlike z večino glasov, sklicevali pa so jih z znakom na zvon v cerkvenem zvoniku ali z napovedjo po hišah.⁴

Soseški predstojniki so bili župani. Večinoma so bili to župani, ki so jih postavljala gospostva za svoje potrebe, obenem pa so bili predstojniki sosesk; v nekaterih vaseh pa so imele soseske svoje župane, t. i. soseske župane. Tako se v pogodbi iz leta 1686, na podlagi katere je soseska na Bohinjski Beli prodala Oktaviju Bucelleniju, stolnemu proštu v Ljubljani, in njegovemu bratu baronu Andreju Bucelleniju, fužinarju na Savi, nek gozd, med zastopniki soseske omenja tudi Jurij Ilešič, »soseski župan in tudi gospostveni župan«. Zato ne prese-neča, da so v arhivu župana gospostva Bled v Bohinjski Bistrici ohranjeni predvsem spisi o pravnih soseske in da je administrator Jožef Stefančič, v imenu deželjskega sodišča gospostva Bled, 15. aprila 1779 sporočil županu gospostva Bled v Bohinjski Bistrici in drugim soseskim predstojnikom ukaz deželnega glavarstva na Kranjskem o nalogah v zvezi s preprečevanjem pustošenja gozdov.⁵

Omembe soseskih županov niso pogoste. Na obravnavi spora med sosesko v vaseh Zazer in Mlino ter sosesko na Nomenju zaradi lesa, ki so ga zarubili Juriju Lukavcu, ter spornega gozda »Poklukavec«, pri upravniku blejskega gospostva leta 1640, je med navzočimi zastopniki sosesk naveden tudi Jurij Marvin, izrecno imenovan kot soseski župan. Leta 1728 je upravniku blejskega gospostva uspelo poravnati spor med sosesko na Nomenju in Gorjušah ter sosesko v Bohinjski Češnjici. Med zastopniki zadnje je bil tudi župan Andrej Hodnik, med zastopniki Gorjuš pa Hanže Jensko, župan iz Nomenja. Ista, izrecno navedena kot soseska župana, srečamo leta 1741, ko sta soseski zopet poravnali nek spor. Ponovno se omenja soseski župan med soseskarji iz Bodešč leta 1775, ko so se ti dogovorili z Vincencem grofom Thur-nom–Valsassina, lastnikom gospostva Radovljica, o razdelitvi gozda v deželskosodni gmajni, po domače imenovanega »Drvošeč«; bil je to Ignac Šebatan. Pri nazivu župana iz leta 1640 je dodana besedica »sedaj«, kar kaže morda na to, da so se tod soseski župani menjavali.⁶

Po mnenju Sergija Vilfana ni bilo nikakega razloga, da ne bi bil župan lahko hkrati soseski in gospostven organ, to je hkrati na čelu soseske in hkrati organ zemljiškega ali celo deželsko-sodnega gospostva, pač pa je treba razlikovati zadevne funkcije. Nasprotno, srednjeveškemu pojmovanju avtonomije je ustrezala prav združitev obeh funkcij v eni osebi. Dodamo naj še to, da je pri vseh navedbah županov razvidno, da niso bili zakoniti zastopniki soseske; sosesko so v vseh primerih predstavljali le njeni zastopniki, včasih kar številni. Ponekod so morali soseskarji plačevati prispevek za župana. Tako je soseska v Bohinjski Bistrici leta 1777 tožila sosesko na Nemškem Rovtu, ker od preteklega leta ni več hotela plačevati činža, ki sta ga bili, na podlagi starega pravila, obe soseski dolžni bistriškemu županu od skupnega uživanja planin »Črna gora« in »Šaunek«. Od vsake krave je znašal 3 pfenige, od konjev pa 3 krajcarje deželne veljave.⁷

⁴ ARS 721, Gr. a. Bled, fasc. 54, Gozdne zadeve, 23. 10. 1827; Janko POLEC, »Župan« in »občina« v novejšem slovenskem izrazoslovju, *Zgodovinski časopis* (Ljubljana), 5/1951, 231.

⁵ ARS 721, Gr. a. Bled, fasc. 54, Gozdne zadeve: spori s Savo zaradi lesa in oglja, Auszug aus dem Gerichtsprotokoll der Herrschaft Veldes, 5. 5. 1686; ARS 169, Srenja Bohinjska Bistrica fasc. 1, 15. 4. 1779; Sergij VILFAN, Soseske in druge podeželske skupnosti (kot v op. 3), 29–52; idem, *Zgodovinska pravotvornost in Slovenci* (kot v op. 3), 190–214.

⁶ ARS 721, Gr. a. Bled, fasc. 64, Gozdne zadeve, 12. 5. 1640; 28. 4. 1728; 3. 7. 1775.

⁷ ARS 169, Srenja Bohinjska Bistrica, fasc. 1, 12. 4. 1777.

Večja zemljiška gospodstva so bila organizirana v obliki gospodarskih enot gospodstva, t. i. uradov, ki so zajemali podložnike, raztresene v več vaseh, v katerih so se mešali s podložniki drugih zemljiških gospodstev. Še najmanj je prihajalo do takega mešanja npr. pri loškem gospodstvu.

Kot primer navajamo organizacijo treh večjih gorenjskih zemljiških gospodstev sredi 18. stoletja.

- Uradi briksenškega gospodstva Bled: Blejska Dobrava, Koroška Bela, Žirovnica, Nova vas, Dvorska vas, Ribno, Selo (pri Bledu), Želeče, Bohinjska Bela, Bled, Rečica, Zgornje in Spodnje Gorje, Bohinjska Bistrica, Nemški Rovt, Savica, Srednja vas, Bohinjska Češnjica, Nomenj, Gorjuše.
- Uradi gospodstva Radovljica: Zvirče in Kovor, Ljubno, Globoko, Brezje (danes Podbrezje), Otoče, Dobrava, Lancovo, Selo (pri Bledu), Zgornje Gorje, Bohinj (enklava v območju blejskega deželnega sodišča; vasi Srednja vas, Studor, Stara Fužina), Smokuč, Hraše, Leše.
- Uradi freisinškega gospodstva Loka: Godešič, Gadmar, Bitnje, Poljšica (pri Podnartu), Brode, Stirpnik, Strmica, Koroška, Javorje, Hlevni vrh, Žiri, Oselica, Hotavlje, Poljane, Selca, Davča, Sorica, Rudno, Dovje.⁸

Za pomoč pri upravljanju uradov je gospodstvo postavljalo izmed svojih podložnikov župane; zato se pogosto uradi imenujejo tudi župe. Kot predstojniki gospodstva so načelovali župani le kmetom tistega gospodstva, ki jih je postavilo. Med drugim so skrbeli za redno oddajanje dajatev, nadzirali so opravljanje tlake, izterjavali zaostanke, skrbeli za obveščanje gospodstva itd. Župani so bili stalni, znani pa so primeri, da jih je gospodstvo zamenjalo. Pri izbiri župana so upoštevali socialno uglednejši položaj in tudi izobraženost posameznika. Župani so bili povečini kmetje, redkokdaj kajžarji. Kajžar je bil npr. sredi 18. stoletja župan gospodstva Bled v Bohinjski Bistrici. Kot nagrado za svojo službo so župani uživali razne ugodnosti. Bili so oproščeni tlake, na loškem gospodstvu tudi dajatev, na ljubljanskem vicedomskem gospodstvu dajatev ob sv. Juriju in sv. Petru, enako niso prispevali kokoši in jajc, velesovski župan v Šenčurju ni plačal gospodstvu primščine ob prevzemu kmetije, ponekod so dobili župani v užitek njivo (župnjico) ali travnik. V Bohinjski Bistrici je Urban Prešl kot župan užival dvoje županskih zemljišč, pač pa je moral nakrmiti graščinske konje, kadar je prišel oskrbnik gospodstva v Bohinj ob spremembi imetnika kmetije. Ponekod so imeli župani celo dohodke v denarju. Tako so jim pripadali v nekaterih ljubljanskih vicedomskih župah (kozarski, podmolniški, čemšeniški) od vsakega grunta po 3 krajcarji, ponekod pa v skromni količini pšenica, kokoši, jajca, seno.⁹ Na sedežu urada blejskega gospodstva v Bohinjski Bistrici se že leta 1666 omenja uradna hiša, kjer je bila sklenjena neka poravnava. Leta 1796 je tu župan iz Češnjice spravil uradne spise, nakar so mu bili leta 1804 vrnjeni. Ne vemo pa, ali so povsod po uradih imeli uradno hišo.¹⁰

V primeru da je imelo zemljiško gospodstvo tudi deželsko sodišče – to ni bilo le sodna oblast –, so morali župani opravljati tudi naloge deželskosodnega gospodstva in to za vse podložnike na območju sodišča, ne glede na njihovo pripadnost zemljiškemu gospodstvu. Ker so

⁸ ARS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, Rektificirani domenikalni akti, Ljubljansko okrožje 17 = š. 218, Rectificiertes Stifregister der Herrschaft Veldes 1756; 282 = š. 246, Repartitions Extract über die Herrschaft Rattmansdorf in Ober Viertel Krain; 2 = š. 212, Summarium über das herrschaftliche Laackherische Urbarium.

⁹ Josip GRUDEN, *Slovenski župani v preteklosti*, Ljubljana 1916, 44; Majda ŽONTAR, *Gospodarski in družbeni razvoj Bohinja v drugi polovici 18. in v prvi polovici 19. stoletja*, *Bohinjski zbornik*, Radovljica 1987, 64; eadem, *Obdobje fevdalizma na levem bregu Save*, *Kranjski zbornik* 1990, Kranj 1990, 179; Pavle BLAZNIK, *Škofja Loka in loško gospodstvo. (973–1803)*, Škofja Loka 1973, 74; idem, *Zemljiška gospodstva v Ljubljani in njeni okolici*, *Iz starejše gospodarske in družbene zgodovine Ljubljane (Zbornik razprav)*, Publikacije Mestnega arhiva ljubljanskega, Razprave 2, Ljubljana 1971, 72.

¹⁰ ARS 721, Gr. a. Bled, 32 Justitialia: Radovljica : Serafin Mallitsch – soseska Češnjica, zaradi mere dajatev v ovsu 1775/1786.

imela gospodstva Bled, Radovljica in Loka tudi deželno sodstvo, so morali njihovi župani izvajati tudi naloge deželskega sodišča. Na primeru iz leta 1779 smo videli, kako so morali sporočati ukaze gospodstva, morali so pogostiti njihove uradnike, opravljali so razne policijske in druge izvršilne funkcije v zvezi s kazenskim sodstvom. Nekoliko bolj smo poučeni glede teh zadev na loškem gospodstvu. Župani so morali skrbeti tako za varnost v župah ter loviti postopače in druge sumljive ljudi, ki so zakrivali kaj kaznivega. Morali so nadzorovati soseške gozdove in pašnike, da ne bi prišlo brez dovoljenja do krčenja in napravljanja lazov. Znan je primer na loškem gospodstvu, ko je glavar Edling leta 1775 odstavil župana v Strmci in Sori, ker se nista držala ukazov in med drugim nista polovila postopačev in obvestila gospodstva, da so zrastle nove hiše.¹¹

Povsod na Gorenjskem so soseške uživale gmajne (beseda prihaja iz nemškega *gemein*), neobdelan in zato nerazdeljen vaški svet, največkrat v obliki gozdov in pašnikov. Proces individualizacije kmečkih posesti, to je priključevanje skupnih gozdnih in pašnih površin k posameznim hubam za individualno uporabo, je v 18. stoletju po posameznih krajih dosegel še zelo različno stopnjo. Na splošno opažamo, da so pašnikov razdelili še znatno manj kot travnikov in gozdov. Tako je npr. Pavle Blaznik ugotavljal, da so imele nekatere vasi na desni strani sorškega porečja leta 1630 gozd že razdeljen, pašo v njem pa še skupno. Sicer pa urbar loškega gospodstva iz leta 1630 pri mnogih vaseh izrecno navaja, da so travniki že v zasebni lasti; skupna lastnina travnikov je bila že redka. Leta 1713 je npr. razdelila skupni gozd soseška v Dolenji vasi v Selški dolini. V delu, ki je ostal še skupen, je lahko vsak hubar ali kajzar po svoji volji sekal, kosil, grabil listje, itd. Naslednje leto je razdelila skupni gozd soseška v Selcih v Selški dolini, pašo pa so imeli še nadalje skupno.¹²

V drugi polovici 18. in v prvi polovici 19. stoletja so nastopile velike spremembe v agrarni tehniki. Tako so začeli opuščati natriletno kolobarjenje ter uvajati in širiti nove kulture okopavin, korenovk in krmnih rastlin, posebno detelje. Razvili so razne prehodne oblike k menjalnemu obdelovanju polj. Prehod na hlevsko rejo živine je zahteval popolnoma deljeno lastnino pašnikov, travnikov in polj, zato tudi razdelitev gmajn.¹³

Tudi država prosvetljenega absolutizma je pri uveljavljanju fiziokratskih nazorov v poljedelstvu in živinoreji pospeševala razdelitev skupnega sveta. Patent z dne 5. novembra 1768 je zahteval, da soseške pašnike v enem letu razdelijo. Kot glavna razloga za razdelitev sta bila navedena majhna donosnost in razširjanje kužnih bolezni. Uredbe z dne 24. marca in 23. avgusta 1770 ter 14. marca 1771 so dajale podrobnejša navodila za razdelitev, uredbi z dne 4. januarja 1780 ter 17. aprila 1784 pa sta določali nove roke, do katerih naj razdelijo soseške pašnike. Kljub temu pa je razdeljevanje gmajn le počasi napredovalo, še posebej ko so v letih 1808 in 1811 razdeljevanje pašnikov postavili na prostovoljno osnovo. Izšla je tudi vrsta uredb o razdelitvi soseških gozdov med upravičence (začenši z gozdnim redom za Kranjsko z dne 23. novembra 1771), sámo razdeljevanje pa je povzročilo še večje pustošenje, zato so razdeljevanje gozdov v začetku 19. stoletja prepovedali.¹⁴

Kdo je bil upravičen uživati gmajno? Kmečki posestniki v vasi so uživali gmajno za pašo, pridobivanje stelje in sekanje lesa ne glede na to, kateremu zemljiškemu gospodu so bili podložni. Pogosto je imelo tudi več sosesk pravico pasti živino v isti gmajni. Do začetka 19. sto-

¹¹ ARS 169, Srenja Bohinjska Bistrica, fasc. 1, 15. 4. 1779; Rudolf ANDREJKA, Župani Selške doline v letih 1500–1800, *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 14, Ljubljana 1933, 96; Pavle BLAZNIK, *Škofja Loka in loško gospodstvo. (973–1803)* (kot v op. 9), 365; Josip ŽONTAR, Razvoj deželskih sodišč na Gorenjskem, *Slovenski pravnik* (Ljubljana), 52/1938, 221–224; *Historischer Atlas der österreichischen Alpenländer*, Landgerichtskarte, Wien 1929, Blatt 31, Laibach.

¹² Pavle BLAZNIK, Posestne razmere v Selški dolini, *Geografski vestnik* (Ljubljana), 10/1934, 56.

¹³ Marjan BRITOVŠEK, Uvajanje novih kultur na Kranjskem v drugi polovici 18. in v prvi polovici 19. stoletja, *Zgodovinski časopis* (Ljubljana), 12–13/1958–1959, 111–149; idem, Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem (kot v op. 1), 159–247.

¹⁴ Marjan BRITOVŠEK, *Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem* (kot v op. 1), 53–63, 106–111.

letja nastopa v pravadah med soseskami kot pravni subjekt soseska, kasneje pa se poleg imena soseske navajajo poimensko tudi vsi upravičenci. Na obravnavi tožbe soseske v Stari Fužini proti soseski na Savici, v katero sta bili vključeni tudi vasi Brod in Polje, zaradi pravice paše v gmajni od mostu pri sv. Janezu do Ukanca, je leta 1824 mestna in deželna pravda za Kranjsko vabila kar 75 oziroma 97 v sporu udeleženih soseskarjev. Do gmajne so bili upravičeni imetniki gruntov, kajžarji ter naseljenci na gmajni, t. i. podružniki. Glede pravic kajžarjev do gmajne pa je nazoren primer, kako je soseska v Bodeščah leta 1775 razdelila gozd v gmajni na 17 hubnih deležev, s tem da so 3 kajže upoštevali za eno hubo. Pravica uživanja gmajne se je nanašala le na lastne potrebe. Zato so strogo pazili, da ne bi posameznik npr. prodajal lesa iz gmajne.¹⁵

Za kolektivno uživanje gmajne, npr. za pašo živine, grabljenje stelje, sekanje lesa, gosposki ni pripadalo nič. Ko pa so prišli deli gmajne v individualno uporabo, so šle gosposki, pristojni za gmajno, t. i. regalne pravice (včasih se uporablja tudi izraz odvetniške pravice). Tako so od krčevin plačevali kmetje davek in činž. Če pa je postal rovt stalno poljedelsko zemljišče, so morali dajati še desetino in sicer v denarju.

Po stari navadi so gmajno Jarše, ki je bila v blejskem deželskem sodišču, različni posestniki iz sosesk na Bledu, Zagorici, Želečah in Koritnem obdelovali tri leta kot nestalno polje, tri leta pa so jo pustili zopet kot gmajno. Prvo leto so sejali proso, drugo pšenico, tretje oves, vendar brez kasnejšega pridelka ali ajde, ampak so, potem ko so pospravili tretji letni pridelek, polje do zopetne obdelave tri leta uporabljali za skupno pašo. Če pa je želel kdo tako gmajnsko njivo pretvoriti v stalno orno polje, je moral od omenjenih sosesk odkupiti pravico paše, ki so jo te imele na njej, seveda z vednostjo in dovoljenjem gospostva Bled kot zemljiškega oziroma deželskosodnega gospostva ter mu plačati 10% od kupnine. Za tako, v stalno orno polje pretvorjeno njivo, je bilo potrebno odslej poravnati činž in desetino. Tudi deželski sodnik ljubljanskega deželskega sodišča je bil dolžan, če so v območju sodišča prekopalni kako gmajno in na njej uredili njivo ali travnik, to takoj javiti knjigovodji vicedomskega urada, da bi se taka gmajna v primeru dejanske potrebe zopet vzpostavila ali pa vpisala v urbar kot obdavčeno zemljišče; v takem primeru je pripadala deželskemu sodniku desetina od gmajne.¹⁶

Če je želel na gmajni podružnik postaviti hišico ter karkoli saditi, to je ograditi njivo, mu je morala za gmajno pristojna gosposka odkazati zemljišče ter postaviti mejnike. Velik del kajžarskih naselij je nastal tako, da so z dovoljenjem gospoda ogradili zemljišče na gmajni za hišo, vrt in morda njivo. Kranjski deželni stanovi niso bili naklonjeni oddajanju »gmajne« oziroma dovoljevanju, da uredijo podružniki na njej hišice in njive. Tako so v 16. stoletju za-trjevali, da jim ne gre dovoljevati, da si dele gmajne ograjujejo in jih obdelujejo, ker se iz leta v leto bolj razpasejo in zavzemajo kmalu več zemlje ko kak star grunt; imajo tudi več živine, tako da nazadnje ne stari ne novi nimajo kje pasti. Podružniki so imeli do gosposke razne obveznosti. Pri blejskih podružnikih v Bohinju se sredi 18. stoletja navaja kot obveznost opravljanje nekaj dni tlake v obsegu polovične obveznosti kmetov – revnejši podružniki so prišli na vrsto za tlako le vsako drugo ali tretje leto – ter predenje funta prediva.¹⁷

Tudi v primeru, ko se je soseska dogovorila za razdelitev gmajne, so morali udeleženci plačevati činž gosposki, pristojni za gmajno. Tako se je npr. soseska v Bodeščah leta 1775, ker

¹⁵ ARS 721, Gr. a. Bled, fasc. 64, Gozdne zadeve, 9. 2. 1824; 3. 7. 1775; 23. 1. 1770.

¹⁶ ARS 721, Gr. a. Bled 32, Justitalia: gospostvo Kamen : soseskam Zagorica, Želeče, Bled zaradi desetine od gmajne »Jarše« 1758–1781; Anton SVETINA, Pravice in dolžnosti ljubljanskega deželskega sodnika, *Kronika* (Ljubljana), 5/1957, 46.

¹⁷ ARS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, Rektificirani domenikalni akti, ljubljansko okrožje, št. 17 = š. 218; Sergij VILFAN, Od vinskega hrama do bajte, *Slovenski etnograf* (Ljubljana), 5/1952, 113; Josip ŽONTAR, Nastanek, gospodarska in družbena problematika policijskih redov v prvi polovici 16. stoletja za dolnjeavstrijske dežele s posebnim oziranjem na slovenske pokrajine, *Zgodovinski časopis* (Ljubljana), 10–11/1956–1957, 80–81; Majda ŽONTAR, Gospodarski in družbeni razvoj Bohinja v drugi polovici 18. in v prvi polovici 19. stoletja (kot v op. 9), 64.

so jo vzpodbudili koristni primeri drugih sosesk, dogovorila za razdelitev gozda v gmajni, po domače imenovanega »Drvoseč«, nakar so morali prejemniki plačevati od deležev letno gospostvu Radovljici činž v višini 34 krajcarjev letno. Deleže so izžrebali, stroški, ki so nastali pri delitvi, pa so bremenili upravičence. Skupno so obdržali še pašo v razdeljenem gozdu. Prodajo, zamenjavo, zastavo ali kakršnokoli drugo spremembo lastništva gozdnega deleža je moralo najprej dovoliti zemljiško gospostvo imetnika deleža, listino o tem pa je izstavila gosposka, pristojna za gmajno, ki ji je v primeru prodaje pripadlo 15% kupnine. Še naprej pa so mislili na skupne potrebe, na kar kaže dejstvo, da je soseska nedaleč od bodeškega mostu ohranila kos gozda nerazdeljenega. Kot je bilo dogovorjeno leta 1749, naj bi v njem sekali le v primeru, ko bi bil les potreben za popravilo mostu ali za primer požara v vasi.¹⁸

Za gmajno soseske v Zgornjih Gorjah, kamor so sodile tudi vasi Višelnica, Mevkuž, Grabče, Krnica in Zabrezno, je nazorno opisan postopek delitve (leta 1795). Ker administrator briksenškega gospostva Bled ni našel ničesar, kar bi prošnji soseske nasprotovalo, je v delitev privolil, s tem da to potrdi škofija v Brixnu in pod pogojem, da se delitev izvede na stroške soseske s pomočjo pravega inženirja, vendar pod vodstvom gospostva. Zaradi pomnjenja v bodoče in preprečevanja zmot, ter da ne bi bil kdo opeharjen, naj bi se izdelala karta ter se shranila pri gospostvu. Soseskarji so morali še podati izjavo, da bodo za deleže plačevali činž gospostvu in da ga bodo brez zamude poravnali. – V drugih primerih nastopajo namesto inženirja izkušeni nepristranski možje.¹⁹

Naj dodamo, da je primščina pripadala gosposki, pristojni za gmajno, tudi v primeru, če je soseska svet v gmajni prodala. Ko je soseska v Bohinjski Bistrici leta 1715 prodala dva koščka gmajne Gregorju Slombniku za 35 goldinarjev deželne veljave, je blejsko gospostvo na to pristalo pod pogojem, da kupec plača 10% kupnine ter se zaveže, da bo letno plačeval gospostvu činž in da kupljenega sveta ne bo brez odobritve gospostva zastavil, zamenjal ali na drug način odtujil. Kupec je moral plačati tudi 20 krajcarjev pristojbine za župana ter 2 goldinarja in 38 krajcarjev za likof.²⁰

Kdo je bila gosposka, ki je bila pristojna za gmajno? To je bila t. i. vaška gosposka; navadno se takó omenja gospostvo, ki je imelo deželsko ali nižje teritorialno sodstvo, npr. obgradje (*burgfrid*), od koder tudi naziv deželskosodna gmajna. Nikolaj Beckmann navaja v svojem delu *Idea juris statutarii et consuetudinarii*, ki je izšlo v Gradcu leta 1688 in se je nanašalo na Štajersko in Avstrijo, da je bila naloga in pravica vaškega gospoda skrb za vse, kar je bilo potrebno za ohranjanje in vzdrževanje celotne skupnosti v vasi, kot: izvajanje deželnoknežjih uredb v policijskih zadevah, zadevah kužnih bolezni, požarnega varstva, in drugih zadevah. Praviloma je imel pravico dovoljevati točenje pijače v vasi, moral je preiskati in kaznovati pretepe, za katere ni bilo pristojno deželsko sodišče – to je primere, ki niso predstavljali težjega kaznivega dejanja, – in do katerih je prišlo izven strešne kapi, hiše in dvorišča, na javnih ulicah in cestah, v in izven vasi; nadalje je imel za nalogo zaščito proščenj, k čemer je spadalo tudi pobiranje štantnine ter nastanitev in preskrba vojaštva na pohodu; poleg tega je moral skrbeti za postavljanje nočnega čuvaja, za nadzor nad dimniki, za pota in brvi, za meje in mejnike, pašnike in gozdove in druge skupne stvari v in izven vasi ter jih vzdrževati v dobrem stanju.²¹

Da je veljalo povedano tudi za Kranjsko, dokazuje npr. opis funkcij deželskega sodnika ljubljanskega vicedomskega deželskega sodišča iz leta 1636, od katerih so šle določene pristojbine v urbar vicedomskega urada, ter navajanje deželskosodnega gospostva kot vaške gosposke v pravnih postopkih v zvezi s soseskami. Položaj deželskih sodišč v strukturi delovanja oblasti pa je lepo viden na omenjenem primeru iz leta 1779, ko je šlo za sporočanje ukaza

¹⁸ ARS 721, Gr. a. Bled, fasc. 64, Gozdne zadeve, 3. 7. 1775, 12. 4. 1749.

¹⁹ ARS 721, Gr. a. Bled, fasc. 64, Gozdne zadeve, 18. 2. 1795.

²⁰ ARS 169, Srenja Bohinjska Bistrica, fasc. 1, 8. 6. 1715.

²¹ Nikolaus BECKMANN, *Idea juris statutarii et consuetudinarii Stiriaci et Austriaci cum jure Romano collati*, Graz 1688, 114.

glede preprečevanja pustošenja gozdov: deželno glavarstvo na Kranjskem – okrožni urad za Gorenjsko – deželsko sodišče – župani.²²

Gmajne so imele velik gospodarski pomen, zato je pogosto prihajalo do sporov, pa ne le zaradi paše, sekanja lesa in klanja skodel. Spomladi leta 1769 so soseskarji iz Koroške Bele šestim soseskarjem iz Rovt pri Javorniku posekali in polomili sadna ter druga domača drevesa, ki so jih ti posadili na deželskosodni gmajni. Obtoženi soseskarji so pred sodnikom, blejskim administratorjem Francem Florjanom Krobotom poudarili, da vsako leto – kot je bilo v navadi – pregledajo ograde v gmajni – in to na ukaz zemljiškega (pravzaprav vaškega) – gospoda, in če najdejo v gmajni drevesa, od katerih se ne plačuje činž, jih smejo posekati. Prav to pa se je sedaj zgodilo, ker tožniki niso plačevali činža od drevov. Sodnik pa je pritegnil soseskarjem iz Rovt, češ da so bila drevesa – s tem da so uživali njihove sadove – v njihovi lasti; zaradi činža bi jih morali predhodno opozoriti, ne pa drevesa kar takoj posekati.²³

Spori so rodili sovražnosti, rubeže in dolgotrajne pravde. Rubili so vse, kar je bilo mogoče nasprotniku vzeti na gmajni, od simboličnih kravjih zvoncev do črede drobnice, 145 po številu, ki jih je soseska na Koroški Beli leta 1738 na planini Belšica zarubila soseski v Hrašah, ali pa 58 krav, 16 telic in bika, ki jih je soseska na Kupljeniku in Selu leta 1764 »na Rastankah« zarubila soseski v Dražgošah. Kako dolgotrajne so bile pravde, kaže primer tožbe soseske na Nemškem Rovtu proti soseski v Bohinjski Bistrici leta 1808 zaradi paše »na Stermnaht«, ki je trajala štiri leta, pri čemer so se sklicevali še na prejšnjo pravdo v isti zadevi pred dvajsetimi leti. Pravde so se začele pri gospostvu kot vaški gosposki, nadaljevale pa na sodišču za apelacije oziroma na prvi instanci za soseske pri sodišču deželnega glavarja, oziroma po letu 1749 pri deželni pravdi (deželnem sodišču). Po obnovitvi avstrijske oblasti leta 1814 so postala kot prvostopna instanca za soseske pristojna okrajna sodišča. V primeru tožbe so soseske najele odvetnika. Kot zanimivost naj omenimo pravdo soseske na Blejski Dobravi proti Valentinu Janu iz Bohinja na radovljiškem okrajnem sodišču leta 1847 zaradi paše na Mežakli, ki jo je zastopal – in to uspešno – dr. France Prešeren.²⁴

Upravniki oziroma glavarji blejskega gospostva, enako kot upravniki gospostev Radovljica in Wallenburg (danes Pusti grad) so si prizadevali zopet vzpostaviti trajen mir med sprtimi stranmi s pomočjo poravnave. V težjih primerih, predvsem kadar je šlo za motenje posesti, pa so pritegnili k poravnavi t. i. izkušene, nepristranske može ter opravili ogled in medsebojno zaslišali stranke na spornem kraju. Ko je soseska v Bohinjski Češnjici zarubila soseski na Nomenju in Gorjušah živino na paši na Pokljuki, Gorjušcem pa še 50 voz mecesnovih tramov, sta se zapletli v drag pravni spor. Da bi bila poravnava uspešna, je leta 1728 upravnik gospostva Bled povabil na krajevni ogled poleg sprtih strani še Matijo Šosa, župnika na Bledu, Jožefa Kalčiča, župnika v Gorjah ter Jurija Tomana, upravnika gospostva Radovljica. Določili so pota, po katerih naj bi živina prihajala do vode, glede sečnje pa je upravnik gospostva Bled odločil, da morajo soseskarji iz Gorjuš, kadar bi potrebovali les, to javiti gospostvu Bled kot deželskosodni gosposki, da jim bo odkazala drevje za posek. Soseskarji so z besedo in stiskom roke obljubili, da bodo spoštovali, kar je bilo odločeno.²⁵

Leta 1741 je blejski glavar skušal doseči poravnavo med sosesko v Bohinjski Češnjici ter sosesko na Nomenju in Gorjušah, ki sta bili ponovno v sporu zaradi paše živine na Pokljuki. Spor se je zaostрил do te mere, da so rubili eni kot drugi. Pravdanje je imelo za posledico nadežne in obremenjujoče dokazne postopke, zaradi česar so nastali veliki stroški. Podali so se ne le v drage pravne postopke, marveč zaradi naloženih dolgotrajnih dokaznih postopkov pravdi tudi ni bilo videti konca. Zaradi pravdanja so postali nasprotniki še bolj ogorčeni in

²² Anton SVETINA, Pravice in dolžnosti ljubljanskega deželskega sodnika, *Kronika* (Ljubljana), 5/1957, 45–47; ARS 169, Srenja Bohinjska Bistrica, fasc. 1, 15. 4. 1779.

²³ ARS 721, Gr. a. Bled, fasc. 64, Gozdne zadeve, 26. 8. 1769.

²⁴ ARS 721, Gr. a. Bled, fasc. 32, Justitialia: soseska Hraše : soseska Koroška Bela, 1739; fasc. 64, Gozdne zadeve, 26. 1. 1769; 21. 6. 1808; 12. 5. 1847.

²⁵ ARS 721, Gr. a. Bled, fasc. 64, Gozdne zadeve, 28. 4. 1728.

spor se je zaostрил do te mere, »da je predstavljal žalitev Boga in povzročil visoke stroške revnemu podložniku«. Nekateri iz Češnjice pa niso bili za poravnavo. Končno so se sprte strani odločile za arbitražo in določile kot »kompromisarje« izkušene može, soseska v Češnjici Luko Markisetija in Jurija Šokliča, oba iz Bohinjske Bistrice, soseska na Nomenju in Gorjušah pa Miho Rozmana in Jurija Prešla. Dali so jim vso oblast in polnomočje, da sprejmejo odločitev. Blejski glavar, ki si je pridržal vodstvo arbitraže, je pozval zaradi medsebojnega zaslišanja obe strani na ogled spornega kraja, v primeru neposlušnosti pa zagrozil s kaznijo 12 dukatov v zlatu. Poravnava se je končala s tem, da so »kompromisarji« določili mejo, do kod lahko pasejo soseskarji iz Nomenja in Gorjuš skupaj in poleg soseskarjev iz Češnjice ter pota, po katerih lahko ženejo živino do svojih planin. Če bi pa živina zašla, naj je ne zarubijo, marveč naj jo z vso obzirnostjo ženejo nazaj. Za zaključek so soseskarji ob navzočnosti Matevža Trauna, kaplana v Bohinju, ter gospoda Jožefa Ruesa s stiskom roke potrdili, da bodo vztrajali pri dani besedi.²⁶

Upravnik gospostev Radovljica in Wallenburg, kot zastopnik deželskega sodišča, je pogosto vabil na poravnavo kot posrednike Johana Kappusa pl. Pichelsteina iz Kamne Gorice ter Andreja Jenkota, župnikovega pomočnika iz Radovljice. Izkušene nepristranske može je prav tako pritegnil pri delitvi gmajne soseske v Bodeščah.²⁷

Poravnave so se zaključile s postavitvijo mejnikov ali označitvijo mejnih znamenj, npr. na skali ali drevesu, če je bilo potrebno. Stranke so odstopile od tožbe, vrnilo kar je bilo zarubljenega ter kompenzirale stroške za pravljanje. Zagrozili so še s kaznijo za tistega, ki se ne bi držal poravnave, npr. z globo 4 dukatov v zlatu, od česar bi šla polovica gosposki, pristojni za gmajno, polovica pa oškodovani soseski.²⁸

Spremembe agrarnega gospodarstva so zmanjševale pomen sosesk. V novih okoliščinah so v drugi polovici 18. stoletja – skladno s potrebami absolutistične države – javne naloge vaških gosposk postopoma prešle na okrajne gosposke. Njim so kot pomožne organe dodelili rihtarje z dvema prisednikoma, ki so jih morali postaviti (pozneje pa naj bi jih volili) v posameznih vaseh (konskripcijskih občinah), nato pa v občinah, oblikovanih na osnovi jožefinske davčne izmere (uredba notrajevavstrijskega gubernija z dne 3. novembra 1784), s tem da jih je okrožni urad potrdil.²⁹ Iz gradiva soseske (srenje) v Bohinjski Bistrici je razvidno, da je kot rihtar fungiral kar župan. To dvojnost je moral upoštevati tudi Ignac Novak, administrator gospostva Bled, ko je kot okrajni komisar 26. januarja 1788 poslal okrožnico ljubljanskega okrožnega urada z raznimi navodili, in jo naslovil na vaške rihtarje ali župane. Zdi se, da so ravnali tako kot v beljaškem okrožju, kjer naj bi po navodilih okrožnega urada z dne 5. junija 1785 postavili za rihtarje krajevne predstojnike, kjer pa teh ni bilo, pa naj bi jih izvolili.³⁰ Pri izbiri rihtarjev so se obračali na soseske, kar potrjuje tudi odgovor soseske v Dobu pri Domžalah ljubljanskemu okrožnemu uradu leta 1799, v katerem sporoča, da bo za vas Dob težko, skoraj nemogoče določiti drugega sposobnega, branja in pisanja veččega rihtarja. V vasi da ni nikogar, ki bi mogel prevzeti ta posel, ne da bi trpel škodo pri svojem gospodarstvu in ne da bi bil pri svojem delu močno oviran. Izdatne letne nagrade za opravljanje te službe mu soseska ne more zagotoviti; sicer pa občina (to je soseska) ne potrebuje rihtarja.³¹

Definitivno obliko je dobila organizacija teh upravnih občin na Kranjskem leta 1814, ko so območja dotedanjih francoskih merij preoblikovali v glavne občine, te pa razdelili na občine

²⁶ ARS 721, Gr. a. Bled, fasc. 64, Gozdne zadeve, 12. 9. 1741.

²⁷ ARS 721, Gr. a. Bled, fasc. 64, Gozdne zadeve, 3. 7. 1775.

²⁸ ARS 721, Gr. a. Bled, fasc. 64, Gozdne zadeve.

²⁹ Jože ŽONTAR, *Struktura uprave in sodstva na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1848*, Ljubljana 1998, 133–136, 234–237.

³⁰ ARS 169, Srenja Bohinjska Bistrica, fasc. 1, 26. 1. 1788; Martin WUTTE, *Die Bildung der Gemeinden in Kärnten. Carinthia* (Klagenfurt), 113/1923, 28.

³¹ ARS 748, Gr. a. Krumperk, akti gospostva in nabornega okraja, fasc. I–IV, 28. 2. 1799; 9. 3. 1799; 30. 3. 1799; 8. 4. 1799; 16. 4. 1799; 11. 5. 1799; 11. 5. 1799.

(t. i. podobčine), ki naj bi obsegale od okoli 250 do 500 prebivalcev. Tako preoblikovanje je bilo potrebno, ker so želeli obdržati razdelitev za davčne potrebe tudi kot temelj upravne razdelitve. Javne naloge županov pa so prevzeli rihtarji, to je občinski župani.³²

Potrebno je opozoriti na to, da so v zadnjih desetletjih 18. stoletja začeli uporabljati izraz občina tudi za soseske (prvič v deželnem gozdnem redu za Kranjsko z dne 23. novembra 1771), po letu 1790 pa vse bolj. Uporaba dvojnega imena za soseske se je nadaljevala tudi v prvem desetletju 19. stoletja. Franciscejski kataster dosledno navaja kot lastnike gmajn občine (vedno v povezavi z določeno vasjo). V poročilu gorenjskega okrožnega glavarja barona Mac Nevena z dne 3. junija 1849 v zvezi z občinskimi volitvami po novem občinskem zakonu je Janko Polec zasledil podatek, da je tedaj v gorenjskem okrožju v okrajih Kranjska Gora in Radovljica, deloma tudi v kranjskem, tržiškem in loškem okraju, po starem običaju poslovala neke vrste občinska ustanova, »srenja«. Njeno bistvo je bilo v tem, da po prejšnji uredbi (to je uredbi iz leta 1814) poslujoče občinsko predstojništvo (rihtar in prisednika) ni smelo podati pred oblastjo obvezne izjave v nobeni zadevi, ki se je nanašala na občinsko, to je soseskino premoženje, in tudi ne v nobenih upravno važnih vprašanjih, ne da bi prej sklicalo brez razlike vse občane, ki so imeli hiše, in bi ti ne sklepali z večino glasov. Čeprav »srenja« ni bila v vseh okrajih okrožja enako razvita – tako okrožni glavar –, je vendar najti skoraj povsod njene sledove.³³

Tako so v obdobju pred marčno revolucijo, ob bolj razviti organizaciji oblasti srednjeveške vaške avtonomije odmirale, po letu 1848 pa je buržoazna država ustvarila nove oblike avtonomij (deželne, okrajne, občinske).

ÜBER NACHBARSCHAFTEN IN GORENJSKA (OBERKRAIN)

ZUSAMMENFASSUNG

Im überkommenen agrotechnischen System verfolgte die Dorfgemeinschaft, *Nachbarschaft* genannt, die nicht unbedingt nur ein Dorf umfasste, eine Reihe gemeinsamer wirtschaftlicher und anderer Interessen. Die Dorfautonomie bedeutete vor allem die Annahme verbindlicher Beschlüsse über Verrichtung bestimmter Feldarbeiten, das Weiden von Vieh auf Anbauflächen (vor allem im Zusammenhang mit der Dreifelder- und ähnlichen Fruchtfolge), gemeinsame Dorfgründe und andere gemeinsame ausgesprochen lokale Angelegenheiten. Die Nachbarschaft fasste ihre Beschlüsse in der Regel auf Versammlungen, auf welchen Hausbesitzer ohne Unterschied durch Stimmenmehrheit entschieden.

Vorstände der Nachbarschaften waren Župane (Suppleute). In den meisten Fällen waren es Župane, die von der Herrschaft aus den Reihen ihrer Untertanen für eigene Zwecke beauftragt wurden. Sie waren zugleich Vorstände der Nachbarschaften. In einigen Dörfern hatten die Nachbarschaften eigene Župane, die sogenannten nachbarschaftlichen Župane, die nur selten erwähnt werden. Nach Ansicht von Sergij Vilfan gab es keinen Grund dafür, dass ein Župan nicht einer Nachbarschaft vorstände und zugleich als Organ einer Grund- oder sogar einer Landgerichtsherrschaft fungierte, es kommt lediglich darauf an, die betreffenden Funktionen zu unterscheiden. Aus allen Erwähnungen der Župane geht jedoch hervor, dass sie keine ge-

³² ARS 14, Gub. 34–28, 6901/1825; *Ergänzungs-Sammlung der politischen, Cameral- und Justiz-Gesetze und Verordnungen, Erster Teil, 3. Abteilung*, Laibach 1836, 297–300; Jože ŽONTAR, *Struktura uprave in sodstva* (kot v op. 29), 227–237.

³³ Janko POLEC, »Župan« in »občina« v novejšem slovenskem izrazoslovju, *Zgodovinski časopis* (Ljubljana), 5/1951, 231.

setzlichen Repräsentanten der Nachbarschaft waren, diese wurden in allen Fällen nur durch ihre manchmal zahlreichen Vertreter repräsentiert.

Im Weiteren wird am Beispiel der Herrschaften Bled (Veldes), Radovljica (Radmannsdorf) und Loka (Lack) die Zusammensetzung ihrer Ämter bzw. Župen sowie die Aufgaben der Župane als Vertreter der Grundherrschaft sowie des Landgerichts dargestellt.

Überall in Gorenjska (Oberkrain) waren die Nachbarschaften im Genuss der Gemeinde, der unbestellten und deswegen unverteilter Dorfgründe, meist in Form von Wäldern und Weiden. Die großen Umwälzungen in der Agrartechnik im Jahrhundert vor der Märzrevolution von 1848 begünstigten die Verteilung von Gemeinen, ebenso wie die Bemühungen des Staates um Einführung physiokratischer Prinzipien.

Der kollektive Genuss der Gemeinde brachte der Obrigkeit keine Einküfte. Sobald jedoch deren Teile in individuelle Nutzung übergingen, standen der für die Gemein zuständigen Obrigkeit gewisse Rechte zu. Die für die Gemein zuständige Obrigkeit war die sogenannte Dorfobrigkeit, gewöhnlich die Herrschaft, die die Landgerichtsbarkeit oder die niedere territoriale Gerichtsbarkeit, z.B. den Burgfried, innehatte.

Die Gemeine hatten eine große wirtschaftliche Bedeutung, darum kam es oft zu Streitfällen. An einigen Beispielen werden im vorliegenden Beitrag Verfahren bei außergerichtlichen Vergleichen zwischen den Nachbarschaften dargestellt.

Entsprechend den Bedürfnissen des absolutistischen Staates gingen die öffentlichen Aufgaben der Dorfobrigkeiten in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts allmählich auf Bezirksobrigkeiten über, die öffentlichen Aufgaben der Župane aber auf Richter, d.h. auf die Župane der neuen Verwaltungsgemeinden.

(Iz slovenščine prevedel Niko Hudelja)

STANE GRANDA

K ZGODOVINI CVIČKA¹

*Gorenci so brali,
Dolenci bero,
Dolenci so pili,
Gorenci pijo.*
(Jakob Zupan, 1830)

Uvod

Za veliko večino slovenskega ozemlja velja trditev, da mnogi kmetje zaradi drobljenja kmetij, do katerega je ob naraščanju prebivalstva in s kolonizacijami prišlo že v srednjem veku, samo od kmetijstva niso mogli živeti. Naši kmečki predniki so morali, če so hoteli preživeti in vsaj malo napredovati, najti dodaten vir zaslužka. Gorenci – pa ne samo oni – so ga na primer našli v železarstvu, Ziljani na Koroškem v prevozništvu, Kočevarji, Ribničani, del Belokranjcev in Notranjcev v krošnjartstvu, Ribničani in nekateri drugi v lončarstvu, Ribničani tudi v suhi robi ...

Za številne slovenske regije je imelo poseben pomen vinogradništvo.² Vinsko trto so poznali že koliščarji na Ljubljanskem barju, starejše od antike je tudi štajersko vinogradništvo, da o Plinijevem *vinum pucinum* z današnjega zahodnega roba slovenskega etničnega ozemlja niti ne govorimo. Tako kot marsičesa so se naši slovanski predniki tudi vinogradništva verjetno naučili od staroselcev.

Osnovni namen vinogradništva ni v pridobivanju opojne pijače – čeprav tudi tega ne gre povsem zanemariti, ampak v vinu kot izdatnejšemu hranilu in pridelku, s katerim je možno trgovati. Vinogradništvo je namreč ena najintenzivnejših kmetijskih panog, saj enaka površina zemlje, zasajena s trto, preživi več ljudi kot kakšna druga kultura, hkrati pa izrablja zemljo, na kateri bi ostale kulture manj uspevale ali pa je zanje celo neprimerna.

V državi Sloveniji naj bi bilo trenutno okoli 25.000 ha vinogradov. Pridelali naj bi okoli 100.000.000 litrov vina, kar je okoli 50 l na slovenskega državljana. Dejansko imamo Slovenci več vinogradov. Zlasti bi opozoril na one v širši tržaški okolici ter seveda na briške (Collio).³

Razdelitev vinogradniških površin Republike Slovenije na vinorodne dežele kaže na nepoznavanje zgodovine. Imena Podravje, Primorska in Posavje so zanje povsem neprimerna. Dežela je v slovenskem jeziku uveljavljen pojem, ki mu ne kaže dajati novih pomenov. Vinorodna dežela Posavje je sestavljena iz bizeljsko–sremiškega vinorodnega okoliša, dolenjskega

¹ Julij NEMANIČ, Cviček, slovenski vinski fenomen, *Vekov tek. Kostanjevica na Krki 1252–2002. Zbornik ob 750 letnici prve listinske omembe mesta*, Kostanjevica na Krki, 2003, 391–397.

² Osnovne zgodovinske podatke in literaturo glej v poglavju Vlado VALENČIČ, Vinogradništvo, *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek, Agrarno gospodarstvo*, Ljubljana 1970, 279–308. Avtor, sicer izjemen gospodarski zgodovinar, žal ni bil doma na vinogradniškem področju, česar delo ne more prikriti.

³ Pokojni italijanski predsednik Luigi Pertini naj bi pil le tamkajšnja vina in še to predvsem od Gradnika, sorodnika enega naših največjih pesnikov.

in belokranjskega. Bizeljčani in Dolenjci pridelujejo cviček, Belokranjci pa ne, ker je pri njih vinogradništvo in zlasti kletarjenje šlo drugo pot.⁴

Na slovenskem etničnem ozemlju so z vinom najprej zaslovene Slovenske gorice, sledila jim je Vipavska dolina. Druga območja so se proti tema regijama uveljavljala počasi in še to predvsem znotraj slovenskega etničnega prostora za razliko od prvih dveh, ki sta sloveli skoraj po vsem nekdanjem habsburškem ozemlju.

Dolenjsko vinogradništvo zaostaja, in to kljub popularnosti rdečih vin in še posebej cvička. Prehitela sta ga tako Bizeljsko kot Bela krajina. Slednja je Dolenjski lahko celo vzor. Dolenjska zaostaja tako glede samega vinogradništva in kletarjenja, predvsem pa organizacijsko. Dolenjska ni imela Julija Nemaniča, ki bi si v Beli krajini še za življenja zaslužil spomenik. Eden njenih najposobnejših vinogradnikov, Judež, je delal »tlako« v Makedoniji. Sloveniji je v Evropski zvezi uspelo zaščititi cviček kot evropsko posebnost, saj tam pri kletarjenju ne mešajo belih in rdečih vin.⁵ Žal pa vse kaže, da bodo imeli dolenjski vinogradniki malo od tega. K sreči nekaj sposobnih posameznikov rešuje čast in trg cvička. Dolenjska bi potrebovala osrednjo vinsko klet. Najstarejše dolenjsko mesto Kostanjevica in starodavni trg Mokronog, okoli katerega raste najboljše grozdje za cviček, bi se z vinsko kletjo lahko izjemno uveljavila, a nimata ljudi, ki bi to organizacijsko izpeljali. Pomen Mokronoga tako tone celo v sami Mirnski dolini in ga prehitava celo Šentrupert, da o Trebnjem in Mirni niti ne govorimo.

Pridelovanje cvička naj bi bila značilnost dolenjskega vinogradništva. To ni povsem res, saj so mnogi Dolenjci bili in so sposobni pridelati tudi druge vrste vin, celo malvazijo in nekatere druge vrhunske bele sorte, značilne predvsem za Slovensko Štajersko. Večinski vinski pridelek Dolenjske pa je res cviček, kar pa najbrž ni dolenjsko poimenovanje, ampak so ga tako krstili izven Dolenjske.

Kot sinonim za cviček je dolgo časa veljala Gadova Peč. Zakaj je do tega prišlo, ne vemo. Povsod je namreč mogoče dobiti dobro in slabo vino in Gadova Peč ni nekaj posebnega. Lojze Slak je s svojo skladbo o njej in cvičku nasedel ljubljanskim čenčam, pomanjkljivemu znanju in okusu. Pomen Gadove Peči so verjetno v začetku 20. stoletja dvignili ljubljanski gostilničarji, ki so kupovali vino od nekaterih Šentjernejčanov in okoličanov – ti so bili v zgodovini dobri trgovci – in od Kostanjevčanov. Mogoče ima del »krivde« tudi ing. Jože Likar, avtor odlične knjige *Naš cviček*.⁶ Veliko boljša lega in vino sta v pogorju med dolenjskim Škocjanom in Mokronogom, okoli Bojnika. Kdor je okusil tukajšnja vina, se bo s tem strinjal.

V nadaljevanju pa se ne bomo toliko dotikali Bojnika in okoliških gričev,⁷ ampak sosednjega sveta pod Vinjim Vrhom, zlasti tistega, ki je bil nekdanj podložen gospodstvu Klevevž, ki je bilo do prvih desetletij 17. stoletja podložno freisinškemu škofu. Čeprav imata Kostanjevica⁸ in Pleterje⁹ v sosedstvu Šentjerneja odlični zgodovinski monografiji, je na izbor za Vinji Vrh – svet, ki leži predvsem v farah Bela cerkev, Šmarjeta in Škocjan z okolišem – poleg osebnega poznavanja tukajšnjega sveta vplivala monografija Pavleta Blaznika.¹⁰

Vinji Vrh je hrib, ki se omenja prvič že 1074. leta.¹¹ Povezan je z nastajanjem, širjenjem in organiziranjem freisinške dolenjske posesti. Bolj kot zgodovinarjem je danes znan arheolo-

⁴ Andrej DULAR, *Pij, kume moj dragi!* Novo mesto 1994.

⁵ NEMANIČ v zgoraj citirani razpravi opozarja, da so imeli naši pogajalci v tem pogledu premalo samozaupanja in znanja. Mešanica osem rdečih in petih belih vin sta znamenita Chateaufeuf du Pape in Chianti classico. Prav tam, 395.

⁶ Ljubljana, 1955. Jože LIKAR je bil vinar v Kostanjevici in je tam dolgo služboval. Njegova popularizacija Gadove peči gotovo ni bila zlonamerna, ampak predvsem rezultanta službe, časa in prostora.

⁷ Marjeta BREGAR, *Telče 1252–2002. Ob 750-letnici prve omembe Telč v pisnih virih*, *Rast* 13, 2005, V, 439–448.

⁸ Jože MLINARIČ, *Kostanjeviška opatija 1234–1786*, Kostanjevica 1987. Glej tudi *Vekov tek. Kostanjevica na Krki 1252–2002. Zbornik ob 750 letnici prve listinske omembe mesta*, Kostanjevica na Krki, 2003.

⁹ Jože MLINARIČ, *Kartuzija Pleterje 1403–1595*, Pleterje 1982.

¹⁰ Pavle BLAZNIK, *Zemljiška gospodarstva v območju freisinške dolenjske posesti*, SAZU, Razprave I/4, 1958.

¹¹ Milko KOS, *Gradivo za historično topografijo Slovenije. (Za Kranjsko do leta 1500)*, Ljubljana, 1975, 730.

gom, saj je na njegovih pobočjih mogoče slediti tukajšnji zgodovini še od predkovinskih obdobj naprej. Kot kažejo arheološke najdbe, je bil izjemno pomemben tudi v času preseljevanja ljudstev. Najdbe z njegovih pobočij so strokovno znane predvsem po lokalizaciji kraja in fare sv. Marjete. Velik del jih je shranjenih na Dunaju.¹²

Kdor hodi po Vinjem Vrhu in sosednjih goricah in ima kaj občutka za poljedelstvo, se bo čudil, v kakšnih strminah so ljudje nasadili trto. Še nedavno je bilo pogosto slišati pripombe, da bi na teh strminah še brane potrebovale zavore in da bi krave, če bi se na njih pasle, morale biti privezane, da se ne bi zvalile v dolino. Na nekaterih strminah so nekoč dejansko lahko pasli le po dežju, saj sicer živina v trdih in strmih tleh ni imela oprijema za noge.

Običajno slišimo, da so vinsko trto v naše kraje zanesli Rimljani, kar pa ni res. Drži pa, da so Rimljani in vsi gospodarji ali naseljenci našega ozemlja, tudi nemški kolonisti in različni fevdalni gospodje, ki so prihajali za njimi, prinesli s seboj tudi druge, nove in boljše sorte trt. Domača trta je rastlina, od katere se človek težko loči.¹³

Velik del imenitnejših prebivalcev srednje Evrope in tudi naših krajev se je dolgo oziral predvsem v Italijo in na tamkajšnja sladka vina. Bila so pomemben del trgovine preko naših krajev proti Dunaju. Mnogi so razmišljali, da bi jih zasadili tudi pri nas. Novomeški prošti so na Trški Gori pri Novem mestu v 17. in 18. stoletju zasadili rebulo. Ponekod na Dolenjskem jo nekateri še danes gojijo celo v večjih količinah in so z njo dokaj zadovoljni.

Poleg strateških razlogov je freisinške škofe v svet pod Vinjim Vrhom gotovo pripeljala tudi vinska trta. Velike cerkvene ustanove, škofije in samostani so namreč zelo povezani z vinogradništvom. O tem, da so morali podložniki tukajšnjih graščin, zlasti klevevški, prevažati vino v Ljubljano (*Laibacher Fuhrgeld*), govorijo tudi podatki v urbarjih, ki omenjajo obveznost vožnje: ta je bila v veljavi vse do odprave fevdalizma 1848. leta in so jo potem, ko vožnje zaradi spremembe lastništva niso bile več potrebne, odrajtali v denarju.

Vinogradništvo ni preprosta agrarna dejavnost. Tesno je povezana tudi z gozdarstvom. Brez lesa si je bilo to gospodarsko panogo vse do nedavnega težko predstavljati. Kostanjev les je potreben za kólje, hrastov zlasti za sode in kadi, smrekov za razne manjše posode in brente, tu so potem še vrbove šibe ... Svet, ki ga tu obravnavamo, je v tem pogledu skoraj idealen.

Gozd Kostanovlje v bližini Klevevža, katerega ime izdaja prevladujočo vrsto drevja, pomembno za vinogradništvo (koli, vinska posoda, sodi), je bil prav zato pod posebnim nadzorstvom in režimom škofov. Njihovi oskrbniki so morali skrbno bdeti nad njim in imeti zanj posebnega čuvaja – gozdarja, ki je pazil nanj. Zato je brezplačno užival pol hube.

Kostanjev les je bil namreč dragocen, zato škof kostanjevega gozda ni bil pripravljen deliti z drugimi. Glede drugih vinogradniških potrebščin je bil pripravljen sprejemati konkretne fevdalne obveznosti. Določeni kmetje so morali dajati zemljiškemu gospodu butare kolov in butare šib. Poleg tega so obstajale tudi dolžnosti vinska tovornina, veznina (vezanje trt), kolnina, gorščina, davčna dajatev od vina ali mošta, drobna davščina od vinogradniških kolov, gornina od vina ali mošta, obveznost popravljanja poti.¹⁴ To ne pomeni, da je vsak podložnik dolgoval vse od naštetih obveznosti, ampak so bile te porazdeljene. To je bilo odvisno od vrste lastnine vinograda in od določenih nadomestil za nekatere služnosti. Če je na primer kmet lahko pridobil kot služnost kólje iz graščinskega gozda in šibe z vrb na graščinski zemlji, je moral dati določeno število kolov in šib v butarah. Sajenje trt, obrezovanje, okopavanje vinogradov, vezatve in druga z oskrbo vinogradov povezana dela so bila skrita tudi v odmerjeni in neodmerjeni tlaki. Vse to je bilo zapisano v urbarjih. Pač pa so se v graščinskih gozdovih udomačile nekatere vrste kraj, zlasti lesa za kole in vrbovih šib, da jih ljudje sploh niso več smatrali za kraje. Sicer pa krajo zelo obsojajo, pri čemer velja kraja grozdja in vina v svetu pod Vinjim Vrhom za najbolj nemoralno, zavrženo dejanje. Že iskanje bližnjice skozi vinograd je

¹² Anja DULAR, *Prazgodovinska grobišča v okolici Vinjega Vrha nad Belo Cerkvijo*, Ljubljana, 1991.

¹³ Slovenski kolonisti so v močvirja jugozahodno od Rima, kamor jih je s Primorske naselil Mussolini, s seboj nesli tudi sadike šmarnice. Njene sadove smo še pred nekaj leti uživali v rimskem Sloveniku.

¹⁴ Anton KROŠL, *Zemljiška odveza na Kranjskem*, Ljubljana 1941, 103.

nedopustno, še huje je utrgati jagodo, kaj šele grozd. Nihče ne bo zameril turistu, če seže po sadju, da bi ga takoj zaužil – ne odnašal v vrečki ali košari. Grozdje in orehe pa je treba pustiti pri miru ali pa prositi zanje gospodarja.

Če vemo na splošno nekaj o zgodovini vinogradništva kot gospodarski in agrarni dejavnosti, pa vemo izjemno malo o vrstah trt in kletarstvu. Z njim so gotovo povezane kmečke obveznosti drobne davščine od obročnjakov, desk, prediva, nošenja vode.¹⁵ Zanimivo, da nam kakšne obveznosti povezane s trgatvijo ni bilo mogoče najti. Zdi se, da je bila trgatjev vselej delo, h kateremu ni bilo treba nikogar siliti. Tudi o kvaliteti tukajšnjega vina, celo barvi, je malo znanega. Ohranila so se imena za vina po posameznih vinskih goricah, ki skrivajo v sebi gotovo tudi določeno kvaliteto in verjetno tudi barvo. Zelo verjetno je, da so v preteklosti tudi v tukajšnji deželi cvička bolj cenili bela vina.

Posebno vprašanje so vinske mere.¹⁶ Dolgo časa so bile zelo različne, ne le po deželah, ampak celo po njihovih delih in gospostvih. Osnovna enota je bil bokal, katerega polovica je polič ali (kasneje) firkl, četrt pa maselc. Če vzamemo za primerjavo dunajsko mero, okoli katere so se v drugi polovici 18. stoletja poenotili, je ta meril od 1,8 l v prvi polovici 14. stoletja do 1,4 l po letu 1569. Večja enota je bilo vedro, ki je merilo v prvi polovici 14. stoletja 32 bokalov, po 1569 41 bokalov in po 1761. letu 40 bokalov. Dunajsko vedro je merilo od 58 do 56,6 l po letu 1761. Čeprav je bil 1876 uveden metrski sistem, je bila na obravnavanem področju še nedavno za prostornino soda splošno v rabi enota »strajh«, to je 56, 6 l. Spomnimo se izrazov polovnjak, četrtnjak in podobno. Mere so še različna vedra, bokali, buče. Za osebno rabo ali za nagrado za prevoz so furmani običajno imeli male sodčke – putrhe, katerih prostornina pa ni bila točno določena.¹⁷ Velike količine so merili po sodih, ki so držali določeno število veder – strajhov. Sode so merili skozi veho s posebnimi merilnimi palicami.

Vinogradniška polpreteklost

V zadnjih letih prihaja v slovenskem in dolenjskem vinogradništvu do velikih sprememb in »zgodovina« izginja pred nami, ne da bi se tega dobro zavedali. Vrsto orodij in posod vinogradniki opuščajo. Vse večji pomen dobivajo plastika, nerjaveče kovine, električni stroji in (hladilne) naprave ter kemija. Mali vinogradniki nekritično, neracionalno in neekonomsko sprejemajo novitete in pozabljajo na svoje »butične«, »unikatne« pridelke ter sprejemajo industrijsko tehnologijo.

Tehnologija obdelave vinogradov se je vse do nedavnega, ko so se uveljavili traktorji in obdelovalni stroji z bencinskimi motorji, malo spreminjala. Mogoče je bila dotlej še največja vidna sprememba v zvezi s trtno ušjo v letih tik pred in po prelomu 19. v 20. stoletje, ko so nasaditev novih vinogradov od daleč označevale urejene vrste trt. Del vinogradniškega orodja ni bil v splošni rabi pri poljedelstvu. Ponavadi so imeli za taka dela posebne motike, različne rovnice, krampače, nože, škarje. Ob trgatvah so nosači poleg škafov in brent imeli rovaše, palice, na katere so z zarezami šteli število brent, ki so jih znosili v zidanico. Brente so bile nasipčne ali »zdremšane«. Pri slednjih je trgač grozdje z roko potlačil, tako da se je nad grozdem pojavil sok. Ob nepredvidni hoji in padcu – zanj je bilo v strmih vinogradih veliko prilike, svoje pa je naredila tudi pijača, s katero se tedaj ravno ne varčuje – je bil brentač lahko krepko moker. Ne samo po hrbtu, tudi pod njim. Delati v takem je bilo vse prej kot prijetno. Tudi čebele in ose je s sladkim sokom prepojena obleka in mokra koža zelo privlačila. Nekateri so vozili grozdje domov v sodih – lajtah. Sod so postavili pokonci na voz in vanj stresali grozdje. Ko je bil poln ali trgatjev končana, so ga zaprli, podložili s slamo ali vejevjem ter ga podrli na trebuh in

¹⁵ Kot v op. 14.

¹⁶ Sergij VILFAN, Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim oziranjem na ljubljansko mero (XVI–XIX. stoletje), *Zgodovinski časopis* 8, 1954, 27–86.

¹⁷ Ravno tam, 57.

privezali z verigo in s posebnim prožnim kolom – običajno debeline moške roke – porajkljali, to je zategnili verigo. Običajno je to delo opravil gospodar ali ga vsaj nadziral. Biti je moral med najtreznejšimi, sicer je bilo lahko marsikaj narobe. Včasih je puščal sod, ki ni bil dobro predhodno zamočen ali je bil slabo zaprt. Pri prevračanju soda so lahko počile letve oziroma deske–doge. Ljudje znajo povedati, kako se je med prevažanjem soda veriga razrahljala in je sod padel z voza, se odkotalil v dolino in se razbil, ali pa kako se je voz prevrnil, kar je bila običajno bolj nerodnost in dodatno delo, kot pa škoda.

Tudi v neposredni pridelavi vina je bilo dolgo časa malo sprememb. Veliko je bilo odvisno od specializacije kmeta. Pretežni ali vsaj pomembni vinogradniki so vedno pazili bolj na kvaliteto kot na količino, malim pa je bila pomembnejša količina. Zato so tudi belo grozdje dlje časa pustili na tropinah. V prostoru za prešanje so bile pripravljene kadi. Vanje so brentači stresali grozdje ali pa so ga predevali iz sodov– lajt. Tudi to pomembno delo je potrebovalo trezne ljudi. Sod je bilo treba na vozu obrniti za devetdeset stopinj, da je ležal prečno nanj, nakar so previdno odtočili najprej sok in nato pobrali ven grozdje. Če niso bili previdni, so lahko veliko polili in stresli po tleh ali celo razbili sod, če jim je padel z voza. Grozdje so nato v kadeh – običajno z nogami, kasneje z mlini in pecljalniki – zmečkali oziroma zmleli in ga potem pustili nekaj dni na drožeh. Od tega je bila veliko odvisna barva rdečih in kvaliteta belih vin. Belo grozdje naj bi bilo na tropinah čim manj časa, vendar je bila zato, zlasti pri starejšem načinu prešanja, količina manjša. Kadi s tropinami so morale biti zaradi higiene, pa tudi zaradi škodljivega mešanja z zrakom, pokrite. Tropine je bilo treba nekajkrat na dan premešati. Sledilo je precejanje skozi sita ali druga cedila, prešanje in vrenje v sodih. Nato so čakali sv. Martina, ki jim je »ukradel« mošt in pustil vino. Dobro vino je bilo največji ponos vinogradnika. Seveda pa je moral biti tudi dober kletar, za kar je predpogoj higiena vinske posode in primeren vinski hram ali zidanica. Posebno nevarne so bile visoke temperature, saj je vino lahko ponovno zavrelo in ciknilo. To ni pomenilo samo pokvarjeno vino, ampak tudi pokvarjen sod, ki ga ni nikoli več mogoče povsem usposobiti. Dokaj stara navada je vino pred to nevarnostjo ne samo pretočiti, ampak sod oblitati ali pa vanj natočiti vinsko žganje, približno pol decilitra na sto litrov vina. Danes to nalogo opravlja tudi žveplo ali pa hladilne in druge naprave.

Poleg sodov so bile v zidanici tudi kletarske posode. To so predvsem različni, posebno oblikovani škafi, kjer je vrh ožji od dna, lakovnice, to so ovalni škafi z izlivom, ki se namesti na sod z izlivom v vevo in se uporabljajo tudi kasneje pri pretakanju (gumasta cev je novejša iznajdba), preja in ločevje, »mečiček« za oblaganje vratc sodov, da držijo, loj za zamazanje in podobno. Ne sme manjkati ključ za zapiranje vratc sodov, leseno kladivo, rezervni obroči, različni leseni zamaški, pipe – najboljše so iz češpljevine – in še razne drobnarije. Sadje in prsnenina (krompir, pesa, repa, korenje), tudi kis, ki mora imeti lastno posodo, ne sodijo v zidanico. Res pa je, da kakšen kos prekajene svinjine kot gnjati, tudi plečka ali suhe klobase, ne kvarijo ne videza zidanice, niti niso nevarne za vino. Le splenetni ne smejo. Dobijo pa zaradi izparevanja vina iz lesenih sodov poseben, nepozaben okus.

Naši predniki so v preteklosti pili manj vina kot danes. Če so le mogli, so vino pozno jeseni ali spomladi prodali. Zase so obdržali majhno količino, saj so ga pili le ob praznikih in ob najtežjem delu. Pomagali so si s sadnim vinom, zlasti jabolčnikom in hruškovcem. Na podlagi nekaterih oznak, zlasti povezanih z razlago izvora besede cviček, domnevamo, da so na sprešane tropine ponovno nalili vode, pustili, da je masa zavrela in prešanje ponovili. Ker je bil sladkor za male vinogradnike nedosegljivo drag, je bila izplen kislica za žejo. Včasih so jo zlili na stolčeno oziroma zmleto sadje in pustili vnovič zavreti. Takšno »vino« je pridobilo na moči, vprašanje pa je, koliko je bilo zdravo, zlasti za jetra. Petijotiziranje, to je pridobivanje vina s pomočjo z vodo zalitih, predhodno že izprešanih doslajenih tropin – takšno vino se imenuje petijot po Francozu Abelu Petiotu iz Chamirey–a iz Burgundije – je očitno starejše kot sam izraz. Ta postopek, ki ga je omenjeni Francoz prvi opisal sredi 19. stoletja, se je k nam pod tem imenom razširil šele na prelomu iz 19. v 20. stoletje iz Južne Tirolske. V času stare

Jugoslavije je oblast za doslajevanje vina oziroma petijotiziranje prodajala poseben sladkor v stožcih, ki je bil cenejši. Zato so njegovo strogo namensko uporabo nadzirali orožniki.

Načelno se obiski ne sprejemajo v prostorih, kjer je shranjeno vino. Povabilo v zidanico, prostor, kjer so sodi, velja za visoko stopnjo zaupanja in intimnega prijateljstva. Vsak vinogradnik ali kletar ima svoje skrivnosti, zato pretirana radovednost v teh prostorih ni zaželjena. Iz soda sme točiti samo gospodar ali od njega pooblaščen oseba. Trkanje po sodih ali danes cisternah je nekulturno. To so običajno delali obiskovalci, ki so tako ugotavljali količine v sodih in se nato ponoči odpravljali na vlome in kraje v zidanice. V časih, ko so bili vinski hrami še leseni in so bili stropovi iz močnih desk, na katerih je bilo nametane nekaj slame ali sena, to sploh ni bilo težko. Le odmakniti jih je bilo treba in se nato spustiti v notranjost zidanice. Z vlomilci so v preteklosti marsikje kmetje obračunali kar sami, mimo oblasti. Kazen je bila najhujša, sicer sta sledila maščevalni požig ali povračilni fizični obračun.

Največji in najtrdovratnejši problem, ki še do danes ni izkoreninjen, so bile prezgodnje trgatve. Še danes bi marsikje morali razglašati podobno, kot je to storil v slovenskem vinogradništvu premalo upoštevan Janez Zalokar, dolenski Vrtovec, 1843. leta na 18. pobinkoštno nedeljo: »Farmanje! vaša navada je, ne zelene pšenice, ne bele ajde žeti, ampak čakati, da je oboje zrelo; grojzdje farmanje! bi, če bi še ta teden hoteli potrpeti, dozorilo, de bi dobro vino imeli, kjer zdej še ni dosti zrelo, ki je še kislo. Sej mende vender jesiha ne boste namest vina perpravljali. Jest bi rad, de bi naše vino bolj v čast pršlo.«¹⁸

Pridelati zrelo in zdravo grozdje je nedvomno velik uspeh narave in vinogradnika. Za dobro vino pa je potrebno tudi dobro kletarstvo. Velika hiba dolenskega kletarstva – tudi pod Vinjim Vrhom – je bila preskromna higiena. Marsikje so sode temeljito oprali le pred trgatvijo. V večje so skozi vratica morali zlesti otroci in jih od znotraj oribati. Zaradi vinskega kamna, ki se nabere v sodih, je to delo neprijetno, lahko tudi krvavo. Pri kasnejših pretakanjih so z vodo, ki jo je bilo treba običajno prinesiti iz doline na goro, zelo varčevali. Zaradi prevelike izpostavljenosti vinskih hramov in zidanic vročini ter še drugih pomanjkljivosti, je marsikateremu vinogradniku vino poleti zavrelo – ciknilo. Ker nesreča nikoli ne počiva, pomeni običajno to tudi dokončno pokvarjeno vinsko posodo. Ob naslednji vinski letini se ta okvara vina ponovi, zato je najceneje sod zažgati. Nov sod pa ni enostavno oviniti. Kovinske cisterne iz nerjavečega jekla teh hib nimajo, toda resnično dobro vino mora zoreti v lesenem zdravem sodu.

Zgodovina dolenskega vinogradništva

Vinogradništvo kot agrarna panoga ni bilo prezrto v dosedanjih zgodovinskih obravnavah, prevladovala pa so gospodarsko–socialne vsebine, ne vinarske.¹⁹ Glede na izjemen gospodarski in statusni pomen dolenskega vinogradništva, je bilo to v preteklosti deležno posebne pravne ureditve. O gorskem pravu je največ pisal pokojni pravni zgodovinar dr. Metod Dolenc,²⁰ sin prvega ravnatelja kranjske kmetijske šole na Slapu in grmske kmetijske šole, Riharda Dolenca.

V zgodnjem fevdalizmu so verjetno bili pomembni predvsem pridvorni vinogradi. Nekateri so bili sestavni del kmetij – hub. Ločimo predvsem dominikalne, hubne in gorske vinograde. Dominikalne je obdeloval zemljiški gospod v lastni režiji s pomočjo tlačanov. Tem je lahko dal v posest viničarske kmetije–hube. Osnovna kultura take kmetije je bil vinograd in glavno delo tlačana je bilo njegovo obdelovanje. Monokulturna narava kmetij ni bila racionalna, saj je bila nujna določena stopnja avtarktičnosti, samopreskrbe kmetijskega obrata. Ker je bilo bolj

¹⁸ Arhiv Republike Slovenije, Zbir. rok. 94 r.

¹⁹ Primerjaj Pavle BLAZNIK, *Urbarji freisinške škofije. Srednjeveški urbarji za Slovenijo 4*, Ljubljana, 1963.

²⁰ Podrobneje glej *Slovenski biografski leksikon I*, 139–140.

enostavno, da so vinograde v okviru svojih kmetij obdelovali kmetje in zato dali zemljiškemu gospodu določene količine mošta ali vina, so se dominikalni vinogradi manjšali, viničarske obveznosti pa rahljale. Zato so se viničarske hube kmalu izgubile.

Hubni vinogradi so bili sestavni del kmetij v okviru obdelovalnega sveta posameznih vasi. K skoraj vsaki kmetiji je sodila tudi določena površina vinograda. Ti so bili običajno na boljšem, za obdelavo primernejšem svetu. Med njimi je bilo veliko nekdanjih dominikalnih. Hubne vinograde so imeli v tukajšnjem prostoru zlasti kmetje iz Gorenje vasi. Predvsem ti so zemljiškemu gospodu dolgovali obveznosti, ki smo jih zgoraj našteali.²¹

Površin za vinograde je bilo premalo in mnogi so si prizadevali, da bi jih pridobili. Zato so se pri nas razširili takoimenovani gorski vinogradi.²² Nastali so tako, da je lastnik zemlje, ki bi bila glede osončenosti primerna za vinograd, sicer pa zaradi strmin in skal manj ali celo neprimerna za poljedelstvo, zemljo, kjer je na primer rasel gozd ali bil pašnik z drevjem, razdelil v vinogradniške parcele. Ljudje, ki so jih bili pripravljeni vzeti v najem – podložniki, svobodni, bližnji meščani in celo zemljiški gospodje – so jih potem skupno izkrčili, nasadili trto in tako je nastala (vinska) gora. Tudi zato so lastniki vinogradov lahko tudi po nekaj ur hoda oddaljeni od svojih bivališč. Na vrhu teh, običajno ozkih parcel, ki so segale s slemenov s soncem obsijanih gričev v dolino, so zgradili lesene vinske hrame, ki so jih v 19. stoletju začele nadomeščati zidane stavbe–zidanice. Ti ljudje, ki so bolj ali manj trajno vzeli v najem ali zakup vinograde, so se imenovali sogorniki. Zakupnike je povezovalo že skupno krčenje, še bolj pa je bila potrebna povezanost vinogradnikov za vzgojo in nego trt, obdelovanje vinogradov, njihovo varovanje in urejanje vseh oblik midsosedskih odnosov. Paziti so morali, da drug drugemu niso na noben način – tudi ne s prezgodnjo trgatvijo – delali škode. Lastniki novonastalih vinogradov so morali priznati prvotnemu lastniku zemlje–gorskemu gospodu določeno odškodnino – imenovala se je gorščina ali gornina – v letni količini mošta ali vina, ki jo je lahko nadomestil tudi denar. Sogorniki so bili v bistvu posestniki ali najemniki te zemlje. Če kdo ni obdeloval vinograda v skladu z dogovorom ali ni oddajal gornine, mu je gorski gospod vinograd lahko odvezel. Zgolj zaradi posesti teh vinogradov njihovi imetniki niso bili podložniki, ampak svobodni, trajni najemniki oziroma nekakšna interesna skupnost enakopravnih vinogradnikov, ne glede na svoj dejanski družbeni položaj. Kmet vinogradnik, ki je bil sicer podložnik–tlačan, je bil v tako nastalih vinskih goricah enak vinogradniku meščanu ali plemiču. Vsi so bili sogorniki ali mejaši (Gornik –*Berghold* naj bi bil osnova priimka Pekolj, mogoče tudi Ferkolj).

Skupnost vinogradnikov–sogornikov se je sestajala enkrat do dvakrat letno, spomladi in jeseni pred začetkom ključnih del, običajno v podružnični cerkvi ali na sedežu gospostva, pa tudi na prostem. Kdor ni prišel na zbor in je iskal svojo pravico v graščini ter tako ignoriral samoupravo oziroma gorsko sodišče, je moral dati četrto vedra vina.

Če ni te pravice prodal, je seje skliceval in vodil, začenjal in zaključeval, prvotni lastnik še neizkrčene zemlje kot gorski gospod. Ta funkcija je bila donosna, saj so mu poleg gornine – najemnine v naravi – pripadale tudi globe. Simbol njegove oblasti je bila »gorska palica«. Na zborovanjih gornikov so se dogovarjali glede skupnih vprašanj in razreševali spore. Pri teh je imel glavno besedo izvoljeni gorski sodnik, lahko je bil tudi župan, ki so ga izbrali izmed 12 do 24 mož, ostali gorniki so bili sodni prisedniki. Odnose do prvotnega lastnika kot tudi one med vinogradniki, so določali na podlagi nekaterih zakonskih določil, sestavljenih po štajerskem vzoru iz leta 1543, in iz običajev, ki so predstavljali posebno gorsko, danes bi rekli vinogradniško pravo; veljalo je le za odnose med lastniki vinogradov, ki so nastali na opisani način, za dominikalne in hubne vinograde pa ne. To posebno pravo se je začelo razvijati v 13. stoletju, v 19. stoletju pa se je skoraj že izgubilo. Zapisano je v gorskih bukvah, ki so morale

²¹ Podrobneje glej v BLAZNIK (kot v op. 19).

²² Sergij VILFAN, Gorske skupnosti, *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, II. zvezek, Družbena razmerja in gibanja*, Ljubljana 1980, 66–68.

biti zaradi uporabnikov v slovenskem jeziku. Poleg pravil, zakonodaje, so na prazne liste v gorskih bukvah zapisovali tudi gorsko pravno prakso: obravnave in sodbe. Gorske bukve zato niso samo izjemno dragocen star pravni dokument, ampak nam govorijo tudi o življenju naših prednikov vinogradnikov.

Zborovanjem sogornikov oziroma njihovim sejam pravimo tudi gorske pravde, ker je urejanje sporov postalo glavna vsebina teh sej. Sodili niso vsi, ampak 12 ali več izvoljenih sogornikov. Sklepe in sodbe tega zbora, ki so se smele nanašati na vinograde in vse, kar je povezano z njimi, ne pa na siceršnje življenje v vasi ali drugod, je moral uresničevati izbrani sogornik, ki se je imenoval gornik in je bil lahko hkrati tudi čuvaj. Skrbeti je moral za izvrševanje sklepov, pa tudi za popravila poti, plotov, za redno obdelovanje, skrbeti je moral, da živina ni delala škode. To gorsko – vinogradniško pravo je postalo še posebno pomembno, ko so se ob naraščajočem številu prebivalstva začeli za stalno naseljevati v (vinske) gore zlasti ljudje brez zemlje, ki so hrame in kasneje zidanice spreminjali ali dograjevali v stalna bivališča, kar prvotno ni bilo dovoljeno. Dejansko lahko govorimo o nekakšni omejeni samoupravi vinogradnikov. Tisti, ki so imeli vinograd z lastnim ognjiščem, so po določitih iz leta 1543 lahko postali prebivalci (vinske) gore. Osebenjki, ljudje brez zemlje, pa se naj ne bi naseljevali v vinske gorice. Če je kdo sprejel v svojo zidnico človeka brez zemlje ali takega, ki je pobegnil od nekega zemljiškega gospoda – ta je imel 2 leti časa, da ga je poklical nazaj –, ga je zadel huda kazen: njegov vinograd je zapadel gosposki. To se je zgodilo na primer na Koglem, izredno razgledni vinski gori zahodno od Šmarjete.

Zborovanja gornikov so se običajno začela z mašo, pri kateri so morali na primer na Koglem darovati dva solda. Navzočnost so preverjali. Kogar neupravičeno ni bilo na pravdi, je bil kaznovan. Pravd so se smele udeleževati tudi lastnice vinogradov, ni pa jasno, če so lahko sodelovale pri oblikovanju sklepov sodišča. Željam zemljiških gospodov, da bi gorska sodišča zasedala v gradovih, na primer na Klevevžu, gorniki niso bili naklonjeni. Graščini bi to prišlo prav, saj je imela za vsako goro ali samo za njen del letno lahko tudi dve seji. To je zahtevalo veliko časa in potov graščinskih uradnikov. Klevevž je imel s svojimi gorniki zborovanja v Mevcah oziroma na Koglem, Bojniku, Starih vinih, Telčah, Vinjem in Slančjem Vrhu, na Malkovcu in v Jerengi ter na Vinjem Vrhu. Kmetom, ki so znali biti zelo muhasti, pa zborovanja v graščini niso ustrezala: psihološko so se v prostorih oblasti čutili utesnjene. Na prostem, na vinski gorici, je bil občutek svobode večji. Tudi družabnost je bila v grajskih stavbah manjša, saj so morali po koncu sestanka grad zapustiti, na gori pa se je vedno kaj dogajalo.

Na gorskih zborih so najprej prebrali predpise, potrjevali kupne pogodbe, potem obravnavali splošna vprašanja, nato pa konkretne spore. O splošnih vprašanjih sta referirala dva moža, ki sta se morala najprej zahvaliti gorskemu gospodu, da jih je sklical. Predloge glede skupnega upravljanja vinske gorice je morala gosposka potrditi. V zvezi z vinogradništvom naši ljudje namreč niso bili lahkomišelní. Gornik, ki je bil nekakšen upravitelj in uresničevalec sklepov skupščine, je bil v času med zborovanji »oblastni organ«. Pred sodiščem so imele njegove zadeve prednost pred ostalimi. Če dolžnosti ni v redu opravljal, so ga odstavili kot onega na Koglu 1773. leta. Nadziral je tudi prodajo vina in mu je zato pripadala ustrezna pristojbina. Če prodajalec tega ni upošteval, je bila kazen huda. Gorski gosposki je moral na primer dati 4 vedra vina, gornika vpričo sodnikov na kolenih prositi odpuščanja, gornikom pa dati pol vedra mošta. Na Koglem je veljalo, da ne sme nihče že poleti »na zelenem ali na čez« prodati grozdja. Kazen je bila vedro vina, četrt je pripadla mejašem, ostalo gosposki. Kdor ni poravnal kazni, so ga prekrižali, pred vhod v vinograd so mu postavili križ, znak, da ni poravnal dolga.

Cerkovniku na Koglem, ki se je nedostojno obnašal, so zagrozili, da mu bodo vzeli pristojbino, to je polič vina od sogornika na leto. Šmarješkemu kaplanu so lahko dali bero šele takrat, ko so že odrajtali gornino. Poleg vinske bere v višini štrtinjaka je dobil od vsakega vinogradnika bučo mošta za procesijo, ki jo je vsako leto vodil za dobro letino.

Glede na to, da je bilo pravzaprav za vsako malenkost treba dati znatne količine vina, je včasih komu tudi prekipelo. Tega ni spremenilo niti dejstvo, da so kazni občasno namesto v vinu obračunavali v denarju ali celo žitu. Tako je upravitelj Klevevža p. Danijel Mordaks obtožil gornika Jurija Lužarja, da se je pri oddaji gornine grdo obnašal in ga celo psoval. Pater ga je udaril, vinogradnik pa njega nazaj in ga s palico za mešanje droži celo klical na korajžo. Čeprav obtoženec dejanja ni priznal in je prosil odpuščanja, so ga obsodili. Kaznovan je bil z odvzemom vinograda z zidanico vred, ki pa so ju smeli dediči odkupiti.

Kdor ni redno obdeloval vinograda, skrbel za pot, plotove, kdor je sadil drevje, ki je sosedu delalo škodo, zanemarjal vinograd, je bil prvo leto oglobljen v vinu ali denarju, nato se je kazen podvojila, tretje leto so ga lahko že pregnali iz vinograda. Posebno so pazili na moralo, zlasti lahkoživce in lahkoživke, krajo, obrekovalce in podobne.

Kazni so bile lahko zelo krute, vendar so jih v 18. stoletju omilili, zlasti telesne pa spremenili v denarne. Poglejmo nekaj konkretnih primerov kaznovanja.

Tatvine grozdja, sadežev in sadja v vrednosti do 5 goldinarjev (gld) so bile prvotno kaznovane tako, da so storilcu odrezali uho, kasneje pa so to kazen spremenili v globo 3 šilingov ali vedra vina. Tat, ki je 1715. leta ukradel Janžu Grahutu dve butari kolov, je moral vrniti štiri, plačati goposki 5 mark globe in razdeliti med prisednike 12 bokalov (po 1,4 l) vina. 1697. leta je Janez Grahut, ki je bil oskrbnik grofice Strassoldo, vzel tistemu, ki je kradel grozdje, klobuk. Ker je bil tat še otrok, je bil oče kaznovan s 30 penzi kazni, prositi pa je moral grofico odpuščanja in prositi za klobuk. Tatov na gorah niso trpeli.

Tepež in drugo nasilje na gori so kaznovali s povračilom škode in 5 markami v korist gorskega gospoda.

Osebna ali materialna samovolja je bila kaznovana s četrtem vedrom vina za sogornike, razžaljencu pa so ostale pridržane vse pravice. Šmarješkega župnika so opomnili, da na Koglem ne sme po vinogradih vlačiti lesa, če ni snega. Prikrita ali odkrita zamenjava mejnikov je bila kaznovana s povračilom stroškov za vrnitev v prvotno stanje ter vedrom vina. Pred tem je moral plačati 5 mark denarne kazni in povrniti škodo. Na Koglem so 1697. leta nekoga kaznovali, ker je izkopal mejnik. Moral ga je postaviti nazaj in plačati 2 marki globe. 1696. leta so na zboru gornikov razsojali, ker je neka ženska ali pa njeni predniki postavila hramček na sosedovi zemlji. Ni bila obsojena, ker je stal že 30 let.

Nedovoljena paša je zahtevala kritje stroškov procesa za pot in čas ter četrtem vedrom vina. Koze in svinje, ki so jih našli v vinogradu, je smel vsak ustreliti. Pred tem načinom kazni je bila denarna kazen od vsake glave po 32 denarjev. Kazni niso bile povsod enake. 1745. leta je graščina Klevevž zahtevala od tistega, ki pase v vinogradu prašiča, vedro vina. 1752. leta so na Koglem glede goveje živine sklenili, da jo je treba prepoditi, medtem ko prašiče lahko ustrelijo. 1709. leta so krave obžrle nekemu vinogradniku 50 trt. Oškodovanec je samovoljno vzel dve kravi in ju prodal. Na gorski pravdi so razsodili drugače: lastnik krav je moral za vsako obžrto trto plačati eno libro, posestnik vinograda pa mu je moral povrniti izkupiček za kravi.

Zelo so pazili na moralo, saj je znano, da vino ljudem pogosto zmanjša razsodnost. Neko žensko so 1698. leta zaradi nemorale kaznovali z odvzemom in prodajo vinograda, vendar so ji zaradi revščine kupnino pustili, na gori pa ni smela več biti. 1709. leta so na neki gori pod klevevškim gospostvom neko ženo zalotili v vinogradu z neoženjenim moškim. Zagrozili so ji, da ji bodo v primeru, če se to ponovi, vzeli vinograd. Nekega poročenega moškega so zasačili s tujo žensko. Bil je ob pol letine, ona pa ob vso. 1723. leta so nekoga, ki je spadal pod Klevevž in imel z neko vdovo otroka, izgnali z Vinjega Vrha. Na Jerengi je nekdo prelomil zakonsko zvestobo. Zapadla mu je letina, vzeli so mu vinograd in ga zapodili z gore. Včasih so bili bolj usmiljeni. Na Vinjem Vrhu so 1733. leta nekoga osumili nezvestobe v vinogradu; gosposki je moral dati 6 veder vina, cerkvi v Beli Cerkvi pa 2 vedri. Če bi nadaljeval z nezvestobo, bi izgubil vinograd.

Nekemu Andreju Antončiču, ki je zaradi nekega hramčka tepel brata, so ukazali, naj se odstrani z gorice. Odstranitev je bila tudi kazen za kraje. Med kaznimi so bile nekatere za današnje pojme zelo nenavadne; tisti, ki je žalil sogornike, se je na primer moral udariti po ustih. 28. septembra 1730 sta dva klevevska gornika, mož in žena, obtožila tasta oziroma očeta tatvine. Dokazal je, da je to laž. Na kolenih sta ga morala prositi odpuščanja, se udariti »po gobcu«, med mejaše pa razdeliti vedro vina. Če tega ne bi storila, bi bila ob vinograd. Nekdo je bil na Jerengi zaradi obrekovanja obsojen na 2 gld globe in na tri udarce s šibo od vsakega prisednika.

Gorniki so se prepirali tudi z gorskimi gosposkami. 16. 2. 1769 so sogorniki Klevevža na Vinjem Vrhu prosili gospostva Otočec, Strugo in Gaberje, naj tudi njihovi sogorniki popravljajo pota. 27. 3. 1697 so gorniki tožili klevevško gosposko, ker je spremenila posodo za merjenje vina. 12. 4. 1698 so tožili na Vinjem Vrhu klevevskega oskrbnika, ker je z njimi grobo postopal. 1762. leta so se pritoževali, ker so menjali kraj zborovanja. 1776. leta je zahteval Franc Žitnik, da mu Klevevž kot gorski gospod vrne vinograd, ki mu je bil odvzet, ker tri leta ni plačal ne gornine ne gorskega davka, sedaj pa bo plačal v gotovini.

Med seboj so se tožile tudi soseske. 1719. leta so sogorniki tožili sosesko Malo Strmico, ker je prebivalcem Čelevca in Reber njihova živina naredila škodo v vinogradu. Povrniti so morali škodo, ki so jo ugotovili nevtralni ljudje.

Vsako zanemarjenje vinograda so kaznovali. Tudi spreminjanje kulture, na primer spremembo vinograda v njivo, ni bilo dovoljeno. 1719. leta sta na Koglem zato zapadla gosposki dva vinograda. Tudi menjava vinogradov med sogorniki brez soglasja gorske skupščine ni bila dovoljena.

Gosposke so imele do vinogradov predkupno pravico. O prodaji sta morala biti obveščena gorski gospod in gornik. Pogodba je morala biti potrjena z likofom. Če je bila na vinogradu hipoteka, je bilo treba izplačati najprej mezde služabnikov, nato hipotekarne dolgove. 1830. leta je lastnik graščine Stari grad Breckerfeld zahteval od nekega vinogradnika 24 gld z obrestmi. Posojilo je bilo dano s hipoteko na vinograd. Ker ga dolžnik ni vrnil, je graščak zahteval izročilo vinograda ali pogoditev. Ker je dolžnik obljubil, da bo plačal 10 gld do božiča, je bil dotlej Breckerfeld pripravljen počakati. Če dolžnik ne bi držal besede, bi dobil upnik vinograd.

Na gorskih zborovanjih so urejali tudi dedovanja. 1761. leta so na Vinjem Vrhu stranke končale pravdo glede očetove zapuščine. Toženec je s sedmimi pričami dokazal, da je že pred dvema letoma poravnal vse obveznosti s spravo in likofom.

V vinogradih so kmetje sadili tudi sadno drevje. Če je sadež z drevesa v vinogradu sam od sebe padel k sosedu, je bil njegov. Če je nekdo otresal sadje v lastnem vinogradu, pa je to padlo tudi v sosedov vinograd, so bili sadeži kljub temu njegovi.

Vinogradniki so se že zgodaj borili proti toči. Ne le z zvonjenjem in molitvijo, z vražami, marveč tudi aktivno. Ohranil se je podatek, da so 1714. leta zahtevali od klevevških gornikov, da dajo poleg gornine 2 solda ali pa določeno količino mošta za nabavo smodnika za streljanje ob nevihti. Cesar Jožef II. je prepovedal zoper točo zvoniti in streljati. Prepoved se ni uveljavila. 1902. leta je bil v zvezi s streljanjem mednarodni kongres v Gradcu. Na njem so znikali možnost, da bi streljanje pomagalo. Le pri lokalnih nevihtah, kjer so oblaki nižji, naj bi bil možen uspeh. Zato je avstrijsko ministrstvo za kmetijstvo ustavilo dotedanje podpore za streljanje.²³

Najstarejši doslej znani opis tukajšnjega vinogradništva je s konca 18. stoletja. Njegov avtor je znameniti starograjski graščak Franc Anton Breckerfeld. Napisan je bil leta 1780 za

²³ Predstavitev gorskopravne problematike je narejena na podlagi razprav: Metod DOLENC, Pravosodstvo cistercijske opatije v Kostanjevici in jezuitske rezidence v Pleterju od konca XVI. do konca XVIII. stol. *Zbornik znanstvenih razprav* 3, Ljubljana 1924, 1–118; isti, Pravosodstvo klevevske in boštanske graščine od konca 17. do začetka 19. stol, *Zbornik znanstvenih razprav* 5, 1926, 1–95; isti, Pravosodstvo kostanjeviške opatije v letih 1631–1655, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 11, 1914, 33–67.

Kranjsko kmetijsko družbo. Objavil ga je že omenjeni Metod Dolenc.²⁴ Podatki se nanašajo na Trško Goro nad Novim mestom, na Grčevje, to je vinsko gorico za njo in področjem, ki ga tukaj obravnavamo, zlasti Vinji Vrh.

Najlepša gora mu je Vinji Vrh, čeprav Vinjemu Vrhju Krka julija, avgusta in septembra z meglo škodi. Tla so globoka ilovica, mešana s peskom in laporjem, zato so vina trpežnejša kot v Grčevju in na Trški Gori. Zato ima na Vinjem Vrhju vinograde veliko graščakov.

Med trtami omenja beli muškatelec, ki raste zlasti v Grčevju, žlahtni muškatelec, tudi iz Grčevja, črni muškatelec, ki ga goji v Grčevju le graščina Boštanj.

Bela tičina naj bi spominjala na malvazijo. Na Vinjem Vrhju je ni, malo je je na Trški Gori, veliko v Grčevju. Radi naj bi jo imeli ptiči, zato tako ime. Tičinska belina ali drobna belina je bila v vseh treh goricah, belina ali trebelika pa tudi po vseh vinogradih. Zelo razširjena naj bi bila debela lipina, ki dobro prenaša mráz. Okrog 1780. leta naj bi sadili le to. Podobno je z drobno lipino. Le po Vinjem Vrhju naj bi bila znana lipinska črnina. Zelo popularen naj bi bil lipinski javor, ki obilo rodi, daje okusno belo vino in ga splošno sade. Zeleni javor tudi sadijo, pa ga tako ne cenijo. Beli javor naj bi tudi uspeval povsod. Vsi trije imajo ime po trtnih listih, ki spominjajo po obliki na javorjeve.

Zelenika naj bi imela izjemne grozde. Leta 1779 je imel eden 6 funtov, to je približno 3,4 kg. Vino je pitno, ko je staro dve ali tri leta. Poznajo jo vsi, vendar raje sadijo lipino. Zeleniki naj bi rekli tudi križatina.

Želodina naj bi bila znana, vendar redka. Tudi Breckerfeld pozna kozji ses ali šklino (*stellina*). Črninska sklina naj bi bila znana na Vinjem Vrhju in Trški Gori, ne pa v Grčevju. Tičinska črnina je redka na Trški Gori in na Vinjem Vrhju, ne pa v Grčevju.

Na Trški Gori in na Vinjem Vrhju je pogosta lipinska volovina, enako tudi drobna volovina (jagoda naj bi spominjala na volovsko oko).

Zanimiv je tudi Breckerfeldov komentar o dolenskih vinogradnikih. Očita jim, da trgajo vse sorte grozdja skupaj. Zvečer iz velikih kadi odcedijo preko rešet sok, ki ga dajo nato v sod, ostalo pa prešajo. Mošt naj bi kipel pri odprtem sodu več dni, nakar sod zaprejo. Zavzemal se je za zrelosti prilagojeno in po sortah ločeno trganje grozdja.

Sam je naredil zanimiv poizkus. Trgal je tičinsko črnino oktobra, pecljal in pustil na tropu 9 dni. Sod je bil pokrit z deskami in rjuho. Nato je jagode mečkal in precedil. Sok je dal v hrastov sod, ki ga je pred tem oblil (originalno pravi, da ga je obžgal) z žganjem. Napolnil ga je in po potrebi dolival. Kipenja ni bilo. Po 6 tednih je sok pretočil v drug z žganjem oblit sod. Prešanca ni primešal. Vino je bilo močno, sladko, zelo rdeče, vendar ni upijanjal. Dobro ga je prodal. Misli, da zato ni upijanjal, ker je mošt na tropinah vsak dan mešal.²⁵

Belega vina ni pecljal. Takoj, ko je bilo grozdje steptano, ga je dal v z žganjem oblit sod. Vrel je 6 dni ob odprti vehi, nato je sod zaprl. Vino je imelo izvrsten cvet. Enako je počel z zeleniko.

Najprej, vendar šele 10 dni po sv. Mihaelu, bi morali po njegovem mnenju trgati tičino, belino in beli javor, pozneje lipino, kozji sesek, še pozneje zeleniko, križatino, spateno in vse črne vrste. Trgati bi morali le ob suhem vremenu. Ni bil naklonjen temu, da bi pred trgatvijo dali grozde na trtah »na plan« z obtrogovanjem listov. Bolj je zagovarjal cepljenje kot pa grobanje trt. Po njegovem mnenju so vinogradniki po vinogradih premalo trebili plevel. Svež gnoj po njegovem mnenju ni dober za trte, ampak blato iz vijač, ajdova slama, nagnit les, oklestina od kolov. Zapisal je tudi slovenska imena trt.

Razen rumenega muškateca so, po Dolencem poročilo o tem popisu, ostale sorte izgini- le med obema vojnoma, verjetno zaradi trtne uši. Tičine so še bile, vendar so se prerade osule. Nadomeščali so jih z rizlingom. Kozji ses po mnenju Skalického, ki je bil naslednik Dolenc-

²⁴ Metod DOLENC – Borivoj SKALICKY, Dolensko vinogradništvo v 18. stoletju, *Gruda* (Ljubljana), 1, 1924, 241–252.

²⁵ Tega pridelka ne znamo pojasniti.

vega očeta na Grmu in je Breckerfeldovo pisanje komentiral kot vinogradniški strokovnjak, ni bil veliko vreden. Želodovina je izginila. Žametne črnine, črne kavščine, ki sta osnovi cvička, ne omenja.

V času med obema vojnama je obstajala še belina. Še danes jo je mogoče najti v kakšnem starejšem vinogradu. Lipina, lipinska črnina, javor in volovina naj bi dajali kislo vino. Zeleznika, ki je pitna šele v tretjem letu (prej ima 12–24% kisline v moštu), ima trikrat več kisline, kot je normalno. Vse te vrste so kot malovredne izginile zaradi trne uši. Litijske gorice naj bi imele v času med obema vojnama še tako vino. Razen kipenja ob odprtem sodu hvali Skalicky Breckerfeldove poglede na vinogradništvo in kletarstvo.

Stanje vinogradništva v svetu pod Vinjim Vrhom je bilo po podatkih franciscejskega katastra – upoštevali smo katastrske občine (k. o.) Bela Cerkev,²⁶ Tomažja Vas,²⁷ Gorenja Vas,²⁸ Žaloviče²⁹ in Zbure³⁰ – naslednje:

k.o.	cel. pov.	pov. vin	razred	pov. po razr.	č. donos na oral	%
	oral	oral		oral	gld	
Bela Cerkev	539	259*	I	12	21 30	50
			II	106	16 10	50
			III	140	13 10	55
Tomažja vas	322	25	I	8	13 20	55
			II	17	8 25	60
Družinska vas	899	21	enotni	21	8 5	60
Gorenja vas	1420	141*	I	7	23 24	55
			II	22	21 27	60
			III	113	14 56	70
Žaloviče	1507	21	enotni	21	4 40	75
Zbure	1895	132*	I	12	15 35	55
			II	37	11 35	60
			III	84	6 25	65

Legenda. Številke v prvem stolpcu pomenijo površino k. o. brez neproduktivnih površin. Merska enota je oral 0,575 ha. Drugi stolpec v enaki merski enoti prinaša površine vseh vinogradov. Rimske številke povedo, ali so v posamezni k. o. ločili več kvalitetnih razredov vinogradov ali pa so ugotovili le enega. Potem je v oralih predstavljena površina posameznih razredov v oralih in vrednost čistega donosa na oral. Pod % predstavljamo podatek, koliko so od bruto donosa priznali stroškov za delo. Najvišji % nam pokaže, kje je bilo najtežje obdelovati vinograde. Podatki so za leto 1842, to je pred revizijo katastra. Žal podatki niso urejeni po vinskih goricah. * pomeni, da je številka zaokrožena, zato se ne ujema povsem s podatki površin po razredih.

²⁶ Arhiv Republike Slovenije, Franciscejski kataster, CO. N. 344

²⁷ Ravno tam, CO. N. 305.

²⁸ Ravno tam, CO. N. 339.

²⁹ Ravno tam, CO. N. 248.

³⁰ Ravno tam, CO. N. 296.

V k. o. Bela Cerkev, kamor sodi Vinji Vrh, je bila vrednost čistega donosa vseh kultur 5339 gld, od tega je vinogradništvo prinašalo 3825 gld 43 vinarjev. V k. o. Tomažja vas je bila vrednost čistega donosa 1872 gld 15 krajcarjev (kr), od tega je odpadlo na vinogradništvo 249 gld 23 kr. V Družinski vasi je bilo vinogradništvo manj pomembno, saj je imelo od celega donosa (4705 gld) v k. o. neznaten delež, 171 gld 58 kr. Vinograde so imeli drugod, povečini verjetno na Vinjem Vrhu. V k. o. Gorenja vas je bila vrednost vsega čistega donosa 6710 gld, od tega v vinogradništvu 1080 gld. V Žalovičah zaradi lege vinogradništvo tudi ni bilo pomembno, od 4006 gld čistega donosa kmetijstva, je prinašalo vinogradništvo le 98 gld 50 kr. V Zburah je bil čisti donos kmetijske dejavnosti vreden 7035 gld 50 kr, od tega je prinašalo vinogradništvo 1146 gld 9 kr.

Gornji podatki povedo, da je bilo vinogradništvo glede na celokupno površino najpomembnejše v k. o. Bela Cerkev (večji del Vinjega Vrha), kjer je odpadla nanj skoraj polovica površin, dalo pa je krepko preko polovice vsega dohodka od zemlje. Tu je bila tudi najcenejša obdelava vinogradov, saj so kot stroške priznali od 50% – 55% vrednosti pridelka. Glede tega dejstva je treba pomisliti, da drugega pomembnega konkurenčnega dela tu pravzaprav ni bilo. Podatki o vrednosti čistega donosa na oral pa povedo, da je bilo vinogradništvo bolj donosno v k. o. Gorenja vas, čeprav je tu prinašalo le dobro šestino dohodka. Vsi trije kvalitetni razredi tukajšnjih vinogradov prekašajo Vinji Vrh. Tu so priznali pridelovalnim stroškom nekoliko večji delež. Tretje pomembnejše vinogradniško področje je k. o. Zbure, ki pa po donosnosti zaostaja za predhodnima. Pridelovalni stroški so bili tu enaki ali nižji kot v Gorenji vasi. Vinogradništvo je prinašalo v celoti dobro šestino prihodka. Sledila je Tomažja vas, kjer pa so razmeroma nizki donosi na oral v denarju. Vinogradništvo je prinašalo približno sedmino dohodka. V Družinski vasi so bile pomembnejše druge kulture. Najtežje in najmanj donosno je bilo vinogradništvo v k. o. Žaloviče. To je razumljivo, saj tam svet ni najboljši za poljedelstvo. Preko polovice površine je bilo poraščene z gozdom.

Za Vinji Vrh se izrecno poudarja belo vino (!).

O vinogradništvu na Dolenjskem imamo iz 19. stoletja še nekaj vesti. V prvi polovici ga je opisal znameniti strokovnjak Franz Xaver Hlubek, ki je bil v službi Kranjske kmetijske družbe. Zanimale so ga predvsem trte kot rastline. Oglejmo si njegov opis in razvrstitve.³¹

Po kvaliteti	Po rodovitnosti	Po odpornosti
Primorščina	Javor zažeti	Javor zažeti
Tičina	Lipina	Lipina
Muškatelj 1. beli 2. črni (rumeni?)	Belina	Javor beli
Kraljevina	Zelenika	Kozji sisek
Lipec	Primorščina	Šopotna
Mozlovina	Kraljevina	Primorščina
Šipovna	Črna pelesovna	Mozlovina
Kavčnja	Javor beli	Šipovna
Belina	Črna volovna	Kavčnja
Javor: 1. zažeti (zeleni) 2. beli (primorski) 3. pisan	Javor pisan	Kraljevina

³¹ Franz Xaver HLUBEK, Vortrag über Errichtung einer Rebenschule auf dem Versuchshofe der Gesellschaft, und die deshalb eingeleitete Beschreibung der Weinrebenarten Krains, citirano po: Matija VERTOZV, Pristavik k Vinoreji sa Slovenze, *Vinoréja sa Slovenze*, Ljubljana 1844, 1–2.

Po kvaliteti	Po rodovitnosti	Po odpornosti
Zelenika: 1. mala 2. velika	Črnina sladka	Črnina pelezovna
Črnina: 1. sladka 2. volovna 3. pelezovna 4. kislá	Črnina kislá	Tičina
Šelodina	Mozlovina	Muškatelj
Škljina	Kavčna	Črnina volovna
Kozji sisek ali šepelina	Šipovna	Javor pisan
Podbelec ali Podbel?	Tičina	Šelodina
Šopatna	Muškatelj	Črnina sladka
Lipina, lipovšina ali tantona: 1. črna (rdeča) 2. rumena 3. zelena	Šelodina	
	Kozji sisek	Belina
	Lipec	Zelenika

Popis je nastal v začetku tridesetih let 19. stoletja. Kot nakazujeta vprašaja, je imel Hlubek kar nekaj težav z ločevanjem oziroma določanjem sort. Hlubeku so pomagali s pisnimi podatki grof Oto Barbo z Rakovnika, grof Anton Auersperg s Šrajbarskega Turna, vitez Johan Fichtenau iz Zaloga, Matija Vertovec, župnik iz Šenbida, Jakob Stergar, oskrbnik Gracerjevega Turna in Janez Hočevar, oskrbnik iz Pobrežja v Beli krajini. Pri njegovem obisku na Dolenjskem pa so mu pomagali poleg grofa Barba in oskrbnika Stergarja še baron Vincenc Schweiger z Otočca in Jožef Rudež iz Gracarjevega Turna. Opis je pomemben za svet pod Vinjim Vrhom. Popis je preveč botaničen – to je bila takrat modna znanost –, dokaj vinogradniški, premalo oziroma nič poudarka ni bilo na pridobivanju vina. Takrat so vzgajali visoko trto, kot na primer v Italiji, na Primorskem in Južnem Tirolskem. Po Hlubekovem mnenju je to napačno in bi morala biti trta nizka, s čimer bi bila bolj zavarovana pred mrazom, grozdje pa bi bolj zrelo zaradi toplote zemlje. Problem glede višine trt je bil na Dolenjskem v strokovnih krogih sporen več desetletij.

Znameniti župnik iz Vipavske doline Josip Vertovec, ki velja s svojo knjigo Vinoreja, za očeta slovenskega vinogradništva, je v Bleiweisovih Novicah 1844. leta objavil popis dolenjskega Vertovca, Janeza Zalokarja, ki bi mu morali Dolenjci in Slovenci nameniti enako čast. Trte niso klasificirane, ampak zgolj urejene po abecedi. Zalokar je bil bolj zgovoren. Iz njegovega opisa zremo, kakšne so bile pri nas trte pred trtno ušjo.

Belina (debela, drobna), javor (beli, primorski, pisani, zeleni, zažeti), ipavščina (tudi lipavšina, vipavšina), kavčnja, keršatna, keršovatna, kraljevina (rdeča, črna), kratkopezelj, kozji ses, lipec (podlipec), lipina (rumena, zelena, črna), mozlevina, muškatelj (črni, beli), peles ali pelesovna (zelena, črna), podbelec, primoršina, rumenija, zelenika (debela, drobna), šelodna, šipnja, špatna, skljina, tičina (bela, rumena, zelena, črna), črnina (sladka, kislá, volovna), češplevna.

Belina je bila močne rasti. Drobna, ki je bila zelo rodna, je imela zažete velike grozde, ki pa so bili nagnjeni h gnitju. Dozorela je kmalu in dala močno in dobro vino. Bila je zelo razširjena. Debela je imela le nekaj debelih jagod, druge pa drobne, kot brinove. Poznali so tudi belinsko črnino.

Javor je bil srednje rasti. Grozdi so bili srednje veliki in malo zažeti. Ni bil preveč roden in je bil nagnjen h gnitju. Vino je bilo močno, stabilno, dobro, prijetnega okusa. Njegova slaba stran je bila manjša rodnost. Ipavščina je bila zelo cenjena, ker je dajala dobro vino, vendar je bolj uspevala v brajdah, zato so je veliko pojedli. Keršatna ali keršovatna je imela dolge zažete grozde. Dobro je rodila. Njeno belo vino je imelo dobro cvetlico. Njena kvaliteta v jeseni ni bila tako dobra kot kasneje. Sadili so jo radi. Zelo so cenili tudi kraljevino, ki jo še danes poznamo.

Kratkopicelj je rodil majhne in redke grozde. Nagnjen je bil h gnitju, zato so ga malo sadili. Ime kozji ses pove največ o obliki grozdnih jagod. Veliki grozdi z mesnatimi in redkimi ter sladkimi jagodami so dajali dobro vino, vendar so veliko tovrstnega grozdja tudi pojedli. Lipec je imel male a zažete grozde in zelo sladke jagode. Ker je bil slabo roden, so ga malo gojili.

Lipina je imela male in zažete grozde, zlasti črna. Od vseh trtnih sort je dajala največ vina, ki pa je bilo bolj vodeno in ne preveč stabilno. Kljub temu so jo ravno zaradi količine zelo sadili. Mozlevina je imela okrogle grozde, ki so dajali dobro vino. Poznali so tudi črno. Muškatelj je imel zažete, hrustljave grozde. Zorel je pozno in so ga veliko pojedli. Peles ali pelesovna ni bila v čisljih, saj je pozno zorela, vino pa ni bilo kaj posebnega. Podbelec je slabo rodovit in so ga zato malo sadili. Primoršina je imela podolgovate grozde s sladkimi jagodami. Bila je dobra kot namizna in vinska sorta, rodovitna, vendar so jo malo sadili. Rumenija je imela majhne grozde s sladkimi jagodami, vendar je nerada rodila. Zelenika je bila zelo razširjena. Imela je dolge, velike, zgoraj zelo široke grozde z zažetimi jagodami. Zorela je pozno in zato malokdaj dozorela. Zrela je dala dobro, celo žlahtno vino, ki ni bilo kislo. Sadili so jo zaradi rodnosti. Šelodina je dobila ime po obliki grozda, ki je imel drobne jagode. Ni bila rodovitna. Skljina je imela dolge grozde s sladkimi jagodami. Bila je rodovitna, dajala dobro vino, slajše kot ono od kraljevine. Malo so jo sadili. Špatna je spominjala na drobno belino. Jagode so bile redke, vino pa dobro, pa kaj, ko je slabo rodila. Tičina je imela velike grozde z drobnimi a sladkimi jagodami. Bila je rodna, vino je bilo dobro, zato so jo radi sadili.

Černina je bila očitno skupno ime za več črnih sort. Sem so šteli lipniško črnino, ki je dajala dobro in žlahtno vino. Bila je rodovitna, vendar je grozdje rado gnilo. Vino ni bilo posebno cenjeno. Belinska črnina je bila podobna belini in je tudi rada gnila. Grozdi so bili zažeti. Sladka črnina je bila črna tičina. Zeleniška črnina je bila podobna zeleniki, le druge barve je bila. Obstajala je tudi še ena sladka črnina, ki je dajala kot kri temno in zelo sladko vino. Poznali so tudi kislo črnino. Cenili so volovno, ki je imela velike grozde s prijetno kiselkastimi jagodami. Rada je gnila, bila je dobra predvsem za rezanje drugih vin. Češplevna je po listih spominjala na kraljevino, grozdi pa so imeli redke, a sladke jagode. Kavčnje in šipnje naj bi v šmarješkem in belocerkovškem predelu ne sadili. Zalokar je bil kritičen zlasti do lipine, ki so jo sadili zgolj zaradi količine, vino pa je bilo slabo.

Med vini cvička ne omenja, ampak našteva vinjevrško, bojenško, le po vinskih gorica. Ne pove barv teh vin in ne omenja njihovih značilnosti. Vinji Vrh je, kot vse kaže, bolj slovel po belih vinih.

Vertovec pa piše o vinih naslednje: Belina da zdravo vino, ki je takoj pitno. Javor da žlahtno in stabilno vino. Zelenika v jeseni ni pitna, ker je pusta in surova. Ko se nekoliko postara pa, če je zrela, da silno dobro in stabilno vino z dobrim cvetom. Pomaga stabilizirati tudi druga vina. Tičina je dajala sladko in zelo trajno vino, celo več let je bilo obstojno. Po Vrtovčevem mnenju naj bi bilo njeno vino najboljše.

Vino drugih trt kot ipavščine, keršatne, kozjega sesa, kraljevine, lipca, pelesa, podbelca, rumenije, špatne in drugih so predvsem mešali. Lipina je bila po Vrtovčevem mnenju najslabša in neobstoja.

Žlahtne vinske trte prve vrste so bile: zelenika, tičina, javor, kraljevina, ker so dajale žlahtno, močno in stanovitno vino.

Jedilne trte so bile belina, tičina, kozji ses, ipavšina, primoršina, špatna, muškatelj, javor in košatna. Vse ostale, razen lipine, so bile trte druge vrste.

Vrtovec je predlagal, da bi poizkusili saditi več nemških sort. »Pa sej tudi naše vina ne smejo zaničovane biti, v dobrih letih so tudi žlahtne in močne, in imajo posebno lastnost, da če tudi močne, so zdrave, ne glavobolne, in per mizi zlo dobre, ki ne nasitijo, kakor nekatere druge, ampak želodec berš izprazni.«

Mogoče je s Hlubekovo aktivnostjo v naših krajih povezano tudi dejstvo, da so 1832. leta v novomeškem okrožju omenjali vinogradniški red. Datum trganja so določili zadnjo nedeljo v avgustu.

Imamo še opis nekaga P. H. iz Mokronoga, ki je le malo mlajši od gornjega opisa. Za P. H. se skriva skoraj gotovo Peter Hitzinger (1812–1867), zanimiv mož, pisatelj in zgodovinar, ki je kot Gorenjec iz Tržiča obiskoval v Novem mestu ljudsko šolo in tri razrede gimnazije. V letih 1838–1846 je bil kaplan v Mokronogu. Daje zanimive podatke za svet pod Vinjim Vrhom. O tukajšnjih trtah je imel naslednje vedenje.

Bele žlahtne sorte: belina (drobna, debela, ki se rada osipa), muškateljka bela, zelenika (ali krišatina), javor, tičina, kozji ses (ali skljin), rebula ali ipavska trta, cvebovna.

Bela nežlahtna: lipina.

Rdeče: kraljevina.

Črne: drobna črnina, debela črnina, volovna črna, črna muškateljvna, šilarska črnina, belinska črnina, zeleniška črnina.

Grof Oton Barbo z Rakovnika, ki je slovel kot dober kmetijec, je predlagal tukajšnjim vinogradnikom, da bi na Dolenjskem sadili več črnih vin, ker se bolj prodajajo kot rdeča. Grenkobo, ki jo imajo črne jagode, bi se dalo po njegovem mnenju odpraviti in vino bi bilo dobro in prijetno. Iz njegovega pisanja je mogoče razumeti, da bi izkoristili kot posebnost grenki priokus »grenjkoagoltnost« naših vin.

V naslednjih letih, vse do preselitve kmetijske šole s Slapa v Vipavski dolini na Grm nad Novim mestom 1886. leta, za dolenjsko vinogradništvo ni bilo pravih vzpodbud. Verjetno je celo nazadovalo, saj so šle železniške proge mimo dolenjskih gričev. 16. 5. 1874 je bil sprejet zakon o vinogradih za Kranjsko, 29. 5. 1887 pa so ustanovili še posebni »očuvalni«, to je nekakšni nadzorni organ. To pa je že čas trtne uši, ene največjih kmetijskih katastrof, ki je po boleznih krompirja v štiridestih letih 19. stoletja prizadela naše kmetijstvo. V Evropo so jo zanesli z ameriškimi trtami.

Trtna uš ni bila prva nesreča, ki je prizadela dolenjske in slovenske vinogradnike. Bila je le zadnja v seriji. V petdesetih letih se je najprej pojavila pepelasta plesen ali oidij. Sredstvo proti njej je žveplanje, proti kateremu pa so imeli naši ljudje precej pomislekov, tako zaradi stroškov kot zaradi neprijetnega dela, saj so bile prve prašilke ne samo zelo okorne in neprijetne, ampak tudi drage. Še hujša nadloga je bila peronospora. Pojavila se je okoli 1880. leta. Škropljenje z modro galico jo preprečuje, vendar je zopet povezano tako s stroški za baker kot za škropilnico; apno so ljudje imeli doma. Obe bolezni zelo prizadana grozdje in listje, zmanjšata pridelek, vendar trte trajno ne uničita. Tretja in največja nesreča pa je bila trtna uš, zajedalec, ki uničuje trtne korenine. Trta se posuši. Po njenem pojavu okoli Kopra je od tam v približno štirih letih prodrla tudi na Dolenjsko. Okoli 1884 je bila že pri današnjem Podbočju, nekdanjem Sv. Križu, 1887. leta pa že okoli Novega mesta, tudi v Beli Cerкви, čeprav so poizkušali s številnimi sredstvi – še najbolje se je menda obneslo sajenje novih trt v mivko – pravih rezultatov ni bilo. Grozilo je izumrtje vinske trte in konec vinogradništva. Nekateri so iskali rešitev v sadjarstvu in še danes je mogoče videti nekatere sadovnjake iz tistih časov. Obup, ki je zajel naše kmete, je bil tako velik, da so šli nekateri iskati novo srečo v Ameriko. Rešitev se je pokazala v saditvi ameriških trt oziroma cepljenju plemenitih domačih sort na ameriške podlage. Ameriške trte so namreč odporne na trtno uš in njenih korenin ne napada, pač pa se pojavlja na spodnjih straneh trtnih listov v obliki nekakšnih bunkic v velikosti manjšega riževega zrna. Še danes jo je opaziti na listih šmarcnice, vendar se zaradi nje nihče ne vznemirja.

Nasaditev novih trt je bila povezana z velikimi stroški, okoli 800 gld na oral³² (za cca. 50 hl vina) in je zelo spremenila podobo naših vinogradov in pokrajine. Prej so trte razmnoževali predvsem z grobanjem. Vinograde, ki jih je uničila trtna uš, pa so morali temeljito in globoko prerigolati, kar je bilo izjemno težko, zamudno in ne nazadnje drago delo. Priporočali so tudi izdatno gnojenje s hlevskim gnojem. Mineralna gnojila, zlasti Thomasovo žlindro in čilski soliter so že poznali, bila pa so draga. Propagirali so tudi apnenje, »gipsanje«. Potem je bilo treba kupiti trte in pripraviti kolje. Nekateri so kupovali samo reznice za podtikanje, drugi okoreninjene ameriške trte, »bilpe« različnih imen – skupno ime je šmarnica, tretji pa že cepljene ali pa so jih cepili sami. Pri tem delu sta bila po naših podatkih prizadevna zlasti belocerkovška župnika Anton Žgur in Anton Žnidaršič³³, pa tudi velika kmeta Majzelj in Zorko, ki so jim sledili še drugi. V šmarješki fari je glede novih vinogradov izstopala graščina Klevevž oziroma njen oskrbnik Ignac Kržan, ki je bil šolan kmetijski strokovnjak. Poleg njega se je z novimi trtami uveljavil tudi šmarješki večji kmet in gostilničar Karlovšek, ki je imel svojo trsnico ter je mlade trte tudi prodajal. Šmarješki župnik Andrej Zaman je obnovil svoje vinograde šele v letih 1908–1910. K obnovi vinogradov – posledje so bile trte v vrsti – je z ugodnimi krediti pomagala tudi država. Pridružila se jim je tudi dežela, zlasti z brezplačno delitvijo trt.

Obnova vinogradov je bila zelo dolgotrajna.³⁴ Že leta 1901 so ugotavljali, da je dolensko vino postalo zelo popularno, čeprav ima hudo konkurenco v istrskem in tirolskem vinu. Od tam je prodiral tudi petijot, ki je bil veliko cenejši. V Ljubljani je bilo dolensko vino težko dobiti in so tam kot pristno dolensko vino spili vse, kar je imelo umazano rdečo barvo in je bilo kislo. Poskusi, da bi v Novem mestu ustanovili vinarsko zadrugo – pri tem je bil aktiven tudi belocerkovški veljak Fran Majzelj – sprva niso bili uspešni zaradi političnih preprirov. Grmska kmetijska šola je pri vsem tem delu igrala zelo nenavadno vlogo. Njenemu ravnatelju Rihardu Dolencu, sicer vinogradniškemu strokovnjaku iz Vipavske doline, ki se je ob selitvi šole s Slapa pri Vipavi na Grm preselil z njo, cviček ni bil všeč ne po imenu ne po okusu. Zdel se mu je slabotno, neprimerno kislo vino. Cviček mu je bil simbol za slabo vino in je zagovarjal novo ime dolenjec ali dolensko vino. Čeprav se je sprva nagibal za vzgojo nizke trte, je na koncu prevladala srednje visoka Guignotova trta, ki zraste 80 cm od tal. Na ameriške podlage naj bi po njegovem predlogu cepili predvsem nemški veltlinec. Odsvetoval je rdeča vina in predlagal, naj bi se Dolenjci bolj oprijeli belih. K sreči ga niso poslušali.

Velika večina vinogradnikov naj bi obnovo vinogradov končala nekako do leta 1903, vendar so mnogi to storili še v naslednjih letih. Kranjska vinska produkcija je začela naraščati. Pred trtno ušjo naj bi bil pridelek vina 300.000 hl, 1894. leta 58.000 hl, 1900. leta 175.000 hl. Da bi dosežke bolj popularizirali, so prirejali tudi vinske razstave. Na razstavi 1904. leta v Novem mestu so ljudem ugajala bela vina klevevškega graščaka Ulma in Majzelnova črnina. Večina razstavljenih vin je bila pridobljena že iz trt, cepljenih na ameriško podlago.

S cepljenjem trt se je marsikaj spremenilo. Spremenile so se sorte, pa tudi stare sorte niso bile več take kot prej. Tako so za kraljevino ugotavljali, da je pred cepljenjem, ko je rasla še iz lastnih korenin, rodila obilneje, vino je bilo prijetnega okusa in močno, pravo buketno vino. Cepljena je bila revnejša glede alkoholne stopnje, manjokusna in manj dišeča. Treba jo je bilo tudi drugače obrezati, to je na krajše šparone, ki jih je moralo biti manj kot poprej. Zdi pa se, da ocena glede nove frankinje ni bila povsem točna, saj gre za opis pridelka mlade trte.

Leta 1906 lahko beremo, da so bila nekoč dolenska vina kislá, slabotna. Nekoč so za rdeča pridelovali lipino, belino, zeleniko, škilino, javor, žametasto črnino, po trtni uši pa so predlagali laški rizling, španjol, silvanec, veltlinec, kraljevino. Za barvo naj bi služila predvsem žametna črnina, predlagali pa so tudi portugalko in sekretarij, kar je bil verjetno kabernet. Naspluh naj bi po mnenju strokovnjakov Dolenjci bolj sadili nemške sorte veltlinec, laški ri-

³² Oral je 0, 575ha.

³³ Župnijska kronika fare Bela Cerkev.

³⁴ Problematika je posneta predvsem po številnih člankih in drobnih novicah v *Dolenskih novicah* do leta 1914.

zling, beli burgundec, ortliber, traminec, španjol, silvanec, portugalko, črni burgundec. Vino iz starih sort naj bi mešali z novimi, ki naj bi bila kot zabela pri jedi. Rezultat je bil viden že po tem, da se je dolensko vino okrepilo. »Včasih si ga lahko popil tri litre, danes enega.« 1906. leta je ugled dolenskega vina že tako narasel, da je po ceni prekosilo vipavsko. Na novomeški železniški postaji (!) je bilo vipavsko po 33 vinarjev, cviček »najnižje vrste« 44, dolensko rdeče po 50–60 vinarjev. Petiot je bil po 26 vinarjev. Vinu je začelo konkurirati tudi pivo. Strokovnjaki so ugotavljali, da bi bili uspehi še boljši, če bi bilo vinogradništvo bolj tržno usmerjeno. Leta 1909 so dobili priznanja za svoja vina tudi tukajšnji vinogradniki na vinski razstavi v Novem mestu. V kategoriji belih vin je dobil graščak Ulm srebrno državno kolajno, Karlovšek bronasto, pohvaljen je bil tudi Majzelj. Najboljše rdeče vino iz tukajšnjega področja pa je imel Majzelj, ki sta mu sledila Ulm in Karlovšek. Lastnik Klevevža je verjetno razstavljal vino iz Bojnika in tamkajšnjih vinskih goric.

Prva svetovna vojna je obnovo vinogradov zelo prizadela, dala pa je z letnikom 1917 verjetno najboljše vino v 20. stoletju. Potem se je obnova nadaljevala. Če sta v Avstriji škodila slovenskemu in dolenskemu vinogradništvu uvoz iz Italije ter petijot, se je v Jugoslaviji pojavila huda konkurenca dalmatinskih vin, ki so jih v nekaterih vinotočih občasno prodajali celo na uro pitja.

Pred drugo svetovno vojno je imela Dravska banovina³⁵ okoli 24.225 ha vinogradov, od tega okraj Krško 2952 ha, okraj Novo mesto 2242 ha. Od sort, ki niso bile sprejete v trsni izbor so gojili v starejših vinogradih manj vredne sorte: ranfol, belina, javor, podbel, zelenika, lipna ali lipoščina, peček, plavec, kavka in druge. Podlage v trsnem izboru so bile *riparia portalis*, *rupestris*, *rupestris monticola*, *berlandieri-riparia*, *solonis-riparia*, *riparia-rupestris*. Promet s samorodnicami je bil prepovedan, kljub temu pa naj bi bilo v banovini zasajenih z njim okoli 1000 ha, te trte so šmarnica, izabela, otela idr. in so dajale bela, rdeča in črna vina. Ljudje so jih gojili zlasti zato, ker so bile trte odporne in tudi njihova obdelava je bila cenejša. Plemenite sorte ne rodijo manj, so pa bolj občutljive na vremenske nepravilnosti in različne bolezni. Za napredek vinogradništva je bila pomembna enoletna kmetijska banska šola na Grmu, ki pa so jo tukajšnji ljudje in Dolenjci nasploh premalo obiskovali.

Cviček je kljub nasprotnim prizadevanjem kmetijskega strokovnjaka in ravnatelja kmetijske šole na Grmu obstal. To je spoznal tudi Dolenčev naslednik in njegov zet Borivoj Skalicky.

Krško kostanjeviški okoliš je obsegal okoli 2220 ha, pridelek je znašal 37,5 hl na ha. Novo-meško-mokronoški okoliš je imel 3070 ha, pridelali so tudi 37,5 hl na ha. Gojili so belo kraljevino, laški rizling, zlahtnino, rdeče žametasto črnino, modro frankinjo, modro portugalko.

Po drugi svetovni vojni dolensko vinogradništvo dolgo ni napredovalo. Svojega največjega strokovnjaka Judeža iz Slatnika pod Gorjanci so poslali v Makedonijo. Tako ima za tukajšnje vinogradništvo veliko zaslug Jože Doberšek. Glavni napredek pa je bil opravljen v zadnjih treh desetletjih, ko so se vinogradništva oprijeli tudi nekateri vikendaši, predvsem pa se je z izgradnjo vodovodov lahko izboljšala higiena v zidanicah, ki je temelj dobremu kletarstvu.

Še o cvičku

Cviček je eno najpopularnejših slovenskih vin in hkrati sinonim za dolensko vinogradništvo ali natančneje kletarstvo. V bistvu je rezultat kletarstva. Trta, ki bi dajala cviček, ne raste, saj je cviček mešanica žametne črnine, modre frankinje in beline ali rizlinga ali plavca, to je rdečih in belega vina. Okoli polovice mora biti vina prve sorte, najmanj pa belega. Ima značilno rdečo barvo in prijetno kislost. Julij Nemanič za njegovo sestavo po sedaj veljavnem pravilniku navaja kot obvezne sorte: 40–50% žametovke, izjemoma do 60%, 10–15% kralje-

³⁵ Ing. Sergij GORIUP, Vinogradništvo, *Krajevni leksikon Dravske banovine*, Ljubljana 1937, 28–30.

vine, 15–20% modre frankinje, izjemoma do 30%; kot dovoljeno sorto laški rizling do 10%, ostale sorte pa so rumeni plavec, zeleni silvanec, bela žlahtnina, štajerska belina (ranfol) in rdeče sorte, ki so dovoljene na Dolenjskem do 15%. Minimalna sladkorna stopnja grozdja ob trgatvi mora biti 64 Oe ali 8% volumen naravnega alkohola.³⁶ Je razmeroma šibko vino in ni primerno za arhiviranje. V bistvu ga je treba spiti do naslednjega pridelka. Zori do Velike noči, nato začne njegova kvaliteta padati. Najboljši okus ima okoli Velike noči, če ga pijemo točenega iz soda, primerno hladnega, vendar ne toliko kot bela vina.

Valvasor³⁷ ne omenja cvička, ampak *March–Wein*, *Marhwein*, kar pa verjetno ni pravilno prevajati kot cviček, saj je ime *March–Wein* nastalo po Slovenski marki, starejšemu imenu za velik del Dolenjske. Valvasorjevo poimenovanje dolenjskega vina govori le o njegovem geografskem poreklu, ki ima gotovo tudi določene značilnosti, a jih danes ne poznamo.

Valvasor je imel do vina pozitiven odnos, čeprav opozarja tudi na njegove nevarnosti.³⁸ Kjer ni vina, ni veselja, piše. Dolenjsko vino je po njegovem mnenju zdravo in razveseljuje Dolenjce. Njegova zloraba, pretiravanje z njim lahko iz ljudi naredi divjake. V zdravem vinu sta hkrati veselje in žalost, od pivca je odvisno, kako bo v vinu užival. Vina je poznal le po vinskih goricah: bučensko (Bučka), ki je dobro, grčevsko (Grčevje), ki je dobro in močno. Tu pridobivajo tako belo kot rdeče vino, ki pa je zelo delikatno. Pozna še vino z Malkovca, Telč, kjer imajo dobro rdeče; za onega, ki zraste na Bojniku, pravi, da je *Frölichmacher*. Z ožjega področja Klevevža omenja vinsko gorico Mevce, kjer raste sovražnik žalosti, dobro in srčno vino. Za Vinji Vrh, ki ga omenja kot *Vineuerche*, trdi, da *giebt einen köstlich guten Wein* (žlahтно dobro vino). O vinih na obravnavanem področju piše tudi v zvezi z gradom Čretež, ki leži nad (Dolenškovicim) kamnolomom v Srednjih Lakencah, v njegovi bližini da tudi pridobivajo izvrstno vino.³⁹ Kjer ni poudarjal belega in rdečega vina, je verjetno prevladovalo prvo. Vsekakor imamo premalo podatkov, da bi smeli Valvasorjevo pisanje o vinu povezovati s cvičkom. Loči belo in rdeče vino, dobro in manj dobro, poudarja izjemno bistra vina, govori o moči nekaterih, prav nič pa o vrstah trt, mešanju, govori le, da je vino zdravo, kar dolenjsko vino cviček danes nedvomno je. Kljub vsemu pa nam Valvasor nekaj nedvomno pove. Dolenjska je v 17. stoletju pridobivala dobra vina – rdeča so bila verjetno v manjšini –, ki jih nikakor ne gre povezovati s pijačo, ki so jo v 19. stoletju označevali kot cviček.

Kar so pred trtno ušjo imenovali cviček – če je to v resnici sploh bilo pravo vino –, je bilo namreč nekaj povsem drugega kot sedaj. Danes trte, ki dajejo vina, iz katerih dobimo cviček, ne rastejo iz lastne osnove, ampak iz ameriške podlage, na katero so cepljene. Tudi mnogih starih sort, razen žametne črnine in modre frankinje, skoraj ni več.

Besedo cviček naj bi po podatkih, ki mi jih je posredoval France Novak z Inštituta za slovenski jezik ZRC SAZU, prvi zapisal koroški Slovenec Ožbald Gutsman v slovarju, ki je izšel 1789. leta. Pomeni *ein sauerer Wein überhaupt*. V enakem pomenu jo pozna tudi Valentin Vodnik, in sicer v obliki *zvizhik*, kar naj bi pomenilo »kiselkasto«, slabo vino. Nemško besedo Magenkrätzer nasploh prevajajo kot kislico, cviček. Neka ljudska pesem iz okolice Iga celo pravi: »In kadar žganja nimam jest, cviček po grlu gre«. Beseda je očitno stara in pomeni kisló, nekvalitetno vino. Trdina je celo zapisal: »Njihovo vino je moralo biti precej cvičkasto, kajti držali so se strašno kisló.«⁴⁰ Zelo verjetno je pomenilo cviček vino, ki so ga dobili tako, da so na tropine nalili vodo, pustili, da je znova zavrelo in nato prešali (*Tresterwein*, *Nachwein*). Cigale navaja v znamenitem »Wolfovem« slovarju (1860) za *Tresterwein* in *Nachwein* naslednje pomene: patoke, kavec, žonta, malo vino (cviček), tropinšnica, zadnje vino, tropovica(?).⁴¹

³⁶ NEMANIČ (kot v op. 1), 395–396.

³⁷ Johann Weichard VALVASOR, Von den Weinbergen in Unter–Crain, *Die Ehre des Herzogthums Crain*, Laybach 1689, II. Buch, 192–194.

³⁸ Isti, Von den Gewächsen/Bergwerken/Mineralien, ravno tam, III. Buch, 324–325.

³⁹ Isti, ravno tam, XI. Buch, 469–470.

⁴⁰ *Slovar slovenskega knjižnega jezika* I, Ljubljana, 1970, 271.

⁴¹ *Deutsch–slovenisches Wörterbuch*, Ljubljana 1860, 1075 in 1641

Sodoben nemški slovar razlaga Tresterwein kot »durch Zuckeraufguß und Nachgärung aus Trester gewonnener Wein«. ⁴² Nekakšen predhodnik petijota torej, preden so tega tako poimenovali. Bolj običajen izraz za tako vino je na obravnavanem področju »delanc«. Slovar slovenskega knjižnega jezika razlaga pojem delanec kot »vino, narejeno iz tropin, sladkorja in vode«. ⁴³ Iz splošne oznake cviček za manj kvalitetno, kislo vino, ki očitno ni bilo vezano zgolj na Dolenjsko, ⁴⁴ a tudi ne na barvo, se je verjetno počasi udomačilo ime za dolenjsko rdeče, ki so ga njegovi pridelovalci ohranili zase, saj so boljše prodali. Koliko je k imenu cviček doprinesla nemška beseda za kislo vino *Gezwitscher* (Murko) ali celo ime nekega grma, ki se tudi imenuje cviček in katerega listje in plodovi jeseni pordečijo, ne vemo.

Ime cviček se je začelo oprijemati dolenjskega rdečega vina nekako po letu 1870, saj ga zasledimo pri Kersniku, Trdini, Mencingerju in drugih. Kakšno vino je to natančno bilo, ne vemo. Je bolj oznaka okusa in kvalitete kot tisto, pod čimer danes poznamo cviček. Od naštetih mož ga je moral prav Janez Mencinger najbolj poznati, saj je v letih 1862–1871 služboval v Brežicah pri advokatu dr. Radoslavu Razlagu, ki je imel tudi sam vinograd na kranjski strani. O cvičku je zapisal, da je na Dolenjskem za silo pitno vino, da pa ga Gorenjci ustrezno popravijo in zaradi njihovega »umnega kletarstva po pravici nosi ime 'cviček'«. Verjetno so prav oni razbobnali njegovo slavo po Slovenskem, saj je znano, da so pokupili večino dolenjskega vina in da so pri tem malo ali skoraj nič pazili na kvaliteto, upoštevali so zgolj ceno in njej ustrezno količino. Posredno so tako zavirali napredek dolenjskega vinogradništva oziroma kletarstva, ker kvalitete vina niso bili pripravljeni plačati.

Slovar slovenskega knjižnega jezika ima v zvezi s cvičkom zapisane naslednje »modrosti«: cviček – lahko kiselkasto rdeče dolenjsko vino; cvičkar – kdor rad pije cviček; cvičkarski – razpoloženje cvičkarja; cvičkast – po kislosti podoben cvičku. Očitno so nekritično povezali preteklost s sedanostjo.

Evropska zaščita cvička je vsekakor uspeh slovenske kmetijske politike in upanje za dolenjske vinogradnike. Žal ti doslej v zgodovini niso pokazali toliko organizacijskega talenta, da bi dober glas o vinu lahko primerno, predvsem pa uspešno tržili. Organiziranje prodaje cvička je še velika neizkoriščena niša za ambicioznega podjetnika.

Ustrezne, času in ljubezni do cvička primerne zgodovine popularnega dolenjskega vina za zdaj še nimamo.

ZUR GESCHICHTE DES 'CVIČEK'

ZUSAMMENFASSUNG

'Cviček' ist der Name eines berühmten Unterkrainger Roséweins, dessen Eigenart in einer Mischung von Rotwein- und Weißweinsorten besteht: die 'žametna črnina', die 'modra frankinja' und der 'plavec' bzw. Riesling. Davon muss etwa die Hälfte auf die erstgenannte Sorte entfallen, die anderen drei (ihr Anteil sinkt unverhältnismäßig in der obigen Reihenfolge) verleihen ihm die Qualität, d.h. einen sauren, leicht herben angenehmen Geschmack. Die bisherigen Forschungen setzten die ersten Erwähnungen und sogar die Entstehung des Weins in die Mitte des 19. Jahrhunderts. Die größten Verdienste um die Verbreitung seines Namens soll sich der Schriftsteller Janez Trdina erworben haben. Aufgrund der Analysen seiner Aufzeichnungen, vor allem aber der Tatsache, dass die Benennung bereits in Oswald Gutsmanns Deutsch-windischem Wörterbuch (Klagenfurt 1789), aber auch in Wolfs Wör-

⁴² Gerhard Wahrig, *Deutsches Wörterbuch*, München 1986, 1294

⁴³ Kot v op. 40, 359.

⁴⁴ Ob okupaciji Bosne 1878. leta je eden izmed slovenskih udeležencev trdil, da so tam pili bosanski cviček.

terbuch (Ljubljana 1869) vorkommt, kann man schließen, dass der Cviček bis zur großen Krise, die im Weinbau durch die Reblaus am Ende des 19. Jahrhunderts verursacht wurde, vor allem eine Sorte minderwertigen sauren Weins für den alltäglichen bäuerlichen Hausbedarf bedeutete. Aufgrund der deutschen Bezeichnung Tresterwein, auch Nachwein und slowenisch 'tropinšnice' (Murko) kann man darauf schließen, dass er so gewonnen wurde, dass man auf die bereits gepressten Trauben, den Trester, Wasser goss und sie nachgären ließ und wieder presste. Heute kennt eine derartige Weinsorte (dem Treser wird auch Zucker beigegeben, der jedoch einst zu teuer war) unter dem Namen 'petiot'.

Der Cviček war in der Vergangenheit keine Unterkrainer Spezialität, sondern eine allgemeine slowenische Bezeichnung für ein Getränk, das diesen Namen kaum verdient. Darum wird er bei Valvasor (1689), der den Weinbau in Unterkrain (Dolenjska) vor allem durch Schloss- bzw. Klosterkeller kannte, nicht erwähnt. Seinen Siegeszug begann der Cviček, als er nach dem Wiederaufbau der Weinberge nach der Reblausepidemie zum Synonym für eine spezifische Unterkrainer Weinsorte wurde. Die Fachleute der Landesackerbauschule Grm bei Novo mesto waren ihr nicht zugeneigt und wollten sie zunächst ausmerzen. Große Winzer, vor allem Schlossherren bzw. Großgrundbesitzer, hielten sie gewöhnlich nicht, sondern mischten sie nach Bedarf unmittelbar vor dem Trinken an. Kleine Winzer dagegen bauten keinen Sortenwein an, sie unterschieden höchstens zwischen Rot- und Weißwein. Sie pressten alle Trauben zusammen und erzeugten somit einen Wein, der sich als einfacher Tafelwein eignete. Es handelt sich um einen ziemlich leichten Wein, der nur im laufenden Jahr genießbar ist. Am besten schmeckt er – besonders in Eichen- oder Kastanienfässern gelagert – um die Osterzeit, dann nimmt seine Qualität ab.

(Iz slovenščine prevedel Niko Hudelja)

MIHA KOSI

CRUCIFERI – CRUCESIGNATI

PRISPEVEK K ZGODOVINI KRIŽARSKIH VOJN IN KRIŽARSKIH VITEŠKIH REDOV V 12.–13. STOLETJU

Iubilant dr. Božo Otoresec me je pred nekaj leti prijazno opozoril na zanimivo listino iz leta 1295 iz njegove zbirke prepisov srednjeveških listin, v kateri je v Škofji Loki kot priča nastopal *bru^eder Frideriche maister weilent des ordens vnd der ritterschaft von dem Tempel*, nekdanji mojster templjarskega viteškega reda. Sedaj je priložnost, da se mu s tem prispevkom zahvalim in prikažem nekatere neznane in manj znane zanimivosti iz zgodovine križarskih vojn v zvezi s slovenskim prostorom.

Omenjeno listino je 14. avgusta 1295 v Škofji Loki izdal Gerloh Polhograjski in se z njo zavezal freisinškemu škofu Emihu k povrnitvi škode, ki jo je škofovim ljudem povzročil njegov nečak Werso.¹ Poleg templjarja Friderika so pričali prošt freisinškega stolnega kapitlja grof Gerhard, prošt na Otoku ob Vrbskem jezeru grof Emiho, grof Hugo Montfortski ter lokalni plemiči in uradniki. Kdo je bil Friderik, eden od zgolj peščice članov viteškega reda templjarjev, dokazanih z originalnimi srednjeveškimi dokumenti na današnjem slovenskem ozemlju?² Po krajšem raziskovanju se je izkazalo, da je bil izredno zanimiva in vplivna oseba. Oktobra leta 1296 je kot *frater Fridericus quondam magister militie Templi* pričal v listini istega škofa v freisinškem Waidhofnu v Avstriji,³ septembra naslednjega leta pa kot *frater Fridericus comes silvester ordinis fratrum milicie Templi* ponovno v Škofji Loki v listini za škofa Emiha, v krogu skoraj istih prič kot leta 1295.⁴ Kaj ga je vleklo v skupino cerkvenih dostojanstvenikov, ki so pomenili ožje spremstvo škofa Emiha (1283–1311) in so z njim potovali po freisinških vzhodnoalpskih posestih in pogosto tudi na Slovensko? Templjar Friderik, omenjeni freisinški prošt Gerhard ter stolni kanonik v Mainzu in prošt v Seeonu Hugo, ki se je prav tako večkrat nahajal v tej družbi, so bili dejansko škofovi bratje,⁵ medtem ko je bil prošt na Otoku Emiho, *comes de Ruxingen*, njihov nečak.⁶ Vsi so v enem ali drugem primeru pričali v Škofji Loki. Izvirali so iz rodu grofov iz Nahegaua v Porenju, imenovanih Wildgrafen (latinsko *comes silvestris*), zato tudi njihov pridevek *comes* v seznamih prič.⁷

¹ Originalna listina v Bayerisches Hauptstaatsarchiv v Münchnu (BHStA), fond Hochstift Freising, št. 151; Josef ZAHN, *Codex diplomaticus Austriaco-Frisingensis*, Fontes rerum Austriacarum II (FRA II) 31, Wien 1870, št. 413.

² Pred leti sem v obsežni študiji na osnovi kasnejših virov prikazal problem templjarjev v slovenskem prostoru. Omemba v listini iz 1295 mi tedaj še ni bila znana. Gl. Miha KOSI, *Templjarji na Slovenskem. Prispevek k reševanju nekaterih vprašanj srednjeveške zgodovine Prekmurja, Bele krajine in Ljubljane*, *Zgodovinski časopis* (Ljubljana) (ZČ), 48/1994, 149–186; tudi v samostojni izdaji v Zbirka Zgodovinskega časopisa 13, Ljubljana 1995.

³ FRA II 31, št. 416.

⁴ Originalna pergamentna listina v Haus-, Hof- und Staatsarchiv na Dunaju, Allgemeine Urkundenreihe, 1297, IX. 10., Škofja Loka; FRA II 31, št. 419; Hermann WIESSNER, *Monumenta historica ducatus Carinthiae* (MDC) VI, Klagenfurt 1958, št. 380 (kratak regest). Na listini od prvotnih šestih pečatov, žal, manjka ravno pečat templjarja Friderika Silvestra.

⁵ Prim. FRA II 31, št. 378, 385, 393, 395, 396, 397, 403, 406, 409, 410, 417; Detlew SCHWENNICKE, *Die Wildgrafen und ihre Verwandtschaft im Freisinger Domkapitel im 13. Jahrhundert*, *Genealogie. Deutsche Zeitschrift für Familienkunde* (Neustadt/Aisch), 40/1991, 737–740.

⁶ Gl. FRA II 31, št. 415, 419. Njegov naziv *comes de Ruxingen* je imel izvor v gospostvu Rixingen/Rechicourt v Lotaringiji. Gl. SCHWENNICKE, 1991 (kot v op. 5), 739.

⁷ Škof Emiho in njegovi bratje so bili v sorodu tudi z grofom Hugom Montfortskim (v letih 1295, 1297 in 1301 je pričal v Škofji Loki: FRA II 31, št. 409, 413, 419; FRA II 35, Wien 1871, št. 444), goriškim grofom

Templjar Friderik pa ni bil le iz vplivne družine, temveč je imel tudi znotraj reda zelo visoko funkcijo. Bil je *magister domorum militiae templi per Alemaniam et Slauiam*, provincialni mojster za nemške in slovanske dežele.⁸ Funkcijo je opravljal v dveh mandatih – ok. 1285–1292 in 1302–1303.⁹ Kot je sam omenjal v času procesa proti redu leta 1310, je dolgo časa preživel v Sveti deželi in osebno dobro poznal zadnjega velikega mojstra Jacquesa de Molaya.¹⁰ Radij njegovega delovanja kot provincialni predstojnik je segal od Šlezije¹¹ in Saške do Porenja, Bavarske¹² in Avstrije. Še leta 1309 je skupaj s predstojnikom za Češko, Moravsko in Avstrijo zastopal red pri prodaji posesti v okolici Dunaja.¹³ Naslednje leto, maja 1310, pa je *frater Fridericus Silvester* kot vplivni mož redovne hierarhije na sinodi v Mainzu pred tamkajšnjim nadškofom branil templjarje pred obtožbami, ki so 1312 pripeljale do ukinitve reda.¹⁴ Njegov pečat z upodobitvijo Kristusove glave je ohranjen na dveh listinah iz let 1288 in 1289 (gl. sl. 1).¹⁵

Križarski viteški red templjarjev, *fratres militiae Templi Hierosolymitani* ali *ordo militiae Templi Christi*, ustanovljen leta 1120 v Jeruzalemu, je bil prvi, ki je združil ideje menišтва z bojnimi ideali viteštva in boja proti nevernikom in je služil kot vzor drugim podobnim redovom.¹⁶ Že v teku 12. stoletja se je ob množičnem darovanju posesti s strani plemstva skokovito razširil tudi po mnogih evropskih državah. Templjarske redovne hiše, preceptorati ali komende, so bile gospodarska središča posesti, ki so proizvajale dohodke prvenstveno za obrambo Svete dežele. Organizacijo so sestavljale redovne province, ki so zajemale eno ali več

Albertom ter grofom Hermanom Ortenburškim; gl. Hubert STRZEWITZEK, *Die Sippenbeziehungen der Freisinger Bischöfe im Mittelalter, Beiträge zur altbayerischen Kirchengeschichte* (München), 16/1938, 244 sl. in op. 1; SCHWENNICK, 1991 (kot v op. 5), 738. O izvoru rodbine, gl. še *Lexikon des Mittelalters IX*, München 1998, 119.

⁸ Marie Luise BULST–THIELE, *Sacrae domus militiae Templi Hierosolymitani magistri. Untersuchungen zur Geschichte des Templerordens 1118/19–1314*, Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch–historische Klasse, Dritte Folge 86, Göttingen 1974, 327, 374 sl.

⁹ BULST–THIELE, 1974 (kot v op. 8), 374, navaja začetek njegove funkcije z letom 1287, vendar pa je že 1285 pričal v pogodbi med freisinškim škofom Emihom ter goriškim grofom Albertom v Innichenu kot *Fridericus magister milicie templi* (FRA II 31, št. 392).

¹⁰ BULST–THIELE, 1974 (kot v op. 8), 327, 374; Malcolm BARBER, *The Trial of the Templars*, Cambridge 1993, 216. Bulst–Thielova omenja, da je bil morda na vzhodu v letih 1293–1301, vendar ravno v času 1295–1297 nastopa kot priča v freisinških listinah, ki jih avtorica ne pozna, torej so njegovi podvigi sodili v zgodnejše obdobje, nedvomno pred leto 1291, ko je padla zadnja križarska postojanka v Palestini Akkon.

¹¹ 30. junija 1288 je *frater Fredericus dictus Silvester domorum militiae templi per alemaniam et slauiam preceptor* v Mali Olešnici v Šleziji izdal listino za tamkajšnjo redovno hišo. Originalna listina v Národní archiv (bivši Státní ústřední archiv) v Pragi, Arhiv češkega velikega priorata malteškega reda (NAP ŘM), inv. št. 742. Regest v Ivan HLAVÁČEK – Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Nichtbohemikale mittelalterliche Originalurkunden in den Böhmischen Ländern*, Archiv und Wissenschaft, Neue Folge Band 1, Köln–Wien 1977, 110; fotografija listine v Gerhard VOLFING, *Auf den Spuren der Templer in Österreich in Dokumenten und Legenden*, Gnas 2001, 171 (to delo je poljudno in neznatveno, vendar ima v prilogi fotografije številnih listin).

¹² 7. decembra 1289 je *Fridericus Wildergrave magister domus templi in Alemania et in Sclavis* v redovni hiši Moritzbrunn pri Eichstättu izstavil listino o prodaji neke bavarske templjarske posesti. Dva originala v BHStA München, fond Kloster Steingaden, U 126/I in II. Objava v *Monumenta Boica VI*, München 1766, 548 sl. Prim. BULST–THIELE, 1974 (kot v op. 8), 374 op. 22; Karl–Heinz MISTELE, *Zur Geschichte des Templerordens in Süddeutschland, Mitteilungen für die Archivpflege in Bayern, Sonderheft 5*, München 1967, 18–24, št. 4.

¹³ ... *pruder Friedrich der Wildgraf des ordens der ritterschaft von dem tempel*, gl. BULST–THIELE, 1974 (kot v op. 8), 375 op. 26; VOLFING, 2001 (kot v op. 11), 81. Originalna listina ni več ohranjena.

¹⁴ Protokol sinode v Mainzu je bil ohranjen še leta 1813, vendar je bil zatem uničen, BULST–THIELE, 327 op. 8, 339 op. 155, 343 op. 215, 374 op. 231; BARBER, 1993 (kot v op. 10), 216.

¹⁵ Gl zgoraj op. 11 in 12 ter BULST–THIELE, 1974 (kot v op. 8), 374 op. 22, 414 in fotografija 2 c v prilogi.

¹⁶ V poplavi literature o templjarskem redu bi izpostavil le tri novejšje znanstvene sinteze: Malcolm BARBER, *The New Knighthood. A History of the Order of the Temple*, Cambridge 1994; Helen NICHOLSON, *The Knights Templar. A New History*, Thrupp 2001; Alan DEMURGER, *Vie et mort de l'Ordre du Temple*, Paris 1985.

dežel, večje so se dodatno delile na posamezne balije (provinco Francijo je npr. sestavljalo sedem balij).¹⁷ Težišče reda je bilo vseskozi v zahodnih deželah, zlasti Franciji, Angliji, Španiji.¹⁸ Zanimivo pa je, da je po templjarski reguli iz 1160-ih let tudi Ogrska, kjer se je red ob podpori vladarjev hitro uveljavil, poleg Francije, Anglije, Poitouja, Aragona, Portugalske in Apulije, že sestavljala eno od sedmih evropskih provinc, katerih predstojniki so se morali redno udeleževati generalnega kapitlja v Jeruzalemu.¹⁹ Redu je načeloval veliki mojster s konventom, ki je imel sedež v Jeruzalemu, po padcu mesta v roke sultana Saladina 1187 pa v Akkonu.

Kdaj in kako se je templjarski red razširil v nemškem cesarstvu, je zaradi slabe in zgolj naključne ohranjenosti virov težko rekonstruirati.²⁰ Prvi dokaz za redovne posesti v Nemčiji je listina iz leta 1167, ohranjena v originalu, ki jo je v Jeruzalemu izdal veliki mojster Bertrand de Blanchefort.²¹ Šlo je za prodajo redovne posesti okrog Dachaua na Bavarskem palatinskemu grofu Otonu Witeltsbachu. Zastopal ga je njegov brat Friderik, med pričami pa je navedenih kar 47 nemških plemičev, na čelu z vojvodo Welfom VI., ki so bili tedaj na romanju oz. križarskem pohodu v Jeruzalemu. Na listini je lepo ohranjena tudi najstarejša poznana bula templjarskega reda.²² Cesar Friderik Barbarosa je leta 1184 izdal svoj edini privilegij templjarskemu redu, s katerim jim je zagotovil svojo zaščito in imuniteto za vse posesti v cesarstvu.²³ Iz leta 1208 je znan redovni *provisor bonorum Theotonie*, medtem ko se prvi *preceptor Alemanie* pojavi v virih šele 1227, od 1251 kot *summus preceptor per Teutonium, per Boemiam, per Moraviam et per Poloniam, oz. magister per Alemanniam et Slauiam* (1253).²⁴ V tej funkciji kasneje vidimo tudi Friderika, brata freisinškega škofa Emiha.

Sl. 1: Pečat templjarskega mojstra za nemške in slovanske dežele Friderika Silvestra s slabo čitljivim napisom †S•MAGRI•TEMP•IN•TEV THONIA na listini, izdani 1289, XII. 7. v redovni hiši Moritzbrunn pri Eichstättu (BHStA München, Kloster Steingaden, U 126/II).

¹⁷ BARBER, 1994 (kot v op. 16), 229 sl.

¹⁸ Gl. zemljevid pri BARBER, 1994 (kot v op. 16), 252.

¹⁹ Judith M. UPTON-WARD, *The Rule of the Templars. The French Text of the Rule of the Order of the Knights Templar*, Woodbridge 1997, 41, cap. 87; BARBER, 1994 (kot v op. 14), 244; BULST-THIELE, 1974 (kot v op. 8), 63.

²⁰ Prim. MISTELE, 1967 (kot v op. 12), 18 sl.

²¹ Originalna pergamentna listina 1167, IV. 27., Staatsarchiv Amberg, fond Kloster Waldsassen, U 7/1; BULST-THIELE, 1974 (kot v op. 8), 74; MISTELE, 1967 (kot v op. 12), št. 1 (str.) 20; Reinhold RÖHRICHT, *Die Deutschen im Heiligen Lande*, Innsbruck 1894, 42.

²² Fotografija pri BULST-THIELE, 1974 (kot v op. 8), 415 sl. in priloga I a, b.

²³ Heinrich APPELT, *Die Urkunden Friedrichs I.*, Monumenta Germaniae historica. Diplomata regum et imperatorum Germaniae X/4 (DF I), Hannover 1990, št. 887.

²⁴ Karl BORCHARD, *The Templars in Central Europe*, v: Zsolt HUNYADI – Jozsef LASZLOVSZKY (ur.), *The Crusades and the Military Orders. Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, Budapest 2001, 233–244, ibidem, 236, 238; BULST-THIELE, 1974 (kot v op. 8), 211 sl., 373 sl.

O posestih templjarskega reda na današnjem slovenskem ozemlju nimamo ohranjenih originalnih virov, le kasnejše vesti, ki jih ni moč dokazati. Vendar pa verjetnosti njihove prisotnosti nikakor ne gre zavračati.²⁵ Tudi knezi vzhodnoalpskih dežel so imeli zgodaj stike s križarskimi viteškimi redovi. Pri izdaji privilegija za red ivanovcev v cesarstvu, ki ga je 1158 v Veroni izstavil cesar Friderik Barbarosa, so pričali oglejski patriarh Peregrin, koroški vojvoda Henrik Spanheimski ter Bertold III. Andeški.²⁶ V omenjenem cesarjevem privilegiju za templjarje pa sta 1184 v Trevisu pričala patriarh Gotfrid in istrski mejni grof Bertold III. Andeški. Štajerski vojvoda Otokar IV. je v času 1180–1192 templjarjem podelil svojo posest San Quirino pri Pordenonu v Furlaniji, kjer je do ukinitve reda obstajala redovna hiša.²⁷ Zgodaj so bili močno povezani s križarskim gibanjem in viteškimi redovi zlasti avstrijski vojvode Babenberžani, kot bo vidno v nadaljevanju. Zgodnja dokazana podpora templjarjem sorodnemu in konkurenčnemu redu ivanovcev ter izredno hitra razširitev nemškega viteškega reda po vzhodnoalpskih deželah po njegovi ustanovitvi 1198, omogočata domnevo, da so v tem prostoru obstajale tudi templjarske posesti. Argument za to je papeška listina Inocenca IV. iz leta 1246, kjer se posredno omenjajo templjarji in ivanovci na Koroškem in Štajerskem.²⁸ V ta kontekst lahko postavimo tudi verjetno, a nedokazljivo vest o naselitvi templjarjev v Ljubljani leta 1167.²⁹

Več verodostojnih podatkov o templjarjih na jugovzhodu cesarstva imamo iz 13. stoletja. V listini avstrijskega vojvode Friderika II. za samostan Zwettl iz 1244 je pričal *frater Fridericus commendator domus milicie templi per Morauiam*, provincialni predstojnik za Moravsko, kar že dokazuje njihovo razširjenost v tej pokrajini, ki se je intenzivno začela v 1230-ih letih.³⁰ Pomembno komendo so imeli v kraju Čejkovicice blizu avstrijske meje. V zvezi s to redovno hišo je doslej pri nas neopažena listina kasnejšega koroškega vojvode Ulrika III. Spanheima, izdana 18. oktobra 1248 v Čejkovicah, s katero je tamkajšnjim templjarjem podaril bližnjo posest Rakvice (gl. sl. 2).³¹ Ulrik, v listini z nazivom *filius ducis Karinthye*, je kot nečak češkega kralja Vencelja preživel mladost na češkem dvoru in bil postavljen za moravskega delnega kneza Břeclavskega (Lundenburškega). V tej funkciji je razpolagal s posestjo na Moravskem, ki jo je podelil templjarjem.³² Tudi Ulrik, ki se je izkazal zlasti kot podpornik drugih dveh križarskih redov – ivanovcev in križnikov, je imel tako izpričane neposredne vezi s templjarskim redom. Komenda Čejkovicice je kasneje dobila primat med redovnimi hišami na ozemlju češke krone

²⁵ Gl. KOSI, 1994 (kot v op. 2).

²⁶ DF I, št. 228.

²⁷ Daritev je znana iz babenberške listine iz leta 1219: Joseph VALENTINELLI, *Diplomatarium Portusnaonense*, FRA II 24, Wien 1865, št. 4; Oskar MITIS et al., *Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich* (BUB) IV/2, Wien–München 1997, št. 1055; Pier Carlo BEGOTTI, *Templari e Giovanniti in Friuli. La Mason di San Quirino*, Fiume Veneto 1991, zlasti 61, 71 sl.

²⁸ Papež je zahteval podporo za opustošeni kapitelj v Trevisu *ab aliquibus ecclesiis et monasteriis Carinthie et Stirie*, vendar pa s tem niso smeli obremeniti templjarjev in ivanovcev – *ne fratres militie Templi et hospitalis Ierosolimitani ad provisionem huiusmodi compellantur*. August JAKSCH, MDC IV/1, Klagenfurt 1906, št. 2337.

²⁹ Gl. KOSI, 1994 (kot v op. 2), 171 sl. BORCHARD, 2001 (kot v op. 24), 235, omenja, da so se v zgodnjem obdobju, v 12. stoletju, templjarske aktivnosti v Srednji Evropi koncentrirale zlasti v urbanih naselbinah na pomembnejših tranzitnih poteh, o čemer so redko ohranjeni originalni dokumenti.

³⁰ Heinrich FICHTENAU – Erich ZÖLLNER, BUB II, Wien 1955, št. 432; BULST–THIELE, 1974 (kot v op. 8), 211 op. 4; Libor JAN – Vít JESENSKÝ, *Hospitaller and Templar Commanderies in Bohemia and Moravia. Their Structure and Architectural Forms*, v: Helen NICHOLSON (ur.), *The Military Orders, Volume 2: Welfare and Warfare*, Aldershot 1998, 238 sl.

³¹ Originalna pergamentna listina 1248, X. 18., Čejkovicice, NAP ŘM, inv. št. 3085; Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ, *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* IV/1 (1241–1253), Praga 1962, št. 148; regist MDC IV/1, št. 2389; fotografija pri VOLFING, 2001 (kot v op. 11), 170.

³² Gl. MDC IV/1, št. 2145, 2346; August JAKSCH, *Geschichte Kärntens bis 1335, I. Band*, Klagenfurt 1928, 383.

in konec 13. stoletja je imel v njej sedež provincialni mojster za Češko, Moravsko in Avstrijo.³³ Iz te hiše so upravljali tudi posest reda na Dunaju in v njegovi okolici, katere del so dobili od kralja Otokarja II. Přemysla kot avstrijskega vojvode (torej pred 1276). To je razvidno iz dveh listin. S prvo so se *frater Eck commendator provincialis per Bohemiam Moraviam et Austriam et fratres domus in Schekwitz ordinis cruciferorum de Templo* 30. septembra 1302 na Dunaju poravnali z opatom dunajskega škotskega samostana in zamenjali pravice in dohodke svojega dvora za dohodke neke pekarne (*de quandam pistrina*) na ulici Ratstrasse.³⁴ Naslednje leto, 1. oktobra, pa se je *pruder Ekke Land comitewer der templer orden in Peheim in Merhern und in Osterreich* poravnal glede sporne templjarske posesti v Swechatu in Rauchenwurtu pred Dunajem, ki jo je red dobil od kralja Otokarja.³⁵ Prav skupaj s tem komturjem Ekkom je mojster Friderik, brat freisinškega škofa, leta 1309 izstavil že omenjeno listino, ki se je nanašala na redovno posest v okolici Dunaja.³⁶

Templjarski red je očitno v zadnjih desetletjih pred propadom dožviljal v srednjeevropskih deželah določen razcvet in postavljeni so bili novi deželni preceptorji – za Češko, Moravsko in Avstrijo, za Poljsko, Pomorjansko in Neumark, ter za Porenje.³⁷ Prav v zadnja leta njegovega delovanja sodi tudi redovna pridobitev v bližini slovenskih dežel. Leta 1305 je poreški škof Bonifacij podelil templjarjem iz redovne hiše v Benetkah propadli kamaldolski samostan Svetega Mihaela v Linskem kanalu, in sicer z izrecnim namenom, ker dotedaj v Istri niso imeli posesti, da bi tam lahko sprejemali v prekomorske dežele odhajajoče in vračajoče se romarje (*in quo peregrinos euntes et redeuntes de ultramarinis partibus valeant recepturi ...*). Škof omenja, da nihče drug ni bil zmožen urediti razmer, razen templjarjev in zlasti priorja beneške komende Simona de Ajax, ki je bil *vir providus et honestus et multipliciter circumspectus*.³⁸ Iz tega dokumenta je razvidno, da je templjarski red še

Sl. 2: Listina kasnejšega koroškega vojvode Ulrika III. za templjarje v Čejkovicah na Moravskem, izdana 1248, X. 18., v Čejkovicah. Na pečatu je napis † SIGILLVM VLRICI FILII DVCIS KARTHIE z eno najzgodnejših upodobitev novega koroškega grba (NAP RM, št. 3085).

³³ Samostojni *commendator provincialis per Bohemiam, Moraviam et Austriam* je prvič izpričan v letu 1297; BULST–THIELE, 1974 (kot v op. 8), 378 op. 42; BORCHARD, 2001 (kot v op. 24), 238; JAN – JESENSKÝ, 1998 (kot v op. 30), 238.

³⁴ Originalna listina v Schottenarchiv na Dunaju; regest v Josef EMLER, *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, Band 2 (1253–1310), Praga 1882, št. 1938; Anton MAYER, *Quellen zur Geschichte der Stadt Wien*, I. Band, Wien 1895, št. 273; fotografija pri VOLFING, 2001 (kot v op. 11), 169, s slabo transkripcijo, 76.

³⁵ Originalna listina v Niederösterreichisches Landesarchiv; fotografija VOLFING, 2001 (kot v op. 11), 168, transkripcija, 80.

³⁶ Gl. op. 13.

³⁷ BULST–THIELE, 1974 (kot v op. 8), 378; BORCHARD, 2001 (kot v op. 24), 237 sl.

³⁸ Samostan sv. Mihaela ... *in temporalibus et spiritualibus totaliter est collapsum, in damnum et scandalum nonnullorum propter malum regimen abbatum et monachorum, qui in ipso fuerunt temporibus antelapsis, per nullos alios religiosos sic posse ad bonum statum reduci et reformari sicut per fratres ordinis militiae Sancte Mariae in capite Brolii de Venetiis qui est vir providus et honestus et multipliciter circumspectus. ... considerantes etiam quod predicti*

nekaj let pred hudimi obtožbami in ukinitvijo pri cerkvenih oblasteh veljal za organizacijsko zelo sposobnega in vrednega zaupanja. Prior Simon, predstojnik beneške komende S. Maria di capo Brolio poleg Sv. Marka, je imel še posebej velik ugled. Leta 1303 je bil npr. izbran v Koprno za razsodnika v desetinskem sporu med koprskim kapitljem ter mestno občino Izole, kot pričata dva dokumenta.³⁹ Daritev poreškega škofa pa priča tudi o dejavnosti templjarskega in drugih podobnih redov pri oskrbi potujočih romarjev. Istra in zlasti Poreč ter bližnji Limski kanal z ugodnim pristaniščem, so bili očitno priljubljeno izhodišče romanj v Sveto deželo, saj je bila ta dejavnost izrecno omenjena v darovnici.⁴⁰ V zelo podobnih okoliščinah je viteški red ivanovcev že leta 1240 dobil od poreškega škofa Adalberta cerkev sv. Ivana na Livadi (S. Giovanni di Prato) pred poreškim obzidjem (... *ecclesie Sancti Ioannis de Prato site non longe a muris Civitatis Parentine* ...), kjer se je nahajal propadli benediktinski samostan. Škof je cerkev podaril *ad substentationem pauperum Christi in Hospitali sancti Ioannis de Ultra mare consistentium* – za oskrbo bratov špitala sv. Ivana onstran morja, torej ivanovcev. Daritev je bila predana redovnikoma Manfredu in Gerardu, *fratribus dicti Hospitalis*.⁴¹ Tu se je kmalu razvila komenda.⁴² Vsaj od 14. stoletja je imel red še nekaj postojank v Istri, ki so bile glede na lego očitno vezane na vpadne poti proti pristaniščem oz. na sama pristanišča. Božje polje pri Vižinadi (Santa Maria del Campo), podrejena poreški hiši, je ležala ob cesti iz notranjosti proti Poreču,⁴³ hiša sv. Klementa v Miljah je bila občasno upravljana skupaj s komendami pred Oglejem in je vključevala tudi posest v Koprno in okolici,⁴⁴ redovna hiša v Puli pa je prvič omenjena 1315, ko je na redovnem kapitlju beneškega priorata v Bologni prisostvoval *preceptor domus de Polla*.⁴⁵

fratres nullum habent locum in partibus Ystrie, in quo peregrinos euntes et redeuntes de ultramarinis partibus valeant recepturi ... voluit ... dictum monasterium esse sub regimine et cura predicti fratris Simonis ad vitam suam et voluntatem suam ... et concessit in perpetuum ... predictum monasterium ... predictis ordinis Militie Templi et specialiter predicto fratri Simoni. Citat po Renzo CARAVITA, *Rinaldo da Concorrezzo. Arcivescovo di Ravenna (1303–1321) al tempo di Dante*, Firenze 1964, 107–108; prepis listine v Liber iurium episcopatum Parentinum II, cap. 31, v Kaptolskem arhivu v Poreču; gl. Lelja DOBRONIĆ, *Viteški redovi. Templari i ivanovci u Hrvatskoj*, Zagreb 1984, 78, 187; Francesco BABUDRI, *Le antiche chiese di Parenzo, Atti e memorie della Società Istriana di archeologia e storia patria* (Parenzo), XXIX/1913, 147.

³⁹ ... *frater Simon de Auximo domus milicie templi Sancte Marie in capite Broyli de Venec prior*. Listini 1303, IX. 12., Koper; 1303, X. 2., Koper; Pietro KANDLER, *Codice diplomatico Istriano* (CDI) III, Trieste ²1986, št. 493, 495.

⁴⁰ Načrtovano templjarsko središče v Limskega kanalu se zelo verjetno v nekaj letih do ukinitve reda (1312) ni moglo razviti, saj so matično redovno hišo v Benetkah prevzeli ivanovci, samostan v Limskega kanalu pa je bil kasneje vrnjen kamaldolcem.

⁴¹ Vincenzo JOPPI, *Aggiunte inedite al Codice diplomatico Istro-Tergestino del secolo XIII*, Udine 1878, št. X (listina 1240, I. 24., Poreč).

⁴² BABUDRI, 1913 (kot v op. 38), 146 sl. Prior je omenjen že 1258 v fevdnem spisku poreške škofije – *prior S. Joannis de Prato* (CDI II, št. 309 /str./ 525). Leta 1371 je bil *Frater Blasius ... prior s. Joannis de Parentio ordinis S. Joannis Jerosolimitani* naveden kot priča v listini poreškega škofa. Prepis v Liber iurium episcopatum Parentinum II, carta 128, v Kaptolskem arhivu v Poreču; gl. BABUDRI, 1913 (kot v op. 38), 149; DOBRONIĆ, 1984 (kot v op. 38), 187. Komenda je navedena tudi v seznamu redovnih hiš beneškega priorata iz leta 1415, objavljenem pri: Anthony LUTTRELL, *The Hospitaller Priory of Venice*, v: Enzo COLLI – Maria DE MARCO – Francesco TOMMASI (ur.), *Militia Sacra. Gli ordini militari tra Europa e Terrasanta*, Perugia 1994, 136 sl.

⁴³ Leta 1321 je v posestnem sporu med Motovunom in goriškim gospostvom Završje pričal tudi *dominus frater Zannino de Rubeis de Parma prior Aulæ Sancte Marie de Campo* (CDI III, št. 567). Preceptor hiše je omenjen tudi v redovnem dokumentu iz 1324 ter sama komenda kot *domus Sancte Marie de Campo* v seznamu redovnih hiš beneškega priorata leta 1331, gl. LUTTRELL, 1994 (kot v op. 42), 124, objava dokumenta 139 sl.; gl. še BABUDRI, 1913 (kot v op. 38), 150 sl.

⁴⁴ Leta 1350 je *frater Marchus Perceptor S. ti Clementis Ordinis S. Johannis Jerosolimitani sub Prioratu Capituli Veneciarum* določil prokuratorja za redovno posest v Koprno in pri kapeli sv. Petra in Tomaža *in confinibus Iustinopolis* (CDI III, št. 731). Komenda v Miljah je navedena tudi v registru beneškega priorata iz let 1410–1414, gl. LUTTRELL, 1994 (kot v op. 42), 136 sl.

⁴⁵ *domus de Pola* je naveden tudi v seznamu komend beneškega priorata leta 1331, gl. LUTTRELL, 1994 (kot v op. 42), 134 ter dok. I, II na str. 139, 141.

Neposredno za današnje slovensko ozemlje ni ohranjen noben avtentičen vir o posestih templarskega reda. Zato ni smiselna kakršnakoli špekulacija o dejavnosti mojstra Friderika v tej regiji ob koncu 13. stoletja. Zakaj je kar dvakrat obiskal Škofjo Loko, ni znano. Morda je le spremljal brata freisinškega škofa na inšpekcijskih potovanjih, morda pa je tudi sam potoval po redovni dolžnosti. Kot je razvidno iz citiranih virov, tedaj ni opravljal funkcije predstojnika za nemške dežele, še vedno pa je bil aktiven član reda. Njegov položaj in ugled sta morala biti še vedno visoka, saj je že nekaj let kasneje ponovno prevzel funkcijo nemškega predstojnika. Kljub temu, da red v tem času v slovenskem prostoru očitno ni imel postojank, pa je bilo to ozemlje tranzitno območje močnih komunikacij, tudi različnih cerkvenih redov. Upoštevati moramo, da so bili templjarji zelo močno prisotni v ogrskem kraljestvu, s težiščem v Slavoniji in Dalmaciji, kjer so imeli do ukinitve reda dokumentiranih kar devet redovnih hiš – tudi v Sv. Martinu (današnje Dugo Selo) in v Novi vesi pri Zagrebu.⁴⁶ Komende in posesti so bile tudi na Češkem, Moravskem in v Avstriji, ter na drugi strani v severni Italiji, in pogosta potovanja članov reda preko slovenskega ozemlja so bila samoumevna. Poleg tega je mož takega ranga in vpliva, kot je bil Friderik, nesporno moral vzdrževati redne stike z velikim mojstrom in se udeleževati generalnega kapitlja, ki je imel konec 13. stoletja sedež na Cipru. Glavno izhodišče za potovanja na vzhod pa so bile bližnje Benetke.

Templjarski red se v vzhodnoalpskih deželah vsekakor ni širše uveljavil. Močno pa sta se razmahnila oba njemu sorodna in celo po modelu templjarjev organizirana križarska viteška redova – nemški viteški red ter ivanovci.

Nemški viteški red (križniki)

Domus hospitalis sancte Marie Theutonicorum Ierosolimitani se je razvil iz nemškega špitala, ki je bil ustanovljen leta 1190 med križarskim obleganjem Akkona. 1198 se je iz zgolj karitativnega preobrazil v križarski viteški red in za klerike in viteze prevzel regulo templjarjev, za karitativno dejavnost pa ohranil regulo ivanovcev, kot jo je imel že prej.⁴⁷ S tem je bil oblikovan red, ki je za razliko od templjarjev in delno ivanovcev, imel težišče na ozemlju nemškega cesarstva, kot je izražalo že njegovo ime, in od koder je izvirala tudi glavnina članov.⁴⁸ Pridobivanje posesti v nemških deželah je bilo hitro,⁴⁹ tako da je že 1216 v listini cesarja Friderika II. prvič omenjen *magister et precipuus procurator omnium bonorum ... in partibus Alemanie*.⁵⁰ Križniki so pridobili ene najzgodnejših posesti na ozemlju cesarstva v vzhodnoalpskih deželah, kar je bilo neposredno povezano tudi z dejavnostjo tukajšnjega plemstva v

⁴⁶ Gl. DOBRONIĆ, 1984 (kot v op. 38), 25 sl., 57 sl.

⁴⁷ Glavni vir o ustanovitvi križnikov kot viteškega reda je po letu 1244 nastali tekst *De primordiis ordinis Theutonicici narratio* (gl. spodaj op. 137); o nastanku reda Marie–Luise FAVREAU, *Studien zur Frühgeschichte des Deutschen Ordens*, Kieler historische Studien 21, Stuttgart 1974, zlasti 35 sl., 64 sl.; Udo ARNOLD, Jerusalem und Akkon. Zur Frage von Kontinuität oder Neugründung des Deutschen Ordens 1190, *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* (Wien) (MIÖG), 86/1978, 416–432; idem, Entstehung und Frühzeit des Deutschen Ordens. Zur Gründung und innerer Struktur des deutschen Hospitals von Akkon und des Ritterordens in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts, v: Josef FLECKENSTEIN – Manfred HELLMANN (ur.), *Die Geistlichen Ritterorden Europas*, Vorträge und Forschungen XXVI, Sigmaringen 1980, 81–107; Klaus MILITZER, *Von Akkon zur Marienburg. Verfassung, Verwaltung und Sozialstruktur des Deutschen Ordens 1190–1309*, Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens (QSGD) 56, Marburg 1999, 7 sl.

⁴⁸ MILITZER, 1999 (kot v op. 47), 62, 108–109, 193, 463 sl.

⁴⁹ O širjenju reda na ozemlju cesarstva, gl. MILITZER, 1999 (kot v op. 47), 193 sl., 214 sl., 223 sl.; idem, *Die Entstehung der Deutschordensballeien im deutschen Reich*, QSGD 16, Bonn–Bad Godesberg 1970, 55 sl.; Dieter WOJTECKY, Der Deutsche Orden unter Friedrich II., v: Josef FLECKENSTEIN (ur.), *Probleme um Friedrich II.*, Vorträge und Forschungen XVI, Sigmaringen 1974, 187–224; FAVREAU, 1974 (kot v op. 47), 75 sl.

⁵⁰ MILITZER, 1999 (kot v op. 47), 214 sl.; Johann Friedrich BÖHMER – Julius FICKER, *Regesta imperii* (RI)

križarskem gibanju, kot bo vidno v nadaljevanju. Salzburški nadškof Eberhard II. je redu že leta 1203 podelil obstoječi špital sv. Magdalene v Brežah na Koroškem, kar je 1213 potrdil papež Inocenc III.⁵¹ Tu se je razvila tudi edina koroška komenda, prvič omenjena 1240.⁵² Zelo zgodnja je bila tudi daritev vodilnega salzburškega ministeriala Friderika III. Ptujskega (†1220), ki je redu podelil obsežno obmejno ozemlje s središčem pri Veliki Nedelji pri Ormožu, ki ga je odvezel Ogrom, kot je razvidno iz potrtilne listine njegovega sina leta 1222.⁵³ Politične okoliščine osvojitve tega ozemlja kažejo na zgodnjo datacijo darovnice v začetek 13. stoletja.⁵⁴ Daritev je zajemala že obstoječo cerkev s pol desetine, Friderik IV. pa je 1235 prepustil redu še patronatsko pravico.⁵⁵ Obstoj komende je dokazan 1247, ko se omenja *Wernher commendator de Dominico*.⁵⁶ Druga zgodnja redovna hiša je nastala v Ljubljani, morda že pred letom 1228. Andeški ministeriali iz Kamnika, sinovi Gerloha II. Kamniškega, so redu podelili precej posesti na Gorenjskem, o čemer so *fratres sancte Marie domus Theutonicorum in Laybaco* posedovali privilegij od njihovega gospoda, mejnega grofa Henrika Andeškega (†1228).⁵⁷ To posredno kaže na obstoj centrale reda v Ljubljani že pred letom 1228. Tako je lahko cesar Friderik II. v svojem velikem privilegiju za nemški viteški red, izdanem februarja 1237 na Dunaju, podelil zaščito in svoboščine redovnim hišam *in ducatus Austrie et Styrie et marchia Carniole*, kar se je lahko nanašalo le na ljubljansko komendo, tedaj edino na Kranjskem.⁵⁸ Izrecno pa je ta redovna hiša dokazana šele 1263 (*fratres domus Thevtonice in Laibaco*).⁵⁹ Do naselitve v Ljubljani v prvi polovici 13. stoletja je lahko prišlo le z dovoljenjem

V/1, *Die Regesten des Kaiserreichs unter Philipp, Otto IV., Friedrich II.* (1198–1272), Innsbruck 1881, št. 842.

- ⁵¹ MDC IV/1, št. 1692; glede datacije gl. Udo ARNOLD, *Die Gründung der Deutschordensniederlassung Friesach in Kärnten 1203*, v: Karl KROESCHELL (ur.), *Festschrift für Hans Thieme zu seinem 80. Geburtstag*, Sigmaringen 1986, 37–41; MILITZER, 1999 (kot v op. 47), 265; Bernhard DEMEL, *Zur Geschichte der Johanniter und des Deutschen Ordens in Kärnten*, v: Franz NIKOLASCH (ur.), *Studien zur Geschichte von Millstatt und Kärnten*, Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 78, Klagenfurt 1997, 787–816, ibidem, 791 sl.
- ⁵² Listina nadškofa Eberharda II. je bila 1240 datirana *apud Frisacum ... in domo fratrum Tevtonicorum videlicet in hospitali*; MDC IV/1, št. 2212.
- ⁵³ Josef ZAHN, *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark* (UBSt) II, Graz 1979, št. 203: *... contulit domui Hospitali sancte Marie Theutonicorum Ierusalem proprietatem suam in Dominico cum medietate decime eiusdem terre eo tempore, cum predictam terram ... de manibus Vngarorum eripiens, licet uacuum adhuc inhabitatam primo sue subiugavit potestati*; regest v Gaston Graf VON PETTENEGG, *Die Urkunden des Deutsch-Ordens-Centralarchives zu Wien* (DOZA), Prag–Leipzig 1887, št. 75. Prim. MILITZER, 1999 (kot v op. 47), 265–266; Jože MLINARIČ, *Križniške župnije Velika Nedelja, Ormož, Središče in Miklavž do konca 18. stoletja*, *Ormož skozi stoletja* II, Ormož 1983, 81–97, ibidem, 82 sl.
- ⁵⁴ O okoliščinah osvojitve ozemlja pri Ptuj, gl. KOSI, 1994 (kot v op. 2), 167 sl. ARNOLD, 1986 (kot v op. 51), 41, upravičeno omenja verjetno povezavo med daritvijo nadškofa na Koroškem in njegovega ministeriala pri Ptuj. Na zgodnji datum daritve nedvomno kaže tudi potrditev nadškofa Eberharda II. leta 1236, ki omenja, da je cerkev v Veliki Nedelji križnikom podelil že ded (!) tedaj živečih Ptujskih Friderika in Hartnida (UBSt II, št. 337).
- ⁵⁵ UBSt II, št. 324; DOZA, št. 149. Pri izdaji listine sta pričala *frater Otto et frater Karolus de domo Theutonicorum*, verjetno redovnika že obstoječe komende Velika Nedelja.
- ⁵⁶ UBSt III, Graz 1903, št. 15.
- ⁵⁷ To je razvidno iz listine o posestni poravnavi med ljubljanskimi križniki in samostanom Velesovo, ki je bila sklenjena vpričo deželnega glavarja Ulrika von Dürrenholza v Škofji Loki 1271, X. 27., MDC V, št. 82; originalna listina v Arhivu republike Slovenije (ARS), Ljubljana.
- ⁵⁸ Franz SCHUMI, *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogthums Krain* (UBK) II, Laibach 1884–1887, št. 93, 94; DOZA, št. 154. Cesarjeva formulacija je nedvoumna. Svoboščine podeljuje *in ducatus Austrie et Styrie et marchia Carniole ... domos eiusdem ordinis sitas in provinciis memoratis*. Ker so se tedaj v cesarjevem krogu na Dunaju nahajali veliki mojster nemškega viteškega reda Herman von Salza, mojster za nemške dežele Henrik von Hohenlohe in drugi dostojanstveniki reda, moramo dikcijo upoštevati kot verodostojen dokaz, gl. RI V/1, št. 2215 sl.; MILITZER, 1970 (kot v op. 49), 45, 63 sl.; idem, 1999 (kot v op. 47), 262.
- ⁵⁹ UBK II, št. 318; Božo OTOREPEC, *Gradivo za zgodovino Ljubljane* (GZL) XI, Ljubljana 1966, št. 22;

in podporo mestnega gospoda, koroškega vojvode Bernarda Spanheima, čeprav ni ohranjen noben dokument o njegovih povezavah z redom. Zato pa je križnike izdatno podpiral njegov sin in naslednik vojvoda Ulrik III. in jim leta 1267 izdal dva privilegija – izrecno za ljubljansko komendo⁶⁰ in za vse posesti reda na Koroškem, Kranjskem in v Marki.⁶¹ Naslednje leto jim je prepustil še celotno cerkveno upravo v Beli krajini.⁶² Očitno so bili zgodnji podporniki nemškega viteškega reda na Kranjskem zlasti tukajšnji vodilni knezi – Spanheimi in Andeški s svojimi ministeriali.

Na Štajerskem in v Avstriji so imeli podobno vlogo vojvode Babenberžani. V njihovem Mariboru in v okolici (Trčova, Malečnik) so križniki imeli posest, zlasti vinograde, že leta 1236. Decembra tega leta se je v Mariboru nahajal Ortolf von Traiskirchen, *commendator domus Thevtonicorum per Austriam et Styriam* in urejal zadeve glede zakupa vinogradov po gorskem pravu.⁶³ Zakupniki so morali vino voziti *ad domum nostram in Marchpurch*, za reševanje spornih zadev pa so bili pristojni *commendator et fratres*. Vendar verjetno ni šlo za komendo v Mariboru, temveč je bila mišljena le hiša v mestu kot gospodarsko središče, podrejena komendi v Veliki Nedelji.⁶⁴ Omenjeni dokument je prvi dokaz za obstoj redovne province (balije) s posebnim predstojnikom za Avstrijo in Štajersko, ki je bila verjetno ustanovljena ravno v tem času.⁶⁵ Že od začetka je nedvomno zajemala tudi Kranjsko in Koroško, čeprav je šele v privilegiju papeža Gregorja IX. iz leta 1272 prvič omenjen preceptor, ki je v nazivu zajemal vse štiri dežele.⁶⁶ Marca 1279 je Konrad von Feuchtwangen, *comendator domus Thevtonicorum per Austriam, Styriam, Karinthiam et Karniolam* in kasnejši veliki mojster reda,⁶⁷ v Judenburgu zaradi zadolženosti prodal vso posest v okolici Maribora samostanu Admont. Listino so sopečatili komturji redovnih hiš iz Gradca, Brež, Dunajskega Novega mesta in Velike Nedelje.⁶⁸ Prodajo je mesec kasneje na generalnem redovnem kapitlju v Marburgu potrdil tudi veliki mojster Hartmann von Heldringen.⁶⁹ Vzpon reda v Avstriji in na Štajerskem je bil neposredno povezan z naklonjenostjo knežje hiše Babenberžanov. Glede virov je situacija podobna kot pri Spanheimih na Kranjskem. Od vojvode Leopolda VI. (1198–1230) ni ohranjena nobena neposredna darovnica križnikom za posesti v njegovih deželah (razen denarne podpore v Sveti deželi med peto križarsko vojno), kljub temu pa so se ga po redovnih statutih morali bratje spominjati v molitvah kot dobrotnika reda in datum njegove smrti je bil vnešen v redovne nekrologe.⁷⁰ Zato pa je nemški viteški red toliko bolj neposredno podpiral njegov sin vojvoda Friderik II. (1230–1246). Leta 1233 mu je podelil velike svoboščine za posesti na Šta-

DOZA, št. 407.

⁶⁰ UBK II, št. 232; GZL XI, št. 26 (pravilna datacija 1267 po Fran ZWITTER, *Starejša kranjska mesta in meščanstvo*, Ljubljana 1929, 10 op. 34).

⁶¹ UBK II, št. 370; MDC IV/2, št. 2923; GZL XI, št. 24; DOZA, št. 434; nemški prevod v insertu listine vojvode Albrehta iz 1350 (GZL IX, Ljubljana 1964, št. 27).

⁶² Franz SCHUMI, *Archiv für Heimatkunde I*, Laibach 1882/3, 27; GZL X, Ljubljana 1965, št. 9; DOZA, št. 451.

⁶³ UBSt II, št. 341; Jože MLINARIČ, *Gradivo za zgodovino Maribora (GZM) I*, Maribor 1975, št. 65.

⁶⁴ Tako MILITZER, 1970 (kot v op. 49), 66.

⁶⁵ MILITZER, 1970 (kot v op. 49), 63 sl.; idem, 1999 (kot v op. 47), 261 sl.

⁶⁶ DOZA, št. 472; MILITZER, 1970 (kot v op. 49), 65; idem, 1999 (kot v op. 47), 263.

⁶⁷ Funkcijo velikega mojstra je opravljal v kritičnih letih 1291–1296, ko je bil po padcu zadnje križarske postojanke Akkon sedež reda prenesen v Benetke. Gl. Udo ARNOLD (ur.), *Die Hochmeister des Deutschen Ordens*, QSGD 40, Marburg 1998, 41–45.

⁶⁸ GZM II, Maribor 1976, št. 43. MILITZER, 1970 (kot v op. 49), 65, 172, te listine z omembo provincialnega komturja ne pozna.

⁶⁹ GZM II, št. 44. Listina je locirana *Marchburch in nostro capitulo generali*. Generalni kapitelj je bil tega leta nedvomno v močnem redovnem središču v Marburgu na Frankovskem, kot v 13. stoletju še štirikrat, in ne v Mariboru, kamor ga umešča Mlinarič, gl. MILITZER, 1999 (kot v op. 47), 134. S tem bi se ujela tudi listina, izdana mesec prej v Judenburgu verjetno med potjo provincialnega predstojnika in omenjenih komturjev na generalni kapitelj (gl. op. 68).

⁷⁰ Dieter WOJTECKI, *Die Babenberger und der Deutsche Orden*, MIÖG 87/1979, 316–336, ibidem, 320 sl.

gerskem – kot je omenjeno v arengi, naj bi s tem sledil primeru očeta.⁷¹ Leta 1239 je ponovno potrdil obsežne privilegije križnikov v svojih deželah, ki naj bi jih podelil z listino že njegov oče Leopold.⁷² Na osnovi Friderikove darovnice iz 1233, s katero je redu podelil cerkev na Leechu pri Gradcu in precejšnjo posest, se je razvila leta 1239 dokazana komenda v Gradcu.⁷³ Dve komendi sta bili tudi v Avstriji – na Dunaju, kjer so križniki pridobili že okrog leta 1200 najzgodnejšo posest v vzhodnoalpskih deželah, je prvič izpričana 1237, v Dunajskem Novem mestu pa 1250.⁷⁴ Vzhodnoalpske postojanke reda so od ustanovitve posebne redovne province ok. 1236 tvorile samostojno enoto, ki ni bila nikoli podrejena mojstru za nemške dežele, temveč neposredno velikemu mojstru in generalnemu kapitlju.⁷⁵ To dokumentira listina, izdana v komendi v Brežah iz leta 1301 o prodaji redovne posesti v bližnji vasi Engelsdorf. Komtur in bratje so za to pridobili odobritev neposredno od konventa in velikega mojstra Gotfrieda von Hohenlohe ter od svojega deželnega komturja za vzhodnoalpske dežele Eberharda von Sulzberg (ne pa od mojstra za nemške dežele).⁷⁶

Nemški viteški red se je, sicer v manjši meri, uveljavil tudi v sosednji Furlaniji. Že 1219 (ali 1229) je *Chuniemunt magister summus omnium hospitalium Theutonicorum ex ista parte maris ... in hospitale de Vendoy ante ecclesiam* prodal Askvinu iz Varma tamkajšnjo posest reda, ki je sodila pod hospic v koroških Brežah (*pertinentem hospitali de Vrisaco*).⁷⁷ Šlo je za Vendoglio di Varmo ob Tagliamentu, kjer je očitno do tedaj že obstojal redovni hospic, ki je bil skupaj s posestjo prodan.⁷⁸ Križniki so prenesli težišče na novo lokacijo, ki je povezana z goriškimi grofi. Marca 1232 je grof Majnhard III. v Ogleju vpričo cesarja Friderika II., velikega mojstra reda Hermana von Salza, patriarha Bertolda, vojvode Otona Meranskega in drugih potrdil darovnico svojega že umrlega strica Majnharda II., ki je redu podelil posest Precenicco (nem. Brixeney) pred Latisano.⁷⁹ Tu se je razvila glavna in edina furlanska komenda križnikov, obstoječa do 17. stoletja in podrejena baliji Lombardija s sedežem v Benetkah.⁸⁰

Če pogledamo teritorialno razporeditev komend nemškega viteškega reda, kot so se razvile v vzhodnoalpskih deželah v prvi polovici 13. stoletja, jasno izstopa lega v urbanih središčih ob glavnih tranzitnih cestah: Dunaj–Dunajsko Novo mesto–Gradec–(Maribor)–Ljubljana–Precenicco pri Latisani, oz. v primeru smeri čez Koroško, v Brežah. Komenda v Veliki Nedelji

⁷¹ BUB II, št. 313; UBSt II, št. 303; DOZA, št. 140; WOJTECKI, 1979 (kot v op. 70), 321 sl.

⁷² BUB II, št. 344; UBSt II, št. 376; DOZA, št. 168; WOJTECKI, 1979 (kot v op. 70), 328. Privilegiji Leopolda VI. za križnike niso znani oz. ohranjeni.

⁷³ BUB II, št. 313; UBSt II, št. 303; DOZA, št. 140; MILITZER, 1999 (kot v op. 47), 266.

⁷⁴ MILITZER, 1970 (kot v op. 49), 66; idem, 1999 (kot v op. 47), 265.

⁷⁵ MILITZER, 1999 (kot v op. 47), 218, 263, 266, o upravni strukturi reda na splošno 110 sl., 193 sl., 207 sl., 213 sl.

⁷⁶ *Chunrat von Luotzingen, Komandewer und die brüder all des Deutschen haus zu Friesach tuon chunt ... durch vertigung willen unser bruder über mer mit urlaub un willen des ersamen mannes bruder Gottfriedes von Hohenloh, hochmaister alles unsers ordens, bruder Eberhards von Sulzperch, unseres lantkomenterers ...* MDC VII, Klagenfurt 1961, št. 85.

⁷⁷ Izvleček listine po Bianchijevem prepisu z letnico 1219 pri Josef ZAHN, Friaulische Studien, *Archiv für österreichische Geschichte* (Wien), 57/1878, 398; z letnico 1229 pa Pio PASCHINI, Il patriarcato di Wolfger di Ellenbrechtskirchen, *Memorie storiche Forogiuliesi* (Udine) (MSF), 11/1915, 38; M. G. B. ALTAN, Araldica a Precenicco, l'antica fondazione dei cavalieri Teutonici, MSF 57, 1977, 118.

⁷⁸ Leta 1265 so gospodje iz Varma hospic Vendoy s posestjo dotirali za ustanovitev ženskega cistercijanskega samostana, ki je tam obstajal do 15. stoletja, gl. Tarcisio VENUTI, Un'ultima parola sul monastero di S. Maria di Vendoy tra Varmo e Madrisio, MSF 76, 1996, 167–192.

⁷⁹ Hermann WIESFLECKER, *Die Regesten der Grafen von Görz und Tirol, Pfalzgrafen in Kärnten*. I. Band (957–1271), Innsbruck 1949, št. 444; DOZA, št. 136; RI V/1, št. 1950 (original se je nahajal v arhivu v Stuttgartu).

⁸⁰ MILITZER, 1999 (kot v op. 47), 179 sl.; ALTAN, 1977 (kot v op. 77), 102–122; BEGOTTI, 1991 (kot v op. 27), 39 sl. V Benetkah kot glavnem izhodišču za pot v Palestino je redovna postojanka obstajala že od 1208 in po padcu Akkona je bil tu 1291–1309 tudi sedež reda, gl. Udo ARNOLD, Der Deutsche Orden und Venedig, *Militia sacra* 1994 (kot v op. 42), 145–161. Pogodba med oglejskim patriarhom Bertoldom in Benečani leta 1222 je bila npr. sklenjena *apud Venetiam in hospitali Sanctae Mariae cruciferorum*, CDI II, št. 233.

pri Ormožu pa je ležala neposredno ob glavni cesti z Ogrske proti Italiji, ki se je v Slovenski Bistrici priključila smeri z Dunaja. Nedvomno je šlo za načrten sistem komunikacij, ki je v času, ko je bil sedež reda z vso glavno aktivnostjo še vezan na Palestino, omogočal članom reda in drugim križarjem transport in oskrbo na poteh proti severnoitalijanskim pristaniščem (Ogleju, Latisani, Portogruaru, Benetkam) na poti v Sveto deželo, o čemer pričajo tudi neposredne omembe hospicev.⁸¹

Ivanovci (hospitalci–rodoški vitezi–malteški vitezi)

V primeru tretjega od viteških redov – ivanovcev (*fratres hospitalis sancti Iohannis Hierosolimyti*), imamo najzgodnejšo dokumentirano prisotnost v vzhodnoalpskih deželah že v 12. stoletju. Prvotno karitativnega značaja, izvirajoč že s konca 11. stoletja, je bil red kasneje po zgledu templjarjev preurejen v vojaški viteški red.⁸² Eno najstarejših posesti v nemških deželah je pridobil že v 1140-ih letih okrog Mailberga v Avstriji, kar je bilo jedro razvoja komende.⁸³ Očitno so ivanovci uživali zgodnjo podporo deželnih knezov Babenberžanov, kajti na intervenciji avstrijskega vojvode Henrika II. je cesar Friderik Barbarosa 1156 potrdil do tedaj pridobljene redovne posesti v Avstriji (*possessiones ... in ducatu Austrie sitas*) in obenem podelil redu kraljevo zaščito v celotnem cesarstvu.⁸⁴ Proti koncu 12. stoletja je iz virov že razvidna organizacija redovnih provinc ter njim podrejenih prioratov, ki so zajemali eno ali več dežel. Ozemlje cesarstva severno od Alp sta pokrivala priorata *Alamania* (današnja Nemčija, Belgija, Nizozemska, del Poljske in Skandinavija) ter *Bohemia* (Češka, Moravska, Poljska, Avstrija, kasneje vključujoč vzhodnoalpske dežele).⁸⁵

Na Štajerskem so ivanovci proti koncu 12. stoletja začeli pridobivati posest okoli deželno-knežjega trga oz. mesta Fürstenfelda. Leta 1197 jim je salzburški nadškof Adalbert prepustil cerkev v bližnjem Übersbachu z vsemi pravicami in posestjo, ministerial Herand von Wildon pa je dodal patronatsko pravico.⁸⁶ Z darovnicami deželnoknežjih ministerialov Wildonskih, Stubenberških ter samih Babenberžanov v letih 1215, 1218, 1229, 1234 je red zaokrožil prido-

⁸¹ Prim. ARNOLD, 1986 (kot v op. 51), 41; idem, 1994 (kot v op. 80), 146; MILITZER, 1999 (kot v op. 47), 266; WOJTECKI, 1974 (kot v op. 49), 216 sl.

⁸² O začetkih, gl. Rudolf HIESTAND, *Die Anfänge der Johanniter, Die geistlichen Ritterorden* (kot v op. 47), 31–80; Anthony LUTTRELL, *The Earliest Hospitallers*, v: Benjamin Z. KEDAR – Jonathan RILEY–SMITH – Rudolf HIESTAND (ur.), *Montjoie. Studies in Crusade History in Honour of Hans Eberhard Mayer*, Aldershot 1997, 37–54. Standardno delo o zgodnji zgodovini reda je še zmeraj Jonathan RILEY–SMITH, *The Knights of St. John in Jerusalem and Cyprus, c. 1050–1310*, London 1967, o začetkih reda 31 sl. V zadnjih desetletjih je neprecenljivo delo Anthonija LUTTRELLA o vseh aspektih zgodovine ivanovcev. Štiri knjige zbranih razprav (preko 70) v seriji *Variorum Collected Studies*, ki geografsko zajemajo tematike iz celotnega evropskega prostora in bližnjega vzhoda: *The Hospitallers in Cyprus, Rhodes, Greece and the West 1291–1440*, London 1979; *Latin Greece, the Hospitallers and the Crusades 1291–1400*, London 1982; *The Hospitallers of Rhodes and their Mediterranean World*, London 1992; *The Hospitaller State on Rhodes and its Western Provinces 1306–1462*, Aldershot 1999.

⁸³ Maximilian WELTIN, *Die Anfänge der Johanniterkommenden Mailberg und Stroheim, Landesgeschichte und Archivwissenschaft. Festschrift zum 100jährigen Bestehen des OÖ Landesarchivs*, Linz 1996, 187–201; Anthony LUTTRELL, *The Hospitaller Province of Alamania to 1428*, v: Zenon Hubert NOVAK (ur.), *Ritterorden und Region – politische, soziale und wirtschaftliche Verbindungen im Mittelalter*, Ordines militares, Colloquia Torunensia Historica (Toruń), VIII/1995, 21–41, ibidem, 23; enako v idem, *The Hospitaller State* (kot v op. 82), 23; Robert L. DAUBER, *Der Johanniter–Malteser Orden in Österreich und Mitteleuropa. 850 Jahre gemeinsamer Geschichte*, Band I, Hochmittelalter (12. Jhd. bis 1291), Wien 1996, 110 sl. (to delo ni znanstveno, je pa edini poskus sinteze zgodovine reda v Avstriji in vsebuje fotografije mnogih originalnih dokumentov).

⁸⁴ DF I, št. 152.

⁸⁵ LUTTRELL, 1995 (kot v op. 83), 22, 24 sl.

⁸⁶ UBSt II, št. 27; DAUBER, 1996 (kot v op. 83), 192. Aktu so med drugimi prisostvovali ministeriali iz Maribora in Konjic.

bitve pri Fürstenfeldu.⁸⁷ V listini o poravnavi spora glede cerkve *in foro Fv^orstenuelde* med *fratres Hospitalis sancti Johannis in Jerusalem* in pristojnim župnikom, ki jo je 1232 izdal avstrijski vojvoda Friderik II., je poleg komendatorja iz avstrijskega Mailberga že pričal *Perhohus sacerdos et magister in Fv^orstenuelde*, kar dokazuje obstoj komende.⁸⁸

Najstarejša na današnjem slovenskem ozemlju je že leta 1217 izpričana komenda ivanovcev v Melju pri Mariboru. Oktobra tega leta je salzburški nadškof Eberhard II. v Mariboru potrdil, da se je njegov ministerial Friderik Ptujski odpovedal desetnam *fratrum Hospitalis sancti Johannis in Melnich*, ki si jih je protipravno lastil.⁸⁹ Formulacija ne pušča dvoma, da so redovniki že bivali v Melju. Glede na to, da je bila lokacija v predmestju deželnoknežjega mesta Maribora in so gospodje, imenovani po Melju (*oz. de Tanne*), verjetno sodili med deželnoknežje ministeriale, vsekakor lahko prihod ivanovcev povezujemo z Babenberžani, ali vsaj z njihovo odobritvijo.⁹⁰ Prav tako si hiše nemškega viteškega reda v Mariboru, ki smo jo omenili, ni moč zamisliti brez pristanka mestnih gospodov Babenberžanov. Redovna hiša v Melju je bila vseskozi nekaka podružnica močnejše komende v Fürstenfeldu in je bila morda od tam tudi naseljena.⁹¹ Komtur je prvič omenjen v listini iz 1282, ko je poleg mariborskih meščanov pričal *frater Marquard, tunc commendator in Melnich*.⁹²

V vredišču Savinjske doline in v neposredni bližini pomembne ceste, ki je skozi Celje in Vransko vodila na Kranjsko, je nastala komenda reda v Polzeli.⁹³ V virih se pojavi prvič šele konec 13. stoletja, ko je znan že njen komtur, kar nesporno kaže na večjo starost postojanke. V seznamu kolekt za papeškega legata iz 1323 je naveden *comendator domus in Harlenstein ordinis hospitalis*,⁹⁴ v listini, izdani 1332 v Braslovčah, pa je pričal *her Hanse der commendewer von Helenstein*.⁹⁵ Njen nastanek bi lahko povezovali z gospodi Polzelskimi (*de Helenstein*), ki v drugi polovici 13. stoletja izginejo iz virov. Verjetna je domneva, da so bili vitezi močnih štajerskih ministerialov z Orta v Zgornji Avstriji,⁹⁶ ki so imeli dokazano posest v tem delu Savinjske doline. Povezava prek Ortov in Babenberžanov bi lahko razložila stike z ivanovci in križarskim gibanjem. Ob prvi omembi leta 1298 v listini ortenburškega grofa Friderika I., ki je po sporu z ivanovci redu prepustil tri hube (gl. sl. 3), je bil komtur Polzele Werner obenem predstojnik

⁸⁷ UBSt II, št. 133, 153, 157, 310, 316; UBSt III, Graz 1903, št. 21, 36, 37, (str.) 26, 42, 43 (Nachträge zu Band I, II); DAUBER, 1996 (kot v op. 83), 192 sl.

⁸⁸ UBSt II, št. 294. Ta *Pernhohchus frater domus hospitalis* je leta 1245 na Ptuj priča v listini gospodov Ptujskih (UBSt II, št. 463; MDC IV/1, št. 2321). *Fratres et commendator de Fvrstenuelde* so izrecno omenjeni v letih 1265, 1266, 1269–77. Gerhard PFERSCHY, UBSt IV, Wien 1975, št. 199, 230, 502.

⁸⁹ UBSt III, št. 17 (str.) 22; GZM I, št. 54; original v NAP RM (kot v op. 11), 1217 X 23, Maribor, inv. št. 2060. Prim. Jože MLINARIČ, Melje in njegova malteška komenda od XII. stoletja do leta 1803, *Časopis za zgodovino in narodopisje* (Maribor), n. v. 16/1980, 217–238, ibidem, 222 sl.; idem, Malteški red na Slovenskem, *Glavarjev simpozij v Rimu*, Celje 1999, 17–34, ibidem, 19 sl.; DAUBER, 1996 (kot v op. 83), 199 sl.

⁹⁰ MLINARIČ, 1980 (kot v op. 89), 218, nakazuje, da so bili Meljski šentpavelski ministeriali. Vendar večkratno pojavljanje v krogu deželnoknežjih ministerialov in tudi v spremstvu samih vojvod Otokarjev in Babenberžanov, ter njihova tesna povezanost z Mariborom prej kažejo na deželnoknežjo klientelo (UBSt I, št. 617, 707; UBSt II, št. 60; Heinrich FICHTENAU – Erich ZÖLLNER, BUB I, Wien 1950, št. 118, 119). Morda je bil Wernherus *de Tanne* celo identičen z Wernherjem *de Marburc*, kot domneva tudi Mlinarič.

⁹¹ MLINARIČ, 1980 (kot v op. 89), 223.

⁹² GZM II, št. 54. Že leta 1256 sta v darovnici za Komendo na Gorenjskem pričala *frater Wigandus de Melnich, frater Hartnidus de eadem domo* (gl. op. 98). Leta 1288 je v mariborski listini pričal *frater Nudung, commendator in Melnich*, 1298 pa je bila neka posest prodana *dem br^oder Arnnohten dem gummedewer von Melnich*. GZM II, št. 62, 83.

⁹³ Jože MLINARIČ, Malteška komenda na Polzeli, *Kronika* (Ljubljana), 28/1980, 161–171; idem, 1999 (kot v op. 89), 22 sl.

⁹⁴ Pietro SELLA – Giuseppe VALE, *Rationes decimarum Italiae nei secoli XIII e XIV. Venetiae–Histria–Dalmatia*, Studi e testi 96, Citta del Vaticano 1941, 40.

⁹⁵ MDC IX, Klagenfurt 1965, št. 489.

⁹⁶ MLINARIČ, 1980 (kot v op. 93), 161. O gospodih z Orta, gl. Hans PIRCHEGGER, *Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters* 3. Teil, Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark XVI, Graz 1958, 215–228.

edine kranjske redovne hiše Sv. Petra (današnje Komende na Gorenjskem).⁹⁷

Gorenjska Komenda je, kot večina omenjenih postojank reda, stala v neposredni bližini pomembne ceste, ki je vodila s Štajerske skozi Kamnik proti Škofji Loki in dalje Furlaniji. Nastala je poleg stare župnijske cerkve sv. Petra, verjetno že pred sredo 13. stoletja, kot izpričuje listina iz 21. februarja 1256.⁹⁸ Z njo je Henrik Svibenski za škodo, ki sta jo ivanovcem prizadejala on in njegov oče (Henrik II., † pred 1244), podelil *domui sancti Petri nec non et domui sancte hospitalis Ierosolimitani* štiri kmetije v okolici ter se odpovedal krivičnim zahtevam (morda do desetine). Listino sta sopečatila koroški vojvoda in gopod Kranjske Ulrik III. ter predstojnik komende v avstrijskem Mailbergu frater Wolfger. Večkratna referenca na *domus ivanovcev* v listini ne pušča dvoma, da je redovna hiša leta 1256 že stala. Ker je bilo odvetništvo nad komendo vedno vezano na bližnje smledniško gospostvo, ki je bilo tedaj že v rokah gospodov Svibenskih, je možno, da so bili oni glavni »ustanovitelji« oz. donatorji komende.⁹⁹ Svibenski kot zelo pomemben in vpliven kranjski plemiški rod, so imeli nedvomno obilo možnosti za navezavo stikov z ivanovci – ne nazadnje visi na listini tudi pečat vojvode Ulrika III., ki je imel dokazano povezave z vsemi tremi viteškimi redovi. Čeprav neposredne udeležbe članov družine na križarskih vojnah ni moč dokazati, je več kot verjetna.¹⁰⁰ Brat Henrika III. Svibenskega Viljem je kasneje očitno celo sam postal član enega od redov, verjetno nemških križnikov, in se leta 1279 v listini kostanjeviškega samostana med pričami omenja ... *Willhelmo crucifero dicto de Scherphenberc*.¹⁰¹ Videti je, da je v tem času več plemičev z našega ozemlja vstopalo

Sl. 3: Listina ortenburškega grofa Friderika I. za komturja Wernerja, predstojnika redovnih hiš ivanovcev v Komendi in Polzeli, izdana 1298, l. 6. (NAP RM, št. 3094).

⁹⁷ ... *pru^rder Werenheren dem komaⁿdewer von sandt Peter vnd ze Ha^rlenstain*; dosedaj neobjavljena originalna listina 1298, l. 6., NAP RM (kot v op. 11), inv. št. 3094; regest v HLAVÁČEK – HLEDÍKOVÁ, 1977 (kot v op. 11), 115; prim. MLINARIČ, 1999 (kot v op. 89), 22. Listina je zanimiva tudi z genealoškega vidika, saj se kot sin ortenburškega grofa Friderika I. († 1304) omenja grof Herman, ki ga ne vključuje nobena meni poznana genealoška preglednica rodbine.

⁹⁸ Neobjavljena originalna listina 1256, II. 21., NAP RM (kot v op. 11), inv. št. 3093; regest v HLAVÁČEK – HLEDÍKOVÁ, 1977 (kot v op. 11), 99; foto pri DAUBER, 1996 (kot v op. 83), 234.

⁹⁹ MLINARIČ, 1999 (kot v op. 89), 21; o interpretaciji listine obširneje Dušan KOS, *Blesk zlate krone*, Thesaurus memoriae, Dissertationes I, Ljubljana 2003, 178 sl. Oba avtorja govorita o Svibenskih kot ustanoviteljih komende, čeprav je bil običajen proces pri redovnih hišah viteških redov drugačen kot pri meniškimi redovi. Ustanovitev komende posameznega reda je bila v popolni kompetenci redovnega vodstva, in je do nje prišlo običajno šele v času, ko so se z donacijami posesti in pravice v določenem okolišju v zadostni meri povečale in zaokrožile. Za nemški viteški red prim. MILITZER, 1999 (kot v op. 47), 196 sl.

¹⁰⁰ Prim. KOS, 2003 (kot v op. 99), 114 sl.

¹⁰¹ Originalna listina v ARS, 1279 IV s. d. (prepis Boža OTOREPCA na Zgodovinskem inštitutu ZRC SAZU); prim. KOS, 2003 (kot v op. 99), 217. Termin *cruciferi* (križniki) je bil v Srednji Evropi pogosta oznaka za člane kateregakoli od treh viteških redov. Primeri: *ordo cruciferorum de Templo* (gl. op. 34); *fratres cruciferos de domo Teutunicorum* (MDC V, št. 7); *Chreutzprueder ze Morperge sant Johannis orden* (MDC VIII, št. 260). V primeru Viljema Svibenskega ne pomeni nujno nemškega viteškega reda, čeprav je to zelo verjetno; prim. LUTTRELL, 1995 (kot v op. 83), 22.

v viteške redove. Listina iz 1256 priča, da sta se nemškemu viteškemu redu pridružila brata Ortoľf in Bertold s Freudenberga pri Zrečah.¹⁰² Iz listine iz leta 1288, s katero je ogrski župan Arnold podelil komendi nemškega viteškega reda v Veliki Nedelji neko svojo obmejno posest, je razvidno, da je bil tedaj tamkajšnji komtur Walter iz rodbine gospodov Kamniških, med pričami pa je bil tudi križnik Nikolaj *de Scharphenberch*, vendar njegova rodbinska vez s Svibenskimi ni jasna.¹⁰³ Vstopanje domačega plemstva v križarske redove je za obravnavano tematiko pomembno, ker v tem času pomeni neposredno udeležbo v križarskem gibanju.¹⁰⁴ Vsi trije redovi so bili v tem času še izrazito vojaškega značaja s prvenstvenimi cilji v Sveti deželi. Materialne in personalne povezave s Palestino so bile živahne. Vsaj del bratov–vitezov iz posameznih komend je bil nedvomno za določen čas poslan v Palestino.¹⁰⁵ V dokumentu iz 1256 pa je zanimivo še nekaj. Henrik Svibenski si je zagotovil pravico, da ga komenda dvakrat letno prenoči skupaj z dvanajstimi jezdecimi. Iz tega lahko sklepamo, da je redovna hiša že imela ustrezne kapacitete in je tam že obstajal hospic za popotnike, ki je izrecno izpričan v papeškem desetinskem seznamu leta 1296 kot *hospitale S. Petri*.¹⁰⁶ V listini iz 1298 je prvič omenjen komtur, brat Werner, ki je tedaj upravljal obe redovni hiši v Komendi in na Polzeli.¹⁰⁷

Zelo zgodaj zasledimo prve pridobitve ivanovcev na Koroškem, in sicer v tedanjem glavnem urbanem središču Brežah in okolici, kot smo videli tudi pri nemškem viteškem redu. Leta 1214 je Wikard s Karlsberga, eden vodilnih ministerialov koroških vojvod, podelil redu svojo posest v Engelsdorfu pri Brežah.¹⁰⁸ Štiri leta kasneje, aprila 1218, pa je Friderik III. Ptujski prepustil ivanovcem hišo v Brežah, ki jo je predhodno kupil od njih, kar pomeni, da je bil red že prej prisoten v tem pomembnem tranzitnem mestu.¹⁰⁹ O tamkajšnji posesti ivanovcev kasneje nimamo več nobenih virov in utemeljena je domneva, da so se umaknili konkurenčnemu nemškemu viteškemu redu, ki se je skoraj istočasno uveljavil v mestu. Pojav, da se je v primerih konkurence v manjših mestih en red umaknil, smo zasledili že pri Mariboru, kjer so križniki odprodali svoje posesti in se je nadalje obdržala le komenda ivanovcev v Melju, ali pri Ljubljani, kjer se je na mestu prvotne (domnevne) postojanke templjarjev kasneje naselil nemški viteški red.¹¹⁰ Edina koroška komenda ivanovcev se je razvila kasneje drugje. Januarja 1263 je vojvoda Ulrik III. podelil redovni hiši v avstrijskem Mailbergu, ki je bila nekakšna matica vzhodnoalpskih komend, župnijsko cerkev v Pulstu pred vojvodskim mestom Št. Vid skupaj s patronatsko pravico, posestjo in vsem pripadajočim, kar je s pečatom potrdil tudi Ulrikov brat in izvoljeni salzburški nadškof Filip.¹¹¹ To je bila osnovna dotacija redovne postojanke, kateri je Ulrik v letih 1267 in 1269 dodatno podelil in potrdil posesti.¹¹² Komtur

¹⁰² UBSt III, št. 193. Redu sta podelila neko svojo vas, ko sta *eorundem fratrum habitum assumpserunt*.

¹⁰³ ... *ad manus fratris Waltheri dicti Vngari tunc commendatoris ibidem* ...; originalna listina 1288, VI. 30., Štrigova, v Arhivu nemškega viteškega reda na Dunaju; DOZA št. 668 (prepis Boža Otorepca na ZIMK ZRC SAZU). Walter imenovan »Ungarus« je bil iz rodbine ministerialov Kamniških, gl. rodovnik pri Dušan KOS, Ministeriali grofov Andeških na Kranjskem, v: Andreja ERŽEN – Toni AIGNER (ur.), *Groffe Andeško–Meranski. Prispevki k zgodovini Evrope v visokem srednjem veku*, Kamnik 2001, 246. Nikolaja *de Scharphenberch* Kos v monografiji o Svibenskih (kot v op. 99) ne omenja, gl. rodovnik na str. 390.

¹⁰⁴ MILITZER, 1999 (kot v op. 47), 109, o regrutaciji članov 407 sl., 458 sl.

¹⁰⁵ MILITZER, 1999 (kot v op. 47), 389–390, 393.

¹⁰⁶ SELLA – VALE, 1941 (kot v op. 94), 33; Janez HÖFLER, *O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem. Prolegomena k historični topografiji predjožefinskih župnij*, Ljubljana 1986, 67, priloga 2.

¹⁰⁷ Kot v op. 97.

¹⁰⁸ Originalna listina 1214, II. s. d., Akkon, NAP ŘM (kot v op. 11), inv. št. 3084; MDC IV/1, št. 1695; regest HLAVÁČEK – HLEDÍKOVÁ, 1977 (kot v op. 11), 94. Prim. DEMEL, 1997 (kot v op. 50), 789.

¹⁰⁹ MDC IV/1, št. 1776; UBSt II, št. 152.

¹¹⁰ Gl. KOSI, 1994 (kot v op. 2), 171 sl.

¹¹¹ Originalna listina 1263, I. 18., Št. Vid, NAP ŘM (kot v op. 11), inv. št. 3086; MDC IV/1, št. 2797; regest HLAVÁČEK – HLEDÍKOVÁ, 1977 (kot v op. 11), 100. Prim. August VON JAKSCH, *Die Einführung des Johanniter–Ritterordens in Kärnten und dessen Commende und Pfarre Pulst daselbst*, *Archiv für österreichische Geschichte* (Wien), 76/1890, 351–404, ibidem, 355 sl.; DEMEL, 1997 (kot v op. 50), 789 sl.

¹¹² Danes neohranjene listine, gl. JAKSCH, 1890 (kot v op. 111), dodatek 4, 403, št. 6, 7.

komende Pulst, ki je posedovala tudi hišo v Št. Vidu, je omenjen k letu 1292 v Štajerski rimani kroniki in pri Janezu Vetrinjskem kot soudeleženelec upora proti koroškemu vojvodi Majnhardu Goriško–Tirolskemu.¹¹³ V originalni listini pa je hiša prvič omenjena leta 1296, ko je opolno-močenec velikega mojstra za vzhodnoalpske dežele, brat Konrad von Hakenberg – *gewaltic an dez maysters stat uber die heuser des heiligen Spitals von Jerusalem ze Osterreich, ze Steyer, ze Chaerntyn unt ze Chrayn* – z dovoljenjem mojstra za nemške dežele – *mit urlaub unsers maysters von Teutschen landen* – 7. novembra v Št. Vidu izdal listino o predaji neke redovne posesti v doživljenjski užitek, nakar naj bi pripadla nazaj *unsern brudern hintze Pvlst*.¹¹⁴ Iz te listine so razvidni redovna hierarhija in povezanost postojank vzhodnoalpskih dežel pod enim provincialnim predstojnikom, identično kot smo ugotovili že pri nemškem viteškem redu. Vse komende ivanovcev v tem prostoru, vključno s tremi slovenskimi, so od 13. stoletja praviloma sodile pod češki priorat, oz. pod njemu podrejeno provinco, ki je zajemala Avstrijo, Štajersko, Kranjsko in Koroško. Nad to strukturo je imel kompetence občasno postavljeni – od posebnih redovnih statutov za nemške dežele iz leta 1301 dalje pa bolj ali manj stalni – veliki preceptor *in Alamania*.¹¹⁵ Kot pri križnikih je opazna tudi razporeditev redovnih hiš, običajno s hospici, ob glavnih tranzitnih cestah iz smeri Dunaja: v Fürstenfeldu, Melju, Polzeli, Komendi ter na Koroškem v Pulstu pred Št. Vidom.

Vežanost reda ivanovcev na tranzitne prometnice in upravljanje hospicev sta še bolj izstopajoča v sosednjih Furlaniji in Benečiji, kjer so bile redovne hiše razporejene ob cestah iz pomebnejših pristanišč proti alpskim prelazom na Koroškem ali Tirolskem. Eno glavnih izhodišč je bilo v Benetkah, kjer je komenda s priorjem dokazana že leta 1180 in kjer se je razvil sedež redovne province (beneškega priorata).¹¹⁶ Pri izdaji listine z datumom 31. julij 1199, s katero je Askvin iz Varma podelil redu ivanovcev posest za ustanovitev hospica San Tomaso di Susans pri Majanu, so prisostvovali priorji že obstoječih redovnih hiš oz. hospicev San Leonardo dei Camolli pri Sacilu (kasneje imenovan S. Giovanni del Tempio), San Bartolomeo della Volta pri Ronchis pred Latisano ter San Giovanni di Collalto v Susegani.¹¹⁷ Tem sta se kasneje pridružila še dva hospica ob cesti pred Oglejem – starejši sv. Egidija ter sv. Nikolaja (San Nicolo di Levata v današnji Rudi), ki ga je pred letom 1211 ustanovil oglejski patriarh Wolfger.¹¹⁸ Patriarh Bertold Andeški je z listino, izdano 16. decembra 1249,¹¹⁹ hospic sv. Nikolaja podelil ivanovcem (*Hospitale S. Joannis Hierosolymitani*) in iz neohranjenega Wolfgerjevega privilegija obširno navedel namen ustanovitve, dotacijo, pravice in pravila

¹¹³ JAKSCH, 1890 (kot v op. 111), 358.

¹¹⁴ MDC VI, št. 360. Komenda se nadalje pogosteje omenja, gl. MDC VII, št. 82; MDC VIII, št. 260, 261, 272, 567; JAKSCH, 1890 (kot v op. 111), 359 sl.

¹¹⁵ Samostojni *prior* za Avstrijo prvič izpričan 1207, za Avstrijo in Štajersko skupaj leta 1244, 1263 in 1277; gl. LUTTRELL, 1995 (kot v op. 83), 22, 25 sl., o velikem preceptorju za nemške dežele 27 sl.; Karl BORCHARD, *The Hospitallers, Bohemia, and the Empire, 1250–1330*, v: Jürgen SARNOWSKY (ur.), *Mendicants, Military Orders and Regionalism in Medieval Europe*, Aldershot 1999, 201–231, ibidem, 203 sl.; DAUBER, 1996 (kot v op. 83), seznam na str. 270.

¹¹⁶ LUTTRELL, 1994 (kot v op. 42), 103 sl., 105 sl.; tudi v idem, *The Hospitaller State* (kot v op. 82), 103 sl., 105 sl.

¹¹⁷ Objava listine pri Giovanni COMELLI, *Fondazione di un ospedale dell'ordine gerosolimitano di S. Giovanni in Friuli*, MSF 43/1958–59, 173–177; gl. še BEGOTTI, 1991 (kot v op. 27), 45 sl.; M. G. B. ALTAN, *La fondazione di S. Bartolomeo della Volta di Ronchis, dei Cavalieri di S. Giovanni*, MSF 57/1977, 123–131.

¹¹⁸ Skupaj z ostalimi hospici sta *hospitale vetus sancti Egidii in Levata* ter *hospitale sancti Nicolai in Levata* že omenjena maja 1211 v listini patriarha Wolfgerja, s katero je potrdil dohodke oglejske cerkve. Objava pri Vincenzo JOPPI, *La Basilica di Aquileia, Archeografo Triestino* (Trieste), n. s. XX/1895, 239; gl. še Tarcisio VENUTI, »Hospitali veteri quod vocatur Sanctus Egidius«, MSF 79/1999, 175–204, ibidem, 182 sl.

¹¹⁹ Listina je znana le v prepisu pri Ioannes F. B. DE RUBEIS, *Monumenta ecclesiae Aquilejensis, Argentinae* 1740, st. 667–670; izvleček v Josef BIANCHI, *Documenta historiae Forojuliensis saeculi XIII summammatim regesta, Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen* (Wien), 21/1859, 383, št. 171. Prim. Pio PASCHINI, *Storia del Friuli II*, Udine 1935, 84 sl.; VENUTI, 1999 (kot v op. 118), 183 sl., zlasti op. 27, 30; BEGOTTI, 1991 (kot v op. 27), 48 sl.

funkcioniranja, ki so jih morali sprejeti.¹²⁰ Pripadnost vseh prej omenjenih hospicev redu ivanovcev je izrecno označena v seznamu papeških desetih leta 1296¹²¹ ter v seznamu redovnih hiš beneškega priorata iz leta 1331.¹²²

Zgornji pregled širjenja viteških redov po vzhodnoalpskih deželah je bil potreben za ugotovitev kronološkega razvoja, prostorske razporeditve in pri tem udeleženih oseb. Nastanek viteških redov in njihovo pojavljanje v posameznih deželah je bilo namreč odraz in bistveni sestavni del križarskega gibanja. Celotna dejavnost vseh treh redov in pridobljena sredstva so bili vse do dokončne izgube Palestine 1291 usmerjeni prvenstveno v Sveto deželo in zaščito krščanskih pridobitev. Sedeži vseh treh organizacij so bili ves ta čas na vzhodu, in že s svojim imenom, ki je vsebovalo omembo Jeruzalema, so vsi trije redovi med prebivalstvom permanentno ohranjali zavest o dogajanju na vzhodu.¹²³ Podpora redovom je pomenila neposredno podporo »križarski stvari«. To je razvidno v privilegiju avstrijskega vojvode Friderika II. nemškemu viteškemu redu iz 1239, kjer izrecno dovoljuje, da bratje prosto prodajajo vse svoje pridelke in prihodek v podporo Sveti deželi (*pro subsidio Terre Sancte*) zamenjajo za srebro in zlato.¹²⁴ Kako so potekali komunikacije in navezave stikov z redovno organizacijo v podrobnem večinoma ni znano, v nekaj redkih primerih pa imamo ohranjene zgovorne podatke o neposrednih povezavah med romanjem v Palestino ali udeležbo na križarski vojni in podporo posameznemu redu doma. Pri tem so bile bistvenega pomena osebne izkušnje, seznanjanje z dejavnostjo reda na licu mesta. Lep primer je že omenjena najstarejša znana potrditev redovnih posesti ivanovcev v Avstriji s strani cesarja Friderika Barbarose leta 1156. Vladar je potrdil svetemu špitalu ivanovcev v Jeruzalemu, kjer je njihova »dela pravega usmiljenja videl na lastne oči« (*ubi vere misericordie opera Christi pauperibus exhiberi oculis nostris conspeximus*), posesti, ki jih je redu podelil Kadold iz Mailberga, ko je šel v Jeruzalem in se v tamkajšnjem špitalu tudi sam prepričal o »izviru milosti«.¹²⁵

Crucesignati

Plemstvo iz vzhodnoalpskega območja se je nedvomno udeleževalo križarskih pohodov precej bolj množično, kot nam to dopuščajo ugotoviti resnično pičli ohranjeni viri.¹²⁶ Zelo

¹²⁰ *Wolcherus patriarcha ... hospitale novum fundavit prope stratam Aquilegiae Civitatis, per quod eadem strata plurimum est meliorata ... Cui hospitali ... dedit ... terram cultam illi stratae adjacentem ... quae terra ... tempore illius donationis erat deserta ... apta latronibus et praedonibus, qui frequenter ibi latitabant, ibique transeuntes homines Aquilegiam venientes et inde redeuntes spoliabant et interficiebant ... Pro hac malitia et alia difficultate magnarum paludum in praedicta strata multi miserabiliter periclitabantur; quousque per Dei adjutorium prava in directa et aspera in vias planas convertit: sicque fugatis terrisque latronibus, praedictum hospitale ad viatorum securitatem et pacem, necnon ad strate custodiam ibidem erexit.* DE RUBEIS, 1740 (kot v op. 119), st. 667–668.

¹²¹ *Hospitale S. Egidii, hospitale S. Nicolai, hospitale S. Thome, hospitale de Ronchis, hospitale de Sacilo. Predicta hospitalia sunt S. Iohannis Ierosolimitani.* SELLA – VALE, 1941 (kot v op. 94), 9.

¹²² Gl. LUTTRELL, 1994 (kot v op. 42), 124, 133, 134, objava dokumenta na 139 sl. Gl. še VENUTI, 1999 (kot v op. 118), 194 sl.

¹²³ Prim. Klaus MILITZER, *From the Holy Land to Prussia. The Teutonic Knights between Emperors and Popes and their Policies until 1309, Mendicants, Military Orders* (kot v op. 115), 71–81, ibidem, 74 sl.; idem, 1999 (kot v op. 47), 104 sl., 389.

¹²⁴ *... possint de ipsorum proprio vino quantum volunt libere et absque omni exactione pro denariis propinare et vendere et propria victualia, videlicet frumentum, salem caseos, pisces, oleum, pecudes et alia hiis similia, prout terre sancte et eorum necessitas postulat et requirit, et eosdem denarios, quos de eorum victualibus et proventibus receperint, possint ... pro subsidio terre sancte pro argento vel auro in domibus eorum libere commutare, sicut eis in ipsius terre sancte succursum videbitur melius expedire ...*, BUB II, št. 344.

¹²⁵ DF I, št. 152

¹²⁶ Gl. Miha KOSI, *The Age of the Crusades in the South–East of the Empire (Between the Alps and the Adriatic), The Crusades and the Military Orders* (kot v op. 24), 123–165, zlasti zemljevid in seznam na 130, kjer je bilo ugotovljenih (dokazanih) več kot sto udeležencev križarskih vojn iz dežel od Avstrije do Furlanije.

pričevalne so listine, zlasti darovnice, iz arhivov viteških redov. Za to obdobje in obravnavani prostor so najpomembnejše listine iz fondov reda ivanovcev, in sicer češkega velikega priorata, ki so shranjene v Narodnem arhivu (bivši Státní ústřední archiv) v Pragi. Nekaj listin iz tega arhiva, nastalih pred odhodom na romanje ali križarsko vojno, v nekaj primerih celo v sami Sveti deželi, ki so na čudežne načine prestale viharje časov in pristale na Češkem, priča o udeležbi (ne le »sprejetju križa«) posameznih plemičev na križarskih pohodih in celo o neposrednih stikih z redovnimi vodstvi.¹²⁷ Za razliko od arhiva ivanovcev pa Centralni arhiv nemškega viteškega reda na Dunaju, žal, ne vsebuje nobene originalne listine kakega izstavitelja iz vzhodnoalpskega območja, ki bi bila izdana v Sveti deželi in bi tako dokazovala dejansko prisotnost v Palestini.¹²⁸

Križarji z jugovzhoda nemškega cesarstva so v nekaterih epizodah križarskega gibanja odigrali pomembno vlogo tudi v neposredni povezavi z viteškimi redovi. V naslednjem pregledu se bomo, z manjšimi izjemami, nekoliko podrobneje posvetili zgodovini križarskega gibanja v 13. stoletju, ki pomeni glavno dobo širjenja redov v našem prostoru.

Do preobrazbe prvotno špitalskega nemškega reda v viteški red je prišlo v teku križarskega pohoda – ne štejemo ga za eno od velikih križarskih vojn – ki ga je v letu 1197 nameraval izpeljati cesar Henrik VI.¹²⁹ Že decembra 1195 so na zboru v Wormsu, ki se ga je udeležilo tudi precej knezov z juga države, sprejeli križ kot simbol križarskega pohoda med drugimi meranski vojvoda Bertold IV. Andeški, avstrijski vojvoda Friderik, koroški vojvoda Ulrik II. in grof Albert III. Bogenski.¹³⁰ Začetek pohoda je bil napovedan za pomlad 1197 iz južne Italije. Dejansko so od junija 1197 dalje v cesarskih listinah na Siciliji pričali avstrijski vojvoda Friderik, njegov stric Henrik »von Mödling« ter passavski škof in kasnejši oglejski patriarh Wolfger.¹³¹ Glavnina vojske je, zaradi upora na Siciliji z zamudo, šele septembra odplula iz Messine proti Akkonu, kamor je prispela 22., medtem ko je cesar zaradi bolezni ostal na Siciliji, kjer je 28. septembra umrl.¹³² Kdo od velikih knezov z vzhodnoalpskega ozemlja, ki so nedvomno imeli številna spremstva neimenovanih vazalov in ministerialov, se je resnično udeležil pohoda? Vojvoda Bertold IV. Andeški, četudi se je morda odpravil proti jugu Italije, se je verjetno zaradi cesarjeve smrti vrnil – 31. oktobra je bil v Strassburgu na Koroškem.¹³³ O udeležbi tedaj še mladoletnega koroškega vojvode Ulrika II. žal ni nobenih dokazov.¹³⁴ Udeleženec pa je bil zelo verjetno grof Oton II. Ortenburški, ki je *vero crucis signo ... insignitus ... antequam viam Christi aggressus est*, leta 1197 izdal darovnico samostanu Vetrinj.¹³⁵ O pridružitvi drugih priča darovnica za samostan Heiligenkreuz v Avstriji, ki jo je izdal 1203 avstrijski vojvoda Leopold VI. glede na zadnjo željo pokojnega brata Friderika. Ta je umrl 16. aprila 1198 med povratkom s križarske vojne – *in reversione itineris Ierosolimitani* – in pred smrtjo zbral okrog sebe romarske tovariše (*peregrinationis sue socii nobilioribus*), med

¹²⁷ O arhivu češkega velikega priorata malteškega viteškega reda in njegovih fondih, gl. izčrpno pri HLAVÁČEK – HLEDÍKOVÁ, 1977 (kot v op. 11), 77 sl.

¹²⁸ Listine arhiva na Dunaju je 1887 v regestih izdal PETTENEGG, 1887 (kot v op. 53).

¹²⁹ Gl. Peter CSENDES, *Heinrich VI.*, Darmstadt 1997, 169 sl., 179 sl., 189 sl.; Edgar N. JOHNSON, *The Crusades of Frederick Barbarossa and Henry VI*, v: Kenneth M. SETTON (ur.), *A History of the Crusades II. The Later Crusades, 1189–1311*, Madison, Milwaukee and London 1969, 119 sl.

¹³⁰ MDC III, št. 1457; Franc KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku* (Gradivo) IV. (l. 1101–1200), Ljubljana 1915, št. 877; Annales Marbacenses, *Monumenta Germaniae historica. Scriptores* (MGH SS) 17, Hannover 1861, 166–167.

¹³¹ Gerhard BAAKEN, *Regesta imperii IV/3. Die Regesten des Kaiserreiches unter Heinrich VI. 1165 (1190)–1197*, Köln–Wien 1972, št. 596, 598, 599, 602, 605.

¹³² CSENDES, 1997 (kot v op. 129), 192 sl., 197 sl.; JOHNSON, 1969 (kot v op. 129), 120 sl.

¹³³ MDC I, št. 369.

¹³⁴ Njegove listine iz teh let niso znane oz. ohranjene.

¹³⁵ MDC III, št. 1471. To je njegova zadnja poznana listina in je verjetno na pohodu umrl. Annales Marbacenses (kot v op. 130), 167, omenjajo, da je na zboru v Wormsu decembra 1195 sprejel križ tudi *comes de Ortenberc*. Ni jasno, ali je šlo za koroškega grofa z Ortenburga ali pa za člana veje rodbine Spanheim z Ortenberga na Bavarskem.

katerimi so naštetih passavski škof Wolfger, goriški grof Majnhard II. in grof Ulrik z Epana na Tirolskem.¹³⁶ Še pred povratkom v domovino so bili ti knezi prisotni pri dejanju velikega zgodovinskega pomena – ustanovitvi bojnega nemškega viteškega reda. Kot priča temeljni vir o teh dogodkih, imenovan *Narratio de primordiis ordinis Theutonici*, so se nemški knezi in velikaši zbrali 5. marca 1198 v Akkonu v templjarski hiši, da bi nemškemu špitalu podelili templjarsko regulo.¹³⁷ Poleg mnogih škofov, obeh velikih mojstrov reda templjarjev in ivanovcev, domačih palestinskih in številnih nemških plemičev, sta poimensko navedena pasavski škof Wolfger ter avstrijski vojvoda Friderik, ter *comites vero et magnates quam plures* (nedvomno lahko v to skupino štejemo goriškega grofa Majnharda in Otona Ortenburškega). Izvolili so mojstra novega reda in ga pooblastili, da s škofom Wolfgerjem papežu Innocencu III. posredujeta prošnjo za potrditev (Wolfger je resnično izpričan ob papeževi potrditvi novega reda v Rimu februarja 1199).¹³⁸ Neposredna udeležba pri tem dogajanju je nedvomno vplivala na goriškega grofa, da je bil po prihodu v domovino eden najzgodnejših dokazanih podpornikov nemškega viteškega reda.¹³⁹

Tudi škof Wolfger, od 1204–1218 oglejski patriarh, je imel tako neposredne osebne izkušnje in poznanstva v Sveti deželi, ki jih je kasneje tudi izkoristil. V listini o njegovi ustanovitvi hospica San Nicolo de Levata pri Ogleju okrog leta 1211 je pasus, ki govori o tem. Patriarh je slišal za velike stiske kristjanov v Sveti deželi, ki so bili v ujetništvu sultana v Jeruzalemu, Kairu, Alepu in Damasku. Želel jim je pomagati z darovi miloščine, a to ni bilo mogoče. Ko je bil končno sklenjen mir med kristjani in Saraceni¹⁴⁰ je Wolfger pri sultanu al-Adilu (1200–1218), Saladinovem bratu, pridobil privilegij, da je lahko ujetnikom svobodno in varno posredoval pomoč. Pri tem je bila določena bistvena vloga novega hospica. Kar je bilo od kmetijskih pridelkov, drugih dohodkov in pomoči v hospicu več, kot so potrebovali za živež, oblačila in redno vzdrževanje ceste, so bili upravitelji hospica dolžni vsako leto zbrati in ob primernem času poslati *ad Transmarinas partes* v pomoč ujetnikom.¹⁴¹ Z gotovostjo lahko domnevamo, da je Wolfger za navezavo stikov s sultanom in posredovanje pomoči ujetnikom uporabil stanovske kolege, člane nemškega viteškega reda ali druga poznanstva, ki jih je pridobil med bivanjem v Sveti deželi.

V času premirja 1212–1217, ko so se razmere prehodno umirile, je bil na romanju v Siriji (*in partibus Sirie peregrinus*) ministerial koroških vojvod Wikard s Karlsberga. V Akkonu je februarja »z ozirom na dobroto svetega jeruzalemskega špitala, ki so je bili vsakodnevno

¹³⁶ BUB I, št. 136; WOJTECKY, 1979 (kot v op. 70), 317.

¹³⁷ Edicija pri: Max PERLBACH, *Die Statuten des Deutschen Ordens nach ältesten Handschriften*, Halle a. S. 1890, 159 sl.; Walter HUBATSCH, *Scriptores rerum Prussicarum* VI, Frankfurt a. M. 1968, 22 sl.; o nastanku, dataciji in značaju vira, gl. Udo ARNOLD, *De primordiis ordinis Theutonici narratio, Preußenland* (Marburg), 4/1966, 17–30.

¹³⁸ FAVREAU, 1974 (kot v op. 47), 64 sl.; WOJTECKY, 1979 (kot v op. 70), 317.

¹³⁹ Gl. zgoraj, 312.

¹⁴⁰ Do premirja za pet let je prišlo leta 1212, gl. James M. POWELL, *Anatomy of a Crusade 1213–1221*, Philadelphia 1986, 19.

¹⁴¹ *Erat autem quaedam summa miseria miseriarum. In Transmarinis partibus Christiani erant addicti, qui captivi apud Saracenos in carcere regio tenebantur, qui tunc erant Hierosolymis et apud Babyloniam, apud Alepum et Damascum. Hi per edictum Regis Saracenorum prius ab hac vita dissolvebantur, quam a ... nuditate, fame et siti. Asperitates et dolores inexplicabiles dictorum captivorum praefatus Wolcherus venerandae memoriae praedecessor noster vidit et intellexit ... temporibus audebat eis, nec poterat per helymosinarum largitiones quispian subvenire. Demum treugis ordinatis inter Christianos et Saracenos, dictus praedecessor noster obtinuit apud regem Serafandinum (Saif al-Din al-Adil, op. a.) privilegium, ut libere et secure mitterentur eis helymosinarum consolationes. Unde ... in fundatione praefati hospitalis haec principalis fuit intentio, ut cum per agriculturam et per alia adjuvamina et per bonorum hominum pias erogationes hospitale praedictum processum haberet et augmentum; provisores ejus singulis annis quaecumque super victum et vestitum necessarium, strataeque reparationem ... jam dicto hospitali et personis ibi ministrantibus superabundarent, congregarent fideliter ut opportuno tempore ad Transmarinas partes mitterent et in alimoniam praedictorum captivorum integraliter converterentur.* Gl. DE RUBEIS, 1740 (kot v op. 119), st. 668.

deležni bolni reveži«, izstavil ivanovcem že omenjeno darovnico za svojo posest v Engeldorfu pri Brežah.¹⁴² Pri tem je bil *a fratre Gvarino de Monte Acuto venerabilis magistro* – s strani samega velikega mojstra ivanovcev Garina de Montaigu (1207–1227),¹⁴³ skupaj z ženo in sinovi sprejet kot pridružen član (*confrater*) v red. Pri dejanju so bili prisotni njegovi romarski sopotniki: njegov kaplan Friderik, konjiški župnik Hartnid (kasnejši kaplan patriarha Bertolda),¹⁴⁴ Henrik iz Konjic, trije vitezi s Silberberga na Koroskem, Gazelin iz Krke in še nekaj drugih (gl. sl. 4).

Peta križarska vojna, zatem, ko se je četrta leta 1202 popolnoma izrodila z osvojitvijo in oplenjenjem krščanskega Konstantinopla, je bila življenjski projekt papeža Innocenca III. Za ta pohod imamo dokumentiranih največ udeležencev iz jugovzhodnih pokrajin cesarstva. Po eni strani je to rezultat slučajne ohranjenosti nekaterih zelo pričevalnih virov, po drugi strani pa je bil to dejansko projekt, ki je, vsaj v začetni fazi, imel težišče na knezih tega prostora. Agitacija za nov križarski pohod se je vršila že nekaj let, glavni poziv na sveto vojno pa je sledil novembra 1215 na četrtem lateranskem koncilu, ki je bil z več kot 1300 udeleženi prelati najbolj množična cerkvena konvencija srednjega veka.¹⁴⁵

Odhod križarjev je bil napovedan za junij 1217 in celotna cerkvena struktura mobilizirana za agitacijo in zbiranje finančnih sredstev (cerkvena dvajsetina v nadaljnjih treh letih).¹⁴⁶ Zanimiv vpogled v to nudi napotilo papeža Honorija III. ogrskemu episkopatu februarja 1217 z natančnimi navodili, kdo naj zbira, transportira, razdeljuje in polaga račune o zbranih sredstvih, ki naj bi se razdelila posameznim križarjem ob odhodu od doma ali v pristaniščih. Nadzor nad financami je bil poverjen papeškemu legatu in mojstroma templarjev in ivanovcev na Ogrskem (kot tudi v nekaterih drugih deželah).¹⁴⁷ Bistvenega pomena pri pripravih je bilo

Sl. 4: Ministerial koroškega vojvode Vikard s Karlsberga je februarja 1214 v Akkonu v Siriji izdal listino za red ivanovcev. Med pričami sta navedena tudi konjiški župnik Hartnid in Henrik iz Konjic (NAP RM, št. 3084).

¹⁴² Gl. op. 108.

¹⁴³ O njem, gl. RILEY-SMITH, 1967 (kot v op. 82), 155 sl., 163 sl.

¹⁴⁴ V patriarhovi listini iz 1226 imenovani *Haertnidus de Gonwiz capellanus patriarche* je verjetno identičen z istoimenskim konjiškim župnikom iz 1214; MDC IV/1, št. 1900.

¹⁴⁵ Reinhold RÖHRICHT, *Studien zur Geschichte des fünften Kreuzzuges*, Innsbruck 1891, 3 sl.; Thomas C. VAN CLEVE, *The Fifth Crusade, A History of the Crusades II* (kot v op. 129), 377 sl.; POWELL, 1986 (kot v op. 140), 41 sl.; Hans Eberhard MAYER, *Geschichte der Kreuzzüge*, Stuttgart–Berlin–Köln 2000, 192 sl.

¹⁴⁶ O financiranju križarskih pohodov v 13. stoletju, gl. Gertrud THOMA, *Papstzehnte zur Finanzierung von Kreuzzügen. Zur Erhebungspraxis in deutschen Bistümern im 13./14. Jahrhundert*, v: Hubertus SEIBERT – Gertrud THOMA (ur.), *Von Sachsen bis Jerusalem. Menschen, und Institutionen im Wandel der Zeit, Festschrift für Wolfgang Giese zum 65. Geburtstag*, München 2004, 293–309; Maureen PURCELL, *Papal Crusading Policy. The Chief Instruments of Papal Crusading Policy and Crusade to the Holy Land from the final loss of Jerusalem to the fall of Acre 1244–1291*, *Studies in the History of Christian Thought XI*, Leiden 1975, 137 sl.

¹⁴⁷ ... *pecuniam collectam et colligendam in truncis per distributores distribui volumus ... inter cruce signatos ...*

pridiganje za udeležbo, ki je bilo poverjeno papeškim legatom vključno s pooblastilom za podeljevanje odpustkov.¹⁴⁸ V Porenju je regrutacijo uspešno izvajal kölnski stolni učenjak in kasnejši škof Paderborna ter kardinal Oliver »Scholasticus«, ki se je sam udeležil in postal eden najpomembnejših kronistov pete križarske vojne (*Historia Damiatina*).¹⁴⁹ Za pridiganje na ozemlju salzburške nadškofije sta bila določena salzburški stolni prošt Oton, ki je nato 1214 postal škof v Krki, ter regensburški škof Konrad.¹⁵⁰ O dejanski agitaciji po vzhodnoalpskih deželah nimamo podatkov, vsekakor pa je bila uspešna, saj je bil ravno odziv v tej regiji precejšen.¹⁵¹

Kralj Friderik II. je sprejel križ že julija 1215 ob svojem kronanju za nemškega kralja v Aachnu, kjer sta se pozivu odzvala tudi brata Andeška, meranski vojvoda Oton VII. in bamberski škof Ekbert.¹⁵² Kralj Friderik se nato pohoda ni udeležil, Andeška pa sta predstavljala del vodstva kontingenta z juga cesarstva, ki ga je označevala tesna medsebojna rodbinska povezanost, in sta kot voditelja omenjena v vseh pomembnejših kronikah.¹⁵³ Pri tem se odpira, vsaj za zgodovino križarskega gibanja pri nas, važno vprašanje, ali sta se križarske vojne dejansko udeležila tudi druga dva andeška brata – (odstavljeni) istrski mejni grof Henrik ter kasnejši oglejski patriarh Bertold, tedaj še nadškof Kalocse na Ogrskem. Udeležba Henrika, ki je bil tedaj nedvomno najmočnejši knez v širšem slovenskem prostoru, bi gotovo pomenila zelo številno udeležbo kranjskega plemstva, o čemer več kasneje. Za zgodnjo fazo križarskega projekta je bila izredno pomembna pridružitve ogrskega kralja Andreja II., ki je s tem izpolnjeval križarsko prisego svojega očeta Bele III., ter avstrijskega vojvode Leopolda VI., ki je imel v tem času že izjemno križarsko reputacijo – leta 1212 je sodeloval v albižanski vojni proti katarom ter v Španiji proti Arabcem.¹⁵⁴ Leopold je bil bratranec, bratje Andeški pa svaki ogrskega kralja (Gertruda Andeška /†1213/ je bila ogrska kraljica). Poleg tega je bil Bertold Andeški kot kaločki nadškof eden najožjih Andrejevih zaupnikov. Poslanca ogrskega kralja – prior reda ivanovcev za Ogrsko in transilvanski prošt – sta se v Benetkah dogovorila z dožem za prevoz ogrskih križarjev. Beneške ladje naj bi jih pričakovale v Splitu od 25. julija dalje, za kar se je ogrski kralj odpovedal svojim pravicam do leta 1202 s strani Benečanov okupiranega Zadra.¹⁵⁵

de populo illo, ubi fuerit pecunia ipsa collecta ... ipsis distribuatur tempore arripiendi itineris vel in portu ..., gl. Augustinus THEINER, *Vetera monumenta Hungariam sacram illustrantia*, Vol. I, Roma 1859, št. 8; gl. tudi Georgius FEJER, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* (CDH) III/1, Budae 1829, 184. Prim. RÖHRICHT, 1891 (kot v op. 145), 10 sl.

¹⁴⁸ Gl. Paul B. PIXTON, *Die Anwerbung des Heeres Christi: Prediger des Fünften Kreuzzuges in Deutschland*, *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* (Köln–Weimar–Wien), 34, 1978, 166–191.

¹⁴⁹ PIXTON, 1978 (kot v op. 148), 167, 169 sl., 187; POWELL, 1986 (kot v op. 140), 51 sl., 59 sl., 75; VAN CLEVE, 1969 (kot v op. 145), 381.

¹⁵⁰ PIXTON, 1978 (kot v op. 148), 167, 171–172, 179.

¹⁵¹ Prim. PIXTON, 1978 (kot v op. 148), 179.

¹⁵² RI V/1, št. 810 sl.; Wolfgang STÜRNER, *Kreuzzugsgelübde und Herrschaftssicherung. Friedrich II. und das Papstum im letzten Pontifikatsjahr Innozenz' III.*, v: Hubert MORDEK (ur.), *Papstum, Kirche und Recht im Mittelalter. Festschrift für Horst Fuhrmann zum 65. Geburtstag*, Tübingen 1991, 303–315; PIXTON, 1978 (kot v op. 148), 180 sl.; POWELL, 1986 (kot v op. 140), 74 sl.

¹⁵³ *Annales sancti Rudberti Salisburgenses*, MGS SS 9, Hannover 1851, 780; *Annales Marbacenses* (kot v op. 130), 174; *Hermannii Altahensis annales*, MGH SS 17, Hannover 1861, 387; *Annales Colonienses maximi*, ibidem, 829; prim. James Ross SWEENEY, *Hungary in the Crusades, 1169–1218*, *The International History Review* (Burnaby), 3/1981, 467–481, ibidem, 478 sl. in genealoška preglednica na 480.

¹⁵⁴ BUB IV/2, št. 997, 998, 1020; WOJTECKY, 1979 (kot v op. 70), 318 sl. Leopold je položil križarsko prisego že leta 1208 in od papeža Inocenca prejel znak križa ter križarsko odvezo. Zanimivo je, da je bil v tej zadevi vojvodov sel k papeški kuriji v Rim prior žičke kartuzije Nikolaj, prim. BUB IV/2, št. 997; Milko KOS, *Gradivo V*, Ljubljana 1928, št. 129; prim. Jože MLINARIČ, *Kartuziji Žiče in Jurkloster*, Maribor 1991, 53.

¹⁵⁵ Pogodba je objavljena pri Sime LJUBIČ, *Listine o odnošajih izmedju južnega Slavenstva i mletačke republike I*, *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* (MSHSM) I, Zagreb 1868, št. XXXVIII; prim. Krešimir KUŽIĆ, *Hrvati i križari. Križarski pohod hrvatsko–ugarskoga kralja Andrije II. i austrijsko-*

Pred odhodom so knezi z daritvami cerkvam opravljali zadnje formalnosti. Škof Ekbert je izdal listini za frankovska samostana Langheim ter St. Michaelsberg v Bambergu, pri čemer sta pričala brata Oton in mejni grof Henrik (druga je datirana *anno quo fuit Jerosolimitana expeditio*).¹⁵⁶ Tudi Henrik sam je, morda v zvezi s svojim odhodom v Sveto deželo, z datumom 1217 v Preddvoru na Gorenjskem izdal darovnico za samostan Vetrinj.¹⁵⁷ Vojvoda Leopold se je še sredi junija nahajal pri kralju Frideriku II. v Passauu z nekaterimi od kasneje izpričanih udeležencev križarske vojne, 24. junija je bil v Klosterneuburgu pri Dunaju, 26. v novoustanovljeni cisterci Lilienfeld ob posvetitvi oltarjev (datacija listine: *qua etiam die dux licentiatius viam ultra mare arripuit*),¹⁵⁸ nato pa je očitno čez Koroško pripotoval v Furlanijo, kjer ga 9. julija zasledimo v Gemoni.¹⁵⁹ Tu sta bila ob sklenitvi pogodbe glede ministerialov s patriarhom Wolfgerjem v njegovem spremstvu kaločki nadškof Bertold ter mejni grof Henrik Andeški. Med pričami v listini sta navedena tudi goriška grofa Majnhard in Engelbert, vendar nimamo dokazov, da bi se priključila križarskemu pohodu. V literaturi o peti križarski vojni se je uveljavilo mnenje, da so se knezi z jugovzhoda cesarstva po kopnem napotili v Split, od koder naj bi skupaj z ogrskim kraljem odpluli na vzhod.¹⁶⁰ Vendar prisotnost Leopolda s spremstvom julija v Furlaniji dokazuje, da je odplul iz severnega Jadrana, nedvomno iz Benetk.¹⁶¹ Kot je razvidno iz pisma papeža Honorija III. jeruzalemskemu kralju Ivanu ter mojstru reda ivanovcev, je bilo mesto združitve Leopoldove in ogrske vojske prvotno določeno na Cipru okrog 8. septembra.¹⁶² Vendar je Leopold plul naravnost proti Akkonu in ga dosegel v samo 16 dnevih, kar je bilo po poročilu analov iz Klosterneuburga »dotedaj nezaslišano«.¹⁶³

Kralj Andrej je prispel v Split šele 23. avgusta z ogromno vojsko, domnevno 10.000 jezdecov in s številnimi preprostimi križarji, kot poroča splitski arhidiakon Tomaž, sam očividec dogodkov. Ne omenja nemških križarjev, kar govori v prid zgornji tezi o poti avstrijskega kontingenta. Število beneških ladij ni zadoščalo, zato se je moral velik del vojske vrniti domov, glavnina pa je odplula na vzhod septembra in prispela konec naslednjega meseca.¹⁶⁴

ga vojvode Leopolda VI. iz 1217 godine s osvrtom na dodire Hrvata s križarskim pohodima, Zagreb 2003, 49 sl., objava listine v prilogi na str. 128.

¹⁵⁶ Joseph VON HORMAYR, *Beiträge zur Geschichte Tirols im Mittelalter I/2*, Wien 1803, št. CXXVII; Edmund OEFELE, *Geschichte der Grafen von Andechs*, Innsbruck 1877, 179; prim. Alois SCHÜTZ, *Die Andechs-Meranier in Franken und ihre Rolle in der europäischen Politik des Hochmittelalters, Die Andechs-Meranier in Franken. Europäisches Fürstentum im Mittelalter, Ausstellung in Bamberg 1998*, Mainz 1998, 38–39.

¹⁵⁷ MDC IV/1, št. 1739; UBK II, št. 32 (ibidem, datacija pred 15. aprilom 1217).

¹⁵⁸ BUB IV/2, št. 1034, 1035, 1036; BUB II, št. 211, 212; Karl LECHNER, *Die Babenberger. Markgrafen und Herzoge von Österreich 976–1246*, Wien–Köln–Weimar 1992, 198; Georg JURITSCH, *Geschichte der Babenberger und ihrer Länder (976–1246)*, Innsbruck 1895, 442 sl.

¹⁵⁹ BUB IV/2, št. 1037.

¹⁶⁰ Gl. RÖHRICHT, 1891 (kot v op. 145), 24 sl.; VAN CLEVE, 1969 (kot v op. 145), 387 sl.; MAYER, 2000 (kot v op. 145), 194; Jean RICHARD, *The Crusades, c. 1071–c. 1291*, Cambridge 1999, 297; SCHÜTZ, 1998 (kot v op. 156), 38. Zdi se, da ta teza izvira izpod peresa avstrijskega jezuita in zgodovinarja iz 18. stoletja Sigismunda Callesa, ki je zapisal: *His pie sapienterque constitutis, iter ingressi Andreas Rex Hungariae, Leopoldus Dux Austriae Styriaeque, Otto Dux Meraniae, Eckbertus Bambergensis episcopus, alique Spalati in ora Dalmatiae ad X. Kalend. Septembres convenere*, prim. P. Sigismund CALLES, *Annalium Austriae pars II. Res aetatis mediae sub Babenbergicae stirpis ducibus usque ad Habsburgicae gentis principes*, Vienna Austriae 1750, 201.

¹⁶¹ Večina kronistov, kot npr. Alberik iz Troisfontaines, omenja le, da so knezi odpluli prek Jadrana: ... *rex igitur Andreas Ungarie, Leopoldus dux Austriae, Otto dux Meranie et multi comites de Ungaria et episcopi nonnulli per mare Adriaticum iter suum aggrediuntur*; MGH SS 23, Hannover 1874, 905; prim. Annales sancti Rudberti (kot v op. 153), 780; Annales Colonienses maximi (kot v op. 153), 829.

¹⁶² Augustus POTTHAST, *Regesta pontificum romanorum*, vol. I, Berolini 1874, št. 5585–5587; BUB IV/2, št. 1038.

¹⁶³ MGH SS 9, Hannover 1851, 622; BUB IV/2, št. 1038.

¹⁶⁴ ... *fuisse in comitatu regio plus quam decem milia equitum, excepta vulgari multitudo, que pene innumeralis erat ... Non potuit rex tantum habere navigium, quod sufficeret ad passagium omnibus cruce signatis, quam ob rem necessitate compulsi, alii redierunt ad propria, alii vero expectaverunt ad annum sequen-*

Avstrijski kontingent vojvode Leopolda je sestavljala elita plemstva z jugovzhoda cesarstva:¹⁶⁵ z Bavarske grofje Liutold s Plaina¹⁶⁶ ter iz tradicionalne križarske družine Albert in Bertold Bogenska,¹⁶⁷ grofa Albert Tirolski¹⁶⁸ in Ulrik z Epana na Tirolskem,¹⁶⁹ iz Avstrije vodilna vojevodska ministeriala Hadmar s Kuenringa¹⁷⁰ ter maršal Ulrik s Falkensteina, s Štajerske stolnik Bertold z Emerberga, točaj Albero z Grimmensteina,¹⁷¹ svobodni Ulrik von Peggau ter ministeriali Ditmar Liechteinsteinski, oče pesnika Ulrika,¹⁷² Ulrik in Wulfing Stubenberška,¹⁷³ Erhenger z Landesehre, Oto iz Gradca,¹⁷⁴ Rajnbert s Cmureka,¹⁷⁵ salzburški ministerial Friderik III. Ptujski,¹⁷⁶ s Koroške oglejska ministeriala Ulrik in Wernhard s Treffna,¹⁷⁷ babenberški ministerial Amalrik s Hollenburga¹⁷⁸ ter brata Ulrik in Rajnher z vojvodskega Freiberga,¹⁷⁹ ter kot edini imenovani s Kranjske Engelbert Turjaški.¹⁸⁰ Imena več desetih drugih manj pomembnih ministerialov in militov so znana iz seznamov prič v treh listinah, izdanih za ivanovce v Akkonu in pred Damietto v Egiptu, ki so preživele do danes (nahajajo se v Pragi).¹⁸¹ Pomenljiva je pripomba Sigismunda Callesa, ki morda izvira iz originalnega vira, ko našteva udeležence pete križarske vojne – *nec dubium multos alios ex utraque Provincia Optimates* (iz Štajerske in Kranjske, op. a.) ... *quorum nomina ignoramus*.¹⁸²

tem. Ex Thomae historia pontificum Salonitanorum et Spalatinorum, MGH SS 29, Hannover 1892, 577 sl.; v hrvaškem prevodu Vladimir RISMUNDO (prevedel), Toma arhidakon, Kronika, Editiones Musei urbis Aspalathi VIII, Split 1960, 49 sl. Prim. KUŽIĆ, 2003 (kot v op. 155), 55 sl.; JURITSCH, 1895 (kot v op. 158), 444.

¹⁶⁵ Prim. nezanesljive navedbe pri POWELL, 1986 (kot v op. 140), 128; JURITSCH, 1895 (kot v op. 158), 441; KOS, 2003 (kot v op. 99), 115; KUŽIĆ, 2003 (kot v op. 155), 60.

¹⁶⁶ Umril je med povratkom 1219 v Trevisu. UBSt II, št. 157; Annales sancti Rudberti (kot v op. 153), 781.

¹⁶⁷ Bertold je 1218 umrl pred Damietto, Monumenta Boica XI, München 1771, št. LIV, LIX, 185, 191; Monumenta Boica XII, München 1775, št. XVIII, 118; Annales sancti Rudberti (kot v op. 153), 781.

¹⁶⁸ Pred odhodom 25. julija 1217 je v gradu Tirol izdal darovnico za samostan St. Georgenberg, prim. HORMAYR, 1803 (kot v op. 156), št. LXXXIX, 189; gl. še MDC IV/1, št. 1814.

¹⁶⁹ UBSt II, št. 157; BUB II, št. 213. Udeležil se je že križarskega pohoda 1197 (gl. op. 136).

¹⁷⁰ Umril je še pred vkrcanjem v severni Italiji, gl. LECHNER, 1992 (kot v op. 158), 198.

¹⁷¹ UBSt II, št. 157; BUB II, št. 213.

¹⁷² Ibidem.

¹⁷³ UBSt II, št. 140 (*in procinctu itineris uersus terram Jerosolimitanam*), 141 (*iam iturus Jerosolimam*), 149, 153, 157, 200; UBSt III, št. 21 (str.) 26; BUB II, št. 213.

¹⁷⁴ V originalu ohranjena listina s. d., NAPŔM (kot v op. 11), inv. št. 2058; UBSt II, št. 153; regest v HLAVÁČEK – HLEDÍKOVÁ, 1977 (kot v op. 11), 94. Pri ogledu originalne listine se je izkazalo, da je Zahn v svoji objavi v seznamu prič izpustil zadnji dve imeni. Šlo je za pomembna štajerska ministeriala Erhengerja z Landesehre (Landsee na Gradiščanskem) ter Ota iz Gradca, ki ju je potrebno prišteti k udeležencem pete križarske vojne.

¹⁷⁵ UBSt II, št. 153, 157; BUB II, št. 213. Že njegov oče Rajnbert I. se je 1172 udeležil romanja v Sveto deželo (MDC III, št. 1084; datum popravljen v MDC Ergänzungsheft, Klagenfurt 1915, št. 1160a /str./ 10).

¹⁷⁶ UBSt II, št. 152; MDC IV/1, št. 1776.

¹⁷⁷ MDC IV/1, št. 1747.

¹⁷⁸ Pred odhodom je 7. junija 1217 v Kotmari vasi vpricho vojvod Leopolda avstrijskega in Bernarda koroškega izdal darovnico za samostan Vetrinj. Kot je znano iz listine njegovega sina iz 1220–1224, je umrl *in transmarinis partibus*, prim. MDC IV/1, št. 1754, 1755, 1809.

¹⁷⁹ UBSt III, št. 21 (str.) 26.

¹⁸⁰ CALLES, 1750 (kot v op. 160), 201.

¹⁸¹ UBSt II, št. 153, 157; UBSt III, št. 21 (str.) 26; prim. HLAVÁČEK/HLEDÍKOVÁ, 1977 (kot v op. 11), 94 sl.

¹⁸² *Leopoldum ex Austria Leutholdus Comes de Pleigen, Bertholdus de Pogen, Hadmarus de Chunring, cum Melicensi Abbate itidem Hadmaro; ex Styria Udalricus Stubenbergicus, ex Carnia Engelbertus Aurspergicus, comitati sunt: nec dubium multos alios ex utraque Provincia Optimates, nobilesque in praeclare laudis communionem venisse quorum nomina ignoramus*; prim. CALLES, 1750 (kot v op. 160), 201. Ker so vsi ostali dokazani z avtentičnimi listinskimi viri, je tudi udeležba Turjaškega zelo verjetna, čeprav nimamo o tem ohranjenega nobenega drugega vira. O značaju in zanesljivosti zgodovinskega dela Callesa, gl. Anna CORETH, *Österreichische Geschichtsschreibung in der Barockzeit (1620–1740)*. Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs 37, Wien 1950, 118 sl., 142 sl.

Križarska vojska se je oktobra 1217 zbirala v pristaniškem mestu Akkon v Siriji. Ob teh dogodkih imamo izpričano izjemno vlogo in ugled, ki ga je užival Friderik III. Ptujski.¹⁸³ Kot poročča v stari francoščini pisana kronika, pomemben vir za zgodovino križarskih vojn, običajno imenovana *L'Estoire de Eracles empeur*, je bilo prihajajoči vojski ogrskega kralja poslano sporočilo, ki sta ga prenesla Friderik Ptujski in *Garnier l'Aleman*.¹⁸⁴ Friderik je imenovan kot *un riche home d'Alemaigne, qui avoit nom Ferri de Beto*.¹⁸⁵ Da je šlo resnično za Friderika Ptujskega dokazuje njegova darovnica, ki jo je aprila 1218, nedvomno v Akkonu, izročil velikemu mojstru ivanovcev Garinu de Montaigu, s katero je redu podelil svojo hišo v Brežah na Koroškem. V njej je imenovan *Ferricus de Betho*.¹⁸⁶

Konec oktobra je pred Akkonom v šotoru ogrskega kralja prišlo do velikega vojnega posveta, ki so se ga udeležili trije kralji – ogrski, jeruzalemski in ciprski, princ Antiohije Bohemond (bratranec kralja Andreja), avstrijski vojvoda Leopold, več kot 13 škofov ter veliki mojstri vseh treh viteških redov.¹⁸⁷ Že tedaj je bilo odločeno, da bo glavni udarec usmerjen v Egipt, o čemer je papežu pisal veliki mojster templjarjev Viljem iz Chartresa.¹⁸⁸ Sledile so najprej manjše vojne operacije v Galileji, nakar se je kralj Andrej – domnevno zaradi boleznih – že januarja 1218 preko Tripolija, Antiohije in Konstantinopla odpravil proti domu. Priključil se mu je Oton Meranski in – če sta bila zraven na križarski vojni – nedvomno tudi brata Bertold in Henrik.¹⁸⁹ Med potjo se je kraljeva skupina ustavila v dveh gradovih ivanovcev, glavnih branikih krščanskih ozemelj v Siriji, kjer je redu izstavil darovnice – Margatu in Krak des Chevaliers, ki ga imenuje *clavis terrae christianae*.¹⁹⁰ Oton Meranski je bil maja že

¹⁸³ Na njegov velik ugled v cesarstvu opozarja že dejstvo, da se je mladi kralj Friderik II. leta 1214 zavzemal za izvolitev njegovega brata za škofa v Krki, pri čemer Friderika imenuje *dilectus fidelis noster Frideric de Bettowa*; MDC I, št. 451.

¹⁸⁴ Njegovo ime je bilo Werner von Egisheim in je bil že udeleženelec četrte križarske vojne. Bil je eden peščice Nemcev, ki se je povzpел v sam vrh aristokracije v jeruzalemskem kraljestvu. Kasneje je bil eden od baližev (namestnikov) cesarja Frederika II. v Palestini po zaključku njegovega križarskega pohoda 1229, leta 1233 pa je vstopil v templjarski red. Gl. Peter W. EDBURY, *John of Ibelin and the Kingdom of Jerusalem*, Woodbridge 1997, 39–40, 48, 64, 185; Jonathan RILEY–SMITH, *The Feudal Nobility and the Kingdom of Jerusalem 1174–1277*, London 1973, 168, 173 sl., 180, 319; RÖHRICHT, 1894 (kot v op. 21), 94.

¹⁸⁵ *Li message, qui alerent por lui, si furent un riche home d'Alemaigne, qui avoit nom Ferri de Beto, et un autre riche home dou pais qui avoit nom Garnier l'Aleman*. Prim. *L'Estoire de Eracles empeur et la conquete de la Terre d'Outremer, Recueil des historiens des croisades. Historiens occidentaux* Vol. 2, Paris 1859, 322. O nastanku in značaju tega vira, gl. uvodno študijo v Peter W. EDBURY, *The Conquest of Jerusalem and the Third Crusade. Sources in Translation*. Crusade Texts in Translation 1, Aldershot 1998, 1 sl.

¹⁸⁶ UBSt II, št. 152.

¹⁸⁷ *L'Estoire de Eracles* (kot v op. 185), 322 sl.; *Historia Damiatina*, v: Hermann HOOGEWEG, *Die Schriften des Kölner Domscholasters, späteren Bischofs von Paderborn und Kardinal-Bischofs von S. Sabina Oliverus*, Bibliothek des litterarischen Vereins in Stuttgart 202, Tübingen 1894, 159–282, ibidem, 162 sl.; angleški prevod Edward PETERS, *Christian Society and the Crusades 1198–1229. Sources in Translation including the Capture of Damietta by Oliver of Paderborn*, Philadelphia 1991, 49–139, ibidem, 51 sl.; RÖHRICHT, 1891 (kot v op. 145), 26 sl.; VAN CLEVE, 1969 (kot v op. 145), 388 sl.; Helmuth KLUGER, *Hochmeister Hermann von Salza und Kaiser Friedrich II. Ein Beitrag zur Frühgeschichte des Deutschen Ordens*, QSGD 37, Marburg 1987, 9 sl.; JURITSCH, 1895 (kot v op. 159), 444 sl.; KUŽIĆ, 2003 (kot v op. 155), 62 sl.

¹⁸⁸ CDH III/1, 230 sl.; POTTHAST, 1874 (kot v op. 162), št. 5622.

¹⁸⁹ *In brevi autem postea reversi sunt rex Ungarie, dux Meranie et alii quidam nobiles*; prim. *Annales Marbacenses* (kot v op. 130), 174. ... *incipit cum omni comitatu suo ad patrie regredi fines ... per terram iter faciens, venit Antiochiam, deinde transivit in Greciam ... exinde peragratis Grece finibus ascendit in Bulgariam ... ad sua regna reversus est*: Ex Thomae historia (kot v op. 164), 579; prim. *Historia Damiatina* (kot v op. 187), 168; *Annales Colonienses maximi* (kot v op. 153), 831 sl.; *L'Estoire de Eracles* (kot v op. 185), 325; KUŽIĆ, 2003 (kot v op. 155), 65 sl.

¹⁹⁰ CDH III/1, 233 sl., 237 sl., 242. O gradu Margat pravi: *supra dicti Margati, quod recte in frontibus paganorum est situm, sustentationem perpetuam, et reuerentiam etiam fratrum, in memorato castro commorantium, a quibus in nostro transitu benigne recepti fuimus ...* O gradu Krak des Chevaliers: *Ad partes Tripolitanas transeuntes, vidimus castellum Krati magno labore et sumtu, tanquam clauim terrae christianae, retineri; et quia ibi benigne et magnifice, ut nostram decuit regiam celsitudinem, ab eiusdem castris castellano, fratre*

v Burgundiji in je zelo verjetno s te poti prinesel znamenito relikvijo – glavo sv. Mavricija – ki jo je podaril magdeburškemu nadškofu.¹⁹¹

Večina kontingenta vojvode Leopolda VI. je ostala v Sveti deželi in do spomladi 1218 utrjevala krščanske postojanke. Vojvoda je skupaj z ivanovci obnovil grad v Cezareji, templjarji in nemški križniki pa so s pomočjo križarjev zgradili »romarski grad« (Château Pelerin/At-hlit) na obali južno od Akkona, ki je postal eno glavnih templjarskih redovnih središč v Palestini.¹⁹² V ta čas sodita darovnici Friderika Ptujskega in Ulrika Stubenberškega za ivanovce.¹⁹³ Po prihodu prvih kontingentov iz Porenja in Frizije z Oliverjem Sholastikom je konec maja celotna vojska pod vodstvom jeruzalemskega kralja Ivana – z Leopoldom in tremi mojstri viteških redov – odplula iz Akkona proti Damietti, glavni muslimanski utrdbi in pristanišču v delti Nila. V poletnem obleganju Damiette je vodilna vloga pripadla ravno Leopoldu in njegovemu spremstvu ter ivanovcem in templjarjem. V naskoku na stolp sredi Nilovega rokava so umrli Bertold Bogenski ter vojvodov nečak (?), praporščak Liutold s Plaina pa je bil smrtno ranjen. Branitelji stolpa so se 25. avgusta predali Leopoldu.¹⁹⁴ Že 18. julija je ta *in obsidione Damiatte* vpričo velikega mojstra Garina de Montaigu potrdil daritev tedaj že umrlega Ulrika Stubenberškega,¹⁹⁵ ki je spomladi še v Siriji podelil ivanovcem dve svoji vasi na Štajerskem,¹⁹⁶ njegov sin Wulfing Stubenberški pa je *commorans cum fidelibus Christi in Damiata* približno v istem času podelil ivanovcem posest v okolici Fürstenfelda na Štajerskem.¹⁹⁷ Seznama prič, v prvi listini 18, v drugi 12, sta najizčrpnjša ohranjena vira o udeležbi vzhodnoalpskega plemstva na križarskih vojnah (gl. sl. 5). Pred Damietto je izdal darovnico nemškemu viteškemu redu za neko posest na Tirolskem tudi grof Albert Tirolski, vendar žal ni ohranjena v originalu in ne poznamo eventualnih prič.¹⁹⁸

V jesenskem »prehodu« (*in passagio sancte crucis*) so septembra 1218 prišli kontingenti iz Italije, Francije, Anglije in Španije, mnogo Nemcev in Frizijcev pa se je z istim konvojem vrnilo v Evropo. Avstrijski vojvoda s spremstvom je vztrajal in pred Damietto preživel katastrofalno zimo ter se še spomladi 1219 s svojimi ljudmi boril ob boku templjarjev.¹⁹⁹ Konec aprila ali v začetku maja je sledil povratek v Evropo. Pred odhodom je Leopold podaril precejšnje vsote templjarjem za gradnjo Château Pelerin, ter nemškemu viteškemu redu, s čimer

Raimundo de Pignano, et aliis fratribus ibidem commorantibus recepti fuimus ... Oba gradova sta še danes najveličastnejša primera križarske arhitekture na bližnjem vzhodu, gl. Hugh KENNEDY, *Crusader Castles*, Cambridge 1994, 146–179.

¹⁹¹ Gl. Bernd Ulrich HUCKER – Eva SCHURR, Mauritius als Patron der Andechs–Meranier, *Die Andechs–Meranier in Franken* (kot v op. 156), 81–92.

¹⁹² *Historia Damiatina* (kot v op. 187), 169 sl.; *L'Estoire de Eracles* (kot v op. 187), 325; *Annales sancti Rudberti* (kot v op. 153), 780; *Annales Colonienses maximi* (kot v op. 153), 832; BUB IV/2, št. 1038; VAN CLEVE, 1969 (kot v op. 145), 394 sl.; POWELL, 1986 (kot v op. 140), 133 sl. O gradu, gl. KENNEDY, 1994 (kot v op. 190), 124 sl.; BARBER, 1994 (kot v op. 16), 161 sl.

¹⁹³ UBSt II, št. 152, 153.

¹⁹⁴ O dogodkih pred Damietto obširno poročajo *Historia Damiatina* (kot v op. 187), 175 sl.; *L'Estoire de Eracles* (kot v op. 187), 326 sl.; *Annales Colonienses maximi* (kot v op. 153), 832 sl.; *Annales sancti Rudberti* (kot v op. 153), 781 sl.; *Johannes de Tulbia, Gesta obsidionis Damiatae*, MGH SS 31, Hannover 1903, 673 sl.; BUB IV/2, št. 1038 (str.) 89; prim. VAN CLEVE, 1969 (kot v op. 145), 397 sl.; POWELL, 1986 (kot v op. 140), 137 sl.; JURITSCH, 1895 (kot v op. 158), 448 sl.; KUŽIČ, 2003 (kot v op. 155), 68 sl.

¹⁹⁵ Dve originalni listini 1218, VII. 18., Damietta, NAP RM (kot v op. 11), inv. št. 2059, 2061; UBSt II, št. 157; BUB II, št. 213; regest HLAVÁČEK – HLEDÍKOVÁ, 1977 (kot v op. 11), 95.

¹⁹⁶ Gl. op. 193.

¹⁹⁷ Originalna listina s. d., Damietta, NAP RM (kot v op. 11), inv. št. 2086; UBSt III, št. 21 (str.) 26.

¹⁹⁸ Ta darovnica je omenjena v listini Majnharda III. Goriško–Tirolskega in Gebharda von Hirschberga za križnike iz leta 1253, DOZA, št. 246; WIESFLECKER, 1949 (kot v op. 79), št. 607.

¹⁹⁹ ... *inimici nostri ... collecto terribili et innumerabili exercitu ... irruerunt super nos ... et maxime pontem Templariorum et ducis Austrie, quem ipse cum Teutonicis defendere studuit*; gl. *Historia Damiatina* (kot v op. 187), 205; BUB IV/2, št. 1038 (str.) 90.

Sl. 5: Avstrijski vojvoda Leopold VI. je 18. julija 1218 med obleganjem Damiette v Egiptu izdal listino za ivanovce. Kot priče je naštetih osemnajst plemičev iz vzhodnoalpskih dežel (NAP RM, št. 2061).

je ta v naslednjih letih zgradil Montfort pri Akkonu, glavno oporišče reda v Palestini do padca v roke sultana Baibarsa leta 1271.²⁰⁰

Ali sta se udeležila pete križarske vojne mejni grof Henrik in Bertold Andeški? Mnogi avtorji sprejemajo udeležbo enega, drugega ali obeh kot dokazano,²⁰¹ vendar pa so viri o tem nejasni in celo nasprotujoči. Ko Oliver Scholasticus v *Historia Damiatina* omenja, kateri knezi in prelati so se jeseni 1217 zbrali v Akkonu, med *episcopi peregrini* navaja tudi ogrske škofe: *Joriensis, Agrenensis, Ungariensis*. Prvi je bil škof Györa Peter, drugi škof Egra Tomaž, tretjega pa je imel izdajatelj kronike Hoogeweg za kaločkega nadškofa Bertolda.²⁰² Kdo je bil enigmatični *episcopus Ungariensis*?²⁰³ Zdi se verjetno, da je šlo v originalnem zapisu le za pridevek kot oznako deželne pripadnosti pred tem omenjenih dveh škofov, ki sta bila ciljni publiki manj znana od ostalih, še zlasti, ker je v nekaterih verzijah namesto *Ungariensis* zapis *Ungarie*, celo *Ungariorum*.²⁰⁴ Obstaja velika verjetnost, da je nadškof Bertold ostal doma.²⁰⁵

²⁰⁰ *Historia Damiatina* (kot v op. 187), 207; BUB IV/2, št. 1043, 1044; WOJTECKY, 1979 (kot v op. 70), 319 sl. O gradu Montfort, gl. KENNEDY, 1994 (kot v op. 190), 129 sl.; o gradnji KLUGER, 1987 (kot v op. 187), 74 sl.

²⁰¹ Gl. RÖHRICHT, 1891 (kot v op. 145), 24; idem, 1894 (kot v op. 21), 105; PETERS, 1991 (kot v op. 187), 52; VAN CLEVE, 1969 (kot v op. 145), 387, 389; SWEENEY, 1981 (kot v op. 153), 478; POWELL, 1986 (kot v op. 140), 128, 215, 228; HUCKER – SCHURR, 1998 (kot v op. 191), 84; KOS, 2003 (kot v op. 99), 115; KUŽIČ, 2003 (kot v op. 155), 51. Videti je, da je o udeležbi kaločkega nadškofa Bertolda v spremstvu ogrskega kralja prvi pisal leta 1891 RÖHRICHT (kot v op. 145), 24, brez navedbe vira, vendar Bertolda nato nima v seznamu udeležencev na str. 79 sl.

²⁰² *Historia Damiatina* (kot v op. 187), 162 op. 9.

²⁰³ Povezava med *episcopus Ungariensis* in nadškofom Kalocse v Hoogewegovi ediciji ni jasna in je malo verjetna. V obstoječih latinskih virih je ta namreč vedno imenovan *archiepiscopus Colocensis* in Oliver Scholasticus kot klerik in eden velikih učenjakov tistega časa bi verjetno uporabil to pravilno oznako.

²⁰⁴ *Historia Damiatina* (kot v op. 187), op. na str. 162, 187.

²⁰⁵ Februarja 1217 mu je papež Honorij III. pisal, da lahko odveže križarske prisege pet ali šest mož, ki jih bo kralj Andrej določil za skrbnike svojih otrok in kraljestva v svoji odsotnosti. Petrus PRESSUTI, *Regesta Honorii papae III* Vol. I, Romae 1888, št. 371; POTTHAST, 1874 (kot v op. 162), št. 5471. Pri tem ni besede, da bi bil Bertold tudi namenjen na križarski pohod. Glede na njegov visok položaj na Ogrskem in sorodstvo s kraljem bi lahko domnevali, da je bil ravno on eden od zaupnikov, ki jim je Andrej poveril upravo kraljestva.

Ko je umrl oglejski patriarh Wolfger, je že 27. marca 1218 papež Honorij III. pisal Bertoldu, da ga imenuje za novega oglejskega patriarha, mu poslal palij in ga obenem pooblastil, da posveti tržaškega škofa.²⁰⁶ To nedvomno dokazuje v tem času Bertoldovo navzočnost na Ogrskem in ne v Sveti deželi. Teoretično bi se lahko Bertold s kraljem Andrejem konec marca že vrnil s križarskega pohoda. Vendar je glavni argument to, da ni dokazan v nobenem viru, nastalem med kraljevim bivanjem na vzhodu, in zlasti ne v že omenjeni darovnici za ivanovce, izstavljeni med Andrejevim povratkom, kjer pa sta pričala györski in egerski škof.²⁰⁷ Bertoldova prisotnost v Furlaniji julija 1217, ob prihodu Leopoldove križarske vojske, je bila morda slučajna in bi jo lažje povezovali s patriarhom Wolfgerjem in zadevami v zvezi z Bertoldovim nasledstvom na položaju patriarha. Nikakor pa ne dokazuje njegove udeležbe na križarski vojni. Zanimiva pa je druga posredna povezava Bertolda z vzhodom in križarskim gibanjem. Kralj Andrej je leta 1211 podelil nemškemu viteškemu redu obsežne posesti v Burzenlandu v Transilvaniji, »opustošeno in neposeljeno pokrajino«, ki naj bi jo poselili, in utrdili mejo kraljestva.²⁰⁸ To je bil začetek kratke in zanimive epizode v zgodovini reda, ki se je končala že 1225 z njihovim izgonom z Ogrske.²⁰⁹ Medtem ko so templjarji in ivanovci uživali že polstoletno naklonjenost ogrskih vladarjev, so križniki pomenili popolno novost in se njihov prihod povezuje prvenstveno z vplivom Andeških – kraljice Gertrude in zlasti nadškofa Bertolda na ogrskem dvoru.²¹⁰ To pa predpostavlja že prej obstoječe stike Andeških z redom, dejansko le dobrih deset let po njegovi ustanovitvi.²¹¹ Po uporu magnatov in umoru kraljice Gertrude 1213 se je Bertold s kraljevim dovoljenjem *peregrinationis causa* odpravil na potovanje v tujino, kot je razvidno iz pisma kralja Andreja papežu 1214, kar bi tudi lahko pomenilo romanje v Sveto deželo.²¹² To bi bil lahko dober razlog, da se Bertold ni že tri leta kasneje s kraljem ponovno podal v svete kraje.

Za udeležbo mejnega grofa Henrika Andeškega na peti križarski vojni pa govori več argumentov. V tem času še ni bil javno rehabilitiran zaradi suma sodelovanja pri umoru kralja Filipa Švabskega leta 1208 in udeležba na križarski vojni bi mu v očeh javnosti ter pri cerkveni in posvetni oblasti gotovo prinesla pozitivne točke. Tudi sodelovanje njegovih dveh bratov – Otona in Ekberta, svaka kralja Andreja ter zvestega zaveznika Leopolda, v čigar krogu se je v teh letih pogosto nahajal, je bilo nedvomno lahko močan motiv. Henrik ni imel ob taki družbi in masovni udeležbi iz vzhodnoalpskih dežel nobenega razloga, da bi s svojimi ministeriali ostal doma. Dejansko v njegovem itinerarju med izdajo darovnice v Preddvoru spomladi leta 1217 oz. prisotnostjo v družbi vojvode Leopolda julija 1217 v Furlaniji²¹³ ter kronanjem Friderika II. za cesarja v Rimu novembra 1220, ko se je nahajal v vladarjevem krogu, zija luknja.²¹⁴ Pomembno težo tem argumentom daje dejstvo, da ga kot udeleženca pete križarske vojne v svojih *Annales Boiorum*, izšlih 1554, oz. Kroniki iz 1566 v seznamu številnih drugih, z listinami dokazanih oseb, omenja zanesljivi nemški humanist Johannes Aventinus, ki je pisal na osnovi mnogih kasneje izgubljenih virov.²¹⁵ Tudi uporabljeni naziv *marchio de*

²⁰⁶ PRESSUTI, 1888 (kot v op. 205), št. 1183; POTTHAST, 1874 (kot v op. 162), št. 5730–5732; prim. Dane GRUBER, Bertold Meranski ban hrvatski i nadbiskup kaločki, *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskeg zemaljskog arkiva* (Zagreb), V/1903, 39; Pio PASCHINI, Bertoldo di Merania patriarca d'Aquileia (1218–1251), *MSF* 15/1919, 1 sl., 6.

²⁰⁷ CDH III/1, 236.

²⁰⁸ CDH III/1, 106 sl.

²⁰⁹ Harald ZIMMERMANN, Der Deutsche Ritterorden in Siebenbürgen, *Die Geistlichen Ritterorden* (kot v op. 47), 267–298; MILITZER, 1999 (kot v op. 47), 334 sl.; FAVREAU, 1874 (kot v op. 47), 85–86.

²¹⁰ ZIMMERMANN, 1980 (kot v op. 209), 271 sl.; HUCKER – SCHURR, 1998 (kot v op. 191), 85 sl.

²¹¹ Zanimivo je, da je papež Gregor IX. leta 1234 zaprosil za interveniranje v prid reda pri ogrskem kralju ravno patriarha Bertolda, gl. ZIMMERMANN, 1980 (kot v op. 209), 277.

²¹² CDH III/2, 163 sl.

²¹³ Gl. op. 159.

²¹⁴ RI V/1, št. 1208, 1228, 1241, 1244

²¹⁵ Reinhold RÖHRICHT, *Testimonia minora de quinto bello sacro*, Genevae 1882, 198 sl.

Andechs, Diessen et Wolffratzhausen se ujema s časom, ko je bila Henriku odvzeta čast istrskega mejnega grofa in so ga v dokumentih titulirali običajno le kot *marchio de Andechs*.²¹⁶ Za njegovo priključitev križarskemu pohodu govorijo tudi prisotnost ob pripravah njegovih bratov za odhod v Bambergu sredi leta 1217²¹⁷ ter ob prihodu Leopolda s križarji v Furlaniji julija 1217. Glede na to, da ga ne najdemo med pričami v listinah, nastalih pred Damietto v Egiptu, bi lahko domnevali, da se je z bratom Otonom in ogrskim kraljem spomladi 1218 vrnil domov. V kronikah, kjer so naštetih le najpomembnejši knezi in prelati, pa ga ne zasledimo, saj je bil konec koncev le bivši mejni grof. Več kot toliko se o Henrikovi udeležbi ne da povedati in le obžalujemo lahko pomanjkanje izčrpnih virov. Zelo verjetno pa je, da je Henrik romal v Palestino že leta 1209, takoj po umoru Filipa Švabskega, ko ga je zadel državni preklic in so mu bile odvzete mnoge posesti. O tem poročata Aventinus v *Annales Boiorum* ter humanist Veit Arnpeck: *marchio Histrie Hainricus ... per imperatorem Ottonem IV. terra pulsus in terram sanctam ivit*.²¹⁸ Marca 1209 ga še zasledimo na Tirolskem, na poti v Rim, nato pa je v njegovem itinerarju praznina do avgusta 1211, ko se pojavi v Slovenj Gradcu. Verjetno je, da je šlo celo za skupno romanje z bratom vojvodo Otonom.²¹⁹ Tako imamo tudi pri članih družine Andeških izpričane zelo verjetne neposredne stike s Sveto deželo in viteškimi redovi.

Iz natančnejšega opisa poteka pete križarske vojne, ki je glede udeležencev iz širšega vzhodnoalpskega ozemlja nedvomno najbolje dokumentirana, je jasno razvidno, kako velika vloga že pri organizaciji v Evropi, in zlasti pri vojnih operacijah v Sveti deželi, je pripadla trem viteškimi redovom. Plemiči, ki so romali ali se udeležili križarskih pohodov, so se osebno seznanjali z dejavnostmi redov, prihajali v kontakte z redovnimi vodstvi in v primeru pomembnejših knezov je nedvomno prihajalo tudi do osebnih poznanstev in prijateljstev s člani reda. To je imelo vpliv tudi po povratku v domovino in naklonjenost ter darovanja viteškimi redovom po Evropi lahko v mnogih primerih pripišemo neposredno tem stikom. V darovnicah, izstavljenih posameznim redovom, se pogosto omenjajo karitativne dejavnosti, ki jih je bil izstavitelj sam deležen ali pa jih je na lastne oči videl, oz. bojne in obrambne aktivnosti reda.

Pri omenjanju številnih udeležencev križarskega gibanja iz vzhodnoalpskih dežel je izrazito izstopajoča neaktivnost koroških vojvod Spanheimov. Od grofa Bernarda Spanheima dalje, ki se je udeležil druge križarske vojne leta 1147, se niti en član družine ni dokazano priključil križarskim pohodom. To je še toliko bolj nenavadno ob primerjavi z drugimi knežjimi dinastijami tega prostora, iz katerih se je tradicionalno udeležil vsakega velikega pohoda vsaj en član družine, in ki so imele pri vodenju in podvigih tudi prominentne vloge – Babenberžani, Andeški, Bogenski idr. Zlasti je nerazumljiva pasivnost vojvode Bernarda (1202–1256), sodobnika in sorodnika vnetega križarja Leopolda Babenberškega. Za to je težko odkriti kakšen utemeljen razlog. Vprašanje udeležbe velikih knezov je zelo pomembno, kajti ti so bili glavno gonilo gibanja. Če si je nek knez pripel križ, postal *crucesignatus*,²²⁰ je to imelo nedvomno izjemen vpliv na množice in je povečalo udeležbo na pohodu. Zato je samoumevno, da so papeži za udeležbo apelirali v prvi vrsti na vladarje in pomembnejše kneze in jih tudi redno obveščali o dogajanju in stanju v Sveti deželi. Vendar pa neposredna udeležba za kneze ni bila edina možnost spoznavanja dejavnosti križarskih redov in navezave stikov z vodstvi. Poleg intenzivnega komuniciranja med samimi knezi in plemstvom na splošno, ki je širilo vedenje in naklonjenost redovom, so bile številne možnosti za stike tudi v sami Evropi. Politično do-

²¹⁶ Gl. OEFELE, 1877 (kot v op. 156), 202 sl.

²¹⁷ Gl. SCHÜTZ, 1998 (kot v op. 156), 38–39.

²¹⁸ HUCKER – SCHURR, 1998 (kot v op. 191), 84 sl.

²¹⁹ Ibidem, 84.

²²⁰ To je bila običajna oznaka za križarja. Prevzeti nase križ – *crucesignari* – je pomenilo položiti križarsko prisego, ki je bila obvezujoča. Opat štajerskega samostana Admont je npr. leta 1189 *crucis sancte accepto signaculo iter transmarine peregrinationis arripuit*, kot je pisal v svoji listini cesar Friderik Barbarosa (DF I, št. 1005). O križarski prisegi in oznakah, prim. Jonathan RILEY-SMITH, *The First Crusaders. 1095–1131*, Cambridge 1997, 10 sl.

gajanje na vzhodu in vprašanje novega križarskega pohoda je občasno v Evropi postalo precej bolj aktualno, kot si pogosto mislimo. Redovni voditelji so mnogokrat sami potovali na zahod, iskali podpore pri vladarjih in knezih in celo pridobivali vpliv na politiko. Najbolj izrazit je primer velikega mojstra nemškega viteškega reda Hermana von Salza (1209–1239), ki je velik del časa preživel v Evropi, se pogosto zadrževal v krogu cesarja Friderika II. in postal njegov velik zaupnik.²²¹ Obratno pa so tudi evropska politika in notranji odnosi med vladarji in knezi, zlasti pa razmerje med cesarjem in papežem, imeli vpliv na naklonjenost in razširjanje redov v določeni deželi.²²² Nemški cesarji, zlasti Friderik II., so bili veliki podporniki nemškega viteškega reda in kar pri štirih njihovih zgodnjih privilegijih zanje – v letih 1212 (cesar Oton IV.), 1214, 1216 in 1219 (Friderik II.) – je pričal koroški vojvoda Bernard, ki je bil tako zgodaj seznanjen z redom in njegovo dejavnostjo.²²³ Pri tem je prvič v Nürnbergu konec leta 1216, kot kasneje še mnogokrat, prišel v osebni stik tudi z velikim mojstrom Hermanom von Salza.²²⁴ Tako je lahko razumljiva njegove zgodnja naklonjenost redu kljub temu, da se ni neposredno udeležil križarske vojne.²²⁵ Zlasti v 1220-ih letih je bilo križarsko gibanje še posebeno intenzivno in pri pripravi za nov pohod so sodelovali vsi vodilni knezi vzhodnoalpskega prostora.

Peta križarska vojna je v svojih ciljnih popolnoma propadla – krščanska vojska je sicer novembra 1219 zavzela Damietto, vendar se je nadaljevanje vojne zaključilo katastrofalno in muslimani so mesto septembra 1221 ponovno zasedli. Velik del krivde v javnosti in pri papeški kuriji je padel na kralja Friderika II., ki se kljub križarski prisegi iz 1215 ni odpravil na vzhod. Še v pričakovanju njegovega pohoda, ki naj bi prispeval k uspešnemu zaključku operacij v Egiptu, mu je po pogajanjih spomladi 1220 papež Honorij III. ponovno podaljšal rok za odhod in mu obenem obljubil kronanje za cesarja. 22. novembra 1220 je prišlo v Rimu do slavnostnega kronanja, kjer je Friderik obenem ponovil svojo križarsko prisego in obljubil, da bo marca 1221 poslal svojo vojsko v Egipt ter se ji avgusta osebno pridružil. Kot je razvidno iz papeževega pisma, je priseglo, da se bodo udeležili tega pohoda, več kot 400 prisotnih knezov, grofov in baronov iz nemških dežel in Apulije.²²⁶ Ob tej priložnosti je Friderik tudi interveniral pri papežu v prid nemškega viteškega reda, da je bil ta dva meseca kasneje s posebnim privilegijem pravno popolnoma izenačen z obema starejšima redovoma, templjarji in ivanovci.²²⁷ Pri teh dogodkih sta prisostvovala tudi oglejski patriarh Bertold in mejni grof Henrik Andeški, ki sta pričala pri izdaji cesarjevih listin skupaj z velikim mojstrom Hermanom von Salza, mojstrom templjarjev za nemške dežele in Viljemom Montferratskim iz znamenite križarske družine (bil je sin Bonifacija Montferratskega, vodje četrte križarske vojne, in nečak Konrada, jeruzalemskega kralja).²²⁸ Ko v letu 1221 cesar ni izpolnil pričakovanj in je celo padla Damietta, se je začel izjemen napor kurije za nov podvig, vprašanje Friderikovega križarskega pohoda pa je postalo konstanta v odnosih s papežem v nadaljnjem desetletju.²²⁹

²²¹ Gl. KLUGER, 1987 (kot v op. 187).

²²² Gl. primer ivanovcev v zapletenih razmerah v času spopadov med papeštvom in Staufovci ter Rudolfom Habsburškim in kraljem Otokarjem II. pri BORCHARD, 1999 (kot v op. 115), 205 sl.

²²³ RI V/1, št. 479, 747, 887, 1067; DOZA, št. 11 (napačen datum 1213 namesto 1212), 22.

²²⁴ DOZA, št. 22; RI V/1, št. 887; KLUGER, 1987 (kot v op. 187), 8.

²²⁵ Gl. zgoraj, 311.

²²⁶ O teh dogodkih, gl. Wolfgang STÜRNER, *Friedrich II. Teil 2. Der Kaiser 1220–1250*, Darmstadt 2003, 85 sl.; David ABULAFIA, *Frederick II. A Medieval Emperor*, London 1992, 137 sl., 148 sl.; KLUGER, 1987 (kot v op. 187), 20 sl.; RI V/1, št. 1203.

²²⁷ RI V/1, št. 1371; POTTHAST, 1874 (kot v op. 162), št. 6473; KLUGER, 1987 (kot v op. 187), 22 sl.; FAVREAU, 1974 (kot v op. 47), 81–82.

²²⁸ RI V/1, št. 1208 sl., 1224, 1228 sl., 1241, 1244. O Montferratskih, gl. *Lexikon des Mittelalters* VI, München 1993, st. 799 sl.

²²⁹ STÜRNER II, 2003 (kot v op. 226), 88 sl.; Udo ARNOLD, *Der Deutsche Orden zwischen Kaiser und Papst im 13. Jahrhundert*, v: Zenon Hubert NOWAK (ur.), *Die Ritterorden zwischen geistlicher und weltlicher*

Iniciative za nov križarski projekt so prihajale tudi z vzhoda. Že jeseni 1222 so pripluli v Italijo jeruzalemski kralj Ivan de Brienne, jeruzalemski patriarh Radulf, veliki mojster ivanovcev Garin de Montaigu, Herman von Salza, templjarski predstavnik in vrsta baronov iz Svete dežele, ter se udeležili nove konference papeža in cesarja v Ferentinu marca 1223, ki naj bi določila podrobnosti za križarski pohod pod cesarjevim vodstvom leta 1225. Na tem srečanju je bila tudi dogovorjena cesarjeva poroka s hčerko jeruzalemskega kralja, do katere je novembra 1225 dejansko prišlo, in ki naj bi dodatno spodbudila Friderika k podpori križarski stvari.²³⁰ V Ferentinu razen predstavnikov Cerkve ne zasledimo knezov iz vzhodnoalpskih dežel, je pa papež Honorij III. takoj zatem s pismom obvestil avstrijskega vojvodo Leopolda, da se pripravlja nov *passagium generale*, da želi cesar njegovo pomoč, in da mu za priprave ponuja 10.000 mark.²³¹ Cesar je nato k nemškim knezom – izrecno tudi k Leopoldu Avstrijskemu – ter k ogrskemu kralju Andreju pred marcem 1224 poslal kot svojega odposlanca še velikega mojstra Hermana von Salza, da je eventualnim udeležencem ponudil finančna sredstva in oskrbo v sicilskem kraljestvu, kjer je bilo načrtovano izhodišče ekspedicije.²³²

V Ferentinu pa lahko zasledimo tudi stransko epizodo križarskega gibanja. Na srečanju se je namreč pojavil Demetriji Montferratski, sin in naslednik Bonifacija kot vladar solunskega kraljestva, ene od političnih tvorb, ki so nastale na ozemlju razkosanega bizantinskega cesarstva po četrti križarski vojni.²³³ Ozemlje kraljestva in sam Solun je tedaj že nevarno ogrožal epirski despot Teodor in Demetriji se je že 1222 odpravil v Italijo iskat vojaško pomoč. Latinsko cesarstvo v Konstantinoplu in njegove vazalne države so bile tedaj pri papeški kuriji in v javnosti smatrane za pomembno strateško odskočišče za ponovno osvojitve Jeruzalema in tako sestavni del križarskih ciljev. Ob papeževi podpori so bili razposlani pridigarji za križarsko vojno v pomoč solunskemu kraljestvu in udeležencem obljubljeni odpustki. Vodja projekta je postal Demetrijev polbrat Viljem Montferratski. Papež Honorij III. je februarja 1224 pisal tudi oglejskemu patriarhu Bertoldu in njegovim sufraganom, naj spodbujajo svoje vernike k priključitvi Viljemovim križarjem,²³⁴ Demetriji pa se je 1223 zadrževal na Ogrskem, kjer je očitno iskal pomoč pri svojem stricu kralju Andreju.²³⁵ Vojska se je marca 1224 začela zbirati v Brindisiju in za spremstvo je bil določen tudi papeški legat. Vendar pa je projekt propadel. Decembra 1224 sta Solun in z njim kraljestvo padla v roke epirskega despota, Demetriji je pobegnil v Italijo, križarji, ki so se zaradi izbruha epidemije odpravili na pot šele 1225, pa so se spomladi izkrcali v Tesaliji, kjer je Viljem Montferratski umrl, vojska pa razpadla.²³⁶

Cesar Friderik II. se je resnično nameraval v letu 1225 odpraviti na vzhod in je 1224 v ta namen aktivno komuniciral s knezi, medtem ko so papeški legati pridigali za križarsko

Macht im Mittelalter, Ordines militares, Colloquia Torunensia Historica (Toruń), V/1990, 57–70, ibidem, 60 sl.

²³⁰ RI V/1, št. 1454a sl.; STÜRNER II, 2003 (kot v op. 226), 91 sl.; ABULAFIA, 1992 (kot v op. 226), 149 sl.; KLUGER, 1987 (kot v op. 187), 36 sl.; FAVREAU, 1974 (kot v op. 47), 86. Cesar Friderik je od decembra 1225 dalje tudi uradno nosil naziv *rex Jerusalem*, prim. STÜRNER II, 2003 (kot v op. 226), 97 op. 24.

²³¹ BUB IV/2, št. 1077.

²³² BUB IV/2, št. 1083; KLUGER, 1987 (kot v op. 187), 41 sl.

²³³ RI V/1, št. 1468; Donald M. NICOL, *The Despotate of Epiros*, Oxford 1957, 61; Peter LOCK, *The Franks in the Aegean 1204–1500*, London–New York 1995, 57 sl. Demetriji je bil nečak ogrskega kralja Andreja – njegova mati Margareta je bila Andrejeva sestra.

²³⁴ PRESSUTI, 1888 (kot v op. 205), št. 4753; Gradivo V, št. 385.

²³⁵ To je razvidno iz izjave, ki jo je marca 1224 dal v Benetkah v zvezi z oropanjem beneških trgovcev na Ogrskem. Objava v Sime LJUBIĆ, Listine o odnošajih izmedju južnoga Slavenstva i mletačke republike III, MSHSM III, Zagreb 1872, št. VIII (str.) 393; prim. Gerhard RÖSCH, Die Wirtschaftsbeziehungen der Ostalpenländer zu Venedig am Beginn des 13. Jahrhunderts und ein Raubzug babenbergischer Ministerialen nach Ungarn, *Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark* (Graz), 70/1979, 80 in op. 55.

²³⁶ NICOL, 1957 (kot v op. 233), 62 sl.; LOCK, 1995 (kot v op. 233), 61 sl. Demetriji Montferratski se je nadalje zadrževal na dvoru Friderika II., se 1228 udeležil cesarjevega križarskega pohoda v Palestino in umrl 1230. Še poleti 1230 je v San Germanu kot *Demetrius rex Thessalonicensis* v družbi koroškega vojvode Bernarda in drugih knezov pričal v cesarjevi listini; prim. SCHUMI, 1882/3 (kot v op. 62), št. 49 (str.) 157.

vojno. Legat kardinal Konrad von Urach, škof Porta in S. Rufina, zadolžen za pridiganje po cesarstvu,²³⁷ je potoval tudi v Avstrijo. Aprila 1225 je bil v Heiligenkreuzu – po poročilu tamkajšnjih analov *multi cruce signati sunt per industriam cardinalis Portuensis*²³⁸ – in je v kontekstu papeške politike umirjanja političnih sporov in ustvarjanja razmer za nov križarski pohod vplival na junija 1225 v Gradcu sklenjen sporazum o meji med vojvodo Leopoldom in poslanci ogrskega kralja.²³⁹ Julija 1225 je v San Germanu v Kampaniji prišlo do novega srečanja med papeškimi poslanci in cesarjem glede izvedbe križarskega pohoda, pri katerem so sodelovali vsi vodilni knezi z jugovzhoda cesarstva: avstrijski vojvoda Leopold, koroški vojvoda Bernard, mejni grof Henrik Andeški, goriški grof Majnhard II.²⁴⁰ in grof Oton Ortenburški. Tu so se srečali z vrsto veteranov pete križarske vojne in bojev pred Damietto – jeruzalemskim kraljem Ivanom, Oliverjem Sholastikom, tedaj škofom Paderborna, bamberskim škofom Ekbertom in velikim mojstrom Hermanom von Salza, s katerimi so skupaj pričali pri izdaji cesarjevih listin.²⁴¹ Predvsem zaradi izredno slabega odziva v letu 1225 ni bilo moč izpeljati križarskega pohoda in cesar je dobil še dodaten dveletni odlog, zato pa se je zavezal, da prevzame celotno organizacijsko in finančno breme za 1227 načrtovane ekspedicije.²⁴²

Za veliko noč 1226 je cesar sklical državni zbor v Cremoni – kot je sam napovedal, z eno glavnih tem *pro negotio terre sancte*. Na srečanje naj bi prišli cesarjev sin kralj Henrik VII. in vodilni nemški knezi, med njimi vsi najpomembnejši iz vzhodnoalpskih dežel. Vendar je cesarju nasprotna lombardska liga mest preprečila prihod knezov.²⁴³ Kot so iz Parme 10. junija sporočili jeruzalemski patriarh Gerold in med zbranimi prelati tudi škof Akkona in znameniti kronist Jakob de Vitry, je bil prihod preprečen oglejskemu patriarhu Bertoldu, salzburškemu nadškofu Eberhardu, tržaškemu škofu, vojvodom Leopoldu avstrijskemu, Bernardu koroškemu, Otonu meranskemu in mejnemu grofu Henriku Andeškemu,²⁴⁴ medtem ko se je goriški grof Majnhard II. že od maja zadrževal v cesarjevem krogu v Parmi.²⁴⁵ Henrik Andeški je bil na poti s 15 ministeriali, med njimi iz Kamnika, Kokre, Novega gradu, Limberka, Šumberka, Reifensteina, kot je razvidno iz pogodbe o izposoji 420 oglejskih mark (verjetno za pot), ki jo je 9. maja sklenil v Čedadu.²⁴⁶ To dogajanje jasno kaže aktualnost križarskega gibanja v teh letih in angažiranost vseh slojev plemstva tudi iz našega prostora.

Naslednje leto, septembra 1227, je končno kazalo, da bo prišlo do dolgo pričakovane križarske ekspedicije cesarja Friderika II. Vendar je veliko vojsko križarjev še pred odhodom iz Brindisija doletela epidemija malarije in celo sam cesar se je moral po izplutju vrniti, zaradi česar ga je še v istem mesecu doletelo izobčenje s strani novega papeža Gregorja IX.²⁴⁷ Del

²³⁷ KLUGER, 1987 (kot v op. 187), 42. Bil je cistercijan, do 1214 opat Villersa v Lotaringiji, matice koroškega Vetrinja, nato opat Clairvauxa in od 1217 Citeauxa. Bil je že eden glavnih pridigarjev za peto križarsko vojno, gl. PIXTON, 1978 (kot v op. 148), 169.

²³⁸ Continuatio Sancrucensis I, MGH SS 9, Hannover 1851, 626.

²³⁹ BUB IV/2, št. 1099; Heide DIENST, Zum Grazer Vertrag von 1225 zwischen Herzog Leopold VI. von Österreich und Steier und König Andreas II. von Ungarn, MIÖG, 90/1982, 1–48, ibidem, 8 sl., 40 sl., 44, 46.

²⁴⁰ Prisotnost goriškega grofa v spremstvu vojvode Leopolda dokazuje denarno posojilo, ki ga je grof junija 1225 med potjo k cesarju pridobil pri dožu v Benetkah, za kar je jamčil avstrijski vojvoda. Pogodbo sta oba potrdila med povratkom avgusta, BUB IV/2, št. 1100.

²⁴¹ RI V/1, št. 1571, 1573–1576; MDC IV/1, št. 1888–1891.

²⁴² O srečanju v San Germanu, gl. STÜRNER II, 2003 (kot v op. 226), 94 sl.; ABULAFIA, 1992 (kot v op. 226), 151 sl.; KLUGER, 1987 (kot v op. 187), 45 sl., 60; DIENST, 1982 (kot v op. 239), 43.

²⁴³ Gl. STÜRNER II, 2003 (kot v op. 226), 106 sl.; KLUGER, 1987 (kot v op. 187), 65 sl.; ABULAFIA, 1992 (kot v op. 226), 154 sl.

²⁴⁴ RI V/1, št. 1624; RI V/2, št. 4006a; BUB IV/2, št. 1104; MDC IV/1, št. 1902a; Gradivo V, št. 442.

²⁴⁵ RI V/1, št. 1619, 1622, 1629, 1635, 1659, 1660.

²⁴⁶ Gradivo V, št. 441.

²⁴⁷ STÜRNER II, 2003 (kot v op. 226), 130 sl., 135 sl.; KLUGER, 1987 (kot v op. 187), 71 sl.; ABULAFIA, 1992 (kot v op. 226), 164 sl.; Thomas C. VAN CLEVE, The Crusade of Frederick II, *A History of the Crusades II* (kot v op. 129), 446 sl.; ARNOLD, 1990 (kot v op. 229), 57.

zbrane vojske se je kljub temu odpravil v Palestino, cesar pa je do naslednjega poletja ostal doma. Ob tem so se odnosi s papežem nevarno zaostrovali. Junija 1228 se je izobčeni Friderik končno odpravil v Sveto deželo, vendar je zapleten položaj vplival na razcepljenost križarske vojske, nasprotja s cerkveno hierarhijo v Palestini in s križarskimi redovi – templjarji in ivanovci so ostali zvesti papeževi politiki, Herman von Salza z nemškim viteškim redom pa je bil glavna opora cesarju. Prišlo je celo do odprtega preloma Friderika s templjarji in ivanovci, kar je imelo tudi posledice po cesarjevi vrnitvi v Evropo.²⁴⁸ To dogajanje je nedvomno vplivalo na celotno križarsko gibanje, na njegovo vrednotenje v Evropi ter na odnos do križarskih redov in tako pomeni svojevrstno prelomnico.²⁴⁹ Cesar Friderik je kljub neodobravanju svoje aktivnosti s strani papeža dosegel za kristjane izjemen uspeh – po pogajanjih s sultanom al-Kamilom je februarja 1229 po mirni poti pridobil nazaj Jeruzalem, Betlehem in Nazaret, ki so postali ponovno dostopni kristjanom nadaljnjih 15 let (do katastrofalnega poraza križarske vojske v bitki pri La Forbie 1244 in ponovne islamske okupacije svetih krajev).²⁵⁰ Cesar je 17. marca 1229 s križarsko vojsko slavnostno vkorakal v Jeruzalem in obiskal cerkev Sv. Groba, kjer je naslednji dan nosil krono jeruzalemskega kralja, kar je pomenilo višek njegove ekspedicije v Palestino.²⁵¹

Kljub aktivnemu udejstvovanju v dogovorih glede cesarjevega križarskega pohoda se ga nato dejansko ni udeležil nobeden od knezov z jugovzhoda države. Mnogi, na čelu z avstrijskim vojvodo Leopoldom, so imeli zadosti vsakovrstnih izkušenj že iz pete križarske vojne pred Damietto, da bi se tako kmalu ponovno spustili v tvegan podvig. Vendar je papež Gregor IX. oktobra 1227 v pismu vojvodi Leopoldu hvalil njegovo zavzetost za križarsko idejo, da so mnogi plemiči iz njegove dežele (torej Avstrije in Štajerske) »prevzeli križ in se predali službi Svete dežele«, še mnogi drugi pa so se pripravljali za pot v prvem naslednjem »prehodu«, zaradi česar bo čutil veliko pomanjkanje svojega viteštva.²⁵² Ta dokument dokazuje v ekspediciji 1227–1229 kljub odsotnosti knezov določeno množičnost pri udeležbi nižjega plemstva, katerih imena pa nam niso znana ravno zaradi pomanjkanja knežjih listin, ki bi bile z navedbami spremestev (prič) izdane v teku križarskega pohoda. Znana je le peščica, med njimi kanonik s Krke na Koroškem²⁵³ ter dva veterana pete križarske vojne – štajerski ministerial Wulfing von Stubenberg, ki je 1228 *in procinctu eundi versus sanctam terram Ierusalem* izdal listino za cisterco Rein,²⁵⁴ ter avstrijski ministerial Henrik von Zöbing – marca leta 1229 je v Akkonu izdal darovnico za ivanovce vpricho velikega mojstra Bertranda de Thessy, jeruzalemskega patriarha in papeškega legata Gerolda iz Lausanne ter skupine svojih vitezov.²⁵⁵

²⁴⁸ STÜRNER II, 2003 (kot v op. 226), 139, 143 sl., 149 sl.; BARBER, 1994 (kot v op. 16), 132 sl.; BULST–THIELE, 1974 (kot v op. 8), 178 sl.; KLUGER, 1987 (kot v op. 187), str. 78 sl.; ARNOLD, 1990 (kot v op. 229), 58, 61 sl.; FAVREAU, 1974 (kot v op. 47), 86 sl.; RILEY–SMITH, 1967 (kot v op. 82), 164 sl.; ABULAFIA, 1992 (kot v op. 226), 174 sl., 180 sl., 189 sl.; VAN CLEVE, 1969 (kot v op. 247), 451 sl., 459 sl.

²⁴⁹ Gl. Joshua PRAWER, *Military Orders and Crusader Politics in the second half of the XIIIth century*, *Die geistlichen Ritterorden* (kot v op. 47), 217–229, ibidem, 220 sl., 227.

²⁵⁰ O dejavnosti viteških redov v Sveti deželi v tem obdobju, gl. Marie Luise BULST, *Zur Geschichte der Ritterorden und des Königreichs Jerusalem im 13. Jahrhundert bis zur Schlacht bei La Forbie am 17. Okt. 1244*, *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* (Köln–Weimar–Wien), 22/1966, 197–226.

²⁵¹ STÜRNER II, 2003 (kot v op. 226), 53 sl.; KLUGER, 1987 (kot v op. 187), 82 sl., 87 sl., 95 sl., 103 sl.; ABULAFIA, 1992 (kot v op. 226), 181 sl.; VAN CLEVE, 1969 (kot v op. 247), 455 sl.; MAYER, 2000 (kot v op. 145), 206 sl.

²⁵² ... *quod multi nobilium terre sue signo crucis assumpto se devoverunt servitio terre sancte, alii vero multo plures aliis divites et potentes pium super hoc propositum conceperunt et ad transfretandum in proximo pasagio se accingunt, per quod licet pro magna parte militum tuorum auxilio destitui te contingat ...*, BUB IV/2, št. 1113.

²⁵³ V listini iz časa 1227–1230 je omenjen kot *cruce signatus*, zato so ga prošt in kapitelj z dovoljenjem krškega škofa odvezali redovnih zaobljub. MDC I, št. 504.

²⁵⁴ BUB IV/2, št. 1114; UBSt II, št. 257a.

²⁵⁵ Dve originalni listini 1229, III. 31., Akkon, NAP ŘM (kot v op. 11), inv. št. 1538, 1539; regest HLAVÁČEK

Julija 1229 je papež pisal o poteku Friderikovega pohoda v Sveto deželo in »sramotnem« miru, ki ga je izobčeni cesar sklenil z neverniki, med drugimi tudi avstrijskemu in koroškemu vojvodi, ter ju spodbujal k pomoči v boju proti sovražnikom krščanstva.²⁵⁶ Po vrnitvi 1229 je Friderik zaradi odkritega nasprotovanja svoji politiki, ki ga je doživel s strani papežu zvestih ivanovcev in še zlasti templjarjev v Sveti deželi, začel represalije in obema redovoma zaplenil številne posesti v Italiji.²⁵⁷ Vendar je bilo očitno, da mora kmalu priti do pomiritve cesarja in papeža in obe strani sta začeli z intenzivno diplomatsko dejavnostjo, v kateri je bil na cesarjevi strani glavni pogajalec Herman von Salza, na papeževi pa med ostalimi tudi kardinal in kronist Jakob de Vitry, bivši škof Akkona.²⁵⁸ Na Friderikovo izrecno prošnjo so se marca 1230 kot posredniki v pogajanja vključili njegovi zvesti knezi z jugovzhoda države – vojvode Leopold avstrijski, Bernard koroški in Oton meranski, oglejski patriarh Bertold, salzburški nadškof Eberhard ter regensburški škof Sigfrid – ki so nadaljnje pol leta skupaj z mojstrom nemškega viteškega reda potovali med papeško kurijo in cesarjevim dvorom v Apuliji ter pripeljali do končnega mirovnega sporazuma. Ta je bil slavnostno podpisan 23. julija 1230 v San Germanu v Kampaniji, za cesarja pa je jamčilo in s svojimi pečati potrdilo dokument šest omenjenih knezov (vojvoda Leopold je 28. julija v San Germanu umrl). Mesec kasneje je bilo preklicano cesarjevo izobčenje in triletni razdor zahodne cerkve in najvišje posvetne oblasti je bil končan. Sporazum je bil hkrati simbolna pomiritev Friderika z viteškima redovoma, saj je eden od členov sporazuma določal, da bo cesar vrnil templjarjem in ivanovcem vso zaplenjeno imovino.²⁵⁹

Negotova situacija v Sveti deželi je kljub krhkemu premirju že jeseni leta 1234 spodbudila papeža Gregorja IX., da je s pismi posameznim vladarjem in knezom ter okrožnicami začel obsežno novo kampanijo za križarski pohod. Pisal je kristjanom na Angleškem, francoskemu kralju, krščanski mladini, »veščči orožja« (*Christianam iuventutem armorumque usu exercitatos*), episkopatu nemškega cesarstva,²⁶⁰ ter novembra med 20 vodilnimi nemškimi posvetnimi knezi izrecno tudi koroškemu vojvodi Bernardu, avstrijskemu Frideriku II., goriškemu grofu Majnhardu III. ter med cerkvenimi knezi patriarhu Bertoldu ter salzburškemu nadškofu. Omenil je, da je »mati Cerkev« zaskrbljena zaradi ječanja Svete dežele (*terre sancte clamoribus*) ter jih pozval, da naslednjega marca osebno priskočijo na pomoč s četami na svoje stroške za tri mesece.²⁶¹ Vendar pa sedaj, glede na poznane vire, v vzhodnoalpskih deželah ni bilo več omembe vrednega odziva kot v preteklih desetletjih. Križarsko gibanje se je že nekaj časa spreminjalo. Masovne pohode vseh slojev iz 12. stoletja so zamenjale precizno organizirane in s pomočjo cerkve financirane²⁶² ekspedicije omejenega obsega pod vodstvom posameznega vladarja ali kneza, pri katerih so pomembno oporo predstavljali križarski viteški redovi kot edina redna vojaška sila v Sveti deželi (npr. pohodi cesarja Friderika II. 1228–1229, grofa Champagne in navarskega kralja Teobalda IV. 1239–1240, francoskega kralja Ludvika IX. 1248–1254 in 1270, angleškega princa in kasnejšega kralja Edvarda I. 1271–1272).²⁶³ Pred-

– HLEDÍKOVÁ, 1977 (kot v op. 11), 95. Henrik se po tem letu v vojvodskih listinah ne omenja več in se verjetno ni vrnil s križarskega pohoda. O velikem mojstru Bertrandu de Thessy (1229–1231), gl. RILEY–SMITH, 1967 (kot v op. 82), 164 sl.

²⁵⁶ BUB IV/2, št. 1123; MDC IV/1, št. 1965.

²⁵⁷ Gl. BARBER, 1994 (kot v op. 16), 135 sl.; RILEY–SMITH, 1967 (kot v op. 82), 171 sl.

²⁵⁸ KLUGER, 1987 (kot v op. 187), 141 sl.; STÜRNER II, 2003 (kot v op. 226), 181 sl.

²⁵⁹ RI V/1, št. 1776–1780, 1790–1809, 1818, 1824; MDC IV/1, št. 1981, 1983, 1985–1987, 1991–1995, 1998, 1999; BUB II, št. 283; BUB IV/2, št. 1126, 1128, 1129, 1130, 1135; KLUGER, 1987 (kot v op. 187), 155 sl.; STÜRNER II, 2003 (kot v op. 226), 184 sl.; ABULAFIA, 1992 (kot v op. 226), 200–201.

²⁶⁰ POTTHAST, 1874 (kot v op. 162), št. 9525, 9730, 9747, 9761, 9765, 9769, 9773, 9776.

²⁶¹ BUB IV/2, št. 1180; MDC IV /1, št. 2095; WIESFLECKER, 1949 (kot v op. 79), št. 460; Gradivo V, št. 619.

²⁶² Gl. THOMA, 2004 (kot v op. 146), 293 sl.; PURCELL, 1975 (kot v op. 146), 137 sl.

²⁶³ Izčrpano o tem Sylvia SCHEIN, *Fidelis crucis. The Papacy, the West, and the Recovery of the Holy Land 1274–1314*, Oxford 1998, zlasti 15 sl.; prim. MAYER, 2000 (kot v op. 145), 201 sl.

vsem pa so se težišča križarskih pohodov v institucionalizirani obliki, do tedaj prvenstveno usmerjena v Sveto deželo, prenašala na nova področja.²⁶⁴ Prav v letu 1234 je kurija vlagala velike napore v organizacijo križarskega pohoda proti katarom v Bosni ob vseh pogojih za udeležence, kot so veljali za pohod v Palestino. Papež Gregor IX. je s pismom obvestil vse prelate in ostale kristjane *per Carneolam, Istriam, Dalmatiam, Bosnam, Croaciam, Serviam et alias partes Sclavonie*, da je poslal legata, kartuzijanskega priorja, ki bo pridigal za križarsko vojno proti bosanskim heretikom. Bil je pooblaščen, da tistim, ki bi sprejeli križ, podeli odpustek kot za križarski pohod v Sveto deželo.²⁶⁵

Z mongolsko invazijo 1241 se je pojavila tudi neposredna ogroženost krščanskega sveta v sami Evropi in boj proti njim je bil organiziran ter spodbujan v obliki križarske vojne.²⁶⁶ V obrambi so aktivno sodelovali viteški redovi – znana je udeležba vseh treh redov v bitki pri Legnici v Šleziji 9. aprila 1241,²⁶⁷ ter templjarjev v katastrofalnem porazu ogrske vojske kralja Bele IV. na reki Sajó 11. aprila 1241, kjer je po poročilu splitskega arhidiakona Tomaža padla celotna enota »Latinov« z mojstrom Ogrske na čelu.²⁶⁸ Ko so Mongoli po opustošenju Ogrske nevarno ogrozili tudi sam Dunaj, o čemer sta papežu Gregorju pisala avstrijski in koroški vojvoda, je ta junija pooblastil opata cisterce Heiligenkreuz, da po bližnjih deželah pridiga za križarski pohod proti njim.²⁶⁹ Po poročilu analov iz Stadeja so mnogi po različnih deželah sprejeli križ in podeljeni so jim bili odpustki kot za pot v Palestino (*dedit generalem terre Iherosolimitanae indulgentiam contra eos*).²⁷⁰ Kot poslanec ogrskega kralja se je s prošnjo za pomoč k cesarju Frideriku odpravil tudi oglejski patriarh Bertold.²⁷¹ Pod vodstvom nemškega kralja Konrada IV. se je pripravljala križarski pohod večjega obsega za obrambo cesarstva in zbrana vojska naj bi se napotila v Avstrijo, vendar pa zaradi zaustavitve glavnine Mongolov na Ogrskem ta pohod nato ni bil izveden.²⁷² Francoski klerik Ivo iz Narbonne, ki je poleti 1241 potoval iz Furlanije preko Koroške na Dunaj, v pismu bordojskemu škofu omenja, kako je v

²⁶⁴ O transformaciji križarskega gibanja ter njegovih teoloških in organizacijskih karakteristik v 13. stoletju, gl. PURCELL, 1975 (kot v op. 146), zlasti 52 sl.

²⁶⁵ ... *universis catholicis, qui ab eodem priore commoniti crucis assumpto caractere ad hereticorum exterminium se accinxerint, illam indulgentiam illudque privilegium elargimur, que accedentibus in terre sancte subsidium conceduntur* ... Tadija SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* III, Zagreb 1905, št. 343.

²⁶⁶ Gl. PURCELL, 1975 (kot v op. 146), 67 sl.

²⁶⁷ Vloga templjarjev je znana iz pisma, ki ga je o mongolskem vdoru na Poljsko francoskemu kralju poleti 1241 pisal templjarski preceptor Francije Poncius d'Albon. Zanimivo je, da med vladarji oz. knezi, ki so zbirali vojsko za boj proti Mongolom, omenja tudi oglejskega patriarha, gl. MGH SS 26, Hannover 1882, 604. Pismo nedvomno sodi v poletje 1241, in ne v leto 1236, pod katerim je uvrščeno v objavi; prim. BULST–THIELE, 1974 (kot v op. 8), 212 op. 7.

²⁶⁸ Ex Thomae historia (kot v op. 164), 587; Hansgerd GÖCKENJAN – James R. SWEENEY, *Der Mongolen–Sturm. Berichte von Augenzeugen und Zeitgenossen 1235–1250*, Ungarns Geschichtsschreiber Band 3, Graz–Wien–Köln 1985, 242; prim. Johannes GIESSAUF, Herzog Friedrich II. von Österreich und die Mongolengefahr, v: Herwig EBNER – Paul W. ROTH (ur.), *Forschungen zur Geschichte des Alpen–Adria Raumes. Festgabe für em. o. Univ.-Prof. Dr. Othmar Pickl zum 70. Geburtstag*, Schriftenreihe des Instituts für Geschichte 9, Graz 1997, 173–199, ibidem, 180 sl.

²⁶⁹ Podobno nalogo – da pridiga za križarsko vojno proti Mongolom *per Ungariam et vicinas provincias* – je istočasno prejel tudi škof v Vácu na Ogrskem, MDC IV/1, št. 2230; BUB IV/2, št. 1228–1230; POTTHAST, 1874 (kot v op. 162), št. 11033, 11038; GIESSAUF, 1997 (kot v op. 268), 186 sl.; GÖCKENJAN – SWEENEY, 1985 (kot v op. 268), 56 sl.

²⁷⁰ Annales Stadenses, MGH SS 16, Hannover 1859, 367; Gradivo V, št. 767. Kot je papež Gregor 16. junija 1241 pisal ogrskemu kralju, je *omnibus qui assumpto crucis signaculo contra Tartaros eosdem ad defensionem regni predicti processerint, illam immunitatem concedimus eamque indulgentiam elargimur, que terre sancte succurrentibus in generali concilio conceduntur*. Tadija SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* IV, Zagreb 1906, št. 120.

²⁷¹ GIESSAUF, 1997 (kot v op. 268), 185 sl.; GÖCKENJAN – SWEENEY, 1985 (kot v op. 268), 57 op. 251.

²⁷² GIESSAUF, 1997 (kot v op. 268), 186; GÖCKENJAN – SWEENEY, 1985 (kot v op. 268), 58, 285; BUB IV/2, št. 1228.

Dunajskem Novem mestu doživel mongolsko obleganje in so se ti umaknili, ko se je približala številna vojska avstrijskega in koroškega vojvode, oglejskega patriarha ter češkega kralja.²⁷³ Nedvomno lahko med njimi domnevamo mnoge vazale omenjenih knezov s slovenskega ozemlja.

Predvsem poganska območja v vzhodni Evropi – zlasti v Prusiji, kamor se je že pod mojstrom Hermanom von Salza od 1226 dalje usmerjala aktivnost nemškega viteškega reda,²⁷⁴ – so omogočala evropskemu plemstvu bližje možnosti za križarske aktivnosti. Na pohod v Prusijo se je že 1244 pripravljaval avstrijski vojvoda Friderik II. in si zato od papeža zase in spremstvo izprosil celo bulo o odpustkih kot za pot v Sveto deželo (*que transfretantibus in terre sancte subsidium in generale concilio est concessa*).²⁷⁵ Ekspedicije se nato ni udeležil, poslal pa je 30 konjenikov–lokostrelcev, v letu 1245–1246 pa še večji oddelek pod vodstvom avstrijskega stolnika Trauslieba iz Hainburga ter Henrika iz rodu avstrijskih Liechtensteinov.²⁷⁶ Pozimi v letih 1254–1255 in 1267–1268 je bil kot križar v Prusiji češki kralj Otokar II., kateremu se je na prvem pohodu pridružil tudi goriški grof Majnhard III.²⁷⁷ V traktatu, ki ga je za cerkveni koncil v Lyonu 1274 napisal Otokarjev kancler in dolgoletni namestnik na Štajerskem, olomouški škof Bruno, je dajal celo prednost križarski vojni proti poganom v vzhodni Evropi pred pohodi v Sveto deželo.²⁷⁸ Kljub temu je Palestina ostala eden pomembnih ciljev in pričakovani krščanskega sveta. Organizacija nove križarske vojne je bila na dnevnem redu načrtov papeške kurije, ki je na vse načine skušala vsaj tekoče finančno podpirati obrambo Svete dežele. Zanimiv primer je iz leta 1244, ko je papež Inocenc IV. pooblastil papsauskega škofa, da je na intervencijo avstrijskega vojvode preklical izobčenje nekih njegovih vazalov zaradi nasilja nad kleriki, ti pa so morali denar, ki bi ga porabili za preklic izobčenja – za stroške poti v Rim, bivanja tam in povratka – naložiti pri škofu, nakar naj bi bil poslan za pomoč Sveti deželi (*transmittendas de mandato apostolico in subsidium terre sancte*).²⁷⁹ Enega bistvenih izrazov podpore križarski stvari so pomenili podpora oz. darovanja križarskim viteškim redovom – zadnjim in glavnim branikom krščanskih posesti na vzhodu – kot neke vrste substitucija za lastno udeležbo na pohodu.²⁸⁰ Tako je leta 1268 izvoljeni lavantinski škof Herbord po pooblastilu salzburškega nadškofa podelil vsem vernikom na ozemlju salzburške, sekovske in lavantinske škofije, ki bi materialno podprli križnike nemškega viteškega reda, ki so *pro terre sancte defensione* dnevno izpostavljali sebe in svoje dobrine, 100 dni odpustkov.²⁸¹ Edini resen poskus v zadnjih desetletjih križarske Palestine, da bi se za pomoč organiziral večji pohod – *passagium generale* – je sodil v štiriletni pontifikat papeža Gregorja X. (1272–1276), ki je še pred svojo izvolitvijo 1271 osebno obiskal Sveto deželo in doživel tamkajšnje razmere. Koncil v Lyonu 1274 je bil sklican prvenstveno za podporo Palestini in v teh letih je bila nova križarska vojna osrednja tema evropske politike.²⁸² V to dogajanje sta se – sicer prvenstveno s ciljem pridobiti papeževo podporo pri kandidaturi za cesarja – aktivno vključila tudi Rudolf Habsburški, ki je oktobra 1275 v Lausanne iz rok papeža Gregorja

²⁷³ CDH IV/1, 237 sl.; Gradivo V, št. 782; GIESSAUF, 1997 (kot v op. 268), 188 sl.

²⁷⁴ Hartmut BOOCKMANN, *Der Deutsche Orden. Zwölf Kapitel aus seiner Geschichte*, München ⁴1994, 66 sl.; MILITZER, 1999 (kot v op. 47), 336 sl.; idem, 1999 (kot v op. 123), 75 sl.; KLUGER, 1987 (kot v op. 187), 54 sl.

²⁷⁵ BUB IV/2, št. 1244.

²⁷⁶ Gl. WOJTECKI, 1979 (kot v op. 70), 329 sl.

²⁷⁷ Jörg K. HOENSCH, *Přemysl Otakar II. Der goldene König*, Graz–Wien–Köln 1989, 74 sl., 147 sl.; Jaroslav GOLL, K. Ottokars von Böhmen zweiter Kreuzzug, *MIÖG* 23/1902, 231–239; UBSt IV, št. 280; WIESFLECKER, 1949 (kot v op. 79), št. 614.

²⁷⁸ SCHEIN, 1998 (kot v op. 263), 23.

²⁷⁹ BUB IV/2, št. 1243.

²⁸⁰ O vlogi viteških redov v zadnjih desetletjih križarske Palestine, gl. PRAWER, 1980 (kot v op. 249), 225 sl.

²⁸¹ UBSt IV, št. 281.

²⁸² SCHEIN, 1998 (kot v op. 263), 15 sl., 20 sl., 36 sl., 44 sl.; PURCELL, 1975 (kot v op. 146), 23 sl.; THOMA, 2004 (kot v op. 146), 295.

slavnostno sprejel križ, ter češki kralj Otokar II., ki je že marca 1275 obljubil, da bo osebno izpeljal križarski pohod v Sveto deželo in je s tem namenom celo poslal poslanstvo k sultanu Baibarsu v Egipt.²⁸³ Do dejanske izpolnitve obljub obeh vladarjev nato ni prišlo. V Lyonu je bil tudi prvič uveden obvezen letni prispevek enega pfeniga za obrambo Svete dežele za vse kristjane, za predstavnike Cerkve pa določen prispevek desetine v nadaljnjih šestih letih.²⁸⁴ Tako so se in *subsidium terre sancte* tudi po vseh jugovzhodnih deželah cesarstva pobirale dajatve, takoimenovana papeška desetina (*decima papalis*). Vodili so jo od papeža postavljeni komisarji, ki so za posamezne pokrajine določali pooblaščen kolektorje, leta 1275 za oglejsko diecezo npr. čedadjskega dekana,²⁸⁵ in 1283 na Koroškem opata samostana Možac (*collector decimarum in subsidium Terre Sancte*).²⁸⁶ Zbiranje prispevkov bi se moralo začeti takoj po koncilu in papež Gregor je že 17. septembra 1274 ukazal salzbürškemu nadškofu in njegovim sufraganom pridiganje za križarsko vojno in zbiranje desetine,²⁸⁷ vendar je kralj Otokar v vzhodnoalpskih deželah zaradi papeževe podpore Rudolfu Habsbürškemu oboje preprečil, kot je znano iz pritožbe salzbürškega nadškofa decembra 1274.²⁸⁸ Vsi trije viteški redovi so bili plačila nove desetine s posebnimi papeževimi privilegiji oproščeni, »ker so sebe in svoje premoženje izpostavljali za obrambo Svete dežele« (*cum personas et quicquid habent, exponant ad subsidium et defensionem dicte Terre*). To je papežev pooblaščenec za območje salzbürške, trierške in mainške nadškofije februarja 1276 objavil vsem kolektorjem, ki jih je postavil v posameznih deželah.²⁸⁹ Pod papežem Martinom IV. (1281–1285) se je zbiranje desetine dosledno nadaljevalo, kot pričajo ohranjeni sezname iz let 1283–1285 tudi za salzbürško nadškofijo.²⁹⁰ Iz spiskov je razvidno, da je leta 1283 prispeval 150 mark srebra freisinški škof Emiho²⁹¹ – kot smo videli na začetku, je bil njegov brat Friderik visok dostojanstvenik reda templjarjev, in škof je bil tako lahko iz prve roke seznanjen o dogajanju v Sveti deželi in nujni pomoči za obrambo zadnjih krščanskih posesti.

Vendar pa kljub temu, da so se zbirala velika sredstva in da so v letih po koncilu 1274 sprejeli križ nekateri vodilni evropski vladarji, do izvedbe križarskega pohoda ni več prišlo.²⁹²

²⁸³ Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ, *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* V/2, Praga 1981, št. 769, 770; Reinhold RÖHRICHT, *Der Untergang des Königreichs Jerusalem*, *MIÖG*, 15/1894, 1–58, ibidem, 48 sl. in op. 3; S. STEINHERZ, *Die Einhebung des Lyoner Zehnten im Erzbisthum Salzburg (1282–1285)*, *MIÖG*, 14/1893, 1–86, ibidem, 6 sl.; SCHEIN, 1998 (kot v op. 263), 42, 45, 53.

²⁸⁴ SCHEIN, 1998 (kot v op. 263), 39; THOMA, 2004 (kot v op. 146), 295 sl.; STEINHERZ, 1893 (kot v op. 283), 2 sl.

²⁸⁵ Ardicio de Tridino, *apostolice sedis nuncius pro subsidio Terre sancte* za Lombardijo, trevižansko marko, genovsko nadškofijo ter gradeški in oglejski patriarhat, naroča čedadskemu dekanu, pooblaščenemu kolektorju za oglejsko diecezo, naj po potrebi s cerkvenimi kaznimi nastopi proti svojim podrejenim kolektorjem za istrske škofije, ki ne bi zbranega denarja izročili sienskim trgovcem v Čedadu, kot je bilo določeno, *CDI* II, št. 369.

²⁸⁶ *MDC* V, št. 536, 542, 544; STEINHERZ, 1893 (kot v op. 283), 11, 15.

²⁸⁷ Franz MARTIN, *Die Regesten der Erzbischöfe und des Domkapitels von Salzburg 1247–1343* I. Band. 1247–1290, Salzburg 1928, št. 696.

²⁸⁸ ... *a promociione subsidii terre sancte ac predicacione crucis ... prohibemur*, *UBSt* IV, št. 540; MARTIN, 1928 (kot v op. 287), št. 712; prim. STEINHERZ, 1893 (kot v op. 283), 7 sl.

²⁸⁹ *Magister Rogerus de Merlomonte, canonicus Viridunensis, pro negotio decime colligende ad subsidium Terre sancte ... ab apostolice sede missus ...* ŠEBÁNEK – DUŠKOVÁ, 1981 (kot v op. 283), št. 803. Roger de Merlemont je že aprila 1275 v Salzburgu pooblastil škofa Chiemseeja in salzbürškega stolnega prošta za kolektorje desetine na ozemlju salzbürške dieceze ter sufraganskih škofij Krka, Lavant, Seckau in Chiemsee; MARTIN, 1928 (kot v op. 287), št. 723.

²⁹⁰ Natančen seznam in višino plačila vseh cerkva za koroški in štajerski del salzbürške dieceze za leto 1285 je objavil Willibald HAUTHALER, *Libellus decimationis de anno 1285, Beilage zum Programm des fürsterzbischöflichen Privat-Untergymnasiums Borromeum*, Salzburg 1887, koroški del objavljen tudi v *MDC* V, Klagenfurt 1956, št. 611; prim. STEINHERZ, 1893 (kot v op. 283), 10 sl; THOMA, 2004 (kot v op. 146), 296 op. 10.

²⁹¹ STEINHERZ, 1893 (kot v op. 283), priloga II, 81; THOMA, 2004 (kot v op. 146), 296 op. 10.

²⁹² SCHEIN, 1998 (kot v op. 263), 45 sl., 51 sl.

Muslimanska osvojitve Tripolija v Siriji aprila 1289, enega zadnjih krščanskih oporišč, ter masaker prebivalstva, so napovedovali skorajšnji konec krščanskih posesti na vzhodu. Papež Nikolaj IV. je 1. septembra 1289 določil pribeglega škofa Tripolija za pridiganje nove križarske vojne in *Sclavonia* ter v sosednjih severnoitalijanskih pokrajinah (Benetkah, Ferrari, trevižanski in ankonitanski marki ter Romagni).²⁹³ Zelo verjetno je šlo v prvem primeru za slovenske in hrvaške dežele,²⁹⁴ vendar drugih vesti o eventualnem pridiganju in odzivu nimamo. Padec Akkona po več kot enomesečnem obleganju ogromne vojske mameluškega sultana al-Ashrafa 18. maja 1291 ob ogromnih žrtvah branilcev je bil kljub neizogibnosti hud šok za krščansko Evropo.²⁹⁵ Akkon je bil eden največjih sredozemskih emporijev za vzhodnjaško blago z okrog 30.000 prebivalci,²⁹⁶ svoje četrti so imeli v njem Benečani, Genovežani, Pisanci in druge sredozemske komune, tu so bili sedeži vseh treh viteških redov, jeruzalemskega patriarha in mnogih drugih cerkvenih institucij.²⁹⁷ Mesto je bilo obenem simbol trdoživosti evropskih krščanskih posesti v Palestini in z njegovim padcem je bilo tudi konec jeruzalemskega kraljestva.²⁹⁸ Odmev padca Akkona je opazen tudi v vzhodnoalpskih deželah. V Salzburgu nastali anali poročajo o dogodkih in pripisujejo poraz prvenstveno slabostim treh glavnih viteških redov.²⁹⁹ Štajerski kronist Otokar iz Geule je v svoji znameniti rimani kroniki podrobnemu prikazu zadnjih let križarskega Vzhoda in zlasti osvojitvi Akkona namenil več kot 9200 verzov.³⁰⁰ Očitno je bil o podrobnostih dobro obveščen, verjetno s posredovanjem očitvidcev, in velja za pomemben zgodovinski vir o teh dogodkih. Padec Akkona kot pomemben zgodovinski trenutek kasneje omenja tudi Janez Vetrinjski.³⁰¹ Papež Nikolaj IV. je v začetku avgusta 1291 vsemu krščanskemu svetu objavil žalostno novico in obenem pozval k pripravi nove križarske vojne.³⁰² Za pridiganje *ad generale passagium pro subsidio Terrae sanctae* so

²⁹³ POTTHAST, 1874 (kot v op. 162), št. 23064; RÖHRICHT, 1894 (kot v op. 283), 14; prim. SCHEIN, 1998 (kot v op. 263), 68 sl.

²⁹⁴ Prim. op. 265.

²⁹⁵ Še vedno uporaben prikaz končnega padca krščanskih oporišč, ob izjemnem opusu zbranih virov, je Reinhold RÖHRICHT, 1894 (kot v op. 283), o padcu Akkona 24 sl., ter njegova sinteza *Geschichte des Königreichs Jerusalem*, Innsbruck 1897, 1014–1026; prim. Erwin STICKEL, *Der Fall von Akkon. Untersuchungen zum Abklingen des Kreuzzugsgedankens am Ende des 13. Jahrhunderts*, Bern–Frankfurt a. M. 1975, 25 sl., 50 sl., 68 sl., 85 sl.; Steven RUNCIMAN, *The Crusader States 1243–1291, A History of the Crusades II* (kot v op. 129), 557–598, zlasti 595 sl.; SCHEIN, 1998 (kot v op. 263), 73, 112 sl. O vlogi viteških redov v teh dogodkih Marie–Luise FAVREAU–LILIE, *The military orders and the escape of the Christian population from the Holy Land in 1291*, *Journal of Medieval History* (Amsterdam), 19/1993, 201–227; o nemškem viteškem redu MILITZER, 1999 (kot v op. 123), 76 sl.

²⁹⁶ Še nekaj desetletij po padcu mesta Janez Vetrinjski v svojem delu *Liber certarum historiarum* omenja nekdanjo centralno vlogo Akkona v posredovanju začimb in druge orientalne robe v Evropo in pravi: *Accaron urbs fortissima ... civitas illa clarissima, Christianorum domicilium ... que ad nostra clymata preciosas merces ad necessitates hominum in speciebus aromaticis et aliis consuevit boni fori precio destinare*; Fedor SCHNEIDER (ur.), *Iohannis abbatis Victoriensis Liber certarum historiarum Tomus II*, MGH, *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*, Hannover–Leipzig 1910, 262, 304.

²⁹⁷ O Akkonu, gl. STICKEL, 1975 (kot v op. 295), 1 sl.

²⁹⁸ Razpoloženje v Evropi po izgubi Svete dežele je našlo odraz v traktatih mnogih avtorjev pod naslovom *De recuperatione Terrae Sanctae*, ki so ponujali smernice za ukrepe zahodnih krščanskih sil za ponovno osvojitve svetih krajev; gl. SCHEIN, 1998 (kot v op. 263), 91 sl., 112 sl., ter zlasti Antony LEOPOLD, *How to Recover the Holy Land. The Crusade Proposals of the Late Thirteenth and Early Fourteenth Centuries*, Aldershot 2000.

²⁹⁹ ... *Et quia multorum erat opinio, quod si fratres domorum ibidem, scilicet Hospitalis, Templi et Teutonicorum, et reliquus populus omnino concordasset, civitas capta non fuisset*; Weichardi de Polheim *Continuatio*, MGH SS 9, Hannover 1859, 813.

³⁰⁰ Joseph SEEMÜLLER (ur.), *Ottokars Österreichische Reimchronik*, MGH, *Deutsche Chroniken* 5/1, Hannover 1980, verzi 44585–53866.

³⁰¹ *Liber certarum historiarum* I (kot v op. 296), 261 sl., 302 sl.

³⁰² POTTHAST, 1874 (kot v op. 162), št. 23756 sl.; SCHEIN, 1998 (kot v op. 263), 74 sl.; RÖHRICHT, 1894 (kot v op. 283), 37 sl.

bili pozvani tudi salzburški nadškof Konrad in njegovi sufragani.³⁰³ Drugi papežev ukrep je bil sklic provincialnih koncilov, kjer naj bi se razpravljalo o možnostih za ponovno osvojitve Svete dežele, predlogi pa naj bi bili poslani na papeško kurijo. Eden od pomembnih predlogov, o katerem je bilo govora že nekaj časa, je bil nameravana združitev redov ivanovcev in templjarjev (ali celo vseh treh redov) v enoten in bolj učinkovit red. Januarja 1292 je bil provincialni koncil – izrecno je bil vabljen tudi freisinški škof Emiho – z osrednjo temo bodoče križarske vojne izpeljan tudi v Salzburgu, kjer so se zavzeli za združitev vseh treh viteških redov ter za nov križarski pohod pod vodstvom cesarja.³⁰⁴ A vsi bolj ali manj iskreni poskusi vrhovnih cerkvenih oblasti za izvedbo križarskega pohoda so nadalje ostali neuresničeni in težišče križarskega gibanja oz. pričakovanj se je zopet v večji meri oprlo na viteške redove.³⁰⁵ Načrti niso zamrli tudi pod energičnim papežem Bonifacijem VIII. (1294–1303), vendar se je križarska ideja ravno v njegovem pontifikatu močneje kot prej izkoriščala v politične namene, zlasti za rešitev sicilskega vprašanja.³⁰⁶ Aktualnost vprašanja Svete dežele v Evropi konec 13. stoletja dokazujejo dogodki leta 1300, ko so Mongoli pod il-kani iz Perzije začasno osvojili velik del Sirije z Damaskom in Jeruzalem, ter v boju z Mameluki intenzivno iskali zaveznike pri zahodnih krščanskih silah. To je v Evropi sprožilo izjemne odzive, upanje, da je Sveta dežela osvobojena in bo vrnjena kristjanom, ter številne načrte za vojaške akcije (večinoma neuspešne). Dogodki so omenjeni v številnih pomembnejših kronikah, tudi v analih iz koroških Brež³⁰⁷ ter pri Janezu Vetrinjskem.³⁰⁸ Žal je bila mongolska zasedba Sirije le kratkotrajna in do skupnih akcij s krščanskimi silami ni prišlo.³⁰⁹

V zadnjih desetletjih 13. stoletja se je v križarskem gibanju začela občutna transformacija, katere mejnik ni bil šele padec Palestine 1291 temveč že zadnji (in katastrofalno neuspešni) veliki križarski pohod s ciljem podpore Sveti deželi, ki ga je 1270 izpeljal francoski kralj Ludvik IX.³¹⁰ Napačno pa bi bilo misliti, da je bilo s koncem »klasičnega obdobja« križarskih pohodov v Palestino (12.–13. stol.) tudi konec samega pojava. Pod vplivom najrazličnejših značilnosti razvoja poznosrednjeveške Evrope se je gibanje bistveno spremenilo, vendar je pojav križarske vojne z nekaterimi osnovnimi karakteristikami in vzvodi, oblikovanimi že v

³⁰³ POTTHAST, 1874 (kot v op. 162), št. 23757.

³⁰⁴ *Per concilium habitum Salzburge rescriptum fuit domino pape et consultum, ut predicti tres ordines counirentur ad unum ordinem ... et quod ad succursum eiusdem Terre sancte rex Romanus cum principibus vocaretur*; Weichard de Polheim Continuatio (kot v op. 299), 813; Franz MARTIN, *Die Regesten der Erzbischöfe und des Domkapitels von Salzburg 1247–1343*. II. Band. 1290–1315, Salzburg 1931, št. 87, 114; RÖHRICHT, 1894 (kot v op. 283), 38 sl. in op. 2; SCHEIN, 1998 (kot v op. 263), 74 sl.

³⁰⁵ SCHEIN, 1998 (kot v op. 263), 140 sl., 153 sl.; Norman HOUSLEY, *The Later Crusades. From Lyons to Alcazar 1274–1580*, Oxford 1992, 206 sl.

³⁰⁶ Tudi to vprašanje se je opravičevalo in še vedno povezovalo z bodočo križarsko vojno v Sveto deželo – Sicilija naj bi bila strateško vitalnega pomena za kakršnekoli križarske podvige na vzhodu; gl. SCHEIN, 1998 (kot v op. 263), 147 sl., 157 sl.; Norman HOUSLEY, *The Italian Crusades. The Papal-Angevin Alliance and the Crusades against Christian Lay Powers. 1254–1343*, Oxford 1999, zlasti 22 sl. Papež Bonifacij je oktobra 1295 razpisal novo pobiranje desetine *pro negotio Siciliae*. Rezultat teh ukrepov je bil nastanek dotedaj najnatančnejšega desetinskega registra za oglejsko diecezo – s tem tudi za celotno slovensko ozemlje južno od Drave, enkratnega vira za cerkveno zgodovino. Eden dveh pooblaščenih kolektorjev, ki sta na slovenskem ozemlju zbiralala prispevke, je bil oglejski stolni dekan in kasnejši patriarh Pagano della Torre; gl. Karl KOVAČ, Ein Zehentverzeichnis aus der Diözese Aquileja vom Jahre 1296, *MIÖG* 30/1909, 607–637, zlasti 610 sl., 614, 636, edicija na str. 619 sl.; SELLA – VALE, 1941 (kot v op. 94), 3 sl., 36. Prim. THOMA, 2004 (kot v op. 146), 296 sl.

³⁰⁷ *Anno Domini 1300. Rex Tartarorum devicit soldanum ... Terra Sancta tradita est in potestatem christianorum ... devicit Tartarus idem Damascum et omnia opida Terre Sancte, et civitates obtentas christianis tradidit ... Item Hospitalariis et Templariis reddita sunt omnia castra sua et possessiones, transeuntes mare*, *Annales Frisacenses*, MGH SS 24, Hannover 1879, 67.

³⁰⁸ *Liber certarum historiarum* I (kot v op. 296), 239–40, 243–44 (dogodki verjetno sodijo v leta 1299–1300), 360 (... *quo audito religiosi multi ad predicandam fidem catholicam transierunt*), 367–68.

³⁰⁹ SCHEIN, 1998 (kot v op. 263), 162 sl., 172 sl.; HOUSLEY, 1992 (kot v op. 305), 21 sl.

³¹⁰ Uvod pri SCHEIN, 1998 (kot v op. 263), zlasti 9 sl.

začetnem obdobju, obstajal dalje vse do 16. stoletja.³¹¹ Zelo lep primer imamo celo neposredno s slovenskega ozemlja. V listini, ki jo je 16. avgusta 1331 v furlanskem Vidmu izdal frančiškan Francesco di Chioggia, inkvizitor proti hereziji v Benečiji in Furlaniji, je oznanil, da je v Čedadu pridigal za križarski pohod zaradi heretičnih zmot na ozemlju oglejske dieceze. Zbranim je delil znak križa in odpustke, za kar je bil kot inkvizitor pooblaščen. Mnogi prelati, kleriki in verniki so se odpravili v Kobarid, kjer so med gorami Slovani častili neko drevo in studenec. Drevo so izruvali in studenec zasuli, pri čemer se je posebno odlikoval oglejski kanonik Ulrik Bojani iz Čedadu, tedanji župnik v Šmartinu pri Kranju. V listini nato v insertu sledi poblastilo papeža Inocenca inkvizitorjem iz frančiškanskega reda in pridigarjem za križarske pohode proti heretikom (*predicatoribus Crucis super heretica pravitate*), da lahko tistim, ki »prevzamejo križ« (položijo križarsko zaobljubo), podeljujejo odpustke in privilegije kot tistim križarjem, ki se napotijo na pomoč Sveti deželi (*que Cruce signatis in ipsius Terre sancte subsidium sunt concessa*).³¹²

S padcem Svete dežele so se morali temeljito spremeniti tudi križarski viteški redovi, katerim je bil odvzet prvotni in glavni *raison d'être*.³¹³ Po dveh desetletjih hude notranje krize sta se redova ivanovcev in križnikov prestrukturirala in našla nova torišča delovanja. Prvi se je močneje usmeril v pomorsko vojskovanje, z osvojitvijo Rodosa 1309 pridobil novo redovno središče in opravičil svoj obstoj v vojnah s Turki.³¹⁴ Nemški viteški red je po prehodnem križnem obdobju s sedežem v Benetkah (1291–1309) prenesel središče v Marienburg v Prusiji, kjer je v bojih s poganskimi baltskimi ljudstvi nastala ekspanzivna redovna država.³¹⁵ Najbolj vojaškemu od vseh treh redov – templjarjem, pa preobrazba ni uspela. Po zavrnitvi ideje o združitvi z ivanovci, ob nenaklonjenosti papeštva in ob hudem pritisku francoske monarhije, kjer so bili najmočnejši, je bil red leta 1312 ukinjen.³¹⁶

Kljub spremembam, ki so napovedovale novo dobo, so redovi še naprej simbolizirali vez s Sveto deželo in križarskim gibanjem ter imeli osrednjo vlogo tudi v številnih načrtih za ponovno osvojitve Palestine. Kako je med prebivalstvom še naprej obstajala zavest o bistveni vlogi viteških redov v kontekstu križarskega gibanja za osvoboditev svetih krajev in obenem upanje na nov veliki križarski pohod na vzhod, priča dokument s Koroške iz leta 1315. Upravitelj gospodov Ptujskih na gradu Humberk (Hollenburg) ob Dravi je objavil, da je njegov umrli svak zapustil komendi ivanovcev v Pulstu dve hubi in pol. Za primer, da bi prišlo do novega križarskega pohoda v Sveto deželo (*dass eine gemaine vart u^eber mer wirt*), se je moral komtur obvezati, da bo konvent hube prodal in izkupiček poslal s posredovanjem mojstra za nemške dežele preko morja za podporo in pomoč pri osvoboditvi svetih krajev.³¹⁷ Listino je sopečatil opat in kronist Janez Vetrinjski. Ta v svojem izjemnem delu »Knjiga resničnih zgodb«, ki sodi med viške srednjeveškega evropskega zgodovinopisja, omenja vse pomembnejše dogodke kri-

³¹¹ Gl. HOUSLEY, 1992 (kot v op. 305), ter zbirka virov Norman HOUSLEY (ur. in prevedel), *Documents on the Later Crusades. 1274–1580*, London 1996.

³¹² Giuseppe BIANCHI, *Documenti per la storia del Friuli II*, Udine 1845, št. 699; prim. Ivo JUVANČIČ, Križarska vojska proti Kobaridcem 1331, ZČ 38/1984, 49–55. O križarskih pohodih proti heretikom, gl. HOUSLEY, 1992 (kot v op. 305), 234 sl.

³¹³ Gl. BARBER, 1994 (kot v op. 16), 282 sl., 294 sl.; RILEY-SMITH, 1967 (kot v op. 82), 198 sl.; Anthony LUTTRELL, *The Hospitallers in Cyprus after 1291, The Hospitallers in Cyprus, Rhodes, Greece and the West* (kot v op. 82), 161 sl.; MILITZER, 1999 (kot v op. 123), 79 sl.; HOUSLEY, 1992 (kot v op. 305), 204 sl.; SCHEIN, 1998 (kot v op. 263), 153 sl.

³¹⁴ O začetkih na Rodosu, gl. Anthony LUTTRELL, *The Hospitallers at Rhodes. 1306–1421, The Hospitallers in Cyprus, Rhodes, Greece and the West* (kot v op. 82), 278 sl.; HOUSLEY, 1992 (kot v op. 305), 214 sl.

³¹⁵ Gl. BOOCKMANN, 1994 (kot v op. 274), 93 sl., 115 sl., 148 sl.; MILITZER, 1999 (kot v op. 47), 336 sl.

³¹⁶ Marie Luise BULST-THIELE, *Der Prozeß gegen den Templernorden, Die geistlichen Ritterorden* (kot v op. 47), 375–402; BARBER, 1993 (kot v op. 10).

³¹⁷ ... *das gu^t senden u^eber mer pey i^r ho^histen maisterschaft hie in teutsen landen dem hayligen grab ze fu^r-drunge und ze helf ...*, MDC VIII, št. 272.

žarskega gibanja in zgodovine viteških redov v 12.–13. stoletju.³¹⁸ Ob svoji razgledanosti in obveščeni, v veliki meri pod vplivom intenzivnih stikov z vodilnimi osebnostmi v širšem prostoru, je bil vendarle več desetletij opat koroške cisterce v Vetrinju in je del svojega poznavanja dogodkov nedvomno črpal v matičnem vzhodnoalpskem območju.³¹⁹ Njegove vesti lahko smatramo tudi kot odsev védenja in sodelovanja ljudi tega prostora – seveda vključno z današnjim slovenskim ozemljem – v križarskih pohodih. Vendar pa je Janez Vetrinjski že človek nove dobe, ko so križarsko gibanje in z njim viteški redovi izgubljali prvotne vezi s Sveto deželo. Dejansko je bilo glavno obdobje velikih križarskih pohodov že preteklost – primerna, da postane del univerzalne »knjige resničnih zgodb«.

CRUCIFERI – CRUCESIGNATI.
BEITRAG ZUR GESCHICHTE DER KREUZZÜGE
UND DER GEISTLICHEN RITTERORDEN

ZUSAMMENFASSUNG

Die Kreuzzugsbewegung, eines der Phänomene der europäischen hochmittelalterlichen Geschichte, erfasste in einer intensiven Art und Weise auch die Ostalpenländer des Kaiserreichs. Dieser Prozess fand auch in der Ausbreitung von Niederlassungen der geistlichen Ritterorden seinen unmittelbaren Niederschlag. Ritterorden waren noch bis zum Ende des 13. Jahrhunderts mit dem Heiligen Land aufs Engste verbunden, ihre Tätigkeit vorzüglich auf die Verteidigung der christlichen Gebiete ausgerichtet. Unterstützungen und Stiftungen, die den Orden auf lokaler Ebene zuteil wurden, bildeten somit in der Tat einen Bestandteil der weiteren Kreuzzugsbewegung.

Am frühesten setzte sich im behandelten Raum der Johanniterorden durch, der bereits in den 1140er Jahren die ersten Besitzungen um Mailberg in Österreich, einer später bedeutenden Kommende, erwarb. In der Steiermark sind die ersten Besitzungen seit 1197 um den landesfürstlichen Markt Fürstenfeld zu verzeichnen, wo die 1232 überlieferte Kommende entstand. Im heutigen slowenischen Gebiet ist bereits 1217 ein Ordenshaus in Melje (Melling), in der Vorstadt des landesfürstlichen Marktes Maribor (Marburg) nachweisbar. Die zweite Kommende entstand in Polzela (Heilenstein), an der Hauptstraße von Celje (Cilli) nach Krain (zum ersten Mal 1298 zusammen mit einem Komtur überliefert). Das einzige Ordenshaus in Krain befand sich in Komenda in Oberkrain. Es entstand bereits vor 1256, die Hauptstifter waren wahrscheinlich die Herren von Schärffenberg, eines der wichtigsten hochadeligen Adelsgeschlechter in Krain. In Kärnten erwarb der Orden Besitzungen in den Jahren 1214 und 1218 in Friesach, von denen er sich jedoch später zurückzog. Die einzige Kärntner Kommende entstand in Pulst vor der Herzogsstadt St. Veit. Hauptstifter war im Jahr 1263 der Kärntner Herzog Ulrich III. (1256–1269). Alle Ordenshäuser dieses Raums waren seit dem Ende des 13. Jahrhunderts der 1296 überlieferten Ballei angeschlossen, die Österreich, Steiermark, Kärnten und Krain umfasste und zum Priorat *Bohemia* gehörte. Die Kommenden der Johanniter waren deutlich an bedeutenden Straßen loziert, die die mitteleuropäischen Länder

³¹⁸ *Liber certarum historiarum* I (kot v op. 296), o prvi križarski vojni, 74 sl., 116 sl.; o ustanovitvi templjarskega reda, 78; o drugi križarski vojni, 85 sl., 122 sl.; o tretji križarski vojni, 87, 89; o peti križarski vojni, 89; o križarskem pohodu cesarja Friderika II., 183 sl.; o koncilu v Lyonu, 226 sl., 273; o Mongolih v Siriji, 98, 239–40, 243 sl., 360, 367; o padcu Akkona, 261 sl., 302 sl.; o procesu in ukinitvi templjarjev, 380 ter Tomus II, 1 sl., 42, 47.

³¹⁹ O njegovem delu, gl. Janez MLINAR, Janez Vetrinjski in njegovo poznavanje Kranjske v Knjigi resničnih zgodb (*Liber certarum historiarum*), ZČ 58/2004, 275 sl.; Alphons LHOTSKY, *Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs*, MIOG Ergänzungsband XIX, Graz–Köln 1963, 292 sl.

(Böhmen, Österreich, Ungarn) mit den Nordadriahäfen und Friaul verbanden, wo der Orden auch stark repräsentiert war. In Istrien, dem Ausgangspunkt für die Ausfahrten ins Heilige Land und Pilgerfahrten nach Italien, besaßen die Johanniter nachweislich vier Kommenden: St. Klement in Muggia, Sv. Ivan na Livadi (S. Joannis de Prato) bei Poreč (Parenzo), in Pula (Pola) sowie in Božje polje (Sancta Maria de Campo) bei Vižinada (Visinada). Mindestens fünf Ordenshäuser mit Hospizen an den Hauptstraßen in Friaul, darunter St. Ägydius und St. Nikolaus vor Aquileia, gehörten samt jenen in Istrien zum Priorat Venedig.

Der Deutsche Ritterorden erwarb eine seiner frühesten Besitzungen im Kaiserreich gerade in den Ostalpenländern, was mit der Teilnahme der Fürsten dieses Raums an Kreuzzügen in unmittelbarer Verbindung stand. Bereits der Gründung des Ordens im Jahr 1198 in Jerusalem wohnten der österreichische Herzog Friedrich I. von Babenberg, Graf Meinhard II. von Görz und der Passauer Bischof Wolger, der spätere Patriarch von Aquileia, bei. Vom Salzburger Erzbischof erwarb der Deutsche Orden bereits 1203 das Spital in Friesach in Kärnten, das Zentrum der einzigen Kommende in Kärnten. Der mächtige Salzburger Ministeriale Friedrich III. von Pettau verlieh ihnen zu Beginn des 13. Jahrhunderts (vor 1220) einen Besitz samt Kirche im neueroberten Grenzgebiet zu Ungarn, östlich von Ptuj (Pettau) in Untersteiermark, wo die Kommende Velika Nedelja (Großsonntag) entstand. Bereits vor 1228 wurde ein Ordenshaus in Ljubljana (Laibach), der Hauptstadt der Kärntner Herzöge von Spanheim in Krain, errichtet. 1268 verlieh Herzog Ulrich III. dem Orden noch die gesamte kirchliche Verwaltung in der Bela krajina (Weißkrain) an der Grenze zu Kroatien (seit 1310 bestand eine neue Kommende in Metlika/Möttling). Der Deutsche Ritterorden wurde in Österreich und in der Steiermark von den Herzögen von Babenberg maßgeblich unterstützt. Dank ihren Stiftungen entstanden die Kommenden in Leech bei Graz, in Wien und Wiener Neustadt. Bereits um 1236 wurde eine Ordensprovinz für die Ostalpenländer eingerichtet, die Österreich, Steiermark, Kärnten und Krain umfasste und dem Großmeister und Generalkapitel unmittelbar unterstellt war. Auch in Friaul entstand aufgrund einer Stiftung der Grafen von Görz schon vor 1232 das Ordenshaus in Preccenico vor Latisana, das der Provinz Lombardei mit Sitz in Venedig unterstellt war.

Der Templerorden, das ursprüngliche Vorbild für die Organisation der beiden verwandten Orden, war in Ungarn und Kroatien, in Böhmen, Österreich (Wien mit Umgebung) und in Norditalien stark vertreten. In den Ostalpenländern sind keine Niederlassungen überliefert, dennoch weisen einige Indizien auf Templerbesitz hin. Den einzig bewiesenen Besitz in Istrien erlangte der Orden kurz vor seiner Aufhebung im Jahr 1305 seitens des Bischofs von Poreč. Dieser verlieh dem Orden das heruntergekommene Kamaldulenser Kloster San Michele di Leme mit der ausschließlichen Bestimmung, dort Pilger, die »über das Meer reisten« zu beherbergen. In der Stadt Škofja Loka (Bischoflack) in Krain hielt sich in den Jahren 1295 und 1297 der Templer Friedrich Wildgraf auf, der in den Jahren 1285-1292 und 1302-1303 Meister des Ordens *per Alemaniam et Slauiam* war. Er war Bruder des Freisinger Bischofs Emicho, in dessen Gefolge er sich befand, seine Tätigkeit in Angelegenheiten des Ordens ist hier jedoch nicht bezeugt.

Unterstützer der geistlichen Ritterorden im Ostalpenraum waren in erster Linie führende Fürsten und ihre Ministerialen: die Babenberger in Österreich und in der Steiermark, die Spanheimer in Kärnten und Krain, die Andechs-Meranier, die Grafen von Görz, die Erzbischöfe von Salzburg, die Patriarchen von Aquileia. Mit den Orden und ihrem Wirken machte man sich in einigen Fällen nachweislich unmittelbar im Heiligen Land vertraut. Trotz der spärlichen Quellenlage ist bezeugt, dass der Adel des behandelten Raums intensiv an den Kreuzzügen teilnahm. Für das 12. und 13. Jahrhundert wurden durch Forschung gut hundert Teilnehmer namhaft gemacht. Die stärkste Teilnahme hat der fünfte Kreuzzug (1217 – 1221) zu verzeichnen, dessen Einzugsgebiete sich in der Anfangsphase im Südosten des Reichs und im benachbarten Ungarn befanden. Eine Reihe von Schenkungsurkunden an die Johanniter für Besitzungen in der Steiermark und in Kärnten wurde im Laufe dieses Kreuzzugs

in Akkon oder vor Damietta in Ägypten ausgestellt. Die Zeugenlisten in diesen erhaltenen Urkunden stellen zugleich eine einmalige Quelle dar über die Teilnahme des Adels des Ostalpenraums. Im darauffolgenden Jahrzehnt nahmen alle führenden Fürsten des behandelten Raums an intensiven diplomatischen Vorbereitungen auf den Kreuzzug Kaiser Friedrichs II. teil, obwohl sie sich nicht selbst an der Expedition beteiligten. Aus einigen Quellen ist aber ein lebhaftes Echo des niederen Adels zu erkennen. In der Folgezeit ist keine unmittelbare Teilnahme der Ostalpenländer an den Ausfahrten nach Palästina mehr zu verzeichnen. Das Schwergewicht der Kreuzzugsbewegung verlagerte sich auf neue, nähere Gebiete, auch auf Herätiker: auf Bosnien, Preußen, nach dem Einfall der Mongolen (1241) auf Ungarn. Auf lokaler Ebene wurde die Unterstützung der geistlichen Ritterorden, als den letzten Bollwerken des christlichen Palästina, intensiv fortgesetzt. Eine Reihe der erhaltenen Schenkungsurkunden für einzelne Kommenden stammen gerade aus diesen Jahrzehnten. Nach dem Konzil von Lyon (1274) setzte auch ein systematisches Einwerben von Geldspenden (*decima papalis*) zur Verteidigung des Heiligen Landes ein und aktives Predigen für einen Kreuzzug (auch *in Sclavonia*), der jedoch nicht mehr stattfand. Der Fall Akkons 1291 bedeutete das Ende des christlichen Palästina und des Hauptzeitalters der Kreuzzüge in den Osten. Das Echo auf den Fall von Akkon ist auch in den Ostalpenländern zu spüren. Der Steirer Chronist Ottokar aus der Gaal widmet den letzten Jahren des christlichen Heiligen Landes in seiner Reimchronik, einer bedeutenden Geschichtsquelle, gut 9200 Verse. Die Geschehnisse in Palästina werden an mehreren Stellen auch von Johannes von Viktring erwähnt. Trotz neuer Umstände symbolisierten die geistlichen Ritterorden noch lange eine Verbindung mit dem Heiligen Land und eine Hoffnung auf eine erneute Befreiung der heiligen Stätten, wie dies ein Kärntner Dokument aus dem Jahr 1315 gut bezeugt.

(Iz slovenščine prevedel Niko Hudelja)

WALTER BRUNNER

VON DEN MÜHEN UND GEFAHREN DES REISENS IN DER UNTERSTEIERMARKE UND IN KRAIN IN DER FRÜHEN NEUZEIT DARGESTELLT AN ZWEI FALLBEISPIELEN

Im Rahmen der österreichisch-jugoslawischen Archivverhandlungen von 1978 bis 1989 bin ich Prof. Božo Otoresec viele Wochen lang gegenüber gesessen und habe anlässlich von Empfängen und Einladungssessen mit ihm geplaudert. Mehrere Wochen sind wir bei der Überprüfung von Anforderungslisten sowie bei Archivalienübergaben in Wien und Graz mit nicht immer einfachen Aufgaben befasst gewesen. Während dieser vielen Tage und Wochen habe ich Prof. Otoresec als hervorragenden Fachmann schätzen und als liebenswerten und humorvollen Menschen achten gelernt. Wenn ich meine Protokolle und Mitschriften über die seinerzeitigen Verhandlungen und Übergaben durchsehe, stoße ich immer wieder auf Notizen über Anekdoten und Witze, mit denen Otoresec den oft eintönigen Arbeitsalltag aufgelockert hat. In großer Verehrung, in dankbarer Erinnerung an die gemeinsam verbrachten Zeiten und mit allen guten Wünschen für beste Gesundheit widme ich Ihnen, sehr verehrter Herr Professor Otoresec, diesen Beitrag über die Mühen und Gefahren des Reisens, der zugleich symbolhaft für die vielen gefahrvollen, beschwerlichen, aber doch auch immer wieder lichtvollen Abschnitte ihres Lebensweges gesehen werden mögen.

Abgesehen von den großen ethnischen Migrationswellen am Übergang von der Antike zum Frühmittelalter und während des Hochmittelalters sowie in der frühen Neuzeit¹ waren Menschen schon immer unterwegs,² zumeist allerdings nicht aus Lust am Reisen als Selbstzweck, sondern der waffenfähige Adel im Dienste von Heer- und Hofreisen, Mönche und Pilger³ zu Klöstern und Wallfahrtsorten,⁴ Minnedichter und fahrende Sänger,⁵ weltliche Herrscher⁶ und

¹ Vgl. für Südosteuropa exemplarisch: Falko DAIM, Vorbild oder Konfrontation. Slawen und Awaren im Ostalpen- und Donauraum. Bemerkungen zur Forschungssituation, in: Thomas WINKELBAUER (Hg.), *Kontakte und Konflikte. Böhmen, Mähren und Österreich. Symposium in Zwettl 1992*, Waidhofen a. d. Th. 1993, 27–42; Wolfgang FINTZE, Die Bedeutung der Awaren für die slawische Ausdehnungsbewegung im Mittelalter; *Zeitschrift für Ostforschung* (Marburg a. D. Lahn), 28/1979, 498–545. – Herwig WOLFRAM – Walter POHL (Hg.), *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern. Berichte des Symposiums der Kommission für Frühmittelalterforschung 27.–30. Oktober 1986 in Zwettl*, Band 12, Denkschriften 201, Historische Beiträge, Wien 1990; Herwig WOLFRAM, Ethnogenese im frühmittelalterlichen Donau- und Ostalpenraum (6.–10. Jahrhundert), *Frühmittelalterliche Ethnogenese im Alpenraum*, Nationes 5, Sigmaringen 1985, 97–153; Nenad MOČANIN, Wanderbewegungen auf dem Gebiet von Slawonien und Syrmien im 16. und 17. Jahrhundert, *Symposium Mogersdorf in Dracoscan 1997* (Referat im Druck); Vasko SIMONITI, Wanderbewegungen in Slowenien im 16. und 17. Jahrhundert, *Symposium Mogersdorf in Dracoscan 1997*, (Referat im Druck).

² Vgl. dazu Norbert OHLER, *Reisen im Mittelalter*, München 1986; Heinrich FICHTENAU, *Lebensordnungen – Urkundenforschung – Mittellatein*, Beiträge zur Mediävistik 3. Band, Stuttgart 1986, beschreibt Reisen, Pilgerwesen, Wallfahrten und Kaufmannsleben im frühen Mittelalter; Peter MORAW (Hg.), *Unterwegs im Spätmittelalter*, Zeitschrift für Historische Forschung. Vierteljahrsschrift zur Erforschung des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit, Beiheft 1, Berlin 1985.

³ Norman FOSTER, *Die Pilger. Reiselust in Gottes Namen*, Frankfurt a. M. 1982.

⁴ Klaus HERBERS, Stadt und Pilger, in: Franz-Heinz HYE (Hg.), *Stadt und Kirche*, Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas Band XIII, Linz 1995, 199–238.

⁵ Vgl. dazu beispielweise Hedwig HEGER, *Das Lebenszeugnis Walthers von der Vogelweide. Die Reiserechnungen des Passauer Bischofs Wolfger von Erla (1191–1201)*, Wien 1970.

⁶ So z. B. Johann LOSERTH, Das Tagebuch des Geheimschreibers Peter Casal über die italienische Reise Erzherzog Ferdinand II. vom 22. April bis 28. Juni 1598. Nach einem Autograph im Steiermärkischen Landesarchiv, *Mitteilungen des Historischen Vereines für Steiermark* (Graz), 48/1900, 3–94; Helfried

kirchliche Würdenträger zu Visitationszwecken,⁷ Missionare im Dienste der Christianisierung,⁸ Juden, Künstler, Kaufleute und Fuhrleute zu Geschäfts- und Verdienstswecken,⁹ Gesandte und Diplomaten berichten über ihre politischen Missionen.¹⁰ Ab dem 16. Jahrhundert wurde die adelige Studien- und Bildungsreise eine gesellschaftliche Notwendigkeit,¹¹ und das

VALENTINITSCH, Die Reise Erzherzog Ferdinands von Innerösterreich nach Linz im Jahre 1613. Ein Beitrag zur Preis- und Ernährungsgeschichte des 17. Jahrhunderts, *Festschrift für Berthold Sutter*, Graz 1983, 399–443; Rotraut MILLER, *Die Hofreisen Kaiser Leopold I.* (Phil. Diss.), Wien 1966; Hans Leo MIKOLETZKY, Hofreisen unter Kaiser Karl VI., *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 60, Wien 1952, 265 ff.; Wilhelm RAUSCH, *Die Hofreisen Kaiser Karl VI.* (Phil. Diss.), Wien 1949.

⁷ Vgl. dazu Gunter VASOLD, *Das Itinerar Erzbischof Konrad IV. von Salzburg (1291–1312). Computergestützte Itinerarerstellung und Itineraranalyse*, Schriften des Instituts für Geschichte der Karl–Franzens–Universität Graz Band 8, Graz 1996; Joseph ZAHN, Romfahrten im Interesse deutscher Prälaten. Bericht des Dompropstes Sebastian Jucher von Seckau über seine Begegnungen in Rom in Sachen der Indulgenzen und Repräsentation für seinen Bischof Martin Brenner (1613–1614), *Steiermärkische Geschichtsblätter* 1, Graz 1880, 97–101; idem, Romfahrten im Interesse deutscher Prälaten. Dr. Pfisters Reise nach Rom behufs Erlangung der Bestätigung für Bischof Moriz von Freising 1559–1560, *Steiermärkische Geschichtsblätter* 1, Graz 1880, 15–21; Helmut HUNDSBICHLER, Pavel Santonino v Sloveniji (1486–1487). Stvarnost in mentaliteta v potopisu iz pozno gotike (Paolo Santonino in Slovenia 1486–1487. Reality and Mentalità in the Travel Book from Late Gothic), *Zgodovinski časopis* (Ljubljana), 50/1996, 187–202; idem, »Reisen« in den Reisetagebüchern des Paolo Santonino (1485–1487), Österreichische Akademie der Wissenschaften, phil.–hist. Kl., Sitzungsbericht 304/4, Wien 1976, 55–143, 250–258; Hubert GLASER, Die Reise des Bischofs Johann Franz Eckher von Kapfing und Liechteneck in die innerösterreichischen Herrschaften des Hochstiftes Freising im Jahr 1696, *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte* Band 55 H. 2, München 1992, 279–305.

⁸ Joseph ZAHN, Aus fernen Reichen. Schreiben eines österreichischen Jesuitenmissionars an den Propst von Pöllau betreffs seiner Reise nach Mexico und seiner Erfahrungen daselbst. 25. 2. 1681, *Steiermärkische Geschichtsblätter* 1, Graz 1880, 29–40.

⁹ Vgl. dazu exemplarisch: Herbert KLEIN, Geschäftsreisen eines Salzburgers im 16. Jahrhundert, *Salzburg–Almanach 1953*, Salzburg 1953, 176–193 (Nachdruck: *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde*, Ergänzungsband 5, Salzburg 1965, 575–584); Gerhard DOHRN VON ROSSUM, Migration technischer Experten im Spätmittelalter. Das Beispiel des Uhrmachers, in: Gerhard JARITZ – Albert MÜLLER (Hg.), *Migration in der Feudalgesellschaft*, Studien zur historischen Sozialwissenschaft 8, Frankfurt a. M. – New York 1988, 299 ff.

¹⁰ Joseph ZAHN, Reisen von Steiermärkern. Wolf Andreas von Stainachs Edelknabenfahrt nach Konstantinopel (1583), *Steiermärkische Geschichtsblätter* 2 H. 4, Graz 1881, 193–234; Karl NEHRING, *Adam Freiherr zu Herbersteins Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel. Ein Beitrag zum Frieden von Zsitivtorik (1608)*, Südeuropäische Arbeiten 78, München 1983; Gerhard PFERSCHY (Hg.), *Siegmund von Herberstein. Kaiserlicher Gesandter und Begründer der Russlandkunde und die europäische Diplomatie*, Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchivs Band 17, Graz 1989; Johann Georg KORB (Hg.), *Tagebuch der Reise nach Russland. Deutsche Ausgabe des Diarium itineris in Moscoviam* (übersetzt von Edmund Leingärtner), Graz 1969; Rudolf MAIER, Die Reise des Freiherrn von Stürgkh zum Regensburger Reichstag 1664, *Blätter für Heimatkunde* 8/4, Graz 1930, 68–69.

¹¹ Filippo RANIERI, Der Universitätsbesuch der deutschen Rechtsstudenten am Übergang zwischen 16. und 17. Jahrhundert. Ein rechts- und sozialhistorischer Beitrag zur Mobilität der Juristen im Alten Reich, *Ius Commune. Zeitschrift für Rechtsgeschichte* 14, Frankfurt a. M. 1987, 183–195. – Gernot HEISS, Die Landschaftsschulen in den nieder- und innerösterreichischen Ländern vor dem Dreißigjährigen Krieg, in: Grete KLINGENSTEIN – Heinrich LUTZ – Gerald STOURZH (Hg.), *Bildung, Politik und Gesellschaft. Studien zur Geschichte des europäischen Bildungswesens vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*, Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit 5, Wien 1978, 13–63; Gerhild HAUSMANN, *Anton Graf von Ortenburg (1550–1573). Ein Beitrag zur Bildungsgeschichte des protestantischen Adels im 16. Jahrhundert* (Phil. Diss.), Graz 1968; Eva–Maria CZAKY–LOEBENSTEIN, Studien zur Kavaliertour österreichischer Adelige im 17. Jahrhundert, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 79, Wien 1971, 408–434; Ingrid MATSCHINEGG, Studium und Alltag in der Fremde. Das Reiserechnungsbuch innerösterreichischer Studenten in Padua (1548–1550), in: Ingrid MATSCHINEGG – Brigitte RATH – Barbara SCHUH (Hg.), *Von Menschen und ihren Zeichen. Sozialhistorische Untersuchungen zum Spätmittelalter und zur Neuzeit*, Bielefeld 1990, 99–121; Rainer Chr. SCHWINGES, Migration und Austausch. Studentenwanderungen im deutschen Reich des späten Mittelalters, in: Gerhard JARITZ, Albert MÜLLER (Hg.), *Migration in der Feudalherrschaft*, Studien zur historischen Sozialwissenschaft 8, Frankfurt a. M. – New York 1988, 141–154; Gernot HEISS, Integration in die höfische Kavaliertour als Bildungsziel. Zur Kavaliertour des Grafen

konfessionelle Zeitalter verursachte eine zwangsweise Migrationswelle aus konfessions- und machtpolitischen Gründen.¹² Zugleich nehmen persönliche Reiseberichte sprunghaft zu.¹³

Bis weit in das 19. Jahrhundert hinein, besonders aber im Spätmittelalter und in der frühen Neuzeit, war Reisen für Personen hohen und niederen Standes eine mühsame und nicht selten gefährvolle Angelegenheit. Zwar konnten sich Landesfürsten, hochgestellte Adelige und geistliche Würdenträger Reitpferde oder Kutschen, ortskundige Führer und ausreichenden Begleitschutz leisten, doch die Straßen waren auch für sie gleich schlecht, fehlende Brücken, Hochwässer und räuberisches Gesindel bedrohten auch sie an Leib und Leben. Reisen mit einem mehr oder minder großen Hofstaat war kostspielig, wie wir aus Abrechnungen über kaiserliche oder landesfürstliche Reisen ebenso wissen wie über die nicht geringen Auslagen für adelige Bildungs- und Kavaliereisen.¹⁴ Die Straßen waren vielfach in einem äußerst schlechten Zustand und vor allem bei Regenwetter nur schwer oder kaum benützbar. Das galt vielfach bis in die Zeit Kaiser Karl VI. auch für die großen Reichs- und Kommerzialpoststraßen.

Ohne Zweifel eine der ausführlichsten Reise- und Landbeschreibung für einzelne Gegenden des heutigen Staates Slowenien des ausgehenden Mittelalters finden wir in den »Reisetagebüchern« des Paolo Santonino für die Jahre 1485 bis 1487.¹⁵ Santonino war Kanzleivorstand des Patriarchen von Aquileja und begleitete in dessen Auftrag den Bischof von Caorle auf Visitationsreisen in das Archidiakonats Saunien, in die spätere Untersteiermark südlich der Drau.¹⁶

Die Mühen und Gefahren des Reisens erlebte auch Erzherzog Ferdinand II.,¹⁷ als er im Jahr 1598 in Begleitung hoher steirischer Adelige über Leibnitz, Marburg und Cilli nach Ferrara,

Johann Sigmund von Hardegg 1646, *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* N. F. 48/49, Wien 1964, 364–384; Harry KÜHNEL, Die adelige Kavaliertour im 17. Jahrhundert, *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* N. F. 36, Wien 1964, 364–384; Rainer C. SCHWINGES, Zur Prosopographie studentischer Reisegruppen im 15. Jahrhundert, in: Neihard BULST, Jean Philippe GENET (Hg.), *Medieval lives and the historian*, Kalamazo 1986, 33–341.

¹² Gernot HEISS, Bildungsverhalten des niederösterreichischen Adels im gesellschaftlichen Wandel. Zum Bildungsgang im 16. und 17. Jahrhundert, in: Grete KLINGENSTEIN – Heinrich LUTZ (Hg.), *Spezialforschung und Gesamtgeschichte*, Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit Band 8, Wien 1981, 139–157; Hermann BAUSINGER – Klaus BEYRER – Gottfried KORFF (Hg.), *Reisekultur. Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus*, München 1991; Anton SCHINDLING, *Bildung und Wissenschaft in der frühen Neuzeit 1650–1800*, München 1994; Alfred KLIENECKER, *Fahrt – Tour – Reise. Selbstbestimmte horizontale Mobilität in sozialhistorischem Kontext* (Phil. Diss.), Wien 1987; Werner Wilhelm SCHNABEL, *Österreichische Exulanten in oberdeutschen Reichsstädten. Zur Migration von Führungsschichten im 17. Jahrhundert*, München 1992.

¹³ Jürgen SYDOW, Ein alter Reisebericht Graz–Klagenfurt und Villach in einer Reisebeschreibung des 17. Jahrhunderts, *Neue Chronik* Nr. 35, 26. 5. 1956, Graz 1956, 4.

¹⁴ Zu den adeligen Bildungs- und Kavaliereisen, die seit dem 16. Jahrhundert verstärkt zunahm, vergleiche Gernot HEISS, Standeserziehung und Schulunterricht. Zur Bildung des niederösterreichischen Adligen in der frühen Neuzeit, *Adel im Wandel. Politik–Kultur–Konfession 1500–1700*, Niederösterreichische Landesausstellung auf der Rosenburg 12. Mai–28. Oktober 1990, 391–428.

¹⁵ Rudolf EGGER (Übersetzer), *Die Reisetagebücher des Paolo Santonino 1485–1487*, Klagenfurt 1947; Helmut HUNDSBICHLER, Realien zum Thema »Reisen« in den Reisetagebüchern des Paolo Santonino (1485–1487), *Funktion der schriftlichen Quelle in der Sachkulturforschung*, Veröffentlichungen des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs 1, Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, phil.–hist. Klasse 304/4, Wien 1976, 55–143 und 250–258; idem, *Reise, Gastlichkeit und Nahrung im Spiegel der Reisetagebücher des Paolo Santonino (1485–1487)* (Phil. Diss.), Wien 1979; idem, Alltag, Realität und Mentalität in den Reisetagebüchern des Paolo Santonino. Relativierungen anhand der Beispiele aus dem Kirchendistrikt Saunien (1485, 1487), *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 88, Graz 1997, 71–91.

¹⁶ Vgl. dazu auch Fritz POPELKA, Amaley von Hollenegg. Eine steirische Rittersfrau, *Verklungene Steiermark*, Graz 1948, 213–215.

¹⁷ Zur Lebens- und Wirkungsgeschichte Erzherzog Ferdinands von Innerösterreich, dem späteren Kaiser Ferdinand II. vgl. Gertraud GUGEL, *Ferdinand II. als Erzherzog von Innerösterreich. Seine Kindheit, Studienjahre in Ingolstadt und Regierungszeit am Grazer Hof (1578–1619)* (Phil. Diss.), Graz, 1968; Helmut

Loretto und Rom reiste. Sein Geheimsekretär Peter Casal berichtet uns darüber ausführlich in seinem Reisetagebuch.¹⁸ Der Erzherzog Ferdinand reiste inkognito, weshalb der apostolische Nuntius Hieronymus von Porcia als »Haupt« der Reisegesellschaft und alle übrigen als seine Diener ausgegeben wurden. Mit in der Reisegruppe befanden sich der Obersthofmeister Balthasar von Schrottenbach, der Oberstallmeister Bernhard Freiherr von Herberstein, die fünf Kammerherren Hermann von Attems, Christof Paradeiser, Friedrich von Schrottenbach, Balthasar von Thannhausen, Hans Ulrich von Eggenberg, der Beichtvater Bartholomäus Villerius, der Silberkämmerer Georg Antigano Frangipan, der Postmeister Rudolf von Paar, der Sekretär Peter Casal, ein Leibdokter, zwei Kammerdiener, einige weitere Diener, insgesamt an die vierzig Personen.¹⁹ Bis Windischfeistritz benützte der Erzherzog seine eigene Kutsche und nahm von dort weg die *Postklepper*.

Bereits am ersten Tag bekam die Reisegesellschaft die Tücken des Elementes zu spüren, denn sie wagte es wegen Hochwassers nicht, die Landschabrücke²⁰ zu überqueren, sondern wich nach Leibnitz aus und reiste über Schlossberg (Seggauberg) weiter. Als der Seckauer Bischof Martin Brenner (1584–1615),²¹ der auf seinem Residenzschloss Seggauberg²² weilte, der hohen Reisegesellschaft ansichtig wurde, *ist er straks in die kuchel geloffen, sich getummelt und zum nachtmahl alles vleiß angeschafft vermainendt, wir werden inhe überfallen und bei ime verbleiben*. Da er aber offensichtlich erleichtert sah, dass die Gruppe lediglich durchreiste, wünschte er ihr eine gute Reise und schickte einen guten Speiswein in die Herberge nach. Nur langsam kamen sie am folgenden Tag wegen des *bösen wags* über den Platsch²³ voran und langten am Abend in Feistritz bei strömenden Regen an. Bei Marburg/Maribor war der Wasserstand der Drau so hoch, dass sich die Brücke bewegt haben soll. Am Abend kam die Reisegesellschaft in Cilli/Celje an, wo sich der Erzherzog als »Herr von Karlau«²⁴ ausgab.

FEDERHOFER, *Musikpflege und Musiker am Grazer Habsburgerhof der Erzherzoge Karl und Ferdinand von Innerösterreich (1564–1619)*, Mainz 1967; Joseph ZAHN, Zur Hochzeitsfeier Erzherzog Ferdinands II. was das Domstift Seckau dazu liefern sollte und nicht konnte (1600), *Steiermärkische Geschichtsblätter* 6, Graz 1885, 235–236; Kurt PIRRINGER, *Ferdinands II. katholische Restauration* (Phil. Diss.), Wien 1950. – Günther FRANZ, Glaube und Recht im politischen Denken Ferdinand II., *Archiv für Reformationsgeschichte* 49, Berlin 1958; Zu einer anderen Reise Ferdinands siehe Helfried VALENTINITSCH, Die Reise Erzherzog Ferdinands von Innerösterreich nach Linz im Jahr 1613, Gernot KOCHER – Gernot D. HASIBA (Hg.), *Festschrift für Berthold Sutter*, Graz 1983, 399–443; Noch immer ein wertvolles Handbuch über Kaiser Ferdinand II. ist Friedrich E. VON HURTER, *Geschichte Kaiser Ferdinand II. und seiner Eltern*, 11 Bände, Schaffhausen 1850–1861.

¹⁸ Johann LOSERTH, Das Tagebuch des Peter Casal über die italienische Reise Erzherzog Ferdinands II. vom 22. April bis 28. Juni 1598. Nach dem Autograph im steiermärkischen Landesarchiv, *Mitteilungen des Historischen Vereines für Steiermark* 47, Graz 1900, 3–94.

¹⁹ Ibidem 23.

²⁰ Landschabrücke bei Leibnitz, ein alter und wichtiger Murübergang. Vgl. dazu Otto LAMPRECHT, Brücke und Maut zu Landscha. Zur Wirtschafts- und Verkehrsgeschichte des Leibnitzer Feldes, *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 58, Graz 1967, 41–55; idem, Die alte Ungarstraße. Zur Verkehrs- und Siedlungsgeschichte des unteren Murtales, *Blätter für Heimatkunde* 21/2, Graz 1947, 40–48.

²¹ Zu Bischof Martin Brenner vgl. Leopold SCHUSTER, *Fürstbischof Martin Brenner. Ein Charakterbild aus der steirischen Reformationsgeschichte*, Graz–Leipzig; Rudolf K. HÖFER, Die Visitationen als Instrument der Konfessionalisierung in der Reformationszeit. Bischöfliche, landesfürstliche und Nuntienvisitationen, *20. österreichischer Historikertag Bregenz 1994. Veröffentlichungen des Verbandes österreichischer Historiker und Geschichtsvereine* 29, Wien 1998, 263–270; idem, Bischof Martin Brenner von Seckau als Gegenreformer und katholischer Reformator, in: France M. DOLINAR – Maximilian LIEBMANN – Helmut RUMPLER – Luigi TAVANO (Hg.), *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich*, Klagenfurt–Ljubljana–Wien 1994, 21–40.

²² Seggauberg: Burg und bischöfliche Residenz bei Leibnitz, ursprünglich Burg Leibnitz genannt und im Besitz des Salzburger Erzbischofs.

²³ Platsch: Bergübergang an der heutigen steirisch–slowenischen Grenze bei Gamlitz/Leutschach.

²⁴ Karlau: Schloss im heutigen Stadtbereich von Graz, von Erzherzog Karl von Innerösterreich (1564–1690) erbaut.

Der 24. April war für Erzherzog Ferdinand und seine Begleitung ein Unglückstag. Nach Anhörung einer Messe reisten sie eine Stunde vor Tag aus Cilli ab und haben die Rosse mit den Sporen *tapfer angetrieben*. Bei Tagesanbruch erreichten sie die Sann, über die keine Brücke führte. Der Postillion ritt voran in den Fluss, denn er kannte die seichtesten Stellen, und die meisten folgten ihm, während der Erzherzog in ein bereitstehendes Schiff stieg. Auch der Herr von Attems ritt dem Postillion nach, kam aber zu sehr nach links in eine tiefe, reisende Wasserstelle, was die übrigen *mit großen mitleiden von weitem* mit verfolgten. Der Herr von Attems wurde von der starken Strömung ins Wasser und das Ross stromabwärts gezogen; lange Zeit war vom Edelmann nichts mehr zu sehen, so dass man meinte, es sei um ihn geschehen. Sie alle, so berichtet Casal, darob so erschrocken, *dass wir alle wie ain weißes tuch erplichen* und mit heller Stimme auf die Schiffeleute und die umstehenden Bauern um Hilfe geschrien hätten, doch keiner wollte sich zur Rettung rühren. Mittlerweile war das Ross schon so weit, wie die Herrengasse in Graz, abgetrieben worden. Vom Attems sah man nur noch den Hut und man hielt ihn für verloren, und das sei ein überaus klägliches Spektakel gewesen. Doch mit Gottes Gnade konnte er sich am Zaum und an der Mähne des Pferdes festhalten, das schließlich an den Flussrand schwimmen konnte, von wo es mit seinem Reiter von einem Bauern an Land gezogen wurde. Auch ein Kammerdiener, der des Erzherzog *välles²⁵ und postkiss*, Felleisen mit dem Geld bei sich hatte, geriet ebenfalls in die Strömung, ließ das Pferd los und verlor dabei das Felleisen, das glücklicherweise wieder herausgefischt werden konnte. Auch die Save führte Hochwasser und konnte nur mit großen Umwegen und unter Gefahr überschritten werden. Über die weitere Reise nach Laibach und von dort weiter nach Görz wird vor allem auf den Bierbaumer Wald verwiesen, der sehr böse sei und in dem das *hausieren* nicht ratsam sei, ist das Frühstück »am Brett« eingenommen worden.²⁶

Das Fehlen einer Brücke über die Sann erschwerte das Reisen noch für viele Jahre. 1623 erklärte sich Bischof Thomas Chrön von Laibach²⁷ als Inhaber der Stiftsherrschaft Oberburg/Gornji Grad bereit, in der Nähe von Altenburg/Stari Grad eine Brücke aus eigenen Mitteln zu errichten und kam bei der Innerösterreichischen Regierung um die Genehmigung zur Einhebung eines Brückenzolles zu deren Finanzierung ein. In der Eingabe wies der Bischof darauf hin, dass in dieser Gegend besonders im Frühjahr und Herbst, aber eigentlich fast das ganze Jahr hindurch gewöhnlich mehrere Tage lang große Regengewitter niedergehen und über die Sann zwischen Oberburg und Cilli auf fünf Meilen keine Brücke bestehe. Das sei für die armen Leute, besonders aber für die Säumer, die das Meersalz durch das kaiserliche Filialamt Oberburg nach Cilli und Windischgraz führen. Für viele Personen zu Fuß oder zu Pferd bedeuteten diese Zustände aus mangelnder Erfahrung mit den Tücken des Wassers und wegen der bestehend schlechten, engen und wankenden Stege eine große Gefahr, so dass immer wieder welche ersaufen und untergingen. Er erinnert an den Vorfall des Freiherrn von Attems und des Hofsekretärs Peter Casal auf ihrer Reise nach Rom im Jahr 1598. Bürger und landesfürstlicher Vizedom von Cilli, aber auch der Inhaber der Herrschaft Osterwitz/Ojstrica befürchteten jedoch Einnahmenverluste, wenn Fuhrleute, Reisende und Säumer dadurch die Stadt umgehen und direkt über Oberburg ihren Weg nähmen. Es sollten jedoch fünf Jahre

²⁵ Velles i. e. Felleisen, Reisesack.

²⁶ LOSERTH, Das Tagebuch Casal (wie in der Anm. 18), 25–26.

²⁷ Zur Person des Laibacher Bischofs Thomas Chrön/Hren, zu seiner Lebens- und Wirkungsgeschichte vgl. Walter LUKAN, Gradivo k Biografiji škofa Tomaža Hrena v Dunajskih Arhivih, *Hrenov Simpozij v Rimu*, Celje 1998, 7–21; Ferruccio TASSIN, Il Vescovo Hren nell'Archivio Arcivescovile di Udine, *ibidem*, 47–52; Franci PETRIČ, Življenjska pot Tomaža Hrena (1560–1630), *ibidem*, 77–88; Bogdan KOLAR, Ljubljanski škof Tomaž Hren in katoliška prenova, in: France M. DOLINAR – Maximilian LIEBMANN – Helmut RUMPLER – Luigi TAVANO (Hg.), *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich*, Klagenfurt–Ljubljana–Wien 1994, 49–62; Edo ŠKULJ, Škof Tomaž Hren in cerkvena glasba, *ibidem*, 655–666.

vergehen, bis am 27. Mai 1628 die landesfürstliche Zustimmung zum Bau dieser Brücke und zur Einhebung des Brückengeldes erteilt wurde.²⁸

Über den eigenen Lebensumkreis hinausführendes Reisen war schon immer schwierig und gefährlich. Reiseratgeber und -handbücher entstanden zwar bereits im Mittelalter, doch waren sie in der Regel lateinisch und somit für den überwiegenden Teil der Bevölkerung nicht zugänglich.²⁹ Verfügte man über keinen Reiseführer, musste man sich eben von Ort zu Ort durchfragen, mit allen Risiken bewusster Irreführung und Beraubung. Das blieb so im großen ganzen zumindest im deutschen Sprachraum bis in das 17. Jahrhundert. Berichte einzelner Personen über ihre Reisen nehmen ab dem 16. Jahrhundert merklich zu, auch für das Gebiet der Herzogtümer Steiermark und Krain.³⁰

Einer der ersten, der in deutscher Sprache Länder- und Reisebeschreibungen sowie Reiseratgeber verfasste, war der aus Ranten bei Murau stammende Martin Zeiller (1589–1661), Sohn eines protestantischen Pfarrers, der im Zuge der gewaltsamen Rekatholisierung des Landes mit seiner Familie im Jahr 1600 vertrieben wurde, in Ulm das Gymnasium besuchte, in Wittenberg sein Studium absolvierte und hierauf von 1612 bis 1629 als Erzieher und Reisebegleiter von österreichischen und steirischen Adelsöhnen tätig war und sich hierauf in Ulm niederließ. Auf seine Studien- und Kavaliersreisen sammelte er reiche Reiseerfahrungen und Länderkenntnisse, die er zuerst in den von Matthäus Merian herausgegebenen, mit Kupferstichen bedeutender Schlosser, Örtlichkeiten und Landkarten illustrierten Ländertopografien veröffentlichte.³¹

1632 veröffentlichte Martin Zeiller seine erste Länder- und Reisebeschreibung: *Itinerarium Germaniae nov-antiquae. Teutsches Reyßbuch durch Hoch- und Nider-Teutschland, auch angränzende ... Königreich*, und konnte dabei weitgehend auf eigene Reiseerfahrungen zurück greifen. Als Reiseschriftsteller, Topograph und Enzyklopädist wurde er zu einer im ganzen deutschen Sprachraum berühmten Autorität, verfasste zu den zwischen 1642 und 1658 im Druck erschienenen 30 Bänden der Topographien Matthäus Merians die Texte – was Merian übrigens verschwiegen und was erst nach Zeillers Tod bekannt wurde. Martin Zeiller hat für die meisten europäischen Länder von Spanien bis Polen, von Italien bis Norwegen topografische Reisebücher verfasst und dies erstmals in deutscher Sprache, was neben seinem reichen Wissen ohne Zweifel dazu beigetragen hat, dass seine Bücher vielfach in mehreren Auflagen erschienen sind und sich in allen einigermaßen bedeutenden historischen Bibliotheken finden. Er kann mit Fug und Recht als erster Baedeker und somit als erster deutschsprachiger Reiseschriftsteller und Begründer der modernen Reiseliteratur bezeichnet werden. Die meisten von ihm beschriebenen Länder hat er selbst nie gesehen und sein Wissen in diesen Fällen aus

²⁸ Walter BRUNNER, Bischof Thomas Chrön nach Dokumenten des Steiermärkischen Landesarchivs, in: *Hrenov simpozij v Rimu*, Celje 1998, 40–45.

²⁹ Vgl. dazu Peter J. BRENNER, *Der Reisebericht in der deutschen Literatur. Ein Forschungsüberblick als Vorstudie zu einer Gattungsgeschichte*, Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur, Sonderheft 2, Tübingen 1990; Justin STAGL, *Geschichte der Neugier. Reisekunst 1550–1800*, Wien 2000, beschreibt Bildungsreise, Reisetagebücher und Reiseliteratur.

³⁰ Ferdinand HUTZ, Ein Reisebericht vor 500 Jahren. Der Formbacher Abt Angelus Rumpler visitiert Mönichwald, *Blätter für Heimatkunde* 77/1, Graz 2003, 11–13; Justin STAGL, *Apodemiken. Eine rationale Bibliographie der reisetheoretischen Literatur des 16., 17. u. 18. Jahrhunderts* unter Mitarbeit von Klaus Orda und Christel Kämpfer, Quellen und Abhandlungen der Staatsbeschreibung und Statistik Band 2, Paderborn 1983, informiert über Reiseliteratur, Reisebeschreibungen, u. a. auch kurz über Martin Zeiller und dessen »Fidus Achates«; Dana MARTÍNKOVÁ (Hg.), *Simon Proxenus a Sudetis. Commentarii de itinere Franco-gallico*, Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series Nova 5, Budapest 1979, informiert über Reisebeschreibungen des 16. Jahrhunderts betreffend Frankreich und Humanistenreisen.

³¹ Zu Biografie und Bedeutung Martin Zeillers vgl. Walter BRUNNER, *Martin Zeiller (1589–1661). Ein Gelehrtenleben*, Gerhard PFERSCHY (Hg.), Styriaca N. R. Band 4, Steiermärkisches Landesarchiv, Graz 1990, mit Werksverzeichnis und Auswahlbibliografie.

zumeist lateinischen Büchern bezogen. Aber auch als Enzyklopädist, Erzähler, Übersetzer und Dichter machte er sich einen Namen.

In seinem *Teutschen Reißbuch* beschreibt Zeiller vor allem die von ihm selbst absolvierten Reisen, darunter auch jene, die er im Jahr 1628 mit seinen Schützlingen Johann Friedrich Freiherrn Galler³² und Georg Ehrenreich Freiherrn von Eibiswald³³ von Straßburg in die Steiermark zurück, unter anderem die Donau abwärts bis Wien; während der Fahrt auf der Donau notierte er sich die Beobachtung des französischen Lautenisten Carolus de Lespine aus dem Jahr 1627, dass die Weibspersonen bey Passau die Kleider vornen aufzuheben und sich zu entblößen pflegen, wann die auff dem Wasser vorüberfahrende ihnen zuruffen.³⁴ Mit einer Kutsche ging es von Wien über den Semmering zurück in die Steiermark zum Galler'schen Schloss Waasen südlich von Graz, von wo er am 23. Oktober 1628 mit den zwei Adelsöhnen Johann Friedrich Galler und Hans Karl von Gloyach über die Untersteiermark, Krain und Görz nach Padua aufbrach.³⁵ Festgehalten hat Zeiller diese Italienreise in seinem 1632 erschienenen *Reißbuch durch Hoch- und Niederdeutschland*³⁶ und bietet uns damit eine aufschlussreiche Beschreibung der Reiseroute und der Reiseumstände, die für das heutige slowenische Staatsgebiet kurz mitgeteilt werden sollen.

Die Reise von Schloss Waasen führte die Gesellschaft am ersten Tag nach Mureck, nachdem sie unterwegs *viel feine Ohrte und Schlösser ligen lassen* haben. Die Mur überquerten sie mittels einer Fähre *an einem außgespannten Seil*. Zu Mittag des 25. Oktober kamen sie in Radkersburg an, das die Windischen *Radcony* nennen. Als »Vormauer« gegen die Türken habe die Stadt früher feine Wälle gehabt, doch habe die Mur großen Schaden getan. Von dort ging es am 26. Oktober nach Pettau/Ptuj, wo sie übernachteten. *Unterwegs haben wir in einem Windischen Dorf zu Mittag gessen, hernach durch 2 böse Wasser, die Steintz³⁷ und Pößnitz,³⁸ gemust, so bißweilen grossen Schaden thun und das Reisen verhindern, wie dann damals der Weg sehr böse gewesen.*³⁹ Von Pettau bis Feistritz⁴⁰ verzeichnet Zeiller eine sehr böse Straße und *Mordweg*, weshalb sie erst spät in die dortige Burg des Herrn Friedrich Vetter⁴¹ gekom-

³² Die Grafen Galler stammen aus der Gaal im politischen Bezirk Knittelfeld in der Obersteiermark, wo sie am heutigen Bauerngut »Moar in der Graden« ihren Stammsitz hatten. Der bedeutendste Angehörige dieser aus dem Ministerialenstand kommenden Adelsfamilie ist ohne Zweifel Ottakar aus der Gaal, der Verfasser der *Österreichischen Reimchronik* mit fast 100.000 Versen. Vgl. dazu Maja LOEHR, *Der steirische Reimchronist Otacher ouz der Geul, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 51, Wien 1937, 89–130; Im 17. Jahrhundert stellten die Galler einige bedeutende Militärs, vgl. dazu Helfried VALENTINITSCH, Hans Jakob Galler – ein steirischer Offizier an der Militärgrenze im 17. Jahrhundert, *Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark* 77, Graz 1986, 163–174.

³³ Die steirische Adelsfamilie der Eibiswalder hatte ihren Stammsitz auf Purgstall bei Eibiswald, vgl. dazu Werner TSCHERNE, *Von Ybanswalde zu Eibiswald. Die Chronik einer Marktgemeinde*, Eibiswald 1995; Reinhard HÄRTEL, *Zur Legendenbildung um den Tod Ulrichs von Eibiswald (1396)*, *Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark* 66, Graz 1975, 99–110; Franz KRAUS, *Burgstall. Die Geschichte eines weststeirischen Schlosses*, Wies 1998, betreffend die Familie der Eibiswalder 19–20.

³⁴ BRUNNER, *Martin Zeiller* (wie in der Anm. 31) 57–58.

³⁵ *Ibidem* 58.

³⁶ 327–339.

³⁷ Stanz/Ščavnica, Bach bzw. Stainzta/Ščavnica Spodnja in der Gemeinde Stanz/Ščavnica im ehemaligen Bezirksgerichtsprengel Mureck, politischer Bezirk Radkersburg.

³⁸ Pössnitz/Pesnica, Bach in der Gemeinde St. Georgen an der Pössnitz/Sv. Jurij na Pesnici nördlich von Marburg/Maribor.

³⁹ Zu allen bedeutenden Örtlichkeiten, so auch zu Pettau, bringt Zeiller kurze historische Notizen.

⁴⁰ (Windisch)Feistritz/Slovenska Bistrica.

⁴¹ Adelsfamilie Vetter von der Lilie: Hofkammerrat Hans Vetter erwarb 1587 Stadt und Herrschaft Windischfeistritz/Slovenska Bistrica. Die Herrschaft Feistritz wurde 1587 in Burg-Feistritz umbenannt. Graf Michael Weikhardt Vetter von der Lilie ehelichte die Freiin Christine Juliana von Zollern und diese brachte die Herrschaft ihrem zweiten Gemahl Graf Johann Josef von Wildenstein zu; sie starb 1709; vgl. dazu Hans PIRCHEGGER, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*, Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission Band 109, München 1962, 131.

men seien. Am 28. Oktober kamen sie in Gonobitz⁴² an. Von dort gelangten sie über einen hohen Berg und steinigen Weg nach Lindeck,⁴³ sodann weiter über Hoheneck⁴⁴ nach Lemberg⁴⁵ und schließlich nach Cilli, wo man übernachtete. Über Cilli und Umgebung weiß Zeiller vieles zu berichten, etwa dass man in der Stadt deutsch, auf dem Land aber windisch spreche. Vom Wirt in Cilli erfuhr Martin Zeiller u. a. dass es um Cilli noch 450 freie Bauern gebe, die man *Edelthumber* nenne und die sich als Nachkommen von Edelleuten rühmen.⁴⁶ Kaiser Ferdinand II. soll sie jedoch dem Herrn von Schrattenbach⁴⁷ als Landesverweser in Steiermark geschenkt haben, der sie hierauf verkaufen wollte, weshalb sie sich um 10.000 Gulden freigekauft haben, damit sie ihr alten Freiheiten erhalten möchten, doch habe ihnen das wenig geholfen, weshalb sie sich oft mit Klagen nach Graz gewandt hätten: der Älteste oder Obriste, auch Senior genannt, sei mit seinen Besitzern auf einem Wagen nach Graz gefahren und sei *den Advocaten ein lieber und nützlicher Gast* gewesen – wohl weil er an diesem Verfahren gut verdient haben wird.

Am 29. Oktober kamen die Reisenden über Sachsenfeld⁴⁸ zu Mittag in Franz⁴⁹ an, nachdem sie unterwegs durch die Sann, *ein zimliches grosses Wasser*, gefahren waren. Von Franz aus *seint wir einen engen, steinichten und harten Weg über den Trojaner Berg*⁵⁰ bis Glogowitz⁵¹ gereist. Und weil es schon eine Stunde in der Nacht war, wollten sie die windischen Leute, die nicht deutsch konnten, lange nicht beherbergen. Vom Dörflein Trojane, das bereits in Krain liege, musste man durch einen sehr engen, bösen und steinigen Weg eine halbe Meile lang und hernach über einen zwar ebenen, aber ebenfalls sehr engen und steinigen Weg, in dem meistens Wasser rann, fahren. Am 30. Oktober kam die Gruppe von Glogowitz nach *Potpeth*,⁵² wo Zeiller ein Post- und Wirtshaus und nach wie vor einen bösen Weg zwischen den Bergen vermerkt. Weiter ging es zum Fluss Feistritz, durch den sie fuhren, und weiter zu Mittag nach

⁴² Gonobitz/Konjice, Stadt und ehemaliges Bezirksgericht im ehemaligen politischen Bezirk Cilli/Celje.

⁴³ Lindegg, auch Landeck, Burg in der ehemaligen Ortsgemeinde Sternstein/Frankolovo im politischen Bezirk Cilli/Celje.

⁴⁴ Hochenegg/Vojnik, Burg nördlich von Cilli.

⁴⁵ Lemberg, Burg und Herrschaft nördlich von Cilli.

⁴⁶ Gemeint ist damit das Edeltum Tüchern/Teharje östlich bzw. der Edlingerort Kasaze westlich von Cilli. Ortsnamen Edling und Edlinger sowie Kasaze treffen wir häufig im Sanntal. Herzog Ulrich von Kärnten gestattete 1256 seinen Ministerialen, den »libertini« sowie anderen Getreuen, dem Kloster Studenitz Güter zu übertragen. Hartnid von Ort besaß westlich von Cilli ebenfalls solche »libertini«, die nach dessen Tod 1262 an den Herzog von Kärnten fielen. Zur Landgrafschaft des Sanntales gehörten um 1300 auch die Edlinger zu Sagor/Zagorje in Krain. Die Edlingerbauern von Tüchern erhielten von Graf Friedrich II. von Cilli einen Freiheitsbrief, den König Ferdinand im Jahr 1537 bestätigte; vgl. dazu PIRCHEGGER, Die Untersteiermark (wie in der Anm. 41), 185–186; Anton Adalbert KLEIN, Landgemeinde und Dorfherrschaft in Steiermark. Ein Beitrag zur Geschichte der Grundherrschaft, *Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark* 46, Graz 1958, 83; Reinhard HÄRTEL, Sagitarii und Schützen in den Ostalpen, *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde* 112/113, Salzburg 1974, 289–324; Anton MELL, Die sogenannten Schützenhöfe und Schützenlehen in Steiermark, *Mitteilungen des historischen Vereines für Steiermark* 42, Graz 1894, 136–157; Ljudmil HAUPTMANN, Politische Umwälzungen unter den Slowenen vom Ende des 6. bis zur Mitte des 9. Jahrhunderts, *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 36, Wien 1916, 229–287. Für Hauptmann sind Edlinger (slowenisch: kosezi) kroatische Krieger; Zulezt und am umfassendsten Herwig EBNER, *Von den Edlingern in Innerösterreich*, Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 47, Klagenfurt 1956. Laut Ebner leben Edlinger auf Eigengrund und unterstehen dem Vizedom.

⁴⁷ Schrottenbach/Schrattenbach, Krainer Adelsfamilie.

⁴⁸ Sachsenfeld/Zalec, Markt westlich von Cilli.

⁴⁹ Franz/Vransko, Gerichtsbezirkort im ehemaligen politischen Bezirk Cilli.

⁵⁰ Trojanerpass an der Grenze zwischen der ehemaligen Untersteiermark und Krain südwestlich von Franz/Vransko bzw. von Mötnik/Motnik.

⁵¹ Glogowitz in der ehemaligen Ortsgemeinde St. Oswald/Šentožbold im ehemaligen politischen Bezirk Stein/Kamnik.

⁵² Podpeč, ostnördlich von Laibach.

Dregeml,⁵³ von wo es nach dem Essen noch eine halbe Meile bis zum Fluss Save oder Sau war. Über diesen Fluss fuhren sie in einem doppelten *zusammen gemachten* Schiff. Dann war es nur noch eine kleine Meile bis Laibach.⁵⁴

In Laibach hat Zeiller den Kutscher mit fünfzig Gulden abgefertigt. Ausführlich erörtert Zeiller Etymologie und Geschichte Laibachs. Die Stadt selbst sei fein erbaut, aber die Luft ungesund. Sie besichtigten die bischöfliche Hauptkirche, die Kirchen der Franziskaner, der reformierte Augustiner und der Jesuiten; auch das Deutsche Haus und das Landhaus wurden besucht; in der Landstube sahen sie eine schöne Tafel, die die Schlacht bei Sisak 1593 gegen Hassan Pascha darstellte. Am 31. Oktober brach man um zehn Uhr von Laibach auf. Auf dem Fluss Laibach ließen sie sich aufwärts vier Meilen nach Oberlaibach⁵⁵ führen. Dazu bemerkt Zeiller: *Das Wasser stehet gleichsam still, daher man einen gewaltigen Lust mit Schiessen nach den Enten haben kann*. Sie sahen dort auf halben Weg drei durch den Bischof von Laibach errichtete Kreuze, weil dort vor Zeiten ein Schiff mit Leuten und Waren untergegangen war. In Oberlaibach blieb man im Posthaus über Nacht, wo es eine *gewaltige Niederlag hat*, weil der Wein, der von Wippach⁵⁶ auf Saumrossen dahin gebracht wird, sowie die welschen Güter daselbst auf Schiffe geladen wurde. Auf Windisch heiße dieser Ort übrigens *Wernick*, bemerkt Zeiller.

Am 1. November neuen Kalenders reiste die Gruppe gar früh wieder fort und hatten einen sehr *bösen, unlustigen und steinigen* Weg bis Kruscheza⁵⁷ zum dortigen Posthaus, wo sie zu Mittag aßen. Auf diesem Weg seien meistens glatte und breite Steine, darüber man nur mit Gefahr reiten konnten, *und müssen die Pferde klettern wie die Geissen und Gembß*. In Oberlaibach hatten sie fünf Saumpferde mit zwei Knechten genommen, die den Weg gewohnt waren. Diesen haben sie außer Futter und Mahl bis Cervignano 23 Gulden bezahlt. Der Weg war nur anfangs eine Viertel Meile einen guten ebenen Weg. *Aber das übrige war lauter Steinberg und unfruchtbare Lucken*. Nach Mittag hatten sie wiederum einen solchen steinigen Weg bis ins Tal, drei Meilen lang, *der gleichwol, weiln wir besser in die weite sehen kundten, etwas lustiger gewesen*. Der ganze felsige Weg, sechs Meilen oder eine Tagreise lang, werde der Bierbaumer Wald⁵⁸ genannt. Von dort kamen sie in eine schöne, wenn auch noch immer steinige Ebene hinab. Von der Höhe sahen sie in das herrliche Wippachtal hinab, wo ein herrlicher Wein wachse. In der Ebene unten bildete das Wasser Kobel⁵⁹ die Grenze zwischen Krain und Görz. An diesem Wasser liege Handisch oder die *Heydenschaft*, ein weitschichtiger Flecken, wo sie außerhalb in einem abgelegenen Haus übernachteten, was sie sehr teuer gekommen sei.

Am 2. November kam Martin Zeiller mit den zwei Adelsöhnen zu Mittag nach Görz,⁶⁰ wo sie ihr freies Nachtlager beim alten Herrn Formentini hatten. In Görz vermerkte Zeiller u. a., dass man hier nicht mehr Windisch, sondern ein übles Romanisch spreche, das mehr dem Französischen als Italienischen ähnlich sei. Vor Gericht werde allerdings deutsch gesprochen. Auf der Weiterreise am 3. November überquerten sie nicht weit von der Stadt über eine Brücke den berühmten Fluss Sontinum, den die Welschen Lisonzo/Isonzo, die Deutschen aber Ißnitz nennen und der als Grenze zwischen Görz und Friaul bezeichnet wird. Sie gelangten zum großen Dorf Luzeney,⁶¹ wo sie bei Frau Benigna Ursula Freiin von Galler in einem von den Vendigern im letzten Krieg zerstörten und einigermaßen wieder reparierten Schloßlein zu

⁵³ Dragomelj, ostnördlich von Laibach.

⁵⁴ Laibach/Ljubljana.

⁵⁵ Oberlaibach/Vrhnika.

⁵⁶ Wippach/Vipava im ehemaligen politischen Bezirk Adelsberg/Postojna, Markt in Krain.

⁵⁷ Kruscheza, Hrušica südwestlich von Laibach.

⁵⁸ Bierbaumer Wald, siehe Hrušica, wie in der Anm. 57.

⁵⁹ Hubelj.

⁶⁰ Görz, Gorizia, Gorica.

⁶¹ Ločnik, Lucinico, westlich von Görz.

Mittag aßen *und auf das Köstlichste tractirt seyn worden*. Nach Mittag ritten sie von dort nach Gradiska, hatten dorthin einen »sehr lustigen« Weg und sahen, *wie man auf Welsche Manier auf einem ebenen Felde Wein, Türkisch und ander fremd Korn und andere Früchte und Obst nebeneinander aufziehet und die Reben an die fruchtbaren Bäume bindet, welche uns einen gewaltigen Lust gemacht hat*.

Auf der Weiterreise kam die kleine Gesellschaft mit Reitpferden über Oppoliano und Palma nach Cervignano, wo sie die gemieteten Pferde zurück nach Laibach geschickt und sich aufs Schiff *proviantiret*. Gegen Abend gingen sie aufs Schiff und fuhren in einem tiefen Kanal etliche Stunden, bis sie bereits nachts aufs Meer gelangten, doch hielten sie sich weiter im Kanal. Auf der Weiterfahrt sahen sie u. a. die Festung Maranum und den Turm von Aquileja und kamen schließlich zum Fluss *Tajamento*.⁶² *Und als wir auß demselben wieder in den Canal gerahten und der Wind für uns gewesen, so haben wir uns mit unserm kleinen Schiff etwas hinauß aufs Meer gewaget, dadurch wir dann, weilln es schon spat, desto eher zum Mittagessen nach Caorle haben kommen können*. Dieses offene Städtlein lag auf einer Insel mitten im Wasser, gegen Wellen und das ungestüme Meer durch natürliche Sandberge geschützt. Nach zweistündiger Weiterfahrt warfen die Schiffsleute in Ponte de Piave den Anker. Am 6. November brachen sie bereits zwei Stunden vor Tag auf und kamen um neun Uhr vor Mittag in Venedig an. Damit endet die Beschreibung der Reiseroute, wie sie Martin Zeiller im Herbst 1628 selbst erlebt hatte.

Den Raum des einstigen Herzogtums Steiermark einschließlich der seit dem Ende des Ersten Weltkrieges zu Slowenien gehörigen Untersteiermark und des Herzogtums Krain beschreibt Zeiller in seiner 1649 von Matthäus Merian in Frankfurt am Main herausgegebenen und mit zahlreichen Kupferstichen und Landkarten ausgestatteten *Topographia Provinciarum Austriacarum*, die auch Kärnten und Tirol umfasst.⁶³ In sein Geburtsland Steiermark kam Zeiller zweimal zurück, er besuchte Graz und begleitete die ihm anvertrauten Adelssöhne auf der Reise über Marburg und Krain nach Italien, kannte also nur die engere Reiseroute aus eigener Anschauung.

Dem Abschnitt über das Herzogtum Steiermark stellt er eine ausführliche geografische und historische Beschreibung des Landes voraus⁶⁴ und beschreibt dann in alphabetischer Reihenfolge die wichtigsten Städte und Orte.⁶⁵ Gleich aufgebaut ist das Kapitel über das Herzogtum Krain, der windischen Lande und der Grafschaft Görz.⁶⁶ Im Absatz über Bischoflack/Skofja Loka lesen wir, dass in dem dortigen Frauenkloster Bischof Leopold von Freising begraben liege, der anno 1381 von der durch ihn erbauten Brücke ins Wasser gefallen und dort gestorben sei. Bischof Konrad von Gurk, den der Papst gegen Bischof Degenhard zum Bischof von Freising haben wollte, sei in Bischoflack von seinem eigenen Kämmerling wegen 5.000 Gulden, die er bei sich gehabt habe, erdrosselt worden. Zeiller streut in seine Länderbeschreibungen gerne solche »Skandalgeschichten« ein. In Laibach spreche man drei Sprachen: deutsch, windisch und welsch. Die Stadt sei sehr volkreich, die Luft allerdings sei dort sehr ungesund und die Stadt sei gegen Feindesgefahr schlecht geschützt.⁶⁷

Die Lust am Reisen – vom Handwerksburschen über die Pilger bis zu den adeligen Söhnen – ist ein besonderes Merkmal der frühen Neuzeit und wohl auch die Voraussetzung für den großen Erfolg der deutschsprachigen Reise- und Länderbeschreibungen Zeillers. Er war

⁶² Tagliamento.

⁶³ 1963 vom Bärenreiter-Verlag Kassel und Basel 1963 in einem Faksimile-Nachdruck 1963 herausgegeben und mit einem Nachwort von Lucas Heinrich Wüthrich versehen. Eingesehen in der Steiermärkischen Landesbibliothek unter der Signatur III B 501838.

⁶⁴ *Topographia Provinciarum Austriacarum*, 61–65.

⁶⁵ *Ibidem*, 66–86.

⁶⁶ *Ibidem*, 111–129.

⁶⁷ *Ibidem*, 117, 122.

überzeugt vom großen Bildungswert des Reisens.⁶⁸ Er hielt jene für Haupttölpel, die stets daheim bleiben; man müsse sich in der Welt umsehen, ehe man daraus gehe, *auf dass er nicht ein frembding im aigenen königreich seye*. In der Schönheit des Erdkreises spiegle sich die Gottheit, die Welt sei das offene Buch, darin Gott sich von allen und in allen Sprachen lesen lasse. Er spottet über jene Trägen, denen nichts über ihre Stube geht, aber auch über jene, die bloß freier Liederlichkeit wegen ins Ausland gingen, Wirtshäusern nachliefen und den fremdländischen Genüssen frönten, oder die überhaupt welsches Wesen höher stellten, als ihr angeborenes deutsches. Und diese alle, sagt er, ändern durch Reisen *zwar das Gestirn, nicht aber das Hirn*, und es komme nicht darauf an, dass man reise, sondern wie man reise.

Um seine in vielen Jahren erworbenen Reiseerfahrungen weiterzugeben und den Lesern zu zeigen, wie man sinnvoll und richtig reisen solle, hat er im Jahr 1650 im Format eines Gebetbuches, im Taschenformat, einen Reiseratgeber publiziert, den *Fidus Achates oder Getreuer Reisegefährte* für Deutsche und für Deutschland. *Achates* war der Reisegefährte des Äneas. Auf 68 Seiten gibt Zeiller Reiseratschläge allgemeiner Art, wie sie später in den meisten Reisehandbüchern üblich sein sollten. Er gibt Anleitungen, wie man heil auf schlechten Wegen, durch Sümpfe und über hohe Berge komme, wie man sich gegenüber Wölfen und Bären, Zollwächtern und Kutschern verhalten solle. Er rät beispielsweise, sich mit den Wirten, deren Angehörigen und mit Fremden zu vertragen, auf Reisen politischen und religiösen Bemerkungen aus dem Weg zu gehen, denn man verletze damit so leicht, ohne es zu wollen. Am wichtigsten aber sei auf den Reisen: Fragen, Forschen und Festigen, über Erfahrenes und Erlebtes Tagebücher zu führen. Im zweiten Teil seines *Achates* bietet Zeiller 160 Vorschläge von Reiserouten kreuz und quer durch Europa.

Für Zeiller war der Zweck des Reisens in erster Linie die Bildung. Deshalb hämmert er immer wieder ein, nicht bloß zu laufen wie die Boten, ohne sich umzuschauen, und nicht zu meinen, damit sei es schon ausgerichtet, dass man sagen könne, wo es die besten Wirtshäuser habe. Bei vielen reisenden könne man laut Zeiller nur noch festhalten: *Eine Gans ist geflogen aus und Gagk kommen wieder zu Haus. Oder ein Büffel ist zogen übern Rhein und ein Esel ist gewandert wieder heim*.

O NAPORIH IN NEVARNOSTIH POTOVANJA PO SPODNJEŠTAJERSKEM IN KRANJSKEM V ZGODNJEM NOVEM VEKU

POVZETEK

Prispevek kaže na nekaterih konkretnih dokumentiranih primerih z ozemlja sodobne Slovenije, kako naporna in med drugim nevarna so bila potovanja v 16. in 17. stoletju.

Enega najobširnejših opisov potovanja in dežele za posamezna območja sodobne slovenske države proti koncu srednjega veka najdemo v popotnih dnevnikih Paola Santonina za leta 1485 do 1487. Santonino je bil kancler oglejskega patriarha in je po njegovem nalogu spremljal škofa iz Caorla na vizitacijskih potovanjih v savinjskem arhidiakonatu, na kasnejšem spodnjem Štajerskem južno od Drave.

Napore in nevarnosti potovanja je doživel tudi nadvojvoda Ferdinand II., ko je 1598 v spremstvu visokih štajerskih plemičev potoval prek Lipnice, Maribora in Celja v Ferraro, Loretto in Rim. Njegov zaupni tajnik Peter Casal o tem podrobno poroča v svojem popotnem dnevniku. Že prvega dne je popotna družčina občutila zahrbtnosti narave, saj si zaradi narasle vode ni upala prek mostu v vasi Landscha, ampak je krenila proti Lipnici in potovala naprej

⁶⁸ Gerlinde BICHLER, *Martin Zeiller. Wie »die Reysen insgemein wol und nützlich anzustelen seyn«* (Gw. Dipl. Arbeit) Graz, 1990.

prek Gradišča/Schlossberg (Seggau). Naslednjega dne so zaradi težavne poti le počasi prišli čez Plač. 24. april je bil za nadvojvoda Ferdinanda in njegovo spremstvo nesrečen dan: ob svitu so prišli do Savinje, prek katere ni bilo mostu. Poštni voznik je zajahal naprej v reko, ker je poznal najplitvejša mesta; večina mu je sledila, medtem ko se je nadvojvoda povzpел na zanj pripravljeno plovilo. Gospod von Attems iz nadvojvodovega spremstva bi se bil skoraj utopil.

Odprtost mostu prek Savinje je še mnogo let oteževala potovanja. Leta 1623 je ljubljanski škof Tomaž Hren kot lastnik gornjegrajskega gospostva izrazil pripravljenost, da dá na lastne stroške blizu Vrbovca v Nazarjah postaviti most.

Popotni vodiči in priročniki so sicer nastajali že v srednjem veku, bili pa so praviloma latinski in zato za večji del prebivalstva neuporabni. Eden prvih, ki je v nemščini pisal opise dežel in potovanj kot tudi popotne vodiče, je bil Martin Zeiller (1589–1661) iz vasi Ranten pri Murau, sin protestantskega župnika, ki so ga leta 1600, v času nasilne rekatolizacije dežele, z družino vred izgnali. Leta 1632 je Martin Zeiller objavil prvi deželni in popotni opis: *Teutsches Reyßbuch durch Hoch- und Nider-Teutschland ...* (Nemška popotna knjiga po gornji in spodnji Nemčiji ...). Kot potopisec, topograf in enciklopedist je v vsem nemškem prostoru zaslovel kot priznan strokovnjak. Napisal je besedila k 30 zvezkom topografij Matthäusa Meriana, ki so izšli med 1642 in 1658, kar je Merian sicer zamolčal in je postalo znano šele po Zeillerjevi smrti. Martin Zeiller je za večino evropskih dežel od Španije do Poljske, od Italije do Norveške izdelal topografske popotne knjige in to prvič v nemščini, kar je ob njegovem bogatem znanju nedvomno prispevalo k temu, da so njegove knjige pogosto izhajale v več nakladah in jih je najti v vseh kolikor toliko pomembnih zgodovinskih knjižnicah. Z vso pravico ga je moč označiti kot prvega Baedekerja in s tem prvega nemško govorečega potopisca in utemeljitelja sodobne popotne literature. Večine dežel, ki jih je opisoval, sam ni nikoli videl; v teh primerih je črpal znanje iz latinskih knjig. Ime pa si je ustvaril tudi kot enciklopedist, pripovednik, prevajalec in pesnik. V svoji Nemški popotni knjigi Zeiller med drugim opisuje potovanje od Dunaja v Gradec in naprej prek Radgone na Ptuj, v Celje, Ljubljano in Gorico ter v Trst. Opisuje dnevne rute in težave potovanja. Namen potovanja je Zeiller videl v izobrazbi. Zato stalno dopoveduje, da naj popotnik ne teka kot sli ne da bi se ozrl okrog in naj ne misli, da je s tem, če vé povedati, kje so najboljše gostilne, že vse opravljeno. Za mnoge popotnike naj bi po Zeillerjevem mnenju še veljalo: Gos je odletela, domov se je vrnil gagec, ali: Čez Ren je odšel bivol, nazaj domov pa je priromal osel.

(Iz nemščine prevedla Darja Mihelič)

DARKO DAROVEC

PONIŽANI, RAZŽALJENI IN IZGNANI TIHOTAPSTVO IN RAZBOJNIŠTVO V BENEŠKI ISTRI V NOVEM VEKU

Poreški kapitan Antonio Gavardo v svojem pismu koprskemu podestatu in kapitanu Marcu Michielu Salamonu slikovito opisuje razmere v Istri leta 1698: »Istrska pokrajina, ki je bila zatočišče miru, je sedaj postala zavetišče razbojnikov. Ni mesta, trga ali kaštela, kjer ne bi bilo množice izobčencev, ki se nimajo s čim preživljati in se zato prepustijo ulici ter pretijo ubogim popotnikom, tako da si le redki upajo potovati iz kraja v kraj brez strahu, da jih bodo nadlegovali.«¹

Prav take in številne podobne izjave pristojnih v obdobju od 16. do 18. stoletja v Istri, polne strahotnih pričevanj o deželi, ki je postala »skrivališče tatov in izjemno nevarnih ljudi«² »... ki so ropali, ubijali in zavrtno morili,³ »ki ne ropajo le popotnikov na cestah, temveč prihajajo vse do naselij ...«⁴, počenjajoč »... nad zvestimi podložniki mnoge hude zločine, pa tudi odirajo jih, in ugrabljajo device, ki jim stopijo na pot, in jih onečaščajo ...«⁵, ob neki priliki pa »... so ženskam na barbarski način odrezali celo prste, da so jim lahko odvzeli prstane«⁶, tako da je postala središče »... grozljive samote, in žalosten špital melanholije, nebogljenosti in smrti«⁷, kar kličejo k preučevanju vzrokov za nastanek opisanih razmer.

Poleg splošnih družbeno–ekonomskih razmer, ki so v 16. in 17. stoletju vladale na območju evropskega Mediterana,⁸ so k razmahu istrskega razbojništva nedvomno pripomogle tudi specifične okoliščine. Medtem ko so v zgodovini istrskega polotoka za obdobje beneške nadoblasti od srede 13. do srede 16. stoletja značilna razmeroma ugodna gospodarska gibanja, pa je v primerjavi vsaj s sosednjimi, tako italijanskimi kot zalednimi – današnjimi slovenskimi

¹ *La Provincia d'Istria, che era una volta l'Asilo della pace, hora è fatta il Retacolo de malviventi. Non è Città, Terra, e Castelli, che in ogn'uno de questi non vi sia quantità de'Banditi, quali non havendo il modo di vivere si dano alla Strada, et insidiano li poveri Viandanti, a segno tale, che pochi osano trasferirsi dà un luoco all'altro senza sospetto di non essere inquietati*, Archivio di stato di Venezia (ASV), Senato Secreti, Dispacci Rettori d'Istria, 79; Capod'Istria 12. Luglio 1698, Aggiunta: Capitano Antonio Gavardo per nome della Comunità di Parenzo.

² ... *ricetto de' ladri, et perniciosissima gente ...*, Miroslav BERTOŠA, *Zlikovci i prognanici*, Pola 1989, 31.

³ ... *che andarono svalleggiando, assassinando, et commettendo homicidij ...*, BERTOŠA, *Zlikovci* (kot v op. 2), 66 op. 47.

⁴ ... *che non solo svaleggiano li viandanti per le strade, ma vengano ancora sino nelli borghi ...*, BERTOŠA, *Zlikovci* (kot v op. 2), 67 op. 53.

⁵ ... *molti gravi delitti, et estorsioni contro questi fidelissimi sudditi, rapendo le vergini che vano per le loro strade quelle deflorando ...*, BERTOŠA, *Zlikovci* (kot v op. 2), 66 op. 37.

⁶ ... *havendo alle donne con barbare operationi segatto fino li diti delle mani per levarli li anelli ...*, BERTOŠA, *Zlikovci* (kot v op. 2), 33.

⁷ ... *'horrida solitudine, et un'hospital infelicissimo di melancolia, d'infermità e morte ...*, BERTOŠA, *Zlikovci* (kot v op. 2), 66 op. 33.

⁸ Prim. Fernand BRAUDEL, *La Méditerranée et le Monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris 1949; Eric J. HOBBSAWM, *I banditi. Il banditismo sociale nell'età moderna*, Torino 1971; Gherardo ORTALLI (a cura di), *Bande armate, banditi, banditismo e repressione di giustizia negli stati europei di antico regime*, Roma 1986; Bronislaw GEREMEK, *Mendicanti e miserabili nell'Europa moderna (1350–1600)*, Roma 1985; idem, *La pietà e la forza. Storia della miseria e della carità in Europa*, Bari 1988; Roger CHARTIER, *Figure della furfanteria, Marginalità e cultura popolare in Francia tra Cinque e Seicento*, Roma 1984; Lawrence STONE, *Una storia della violenza. Il grande declino del crimine e della brutalità endemica quale indice di un processo di civilizzazione della società*, *Prometeo – Rivista trimestrale di scienze e storia* (Segrate), V/1987, 22–29.

in hrvaškimi deželami, za obdobje od srede 16. do srede 18. stoletja značilna stagnacija in celo upad gospodarskega razvoja v severni, še bolj pa v preostali beneški Istri. Intenzivnost gospodarskega delovanja posameznikov in celotne istrske družbe v tedanjem času morda še najbolje ponazarjajo razni notarski spisi oziroma razvitost same ustanove notariata.⁹

Vzrokov za razvoj dogodkov, ki so sooblikovali ekonomsko strukturo istrske družbe, je več. Eden izmed pglavitnih je bil nedvomno povezan s splošnim svetovnozgodovinskim razvojem, ki je sledil odkritju Amerike in s tem prenosu pglavitnih evropskih trgovskih tokov iz Sredozemlja na obale Atlantika. Čeprav posledice geografskih odkritij na ekonomsko (ne)stabilnost Beneške republike niso imele takojšnjega učinka, so se nezmožnosti gospodarskega prilagajanja in razvoja pokazale že ob prvih večjih krizah, porojenih s političnimi okoliščinami vojaških spopadov z na eni strani prodirajočim otomanskim imperijem, na drugi pa v bojih za gospodarski primat z bližnjimi katoliškimi državami. Posledice večinoma vojaških uspehov – brez kakih vidnejših pridobitev – tedaj razmeroma majhne beneške države, ki je obsegala predele ob Jadranskem morju ter nekatere enklave grškega sveta, so bile v 16. in naslednjih stoletjih bolj kot v metropoli občutne na drugih območjih, zlasti v Istri. Neprestane grožnje vojaških spopadov, turških vdorov ter zlasti pogostih kužnih epidemij, ki so zaradi nestalnih razmer nemalokrat sledile obubožanju prebivalstva, so zaznamovale tudi istrska gospodarska in z njimi povezana demografska gibanja.

V tem času pa začne tudi avstrijska monarhija vse bolj protežirati svoje tržaško in deloma reško pristanišče z uvajanjem prisilnih poti in z visokimi davki, ki so tradicionalne trgovske poti zalednega avstrijskega prebivalstva speljali drugam. Nekdaj razmeroma obsežno trgovanje zlasti s Kranjsko, ko je v beneško Istro, zlasti v Koper, Piran in Milje, dnevno prihajalo med tristo do tisoč kranjskih tovornikov, je predvsem od konca prve polovice 17. stoletja začelo izredno zamirati. Že tako zdesetkanemu prebivalstvu obalnih istrskih mest in njihovega neposrednega zaledja se kljub dotoku novega prebivalstva, v glavnem iz balkanskega območja pod turško nadoblastjo, ni uspelo ekonomsko opomoči do te mere, da bi se bili sposobni prilagoditi sodobnim gospodarskim tokovom.

Nemajhno vlogo za tako stanje istrskega gospodarstva pa je imela tudi beneška davčna politika.¹⁰ Ne le da so morali vsi izdelki, namenjeni prekomorskemu trgovanju, najprej v Benetke, kjer so se plačevali razni daci, nenasitna državna blagajna, ki je izgubila obširne evropske trge, je še zlasti od začetka 17. stoletja nalagala vse višje davke ne samo na skoraj vse proizvode, ki so prinašali kakršenkoli dohodek, temveč tudi na pridelke za domačo uporabo. Pri tem so jo zvesto posnemale tudi lokalne oblasti. Odziv na te ukrepe je bil pri prebivalstvu precej pričakovan, še zlasti, če upoštevamo dogajanje v trgovanju s tradicionalnimi proizvodi v prejšnjih obdobjih, t. j. predvsem vinom, soljo in oljčnim oljem. Še bolj se namreč razvije tihotapstvo, ki ga nobena še tako ustrahovalna kazenska politika ni mogla zaježiti. Nasprotno, višji ko so bili davki, več ga je bilo. Najpogostejša kazen za kontrabant je bila izgon (*bando*).

Kljub pomanjkanju sistematičnih arhivskih virov o obsegu in razvoju istrskega razbojništva oziroma izgnanstva za obdobje od 13. do srede 16. stoletja, lahko na podlagi razpoložljivih virov ugotovimo, da je bila večina izrečenih kazni izгона prav zaradi kontrabanta. Sporadični viri za to obdobje sicer omenjajo razbojniške skupine, nekatera kazniva dejanja, pritožbe podložnikov in beneških rektorjev, toda ni preiskovalnih spisov, aktov, sodnih procesov in opisov kaznivih dejanj, tako da je na tem področju precej težje rekonstruirati dogajanje v primerjavi z obdobjem od srede 16. do konca 18. stoletja, ko si lahko predvsem s pomočjo

⁹ Prim. Sergij VILFAN – Božo OTOREPEC, Les archives notariales en Yougoslavie, *Archivum* (Paris), XII/1962, 105–120; Darja MIHELČ, *Najstarejša piranska notarska knjiga (Il più vecchio libro notarile di Pirano), (1281–1287/89)*, Viri za zgodovino Slovencev 7, SAZU, Ljubljana 1984; Darko DAROVEC, *Notarjeva javna vera. Notarji in vicedomini v Kopru, Izoli in Piranu v obdobju Beneške republike*, Knjižnica Annales 7, Koper 1994.

¹⁰ Prim. Darko DAROVEC, Fiscal policy and economy in Venetian Istria, *Annales. Anali za istrske in mediteranske študije* (Koper), XII/2002, 285–306.

raznih arhivskih fondov Sveta deseterice (*Consiglio dei Dieci*), arhiva *Avogaria del Comun*, *Quarantia Criminal* idr.¹¹ ustvarimo precej nazorno sliko tedanjih istrskih razmer, zato pa lahko na podlagi ohranjenih arhivskih virov¹² nedvomno ugotovimo, da je bilo od 14. do srede 16. stoletja najbolj razmahnjeno kaznivo dejanje tihotapstvo.

Že leta 1281 (torej dve leti po osvojitvi Kopra) je beneški Veliki svet predpisal postopek, po katerem so se smela izvažati istrska vina v Benetke.¹³ Podrobnosti in kasnejša dopolnila tega postopka so vsebovale zapovedi (*commissiones*) istrskim mestnim načelnikom. Tako so koprskemu podestatu naročali, da iz svojega regimenta ne sme izvažati vina drugam kot le v Gradež in Benetke, razen če mu ni bilo izrecno naročeno drugače.

Taki in podobni ukrepi so se nato že v prvih sistematično ohranjenih virih¹⁴ v prvi polovici 14. stoletja zrcalili v obilici vesti o kontrabantu v Istri, kjer *contrabanna continue multiplicent in dicta riperia*¹⁵ *de sale, vino et alijs rebus*.¹⁶ Benečani so večkrat skušali uvesti ukrepe za preprečevanje tihotapstva z imenovanjem posebnih komisij tako imenovanih treh modrijanov (*sapientes*).¹⁷ Ti so ponavadi imenovali še posebne oglednike (*provisores*), ki so se s položajem seznanili na licu mesta ali pa pooblastili za to opravilo tamkajšnje podestate. Po njihovem poročilu so predlagali nadaljnje ukrepe, in sicer najprej na področju nadzorovanja morskih, kopnih in rečnih poti, tudi s postavitvijo stolpov oziroma z zaprtjem ustij rek s koli, verigami ali podobnimi zaprekami,¹⁸ slednjič pa tudi na področju kazenske politike. Tako so leta 1342 namesto ene same dolge barke (*barcha longa*) za preprečevanje tihotapstva ob istrski obali uvedli štiri, vsako s posadko šestih vojakov,¹⁹ leta 1362 pa so uvedli strogo kazensko politiko.²⁰

Za tihotapca so smatrali vsakogar, ki je po morju prevažal blago brez ustreznega potrdila podestatove pisarne o vrsti in količini blaga ter namembnem kraju prevoza. Tihotapstva pa so obsodili tudi prevoznika, ki ni v roku (1–2 mesecev) pisarni prinesel potrdila (*contralittera*) podestata ali drugega ustreznega organa iz namembnega kraja, da je dejanska količina prej navedenega blaga tja tudi prispela. Za izvrševanje protitihotapskih ukrepov sta bila zadolžena beneška urada *Ufficiali al Cattaver* ali *Ufficiali de contrabannis*,²¹ prav tako pa tudi beneški rektorji, ki so bili dolžni vsake tri mesece navedene ukrepe javno razglasiti v svojih jurisdikcijah.

¹¹ Prim. *Guida Generale degli Archivi di Stato Italiani* IV. Archivio di Stato di Venezia, Roma 1994.

¹² ASV, Senato Misti (1332–1440), *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* (Parenzo) (AMSI) III/1887, IV/1888, V/1889; ASV, Senato Mare (1440–1797), AMSI VII/1891, IX/1893, XI–XVII/1895–1901; ASV, Senato Secreti (1401–1630), AMSI IV/1888, VI/1890, VII/1891; ASV, Senato Rettori (1630–1797), AMSI XVIII/1902, XIX/1903, XX/1904, XXII/1906, XXIII/1907; *Relazioni dei Podestà e Capitani di Capodistria (1525–1796)*, AMSI VI/1890, VII/1891, VIII/1892, X/1894, XIII/1897; *Leggi, Decreti e Terminazioni del Ser.mo Magg.r Cons.o etc., Concernenti il buon gouerno dell'Istria*. Valerio Da Riva, Pod.tà e Cap.o di Capodistria, Capodistria 1683; *Leggi Statutarie per il buon governo della Provincia d'Istria*. Delle Comunità, Fontici, Monti di Pietà, Scuole, ed altri Luochi Pii, ed Offizj della medesima. Lorenzo Paruta, Podesta e Capitano di Capodistria, Capodistria 1757.

¹³ Antonio S. Minotto, *Documenta ad Forumjulii, Istriam, Goritiam, Tergestum spectantia*, AMSI XI/1895, 1281. 8. 4.; prim. Darko DAROVEC, Vinske mere in davki v severozahodni Istri v obdobju Beneške republike, *Annales. Anali za istrske in mediteranske študije* (Koper), X/2000, 519–530; Darja MIHELIC, Obratovanje krčem in gostišč v srednjeveškem Piranu, *Annales. Anali za istrske in mediteranske študije* (Koper), III/1993, 95–100.

¹⁴ ASV, Senato Misti.

¹⁵ ASV, Senato Misti, AMSI III/1887, 285, 1342. 29. 4.

¹⁶ ASV, Senato Misti, AMSI IV/1888, 45, 1347. 25.10.

¹⁷ ASV, Senato Misti, AMSI IV/1888, 45, 1347. 25. 10.; 54, 1348. 2. 9.

¹⁸ ASV, Senato Misti, AMSI V/1889, 15–16, 1363. 17. 6.; ASV, Senato Mare, AMSI XII/1896, 71, 1594. 4. 6.

¹⁹ ASV, Senato Misti, AMSI III/1887, 285. Leta 1371 sta bili ob istrski obali le še dve vojaški ladji, toda ti sta premogli preko 60 veslačev in vsaka po 13–17 vojakov – strelcev (*balestrieri*), ASV, Senato Misti, AMSI V/1889, 47.

²⁰ ASV, Senato Misti, AMSI V/1889, 11.

²¹ ASV, Senato Misti, AMSI V/1889, 15, 1363. 10. 4.; prim. Bernardo BENUSSI, Commissioni dei dogi ai podestà veneti nell'Istria, AMSI III/1887, 35.

Tihotapce, ki so jih ujeli na delu, so poleg odvzema ladje in blaga obsodili na dve leti zapora *in carcerum inferiorum*. Če so jih zalotili v drugo, se je kazen podvojila, po odsluženju pa so jih še izgnali. Kazen izгона ni bila nič kaj prijetna, na tujem se je bilo težko prilagoditi oziroma si zagotoviti možnosti za preživetje, če pa je kdorkoli takega izgnanca zalotil v njegovem domačem kraju, ga je lahko nekaznovano na mestu ubil ali za nagrado izročil pristojnim oblastem, kjer ga je praviloma čakala ista usoda. V smislu samokontrole pa so predvideli tudi nagrade za ovaduhe. Mornar tihotapske ladje, ki bi ovadil oziroma izročil lastnika take ladje, bi prejel za nagrado 200 liber ter polovico vrednosti ladje in tovara, za druge mornarje pa po 100 liber na glavo. Poleg tega pa je lahko vsakdo ujel oziroma izročil tihotapsko posadko in za to prejel omenjene nagrade, država pa je te nagrade izplačevala s premoženjem storilcev, če pa ga le-ti niso imeli, so ostali v zaporu, dokler ne bi uspeli povrniti stroškov za nagrade. Nikogar od teh storilcev niso smeli oprostiti.²²

Ta načela kazenske politike za tihotapce so še v strožjih oblikah izvajali tudi od 16. do 18. stoletja, ko so skladno z določili iz leta 1502 tihotapce obsojali že za prvi prekršek na kazen izгона do 15 let ali celo za večno,²³ čeprav je zaradi vse večjih davkov, slabih ekonomskih in demografskih razmer ter vse večje vloge Trsta na račun istrskih mestec postal kontrabant že *diritto*, kot se je slikovito izrazil koprski podestat in kapitan Zuanne Cassetti še leta 1773.²⁴

Toda beneška kazenska politika je predvidevala izgon še za manjše prekrške, kot je bilo »klasično« tihotapstvo po morju ali kopnem; vsak prekršek v zvezi z neizvrševanjem predpisov davčnega nadzora je bil namreč že označen za kontrabant in temu primerno obravnavan; tako npr. če kruharica (*pistora, pancogola*) ni zabeležila v poseben zvezek vsakega prodanega hlebca kruha.²⁵ Na izgon so bili obsojeni tudi dolžniki, ki niso pravočasno poravnali svojih dolgov,²⁶ posebno pereča pa je bila beneška zakonodaja v poglavjih in seveda v praksi, ko so vsakega obtoženca, ki se ni pravočasno zglasil na sodišču, obsodili na izgon.²⁷ Prav tej problematiki je bil že leta 1574 namenjen poziv beneškega senata, ki so ga naslovlili istrskim rektorjem s poučnim komentarjem: »Rektorji Istre vedo, da so pogosto posamezni naši podložniki množično pozivani pred sodišča, vendar so zato, ker se pravočasno ne zglasijo ali iz kakšnega drugega razloga, na takšen ali drugačen način obsojeni na izgon iz svojih domov. Zato bi bilo za take izgnance bolje urediti kaka druga prebivališča, kajti mnogi od njih prav zato postanejo Uskoki in začnejo, kakor jim najbolj ustreza, povzročati škodo na kopnem in na morju, v veliko škodo ostalih naših in turških ter drugih podložnikov, ki zahajajo v ta naša morja.«²⁸

Prav ta odstavek (in številni drugi, med katerimi jih bomo nekaj spoznali v nadaljevanju) nam odgovarja na morda doslej že zastavljeno vprašanje, in sicer kaj ima neposrednega kontrabant opraviti z razbojništvom? Resda obstaja besedna zveza med izgonom (*bando*) in razbojništvom (*banditismo*), toda z izgonom (*bando*) naj bi se pravzaprav znebili družbeno motečega posameznika ali skupine. Specifika istrskega prostora je bila namreč tudi njena mejna oz. obmejna lega, ki je še pospešila razmah razbojništva, kajti od leta 1374 se na istrskem polotoku vse do propada Beneške republike izoblikujeta dve državni entiteti: Beneška republika ob zahodni, južni in delu vzhodne obale polotoka, v njenem osrednjem delu, t. i. Pazinski grofiji, pa avstrijska posest, ki sta ji od leta 1382 pripadala tudi Trst in Reka. Tako naj bi Trst postal

²² ASV, Senato Misti, AMSI V/1889, 11.

²³ Leggi 1683, 32–39, 40–42; Leggi 1757, 3, 177–183.

²⁴ Relazioni dei Podestà e Capitani di Capodistria, AMSI X/1894, 305.

²⁵ Leggi 1757, 3, 145–146.

²⁶ Leggi 1757, 3, 7 in sl.

²⁷ Prim. npr. Leggi 1683, 9.

²⁸ *Per li Rettori d'Istria s'intendono, che ben spesse volte sono chiamati in scala diversi sudditi nostri, i quali non comparendo così à tempo delli Proclami, ò per alcuno altro accidente sono di subito banditi dalle Patrie loro, chi ad'un modo, chi ad'un'altro. Onde per questi banditi convengono provedersi d'altri luochi per habitare, oltre che molti d'essi per questa cagione si fanno Uscocchi, & si mettono à daneggiare per Terra, e per Mare, si come torna meglio à loro, à grave danno d'altri sudditi nostri, di quelli del Turco, & delli altri, che praticano per questi nostri Mar.*, Leggi 1683, 9.

»zatočišče razbojnikov iz te države, pribežališče tihotapcev«, kot pravi koprski podestat in kapitan Alvise Lippomano leta 1641,²⁹ njegov kolega Pietro Basadonna pa leta 1650 predlaga, da bi bila edina rešitev, da bi obsojence na izgon lahko preganjali tudi na Avstrijskem,³⁰ saj se zatekajo praviloma v Trst, kjer jim nihče nič ne more, sodelujejo pa lepo naprej v kontrabantu.³¹

Tako se je prav v Istri kmalu izkazalo, da je bila kazen izгона tudi dvorezen meč, kajti običajna formulacija o izgonu obsojenca »iz vseh mest in krajev Beneške republike ter 15 milj od njenih meja« je, kakor kažejo mnogi dokumenti,³² pravzaprav spodbujala nastanjanje številnih »banditov« ob njenih mejah, naj je šlo za posameznike ali skupine, ali kot pravi Alvise Lippomano leta 1641: »Veliko je število izobčencev v Pokrajini, ki se povečini zatečejo na obmejna območja naše oblasti, tam pa se ukvarjajo s plenjenjem podeželja in nadlegovanjem podložnikov«. ³³ Poleg tega se je nemalokrat dogajalo, da so se na beneško stran zatekali avstrijski izgnanci, čeprav kot kaže v manjši meri kot beneški na avstrijsko stran,³⁴ ter nato skupno tvorili razbojniške družčine, ki jih je mdr. pogosto družila še skupna etnična pripadnost.³⁵ Od tu so nato napadali popotnike, podložnike na poljih, v vaseh, celo v mesta jih je nemalokrat zaneslo, tako da se podložniki »niso počutili varni le na podeželju, temveč niti na barkah in niti v svojih zapahnenih domovih v mestu«, se zgraža poreški podestat Barozzi leta 1632 in v strahu za svojo družino dodaja, »da ga neke noči ne bodo le oropali, temveč ga bodo v njegovi lastni palači tudi ubili«. ³⁶

Toda marsikatero poročilo istrskega rektorja prinaša tudi (samo)kritične komentarje in analize izvajanja beneške oblasti v Istri, in marsikatera zadane bistvo problema. Tako je poleg ugotovitve, da izgoni negativno vplivajo na poseljenost Pokrajine, saj ne le da *banditi* odhajajo z beneškega na avstrijsko ozemlje, temveč so praviloma izgnanci *capi di famiglia*, zato s seboj odvedejo tudi svoje družine, kakor ugotavlja koprski rektor Alessandro Basadonna leta 1700.³⁷

Še bolj pereči so primeri, ko so iz dežele na tak način odhajali visoko kvalificirani podložniki, kot je bil primer kar 20 Pirančanov, ki so se zaradi dolgov in kontrabanta leta 1661 zatekli v Trst in tam s svojimi izkušnjami pomagali pri izgradnji konkurenčnih solin,³⁸ kar so Benečani zaznali kot veliko škodo, toda žal prepozno. Zato se poleg ogorčenih in skorajda maščevalnih izjav nekaterih istrskih rektorjev, kako da bi »očistil deželo teh morilcev, glede na to, da jih je neskončno veliko, ki počenjajo vse mogoče zlo ter pogublajo dobre podložnike te Pokrajine«, kot je zapisal rašporski kapetan Giacomo Contarini leta 1631,³⁹ vse pogosteje

²⁹ ... *asilo de banditi da questo stato, ricetta de contrabandier ...*, Relazioni dei Podestà e Capitani di Capodistria, AMSI VII/1891, 325.

³⁰ Koprski načelniki so sicer v zadnji tretjini 18. stoletja dosegli dogovor s tržaškimi kapitani, da se na vsakega izročenege prebeglega tihotapca na eno ali drugo stran izplača po 3 cekine. ASV, Senato Rettori, AMSI XXIII/1907, 279–280, 1771. 5. 12.

³¹ Relazioni dei Podestà e Capitani di Capodistria, AMSI VII/1891, 335.

³² Prim. npr. ASV, Senato Mare, AMSI XV/1899, 31, 1642 14. 3.; Relazioni dei Podestà e Capitani di Capodistria, AMSI VII/1891, 325 (1641); idem, AMSI VIII/1892, 134–135 (1678); Leggi 1683, 9.

³³ *Grand' è il numero de banditi della Provincia, li quali per lo più si ricoverano nei luoghi confinanti dell' Imperio, et attendono poi a depredare le campagne et inquietare li sudditi.*, Relazioni dei Podestà e Capitani di Capodistria, AMSI VII/1891, 328.

³⁴ ASV, Senato Secreti, Dispacci Rettori d'Istria, 28; Pinguente li 4 Settembre 1635.

³⁵ Prim. Darko DAROVEC, L'influenza dell'economia globale sulle migrazioni nell'area istriana, e l'immigrazione dalla Carnia in eta moderna, v: Giorgio FERIGO – Alessio FORMASIN (a cura di), *Cramars. Atti del Convegno internazionale di studi Cramars. Emigrazione, mobilità, mestieri ambulanti dalla Carnia in Età Moderna*, Udine 1997, 53–73.

³⁶ ...*non sentendosi securi non dirò in campagna, ne meno in le barche, ma ne anco nelle proprie case chiuse nella Città ...*, di non esser una notte non solo svalleggiato, ma anco nel proprio Palazzo ammazato., ASV, Senato Secreti, Dispacci Rettori d'Istria, 24; Di Parenzo li 27 Febraro 1632.

³⁷ BERTOŠA, *Zlikovci* (kot v op. 2), 54–55.

³⁸ ASV, Senato Rettori, AMSI XIX/1903, 8–9, 1661. 26.10.

³⁹ ...*purgherei il Paese dà questi sicarij essendone un numero infinito che commettono ogni male, et rovinano li sudditi buonj di questa povera Provincia.*, BERTOŠA, *Zlikovci* (kot v op. 2), 66 op. 47.

pojavnjajo predlogi, da bi bilo potrebno omiliti beneško kaznovalno politiko, zlasti kar se tiče izgonov, saj »se povečuje število razbojnikov, ki bi se, če ne bi bilo izobčencev, ponovno vrnili k svojim poklicem, podložniki pa bi zopet uživali željeni mir«, zato »je za Pokrajino najnujnejše, da izobčence ponovno prisili k poslušnosti in jih vrne na njihove domove«, kot predlaga koprski podestat in kapitan Tomaso Moresini leta 1705.⁴⁰ Zavejo se torej, da taka kaznovalna politika pravzaprav proizvaja vedno nove in nove razbojnike.

Še bolj pa zadane v srčiko problema rektorji, ki zlasti v 17. pa tudi v začetku 18. stoletja opozarjajo osrednje beneške oblasti, da imajo izgoni precej negativnih posledic na samo demografsko stanje, saj so vložili ogromna sredstva v ponovno naseljevanje Pokrajine, da bi ta bila bolj poseljena in bogatejša, »enostavnost, s katero podložniki in prebivalci te Pokrajine postanejo razseljenci in so izobčeni, predstavlja za ta javni namen in interes veliko obremenitev, saj jih tako povsem izgubi«, zaključuje svoje razmišljanje rašporski kapitan Zuan' Battista Basadonna leta 1635.⁴¹

Obdobje zlasti od 16. do 17. stoletja v Istri namreč označuje velika demografska kriza, pogojena z mnogimi vojnami, epidemijami bolezní in posledično izjemno upadajočimi gospodarskimi gibanji.⁴² Beneške oblasti so se odločile za organizirano kolonizacijo novega prebivalstva v Istro, najbolj priročno pa je bilo prav prebivalstvo z bližnjih balkanskih dežel, ki so jih zasedli Turki. Toda kljub obljubam so novi prebivalci v novi domovini prepogosto naleteli na vse prej kot ugodne razmere za preživetje, poleg tega pa so zlasti na istrskem podeželju, kamor so jih praviloma naseljevali, kljub enaki (slovanski) etnični pripadnosti naleteli na odpor starega prebivalstva, ki je bil mnogokrat pogojen tudi z različno mentaliteto. Predvsem tej so mnogi istrski rektorji pripisovali vzroke za razmah razbojništva na istrskih tleh, kajti »predrznost izgnancev in podeželskih Slovanov, v vrstah katerih so številne generacije iz Dalmacije, Albanije in drugih krajev z Levanta, ki so jih v to Pokrajino pripeljali z nazivom novih prebivalcev, so ohranili robotost svojih rojstnih krajev, na podeželju povzročajo nered, tako da meščani ne uživajo javnega miru, da bi lahko svobodno odšli obdelovat svoja polja in pobirat plodove ter druge pridelke, saj so izpostavljeni njihovi grabežljivosti, poleg tega pa se oboroženi in mnogoštevilni podajajo celo v mesta, kjer se objestno vedejo; ustrahujejo prebivalstvo, onemogočajo prosto trgovino, zahtevajo določene stvari po ceni, ki jo sami določijo, ali pa jih vzamejo kar brez plačila.«⁴³ Morda še bolj nazoren je koprski podestat in kapitan Giustinian Cocco leta 1725, ki kljub zavedanju, da novi izgoni pomenijo še večji razmah razbojništva, pripiše pglavnitno krivdo za mnoge ekcese, ki se neprestano dogajajo v deželi dejstvu, da so »njena različna območja naseljena s prebivalstvom iz Albanije,⁴⁴ ki ga je sprejela javna blagohotnost, samo ohranja navade svojih prednikov, temperamentnih in krvoločnih

⁴⁰ ...si accresce il numero de Malviventi, che senza dei banditi si restituirebbero alli loro mestieri, e li sudditi rigoderebbero la bramata tranquillità», »bisogno principale della Proventia sarebbe, che fossero rimessi li contumaci all'obediencia, e a restituirsí alle case loro., BERTOŠA, Zlikovci (kot v op. 2), 55.

⁴¹ ...con molto pregiuditto à questo publico fine, et interesse è la facilità con cui gli sudditi, et Habitanti di questa medesima Provincia vengono fatti esuli, et posti in bando, che vuol dir la perdita d'essi., BERTOŠA, Zlikovci (kot v op. 2), 195 op. 5.

⁴² Prim. Darko DAROVEC, La realta economico-sociale in Istria alla fine dell'antico regime, in Filiberto AGOSTINI (a cura di), *Veneto, Istria e Dalmazia tra Sette e Ottocento. Aspetti economici, sociali e ecclesiastici*, Venezia 1999, 43–85.

⁴³ *La insolenza de banditi, e di Schiavoni Villici, li quali composti di molte generazioni dalla Dalmatia, Albania, et altri luoghi di Levante, tradotti col titolo di nuovi habitanti in questa Proventia, conservano ancora della natia rustichezza, onde perturbano la Campagna, a segno che li Cittadini non godono della publica libertà per uscire à coltivare i loro terreni, et a raccogliere dellí frutti, et entrate, esposte alla loro rapacità, inoltrandosi sino dentro della Città armati, et in numero ad'usare delle insolenze; à soperchiare li habitanti, et ad'impedire la libertà del comercio, pretendono per avventura tal cosa à prezzo di loro arbitrio, ò levandola senza alcun pagamento.*, ASV, Senato Secreti, Dispacci Rettori d'Istria, 79; Capod'Istria 12 Luglio 1698, podestat e capitano di Capodistria, Marco Michiel Salamon.

⁴⁴ Za Albance so sicer nemalokrat šteli vse priseljene iz Dalmacije in današnjega Črnogorskega primorja, ki je bilo nekđaj v okviru dežele, imenovane Albanija.

duhov, ki tako zaznamuje njihovo gorečnost, saj jih niti strah pred kaznijo ne zadrži, da ne bi počeli zločinov«. ⁴⁵

Toda do tega stanja ni privedla le »prirojena grobost« ali »navade njihovih prednikov, temperamentnih in krvoločnih duhov«, kot je želel prikazati marsikateri istrski rektor, temveč tudi okoliščine v novi domovini, kjer so jim sicer načeloma dodelili neke privilegije (npr. neplačevanje davkov 25 let), vendar je bila tedaj sama ekonomska podstat v njej že izjemno načeta, sprejem novih oblastnikov pa pogosto neorganiziran. Morda o tem še najbolj pričajo njihove izjave, kot jih je povzel rašporski kapitan Anzolo da Mosto leta 1625 pri kolonistih v Poreščini: »njihovo stanje je zares pereče, v preteklih dneh jih je nekaj celo umrlo, ker se niso imeli s čim preživljati. Dva sta pobegnila, od katerih je eden pristal na bojni ladji. Pravijo, da bodo raje počeli vsakršno zlo, kakor pa tako klavrno umrli«. ⁴⁶ Tudi zemljišča, ki so jim jih dodelili v obdelavo, so bila pogosto neustrezna in šele potrebna krčenje, kot so v istem okolišu leta 1611 ugotavljali priseljenci: »kako bi lahko živeli, če te zemlje ne bi obdelali in jo usposobili, da daje plodove?«. ⁴⁷

Že omenjeni koprski podestat in kapitan Tomaso Moresini tako leta 1705 ugotavlja, da je siromaštvo edini razlog (*causa unica*), zaradi katerega izgnanci brezupno vztrajajo v izgnanstvu (*continuano disperatamente nei bandi*). Gospodarsko stanje v deželi pa je pogojevalo, da se je največ razbojnikov trajno zadrževalo prav v najrevnejših predelih, to je na Puljskem in v poreškem območju, medtem ko je bilo največ obsodb na izgnanstvo izrečenih v Kopru. Tu je bilo sicer leta 1584 ustanovljeno osrednje apelacijsko sodišče za beneško Istro, Cres in Lošinj, čez dve leti pa je bila temu sodišču poverjena tudi vsa sodna pristojnost glede kazenskih prekrškov zaradi kontrabanta, ⁴⁸ medtem ko je leta 1592 prav zaradi razprtij med starimi in novimi prebivalci za vse kazenske prekrške slednjih beneški senat določil sodno pristojnost kapitanu Rašporja. ⁴⁹ Iz statističnih poročil teh dveh uradov iz začetka in konca 17. stoletja lahko ugotovimo, da je bil okoli 1% vsega prebivalstva v beneški Istri obsojen na izgon, in sicer je bilo po statistiki iz leta 1607 tedaj 412 izgnanih izmed okoli 45.000 prebivalci, ⁵⁰ leta 1698 525 izmed okoli 61.000 prebivalci, leta 1741 pa le še 348 izmed okoli 71.000 prebivalci. ⁵¹ Od tega je bila tako v prvem kot drugem statističnem obdobju več kot polovica kazni izrečenih v Kopru (208 oz. 277), manj kot četrtnina v Rašporju (89 oz. 104), drugi pa so bili obsojeni v ostalih istrskih regimentih.

Oblasti so na razne načine poskušale zaježiti razbojništvo, od tega, da so v zadnjih desetletjih 17. stoletja manj obsojale na izgon, zato pa več na prisilno delo na galejah ali pri raznih gradnjah utrdb, s poskusi večjega vojaškega nadzora na morju in na kopnem, ki pa je bilo po poročilih istrskih rektorjev vselej premajhno, s pomočjo t. i. černid, to je kmečke vojske, ki je služila tudi za obrambo dežele, kar pa se je večkrat izkazalo tudi kot dvorezen meč, saj so to bili v glavnem domačini in zloglasni strah, ki ga je zbujala *omertà*, univerzalna zaobljuba molka in medsebojne solidarnosti, ki je vladala tudi med istrskim razbojniškim svetom, je bil očitno močnejši od Pravice. Zato tudi niso uspeli razni poskusi istrskih rektorjev, da bi s tajnimi dogovori in obljubami o osvoboditvi pridobili nekaj razbojnikov, ki bi polovili tiste

⁴⁵ ...popolati diversi Territorii della medesima da gente Albanese accolta dalla pubblica Pietà, conserva con i costumi de suoi autori spiriti animosi e feroci co' quali regolando le proprie passioni nulla giova il timor della pena per trattenerli a' delitti., Relazioni dei Podestà e Capitani di Capodistria, AMSI VIII/1892, 159.

⁴⁶ ...sono veramente in estremo bisogno, et li giorni passati ne sono anco morti alcuni per non havere de sovvenirsi. Ne sono fuggiti due, uno de quali si è trovato in una Barca Armata, et dicono che farano ogni male più tosto che morire così miseramente., BERTOŠA, *Zlikovci* (kot v op. 2), 26.

⁴⁷ Come potremo viver, et con che, fino che reduciamo queste terre à coltura, et atte à produr frutto?, BERTOŠA, *Zlikovci* (kot v op. 2), 201.

⁴⁸ Leggi 1683, 1–9, 32–42.

⁴⁹ ASV, Senato Mare, AMSI XIII/1897, 66.

⁵⁰ ASV, Capi Consiglio X., Banditi, reg. 3; gl. še ASV, Consiglio X., Camerlengo del Consiglio X., Raspe criminali, Capodistria, b. 12, 1706.

⁵¹ BERTOŠA, *Zlikovci* (kot v op. 2), 199, 208.

»najkrvoločnejše in najnevarnejše voditelje« (*capi piu sanguinosi, et infesti*), kot se je izrazil rašporski kapitan Francesco Pasqualigo leta 1705, pri tem pa upal, da se bodo medsebojno pobili.⁵²

Za zaključek lahko ugotovimo, da je bil kontrabant, tudi kot tihi družbeni upor regresivni beneški davčni politiki, tisti najmožičnejši in najpogostejši pojav, zaradi katerega je bilo istrsko prebivalstvo kazensko obsojano, praviloma na izgon, ter je tako vselej tvorilo temeljno podstat in rekrutacijo razbojnikov, ki so kot posamezniki ali organizirane skupine že zaradi preživetja bili prisiljeni nadaljevati z raznimi kriminalnimi dejanji. Tem so se zaradi različnih razlogov, predvsem preživetvenih, v obravnavanem obdobju v precejšnji meri pridruževali t. i. novi prebivalci. Pri tem naj poudarim, da prinaša številne sočne in tragične zgodbe o posameznikih in skupinah razbojnikov knjiga Miroslava Bertoše iz leta 1989 z naslovom *Zlikovci i prognanici*. Socialno razbojništvo v Istri v 17. in 18. stoletju, vendar bi temu podnaslovu v Istri le težko pritegnili z vidika Hobsbawmove »robinhoodovske« definicije socialnega razbojništva. V Istri 16. in 17. stoletja (pa tudi kasneje) je šlo za socialno razbojništvo z vidika preživetja, borbe za obstoj, kar deloma nakazuje zmanjšanje tega pojava po sredi 18. stoletja, ko je le prišlo do določenega gospodarskega napredka.⁵³

O obsegu tihotapstva na obravnavanem območju ter pretkanosti posameznikov pa morda najboljše priča slovenska ljudska pripovedka o Martinu Krpanu, ki obenem ponazarja stoletna trgovinska gibanja. Martin Krpan tihotapi sol iz istrskih mest v notranjost tedanjega avstrijskega zaledja, pri tem se uspešno izogiba vsem protitihotapskim zasedam in nemalokrat s svojo telesno močjo premaga številne nasprotnike. Ko pa se dunajski cesar ne more znebiti strašnega Turka, ki je med drugimi na Dunaju v dvoboju ubil celo njegovega sina, pokliče na pomoč Martina Krpana, ki Turka uspešno premaga. V ozadju te zgodbe tli večstoletno zgodovinsko dejstvo, da je bilo prav slovensko ozemlje zadnji branik avstrijskega cesarstva (in s tem sodobne Evrope) pred turško nevarnostjo, in sicer na eni strani zaradi geografske pogojenosti, na drugi pa na podlagi dejstva, da se je tako finančno kot vojaško t. i. Vojna krajina, ki se je na današnjem hrvaškem ozemlju oblikovala kot obrambna mreža utrd pred Turki, napajala prvenstveno s slovenskega ozemlja. Tako v nasprotju s Hobsbawmovim »robinhoodovskim« socialnim razbojništvom na Slovenskem poznamo tihotapca – junaka, potencialnega *bandita*, ki je rešil krščanski svet pred muslimanstvom. Aktualizacija menda ni potrebna.

THE INSULTED, INJURED AND EXILED

SMUGGLING AND BANDITRY IN VENETIAN ISTRIA DURING THE MODERN AGE

ABSTRACT

The article sheds light on the phenomenon of banditry or, more precisely, on the phenomenon of exile in Venetian Istria. As revealed by a number of sources dating from the 13th to the 18th centuries, expatriation was one of the main reasons for the spread of banditry in the area.

The emergence of robbery in Istria resulted not only from the general socio-economic situation in the European Mediterranean, but also from several specific circumstances. Despite the scarcity of systematic archival sources on the development and magnitude of Istrian banditry and expatriation from the area for the period from the 13th to the mid-16th century, the sources available reveal that in most cases people were sentenced to exile as a result of their smuggling activities. Despite the fact that sporadic archival sources for the period do mention

⁵² BERTOŠA, *Zlikovci* (kot v op. 2), 56.

⁵³ Prim. DAROVEC, *Gospodarsko stanje v Beneški Istri 17. in 18. stoletja*, *Zgodovinski časopis* (Ljubljana), 54/2000, 49–67.

groups of bandits, several penal acts, and complaints of subjects and chief Venetian officials, it is much easier to reconstruct the past for the period from the mid-16th century to the end of the 18th century when the then situation in Istria is well-documented by various archival sources. Nevertheless, it can be clearly stated that from the 14th century to the mid-16th century smuggling was the commonest crime. The fact is not at all surprising since contraband was a social act of silent rebellion against the regressive Venetian taxation policy. As the most common and widespread phenomenon among the inhabitants of Venetian Istria, usually punished with exile, contraband formed the base for the recruitment of bandits. Once exiled, they were impelled to have recourse to further engagement in criminal activities, i.e., individual or group robbery, in order to survive. For various reasons, mostly related to mere survival, the bandits were also joined by the so-called 'new inhabitants' largely from the Balkans area under the Turkish rule whom not only the Venetians, but also the Austrians had forced to move to Venetian Istria.

Naturally, the Venetians tried to hinder the spread of banditry in various ways. Thus in the last decades of the 17th century smugglers were increasingly sentenced to serve as galley slaves or construction workers. In addition, the Serenissima not only imposed stricter military control over the sea and the land, which however remained insufficient however hard they tried, but also introduced the so-called *černidas*, i.e., a peasant army obliged to protect the country. This measure, however, proved to be double-edged because the army was largely comprised of local men, and the notorious fear aroused by the *omertà*, a universal vow of secrecy and mutual solidarity holding sway over the world of Istrian bandits, was apparently stronger than Justice.

Last but not least, the magnitude of smuggling and the subjects' cunningness are perhaps best portrayed in the well-known Slovene story of Martin Krpan, a stout salt smuggler, which also provides an interesting illustration of century-old trade flows.

(Iz slovenščine prevedla Breda Biščak)

NATAŠA BUDNA KODRIČ

**POTOVANJE TRGOVSKEGA POMOČNIKA
VALENTINA ČEŠKA
ODLOMKI PISEM**

Ualentin Češko (Zeschko) (1807–1885), sin ljubljanskega steklarskega mojstra in trgovca Franca Češka (1763–1843) in Terezije (1771–1831), rojene Ogrin, se je tudi sam izučil za steklarja in trgovca. Trgovsko znanje je od začetka leta 1827 do pomladi 1829 pridobival na Dunaju in v Pragi. V tem času je o svojem delu, življenju, znanjih in vsem, kar se je dogajalo okrog njega, pisal domačim v petindvajsetih pismih, ki jih hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana v fondu Graščina Fužine (LJU 296). Ohranjena pisma so naslovljena na sestro Jožefino, poročeno Terpinc (1805–1885), oziroma na njenega moža Fidelija Terpinca (1799–1875).

Češkovo dopisovanje s sestro in svakom je zbirka zanimivih podrobnosti, razmišljanj in dogodkov. Domačim, ki jih je imel zelo rad, je skušal v pismih opisati vse, kar je videl in kar se mu je dogodilo. Opazno je njegovo nagnjenje do umetnosti, gledališča, glasbe, arhitekture in slikarstva, razen tega pa tudi do vojaških manevrov, ki si jih je ogledoval na Dunaju. V intimnih delih pisem je zaznati njegovo hudo domotožje, ki je ob navdušenju nad vsem novim in ob zadovoljstvu z delom sicer počasi pojemalo, nikoli pa ni povsem izginilo. Predvsem ga je očarala živahnost in mogočnost glavnega mesta monarhije; noben drug kraj, kamor je potoval pozneje, niti Praga, ga niso navdušili tako kot Dunaj, ki mu je nudil veliko tako v duhovnem kot profanem smislu.

Valentin omenja glavne zanimivosti Dunaja, njegove okolice, pa tudi Bratislave, Brna, Hradca Královéga, Jaromeža in seveda Prage ter drugih krajev, ki jih je spotoma obiskal. Znal si je izbrati zanimive »destinacije«, bil pa je navzoč tudi vsaj pri enem zgodovinsko pomembnem dogodku. Na Dunaju si je namreč ogledal nastop Niccola Paganinija; tistega, ki je pomenil začetek njegovega vzpona in slave.

Omenja številne znanke, tudi nekaj Ljubljančanov, ki jih je srečal; med njimi gospo Malič (ki je bila po vsej verjetnosti lastnica ljubljanskega hotela), pa trgovca Franca Fabriottija, Fidelijevega družabnika. Avgusta 1827 je prvič omenil Fidelijevega bratranca Ivana Terpinca, ki je tedaj študiral medicino na Dunaju. To je bil tisti Terpinc, pred katerim je nekaj let pozneje stara Primičevka skrivala svojo Julijo, v katero se je baje zaljubil, ko sta se leta 1830 srečala v Preddvoru, kamor so se iz Ljubljane umaknili pred kolero.¹ Iz Valentinovega pisma izvemo, da Ivan stanuje uro stran od njega, v predmestju Alstergrund, da je preobložen z delom, ker poleg študija poučuje še v deškem zavodu, in da se zato bolj malo družita. V začetku oktobra je omenil uboj neke varuške, ki ji je po nesreči padel otrok na tla in si polomil noge. Njegov oče, slavni dunajski zdravnik Weiss, se je ravno takrat vrnil iz gledališča. V razburjenosti je služkinjo zgrabil za vrat in jo tako močno stisnil, da je umrla. Novembra je poročal o kočijah, glede katerih je – očitno na Fidelijevo prošnjo – povpraševal pri petih najodličnejših kolarjih na Dunaju. Nove kočije niso bile več tako visoke kot še nekaj let poprej, modni barvi sta bili olivno zelena in rjava, notranjost in kočijažev sedež (kozel) sta bila polnjena s temnim ali povsem svetlim polnilom in tapecirana s finim blagom, vzglavniki so bili prevlečeni s svilo. Nova kočija s sprednjo streho, z jekleno vzmetjo, medeninastimi ročaji, brizganim usnjem, s prevleko, kovčkom in okrasno spono je stala največ 500 goldinarjev. Poleg še nekaterih ugodnosti, ki jih je nudila kočija, je kolar zagotavljal dveletno garancijo. Decembra omenja Valentin portrete staršev, ki mu jih je poslala Jožefina. Na poti z Dunaja proti Pragi v mestu

¹ Gl. Janez MUŠIČ, *Sila spomina : dr. France Prešeren v spominih svojih sodobnikov*, Ljubljana 1986, 18.

Sadek (nem. Baumgarten) v okrožju Polička je obiskal še sorodnike po očetovi strani, strica Filipa in teto Elizabeto.

V pismih (pisana so v nemščini), katerih odlomki predstavljajo glavnino sestavka, sem iskala opise krajev in dogodkov. Torej tisto, kar je v tujih deželah najbolj zanimivo, novo. V pismih Valentina Češka takšnih odlomkov ne manjka, saj se je izkazal za navdušenega in nadarjenega (o)pis(oval)ca.

Prvo pismo: Dunaj, 26. julij 1827, sestri Jožefini Terpic

/.../ Predvsem moram povedati, da si nisem nikdar mislil, da bo ločenost od tebe, Fidela in mojih dobrih staršev tako boleča. V velikem vrvežu ljudi, v katerem rastejo moja žalost, bojazen in hrepenenje po vas, moji ljubljeni, česar kljub velikemu trudu ne zmorem premagati, da, v takšnih trenutkih si želim na mestu nazaj v Ljubljano. V ločenosti od vas zares popolnoma občutim, kako pomembni in ljubi ste mi vsi, moji dragi.

/.../ Dunaj se mi je najprej zdel presenetljivo velik in dolgo sem potreboval, preden sem se seznanil z ulicami in cestami. V prvih dneh sem se počutil kot mlad ptiček, ki je prvič poletel. Na začetku sem skoraj vedno sam pohajal naokrog, z boječimi koraki sem počasi hodil po ulicah in se bal celo oditi domov.

/.../ Draga sestra, moram ti naznaniti svojo ugotovitev, do katere sem prišel ob opazovanju tisočih in tisočih žensk, ki hodijo in se vozijo mimo mene, namreč, da se niti ena od njih ne more primerjati s teboj. Šele sedaj znam ceniti tvojo lepoto.

/.../ V gledališču v ljudskem vrtu Prater² še nisem bil, včeraj sem šel na vodno galerijo. To zabavišče je po obiskanosti takoj za Pratom in je res imponantno v vseh pogledih. Tu najdeš vseh vrst osvežitve, tople in mrzle jedi, vse, kar si človek lahko zamisli, je tu moč dobiti. Babnice prihajajo sem vsak večer zelo nališpane, drevoredi so krasno razsvetljeni, glasba odmeva z vseh strani; tu je zame dovolj dogajanja, prav tako je kot v kateri od zelo obiskanih redut, pa še povsem zastoj. Včeraj sem se peljal z g. Hauserjem še v tovarno porcelana, ker pa si si jo že sama ogledala, se bom vzdržal opisovanja, omenil bi le, da še danes sanjam o njej.

Upam, da se bom zvečer dobro zabaval, kajti v Pratru bo velik ognjemet v čast vsem Anam. (Po ognjemetu gremo v gostilno, imenovano Verižni most,³ kjer bo na čast Nanettam veliki vrt osvetljen s prosojnicami in tudi vse štiri velike dvorane bodo razsvetljene s svečavo.)

Predstavljam si, ljuba Pepi, da sem si v tem kratkem času, odkar sem na Dunaju, celo že našel nevesto; ugani katero! Mino! Lepo te pozdravlja in poljublja in se že veseli snidenja s teboj. Od g. Herzolla prejmite njegova priporočila.

Preljuba Jožefina, naslednjič mi piši na naslov g. Hauserja, in naj bo zares obsežno, o sebi, o mojem cenjenem prijatelju Fideliju, ki ga pustim pozdraviti, o mojih predragih starših, ki jim ponižno poljubljam roke, in sploh o vseh dogodkih v Ljubljani. Skrbni starši bodo imeli sedaj najbrž veliko opravkov zaradi mene.⁴

Priporoči me vsem znancem. Prosim, čimprej mi piši, v duhu te objamem in poljubim,
tvoj

izjemno te ljubeč brat
ValZeschko

*Napisano na Dunaju, 26. julija zjutraj ob 4. uri,
opravičujem se zaradi grde pisave, napol sem še spal.*

² Prater je bil v tistem času razdeljen v t. i. Nobelprater in Volksprater, prvi je bil namenjen višjim slojem, drugi pa preostalim (*Brockhaus' Konversations-Lexikon*, 16. zv. Leipzig–Berlin–Wien, 1898, 712.)

³ *Kettenbrücken*.

⁴ Zaradi nekkih dokumentov, ki jih je moral oče urediti na ljubljanskem magistratu.

Drugo pismo: Dunaj, 12. avgust 1827, svaku Fideliju Terpincu

*.../ Napisal ti bom nekaj o svojih doživetjih. V mestu se že precej dobro znajdem, kajti tri tedne sem že brez dela⁵ in imam zato dovolj časa tekati naokrog. Tukaj je veliko ogromnih hiš in palač, ki so razkošno grajene, marsikatera od njih sama tvori dolgo ulico. Če nič drugega, pomenijo pravo pašo za oči in se jih ne da opisati, pač pa si jih moraš sam ogledati. Tudi gledališče je prijetno razvedrilo. Toda od njega še nisem imel koristi, ker je preveč vroče. V gledališču pri Koroških vratih⁶ sem videl veličastno izveden balet *Modri part*.⁷ Orkester je bil neprekosljiv, kostimi in dekoracija veličastni, in spraval me je v prav veselo razpoloženje.*

Posebno prijetno razvedrilo predstavlja slikovita dunajska okolica, ki sem jo že večkrat obiskal. Med odlične spada Mödling, kjer sem zares užival. Nekega jutra sem se odpeljal tja s kočijo v družbi g. stotnika barona Stefanija, njegove žene in nekaterih drugih prijateljev. Videl sem čudovito dolino Brühl. Knez Janez Lichtensteinski je s posrečenim okusom in z lastnimi sredstvi preuredil okoliške griče v enega najlepših parkov, ki je odprt tudi za obiskovalce. Na vzpetinah je videti gradove, amfiteatre, piramide, templje, v dolini pa najelegantnejše glori-ete, švicarske kočje, podeželske hiše z oranžerijami, pristave. Predvsem so vredni pozornosti živalski vrt z jeleni in srnami, ribniki z vodometi, samotna bivališča; vse stremi k temu, da bi dolina postala paradiz. .../

Tretje pismo Dunaj, 28. september 1827, Jožefini

.../ Razen ob nedeljah imam malo prostih ur, kajti od pol osmih zjutraj do pol osmih zvečer sem neprekinjeno v prodajalnici. Ob večerih skoraj nikoli ne grem ven, pač pa običajno nekaj ur pred spanjem prebiram Gallettijevo splošno svetovno zgodovino⁸ ali študiram italijansko gramatiko. Skoraj vsak dan grem ob šestih zjutraj v cerkev, nato v kavarno (ta ni oddaljena niti 12 korakov od naše hiše), kjer imam na izbiro deset časopisov. Enkrat vzamem list za razvedrilo, drugič političnega za mojo lekturo, vmes pojem zajtrk. Okrog pol osmih odidem v prodajalnico. Ob nedeljah grem zjutraj k maši in nato pohajkovat po mestu, popoldne bodisi na deželo ali v Prater na sprehod, zvečer pa v gledališče. Sedaj veš vse o mojem življenju, ki je vsak dan enako; mislim, da sem si ga precej dobro organiziral, kaj praviš?

Preteklo nedeljo – bila je kvatrna – sem bil v stolpu Štefanove katedrale ravno tedaj, ko so pognali veliki zvon, dvanajst mož ga je poganjalo. Njegov marmornat močan zvok me je za trenutek povsem oglušel. Od zvona sem šel še precej stopnic navzgor in nazadnje po treh lestvah na najvišjo točko pod orlom, kjer sem stal skoraj celo uro in užival v čudovitem pogledu. V meni je hrepeneče naraščala misel, da bi imel ob sebi svoje drage starše, tebe, ljuba Pepina, in Fidelija, da bi mogli skupaj občudovati prekrasno stvaritev.

*Prav tega dne sem bil tudi prvič v Narodnem gledališču,⁹ kjer so igrali *Devico Orleansko*. Zaman bi ti poskušal opisati, s kakšno spretnostjo in bliščem so jo uprizorili. Vse je stremelo k popolnosti in ničesar več nismo pogrešali, razen malo svežega zraka, kajti prostor je bil nabito poln. Bil sem v četrtem nadstropju in sem moral prenašati soparo polnih pet ur.*

.../ Pišeš, naj ti opišem gospo Lobmayr. Moram reči, da je pridna in dobra gospa, delovna in gospodarna. Pridno dela v trgovini, toda zdi se mi, da je malo izobražena, kajti v tem pogle-

⁵ Müssikgänger.

⁶ *Kärntnertortheater*; Koroška vrata so bila ena od osmih dunajskih vhodov. Po 1861 so gledališče skupaj z obzidjem podrli, na novo pa zgradili Cesarsko opero (*Kaiserooper*), danes Državna opera (*Staatsoper*), (<http://www.austria.org/jul95/info/vivaldi.htm>; 24. 6. 2004).

⁷ *Der Blau Part*.

⁸ Johann Georg August Galletti (1750–1828), v svojem času znan pisatelj in profesor, je napisal številne zgodovinske in geografske knjige, po smrti so bili izdani tudi njegovi izreki, ki so se ohranili ustno, po učencih. Valentin Češko je prebiral, kot piše, »allgemeine Weltkunde«. (Mathias OPATZ, *Der zerstreute Professor von Gotha*, <http://www.galletti.de/galletti/leben1.htm>; 24. 6. 2004.)

⁹ *Burgtheater*, poznan tudi pod imenom *Haus am Ring*. Leta 1741 je Marija Terezija gledališki skupini Sellier odstopila plesno dvorano, ki je niso več uporabljali; to je bil njegov začetek (<http://www.aboutvienna.org/sights/burgtheater.htm>; 25. 6. 2004).

du ji veliko manjka, nasploh bolj malo govori. Zelo pohvalna pa je njena kuharska umetnost. Mislim, da pri njej ni potrebno nobeno priporočilo. Perica mi zelo lepo pere perilo, do sedaj ni bilo še nič strgano.

Četrto pismo: Dunaj, 8. oktober 1827, Jožefini

.../ Prejšnji teden sem bil pri glavnih manevrih¹⁰ na Schmelzu in sem se prav dobro zabaval. Sedaj si približno predstavljam, kako je oditi v bitko, kajti vse so podrobno in natančno predstavili. Pehota, konjenica in topništvo je v prisotnosti cesarja in celega dvora manevrirala štiri ure. Po koncu vaj je cela armada defilirala mimo cesarja in imel sem srečo, da sem, kljub velikemu številu ljudi (tam je bila skoraj polovica Dunaja), stal prav nasproti cesarja, kjer sem imel čudovit pogled: pred seboj sem videl ves dvor in korakajoče čete. .../

Šesto pismo: Dunaj, 20. november 1827, Fideliju

.../ Na Dunaju je postalo zares mrzlo, včasih imamo ves dan tako gosto meglo, da ljudje hodijo naokrog z dežniki. Štirikrat je že precej snežilo. Posebej neprijeten je močan veter, ki tukaj pogosto piha. Na vse svete (tega dne je do tal pogorela tudi Maria Zell, ki ti je tudi sicer dobro poznana¹¹) je veter tako divjal, da me je zvečer, ko sem šel domov, metalo z ene strani ulice na drugo. Tu zelo pogosto gori, včasih trikrat, štirikrat na dan, po cestah pa bobnar sporoča, kje je ogenj.

.../ Na hrupno vrvenje glavnega mesta sem se že precej navadil, kako se tudi ne bi, ko živim v njegovem najbolj pestrem predelu. Od ranega jutra do poznega večera se z obeh strani ulice križajo številni ljudje, da se človeku zdi, kot bi hodile procesije gor in dol. Kočije vozijo vedno v dveh vrstah, ene v mesto, druge iz njega; včasih ta red zamešajo, tako da mine precej časa, preden lahko nadaljujejo pot. Vsi vozijo zelo hitro, posebej fijakarji s svojimi mršavimi kljuseti. Skratka, na Kärntnerstrasse¹² je tak hrup, da moramo imeti trgovinico vedno zaprto, saj se sicer sploh ne bi slišali.

Tik poleg naše trgovine lahko na svoje veliko veselje vsak dan prebiram razglase petih gledališč, treh [umetniških] jahalnic,¹³ glasbene akademije, menažerije, svetovne popotniške zbirke,¹⁴ rastočih bitij, panoram, o desetih do dvanajstih plesih, ki se zgodijo vsak dan, in o številnih drugih zabavah, ki jih ponujajo. Ob delavnikih ne hodim na prireditve; ostanem doma in skoraj nikoli ne grem spat pred enajsto uro, kajti vedno imam precej opravkov. Ob nedeljah je moje največje razvedrilo gledališče. Najodličnejši so Narodno gledališče, gledališče pri Koroških vratih in Dunajsko gledališče,¹⁵ v gledališču v Josefstadtu¹⁶ še nisem bil, medtem ko sem šel v gledališče v Leopoldstadtu¹⁷ le dvakrat. Iz radovednosti sem obiskal tudi nekaj plesov, ki pa niso bili bogve kaj. .../

Deveto pismo: Dunaj, 16. januar 1828, Fideliju

.../ Dvanajstega dne prihodnjega meseca bo tu kaj videti! Navsezgodaj zjutraj bodo izstrelili 300 topovskih salv, zvečer bo imelo predstavo gledališče na prostem, mesto pa bo skupaj s predmestji povsem razsvetljeno. Vse to se bo dogajalo v čast cesarjevemu rojstnemu dnevu, njegovi šestdesetletnici in tridesetletnici vladanja.¹⁸

¹⁰ Hauptmanevör.

¹¹ Marijino Celje, romarski kraj na Štajerskem. Tam sta se Jožefina in Fidelij 14. novembra 1825 poročila.

¹² Valentin piše »skrajšano« obliko ulice (Kärnerstrasse), kar verjetno povzame po dunajski izgovorjavi.

¹³ Bereutern.

¹⁴ Cabineters der reisenden Welt.

¹⁵ Wienertheater, tudi Theater an der Wien.

¹⁶ Josephstädtheater.

¹⁷ Leopoldstädtheater.

¹⁸ Gre za petintridesetletnico vladanja. Franc I., avstrijski cesar med letoma 1792 in 1835, je bil neodločen, izgubljal se je v malenkostih, brez smisla za napredek, z leti je postal še bolj trd in okorel, nezaupljiv, vendar

Do sedaj smo imeli tu precej hladno in dosti snega. /.../

Skoraj vsako nedeljo grem v gledališče. Pred kratkim sem v gledališču v Leopoldstadtu videl Kmeta milijonarja,¹⁹ ki se mi ni dopadel, pri Dunajčanih pa je imel tak uspeh, da so ga leta 1827 morali 97krat ponoviti. V gledališču pri Koroških vratih sedaj uprizarjajo odlične italijanske opere, poslušamo lahko najslavnejše italijanske pevce. Loža stane od 20 do 30 gold.

Jožefini

/.../ Z veseljem bom odgovoril na vsa tvoja vprašanja, ki sem ti jih dolžan od zadnjega pisma s 3. januarja.

Iz mojega zadnjega pisma staršem si razbrala, da nameravam na Dunaju ostati še pol leta; zakaj bi ga prehitro zapustil, če se tu dobro počutim in si moram ogledati še toliko čudovitih stvari. Na srečo sem prišel v dobro hišo, kjer me imajo za cenjenega prijatelja in ne le za uslužbenca. Tu si imam priložnost pridobiti tudi bogato znanje o blagu, saj prodajamo prečudovite izdelke.

Trgovsko šolo bom obiskoval še tri mesece. Poslušal bom predavanja o enostavnem in dvojnem trgovskem knjigovodstvu, meničnem pravu in računstvu, pa še o preračunavanju notranjih in zunanjih trgov.

Pogosto se srečam s študenti iz Ljubljane, a za druženje sem izbral le Dolničarja in Bartola. Ker tudi pri sinu zlatarja Grafa²⁰ nisem opazil slabega obnašanja, sem se začel družiti še z njim. Večkrat sem bil še v družbi z Bernbacherji²¹ iz Ljubljane in s sinom gospe Haberlein. Vendar nimam nobenega od teh za resničnega prijatelja, kot tudi v Ljubljani nisem imel nikogar, razen tvojega gospoda soproga. /.../

Preteklo nedeljo, trinajstega, sem bil na maškaradi, ki je bila v veliki cesarsko–kraljevi redutni dvorani v korist revežem. Ob tem so izžrebali sto dobitkov. Vstopnina v reduti navadno znaša 4 gold. Ob vstopu v veliko dvorano, razsvetljeno s številnimi svečami, se je ponudil prav veličasten in mogočen prizor. Na enem samem lestencu je gorelo 85 luči. Glasba je bila čudovita, čeprav gostje nismo veliko plesali, pač pa se le sprehajali sem in tja. Obe dvorani, velika in mala, sta bili polni ljudi, tako da smo se komaj premikali. Tudi veliko dvorjanov je bilo poleg. /.../

Deseto pismo: Dunaj, 29. februar 1828, Jožefini

/.../ Tudi jaz sem letošnji karneval dobro izkoristil. Bil sem na dveh družabnih plesih, pri Rimskem cesarju²² in enkrat pri Sperlu; oba sta bila zelo prijetna. Na predvečer mojega goda²³ sem bil na plesu v Apolonovi dvorani.²⁴ Ob vstopu je bil pogled izredno pompozno.

pri ljudstvu še kar priljubljen. Sicer je za to obdobje značilen Metternichov absolutizem (Gl. Josip MAL, *Zgodovina slovenskega naroda. Najnovejša doba*, 8. zvezek, Družba sv. Mohorja, Celje 1929, 303–304).

¹⁹ Romantična pravljica s petjem Deklica iz vilinskega sveta ali Kmet milijonar (*Das Mädchen aus der Feenwelt oder Der Bauer als Milioner*), avtorja Ferdinanda Raimunda.

²⁰ Verjetno Edvard Feliks Janez Graf (roj. 1806), sin ljubljanskega zlatarja Janeza Nepomuka Grafa. (Zgodovinski arhiv Ljubljana (v nadalj. ZAL), Dr. Rudolf Andrejka, Ljubljana (LJU 435), Rodovnik Ljubljančanov, t. e. 6, a. e. 30.)

²¹ *Bernpacherischi*. Verjetno družina ljubljanskega trgovca Ignaca Bernbacherja (1779–1850), leta 1815 je omenjen kot lastnik hiše v Šempetrskem predmestju št. 146, leta 1934 poleg te še sosednje št. 145 ter hiše na Mestnem trgu 13 (ZAL, Mesto Ljubljana, magistratni akti /LJU 511/, Seznam ljubljanskih obrtnikov, 1814–1818, t. e. 4; ZAL, Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura /LJU 489/, Popis ljubljanskih posestnikov, 1834, t. e. 569).

²² *Beim römischen Kaiser*.

²³ 13. februarja.

²⁴ *Apolloaal*, zgrajena leta 1808, obsegala je pet ogromnih plesnih dvoran, 44 velikih salonov, tri kolosalne konservatorije in 13 kuhinj. Številni marmornati stebri, neštete luči, fontane in votline, vmes pa čudovito zelenje in rože, poleg tega pa še jezero z labodi – vse je spominjalo na veličastnost starega Rima (Donald DANIEL, *Balls in Vienna*, <http://www.waltzballs.org/vienna.html>; 24. 6. 2004).

Šestdeset stopnic, povsem obdanih s pomarančami, je vodilo v ogromna plesna dvorano, ki je bila bogato okrašena z ogledali, lestenci in cveticami. Glasba je bila izborna in silna. Ples se je odvijal v treh ali štirih oddelkih. Številne jedilnice so bile zelo udobno opremljene. Lahko rečem, da je Apolo poleg redutne dvorane najlepši v celem Dunaju in jo v marsikaterem pogledu celo prekaša.

Na pustni torek sem bil v reduti. Povedali so mi, da je tedaj najlepša v celem letu in to moram tudi sam priznati, saj je preseгла moja pričakovanja. Lestenci so dajali trikratno razsvetljavo, vse stenske in namizne svetilke so bile prižgane; luči je bilo za celo morje. Ob osmih sem šel noter, pa je bilo še prazno, ob devetih se je polagoma polnilo in do desetih sta bili velika in mala dvorana skupaj z galerijo povsem nabasani, tako da je človek porabil za obhod tričetrt ure. Sijaja in razkošja se ne da opisati. Zaradi blišča si je malo meščanov upalo noter. Prisotni so bili principi in plemstvo, vsi v velikem sijaju. Še nikoli si nisem tako močno želel, da bi bili poleg mene, da bi skupaj preživeli to čudovito noč. Na plesu je bilo vsaj pet tisoč ljudi. Videl sem veliko lepih deklic in jih primerjal s teboj, a sem ugotovil, da jih močno prekašaš. Kajti na Dunaju je vse, kar je lepo, zagotovo pokvarjeno, ker lepoti tu ne dajo miru.

Glasba je bila izvedena mojstrsko in brez napak, igrali so v veliki in v mali dvorani. Plesalo se ni, pa saj je tudi glasba igrala samo do dvanajstih. Srečal sem g. Anderleta, Zuberja in nekatere druge znance. Ob pol štirih sem zapustil še povsem polno dvorano.

Pretekli petek sem bil v veliki redutni dvorani na akademiji, katere izkupiček je bil namenjen revnim meščanom in meščankam. Meščani na konjih so paradirali po Jožefovem trgu,²⁵ drugi so stali na hodnikih in v dvorani, ki je bila že uro pred začetkom napolnjena do zadnjega kotička. Prisotni so bili tudi cesarica in principi. Nimam dovolj prostora, da bi ti vse opisal, a lahko si predstavljaš, da je bila vsaka naslednja skladba boljše izvedene, kajti muzicirali so sami virtuozni.

Sedaj je tu vse v stilu žirafe. Rokavice, pajčolani, peresa, obleke, okrasne igle, prstani, škornji, skratka vse je označeno z žirafo, ki jo vodi črnc na povodcu, celo plesi in napevi so narejeni v slogu žirafe. Pravijo, da mora to poletje priti še prava živa žirafa.

Prav sedaj gradijo pomožni most čez Donavo, ki naj bi bil še lepši kot Jožefinski.²⁶ /.../

Trinajsto pismo: Dunaj, 2. april 1828, Jožefini

/.../ Glasbenemu svetu na Dunaju je zasvetila nova zvezda. G. N. Paganini,²⁷ virtuoz na violini, je prejšnji teden prispel semkaj in imel pred tremi dnevi v veliki dvorani redute koncert, s katerim je požel silen aplavz. Cena vstopnice je bila 5 gld za parter in 10 gld za galerijo. Celotni prihodek je znašal 20.000 gld. Govorilo se je, da bo imel še en koncert zase, zato pa da bo moral v gledališču pri Koroških vratih dvanajstkrat igrati brezplačno. Toda če bo vstopnina tako visoka, ga ne bom šel poslušat. /.../

Štirinajsto pismo: Dunaj, 11. junij 1828, Jožefini

/.../ Pred enim tednom sem slišal igrati Paganinija. Že ob pol štirih sem se odpravil v Narodno gledališče, pa sem z veliko muko dobil stojišče v tretjem nadstropju, čisto ob steni. Toda za dolgo čakanje in obupno vročino sem bil bogato nagrajen z božanskim igranjem tega čudežnega človeka. Česa podobnega še nisem slišal. Strinjam se s tistimi, ki pravijo, da njegovega igranja ni mogoče opisati, treba ga je slišati.

²⁵ Josephsplatz.

²⁶ Josephinen Brücke.

²⁷ Niccolò Paganini (1782–1840) je prav s koncertom na Dunaju leta 1828 začel svojo strmo kariero (katere silovitost primerjajo z nastopi Beatlov ali Elvisa Presleya). Po osvojitvi Dunaja je postal slaven v Nemčiji, Franciji, Angliji. Divja in strastna kariera pa je načela njegovo zdravje. Umrli je maja 1840, o usodi njegovega trupla pa je znanih več zgodb. (Classical Music Pages, Niccolò Paganini. <http://w3.rz-berlin-mpg.de/cmp/paganini.html>; Niccolò Paganini: Virtuoso or Devil? <http://www.brick.net/~jill/music/paganini.html>; 28. 6. 2004).

Videl sem tudi prekrasen ognjemet, ki so ga prižgali to pomlad in je v lepoti vzorcev in barv precej presegel lanskega.

Žirafa prispe prav gotovo naslednji mesec in Dunajčani jo že težko pričakujejo. Zavetje so ji zgradili v Schönbrunu, stalo je 4000 gld.

Danes je otvoritev umetniške razstave pri sv. Ani, videl sem jo že dvakrat. Ko sem šel prvič, sem menil, da se bom zadržal le pol ure, pa sem ostal več kot tri ure, pa še potem sem odšel le zato, ker so že zapirali. Nisem se mogel odtrgati od krasnih podob. Tako so me očarale, da sem naslednji dan šel spet tja. /.../

V okolici Dunaja sem obiskal že 26 zabavišč, že drugič sem videl Laxenburg in prelepi Brüll. Zmanjkuje mi prostora, da bi ti opisal vse lepote in znamenitosti teh krajev, zato ti bom vse povedal doma ustno. Jutri grem z g. policijskim komisarjem Hauserjem na izlet na deželno, proti Gablizu, miljo stran od Dunaja. Šli bodo tudi Haberleinova družina in neki trgovci iz Trsta. S Hauserjem jih bova spremljala na konjih. Naslednji teden ali pa še enega pozneje se odpeljem z mladim Haberleinom za tri dni v Požun, vračala se bova po deželi.

Petnajsto pismo: Dunaj, 1. julij 1828, Jožefini

/.../ Prejšnji teden sem z veliko truda dobil vstopnico za Josephs–Akademie,²⁸ kajti že vrsto let je vstop dovoljen le kirurgom in zdravnikom, čeprav je poznavanje človeškega telesa pomembno in zanimivo za vsakogar. Prav nenavadno je, kako je mogoče naravo tako natančno posnemati zgolj z voskom. Vsak posamezen primerek je razstavljen v stekleni skrinji z zlatimi robovi, draperirani z atlasom; vse napolnjujejo 26 dvoran. Za mlade ljudi je obisk tega kabina v mnogih ozirih zelo koristen in poučen.

Naslednji dan sem bil v Biermanischevem muzeju,²⁹ kjer vse, kar je razstavljeno v Josephinum vidimo ohranjeno naravno v vosku.

Pred dvema tednoma sem bil z mladim Haberleinom v Požunu. Če ti ni odveč, ti bom na kratko opisal najino potovanje.

V soboto ob sedmih zjutraj sva nameravala na ladjo, ko pa sva prispela v пристanišče, so rekli, da še štiri ure ne bo odhoda, zato sva šla na sprehod v Prater. Tam sva se kopala in nato še jedla. Ob enih popoldne smo končno odrinili. Družba na ladji je bila zelo pisana, lokav Jud se je na primer odlikoval po smešnih domislicah in nas vse nasmejal. Na drugem koncu ladje smo opazili staroverca,³⁰ ki je kleče bral iz velike knjige, nikogar ni hotel pogledati in se je obnašal kot obseden. Sam sem bil vseskozi pod streho, da sem lažje občudoval prelep razgled na zalive ob Donavi, kjer se menjaje kažejo očem livade, polja, vasi in skalovje, na katerem stojijo stare ruševine. Na reki je živahen ladijski promet. Omeniti moram še, da čolnarji verjamejo, da z žvižganjem prikličesh neugoden veter. Za zabavo sem hotel zažvižgati neko pesmico, pa mi niso dovolili.

Po šestih urah vožnje smo pred seboj končno zagledali prelepi Hainburg, ga pustili na desni za seboj in pristali v Devinu.³¹ Za pregled blaga je bilo že prepozno, tako da je moralo ostati tam čez noč. To bi skoraj spremenilo naš popotni načrt, kajti še isti dan smo želeli priti v Požun in si v nedeljo navsezgodaj ogledati mesto. Tako smo se na hitro osvežili in nadaljevali dve uri dolgo pot ob Donavi peš. Bilo je hladno in zato prijetno pešačiti. Našim očem se je nudil čudovit prizor, videli smo namreč sonce, ki je zahajalo v širno Donavo. Ravno smo se hoteli za kakšno uro zlekniti, ko se je Haberlein spomnil, da je na ladji pozabil dežnik in

²⁸ *Josephinische Accademie*, skrajšano Josephinum. Medicinsko–kirurška akademija, ki jo je leta 1785 ustanovil Jožef II. z namenom, da združi dotlej različno izobraževanje vojaških kirurgov in zdravnikov (Holubar, Karl: *Das Josephinum*; http://www.univie.ac.at/medizingeschichte/institut_geschichte.htm, 24. 6. 2004).

²⁹ Mogoče *Brasilianisches Museum*, ki je nastajal in se dopolnjeval med 1817 in 1835. Gre za zbirko eksotičnih rastlin, živali in mineralov, ki so jih avstrijski raziskovalci pridobivali na ekspedicijah po Braziliji (<http://www.nhm-wien.ac.at/d/geschichte.html>; 1. 7. 2004).

³⁰ *Altgläuber*.

³¹ Nem. Theben, približno 20 kilometrov pred Bratislavo.

zavitek. Tako nam ni preostalo drugega, kot da se vrnemo, kar pa je bilo zame zelo neprijetno. V Devinu smo pobrali pozabljene reči in se nameravali takoj odpraviti še enkrat na isto pot, pa so nam povedali, da je ponoči prenevarno pešačiti po tej samoti. Ker nismo želeli ostati v Devinu, smo se hitro vkrcali na ladji, ki sta odpluli proti Požunu. Stalo ni več kot goldinar. Moram priznati, da sem se obotavljal stopiti na majhno ladjo, kajti ozek prostor se mi je zdel precej nezanesljiv za Donavo. Toda zaupal sem Bogu. Zelo hitro smo preleteli reko, kajti vozila sta nas dva sposobna krmarja. Ura je bila pol desetih, luna je odsevala v vodi, tako da je bila vožnja prav romantična.

Pred Požunom je Donava neskončno široka, kot širo morje, oko ne doseže obale. Čolnarji so zatrjevali, da je tu široka preko 400 klafter.³² Od daleč smo videli grajski hrib z gradom in po polurni vožnji smo pristali v Požunu. Hitro smo odšli v najboljšo gostilno in takoj po večerji legli.

Nadaljevanje sledi prihodnjič...

Šestnajsto pismo: Dunaj, 24. julij 1828, Jožefini

././ Kot sem obljubil, bom najprej na hitro opisal konec svojega potovanja v Požun. Neki domačin, ki sem ga slučajno spoznal na ladji, nam je prijazno razkazal mestne znamenitosti. Nedeljsko dopoldne smo porabili za ogled mesta, ki je precej večje od Ljubljane in ima lepe hiše, ravne ulice in pravilne trge, glede sijajnih in razkošnih stavb pa ne prednjači pred Ljubljano. Potem smo obiskali gledališče in reduto, ki nista velika, a zelo okusno urejena. Nato smo šli na kraljev grič,³³ ki leži skoraj na Donavi in izgleda kot razkošen balkon iz vklesanega kamna, s katerega je kralj po opravljenem kronanju z mečem zamahnil na vse štiri strani neba.³⁴ Od tam smo šli preko krasnega pontonskega mostu (s katerim je naš cesar pri zadnjem kronanju obdaroval Požunčane) in prišli na travnik ob vodi, kjer je eno najbolj obiskanih sprehajališč. Tam je zelo elegantna kavarna, poleg tega še gugalnice vseh vrst, vrtiljaki; skratka, človek ima občutek, da se sprehaja v prijetni senci Pratra. Toda imeli smo premalo časa, da bi se dlje zadržali. Vrnili smo se v mesto in se povzpeli na grajski hrib, ki je povsem pozidan s hišami. V njih so skoraj povsem razgaljena »prosta dekleta«.³⁵ Medtem ko smo se vzpenjali, so nekatere od njih prežale na nas z oken, druge so stale na vratih, nekaj se jih je sprehajalo po ulici. Nekatere so bile tako predrzne, da so nas nagovarjale, naj gremo z njimi v njihove izbe. Lahko si predstavljaš, da so se mi babnice priskutile; nekatere med njimi so bile prav čedne in nisem mogel dojeti, kako se lahko razumen človek spusti tako nizko k živalskosti. Tako marsikateri mladenič pade v past, potem pa ima vse življenje spodkopano zdravje. Končno smo prispeli na planoto, kjer stoji velik, a že deloma razpadel grad. Pred nami se je odprl čudovit razgled, ki je poplačal neprijetno pot navzgor. Zagledali smo Požun v vsej njegovi velikosti. Proti zahodu se je, do koder je segalo oko, razprostirala madžarska ravnina, ki jo s številnimi rokavi obliva Donava. Na severu smo z daljnogledom opazovali prelepi Dunaj, na vzhodu so se kazale ljubke vinske gorice, za katerimi se razteza karpatsko gorovje.³⁶ Vse to je ustvarjalo krasno pokrajino, najlepšo, kar sem jih kdaj videl. Človek si kaj takega komaj lahko predstavlja. Prav rad bi tam zgoraj prebil ves dan, pa smo morali hiteti k maši. Cerkve niso bogve kaj, razen stolnice,³⁷ ki je bogato oblečena v marmor in se v njej odvijajo kronanja.

³² Okrog 900 metrov.

³³ Königsberg.

³⁴ Požun (Bratislava) je postal po mohaški bitki, ko so Budimpešto obkolili Turki (1526), glavno mesto Ogrske in kot tako mesto kronanja ogrskih kraljev. V obdobju med 1536 in 1830 je bilo kronanih enajst kraljev oziroma kraljic (Bratislava v historickey skratke, //www.bratislava.sk/_historia.asp., 29. 5. 2004).

³⁵ Freimädchen.

³⁶ Pri določanju nebesnih strani ni bil najbolj natančen.

³⁷ Katedrala sv. Martina.

Potem smo obiskali sprehajališče, kjer je igral regimentni orkester. Tam smo si lahko ogledali elegantni svet Požuna, ki se mi ni zdel nič posebnega. Ura je bila ena in odšli smo na kosilo. Hrana je zelo poceni, posebej je Požun pravi kraj za ljubitelje vina. Popoldne smo obiskali mestno hišo, ki je povsem nova in še lepša od ljubljanske. Od tam smo odšli v vinske gorice k tako imenovanemu Packu. Bilo je zelo prijetno in domače. V čudoviti dolini stojijo štiri podeželske hiše, kjer človek dobi vsa mogoča okrepčila, in polovica Požuncev hodi tja na sprehod. Od tam smo prišli na Novi svet,³⁸ v veliko gostilno, kjer je bila celo plesna glasba. Tako smo zadovoljno pohajkovali z enega vinskega griča na drugega in se vrnili v mesto šele pozno zvečer. Naslednji dan smo obiskali Kalvarijo, nato Eisbründel, uro in pol ven iz Požuna, kjer smo zajtrkovali, in se potem povzpeli na Kamzikov Vrch,³⁹ ki je zelo visok in strm, a zato nudi tudi boljši razgled kot grajski hrib. Popoldne smo si ogledali lep in obsežen park grofa Galfija, ki pa je že nekoliko zanemarjen. Nasprotno je Primasov negovan s precej večjo skrbjo in zato zelo razkošen. Česa drugega v Požunu ni videti. Ob koncu moram le še omeniti, da živijo tu zelo svobodno in razpuščeno. Za boljšo predstavo naj povem, da je prišel zvečer, ko sem se odpravljal spat, k meni služabnik in vprašal, če želim kakšno lepo deklico za čez noč. Lahko si misliš, kako sem bil ogorčen. Nejevoljen sem nepovabljenega gosta vrgel čez prag, pa je prišel naslednji večer spet z istim predlogom.

Na povratku s hitrim vozom smo morali prenašati nadležni prah. Na srečo vožnja ni trajala dlje kot šest ur.

Osemnajsto pismo: Dunaj, 28. avgust 1828, Jožefini

./.../ Mislil sem, da boš ob nepomembni omembi nemoralnosti Požuncev začudena, kot sem ugotovil tudi v tvojem predzadnjem pisanju. Pa si zapisala, da verjameš in upaš, da sem še vedno tako pošten kot nekoč. Ali je mogoče, da dvomiš v mojo nepokvarjenost? Zares bi me morala bolje poznati in verjeti, da se bo Valentin uprl vsem skušnjavam in ne bo privolil v noben greh. Zagotavljam ti, draga Jožefina, da primeri in postopanje pohotnežev name nimajo nobenega vpliva, da sem še vedno tako nepokvarjen, kot sem zapustil očetovo hišo. /.../

Otročje se že veselim potovanja, ki je pred menoj, ko bom – verjetno v družbi z mladim Haberleinom – potoval do Brna in Olomoutza. Iz Nemčije sem si nabavil popotni priročnik z razglednicami,⁴⁰ ki mi bo na potovanju zelo koristil, prizadevaj si le pregovoriti očeta, da mi bo do pomladi priskrbel gubernialni potni list.⁴¹

Zelo mi je žal, da vas pred odhodom ne bom videl in da ti ne boš videla tabora,⁴² ki je prav zares zanimiv. Čeprav je dobri dve uri oddaljen od Dunaja, ga bom sam še večkrat obiskal, ker zelo rad gledam vojaške vaje. Sklenil sem, da bom 12. septembra izstopil iz službe,⁴³ tako da bom imel osem ali deset dni samo zase, saj do sedaj nisem imel časa pogosteje hoditi v tabor. Sobo pri g. Lobmayrju bom še obdržal. Najverjetneje bom odšel od tod 24. septembra.

Devetnajsto pismo: Dunaj, 11. september 1828, Jožefini

./.../ V ponedeljek sem izstopil iz službe, toda sobo imam še vedno pri g. Lobmayrju. Še naprej mi je hotel dajati tudi hrano, česar pa nisem mogel sprejeti in hodim sedaj jest v gostilno. Tako imam dovolj časa za ogleda in zabavo.

³⁸ *Auf die Neue Welt.*

³⁹ Nem. Gernsberg.

⁴⁰ *Reise-Taschenbuch sammt Postkarte.*

⁴¹ S cesarskim patentom z dne 24. februarja 1827 so uvedli popotne knjižice, ki so bile obenem tudi delovne knjižice. Vsak rokodelski pomočnik ali delavec si jo je moral preskrbeti na domačem oblastvu (Ivan SLOKAR, Zgodovina rokodelstva v Ljubljani od leta 1732 do leta 1860, *Ljubljanska obrt od začetka 18. stoletja do srede 19. stoletja*, Razprave zv. 4, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Ljubljana 1977, 86.)

⁴² *Lustlager.*

⁴³ *Condition.*

V ponedeljek 8. /sept./ sem slučajno naletel na tri znance in dolgo smo premišljevali, kaj bi počeli. Nekdo je predlagal, da gremo v tabor, tudi jaz sem se strinjal, in tako smo se hitro odpravili na pot. Ko smo zapustili Dunaj, je bila ura že pet popoldne. Prijetno hladno vreme je bilo ugodno za pešačenje, tako da smo v petih urah med pogovorom in šaljenjem prišli v Baden,⁴⁴ kjer smo želeli prenočiti. Toda na naše veliko razočaranje so bile vse gostilne zasedene. Ni nam preostalo drugega, kot da smo odšli – čeprav je bila ura že 10 – proti Traistkirchnu.⁴⁵ Do tja smo imeli še dobro uro hoje, a tudi tam ni bilo nobene proste postelje. Zato smo šli še tričetrt ure naprej proti Öbnu, kjer smo prav tako našli vse gostilne polne. Celó na senikih ni bilo več prostora. Ura je bila že skoraj polnoč. Po toliko neuspešnih poskusih smo svoje potovanje potegnili še za pol ure in se namenili proti glavnemu taboru, ki je bil razsvetljen, čeprav ni bilo tam še nobenega vojaka.

Šli smo v najbolj razkošno gostilno, ki je bila zares lepo opremljena. Samo gradnja je lastnika stala 15.000 gldinarjev. Kdo bi verjel, da se mu je denar povrnil že v štirinajstih dneh. Kavarna ima številne trakte, ki so postavljeni tako, da oblikujejo pravo mestece. Noč smo prebedeli in zjutraj občudovali prekrasen sončni vzhod. Proti sedmi uri se je z vseh strani pripeljalo na stotine vpreg in jezdecev in v kratkem je bilo na ravnici na tisoče Dunajčanov. Prekrasno vreme je bilo naklonjeno vojaškim krdelom, ki so se proti osmi uri začela zgrinjati s treh strani. Prisotni so bili cesar, principi, vse straže in visoko plemstvo. Vsi polki so morali paradirati mimo cesarja. Pričakovati je bilo veličasten prizor. 26 bataljonov pehote, 24 švadrónov konjenice in 80 topov, vsega skupaj smo pred seboj gledali 36.000 mož pri postavljanju šotorov. V nedeljo grem spet tja in ostanem do torka.

.../Dnevni red v taboru Traiskirchen 1828.

September

9. *prihod v tabor*
 10. *počitek*
 11. *velika revija*
 12. *predstava 4. pehotnega polka*
 13. *isto*
 14. *cerkvena parada z regimentom, popoldne predstavitev prednjih straž*
 15. *prvi bojni manever*
 16. *počitek*
 17. *predstava dveh lovskih bataljonov in dveh konjeniških polkov*
 18. *predstava dveh drugih bataljonov*
 19. *predstava pehotnega polka Nassau*
 20. *veliki konjeniški manever*
 21. *cerkvena parada*
 22. *počitek*
 23. *drugi bojni manever*
 24. *odhod iz tabora proti Dunaju*
- Skupno število mož v vseh enotah znaša 40.000.*

Dvajseto pismo: Brno, 30. september 1828, Jožefini

Predraga, dobra gospa sestra!

Da bom ustregel tvoji želji po mojih pogostejših poročanjih, bom svojo prvo prosto uro izkoristil za klepet s teboj, moj dragi angel. Iz mojega pisma očetu z 28. t. m. boš razbrala, da sem 27. prispel semkaj popolnoma zdrav. Verjetno boš pričakovala opis znamenitosti Brna, toda tu je na žalost tako malo pomembnega, da ti ne morem omeniti skoraj ničesar. Sam sem

⁴⁴ Baaden.

⁴⁵ Mestece, 20 kilometrov južno od Dunaja, ob njem vojaški tabor, pozneje vojaška kaznilnica (*Brockhaus' Konversations-Lexikon*, 15. zv. Leipzig–Berlin–Wien, 1898, 942)

si veliko več obetal od mesta, ki ima 36.000 prebivalcev, toda po mojem je Ljubljana veliko čistejša in pravilneje grajena. Tako sem se že privadil na razkošje in prefinjenost Dunaja, da se mi sedaj vsak kraj zdi nepomemben, vendar pa bom v kratkem prispel v lepo Prago, ki mi bo zagotovo nadomestila Dunaj.

Brno stoji na gričevnatem svetu, kar napravi na tujca neprijeten vtis. Razen Lichtensteinove in Dietrichsteinove⁴⁶ palače ne premore nobene pomembne stavbe. Ima več velikih in lepih cerkva, ki so odprte le nekaj ur na dan, kar dokazuje, da tu zelo malo molijo. Františkovo muzej, ki stoji že od leta 1820,⁴⁷ predstavlja zgodovino in staroznanstvo domače dežele, pa naravoslovje, fiziko, kemijo, trgovino z izdelki in blagom. Nad obsežnostjo vsake od teh strok sem bil prijetno presenečen. Zapor Špilberg⁴⁸ stoji na griču v sredini mesta in je utrjen s trojnimi zidovi, notranjosti pa na žalost ni mogoče videti. Po drugi strani pa je Brno zanimivo zaradi številnih tovarn, od katerih mnoge ženejo parni stroji. Nekaj sem si jih ogledal, tako da si sedaj lahko predstavljam, kako delujejo, kajti pred tem nisem videl še nobenega. Resnično so nesrečna iznajdba, kajti na tisoče ljudi je zaradi njih prišlo ob kruh.

Mesto ima štiri vrata in je obdano z zidovi. Od predmestij je ločeno z nasipi. Med zabavišči se odlikuje Franzensberg, kjer stoji veličasten obelisk. Nudi lep razgled na čudovito okolico Brna, od tam tečejo poti na vse strani, proti arkadam, ruševinam oziroma izvirov in jamam. Gledališče je tako glede stavbe kot gostujočih skupin podobno ljubljanskemu.

Mladega Haberleina sem našel še tu. Danes zgodaj zjutraj se je odpeljal proti Olomoucu. Spremljal ga je neki trgovec s steklom, ki je tudi mene vztrajno vabil poleg, pa nisem imel nobene želje iti. Olomouc je precej nepomembno mesto, poleg tega bi moral potovati štiri milje do tja, nato še nazaj, in to bi mi vzelo preveč časa. Za jutri me je steklarski mojster Mally povabil na izlet na deželo, v Adamov⁴⁹ in Sloup, znan po svoji romantičnosti in dveh velikih apnenicah. Pojutrišnjem bom zapustil Brno. Odpravil se bom na svojo prvo pešpot proti Polički. Strašno rad bi bil že tam in z veseljem bom pozdravil svoje sorodnike.

Enaindvajseto pismo: Hradec Králové⁵⁰, 23. oktober 1828, Jožefini

./.../ Z velikim naporom sem v ponedeljek odšel iz Sadeka,⁵¹ na vsak način so me hoteli pri Filipu Češku zadržati še en teden. Ob odhodu so vsi jokali, nič drugače, kot če bi njihov sin zapuščal domačo hišo. Hoteli so mi dati nekaj za spomin, čeprav nisem hotel ničesar vzeti. G. stric Filip me je s kolesljem pospremil k svoji sestri Elizabeti Herlička. Ta ima tri odrasle hčere in štiri sinove. Prav tedaj so obhajali proščenje. Vsi so se zelo razveselili najinega prihoda in naju prijazno pogostili. Vso noč sem ostal pokonci, ker se je neprestano pelo in plesalo. Dobro sem se počutil in sem si z veseljem ogledal češko proščenje, ki je v marsičem izredno. Herličkov oče, ki je star že sto let, a še vedno zgovoren, me je zelo zabaval. V torek sem odšel peš v družbi gospoda Herlička v tri ure oddaljen rudnik Lukavic, ki je najbolj znan v celi Češki in je last grofa Auersperga. Ogledal sem si pridobivanje žvepla, galuna, zelenega volka, galice in vseh mogočih drugih kislin. Oblekel sem si črno laneno oglavnico in v košari so me spustili 200 klafter⁵² pod zemljo. Tam sem šel v različne rove, ki so sicer dolgi več ur hoda. Pri tem sem si svetil s svetilko. Videl sem delavce, ki so s smodnikom razstreljevali rudo, toda bilo mi je preveč vroče, da bi se lahko dalj časa zadrževal spodaj. Obiskal sem tudi tamkajšnjo steklaro, kjer pa ravno takrat niso delali. O rudniku bi ti lahko še veliko napisal, pa nimam več prostora. Ob svojem času boš lahko vse prebrala v mojem dnevniku.

⁴⁶ Didrichsteinova.

⁴⁷ Danes Moravski muzej, ustanovljen je bil leta 1818.

⁴⁸ Nem. Spielberg. Grad Špilberg je bil prvič omenjen v 13. stoletju, od 1560 je bil v lasti mesta.

⁴⁹ Nem. Adamsthal.

⁵⁰ Nem. Königgrätz.

⁵¹ Manjši kraj jugozahodno od Poličke.

⁵² Okrog 450 metrov.

Od tam sem sam pešačil dve uri do Chrudima, kjer sem prenočil. Mesto je precej veliko, a razen lepe cerkve nima nobene znamenitosti. Preko Časlava bi imel štiri milje manj, a sem hotel videti Hradec Králové in Jaromeř⁵³ in iti nato v sredo zjutraj do Pardubic, ljubkega majhnega mesteca. Od tam sem odšel po pešpoti na Kutno Horo,⁵⁴ kjer stoji še kar dobro ohranjeno, zelo utrjeno domovanje grofov Kuniatzev, ki ga je uničil Žižka.⁵⁵ Ko sem oblezel vse ruševine – od tam sem si ogledal tudi vso češko deželjo, kolikor sem jo mogel videti s prostim očesom –, sem nadaljeval potovanje. Hoja je bila ob stanovitnem in toplem vremenu prijetna. Pešpot me je vodila v glavnem ob Labi, po kateri plujejo ladje in splavi. Ob šestih popoldne sem prispel v Hradec Králové, ki je utrjen s številnimi jarki in zidovi in ga trikratno obliva voda. Pogled na tako močno utrdbo me je presenetil. V vojnem času je bilo iz mesta v zaledje mogoče priti pod vodo. Polovica prebivalcev so vojaki. Tamkajšnja katedrala je znamenita zaradi izrednih poslikav. Danes, v četrtek, sem se navsezgodaj odpravil naprej v Jaromeř, ki je od Hradca Královéga oddaljen dve milji. Na zunaj močna utrdba je obdana s tako visokimi zidovi, da človek že povsem v njeni bližini ne vidi drugega kot slemena streh, ki molijo iznad zidu. Mesto samo po sebi ni veliko, saj so v njem le cesarske stavbe, ki so vse enako grajene, enako visoke in tudi enake barve, kar daje prikupen izgled. Razen petih trgovcev in nekaj malega drugih lokalov človek vidi le vojake. Zunaj utrdbe so pod zemljo na vse strani položene mine. V Jaromeři se mi je zgodila tale prigoda. Da bi si ogledal okope in okolico, sem se povzpел na utrdbo. Nekaj časa sem se zadržal tam zgoraj, pa mi stražar ni rekel ničesar. Naenkrat pa pride neki oficir in me z osornim glasom vpraša, kaj počnem tam, ter me nažene dol, češ da me bo dal aretirati, če takoj ne odidem. Z izgovorom, da me straža ni zavrnila, sem se vrnil v trdnjavo. Ko sem po kosilu šel na sprehod po mestu, sem prišel na trg, kjer so vadili rekruti. S svojo preprosto obleko in majhnim zavojem pod roko sem očitno izgledal kot rokodelec. Ko sem šel mimo stotnika, je ta rekel svojemu poročniku: »Poglejte, ta ima zavihane brke, pogledali bomo, če ima tudi potni list.« Poklical me je nazaj in vprašal: »Ali ima potni list?«⁵⁶ »O ja,« sem odgovoril in mu ga pokazal. Pregledal ga je, nato pa rekel, da je neveljaven, da mi eno leto ne smejo izdati novega, češ da sem bil že zaprt, in še, da me bo aretiral. »Preberite natančneje,« sem rekel, in nazadnje so ugotovili, da je bil izdan šele letos. Potem mi je namignil, naj se takoj odpravim iz trdnjave, sicer me bo dal zapreti. Poleg tega mi je očital, da nisem snel kape pred njim. Ta zadnja pripomba me je razjezila, da nisem mogel ostati tiho. Odvrnil sem, da bom odšel iz mesta v enem tednu, ko bom opravil vse posle. Stotniku sem povedal, da bi ga bil tudi pozdravil, toda ker me je tako nevljudno nahrulil, niman nobenih obveznosti do njega in tudi on me ne more zapreti kot prostaka. In še, da naj ne sodi ljudi po zunanosti, kajti prav nič se ne bojim njegovih groženj, ker sem trgovec in bi me že kdo odkupil, če bi bilo treba. Na to ni ničesar odgovoril in hitro sem odšel stran od njega in tudi iz trdnjave. Ob šestih sem prišel nazaj v Hradec Králové, kjer sem še ves utrujen sedel za mizo, da ti napišem te vrstice. Jutri bom nadaljeval pot do Prage in v treh dneh bom prav gotovo tam. Dnevno prehodim štiri do pet milj,⁵⁷ vedno hodim sam. Pri tem sem zelo zadovoljen in se dobro počutim. Ko pridem v Prago, ti takoj pišem.

/.../

Dvaindvajseto pismo: Praga, 2. november 1828, Fideliju
Predragi gospod svak!

Že pred dnevi bi ti naznanil svoj prihod v Prago, če ne bi neprestano pričakoval pisanja od dragih svojcev. Bil sem prepričan, da me v Pragi čakajo vsaj dva ali tri pisma, pa na svoje veliko nezadovoljstvo nisem našel niti enega, in jasno mi je, da ste povsem pozabili name. To

⁵³ Nem. Josephstadt, pozneje Jöhstadt, Jaromeř (Josefov).

⁵⁴ Kuitzerberg.

⁵⁵ Chiska (Jan Žižka) je z vojsko husitov mesto požgal leta 1424.

⁵⁶ *Hat er einen Paß?*

⁵⁷ Skoraj 38 kilometrov (nekdanja milja = 7.586 m).

me zelo boli, še posebej zaradi tebe, prijatelj moj, ki sem te vedno zelo cenil in upošteval in ti bil vdan s pravo bratovsko ljubeznijo. Očetu, materi in sestri sem vendar pisal pet pisem, pa od nikogar nisem prejel odgovora.

... / V Prago sem prispel prejšnjo nedeljo⁵⁸ pozno zvečer. Na tridnevnem pohodu iz Hradca Královéga do sem se mi ni zgodilo noč pomembnega. Tako sem se že navadil na pešačenje, da bi tudi nadaljno pot zmožgal peš, vendar bi me prav tako drago stala kot vožnja, saj prenočujem v najboljših gostilnah in si na poti privoščim tudi dobro hrano. Kljub temu da sem na svojih juhtastih škornjih med potjo zdrsal že štiri plati podplatov, sem v šestih dneh prehodil 26 milj dolgo pot in se pri tem bolj zabaval, kot bi se med vožnjo. Ogledoval sem si okolico, ki me je očarala, želel sem si, da bi bili poleg, v mislih sem bil z vami, skoraj neprestano sem mislil na vas, moji preljubi. Kako pogosto v samotnih urah opazujem vaše drage portrete in jih v domišljiji dopolnjujem s tistim, česar slikarju ni uspelo naslikati...

Ko sem prišel v Prago, je bilo že pozno, zato sem prenočil v neki gostilni in šel šele naslednji dan h g. Mascherju, ki me je sprejel nadvse lepo in prijazno. Moram priznati, da sem tu še enkrat užival toplo gostoljubje, tako kot že pri g. Lobmayrju na Dunaju. Njegova trgovinica je zelo daleč stran, na Jezuitski ulici, ki je obdana s številnimi trgi. Niso me hoteli nastaniti v pomočniški sobi, temveč sem dobil lepo lastno sobo v njihovi drugi hiši, ki stoji na Rožnem trgu.⁵⁹ To je največji in najlepši trg v celi Pragi, ima obliko kvadrata, od enega konca do drugega porabi človek četrte ure, a na žalost leži prav na koncu mesta. Tako imam do trgovinice pol ure v eno smer. Spomladi bo to prijeten sprehod, zdaj pa, ko imamo jasno mrzlo vreme, mi ni prav veliko do pešačenja. Tudi trgovina g. Mascherja je kot dan in noč v primerjavi z Lobmayrjevo. Tam je bilo vse razkošno urejeno, najlepše blago, ki ga izdelajo na Češkem, sem videl tam. Tu pa se mi zdi ureditev neokusna, blago je navadno in običajno. Zato v trgovini ne najdem pravega zadovoljstva.

Doslej sem si ogledal le majhen del Prage, vendar mi je prav všeč. V marsikaterem oziru, razen glede predmestij, je večja od Dunaja, ima velike trge in lepo okolico. Upam, da bom našel veliko ogleda vrednih stvari in ti bom o njih tudi poročal.

Triindvajseto pismo: Praga, 30. november 1828, Jožefini

.../ Vašega predloga, da zamenjam stanovanje, ne morem upoštevati, ker bi povzročil prehudu zamero, poleg tega sem se že navadil na hojo sem in tja, tako da se mi na začetku dolga pot sedaj sploh ne zdi več težavna. Od Mascherjevih nihče ne živi v hiši, kjer stanujem. Imam svojo lastno lepo in udobno sobo, katere glavni okras so dragoceni portreti najinih ljubih staršev. Moj sedanji način življenja je prijeten. Stara, bolehná gospodinja mi streže in pospravlja. V hiši stanujočega škornjarja sem najel za čiščenje škornjev. Mesečno mu plačam 2,30 gld njegova žena, ki je odlična, le nekoliko draga perica, skrbi za moje perilo. Tako sem glede vsega preskrbljen. Ker vem, da vas zanimajo vse malenkosti, vam bom podrobno opisal svoj vsakdan. Navadno vstajam ob sedmih ali pol osmih in potem ko popijem dve skodelici kave, ob osmih odidem v trgovino. Kava je tu izredno poceni, v kavarni stane skodelica 8 krajcarjev. G. Mascher je še samski, zato še vedno živi in se hrani pri starših, kjer tudi sam obedujem. Trgovina se zapre ob šestih zvečer. Takrat se podam na borno večerjo, pri kateri pa mladega gospoda nikoli ni, ker zvečer redno obiskuje svojo zaročenko. Pivo mi tu zelo tekne, za kosilo in za večerjo ga spijem polič.⁶⁰ Po večerji moram navadno še malo igrati karte in šele ob osmih grem domov. Potem navadno še malo igram kitaro. Nato ležem v posteljo in preden zaspim, še dve ali tri ure berem. Na razpolago imam kar precejšnjo knjižnico g. Mascherja, kjer najdem marsikatero lepo delo, kot na primer Walterja Scotta, Shakespearja,⁶¹ Schillerja, Karoline Pichler itd.

⁵⁸ 26. oktobra.

⁵⁹ Rosplatz.

⁶⁰ Okrog 0,3 litra.

⁶¹ Sachspir.

Posvetil sem te v svoje dejanje in nehanje, ki ostaja vsak dan enako. Poleg tega hodim sedaj še trikrat na teden k plesnemu učitelju, ki mu mesečno plačam 4 gld, pogosto obiščem gledališče, ki je zelo delavno in tudi drago. Stavba je za Prago sicer precej majhna, tudi nekoliko staromodna, toda presenetljive so igre, garderoba in oprema. Trenutno so tu izredne nemške opere, v Nemčiji imajo tudi sposobne dramske igralce, ki so jim tukajšnji odri prava šola, od tu šele pridejo na Dunaj v Narodno gledališče. Glasbo visoko cenijo, čudovito je poslušati cerkveno muziko, v kavarnah je mogoče slišati kvartete, ki bi jih težko prekosili celo v ljubljanski filharmonični dvorani.

Paganini⁶² je bil tu dlje časa bolan, vendar sedaj spet nastopa in bo imel jutri svoj prvi koncert v gledališču. Lahko si predstavljaš, s kakšno napetostjo čaka nanj glasbena Praga, vsa mesta so že več dni razprodana, čeprav je cena zelo visoka, 2 gld za parter, 4 gld za sedež in 20 gld za ložo.

Mladi g. Mascher vodi trgovino že več let, in sicer s precejšnjo vnemo in aktivnostjo. Izgleda bolan, je zelo resen in precej ponosen. Opazil sem, koliko napora ga stane prijaznost do mene. V nekaterih primerih je klečeplazen, v drugih spet vzvišen. Rad ima knjige in glasbo, vendar slednje očitno zanemarja, kajti vsako prosto uro preživi pri svoji nevesti. Po dolgem kolebanju je za svojo drago izbral čedno stotnikovo hčer, ki mi jo je že predstavil. Poroka bo verjetno o pustu ali spomladi.

Stari Mascherji so prijazni in preprosti ljudje. Nekoliko so neotesani, on je, kljub temu da ga je že trikrat zadela kap, še vedno klepetav in veliko mi je povedal o mladih letih, ki sta jih preživela skupaj z mojim očetom. Hčerka je stara 16 let, zelo šibka in po zadnji bolezni nekoliko naglušna, zato sem jo zelo slabo razumel. Ni niti čedna niti dostojanstvena, ima malo prikupnega na sebi. Zdi se, da sta oba, tako mladi kot stari Mascher, premožna, stanovanje mladega je zelo luksuzno, pri starih pa je vse bolj preprosto.

Spomladi mi bodo za nekaj tednov spregledali moje obveznosti, da bom lahko bolje spoznal Prago. Takrat si bom ogledal vse znamenitosti. Kar sem videl do sedaj, mi je bilo všeč, čeprav mi je Dunaj precej bolj. Čas, ki sem ga preživel tam, mi bo ostal nepozaben.

Prago bi prav rad zapustil takoj po veliki noči, pa je letos padel na 16. maj velik praznik in bom pač ostal tako dolgo tu. Pripravlja se namreč velika svečanost, ki se zgodi komaj vsakih 50 let, namreč prenos svetega Janeza, ki bo potekal z velikim pompom in sijajem deset dni. Pravijo, da bodo prišli celo cesar, cesarica in bavarski kralj.

Štiriindvajseto pismo: Praga, 23. januar 1829, Jožefini

/.../ Si med pustovanjem veliko plesala? Piši mi, kako si se zabavala. Trenutno se ne učim več plesati, kajti tako in tako sem polna dva meseca obiskoval plesne vaje. Naučil sem se nemški /ples/⁶³ galop, redovak, redovačko, dva češka narodna plesa, ekozo, polonezo, kegeltanc in Balinerwalzer. Na domačem plesu pri g. Mascherju in na nekem javnem plesu sem že prav veliko plesal. Katere plese pa v Ljubljani največ plešete? Pri vas boste letos tudi imeli majhno plesno zabavo, ker imate veliko sobano.⁶⁴ Kako mi je žal, da me ne bo poleg.

/.../ Postne hrane se bom pa povsem odvadil, kajti pri Mascherju vse leto, dan za dnem, jedo meso. Kljub temu se lahko človek včasih nekoliko uči postiti.

V Pragi je skoraj vsak drugi dan požarni alarm. Večinoma gori v tovarnah, kjer delajo parni stroji, ki jih – tako se govori – uničujejo večinoma tisti tisoči, ki jim odžirajo kruh. /.../

Petindvajseto pismo: Praga, 9. februar 1829, Fideliju

/.../ Že več tednov imamo hudo zimo, mrzlo je, v povprečju med 15 in 18 stopinjami pod ničlo. Pred nekaj tedni je zapadlo tudi precej snega. Do sedaj gospodstva še niso uradno vzpo-

⁶² Pagani.

⁶³ Deutsch.

⁶⁴ Namiguje na prostore v fužinskem gradu, ki so jih do tedaj prenavljali.

stavila voženj s sanmi, le sem in tja vidimo hiteti mimo posamične razkošne sani z dvema jezdecema spredej. Tudi sam sem se že nekajkrat peljal s sinom nekega tukajšnjega pivovar-narja, ki ima lastnega konja.

.../ Kako je pri vas s karnevalom? Veliko plešete? Sam sem se še kar dobro zabaval, razen na dveh javnih plesih, med katerima se je Polzschützenball še posebej odlikoval. Do sedaj sem vsako nedeljo od štirih do osmih obiskoval tudi plesne vaje pri mojem plesnem mojstru, kjer nas je vseh skupaj dvesto do tristo in sem se res dobro zabaval...

.../ Tu se govori, da bo prišel konec aprila iz Rima sem na Češko papež, na zdravljenje v toplice v Karlove Vary,⁶⁵ poleg tega se bo v maju udeležil praznovanja ob svečanosti sv. Janeza. Če je to res, bo v Prago prišlo v tem času silno veliko ljudi.

Drugih novic ti nimam povedati, čeprav se v tako velikem mestu, kot je Praga, vsak dan zgodi veliko dogodkov, ki pa tebe tako daleč stran ne bi zanimali.

Valentin Češko se je po vrnitvi s svojega pomočniškega potovanja doma posvetil trgovini. Leta 1831 je od očeta prevzel obrt, leta 1840 pa še obe hiši na Mestnem trgu 7 in 8; sam je kupil še hišo št. 6. Pozneje, ko je začel vlagati v svakova podjetja (papirnice v Vevčah, na Verjah pri Medvodah in v Goričanah), je hiši št. 6 in 7 prodal, hiša na Mestnem trgu 8 pa je ostala v družinski lasti še skoraj sedemdeset let. S Fidelijem Terpincem sta ustanovila industrijsko podjetje Terpinc & Zeschko, tovarno sukna in kocev, poznejšo Pletenino.

Leta 1835 se je poročil z Ano Hermann (1817–1893), rojeno na Dunaju. Imela sta trinajst otrok. Popis prebivalstva leta 1857⁶⁶ pove, da sta v Češkovi hiši na Mestnem trgu 8 prebivala tudi Anina starša, upokojeni major Paul Hermann (1785–1871) in njegova žena Ernestina (1783–1861), skupaj s slugo Janezom Novakom in kuharico Verono Kovačik, po rodu Madžar-ko.

Češkovi sinovi v poslovni uspešnosti niso dosegli očeta,⁶⁷ hčere pa so se večinoma dobro poročile, Ernestina (1839–1912) s trgovcem Valentinom Krisperjem, Emilija (r. 1840) z major-jem Leopoldom Wagnerjem, Jožefina (r. 1843) z dr. Karlom Ahačičem, Terezija (r. 1849) z dr. Alfonzom Moschejem.

Podjetja, ki se jih je Valentin lotil skupaj s Terpincem, so bodisi s prodajo (papirnice) ali pa z likvidacijo (tovarna sukna in kocev) prešla v druge roke. Valentin je umrl mesec dni po svoji zlati poroki, v začetku julija leta 1885 očitno zaradi starostne oslabelosti.⁶⁸ Bil je eden tistih meščanov Ljubljane, ki so si zaslužili veličasten pogreb. Jeseni istega leta je umrla tudi njegova sestra Jožefina Terpinc.

DIE REISE DES HANDELSGEHILFEN VALENTIN ZESCHKO (BRIEFFRAGMENTE)

ZUSAMMENFASSUNG

Valentin Zeschko (1807–1885), der Sohn des Glasermeisters und Händlers Franz Zeschko (1763–1843) und der Theresia (1771–1831), geb. Ogrin, machte auch selbst die Glaser- und Handelslehre. Das Handelswissen erwarb er vom Jahresbeginn 1827 bis zum Frühjahr 1829 in Wien und Prag. In dieser Zeit schrieb er über seine Arbeit, sein Leben, seine Bekannten und

⁶⁵ Nem. Karlsbad.

⁶⁶ ZAL, Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura (LJU 489), Popis prebivalstva 1857, Ljubljana – mesto, t.e. 40.

⁶⁷ Jože MUNDA (ur.), *Slovenski biografski leksikon*, 15. zv., Ljubljana 1991, 799–800.

⁶⁸ Nadškofijski arhiv Ljubljana, Župnijski arhiv, Ljubljana – sv. Nikolaj, mrliške matične knjige; vzrok smrti: *Erschöpfung der Kräfte*. Za pomoč se zahvaljujem g. Tonetu Krampaču.

aktuelle Ereignisse an seine Familienangehörigen, und zwar in 25 Briefen, die im Historischen Archiv Ljubljana (Zgodovinski arhiv Ljubljana), im Bestand des Guts Fužine (Kaltenbrunn), Ljubljana (LJU 296) aufbewahrt werden. Die Briefe waren an seine Schwester Josephina verh. Terpinz (1805–1885) bzw. ihren Mann Fidelis Terpinz (1799–1875) adressiert.

Zeschkos Korrespondenz mit seiner Schwester und seinem Schwager stellt eine Sammlung interessanter Einzelheiten, Erwägungen und Ereignisse dar. Er versuchte seinen lieben Familienangehörigen alles zu beschreiben, was er gesehen und erlebt hatte. In seinen Briefen kommt seine Neigung zu Kunst, Musik, Architektur und Malerei zum Ausdruck, aber auch sein Interesse für Manöver, denen er in Wien beiwohnte. Intime Passagen in seinen Briefen verraten starkes Heimweh, das durch die Begeisterung über alles Neue und Zufriedenheit über die getane Arbeit zwar gelindert, jedoch nie ganz getilgt wurde. Besonders die Lebendigkeit und Erhabenheit der Monarchiemetropole bezauberten ihn. Von keinem der Orte, die er später besichtigte, nicht einmal von Prag, war er so begeistert wie von Wien.

Valentin erwähnt alle Hauptsehenswürdigkeiten Wiens und seiner Umgebung, außerdem die von Preßburg, Brünn, Königgrätz, Jaromeř und natürlich Prag sowie aller anderen Orte, die er unterwegs besuchte. Er verstand es, interessante Routen zu wählen und wohnte mindestens einem geschichtsträchtigen Ereignis bei: Er erlebte den Auftritt von Niccolò Paganini, jenen Auftritt, der den Beginn seines Aufstiegs und seines Ruhms bedeutete.

In den in deutscher Sprache verfassten Briefen, deren Auszüge den Großteil des vorliegenden Aufsatzes ausmachen, galt unsere Aufmerksamkeit der Beschreibung von Orten und Ereignissen. Also dem Interessantesten und Neuesten in fremden Ländern. In den Briefen Valentin Zeschkos fehlt es an solchen Fragmenten nicht, zeichnete er sich doch als begeisterter und begabter Beobachter und Verfasser aus.

(Iz slovenščine prevedel Niko Hudelja)

FRANCE KRESAL

STEČAJNO PRAVO IN KAZENSKÉ DOLOČBE ZA STEČAJ IN BAKROT V JUGOSLOVANSKEM KAZENSKEM ZAKONIKU IZ LETA 1929

Bankrot je bil gospodarski polom podjetja ali posameznika, ki je imel za posledico prezadolžitev, ustavitve izplačil in stečaj ali pa likvidacijo podjetja. Stečaj ali konkurz je bil sodni postopek, ki naj bi pravično zadovoljil vse upnike plačilno nesposobnega (insolventnega) dolžnika (kreditarja). Z razglasom stečaja so bile ustavljene vse sodne izterjave zoper dolžnika, dolžnik pa ni več razpolagal s svojim premoženjem in vsi njegovi upniki, ki so prijaviли terjatve, so bili v enakem deležu poplačani po določenem vrstnem redu, ki ga je določilo konkurzno sodišče.

Rigorozni stečajni postopek je imel namen dolžnikovo premoženje spremeniti v denar in izkupiček razdeliti med upnike. S tem se je končala gospodarska eksistenca dolžnikova in upniki so po dolgem času in z velikimi sodnimi stroški dobili nazaj samo del svojega premoženja, včasih le minimalno kvoto svojih terjatev.

Stečaj je bil uveden na predlog dolžnika ali pa na predlog več upnikov. Dolžnik je moral prijaviti stečaj, ko je postal prezadolžen (zasebnik), ali plačilno nesposoben (protokolirana gospodarska družba). Če tega ni storil pravočasno, je s tem zagrešil gospodarski prestop, ki je bil kazensko sankcioniran. Upniki pa so lahko s pravočasno prijavo stečaja zaščitili svoje interese, ker je uvedba stečaja zaustavila nekontrolirano izterjavo dolgov in razprodajo dolžnikovega premoženja. To premoženje je po uvedbi stečaja postalo stečajna masa, iz katere so bili po določenem vrstnem redu poplačani vsi stečajni upniki. Z uvedbo stečaja insolventni dolžnik ni več razpolagal s svojim premoženjem. Konkurzno sodišče je imenovalo stečajnega upravitelja, ki je gospodaril z dolžnikovim premoženjem in oblikoval stečajno maso za poplačilo terjatev stečajnih upnikov.

Konkurzni upniki so se delili na 3 razrede po pomembnosti njihovih zahtevkov. V prvi red so sodile plače, mezde in ostali prejemki zaposlenega osebja. V drugi red so sodile vse javne davščine, obvezni prispevki za socialno zavarovanje; za denarne zavode so bila v drugem redu tudi izplačila hranilnih vlog. V tretji red so sodile vse ostale stečajne terjatve.

Tvegane naložbe, finančne zlorabe posameznih podjetnikov ter nevestno poslovanje ali zapravljivost drugih, preveliko tveganje in nesrečni slučaj, preveliko in lahkomišno ali pa tudi špekulativno zadolževanje brez kritja ter številne druge okoliščine, so številna podjetja in posameznike pripeljale v bankrot. Mnogo kapitala je bilo tako izgubljenega.¹ Da bi odpravili ali vsaj omilili negativne stranske pojave in gospodarske posledice številnih bankrotov in stečajev, so uvajali ostre represivne ukrepe zoper nevestno in špekulativno poslovanje. Represivni ukrepi so bili tako kazenski kot moralni. Stečaj je bil kazniv gospodarski prestop, če je do njega prišlo iz malomarnosti in neprevidnosti, ali pa je bil kaznivo dejanje, če je do njega prišlo iz špekulativnih ali goljufijskih namenov. V vsakem primeru pa je bil stečaj za dolžnika nečastno dejanje z izgubo nekateri častnih, političnih in državljskih pravic. Represija na tem področju, splošni razvoj v smeri večje gospodarske urejenosti in transparentnosti podjetniškega poslovanja so bili po več desetletjih delovanja deloma uspešni. Represivni ukrepi so se zmanjšali, moralne norme za dolžnike v stečaju pa so ostale nespremenjene do druge svetovne vojne.

Do leta 1929 se je v Sloveniji uporabljala še vsa stara avstrijska zakonodaja o stečajni politiki. Osrednja vlada Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev je leta 1921 razširila veljavnost

¹ Sergij VILFAN, *Pravna zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1961, 519–520; ponatis 1996.

avstrijskega Konkurnega reda z dne 28. aprila 1916 na vso državo. To je storila z Zakonom o proračunskih dvanajstih (čl. 13) z dne 31. decembra 1921.² Tekst zakona je izšel šele 25. aprila 1922 v Službenih novinah in 5. marca 1924 v Uradnem listu ljubljanske in mariborske oblasti.³ Konkurni (stečajni) zakon za kraljevino Jugoslavijo je izšel 22. novembra 1929.⁴ Vpliv avstrijske ureditve je bil občuten tudi pri novem jugoslovanskem konkurnem zakonu, ki je enotno urejal stečajno politiko v vsej državi do razpada prve Jugoslavije. Stečajni postopek, pravice upnikov in dolžnosti insolventnega dolžnika ter pristojnosti konkurnega sodišča in stečajnega upravitelja so bile urejene podobno kot prej po starem avstrijskem konkurnem zakonu. Vseboval pa je tudi posebno poglavje o skrajšanem konkurnem postopku za manjše vrednosti konkurne mase, ki niso presegle vsote stotisoč dinarjev. Izven stečajnega postopka je bila možna tudi prisilna poravnava po posebnem Zakonu o prisilni poravnavi izven konkurne,⁵ ki je izšel istočasno. Taka prisilna poravnava je imela enak učinek kot stečaj, le da je bil postopek končan hitreje in z manj stroškov.

Razen Konkurnega (stečajnega) zakona za kraljevino Jugoslavijo iz leta 1929 je imel stečajne določbe tudi Zakon o obrtih⁶ iz leta 1931 v členih, ki so določali obveznosti stečajnega upravitelja do zaposlenih, odpovedne roke, pravice delavcev v podjetjih v stečaju in sankcije proti dolžniku v stečaju. Trgovinski zakon⁷ iz leta 1937 je imel določbe glede pristojnosti trgovinskih sodišč za vodenje stečajnih postopkov in o obveznostih vpisa in izbrisa v trgovinski register v zvezi s stečajem.

Po jugoslovanskem Konkurnem zakonu iz leta 1929 je bil dolžnik kaznovan s strogim zaporom do dveh let in z izgubo častnih pravic, če je po uvedbi stečaja namerno oškodoval kakega upnika, ali če je konkurnemu sodišču predložil nepravilen ali nepopoln seznam svoje imovine in dolgov. Enaka kazen je grozila tudi vsakemu, ki bi v stečajnem postopku uveljavljal lažne ali večje terjatve od resničnih. Tudi stečajni ali poravnalni upravitelj bi bil kaznovan, če bi se okoristil na škodo upnikov. V vseh primerih je bil kazniv tudi samo poskus takega dejanja. Če dolžnik pred uvedbo stečajnega postopka ni hotel predložiti stečajne bilance in dati potrebnih pojasnil o svoji imovini in dolgovi, ga je konkurni sodnik lahko s silo privedel pred sodišče. Za zavarovanje konkurne mase in da bi preprečil spletke v škodo upnikov, je konkurni sodnik lahko odredil pripor dolžnika; pripor je lahko trajal do 6 mesecev.⁸ Stečaj sam po sebi pa ni bil več razlog za kazensko preiskavo. Pač pa je moralo konkurno sodišče po službeni dolžnosti prijaviti državnemu tožilcu vsak sum (!) lažnega konkurne ali kakega drugega kaznivega dejanja v zvezi s konkurnom. V tem primeru je kazensko sodišče ugotavljalo krivdo po kazenskem zakonu.

Kazenski zakonik za kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev⁹ iz leta 1929 je imel v členih 334 do 356 kazenske določbe za prevaro in bankrotstvo. Zločin lažnega bankrotstva ali lažnega stečaja se je kaznoval z *robijo* od enega leta do 10 let, prestopok malomarnega bankrotstva pa s strogim zaporom od 7 dni do 5 let.¹⁰

Čl. 334. *Kdor dovede koga z namero, da bi pridobil sebi ali drugemu protipravno imovinsko korist, z lažnim predstavljanjem ali prikriivanjem ali s potvarjanjem činjenic v zmoto ali ga*

² Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo 3/4, 10. 1. 1922, 9–10.

³ Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti 17/78, 5. 3. 1924, 113–118.

⁴ Uradni list kraljevske banske uprave Dravske banovine 53/255, 23. 4. 1930, 793–821.

⁵ Uradni list kraljevske banske uprave Dravske banovine 53/256, 23. 4. 1930, 821–837.

⁶ Rudolf STERLE, *Zakon o obrtih*, Ljubljana 1933, 22, 58, 167, 181–183, 198, 221.

⁷ Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine 93/602, 20. 11. 1937, 837–920.

⁸ Konkurni (stečajni) zakon za kraljevino Jugoslavijo, 22. 11. 1929, Kazensko pravne odredbe čl. 72–74, 113; Uradni list kraljevske banske uprave Dravske banovine 53/255, 23. 4. 1930, 793–821; Slovenske Novice (Ljubljana), št. 282/CXV, 1. decembra 1929.

⁹ Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti, 74/310, 18. 7. 1929, 573–588.

¹⁰ Kazenski zakonik za kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, 27. 1. 1929, Prevara in bankrotstvo, čl. 334–356. Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti 74/310, 18. 7. 1929, 573–588.

vzdržuje v zmoti, v kateri je oni, ter ga s tem dovede, da oni na škodo svojega ali tujega imetka ali svojih ali tujih imovinskih koristi kaj stori ali ne stori ali trpi, se kaznuje zbog prevare s strogim zaporom, v denarju in z izgubo častnih pravic.

Čl. 344. Dolžnik, ki navidezno ali dejanski pogorša svoje imovinsko stanje z namero, da ne bi plačal svojih dolgov, pa se otvori o njegovi imovini zaradi tega konkurz, se kaznuje zbog lažnega bankrotstva z robijo do deset let.

To pogoršanje imovinskega stanja se izvrši s tem:

1. da je dolžnik vse svoje imetje ali njega del prikril, navidezno prodal, brezplačno odstopil, za slepo ceno prodal ali uničil;
2. da je sklenil lažne pogodbe o dolgu ali priznal neresnične terjatve drugih;
3. da je prikril, uničil, predruožčil ali tako vodil predpisane knjige ali one, ki so po značaju posla potrebne, da se iz njih ne more zvedeti pregled njegovega pravega imovinskega stanja;
4. da je prenesel svojo trgovino in firmo na drugega brez vednosti svojih nepoplačanih upnikov.

Čl. 345. Zbog malomarnega (preprostega) bankrotstva se kaznuje s strogim zaporom in z izgubo častnih pravic konkurzni dolžnik:

1. ki je postal z razkošnim življenjem ali prekomernimi domačimi stroški nesposoben za plačevanje, kakor tudi če je povzročil svojo nesposobnost plačevanja s tem, da je odsvajal svojo imovino ali dele imovine za slepo ceno, prav tako pa tudi, če je dajal ali jemal blago lahkomišelnost ali nerazumno na upanje;
2. ki je zanemaril svojo trgovino in neredno vodil predpisane knjige ali knjige, potrebne po značaju posla;
3. ki je opustil, pravočasno sestaviti letno bilanco svoje trgovine;
4. ki napravi, najsi ve, da je nesposoben za plačevanje, nov dolg, izplača obstoječi dolg, dá zastavo, ali ne predlaga o pravem času sodišču, naj se mu otvori konkurz, in oškoduje s tem svoje upnike ali nekatere izmed upnikov;
5. ki se je spustil v borzne ali druge špekulacije, ki niso v razmerju z njegovim imovinskim stanjem.

Čl. 346. Kdor postavi, ko je postal nesposoben za plačevanje, namerno katerega izmed upnikov v ugodnejši položaj, da bi s tem oškodoval svoje ostale upnike, se kaznuje s strogim zaporom najmanj šest mesecev in z izgubo častnih pravic.

Kaznovati ni upnika, ki je sprejel zavarovanje ali plačilo terjatve, ki mu dejanski pripada.

Čl. 347. Konkurzni dolžnik, ki je obljubil ali dal kakšno korist članu upniškega zbora, da bi glasoval v njegovo korist ali da bi izostal od glasovanja, se kaznuje s strogim zaporom do dveh let.

Poskus se kaznuje.

Čl. 348. Konkurzni dolžnik, ki slepi, da bi prišel do prisilne poravnave, konkurzno sodišče glede svojega imovinskega stanja, zlasti z lažnim poročilom iz knjig ali z lažnivo bilanco, se kaznuje s strogim zaporom do enega leta.

Z isto kaznijo se kaznuje tudi, kdor ravna tako pri sodišču v korist konkurznega dolžnika.

Čl. 349. Predpisi čl. 345, št. 1. in 4. in čl. 346 glede nesposobnosti za plačevanje veljajo tudi za prezadolženost, kolikor je prezadolženost pogoj za otvoritev konkurza.

Čl. 350. Sodišče sme kaznovati konkurznega dolžnika trgovca še s prepovedjo, samostalno voditi trgovino, v primeru čl. 346 pa s prepovedjo, biti član upravnega ali nadzornega odbora, direktor, prokurist ali likvidator delniške družbe.

Čl. 351. Če izjavijo upniki pred sodbo, izrečeno zaradi kaznivih dejanj, ki so navedena v čl. 344 do 350, da je bodisi dolžnik, bodisi kdo drugi v njegovo korist deloma ali popolnoma zadostil njih terjatvam, vzame sodišče to zadostitev v poštev ob odmeri kazni: ako je izreklo robijo, jo zmanjša v trajanju, če je zadostitev delna, ali jo zamenja s strogim zaporom, če je zadostitev popolna; ako pa je izrečen strogi zapor ali zapor, omili kazen po svobodni oceni, če je zadostitev delna, ali oprosti vsake kazni, če je zadostitev popolna.

Čl. 352. Vsake kazni oprosti sodišče dolžnika v primeru čl. 345, št. 5, če ga je upnik nasnačjal na borzne ali druge špekulacije, da bi zavaroval izplačilo svoje terjatve.

Čl. 353. Vsi predpisi o konkurznem dolžniku se uporabljajo tudi na onega dolžnika, o čigar imovini se ni otvoril konkurz zbog tega, ker ni bilo imovine iz katere bi se plačali stroški.

Čl. 354. Kdor sporazumno z dolžnikom skriva, odpravi, odsvoji ali poškoduje izvesten sestavni del dolžnikove imovine ali kdor ostvarja izmišljene terjatve iz dolžnikove imovine, da bi pridobil s tem protipravno na škodo upnikov ali nekaterih izmed njih imovinsko korist bodisi zase, bodisi za dolžnika, bodisi za tretjo osebo, se kaznuje z robijo do desetih let.

Kdor stori to brez sporazuma z dolžnikom, se kaznuje z robijo petih let.

Čl. 355. S strogim zaporom in z izgubo častnih pravic se kaznuje:

1. kdor ostvarja lažno terjatev ali terjatev v lažnem izplačilnem redu, da bi pridobil s tem vpliv na konkurz, ki mu dejansko ne pripada;

2. upnik, ki sprejme zase ali za tretjo osebo imovinsko korist ali obljubo take koristi, da bi glasoval v izvestnem smislu ali da ne bi glasoval, kakor tudi oni, ki dá, ali obljubi namerno upniku v isti namen imovinsko korist;

3. upnik, ki sprejme zase ali za tretjo osebo imovinsko korist ali obljubo take koristi, da bi glasoval za prisilno poravnavo, na katero ostali upniki niso pristali, kakor tudi oni, ki dá, ali obljubi namerno v označenem namenu upniku posebno imovinsko korist.

Prav tako se kaznuje konkurzni upravitelj (branilec ali skrbnik) in član upniškega odbora, ki sprejme zase ali za tretjo osebo na škodo upnikov imovinsko korist ali obljubo take koristi, ki mu ne pripada.

Čl. 356. Če je v primerih čl. 344 do 348 konkurzni dolžnik, v primerih čl. 355 pa upnik ali dolžnik družba, zadruga ali društvo, se uporabljajo ti predpisi tudi na njih organe ali pooblaščenca (zlasti na člane nadzornega in upravnega odbora in direktorja, prokuriste in likvidatorje delniških družb kakor tudi na odgovorne zadruženike javne in komanditne družbe ali družbe z omejeno zavezo in družbe za posamezna podjetja), ki so izvršili dotična dejanja.

Prav tako se kaznuje, kdor je samostalno vodil dolžnikove ali upnikove posle, če stori dotično dejanje.

Če je pravna oseba član upniškega odbora, se uporabijo omenjeni predpisi na organe ali pooblaščenca, ki so storili dotično dejanje.

Kazenske določbe za bankrot in stečaj so bile po jugoslovanskem kazenskem zakoniku iz leta 1929 podobno stroge kot po starem avstrijskem kazenskem zakoniku. Kazenske določbe za konkurz je vseboval Kazenski zakonik z dne 27. maja 1852 v členih 199 in 486.¹¹ Uvedbo in

¹¹ Konrad VODUŠEK, O konkurzih, *Slovenski trgovski vestnik. Glasilo slovenskega trgovskega društva*

izvajanje konkurzov je do jugoslovanskega konkurznega zakona iz leta 1929 urejal avstrijski konkurzni red iz leta 1868. Razen Konkurznega reda iz leta 1868 in noveliranega iz let 1896, 1897 in 1916 je stečajne določbe imel tudi Obrtni red iz leta 1859 z novelami iz let 1883, 1897 in 1902 o izgubi obrtne pravice zaradi konkurza,¹² Trgovinski zakon iz leta 1862 glede pristojnosti konkurznih oblasti¹³ in Kazensko pravni red iz leta 1873 o dokazilni moči trgovinskih knjig in verodostojni bilanci ob uvedbi stečaja ter o obvezni prijavi državnemu pravdniku v kazensko preiskavo vsakega dolžnika v stečaju.¹⁴

Upnike je pred nevestnimi dolžniki varovalo stečajno pravo. Prejšnje osebno poročstvo dolžnika je z razvojem gospodarskih družb preraslo v premoženjsko poročstvo. Iz tega sistema je izhajal Jožefinski splošni sodni red iz leta 1781, ki je urejal civilno pravdni izvršilni postopek terjatev, vseboval pa tudi nekaj določil o konkurzu. Še istega leta je Jožef II. izdal konkurzni red, ki je veljal z več reformami skoraj sto let. Šele pod vplivom idej političnega in gospodarskega liberalizma je bil jožefinski konkurzni red moderniziran z zakonom z dne 25. decembra 1868. Ta konkurzni zakon je bil po tridesetih letih noveliran z več določbami socialnopolitične zaščite in skupnih interesov tako upnikov kot dolžnikov in je 28. marca 1897 izšel v dopolnjem besedilu. Taka konkurzna ureditev je nato trajala vse do prve svetovne vojne.¹⁵

Konkurzno sodišče je moralo vsakega dolžnika v stečaju prijaviti državnemu tožilstvu, ki je uvedlo kazensko preiskavo o celotnem poslovanju gospodarske družbe, da bi ugotovilo, če je do konkurza ali prisilne poravnave prišlo zaradi goljufije, prevare ali kakega drugega kaznivega gospodarskega dejanja.¹⁶

Če v kazenski preiskavi dolžnik ni mogel dokazati, da je do njegove prezadolžitve ali insolvence prišlo samo zaradi nesrečnega slučaja brez lastne krivde in da ni čez mero zapravljjal, ga je državni tožilec pred kazenskim sodiščem obtožil kaznivega gospodarskega prestopka (»pregreška«) po čl. 486 kazenskega zakonika s kaznijo strogega zopora treh mesecev do enega leta, ali pa kaznivega dejanja goljufije po čl. 199 s kaznijo strogega zopora 6 mesecev do 10 let.

Podjetnik je storil gospodarski prestopok po čl. 486 kazenskega zakonika, če ni sam prijavil konkurza, ko je stanje pasive presešlo aktivo, ampak se je znova zadolževal ali zastavljal svoje premoženje z namenom, da bi pokrival svoje izgube. Kaznivo je bilo tudi začeti gospodarsko dejavnost v dolgovih ali brez potrebne podjetniške glavnice, če je bila predpisana; če ni vodil predpisanih knjig, ali jih je vodil pomanjkljivo; če je zamolčal, ali prikril neugodne finančne podatke; če ni mogel dati zadostnega pojasnila, kako so nastali dolgovi in kako je uporabil večje prejemke denarja, blaga ali drugih stvari; če se je spuščal v tvegane posle ali če je skušal zapravljivo prodajati blago pod ceno z namenom, da bi s tem zavlekel razglasitev konkurza. Kaznivo dejanje goljufije po čl. 199 kazenskega zakonika pa je storil podjetnik, ki je skušal z zvijačami podaljšati svoj kredit, z izmišljenimi upniki ali s pomočjo goljufivih dogovorov, ali je s prikrivanjem svojega premoženja ponaredil pravo in pravilno premoženjsko stanje. Če je v stečaj prišla gospodarska družba (podjetje), so bili kaznovani vsi člani organov odločanja v podjetju, ki so bili krivi za nastali položaj. Pri javnih družbah in komanditnih

»Merkur« (Ljubljana), II/1905, št. 3, 30–31.

¹² Anton KRALJ, *Obrtni red. Zbirka in razlaga najvažnejših obrtnih zakonov, ukazov in razsodb upravnega sodišča*, Ljubljana 1903, 33, 38–39.

¹³ *Občni kupčijski zakonik z dne 17. decembra 1862*. Prve bukve. O kupčijem stanu, čl. 13–14, 16, 30–31, 42 in 46; Odlomki iz državnega zakonika za avstrijsko – ilirsko Primorje, ki zapopada pokneženo grofijo Goriško in Gradiško, mejno grofijo Istersko in neposredno državno mesto Trst z obmestjem vred, 15. zvezek, 3. 1. 1863, 113–126.

¹⁴ KERMAVNER, Pravni pomen trgovskega knjigovodstva, *Slovenski trgovski vestnik. Glasilo trgovskega društva »Merkur«* (Ljubljana), II/1905, št. 11, 126–128.

¹⁵ Robert BARTSCH, *Grundriss des Insolvenzrechts*, Wien 1983, 17–23.

¹⁶ VODUŠEK, O konkurzih (kot v op. 11), 30–31; KRALJ, *Obrtni red* (kot v op. 12), 38.

družbah ter pri komanditnih družbah na delnice so bili to osebno odgovorni družbeniki, pri delniških družbah pa člani načelstva.¹⁷

Stečaj je bil tudi nečastno dejanje. Sklep o uvedbi stečaja je konkurzno sodišče poslalo vsem dejavnikom, ki so bili kakorkoli pristojni za ravnanje z dolžnikom. Pristojne ustanove so proti dolžniku v stečaju odločale o izgubi dela državljskih, častnih in službenih pravic. Dokler je trajal konkurzni postopek, dolžnik ni imel volilne pravice za deželni ali državni zbor, ni mogel biti izvoljen v občinski odbor, če je bil občinski svetnik, ni mogel opravljati svoje službe, izgubil je mandat poslanca deželnega ali državnega zbora, ni imel ne aktivne ne pasivne volilne pravice za trgovsko obrtno zbornico in za obrtne zadruge, ni smel obiskovati nobene borze, ni mogel postati sodnik ali biti v kakršnikoli sodniški službi; državni uradniki so bili suspendirani, prav tako notarji in odvetniki; borzni sensal je izgubil službo, stečajnik ni mogel biti sodni izvedenec, niti ni mogel sodelovati v poroti.

Osebe, katerih premoženje je prišlo v konkurz, niso mogle samostojno voditi nobenega podjetja ali obrtnega obrata, dokler je trajal postopek. Prezadolženci so bili po poslovnem statusu izenačeni z zapravljivci, mladoletniki in duševno zaostalimi osebami. Te sankcije so pri navadnem konkurzu prenehale, ko je bil konkurz končan. Pri trgovskem konkurzu, ki se je končal s prisilno poravnavo, je bila zahtevana še javna rehabilitacija dolžnika, ki je bila dosežena šele tedaj, ko je dolžnik dokazal, da je vse terjatve upnikov docela poplačal, ali poravnal na dogovorjen način; ta dejstva je moralo ugotoviti konkurzno sodišče.¹⁸

Najbolj odmevni konkurzi so bili, ko je leta 1873 propadla osrednja dunajska banka. Na slovenskem ozemlju so bile pereče prisilne prodaje kmečkih gospodarstev, ki so imele značaj konkurzov. V osemdesetih letih 19. stoletja je bila petina slovenskih kmetij prezadolžena, druga petina pa močno zadolžena. Samo na Kranjskem je bilo v letih 1868 do 1893 na prisilnih dražbah prodanih 10.190 kmetij. Po statističnih podatkih za leto 1902 je bilo v vsej Avstriji 1.223 konkurzov (Statistische Monatschrift, maj 1904). Na slovensko ozemlje je odpadlo okrog 3,6% tega števila.

Stečaj po jugoslovanskem konkurznem zakonu

Tudi po jugoslovanskem konkurznem zakonu iz leta 1929 je dolžnik v stečaju lahko izgubil tudi politične in častne pravice, vendar šele po presoji kazenskega sodišča. Šlo je za izgubo pravice biti voljen v občinska zastopstva in narodno predstavništvo; za izgubo aktivne in pasivne volilne pravice v trgovske, obrtne in industrijske zbornice in za suspenz članstva v njih; za izgubo obeh volilnih pravic v obrtna, trgovska in industrijska združenja; za izgubo pravice sodelovanja na borzah; za nesposobnost za vstop v državno in javno službo; za prenehanje službe sodnika porotnika; za suspenz javne službe; za suspenz notariata; za izgubo službe trgovskega senzala in cenilca.¹⁹

Če je do uvedbe stečaja prišlo iz nekaznivih razlogov, se je stečajni postopek končal na tri načine: s prisilno poravnavo, z razdelitvijo vse stečajne imovine, z ustavitvijo stečajnega postopka. S prisilno poravnavo je bil stečaj odpravljen na dolžnikov predlog in pristane upnikov, če je dolžnik lahko zagotovil 100% poplačilo upnikov 1. in 2. reda ter vsaj 20% terjatev upnikov 3. reda. Z razdelitvijo vse stečajne imovine je bil stečaj odpravljen, če dolžnikove imovine ni bilo dovolj niti za tolikšno poplačilo. V tem primeru se je konkurzna masa razdelila najprej med upnike 1. reda (do 100%), ostanek med upnike 2. reda (do 100%), zadnji ostanek pa med upnike 3. reda (v enakem deležu terjatev). Po taki odpravi konkurza je firma prenehala obstajati in je bila izbrisana iz trgovskega registra po službeni dolžnosti na osnovi Trgovin-

¹⁷ KRALJ, *Obrtni red* (kot v op. 12), 38–39.

¹⁸ VODUŠEK, O konkurzih (kot v op. 11), 30–31, 41–43, 51–52, 63–64, 86–87, 99–101, 111–113, 122–124, 139–141.

¹⁹ NEMO, *Trgovsko-gospodarski leksikon*, Ljubljana 1935, 578–586.

skega zakona (čl. 24).²⁰ Ustavitvitev stečajnega postopka je sledila, če dolžnikova imovina ni zadoščala niti za pokritje stečajnih stroškov. V tem primeru je konkurzno sodišče stečajni postopek ustavilo, zbrisalo firmo iz registra, dolžniku pa ni odpravilo konkurza, pač pa ga je predlagalo državnemu tožilcu v kazenski postopek. V kazenskem postopku je kazensko sodišče odmerilo zaporno kazen in po presoji odredilo odvzem častnih in nekaterih državljskih pravic po Kazenskem zakoniku.²¹

Če je do stečaja prišlo iz kaznivih razlogov (pobeg dolžnika, neprijava stečaja, malomarno poslovanje, goljufija, prevara), je konkurzno sodišče vodilo stečajni postopek po stečajnem zakonu enako kot nekaznivega, dolžnika pa prijavilo državnemu tožilcu. Kazensko sodišče je na osnovi Kazenskega zakonika ugotavljalo zločin lažnega bankrotstva (čl. 344), ali prestopke malomarnega bankrotstva (čl. 345).²² Zločin lažnega bankrotstva je zakrivil dolžnik, ki je navidezno ali dejansko poslabšal svoje imovinsko stanje z namero, da ne bi plačal svojih dolgov, ker bi se nad njegovim premoženjem uvedel stečaj. Za takšno poslabšanje imovine se je štelo: 1. če je dolžnik svoje premoženje prikril, navidezno prodal, brezplačno odstopil, za slepo ceno prodal ali uničil; 2. če je sklenil lažno pogodbo o neobstoječem dolgu, ali priznal neresnične terjatve; 3. če je prikril, uničil, predrugačil predpisane trgovske knjige, ali jih tako vodil, da se ni dalo ugotoviti njegovega pravega premoženjskega stanja; 4. če je prenesel svoje podjetje na drugega brez vednosti svojih nepoplačanih upnikov.

Prestopek malomarnega bankrotstva je zakrivil stečajni dolžnik v naslednjih primerih: 1. če je postal plačilno nesposoben zaradi razkošnega življenja, če je odprodajal svojo imovino za slepo ceno, lahkomišelnost ali prekomerno kupoval blago na kredit; 2. če je zanemaril svoje podjetje in neredno vodil predpisane knjige; 3. če ni pravočasno sestavil knjigovodske bilance svojega podjetja; 4. če se je znova zadolžil, da bi poplačal stari dolg, čeprav je vedel, da ni sposoben plačevanja in če ni pravočasno predlagal uvedbe stečaja ter s tem oškodoval svoje upnike; 5. če se je pustil v borzne ali druge špekulacije, ki niso bile sorazmerne njegovemu imovinskemu stanju.

Delovno razmerje zaposlenih delavcev v podjetju po uvedbi stečaja ni prenehalo, pač pa je bil stečaj za delodajalca krivdni razlog za odpoved delovnega razmerja in so imeli delavci pravico do plače za ves čas odpovednega roka. Če je stečajni upravitelj nadaljeval s poslovanjem podjetja v času stečajnega postopka, so zaposleni prejeli plače iz stroškov konkurzne mase. Za neizplačane plače v roku enega leta pred uvedbo stečaja so imeli status upnikov 1. reda do višine 20.000 din, za preostanek pa status upnikov 3. reda.²³ Stečajnemu dolžniku je z uvedbo stečaja prenehalo članstvo v obveznih združbah trgovcev in obrtnikov (obrtne zadruge). Kdor je bil v stečaju ni mogel dobiti dovoljenja za opravljanje koncesionirane obrti.²⁴

Stečajni postopek po jugoslovanskem konkurznem zakonu

Prisilno poravnavo izven konkurza je lahko predlagal dolžnik, ki je postal plačilno nesposoben iz nekaznivih razlogov, če je ponudil poplačilo svojih dolgov upnikom 3. reda v višini najmanj 40% dolgovane vsote v roku enega leta. Upniki 1. in 2. reda (plače zaposlenih, prispevki in davki, hranilne vloge) so morali biti poplačani v celoti. Če se je večina upnikov (75% dolga) s tem strinjala, je konkurzno sodišče potrdilo poravnavo in štelo se je, da je dolg poplačan. Če upniki takega predloga niso sprejeli, je bil uveden redni stečaj. Poravalni postopek je imel enak učinek kot redni stečaj (zaščita dolžnikovega premoženja pred izvržbo). Dolžnik je še naprej gospodaril s svojim premoženjem, razpolagalno pravico pa mu je omejeval poravalni upravitelj, ki mu ga je imenovalo konkurzno sodišče. Poravalni upravitelj

²⁰ *Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine*, 93/602, 20. 11. 1937, 837–920.

²¹ *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, 74/310, 18. 6. 1929, 573–588.

²² *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, 74/310, 18. 6. 1929, 586.

²³ Stojan BAJIČ, *Delavsko in nameščensko pravo*, Ljubljana 1933, 23, 93, 201.

²⁴ STERLE, *Zakon o obrtih* (kot v op. 6), 22, 58, 167, 181–183, 198, 221.

je smel zahtevati, da samo on prejema denar, izvaja vsa potrebna izplačila in izpolnjuje druge obveznosti dolžnikovega podjetja. O tem je odločal poravnalni sodnik. Neuspešnih je bilo približno ena tretjina poravnav. Večina prisilnih poravnav izven stečaja je bila uspešna in upniki so bili poplačani v višini 40% do 70% svojih terjatev. Poravnalni postopki so bili končani v pol leta, stečaj pa je trajal do dve leti in več.

Nagrade stečajnih upraviteljev je določala posebna Uredba o tarifah za nagrade upraviteljev konkurzne mase in za nagrade upraviteljev prisilne poravnave izven konkurza, ki jo je izdal pravosodni minister 5. aprila 1930.²⁵ Nagrado upravitelju stečajne mase in poravnalnemu upravitelju je določal konkurzni sodnik. Merilo za odrejanje nagrade stečajnemu upravitelju je bil končni uspeh njegovega poslovanja za zaščito koristi vseh upnikov. Pri nagradi se je upoštevalo: vrednost realizirane konkurzne mase in kvoto, ki je bila dosežena za poplačilo upnikov 3. reda. Čim višji je bil odstotek kvote za poplačilo upnikov, višja je bila nagrada. Nagrada je znašala od 18% do 0,5% vsote konkurzne mase. Nagrada stečajnemu upravitelju za realizirano stečajno maso manjše vrednosti do 100.000 din je znašala do 18.000 din (6 povprečnih mesečnih plač srednjega uslužbenca). Ker je stečajni postopek trajal navadno do 2 leti, ta nagrada ni videti prevelika. Stečaj Slavenske banke je trajal 2 leti, stečajna upravitelja sta bila dva, realizirana stečajna masa je znašala okrog 36 milijonov din, nagrada pa 360.000 din, kar pomeni po 7.500 din mesečno za vsakega; tudi ta nagrada za vrhunska stečajna upravitelja ene največjih takratnih bank je v mejah normale.

Najbolj odmevni stečaji so bili, ko je leta 1926 propadla Slavenska banka in z njo tudi številna druga podjetja.²⁶ Med veliko gospodarsko krizo 1929 do 1934 je bilo veliko stečajev industrijskih, obrtnih in trgovskih podjetij; največ stečajev in prisilnih poravnav izven konkurzov je bilo v letih 1931 in 1932 (1.260 stečajev in 1.975 prisilnih poravnav), nato se je to število zmanjševalo; 1935 je bilo 143 stečajev in 183 prisilnih poravnav.

Konkurzi gospodarskih družb so bili manj številni kot navadni konkurzi. Za narodno gospodarstvo pa so imeli večje posledice, večjo gospodarsko škodo in izgubo večjega števila delovnih mest. Tudi teh stečajev je bilo največ v letih gospodarske krize, vendar jih je bilo veliko tudi v letih 1924 do 1925, kot posledica deflacijske krize.²⁷

V številu stečajev so prevladovali javne trgovinske družbe (samolastniške), ki jih je bilo okrog 90%, ostalo so bile družbe z omejenim jamstvom in delniške družbe. Tretjina razglašanih stečajev se je končala brez vsakršnega uspeha, ker stečajna masa ni zadoščala niti za stroške konkurznega postopka in so upniki izgubili vse. Dve tretjini konkurzov je bilo uspešnih in so se končali z razdelitvijo stečajne mase ali s prisilno poravnavo; v vsakem primeru so upniki dobili le 25 do 40% svojih terjatev, le redki so bili primeri, ko so upniki iztržili več, vendar največ do 70% svojih upravičenih terjatev.

Bankrot in stečaj je bil pereče gospodarsko in družbeno zlo, zato so ga kot takega tudi obravnavali tako v gospodarski kot tudi v kazenski zakonodaji. Po jugoslovanskem konkurznem zakonu iz leta 1929 je bil dolžnik kaznovan s strogim zaporom do dveh let in z izgubo častnih pravic, če je po uvedbi stečaja namerno oškodoval kakega upnika, ali če je konkurznemu sodišču predložil nepravilen seznam svoje imovine in dolgov. Kazniv je bil tudi samo poskus takega dejanja. Konkurzni sodnik je lahko odredil tudi pripor dolžnika in po službeni dolžnosti je moral prijaviti državnemu tožilcu vsak sum lažnega stečaja. Kazensko sodišče pa je ugotavljalo krivdo po kazenskem zakonu. Jugoslovanski Kazenski zakonik z dne 27. januarja 1929 je imel kazenske določbe za prevaro in bankrotstvo. Zločin lažnega bankrotstva

²⁵ Uradni list kraljevske banke uprave Dravske banovine 35/258, 23. 4. 1930, 837–839.

²⁶ Za slovensko prebivalstvo so bile najbolj boleče prisilne prodaje kmečkih gospodarstev, ki so jih izvajali do zaščite kmečkih dolgov leta 1932 in so imele značaj konkurzov.

²⁷ Albin OGRIS, Gospodarsko desetletje 1919–1928 v Sloveniji po trgovinskih registrih in po katastrih Zbornice za trgovino, obrt in industrijo, v: Fran WINDISCHER (ur.), *Na gospodarskih ogledih po Sloveniji*, Ljubljana 1930, 16.

ali lažnega stečaja se je kaznoval z robijo od enega leta do 10 let, prestopok malomarnega bankrotstva pa s strogim zaporom od 7 dni do 5 let.

Modernejša konkurzna ureditev, ki se je razvila do prve svetovne vojne in po njej, je vsebovala več elementov socialnopolitične zaščite tako upnikov (kar so bili tudi pri dolžniku zaposleni delavci) kot dolžnikov. Namesto rigoroznih stečajnih postopkov se je vedno bolj uveljavljal sistem prisilnih poravnav. Nova stečajna politika naj bi predvsem preprečila prehitro razprodajo gospodarskih potencialov zadolženih podjetij, jim omogočala neprekinjeno poslovanje in s tem ustvarjanje novega prihodka za lažje poplačilo zapadlih dolgov. Taka stečajna politika se tudi po letu 1929, ko je bil sprejet nov jugoslovanski konkurzni zakon, ni spremenila in je trajala do druge svetovne vojne. Po držbenopolitičnih spremembah med vojno in po njej ter s prenehanjem svobodnega podjetniškega delovanja je stečaj pri nas postal brezpredmeten za vso drugo polovico 20. stoletja.

KONKURSRECHT UND STRAFBESTIMMUNGEN FÜR KONKURS UND BANKROTT IM JUGOSLAWISCHEN STRAFGESETZBUCH VON 1929

ZUSAMMENFASSUNG

Nach dem jugoslawischen Konkursgesetz wurde ein Schuldner zu bis zu zwei Jahren schwerer Gefängnisstrafe und zur Aberkennung der Ehrenrechte verurteilt, wenn er nach Konkurseröffnung einen Gläubiger mit Absicht schädigte oder dem Konkursgericht ein falsches Verzeichnis seines Vermögens und seiner Schulden vorlegte. Auch wer lediglich versuchte, eine derartige Handlung zu begehen, machte sich strafbar. Der Konkursrichter konnte auch Haftbefehl gegen einen Gläubiger erlassen und musste dem Staatsanwalt von Amts wegen jeden Verdacht eines betrügerischen Konkurses melden. Das Strafgericht erforschte die Schuld nach dem Strafgesetzbuch, das Strafbestimmungen für Betrug und Bankrott enthielt. Das Verbrechen des betrügerischen Bankrotts oder betrügerischen Konkurses wurde mit einem bis zu zehn Jahren Haft, das Vergehen des fahrlässigen Bankrotts mit sieben Tagen bis zu fünf Jahren schwerer Gefängnisstrafe bestraft.

Bankrott und Konkurs wurden als ein akutes wirtschaftliches und gesellschaftliches Übel angesehen und als solches sowohl durch die Wirtschafts- als auch die Strafgesetzgebung sanktioniert. Bankrott bedeutete den wirtschaftlichen Zusammenbruch eines Unternehmens oder einer Einzelperson, der Überschuldung, Einstellung aller Zahlungen und Konkurs oder Liquidation des Unternehmens zur Folge hatte. Nach dem Konkursedikt verfügte der Schuldner nicht mehr über sein Vermögen. Konkursanmeldung und -durchführung wurden durch die österreichische Konkursordnung von 1868 mit mehreren Novellen festgesetzt. Das rigorose Konkursverfahren verfolgte die Absicht, das Vermögen des Schuldners in Geld umzuwandeln und den Erlös auf gerechte Weise unter die Gläubiger zu verteilen. Damit endete die wirtschaftliche Existenz des Schuldners, und die Gläubiger erhielten nach langem Zeit- und Kostenaufwand machmal nur einen minimalen Bruchteil ihrer Forderungen. Die Mängel sollten durch eine Reform der gesamten zivilrechtlichen Ordnung und Anwendung einer neuen Konkursordnung beseitigt werden, die mehrere Elemente des sozialpolitischen Schutzes enthielt durch Hervorhebung der gemeinsamen Interessen von Gläubigern und Schuldnern. Diese Konkursordnung währte bis zum Ersten Weltkrieg. Die neue Konkurspolitik sollte vor allem den schnellen Ausverkauf von Wirtschaftspotenzialen verschuldeter Unternehmen verhindern, ihnen eine ungehinderte Geschäftstätigkeit und somit die Schaffung neuer Einkünfte zu einer leichteren Schuldenabzahlung ermöglichen. Diese Konkurspolitik erfuhr auch nach 1929, als ein neues jugoslawisches Konkursgesetz erlassen wurde, keine Veränderung.

(Iz slovenščine prevedel Niko Hudelja)

JELKA MELIK

KAZENSKO PRAVO IN ARHIVSKO GRADIVO KAZENSKIH SODIŠČ NA SLOVENSKEM PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Angela Vode je bila dvakrat pred sodiščem. Prvič nekaj let pred začetkom druge svetovne vojne zaradi svoje knjige *Spol in usoda* in kasneje neposredno po vojni zaradi protidržavnega delovanja. Ob spominih na prvo srečanje s kazenskim sodstvom v kraljevini Jugoslaviji je zapisala.¹ »Po razsodbi je 'Slovenec' z dne 15. februarja 1940 objavil članek 'V obrambi resnice', kjer je pohvalil Vrhovno sodišče, ki je razsodilo to pot tako, kot so zahtevali tedanji gospodarji. Značilen nadvse je zaključek tega pisanja: 'Menda bo (razsodba) koristila našim nasprotnikom, da se ne bodo več zanašali na sodno oblast, da bi se obežali najo v pričakovanju, da bi mogli z njeno nehoteno pomočjo podpreti svoje politične pozicije ...' Ali so mogli bolj jasno priznati, da je bila razsodba režimska, diktirana, da se na objektivnost sodišča ni mogoče zanašati.«

In v nadaljevanju: »Ta razsodba je pokazala vso pristranost režima in vso revščino sodnikov ... V tisti dobi ni bilo mogoče pričakovati drugega: politično ozračje je bilo svinčeno, doba je bila v pričakovanju odločitve. Ko sem srečala sodnika dr. A. L. in sem očitala pristranost sodišča, je rekel cinično: 'Kaj pa ste pričakovali? Kadar bo vaša skupina na vladi, tudi ne bo drugače ravnala ...'«.²

Pravzaprav ji ni bilo treba prav dolgo čakati na izpolnitev »teh preroških besed«. V letu 1947 je bila obsojena na tako imenovanem »Nagodetovem procesu« na 20 let zapora. Besede, zapisane ob prvem sodnem procesu pred približno desetimi leti, se zde zdaj kar nekam premočne ob vsem, kar se je zgodilo drugič. Krivičnost in spolitiziranost kazenskega sodstva stare Jugoslavije je bila skoraj zanemarljiva proti vsemu, kar se je dogajalo kasneje. Pa vendar ...

V najnovejšem času se zgodovinopisje večkrat, celo zelo pogosto, posveča delu sodišč. Razprave pa se pretežno osredotočajo na delo kazenskih sodišč po drugi svetovni vojni na Slovenskem. V ospredju je še ožje zanimanje – kazenska sodišča kot organi odstranjevanja političnih nasprotnikov. Predvsem so obravnavana prva leta po vojni in politična kazniva dejanja.

Toda to je le del funkcije sodišč in prav tako le del pokazatelj družbenih razmer.

Delo kazenskih sodišč je v vsakem času in v vsaki družbi zelo pomembno. Kazensko sodstvo je namreč izvajalec kazenskega prava, ki kar najmočneje posega v življenje ljudi in ga usmerja. Zakaj? Pravo je, poleg morale in običajev seveda, eden glavnih usmerjevalcev družbenega življenja. Kazensko pravo zato predstavlja nekakšno jedro vsega prava v neki skupnosti, saj varuje in ohranja temeljne vrednote neke družbe in s tem omogoča njen obstoj. To so v določenem času in prostoru takó priznane temeljne vrednote posameznika kot tudi temeljne družbene vrednote. Med prve sodijo človekovo življenje, telesna nedotakljivost, svoboščine in pravice, premoženje in varnost. Med druge štejejo družbena ureditev, varnost države in njene najpomembnejše ustanove. Zavarovane vrednote so deloma vrednote, skupne večini ljudi, ki določeno družbo sestavljajo, deloma pa so to zavarovane koristi tistih, ki imajo v rokah oblast.

¹ Več o tem Peter VODOPIVEC (ur.), *Usoda slovenskih demokratičnih izobražencev. Angela Vode in Boris Furlan žrtvi Nagodetovega procesa*, Slovenska matica, Ljubljana 2001.

² Dušica HERMAN (ur.), Angela VODE, *Spomini, Spomin in pozaba*, Zbrana dela Angele Vode, III. knjiga, 196.

Vedènje in ravnanje ljudi je lahko z veljavnim pravom neke države v skladu, ali pa mu nasprotuje. To drugo vedènje in ravnanje imenujemo pravne kršitve. Tiste pravne kršitve, ki najmočneje ogrožajo vrednote neke države, so razglašene za kazniva dejanja.

Kazensko pravo v najširšem smislu torej obsega predvsem: materialno kazensko pravo, ki določa kazniva dejanja, kazni oziroma druge ukrepe zoper storilce teh dejanj in še pogoje za uporabo kazenskih sankcij; kazensko formalno ali procesno pravo, ki ureja postopek sodišč in drugih državnih organov ter pravice drugih udeležencev v kazenskih zadevah. Kazensko materialno pravo so predvsem zapovedi in prepovedi, ki so vzete iz obstoječe morale in običajev neke družbe, prav tako pa tudi določeni pravni predpisi, ki so nastali zgolj z namenom zaščititi koristi nosilcev oblasti v državi oziroma zasledovati politične cilje.³

Dolžnost kazenskih sodišč je, nekoliko poenostavljeno, opravljati kaznovalno pravico države. Kazenski postopek začne teči, ko se pojavi utemeljen sum, da je bilo storjeno kaznivo dejanje – kršitev kazenskega prava. V teku postopka je treba ugotoviti, ali je bilo kaznivo dejanje tudi v resnici storjeno, določiti storilca in ga kaznovati. Kazensko sodstvo je del sodstva, katerega sestavo, pristojnost in način opravljanja njegove dejavnosti določa nekoliko že ustava, kjer so navadno podana osnovna načela o izvajanju sodne oblasti nasploh, predvsem pa zakon o kazenskem postopku, zakoni z določbami o ustroju, pristojnosti in načinu delovanja državnih organov, ki nastopajo v kazenskem postopku ter meddržavnih pogodbah. Seveda so zakoni le del kazenskega prava. Pravo vrednost dobijo zakoni šele z uporabo. Zakonodajca šele skupaj s sodno prakso, delom državnih tožilstev, organov pravosodne uprave in drugih organov, ki posredno ali neposredno sodelujejo v kazenskem postopku, daje popolno podobo kazenskega prava. Ta kaže, kaj od tistega kar so določali zakoni, se je v resnici izvajalo, kateri od institutov, ki so jih novi zakoni vpeljali, so tudi v resnici delovali, in kako uspešno so opravljali svojo nalogo. Vse to skupaj daje pravilno sliko kulturne stopnje neke družbe. Kazenski spisi imajo torej neprecenljivo vrednost. So odsev družbenih razmer in politike države. Odkrivajo nam, s kakšnimi kaznivimi dejanji se je sodstvo srečevalo in ukvarjalo in tako kažejo na življenje v določeni družbi oziroma državi. Seznanjajo nas v prvi vrsti s socialnimi težavami in moralnim stanjem ljudi, kažejo pa seveda tudi na politične nasprotnike, na delovanje skupin, ki se ne strinjajo z obstoječo družbeno ureditvijo.⁴

Kazensko pravo torej na eni strani družbo oblikuje, po drugi strani pa jo izraža. S svojimi normami in prakso sodišč nam kaže civilizacijsko stopnjo družbe.

Utemeljimo najprej prvo trditev. Leta 1945 se je končala druga svetovna vojna, nov družbeni red pa je bilo treba šele spraviti v življenje in utrditi. Vsi pravni predpisi, ki so nastali oziroma veljali pred 6. aprilom 1941 in med okupacijo, so izgubili veljavo že z odlokom AVNOJ-a z dne 3. februarja 1945. Stara pravna pravila so se sicer še smela uporabljati, kolikor niso bila v nasprotju z novim družbenim redom, vendar se nanje državni organi pri odločanju niso smeli sklicevati. Na področju, ki ga obravnavamo, so to praznino najprej napolnili s posameznimi zakoni s področja kazenskega materialnega prava. V letu 1945 so bili sprejeti aprila zakon o zatiranju nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže, maja zakon o zaščiti ljudskega premoženja in zakon o prepovedi izzivanja nacionalne, rasne in verske mržnje, julija zakon o vrstah kazni in avgusta zakon o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo. Ustava Federativne ljudske republike Jugoslavije je bila sprejeta 31. januarja 1946. Vsebovala je nekaj določb, ki so imele neposreden pomen za kazensko pravo, predvsem pa je zagotavljala spoštovanje načela zakonitosti. Šele dve leti kasneje, 12. februarja 1948, je začel veljati Kazenski zakon z dne 4. decembra 1947. To ni bil celoten kazenski zakon, temveč le njegov splošni del. Posebni del so predstavljali posamezni zakoni, ki smo jih že našli in sta se jim leta 1948 pridružila še zakon o kaznivih dejanjih zoper uradno dolžnost in zakon o vojaških kaznivih dejanjih. Zakon

³ Več o tem Jelka MELIK, *V imenu Njegovega Veličanstva Kralja! Kazensko sodstvo v jugoslovanski Sloveniji v letih 1930–1941*, Ljubljana 2000, 7–10; Boris FURLAN, *Pojem prava*, *Pravni vestnik* (Ljubljana) I/1921, 13.

⁴ Primerjaj, Fred R. SHAPIRO – Jane GARRY, *Trial and error*, New York–Oxford 1998, VII–XI.

je bil zelo kratek, imel je le 106 členov. Pravni strokovnjaki tistega časa so zagotavljali, da je nova kazenska zakonodaja »plod samostojnega dela« in da so bile pri njeni izdelavi upoštevane splošne pridobitve pravne kulture, izsledki napredne kazensko-pravne znanosti in izkušenj iz preteklosti. Niso pa skrivali, da jim je kot najmočnejši vzor služila sovjetska kazenska zakonodaja. Posebej so poudarjali, da je pojmovanje kazenske odgovornosti povsem drugačno od tistega, ki je značilno za pravo meščanskih držav. Novi zakon je izrecno izključil kazensko odgovornost za dejanja, ki imajo sicer znake v zakonu določenega kaznivega dejanja, a pomenijo za družbo neznatno nevarnost. Na drugi strani pa je vpeljal kazensko odgovornost za dejanje, ki sicer ni izrecno označeno v zakonu, a se po podobnosti znakov z njim ujema, in je družbi nevarno. Povsem jasno je ta določba pomenila zanikanje načela zakonitosti. Naslednja posebnost je bila odgovornost za pripravljala dejanja in ne le za kaznivo dejanje oziroma njegov poskus. Predpogoj kazenske odgovornosti naj bi bilo torej zunanje obnašanje storilca oziroma krivca. Storilec je kazensko odgovoren le tedaj, kadar je storil dejanje z naklepom ali iz malomarnosti. »Zapeljivec in pomagač« sta bila odgovorna v mejah svojega naklepa glede na to, koliko sta prispevala k storitvi kaznivega dejanja. Pripadniki organizacij, tolpa, zarotniki in drugih zločinskih združb so kot udeleženci kazensko odgovarjali za vsako storjeno kaznivo dejanje, ki je bilo obseženo v zločinskem načrtu. Kazenska odgovornost je bila razširjena tudi na pravne osebe. Zakon je poznal samo eno vrsto kaznivih dejanj, ki tudi nima posebnega imena.⁵ Vrednote, ki jih je kazenski zakon varoval, je bilo v prejšnjih zakonih mogoče razbrati iz kaznivih dejanj, ki jih je zakon kot taka razglašal, in iz kazni, ki jo je zanje zagrožal, ta zakon pa jih je izrecno naštel v svojem prvem členu. Na prvo mesto je postavil varovanje ljudske države zgrajene na pridobitvah narodnega osvobodilnega boja, njenega pravnega reda in socialistične graditve. Oseba in pravice njenega državljanca so na drugem mestu. Izrecno je bil podan tudi namen kaznovanja: »zatiranje družbi nevarnega delovanja, odvratanje storilca od kaznivih dejanj in njih preprečevanje; prevzgoja in poboljšanje storilca; splošni vzgojni vpliv na druge člane družbe, da bi se odvrnili od kaznivih dejanj.« Zoper storilce je bilo mogoče izreči kar dvanajst različnih kazni: smrtno kazen, odvzem prostosti s prisilnim delom, odvzem prostosti, poboljševalno delo, izgubo državljanstva, zaplembo premoženja, izgubo državljanskih pravic (volilne pravice, pravice do pridobitve ali opravljanja funkcij v družbenih organizacijah in društvih, pravice javnega nastopanja, pravice nositi častne naslove, rede in druga odlikovanja, pravice do državne ali druge javne službe, pravice do pokojnine, roditeljske pravice), izgubo čina, prepoved opravljanja določenega poklica, izgon, denarno kazen in popravilo škode. Sodišče je lahko izreklo le tisto kazen, ki je bila predpisana v zakonu. Kazni izgube državljanskih pravic, izgube čina, prepoved opravljanja določenega poklica, denarno kazen in popravilo škode pa je lahko vedno izreklo kot stranske kazni. Smrtna kazen se je izvršila z ustrelitvijo ali z obešenjem, kakor je pač določilo sodišče v sodbi.⁶ Zanimivo je, da so obstajali tudi glasovi proti smrtni kazni češ, da jo je ukinila tudi Sovjetska zveza, vendar je predsednik zakonodajnega odbora Zveznega sveta Moša Pijade njeno ohranitev utemeljeval z dejstvom, da pogoji v Jugoslaviji pač niso enaki kot v Sovjetski Zvezi.⁷ Kazen odvzema prostosti s prisilnim delom ni smela biti krajša od šestih mesecev in ne daljša od dvajsetih let. Dostmrten odvzem prostosti s prisilnim delom je bil le nadomestilo za smrtno kazen. Kazen odvzema prostosti je trajala od sedmih dni do petih let, kazen poboljševalnega dela pa od treh dni do dveh let. Izguba državljanstva je bila trajna, a se je smela izreči le državljanu, ki je živel zunaj države in je bila zvezana z zaplembo premoženja, izguba državljanskih pravic pa je bila trajna ali začasna. Trajna je bila tudi izguba čina, prepoved opravljanja določenega poklica pa trajna ali začasna. Pri odmeri kazni je moralo sodišče paziti na namen kazni in upoštevati

⁵ Ljubo BAVCON – Alenka ŠELIH, *Kazensko pravo. Splošni del*, Ljubljana 1996, 92 sl.; Aleksander MAKLECOV, *Naše novo kazensko pravo in njegove vodilne ideje*, Ljubljana 1948.

⁶ Kazenski zakonik, splošni del. *Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije*, 13. decembra 1947, št. 106, 1947.

⁷ MAKLECOV, *Naše novo kazensko pravo* (kot v op. 5), 27.

meje kazni, ki so bile predpisane. Obteževalne in olajševalne okoliščine so bile v zakonu izrecno navedene. Mogoča je bila tudi omilitev in celo oprostitev kazni. Zakon je poznal pogojno obsodbo, razen kazni pa tudi vzgojno–poboljševalne in zdravstveno–varstvene ukrepe. Prvi so se uporabljali pri mladoletnikih, ki niso bili kazensko odgovorni, ali kadar je sodišče spoznalo, da kazen zanje ne bi bila primerna. V splošnem pa so bile določbe glede mladoletnikov zelo stroge. Mladoletnik ni bil kazensko odgovoren do štirinajstega leta starosti. Normalen mladoletnik, star nad štirinajst let, je bil lahko obsojen na vsako vrsto kazni, razen na smrtno kazen in dosmrten odvzem prostosti s prisilnim delom. Zdravstveno varstveni ukrepi so bili namenjeni neprištevnim in zmanjšano prištevnim storilcem kaznivih dejanj, ki so bili nevarni za družbo. Zakon je omenil le oddajo v »umobolnico ali kak drug zavod za zdravljenje«. V primerjavi s prejšnjim kazenskim zakonom je ta zakon povečal število kazni in zmanjšal število drugih ukrepov. Zakonodajalec se je namreč postavil na stališče, da pojem kazni bolj ustreza »socialno–etičnemu naziranju ljudstva in da je za ljudstvo bolj razumljiv in jase«.

Prvi popolni kazenski zakon je bil sprejet marca 1951. Skupaj z uvodnim zakonom je začel veljati 1. julija istega leta.⁸ Novi zakon je imel 362 členov, od tega 99 členov splošnega dela. Bistveno novost predstavlja že prvi člen, ki govori o vrednotah, ki jih zakon varuje. Tokrat je bila na prvo mesto postavljena osebnost državljanov in na drugo država, njena neodvisnost, varnost, družbena ureditev in pravni red. Zakon je odpravil kaznovanje po analogiji in uvedel dosledno spoštovanje načela zakonitosti. Pripravljalna dela niso bila več kazniva. Seveda je to veljalo le načeloma. Izjeme je določal zakonik v posebnem delu. Število kazni se je zmanjšalo na sedem. Ostale so: smrtna kazen, strogi zapor, zapor, omejitev državljanskih pravic, prepoved opravljanja poklica, zaplemba premoženja in denarna kazen. Smrtna kazen se je še vedno izvrševala z ustrelitvijo ali z obešenjem. Strogi zapor je lahko trajal od šestih mesecev do dvajsetih let, dosmrten strogi zapor pa je bil nadomestilo za smrtno kazen. Zapor ni smel biti krajši od treh dni in ne daljši od petih let. Uvedeni so bili varnostni ukrepi, med katere so sodili oddaja neprištevnih in zmanjšano prištevnih storilcev v zavod za varstvo in zdravljenje (zavod za duševne bolezni ali kak drug zavod za varstvo in zdravljenje), odvzem predmetov in izgon iz države za tujce, ki jim je bila izrečena kazen. Nekoliko milejše so bile določbe za mladoletne storilce kaznivih dejanj. Mladoletniki, starejši od štirinajst let, so bili razdeljeni na mlajše in starejše. Prve, stare od štirinajst do šestnajst let, je smelo sodišče kaznovati le, če so storili kaznivo dejanje, za katero je zakon predpisoval hujšo kazen kakor deset let strogega zapora. Drugi, stari šestnajst let in več, so sicer kazensko odgovarjali, vendar se jim je lahko namesto kazni izrekel eden izmed vzgojno–poboljševalnih ukrepov. Za mladoletnike, ki niso bili kazensko odgovorni, so se uporabili vzgojno–poboljševalni ukrepi, za kazensko odgovorne pa je bilo kaznovanje milejše kot za odrasle.

Zakon je bil večkrat spremenjen, prvič in temeljito že leta 1959.⁹ Leta 1959 se je število kazni še zmanjšalo, odpadla je kazen omejitve državljanskih pravic, prepoved opravljanja poklica pa je postala varnostni ukrep. Uveden je bil sodni opomin. Smrtna kazen se je izvrševala le še z ustrelitvijo, strogi zapor je trajal od enega do petnajst let, dvajset let pa le v primeru, če je nadomestil smrtno kazen. Med pomembnejše novosti sodijo tudi novi varnostni ukrepi kot obvezno zdravljenje alkoholikov in narkomanov, odvzem vozniškega dovoljenja, odvzem premoženjske koristi ter že omenjena prepoved opravljanja poklica. Varnostni ukrep obveznega zdravljenja alkoholikov in narkomanov, prepoved opravljanja poklica in izgon iz države je bilo mogoče izreči le, kadar je sodišče storilca hkrati obsodilo tudi na kazen. Velik korak naprej pomenijo nove določbe glede mladoletnih storilcev kaznivih dejanj. Otrok se ni smelo kaznovati in zanje se tudi niso smeli uporabiti niti vzgojni niti varnostni ukrepi. Mlajši mladoletnik sploh ni mogel biti kaznovan, temveč so se mu lahko izrekli le vzgojni

⁸ Uvodni zakon h kazenskemu zakoniku. *Uradni list ljudske republike Jugoslavije*, št.11/1951; Kazenski zakonik, splošni del. *Uradni list ljudske republike Jugoslavije*, št.13/1951.

⁹ Zakon o spremembah in dopolnitvah kazenskega zakonika, *Uradni list federativne ljudske republike Jugoslavije*, št. 30, 1959.

ukrepi. Starejšemu mladoletniku so se smeli izreči vzgojni ukrepi, kaznovan pa je bil lahko le s posebno kaznijo za mladoletnike. Sodišča so imela na razpolago osem vzgojnih ukrepov in mladoletniški zapor. Vzgojni ukrepi so bili ena izmed vrst kazenskih sankcij. Spremembe, ki so jih prinesle nove določbe, so pomenile še nadaljni prispevek k večji zakonitosti, pravičnosti in človečnosti.

In kazensko formalno pravo? Prvi povojni Zakon o kazenskem postopku z dne 12. oktobra 1948 je bil uveljavljen decembra istega leta in je imel 352 členov.¹⁰ Ob predstavitvi novega zakona je bilo poudarjeno, da je le-ta plod izkušenj ljudskega sodstva, da pa je zakonodajalec črpal snov za izdelavo zakona tudi iz napredne znanosti procesnega prava in zakladnice tujega, predvsem sovjetskega prava. V ospredju je bila preprostost in hitrost postopka. Načela, ki so se izoblikovala skozi zgodovinski razvoj kazenskega postopka, so ostala po besedah pravnih teoretikov po obliki enaka, spremenjena je bila njihova vsebina. Posebej je bilo poudarjeno, da v prvem delu postopka funkcija obtožbe ni ločena od funkcije odločanja. Javni tožilec je uvedel in vodil preiskovanje ter odločal o vseh pritožbah in ugovorih zoper sklepe oziroma ravnanje preiskovalnih organov, bil je organ, ki je skrbel za varstvo zakonitosti. Preiskovanje je bilo v rokah enega samega organa, zato spori strank v preiskovalnem postopku niso bili več mogoči. Pritožbe zoper sklepe javnega tožilca in preiskovalnega organa so bile zelo omejene, zoper odredbe pa nedopustne. Vodstvo preiskovanja je bilo izročeno posebnemu preiskovalnemu organu, ki je bil neodvisen od sodišča. Sodišče v preiskovanju ni bilo udeleženo, razen v preiskovanju kaznivih dejanj, ki so se preganjala na zasebno tožbo. Poizvedbe in preiskava so imele isti pravni učinek – dokazno moč za sodišče, razlika je bila zgolj formalna. Javni tožilec je imel popolno nadzorstvo nad preiskavo. Imel je pravico zahtevati od preiskovalnega organa spise v pregled in dajati navodila, ki so bila za preiskovalne organe obvezna. Javni tožilec je smel vsako odločbo preiskovalnega organa razveljaviti, predrugačiti. O nesoglasjih med preiskovalnim sodnikom in tožilcem ni več odločal sodni senat, kakor je določal predvojni zakon. Po novem gledanju je bilo to poseganje sodišča v pripravljalni postopek brez pomena in naj bi le po nepotrebnem zavlačevalo postopek. Po končani preiskavi je poslal javni tožilec spise z obtožnico ali z obtožnim predlogom v razsojanje sodišču. V predpisih novega zakona o kazenskem postopku »se vidno odraža načelo, da se morajo vsa dejstva in vse okoliščine kaznivega dejanja ugotoviti že v preiskovalnem postopku. Obtožnica oziroma obtožni predlog je bila po novi zakonodaji le zadnje dejanje preiskovalnega postopka, ki se nato nadaljuje pred sodiščem, in ne več samostojni, vmesni del. Zoper obtožnico ni bilo več pravnega sredstva. Nov pomen in teža, ki jo je sedaj dobila preiskava, in usodne posledice, ki so v praksi sledile, bodo najbolje razložile besede univerzitetnega profesorja kazenskega prava Avgusta Munde, ki je v posebni knjižici obrazložil vodilne ideje novega zakona.¹¹ »Klasična procesna teorija je dala pripravljalnemu postopku sumaričen pomen. Težišče vsega dokazovanja je videla v glavni obravnavi ... Z vidika sodobne znanosti ta zamisel ni pravilna niti z vidika kriminalne tehnike niti z vidika forenzične psihologije. Že v preiskovalnem postopku je treba vse dokaze podrobno in popolno izvesti. Glavna obravnava se često zavleče, materialni dokazi se izgubijo, spomin prič obledi. Spomin prič je svež in nepokvarjen le takoj po dogodku. Pri vsakem ponovnem zaslišanju si priča vcepi dogodek vnovič v spomin; toda ne dogodka, ki ga je sama zaznala, marveč dogodek, kakor se je v njenem spominu preoblikoval. Pri ponovnem zaslišanju na glavni obravnavi je spominska slika že zabrisana in spremenjena ... Po novem pojmovanju načela materialne resnice in po dialektični metodi dokazovanja se sme sodba opreti le na zanesljive dokaze.«¹² Nove so bile tudi določbe o pravnih sredstvih. Zakon je prejšnjo apelacijo, kasacijo in revizijo združil v enem samem rednem pravnem sredstvu – pritožbi. Po vzoru Sovjetske zveze je torej javno tožilstvo postalo eden bistvenih organov nove

¹⁰ Zakon o kazenskem postopku, *Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije*, št. 97, 1948.

¹¹ Avgust MUNDA, *Naš zakon o kazenskem postopku in njegove vodilne ideje*, Ljubljana 1950.

¹² Avgust MUNDA, *Naš zakon* (kot v op. 11), Ljubljana 1950, 34.

države in odločno najpomembnejši organ v kazenskem sodstvu. Vodilo je prvi del postopka in nadzorovalo, usmerjalo drugega.

V letu 1953 je bil sprejet nov Zakonik o kazenskem postopku z dne 10. septembra 1953,¹³ ki je pričel veljati 1. januarja 1954, in je ob številnih spremembah veljal do 1. julija 1977. Imel je že 484 členov in uvodni zakon s 17. členi. Prepustimo tokrat oceno zakonika tujim opazovalcem. Britanska ambasada je iz Beograda poročala svojem zunanjemu ministrstvu, da je v splošnem zakon zamenjal krute in ostre predpise vpeljane leta 1948, da so se njegove odločbe tesno približale tistim, ki prevladujejo v zahodno evropskih državah, da je zakon opazno podoben jugoslovanskemu predvojnemu procesnemu zakonu, na kar opozarja že njegova dolžina. Poročevalec je bil prepričan, da zakon prinaša obnovitev zakonitosti, pravičnosti in nepristranosti.¹⁴

Takšni so bili torej zakoni. In praksa? To je bil čas, ko so prvi povojni zakoni že izgubili veljavo, novi zakoni pa so se v veliki meri približali utečeni kazenski zakonodaji zahodno-evropskih držav, oziroma se vrnili na stari tir. Oblast je bila seveda zdaj že trdneje v rokah novih oblastnikov, ki so jo želeli le še zavarovati. Pravo, ki jim jo je pomagalo omogočiti in ustoličiti, jim ni bilo več potrebno. Podatki o vrsti in številu kaznivih dejanj pa nam nudijo vpogled v družbo, urejeno po novem. Poglejmo si poročilo Vrhovnega sodišča Ljudske Republike Slovenije za leto 1958:¹⁵ »V LR Sloveniji je bilo v letu 1958 obsojenih 12,862 oseb zaradi 14.296 kaznivih dejanj. Vendar veliko število obsojenih oseb še ne daje prave slike o kriminaliteti v Sloveniji. Prevladuje namreč drobni kriminal /80,2 %/ ... Statistični podatki kažejo, da kriminaliteta v Sloveniji od leta 1956 dalje v absolutnem merilu postopoma upada. Kljub absolutnemu upadanju ugotovljenih kaznivih dejanj pa v strukturi kriminalitete ni bistvenih sprememb. Najštevilnejša so kazniva dejanja, s katerimi se napada premoženje /4.274/, življenje in telo /2.560/, čast /2.221/, javni red in pravni promet /1.870/, uradna dolžnost /977/, splošna varnost ljudi in premoženja /952/ in narodno gospodarstvo /672/ ... ostanek pa odpade na manj številne vrste.

V primerjavi z drugimi republikami je kriminaliteta v Sloveniji relativno na prvem mestu. Na 10.000 prebivalcev nad 14 let starosti je bilo v letu 1957 v zveznem merilu 141 obsojenih polnoletnih oseb, v LRS pa je znašalo to število 200. Dejstvo, da je po statističnih podatkih kriminaliteta v LRS relativno največja, ima svoje vzroke v razvitejšem gospodarstvu, v hitrejši spremembi socialne strukture, v večji fluktuaciji delovne sile, v večjem cestnem prometu in geopolitičnem položaju ... Poleg navedenih objektivnih vzrokov pa vplivajo na povprečje kriminalitete tudi drugi vzroki, kakor učinkovitost pregona, doslednost v kriterijih pregona in podobno.

Ob presoji statističnih podatkov glede strukture kaznivih dejanj se kažejo pri nekaterih vrstah določene značilnosti, na katere je treba posebej pokazati. Te značilnosti se tičejo kaznivih dejanj zoper ljudstvo in državo, kaznivih dejanj v gospodarstvu, kaznivih dejanj, ki se na splošno označujejo kot klasični kriminal, ter kriminala, storjenega po mladoletnikih.

Zaradi kaznivih dejanj zoper ljudstvo in državo je bilo v letu 1955 v LRS obsojenih 43 storilcev, v letu 1956 61, v letu 1957 pa 31 in v letu 1958 le 17 storilcev. Od teh 17 jih je bilo obsojenih 5 zaradi kaznivih dejanj, storjenih med okupacijo, 10 zaradi verske nestrpnosti, 1 zaradi sovražne propagande in 1 zaradi izpodkopavanja obrambne moči države. Ta kazniva dejanja so v upadanju v Sloveniji ... Pri tem se pa ne sme prezreti družbena nevarnost vohunstva in zlorabljanja vere v politične namene, čeprav je le malo teh primerov prišlo pred sodišča.

V gospodarski kriminal štejejo po dosednji praksi vsa tista škodljivstva oziroma kazniva dejanja, s katerimi se na kakršenkoli način oškoduje narodno gospodarstvo oz. splošno ljudsko premoženje, to so tatvine, zatajitve, poneverbe, goljufije na škodo družbenega premoženja,

¹³ Zakonik o kazenskem postopku. *Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije*, št. 40, 1953.

¹⁴ The National Archives of England, Wales and the United Kingdom, F. O. 371, 113 201/1954.

¹⁵ Arhiv Republike Slovenije, Vrhovno sodišče Republike Slovenije, AS 1237, Su 1959.

zloraba uradnega položaja, nevestno gospodarsko poslovanje, nevestno delovanje v službi, nedovoljena trgovina, špekulacija in podobno. Značilno za preteklo obdobje je, da se je tudi število kaznivih dejanj te vrste zmanjšalo. Tako je bilo obsojenih v letu 1955 – 4815, leta 1956 4504, leta 1957 3439, leta 1958 2834 storilcev. Kriminal v gospodarstvu, obravnavan pred sodišči, zajema četrtno vseh obravnavanih kaznivih dejanj ... Iz kazenskih spisov izhaja, da je v nekaterih gospodarskih organizacijah še vedno pomanjkljiva strokovna usposobljenost uslužbencev na odgovornih mestih, zlasti v knjigovodstvu. Zaradi slabega knjigovodstva so predvsem v kmetijskih zadrugah omogočene uslužbencem številne mahinacije in okoriščanja, ki se včasih vlečejo tudi več let.

Opaženo je bilo, da ponekod obstoji popustljivost delovnih kolektivov do storilcev, ki so oškodovali skupnost. Redke so tatvine večjega obsega, ki bi jih zakrivali delavci. V težjih primerih so navadno povezani med seboj delavci, skladiščniki, vratarji in drugi uslužbenci.

Na odgovorna mesta še vedno postavljajo osebe brez potrebnih moralnih kvalifikacij. Čestokrat dobijo zaposlitev zaradi kriminala v gospodarstvu že kaznovani blagajniki, knjigovodje, skladiščniki in to na takih delovnih mestih, kjer jim je ponovno omogočeno okoriščanje na škodo skupnosti. Potrebno bi bilo, da organi delavskega upravljanja zaostrijo kriterije za nastavitve uslužbencev na odgovorna mesta v gospodarstvu ... Tatvine in poneverbe ter še nekatera v zakonu našeta dejanja, s katerimi se povzroči družbenemu premoženju škoda v vrednosti preko 800.000 din, predstavljajo najtežja kazniva dejanja gospodarskega kriminala – grabež. V preteklem letu so sodišča v LRS obravnavala 6 kazenskih zadev, ki se nanašajo na grabež ...

Predvidena novela kazenskega zakonika bo omogočila uspešnejšo borbo proti škodljivstvu v gospodarstvu, ker bodo določene kazenske sankcije tudi za nove oblike škodljivega delovanja, ki so se pojavile v zadnjih letih. Novela bo prinesla tudi nove in učinkovitejše sankcije zoper takšne storilce, zlasti odvzem premoženjskih koristi.

Struktura drugega kriminala se v preteklem letu ni bistveno spremenila. Glede na veliko število kaznivih dejanj zoper čast, ki sodišča močno obremenjujejo, ki pa se navadno končajo s poravnanimi, bi bilo smotno, da bi te vrste kaznivih dejanj urejevali poravnalni sveti. Večina teh sporov ima svoje korenine v stanovanjski stiski ali drobnolastniških odnosih.

Kazniva dejanja zoper življenje in telo ... so padla od 2971 v letu 1957 na 2560 v letu 1958. Razmeroma najpogostejša so na območju okrajev Celje, Maribor in Murska Sobota, najredkejša pa na Primorskem. Iz splošnega povprečja v posameznih primerih izstopajo nekateri industrijski centri oz. posamezna delovišča ... kjer je skoncentrirana pretežno nekvalificirana delovna sila iz raznih krajev.

Zaradi kaznivih dejanj zoper življenje in telo, s katerimi je bila povzročena smrt, so sodišča obsodila v letu 1956 – 40 oseb, v letu 1957 – 50 oseb in v letu 1958 – 42 oseb. Od tega je bilo v navedenih letih: naklepnih ubojev 23, 37 in 25; ubojev iz malomarnosti 4, 3 in 6; težkih telesnih poškodb s smrtnim izidom 14, 8 in 11. Zaradi kaznivih dejanj težke telesne poškodbe je bilo obsojenih v letu 1956 – 390 storilcev, v letu 1957 – 437 in v letu 1958 – 395 storilcev ... Na splošno sodišče ugotavlja, da je večina smrtnih primerov in hudih telesnih poškodb povzročena po vinjenih storilcih.

Po ugotovitvah Vrhovnega sodišča LRS pa imamo neredko pri kaznivih dejanjih zoper življenje in telo, zlasti pri ubojih, opraviti z neuravnovešenimi storilci. Skoraj v vseh primerih je bilo potrebno iskati pomoči pri psihiatrih, katerih končna ugotovitev je pogosto bila, da gre za psihopatske osebnosti. To kaže, da sodne intervencije same ne morejo zaježiti te vrste kriminala, temveč so potrebni predvsem družbeni preventivni napor, da se omeji alkoholizem, in da se izboljša skrb za zdravljenje psihopatskih oseb in alkoholikov ... V znatnem porastu so kazniva dejanja, storjena z ogrožanjem javnega prometa. Z vse večjim naraščanjem prometa na naših cestah narašča tudi število prometnih nesreč ... Število prometnih nesreč je bilo v letu 1955 1859, v letu 1956 2120, v letu 1957 3024, v letu 1958 4270 ... Kazniva dejanja prepovedanega prehoda čez državno mejo so kljub znatnem upadanju še vedno številna ... Mnogi sto-

rilci, ki so bili pri poskusu pobega prijeti, sploh niso prišli pred sodišče, temveč pred sodnika za prekrške ... Tovrstna kazniva dejanja ocenjujejo sodišča kot družbi zelo nevarna in izrekajo ustrezne ostre kazni.

V sojenju mladoletnikov so sodišča leta 1956 izrekla sankcije /kazni ali vzgojne–poboljševalne ukrepe/ zoper 932 mladoletnikov, leta 1957 zoper 624 mladoletnikov in leta 1958 zoper 527 mladoletnikov ... po številu storilcev in številu dejanj kot tudi po teži in značaju kaznivih dejanj, je mladinski kriminal v postopnem upadanju ... V splošnem, se mladoletniki ne lotevajo težkih in zavržnih kaznivih dejanj. Največkrat se pregrešijo zoper tuje premoženje ... Sodišča so pri sojenju mladoletnikov uresničevala predvsem vzgojni smoter in namen sankcij, ki so jih izrekala proti mladoletnim storilcem. Zaradi tega so se sodišča pri mladoletnikih mnogo širše posluževala instituta pogojne obsodbe ... Pri tem je treba upoštevati, da vsi mladoletniki, ki so bili spoznani za krive, niso bili obsojeni na kazen, temveč je bil proti njim v mnogih primerih izrečen samo ukor, nekateri pa so bili oddani v vzgojno–poboljševalni dom, nekaj pa jih je bilo izročenih staršem ali skrbnikom z nalogo, da jih strožje vzgajajo in nadzorujejo.

Sodišča so opažala preveliko togost veljavnega kazenskega zakonika, ki se očituje v tem, da ni v njem predvidenih dovolj vzgojnih ukrepov in da je v preveliki meri za mladoletne storilce predvidena kazen. To pomanjkljivost veljavnega kazenskega zakonika odpravlja sedanji tek novele, ki predvideva širši izbor vzgojnih ukrepov in zmanjšuje število primerov za uporabo kazni.«

Že ta kratek zapis nam pokaže šibkosti, slabosti in bolezni družbe, na katero se nanaša. Podatek, da ima neka družbena skupnost nizko število obravnavanih kaznivih dejanj, še zdaleč ne kaže na to, da bi bila urejena in pravična. Prav gotovo pa družbena skupnost, ki izkazuje visoko število kaznivih dejanj, še posebej zoper življenje in telo, nikakor ne more trditi, da je zdrava in urejena. »Kar zadeva alkoholizem, ni nobenega dvoma, da je prav tako simptom duševne in čustvene nestabilnosti.«¹⁶

Dokumenti kazenskih sodišč, še posebej zaslišanja in sodbe posameznih kazenskih zadev, predstavljajo zatorej arhivsko gradivo neprecenljive vrednosti. Poleg pravne varnosti, ki jo zagotavljajo posameznikom, so tudi vir za zgodovinske, sociološke in kriminološke raziskave.

DAS STRAFRECHT UND DAS ARCHIVGUT DER STRAFGERICHTE IN SLOWENIEN NACH DEM ZWEITEN WELTKRIEG

ZUSAMMENFASSUNG

Die Arbeit der Strafgerichte ist zu jeder Zeit und in jeder Gesellschaft von Bedeutung. Die Strafgerichtsbarkeit vollzieht nämlich das Strafrecht, das maßgebend in das Leben der Menschen eingreift und es lenkt. Das Strafrecht stellt in gewissem Sinne das Wesen des gesamten Rechts einer Gemeinschaft dar, schützt und wahrt es doch die Grundwerte einer Gesellschaft und garantiert dadurch ihre Existenz. Diese werden folglich in der jeweiligen Zeit und dem jeweiligen Raum als Grundwerte des Einzelnen und der Gesellschaft anerkannt. Gerade aus diesem Grunde sind die Dokumente der Strafgerichte, insbesondere die Vernehmungen und Urteile, ein Archivgut von unschätzbarem Wert. Außer der Rechtssicherheit, die sie den Einzelpersonen garantieren, stellen sie eine Quelle für historische, soziologische und kriminologische Forschungen dar.

(Iz slovenščine prevedel Niko Hudelja)

¹⁶ Erich FROMM, *Zdrava družba*, Ljubljana 1970, 22.

BORIS GOLEC

ETNIČNO-JEZIKOVNA STRUKTURA SLOVENSКИH CELINSKIH MEST DO PREHODA V NOVI VEK¹ (POSKUS KVANTITATIVNEGA OVREDNOTENJA)

Medtem ko danes na podlagi narativnih virov in analize imenskega fonda prebivalstva bolje poznamo etnično-jezikovno sliko slovenskih celinskih mest v zgodnjem novem veku,² je njihova podoba v času pred 16. stoletjem veliko manj jasna.³ Temu botrujeta predvsem pomanjkanje relevantnih virov in njihova neugodna struktura. Tako nimamo za celotni srednji vek domala nikakršnih narativnih virov o etnični sliki mest in o jezikovni praksi v njih. Edino neposredno, a nadvse skopo poročilo o etničnih razmerah kot takšnih sega šele v konec 15. stoletja, pa še to se ne nanaša samo na mesta, temveč na prostor celotne vojvodine Štajerske. Gre za stavek nürnberškega kronista Hartmanna Schedla v Svetovni kroniki (Weltchronik) iz leta 1493: »Prebivalci mest so običajno Nemci, kmetje tostran Drave pa Slovenci.«⁴ Tudi o najbolj relevantnem pokazatelju jezikovne podobe, o jezikih cerkvenih pridig, ni vse do prve polovice 16. stoletja na voljo skoraj nobenega poročila. Le na Ptuj se leta 1428 omenja »slovenski pridigar« (derzeit windischer Prediger zu Pettau),⁵ kar posredno priča, da je moral ob njem obstajati vsaj eden, a prejkone že tedaj več pridigarjev nemškega jezika.

Z neprimerno povednejšimi viri o rabi jezikov v javnosti razpolagamo za 16. stoletje, in sicer predvsem za jezikovno heterogene mestne naselbine, saj je bilo vprašanje jezikovne prakse v drugih mestih za sodobnike povsem postranskega pomena. Najzgodnejši podatki o jezikih cerkvenih pridig se nanašajo na štiri večja mesta in segajo še v prvo polovico stoletja. Tako davčni seznam glavarine iz leta 1527 spričuje, da so pri župnijski cerkvi v Celju delovali trije duhovniki: poleg zorničarja po en nemški in en slovenski pridigar,⁶ kar potrjuje, da je bilo

¹ Oznaka slovenska celinska mesta se nanaša na prostor današnje Slovenije. Na njenih tleh leži 20 srednjeveških mest, od tega 13, ki so spadala v okvir vojvodine Kranjske, in 7 na tleh vojvodine Štajerske.

² Boris GOLEC, Was bedeutet »slowenisch« und »deutsch« in den krainischen und untersteirischen Städten der Frühen Neuzeit, v: Harald HEPPNER (Hg.), *Slowenen und Deutsche im gemeinsamen Raum. Neue Forschungen zu einem komplexen Thema*, Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission, Band 38, München 2002, 37–64; Boris GOLEC, Regionalne razlike v jezikovni podobi prebivalstva slovenskih celinskih mest med 16. in 18. stoletjem, *Zgodovinski časopis* (Ljubljana), 57, 2003, 23–38.

³ Obravnave etnične podobe posameznih mest v srednjem veku so bodisi parcialne bodisi deloma zastarele. Prim. Johann JERELE, *Der nationale Charakter der untersteirischen Städte im Mittelalter* (Phil. Diss.), Graz 1939; Josip MAČEK, Prebivalstvo mesta Ljubljane v srednjem veku po svojih imenih in priimkih, *Kronika slovenskih mest* (Ljubljana), III/1936, 160–163, 218–233; Hans PIRCHEGGER, Der deutsche Bevölkerungsanteil in den untersteirischen Städten Marburg a. d. Drau und Pettau im Mittelalter und in der frühen Neuzeit, *Südostdeutsches Archiv* (München), IV/1961, 3–18. Našo problematiko le mimogrede zadeva najtemeljitejše delo o prebivalstvu katerega naših mest: Norbert WEISS, *Die Bürger von Marburg an der Drau bis 1600. Prosopographische Untersuchung*, Schriftenreihe des Instituts für Geschichte, Band 10/1, Institut für Geschichte der Karl-Franzens-Universität Graz, Graz 1998.

⁴ *Das volck in den stetten ist gewöhnlich Teutsch. Vnd das pawrvolck herdishalb der Traw windisch.* (po objavi: Othmar PICKL, Das Deutschtum in der ehemaligen Untersteiermark (heute Slowenien). Geschichte und kulturelle Leistungen, v: Hans ROTHE (Hg.), *Deutsche in der Habsburger Monarchie*, Köln–Wien 1989, 9).

⁵ Norbert WEISS, Die untersteirischen Städte und ihre Bewohner im Mittelalter, v: Harald HEPPNER (Hg.), *Slowenen und Deutsche im gemeinsamen Raum. Neue Forschungen zu einem komplexen Thema*, Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission, Band 38, München 2002, 33.

⁶ Steiermärkisches Landesarchiv, Graz (StLA), Landschaftliches Archiv, Leibsteuer 1527, 406/14 (Sand Daniel bei Cilli); prim. objavo: Jože KOROPEC, Slovenski del Štajerske v davčnem seznamu glavarine leta 1527, *Časopis za zgodovino in narodopisje* (Maribor), 59 (n. v. 24), 1988, 243.

Celje že v tem času izrazito dvojezično mesto, torej takšno, kakršnega kažejo tudi poznejša poročila in imenski fond prebivalstva.⁷ Drugi dve štajerski mesti, Maribor in Ptuj, imata v luči narativnih virov iz 30ih let 16. stoletja še precej bolj poudarjeno nemški značaj. Za mariborsko mestno župnijo, ki je segala tudi na podeželje, je izpričano, da sta v njej delovala dva pridigarja nemškega jezika in en slovenski pridigar, na Ptuju pa so se redne nedeljske pridige v slovenščini že tedaj odvijale samo v predmestni cerkvi in le izjemoma v cerkvah znotraj mestnega obzidja. Drugačno podobo je kazala Ljubljana, kjer so prva dva nemška pridigarja pri stolnici nastavili šele leta 1533 z utemeljitvijo, da se v mestu zaradi priseljavanja povečuje število nemških trgovcev in obrtnikov. Vendar pa ne more biti dvoma, da so tu za nemške pridige že v srednjem veku skrbele vsaj nekatere redovne skupnosti.⁸

V zgodnjem novem veku so imela sicer skoraj vsa mesta na Kranjskem poudarjeno slovensko etnično-jezikovno podobo. Med skupno trinajstimi je poleg že omenjene izrazito dvojezične Ljubljane vse do 20. stoletja predstavljalo posebnost samo malo Kočevje, središče nemškega agrarnega otoka, nastalega s poznosrednjeveško kolonizacijo 14. stoletja.⁹ Kot bomo videli, o njegovi močno prevladujoči nemški podobi že malo pred letom 1500 pričajo priimki mestnih prebivalcev.¹⁰ Tako moremo ugotovljeno jezikovno stanje poznejših stoletij, ko se v kočevski mestni cerkvi kot jezik pridig omenja izključno nemščina, brez zadržkov aplicirati v čas same ustanovitve mesta (1471). Popolna odsotnost nemščine kot jezika cerkvenih pridig in močno prevladovanje slovenskih priimkov v zgodnjem novem veku pa nasprotno pri vseh ostalih enajstih kranjskih mestih govori o njihovi poudarjeno slovenski podobi.¹¹ Na primeru treh mest, Novega mesta, Kamnika in Radovljice, bomo v nadaljevanju spoznali, da se je takšno stanje izoblikovalo še v poznem srednjem veku. Tako je pri prenekanem mestu zelo verjetno obstajalo že v času nastanka meščanske naselbine.

Na Slovenskem Štajerskem sta vzporednico glavnini kranjskih mest predstavljali kot izrazito slovenski naselbini le obmejni mesteci Ormož in Brežice, katerih zgodnjenovoveška jezikovna podoba¹² prav tako ni veliko odstopala od ugotovljenega stanja na prelomu iz srednjega v novni vek.¹³ Manj gotovo pa ostaja, kakšna etnično-jezikovna razmerja so v poznem srednjem veku vladala v Slovenj Gradcu in Slovenski Bistrici, ki sta pozneje, podobno kot Celje, izkazovala izrazito dvojezično podobo.¹⁴ Ohranjeni davčni popisi kot pokazatelj etničnega izvora prebivalstva se pri vseh treh mestih začnajo šele malo po letu 1600.¹⁵ Slovenj Gradec je

⁷ Celjska župnija je imela slovenskega in nemškega pridigarja tudi konec 16. stoletja, priimki hišnih gospodarjev v najstarejšem ohranjenem popisu iz leta 1612 pa ob etnično nedoločljivih priimkih izkazujejo približno tretjino nemškega in okoli polovico slovenskega prebivalstva (GOLEC, 2003 /kot v op. 2/, 29 in 34).

⁸ GOLEC, 2003 (kot v op. 2), 31–32.

⁹ Prim. GOLEC, 2003 (kot v op. 2), 30–31.

¹⁰ Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana (ARS), Vicedomski urad za Kranjsko (Vic. A.), šk. 102, I/58, lit. P VI–2, urbar gospostva Prem 1494 (v njem urbar gospostva Kočevje), fol. 8–9.

¹¹ Prim. GOLEC, 2003 (kot v op. 2), 34–35.

¹² Prim. GOLEC, 2003 (kot v op. 2), 29.

¹³ Za Brežice razpolagamo z urbarjem iz okoli leta 1526: StLA, Stockurbare, LXII/141, Urbar Rann ca. 1526, fol. 171–180; prim. objavo: Boris GOLEC, Podoba brežiške mestne družbe do jožefinske dobe, v: Jože ŠKOFLJANEC (ur.), *Župnija Sv. Lovrenca v Brežicah. Ob 220-letnici župnijske cerkve*, Brežiške študije 1, Brežice 2003, 35–39. O slovenskem značaju Ormoža leta 1482 pa pričajo imena in priimki oseb iz mesta, ki so plačevale vinko desetino moškemu gospostvu (StLA, A. Schaunberg, S–Sch, Urbar 1482, fol. 6–7 /Stat Fridaw/; prim. objavo seznama v: Boris GOLEC, *Ormož v stoletjih mestne avtonomije. Posesna, demografska, gospodarska, socialna, etnična in jezikovna podoba mesta ob Dravi 1331–1849*, Ljubljana 2005, 169). Četudi 32 poimensko navedenih Ormožanov predstavlja samo hasnovalce vinogradov, je primerjava z mlajšimi viri pokazala, da so zelo verjetno popisani vsi tedanji hišni posestniki, tem prej ker pri petih ni navedena dajatev. Tudi 60 let pozneje namreč posestno stanje v mestu ni skoraj nič drugačno: imenjska cenitev iz leta 1542 popisuje 32 posestnikov z 31 hišami in kopaljščem (StLA, Landschaftliches Archiv, Gülterschätzungen 1542, No. 8/91, fol. 1–5, 4. 5. 1542; prim. objavo popisa: GOLEC, 2005 /kot zgoraj/, 170–172).

¹⁴ Prim. GOLEC, 2003 (kot v op. 2), 33–34.

¹⁵ Prim. GOLEC, 2003 (kot v op. 2), 29.

moral imeti že zgodaj znaten delež nemško govorečega prebivalstva, saj potopisni vir iz 70ih let 16. stoletja poroča, da obvladajo meščani oba jezika, a so pridige v samem mestu (samo) nemške.¹⁶ Nasprotno vemo precej manj o nemški pastoralni v Slovenski Bistrici, izpričani šele za 18. stoletje. Zato pa je bilo v tem mestu razmerje nemških in slovenskih priimkov obdavčencev v začetku 17. stoletja zelo podobno onemu v poudarjeno dvojezičnem Celju.¹⁷

Ob pomanjkanju drugih poročil ostaja torej do prehoda iz srednjega v novi vek skoraj edini pokazatelj etnične sestave mestnega prebivalstva njegov imenski fond. Pri tem so bila mnenja avstrijskih in slovenskih zgodovinarjev glede uporabne vrednosti antroponimov pogosto precej različna.¹⁸ Pri določanju etnične pripadnosti oseb na podlagi imen predstavlja namreč poglavitno težavo jezik zapisov.¹⁹ Dokumenti svetnega izvora so v osrednjih slovenskih deželah po letu 1300 skoraj v celoti pisani nemško, le redki so latinski, medtem ko slovenske v celoti pogrešamo. Tako lahko dobimo na podlagi virov povsem zgrešen vtis o občutni prevladi etnično in jezikovno nemškega prebivalstva, in to ne le v mestih, temveč celo med kmečkim življenjem na podeželju, saj so pisarji nemščini kot pisnemu jeziku prilagajali tudi zapisovanje imenskega fonda prebivalcev. Pogosteje kakor s priimki se je to dogajalo z osebnimi imeni, ki so povečini svetniška in tako sploh le redko etnično določljiva, tudi če so pisana v ljudski obliki.²⁰ Veliko laže kakor pri osebnih imenih je torej določiti »etnično vrednost« priimkov, ki pa so razmeroma poznega nastanka, saj postanejo v mestih splošno razširjeni šele v 15. stoletju. A tudi tu se pri ugotavljanju njihove etnično-jezikovne pripadnosti srečujemo z vrsto težav. Priimki se namreč šele od 16. stoletja dalje postopoma ustalijo kot stalni, tj. dedni rodbinski priimki, pred tem pa gre pogosto le za vzdevke posameznikov. Takšne so zlasti zelo številne poklicne oznake, ki so zaradi jezika virov domala v celoti pisane nemško (npr. *Schmidt, Schuster, Zimmermann* itd.).²¹ Poleg tega se je še dolgo v novi vek dogajalo, da so tudi druge slovenske priimke, kolikor je le bilo mogoče, pri zapisovanju dobesedno prevajali v nemščino oziroma s samim zapisom popačili slovensko obliko.²² Ob tako zamegljeni podobi dejanskega stanja je torej pogosto težko ugotavljati tudi zelo približna razmerja med nemškimi in slovenskimi priimki, na podlagi katerih bi mogli sklepati na verjetni materni jezik njihovih nosilcev in etnično-jezikovno strukturo proučevane populacije.

Vendar pa ob današnjem poznanju virov in stopnji raziskanosti obravnavane problematike precej laže tvegamo tudi takšen poskus kvantifikacije, zlasti še ker se moremo pri tem opreti na predhodno opravljeno temeljito raziskavo o etnično-jezikovni podobi slovenskih mest v bistveno boljše dokumentiranem zgodnjem novem veku.²³ Ugotavljanje etnične podobe na podlagi antroponimov ima seveda svoje pomanjkljivosti in lahko hitro trči ob ugovore glede metodološke ustreznosti. Razumljivo je, da so daleč od eksaktnosti že kvantificiranja po isti metodi za mlajša obdobja. S toliko večjimi odstopanji je treba računati pri srednjem veku in prehodu v novi vek. Rezultate gre zato presojeti za veliko mero previdnosti; izsledki so zgo-

¹⁶ France STELE, Potovanje skozi Slovenijo v l. 1571 in 1574, *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* (Ljubljana), 20/1939, 305.

¹⁷ Prim. GOLEC, 2003 (kot v op. 2), 29 in 34.

¹⁸ O tem zlasti: WEISS, 2002 (kot v op. 5), 30–32.

¹⁹ Prim. Sergij VILFAN, Die mittelalterliche Stadt zwischen Pannonien und der Nordadria, *Internationales Kulturhistorisches Symposium Mengersdorf 1972*, Band 4, Szombathely 1974, 135–136; idem, *Rechtsgeschichte der Slowenen bis zum Jahre 1941*, Grazer rechts- und staatswissenschaftliche Studien 21, Graz 1968, 101; idem, Tipologija srednjovekovnih gradov Slovenije i etnička struktura njihovog stanovništva, *Jugoslavenski istorijski časopis* (Beograd), 14/1975, št. 1–2, 24–25; Josip MAL, *Stara Ljubljana in njeni ljudje. Kulturnozgodovinski oris*, Ljubljana 1957, 68–73.

²⁰ O etnični vrednosti osebnih imen, prim. PIRCHEGGER, 1961 (kot v op. 3), 5.

²¹ Pri priimkih gre neredko za nemške izraze, ki so bili v adaptirani obliki prevzeti tudi v tedanjo slovenščino, kot npr. Schuster – šuštar, Schneider – žnidar, Messner – mežnar.

²² Prim. MAL, 1957 (kot v op. 19), 68–73; VILFAN, 1968 (kot v op. 19), 101, op. 4; GOLEC, 2002 (kot v op. 2), 43, op. 24.

²³ Gl. op. 2.

vornejši in zanesljivejši zlasti pri primerjavah med mesti in ob soočenju z ugotovitvami za poznejša stoletja.

Na težave naletimo že pri naboru relevantnih virov za posamezna mesta. Analiza celotnega razpoložljivega srednjeveškega imenskega fonda, dokumentiranega predvsem v listinah, bi dala močno negotove rezultate. Tovrstni viri so namreč od mesta do mesta ohranjeni zelo neenakomerno in za posamezno mesto tudi kronološko neuravnoteženo, poleg tega pa se povečini nanašajo le na premožnejši, gospodarsko in politično dejavnejši del mestnega prebivalstva.²⁴

Pričujoča raziskava se zato omejuje na analizo imenskega fonda v tistih virih, ki podajajo kar najširši prerez mestne družbe v istem trenutku. To so popisi fiskalne narave – razni davčni seznami in urbarji, iz obravnavane dobe na voljo za slabo polovico, tj. za 9 od skupno 20 mest. Razen pri Mariboru, za katerega se je ohranila dokaj sklenjena vrsta davčnih popisov iz polstoletnega obdobja od leta 1452 do 1504, razpolagamo pri vseh ostalih mestih žal le z enim ali največ dvema tovrstnima viroma, pa še to samo če upoštevamo tudi prva tri desetletja 16. stoletja. Najzgodnejši fiskalni seznami segajo šele v sredo 15. stoletja, za večino mest so ohranjeni iz časa okrog leta 1500, najmlajši še upoštevani pa je iz okoli leta 1526. Ob različni namembnosti razpoložljivega gradiva davčne narave je njegova prednost ta, da časovna bližina nastanka različnih virov omogoča lažjo oz. relevantnejšo primerljivost rezultatov.

V raziskavi so zajeta naslednja mesta: najpomembnejši štajerski mesti Maribor in Ptuj, z njima po velikosti in pomenu primerljivi kranjski mesto Novo mesto in Kamnik ter štiri miniaturna mesta – štajerski Brežice in Ormož ter kranjski Radovljica in Kočevje.²⁵ Žal sta precej manj uporabna davčna popisa za Ljubljano (iz let 1496 in okoli 1515), saj se v največji meri nanašata le na predmestja, ki so bila vseskozi skoraj izključno slovenska, zelo malo pa je v popisih upoštevano samo obzidano mesto, prebivališče etnično veliko bolj heterogene in mobilne populacije.²⁶ Tako se bomo v nadaljevanju omejili na osem mest, brez Ljubljane, od katerih jih polovica leži na Kranjskem in polovica na Štajerskem.

Kot je bilo povedano že zgoraj, so za ugotavljanje etnične podobe neprimerno bolj kot osebna imena uporabni priimki. Pri slednjih gre v tem času mnogokrat zgolj za oznako nosilčevega poklica, seveda v nemščini kot jeziku vira, zato je ta tip »priimka« nedopustno preprosto uvrščati med nemške priimke, kot so to svojčas počeli avstrijski zgodovinarji.²⁷ Etnična vrednost nemških poklicnih priimkov je namreč povsem nedoločljiva, zato lahko sodijo samo

²⁴ Vrh tega so podatki zbrani in objavljeni samo za nekatera manjša mesta, najpregledneje v obliki abecednega seznama, za Kamnik: Božo OTOREPEC, *Prebivalstvo Kamnika v srednjem veku, II. Kamniški zbornik*, Kamnik 1956, 67–100. Doslej najnatančnejše delo na to temo – prosopografska študija Norberta Weissa o Mariboru se omejuje zgolj na tiste osebe, ki v virih izrecno nastopajo kot meščani (Bürger). Prav Weissova študija priča, kako negotove rezultate bi lahko dalo kvantificiranje ob takšni strukturi omenjanja oseb v virih. Delež meščanov Maribora s slovenskim (slovanskim) priimkom je, denimo, s pičlih 4 % v 1. polovici 14. stoletja (oz. 1 % v 1. polovici 15. stoletja) narasel v drugi polovici 16. stoletja na 24 % (WEISS, 1998 /kot v op. 3/, 27–28).

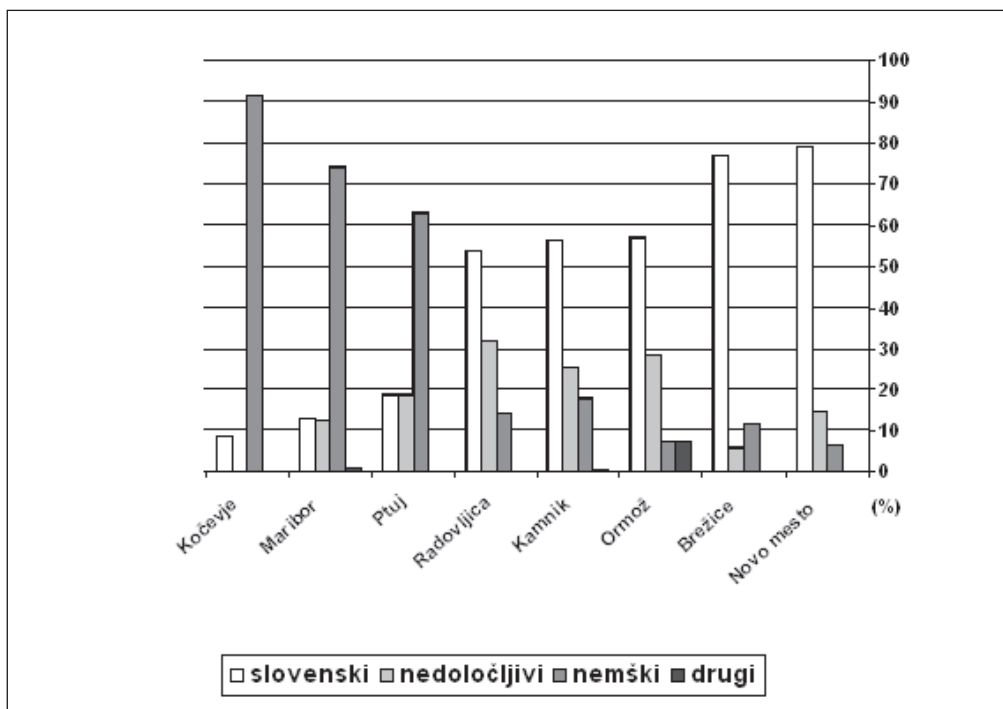
²⁵ Maribor 1452–1504: Jože MLINARIČ, *Gradivo za zgodovino Maribora (GZM), XVII. zvezek, Davčni registri in obračunske knjige 1452–1593*, Maribor 1991, 1–247; Ormož 1482: gl. op. 13; Kočevje ok. 1494: gl. op. 10; Radovljica 1498: ARS, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 246, RDA, L 282, No. 41, urbar gospostva Radovljica 1498, pag. 119–123; objava: Božo OTOREPEC, *Gradivo za zgodovino Radovljice v srednjem veku, Radovljiški zbornik 1995*, Radovljica 1995, 34–35; Ptuj 1513: StLA, A. Pettau, Sch. 1, Heft 2, Stadtbuch Pettau, 69–81; Novo mesto 1515: ARS, Vic. A., šk. 105, I/59, lit. R V–1; Kamnik 1516: ARS, Vic. A., šk. 108, I/61, lit. S XVII–1, pag. 157v do 160v; objava v: Arnold LUSCHIN, *Ein Protokoll der Stadt Stein in Krain aus den Jahren 1502/03. Mitteilungen des Musealvereins für Krain* (Laibach), XVIII, 1905, 59–62; Brežice ok. 1526: gl. op. 13.

²⁶ Med »pravimi« priimki, neupoštevaje poklicne oznake (49,5 %), je v popisu iz leta 1496 kar 85,1 % slovenskih, 8,5 % nedoločljivih nemško-slovenskih in le 6,4 % nemških. Ob enaki metodi neupoštevanja poklicnih priimkov (45 %) pa je moč okoli leta 1515 naštetih 77,3 % slovenskih, 13,6 % nemških in 9,1 % nedoločljivih nemško-slovenskih priimkov. Po objavi: Božo OTOREPEC, *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku, XII. zvezek. Urbarji 1490–1527*, Ljubljana 1968, XII/2, XII/3.

²⁷ Prim. PIRCHEGGER, 1961 (kot v op. 3), 18.

v posebno kategorijo poklicnih oznak. Deleži le-teh med vsemi »priimki« se od mesta do mesta poleg tega opazno razlikujejo, saj se gibljejo v razponu od slabe petine vseh priimkovnih oznak pa vse do blizu polovice pri treh štajerskih obdravskih mestih.²⁸

Za ugotavljanje potencialne etnične podobe nam torej ostanejo »pravi« priimki, četudi v obravnavanem času vsi še niso dedni. Razlike v deležih nemških, slovenskih in drugih priimkov so tu od mesta do mesta še precej večje kot pri poklicnih. Če torej odštejemo poklicne in upoštevamo samo »prave« priimke, je stanje naslednje. Ogromno večino priimkov lahko z veliko mero verjetnosti uvrstimo med slovenske in nemške, manjši delež je nedoločljivih – bodisi slovenskih bodisi nemških, le neznamen odstotek pa predstavljajo priimki drugega etničnega izvora, predvsem židovski in italijanski. Kot odločilna se torej kažejo razmerja med nemškimi in slovenskimi priimki, pri čemer je v povprečju vsak šesti priimek etnično nedoločljiv.²⁹

Deleži tipov priimkov

Analiza priimkov osmih mest pokaže, da sta bila med mesti daleč najbolj slovenska Novo mesto in Brežice. V Novem mestu, po velikosti in pomenu drugem urbanem središču na Kranjskem, je namreč slovenskih 79 % priimkov, nedvoumno nemških pa le 6,5 %. Zelo podobno je razmerje v malih štajerskih Brežicah s 77,1 % slovenskih in 11,4 % nemških priimkov. Z dobro polovico nedvoumno slovenskih priimkov in zelo nizkim odstotkom nemških sledijo tri mesta: Ormož (57,1 % slovenskih, 7,1 % nemških), Kamnik (56,4 % slovenskih, 17,7 % nemških) in Radovljica (54 % slovenskih, 14 % nemških). Pri vseh treh srečamo občuten delež nedoločljivih priimkov, pri Ormožu in Radovljici pa gre zaradi zelo nizkih absolutnih števil

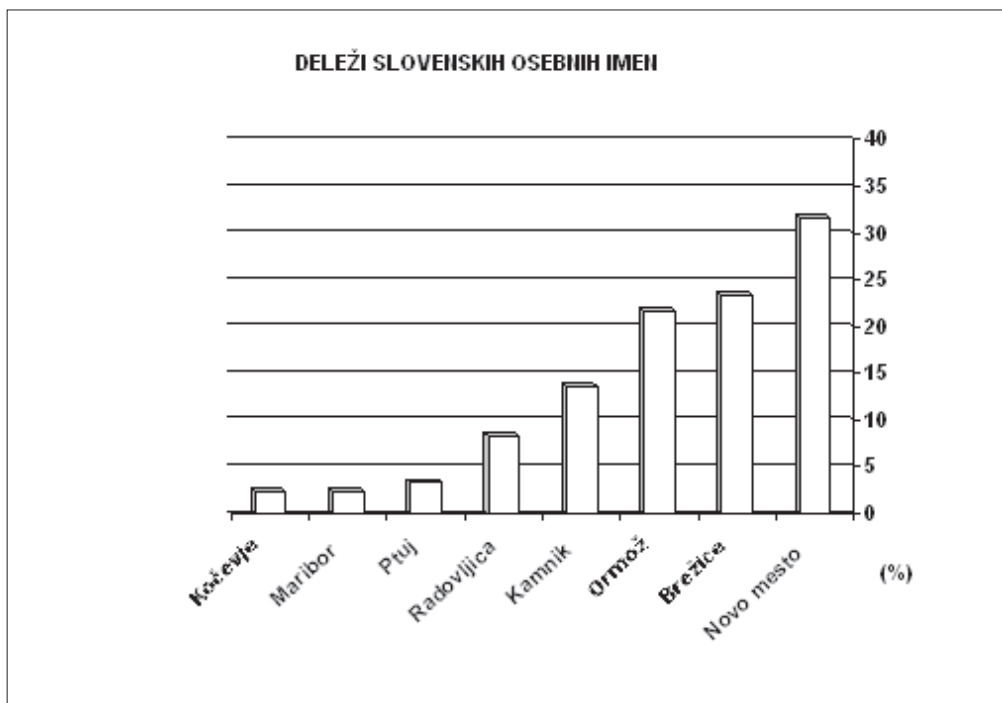
²⁸ Deleži poklicnih oznak med »priimki« si sledijo v naslednjem zaporedju: Brežice (18,6 %), Novo mesto (24,7 %), Kočevje (28,8 %), Radovljica (36,8 %), Kamnik (40 %), Maribor (44,8 %), Ormož (48,1 %) in Ptuj (49,7 %).

²⁹ Odstotek nedoločljivih priimkov – bodisi slovenskih bodisi nemških – znaša za vseh osem mest 16,7 %, po posameznih mestih pa: 0 % v Kočevju, 5,7 % v Brežicah, 12,4 % v Mariboru, 14,5 % v Novem mestu, 18,5 % na Ptuj, 25,0 % v Ormožu, 28,6 % v Kamniku in 32,0 % v Radovljici.

vseh antroponimov tudi za večjo relativnost rezultatov. Povsem drugačna, domala obrnjena so razmerja v ostalih treh mestih: Kočevju, Mariboru in Ptuj. V Kočevju, mestecu sredi nemškega jezikovnega otoka, prepoznamo kot nemške kar 91,4 % priimkov in le slabo desetino (8,6 %) kot slovenske. Kočevje tako močno odstopa od ostalih kranjskih mest in poleg tega po visokem deležu nemških in majhnem odstotku slovenskih priimkov presega celo obe štajerski obdravski mesti Maribor in Ptuj. V Mariboru je namreč nedvoumno nemških tri četrtine (74,2 %) ob eni osmini slovenskih priimkov (12,7 %), medtem ko znaša delež nemških priimkov na Ptuj slabi dve tretjini (63,0 %), slovenskih pa je tam nekaj manj kot petina (18,5 %).

Deleži nesporno nemških priimkov torej od mesta do mesta naraščajo v širokem razponu od samo ene petnajstine do več kot 90 %, a je mesta vendarle mogoče razvrstiti v dve dovolj jasno razmejeni skupini. V prvi so poudarjeno slovenska Novo mesto, Brežice, Ormož, Radovljica in Kamnik, v katerih je nemških priimkov od 6,5 do 17,7 %, v drugo skupino – tu znaša razpon nemških priimkov od 63 do 91,4 % – pa se uvrščajo pretežno nemška mesta Ptuj, Maribor in Kočevje. Pomenljiva je pri tem ugotovitev, da je razporeditev posameznih mest v obe skupini natanko takšna, kot smo jo ugotovili za zgodnji novi vek.³⁰

Prevladujočo nemško oz. slovensko podobo mest potrjujejo v istih fiskalnih virih na svoj način tudi osebna imena obdavčencev. Zaradi nemščine kot jezika vira ter ob identičnosti mnogih imen v obeh jezikih (npr. Peter, Martin, Gregor) imenom, kot rečeno, ni mogoče pripisovati tolikšne vrednosti kot priimkom. Nedvoumno nemška osebna imena, denimo, nikakor niso dokaz nemške etnične pripadnosti nosilca. Drugače je z nedvoumno slovenskimi (Jurij, Neža), ki jih pogosto srečamo v deminutivnih oblikah (Jurko, Janko, Mate). Njihov delež med vsemi osebnimi imeni je pričakovano najvišji v jezikovno izrazito slovenskih mestih in pada od mesta do mesta v enakem zaporedju kot deleži nedvoumno slovenskih priimkov. Največ, skoraj tretjina, jih je v Novem mestu (31,7 %), temu pa sledijo druga štiri poudarjeno slovenska mesta Brežice (23,4 %), Ormož (21,7 %), Kamnik (13,6 %) in Radovljica (8,3 %). V skupini izrazito nemških mest je delež slovenskih osebnih imen v skladu s pričakovanji izjemno nizek oz. zanemarljiv: 3,3 % jih je mogoče ugotoviti na Ptuj in le po 2,4 % v Mariboru in Kočevju.

³⁰ Prim. GOLEC, 2003 (kot v op. 2), 30–31.

Kot smo že zapisali, lahko imenski fond obdavčencev spremljamo skozi daljše časovno obdobje le pri Mariboru, in sicer za dobrega pol stoletja (1452–1504). Kot relevantne smo mogli pri tem upoštevati samo tiste davčne popise, skupno 15, ki se nanašajo na mesto kot celoto. Razmerja med tipoma priimkov so v tem obdobju kljub nihanjem na splošno stabilna. Slovenski priimki se gibljejo okoli ene osmine (7,0–16,2 %), nemški pa okrog treh četrтин (66,1–83,2 %).³¹ Delež slovenskih kaže sicer proti koncu trend upadanja, vendar se je ta v 16. stoletju spet obrnil v nasprotno smer, tako da je bila med mariborskimi obdavčenci konec stoletja približno ena šestina takih z nedvoumno slovenskim priimkom.³²

Medtem ko se je izrazito nemški značaj Kočevja lahko ohranjal s priseljevanjem okoliškega prebivalstva, čemur je botrovala tudi močna zaprtost kočevskega jezikovnega otoka,³³ se je poudarjeno nemška podoba Maribora in Ptujja, dveh mest sredi slovenske okolice, mogla skozi stoletja obdržati predvsem s kontinuiranim priseljevanjem iz nemškega jezikovnega prostora, kar sta pogojevali tudi gospodarska usmerjenost obeh mest v nemški prostor in sama bližina etnične meje. Avstrijski zgodovinarji so za srednjeveški Maribor prepričljivo dokazali prevladujočo smer priseljevanja vodilnega mestnega prebivalstva iz krajev severno od strnjene slovenskega etničnega ozemlja,³⁴ nasprotno pa so se zlasti nižji sloji rekrutirali iz slovenskega kmečkega zaledja. Sicer pa se je nemški živelj na enak način ohranjal tudi pri drugih obravnavanih mestih, ki jih je vsa razen Kočevja obdajala etnično slovenska okolica.

Kot posebej povedno velja poudariti, da so predstavljena razmerja med obema tipoma priimkov po posameznih mestih iztekajočega se srednjega veka precej podobna tistim iz zadnje tretjine 16. stoletja,³⁵ kakor tudi razmerjem sredi 18. stoletja, ko razpolagamo s podatki za vsa mesta in ko se delež poklicnih oznak, zdaj dednih priimkov, zmanjša na vsega nekaj odstotkov.³⁶ Vse torej kaže, da je v etnično-jezikovni podobi mest že v poznem srednjem veku nastala značilna kranjsko-štajerska dihotomija: na eni strani štajerska mesta z znatnim, tudi močno prevladujočim nemškim prebivalstvom, in na drugi poudarjeno slovenska mesta na Kranjskem, v obeh primerih s samo dvema izjemama (na Štajerskem Ormož in Brežice, na Kranjskem Kočevje in Ljubljana). Ugotovljeno na svoj način nazorno odslikava pojavljanje etničnih oznak *slovenski* in *nemški* v antroponimih in mikrotoponimih. Tako v pretežno nemškem Mariboru že leta 1317 srečamo *Windische gasse* kot eno od stranskih, predvsem s slovenskimi obrtniki naseljenih mestnih ulic,³⁷ proti koncu srednjega veka pa med mestnimi obdavčenci ni

³¹ Po posameznih letih so odstotki nedvoumno slovenskih (S) in nemških (N), židovskih (Ž) ter nedoločljivih (nemških ali slovenskih) priimkov (NS) naslednji. 1452: 13,3 % S, 79,7 % N, 7,0 % NS; 1462: 12,1 % S, 72,8 % N, 3,0 % Ž, 12,1 % NS; 1464: 10,9 % S, 72,5 % N, 1,7 % Ž, 15,0 % NS; 1468: 13,2 % S, 69,4 % N, 1,7 % Ž, 15,7 % NS; 1474: 14,2 % S, 74,3 % N, 11,5 % NS; 1476: 15,6 % S, 67,0 % N, 0,9 % Ž, 16,5 % NS; 1477: 16,1 % S, 66,1 % N, 0,8 % Ž, 16,9 % NS; 1478: 13,1 % S, 71,3 % N, 15,6 % NS; 1480: 15,4 % S, 71,8 % N, 12,8 % NS; 1488: 14,4 % S, 73,0 % N, 12,6 % NS; 1492: 16,2 % S, 73,3 % N, 10,5 % NS; 1494: 11,9 % S, 78,9 % N, 9,2 % NS; 1499: 9,3 % S, 76,9 % N, 13,9 % NS; 1500: 7,0 % S, 82,5 % N, 10,5 % NS; 1504: 8,4 % S, 83,2 % N, 8,4 % NS.

³² Prim. GOLEC, 2003 (kot v op. 2), 29.

³³ Zaprtost Kočevske in mesta Kočevje potrjujejo v poznejšem času poleg tipično kočevskih priimkov zlasti poročne matične knjige. V obdobju 1671–1760 si je kar 57 % mestnih mladoporočencev izbralo partnerja iz domačega mesta, od preostalih 43 % pa dve tretjini (66 %) v domači župniji, le slaba četrtnina (23 %) drugod na Kranjskem in dobra desetina (11 %) na nemškem govornem področju, kar je močno drugačna slika kot pri drugih mestih spodnjega dela Kranjske (Boris GOLEC, *Družba v mestih in trgih Dolenjske in Notranjske od poznega srednjega veka do srede 18. stoletja*, Ljubljana 1999, doktorska disertacija, 795–796).

³⁴ JERELE, 1939 (kot v op. 3), 18; WEISS, 1998 (kot v op. 3), 38–45.

³⁵ Stanje priimkov v zadnji tretjini 16. stoletja (brez poklicnih): Maribor 1572 – 26 % slovenskih, 60 % nemških; Ptuj 1572 – 24 % slovenskih, 59 % nemških; Brežice 1585 – 72 % slovenskih, 10 % nemških; Radovljica 1579 – 53 % slovenskih, 36 % nemških (GOLEC, 2002 /kot v op. 2/, 52 op. 46).

³⁶ Prim. GOLEC, 2003 (kot v op. 2), 28–29.

³⁷ Norbert WEISS, *Das Städtewesen der ehemaligen Untersteiermark im Mittelalter. Vergleichende Analyse von Quellen zur Rechts-, Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, Forschungen zur Geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, XLVI. Band, Graz 2002, 38.

redek priimek ali predikat *Windisch*.³⁸ Na drugi strani so v izrazito slovenskem Novem mestu v popisu hiš iz leta 1515 izpričani trije Nemci (*Nime(t)z*) in Tajčer (*Thaischer*).³⁹

Toda takšna je le zunanja, površinska jezikovna slika mestnega prebivalstva. V resnici je morala v etnično mešanih mestih že zgodaj zaživeti funkcionalna dvo- in večjezičnost dobrišnega dela mestnega življa, ki je sploh omogočala nemoteno komunikacijo in sožitje. O večjezičnosti posameznikov kajpak nimamo neposrednih pričevanj, če izvzamemo mestne pisarje, ki so slovenske misli znali mojstrsko prenašati v nemški zapis in narobe.

Večjezičnost mestnega življa je bila zagotovo še posebej značilna za Žide, izjemno mobilno in od ostalega prebivalstva hkrati najbolj izstopajočo populacijo. Prisotnost Židov do njihovega izгона (1496 s Štajerskega in 1515 iz Ljubljane) lahko razdelimo v dve obdobji: prvo je čas njihovega širjenja od druge polovice 13. do druge polovice 14. stoletja, drugo pa dobro stoletje gospodarskega pešanja in koncentracije židovske populacije v pomembnejših mestih. Podobno kot glede etnične strukture mestnega prebivalstva se tudi pri geografski razporeditvi Židov kažejo občutne razlike med Kranjsko in Štajersko. Medtem ko je židovsko prebivalstvo izpričano v vseh spodnještajerskih mestih razen v malih Brežicah,⁴⁰ je navzočnost Židov na Kranjskem potrjena samo za Ljubljano in posredno še za Kamnik, a še tu le v veliko pozneje dokumentirani mali Židovski ulici.⁴¹

Kot prvi sta v drugi polovici 13. stoletja nastali najštevilnejši in najbolj organizirani židovski občini na Ptuj in v Mariboru. V 14. stoletju je sledil nastanek manjših židovskih skupnosti v drugih mestih, ki pa so, potem ko se je gospodarski položaj Židov zaradi splošne gospodarske krize in trgovske konkurence krščanskega prebivalstva močno poslabšal, do druge polovice 15. stoletja vse razen ljubljanske ugasnile.⁴² Čeprav je v mnogih deželah sočasno naraščalo sovraštvo do tega dotlej gospodarsko tako uspešnega življa, vendarle nista z ničimer dokazani trditvi, da so salzburški nadškofje Žide v začetku 15. stoletja pregnali s Ptuja (tu se namreč zadnjič omenjajo leta 1443),⁴³ kakor tudi ne, da so jim grofje Celjski leta 1410 odpovedali gostoljubje v Celju.⁴⁴ Koncentracija Židov v večjih mestih je bila v tem stoletju dejansko posledica zanje manj ugodnega gospodarskega položaja in ne morebitnega izganjanja. Tako je židovska skupnost v 2. polovici 15. stoletja na tleh celinske Slovenije izpričana samo še v Mariboru in Ljubljani.⁴⁵ Tudi dejstvo, da se je ukaz o izgonu iz leta 1515 nanašal zgolj na Ljubljano in ne na vso Kranjsko, jasno priča, da Židov tedaj v drugih kranjskih mestih ni bilo več.

V kontekstu naše obravnave bi nas posebej zanimala številčnost židovske populacije po posameznih mestih, vendar za kvantificiranje skorajda ni oprijemljivih podatkov. Židje namreč v ohranjenih davčnih popisih praviloma niso navedeni, razen če ni šlo za pridobljene hiše kristjanov. A te so ostajale v židovskih rokah neredko le prehodno, ne da bi lastniki v njih

³⁸ Npr. med 1468 in 1494 *Hanns Windisch ledrer* (GZM XVII /kot v op. 25/, 81, 172, 181, 195), med 1474 in 1504 isti kot: *Windisch led(er)er* (101, 121, 136, 145, 154, 163, 239), 1478: *Hanns Windisch zymerman* (150), 1488: *Andre Windisch weber* (179), 1492 in 1494: *Hanns Khutt Windisch weber* (187, 200), 1500: *Windisch schuester* (237).

³⁹ *Michel Nimez, Gregor Nimetz, Nicklass Nimez, Jannse Thaischer* (ARS, Vic. A., šk. 105, I/59, lit. R V–1).

⁴⁰ WEISS, 2002 (kot v op. 5), 2; prim. tudi WEISS, 2002 (kot v op. 37), 130 sl.

⁴¹ Vlado VALENCIČ, *Židje v preteklosti Ljubljane*, Ljubljana 1992, 5 sl. O Židovski ulici v Kamniku, gl. Otorepec, 1956 (kot v op. 24), 70. Prvič se ta (*Juden Gassen*) omenja okoli leta 1725, in sicer z vsega tremi opustelimi hišami (ARS, Vic. A., šk. 275, lit. S XIX–1, s. d., *Specification dern vor vnd in der Statt von Manns gedenkhen hero abgefahlenen Heiüßer*). Zanimivo je, da je v seznamu kamniških hiš leta 1516 naveden *Gregor Musch*, glede na ime in priimek zelo verjetno kristjan židovskega rodu (LUSCHIN, 1905 /kot v op. 25/, 60).

⁴² Prim. Jože MLINARIČ, *Judje na Slovenskem Štajerskem do njihove prisilne izselitve v letu 1496*, *Časopis za zgodovino in narodopisje* (Maribor), 71 (n. v. 36), 2000, 62–68.

⁴³ O izgonu Židov s Ptuja leta 1404, gl. WEISS, 2002 (kot v op. 5), 28–29; o njihovem domnevnem preganjanju v istem času, prim. MLINARIČ, 2000 (kot v op. 42), 67–68.

⁴⁴ Prim. MLINARIČ, 2000 (kot v op. 42), 68 op. 90.

⁴⁵ MLINARIČ, 2000 (kot v op. 42), 68; VALENCIČ, 1992 (kot v op. 41), 13.

tudi prebivali. Židje so sicer praviloma živeli v posebni četrti – Židovska ulica se omenja v petih mestih (v Ljubljani, Kamniku, Celju, Mariboru in na Ptujju)⁴⁶ –, kar pa ne pomeni, da so bili omejeni izključno na svoj geto. Tako je majhen del židovskega življa prebival tudi zunaj zanj določene četrti, prav tako kot so posamezne meščanske rodbine posedovale nepremičnine v židovskem predelu.⁴⁷

Največ podatkov o židovskih nepremičninah in sploh o obdavčenju Židov imamo za Maribor. Po letnih davčnih popisih iz obdobja 1452–1504 so hiše zunaj geta posedovali največ štirje Židje hkrati,⁴⁸ nekaj več židovskih imen je sočasno zaslediti pri vinskem davku,⁴⁹ iz okoli leta 1455 pa se je ohranil edini seznam 11 krščanskih hiš v židovskih rokah (*Juden hewser*), pri čemer sta jih kar šest oz. tri posedovala petičneža Aram in Maul.⁵⁰ Iz pogostosti pojavljanja židovskih imen v listinah in velikosti Židovskih ulic lahko končno sklepamo samo to, da delež Židov v celotnem prebivalstvu mest ni mogel biti posebno velik in tako najbrž niti v najboljših časih ni nikjer dosegel 10 odstotkov.

Po drugi strani pa je izselitev maloštevilnih židovskih prebivalcev naša celinska mesta vendarle opazno zaznamovala. Z izgonom zadnjih židovskih družin sta namreč v njih za več kot tri stoletja prenehali tipična srednjeveška mestna večkulturnost in večkonfesionalnost. Nadomestiti ju ni mogel niti pritok novega etničnega elementa – italijanskih trgovcev in obrtnikov, ki se je močno povečeval prav od konca 15. stoletja dalje. Novi prišleki iz romanskih krajev so se namreč kot kristjani veliko hitreje integrirali v domači mestni življenjski in tonili v njegov slovensko-nemški jezikovni bipolarnosti.⁵¹

DIE ETHNISCH-SPRACHLICHE STRUKTUR DER SLOWENISCHEN BINNENSTÄDTE BIS ZUR WENDE ZUR NEUZEIT⁵² (VERSUCH EINER QUANTITATIVEN BEWERTUNG)

ZUSAMMENFASSUNG

Die aktuelle Quellenlage und der Forschungsstand des ethnisch-sprachlichen Bildes der slowenischen Städte ermöglicht den Versuch einer mindestens ungefähren Quantifikation am Übergang zur Neuzeit, zumal man sich auf die bereits vorliegenden Forschungsergebnisse für den besser dokumentierten Zeitabschnitt vom 16. bis zum 18. Jahrhundert stützen kann. Die vorliegende Vergleichsstudie erfasste 8 von insgesamt 20 Städten im Gebiet des heutigen kontinentalen Sloweniens. Sie beruht auf einer Analyse von Anthroponymen in jenen Steuerverzeichnissen und Urbaren, die die ganze Stadt abdecken, sowie auf den seltenen narrativen Berichten über die Sprachen im öffentlichen Gebrauch.

⁴⁶ Najzgodnejša omemba Židovske ulice je iz Maribora (okoli 1300), nato s Ptujja (1344) in iz Celja (1407). Zadnji dve se nasprotno prvič omenjata že po izgonu Židov, ljubljanska leta 1517 in kamniška šele okoli leta 1725. Za Štajersko: MLINARIČ, 2000 (kot v op. 42), 54–55; WEISS, 2002 (kot v op. 37), 37–39, 142–148; za Ljubljano: VALENCIČ, 1992 (kot v op. 41), 12; za Kamnik, gl. op. 41.

⁴⁷ MLINARIČ, 2000 (kot v op. 42), 54; VALENCIČ, 1992 (kot v op. 41), 14.

⁴⁸ Število Židov med obdavčenci je po posameznih letih znašalo: 1462 – 4, 1464 – 2, 1468 – 2, 1476 – 1, 1477 – 1 (GZM XVII /kot v op. 25/, 1 sl.).

⁴⁹ Pri vinskem davku se npr. leta 1460 navajajo trije Židje (GZM XVII /kot v op. 25/, 79–81), 1463 prav tako trije (68), 1464 štirje (40–41) in 1465 šest (81–82).

⁵⁰ GZM XVII (kot v op. 25), 72–73.

⁵¹ Prim. Ferdo GESTRIN, Italijani v slovenskih deželah od 13. do 17. stoletja, *Zgodovinski časopis* (Ljubljana), 35/1981, 227 sl.; GOLEC, 2003 (kot v op. 2), 35.

⁵² Die Bezeichnung *slowenische Binnenstädte* bezieht sich auf den Raum des heutigen Sloweniens, wo mittelalterliche Städte liegen, davon 13, die zum Herzogtum Krain gehörten, und 7, die sich im Herzogtum Steiermark befanden.

Als grundlegend erwies sich die Feststellung, dass alle behandelten Städte zum selben Typ gehören, wie das in späteren Jahrhunderten der Fall war: Kočevje (Gottschee), Maribor (Marburg) und Ptuj (Pettau) gehörten zu den ausgesprochen deutschen Städten, Novo mesto (Rudolfswert/Neustadl), Kamnik (Stein), Radovljica (Radmannsdorf), Brežice (Rann) und Ormož (Friedau) dagegen zu den ausgesprochen slowenischen Städten. Auch schlechter, lediglich durch narrative Quellen dokumentierte Sprachverhältnisse in Ljubljana (Laibach) und Celje (Cilli) weisen eindeutig darauf hin, dass diese zwei Städte am Übergang zur Neuzeit ein ausgesprochen zweisprachiges slowenisch–deutsches Bild zeigten. Das spätere, frühneuzeitliche äußere Sprachbild der einzelnen Stadt hatte sich also in der Regel noch im Mittelalter herausgebildet, in manchen Fällen höchstwahrscheinlich bereits bei der Entstehung der Stadtsiedlung selbst. Auf eine frühe Entstehungszeit ist auch die charakteristische krainisch-steirische Dichotomie zurückzuführen: die große Mehrheit der ausgesprochen slowenischen Städte befand sich in Krain (11 von 13), die meisten ausgesprochen deutschen und zweisprachigen Städte dagegen in der slowenischen Steiermark (insgesamt 5 von 7).

Eine besondere Frage stellt die Anwesenheit und zahlenmäßige Vertretung der jüdischen Bevölkerung dar, die im kontinentalen Slowenien gerade am Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit für mehrere Jahrhunderte verschwindet. Juden sind bezeichnenderweise in allen Städten der slowenischen Steiermark dokumentiert, wenn man von der Zwergstadt Brežice absieht, während sie in Krain nur in Ljubljana eindeutig überliefert sind, mittelbar, mit einer späteren Erwähnung der Judengasse, auch in Kamnik. Vor allem am Beispiel der Steuerverzeichnisse von Maribor kann man den Schluss ziehen, dass der Anteil der jüdischen Bevölkerung auch in den besten Zeiten nirgends über ein Zehntel der gesamten Stadtbevölkerung hinausgegangen war. Ungünstige Wirtschaftsverhältnisse hatten im 15. Jahrhundert einen wesentlichen Rückzug der jüdischen Gemeinschaften lediglich auf größere Städte zur Folge, so dass sich die Juden zuletzt nur noch auf Maribor (vertrieben 1496) und Ljubljana (vertrieben 1515) beschränkten.

(Iz slovenščine prevedel Niko Hudelja)

VASILIJ MELIK

VOLITVE V AVSTRIJSKO DELEGACIJO AVSTRO–OGRSKE IN SLOVENCİ

Dualizem je od leta 1867 do konca prve svetovne vojske gospodoval v Avstro–Ogrski in ji dajal tudi ime. V svoji knjigi o nacionalnih problemih habsburške monarhije je Fran Zwitter takole zajel glavne značilnosti dualizma: »Zunanja politika je skupna, prav tako tudi vodstvo, poveljstvo in notranja organizacija armade, katere jezik je nemščina (izjema je le tako imenovano domobranstvo, ki nima mnogo pomena), predvidevajo se časovno omejeni (v praksi desetletni) sporazumi o gospodarskih vprašanjih (kvote = deleži za skupne izdatke, carinska zveza, skupen denarni sistem itd.), obstoje tri skupna ministrstva (za zunanjo politiko, za vojsko in za skupne finance) in delegaciji obeh parlamentov za parlamentarno kontrolo skupnih ministrstev in za glasovanje o njihovem proračunu (ne za zakonodajo o skupnih zadevah, ki spada v kompetenco obeh parlamentov).«¹

Louis Eisenmann, pisec obsežne knjige o avstro–ogrskem sporazumu, je menil, da sta bili delegaciji najbolj značilna in najbolj izvirna poteza dualizma.² S Ferdom Gestrinom sva v slovenski zgodovini 19. stoletja zapisala: »Za parlamentarno obravnavanje zadev skupnih ministrstev sta tako državni zbor na Dunaju kot ogrski parlament volila tako imenovane delegacije, ki so zborovale izmenoma na Dunaju in v Budimpešti na ločenih zasedanjih.«³ Če primerjamo to besedilo z zgoraj navedenimi Zwitterjevimi besedami, bomo opazili tudi jezikovno razliko. Zwitter je pravilno pisal o dveh delegacijah, o avstrijski in ogrski delegaciji, ter uporabljal dvojino, medtem ko sva z Gestrinom napačno pisala v množini.

Zakon z dne 21. decembra 1867 je govoril o skupnih zadevah vseh dežel avstrijske monarhije in o načinu njihovega obravnavanja – to je bil tako imenovani delegacijski zakon, *Delegationsgesetz*.⁴ Za delegacijo avstrijskega državnega zbora je določal, naj ima 60 članov, od tega naj bi jih dala tretjino (20) gosposka zbornica, dve tretjini (40) pa poslanska zbornica. Poslanska zbornica ni volila svoje delegacije kot celota. Volili so posebej državni poslanci po deželah, ki so jim pripadali. Z absolutno večino so državni poslanci vsake posamezne dežele izvolili svoje delegate, pri tem pa jim je bilo dano na izbiro, ali volijo iz svoje dežele ali pa iz plenuma poslanske zbornice. Največ delegatov je bilo odmerjenih Češki, ki jih je dobila deset, torej četrtno vseh delegatov poslanske zbornice. 7 delegatov je dobila Galicija, 4 Moravska, 3 Spodnja Avstrija, po 2 Zgornja Avstrija, Štajerska in Tirolska. Od desetih manjših dežel je vsaka volila po enega delegata. Tako je veljalo za Bukovino, Šlezijo, Salzburško, Predarlško, Dalmacijo in za naših pet dežel: Kranjsko, Koroško, Istro, Goriško in Trst.

Na enak način kot delegate so volili tudi namestnike delegatov. Če je imela dežela enega, dva ali tri delegate, je dobila enega namestnika, če je imela štiri ali več delegatov, je dobila dva namestnika. Namestnikov je bilo torej za celo poslansko zbornico dvajset. Volitve delegatov in namestnikov je bilo treba opravljati vsako leto. V delegacijskem zakonu so bile dežele, katerih državni poslanci so volili delegacijo, našteve v naslednjem vrstnem redu: Češka, Dalmacija, Galicija, Spodnja Avstrija, Zgornja Avstrija, Salzburška, Štajerska, Koroška, Kranjska,

¹ Fran ZWITTER, *Nacionalni problemi v habsburški monarhiji*, (Ljubljana 1962), 138.

² Louis EISENMANN, *Le compromis austro–hongrois de 1867. Étude sur le dualisme* (reprint izdaje Paris 1904), The Central and East European series 1, Academic International, Hattiesburg, Miss., 1971, 605.

³ Ferdo GESTRIN – Vasilij MELIK, *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918*, Ljubljana 1966, 149; prav tako v: *Zgodovina Slovencev*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1979, 477.

⁴ Državni Uradni list /*Reichsgesetzblatt* (RGI) 1867, št. 146.

Bukovina, Moravska, Šlezija, Tirolska, Predarlška (Vorarlberg), Istra, Goriška in Trst. Pri volitvah so se v državnem zboru večinoma držali prav tega vrstnega reda.

Kako je bilo s Slovenci v avstrijski delegaciji? Kranjska je bila edina dežela, ki je imela med svojimi državnimi poslanci slovensko večino. Na prvih volitvah delegacije je bil za delegata Kranjske izvoljen dr. Lovro Toman. Slovenska večina pa v letih 1870 in 1873–1878 ni veljala. 31. marca 1870 so federalisti, med njimi Toman, Barbo, Svetec in Pintar nehali sodelovati v poslanski zbornici. Vinko Fereri Klun in grof Margheri sta izjavila, da se ne pridružujeta izstopivšim kranjskim poslancem in sta ostala v zbornici. 7. aprila so bile volitve v delegacijo in sta se jih udeležila: grof Margheri je postal delegat Kranjske. Vendar je bil v tej dobi zmed in krize parlament 21. maja razpuščen in aprilske volitve v delegacijo niso več veljale. 21. novembra je novi državni zbor izvolil Svetca za delegata za 3. zasedanje delegacije. V nadaljnjem federalistično–vladnoliberalnem boju so 15. februarja 1873 slovenski državni poslanci Kranjske izgubili svoje mandate in zato na volitvi delegatov 28. februarja niso sodelovali. Ostal je le ustavovorni grof Hiacint Thurn. Na državnozbornskih volitvah oktobra 1873 je na Kranjskem zmagala nemška stranka in je imela nato šest let večino. Na naslednjih volitvah v državni zbor junija 1879 so zmagali Slovenci in odtlej je kranjski delegat avstrijske delegacije stalno pripadal slovenski stranki.

Tu dajem seznam vseh delegatov Kranjske od prvih do zadnjih volitev v avstrijsko delegacijo. Zadnja volitev je bila 13. novembra 1917, zadnje, 50. zasedanje pa je trajalo do 15. oktobra 1918. Vir za seznam so *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates* (Wien 1867–1918) in *Index zu den stenographischen Protokollen*.

1.	22. 12. 1867	dr. Lovro Toman
2.	21. 04. 1869	Luka Svetec
	07. 04. 1870	grof Albin Margheri
3.	21. 11. 1870	Luka Svetec
4.	19. 05. 1871	dr. Etbin Henrik Costa
5.	19. 06. 1872	dr. Josip Poklukar
6.	28. 02. 1873	grof Hyazint Thurn
7.	28. 03. 1874	dr. Adolf Schaffer
8.	19. 03. 1876	grof Hyazint Thurn
9.	01. 03. 1876	grof Hyazint Thurn
10.	06. 07. 1877	grof Hyazint Thurn
11.	31. 10. 1878	Franz Viktor von Langer
12.	05. 12. 1879	grof Karl Hohenwart
13.	30. 05. 1881	grof Karl Hohenwart
14.	30. 05. 1881	grof Karl Hohenwart
17.	24. 05. 1882	grof Karl Hohenwart
18.	08. 05. 1883	grof Karl Hohenwart
19.	23. 05. 1884	grof Karl Hohenwart
20.	14. 10. 1885	grof Karl Hohenwart
21.	16. 10. 1886	dr. Josip Poklukar
23.	21. 10. 1887	dr. Josip Poklukar
24.	01. 06. 1888	dr. Josip Poklukar
25.	16. 05. 1890	grof Karl Hohenwart
26.	17. 05. 1890	Karl Klun
27.	15. 07. 1891	Fran Šuklje
28.	21. 07. 1892	Jože Kušar
29.	22. 03. 1893	Viljem Pfeifer

30.	02. 06. 1894	Karl Klun
32.	22. 05. 1895	grof Karl Hohenwart
	15. 06. 1896	Franc Višnikar
33.	25. 09. 1897	dr. Ivan Šusteršič
34.	24. 03. 1898	Josip Pogačnik
35.	28.. 10. 2899	dr. Andrej Ferjančič
36.	16. 03. 1900	Ivan Vencajz
37.	27. 03. 1901	dr. Ivan Šusteršič
38.	16. 04. 1902	dr. Ivan Šusteršič
39.	24. 06. 1903	dr- Ivan Šusteršič
40.	22. 04. 1904	dr. Ivan Šusteršič
41.	25. 05. 1906	dr. Ivan Šusteršič
42.	18. 12. 1907	dr. Ivan Šusteršič
43.	15. 07. 1908	dr. Ivan Šusteršič
44.	06. 07. 1909	dr. Ivan Šusteršič
45.	15. 12. 1910	dr. Ivan Šusteršič
46.	14. 12. 1911	dr. Anton Korošec
	06. 03. 1912	dr. Ivan Šusteršič
47.	29. 10. 1912	dr. Ivan Šusteršič
48.	03. 11. 1913	dr. Ivan Šusteršič
	06. 05. 1914	dr. Janez Evangelist Krek
	03. 11. 1917	dr. Anton Korošec

Številke pred datumom volitev povedo, za katero zasedanje delegacije so tega dne volili.

Volitve 7. aprila 1870 zaradi razpusta državnega zbora niso veljale. 15., 16. in 22. zasedanje delegacije je bilo izredno in ni imelo posebnih volitev. 15. junija 1896 je bila nadomestna volitev za Karlom Klunom, ki je umrl 8. junija 1896.⁵

6. marca 1912 je bil zaradi Koroščevega odstopa ponovno izvoljen Šusteršič. 49. zasedanje delegacije je bilo sklicano za 28. april 1914. Ker ni bilo mogoče izvesti volitev, so ohranili mandate delegati 48. zasedanja.

Ker je Šusteršič odstopil, je bil na 7. seji delegacije 26. maja 1914 za delegata pozvan Janez Evangelist Krek.

Kranjske volitve v delegacijo so bile (razen leta 1911 in 1917) navezane na lastno deželo. Večkrat zapored je bil voljen najprej grof Hohenwart, pozneje pa (še večkrat) dr. Šusteršič. Delegat kanonik Karl Klun je 8. junija 1896 nenadno umrl v Budimpešti (Slovenski biografski leksikon pomotoma navaja kot dan smrti 8. julij). Tedaj so bile na višku milenijske svečanosti (proslave tisočletnice države) na Ogrskem. Naš tržaški državni poslanec Ivan Nabergoj in Klun sta se v nedeljo 7. junija ob deveti uri zjutraj odpeljala z Dunaja v Budimpešto. Tam sta si popoldne ogledovala Budo, prenočevala pa sta v kapucinskem samostanu. Sredi noči so Nabergoja zbudili klici. Klunu je bilo silno slabo, prosil je pomoči.

Kranjski deželni glavar Oton Detela je povedal čez mesec dni Klunu v slovo: »Ko je čutil, da mu sega mrzlo–ledena roka do srca, prihitel je njegov stari tovariš in prijatelj državni poslanec Nabergoj, gledal je še jedenkrat in sicer zadnjikrat v življenju v obličje dragega prijatelja–brata Slovenca in slišal je zadnje besede na tem svetu v materinem jeziku, katerega je toliko ljubil in spoštoval.«⁶

⁵ *Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani 37*, Ljubljana 1896, 477.

⁶ Deželni zbor Kranjski. XVII. Seja dne 6. julija, *Slovenec* (Ljubljana), 6. 7. 1896, 1.

Kako pa je bilo z delegati v drugih slovenskih deželah? V vsaki primorski deželi so bili tudi slovenski delegati, nekje zelo redko, nekje večkrat. Odvisno je bilo to od medsebojnih dogovorov, od protivladne naravnosti posameznih strank, ki so se od časa do časa spreminjale. Tako je bil naš Anton Černe iz Tomaja izvoljen najprej dvakrat za delegata Istre (22. 12. 1867 in 21. 4. 1869), nato za delegata Goriške.

Na Goriškem so se precejkrat menjavali slovenski in italijanski delegati. Tudi Ivan Nabergoj je bil enkrat v osemdesetih letih delegat Trsta.

Štajerska je imela dva delegata. Dokler je živel sistem kurij in je na Štajerskem gospodovala nemška liberalna stranka, niso imeli Slovenci nič od teh dveh delegatskih mest. Sicer so bili voljeni za delegate tudi poslanci Spodnje Štajerske, toda to so bili nemško usmerjeni politiki.

Tak je bil v šestdesetih letih dr. Josef Waser, rojen leta 1811 na Ptuju, pozneje pa Richard Foregger, rojen v Celju 1842, dolgoletni poslanec celjskega okraja mestne kurije.

Položaj se je popolnoma spremenil z uvedbo splošne in enake moške volilne pravice leta 1907. Od nemških strank je zdaj postala najmočnejša krščansko socialna stranka z 12 do 23 poslancev.

Tako so bili v povezavi z nemškimi krščanskimi socialci štirikrat izvoljeni Slovenci za delegate na Štajerskem. Prvič je bil delegat Štajerske Anton Korošec julija 1908, drugič dr. Miroslav Ploj julija 1909, tretjič Korošec oktobra 1912 in četrtič znova Korošec novembra 1913. Katoliški Slovenci z izvolitvijo Ploja niso bili zadovoljni, ker je bil proti politični diferenciaciji štajerskih Slovencev in bi rad nadaljeval staro slogo.

Korošec je bil dvakrat voljen za delegata tudi na Kranjskem. Decembra 1911 so kranjski državni poslanci prvič izvolili delegata izven svoje kranjske dežele, pri tem pa je bilo domnjeno, da bo Korošec kmalu odstopil in prepustil delegatsko mesto Šusteršiču, kar se je tudi zgodilo. Tik pred prvo vojsko je slovensko katoliško vodstvo, združeno v Vseslovenski ljudski stranki, poudarjalo enotnost pod vodstvom Šusteršiča, Kreka in Korošca. Zadnje volitve v delegacijo 13. novembra 1917 pa so pokazale veliko spremembo. Ko so zastopniki Kranjske drugič posegli izven svoje dežele in izvolili Korošca, je bil to nastop proti Šusteršiču, ki je zdaj izpadel iz narodnega vodstva.

DIE WAHLEN IN DIE ÖSTERREICHISCHE DELEGATION ÖSTERREICH-UNGARNS UND DIE SLOWENEN

ZUSAMMENFASSUNG

Die österreichische und die ungarische Delegation waren nach der Ansicht Louis Eisenmanns das charakteristischste und originellste Merkmal des Dualismus. Das sogenannte *Delegationsgesetz* vom 21. Dezember 1867 setzte für die Delegation des Reichsrats 60 Mitglieder fest, wovon 20 dem Herrenhause und 40 dem Hause der Abgeordneten entnommen wurden. Die auf das Haus der Abgeordneten entfallenen 40 Mitglieder wurden in der Weise gewählt, dass die Abgeordneten der einzelnen Kronländer die Delegierten entsandten, wobei ihnen freistand, dieselben aus ihrer Mitte oder aus dem Plenum des Hauses zu wählen. Krain, Kärnten, Istrien, Görz und Gradiska und Triest wählten je einen Delegierten, die Steiermark hatte 2 Delegierte. Krain war das einzige Land, das (außer in den Jahren 1870 und 1873–1878) unter seinen Reichsratsabgeordneten eine slowenische Mehrheit besaß. Der vorliegende Beitrag enthält ein Verzeichnis aller Delegierten aus Krain von den ersten (22. Dezember 1867) bis zu den letzten Wahlen (13. November 1917) in die österreichische Delegation. Mehrmals nacheinander wurde Graf Karl Hohenwart gewählt, später und noch häufiger Dr. Ivan Šusteršič. In der Steiermark herrschten zur Zeit der Kurien die deutschen Liberalen vor. Als Delegierte wurden zwar auch Abgeordnete aus Untersteiermark gewählt, doch das waren dann deutschgesinnte Politiker. Nach Einführung des allgemeinen und gleichen Wahlrechts für die Männer

im Jahr 1907 änderte sich die Lage grundlegend. Die stärkste deutsche Partei wurden nun die Christlichsozialen. Wegen ihrer Verbindung mit den deutschen Christlichsozialen wurden nun die Slowenen viermal zu Delegierten in der Steiermark gewählt. Zum ersten Mal Dr. Anton Korošec im Juli 1908, zum zweiten Mal Dr. Miroslav Ploj im Juli 1909, zum dritten Mal Dr. Anton Korošec im Oktober 1912 und zum vierten Mal wieder Dr. Anton Korošec im November 1913. Korošec wurde zweimal zum Delegierten auch in Krain gewählt. Im Dezember 1911 wählten die Krainer Reichsratsabgeordneten zum ersten Mal einen Delegierten außerhalb ihres Landes Krain. Dabei wurde vereinbart, dass Korošec bald zurücktreten und seine Delegiertenstelle an Šušteršič abtreten würde. Das geschah auch. Bei den letzten Wahlen in die Delegation am 13. November 1917 wählten die Vertreter Krains Dr. Anton Korošec, zum zweiten Mal einen Delegierten außerhalb ihres Landes Krain. Das war ein Ausdruck des Misstrauens gegenüber Šušteršič, der nun aus der nationalen Führung ausschied.

(Iz slovenščine prevedel Niko Hudelja)

ANDREJ RAHTEN

CESAR KAREL IN »JUGOSLOVANSKO VPRAŠANJE« V OKVIRU RAZPRAV O DRŽAVNOPRAVNI REFORMI HABSBURŠKE MONARHIJE

Nedavna beatifikacija zadnjega avstrijskega cesarja in ogrskega kralja Karla Habsburškega I. (IV.)¹ je sprožila živahno razpravo o dosežkih njegove kratkotrajne vladavine. Zagovorniki razglasitve za blaženega so poudarjali predvsem njegovo zavzemanje za mir in karitativno dejavnost med prvo svetovno vojno, kritiki pa so opozarjali na njegovo poveljniško odgovornost v spopadih med antanto in centralnimi silami.² Postopek beatifikacije, ki se je končal s slovesnostjo v Rimu 3. oktobra 2004, pa je vzpodbudil tudi številne zgodovinarje, da so ponovno ovrednotili vlogo zadnjega habsburškega vladarja v procesu preurejanja Srednje Evrope ob zatonu imperijev.³ Med bolj zanimiva poglavja nedvomno sodi odnos Karla in avstro–ogrskih vladnih krogov do zahtev za državnopravno reformo habsburške monarhije v zadnjih dveh letih njenega obstoja. V tem prispevku bodo osvetljeni nekateri vidiki te problematike, še zlasti v luči reševanja t. i. »jugoslovanskega vprašanja«, ki se je ob češkem pokazalo kot najbolj usodno za razvoj in obstanek podonavske monarhije.⁴

Karel je postal prestolonaslednik po sarajevskem umoru Franca Ferdinanda 28. junija 1914. Prestol pa je zasedel po še dveh usodnih dogodkih: po atentatu na avstrijskega ministrskega predsednika Karla grofa Stürgkha 21. oktobra 1916 in smrti cesarja Franca Jožefa mesec dni kasneje. S prihodom mladega cesarja je večina politikov v monarhiji pričakovala, da je končno nastopil čas definitivne rešitve narodnostnih problemov v državi. Upali so, da bo namesto osovraženega vojnega absolutizma in »notranje fronte« nastopila doba iskanja kompromisov in sporazuma, ki bi omogočil mirno sožitje narodov v Srednji Evropi. Mnogi so računali, da bo novi cesar odpravil dualizem in izvedel reformo državne ureditve.

Naloga mladega monarha in njegove vlade je bila izjemno težavna. Kako namreč izvesti ustavno reformo v kritičnih razmerah, ko se je morala monarhija boriti za golo preživetje na bojiščih svetovne vojne? Poleg tega se je moral avstro–ogrski politični vrh soočiti z dejstvom, da je država postajala spričo naraščajoče vojaške, gospodarske in politične odvisnosti v odnosu do Nemčije praktično satelit svoje »nibelunške« zaveznice. To je imelo za posledico vmešavanje rajhovske vlade v avstro–ogrske notranjepolitične zadeve. Interes Nemčije pa je bil ohranitev zavezništva z Madžari ter vzdrževanje nadvlade nemštva v Srednji Evropi. Znotraj države je moral habsburški cesar računati na močan odpor nemških in madžarskih strank proti federalizaciji in to v času, ko je bilo jasno, da Slovani za nobeno ceno niso več pripravljeni prenašati dualističnega sistema. Karel je lahko izbiral med dvema potema. Prva je bila

¹ Med standardnimi deli o cesarju Karlu velja opozoriti predvsem na naslednja: Arthur POLZER–HODITZ, *Kaiser Karl. Aus der Geheimmappe seines Kabinettschefs*, Zürich–Leipzig–Wien 1929; Reinhold LORENZ, *Kaiser Karl und der Untergang der Donaumonarchie*, Graz–Wien–Köln 1959; Michel Dugast ROUILLÉ, *Charles de Habsbourg. Le dernier empereur 1887–1922*, Paris–Louvain-la-Neuve 1991; Peter BROUCEK, *Karl I. (IV.). Der politische Weg des letzten Herrschers der Donaumonarchie*, Wien–Köln–Weimar 1997.

² Še posebno se je o tem razpisalo časopisje v Avstriji, beatifikacija pa je tam postala tudi del medstrankarskih obračunavanj. Prim. *Kurier* (Wien), 28.10.2004; *Der Standard* (Wien), 5.10.2004.

³ Prim. Eva DEMMERLE, *Kaiser Karl I. »Selig, die Frieden stiften...«*, Wien 2004; Elisabeth KOVÁCS, *Untergang oder Rettung der Donaumonarchie? Die Österreichische Frage. Kaiser und König Karl I. (IV.) und die Neuordnung Mitteleuropas*, Wien–Köln–Weimar 2004.

⁴ V slovenski historiografiji je odnos cesarja Karla do jugoslovanskega vprašanja doslej najbolj podrobno ovrednotil Janko PLETERSKI, predvsem v temeljnem delu *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Politika na domačih tleh med vojno 1914–1918*, Ljubljana 1971.

osvoboditev monarhije iz železnega objema Nemčije in sklenitev miru, nato pa federalizacija. Druga varianta pa je bil »nemški kurz«, ki je pomenil centralizacijo avstrijskega dela monarhije, ohranitev dualizma in tesno zvezo z rajhom.

Karel leta 1914 ni samo formalno nasledil umorjenega Franca Ferdinanda kot prestolonaslednik, ampak je prevzel tudi velik del stričeve politične filozofije. Po prevzemu prestola so ga obkrožali številni svetovalci, ki so izhajali iz »belvederskega kroga« Franca Ferdinanda. Izmed teh so v času njegove dveletne vladavine kar trije zasedali mesto avstrijskega ministrskega predsednika: Heinrich grof Clam–Martinic (od decembra 1916 do junija 1917), Max baron Hussarek–Heinlein (od julija do oktobra 1918) in Heinrich Lammasch (konec oktobra in novembra 1918). Czerninu je cesar namenil položaj zunanjega ministra (od decembra 1916 do aprila 1918), od nekdanjih svetovalcev Franca Ferdinanda je imel pomembno vlogo na Karlovem dvoru tudi Konrad princ Hohenlohe–Schillingsfürst, Alexander baron Spitzmüller pa je bil zadnji skupni finančni minister.⁵

Takšen izbor gotovo ni bil naključen. Pokazal je cesarjevo odločenost, da nadaljuje politično linijo svojega strica Franca Ferdinanda. Za slednjega pa je bilo znano, da je v krogu svojih svetovalcev vzpodbujal tehtno razpravo o možnih opcijah za državnoopravno reformo Avstro–Ogrske, pri čemer se je hungarofobični in konservativni nadvojvoda navduševal zlasti nad konceptom t. i. »centraliziranega federalizma«. Že pred prevzecom prestola je Karel razmišljal o potrebi federalistične reorganizacije monarhije. Menil je, da je potrebno zagotoviti vsakemu narodu njegovo največjo možno narodno samostojnost, ki bi še bila združljiva z enotnostjo cesarstva. Ker pa so Slovani po številu prevladujoči element, bi bilo potrebno glavno pozornost posvečati njim.⁶

Karel se je torej dobro zavedal, da je potrebno državno zgradbo reformirati v smeri federalizacije. Toda že takoj po prevzemu prestola je storil usodno politično napako. 30. decembra 1916 se je dal okronati za ogrskega kralja in tako posledično še bolj utrdil v očeh slovanskih narodov osovraženi dualistični sistem. Glavno zaslugu za to odločitev mladega monarha je imel ogrski ministrski predsednik István grof Tisza, takrat najvplivnejši politik v celotni državi.⁷ S tem, ko je prisegel na ogrsko ustavo, se je Karel svečano obvezal, da bo branil integriteto dežel krone Sv. Štefana. To je pomenilo, da ni mogel več izvesti nobenega temeljitega posega v dualistični sistem, razen če bi seveda tvegala vojaški udar, za kar pa mu je manjkalo tako odločnosti kot tudi volje. Tako je prekršil osnovno točko programa Franca Ferdinanda, ki si je ravnó z odlogom prisege na ogrsko ustavo nameraval zavarovati hrbet pred Madžari.

Z razglasitvijo politične amnestije za Slované, ki so jih med vojno preganjale vojaške oblasti, si je Karel sicer pridobil precejšnjo naklonjenost pri slovanskih politikih, a jo je potem kmalu zapravil. Z vztrajnim podpiranjem ministrskega predsednika dr. Ernsta viteza Seidlerja (od junija 1917 do avgusta 1918), ki je zagovarjal zloglasni »nemški kurz«, je podrl vse upe Slovanov, da bo Avstrija kdaj postala država povsem enakopravnih narodov.

V takratnih zaostrenih političnih razmerah je bilo resnično težko v celoti zadovoljiti tako narodnopolitične zahteve Slovanov, za katere je bila Avstrija premalo »slovanska«, kot tudi Nemcev, ki so trdili, da bi morala biti bolj »nemška«. Politični vrh monarhije se ni mogel dokončno odločiti niti za federacijo narodov v smislu načrtov slovanskih (in redkih nemških) politikov niti za nemški centralizem. Izhod je poskušal najti v delni federalizaciji v obliki t. i. »trializma« ali »kvadralizma«. Avstrijski vladni krogi so med vojno končno prišli do spoznanja, da je temeljnega pomena za obstoj monarhije jugoslovanski problem in ga je zato

⁵ Georg FRANZ, *Erzherzog Franz Ferdinand und die Pläne zur Reform der Habsburgermonarchie*, Brunn–München–Wien 1943, 69–71.

⁶ BROUCEK, 1997 (kot v op. 1), 174.

⁷ O politiki Tisze prim. Gustav ERÉNYI, *Graf Stefan Tisza. Ein Staatsmann und Märtyrer*, Wien–Leipzig 1935; Gabor VERMES, *István Tisza. The liberal Vision and Conservative Statecraft of a Magyar Nationalist*, East European Monographs 184, New York 1985; Ferenc PÖLÖSKEI, *István Tisza. Ein ungarischer Staatsmann in Krisenzeiten*, Studia historica Academiae Scientiarum Hungaricae 198, Budapest 1994.

treba najprej rešiti. Tega se je zavedal tudi mladi cesar, ki se je nagibal k trializmu.⁸ Toda pod vplivom svojih obotavljivih svetovalcev, soočen s pritiskom nemških nacionalcev in ob nepopustljivosti madžarske politične elite je Karel reševanje jugoslovanskega vprašanja odlagal.

Medtem pa so se stališča slovenskih in hrvaških politikov vedno bolj radikalizirala. Po politični izolaciji dolgoletnega parlamentarnega voditelja in kranjskega deželnega glavarja dr. Ivana Šusteršiča sta med prvo svetovno vojno vodstvo južnoslovanskih državnoborskih poslancev prevzela dr. Anton Korošec in dr. Janez Evangelist Krek. Pod Koroščevim vodstvom je bil v dunajskem parlamentu ustanovljen skupni klub vseh južnoslovanskih poslancev. Korošec je 30. maja 1917 prebral znamenito »majniško deklaracijo«, s katero je klub izrazil zahtevo, da je potrebno na temelju narodnega načela in hrvaškega državnega prava združiti pod habsburškim žezlom vsa ozemlja monarhije, v katerih prebivajo Slovenci, Hrvati in Srbi v samostojno državno telo.⁹

Medtem ko je imela med slovenskimi politikmi majniška deklaracija močno podporo, so bila med hrvaškimi politikmi mnenja deljena. Starčevičeva stranka prava v banovini je deklaracijo toplo pozdravila, medtem ko so jo t. i. »frankovci« pričakali na nož. Deklaracijo Jugoslovanskega kluba je obsodila tudi pravaška skupina okoli vrhbosanskega nadškofa dr. Josipa Stadlerja.¹⁰ 16. novembra 1917 so njegovi privrženci sprejeli kot protiutež majniški deklaraciji lastno državnopravno izjavo, s katero so zahtevali združitev tistih dežel, na katere se nanaša hrvaško državno pravo, to je Hrvaške, Slavonije, Dalmacije, Bosne, Hercegovine in hrvaške Istre, v politično in finančno avtonomno, s habsburško monarhijo kot celota neločljivo povezano državno telo. Kar zadeva Slovence, se je izjava omejila zgolj na izraz načelne podpore njihovemu boju za samoohranitev in prizadevanjem za združitev s Hrvati.¹¹

Hrvaški katoliški seniorat, ki je že pred tem podprl majniško deklaracijo,¹² je Stadlerjevo izjavo v celoti zavrnil. Že 26. novembra pa je izjavo zavrnila tudi skupina bosansko–hercegovskih Hrvatov (med njimi tudi Karlo Cankar) z nasprotno deklaracijo, s katero je podprla majniško.¹³ Vehementno vztrajanje pri nepriznavanju srbskega naroda v hrvaških deželah je Stadlerjevo skupino in frankovce vodilo v vedno večjo izolacijo. Politiko Koroščevega Jugoslovanskega kluba so sprejeli za svojo vsi politični predstavniki Hrvatov v Istri in Dalmaciji, odločno jo je podprla Starčevičeva stranka prava v banovini, Hrvaški katoliški seniorat, prav tako pa tudi večina bosansko–hercegovskih politikov.

27. septembra 1917 je podpredsednik Jugoslovanskega kluba Matko Laginja v dunajskem parlamentu označil majniško deklaracijo za »minimum« zahtev južnih Slovanov, sledil pa mu je 2. oktobra slovenski liberallec dr. Vladimir Ravnihar.¹⁴ Pet dni kasneje je tudi Korošec v intervjuju za časopis *Hrvatska država* poudaril, da je majniška deklaracija »naš poslednji minimum in poziv«.¹⁵

V očeh ultraloyalnega kranjskega deželnega glavarja Šusteršiča so takšne izjave veljale domala za veleizdajo. Toda na Kranjskem je bilo vedno manj politikov, ki bi bili pripravljeni z njim deliti tovrstne poglede. Celu njemu dolgo časa naklonjeni nadškof dr. Anton Bonaventura Jeglič je z »ljubljsko izjavo«, ki jo je podpisal 15. septembra 1917, podprl deklaracijsko giba-

⁸ POLZER–HODITZ, 1929 (kot v op. 1), 229.

⁹ *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Österreichischen Reichsrates*, XXII. sesija, 1. seja (30. 5. 1917), 34.

¹⁰ Zlatko MATIJEVIĆ, Državno–pravne koncepcije dr. Ive Pilara i vrhbosanskog nadbiskupa dr. Josipa Stadlera. Od Memorije do Izjave klerikalne grupe bosansko–hercegovačkih katolika (kolovoz–prosinac 1917. godine), *Prinosi za proučavanje života i djela dra Ive Pilara* 1, Zagreb 2001, 117–131.

¹¹ *Bosnische Post* (Wien), 20.11.1917.

¹² MATIJEVIĆ, 2001 (kot v op. 10), 119.

¹³ Idem, 128–130.

¹⁴ Peter VODOPIVEC, Parlamentarna dejavnost Jugoslovanskega kluba od septembra 1917 do marca 1918 in nastanek januarskega memoranduma, *Zgodovinski časopis* (Ljubljana), 27/1973, 55–90, ibidem 57–58.

¹⁵ Citat *Slovenec* (Ljubljana), 12. 10. 1917.

nje in politiko Jugoslovanskega kluba.¹⁶ V izjavi, ki jo je sestavil dr. Aleš Ušeničnik,¹⁷ je bilo poudarjeno, da »je bodočnost habsburške monarhije mogoča le na načelu resnične svobode narodov«, slovenskemu narodu pa lahko »svobodo in edinstvo« zagotovi »le samostojna in na načelu samoodločbe narodov zgrajena jugoslovanska država pod žezlom habsburške dinastije«. Izjava je podprla tudi mirovna prizadevanja papeža Benedikta XV. in cesarja Karla.¹⁸

»Deklaracijsko gibanje« se je razmahnilo po vseh južnoslovanskih pokrajinah monarhije. Kakšen je njegov cilj, je Korošec razkril 3. oktobra 1917 v intervjuju za *Budapesti Hirlap*. Dejal je, da želi »samostojno državo, v koji bi bili vsi Slovenci, Hrvati in Srbi monarhije pod žezlom Habsburžanov združeni«. Zavrnil je pojem trializma, ker ne bi želel reforme monarhije omejiti samo na južne Slované. Korošec se je v intervjuju dotaknil tudi izjav ogrskega ministrskega predsednika Sandorja Wekerleja, ki je zahteval združitev Dalmacije s Hrvaško in Slavonijo. Vendar naj bi bilo po Koroščevem mnenju potrebno troedino kraljevino združiti z drugim jugoslovanskim ozemljem v bodoči jugoslovanski državi pod žezlom Habsburžanov, ne pa pod krono Sv. Štefana.¹⁹

Korošec, ki je po Krekovi smrti postal glavni igralec na slovenski politični sceni, se je torej dokončno odrekel trializmu. Zavedal se je namreč, da bi takšni rešitvi jugoslovanskega vprašanja nasprotovale praktično vse politične sile, razen seveda slovenskih in hrvaških. S poudarjanjem potrebe po popolni federalizaciji monarhije je hotel pridobiti predvsem Čehe, ki gotovo ne bi bili zadovoljni, če bi se s formiranjem južnoslovanskega bloka in morda še Poljske kot posebne državnopravne enote naenkrat znašli osamljeni v nemški državni skupini.

Zaradi resnosti razmer na jugu monarhije so tudi avstro-ogrski vladni krogi in nekateri visoki armadni častniki okrepili svoje aktivnosti, da bi v zadnjem trenutku vendarle speljali naraščajoče jugoslovansko gibanje v bolj mirne vode.²⁰ Tako je deželni šef Bosne in Hercegovine generalpolkovnik Stjepan baron Sarkotić von Lovćen²¹ na avdienci v Badnu 10. junija 1917 cesarju Karlu predlagal, naj v avstrijskem delu monarhije formira iz Kranjske in Istre posebno enoto, katere glavno upravno središče bi bila Ljubljana. V ogrskem delu države bi bilo potrebno ustanoviti hrvaško avtonomno ozemlje iz Hrvaške, Slavonije in Dalmacije. Kar zadeva Bosno in Hercegovino, je Sarkotić dejal, da se gnilega jabolka ne sme postaviti tik poleg zdravega, sicer postane tudi tisto zdravo gnilo. Status obeh provinc bi moral začasno ostati nespremenjen. Po Sarkotičevem mnenju bi bosansko prebivalstvo šele v roku ene generacije ob pravilni šolski, cerkveni in upravni politiki postalo dovolj lojalno dinastiji, da bi ga lahko definitivno priključili Hrvaški.²²

Sarkotić se je bal, da bi bila Jugoslavija po Koroščevem modelu ali na temelju »krfske deklaracije«, ki so jo julija 1917 sprejeli zastopniki vlade Kraljevine Srbije in emigrantskega Jugoslovanskega odbora, v bistvu država pod srbsko hegemonijo in bi pomenila propad Hrvatov.²³ Na avdienci pri cesarju 6. marca 1918 je znova postavil na dnevni red vprašanje subdualistične rešitve hrvaškega vprašanja. Karel ga je vprašal, kakšna bo usoda Slovencev. Sarkotić mu je odgovoril, da je treba Kranjsko, Istro, sploh vse, kar je slovanskega, združiti v

¹⁶ PLETERSKI, 1971 (kot v op. 4), 140–143.

¹⁷ Jožko PIRC, *Aleš Ušeničnik in znamenja časov. Katoliško gibanje na Slovenskem od konca 19. stoletja do srede 20. stoletja*, Ljubljana 1986, 57 in 202.

¹⁸ PLETERSKI, 1971 (kot v op. 4), 294.

¹⁹ Citat *Slovenec* (Ljubljana), 8.10.1917.

²⁰ Zlatko MATIJEVIĆ, *Političko djelovanje Ive Pilara i pokušaji rješavanja »Južnoslavenskog pitanja« u Austro-Ugarskoj Monarhiji (ožujak–listopad 1918.)*, *Prinosi za proučavanje života i djela dr. Ive Pilara* 1, Zagreb 2001, 133–170.

²¹ O Sarkotiću prim. Signe KLEIN, *Freiherr Sarkotić von Lovćen. Die Zeit seiner Verwaltung in Bosnien–Hercegovina von 1914 bis 1918* (doktorska disertacija), Wien 1969; Ernest BAUER, *Der letzte Paladin des Reiches. Generaloberst Stefan Freiherr Sarkotić von Lovćen*, Graz–Wien–Köln 1988.

²² Stjepan SARKOTIĆ, *Dnevnik*, 10. 6. 1917, Hrvatski državni arhiv, Rukopisna ostavština Stjepana Sarkotića (dalje: Sarkotičev dnevnik, HDA, ROSS), škatla 4.

²³ Sarkotičev dnevnik, 4. 3. 1918, HDA, ROSS, škatla 5.

Slovenijo, pri čemer je vprašanje morebitne popolne združitve Slovencev in Hrvatov prepustil prihodnosti. Cesar se je zavzel tudi za inkorporacijo Srbije in Črne gore v južnoslovansko enoto v okviru monarhije, kar pa je Sarkotič zavrnil, ker bi po njegovem mnenju za Hrvate takšna Jugoslavija zaradi srbske premoči pomenila njihovo uničenje. Sarkotiču pa s temi argumenti ni uspelo prepričati cesarja, ki je večkrat dejal, da morajo južni Slovani vendar priti vsi skupaj.²⁴

Medtem ko je Sarkotič koval velikopotezne načrte o rešitvi jugoslovanskega vprašanja, za katerega je vedel, da je za monarhijo usodnega pomena, je Seidlerjeva vlada na Dunaju glavno skrb še vedno posvečala problemu nacionalne razmejitve na Češkem. Na vladni ravni je v Seidlerjevem času delovalo v različnih odsekih precejšnje število pravnih strokovnjakov, ki so se ukvarjali z ustavno reformo. Koncepti, ki so jih izdelali,²⁵ so bili sicer čisto primerni za akademske razprave, vendar ni nihče upošteval narodnopolitičnih zahtev čeških in južnoslovanskih strankarskih voditeljev. Seidler je menil, da je avstrijski državni problem mogoče rešiti z ustanovitvijo nacionalnih okrožij s široko avtonomijo znotraj obstoječih meja kronovin. Češki politiki so mu odtegnili podporo, saj so v njegovih načrtih videli grožnjo, da bo prišlo do razkosanja Češke v korist Nemcev.²⁶

O tem, kakšne so dejanske politične razmere v južnoslovanskih deželah, Seidler sploh ni imel jasne predstave.²⁷ Še vedno je mislil, da je mogoče najti neke vrste kompromis v okviru dualizma. Delegacijo poslancev Jugoslovanskega kluba s Koroščem na čelu je 30. januarja 1918 vprašal, če bi bili zadovoljni z etapno uresničitvijo majniške deklaracije, tako da bi se združile le avstrijske oz. cislitvanske južnoslovanske dežele. Odgovor poslancev Jugoslovanskega kluba se je glasil: »Ali vse ali nič.«²⁸

S takšno politiko se ultraloyalni Šusteršič ni strinjal. Vendar njegova brezpogojna zvestoba vladarju še ni bila dovolj, da bi lahko s svojim mnenjem tudi vplival na ravnanje cesarja Karla. Slednji je od slovenskih politikov takrat za nasvet spraševal predvsem Korošca, ki je bil kot načelnik Jugoslovanskega kluba najpomembnejši južnoslovanski politik v monarhiji. Šusteršič je bil odrinjen od visoke dunajske politike, toda na račun stare slave mu je včasih vendarle še uspelo, da je lahko vladnim krogom predstavil svoje politične poglede.

11. januarja 1918 je bil tako Šusteršič sprejet v avdienco v Laxenburgu.²⁹ Glavna tema pogovora je bilo jugoslovansko vprašanje, pri čemer je cesar takoj na začetku pripomnil, »da ljudstvo, še posebno Slovenci, ni za ustanovitev južnoslovanske države«. Po njegovem mnenju bi katoliški južni Slovani igrali v njej podrejeno vlogo: »Srbi ... so veliko bolj molčeči, mirnejši, dobri trgovci itd. in bodo imeli v južnoslovanski državi nedvomno prevlado.« Šusteršič mu je odgovoril, »da hoče pretežna večina južnoslovanskih narodov in tudi Slovencev z vso odločnostjo združitev južnih Slovanov v lastni državi«, pri čemer je poudaril »sorodnost Hrvatov in Slovencev, enotnost njihove vere, prevladujoče odločno dinastično mišljenje«. Seveda jim ne bi smeli vladati pravoslavni Srbi, »južnoslovanska država bi morala biti tako urejena, da bi bila prevlada katoliškega hrvaško-slovenskega naroda zagotovljena«. Med vladajoče je Šusteršič prištel še »bosanske mohamedance, ki se nagibajo k Hrvatom«. O bosanskih muslimanih se je tudi cesar pohvalno izrazil: »Vem, to so hrabri ljudje, zelo hrabri ljudje!«

²⁴ Sarkotičev dnevnik, 6. 3. 1918, HDA, ROSS, škatla 5.

²⁵ Podrobno o tem Felix ERMACORA, Österreich als Staatenbund und zum Volksstämme-Regionalismus am Ende des Ersten Weltkrieges, v: Theodor VEITER (ur.), *Burgen – Regionen – Völker. Festschrift für Franz Hieronymus Riedl zur Vollendung des 80. Lebensjahres*, Ethnos 27, Wien 1986, 107–122.

²⁶ BROUCEK, 1997 (kot v op. 4), 202.

²⁷ Sarkotičev dnevnik, 8. 3. 1918, HDA, ROSS, škatla 5.

²⁸ PLETERSKI, 1971 (kot v op. 4), 298 (Spinčičev zapis v op. 390).

²⁹ Zapisnik Šusteršičeve avdiencie pri cesarju Karlu, Laxenburg, 11. 1. 1918, Nadškofijski arhiv Ljubljana. Zapisnik je napisal sam Šusteršič. Pisan je v gotici in na posameznih mestih težko berljiv oz. nečitljiv. Zahvaljujem se dr. Haraldju Krahwinklerju z Univerze Celovec, ki mi je prijazno pomagal pri transkripciji tega dokumenta. Prim. Andrej RAHTEN, Zadnji slovenski avstrijakant. Prispevek k politični biografiji dr. Ivana Šusteršiča, *Zgodovinski časopis* (Ljubljana), 53/1999, 195–208.

Ko sta tako razčistila vprašanje, kdo vse naj bi vladal v južnoslovanski državi, je cesarja zanimalo, po kakšni poti naj bi sploh prišlo do njene ustanovitve. Kot »največjo oviro« pri reševanju tega vprašanja je Šusteršič navedel Madžare: »Če bi se te ovire ne dalo premagati, potem bi se moralo poiskati vsaj neko rešitev znotraj Cislitvanije.« Monarha je opozoril, da »tako kot dosedaj, naprej ne gre več«. V slovanskih deželah naj ne bi bilo več mogoče vladati tako kot še pred desetimi, dvajsetimi leti ali neposredno pred vojno, kajti »od antante sprožena parola o samoodločbi narodov je pognala korenine povesod«, je menil Šusteršič. Kot primer je navedel Kranjsko, v kateri so svojčas vladali Nemci, čeprav je kar 95% njenega prebivalstva slovenskega. Poudaril je, da je pred vojno avstrijske vladne kroge, npr. ministrskega predsednika Stürgkha, vseskozi opozarjal na usodne posledice, ki jih bo prinesel »nemški sistem«, vendar njegovih opozoril niso resno jemali. Skrajni čas bi že bil, da »se nekaj stori za zadovoljitev pravičnih nacionalnih aspiracij, v okviru zmožnosti«. Šusteršič je izrazil mnenje, da je potrebno izpeljati »združitev vseh južnoslovanskih področij Cislitvanije v enotno upravno območje«, ki bi se imenovalo »Ilirija«, upravljalo pa bi ga »ilirsko državno namestništvo v Ljubljani«.

Sledilo je cesarjevo vprašanje, katere dežele naj bi obsegala predlagana ilirska enota: »Ne rečem, da jo bom naredil, ampak vseeno bi rad vedel, kako si to zamišljate. Vi torej mislite Ilirijo, sestavljeno iz Kranjske, Goriške–Gradiščanske, Istre ...«, Šusteršič mu je vpadel v besedo: »Trst!«. Karel je nadaljeval: »Trst, Dalmacija ...«, Šusteršič ga je dopolnil: »Južna Štajerska in južna Koroška. Seveda bi morali biti istočasno nemški manjšini popolnoma zavarovani.« Glede Koroške je bil cesar skeptičen: »S Koroško bo šlo težko, kajti tu je samo ena majhna zagozda slovenska (Ziljska dolina).« Šusteršič mu je oporekal: »Veličanstvo tu ni pravilno informirano. V glavnem je celotna dežela južno od Drave slovenska. Priznam, da so ti Slovenci delno germanizirani, delno gredo kot tako imenovani Nemcem prijazni Slovenci pod gospodarskim in političnim pritiskom z vladajočo stranko. Toda vsi se bodo ponovno narodno zavedli, kakor hitro bodo združeni z velikim nacionalnim telesom.«

Po diskusiji o obsegu Ilirije sta se sogovornika ponovno vrnila k vprašanju Srbov. Cesar je pripomnil, da bi bilo v Iliriji relativno malo Srbov, tisti v Dalmaciji, »in to bi bila nedvomno prednost«. Tudi če bi prišlo do združitve vseh južnih Slovanov monarhije, »bi Srbi v nobenem primeru ne smeli igrati odločilne vloge«, je poudaril Karel. Šusteršič mu je »živahno« pritrtil: »To, Veličanstvo, podpišem z veseljem.« Cesarja je zanimalo, ali ne bi morda kazalo Srbe povezati z Rimom preko uniatske Cerkve. Šusteršič se je strinjal z rešitvijo verskega vprašanja pri Srbih po vzoru uniatskih Rusinov, nakar je Karel dejal, da »se mora to zgoditi na vsak način«, kajti ravno pravoslavni »popi« naj bi »pravzaprav vse skupaj zagrešili, ti so bili najhujši«.

Naslednja točka pogovora je bilo vprašanje obnove Kraljevine Srbije. Šusteršič se je pohvalil, da »v Švici pri nevtralnih krogih pledira za avstrosrbsko rešitev južnoslovanskega vprašanja, za združitev vseh Srbov v okviru monarhije«. Po njegovem mnenju »bi bila to tudi najboljša rešitev balkanskega vprašanja«, kajti »dokler obstaja poleg Bolgarije samostojna Srbija, na Balkanu ne pridemo do miru«. Šusteršič je nakazal, da bi z avstrosrbsko rešitvijo problema ostala samo Velika Bolgarija, »ki bi nam bila hvaležna«. Po njegovem mnenju bi bilo potrebno »zgraditi jez proti velikosrbski propagandi«, in »Ilirija bi bila takšen jez«.

Šusteršič je v pogovoru namenil precej pozornosti tudi srbsko–madžarskemu političnemu sodelovanju. Med drugim je dejal, da »Madžari provocirajo Srbe proti Hrvatom«. Cesar je Šusteršičeve protimadžarske izpade »mirno poslušal«, nato pa sta se še enkrat vrnila k vprašanju, kdo naj bi igral vodilno vlogo v morebitni južnoslovanski državi. Šusteršič je tozadevno diskusijo zaključil z mnenjem, da bi morala biti vzpostavljena hrvaško–slovenska nadvlada: »Srbi bi morali v južnoslovanski državi tvoriti neke vrste geto.«

Na podlagi opisanega pogovora lahko sklepamo, da se je cesar zavedal resnosti jugoslovanskega problema. S Šusteršičem sta se strinjala, da bi moralo čimprej priti do rešitve tega vprašanja v okviru monarhije, pri čemer bi bilo potrebno vanjo na nek način vključiti tudi

(verjetno kot posebno enoto) Kraljevino Srbijo. Kar zadeva položaj Slovencev in Hrvatov, je Karel sicer z velikim zanimanjem prisluhnil Šusteršičevemu predlogu o formiranju Ilirije, upravne enote, ki bi obsegala vse slovenske in hrvaške dežele v avstrijski polovici monarhije. Toda Korošca takšna rešitev ni več zanimala.

Soočen z neuklonljivim stališčem voditelja avstro–ogrskih južnih Slovanov, je Karel 30. maja 1918 sklical kronski svet z eno samo točko dnevnega reda – jugoslovanskim vprašanjem. Poleg Seidlerja in njegovega ogrskega kolega Wekerleja so se ga udeležili tudi zunanji minister István Burián, Sarkotić, vojni minister generalpolkovnik Rudolf baron Stöger–Steiner in hrvaški ban Antun pl. Mihalović. Uvodoma je cesar dejal, da je treba jugoslovansko vprašanje čim hitreje rešiti in pozval udeležence sestanka, naj se opredelijo do tega problema. Burián je poudaril, da ideja jugoslovanske države ni združljiva z zgodovino monarhije in ne more najti mesta v njenem okviru. Izrazil je začudenje zaradi razširjenosti jugoslovanske ideje pri katoliških Slovencih, kar si je razlagal s premajhnim poznavanjem Srbov. Po njegovem mnenju se mora slovensko vprašanje obravnavati ločeno od hrvaškega, saj velike jugoslovanske države ni možno vstaviti v strukturo dualistične monarhije in jo je treba preprečiti. Podobno stališče je izrazil tudi Wekerle, ki se je zavzel za združitev Dalmacije s Hrvaško, Bosna in Hercegovina pa bi morala postati *corpus separatum* ogrske krone. Wekerle je menil, da bi Hrvati ob priključitvi Bosne in Hercegovine k troedini kraljevini podlegli srbski politični prevladi. Seidler je dejal samo, da bo nekoč vendarle moralo priti do dualistične rešitve jugoslovanskega vprašanja, ni pa znal povedati, kdaj in kako. Mihalović je zavrnil Wekerlejeve pomisleke glede nevarnosti srbske hegemonije nad Hrvati in se zavzel za trializem. Sarkotić je pretehtal različne možnosti in na koncu nastopil za to, da bi v avstrijskem delu monarhije prišlo do združitve Hrvatov, medtem ko bi Srbi dobili svojo enoto v okviru Ogrske. V srbsko državno skupino bi morali biti vključeni tudi Srbija in Črna gora, ker bi neodvisna Srbija po Sarkotičevem mnenju predstavljala žarišče neprestanih intrig. Cesar se ni opredelil do nobenega od predlogov in je zaključil kronski svet zgolj z besedami, da se v jugoslovanskem vprašanju nekaj mora zgoditi in da bosta na to temo razpravljali obe vladi.³⁰

Odpor južnoslovanskih in čeških politikov do Seidlerjevega »nemškega kurza« je julija 1918 cesarja končno prisilil, da je poiskal novega ministrskega predsednika. Sestavo nove vlade je zaupal Hussareku,³¹ ki je nameraval rešiti jugoslovansko vprašanje v subdualističnem smislu. Svojo vizijo bodoče južnoslovanske državne skupine je Hussarek natančno razložil v pismu, ki ga je 15. avgusta poslal Wekerleju. Nastopil je proti inkorporaciji Srbije in Črne gore v monarhijo, prav tako pa je odklonil možnost vključitve Slovencev in istrskih Hrvatov v bodočo južnoslovansko enoto. Le-ta bi po Hussarekovem mnenju obsegala samo troedino kraljevino z Bosno in Hercegovino. Tako oblikovana Velika Hrvaška bi bila v državnopravni uniji z Ogrsko, sedež pa bi imela v Zagrebu. Eventualno bi bila lahko imenovana tudi podbana v Zadru in Sarajevu, ki bi bila podrejena zagrebški banski vladi. Hussarek je menil, da bi lahko samo subdualistična rešitev dobila zadostno podporo v dunajskem parlamentu.³²

31. avgusta se je Hussarek sestal v Budimpešti z Wekerlejem in Sarkotičem na posebni konferenci, ki je bila posvečena političnim razmeram na jugovzhodu monarhije. Sarkotić je ministrska predsednika opozoril, da je skrajni čas, da vlada ubere »hrvaški kurz«. Zavzel se je za takojšnjo »efektivno« združitev Dalmacije z banovino, glede Bosne in Hercegovine pa

³⁰ Miklós KOMJÁTHY (ur.), *Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch–Ungarischen Monarchie (1914–1918)*, Publikationen des Ungarischen Staatsarchivs II, Quellenpublikationen 10, Budapest 1966, 661–669.

³¹ O Hussareku podrobno Helmut RUMPLER, *Max Hussarek. Nationalitäten und Nationalitätenpolitik in Österreich im Sommer des Jahres 1918*, Studien zur Geschichte der österreichisch–ungarischen Monarchie 4, Graz–Köln 1965.

³² Bernard STULLI (ur.), *Prilozi građi za historiju jugoslavenskog pitanja 1918. godine*, Arhivski vjesnik (Zagreb), 2/1959, 328–333.

je menil, da bi jo bilo treba »virtualno« zdužiti s troedino kraljevino. Wekerle še vedno ni bil pripravljen ukrepati v tej smeri in si je izgovoril šest tednov časa za premislek.³³

7. septembra 1918 je cesar naročil Tiszi, naj odpotuje v južnoslovske dežele in se na lastne oči prepriča o tamkajšnjih političnih razmerah. Tiszina turneja po Hrvaški ter Bosni in Hercegovini³⁴ je bila pravi politični polom. Nekdanji vsemogočni ogrski ministrski predsednik seveda ni mogel spreobrniti južnoslovske politikov zgolj s tem, da jim je dajal »patriotske lekcije«, podkrepjene z grožnjami, češ da je »Madžarska še dovolj močna, da bo razbila svoje sovražnike, preden sama propade.«³⁵

Najbolj znamenit dogodek Tiszine turneje se je zgodil med njegovim obiskom v Sarajevu, kjer se je mudil od 20. do 23. septembra. Tisza je sprejel odposlanstvo bosansko–hercegovskih političnih voditeljev pod vodstvom Vojislava Šole, ki mu je predal memorandum, v katerem je bila poudarjena narodna enotnost Slovencev, Hrvatov in Srbov. Glavna zahteva spomenice je bila, da se mora bosansko vprašanje reševati v sklopu celotnega jugoslovskega in ob upoštevanju pravice narodov do samoodločbe. Tisza je po daljšem premisleku razjarjen zavrnil zahteve odposlancev in jih poučil, da kdor nosi v sebi dogmo politične enotnosti s Slovenci, ta stoji v nepremostljivem nasprotju z življenjskimi pogoji monarhije. Pozval jih je, naj opustijo geslo o pravici narodov do samoodločbe. Bosansko–hercegovski politiki niso nameravali poslušati Tiszinih lekcij in so mu enostavno obrnili hrbet.³⁶ Tisze pa niti to ni izučilo in je še vedno vztrajal pri tem, da je treba ohraniti dualistični sistem. Pripravljen je bil dopustiti samo zdužitve Dalmacije s Hrvaško, za Bosno in Hercegovino pa kvečjemu plebiscit glede priključitve Hrvaški ali Madžarski.³⁷

27. septembra se je v morečem vzdušju, ki je nastalo zaradi bolgarske kapitulacije, sestal kronski svet. Burián je opozoril na nevarnost »Koroščevega gibanja« in na njegov škodljiv učinek na politične razmere v monarhiji. Po Buriánovem mnenju bi češko vprašanje postalo enako kvadraturi kroga, če bi prišlo do ustanovitve jugoslovske države. Kronski svet je sprejel sklep, da je treba čimprej pristopiti k začetku notranje rekonstrukcije Avstrije.³⁸ Na skupnem ministrskem svetu 2. oktobra je skupni finančni minister Alexander Spitzmüller opozoril, da je politični položaj v državi že tako kritičen, da subdualistična rešitev danes ne bi več zadovoljila južnih Slovanov. Nastopil je za trialistično rekonstrukcijo države. Spitzmüllerjev predlog je podprl tudi vojni minister Stöger–Steiner, saj da gre za obstoj monarhije. Toda Wekerle je trializem zavrnil, češ da bi na Ogrskem izzval zelo mučno senzacijo in zelo obsežno nezadovoljstvo, zavzel se je pa za subdualistično rešitev.³⁹

Avstro–ogrski politični vrh je bil torej v začetku oktobra, ko so se v državi nezadržno krepile centrifugalne sile, še vedno neodločen in razdvojen glede vprašanja reforme državne ureditve. Wekerle, Hussarek in Sarkotić so vsak s svojega stališča zagovarjali subdualistično rešitev jugoslovskega problema, Spitzmüller in Stöger–Steiner pa sta menila, da je za subdualizem že prepozno in je skrajni čas za trialistično rekonstrukcijo monarhije. K trializmu se je sicer nagibal tudi cesar, vendar se je bal, da bi v primeru takojšnje odprave dualizma prišlo na Ogrskem do upora. Menil je, da še ni nastopil pravi trenutek za trialistično reorganizacijo države. V pogovoru s Spitzmüllerjem 4. oktobra je izrazil naivno prepričanje, da se bo trializem morda že v treh tednih sam od sebe uveljavil.⁴⁰

³³ Sarkotičevo poročilo Buriánu, 5. 9. 1918, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Politisches Archiv I, karton 635.

³⁴ Prim. ĐAKOVIĆ, 1980 (kot v op. 31), 178–192; Bogdan KRIZMAN, Die politische Tournee Stephan Tiszas im Herbst 1918. Nach dem Tagebuch des Generalobersten Sarkotić, *Der Donauraum* (Wien), 13/1968, 223–234; PÖLÖSKEI, 1994 (kot v op. 7), 121–126; Béla MENCZER, Die politische Tournee Stephan Tiszas im Herbst 1918, *Der Donauraum* (Wien), 14/1969, 77–78.

³⁵ ĐAKOVIĆ, 1980 (kot v op. 31), 181.

³⁶ PÖLÖSKEI, 1994 (kot v op. 7), 124–126.

³⁷ ĐAKOVIĆ, 1980 (kot v op. 31), 189.

³⁸ KOMJÁTHY, 1966 (kot v op. 41), 681–687.

³⁹ Idem, 688–696.

⁴⁰ Alexander SPITZMÜLLER, *Und hat auch Ursach, es zu lieben*, Wien–München–Stuttgart–Zürich 1955, 261.

V nasprotju s Koroščevo politiko »vse ali nič« je bil Šusteršič vse do razpada države pripravljen sklepati kompromise. Država se je rušila pred njegovimi očmi, a on je še vedno upal, da bo Karel v zadnjem trenutku vendarle izpeljal državnopravno reformo. 14. oktobra 1918 sta se srečala še zadnjič.⁴¹ Šusteršič je cesarja opozoril: »Veličanstvo, sedaj ni več zadnja ura, sedaj je zadnja sekunda!« Svetoval mu je, naj takoj »sam ustanovi narodne države in imenuje narodne vlade, ker se bodo sicer ustanovile brez njega in proti njemu«. Karel je sicer Šusteršičev predlog »dobro sprejel, toda povdarjal je, da se integritete Ogrske ne more dotakniti«, ker je vezan na prisego ogrski kroni. Šusteršič mu je nato dejal, »naj se zaenkrat omeji na avstrijski ('cislitvanski') teritorij in ga podeli po svoji najboljši uvidevnosti v narodne države, določivši začasne meje, z izrecnim pristavkom, da se bodo končnoveljavne meje določile po sklepu miru«. O mejah bi potem odločale delegacije narodnih držav na mirovnem kongresu. Toda cesar je menil, »da bi se narodi sami morali najprej pogajati za meje, preden se ustanove narodne države«. Šusteršič je monarha posvaril: »Ti se ne bodo nikdar zedinili in tačas nas bodo dogodki preplavili!«⁴²

Čez dva dni je izšel znameniti cesarski manifest – »zadnji poskus za rešitev habsburške monarhije«. ⁴³ Šusteršič ga je označil za »dokaj plehek dokument«, ki »da ne more zadovoljiti nobenega Jugoslovana, že zato ne, ker slovesno potrjuje razkosanje našega naroda«. ⁴⁴ Manifest je sicer teoretično res pomenil korak v smeri federalizacije monarhije, vendar samo nje-nega avstrijskega dela. Dežele ogrskega kraljestva so zaradi zahtev Wekerleja še naprej ostale nedotakljive, kar je izključevalo ustanovitev Jugoslavije na podlagi majniške deklaracije. ⁴⁵ Poleg tega je tudi vprašanje bodočega statusa Trsta ostalo odprto.

Šusteršič tako ni prikrival določenega razočaranja nad vsebino manifesta, toda to še ne pomeni, da ga je zavrnil. Izrazil je mnenje, da »se mora priznati, da se v tem manifestu prvokrat v svetovni zgodovini od poklicane strani pripozna avstrijskim Jugoslovanom načelna pravica do lastne države«. ⁴⁶ Manifesta Šusteršič ni zavrnil zato, ker je v njem videl osnovo, da dobijo »avstrijski Jugoslovani« (se pravi Slovenci in Hrvati v avstrijski državni polovici) Ilirijo, ki jo je predlagal cesarju na januarski avdienci. Šusteršiču je bila sicer ideal še vedno državna enota pod habsburškim žezlom, ki bi poleg slovenskih dežel obsegala tudi vse hrvaške, Bosno in Hercegovino ter Vojvodino. Toda za razliko od Korošca, ki je v tem času brezpogojno zahteval združitev vseh južnih Slovanov monarhije v eno državnopravno telo, je bil Šusteršič pripravljen pristati tudi na Zedinjeno Slovenijo, razširjeno s cislitvanskim hrvaškim ozemljem.

Še pred objavo manifesta je 11. oktobra cesar Korošču ponudil, da bi južni Slovani dobili samostojno državno enoto v okviru monarhije, vendar pod pogojem, da bi Trst, Reka in prometne linije do teh pristanišč ostali pod direktnim nadzorom skupne države. Korošec mu je odvrnil, da mora ostati Trst v južnoslovanski sferi. Deprimirani Karel je poskušal apelirati na Koroščevo katoliško prepričanje, češ da bodo Slovenci in Hrvati v jugoslovanski državi podrejeni pravoslavnim Srbom, a pri tem ni imel uspeha. Prav tako se je skliceval na tradicionalno zvestobo južnih Slovanov, vendar Korošca ni mogel več omajati. ⁴⁷

V spominih Vinka V. Gaberca–Gaberskega, ki je v tistem času delal kot novinar v redakciji *Novic*, je najti tudi podatek, da naj bi cesar Slovincem celo zagotovil formiranje Zedinjene Slovenije: »Na Dunaju so morali biti silno nervozni, kajti tik pred prevratom je poslal Šuster-

⁴¹ *Novice* (Ljubljana), 16. 10. 1918.

⁴² Ivan ŠUSTERŠIČ (ŠUSTERŠIČ), *Moj odgovor*, Ljubljana 1922, 92–94.

⁴³ Helmut RUMPLER, *Das Völkermanifest Kaiser Karls vom 16. Oktober 1918. Letzter Versuch zur Rettung der Habsburgermonarchie*, München 1966.

⁴⁴ Janko PLETERSKI, *Dr. Ivan Šusteršič 1863–1925. Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma*, Ljubljana 1998, 437.

⁴⁵ MATIJEVIČ, 2001 (kot v op. 24), 166.

⁴⁶ *Novice* (Ljubljana), 20. 10. 1918.

⁴⁷ Janez CVIRN – Vasilij MELIK – Dušan NEČAK (ur.), *Mojega življenja pot. Spomini dr. Vladimira Ravniharja*, Historia 2. Znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana 1997, 130–131.

šič z Dunaja, kamor se je bil zatekel, od samega cesarja silno dolg nemški telegram, s katerim so ponujali Slovencem združeno samostojno Slovenijo, ki bi jo na severu mejila Drava. To je bila zadnja lopovščina, ki jo je hotela z nami ugnati obupujoča dunajska vlada. S tako rešitvijo bi bili seveda še na slabšem, ker bi izgubili na Koroškem in Štajerskem vse nad Dravo. Kje je tisti zanimivi dokument, in kdo ga je vzel, ne vem.«⁴⁸

Tega Karlovega telegrama do danes ni našel še nihče. Mislim pa, da ni mogoče dvomiti, da je res obstajal. Gaberc ni spadal v krog Šusteršičevih »avstrijakantov«, zato mu ne moremo očitati, da si je telegram preprosto izmislil, ker bi morda želel dokazovati Karlovo dobronamernost. Kvečjemu mu lahko štejem v čast, da telegrama v spominih ni zamolčal, ker gre za pričevanje, da naj bi Karel v prevratnih oktobrskih dneh leta 1918 Slovencem obljubil ustanovitev Zedinjene Slovenije, čeprav v nekoliko okrnjeni obliki (meja na Dravi!). Kot kaže, je cesar vendarle razmišljal o določenih koncesijah v smeri zadovoljitve slovenskih narodnih zahtev.

21. oktobra se je znova sestal kronski svet in še zadnjič razpravljal o jugoslovanskem vprašanju. Sprva je kazalo, da se bo spet ponovila stara zgodba in bo prišlo do še enega brezplodnega duela med zagovorniki dualizma in reformisti. Toda to pot je bilo po Spitzmüllerjevem pričevanju drugače. Za presenečenje je poskrbel Burián, ki se je spričo nevzdržnega mednarodnega položaja monarhije zavzel za takojšnjo rešitev jugoslovanskega vprašanja. Pri tem zaradi resnosti situacije ni izključil niti možnosti izvedbe trializma v obliki, ki bi zajela tudi Slovence. Burián je zastavil Wekerleju vprašanje, če bo ogrska vlada v času, ko se v Srednji Evropi razpravlja o narodnostnem problemu v vsej njegovi razsežnosti, še naprej togo vztrajala pri svoji politiki nepopustljivosti do južnoslovanskih aspiracij. Prav tako ga je vprašal, če želi Ogrska ostati v celem svetu izolirani anahronizem. Buriánu sta se pridružila tudi Spitzmüller in Hussarek, ki sta izjavila, da bi bila ustrezna rešitev samo združitev vseh južnoslovanskih narodov v samostojno državo v okviru monarhije. Takšno stališče je opogumilo tudi cesarja, ki je Wekerleju postavil zahtevo, naj dopove ogrskim politikom, da bi morali sedaj opustiti državnopravne pomisleke glede rešitve jugoslovanskega vprašanja v smislu, ki ga je predlagala konferenca. Karel je hotel doseči, da ga ogrska stran odveže kraljeve prisege, kar bi mu dalo proste roke pri reševanju jugoslovanskega vprašanja. V kronskem svetu to pot povsem osamljenemu Wekerleju na koncu ni preostalo drugega, kot da je privolil, da bo stopil z madžarskimi politikom v pogovore, naj se Karla odveže kraljeve prisege.⁴⁹

Toda cesarjeva odločitev za trializem je prišla prepozno, saj takrat ni mogel več vplivati na razvoj dogodkov v razpadajočem se cesarstvu. 29. oktobra 1918 je bila na ruševinah habsburške monarhije proglašena Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki se je že čez mesec dni združila pod dinastijo Karadjordjevičev s srbsko in črnogorsko kraljevino.

KAISER KARL UND DIE »SÜDSLAWISCHE FRAGE« IM RAHMEN DER DEBATTEN UM DIE STAATSRECHTLICHE REFORM DER HABSBURGERMONARCHIE

ZUSAMMENFASSUNG

Der letzte österreichische Kaiser und ungarische König Karl I. (IV.) ließ sich bei seiner politischen Orientierung maßgebend von der politischen Philosophie seines Onkels Franz Ferdinand leiten. Nach der Thronbesteigung im Jahr 1919 war Karl von zahlreichen Beratern umgeben, die dem »Belvederkreis« Franz Ferdinands entstammten. Eine derartige Auswahl

⁴⁸ Vinko V. GABERC–GABERSKI, *Brez slave. Spomini na svetovno vojno*, Ljubljana 1935, 247.

⁴⁹ SPITZMÜLLER, 1955 (kot v op. 51), 272–274.

stellte sicherlich keinen Zufall dar. Darin manifestierte sich die Entschlossenheit des Kaisers, die politische Linie Franz Ferdinands fortzusetzen. Im Kreise seiner Berater hatte dieser bekanntlich schlüssige Debatten über mögliche Optionen für eine staatsrechtliche Reform Österreich–Ungarns gefördert, wobei sich der konservative Erzherzog vor allem für das Konzept eines sogenannten »zentralisierten Föderalismus« begeisterte. Bereits vor der Thronbesteigung erwog Karl die Notwendigkeit einer föderalistischen Reorganisation der Monarchie. Er vertrat die Ansicht, jeder Nation müsste die größtmögliche nationale Selbstständigkeit garantiert werden, die mit der Einigkeit des Kaisertums noch vereinbar wäre. Da die Slawen zahlenmäßig ein vorherrschendes Element darstellten, müsste man ihnen die größte Aufmerksamkeit widmen. Karl war sich daher völlig bewusst, dass das Staatsgebilde im Sinne einer Föderation reformiert werden müsse. Doch gleich nach der Thronbesteigung beging er einen schicksalhaften Fehler, indem er sich am Jahresende 1916 zum ungarischen König krönen ließ und folglich das verhasste dualistische System in den Augen der slawischen Nationen noch mehr festigte. Indem er auf die ungarische Verfassung schwor, verpflichtete sich Karl feierlich, die Integrität der Länder der Stephanskronen zu verteidigen. Das bedeutete, dass er keinen tieferen Eingriff in das dualistische System vornehmen konnte, es sei denn, er würde einen militärischen Putsch wagen, wofür es ihm an Entschlusskraft und auch Willen fehlte. Somit verstieß er gegen einen grundlegenden Programmpunkt Franz Ferdinands, der sich gerade durch die Aussetzung des Schwurs auf die ungarische Verfassung eine Rückendeckung gegen die Ungarn hatte verschaffen wollen. Durch die Proklamation der politischen Amnestie für die Slawen, die während des Kriegs von den Militärbehörden verfolgt wurden, gewann er ziemlich große Zuneigung unter den slawischen Politikern, verscherzte sie jedoch bald. Durch seine entschiedene Unterstützung des Ministerpräsidenten Dr. Ernst Ritter Seidel (von Juni 1917 bis August 1918), der den berüchtigten »deutschen Kurs« befürwortete, machte er alle Hoffnungen der Slawen auf ein Österreich als einen Staat völlig gleichberechtigter Nationen zunichte. Karl war sich zwar bewusst, dass die Lösung der sogenannten »südslawischen Frage« von grundlegender Bedeutung für den Bestand der Monarchie sei, daher neigte er zu dem sogenannten »Trialismus«. Doch unter dem Einfluss seiner zaudernden Berater, unter dem Druck der Deutschnationalen und angesichts der Unnachgiebigkeit der ungarischen politischen Elite, schob Karl die Lösung der südslawischen Frage hinaus. Währenddessen wurden die Standpunkte der slowenischen und kroatischen Politiker unter der Führung des *Südslawischen Klubs* im Wiener Reichsrat immer radikaler. Auch das berühmte Kaisermanifest vom 16. Oktober 1918 befriedigte die Erwartungen Dr. Anton Korošec' und anderer südslawischer Politiker nicht, die sich endlich dazu entschlossen, ihr Schicksal mit dem Königreich Serbien zu verbinden.

(Iz slovenščine prevedel Niko Hudelja)

JANEZ ŠUMRADA

ŠTUDENTI IZ ŠTAJERSKE, KOROŠKE IN KRANJSKE NA UNIVERZI V STRAßBURGU/STRASBOURGU OD ZAČETKOV 17. DO KONCA 18. STOLETJA

Začetki višješolskega študija v Straßburgu segajo v leto 1538, ko so v glavnem mestu tedaj nemške historične dežele Alzacije osnovali protestantsko gimnazijo, le-ta pa je že kmalu prerasla v akademijo, ki jo je potem leta 1566 s posebnim privilegijem tudi formalno ustanovil cesar Maksimilijan II. Še v 16. stoletju so se v okviru akademije, ki je v tistem času slovela v Evropi predvsem s svojo (protestantsko) teološko fakulteto, razvili tudi filozofska in medicinska fakulteta ter juridični kolegij, zato je cesar Ferdinand II. kmalu po izbruhu tridesetletne vojne leta 1621 straßburške visoke šole povzdignil v popolno univerzo s filozofsko, teološko, medicinsko in pravno fakulteto.¹ Na račun v tridesetletni vojni opustošene in razdrobljenega Nemškega cesarstva se je začela sredi 17. stoletja ponovno načrtno širiti proti vzhodu Francija, ki je za vlade »sončnega« kralja Ludvika XIV. z uspehom oblikovala svoje »naravne meje« na Renu. V sedemdesetih letih 17. stoletja so Francozi postopoma osvojili še zadnje dele Lotaringije/Lorene, leta 1681 pa anektirali Alzacijo s Straßburgom, na kar je moralo Nemško cesarstvo pristati v mirovnem sporazumu, podpisanem v Rijswijku (1697).² Francoski kralj je v celoti potrdil dotedanje privilegije in statute straßburške univerze (1681), ki pa si je francoski značaj povsem pridobila šele v 18. stoletju. Skupaj z ostalimi francoskimi univerzami je bila med francosko revolucijo leta 1793 ukinjena, kot univerza pa obnovljena leta 1808, že v Napoleonovem času.³

V dobrih 170 letih od ustanovitve do ukinitve popolne univerze v jakobinski fazi francoske revolucije (1621–1793) je na štirih fakultetah v Straßburgu/Strasbourgju študiralo 44 študentov iz Štajerske, Koroške in Kranjske;⁴ iz drugih slovenskih zgodovinskih dežel po univerzitetnih matrikah, ki jih je vzorno objavil Gustav C. Knod,⁵ v tem času v alzaški prestolnici študentov ni bilo. Imena nekaterih študentov iz naštetih dežel poznamo še izpred leta 1621, iz časov straßburške »privilegirane« akademije: tako je bil v letih 1584–1586 v alzaškem glavnem mestu na študiju kasnejši kranjski protestantski predikant in avtor slovenskih cerkvenih pesmi Marko Kumprecht (ok. 1550/1560–po 1600) in tam leta 1585 opravil bakalavreat.⁶ Desetletje

¹ Anton SCHINDLING, *Humanistische Hochschule und freie Reichsstadt. Gymnasium und Akademie in Straßburg 1538–1621*, Franz Steiner, Wiesbaden 1977.

² O historiatu nemško-francoskih odnosov v Porenju: Lucien FEBVRE, *Le Rhin. Histoire, mythes, réalités*, Perrin, Paris 1997 (z obsežno bibliografijo Petra SCHÖTTLERJA); idem, *Der Rhein und seine Geschichte*, Campus Verlag, Frankfurt–New York 1994; Norman DAVIES, *Europe. A History*, Pimlico, London 1997, 1280–1281.

³ *L'Université de Strasbourg XIIIe–XXe siècle. La ville – la région – l'Europe*, Bibliothèque nationale et universitaire Strasbourg 1988 (razstavni katalog).

⁴ V razpravi Janez ŠUMRADA, Študijska leta Pavla Turnerja, v: Vincenc RAJŠP et al. (ur.), *Melikov zbornik. Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje*, Založba ZRC, Ljubljana 2001, 602, je objavljen podatek, da je bilo študentov iz slovenskih dežel na straßburški univerzi v navedenem obdobju skupaj 45, je pa v to število vključen Tobija Taufferer, ki je v matrikah izpričan leta 1615, torej nekaj let pred ustanovitvijo popolne univerze (prim. op. 8).

⁵ Gustav C. KNOD, *Die alten Matrikeln der Universität Straßburg 1621–1793*. Erster Band, *Die Allgemeinen Matrikeln und die Matrikeln der Philosophischen und Theologischen Facultät*, Karl J. Trübner, Straßburg 1897; Zweiter Band, *Die Matrikeln der Medizinischen und Juristischen Facultät*, Karl J. Trübner, Straßburg 1897; Dritter Band, *Personen- und Ortsregister*, Karl J. Trübner, Straßburg 1902.

⁶ Janez Logar, Kumprecht Marka. *Slovenski biografski leksikon* 1. Ljubljana, Zadružna gospodarska banka 1925–1932, 587.

in pol pozneje srečamo na levem bregu Rena kot študenta bodočega protestantskega teologa Ljubljana Janeza Tauffererja (1584–1617), ki je skupaj z bratoma Tobijo in Zaharijo prišel kot versko–politični ubežnik leta 1599 študirat v Straßburg, nadaljeval potem študij na različnih nemških univerzah ter v Padovi, a se kasneje vrnil v alzaško prestolnico, januarja 1614 kot designirani profesor na tamkajšnji teološki fakulteti doktoriral, bil aprila istega leta imenovan za profesorja, v nekaj kratkih letih pred nenadno smrtjo pa opravljal funkciji dekana filozofske in nato še teološke fakultete v okviru »privilegirane« akademije.⁷ Prav enega od Janezovih bratov, Tobijo Tauffererja, navaja akademijska matrika leta 1615 še vedno kot študenta medicine,⁸ kar postavlja pod vprašaj Gspanovo trditev, da bi naj Tobija in Zaharija Taufferer v Straßburgu opravila magistririj⁹ (Zaharija je morda magistriral že poprej, kar pa ohranjene in objavljene matricke ne izkazujejo).

Tabela 1. Študenti iz Štajerske, Koroške in Kranjske na univerzi v Straßburgu/Strasbourg (1615–1793)

	Štajerska	Koroška	Kranjska
»Gosposka« matrika	3	2	0
Filozofska fakulteta	3	0	2
Teološka fakulteta	5	0	0
Medicinska fakulteta	1	1	1
Pravna fakulteta	15	8	4
Skupaj	27	11	7

Marka Kumprehta in Janeza Tauffererja je privabil v Straßburg evropski sloves tamkajšnje teološke fakultete, ki jo je ustanovil sam Jean Calvin (1509–1564), za njim pa pred Tauffererjem vodila pomembna protestantska teologa Martin Bucer (1491–1551) in Wolfgang Capito (Köpfel, 1472/1478–1548).¹⁰ Sklepati je mogoče, da so v prestolnici Alzacije pred koncem 16. in v prvih letih 17. stoletja študirali teologijo še posamezni drugi pristaši protestantizma iz slovenskih dežel, a žal o tem nimamo oprijemljivih podatkov. Vsekakor pa ni presenetljivo, da najdemo po zmagi protireformacije v habsburških dednih deželah na protestantski teologiji v Straßburgu po letu 1621 vsega pet študentov iz Notranje Avstrije – vsi pa so bili po poreklu Štajerci.¹¹

Ker je bil filozofski študij tedaj še vedno nekakšna priprava za študij teologije, je mogoče, da so bili tudi med študenti »artistične« fakultete iz slovenskih dežel vsaj deloma protestantski begunci oz. njihovi potomci. Ta vtis se nam zagotovo poraja ob imenu »Ljubljana in Kranjca« Samuela Kumprehta, ki so ga leta 1621 vpisali v univerzitetno matrico kandidatov

⁷ Alfonz Gspan, Taufferer (Taufrer) Janez. *Slovenski biografski leksikon* 4. Ljubljana, SAZU 1980–1991, 20–21.

⁸ KNOD 1897 (kot v op. 5), II, 2: 1615, M. Tobias Taufreus, Labacensis Carniolanus (Matricula studiosorum medicinae Academiae Argentinensis).

⁹ Alfonz GSPAN, Taufferer (Taufrer); *Slovenski biografski leksikon* 4, SAZU, Ljubljana 1980–1991, 15.

¹⁰ Johann ADAM, *Evangelische Kirchengeschichte der Stadt Straßburg bis zur französischen Revolution*, J. H. E. Heintz, Straßburg 1922; Marc LIENHARD (éd.), *La Faculté de théologie protestante de Strasbourg hier et aujourd'hui (1538–1988)*. Oberlin, Strasbourg 1988; idem, *Un Temps, une ville, une Réforme. La Réformation à Strasbourg*. Variorum Reprints, London 1990; Matthieu ARNOLD, *La Faculté de théologie protestante de l'université de Strasbourg de 1919 à 1945*, Faculté de théologie protestante, Strasbourg 1990 (s prikazom začetkov in starejše zgodovine).

¹¹ KNOD 1897 (kot v op. 5), I, 595: 7. 8. 1623, Daniel Greiss, Steyrâ Austricus; I, 602: 16. 9. 1628, Balthasarus Ederus, Styrensis Austrius; I, 604: 19. 4. 1631, Urbanus Lindturm, Stiriensis Austriacus; ibidem: 11. 7. 1631, Georgius Lindturm, Styrâ–Austrius, bey Hans Baur Münsterknecht; I, 620: 25. 9. 1652, Johannes Georgius Graff, Leutschachio–Stirus (Matricula studiosorum facultatis theologiae).

za pridobitev magisterija oz. doktorata iz filozofije,¹² in bi utegnil biti bližnji sorodnik že omenjenega predikanta Marka. Na filozofski fakulteti sta bila poleg dveh študentov iz nemškega dela Štajerske¹³ inskribirana še Janez Pflüger iz Kozjega ter Ljubljčan Mihael Žlebnik (Schlibnigk).¹⁴

Če sta poleg Tobije Tauffererja vpisala v 17. stoletju v Straßburgu medicino le dva študenta iz naštetih dežel – eden od njiju, Lenart Hünerwolff, je bil doma iz Starega trga pri Slovenj Gradcu¹⁵ – se je največje število študentov vpisovalo na pravno fakulteto. Vsega skupaj jih je bilo iz navedenih treh dežel v nekaj nad 170 letih na straßburškem pravu vpisanih 27. Za prisotnost študentov iz naših dežel na univerzi v Straßburgu/Strasbourgju nasploh velja, da je bila najvišja v času tridesetletne vojne, da je zatem postopoma upadala, s francosko aneksijo Alzacije po letu 1681 pa tudi popolnoma prenehala. Izjemo od opisane pravila predstavlja pravna fakulteta, na kateri se vpis v sicer bistveno manjšem obsegu nadaljuje tudi v 18. stoletju. Pravo je študij, ki si ga izbira plemstvo: če študira v obdobju 1621–1648 na pravni fakulteti straßburške univerze 18 študentov iz naših dežel (tretjina s plemiškim nazivom),¹⁶ srečamo v tridesetletnem obdobju 1651–1681 vsega tri (dva sta plemiča),¹⁷ med 1714 in 1793 pa šest študentov (izključno plemiči).¹⁸ Zadnji skupini je treba mirne duše prišteti tudi pet inskribirancev iz »gosposke« matrike (*matricula serenissimorum et illustrissimorum*) v obdobju nepolnega stoletja med 1685 in 1782. Gre za sinove graške in celovške aristokracije,¹⁹

¹² KNOD 1897 (kot v op. 5), I, 518: 1621, Samuel Cumprecht, Labacensis Carniolanus (*Matricula candidatorum magisterii seu doctoratus philosophici*).

¹³ KNOD 1897 (kot v op. 5), I, 287: 13. 7. 1627, Michael Einpacher, Styrensis Austriacus; I, 354: 13. 11. 1663, Johannes Jacobus Zängl, Styrus Graecensis (*Matricula studiosorum philosophiae*).

¹⁴ KNOD 1897 (kot v op. 5), I, 280: 2. 6. 1625, Michael Schlibnigk, Carniolus Labacensis; I, 283: 28. 8. 1626, Johannes Pflüger, Trakhenburgensis Styrus (*Matricula studiorum philosophiae*).

¹⁵ KNOD 1897 (kot v op. 5), II, 10: 13. 5. 1629, Leonhartus Hünerwolff, Altenmarcktensis, Styrus; II, 25: 26. 10. 1672, Georgius Andreas Zusner, Carinthius Claudioforanus (t. j. Celovec/Klagenfurt) (*Matricula studiosorum medicinae*).

¹⁶ KNOD 1897 (kot v op. 5), II, 203: 13. 9. 1621, M. Andreas Nöckh, Carniolus Labacensis; *ibidem*: 26. 9. 1621, Adamus Bernhardus ab Haslingen, Carinthiacus; *ibidem*: 26. 9. 1621, Johannes Bartholomaeus a Manndorff, Carinthiacus; *ibidem*: 26. 9. 1621, Joachimus a Manndorff, Carinthiacus; II, 204: 5. 11. 1621, Jacobus Schweiger, Carniolanus; II, 211: 27. 6. 1625, Johannes Schreinerus, Altenmarcktensis Styrus; II, 215: 27. 9. 1626, Sigismundus Fridericus Speidl, Styrus; *ibidem*: 27. 9. 1626, Georgius Fridericus Speidl, Styrus; II, 216: 23. 11. 1626, Daniel Tauffkircher, Stirensis Austriacus; *ibidem*: 4. 12. 1626, Johannes Ebhartus, Steirensis Austriacus; II, 219: 21. 3. 1628, Martinus Zeillerus, Styrus; II, 223: 29. 5. 1629, Matthaeus Brummerus, Styrensis Austriacus; II, 224: 10. 11. 1629, Wilhelmus ab Ernau, nobilis Charintiacus; *ibidem*: 13. 11. 1629, Andreas ab Ernau, nobilis Charintiacus; II, 225: 7. 6. 1630, Johannes Vetter, Graecensis Styrus; II, 227: 20. 1. 1631, Johannes Carolus a Pemberg in Edling et Zerlach, Nobilis Styrus Graecensis; II, 244: 12. 10. 1646, Sigismundus Benedictus Moser, Carinthiacus (*Matricula studiosorum juris*); II, 494: 20. 12. 1622, M. Petrus Bochorizhius, Labacensis Carniolanus (*Matricula candidatorum juris in Academia Argentoratensi*).

¹⁷ KNOD 1897 (kot v op. 5), II, 251: 25. 3. 1651, Ferdinandus à Rauchenberg in Hanfelden, Eques Styrus; II, 266: 26. 6. 1658, Jodoc(us) Lazarus Haller ab Hallerstein, Patr.(itius) Nor.(icus) (t. j. Nürnberg) [sic, J. Š.]; II, 296: 26. 10. 1672, Johannes Adamus Züsnerus, Carinthius Claudiforanus (t. j. Celovec/Klagenfurt) (*Matricula studiosorum juris*).

¹⁸ KNOD 1897 (kot v op. 5), II, 337: 20. 8. 1714, Joannes Carolus de Lychtentall, Gamunda (t. j. Gmünd), Carinthus; II, 345: 7. 8. 1720, Antonius Jacobus de Petenege, Styrus Graecensis; II, 376: 13. 7. 1737, Antonius Ernestus S. R. I. Eques de Sternegg, ex Styria; *ibidem*: 13. 7. 1737, Leopoldus Franciscus S. R. I. Eques de Sternegg, ex Styria; *ibidem*: 13. 7. 1737, Anthonius de Catharin, S. R. I. Eques Styrus, Graecensis; II, 379: 2. 10. 1738, Josephus de Leimner, Styrus Graecensis (*Matricula studiosorum juris*).

¹⁹ KNOD 1897 (kot v op. 5), I, 9: 5. 12. 1685, Adolphus Wilhelmus Baro a Stubenberg, Haereditarius Styriae Pincerna; I, 22: 8. 5. 1733, Carolus Leopoldus Comes ab Herberstein, Styrus Graecensis; I, 33: 22. 12. 1752, Charles Baron de Polt, de Gratz en Styrie; I, 49: 4. 12. 1782, François Comte d'Archot, Clagenfurt; *ibidem*: 4. 12. 1782, Nicolas Comte de Galler, Carinthus Clagenfurtensis, logent ches les Mrs de St. Louis (*Matricula serenissimorum et illustrissimorum*). – Grof Karel Leopold Herberstein je pripeljal s seboj iz Gradca tudi svojega slugo, ki je bil v skladu s predpisi vpisan v posebno matriko: KNOD 1897 (kot v op. 5), I, 212: 8. 5. 1733, Dominicus Lederer, Graecensis (*Matricula didascalorum atque servorum*).

ki so se vpisovali v Straßburgu/Strasbourg med drugim zato, da bi se v dvojezičnem nemško-francoskem okolju dobro naučili francosko. Poleg tega je bila v 18. stoletju strasbourška pravna fakulteta med evropskimi razsvetljenci v modi, tudi zato, ker je kot prva v Franciji sprejela v svoj predmetnik naravno pravo, na njej pa so v drugi polovici stoletja študirale tako pomembne osebnosti kot Talleyrand, Metternich in Goethe.²⁰ Med študenti prava, ki so zagotovo izvirali iz slovenskega etničnega ozemlja, se omenjajo naslednji: Ljubljana Andrej Nöckh (inskribirani 1621) in kandidat prava Peter Bohorič (1622), Kranjca Jakob Schweiger (1621) in baron Jodok Lazar Haller pl. Hallerstein (1658) – zanj je sicer navedeno, da bi naj bil nürnberški patricij (!), vendar pa je nedvomno izhajal iz znane kranjske plemiške družine – ter Štajerec Janez Schreiner iz Starega trga pri Slovenj Gradcu (1625).

Tabela 2. Domači kraj študentov iz Štajerske, Koroške in Kranjske na univerzi v Straßburgu/Strasbourg (1615–1793)

	Štajerska	Koroška	Kranjska
Graz (Gradec)	7	0	0
Gmünd	0	1	0
Klagenfurt (Celovec)	0	4	0
Kozje	1	0	0
Leutschach (Lučane)	1	0	0
Ljubljana	0	0	5
Stari trg pri Slovenj Gradcu	2	0	0
Vseh študentov	27	11	7

STUDENTEN AUS DER STEIERMARK, KÄRNTEN UND KRAIN AN DER UNIVERSITÄT IN STRASSBURG/STRASBOURG VOM ANFANG DES 17. BIS ENDE DES 18. JAHRHUNDERTS

ZUSAMMENFASSUNG

In den 170 Jahren seit der Gründung der Universität Straßburg/Strasbourg als einer vollständigen Universität bis zu ihrer Auflösung in der Jakobinerphase der Französischen Revolution (1621–1793) immatrikulierten sich an der Universität insgesamt 44 Studenten aus den damaligen innerösterreichischen Ländern Steiermark, Kärnten und Krain (bzw. ab 1615 waren es gemäß erhaltenen und veröffentlichten Matrikeln 45 Studierende, s. Tab. 1; zu ihren Heimatorten s. Tab. 2). Da in der früheren Entwicklungsperiode der Hochschulen in Straßburg vor allem die dortige theologische Fakultät, gegründet von Jean Calvin selbst, im protestantischen Europa großen Ruhm erlangte – von den Straßburger Professoren und Dekanen der früheren Zeit sei vor allem der aus Ljubljana (Laibach) stammende Janez Taufferer (1584–1617) erwähnt – studierten in der Zeit des ausgehenden 16. und des beginnenden 17. Jahrhunderts an der Philosophie und der Theologie der Straßburger Universität – sowie wahrscheinlich ebenfalls an den anderen beiden Fakultäten – einige Protestanten (Anhänger der protestantische Lebe) aus Innerösterreich. Außer dem bereits erwähnten Taufferer (auch zwei seiner Brüder studierten in Straßburg – zu Tobias siehe Anm. 8) studierte dort mindestens noch der Predikant und Autor slowenischer Kirchenlieder Marko Kumprecht (um 1550/60–nach 1600) und aus den nachfolgenden Generationen sein näherer Verwandter (?) Samuel

²⁰ ŠUMRADA 2001 (kot v op. 4), 601.

Kumprecht aus Ljubljana, 1621 Kandidat der Philosophie (Anm. 12). Es ist allerdings nicht überraschend, dass nach 1621, also bereits nach dem Sieg der Gegenreformation in Innerösterreich, an der Straßburger evangelischen Theologie insgesamt nur noch fünf Studenten aus den genannten Ländern anzutreffen sind – alle diese Studierenden sind ihrer Herkunft nach Steirer (vgl. ihre Namen in der Anm. 11). Betreffend die Immatrikulation der steirischen, der Kärntner und der Krainer Studenten an der Universität in Straßburg in der Zeit, für welche konkrete Angaben aus den Universitätsmatrikeln verfügbar sind, gilt im allgemeinen, dass die höchste Anzahl Immatrikulierter in der Zeit des Dreißigjährigen Krieges zu verzeichnen ist; in den Jahrzehnten danach sinkt diese Zahl allmählich und kommt nach 1681, nach der französischen Besetzung des Elsaß vollkommen zum Stillstand. Eine Ausnahme bildet die juristische Fakultät: Hier setzt sich die Immatrikulation, zwar in wesentlich geringerem Ausmaß, bis ins 18. Jahrhundert fort; Jura ist vor allem beim Adel ein beliebtes Studium. Haben in der Zeitspanne 1621–1648 an der Rechtsfakultät der Straßburger Universität noch 18 Studierende aus den oben angeführten Ländern (davon ein Drittel mit dem Adelsprädikat) studiert, so sind hier in den drei Jahrzehnten von 1651 bis 1681 insgesamt drei Studenten (davon zwei Adelige), in der Zeit zwischen 1714–1793 sechs Studierende (ausschließlich Adelige) anzutreffen (Anm. 16–18). Zur letztgenannten Gruppe sind auch die fünf Inskribierten aus der »Herrschaftsmatrikel« (*matricula serenissimorum et illustrissimorum*) aus fast Hundert Jahren (1685–1782) zu zählen. Das sind die Söhne aus der Grazer und Klagenfurter Aristokratie, die sich in Straßburg unter anderem auch deshalb immatrikulierten, um im zweisprachigen deutsch–französischen Raum gut Französisch zu lernen (Anm. 19). Außerdem war die Straßburger juristische Fakultät unter den europäischen aufgeklärten Kreisen des 18. Jahrhunderts *en vogue*, auch deshalb, weil sie als die erste Universität in Frankreich in ihren Studienplan das Naturrecht aufnahm. In der zweiten Jahrhunderthälfte studierten hier so illustre Persönlichkeiten wie Goethe, Talleyrand und Metternich.

(Iz slovenščine prevedla Mira Šumrada)

EVA HOLZ

ČEŠKI ČASOPIS POLITIK O SLOVENSKIH PARALELKAH NA CELJSKI GIMNAZIJI V LETU 1894

Znano je, kakšen je bil razvoj razmer v avstrijskem delu dvojne monarhije, ki je pripeljal do sporov in spopadov ob prizadevanju za uvedbo slovenskih paralelk na celjski nižji gimnaziji v letu 1894. Bolj ali manj podrobne podatke ali pa vsaj kratko omembo najdemo v zgodovinski literaturi, ki je posvečena zgodovini avstrijske polovice dvojne monarhije v drugi polovici 19. stoletja. To vprašanje je znano predvsem zato, ker je povzročilo padec Windischgraetzove vlade v letu 1895. Kot politično kost so ga dodobra oglodali vsi, ki so pisali o političnih in nacionalnih problemih tega časa; sodobnikom pa je bilo to vprašanje zelo dobrodošlo politično strelivo.

Med avtorji, ki so obravnavali to vprašanje pri nas naj omenim najprej Franja Baša.¹ Podrobneje je razmere na celjskem, predvsem nemško stran, predstavil Janez Cvirn v svojih razpravah.² O nastanku, razvoju in življenju gimnazije v Celju je pisal Janez Mlinar.³ V tem članku je predstavljen njen razvoj od latinske šole do začetka 2. svetovne vojne. Razburjenje ob zahtevah po slovenskih vzporednicah na nižjih gimnazijah na Spodnjem Štajerskem, pa čeprav je šlo le za štiri predmete, ki naj bi jih poučevali v slovenskem jeziku, je izčrpno in slikovito predstavljen v svojih člankih in monografijah Janez Cvirn.⁴ Njegove razprave govorijo o slovensko–nemških spopadih in obračunih, manj pa je v njegovem delu prisoten odmev tega dogajanja pri drugih Slovanih v avstrijskem delu monarhije. Moj članek je le delček, ki dopolnjuje sliko s strani drugih Slovanov. Za to temo sem se odločila tudi zato, ker je dr. Božo Otoš bivši dijak celjske gimnazije.

Nemške liberalne vlade so v 60-ih in 70-ih letih 19. stoletja skušale na vse načine zaustaviti narodno gibanje in narodne zahteve nenemških narodov v državi. Čehi so se v tem času, od leta 1863 oz. 1864 dalje, odločili za dosledno opozicijo in se niso udeleževali zasedanj dunajskega državnega zbora. Ustavoverna stran pa je na drugače misleče pritisnila tudi s plenjenjem in vsakršnim oviranjem izhajanja njej neprijetnih časopisov.⁵ Prav v tem času, leta 1862, je začel v Pragi izhajati časopis *Politik*. Bil naj bi neodvisen dnevnik, pisan je bil v nemškem jeziku, vendar v češkem duhu. Ivan Prijatelj ga označuje kot »staročeški« nemški organ.⁶ Od svoje ustanovitve naprej je bil kamen spotike ustavoverni vladi. Proti časopisu in

¹ Franjo BAŠ, *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije. Izbrani zgodovinski spisi*, Maribor 1989.

² Janez CVIRN, Celjsko nemštvo in poskus demokratizacije občinskega volilnega sistema na Spodnjem Štajerskem, *Zgodovinski časopis* (Ljubljana), 44/1990, št. 1, 113–117; idem, Nemški tabori na Slovenskem, *Zgodovinski časopis* (Ljubljana), 46/1992, št. 2, 175–185; idem, Slovenska politika na Štajerskem ob koncu šestdesetih let 19. stoletja, *Zgodovinski časopis* (Ljubljana), 47/1993, št. 4, 523–529; idem, Deželnozborske volitve na Štajerskem, *Zgodovinski časopis* (Ljubljana), 48/1994, št. 3, 329–333.

³ Janez MLINAR, 150 let celjske gimnazije, *Celjski zbornik 1958*, Celje 1958, 5–61.

⁴ Janez CVIRN, Celjsko gimnazijsko vprašanje, *Celjski zbornik 1986*, Celje 1986, 229–250; idem, Politična orientacija celjskega nemštva 1861–1907, *Zgodovinski časopis* (Ljubljana), 42/1988, 27–42, 189–228, 413–432; idem, *Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861–1907*, Zbirka zgodovinskega časopisa 5, Ljubljana 1988; idem, Celjski Nemci in jugoslovansko vprašanje pred prvo svetovno vojno, *Zgodovinski časopis* (Ljubljana), 44/1990, št. 4, 553–564; idem, Slovenci in nemškodržavnopравни programi, *Slovenci in država. Zbornik prispevkov*, Ljubljana 1995, 73–83; idem, *Trdnjavski trikotnik. Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)*, Maribor 1997.

⁵ CVIRN, Politična orientacija celjskega nemštva (kot v op. 4), 31; *Zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1970, 471, 492; *Dějiny země koruny české II*, Praha 1998, 102–137.

⁶ Ivan PRIJATELJ, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895 V*, Ljubljana 1966, 305.

njegovemu lastniku, ustanovitelju in glavnemu uredniku J. S. Skrejšovskemu so nemški ustavoverni časopisi organizirali pravo gonjo. V času Schmerlingovega ministrovanja (1860–65) so bili časopisovi odgovorni uredniki večkrat obsojeni. Ob padcu Schmerlingove vlade leta 1865 je časopis za dva meseca prenehal izhajati, nadomestil ga je časopis *Expres*. V času Belcredijevega ministrovanja (1865–67) je preganjanje časopisa prenehalo, po vojni s Prusijo, v času vlade Karla Auersperga in v času vlade ministra Beusta, pa se je obnovilo in še stopnjevalo. Leta 1867 je časopis prenehal izhajati, za kratek čas je njegovo mesto prevzel časopis *Correspondenz*. Ko so tudi tega prepovedali, je začel izhajati *Patriot*, dokler časopis *Politik* ni znova dobil dovoljenja za izhajanje. V času vlade Potočkega (1870–71) in Hohenwarta (od februarja do oktobra 1871) je imel časopis *Politik* proste roke. Po Hohenwartovem padcu, v času vlade Adolfa Auersperga se je nadlegovanje obnovilo. Ob desetletnici izhajanja leta 1872 sta bila časopisov lastnik in upravni direktor v zaporu, obtožena goljufije, ker nista plačala kolekov, ki so bili predpisani za objave inseratov. Vrsta urednikov pa je bila obtožena zaradi političnih prekrškov. V prvem desetletju svojega obstoja je bil časopis 370-krat zaplenjen, v 40 tiskovnih prvdah je bilo osem urednikov obsojenih na 50 let ječe in 32.000 gld kavcij. Leta 1873 je lastnik Skrejšovski preživel 10 mesecev v preiskovalnem zaporu in bil obsojen na eno leto težke ječe. Leta 1878 je posebna družba prevzela časopis, leta 1880 pa je postal last Závodu tiskařského a vydateského.⁷ Časopis je prenehal izhajati v letu 1919 s številko 211. Proti koncu osemdesetih let je v ta časopis dokaj pridno dopisoval Fran Šuklje in v svojih člankih v glavnem kritiziral razmere na Kranjskem ter oponiral Ivanu Hribarju.⁸

Časopis je prinašal dnevno politične in gopodarske novice, izčrpne izvlečke iz zasedanj dunajskega in češkega parlamenta, objavljal je novice o pomembnih kulturnih dogodkih, npr. o imenovanju članov češke akademije znanosti, literature in umetnosti Jaroslava Vrchlickega in Antonina Dvořaka leta 1894. Ob tej priložnosti so kar v nekaj nadaljevanjih objavljali naznačilnejše odlomke iz del Vrchlickega. V časopisu so objavljali podlistke, reklame za najrazličnejše pripomočke in izume, reklamirali razne usluge ter prinašali tako oglase o porokah kot tudi osmrtnice.

Politično je skušal biti čim bolj objektivni ter si prizadeval krmariti med staro in mladočeško stranjo kot tudi med germansko in slovansko opredelitvijo. V kratkih noticah je prinašal zanimivosti, tako politične kot tudi kakšne druge posebnosti iz vsega avstrijskega dela dvojne monarhije. Včasih je povzemal po lokalnih časopisih, včasih so vanj pisali dopisniki iz posameznih dežel, prav tako je povzemal tudi zanimivosti po evropskih in ameriških časopisih. Kljub vsemu prizadevanju po uravnoteženem poročanju pa je nekaj več pozornosti posvečal dogajanju na Češkem in v slovanskem delu monarhije.

Časopis je bil dokaj občutljiv za narodna vprašanja. Čeprav je nekatere novice najprej zelo previdno komentiral, je zaznal pomembnost dogajanja in se mu tudi primerno posvetil. Tako najdemo v njem tudi podatke o razmerah v slovanskem prostoru. Deželne meje za objavljanje takih novic pač niso bile pomembne, objava je bila odvisna le od tega, če je dopisnik iz naših krajev poslal dovolj verodostojne podatke.

V začetku zadnjega desetletja 19. stoletja (leta 1890) je v časopisu *Politik* razmeroma malo podatkov o Slovencih. Vendar je treba takoj dodati, da je časopis vendarle posredoval osnovne informacije o razmerah pri nas. Ob splošnih temah, ki jih je predstavljal svojim bralcem, je precej prostora posvečal »izravnavi«, ob tem pa so člankarji spregovorili tudi o razmerah na Slovenskem. Kot na Češkem in Moravskem jih je zanimal odnos med posameznimi strankami na Slovenskem in odnos med Nemci in Slovenci, v Primorju pa odnos med Italijani in Slo-

⁷ Jan OTTO (ur.), *Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí*, Dvacátý díl. Pohora-Q., Praha 1903, 112.

⁸ PRIJATELJ, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina* (kot v op. 6), 305, 307; Ivan HRIBAR, *Moji spomini I*, Ljubljana 1983, 144; Fran ŠUKLJE, *Iz mojih spominov. I. del*, Ljubljana 1988, 189, 194, 195.

vani (Slovenci in Hrvati). V ospredju je bilo vprašanje šolanja na srednji stopnji v maternem jeziku.

Tako je časopis v maju objavil podlistek *Südmark (Eine Betrachtung)* v katerem je spregovoril o razmerah na Štajerskem in o tem, da se Nemci na Spodnjem Štajerskem čutijo ogrožene. V tem podlistku je tudi predstavljena zelo strnjena zgodovina Slovencev od naselitve do 19. stoletja. Podlistek je bil objavljen na prvi do tretji strani in podpisan z J.⁹ Čez dva dni je sledil zapis s Koroške, v katerem je dopisnik ugotavljal, da so bile ob štetju prebivalcev na Koroškem goljufije in da so statistični podatki napačni, saj so zmanjševali število Slovencev.¹⁰ Nekaj dni kasneje je časopis objavil članek o skrbi za šolanje Slovencev. Po statističnih podatkih, ki govorijo o 21.794.231 prisotnih prebivalcih v državi, živijo Slovenci v štirih deželah: na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in v Primorju. Predstavljajo dvajsetino prebivalstva, saj jih je 1.136.375. Po uradnih podatkih iz leta 1887 pa nimajo nobene srednje šole v svojem jeziku, prav tako tudi nimajo učiteljsča za srednje šole, kjer bi se šolali v svojem jeziku. V državi je 17.926 ljudskih in meščanskih šol, od tega je le 563 šol s slovenskim učnim jezikom, to pa je manj kot tridesetina. O višjih poklicnih šolah s slovenskim učnim jezikom tudi ni ne duha ne sluha. Iz teh podatkov je jasno, da je za šolanje slovenskega prebivalstva slabo poskrbljeno. Ob tem doda člankar še opombo, da ima slovenski prostor dvakrat toliko prebivalcev kot Šlezija.¹¹

O nekaterih političnih dogodkih na Slovenskem, predvsem o volitvah, je bilo uredništvo *Politik* obveščeno po telefonu. Tako so npr. iz Ljubljane sporočili podatke o deželnozborskih volitvah na Spodnjem Štajerskem, ki so bile 27. junija 1890 in na katerih so Slovenci povsem zmagali v kmečki kuriji (v Mariboru Franc Robič s 158 glasovi in namestnik deželnega glavarja dr. Radey s 156 glasovi, nemški liberalci so dobili: Schmiderer 81, Purgay 79 glasov; v Ljutomeru dr. Dečko 77 glasov, v Brežicah cesarski svetnik Jermann 103 glasove proti osmim, v Slovenski Bistrici je bil župnik dr. Lipold izvoljen soglasno, enako na Ptuj dr. Jurtela, v Celju sta dr. Sernec in državni poslanec M. Vošnjak prejela 253 glasov).¹² Temu dopisu se pozna, da je bil napisan po telefonskem sporočilu, saj so v njem nekatere napake. Dr. Dečko je dobil 74 glasov proti Fakašu, ki jih je pobral 38, kar v dopisu ni omenjeno, župnik Lipold ni bil izvoljen soglasno, ampak je prejel 50 glasov, njegov nasprotnik, nemški kandidat Kovač 29 in tretji kandidat Šuc 15 glasov. Slednji je bil razen tega izvoljen v sodnem okraju Slovenj Gradec.¹³

Narodne razmere v Primorju so časopis toliko zanimale, da je 21. julija 1890 poročal o razpustitvi organizacije *Pro Patria* in seveda o reakciji tržaških Italijanov.¹⁴ V avgustu je v uvodniku *Nicht Pro Patria* še enkrat spregovoril o razmerah v Trstu in v Italiji.¹⁵ Razmer na Slovenskem se je znova dotaknil v uvodniku, v katerem je spregovoril o jeziku notranjega uradovanja na Slovenskem.¹⁶ Ob koncu avgusta je bil na kulturni strani v podlistku predstavljen Josip Stritar.¹⁷ Prav tako v avgustu je bil v časopisu objavljen tudi prispevek poslanca Ferjančiča o položaju Slovencev.¹⁸ Dve telefonski sporočili pa sta govorili o dovoljenju za ustanovitveno slovesnost Sokola v Celju in o tem, da je bil v deželnem občinskem volilnem okraju Tolmin v goriški deželni zbor enoglasno izvoljen dr. Anton Gregorčič.¹⁹ Objavljena je bila tudi

⁹ *Politik*, št. 134, 17. 5. 1890, 1–3.

¹⁰ *Politik*, št. 136, 19. 5. 1890, 1.

¹¹ *Politik*, št. 140, 23. 5. 1890, 5.

¹² *Politik*, št. 175, 28. 6. 1890, 6.

¹³ Vasilij MELIK, *Volitve na Slovenskem 1861–1918*, Ljubljana 1965, 389, 391; O župniku dr. Lipoldu prim. še podatke v *Slovenski biografski leksikon I*, Ljubljana 1925–1932, 674–675.

¹⁴ *Politik*, št. 198, 21. 7. 1890, 1; *Politik*, št. 199, 22. 7. 1890, 2.

¹⁵ *Politik*, št. 223, 15. 8. 1890, 1.

¹⁶ *Politik*, št. 224, 16. 8. 1890, 1.

¹⁷ *Politik*, št. 232, 24. 8. 1890, 6.

¹⁸ *Politik*, št. 239, 31. 8. 1890, 2.

¹⁹ *Politik*, št. 239, 31. 8. 1890, 7.

novica, da zahtevajo narodni časopisi slovensko nižjo gimnazijo v Kranju,²⁰ ter pritoževanje Ivana Hribarja v kranjskem deželnem zboru, da se morajo otroci v osnovnih šolah učiti nemščine.²¹ Decembra je časopis v podlistku Südslavische Literaturbriefe, ki ga je napisal Fr. Selak, predstavil najprej Južne Slovence na splošno, potem pa Slovence, o katerih pravi, da živijo na izpostavljeni legi in so ogroženi. Med literati so bili predstavljeni Valentin Vodnik, France Prešeren, Josip Stritar, Fran Levstik in Simon Gregorčič.²² Iz vseh teh drobtinic si je pozoren bralec lahko izoblikoval predstavo o razmerah, v katerih so živeli Slovenci.

V zadnjem desetletju 19. stoletja je postajal politični ples v monarhiji vse hitrejši. Eden od ognjevitih udeležencev tega mrtvaškega valčka je bilo narodno vprašanje, ki je vse bolj jasno in glasno dopolnjevalo takó politične kot tudi gospodarske zahteve, ki so se kopičile v državi. Narodno vprašanje in narodne zahteve so se v tem času že povsem spolitizirale. Čeprav v tem desetletju ni grozila nobena vojna, se je država zapletala v vse hujše težave, kar se je odražalo tudi v vse hitejšem menjavanju predsednikov vlad; v desetletju po padcu Taaffejeve vlade (1893) se jih je zvrstilo kar osem.²³

V letu 1894 najdemo v časopisu Politik precej podrobne podatke, ki govorijo o narodnem dogajanju na dveh slovenskih mejnih področjih, na Spodnjem Štajerskem in na drugi strani na Primorskem in Goriškem. Precej dopisov je posvečenih nacionalnim trenjem med Slovenci in Italijani v Istri, v Trstu in v Gorici. Oglašali so se dopisniki iz vseh slovenskih pokrajin, vendar je bila v tem letu vodilna slovenska tema v časopisu Politik zahteva po slovenskih vzporednicah na celjski nižji gimnaziji.

Januarja 1894 je časopis Politik med drugim začel precej podrobno popisovati boj slovenskih staršev za osnovno šolo s slovenskim učnim jezikom v Trstu. Starši so želeli šolo v mestu in ne nekje na obrobju.²⁴ Še v isti številki je nekaj strani naprej sledil zapis o srednjih šolah v Avstriji. V članku je bila objavljena tudi statistika javnih gimnazij v šolskem letu 1893/94. Po teh podatkih naj bi bilo tedaj v Avstriji 179 javnih gimnazij. Od tega jih je bilo na Češkem 55, v Galiciji 29, v Spodnji Avstriji 26 in na Moravskem 31. Od teh jih je 136 vzdrževala država, 9 posamezne dežele, mesta in redovi so vzdrževali 13 gimnazij, škofoje 3, skladi (fondi) 3, prav tako so bile tudi 3 privatne gimnazije. Jezik poučevanja je bil na teh šolah razporejen takole: v 98 gimnazijah je bil učni jezik nemški, v 41 češki, v 24 poljski, 8 gimnazij je bilo jezikovno utrakvističnih, v 4 so poučevali v italijanščini, v 3 v srbohrvaščini in v 1 v rutenskem jeziku. Realk je bilo v tem šolskem letu 79, od tega na Češkem 21, v Spodnji Avstriji 16, na Moravskem 15, v Galiciji 4. Država jih je vzdrževala 54, posamične dežele 16, mesta 4, javni skladi 1, privatne so bile 4. Po učnem jeziku je bila delitev naslednja: 57 realk je imelo nemški učni jezik, 14 češki, 4 poljski, 3 italijanski, 1 srbohrvaški.²⁵ V januarju se je časopis še enkrat dotaknil šolske teme. Najprej je bilo govora o tem, kako si v tistem delu Poljske, ki je pod Prusijo, prizadevajo doseči šolanje poljskih otrok v osnovni šoli v poljščini, nato pa so spregovorili o delovanju Schulvereina in šolsko vprašanje se je takoj pokazalo kot politično vprašanje.²⁶ V naslednji številki se je debata o Schulvereinu s šeste in sedme prenesla na prvo stran.²⁷ Podobno je bilo tudi v naslednji številki, ko je novinarjev komentar že bolj zajedljiv, saj je v njem zelo občuten protinemški naboj.²⁸ Še v januarju je v časopisu Politik tudi omemba, da Slovenci od novega šolskega ministra Madeyskega, ki je Poljak, lahko pričakujejo nekaj razumevanja za svoje želje po slovenskem šolskem učnem jeziku. Nemške šole, v katerih se

²⁰ *Politik*, št. 240, 1. 9. 1890, 3.

²¹ *Politik*, št. 300, 1. 11. 1890, 7.

²² *Politik*, št. 336, 7. 12. 1890, 1–3.

²³ *Zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1979, 542.

²⁴ *Politik*, št. 4, 5. 1. 1894, 2.

²⁵ *Politik*, št. 4, 5. 1. 1894, 4.

²⁶ *Politik*, št. 11, 12. 1. 1894, 2 in 6.

²⁷ *Politik*, št. 12, 13. 1. 1894, 1.

²⁸ *Politik*, št. 13, 14. 1. 1894, 2.

baje slovenski otroci niso nič naučili, naj se ukinejo. Časopis je k temu dodal še misel »Trkajo že lahko, vprašanje pa je, če se jim bo odprlo«²⁹. Šolsko vprašanje je postajalo kar stalna tema. V začetku februarja je časopis prinesel članek o daljši razpravi v češkem parlamentu o šolskem vprašanju. Glavna ugotovitev je bila, da že sedaj vsak narod sam vzdržuje svoje šole.³⁰ Za pravo mero je nato poskrbel članek, ki je bil povzet po Grazer Tagespost in je govoril o pomenu in nameni Schulvereina na Spodnjem Štajerskem. Poudarjena je bila predvsem naloga njegovega delovanja v Konjicah, Laškem, Ljutomeru, Rogatcu, Sv. Lovrencu pa tudi v Šoštanju, Vitanju, Slovenj Gradcu, Sv. Lenartu, Slovenski Bistrici, Ormožu in Brežicah.³¹ Na drugem koncu slovenskega prostora, v Trstu, so si v istem času slovenski starši zaman prizadevali pridobiti šolo v slovenskem učnem jeziku za svojih 400 otrok. Oddali so že tri peticije in pripravljali četrto, kajti šolo so želeli imeti v mestu in ne nekje v predmestju.³²

V marcu 1894 se je v časopisu Politik začela serija člankov, ki so bili objavljeni večinoma na prvi ali drugi strani in govorijo o zahtevah za ustanovitev vzporednih razredov s slovenskim učnim jezikom na celjski nižji gimnaziji. Časopis prinaša najprej že znane zahteve Slovencev in nemške reakcije.³³ Napetosti so se začasno pomirile, časopis pa se je razpisal ob dejstvu, da traja šolanje slovenskih dijakov na gimnaziji 9 let, ker morajo le-ti najprej obiskovati pripravljalni razred, da lahko nato sledijo pouku v nemščini skozi vseh osem let gimnazijskega študija. Časopisu se zdi to povsem nevdržno. Po njegovem mnenju bi se morala na take razmere odzvati tudi vlada. Ob problemu, da vidijo nemški liberalci v uvedbi slovenskih vzporednic v celjski nižji gimnaziji slovenizacijo učnega zavoda in celo ponujajo slovensko nižjo gimnazijo, nemška gimnazija pa bi ostala intaktna, vidi časopis past v tem, da bi Nemcem še vedno ostala popolna nemška gimnazija v Celju.³⁴ Temu članku sledi drugi, ki govori o razmerah v čeških šolah, kajti tudi tu se še vedno dogaja, da so v krajih, kjer je bila tretjina prebivalstva češkega, otroke, tudi take, ki niso znali nič nemško, pošiljali v nemške šole.³⁵ V naslednjih številkah spregovori časopis Politik o tem, da nemško časopisje še naprej piše o »celjskem vprašanju« in se vse bolj razvema ob tem, da je nemštvo »ogroženo« in da ga »izrinjajo«. Prav tako nemško časopisje vse bolj rožlja z Evropo, ki baje opazuje to dogajanje. Člankar pisanje nemškega časopisja navadno ob koncu opremi še s kakšno sarkastično pripombo o ubogih preganjanjih Nemcih.³⁶ Po drugi strani pa je časopis redno prinašal tudi novice o prizadevanju za slovenske šole na drugem koncu države, na goriškem in tržaškem. Tukaj je zelo očitno pokazal na dvoličnost avstrijske vlade in na njeno popuščanje italijanskem nagajanju slovenskim prizadevanjem po ustanavljanju osnovnih šol v slovenskem jeziku.³⁷

Če je v aprilu o nemških zahtevah, grožnjah in tožbah pisal časopis še dokaj sarkastično,³⁸ pa je v maju ubral že povsem drugačen ton. Nemški pritiski so bili očitno že tako močni, da sarkazem ni bil več umesten, pač pa je bilo treba natančno analizirati nemške zahteve, izjave in objave.³⁹ Tako je začel časopis poročati tudi o tem, kaj o celjskem vprašanju pišejo na Koroškem, kjer so bili seveda proti slovenskim razredom, ker bi to imelo za koroške razmere neugodne posledice.⁴⁰ Časopis je tudi spremljal in primerjal delovanje Schulvereina na Češkem in ob tem naštel številne težave, ki so bile povezane s šolstvom.⁴¹ O »nemških« šolah

²⁹ *Politik*, št. 20, 21. 1. 1894, 2.

³⁰ *Politik*, št. 32, 2. 2. 1894, 2.

³¹ *Politik*, št. 45, 16. 2. 1894, 2.

³² *Politik*, št. 57, 27. 2. 1894, 2.

³³ *Politik*, št. 68, 10. 3. 1894, 1–2.

³⁴ *Politik*, št. 75, 17. 3. 1894, 2.

³⁵ *Politik*, št. 75, 17. 3. 1894, 3.

³⁶ *Politik*, št. 79, 21. 3. 1894, 2.

³⁷ *Politik*, št. 85, 28. 3. 1894, 2.

³⁸ *Politik*, št. 102, 14. 4. 1894, 2, »So viel Lärm um eine Omlette!«

³⁹ *Politik*, št. 120, 2. 5. 1894, 2.

⁴⁰ *Politik*, št. 131, 13. 5. 1894, 2.

⁴¹ *Politik*, št. 133, 16. 5. 1894, 2.

na Koroškem je prinesel podatke, o katerih je govoril poslanec Gregorec. V 24 šolah, ki jih je navajal poslanec, je bilo po tem časopisnem članku 1316 nemških in 3111 slovenskih otrok. Nato pa sledijo podrobnejši podatki za nekatere kraje: v Borovljah (Ferlach) je obiskovalo šolo 24 nemških in 345 slovenskih otrok, v Grabštajnu (Grabstein) je bilo v šoli 13 nemških in 252 slovenskih otrok, v Holbičah (Techelweg) je bilo 31 nemških in 211 slovenskih otrok, v Podljubelju (Unter Loibl) je bilo 5 slovenskih in 88 nemških otrok, v Ledincah (Ledenitzen) je bilo v šoli 197 slovenskih otrok in 1 nemški otrok. To so bile vse šole s izključno nemškim učnim jezikom, kjer se ni smela slišati slovenska beseda. V istem času so si slovenski starši v Trstu prav tako zaman prizadevali, da bi v mestu pridobili osnovno šolo s slovenskim učnim jezikom,⁴² tu so postavljali ovire Italijani, ki so trdili, da ne bodo nikdar dovolili v Trstu šole s slovenskim učnim jezikom.

Osrednja pozornost pa je bila ves čas posvečena celjskemu vprašanju. Politik je navajala dopise iz Grazer Tagespost in iz časopisa Vaterland, ki ju je zelo mučilo celjsko vprašanje. Strasti so se vse bolj razvzemale ne le proti Slovincem in njihovim prizadevanjem za pouk v slovenskem jeziku, pač pa tudi med različnimi nemškimi strankami.⁴³ Problem se je vse bolj razraščal in v začetku junija je Politik zbadljivo zapisala, da se celjsko vprašanje že spreminja v jaro kačo, saj dopisom ni videti konca. Vse skupaj postaja politično vprašanje in vprašanje odnosov in merjenja moči v koaliciji.⁴⁴ Nemško grmenje proti Slovincem se tudi poleti ni umirilo. Politik je prinesla članek o nemški strankarski konferenci v Gradcu, na kateri je deželni štajerski poslanec dr. Wokaun govoril o tem, da slovenski razredi na celjski gimnaziji niso nikakršna kulturna potreba, pač pa je to napad na nemške položaje, slovenski tok grozi, da se bo razlil do Maribora, Gradca in celo do Semmeringa, podobne tone so ubrali tudi drugi govorniki. Po poročanju Politik so na zborovanju sodelovali Steinwender, Foregger, Hofmann von Wellenhof, Morre in drugi. Komentar časopisa je bil, da je treba sedaj le še počakati, kakšen bo odmev konference.⁴⁵ Naslednji dan je časopis prinesel članek o boju za slovensko šolo v Trstu in o Legi Nationale, ki jo ovira.⁴⁶ Prerekanje med časopisoma Vaterland in Neue Freie Presse se je nadaljevalo. Konservativci so nazadnje le napisali mnenje, da vse to prepiranje ob prizadevanju nenemških narodov za izobraževanje, postavlja Nemce v čudno luč, predvsem ker so vsi državljani iste države. Komentar Politik je bil, da bi temu z veseljem pritrdili, vendar so mnenja, da je vse to le teorija, kajti glede šolanja in šolskih programov bi se Čehi lahko pritoževali.⁴⁷

O celjski gimnaziji so v Celju razpravljali slovenski zastopniki, ki so pripotovali iz vseh delov Spodnje Štajerske. Ob koncu zborovanja so 20. junija sprejeli resolucijo, ki govori o tem, da v Celju zbrani slovenski patrioti nasprotujejo, da bi bila cesarskokraljevska gimnazija v Celju nemška last. To je državna ustanova za prebivalce južnega dela Spodnje Štajerske in to prebivalstvo je v pretežni meri slovensko, vsaj dve tretjini gimnazijcev je Slovencev. Zato mora biti celjska gimnazija urejena tako, kot ustreza potrebam take sestave prebivalstva. Sedanja ureditev, ko vse predmete razen slovenščine poučujejo v nemščini, je nepravilna in v nasprotju s temeljnim zakonom (ustavo). Zato zahtevajo ustanovitev slovenskih vzporednic, slovenskim poslancem v državnem zboru pa ukazujejo, da naj delujejo tako, da se bodo te zahteve izpolnile.⁴⁸ O tem zborovanju je poročala tudi Südsteierische Post in sicer, da je bilo na sestanku lepo število županov, veleposestnikov, župnikov in drugih zaupnih mož. Bili so tudi poslanci dr. Gregorec, Robič, Vošnjak, namestnik deželnega glavarja dr. Radey, deželna poslanca dr. Sernec in dr. Dečko. Sejo je vodil Vošnjak, ki je zasedanje tudi začel z govorom,

⁴² *Politik*, št. 139, 22. 5. 1894, 3.

⁴³ *Politik*, št. 146, 29. 5. 1894, 2.

⁴⁴ *Politik*, št. 150, 2. 6. 1894, 2.

⁴⁵ *Politik*, št. 154, 6. 6. 1894, 1–2.

⁴⁶ *Politik*, št. 155, 7. 6. 1894, 3.

⁴⁷ *Politik*, št. 157, 9. 6. 1894, 1–2.

⁴⁸ *Politik*, št. 174, 26. 6. 1894, 2.

v katerem je poudaril, da so slovenske paralelke najmanj, kar Slovenci lahko zahtevajo. Spremembe v kabinetu na Dunaju in mnenje novega ministra za šolstvo Madeyskija je dalo Vošnjaku osnovo, da je še nameraval ostati v parlamentu in počakati na razvoj dogodkov, kljub vsemu pa je mislil tudi na to, da bi izstopil iz Hohenwartovega kluba. Glavna tema sestanka so bile slovenske paralelke na celjski gimnaziji, sledila je še zahteva, da bi Slovensko društvo poleti organiziralo shod, na katerem bi govorili o tekoči problematiki. Pod »Razno« so obravnavali predvsem lokalne zadeve.⁴⁹ Hkrati s prepiri o slovenskih paralelkah na celjski gimnaziji, je časopis *Politik* prinesel tudi novice in podatke o tem, kako si v Ljubljani prizadevajo za slovenske ulične napise. Ta boj je bil v Pragi zelo dobro znan, saj so imeli podobne težave, ker so z bojem za češke ulične napise začeli pred Ljubljanci in v njem tudi uspeli. Ljubljana se je sicer skušala zgledovati po Pragi, Brnu in Olomoucu, vendar pa so slovenski politiki povsem po slovensko zaklobuštrali tudi ta prizadevanja.⁵⁰ Prav tako zavzeto je časopis spremljal tudi boje Slovencev v Trstu in Gorici za slovensko osnovno šolo, prezrl pa tudi ni prizadevanja za uvajanje slovenskega uradovanja.⁵¹

V juliju so se v slovenskem prostoru začela zborovanja, ki so zahtevala slovenske paralelke na celjski gimnaziji. Eno od takih zborovanj je bilo tudi v Mozirju, kjer so govorili Vošnjak, Dragotin Hribar, dr. Hrašovec, dr. Gregorec, A. Praprotnik in dr. Serneč, predsedoval pa je mozirski župan Franc Goričar. Na tem zborovanju so sprejeli resolucijo, ki je govorila o tem, da je v šolah, kjer sta dve tretjini slovenskih dijakov, treba uvesti slovenski učni jezik v prve štiri razrede nižje gimnazije, kar je Slovincem sicer obljubil že prejšnji šolski minister baron Gautsch. Če zahteve po slovenskih paralelkah ne bodo sprejete, so zahtevali, da poslanec Vošnjak izstopi iz Hohenwartovega kluba. Te zahteve naj bi bile izpolnjene z začetkom šolskega leta 1894/95. Naslednja resolucija, ki so jo sprejeli v Mozirju je zahtevala dvojezično besedilo na pečatih in napisih v vseh krajih, kjer živijo Slovenci in Hrvati. Tretja resolucija pa je govorila o davčni reformi. Govorili so tudi o gospodarskem povezovanju tako v okviru Štajerske kot tudi s Kranjsko.⁵² O vprašanju slovenskih paralelk na celjski gimnaziji je poročal tudi *Tagesbote* iz Brna ter bil mnenja, da je obljube treba izpolnjevati.⁵³

Nemška stran pa si je naprej prizadevala, da bi celjska gimnazija ostala intaktna. Slovenci naj bi dobili vzporednice le v štirih razredih nižje gimnazije, o utrakvistični gimnaziji ali pa celo o njeni slovenizaciji pa ni bilo govora, prav tako so izključevali tudi dvojezičen pouk. Slovenski dijaki naj bi v višje razrede vstopili tedaj, ko bi povsem obvladali nemščino.⁵⁴ Na zborovanju v Šmarju so udeleženci sprejeli resolucijo, naj se slovenski poslanci umaknejo iz Hohenwartovega kluba, če do jeseni ne bodo na celjski gimnaziji uveljavljene slovenske paralelke.⁵⁵ Ob koncu julija je *Politik* objavila svoje mnenje o vsem tem dogajanju. Po njenem je bil odpor nemških liberalcev proti slovenskim paralelkam motiviran predvsem s tem, ker bi njihova uvedba prizadela že tako slab finančni položaj Nemcev, vsak od partnerjev v koaliciji pa si je prizadeval ohraniti svoj položaj. *Politik* ob tem citira tudi Krakovsko Nowo Reformo ki pravi: »Če so razmere res tako kritične kot piše nemško liberalno časopisje, potem je ta koalicija le aliansa za podaljševanje krivic, ki jih je nemška premoč vsilila drugim narodom. Njena naloga je torej utišati te glasove, ki zahtevajo izvedbo teoretične enakopravnosti narodov«. Ko spregovori o celjskih paralelkah, se ji zdi »prekrasno«, da pošiljajo slovenski kmetje svoje otroke v nemško gimnazijo, saj kam pa naj jih pošljejo, če je to edina srednja šola v oko-

⁴⁹ *Politik*, št. 175, 27. 6. 1894, 2.

⁵⁰ Vlado VALENCIČ, *Zgodovina ljubljanskih uličnih imen*, Ljubljana 1989; Ivan HRIBAR, *Moji spomini I* (kot v op. 8), 269–270, 511–532.

⁵¹ *Politik*, št. 179, 1. 7. 1894, 4.

⁵² *Politik*, št. 192, 14. 7. 1894, 2.

⁵³ *Politik*, št. 200, 22. 7. 1894, 2.

⁵⁴ *Politik*, št. 201, 23. 7. 1894, 1.

⁵⁵ *Politik*, št. 204, 26. 7. 1894, 2.

lici.⁵⁶ Krakovska Nowa Reforma se je tudi zelo hitro odzvala na nekonsekventnost nemškega tiska, ki je na Tirolskem zahteval ločevanje italijanskega in nemškega govornega področja, v primeru celjskih paralelk pa isto odrekal Slovincem.⁵⁷

Vse bolj je bilo jasno, da v šolskem letu 1894/95 še ne bo zahtevanih sprememb na celjski gimnaziji. Izkušnja s slovenskimi paralelkami na mariborski gimnaziji se je za Slovence pre-dobro obnesla, razredi so bili dobro obiskani. V slovenščini pa so predavali verouk, latinščino, računstvo in slovenski jezik.⁵⁸

V tem času je posmehljivi ton v katerem je začel časopis objavljati začetke spopada za slovenske paralelke na celjski gimnaziji, že povsem izginil. Slovenske zahteve so bile predstavljene povsem resno in po možnosti tudi vedno v primerjavi tako z razmerami in slovenskimi zahtevami v Trstu in Gorici, kot tudi v primerjavi z razmerami na Češkem. Vse pogostejše so postajale tudi objave odmevov iz drugih slovanskih časopisov, kadar pa je bil govor o nemških zahtevah, je privrela na dan vsa ironija.⁵⁹ Pomembnost problematike je bila poudarjena tudi s tem, da so bili članki, ki so govorili o narodnostnem vprašanju, predvsem o boju za slovenske (in češke) srednje šole, objavljeni na prvi ali drugi strani časopisa. Vse več je bilo govora o tem, kako si drznejši nemški liberalci pisati ne le o Slovincih pač pa tudi o Čehih in Poljaki. Očitna je postajala vse hujša nemška averzija do Slovanov. Politik je bila mnenja, da nemško časopisje tako besni tudi zato, ker se podira zamisel o »Nemčiji do Jadrana«. Nemci poskušajo sedaj koroške in štajerske Slovence odcepiti od kranjskih, da bi tako imeli lažje delo, ker bi bili eni in drugi izolirani in bolj ranljivi. Za nemško časopisje je dopisovanje o celjskih paralelkah postalo primerno gradivo v času kislih kumaric, saj se po mnenju Politik dolgovezni članki na to temo kar vrstijo. Avtorji jokajo in stokajo o težavnem nemškem položaju na južnem Štajerskem, groza jih je, da bo nemštvo v tem prostoru potonilo. V nobenem članku ni zaslediti prizadevanja, da bi izpolnili naravne pravice, ki jih zagotavlja zakon. Uradne statistike ne morejo zanikati in tako dokazovati, da so slovenske zahteve neupravičene, vendar pa tudi tega ne povedo, da je 50% dijakov celjske gimnazije slovenskega maternega jezika in slovenske narodnosti, kajti v tem primeru bi morali govoriti o slovenski večini in nemški manjšini. Da bi dali svojim zahtevam vsaj nekakšen videz pravičnosti, govorijo Nemci v svojih zahtevah o tem, da morajo ohraniti nemške položaje, kar je tudi edini argument proti uvedbi slovenskih paralelk. Časopis se sprašuje, če je neka nemška učna ustanova, katere večina dijakov je slovenska, sploh nemška ustanova ali pa bo prišlo do absurda in bodo slovensko večino dijakov konfiscirali kot nemško last. Zdi se, da je prepir jalov, saj imajo Slovenci pravico imeti v Celju slovensko gimnazijo ali pa zahtevati slovenske paralelke na nemški šoli. To bi moralo zagotoviti šolsko ministrstvo. Protestomanija posameznih nemških županov bi bila potem brez učinka, isto bi bilo tudi z nemškim tiskom, ki mu ti prepri še kako ustrezajo, da zapolni nezanimivo poletno sezono.⁶⁰

Septembra povzema Politik po Slovenskem narodu, da je na Štajerskem imenovan za deželnega šolskega inšpektorja Linhard in ugotavlja, da skoraj 500.000 Slovencev na Štajerskem nima posvetnega zastopnika v šolskem svetu, da so vsi člani šolskega sveta nemško opredeljeni. Prejšnji šolski inšpektor Jarc si je prizadeval za slovensko šolo in časopis povzema mnenje, da naj bi bilo to imenovanje kompenzacija za ureditev slovenskih paralelk v Celju.⁶¹ Ob koncu meseca je še enkrat govor o teh kompenzacijah, znova je omenjen inšpektor Linhard, nova pa je omemba nemške realke v Celju.⁶²

⁵⁶ *Politik*, št. 205, 27. 7. 1894, 1.

⁵⁷ *Politik*, št. 207, 29. 7. 1894, 2.

⁵⁸ *Politik*, št. 209, 31. 7. 1894, 1–2.

⁵⁹ *Politik*, št. 212, 3. 8. 1894, 2.

⁶⁰ *Politik*, št. 218, 9. 8. 1894, 2.

⁶¹ *Politik*, št. 253, 13. 9. 1894, 2–3.

⁶² *Politik*, št. 268, 28. 9. 1894, 2–3.

V jeseni – oktobra – 1894 se je politični spopad obnovil, zaostrole so se tudi razmere na Češkem in celjske paralelke so se začele vpletati v politiko taktiziranja in zavezništva na Češkem. Tako so Mladočehi grozili, da bodo glasovali za celjske paralelke, kar je med nemško levico povzročilo nervozo, glasilo poljskega kluba Czas se je tudi opredelilo do celjskega vprašanja ter obžalovalo, da se nemška levica ni bila sposobna upreti vplivu ekstremnih elementov. To poljsko stališče je sprožilo napade in grožnje z nemške strani.⁶³ Časopis Czas se je še enkrat dotaknil celjskega vprašanja in spregovoril o tem, da bi bilo prav, če bi levica še enkrat premislila o svojem glasovanju. Taktika poljskega kluba pa mora biti jasna in ne izzivajoča.⁶⁴ V *Kölnischer Zeitung* tudi govorijo o celjskih paralelkah, ki so postale prvovrstno politično gradivo. Časopis je mnenja, da se nemški liberalci iz vsega ne bodo nič naučili, *Neue Freie Presse* pa pogreva idejo, da bi slovenske paralelke odprli kje drugje, kjerkoli, le v Celju ne.⁶⁵

Temu dogajanju sledi serija člankov o dogajanju v avstrijskem Primorju, predvsem v Istri, o problematičnih odnosih med Slovani (Slovenci in Hrvati) na eni strani in Italijani ter državo, se pravi Nemci, na drugi. Spor se je začel ob uvedbi dvojezične napisne table na zunanji strani sodne palače v Piranu.

V novembru je celjsko gimnazijsko vprašanje že dobilo take razsežnosti, da se je časopis *Politik* zdelo primerno, da svoje bralce spomni na začetke afere in najprej poda nekaj statističnih podatkov. Tako najprej predstavi Celje, ki naj bi imelo približno 6000 prebivalcev, od tega 25% Slovencev. Mesto ima popolno gimnazijo, na kateri pa je pouk le v nemščini. V šolskem letu 1893/94 je šolo obiskovalo 377 dijakov, od tega 129 nemške, 245 slovenske in 3 druge narodnosti. Časopis je prepričan, da je število slovenskih dijakov še višje, saj je vsaj 90% dijakov s podeželja, kjer so le slovenske šole, v katerih se sicer učijo nemško, ni pa to jezik, v katerem bi poučevali, zato ti dijaki ne morejo slediti pouku v prvem letniku in morajo v »pripravljalnico«, ki se je oblikovala v času ministra Gautscha, v kateri se naučijo toliko nemščine, da lahko sledijo pouku, zato pa se šolanje slovenskih dijakov zavleče na 9 let. Tako pripravljalnico naj bi v lanskem šolskem letu obiskovalo 38 dijakov, v letošnjem pa 50. Da bi to krivico popravili, naj bi v Celju, Mariboru in povsod tam, kjer prevladujejo slovenski dijaki, uvedli slovenske paralelke. Minister Gautsch je tem zahtevam toliko ugodil, da so leta 1889 začeli z uvajanjem slovenskih paralel v Mariboru, podobno pa je bilo obljubljen tudi za Celje, če bodo rezultati poskusa v Mariboru dobri. V šolskem letu 1893/94 so bili dijaki iz leta 1889 v petem letniku, kjer je bil pouk le v nemščini. Njihov uspeh je bil zelo dober, kar je moral priznati tudi šolski minister Madeyski. Na osnovi teh podatkov so slovenski državnozborni poslanci zahtevali uvedbo slovenskih paralel tudi v celjski nižji gimnaziji. Šolski minister naj bi postopal tako kot je v mariborskem primeru minister Gautsch. V prvih dveh letih niso predvideli nikakršnih večjih stroškov izobraževanja, dijaki s slovenskim maternim jezikom bi se vpisali v paralelne razrede. Angažirati pa bi bilo treba učitelje, ki bi bili sposobni posredovati učno snov v slovenskem jeziku. Zdi se, da se je oblast ustrašila ostrega nastopa nemških štajerskih liberalcev in ni sledila mariborskemu zgledu. Poslanci so si prizadevali, da državnemu proračunu ne bi nakopali še večjega finančnega bremena, zato tudi niso ostreje nasprotovali idejam o utrkvističnem reševanju problema, vendar pa je bil pogoj, da bo izobraževalna ustanova imela svoj sedež v Celju. Za to, da ni bilo pogojev s slovenske strani, pa vidi člankar vzrok deloma v geografski legi Celja pa tudi v dejstvu, da v bližini ni bilo območja, kamor bi lahko spravili 250 dijakov. Celjska gimnazija je pokrivala okrajni glavarstvi Celje in Brežice s sodnimi okraji Celje, Vranksko, Šmarje, Gornji grad, Laško, Brežice, Kozje, Sevnica, sem pa je spadal še proti Celju usmerjeni Šoštanj, ki je sicer spadal v okrajno glavarstvo Slovenj Gradec. Po zadnjem štetju je bilo v teh okrajih 160.913 prebivalcev, od tega 7900 Nemcev, ki so bili naseljeni predvsem v krajih Celje in Brežice ter v mešanih trgih. Mesto Celje ni bilo le geografsko

⁶³ *Politik*, št. 287, 17. 10. 1894, 3.; *Politik*, št. 289, 19. 10. 1894, 2.

⁶⁴ *Politik*, št. 293, 23. 10. 1894, 2.

⁶⁵ *Politik*, št. 296, 26. 10. 1894, 2.

središče tega dela dežele, pač pa tudi prometno, cestno in železniško križišče in zato pač ni bila kaprica, da so Slovenci lahko sprejeli le to mesto kot tisto, v katerem bodo imeli svojo gimnazijo.⁶⁶ V novembru je sledila serija dopisov, ki so bili posvečeni narodnim spopadom v Gorici, Trstu in v Istri, predvsem v Pazinu (ob volitvah), v decembru pa se je pisanje o tej problematiki poleglo.

V letu 1895 se je po raznih zapletih in poskusih kompromisov drama o slovenskih paralelkah na celjski nižji gimnaziji odigrala do konca. V državnem proračunu je bila 18. junija 1895 sprejeta postavka za slovenske paralelke na celjski gimnaziji, Windischgraetzova vlada pa je odstopila in cesar je imenoval začasno ministrstvo, ki je moralo dokončati sklepanje o državnem proračunu za leto 1895. To težavno in zahtevno delo so zaključili v juliju 1895. Spopadi med Slovenci in Nemci ob položaju dvojezične nižje gimnazije v Celju pa so se s prekinitvami nadaljevali do prve svetovne vojne.⁶⁷

DIE TSCHJECHISCHE ZEITUNG »POLITIK« ÜBER DIE SLOWENISCHEN PARALLELKLASSEN AM GYMNASIUM CELJE IM JAHR 1894

ZUSAMMENFASSUNG

Dieses Thema wurde gewählt, weil Dr. Božo Otorepec ehemaliger Schüler des Gymnasiums Celje (Cilli) war, zum anderen aber auch, weil – obwohl das Problem der slowenischen Parallelklassen schon vielfach erörtert wurde – sich meines Wissens kein slowenischer Autor mit dem Echo auf diese Ereignisse in jenem Teil der slawischen Presse auseinander gesetzt hat, der in deutscher Sprache erschien.

Die Prager Zeitung *Politik* begann im Jahr 1862 in deutscher Sprache, jedoch im tschechischen Geist zu erscheinen. Der *Ottův slovník* stellt sie als unabhängige Tageszeitung dar, Ivan Prijatelj als »alttschechisches« deutsches Organ. In den 70er und 80er Jahren des 19. Jahrhunderts erfuhr die Zeitung Unannehmlichkeiten aller Art: von Herausgabeverboten bis zu verschiedenen Klagen und Anklagen der Haupt- und der verantwortlichen Ressortredakteure, je nach der jeweiligen Regierung in Wien. Im Jahr 1919 stellte sie ihr Erscheinen ein.

Die Zeitung brachte tagespolitische und wirtschaftliche Berichte, ausführliche Zusammenfassungen der Sitzungen des tschechischen Parlaments, veröffentlichte Berichte über bedeutende kulturelle Ereignisse, Ernennungen von Mitgliedern der tschechischen Akademie der Wissenschaft, ferner über Literatur und Kunst, Feuilletons, Werbeanzeigen für verschiedene Ratgeber und Neuerungen, Dienstleistungen sowie Hochzeit- und Todesanzeigen. Politisch versuchte sie zwischen der jung- und alttschechischen Strömung sowie der slawischen und der germanischen Einstellung zu lavieren.

In dieser Zeitung erschienen auch Berichte aus dem slowenischen Raum, die zu Beginn des letzten Jahrzehnts des 19. Jahrhunderts verhältnismäßig selten waren. Dennoch stellte sie ihren Lesern die slowenischen Verhältnisse ziemlich genau dar. So erschien im Mai 1890 ein Feuilleton, das die slowenische Geschichte von der Landnahme bis zum 19. Jahrhundert zusammenfassend darstellte. Schon zu dieser Zeit konzentrierte sie sich bei ihrer Berichterstattung auf die Schulproblematik und auf Ungerechtigkeiten, die die Schüler auf gemischtnationalen Gebieten erdulden mussten. Die Verhältnisse im slowenischen Raum (bei der Berichterstattung wurde gewöhnlich der Raum vom Küstenland (Primorska) – wo sie besonders die Ereignisse in Triest beunruhigten – bis Kärnten erfasst) wurden immer mit jenen in den tschechischen Regionen mit gemischtnationaler Bevölkerung verglichen. Das Endergebnis

⁶⁶ *Politik*, št. 312, 11. 11. 1894, 2. Korrespondenz der Politik aus Cilli, 8. 11.

⁶⁷ CVIRN, Celjsko gimnazijsko vprašanje (kot v op. 4), 237–250.

solcher Vergleiche bestand darin, dass die slawischen Schüler immer den Kürzeren zogen im Vergleich zu den deutschen und italienischen Schülern. Ebenso brachte die Zeitung Ereignisse aus dem politischen Leben der slowenischen Lande, besondere Aufmerksamkeit widmete sie den Wahlergebnissen. Gegen Ende der 80er Jahre erwies sich Fran Šuklje als beflissener Korrespondent, der in seinen Artikeln meistens die Verhältnisse in Krain kritisierte und gegen Ivan Hribar opponierte.

Als sich die Nationalitätenfrage in der Monarchie zuspitzte, nahmen Berichte über die berechtigten nationalen Forderungen der nichtdeutschen Nationen der Monarchie zu, sowohl hinsichtlich der Straßenschilder und Bekanntmachungen als auch in den Behörden und im Volks- und Mittelschulbereich. Der Streit, der 1894 anlässlich der berechtigten slowenischen Forderung nach Einführung slowenischer Parallelklassen am Untergymnasium in Celje entflammte, fand auch in der Zeitung *Politik* seinen Niederschlag. Die ersten Artikel waren noch ziemlich vorsichtig, durch die Entwicklung der Ereignisse nahm ihre Zahl seit Mai zu. Die meisten erschienen im Juni und Juli. Die Zeitung berichtete auch über Versammlungen, die auf slowenischer und deutscher Seite veranstaltet wurden, über Redner und Teilnehmer. Nach einer kürzeren Pause erschienen im September und Oktober neue Berichte. Waren die ersten Artikel noch ziemlich sarkastisch, so änderte sich durch die Entwicklung der Ereignisse und deren politisches Gewicht auch ihr Ton. Dennoch wird das ganze Geschehen mit einer mehr oder weniger scharfen Ironie dargestellt, die die deutschen Forderungen und ihr Bestreben, »den erkämpften Raum nicht zu verlieren«, begleitet. Die einschlägigen Artikel erschienen in der Regel auf der zweiten, falls sie etwas besonders Interessantes brachten, auf der ersten Seite. Tschechische Leser konnten die Statistik über die nichtdeutschen Mittelschulen im österreichischen Teil der Monarchie lesen. Die Verhältnisse in Celje wurden meistens mit dem Geschehen in Görz und Triest, manchmal auch jenen in Istrien verglichen. Schließlich wurde die Frage der slowenischen Parallelklassen am Gymnasium Celje zu einer erstklassigen politischen Frage, was auch die Zeitung *Politik* zum Ausdruck brachte, und sie berichtete über die Notsituation in Hohenwarts Klub. In die Verhältnisse mischten sich auch andere Zeitungen aus dem österreichischen Teil der Monarchie. Bezeichnenderweise schrieb die Krakauer Zeitung *Nowa Reforma* über die Inkonsequenz der deutschen Presse: Was die Deutschen in Tirol für sich beanspruchten, wurde den Slowenen in der Untersteiermark, wo diese in überwiegender Mehrheit lebten, verweigert. Als der Streit seinen Höhepunkt erreichte, veröffentlichte die Zeitung auch Zusammenfassungen und Berichte aus Zeitungen, die in diesem Streit für die eine oder andere Seite Partei nahmen, neutrale gab es nicht. Im November erschienen die letzten Berichte über die slowenischen Parallelklassen am Gymnasium Celje, dennoch wird weiterhin über die nationale Problematik in Slowenien berichtet, diesmal konzentriert auf die Verhältnisse in Görz, Triest und in Istrien. Hinsichtlich der Kampagne in der deutschen Presse anlässlich der Schulfrage in Celje vertrat die Zeitung die Auffassung, dass ihre Schärfe dem Umstand zuzuschreiben sei, dass die Idee von einem Deutschland bis zur Adria an Boden verlor.

(Iz slovenščine prevedel Niko Hudelja)

ANDREJ VOVKO

ČLANSTVO SLOVENSKE MATICE V LJUBLJANI DO PRVE SVETOVNE VOJNE

Slovenska matica

U prvi polovici 19. stoletja se je med zahodnimi in južnimi Slovani kot ime za narodno organizacijo, ki skrbi za izdajanje knjig, uveljavilo ime »matica«. Tako so poimenovali tudi prvo slovensko znanstveno založbo, za katero je dal pobudo dr. Lovro Toman v Novicah 7. januarja 1863. Pri nastajanju Slovenske matice so bili najbolj delavni mariborski Slovenci. Matičina pravila je oblast potrdila 4. februarja 1864, v njih pa je poudarjeno da bo »društvo brezi vse politične delavnosti«, ki bo »čisto znanstvene, pa tudi ljudstvu primerne spise v slovenskem jeziku ali samo dajalo na svitlo ali pa vsaj podpiralo, da se izdade«. Društvo je imelo glede na višino članarine dve vrsti članov: ustanovnike in letnike. Ustanovniki posamezniki so enkrat za vselej plačali najmanj 50 goldinarjev, društva pa najmanj 100 goldinarjev članarine. Slovenska matica je imela mrežo svojih poverjenikov, v prvem obdobju v veliki večini duhovnikov. Od začetka je bila organizirana povsem enako kot Družba sv. Mohorja: po župnijah, dekanijah in škofijah. Po letu 1880 se pojavi tudi kategorija naročnikov, ki jih v seznamih članstva niso navajali z imeni in priimki, ampak le s poklicem oz. stanom. To so bili praviloma dijaki, ki niso imeli pravic višjih kategorij članstva Slovenske matice.

Prva seja začasnega odbora Slovenske matice je bila 9. marca 1864. Takrat je imela že 4.000 goldinarjev premoženja in 40 članov ustanovnikov. Njenemu začasnemu odboru je predsedoval Anton baron Zois, namestnik je bil duhovnik dr. Leon Vončina, tajnik pa pisatelj Fran Levstik, ki je prejemal 30 goldinarjev plače na mesec. Podobno kot Koledarji Družbe sv. Mohorja so dragocen vir za delovanje in članstvo Slovenske matice njeni Letopisi, ki so izhajali od leta 1867 do leta 1912. Od leta 1899 dalje, ko je tudi v Slovenski matici prišlo do zapoznele »ločitve duhov« in njene jasne usmeritve v liberalne vode, po sklepu 117. seje njenega odbora v letnih seznamih članstva niso več navajali po župnijah, dekanijah in škofijah, ampak po abecednem redu krajev.

Prva knjiga Slovenske matice je bila Koledar slovenski za navadno leto 1865, ki je izšel decembra 1864. Po podatkih v Letopisu je imela 10. maja 1865 717 članov, od tega 338 ustanovnikov (148 duhovnikov in 190 laikov – neduhovnikov), in 379 letnih članov. Največ članov je imela Ljubljana: 71 ustanovnikov, 58 letnikov, nato pa Maribor – 48 ustanovnikov in 17 letnikov. Dne 22. junija 1865 so za predsednika ponovno izvolili barona Zoisa, a je izvolitev odklonil, zato so po nasvetu dr. Janeza Bleiweisa namesto Zoisa izvolili dr. Lovra Tomana, za namestnika pa dr. Vončino. Za Tomanom, ki je bil predsednik od 1865 do 1869, so se na tem mestu zvrstili Etbin Henrik Costa do leta 1874, dr. Janez Bleiweis do leta 1881, Peter Graselli do leta 1885, Josip Poklukar do leta 1886 in Josip Marn do leta 1893, ter Fran Levec do leta 1907. Leta 1890 je imela Slovenska matica 301 ustanovnega člana in 1.724 letnih članov, leta 1900 pa 6 častnih, 250 ustanovnih, 2.883 letnih članov ter 13 naročnikov. Leta 1911 je imela Slovenska matica okoli 3.800 članov. Družba sv. Mohorja, ki je bila že od vsega začetka širše zasnovana kot ljudska založba in bratovščina, je imela za primerjavo leta 1865 2.719 članov, leta 1890 48.084 članov, leta 1911 pa 84.855 članov.

Slovenska matica je začela postajati prava znanstvena založba šele po letu 1880, prej pa je veliki meri zalagala domoznanske spise domačih avtorjev, poslovenjena tuja zgodovinska in zemljepisna dela ter vrsto šolskih knjig za gimnazije in učiteljišča. Njeno delovanje je pomenilo začetek slovenske znanstvene terminologije, kasneje pa je zlasti v času predsedovanja Frana Levca, ko je doživela prvi založniški in organizacijsko tehnični vzpon, bolj prodorno posegla

na področje pravih znanstvenih izdaj.

Na prelomu stoletja se je tudi v Slovenski matici zaostрил politični boj med njenimi politično katoliško in liberalno usmerjenimi člani. Nekaterim so se zdele knjige, ki jih je izdajala, »preklerikalne«, drugim pa »preliberalne«. Z obeh strani so se vrstili napadi na vodstvo založbe. Tako ga je leta 1900 Anton Aškerc v Ljubljanskem zvonu zaradi izvolitve dr. Aleša Ušeničnika v vodstveni odbor obtožil, da je simpatizirala z »mahničizmom« v naši književnosti. Stanje duha v tem času je lepo ilustriral mecen veletrgovec Anton Knez, ki je Slovenski matici podaril preko 30.000 goldinarjev, obresti od njih pa namenil za natis knjig »v strogo narodnem duhu na podlagi katoliške vere, toda v svobodomiselnem smislu«. Dr. Frana Levca so 1907 odstranili iz vodstva, za njim je predsedniško mesto prevzel liberalec in novoilirec dr. Fran Ilešič. Zaradi objave romana Maslja–Podlimbarskega Gospodin Franjo je avstrijska oblast leta 1914 ustavila delo Slovenske matice ter ji postavila prisilno upravo, ki je porabila založbino premoženje za nakup vojnih obveznic. Poteza se je v luči poraza Avstro–Ogrske pokazala kot zelo slaba. Leta 1917 je na pritisk slovenskih poslancev avstrijski notranji minister razveljavil odlok, ki je ustavil delo Slovenske matice. Njeno vodstvo je takrat prevzel (1917–1920) Peter Graselli, za njim pa dr. Ivan Tavčar in dr. Dragotin Lončar.¹

Tabela in seznam članov Slovenske matice v Ljubljani sta nastala na podlagi letnih seznamov članstva v že omenjenih Letopisih Slovenske matice.² Člani so bili v teh seznamih najprej razporejeni po župnijah, dekanijah in škofijah, torej po povsem enakem sistemu, ki ga je uporabljala tudi Družba sv. Mohorja. V času začetka izrazitega prehoda Slovenske matice v liberalne vode pa so od leta 1899, kot smo že omenili, člane SM navajali po abecednem redu krajev, kjer so živeli, oziroma kamor so prejeli matičine knjige.

V matičinih Letopisih ni objavljenih seznamov članstva za leta 1872, 1882, 1883 ter 1908 in 1909, končajo pa se z letom 1911. Seznami članov v Letopisih so urejeni po abecednem redu priimkov, vsi razen zadnjih dveh za leti 1910 in 1911 pa navajajo praviloma tudi poklice ali stan članov. Sami smo seznam članov oblikovali drugače, uredili smo jih na podlagi njihovih poklicev in številčne zastopanosti poklicev med ljubljanskim članstvom Slovenske matice. Številčni in imenski prikaz članstva je omejen na mesto Ljubljano v takratnem ozemeljskem obsegu, ob čemer se moramo zavedati, da so številni današnji samoumevni sestavni deli mesta (Šiška, Dravljje, Šentvid, Ježica, Črnuče, Polje, Zalog, Sostro) takrat sodili še v ljubljansko okolico. Zaradi velikega števila članov Slovenske matice v Ljubljani smo se jih odločili prikazati po stanju v treh letih: v začetnem 1866, v vmesnem letu 1887 in v letu 1907, to je v zadnjem seznamu, v katerem se še pojavijo poklici. Nekateri člani Slovenske matice so imeli tudi po več poklicev, od katerih je eden predvidoma »dodatni«, pogosto posestnik ali hišni posestnik. V spodnjem pregledu smo jih tako praviloma uvrstili k tistemu, ki je v omenjenih seznamih napisan na prvem mestu.

Članstvo Slovenske matice v Ljubljani					Vse članstvo Slovenske matice				
Leto	Ust.	Letn.	Naročn.	Skupaj	Čast.čl.	Ust.	Letn.	Naročn.	Skupaj
1866	81	75	-	156	-	370	571	-	941
1867	82	121	-	203	-	385	815	-	1.200
1868	88	125	-	213	-	388	998	-	1.386

¹ Prim. France BERNIK, Sto let kulturnega poslanstva, v: France BERNIK (ur.), *Slovenska matica 1864–1964. Zbornik razprav in člankov*, Slovenska matica, Ljubljana 1964, 11–24; Vasilij MELIK, Slovenska matica, *Enciklopedija Slovenije* 11, Mladinska knjiga, Ljubljana 1997, 415–416; Poročilo o Matici Slovenski v Ljubljani od njenega začetka t. j. 4. februarja 1864 do 1. julija 1866, *Narodni koledar in letopis Matice Slovenske za leto 1867*, Ljubljana 1866, 1–19.

² Prvi uporabljeni seznam: Anton LESAR, Imenik Matičinih udov do avgusta 1866, *Narodni koledar in letopis Matice Slovenske za leto 1867*, Ljubljana 1866, 20–22, vmes uporabljeni seznam za leta 1867–1910. Zadnji uporabljeni seznam: Imenik društvenikov »Slovenske Matice« za leto 1911, *Letopis Slovenske Matice za leto 1911*, Ljubljana 1911, 33–37.

Članstvo Slovenske matice v Ljubljani					Vse članstvo Slovenske matice				
Leto	Ust.	Letn.	Naročn.	Skupaj	Čast.čl.	Ust.	Letn.	Naročn.	Skupaj
1869	84	138	-	222	-	393	1.104	-	1.497
1870	85	161	-	246	-	394	1.209	-	1.603
1871	93	179	-	272	5	405	1.461	-	1.871
1873	97	234	-	331	5	397	1.721	-	2.123
1874	92	220	-	312	5	400	1.886	-	2.291
1875	84	204	-	288	5	393	1.786	-	2.194
1876	83	219	-	302	5	374	1.770	-	2.149
1877	82	232	-	314	5	374	1.722	-	2.101
1878	81	201	-	282	7	363	1.615	-	1.985
1879	81	177	-	258	7	355	1.482	-	1.844
1880	79	156	-	235	7	349	1.228	-	1.584
1881	79	170	4	253	6	345	943	-	1.294
1884	75	148	1	224	6	325	1.125	-	1.456
1885	77	154	-	231	7	321	1.129	-	1.457
1886	75	166	-	241	8	312	1.176	-	1.496
1887	79	181	-	260	8	318	1.291	-	1.617
1888	78	195	-	273	8	312	1.390	-	1.710
1889	76	204	-	280	8	304	1.597	-	1.909
1890	79	213	-	292	7	301	1.724	-	2.032
1891	80	217	-	297	6	300	1.851	-	2.157
1892	81	248	-	329	7	292	1.901	-	2.200
1893	83	253	-	336	7	287	2.066	-	2.360
1894	82	286	8	358	6	285	2.226	13	2.530
1895	77	276	6	359	6	281	2.406	20	2.713
1896	77	273	5	355	6	275	2.424	24	2.729
1897	78	286	3	267	6	271	2.583	20	2.880
1898	75	312	2	389	6	265	2.810	18	3.099
1899	74	331	3	408	6	256	2.865	17	3.144
1900	76	332	2	410	6	250	2.883	13	3.152
1901	73	328	1	402	6	242	2.957	18	3.223
1902	72	325	4	401	6	237	2.823	10	3.076
1903	71	332	2	405	5	228	2.800	9	3.042
1904	64	341	-	405	5	220	2.776	2	3.003
1905	63	363	1	427	6	210	2.889	33	3.138
1906	62	390	1	453	6	208	3.121	126	3.461
1907	58	500	4	562	7	203	3.964	461	4.635
1910	54	640	-	694	5	189	3.779	85	4.058
1911	53	565	8	626	6	183	3.355	272	3.816

Člani Slovenske matice v Ljubljani

1866³

Poverjenik:

Anton Lesar, realčni profesor

Skupinski člani

Ustanovniki:

³ Anton LESAR, Imenik Matičinih udov do avgusta (kot v op. 2), 20–22.

Narodna čitalnica, Frančiškanska knjižnica, Društvo Južni Sokol, Kranjska hranilnica (4)

Uradniki

Ustanovniki:

Rajmund Arce, poštni uradnik (dalje u.); dr. Janez Bleiwies, deželni odbornik, urednik Novic; Anton Fahrenfeld baron Codelli, deželni glavar; dr. Etbin Henrik Costa, mestni župan, deželni poslanec; dr. Henrik Dolenc, avskultant; France pl. Gariboldi, državni u.; Henrik Germek, poštni u.; Jožef Lukman, državni računski u.; France Pfeifer, državni računski u.; France Ravnikar, deželni računski u.; Luka Robič, davčni nadzornik; Ivan Smukavec, u. v bolnišnici; Luka Svetec, magistratni komisar;⁴ dr. Anton Vojska, državni u. (14)

Letniki:

Juri Auer, oskrbnik pivovarne; Dragotin Čelešnik, u. na zemljiški knjigi; Hinko Garbajs, železniški u.; Hugon Hohn, poštni u.; Robert Hohn, železniški u.; Martin Ivanetič, deželni računski u.; Ivan Kaprec, namestnik državnega tožilca; Anton Klemenčič, magistratni u.; Andrej Kremžar, deželni računski u.; Jožef Krsnik, državni sodni u.; Lovro Kunšič, deželni sodni svetovalec; Dragotin Lahajnar, zasebni u.; Andrej Mulej, državni računski u.; France Oblak, mestni u. v. p.; Jožef Oblak, zasebni u.; Ljudevit Perona, državni policijski u.; Ivan Petrič, deželni sodni svetnik; Rajmund Pregel, blagajnik v hranilnici; Jožef Schrei pl. Redelwert, državni računski svetnik; Jakob Tomec, magistratni u.; Vojteh Valenta, magistratni u.; Dragotin Žagar, državni u. (22)

Trgovci

Ustanovniki:

Viktor Bučar, trgovec (dalje t.); Ljudevit Bürger; Jožef Debevec (in posestnik, mestni odbornik); Aleksander Dreo; Dragotin Holcer; Ivan Jamšek; Peter Kozler; Valentin Krisper (in posestnik); Jožef Kušar (in hišni posestnik); Jožef Pleiweis; Henrik Skodlar; Ferko Sovan; France Ks. Sovan st. (in posestnik); Fr. Ks. Sovan ml.; Ivan Vilhar; V. C. Zupan (16)

Letniki:

Dragotin Cvajter; Anton Jentl; Bernard Jentl; France Klemens; France Kolman, t. pomočnik; Matija Kušar, t. pomočnik; Jožef Lozar, t. pomočnik; Miha Pakič; Edvard Pour; Jožef Ribič; Gothard Štrukelj, t. pomočnik; Ivan Tisen, t. pomočnik; Anton Urbančič; Ivan Več (14)

Duhovniki

Ustanovniki:

dr. Andrej Čebašek, semeniški profesor; dr. Anton Jarec (in šolski svetnik, predsednik Vincencijeve konference); Luka Jeran (in urednik Zgodnje Danice); Jožef Klemenčič, katehet na normalki; Anton Kos, stolni prošt; Gašpar Majhenič, vodja križevniške cerkve; Ivan Krstnik Novak, kanonik, semeniški vodja; Jožef Pavšlar, kanonik; dr. Ivan Zlatoust Pogačar, stolni dekan; Janez Poklukar, kanonik; dr. Leon Vončina, semeniški profesor; Tomo Zupan, prefekt v Alojzijevišču (12)

Letniki:

Andrej Drobnič, duhovni pomočnik pri Sv. Petru; Ivan Gnjezda, prefekt v Alojzijevišču; dr. Leonard Klofutar, semeniški profesor; Miroslav Križnar, stolni vikar; dr. Matija Leben, kanonik, semeniški profesor; Peter Urh, stolni vikar; Jožef Zamejic, vojaški kaplan (7)

Posestniki

Ustanovniki:

Dr. Ivan Cvajer, posestnik (dalje p.); Valentin Češko; Anton Frelj (hišni p. in mestni odbor-

⁴ Biografski podatki o Luki Svetcu v: *Koledar Družbe sv. Cirila in Metoda* (dalje KCMD) za leto 1906, 51–61, KCMD za leto 1917, 24–26 (s fotografijo), KCMD za leto 1922, 30–34.

nik); Anton pl. Gariboldi; Ivana Jeraj; Ivan Kozler (graščak); dr. Jožef Kozler; Valentin Pleiweis; Fidel Trpinec (graščak in predsednik Kmetijske družbe); Anton baron Zois (graščak) (10)

Letniki:

Pavel Auer (in pivovarnar); Jernej Blaž (hišni p.); Marija Gerber (in knjigovez); Hugon Hohn (in knjigovez); Ivan Nep. Horak (in rokavičar, mestni odbornik); Henrik Ničman (in knjigovez); Dragotin Puhar; Blaž Vrhovec (in mestni odbornik); Jožef Šventner (in mestni odbornik) (9)

Profesorji

Ustanovniki:

Matija Debelak, gimnazijski profesor (dalje p.); Anton Lesar, realčni p.; Jožef Marn, gimnazijski p.; Miha Peternel, realčni p.; Ivan Vavru, gimnazijski p. (5)

Letniki:

France Kandrnal, gimnazijski p.; Valentin Konšek, gimnazijski p.; Dragotin Melcer, gimnazijski p.; Jakob Smolej, gimnazijski p. (4)

Obrtniki

Ustanovnika:

Anton Čepon, krojaški mojster; Andrej Vitenc, »klavirar« (2)

Letniki:

France Drašler, čevljarški mojster; Valcav Kubelka, stavbni mojster; Vojteh Kruni, mizar; Juri Lercher, knjigarnar (bukvar); Avgust Maršalek, krojaški mojster; Jožef Strelba, svečar; Andrej Zitterer, čevljar (7)

Odvetniki, notarji

Ustanovniki:

Dr. Oskar Pongrac (in posestnik); dr. Lovro Toman; dr. Jožef Zupan (in deželni odbornik); dr. France Zupančič; dr. Jernej Zupanec, notar (5)

Letnika:

Aleks. Hudec, odvetniški koncipijent; Jožef Orel, notar (2)

Učitelji

Ustanovniki:

Matej Močnik, učitelj (dalje u.) mestne glavne šole; Ivan Rozman, vodja mestne glavne šole; Pavel Skale (3)

Letniki:

Leopold Belar, u. mestne glavne šole; Jakob Inglič, zasebni u.; Andrej Praprotnik, u. mestne glavne šole; France Raktelj, u. mestne glavne šole (4)

Tiskarji

Ustanovniki:

Jožef Blaznik (in posestnik); Rozalija Eger; Ignac pl. Kleinmayer (in knjigarnar, posestnik); Rudolf Milec (4)

Letnik:

Anton Klein, vodja Egerjeve tiskarne

Pisatelja

Ustanovnica:

Luiza Pesjakova

Letnik:

Franc Levstik

Ostali

Ustanovniki:

Drag. Heidrich, stolni cerkovnik; Anton Samassa, tovarnar–zvonar; dr. Alojzij Valenta, zdravnik, bolnišnični primarij (3)

Letniki:

Ferdinand Göck, gostilničar; Jožef Noli, študent–doktorand; P.H. (3)

1887⁵

Poverjenik:

Evgen Lah, tajnik Slovenske matice

Skupinski člani

Ustanovniki:

Narodna čitalnica, Frančiškanska knjižnica, Telovadno društvo Sokol, Kranjska hranilnica, Moško učiteljskišče (5)

Letniki:

Alojzijevišče, Bogoslovna knjižnica, Društvo kranjskih tiskarjev, Družba rokodelskih pomočnikov, Gimnazijska knjižnica, Katoliško društvo, Narodna tiskarna, Realčna knjižnica, Slovensko učiteljsko društvo, Učiteljska knjižnica ljubljanske okolice, Žensko učiteljskišče (11)

Uradniki

Ustanovniki:

Rajmund (Rajko) Arce, poštni u. (in hišni posestnik); Oton Detela, graščak, deželni poslanec, deželni odbornik; dr. Henrik (Hinko) Dolenc, tajnik deželnega sodišča; Anton Globočnik, vladni svetnik; Peter Graselli, župan, deželni poslanec, hišni posestnik; Matej Kreč, deželni tajnik; Jakob Lukman, računski svetnik v. p.; Josip Martinak, deželni sodni svetnik; Ivan Murnik, cesarski svetnik (in deželni poslanec, deželni odbornik, tajnik trgovske zbornice); France Pfeifer, državni višji računski svetnik; dr. Josip Poklukar, državni in deželni poslanec; posestnik France Ravnikar, deželni knjigovodja (in mestni odbornik, graščak); Luka Robič, višji davčni nadzornik v. p. (in deželni poslanec); dr. Josip Stare, pristav finančne prokurature (in hišni posestnik); dr. Josip Suppan, ravnatelj deželne hranilnice; Gašpar Sušnik, državni stotnik–auditor v. p.; Dragotin Žagar, deželni blagajnik (in mestni odbornik, hišni posestnik); dr. Anton Vojska, državni u.; Andrej baron Winkler, deželni predsednik (19)

Letniki:

Jakob Avšič, zavarovalniški u.; Ferdinand Bradaška, magistratni u.; D.G. privatni u.; Gustav Dimiz, državni finančni ravnatelj; Josip Dralka, vladni svetnik (in hišni posestnik); Franc Drenik, zavarovalniški u.; Rudolf Endlicher, tajnik pri deželni vladi; dr. Andrej Ferjančič, namestnik državnega tožilca (in državni poslanec); Josip Flere, poštni u.; dr. Franc Gross, sodni pristav; Emilij Guttman, pristav finančne prokurature; Hugon Hohn, poštni kontrolor (in hišni posestnik); Ivan Hribar, glavni zastopnik Slavije in mestni odbornik; Jakob Kaučič, vodja zemljiške knjige v. p.; dr. Jakob Kavčič, namestnik državnega tožilca; Andrej Kremžar, oskrbnik deželne bolnišnice; Evgen Lah, tajnik Slovenske matice;⁶ Anton Lenarčič, finančni komisar; Anton Levec, sodni pristav; Franc Levstik, skriptor licejske knjižnice; Ivan Macak, nadzornik katastrskih uradov; Ferdinand Mahr, cesarski svetnik (in hišni posestnik); Ivan Majntinger, predstojnik deželne deske; Andrej Mulej, državni računski revident v. p.; Franc Nedeljko, zavarovalniški u.; Andrej Pavlovčič, železniški u. v. p. (in hišni posestnik); Josip Pfeifer, deželni tajnik; Gustav Pirc, tajnik kmetijske družbe; Ivan Pirc, železniški u. v. p. (in hišni posestnik); Ka-

⁵ Imenik udov »Matice Slovenske« leta 1887, *Letopis Matice Slovenske za leto 1887*, Ljubljana 1887, 349–354.

⁶ Biografski podatki o Evgenu Lahu v: KCMD za leto 1931, 86 (s fotografijo).

rol Pleško, deželni sodni svetnik; Alojzij Poljanec, oskrbnik deželne prisilne delavnice; Franc Potočnik, državni stavbni svetnik v. p. (in mestni odbornik); Anton Premk, poštni kontrolor (in hišni posestnik); Anton Rožnik, sodni pristav v. p.; Božidar Schuendelen, poslovodja (2 izt.); Anton Svetek, računski u.; Feliks Šašel, okrajni glavar; Josip Škofic, državni avskultant; Ferdinand Tomažič, poštni u.; Jakob Tomc, mestni komisar; Karol Tschurn, hranilniški u.; Vojteh Valenta, magistratni blagajniški u.; Ivan Vencajz, deželni sodni svetnik; Ivan Vončina, magistratni svetnik; Rajko Wascher, hranilniški knjigovodja; Matija Zamida, magistratni svetnik (46)

Duhovniki

Ustanovniki:

dr. Andrej Čebašek, prelat, kanonik, profesor bogoslovja; p. Placid Fabiani, gvardijan; Karol Heindrich, lazarist; dr. Anton Jarc, prošt, deželni šolski nadzornik v. p.; Luka Jeran, msgr. kanonik, urednik Zgodnje Danice; Josip Jereb, župnik v. p.; Jožef Klemenčič, Učiteljiščni katehet; Karol Klun, kanonik, državni in deželni poslanec; Miroslav Križnar, kanonik, stolni župnik; dr. Jakob Missia, knezoškof; Martin Pogačar, kancler, častni kanonik; Ivan Rozman, mestni župnik; Andrej Zamejic, kanonik; Tomo Zupan, gimnazijski profesor, mestni odbornik, ravnatelj Alojzijevišča; Anton Žlogar, mestni kaplan (15)

Letniki:

p. Josip Bizovičar, frančiškan; Žiga Bohinec, semeniški ekonom; Ivan Flis, semeniški spirital; Ivan Gnjezda, realčni profesor, katehet; p. Paulin Goršič, frančiškan; dr. Ivan Janežič, semeniški profesor; Josip Jerič, župnik v. p.; Andrej Kalan, kaplan, Trnovo; Andrej Karlin, mestni kaplan; Franc Karun, župnik, Trnovo; dr. Leonhard Klofutar, semeniški prof., častni kanonik; Matija Kolar, stolni vikar; Anton Kržič, nunski kaplan in katehet; dr. Ivan Kulavic, kanonik, ravnatelj semenišča; dr. Franc Lampe, vodja Marijanišča, semeniški profesor; dr. Matija Leben, častni kanonik, semeniški prof v. p.; dr. Josip Lesar, knezoškofijski tajnik; P. Kallist Medič, župnik; Ivan Nemanjič, kaplan v. p.; dr. Henrik pl. Pauker–Glanfeld, kanonik in stolni dekan; Mihael Potočnik, nunski spovednik; Ivan Smrekar, katehet; Josip Smrekar, semeniški profesor; Ferdinand Staudacher, častni kanonik, gimnazijski prof v. p.; Josip Sterbenc; dr. Ivan Svetina, gimnazijski profesor in prefekt v Alojzijevišču; Mavrilič Šarabon, stolni vikar; Josip Šiška, dvorni kaplan; p. Stanko Škrabec, frančiškan; Ivan Tomažič, kaznilniški kurat; Ivan Zagorjan, kaplan; p. Leonhard Zihlerl, frančiškan; Anton Zupančič, semeniški profesor (34)

Bogoslovci

Letniki:

Franc Birek, Peter Bohinec, Ivan Čebašek, Ivan Kalan, Konrad Tekster, Ivan Zupan (6)

Profesorji

Ustanovniki:

Josip Marn, gimnazijski p.; Maks Pleteršnik, gimnazijski p.; Anton Raič, realčni p.; Anton Skubic, gimnazijski p.; Josip Šuman, gimnazijski ravnatelj; Ivan Vavru, gimnazijski p. v. p. (6)

Letniki:

Vincenc Borštner, gimnazijski p.; Josip Celestina, učiteljiščni p.; Anton Kaspret, gimnazijski p.; Valentin Kermavner, gimnazijski p.; Ljudevit Lederhas, gimnazijski suplent; Fran Levic, gimnazijski p. (in okrajni šolski nadzornik, urednik Ljubljanskega Zvona); Anton Mikuš, Franc Novak, gimnazijski suplent; Alfonz Pavlin, gimnazijski p.; Martin Petelin, gimnazijski suplent; Josip Pichler, gimnazijski suplent; Luka Pintar, gimnazijski suplent; dr. Lovro Požar, gimnazijski suplent; Jakob Praedica, učiteljiščni p.; Matej Suhač, gimnazijski suplent; Karol Šega, gimnazijski suplent; Alojzij Tavčar, gimnazijski suplent; Matej Vodušek, gimnazijski p.; Avguštin Wester, gimnazijski p.; Vilibald Zupančič, učiteljiščni p.; Miroslav Žakelj, gimnazijski p. (21)

Trgovci

Ustanovniki:

Ljudevit Bürger (in hišni posestnik); Aleksander Dreo (in hišni posestnik); Ivan Fabian (in hišni posestnik); Franc Hren, veletrgovec (in hišni posestnik, svetnik trgovske zbornice); Ivan Jamšek, (in hišni posestnik); Franc Kadilnik; Josip Kušar (in hišni posestnik, predsednik trgovske zbornice); Vaso Petričič (in hišni posestnik, podžupan, svetnik trgovske zbornice); Ferdinand Souvan, veletrgovec (in graščak); France Ks. Souvan, veletrgovec (in posestnik, svetnik trgovske zbornice); Ivan Vilhar (in hišni posestnik) (11)

Letniki:

Pavl Drašler, vodja trgovine; Franc Goričnik; Anton Jentl; Franc Kolman (in hišni posestnik); Peter Lassnik (in hišni posestnik); Mihael Lavrič, vodja trgovine; Alfred Ledenik (in svetnik trgovske zbornice); Josip Lozar (in svetnik trgovske zbornice); Mihael Pakič (in hišni posestnik, podpredsednik trgovske zbornice, mestni odbornik); Ivan Rode (in hišni posestnik); Karol Tavčar (in hišni posestnik); Hugon Turk; Ivan Vičič (13)

Odvetniki, notarji

Ustanovniki:

Dr. Franc Munda (in hišni posestnik); Dr. Oskar Pongrac (o. in posestnik); dr. Franc Suppantšitsch (in predsednik odvetniške komore, hišni posestnik); dr. Ivan Tavčar, odvetnik (in mestni odbornik, hišni posestnik); dr. Valentin Zarnik (in hišni posestnik); dr. Jernej Zupanec (notar, predsednik notarske komore, hišni posestnik) (6)

Letniki:

Ivan Gogola (notar, mestni odbornik); dr. Matija Hudnik, odvetniški koncipijent; Ivan Juvenec, notarski koncipijent; dr. Alfinz Mosche (in deželni poslanec, mestni odbornik); dr. Franc Papež (in deželni poslanec); Ivan Šesek, o. koncipijent; Ivan Zagorjan, notarski koncipijent (6)

Učitelji

Ustanovniki: –

Letniki:

Ivan Eppich, učiteljiščni u.; Jakob Furlan, mestni u.; Franc Grkman, učiteljiščni u.; (in okr. šolski nadzornik); Jakob Hafner, vodja privatnega učiteljišča; Blaž Hrovath, vodja učiteljišča (in okr. šolski nadzornik); Josip Maier, mestni u.; Andrej Praprotnik, vodja I. mestne osnovne šole; Feliks Stegnar, u. v kaznilnici (in deželni poslanec); Ivan Tomšič, učiteljiščni u.; Andrej Žumer, mestni u. (in okrajni šolski nadzornik) (10)

Zdravniki

Ustanovniki:

Dr. Karol Bleiwies vitez Trsteniški, primarij (in deželni poslanec, mestni odbornik); dr. Alojzij Valenta, primarij (in ravnatelj deželne bolnišnice, hišni posestnik); dr. Josip Vošnjak, zdravnik, primarij (in deželni poslanec, deželni odbornik, mestni odbornik, hišni posestnik) (3)

Letniki:

Dr. Franc Ambrožič, mestni z.; dr. Josip Drč, tovarniški z.; dr. Vincenc Gregorič; dr. Ljudevit Jenko; dr. Anton Zupančič (in vladni koncipijent) (5)

Posestniki

Ustanovnika:

Josip Bušič; Ignacij Kotnik (hišni p.) (2)

Letniki:

Jera Ahčin (hišna p.); Josip Lavrenčič; Franc Povše, veleposestnik (in mestni odbornik);

Helena Toman (hišna p.); Ignacij Valentinčič (hišni p.); Avgust baron Wolkenšperg, graščak (6)

Tiskarji

Ustanovniki:

Frančiška Blaznik, solastnica tiskarne (in posestnica); Rozalija Eger; Rudolf Millitz, lastnik tiskarne (in hišni posestnik) (3)

Letniki:

Franc Ban, faktor Katoliške tiskarne; Dragotin Hribar, faktor Narodne tiskarne;⁷ Anton Klein, solastnik tiskarne (in mestni odbornik); Ivan Kovač, solastnik tiskarne (4)

Obrtniki

Ustanovnik:

Oroslav Dolenc, svečar (in hišni posestnik, mestni odbornik, svetnik trgovske zbornice)

Letniki:

Ivan Bonač, knjigovez;⁸ Franc Dežman, knjigovez; Rudolf Kirbisch, slaščičar (in hišni posestnik); Matej Kunc, krojač; Anton Obreza, tapetnik (in hišni posestnik); Franc Šumi, slaščičar (6)

Zasebniki

Ustanovniki:

Franc Bučar, Anton vitez Gariboldi, Ivana Jeraj (3)

Letnik:

Josip Martov

Tovarnarji

Ustanovniki:

Jurij Auer (in hišni posestnik); Ivan Kosler (in graščak); dr. Josip Kosler (in posestnik) (3)

Letniki: –

Ostali

Ustanovniki:

Ivan Tavčar, sin hišnega posestnika

Letniki:

Ana Hofbauer, vdova deželnega tajnika; Josip Mantuani, študent; Franc Safran, cerkovnik; Anton Trstenjak, pisatelj; Ivan Železnikar, urednik Slovenskega Naroda, mestni odbornik (5)

1907⁹

Poverjeniki:

Fran Podkrajšek, tajnik Slovenske matice;¹⁰ Antonija Kadivec, trgovka; Fran Medic, trgovski pomočnik

⁷ Biografski podatki o Dragotinu Hribarju v: KCMD za leto 1936, 83–84 (s fotografijo).

⁸ Biografski podatki o Ivanu Bonaču v: Ivan VRHOVNIK, Ivan Bonač (s fotografijo); KCMD za leto 1921, 49–56.

⁹ Imenik društvenikov »Matice Slovenske« za leto 1907, *Letopis Slovenske Matice za leto 1907*, Ljubljana 1907, 49–55.

¹⁰ Biografski podatki o Franu Podkrajšku v: Ivan VRHOVNIK, Fran Podkrajšek (s fotografijo); KCMD za leto 1920, 60–72.

Skupinski člani

Ustanovniki:

Frančiškanska knjižnica, Narodna čitalnica, Knjižnica moškega učiteljišča, Kranjska hranilnica, Telovadno društvo Sokol (5)

Letniki:

Alojzijevišče, Bogoslovna knjižnica, Delavsko pevsko društvo Slavec, Dekliška slovenska mestna osnovna šola, Deška I. mestna osnovna šola, Deška II. mestna osnovna šola, Deška III. mestna osnovna šola, Izobraževalno društvo za vodmatski okraj, Društvo knjigovezov na Kranjskem, Društvo tiskarjev, Društvo rokodelskih pomočnikov, Katoliška bukvarna, Knjižnica domobrskih podčastnikov, Knjižnica I. državne gimnazije, Knjižnica II. državne gimnazije, Okrajna učiteljska knjižnica, Knjižnica višje realke, Knjižnica ženskega učiteljišča, Knjižnica trnovske župnije, Narodna tiskarna, Slovensko žensko izobraževalno društvo, Slovensko učiteljsko društvo, Umetno–strokovna šola, Uršulinska notranja šola, Uršulinska zunanja šola, Višja mestna dekliška šola, Zasebna dekliška šola Lichenthurn, Zavod za gluhome (28)

Uradniki

Ustanovniki:

Rajmund (Rajko) Arce, poštni blagajnik v. p.; dr. Karol Bleiwies vitez Trsteniški, podžupan; Oton pl. Detela, deželni glavar (in graščak); Jos. Gomilšek, železniški višji u.; Peter Graselli, deželni poslanec, deželni odbornik; Ivan Kuralt, sodni pristav v. p.; Evgen Lah, magistratni svetnik; Josip Martinak, sodni nadsvetnik v. p.; Ivan Murnik, cesarski svetnik, tajnik trgovske zbornice v. p.; Ivan Nabernik, sodni svetnik v. p.;¹¹ Gustav Pirc, ravnatelj Kmetijske družbe; Jos. Prosenc, zavarovalniški u.; dr. Josip Stare, pristav finančne prokurature (in hišni posestnik); Matija Zamida, deželni nadsvetnik; Fr. Žužek, državni višji inženir v. p. (in posestnik) (15)

Letniki:

Fr. Abulner, pristav mestne hranilnice; Fr. Andolšek, deželni sodni svetnik; Anton Aškerc, mestni arhivar; Jakob Avšič, zavarovalniški podravnatelj; Fr. Barle, magistratni pristav; Oton Bayr, blagajnik Kmetijske posojilnice; Anton Berčon, poštni u.; Ernest Bezenšek, zavarovalni u.; Janko Bleiweis vitez Trsteniški, magistratni tajnik; Rajko Boltavzar, magistratni računski asistent; Ferdinand Bradaška, mestni blagajnik v. p.; Anton Bulovec, deželni sodni pristav; Alb. Ciuha, upravnik mestne elektrarne in vodovoda; Josip Dobida, finančni nadsvetnik; Milan Drahsler, blagajnik Ljubljanske kreditne banke; Josip Dralka, dvorni svetnik v. p. (in hišni posestnik); Franc Drenik, zavarovalniški u.; Ivan Duffé, mestni stavbni svetnik; Tom. Einspieler, deželni sodni svetnik; Veličan Fink, magistratni blagajnik; dr. Andrej Ferjančič, sodni nadsvetnik; Josip Flere, poštni kontrolor (in posestnik); Vlad Foerster, sodni pristav; Fr. Garbas, carinski u.; Fr. Goričnik, zasebni u.; Fr. Govekar, magistratni koncipijent (in urednik); Gabr. Grm, sodni avskultant; Mirko Gruden, u. Ljubljanske kreditne banke; Ant. Gutnik, načelnik mestnega priglasnega urada; Jos. Hafner, mestni računski u.; Jul Hilbert, mestni nadinženir (in posestnik); Vatroslav Holz, u. banke Slavija; Iv. E. Hrast, tajnik Mestne hranilnice; Jak. Hren, sodni nadsvetnik v. p.; Ivan Hribar, mestni župan, državni, deželni poslanec (in posestnik); Gašpar Janežič, sodni pisarniški u.; Al. Jenčič, sodni svetnik v. p.; Iv. Jerman, računski revident; Jos. Juh, finančni u.; Ivan Kavčič, knjigovodja Ljubljanske kreditne banke; Bogomil Kajzelj, likvidator Ljubljanske kreditne banke; Ivan Kavčič, deželni sodni svetnik; Jos. Kavčič, davkar v. p.; Jern Kilar, računski revident; Fr. Klemenc, zavarovalniški u.; Iv. Klemenčič, poštni blagajnik; Ant. Klinar, deželni stavbni svetnik; Fr. Knific, posojilniški tajnik; Mat. Krajec, deželni inženir; Janko Kremenšek, svetnik pri deželni vladi; Andr. Kremžar, nadupravitelj deželnega dobrodelnega zavoda, Fr. Kristan, u. pri Vzajemnem podpornem društvu; Jos. Kuralt, pristav Mestne hranilnice; Jos. Lavrenčič, blagajnik mestnega užitninskega zakupa; Iv. Lauter, magistratni policijski svetnik; Alfred Ledinek, zavarovalniški u.; Ant. Lenarčič, finančni nadsvetnik;

¹¹ Biografski podatki o Ivanu Naberniku v: KCMD za leto 1916, 46.

Alb. Levičnik, deželni sodni predsednik; Hinko Lindtner, deželni računski revident; Iv. Lončar, finančni svetnik v. p. (in posestnik); Drag. Lubec, finančni ravnatelj v. p.; Jos. Malenšek, posojilniški asistent; M. Miklavčič, magistratni u.; Fr. Milčinski, deželni sodni tajnik; Jos. Modic, računski svetnik; Edv. Muc, stenograf; Fr. Mulaček, magistratni pisarniški pomočnik; dr. Vikt. Murnik, tajnik trgovske zbornice; Iv. Naglič, mestni blagajniški kontrolor; Vinko Nedeljko, davčni u.; Kar. Nerat, mestni risar; Vekosl. Novak, likvidator banke Slavija; dr. Oton Papež, deželni sodni tajnik; Al. Pavlin, veterinarski nadzornik; Fr. Pavlin, stavbni svetnik (in posestnik); Jos. Perko, železniški u. v. p.; Iv. Petek, železniški u.; Ant. Petrovčič, računski revident; Iv. Pezdlič, finančni računski asistent; Just Piščanec, carinski nadkontrolor; Fr. Planinec, železniški uadnik v. p.; Fr. Podboj, poštni u.; Ivan Podgornik, poštni u.; Fr. Podkrajšek, železniški u. v. p.; Janko Pogačnik, deželni blagajnik (in posestnik); Julij Polec, deželni sodni nadsvetnik; Al. Poljanec, ravnatelj deželne prisilne delavnice; dr. Janko Ponebšek, finančni tajnik; Fr. Povše, državni, deželni poslanec, deželni odbornik; Mat. Prelovšek, magistratni inženir; Fr. Pretnar, blagajnik Mestne hranilnice; Marijan Raunihar, posojilniški asistent; Al. Ravnikar, poštni u. (in veleposestnik); Ant. Reich, blagajniški ravnatelj; Iv. Robida, magistratni policijski u.; Lev Rogel, posojilniški blagajnik; dr. Anton Rogina, namestnik državnega tožilca; Iv. Roštan, finančni računski u.; Ivan Rupnik, magistratni koncipijent; Lovro Sancin, poštni asistent; Ivan Sbrizaj, deželni višji inženir (in posestnik); Feliks Schaschel, dvorni svetnik v. p.; Al. Semen, magistratni komisar; Hinko Sevar, magistratni pisarniški pomočnik; Jos. Sikošek, carinski asistent; Vikt. Skaberne, deželni inženir; Fr. Smole, u. Ljubljanske kreditne banke; Fr. Sterle, železniški u. v. p.; Kar. Sturin, deželni stavbni pristav; Anton Svetek, finančni računski nadsvetnik; Janko Svetlin, magistratni računski asistent; Rih. Svetlič, magistratni pisarniški praktikant; Dan. Šaplja, magistratni računski u.; Teodor Schwarz, deželni predsednik; Drag. Šebenik, magistratni pisarniški u.; Fr. Šemrov, poštni u.; Iv. Šešek, magistratni svetnik; Kar. Šinkovec, sodni pisarniški u.; Jos. Šircelj, finančni računski asistent; Ant. Šulc, kontoristka; Ant. Šušteršič, pristav Mestne hranilnice; Fr. Švigelj, magistratni koncipijent; Jos. Tomažin, poštni u.; Jak. Tomec, mestni nadkomisar; dr. Jak. Toplak, deželni sodni tajnik; dr. Mart. Trauner, deželni sodni svetnik (in posestnik); Fr. Trdina, magistratni knjigovodja; Ant. Trstenjak, kontrolor Mestne hranilnice; Karol Tschurn, hranilniški višji knjigovodja v. p.; Ign. Valentinčič, nadzornik mestnega užitninskega zakupa (in posestnik); Fr. Vedernjak, deželni sodni svetnik; Ivan Vencajz, deželni sodni svetnik v. p. (in odvetnik); Alojzij Vernik, poštni u.; Iv. Vidmar, poštni kontrolor; Iv. Volc, magistratni revident; Ivan Vončina, magistratni ravnatelj; Ant. Vrtačnik, pomožni u.; Vojteh Widmayer, u. banke Slavija; Alb. Zajec, finančni računski asistent; Avg. Zajec, vladni računski asistent (in posestnik); Rud. Zajec, deželni inženir; dr. Miljutin Zarnik, magistratni tajnik; dr. Fran Zbašnik, deželni svetnik (in urednik); Iv. Zemljčič, stavbni asistent; Kar. Zottman, deželni sodni tajnik; Mat. Zupan, poštni asistent; dr. Fr. Zupanc, deželni sodni svetnik; Al. Žebre, deželni sodni tajnik; Ciril Žnidaršič, deželni stavbni praktikant; Fr. Župnek, deželni svetnik (in posestnik) (149)

Duhovniki

Ustanovniki:

p. Placid Fabiani, gvardijan; Karol Heindrich, lazarist, zlatomašnik; dr. Anton Bonaventura Jeglič, knezoškof; p. Rajnerij Kokalj, frančiškan; Anton Kržič, katehet; dr. Josip Lesar, semeniški ravnatelj in častni kanonik; Ivan Nep. Rozman, mestni župnik, častni kanonik, prelat; Ivan Sajovic, stolni prošt; dr. Ivo Svetina, katehet; Ivan Vrhovnik, župnik (Trnovo); Tomo Zupan, msgr. gimnazijski profesor–katehet v. p. (11)

Letniki:

Anton Brce, župnik v. p.; Mih. Bulovec, uršulinski spiritual; dr. Ferd. Čekal, stolni kanonik; dr. Josip Dolenc, semeniški profesor; Jos. Dostal, dvorni kaplan; Fr. Ferjančič, semeniški podravnatelj; Ivan Flis, stolni kanonik in generalni vikar; p. Klemen Grampovčan, frančiškan; dr. Jos. Gruden, semeniški profesor; Vojteh Hybašek, mestni kaplan; dr. Ivan Janežič, semeniški

profesor; Andrej Kalan, stolni kanonik, Trnovo; dr. Andrej Karlin, stolni kanonik; Fr. Kimovec, prefekt v Alojzijevišču; Vikt. Koechler, trnovski kaplan; dr. Evgen Lampe, stolni vikar in urednik; dr. Alfonz Levičnik, katehet; Janko Mlakar, mestni katehet; dr. Mih. Opeka, katehet; dr. Gregor Pečjak, katehet; Luka Smolnikar, stolni vikar; Jos. Smrekar, semeniški prof. v .p., častni kanonik; Viktor Steska, škofijski kancler; Ivan Sušnik, stolni kanonik; Mavr. Šarabon, mestni katehet; Josip Šiška, stolni kanonik; dr. Aleš Ušeničnik, semeniški profesor in urednik; Fr. Zorko, mestni kaplan; Anton Zupančič, semeniški profesor, msgr. (29)

Bogoslovci

Letniki:

Janko Andoljšek, Janko Cegnar, Vikt. Čadež, Iv. Dolenc, Fr. Drešar, Zvon. Erjavec, J. Erzin, Fr. Gogala, Jos. Gogala, Fr. Kanduč, Rud. Kapš, Janko Klemenčič, Ant. Komlanec, Andr. Kopitar, Vikt. Kragl, Al. Lunder, Ognjesl. Omahen, Leop. Perme, Ant. Porenta, Iv. Samsa, Fr. Šenk, Ant. Šifrer, Edv. Šimnic, Kar. Škulj, Ivan Tomažič, Fr. Trdan, Jos. Verce, Fr. Zabret, Fr. Žitnik (29)

Profesorji

Ustanovniki:

Jos. Klemenčič, učiteljiščni p. v. p.; Fran Levec, p. (in deželni šolski nadzornik); Luka Pintar, p. (in licejski skriptor); Maks Pleteršnik, gimnazijski p. v. p.; dr. Lovro Požar, gimnazijski ravnatelj (in posestnik); Anton Skubic, gimnazijski p. v. p.; Ivan Šubic, ravnatelj umetno–strokovnih šol (in državni poslanec);¹² Jos. Šuman, deželni šolski nadzornik v. p. (8)

Letniki:

Ant. Bartel, gimnazijski p.; dr. Janko Bezjak, gimnazijski p.; Vincenc Borštner, gimnazijski p. v. p.; Fr. Brunet, realčni p.; Josip Celestina, učiteljiščni p. v. p.; dr. Fran Detela, gimnazijski ravnatelj v. p.; dr. Simon Dolar, gimnazijski p.; Ign. Fajdiga, gimnazijski p.; Jarosl. Foerster, strokovni p. (in inženir); Iv. Franke, realčni p.; Ant. Funtek, učiteljiščni p. (in urednik); Rado Gnjezda, gimnazijski p.; dr. Fran Ilešič, učiteljiščni p.; Ant. Jeršinovič, gimnazijski p.; Frid. Juvančič, realčni p.; Mart. Karlin, gimnazijski p. v. p.; Iv. Kavšek, gimnazijski p.; Rob. Kenda, gimnazijski p.; Fr. Kobalj; dr. Val Korun, gimnazijski p.; Pavel Kozina, gimnazijski p.; dr. Valentin Kušar, učiteljiščni p.; Ljudevit Lederhas, gimnazijski p.; Iv. Lokar, gimnazijski p.; Iv. Lokovšek, gimnazijski p.; Iv. Macher, gimnazijski p.; I. Mazi, realčni p.; Franc Novak, gimnazijski p.; Iv. Orel, učiteljiščni p.; Fr. Orožen, učiteljiščni p.; Milan Pajk, realčni p.; Alfonz Pavlin, gimnazijski p.; Rajko Perušek, gimnazijski p.;¹³ Martin Petelin, gimnazijski p.; dr. Josip Pipenbacher, gimnazijski p.; Andrej Senekovič, gimnazijski ravnatelj v. p. (in občinski svetnik, ravnatelj plinarne);¹⁴ Dav. Sinkovič, učiteljiščni p.; Fr. Suher, učiteljiščni p.; Karel Šega, gimnazijski p.; dr. Milan Šerko, gimnazijski p.; Ant. Štritof, gimnazijski p.; Alojzij Tavčar, realčni p.; dr. Viktor Tiller, gimnazijski p.; dr. Josip Tominšek, gimnazijski p.; Jak. Tršan, gimnazijski p.; dr. Janko Trtnik, gimnazijski p.; Fr. Vajda, realčni p.; Jos. Verbič, učiteljiščni p.; Matej Vodušek, gimnazijski p. v. p.; Avguštin Wester, gimnazijski p. v. p. (in posestnik); Jos. Wester, gimnazijski p.; Fr. Wiesthaler, gimnazijski ravnatelj; Vilibald Zupančič, učiteljiščni p. (in okrajni šolski nadzornik); Friderik Žakelj, gimnazijski p. v. p.; dr. Jakob Žmavc, gimnazijski p. (55)

Trgovci

Ustanovniki:

Franc Hren, veletrgovec (in graščak); Ivan Jamšek (in hišni posestnik); Vaso Petričič (in

¹² Biografski podatki o Ivanu Šubicu v: KCMD za leto 1925, 41–46 (s fotografijo).

¹³ Biografski podatki o Rajku Perušku v: KCMD za leto 1918, 49–50 (s fotografijo).

¹⁴ Biografski podatki o Andreju Senekoviču v: KCMD za leto 1920, 78–80 (s fotografijo), KCMD za leto 1927, 32–41 (s fotografijo).

posestnik); Ferdinand Souvan, veletrgovec (in posestnik); France Ks. Souvan, veletrgovec (in posestnik) (5)

Letniki:

Matko Arko; Fran Babič (in posestnik);¹⁵ Iv. Babnik (t. agent); Jern. Bahovec; Orosl. Bernatovič; Janko Češnik; Jos. Dacar (in posestnik); Marija Drenik; Iv. Frisch (in posestnik); I. R. Giontini, t. Firma; Iv. Gričar; Avg. Jagodic, t. Uslužbenec; Iv. Jebačin; Antonija Kadivec (in posestnica); Edm. Kavčič (in posestnik); Ivan Knez, veletrgovec (in posestnik); Fr. Kollman, veletrgovec (podpredsednik trgovske zbornice, predsednik Mestne hranilnice);¹⁶ Peter Lassnik (in posestnik); Jos. Lenče (in posestnik);¹⁷ Al. Lilleg (in posestnik); Jelica Lozar; Pavel Magdič; Fr. Mazi, t. potnik; Fr. Medic, t. uslužbenec; Karol Meglič (in občinski svetnik); Iv. Mejač; Fr. Mulaček, t. poslovođa; Ivan Perdan; Josip Platner, t. potnik; Fr. Seunig; Adela Skaberne (in posestnica); Andr. Šarabon (in posestnik); Ant. Škof; Fil Turk, t. uslužbenec; Lud. Vasič, t. uslužbenec; Ant. Verhunc, t. poslovođa; Iv. Vernik, t. potnik (37)

Učitelji

Ustanovniki: –

Letniki:

Marija Arselin; Iv. Bele; Iv. Bernot, strokovni u.; Jos. Bezljaj; Ant. Černivec, ravnatelj učiteljsišča; Jak. Dimnik, nadučitelj; Jak. Furlan; Fr. Gabršek, nadučitelj; Fr. Gale u. na I. mestni deški osnovni šoli; Jos. Gorečan, telovadni u.; Marija Grošelj, u. na Mladiki; Fr. Hubad, deželni šolski nadzornik;¹⁸ Vikt. Jaklič, učiteljsiščni u.; Iv. Janežič, učiteljsiščni u.; Vilj. Josin, učiteljsiščni u.; Josipa Kalin; Al. Kecelj; Jos. Kostanjevec, učiteljsiščni u.; Iv. Krulec, učiteljsiščni u.; Ana Lebar; Jak. Legvart, u. v deželni poplajševalnici; Artur Mahr, lastnik trgovske šole (in posestnik); Ant. Maier, okrajni šolski nadzornik; Marija Marovt, nadučiteljica; Julija Moos, nadučiteljica v. p.; Cirila Pleško; Ana Podrekar, u. na Viču; Henr. Podkrajšek, strokovni u.; Jak. Pretnar; Ernestina Rekar; Jurij Režek; Albina Sark; Alb. Sič; Kar. Simon; Minka Skaberne; Marija Sodnik; Ivan Škrabaj, trgovski u.; Marija Štupca, učiteljsiščna u.; Fr. Trost; Karel Wider, u. na I. mestni deški osnovni šoli; Agneza Zupan;¹⁹ Vita Zupančič, u. v gluhozemnici (42)

Odvetniki, notarji

Ustanovniki:

dr. Mat. Hudnik; dr. Danilo Majaron (in deželni poslanec);²⁰ Ivan Plantan, notar (in posestnik); dr. Ivan Tavčar (in deželni poslanec, deželni odbornik) (4)

Letniki:

dr. Josip Furlan; dr. Ivan Milan Hribar; Aleksander Hudovernik, notar (in posestnik); dr. Alb. Kapus; dr. Al. Kokalj; I. Krevelj, notarski kandidat; dr. Valentin Krisper (in posestnik); dr. Jos. Leskovar, o. kandidat; dr. Fr. Novak; dr. Fran Papež (in posestnik); dr. Maks Pirc (in posestnik); dr. Fr. Poček (in posestnik); dr. Vlad. Ravnihar; Iv. Romold, notarski kandidat; dr. Kar. Schmidinger, notar (in posestnik); dr. Viljem Schweitzer (in deželni poslanec); Rud. Šturm, o. koncipijent; dr. Ivan Šušteršič, odvetnik (in državni, deželni poslanec); dr. Anton Švigel, o. kandidat; dr. Franc Tekavčič; dr. Fran Tominšek; dr. Karl Triller²¹ (22)

Zdravniki

Ustanovnik:

¹⁵ Biografski podatki o Franu Babiču v: M.R. Fran Babič, v: KCMD za leto 1915, 29–35 (s fotografijo).

¹⁶ Biografski podatki o Robertu Kollmanu v: KCMD za leto 1933, 60–61 (s fotografijo).

¹⁷ Biografski podatki o Josipu Lenčetu v: KCMD leto 1921, 42–44 (s fotografijo).

¹⁸ Biografski podatki o Francu Hubadu v: KCMD za leto 1918, 47–48 (s fotografijo).

¹⁹ Biografski podatki o Agnezi Zupan v: KCMD za leto 1920, 28–50 (s fotografijo).

²⁰ Biografski podatki o dr. Danilu Majaronu v: KCMD za leto 1932, 84 (s fotografijo).

²¹ Biografski podatki o dr. Karlu Trillerju v: KCMD za leto 1927, 83 (s fotografijo).

dr. Alojzij Valenta, zdravnik, primarij, ravnatelj deželne bolnišnice v. p.

Letniki:

dr. Dem. Bleiewis vitez Trsteniški; dr. Jern. Demšar; dr. Ivan Geiger, železniški z.; dr. Vinko Gregorič, primarij (in posestnik); dr. Ivan Jenko, primarij deželne bolnišnice; dr. Ljud. Jenko; dr. Peter Košenina, deželni okr. z.; dr. Otmar Krajec, mestni fizik; dr. Ivan Oražen (in posestnik); dr. Jos. Pogačnik (in posestnik); dr. Al. Praunseis, zobozdravnik; dr. Ivan Robida; dr. Vlado Rudež; dr. Ivan Zajec (14)

Obrtniki

Ustanovnik:

Oroslav Dolenc, svečar (in hišni posestnik, mestni odbornik, svetnik trgovske zbornice)

Letniki:

Fr. Breskvar, knjigovez; Jos. Dežman, knjigovez; Engelbert Franchetti, brivec; Aleks. Giud, brivec (in posestnik); Milko Krapež, urar; Leopold Schwentner, knjigarnar; Jos. Swatek, urar in trafikant; Ant. Štrekelj, črkostavec; Lep. Tratnik, pasar (in posestnik); Al. Vodnik, kamnosek (in posestnik) (10)

Tovarnarji

Ustanovniki:

Auerjevi dediči (in posestniki); Val. Krisper (in posestnik); F. Mally (in posestnik); Viktor Rohrmann (in posestnik)²² (4)

Letniki:

Ivan Bonač (in posestnik); Dragotin Hribar (in posestnik); Janko Ogorelec (in posestnik); Iv. Velkoverh (in posestnik) (4)

Posestniki

Ustanovniki:

Iv. Fabian, dr. Jos. Kosler, dr. Fr. Munda (3)

Letniki:

Helena Bavdek,²³ Mat. Kunc, Marija Rutar, Robert Stenovec (4)

Zasebniki

Ustanovnik:

Anton vitez Gariboldi

Letniki:

Pavel Drahsler, Još. Košmerlj, dr. Andrej Lisjak, Iv. Snoj, Marija Toman, (5)

Častniki

Ustanovniki: –

Letniki:

Mart Colarič, nadporočnik v sanitetnem oddelku; Iv. Kramaršič, stotnik; Franc Maselj, računski stotnik v. p.; Josip Milavec, podpolkovnik v. p.;²⁴ Ivan pl. Žagar, major v. p. (5)

Gostilničarji

Ustanovniki: –

Letniki:

²² Biografski podatki o Viktorju Rohrmannu v: KCMD za leto 1940, 37–38 (s fotografijo).

²³ Biografski podatki o Heleni Bavdek v: KCMD za leto 1928, 58–61 (s fotografijo), KCMD za leto 1941, 61–62 (s fotografijo).

²⁴ Biografski podatki o Josipu Milavcu v: KCMD za leto 1923, 50–54 (s fotografijo).

Ant. Albert; Fr. Krapež, kavarnar; Frid. Novak, hotelir; Ivan Sušnik (4)

Tiskarji

Ustanovniki: –

Letniki:

Luka Breskvar, upravnik Blaznikove tiskarne; Kar. Čeč, nadfaktor v Katoliški tiskarni; Srečko Magolič, upravnik Hribarjeve tiskarne; Jos. Poklukar (in posestnik) (4)

Ostali poklici ali stan:

Ustanovniki: –

Letniki:

Ante Beg, urednik; Tereza Debevec, blagajnikova žena; Drag. Fakin, električni strojnik; Jak. Jereb, monter; Ciril Koch, arhitekt; Fr. Kodelja, monter; Izidor Modic, visokošolec; Fr. Pavlin, zemljemerec; Drag. Pogačnik, magistatni paznik; Ivo Pongračič, mag. Farmacije; Mirosl. Praprotnik, orožniški narednik; Rasto Pustoslemšek, urednik; Jos. Regalli, pisatelj; Mat Rode, častnik; dr. Walter Šmid, muzejski kustos; Fr. Trtnik, vdova deželnega blagajnika in posestnica; Ja. Turk, ing. asistent v kemijskem laboratoriju (preiskuševališču); Marija Wessner, magistratna nadzorna dama; Amalija Žerjov, vdova okrajnega sodnika in posestnica (19)

Brez navedbe poklica ali stanu

Letniki:

I.N. Babnik (Dravlje), Karel pl. Ballogh, Tomo Burgstaller, Ante Gašperlin, Ciril Globočnik, Pavla Hočevar, Vekosl. Januš, Vinko Jurca, Danica Kaliž, Fr. Kržan, Olga Mlekuž, Fr. Nedeljko, Srečko Pavlin, Mat. Pikel, Marija Regally, Fr. Rihtar, Zinka Rode, Edvin Rozman, Pavla Senekovič, Štefanija Skrbinšek, Drago Šmuc, Avg. Štamcar, Pavla Starkl, Mara Šušteršič, Fr. Tominc, Vekosl. Tomšič, Iv. Vindiš, Marica Wudler, Janko Zorko (29)

Dijaki naročniki brez navedbe imen in priimkov (4)

Sklep

Iz primerjalne tabele članstva Slovenske matice v mestu Ljubljana in vsega članstva v celoti lahko ugotovimo, da je ljubljansko članstvo nedvomno pomenilo znaten delež celotnega, posebno velikega pa v »najtežji« kategoriji ustanovnikov. Tako je n. pr. v letu 1866 Ljubljana imela 22 % vseh ustanovnikov, v letu 25 % in v letu 1907 28,5% ob siceršnjem podobnem postopnem padcu števila le-teh v Ljubljani in na sploh. Pri letnikih je bilo ljubljanskih v letu 1866 13 %, v letu 1887 14 % in v letu 12,6 % vseh članov, pri čemer pa je njihovo število v ljubljanskem in splošnem merilu stalno vztrajno naraščalo z izjemo padca v letu 1911. Vseh ljubljanskih članov Slovenske matice je bilo v letu 1866 16,5 %, v letu 1887 16 % in v letu 1907 12 % vsega članstva.

Zbirna analiza poklicev članov Slovenske matice v mestu Ljubljana v letih 1866, 1887 in 1907 daje naslednjo podobo. V letu 1866 je bilo med 81 ustanovniki 5 skupinskih članov, 16 trgovcev, 14 uradnikov, 12 duhovnikov, 10 (vele)posestnikov, po 5 profesorjev in odvetnikov oz. notarjev, štirje tiskarji oz. lastniki tiskarn, 3 učitelji ter 2 obrtnika. Med 75 letniki pa 11 skupinskih članov, 22 uradnikov, 14 trgovcev, 9 posestnikov, 7 duhovnikov, 7 obrtnikov, po 4 profesorji in učitelji ter 2 odvetnika oz. notarja. Skupaj je bilo med 156 člani največ uradnikov (36), nato trgovcev (30), duhovnikov in (vele)posestnikov (po 19), profesorjev in obrtnikov (po 9), odvetnikov (oz. odvetniških koncipijentov) in notarjev ter učiteljev (po 7), tiskarjev oz. lastnikov tiskarn (5), ter dva pisatelja. Kar se tiče spola članov, zasledimo med njimi le dve ženski in to lastnico tiskarne Rozalijo Eger ter pisateljico Luizo Pesjakovo.

V letu 1887 je bilo med 79 ustanovniki 5 skupinskih članov (istih kot v letu 1866), 19 uradnikov, 15 duhovnikov, 11 trgovcev, po 6 profesorjev in odvetnikov oz. notarjev, po 3 zdravniški, tovarnarji, tiskarji oz. lastniki tiskarn in zasebniki ter dva posestnika. Med 181 letniki je 11 skupinskih članov, 46 uradnikov, 40 duhovnikov in bogoslovcev, 21 profesorjev, 11 trgovcev, 10 učiteljev, po 6 odvetnikov oz. notarjev, (vele)posestnikov in obrtnikov, 5 zdravnikov in 4 tiskarje oz. lastnike tiskarn. Skupaj med 260 člani spet prevladujejo uradniki (65), sledijo jim duhovniki in bogoslovci (55), profesorji (26), trgovci (24), odvetniki in notarji (12), učitelji (10), (vele)posestniki in zdravniki (po 8), tiskarji (lastniki tiskarn) in obrtniki (po 7), zasebniki (4) in tovarnarji (3). Ženske članice so bile štiri: (so)lastnici tiskarn že omenjena Rozalija Eger in Frančiška Blaznik, vdova deželnega tajnika Ana Hofbauer, in zasebnica Jožefa Jeraj, edini moški član (še) brez lastnega poklica pa je poleg študenta Josipa Mantuanija še sin hišnega posestnika Ivan Tavčar.

Leta 1907 je bilo med 58 ustanovniki stalnih 5 skupinskih članov, 15 uradnikov, 11 duhovnikov, 8 profesorjev, 5 trgovcev, po 4 odvetniki oz. notarji, tovarnarji in 3 posestniki.

Med 500 letniki je bilo 28 skupinskih članov, kar 149 uradnikov (med njimi ena uradnica), po 29 duhovnikov in bogoslovcev (skupaj 58), 55 profesorjev, 42 učiteljic in učiteljev, 37 trgovk in trgovcev, 22 odvetnikov in notarjev, 14 zdravnikov, 10 obrtnikov, 5 zasebnikov in častnikov, po 4 tovarnarji, tiskarji, posestniki ter gostilničarji oz. kavarnarji in hotelirji. Pripadnikov drugih poklicev ali stanov (npr. žena, vdov) je bilo 19, pri kar 29 letnikih pa ni bilo ne oznake poklica ne stanu. Od skupaj 562 članov Slovenske matice jih je bilo 164 uradnikov, 69 duhovnikov in bogoslovcev, 62 profesorjev, po 42 trgovk in trgovcev ter učiteljic in učiteljev, 26 odvetnikov in notarjev, 15 zdravnikov, 11 obrtnikov, 8 tovarnarjev, 7 posestnikov, 6 zasebnikov, 5 častnikov ter po 4 gostilničarji in tiskarji. Števili pripadnikov drugih poklicev ter stanov in tistih brez teh oznak smo pravkar navedli, brez imen in priimkov pa so zabeleženi še 4 dijaki naročniki. Tokrat je število ženskih članov znatno večje, kar 34. Med njimi je največ učiteljic – 14, med njimi nadučiteljica v pokoju Julija Moos in nadučiteljica Marija Marovt, sledijo jim 3 trgovke, od njih sta dve še posestnici, 2 »čisti« posestnici, med njimi znana ljubljanska članica narodnih društev Helena Bavdek, dve vdovi, po 1 zasebnica, uradnica Ant. Šulc, »magistratna nadzorna dama« in žena, 9 pa jih je brez navedbe poklica ali stanu. Pri slednjih lahko sklepamo, da gre pretežno za »žene« ali »vdove«.

Kot smo že omenili, seznam članov Slovenske matice za leto 1911 ne navaja njihovih poklicev. Njeno vodstvo pa je spomladi tega leta izpeljalo anketo o številu in poklicih članov. Za Ljubljano navajajo 53 ustanovnikov, od katerih je bilo 5 skupinskih članov, 13 uradnikov, 10 duhovnikov, 7 profesorjev, 5 trgovcev, 4 advokati oz. notarji, 3 tovarnarji ter po 2 častnika in zasebnika. Število ljubljanskih letnikov je bilo po tej anketi 674, kar je za 109 več od 565, kot jih je navedeno v uradnem seznamu članstva Slovenske matice za isto leto.²⁵ Od teh 674 letnikov jih je bilo po anketi 28 skupinskih članov, 226 uradnikov (od njih 24 privatnih), 111 akademikov (bogoslovcev), 78 profesorjev, 46 učiteljev (od teh 15 učiteljic), 42 trgovcev, 24 advokatov in notarjev s koncipijenti, 21 zdravnikov, 20 duhovnikov in zasebnikov, 18 dijakov, 12 inženirjev, 5 častnikov, 3 tovarnarji, posebej pa še 27 žensk brez navedbe poklica ali stanu.²⁶

Vodstvo Slovenske matice je v že omenjeni anketi v letu 1911 naglasilo, da »so glavni kontingent Matičarjev uradniki, učitelji, profesorji, trgovci, duhovniki«.²⁷ Kot smo videli, ta vrstni red v Ljubljani nedvomno drži glede prvega mesta, ki so ga v vseh treh vzorčnih letih in po anketi iz leta 1911, uradniki osvojili z naskokom, še zlasti prepričljivo v zadnjih dveh. V Ljubljani je z izjemo leta 1866, ko so jih na drugem mestu prehiteli trgovci, in v letih 1907

²⁵ Imenik društvenikov »Slovenske Matice« za leto 1911, *Letopis Slovenske Matice za leto 1911*, Ljubljana 1911, 37.

²⁶ Nekoliko statistike, *Letopis Matice Slovenske za l. 1912*, Ljubljana 1912, 10, 11.

²⁷ Prav tam, 10.

in 1911 »s pomočjo« bogoslovcev za razliko od zgornjega vrstnega reda drugo mesto pripadlo duhovnikom, pri čemer je njihovo število po vztrajni rasti nekoliko padlo od leta 1907 do leta 1911. V Ljubljani so tretje mesto običajno zasedli profesorji, z izjemo leta 1866, ko so jih prehiteli (vele)posestniki, medtem ko so se učitelji, ki so bili vedno za profesorji, v letu 1907 tudi za trgovci, »izkazali« s tem, da v proučevanih letih niso spravili skupaj niti enega ustanovnika. Močno skupino so v Ljubljani poleg omenjenih (vele)posestnikov oz. hišnih posestnikov vedno sestavljali odvetniki, notarji in njihovi koncipijenti, obrtniki, zdravniki, tovarnarji in še posebej tiskarji, tako lastnice oz. lastniki tiskarn, kot tudi njihovi delavci. Zanimivo je, da med člani v proučevanih letih skoraj ne naletimo na gostilničarje, hotelirje oz. kavarnarje. O ženskih članih Slovenske matice smo spregovorili že zgoraj, zanimivo pa je tudi, da z izjemo leta 1907 skoraj ne naletimo na člane brez navedenega poklica ali stanu.

V glede članstva poimensko preučenih treh letih srečamo med člani Slovenske matice v Ljubljani vrsto uglednih tedanjih in tudi bodočih vidnih osebnosti. Seznam, ki sledi, nikakor ne obsega vseh teh. Tako v letu 1866 med ustanovniki poleg drugih opazimo »očeta naroda« dr. Janeza Bleiweisa, deželnega glavarja Antona barona Codellija, župana dr. Henrika Costo, bodočega ljubljanskega škofa dr. Janeza Zlatousta Pogačarja, urednika Zgodnje Danice Luko Jerana (tudi leta 1887), bodočega vodjo Alojzijevišča in predsednika Družbe sv. Cirila in Metoda Toma Zupana (najdemo ga v seznamih članov Slovenske matice v Ljubljani tudi v letih 1887 in 1907), že omenjeno pisateljico Luizo Pesjakovo in zvonarja Antona Samasso, med letniki pa pisatelja Frana Levstika (leta 1887 se v seznamu ne pojavi več kot pisatelj, ampak kot skriptor licejske knjižnice).

»Bera« leta 1887 je še bolj bogata. Med ustanovniki najdemo župana Petra Grasellija (tudi leta 1907), deželnega predsednika Andreja barona Winklerja, škofa dr. Jakoba Missio, kanonika in državnega poslanca Karola Kluna, znana trgovca Souvana, odvetnika in pisatelja dr. Ivana Tavčarja (tudi v letu 1907), dr. Valentina Zarnika, zdravnika in politika dr. Karola Bleiweis–Trsteniškega (tudi v letu 1907) in dr. Josipa Vošnjaka, profesorja in jezikoslovca Maksa Pleteršnika (tudi v letu 1907, takrat že v pokoju), tovarnarja Ivana in dr. Josipa Koslerja, med letniki pa takrat še uradnika zavarovalnice Slavije in kasnejšega župana Ivana Hribarja (tudi v letu 1907, še vedno pa kot letnika), velikega jezikoslovca frančiškana p. Stanka Škrabca, ugledna in vsestranska učitelja Andreja Praprotnika in Ivana Tomšiča, znanega trgovca Franca Kolmana, knjigoveza (leta 1907 označenega kot tovarnarja) Ivana Bonača, slaščičarja Franca Šumija, pisatelja Antona Trstenjaka, urednika Slovenskega Naroda Ivana Železnikarja ter študenta Josipa Mantuanija, kasnejšega doktorja znanosti in ravnatelja ljubljanskega Narodnega muzeja.

V letu 1907 so med ustanovniki deželni glavar Oton pl. Detela, deželni predsednik Teodor Schwartz, škof dr. Anton Bonaventura Jeglič, trnovski župnik in zgodovinar Ivan Vrhovnik, idejni oče Družbe sv. Cirila in Metoda, ravnatelj tedanje Umetno–strokovne, kasnejše Srednje tehnične šole Ivan Šubic in tovarnar Viktor Rohrman. Med letniki so bili mestni arhivar pesnik Anton Aškerc (zanimivo zgolj letnik), duhovnik in zgodovinar dr. Josip Gruden, duhovnik in umetnostni zgodovinar Viktor Steska, duhovnik in filozof dr. Aleš Ušeničnik, duhovnik, politik in vizionarski gospodarstvenik dr. Evgen Lampe, katehet in pisatelj »hudomušni« Janko Mlakar, profesor in pisatelj dr. Fran Detela, profesor dr. Fran Ilešič, profesor in predsednik Družbe sv. Cirila in Metoda Andrej Senekovič, ustanovitelj trgovske šole Artur Mahr, vidni učitelj in organizator Jakob Dimnik, šolski nadzornik Franc Hubad, znani ljubljanski notar Aleksander Hudovernik, odvetnik in politik dr. Ivan Šušteršič, zdravnik in mecen dr. Ivan Oražen, knjigar in založnik Leopold Schwentner, uradnik in pisatelj Fran Govekar, takratni sodni tajnik in pisatelj Fran Milčinski, pisatelj in nasilno upokojeni častnik Fran Maselj–Podlimbarski, trgovec in mecen Fran Babič, urednik, časnikar, publicist in potovalni učitelj Družbe sv. Cirila in Metoda Ante Beg ter mestni kustos in vidni arheolog dr. Walter Šmid. Na nekatere od tu navedenih, pa tudi na nekatere druge smo posebej opozorili z opombami o biografskih podatkih, objavljenih predvsem v Koledarjih Družbe sv. Cirila in Metoda. Precej članov Slovenske matice je bilo namreč hkrati tudi članov te zasebne narodnoobrambne organizacije, obema pa

je bila zlasti proti koncu habsburške države skupna liberalna politična usmerjenost.

Čprav sta imeli obe društvi različno področje delovanja, pa vseeno naredimo kratko številčno primerjavo njunih ljubljanskih članov. Ker so Družbo sv. Cirila in Metoda ustanovili leta 1885, bomo zanjo uporabili samo leti 1887 in 1907. Leta 1887 je imela Slovenska matica 1.617 članov, Družba sv. Cirila in Metoda pa 3.943. Ljubljanskih »matičarjev« je bilo 260, »cirilmetodarjev«, organiziranih v tri moške podružnice, pa 415. Leta 1907 je bilo Matičarjev 4.635, »cirilmetodarjev« pa 6.784. Tega leta je bilo članov Matice v Ljubljani 562, »cirilmetodarjev« v treh moških in treh ženskih ljubljanskih podružnicah pa 1.050²⁸.

Na področju sorodnih založniških društev se število članstva Slovenske matice predvsem zaradi njenega drugače, višje zastavljenega »elitnejšega« založniškega poslanstva seveda ni moglo kosati s številom članov prve slovenske ljudske založbe Družbe sv. Mohorja tako v ljubljanskem kot tudi v splošnem merilu. Razkorak med obema pa je zlasti skokovito naraščal proti koncu habsburškega obdobja. Če je bilo v letu 1866 razmerje še kar »ugodno« za Slovensko matico: 941 njenih članov v primerjavi s 3.980 člani Družbe sv. Mohorja, kar je pomenilo 23,6 % članstva slednje, je bilo v letu 1890 2.032 »proti« 48.084 (4,2%), v letu 1907 pa 4.635 »proti« 79.146 (5,9%). Razmerje v Ljubljani je bilo v letu 1866 še zelo ugodno za Slovensko matico: 156 njenih članov v mestu Ljubljani »proti« 213 članom Družbe sv. Mohorja (73%) se je pa v letu 1890 že znatno prevesilo v prid Družbe sv. Mohorja: 326 članov Slovenske matice v dekaniji Ljubljani proti 2.728 mohorjanom v istem teritorialnem obsegu (12%), 1907 pa v istem obsegu 628 članov omenjene matice »proti« 4.799 mohorjanom (13%)²⁹.

V zaostrenih narodnostnih spopadih na slovenskem ozemlju ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja so na slovenski strani igrale zelo pomembno in daljnosežno vlogo nekatere narodnoprredne in narodnoobrambne organizacije, ki so prispevale svoj odločilen delež k obrambi slovenstva pred nemškimi, italijanskimi in madžarskimi raznarodovalnimi pritiski. V njihov vrh nedvomno sodi Slovenska matica. Zgornji oris njenega članstva v Ljubljani do prve svetovne vojne kljub glede na obseg prispevka zavestno skromno zastavljenih treh časovnih presekih, vseeno daje vsaj delno podobo o pomembni zakoreninjenosti Slovenske matice v Ljubljani v tem obdobju.

DIE MITGLIEDERSCHAFT DER *SLOVENSKA MATICA* IN LJUBLJANA BIS ZUM ERSTEN WELTKRIEG

ZUSAMMENFASSUNG

Bei den zugespitzten nationalen Auseinandersetzungen auf slowenischem Territorium Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts spielten auf slowenischer Seite einige Organisationen eine bedeutende und weitreichende Rolle, die als Wecker des Nationalgefühls fungierten und die Aufgabe der slowenischen nationalen Abwehr gegen den deutschen, italienischen und ungarischen Entnationalisierungsdruck versahen. Unter ihnen befand sich ganz an der Spitze der älteste Wissenschaftsverlag *Slovenska matica* (gegründet 1864). Im vorliegenden Beitrag folgt der einleitenden Darstellung ihres Entwicklungswegs bis zum Jahr 1918 ein räumlich und zeitlich eng begrenzter Ausschnitt aus ihrer Geschichte: die zahlenmäßige, personelle und be-

²⁸ Za podatke o številu članstva Družbe sv. Cirila in Metoda v celoti in v Ljubljani prim.: *Vestnik šolske družbe sv. Cirila in Metoda I*, Ljubljana 1887, 51, 54, 55 (seštevek vseh posameznih kategorij članov Družbe je v Vestniku računsko napačen 1+25+516+2.530+871 ni 4.180 ampak 3.943!); *Koledar (Vestnik) šolske družbe sv. Cirila in Metoda za prestopno leto 1908*, Ljubljana 1907, 121–122, 137.

²⁹ Za podatke o številu članstva Družbe sv. Mohorja v celoti in v Ljubljani oz. ljubljanski dekaniji prim.: *Koledarček Družbe svetega Mohora za navadno leto 1867*, Celovec 1866, LXVIII–LXX, LXXXII; *Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1891*, Celovec 1890, 74–81, 117; *Koledar Družbe sv. Mohorja za leto 1908*, Celovec 1907, 87–93, 133.

rufliche Struktur der Mitglieder der *Slovenska matica* in der Stadt Ljubljana (Laibach) von der Mitte der 60er Jahre des 19. Jahrhunderts bis zum Ende der Habsburgermonarchie, die aufgrund der Jahresverzeichnisse ihrer Mitglieder angefertigt wurde, die im *Letopis* (Jahrbuch) der *Slovenska matica* veröffentlicht wurden. Das veröffentlichte numerische Vergleichsverzeichnis der Mitgliedschaft in Ljubljana und der gesamten Mitgliedschaft umfasst den Zeitabschnitt von 1866 bis 1911, wonach der *Letopis* nicht mehr erschien. Aus dem Vergleich der Mitgliedschaft der *Slovenska matica* in Ljubljana und der gesamten Mitgliedschaft geht hervor, dass vor allem vom harten Kern – den Gründungsmitgliedern – in den Jahren 1866, 1887 und 1907 zwischen 22 und 28,5% aller Mitglieder zu Ljubljana gehörten. Die Namensliste der Ljubljanaer Mitglieder und ihrer Berufe ist auf die oben erwähnten drei Jahre begrenzt. Es folgt eine berufliche Analyse der Mitgliedschaft in den erwähnten Jahren, aus der hervorgeht, dass die große Mehrheit der Ljubljanaer Mitglieder – ähnlich wie bei der gesamten *Slovenska matica* – die Beamten bildeten, während in Ljubljana Geistliche und Priesterseminaristen in der Regel an zweiter Stelle standen und zahlreicher waren als im gesamtslowenischen Raum. Als häufigste typische Berufe der Ljubljanaer Mitglieder der *Slovenska matica* folgen ihnen Professoren, Kaufleute, Lehrer, Anwälte und Notare, Fabrikbesitzer. Die Berufsanalyse wird besonders durch die Tatsache erleichtert, dass in den Verzeichnissen der Ljubljanaer Mitglieder meistens Beruf und Stand mit angeführt sind. Für die damalige Mitgliedschaft der *Slovenska matica* ist ein geringer Frauenanteil charakteristisch, der erst im Jahr 1907 etwas größer wurde. Bezeichnenderweise waren die meisten weiblichen Mitglieder Lehrerinnen. Im vorliegenden Beitrag werden auch einige hervorragende Mitglieder der *Slovenska matica* in den behandelten Jahren angeführt, am Ende ist ein kurzer Versuch eines zahlenmäßigen Vergleichs beigefügt zwischen den Ljubljanaer Mitgliedern der *Slovenska matica* und denen des katholisch ausgerichteten Volksverlags der *Družba sv. Mohorja* (Hermagoras Gesellschaft) so wie der ähnlich der *Slovenska matica* überwiegend liberal ausgerichteten nationalen Schutzgesellschaft im Schulbereich, der *Družba sv. Cirila in Metoda* (Gesellschaft der Hll. Kyrill und Method).

(Iz slovenščine prevedel Niko Hudelja)

DAMJAN PRELOVŠEK

POMEN UMETNE OBRTI V DELU ARHITEKTA JOŽETA PLEČNIKA

Umetnostno plodna zgodovinska obdobja so vedno temeljila na nekem sistemu vrednot in pravil, ki je ustvarjalce discipliniral, a jim hkrati paradokсно puščal tudi več svobode, kot če bi njihova domišljija imela čisto prosto pot. Največje stvaritve so pogosto nastajale prav v iskanju možnosti prekoračevanja ustaljenih umetnostnih norm. Spomnim naj samo na Michelangelov dialog s klasično antiko in na drugi strani na neobvezno poigravanje z istimi oblikami in motivi v postmodernem času. Ko postane vse dovoljeno in ni več nobenih pravil, jih tudi prekoračiti ni več mogoče. Reševanje iz vedno bolj dolgočasne funkcionalistične uniformiranosti se je v osemdesetih letih minulega stoletja končalo v slepi ulici bizarnosti in ironije. Skratka, umetnik, zlasti arhitekt, pri delu rabi neko oporo za ohranjanje ravnotežja med obliko in uporabnostjo svojega izdelka. Na prelomu iz devetnajstega v dvajseto stoletje je na Dunaju pri tem ključno vlogo odigrala umetna obrt.

Arhitekt Jože Plečnik (1872–1957) je v mladosti še skusil trdo šolo historizma.¹ Drugače od marsikaterega pionirja moderne arhitekture, ki ni imel končane formalne strokovne izobrazbe, je njemu manjkala prav temeljna splošna razgledanost. Gimnazijski študij je namreč neslavno končal že v prvem letniku in se nato spet vrnil v očetovo mizarско delavnico. Otto Wagner ga je samo zaradi izredne risarske nadarjenosti sprejel v svojo specialko na Dunajski likovni akademiji, čeprav mu Plečnik ni mogel ponuditi drugega spričevala kot dokazilo o obiskovanju obrtne šole v Gradcu. Pozneje je Plečnik zamujeno skušal nadoknaditi z branjem, pri čemer ga je pri izbiri literature idejno usmerjal njegov starejši brat Andrej, ki je bil duhovnik z izrazito moralističnimi predstavami o svetu. Zaradi dokaj enostranske, predvsem v krščanski humanizem usmerjene izobrazbe, je bil mladi arhitekt toliko bolj odvisen od šolskega strokovnega znanja. Kar je izvedel pri Wagnerju je imel do konca dni za edino relevantno arhitekturno problematiko in vanjo ni dvomil. Edina pomembna razlika je bila v Plečnikovem strogo etičnemu pojmovanju arhitekture, povezanim z delnim odklanjanjem vsemogočnega razvoja moderne tehnike. V njem je videl odtujevanje tradicionalnim duhovnim vrednotam. Pozneje je rad dejal, da se je razkroj humanistične Evrope začel z ustanavljanjem tehničnih visokih šol.

Otto Wagner je k iskanju nove arhitekture pritegnil tudi svoje študente. Plečnik je imel srečo, da je sodil v prvo generacijo, ki je bila intenzivno udeležena v tem procesu, kajti vsi za njim so bili deležni že izdelanih slogovnih formul² in jim je ostalo tuje bistvo učiteljevih reformnih prizadevanj. Wagner je bil velik racionalist in ni podpiral pretiranega navduševanja za evropski *art nouveau*. Študente je opozarjal predvsem na ohranjanje razmerja med stavbno tektoniko in okrasjem ter na pravilno rabo gradiv, kar je bilo oboje posledica njegovega solidnega berlinskega in dunajskega šolanja. Sam še močno zakoreninjen v historičnem času, je izhod videl le v moderniziranju tradicionalnega arhitekturnega okrasja. Pogoj za to pa je bilo po njegovem pravilno razumevanje geneze in pomena vsake od okrasnih sestavin, kajti samo na ta način naj bi bilo staro umetnost mogoče ustrezno spremeniti in njene sestavine uporabiti

¹ Podatke o Plečniku gl. v Damjan PRELOVŠEK, *Jože Plečnik 1872–1957. Architectura perennis*, Yale University Press, New Haven–London 1997.

² Gl. Jindřich VYBÍRAL, *Mladí mistři. Architekti ze školy Otto Wagnera na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2002, 244.

v novih kontekstih. Šlo je za namišljeno vračanje k začetkom evropske civilizacije, katerega pobudnik je bil vsekakor Gottfried Semper s svojim teoretičnim delom *Der Stil*.³ Wagnerjevo opiranje na Semperja je bilo zelo dobrodošlo arheološko nerazgledanemu Plečniku. Z veliko domišljije se je poglobljajal v knjige z ilustracijami antične arhitekture in spoznaval stavbno umetnost starih mediteranskih narodov. Začel je celo verjeti, da je pravega duha antike dojel precej globlje od učenjakov.⁴ Nezaupanje do klasične arheološke znanosti mu je v usta položil sam Semper, ko se je v delu *Der Stil* ponorčeval iz svojega nasprotnika Franza Kuglerja.⁵

V tem je bila tudi najpomembnejša razlika med Plečnikom in drugimi Wagnerjevimi učenci, ki so Semperjevo metodo sprejeli le kot začasno pomoč pri iskanju lastnega sloga. Plečnik je namreč vse življenje trdno verjel v smisel takega načina ustvarjanja. Po Semperju naj bi bila umetna obrt izhodišče vse arhitekture in naj bi ji dala celo prvo okrasje.⁶ Ker pa naj bi moderna umetnost izgubila pravo smer, je Semper edino rešitev videl v nenehnem vračanju k njej kot viru vseh lepotnih zakonitosti v arhitekturi: proporcij, simetrije, harmonije, okrasja in členitve.⁷

Nemški arhitekt pojma stil ni povezoval z določenim zgodovinskim obdobjem, temveč s pravilno rabo različnih gradiv glede na funkcijo, to je zakonitosti umetnoobrtne proizvodnje, ki naj bi se izoblikovale skozi stoletja.⁸ Poznejše generacije so njegovo teoretično delo še vedno s pridom rabile, čeprav so mu odvzele značaj univerzalnosti, s katero je nemški teoretik arhitekture skušal zaobjeti v poseben sistem, da bi jo lahko postavil ob bok naravoslovnim vedam.⁹ Vsakdo si je iz njegovega dela izposodil, kar je rabil. Tako je na primer predvsem praktično usmerjeni Wagner, ki je Semperju sicer očital zanemarjanje pomena stavbne konstrukcije,¹⁰ brez ugovora sprejel njegovo teorijo o oblačenju,¹¹ ki mu je omogočala reformirati obstoječo historistično fasadno shemo. S tem pa je v arhitekturo secesijskega Dunaja uvedel vse elemente tekstilnega oblikovanja kot so trak, strop, šiv in tkanina z vsemi njihovimi razvojnimi, tehničnimi in umetnostnimi posebnostmi ter vzori, kot jih opisuje Semper. S pomočjo teorije o oblačenju (*das Prinzip der Bekleidung*) je bilo mogoče okrasne in snovne značilnosti tekstila prenesti v različna druga gradiva, katerih tehnološke zakonitosti je moral arhitekt striktno upoštevati. Semper je naravna gradiva razvrstil v štiri kategorije in jih povezal s štirimi osnovnimi tehnikami obdelave.¹² Svojo shemo je raztegnil še v filozofsko smer, ko je na primer ognjišču pripisal najvišjo moralno vrednost.¹³ Takšen teoretski konstrukt ob prehodu iz devetnajstega v dvajseto stoletje ni imel več posebnega praktičnega pomena, je pa spodbudil k oživiljanju nekaterih starih načinov obdelave kovin s tolčenjem, krivljenjem, pregibanjem in z zakovičenjem ter k iskanju novih izraznih možnosti, na primer z značilnim secesijskim vtiranjem barve v lesne pore, kar naj bi ponazarjalo prvotni način polikromiranja tkanin.¹⁴

³ Gottfried SEMPER, *Der Stil in den technischen und tektonischen Künsten oder praktische Aesthetik*, Band I. Textile Kunst, Frankfurt a. M. 1860; Band II. Keramik, Tektonik, Stereotomie, Metallotechnik, München 1863.

⁴ Gre za značilno Semperjevsko formulacijo (Gottfried SEMPER, *Kleine Schriften*, Berlin–Stuttgart 1884, 220); gl. tudi Jan KOTĚRA, Josip Plečnik, *Volné směry* (Praha), VI/1902, Nr. 5, 94.

⁵ SEMPER, *Der Stil* (kot v op. 3), Band I, 361.

⁶ SEMPER, *Der Stil* (kot v op. 3), Band I, VII (Prolegomena) in Band II, 210.

⁷ SEMPER, *Kleine Schriften*, p. 263 (Entwurf eines Systemes der vergleichenden Stillehre).

⁸ Gottfried SEMPER, *Kleine Schriften*, Berlin–Stuttgart 1884, 287 (Entwurf eines Systemes der vergleichenden Stillehre) in 402 (Über Baustile); gl. tudi Heidrun LAUDEL, *Gottfried Semper. Architektur und Stil*, Dresden 1991, 155.

⁹ *Ibidem*, 51.

¹⁰ Otto WAGNER, *Moderne Architektur*, v: Otto Antonia GRAF (ur.), *Otto Wagner* Band I, Wien–Köln–Graz 1985, 276.

¹¹ SEMPER, *Der Stil* (kot v op. 3), Band I, 217.

¹² SEMPER, *Der Stil* (kot v op. 3), Band I, 39; SEMPER, *Kleine Schriften* (kot v op. 8), 283 sl.; Hanno–Walter KRUFFT, *Geschichte der Architekturtheorie*, München 1985, 359.

¹³ SEMPER, *Kleine Schriften* (kot v op. 8), 285 (Entwurf eines Systemes der vergleichenden Stillehre).

¹⁴ Semper piše, da je bilo barvanje tekstilnih vlaken starejše od slikanja tekstila (*Der Stil* /kot v op. 3/, Band I,

Prehajanje iz enega v drugo gradivo (*Stoffwechsel*) naj bi po Semperju sicer zameglilo smisel prvotnega okrasja, vendar naj bi zato predmete obogatilo z novim, ki ga je skozi stoletja ustvarila nepregledna veriga metamorfoz.¹⁵ Plečnik je izšel iz obrti in je bolje od Wagnerja in še marsikoga drugega obvladal mizarke konstrukcije in poznal tehnološko plat lesa. Zato je, razumljivo, prva priznanja dosegal predvsem s pohištvom. Semperjevi tezi, da naj bi bilo najboljše grško pohištvo sprva narejeno iz kovine, saj ta omogoča drzno oblikovanje ob minimalni masi gradiva,¹⁶ je skušal slediti s klasičnimi mizarškimi sredstvi, to je z rezanjem, s struženjem, z lepljenjem in s furniranjem. Dosledno pa je kot nemizarško odklanjal upogibanje lesa, s čimer so se po vrsti ukvarjali vsi njegovi secesijski kolegi. Enako tuje mu je bilo pozneje tudi kubistično pohištvo, ker je rabilo več skritih kovinskih opor in je s tem odstopalo od klasičnih mizarških konstrukcij.

Tesna povezanost umetne obrti z arhitekturo je secesijske umetnike spodbujala k podobnemu pristopu k obojemu. Hoffmannove stavbe, ne po naključju, izgledajo kot povečane škatle za nakit ali njim sorodni umetnoobratni izdelki, kar je naravna posledica arhitektove izredne dejavnosti na tem področju. Iz mizarstva je v dunajsko arhitekturo zašel predvsem motiv okvirja s polnilom. Njegovo izhodišče najdemo v Semperjevi razlagi o pomenu evritmije v umetnosti, ki so jo v antiki dosegali z nevtraliziranjem smeri okrasja.¹⁷ Okvir se je izkazal za zelo primerno sredstvo pri uravnavanju kompozicijskih silnic na fasadah in ga sredi prvega desetletja dvajsetega stoletja zasledimo dobesedno pri vseh protagonistih dunajske moderne, vključno s Plečnikom. Vseeno pa Plečnik ni sledil praksi Dunajskih delavnic (*Wiener Werkstätte*) in se je trudil preseči kvadratno obliko tega priljubljenega motiva, podobno kot se je ogibal tudi modnemu sestavljanju pohištva iz letev enakega prereza. Naslonjala njegovih stolov so bila elegantnejša in na videz prijetnejša za sedenje.

Po koncu prve svetovne vojne in Masarykovem povabilu na praški grad se je Plečnik spet začel intenzivneje ukvarjati z oblikovanjem pohištva. V Pragi in Ljubljani je ustvaril nekaj stolov, ki se očitno zgledujejo po Semperjevem »kovinskem«¹⁸ antičnem pohištvu. Naslonjač iz nekdanjega salona hčere češkoslovaškega predsednika Masaryka (1925–1926) je oblikoval, kot da bi bil sestavljen iz kovinskega okvirja s čezenj napetim usnjem. Njegov izdelek je nastal sočasno z znanim Breuerjevim naslanjačem iz kromiranih kovinskih cevi. Kljub duhovni sorodnosti med njima zija velik prepad, saj gre v Plečnikovem primeru za unikaten vrhunski umetnoobratni izdelek s čisto drugimi ambicijami. Omenjeni primer kaže, da je Plečnik sicer sledil toku časa, vendar se je, zaverovan v trajnost humanističnih temeljev evropske civilizacije, slogovno še naprej pogovarjal z antiko. S tem je pritrjeval Semperjevi trditvi, da v vsej zgodovini obstojata le dva izvorna sloga in sicer grška antika in gotika, od katerih je samo prva primerna za izhodišče moderne stavbne umetnosti.¹⁸ Zanimivo je, da je to in podobne premise prevzel za svoje, ne da bi premišljal o njihovi pravi odvisnosti od arhitekturnih diskusij, ki jih je Semper v prvi polovici devetnajstega stoletja vodil s svojimi nasprotniki. V isti teoretični sklop sodi tudi Plečnikovo prizadevanje za organičnost arhitekture,¹⁹ v kateri naj bi bili vsi elementi do nespoznavnosti zlit s celoto.

Pri približno pet let mlajši sedežni garnituri za Prelovškovo vilo v Ljubljani Semperjevska »nota«²⁰ še močnejše prihaja do izraza. Orehov les je črno politiran, kar ustreza razlagi, da je to najbolj primerna barva kovine.²⁰

202).

¹⁵ SEMPER, *Der Stil* (kot v op. 3), Band I, 8–9, 233.

¹⁶ SEMPER, *Der Stil* (kot v op. 3), Band II, 264.

¹⁷ SEMPER, *Der Stil* (kot v op. 3), Band I., Prolegomena, XXVII.

¹⁸ SEMPER, *Der Stil* (kot v op. 3), Band II, 214; SEMPER, *Kleine Schriften* (kot v op. 8), 293.

¹⁹ SEMPER, *Kleine Schriften* (kot v op. 8), 393 (Entwicklung der Wand- und Mauerkonstruktion bei den antiken Völkern); LAUDEL, *Gottfried Semper* (kot v op. 8), 41.

²⁰ SEMPER, *Der Stil* (kot v op. 3), Band II, 497.

Čeprav rezan in sestavljen z izrednim poznavanjem lastnosti gradiva, s svojo iztanjšanostjo hkrati vzbuja videz trdne elastičnosti kovinskih palic in upognjene pločevine, kar dodatno poudarja še kontrast vstavljenih »mehkih« mahagonijevih dodatkov. Naslonjalo v obrisu celo posnema jonski kapitel.

Zaradi posebnosti, ki sem jih poskusil uvodoma osvetliti, Plečnik ni premočrtno sledil razvoju evropske arhitekture, ampak se je vse življenje vračal k istim kompozicijskim vprašanjem in zanje, ne glede na nerazumevanje okolice, iskal vedno nove odgovore. Pred agresivnim uveljavljanjem funkcionalistične umetnostne doktrine ga je med delom na praškem gradu najprej reševal češkoslovaški predsednik Masaryk, pozneje pa je bil tudi v provincialnem okolju domače Ljubljane vrsto let varen pred njo. Zaradi te dokaj srečne okoliščine je arhitekt lahko do virtuoznosti izpilil svojo umetnost in prihodnjim generacijam ohranil velik del klasične arhitekturne dediščine, ki jo je drugod odnesel vrtinec funkcionalizma. Na ta način je mogoče tudi razumeti, čemu je prav Plečnik najdlje presegel Wagnerjev vzorec apliciranja Semperjeve teze o tekstilnih začet-

Stol iz sedežne garniture za Prelovškovo vilo v Ljubljani

kih arhitekture na moderno stavbno umetnost. Medtem ko je njegov učitelj na Dunaju spremenil v gladko ploskev z vrezanimi okenskimi odprtini le fasadno površino med rusticiranim spodnjim delom in strešnim napuščem, si je sam vzel za izhodišče Semperjeve opise provizoričnih antičnih lesenih ogrodij z zastori ali s preprogami, ki so jih nekoč ob posebnih slovesnostih rabili za okraševanje stavb.²¹ Z njihovo pomočjo je prišel do nekaterih zelo izvirnih rešitev. Prirojeni mediteranski čut za plastičnost mu je omogočil, da se je hkrati hitro izvil iz objema dunajske secesijske dvodimenzionalnosti.

V svoji zbiralski zaljubljenosti v ljudske vezenine Plečnik ni bil osamljen. Na Dunaju so to tedaj počeli tudi mnogi njegovi kolegi. Josef Hoffmann je na primer barvitost vezenin iz rojstne Moravske prenašal v vzorce blaga,²² ki ga je snoval za potrebe Dunajskih delavnic in ga rabil v svojih interierjih. Plečnika je zelo navdušil ogled praškega umetnoobrnega muzeja ob prvem obisku Češke leta 1900. Hvalil je delikatnost z velikim posluhom sestavljenih barvnih kombinacij²³ in se pri njih poskušal tudi sam zgledovati. Čeprav je Semper svaril pred ljudsko umetnostjo, češ da je časovna premlada in preveč kontaminirana, da bi lahko avtentično odražala prvinskost človeškega ustvarjanja,²⁴ je bil Plečnik precej manj odklonilen do ljudske umetne obrti. V njej je videl celo nekakšno duhovno sorodnost antiki. V tem smislu si moramo razložiti, čemu je lesen strop svoje cerkve v Bogojini (1930) okrasil s preprosto vaško lončevino. Cerkev, ki so jo v letih 1924 do 1927 sezidali na slovenskem obrobju panonske nižine je bila nekakšen vaški pendant njegove mestne frančiškanske cerkve v Ljubljani. Da bi se

²¹ SEMPER, *Der Stil* (kot v op. 3), Band I, 39, 277.

²² VYBÍRAL, *Mladí mistři* (kot v op. 2), 204.

²³ Gl. Kotěra/Plečnik. *Korespondence*, Praha 2002, 78.

²⁴ Gl. SEMPER, *Der Stil* (kot v op. 3), Band II, 312.

ognil velikim stroškom je Plečnik projektiral nižje stebre, na katere je namestil sistem notranjih opornikov v obliki polkrožnih lokov. Cerkev je zanimiva tudi zato, ker gre dejansko za povečavo starejše stavbe, ki je s svojimi prostorskimi razmerji Plečniku rabila za izhodišče pri gradnji novega prizidka. Dolgo časa je ostala le zasilno opremljena. Po drugi svetovni vojni je Plečnik zaradi draginje dal narediti glavni oltar iz hrastovega lesa in ga okrasil kar s keramičnimi kipi in z lončevino domačih izdelovalcev.

Na Praškem gradu je Plečnik za predsednikovo hčerko Alice med leti 1925 in 1926 uredil posebno slovaško sobo, kjer je ljudsko keramiko in tkanine brez zadržka vključil v tako imenovano visoko umetnost. Alice je to imenovala: »pastorala brez pastoralnosti«.²⁵ Pozneje, v začetku tridesetih let, je zamisel s hrvaškimi vezeninami ponovil v knjižnici Prelovškove vile v Ljubljani. Po uničenju ome-

Cerkev Srca Jezusovega v Pragi

njenega salona na praškem gradu, je Prelovškova knjižnica postala eden najbolj izvirnih primerov vključevanja ljudskih vezenin v arhitekturo. Iz zbirke soproge prijatelja in ravnatelja Mestnega gradbenega urada ing. Matka Prelovška je Plečnik sam odbral vezene srajce, krila, pokrivala in razne bordure ter jih združil v posebne dekorativne celote in namestil med strop in knjižne police. V mladosti so mu ljubezen do tkanin približale tudi številne umetniške razstave secesijskega Dunaja, kjer je bilo krašenje z barvastimi draperijami vsakodnevno opravilo.

Najbolj značilna primera Plečnikove tekstilne metaforike sta njegova praška cerkev Srca Jezusovega (1929–1932)²⁶ in fasada Univerzitetne knjižnice v Ljubljani (1936–1941).²⁷ Obkrat gre za namišljeno tkanino, v katero sta stavbi »oblečeni«. V Pragi je rešitev pogojevala predvsem stiska z denarjem. Za cerkev so po prvi svetovni vojni razpisali natečaj, vendar so nazadnje na predlog strokovne javnosti izdelavo načrtov poverili kar Plečniku. Ta se je sprva sicer upiral, češ, da ne pozna dovolj značaja praških vernikov, a ga je prestižna naloga kmalu čisto prevzela. Ko je spoznal, da nima nikakršnih možnosti za uresničenje cerkve v podobi grškega templja z mogočnimi stebri, je pod vplivom svojih sočasnih rešitev v Sloveniji preizkusil še več različnih variant. Na koncu je predlagal cerkev v obliki velike dvorane, ki bi jo »naknadno« sakralizirali s postopno namestitvijo posameznih ciborijskih oltarjev. Ti bi bili po cerkvi razporejeni v navideznem neredu, tako da bi bili verniki med bogoslužjem vedno

²⁵ Pismo Alice Masaryk datirano 15. X. 1926 (Arhitekturni muzej Ljubljana, Plečnikova zapuščina).

²⁶ Damjan PRELOVŠEK, *The Church of the Most Sacred Heart of our Lord in Prague, Josip Plečnik – an Architect of Prague Castle* (razstavni katalog), Prague 1997, 565–603.

²⁷ PRELOVŠEK, *Jože Plečnik* (kot v op. 1), 253–260.

Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani

blizu posvečenemu kraju, kar bi v liturgičnem pogledu gotovo predstavljalo veliko novost. Razmeroma nizko cerkev, ki stoji sredi prostornega trga in jo obdajajo visoke stanovanjske hiše, je Plečnik za glavni pogled povišal z izredno širokim zvonikom, v katerega je namestil zložno rampo. Za fasado je izbral kombinacijo dvakrat žgane opeke z vstavljenimi granitnimi kladami, ki spominja na hermelinski plašč.²⁸ »Tekstilnost« zunanjščine je še podčrtal z močno izstopajočim zidcem pod okni, nad katerim je zidovje le ometano in okrašeno s »tekstilnimi« girlandami. Kompozicija sledi logiki oblačenja »plašča« z »ovratnikom« na belo »obleko«. Z zidanimi »zavesami« nad vhodi in okni v pritličju se je Plečnik ognil dragemu kamnoseškemu delu. Motiv hermelinskega plašča – skupaj z vladarskim jabolkom in križem vrh zvonika – hkrati simbolično opozarja na posvetitev cerkve Kristusu–kralju in spominja na ime trga kralja Jurija iz Podjebradov ter mestne četrti Kraljevskih vinogradov. Plečnikovo praško cerkev, ki nedvomno sodi med ključne sakralne arhitekturne rešitve dvajsetega stoletja, moramo razumeti predvsem kot umetnikov odgovor na zmagoviti pohod funkcionalističnega sloga. Zlasti z notranjostjo zvonika in s kripto je pokazal, da je tudi sam sposoben slediti toku časa, čeprav se mu je zdela pomembnejša duhovna vsebina arhitekture od njene materialne podobe.

V Ljubljani pa je šlo za veliko »tkano« preprogo, s katero je Plečnik navidezno ogrnil antično stavbo s stebri. Univerzitetno knjižnico so začeli graditi leta 1936, po tem, ko je moral Plečnik prebroditi celo vrsto neprijetnih birokratskih in drugih ovir. Večletno izpopolnjevanje načrtov je privedlo do zelo izčiščene arhitekture z jasnim simbolnim sporočilom. S tedanjega umetnostnega stališča se je stavba zdela velik anahronizem in je bila deležna nemalo hudih kritik s strani arhitektovega profesorskega kolega Ivana Vurnika. Plečnik, ki je s knjižnico želel zaceliti urbanistično rano, nastalo po odstranitvi zgodnjebaročne Auerspergove palače, si je prizadeval zgraditi mogočno stavbo, saj je predvideval, da se bo funkcija knjižnic v prihodnosti lahko spremenila. S pomočjo teorije o oblačenju je ustvaril vrsto tekstilnih metafor.²⁹

²⁸ Semper opisuje hermelinski kožuh kot znak najvišjega dostojanstva (*Der Stil* (kot v op. 3), Band I, 108).

²⁹ Damjan PRELOVŠEK, Semper's »Bekleidungstheorie« in Plečnik's University Library of Ljubljana, *Form*,

Te se začno z barvito fasado, ki je »stkana« iz različnih vrst naravnega in umetnega kamna ter opeke, medtem ko okna in portali iz nje izstopajo kot navpične gube. Da bi pocenil gradnjo in stavbi hkrati dal zgodovinsko legitimnost, je arhitekt vanjo vzdal tudi kamenje njene po potresu leta 1895 podrte predhodnice in bližnje ostanke antičnega in srednjeveškega mestnega obzidja.

Plečnikov »tekstilni« način razmišljanja je dosegel vrh pri oblikovanju vhoda v razstavno dvorano knjižnice.

S kamnito »zaveso« iz rdečkastega hotaveljskega apnenca je v trajnejše gradivo dobesedno prenesel že omenjeno Semperjevo misel o antičnem krašenju stavb. Za razliko od desetletje starejšega portala v ljubljanski Zbornici za trgovino, obrt in industrijo, narejenega iz enake vrste kamna, je v knjižnici izginil še zadnji spomin na klasično tektonsko okrasje. Droben detajl, ki kaže na Plečnikovo navezanost na Semperja je tudi zamik stopnic ob dotiku s steno. Z njim je arhitekt nakazal imaginarno »preprogo«, ki se vije po stopnišču. Podobno veliki lesteneč v čitalnici ni v poudarjeni osi stopnišča, pač pa sredi stropa, to je, sledi logiki krašenja preprog kot njegovega pravzora.

Semperjev opis antičnega prekrivanja odprtih prostorov z jadr³⁰ je botroval tudi Plečnikovemu lesenemu stropu v dvorani Zbornice za trgovino, obrt in industrijo, ki jo je za ta namen med leti 1925–1927 preuredil iz nekdanje stanovanjske hiše. Kvadratna stropna polja so medsebojno »povezana« s pozlačenimi pentljami, vse skupaj pa je »napeto« na okvir, katerega »zakovice« kažejo na njegov kovinski izvor. Ker naj bi šlo za »spenjanje« posameznih »jader«, je Plečnik opustil enoten veliki lesteneč in je namesto njega sredi vsakega polja v pozlačeno obrobo vstavil žarnico.

Veliko iznajdljivosti je arhitekt pokazal tudi s postavljanjem različnih baldahinov. Na praškem gradu je stopnice s tretjega dvorišča na južna vrtova zavaroval s kovinsko streho v obliki tkanine, položene čez dva lesena tramova.

»Začasnost«, ali bolje rečeno »premakljivost« njegove rešitve pojasnjujejo tudi štirje brosnasti minojski biki, na katerih konstrukcija počiva. S tem se je Plečnik ognil »trajnemu« po-

Vhod v razstavno dvorano Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani

Modernism and History. Essays in Honor of Eduard F. Sekler, Harvard University Press, Cambridge – London 1996, 29–32.

³⁰ Gl. Damjan PRELOVŠEK, *Plečnik's Palace. The home of the Constitutional Court of the Republic of Slovenia*, Ljubljana 1998.

*Leseni strop v dvorani Zbornice za trgovino,
obrt in industrijo v Ljubljani*

*Kovinska streha nad stopnicami praškega
gradu*

segu, ki bi okrnil zgodovinsko najbolj občutljivo grajsko dvorišče. Čeprav je šlo za izrazit antični citat, kar potrjuje tudi Plečnikova sočasna razglednica iz Aten³¹, si je bilo mogoče štiri živali razlagati tudi z voli legendarnega začetnika dinastije Přemyslov. S takimi in podobnimi dvoumnostmi je arhitekt svoja dela hoté približal češkemu občinstvu.

Največji baldahin pa je leta 1933 postavil nad vhod letnega telovadišča v Ljubljani. Njegova betonska streha se je med slokimi podporniki iz grobo obdelanega kamna dvakrat usločila, kot da bi šlo za obešeno tkanino.

Plečnik je imel zato vse razloge, da je učencem polagal na srce: »Če se boste ukvarjali z umetno obrtjo, boste živi in šele tako pravi arhitekti.«³² Nič manjšega pomena zanj pa ni bila antična keramika, po Semperju drugi najpomembnejši vir arhitekturnega ornamenta. Kot študent si je v dunajskem umetnostnozgodovinskem muzeju ure in ure ogledoval stare grške vaze. Medtem, ko so te njegove sošolce le površno zanimale in si z njimi niso znali kaj dosti pomagati, je sam vneto sledil Semperjevi razlagi o keramični tipologiji in njenih sestavinah. S prenašanjem posameznih delov posodja v čisto nove zveze in gradiva je pokazal, kako si je v arhitekturi še vedno mogoče pomagati s staro keramiko, o kateri je dejal: »V grški vazi je izredno izražen namen. Je iz gline, je krožne oblike in ima mero, ki jo zahteva material. Vse je enotno, finesa oblik in detajlov! Slike so kakor všite na njej – vse to je vaza!«³³ Za okras stavb, vrtov in parkov je rabil najrazličnejše oblike klasičnih posod. Z njihovo pomočjo pa je ustvaril tudi nepregledno vrsto luči, liturgičnih in okrasnih predmetov.

S keramiko se je Plečnik začel intenzivneje ukvarjati v Pragi. K temu ga je silila tudi profesura na tamkajšnji umetnoobrotni šoli, ki je poglobila njegovo zanimanje za antične izdelke uporabne umetnosti. Ko je leta 1913 po upokojitvi profesorja Aloisa Drýaka prevzel njegov predmet oblikovanja kovin, se je zavzelo lotil študija antične umetne obrti in še zlasti etru-

³¹ Gl. *Josip Plečnik – an Architect of Prague Castle* (kot v op. 26), 95.

³² Dušan GRABRIJAN, *Plečnik in njegova šola*, Maribor 1968, 91.

³³ GRABRIJAN, *Plečnik in njegova šola* (kot v op. 32), 90.

ščanskih kovinskih izdelkov. Ob njih se mu je utrnila misel, da tudi sam razmišlja in dojema oblike na zelo podoben način, kar naj bi kazalo na tesno duhovno sorodstvo med starimi prebivalci Apeninskega polotoka in njegovim narodom.³⁴ Iz tega je Plečnik zaključil, da naj bi bili Slovenci zelo verjetno potomci starih Etruščanov. S tem je padla še zadnja ovira pri rabi stebrov, lokov in drugega klasičnega arhitekturnega inventarja, saj naj bi poleg nadaljevanja evropskega humanističnega izročila šlo tudi za tradicionalne značilnosti slovenske ljudske umetnosti, ki naj bi bile primeren temelj sodobnega ustvarjanja. Čeprav Plečnik o tem ni nikoli javno govoril, nam opisano spoznanje, do katerega ga je privedel študij umetne obrti, pomaga razložiti marsikatero posebnost njegove arhitekture, nastale po prvi svetovni vojni.

Prva konkretna naloga, v kateri se najbolj jasno odraža Plečnikova velika ljubezen do antične keramike, je bila izdelava liturgičnega posodja za brata Andreja.

Ker so kelih zaradi liturgičnih predpisov morali biti kovinski, je s tem gradivom povzel celo vrsto keramičnih in drugih posebnosti starejšega pivskega posodja, veliko dekorativnih spodbud pa je našel tudi v češki srednjeveški umetni obrti iz časa Karla IV., bogati z okrasom iz poldragih in

Plečnikov kelih

dragih kamnov. Pri prvem bratovem kelihu je uporabil ametiste in z njimi obdal tudi podstavek, kar je imelo hkrati praktičen pomen, saj se duhovnik med mašo ni več dotikal srebra, ki bi sicer ob takšni rabi potemnelo. Izkušnje pri ukvarjanju z mašnim posodjem so igrale pomembno vlogo tudi pri monumentalnih nalogah.

Poznejši naslov grajskega arhitekta je Plečniku v Pragi nudil velike možnosti pri uresničevanju zamisli in izbiri sodelavcev. Razočaran nad nesposobnostjo čeških kiparjev, da bi se približali antični stilizaciji, je praški grad in njegove vrtove opremil z vrsto različnih kolo-salnih vaz. Največjo, ki je v premeru merila kar 4,3 metra in je bila visoka 1,7 metra, je kot pendant nikoli uresničnemu obelisku postavil na Rajskem vrtu.

Zanjo si je zamišljal vse mogoče oblike, saj *Kolosalna vaza na Rajskem vrtu praškega gradu*

³⁴ GI. PRELOVŠEK, *Jože Plečnik* (kot v op. 1), 118–120.

do konca ni vedel, kako velik kos granita se bo posrečilo dvigniti iz kamnoloma. Nazadnje se je odločil za monolitnost in za le najnujnejše korekture veličastne kamnite klade. Ker je ni bilo mogoče oblikovno približati nekemu klasičnemu keramičnemu tipu, ji je zgoraj dal značilen profil vratu z ustnicami, spodaj pa nakazal plitev trebuh. Skodelo je postavil na dve granitni kladi drugačne barve in s tem še bolj poudaril njen dognan obris. Sredi Masarykovega stanovanja je med leti 1923–1924 uredil rimski impluvij z veliko vazo v obliki sploščenega keliha na elegantni valjasti nogi.

Ročaje je preoblikoval v kvadre, s katerimi je ustvaril želeni kontrast med ravno in zaobljeno obliko skodele. Predsednik, ki se je nedavno pred tem vrnil z obiska Italije je bil navdušen. Plečnik je rad pripovedoval zgodbo, kako sta se okrog vaze skupaj plazila po kolenih, da bi da lahko otipala tudi njen dovršeno izdelan spodnji del.

Veliko možnosti mu je nudil tudi motiv skodele in podstavka, ki po Semperju sprva nista bila povezana. Prvo pivsko posodje naj bi stari narodi zapikovali v pesek ali pa postavljali na zanj posebej pripravljene podstavke.³⁵ Na obliko same posode pa je vplival

Rimski impluvij z vazo v obliki sploščenega keliha na valjasti nogi

tudi način polnjenja oziroma njenega nošenja. Semper je glede na to, če so z njo zajemali iz reke ali pa jo postavljali pod izvir tekoče vode, ločeval kar egipčansko od grške keramične kulture. Prva naj bi ustvarila vedro (situlo), za drugo pa naj bi bila značilna hidra, ki so jo žene nekoč v različnih položajih, pač glede na to, ali je bila polna ali prazna, nosile na glavi.³⁶ Takšne in podobne razlage so Plečnika motivirale pri iskanju najrazličnejših keramičnih metamorfoz temeljnih klasičnih tipov posod. V t. i. Levjo dvorano praškega gradu je leta 1924 postavil vodnjak, ki dobesedno povzema eno od ilustracij iz Semperjevega Stila. Pod staro baročno levjo glavo, iz katere teče voda, je na ločen valjast podstavek namestil trebušasto granitno skodelo z ornamentalno nakazanimi jermeni za nošenje. Vodnjak je opremil z velikim napisom SEMPER, ki ga je mogoče razumeti na različne načine, čeprav gre najbolj verjetno za *hommage* Plečnikovemu vzorniku na polju arhitekturne teorije, Gottfriedu Semperju. Na podstavku je vklesano luskinasto okrasje, kakršnega so stari Grki slikali na vaze, da bi jih simbolično zavarovali pred razbitjem.

Plečnik je pozneje še večkrat prenesel v kamen ali kovino okras, ki je bil v antiki le naslikan in mu s tem dal novo funkcijo. V začetku tridesetih let je k Prelovškovi vili v Ljubljani prizidal meandrasto minojsko stopnišče z vazami iz umetnega kamna namesto običajnih balustrov. Te so oblikovno identične s kamnitimi vazami na že omenjenem Bikovskem stopnišču, ki iz tretjega dvorišča praškega gradu vodi na Vrt na okopih. Kovinska ograja je posneta po okrasju na minojskih vazah, vendar narejena tako, da pridejo do izraza vse lastnosti kovanega železa kot dinamičnost, elastičnost in trdnost. Ukrivljene palice so med seboj povezane z zakovicami, kar

³⁵ SEMPER, *Der Stil* (kot v op. 3), Band II, 92.

³⁶ SEMPER, *Der Stil* (kot v op. 3), Band II, 4.

ponazarja enega najstarejših načinov spajanja kovine. Za praški grad je Plečnik zasnoval tudi nekaj kovinskih vaz in posod, ki so narejene s tehniko zakovičenja. V večini primerov, tako kot pri kamnitih vazah, ni šlo več za funkcijo votle posode, ampak samo še za lepo oblikovan okrasni predmet.

V tridesetin in štiridesetih letih je Plečnik za slovenske duhovnike naredil veliko kelihov.³⁷ Krasil jih je s steklom, poldragimi, pa tudi čisto navadnimi kamni. Najbolj pogosto je na njih načenjal temo labilne povezave kupe s stolalom. Semperjevi

Etruščansko posodje na zapornici čez reko Ljubljanico

opisi starega pivskega posodja so mu nudili veliko navdiha za variacije kelihovega podstavka. Včasih je izbral eno samo sestavino klasične vaze kot na primer ročaj in z njegovim nizanem v različnih merilih ustvaril ves spodnji del keliha vključno z nodusom. Nekateri kelih kažejo, da se je navdihoval tudi pri brušenem češkem steklu, katerega značilnosti je posnemal s kupami iz vlitega srebra. Starejši je postajal, več svobode si je dovoljeval pri preoblikovanju antičnih vzorov. Po drugi svetovni vojni je frančiškaneu patru Konstantinu namenil nenavaden kelih, katerega kupa počiva na stebrastem podstavku, obdanem s trinožnikom.

Plečnik je svoje ljubljanske stavbe redno krasil z vazami. Ker je bil, kot rečeno, prepričan, da njegov narod neposredno izvira od prvih prebivalcev Apeninskega polotoka, je vanje vključil veliko vzorcev etruščanske keramike. Tako je balkonsko ograjo nad vhodom v Univerzitetno knjižnico opremil s trebušastimi kaneliranimi vazami. Še bolj očitno pa je etruščansko posodje na njegovi zapornici čez reko Ljubljanico (1939–1945), kjer je uporabil etruščansko ampulo z glavami grifov. Zaradi izvedbe v umetnem kamnu in boljšega estetskega učinka je le zmanjšal njihovo število. Zelo domiselno pa je keramične oblike rabil tudi pri načrtovanju cerkvenih lestencev. Njihov osrednji del navadno predstavlja posoda, obešena na več dekorativnih verig.

Žarnice pogosto niso pritrjene, ampak so brez kakršnekoli opore vanjo le položene, s čimer na videz potrjujejo prvotno funkcijo posode.

Obratno pa v Plečnikovi umetnosti naletimo tudi na luči v obliki majhnih arhitektur. Lesteneč, ki ga je leta 1911 obesil pred kapelo Kristusovega rojstva v kriпти svoje dunajske cerkve Sv. Duha, ima podobo starokrščanske bazilike. Z njo je Plečnik simbolično poveljal kraj Marijinega spočetja, hkrati pa pokazal, kako tesna je bila nekdaj ločnica med arhitekturo in umetno obrtjo. Serija različnih zamaškov za steklenice, nastalih pretežno konec tridesetih

³⁷ Peter KREČIČ – Rok KVATERNIK – Edvard PRIMOŽIČ, *Plečnikovi kelih* – *Plečnik's Messkelche – Plečnik's chalices*, Ljubljana 1993; Damjan PRELOVŠEK, *Plečnikovi kelih* – *Plečnik's chalices* (razstavni katalog), Ljubljana 1996.

let, kaže na Plečnikovo brezmejno predanost ustvarjanju drobnih predmetov. Največ jih ima podobo majhnih arhitektur ali cerkvenih zvonikov, čeprav moramo izhodišče zanje tudi tokrat iskati v Semperjevem opisu grške keramike, t. j. usklajenosti posode s pokrovom.³⁸

V ustvarjalno bogatem življenju je Plečnik narisal nešteto različnih okrasnih in uporabnih predmetov. Med študenti je redno organiziral manjše interne natečaje in jih tako spodbujal k umetni obrti. Nekaj teh izdelkov so konec tridesetih in v štiridesetih letih prodajali tudi v eni od Ljubljanskih trgovin s svečami in spominki. Plečnik je tradicijo angleškega gibanja Arts & Crafts potegnil še daleč v sredo dvajsetega stoletja in z njo dokazal, da devetnajsto stoletje še ni izčrpalo vseh njenih možnosti. Vprašanje umetnosti je razumel predvsem v smislu Semperjevega opozorila, da sodobna tehnika oblikovalcu ne postavlja nobenih omejitev, zaradi česar okras ni več odvisen od gradiva in njegove obdelave.³⁹ Naloga

Plečnikov cerkveni lesteneč

arhitekta je torej v prosvetljevanju ljudi in v prizadevanju za izboljšanje splošnega likovnega okusa. Plečnikova načela o funkciji, obliki in gradivu so s pomočjo učencev našla pot tudi v slovenski industrijski design. Čeprav ni ljubil masovne umetnosti, je Plečnik po vzoru Hoffmannovih in Moserjevih Dunajskih delavnic do konca vztrajal pri izbranih izdelkih za ozek krog ozaveščenih naročnikov, ker je po njegovem človeško kulturo vedno krojila elitna umetnost z najvišjimi moralnimi cilji.

DIE BEDEUTUNG DES KUNSTGEWERBES IM WERK DES ARCHITEKTEN JOŽE PLEČNIK

ZUSAMMENFASSUNG

Das Kunstgewerbe spielte in der europäischen Architektur des späten 19. und frühen 20. Jahrhunderts eine bedeutende Rolle. Der Architekt Jože Plečnik (1872–1957) kam schon als gelernter Tischler auf die Schule Otto Wagners an der Wiener Akademie der bildenden

³⁸ SEMPER, *Der Stil* (kot v op. 3), Band II, 117.

³⁹ SEMPER, *Der Stil* (kot v op. 3), Band I, 44.

Künste. Dort machte er sich mit den Ansichten des deutschen Architekten Gottfried Semper (1803–1879) vertraut, der die Anfänge der Architektur vor allem aus Keramik- und Textilerzeugnissen herleitete. Die Muster gewebter Teppiche und Verzierungen von Tongeschirr sollen in der Antike auch von der Architektur übernommen worden sein. Sempers Bekleidungslehre setzte voraus, dass Textil- und Keramikmotive, die in anderen Materialien wiederholt wurden, durch Jahrhunderte eine lange Kette von Metamorphosen erfahren haben sollen. Jedes neue Material soll ihnen einige seiner charakteristischen Schmuckelemente hinzugefügt haben. Der Sinn dieser Theorie bestand vornehmlich in einer korrekten Behandlung des Materials, was auch einen der wesentlichen Vorzüge der Kunst Plečniks darstellt. Der Architekt blieb sein Leben lang den Lehren Sempers treu – sie bedeuteten für ihn eine willkommene Inspirationsquelle bei seinem Schaffen. Am intensivsten setzte er sich mit dem antiken Kunstgewerbe vor dem Ersten Weltkrieg als Professor an der Prager Kunstgewerbeschule auseinander. Beim Studium von etruskischen Metallerzeugnissen bemerkte er eine enge Verwandtschaft zwischen der Art der Aufnahme und Wiedergabe der Formen und seiner eigenen Arbeit, woraus er den Schluss zog, dass die Slowenen Nachkommen dieses uralten Volkes gewesen sein müssten. Plečniks Wirken bei der Umgestaltung des Prager Schlosses für den Präsidenten Masaryk lehnt sich in großem Maße an Sempers Beschreibungen antiker kunstgewerblicher Erzeugnisse. Die zwischen 1928 und 1932 errichtete Herz-Jesu-Kirche in Prag ist außen »umhüllt« von einem »königlichen Hermelinmantel« aus Klinker und hellerem Stein, symbolische Widmung an Christus als König, zugleich erinnert er an den Platz des Königs Georg Kunstadt auf Podiebrad sowie an die Vorstadt Königliche Weinberge. Ähnlich in der Form eines großen »Teppichs«, der die Säulenhalle des Gebäudes umfasst, ist auch die Fassade der Universitätsbibliothek in Ljubljana konzipiert. Die Fenster der Obergeschosse und die beiden Eingänge wachsen wie Falten aus der Gebäudeumhüllung heraus. Eine derartige »textile« Denkart begleitet uns auch innerhalb der Bibliothek, vor allem am Portal in den Ausstellungssaal, das durch einen »versteinerten« Vorhang aus Hotavlje-Stein verziert ist. Bei der Decke der ehemaligen Handels-, Gewerbe- und Industriekammer übernahm Plečnik einige Jahre zuvor wortwörtlich Sempers Vorstellung, wie Seeleute im Altertum die Tempelhöfe bei besonderen Anlässen mit gesetzten Segeln überdeckt haben sollen. Auch keramische Motive kommen in Plečniks Kunst vielfach vor, und sie reichen von steinernen Ziervasen bis zur Nachahmung ihrer Malereien durch Eisengitter. Vor allem aber beeinflusste die antike Keramik die Gestaltung des liturgischen Geschirrs, bei dem Plečnik sehr inventiv Sempers Beschreibungen der von ihrem Untersatz gelösten Biergläser interpretierte oder sich auf ein einziges keramisches Element wie etwa Vasenhenkel konzentrierte, durch dessen Wiederholung er darauf einen ganz neuen Kelchuntersatz schuf. Vielfach stößt man auch bei seinen Leuchtkörpern auf Formen keramischen Ursprungs.

(Iz slovenščine prevedel Niko Hudelja)

IGOR GRDINA

KOCBEK MED PTOLEMAJSKIMI IN GALILEJEVSKIMI KROGI

Edvard Kocbek se je v zavest svojih sodobnikov in »prihodnje rojenih« vgraviral kot ena najbolj vsestranskih osebnosti slovenskega 20. stoletja. Brez pretiravanja ga je mogoče označiti za univerzalnega literarnega ustvarjalca: globoko pomenljive odtise je zapustil tako v pesništvu kot v pripovedništvu, esejistiki in pričevanjski avtobiografiki, čas pa bo morebiti kdaj pravičen tudi njegovi dramatik. Že sugestivni verzi iz *Zemlje* (1934) so ga promovirali za »večnega sopotnika« vernikov *naše besede*: odtlej je vsaka Kocbekova knjiga zanje pomenila nespregljiv *dogodek* – bodisi *praznik* bodisi *dies irae*. Aseptične ravnodušnosti njegov opus preprosto ne dopušča.

Nič manj pomemben pa ni Kocbek kot »polivalentno« angažirani intelektualec. Pri tem se zdi še posebej značilno, da je enako prepričljivo nastopal kot sugestiven kritik in kot dejaven vizionar. Zgodovina pozna veliko graditeljev in množico rušiteljev, razmeroma malo pa je v njej ljudi, ki bi v sebi prepričljivo združevali pobudnost snovalcev z očiščevalno slo negatorjev. Še manj je takšnih, ki bi v *postavljaju* in *podiranju* ne videli dveh obrazov enovitega (ali celo istega) procesa. Kocbek pa se je vseskozi bolj ali manj jasno zavedal, da dovršena sinteza med različnostmi ni mogoča. Nasprotij se po njegovi sodbi preprosto ne dá preobraziti v popolno soglasje. Ene svojih najznamenitejših pesmi gotovo ni po naključju posvetil dialektiki, ki se niti za trenutek ne more izteči v docela nekonfliktno ubranost sveta.¹ Vsakršno zedinjenje oziroma zlitje tez(e) in antitez(e) je lahko le navidezno: praviloma se razvije v očiten paradoks ali absurd.

Prav tako je za intelektualno in ustvarjalno pozicijo Edvarda Kocbeka izjemno pomemben sklep o vpetosti vsega, kar se pojavlja v prostorsko-časovnem kontinuumu, v en referenčni (pra)okvir. Posameznik se pri svojem dejavnem poseganju v duhovni in stvarni svet po njegovem mnenju ne more skriti za tolažilno spekulacijo, da je v kakem dejanju *zares* tudi kal njegovega odrešujočega nasprotja. Na drugi strani pa se nihče ne more izločiti iz nedoumljive kozmične celote (zato se prej ko slej sooči z *blaženo krivdo*). Harmoničnosti se lahko ljudje približujejo – ali jo kdaj pa kdaj celo dosežejo – zgolj s spreminjanjem, ki izhaja iz osebnih zavez in spoznanj.

Kocbek se čisto gotovo nikoli ni odpovedal »klasični« krščanski predstavi o univerzumu kot prostoru z enotno usodo. Vse, kar je, prihaja iz skupne pratočke in teži k zlitju v novo celo(vi)to(st). Začetek in konec sta singularna, mozaičnost sveta pa je prehoden in ukinljiv pojav. Je značilnost sleherne tukajšnjosti in zdajšnjosti – ki je ujeta v kroženje veličastno-grotesknega vrtiljaka zgodovine. Toda prej ali slej se bo brezciljno gibanje skozi čas zaustavilo: tedaj bosta kategorični pomen in neukinljivi smisel dogajanja postala razvidna vsakomur. Posameznik se mora pripraviti na ta trenutek. Po svojih najboljših močeh naj ga pripravlja – čeprav se s tem njegovo življenje razkrije kot tragično.²

Čeprav se Kocbek ni želel uvrstiti med zagovornike individualističnih nazorsko-političnih koncepcij, ni ne kot ustvarjalec ne kot intelektualec nikoli čutil potrebe po (popolni in takojšnji) odpravi oziroma ukinitvi razlik med duhovno prebujenimi ljudmi. Čisto gotovo

¹ Edvard KOCBEK, *Zbrano delo. Druga knjiga*, Ljubljana 1993, 82.

² Posebej značilno se zdi, da je štel Kocbek svoje življenje za tragično; prim. Edvard KOCBEK, *Svoboda in nujnost. Pričevanja. Druga, pregledana in dopolnjena izdaja*, Celje 1989, 268.

pa ga je vse življenje močno zaposlovala misel o nujnosti iskanja »skupnega imenovalca«; zanj celo lahko rečemo, da ga je vedno znova silila k intelektualnemu in akcijskemu naporu. V pesmi *Tema* je kar najbolj naravnost zapisal svoje veliko programsko vodilo: »/Z/družiti moram kroge / Ptolemeja in Galileja.«³ Nalogo, ki si jo je zastavil, je doživljal kot neizogibno dediščino preteklosti in kot naravno težnjo k prihodnosti. Nikakor ni sodil v vrsto mislecev, ki jih zadovoljuje in poteši že mirno oziroma dialoško konceptualizirano sobivanje nasprotij. Razsvetljenska ideja tolerance, ki jo je eden največjih nemških filozofov 20. stoletja Hans-Georg Gadamer štel za »dediščino Evrope« – po njegovi sodbi je prav to duhovna *differentia specifica* njene civilizacije⁴ –, se je Kocbeku zdela humanistično zadregarstvo.⁵ Takšno duhovno pozicijo je imel za premalo angažirano in za preveč površno: v njej je čutil preslabotno ljubezen do bližnjika, prešibko zavzetost za vse avtentično in preneznatno odprtost do sveta.

Kocbek se je kot intelektuallec odločilno oblikoval v stiku z Mounierjevim personalizmom. Pojmoval ga je kot perspektivni izraz odpora »duhovnega realizma« proti »abstraktnemu idealizmu in materializmu«.⁶ Na kratko ga je označil takole:

»/V/ njem /je slehernikova usoda/ povzeta z vsemi svojimi razsežnostmi, s snovno, notranjo in transcendentno; hkrati poziva človeka k osebni polnosti in k vraščanju v človeštvo kot celoto; nazadnje pa se razodeva v zgodovini kot dramatična tekma med različnimi stališči, kot nenehna kriza dialektike, ko se razvija v poenotenje; tragični optimizem nasprotuje idilicnemu optimizmu rastočega meščanstva in skeptičnemu iracionalizmu dekadentnega meščanstva. Kot metoda personalizem z ene strani zavrača deduktivno metodo dogmatikov, z druge strani pa surovi empirizem tako imenovanih realistov; človek se mora včleniti v zgodovino, kajti napredovati more le v njej; stalnic človeškega življenja pa ni mogoče podati v obliki dokončnih obrazcev, ki bi se nato uporabljali v praktičnem življenju, stalnice so že sprejete v položaj slehernega zgodovinskega trenutka, zato jih vidimo le skozenj; nihče – tudi kristjan ne – ne more napredovati brez včlenitve v zgodovino, zato se smisel dejavnosti prebudi šele z življenjsko in zgodovinsko zavezo. Končno je personalizem prav zahteva po takšni zavezi, po celotnem in pogojnem angažmaju: človek se mora popolnoma zavezati, če hoče življenje uresničiti in priti v njem do jasnosti o sebi in o svetu, pogojno pa se mora zavezati zato, da se more sleherni hip kritično osvetliti in znova razvezati, sicer bi ga moglo omajano ravnotežje vreči v samotarsko samozadostnost ali v kolektivno omamo ali v idealističen beg; zato personalizem predlaga delo kot izrazito duhovno higieno.«⁷

Lahko bi rekli, da je Kocbek vseskozi čutil živo potrebo po nenehnem gibanju in nepremakljivi trdnosti. Zdelo se mu je, da v Mounierjevi filozofiji v enaki meri – in za povrh še hkrati – najdèva oboje (se pravi tako kopernikansko-galilejevske kot ptolemajske »kroge«).

Personalizem, ki se umešča v gravitacijsko polje krščanske duhovne galaksije, se od drugih zvezd v njej loči predvsem po tem, da šteje človeka za potencial in ne za definitivno ustvarjeno kreacijo. Posameznik se mora šele »uresničiti« oziroma »udejanjiti«. Katoliška doktrina svobodne volje je tu izpeljana zelo dosledno.

Hkrati je personalizem na široko razprt tudi proti tragizmu, ki je pri tradicionalno pojmovanem krščanstvu pravzaprav komaj mogoč.⁸ Odrešenjske religije namreč preprosto ne

³ KOCBEK, *Zbrano delo. Druga knjiga* (kot v op. 1), 59.

⁴ Prim. Hans-Georg GADAMER (in Conversation with R. Dottori), *A Century of Philosophy*, New York–London 2003, 116.

⁵ Prim. Edvard KOCBEK, *Listina*, Ljubljana 1967, 389. Avtor povsem nedvoumno simpatizira z besedami tistih, ki so 14. oktobra 1943 stališče Janeza Stanovnika, da je za kristjane v OF povsem dovoljšnja humanistična morala (brez kakršnih koli svetovnonazorskih poudarkov), označili za zadregarstvo.

⁶ Edvard KOCBEK, *Sodobni misleci*, Celje 1981, 53.

⁷ KOCBEK, o. c. (kot v op. 6), 54.

⁸ Aleš Ušeničnik, najimpresivnejši glasnik tradicionalnega katolicizma na Slovenskem, je videl tragizem ži-

morejo brez vzpostavitve pravičnosti: če je njeni verniki niso sposobni zagotoviti v času, jo jamči metafizična instanca v večnosti. S tem pa je tragičnost, ki jo je mogoče opisati kot krivično neravnovesje med intenco in fakticiteto, že presežena: spremeni se v nekakšno heroično elegičnost.

Personalizem se pri razumevanju odgovornosti mišljenja brez dvoma približuje schopenhauerjevski paradigmi osebne filozofije, do katere naj bi se potrudil prikopati vsak intelektualno prebujen človek. Toda integralni del Mounierjeve »doktrine« je tudi predpostavka o neizogibnem občestvenem učinku posamičnikove duhovne aktivnosti. *Misliti* je potemtakem sinonim za *angažirati se*. Kocbek je takšno konceptualizacijsko strategijo še podaljšal v smer delovanja – pri čemer gre računati z vplivom Karla Marxa (predvsem njegove znamenite enajste teze o Feuerbachu), ki ga je vseskozi štel za veliko intelektualno avtoriteto. Zato ni čudno, da je v kritično-pritrjujočem dialogu z Mounierjevim *Espritom* (1932) ustanovil lastno *Dejanje* (1938). Pomensko povsem nasprotno usmerjena naslova obeh revij kažeta na določene diference med temperamentoma obeh mislecev, seveda pa opozarjata tudi na različnost francoske in slovenske situacije pred izbruhom druge svetovne vojne: ob bregovih Seine je bilo čutiti veliko *duhovno depresijo*, medtem ko se je v prostoru med Alpami in Jadranom zdelo, da je nemogoče *ukreniti* kar koli pametnega. Tako Mounier kot Kocbek sta povsem očitno skušala poseči v samo jedro krize svojega sveta: najprej sta hotela premagati sleherno obliko ravnodušnosti, nato pa tudi čim bolj odločno pospešiti premikanje zgodovine v smer, ki bo omogočala vsestransko intenzivno človekovo »uresničevanje«. Nikakor namreč ne smemo izgubiti izpred oči dejstva, da sodi personalizem v krog tistih načinov mišljenja, ki jih je mogoče zaobseči z oznako *philosophia activa*. Vsakemu človeku njegov referenčni okvir ne samo omogoča, ampak tudi odmerja unikaten položaj. V tem smislu ga zavezuje celo k faktučni izvornosti – kljub morebitnemu duhovnemu izhodišču, ki ga deli z drugimi.

Mogoče je reči, da je Kocbek v času najtežjih preizkušenj realiziral temeljne postavke personalizma. Njegova zgodovinska akcija je bila globoko *osebna*, torej izvorna in samostojna: za sodelovanje s politično skrajno levico – t. j. s komunisti in krščanskimi socialisti – se je odločil v času, ko je Mounier iskal *modus vivendi* z vichyjsko *Francosko državo*, ki je nastala na ruševinah skorumpirane *Tretje republike*. To dovolj kratko, a nikakor ne nepomembno epizodo v iskanjih očeta personalizma je Kocbek v esejskem prikazu njegovega življenja in dela leta 1957 povsem zamolčal.⁹ Svojega francoskega navdihovalca je prikazal kot človeka, ki je bil enako neupogljiv nasprotnik fašizma in kolaboracije kot on sam – s tem pa je »optično« precej zmanjšal lastno izjemnost.¹⁰

Le skrajno pozorni bralec lahko iz Kocbekove biografsko-filozofske študije o Mounierju zasluti določeno piščevo zadrego pri orisu dogajanj na začetku druge svetovne vojne – seveda pa si jasne predstave o intelektualnem »zdrsu« francoskega personalista po dramatičnem kolapsu *Tretje republike* spomladi in poleti 1940 ne more ustvariti, če ni podrobneje seznanjen s tedanjimi dogajaji. Kocbek namreč le z enim citatom bolj mimogrede opozori na tisti pramen v mišljenju svojega nazorskega »sorodnika«, ki mu je glavna vsebina oziroma tendenca zagovor (začasne) diktature v razmerah duhovne revolucije.¹¹ Prav to pa je tematsko-intelektu-

vljenja samo v tem, da se človek, ki mu je Bog dal svobodno voljo, namesto za zvestobo dobroti svojega Stvarnika odloči za zlo. Takšno gledanje pa je seveda preozko oziroma čisto moralistično. Poleg tega je v nasprotju z izkušnjo evropske antične in novoveške umetnosti: tragičnost je v njej navezana predvsem na plemenitost (tudi v zmotah), ne na nizkotno odpadništvo ali celo izdajstvo. Prim. Aleš UŠENIČNIK, *Izbrani spisi VI*, Ljubljana 1940, 154, 155.

⁹ Prim. KOCBEK, o. c. (kot v op. 6), 47–49. Esej o Emmanuelu Mounierju je prvič izšel v reviji *Nova pot*.

¹⁰ Nobenega dvoma ni, da Mounier ni čutil niti najmanjše nazorske simpatije do fašizma ali nacizma, vendar pa je nekaj časa računal na to, da bi se lahko pozicioniral v okviru kolaborantske *Francoske države*.

¹¹ KOCBEK, o. c. (kot v op. 6), 67: »Bodimo pogumni in si priznajmo: vprašanje demokracije in vprašanje avtoritete sta novi vprašanji, ki zaradi razmer v modernem svetu še nista rešeni ... Staro vprašanje 'enega' in 'mnogoterega' bo večno odprto, vendar enotnosti oblasti ne predstavlja udobna abstrakcija enega samega, ki vlada, temveč organski pluralizem vseh odgovornosti. Res je, ne smemo si prikrivati, diktatura je sleherni re-

alni kompleks, ki je omogočal stik med personalizmom in bombastično razglašano vichyjsko *Révolution Nationale*.

Mounier, ki je že pred vojno menil, da je veliki duhovni prevrat nujen in neizogiben,¹² se je sprva predajal utvari o vitalnosti Pétainovega voditeljstva. Spremembe, ki jih je hotela inicirati avtoritarna oblast metuzalemskega maršala, so vsaj nekaj časa merile na popoln zasuk v francoski mentaliteti: neučinkoviti *režim debaterjev* naj bi zamenjala *vladavina čvrste volje*. Individualizem se mora umakniti disciplini.¹³ Republikanske vrednote, ki jih emblematično povzema triada *svoboda–enakost–bratstvo*, naj bi nadomestile nove ideološke »zvezde stalnice«: *delo, družina in domovina*. Širokopotezno zamišljena *Révolution Nationale* naj bi kar najhitreje počistila z »anomalijami« koruptne partito-plutokracije. Na mesto »kužne« urbane civilizacije naj bi stopila neomadeževana prvinska kultura, ki bi se utemeljevala na agrarizmu. Pri tem ne gre spregledovati dejstva, da je bilo v kontinentalni Evropi že pred izbruhom druge svetovne vojne precej razširjeno mnenje, da se je liberalna koncepcija demokracije povsem izrodila: njena mnenjska »disperziranost« se je zdela ovira pri doseganju tako posameznih kot generalnih ciljev držav oziroma narodov ...

Po uničujočem vojaškem in moralnem porazu Francije maja in junija 1940 se je zdelo, da je nastopil skrajni čas za korenito preusmeritev. Ponižujoč debakel naj bi bil kazen za vse naglavne grehe industrijskega sveta. Geslo dneva je postala maksima »najbolj francoskega Francoza« Charlesa Maurrasa: »Unité française d'abord«.¹⁴ Stranke naj bi se prelevile v nekakšne politične sindikate.¹⁵ Iz podrtin *Tretje republike*, ki se je sesula skoraj tako hitro kot »karnevalsko« *Drugo cesarstvo* sedemdeset let prej, naj bi zrasla država novega tipa. Pétain se je zdel marsikomu njen simbol: v svojih javnih nastopih je udrihal po »internacionalnem kapitalizmu in internacionalnem socializmu«.¹⁶ Francozi so začeli namesto *Marseljeze* prepevati »himno« *Révolution Nationale Mérechal, nous voilà*. Legendarnega vojskovodjo – zmagovitega branilca Verduna v prvi svetovni vojni – je celo lyonski nadškof razglašal za utelešenje trpeče domovine (in se pri tem ni bal blasfemičnosti svojih besed).¹⁷

Da je v ozračju skoraj vsesplošnega pritrjevanja Pétainu tudi Mounier poskušal uskladiti svojo filozofijo in življenje z zgodovinsko stvarnostjo, ni posebej čudno, saj se je vichyjski režim ideološko naslanjal na nekatere mislece, na katerih se je utemeljeval tudi personalizem (zlasti Charles Péguy). Toda s krepitvijo Lavalove moči je *Révolution Nationale* vse bolj otopevala in zastajala, njen utemeljitelj Raphaël Alibert – sicer zvest Maurrasov učenec – pa se je zdel iz dneva v dan bolj anahronističen.¹⁸ Čeprav je bil Pétainov politični mentor, je kmalu izgubil skoraj ves vpliv na francosko intelektualno sceno. Razpoloženje se je po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo (junija 1941) in po vstopu Združenih držav Amerike v vojno (decembra 1941) obrnilo: prostovoljnega sodelovanja prebivalcev okupiranih dežel pri konstituiranju »novega reda« v Hitlerjevi *evropski trdnjavi* je bilo iz dneva v dan manj. Tudi Mounier

voluciji, tudi duhovni, neogibno potrebna, zato da nevtralizira in veže zle sile. Liberalizem je grobar svobode, prividna svoboda nam ne zadošča več in v ubijalski svobodi tudi ne moremo več sodelovati. Toda diktatura sme biti lečasna in omejena. Diktatura ne sme vpeljati tiranije pod podobo absolutne države ali ekskluzivne stranke, kajti s tem zarodi kraljestvo laži, duhovne neplodnosti /ter/ prevlade izdajalcev in dvorjanov. Naša formula se glasi: z ene strani snovna in kontrolirana diktatura v vsem potrebnem obsegu, z druge strani pa popolna duhovna svoboda.«

¹² KOCBEK, o. c. (kot v op. 6), 63.

¹³ Richard GRIFFITS, *Marshal Pétain*, London 1994, 256, 257.

¹⁴ Ernst NOLTE, *Fašizam u svojoj epohi*, Beograd 1990, 91.

¹⁵ GRIFFITS, o. c. (kot v op. 13), 259.

¹⁶ GRIFFITS, o. c. (kot v op. 13), 259.

¹⁷ Alfred COBBAN, *A History of Modern France. Volume Three, France of the Republics 1871–1962*, London 1990, 185.

¹⁸ GRIFFITS, o. c. (kot v op. 13), 254, 268. Pierre Laval je veljal za simbol skorumpiranosti *Tretje republike*. V Pétainovi *Francoski državi* je bil najmočnejši na začetku (do decembra 1940) in v času njenega zatona (od 1942 dalje).

je kmalu spoznal svojo zablodo. Po nekaj mesecih se je začel upirati mrtvorojeni revoluciji iz vichyjskih toplic;¹⁹ leta 1942 je bil že v zaporu, nato pa se je pridružil aktivnim odpornikom v savojških planinah.²⁰

Medtem pa Kocbek ni samo pristal na *brezrezervno* – lahko bi celo rekli: *brezkompromisno* – sodelovanje s komunisti, ampak je poskušal prispevati tudi odločilni delež k izvedbi edinstvene duhovne revolucije v svoji domovini. Njen namen je bil nič manj kot popolna sprememba slovenskega narodnega značaja. Prihodnost naj bi se v »raju pod Triglavom« razlikovala od preteklosti kot dan in noč. Prvega novembra 1941 je prav Kocbek na 4. zasedanju vrhovnega plenuma *Osvobodilne fronte* (ki je bilo hkrati druga seja *Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora*) odigral ključno vlogo pri vnosu zahteve po duhovni oziroma mišljenjski revoluciji med temeljne programske točke te organizacije. Samo osvoboditev, ki bi lahko pomenila obnovitev nerazveseljivih predvojnih razmer, se je zdela premalo.

Slovensko odporniško-uporniško gibanje se je tedaj po vsej verjetnosti soočilo s perspektivo najdaljnosežnejšega in najglobljega cilja, ki si ga je zastavila kaka *rezistenca*. Četrta temeljna točka OF je namreč predvidevala:

»Z osvobodilno akcijo in aktivizacijo slovenskih množic preoblikuje Osvobodilna fronta slovenski narodni značaj. Ljudske množice, ki se borijo za svoje narodne in človeške pravice, ustvarjajo nov lik aktivnega slovenstva.«²¹

To naj bi bil *henotikon* velikega preobrata v zgodovini Kocbekovih rojakov. Na eni strani naj bi posameznik na Slovenskem postal notranje povsem osvobojen, na drugi pa bi se tudi »narod hlapcev« preobrazil v svoje popolno nasprotje.²² Kocbek je takšen program odločno zagovarjal vse do *Dolomitske izjave*, se pravi do začetka leta 1943. V tem duhu je pisal in urejal tudi samostojni partizanski časopis, ki mu je – nadvse značilno – dal ime *Slovenska revolucija*. Postal naj bi glasilo kristjanov v *Osvobodilni fronti*, vsega skupaj pa ga je izšlo pet števil.

Čas od trenutka, ko se je Kocbek v nasprotju z Mounierjevim zgledom začel ozirati proti radikalni levici (pozno pomladi–zgodaj poleti 1941), do velikega preokreta v drugi svetovni vojni (1942/1943) je v intelektualnem smislu njegovo najsamostojnejše, pa tudi najpomembnejše obdobje. Prav v tistem času je mogel pokazati tako svojo prodornost kot meje lastnega mišljenja. Prej je bil pod velikim vplivom francoskega personalizma, ki ga je v začetku očitno razumel ne samo kot temeljno filozofsko opredelitev, ampak tudi kot zgled za človeško pokončno ravnanje, pozneje pa se je čutil primoranega čedalje bolj prilagajati komunistom.

Tik preden so vojaški spopadi zajeli slovensko ozemlje, je bil Kocbek Mounierju izjemno blizu ne samo nazorsko, ampak tudi v dnevno-politični praksi: v času španske državljanske vojne sta oba podpirala platformo *Ljudske fronte*, toda potem sta se odvrnila od marksistične leve. Njena politika se jima je zdela pretoga in preveč odvisna od Sovjetske zveze. Po neusmiljenem obračunu komunističnega politbiroja s kmeti – boljševiska »čemerna žetev« še zdaleč ni prizadela samo kulakov!²³ – in po spektakularnih Stalinovih čistkah so tudi mnogi »patentirani« naprednjaki začeli izgubljati utvare, ki so jih poprej gojili o *rdečem imperiju* na vzhodu. Kocbek je jeseni 1940 pomenljivo zavrnil tesnejše sodelovanje s komunisti, za kakršnega so se odločili krščanskosocialistični sindikalisti.²⁴ V *Dejanju* je tudi objavil no-

¹⁹ Alastair HAMILTON, *Fašizam i intelektualci 1919–1945*, Beograd 1978, 294.

²⁰ KOCBEK, o. c. (kot v op. 6), 69.

²¹ *Zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1979, 753.

²² Komunisti in krščanski socialisti so zagovarjali predvsem preobrazbo »naroda hlapcev« v »narod junakov« (njihovo doživljanje zgodovine je bilo izrazito kolektivistično). Prim. Tone FAJFAR, *Odločitev. Spomini in partizanski dnevnik. Druga, dopolnjena izdaja*, Ljubljana 1981, 58.

²³ Prim. Robert CONQUEST, *Čemerna žetva. Sovjetska kolektivizacija i teror gladi*, Beograd 1988.

²⁴ FAJFAR, o. c. (kot v op. 22), 187, 188.

velo Igor belgijskega pisatelja Charlesa Plisnierja, ki je slikala uničujoče duhovne posledice »kanibalističnega« socialnega darvinizma med komunističnimi »tovariši«. Edino nacistično-fašistična senca, ki se je nezaustavljivo širila nad Evropo, je Sovjetsko zvezo delala vsaj malce manj nesimpatično ... Razen zagonetnega in brezskrupuloznega Stalina ni namreč nihče več razpolagal z vojaško silo, ki bi bila na stari celini sposobna poraziti *Tretji Reich* in njegove satelite. Zato ni čudno, da je 22. junija 1941 – se pravi na dan, ko so Nemci začeli bliskoviti pohod proti Moskvi – neutrudni protikomunistični bojevnik Winston S. Churchill (ki ni bil nikoli v zadregi za pravo besedo) dejal svojemu zasebnemu tajniku Johnu R. Colvilleu: »If Hitler invaded Hell, I would make at least a favourable reference to the Devil in the House of Commons!«²⁵

Nekako takrat pa se je tudi za Kocbeka vse spremenilo.²⁶ Okupacija je združila Slovence v skupni nesreči, prav tako pa je bilo že mogoče slutiti, da pétainovska *Révolution Nationale*, v kateri se je vsaj deloma »našel« tudi Mounier, ne bo dala nobenega pametnega rezultata. Kocbek se je v tistem času prikopal do prepričanja, ki ga je povzel v poslednji *misli* svojih »komprimiranih« dnevniških zapiskov za mesec oktober 1941: »/D/anašnja zgodovina človeka bolj oblikuje kakor človek zgodovino.«²⁷ Ker je želel, da bi *Dejanje* postalo kaj več kot zgolj potiskan papir, se je povezal z najaktivnejšo slovensko politično grupacijo – s komunisti. Ti so poleg krščanskih socialistov že poprej uspeli nase navezati dobršen del sokolov in kulturnih delavcev.²⁸

Komunisti so Kocbeka v Osvobodilni fronti sprva sprejemali z odprtimi rokami. Kljub določenemu nelagodju med krščanskosocialističnimi sindikalisti so dovolj odkrito podpirali njegovo ambicijo, da bi postal duhovni in siceršnji zastopnik vernih Slovencev v vodstvu odporne organizacije. Še predobro so vedeli, da ima na levici, pa tudi pri mnogih »sredincih« nesporen ugled (kot pesnik *Zemlje*), kar bi jim olajšalo mobilizacijo »terena«. Seveda pa komunistom, ki so bili prekaljeni v vseh oblikah ilegalnega delovanja, tudi ni ostalo skrito, da je razmeroma osamljen (ožje je bil povezan le s študenti v visokošolskem klubu Zarja in s sodelavci *Dejanja*, se pravi z intelektualci) ...

Toliko in toliko let pozneje gotovo ni preveč drzno sklepati, da je Kocbek v začetni fazi vojne naletel pri partijskih voditeljih in aktivistih na popolno razumevanje za težnjo, da bi oblikoval (enotno) *krščansko skupino OF*²⁹ predvsem zato, ker so se ti zavedali velike vloge in pomena vere v slovenskem javnem življenju. Oblikovanje »neklerikalne« koncentracije vernikov bi jim začasno zelo ustrezalo, saj bi le-ta oslabilo strukturo predvojne Slovenske ljudske stranke (Jugoslovanske radikalne zveze/skupnosti v Dravski banovini). Tu je šlo predvsem za taktično – oziroma »etapno« – potezo komunistov. Posebej pomenljivo se zdi dejstvo, da je Kocbek o »svoji« skupini v ekspoziciji z naslovom *Temelji osvobodilnega sodelovanja*, ki ga je protiokupatorski *tovarišiji* predstavil 14. novembra 1941, rekel oziroma zapisal, da se je »pod imenom krščanskih socialistov« udeležila ustanovitve *rezistence*.³⁰

Sindikalisti iz *Jugoslovanske strokovne zveze*, ki so s komunisti sodelovali že v mirnem času, so bili ob vsem tem nekoliko zmedeni. Prisegali so na krščanski socializem – ki pa se

²⁵ *Never Give in! The Best of Winston Churchill's Speeches*, London 2004, 289.

²⁶ Prim. Edvard KOCBEK, *Pred viharjem*, Ljubljana 1980, 81: »Več dni zapored sem intenzivno diskutiral z znanci in prijatelji. Prišli smo do konca. Utemeljili smo spoznanje, da v današnjem položaju med levico in desnico ni mogoče zgraditi niti veljavnega koncepta, niti organizirati uspešne politične sile.« Zapis s tem odstavkom se nanaša na mesec junij 1941.

²⁷ KOCBEK, o. c. (kot v op. 26), 139.

²⁸ Komuniste, krščanske socialiste in sokole je pred drugo svetovno vojno prvenstveno družil odpor proti »klerikalizmu«, ki je po vstopu Antona Korošca v vlado Milana M. Stojadinoviča (1935) poskušal podreti v vse pore slovenskega javnega življenja. Kocbek je kot personalist prav tako ostro nasprotoval katoliškemu integralizmu.

²⁹ Izrazito krščanskih (katoliških) je bilo v OF več skupin (npr. t. i. stara SLS) – ne samo krščanskosocialistična, s katero je začel polet 1941 trajneje sodelovati tudi Kocbek.

³⁰ KOCBEK, o. c. (kot v op. 26), 140.

je Kocbeku zdel naivni sinkretizem.³¹ (Priznajmo: personalist, ki osebo šteje tudi za temeljno postavko vsega javnega življenja, drugačne ocene niti ne more zapisati!) Tone Fajfar je pozneje zapisal:

»Preimenovanje »krščanskih socialistov, ene od ustanovnih skupin OF /.../, v /.../ krščansko /.../ skupino OF je bilo zgodovinsko nepotrebno in perspektivno tvegano za uspeh revolucije kakor tudi za porevolucionarno obdobje. Videti je, da je vodstvo K/omunistične/ P/artije/ S/lovenije/ takrat precenjevalo pomen Edvarda Kocbeka in podcenjevalo vlogo krščanskih socialistov glede vpliva na ljudske množice. Krščanski socialisti so se že pred vojno odločili za enoten nastop delavskega razreda./«³²

Najbrž so Kidrič in njegovi tovariši v resnici imeli določene iluzije o Kocbekovem vplivu na preproste vernike, saj ti personalizmu niso mogli slediti. Celo med slovenskimi intelektualci se mounierjevski pogled na in v svet ni posebej »prijel« – ker je postavljajl izjemno visoke zahteve slehernemu posamezniku, pri tem pa ni mogel ponuditi nikakršnih akcijskih »bližnjic« in univerzalno uporabnih receptov za ravnanje.

Toda na drugi strani bi pri politiki komunistov v prvih mesecih OF utegnulo iti tudi za premišljeno politično enačbo: krščanskosocialistične sindikaliste, ki so že sprejeli Marxovo teorijo vrednosti ter njegove razlage dela in družbe, so s forsiranjem Kocbeka dejansko povsem privezali nase. Zaneseni pesnik je bil terenskim delavcem iz nekdanje *Jugoslovanske strokovne zveze* v marsičem miselno celo bolj tuj kot revolucionarni marksisti. Vse bolj samotni Kocbek, ki se je prav tako poskušal – vendar na izrazito neortodoksen način – oplajati s politično doktrino skrajne levice, je bil »general« brez operativne vojske. Krščanska skupina je postajala vse bolj nestabilna; v času *Dolomitske izjave* je bila le še senca tistega, kar naj bi bila po Kocbekovih predstavah. Komunisti so posamezne njene člane na različnih ravneh navezali na svojo strankarsko organizacijo ... Med kristjani, ki so se vključili v odpor, se je dejansko izvršila globoka diferenciacija: eni (zlasti sindikalistični prvaki) so se podali med komuniste, drugi so se zadovoljili z vlogo navadnih borcev partizanske armade, tretji pa so celo izstopili iz OF (Janez Marn Črtomir).

Združevanje ptolemajskih in kopernikansko-galilejevskih krogov se je ob takem razvoju dogodkov vse bolj izkazovalo za proces, ki ni vodil k »obstojnemu« rezultatu. Po vojni, ko ni bilo več pritiska skupnega sovražnika, se je začelo zdeti samo bolj ali manj zanimiv eksperiment. V mesecih najhujše slovenske stiske konstituirana *tovarišija* je razpadla: Kocbek se je po mnenju komunistov v letih energične »izgradnje socializma« znašel na slepem tiru zgodovine. (Knjiga *Strah in pogum* je bila samo dobrodošla »nepolitična« pretveza za njegovo izločitev iz slovenskega vodstva.) Sam pa ni nikoli mislil tako: svoji življenjski opredelitvi je ostal zvest do smrti. V njej se je najgloblje »uresničil«.

Za sklep je mogoče reči tole: Kocbekova slovenska revolucija, ki je bila zamišljena povsem samostojno, sicer ni uspela tako, kot si je predstavljal njen duhovni oče – toda zelo bi se motili, če bi menili, da ni pomembno so-oblikovala našega sveta. Ob nepregledni množici idej, ki v najviharnejših časih zgodovine niso uspeli postati samostojni glas v polifoniji človeške usode, to nedvomno nekaj je. Predvsem pa ne smemo pozabljati, da je leta 1941 prav Kocbek, ki v okviru OF ni imel nikakih prikritih namenov, najglasneje terjal revolucionarno akcijo³³ (komunisti so se temu izogibali, saj so se bali, da bi jih ljudje povezovali z rusko in špansko

³¹ Prim. KOCBEK, *Listina* (kot v op. 5), 216.

³² FAJFAR, o. c. (kot v op. 22), 104, 105 (opomba).

³³ Tudi Kocbekov odnos do življenja in smrti je postal v začetku druge svetovne vojne odkrito »revolucionaren«: ob likvidaciji odkrito protikomunističnega industrialca Avgusta Praprotnika se je zamislil nad mehko slovenskih katolikov, ki je povsem nasprotna trdoti (nekdanjih) irskih protibritanskih upornikov. Prim. KOCBEK, *Pred viharjem* (kot v op. 26), 170; Josip VIDMAR, *Obrazi*, Ljubljana 1985, 484.

izkušnjo³⁴): zavedal se je, da je mogoče množice pridobiti samo s perspektivo popolnega zanikanja preteklosti. Kajti na podlagi platforme, ki bi zagovarjala vrnitev v čas pred aprilom 1941, bi se dalo mobilizirati komaj koga: tradicionalna slovenska politika je s katastrofalnim polomom ob okupaciji razkrila vso svojo omejenost. Država, na katero je stavila etabliрана scena, se je zrušila v nekaj dneh. Njen zlom je Slovence kot skupnost in kot posameznike izpostavil najtežji preizkušnji v njihovi zgodovini.

KOCBEK ZWISCHEN DEN PTOLOMÄISCHEN UND GALILEISCHEN KREISEN

ZUSAMMENFASSUNG

Edvard Kocbek (1904 – 1981), Dichter, Erzähler, Essayist und allseitig engagierter kritischer Intellektueller, lernte vor dem Zweiten Weltkrieg in Frankreich die Grundsätze der personalistischen Philosophie kennen und übernahm sie. Dennoch bewahrte er sich gegenüber ihrem führenden Vertreter Emmanuel Mounier eine spürbare Selbstständigkeit (vor allem wegen der unterschiedlichen Verhältnisse in Frankreich und Slowenien). Diese Tendenz kommt bereits im Titel der Zeitschrift *Dejanje* (Die Tat) zum Ausdruck (sie erschien in den Jahren 1938–1941), der sich von jenem der Zeitschrift *Esprit* (Der Geist) von Mounier deutlich abhebt.

In seinem Verhältnis zu Mounier war Kocbek am eigenständigsten zur Zeit seiner bedeutendsten Entscheidungen, d.h. im Jahr 1941, als er an die Seite der politischen Linken trat und sich der Führung der Widerstandsbewegung gegen den deutschen, italienischen und ungarischen Besatzer anschloss. Im Gegensatz zu ihm versuchte Mounier nach der katastrophalen militärischen Niederlage Frankreichs im Jahr 1940 eine Zeitlang eine Art *modus vivendi* mit dem Vichy-Frankreich zu finden und schloss sich erst später der Résistance an.

Nach seinem Beitritt zur Befreiungsfront der slowenischen Nation (Osvobodilna fronta slovenskega naroda) im Sommer 1941 war Edvard Kocbek um die Gründung einer besonderen katholischen Aktionsgruppe in deren Rahmen bemüht. Dabei verband er sich zunächst mit den christlich-sozialen Gewerkschaftern, nahm jedoch als Personalist nie ihre Doktrin an (er hielt sie für »naiven Synkretismus«). Die Kommunisten unterstützten zunächst Kocbeks Bemühungen um die Bildung einer einheitlichen christlichen Gruppe, wurde doch dadurch das traditionelle katholische politische Lager in Slowenien geschwächt. Auf der anderen Seite gelang es ihnen, die Christlichen Sozialisten (Gewerkschafter), mit denen sie bereits vor dem Krieg zusammengearbeitet hatten, ganz an sich zu binden. Kocbek wurde in der Befreiungsfront immer einsamer.

Kocbek trat in den Jahren 1941 und 1942 in den Führungsreihen des aktiven Widerstands in Slowenien am eifrigsten für die Notwendigkeit einer revolutionären Aktion ein (die sollte sogar eine Veränderung des slowenischen Nationalcharakters herbeiführen). Im Gegensatz zu ihm wollten die Kommunisten die Menschen damals nicht verunsichern durch die Perspektive einer grundlegenden Revolution, die infolge der Ereignisse in Russland bzw. der Sowjetunion und Spanien in den Augen mancher Leute einen zweifelhaften Ruf hatte. Sie hoben in erster Linie die Bedeutung des nationalen Befreiungskampfs gegen die Besatzer hervor. Offensichtlich trugen Kocbeks Bemühungen um einen völligen Bruch mit der Vergangenheit stark zur Verbreitung der Organisation der Befreiungsfront bei, stellte doch eine Wiederherstellung der

³⁴ Številni članki, ki jih je objavilo slovensko časopisje pred drugo svetovno vojno, so opisovali brutalnost ruskih in španskih komunistov. Mnogim ljudem so se novice in komentarji o »rdečih« grozodejstvih za zmerom vtisnili v spomin. Protirevolucionarni tabor je bil še leta 1943 povsem pod vtisom dogajanja v Španiji: turjaški grad so pripadniki Prostovoljske antikomunistične milice tedaj celo razglasili za »slovenski Alcazar«.

Verhältnisse vor dem Angriff der Achsenmächte auf Jugoslawien keine besonders attraktive politische Plattform für die Widerstandsbewegung dar.

(Iz slovenščine prevedel Niko Hudelja)

MIHA SERUČNIK

KRAJEVNO IN OSEBNO KAZALO

A

- Aachen (Aquisgrana) · 51, 322
 Abensberg · 215
 Abraham · 82
 Abulafia, David · 330, 331, 332, 333, 334
 Abulner, Fr. · 456
 Achates · 350, 355
 Acre · *glej* Akkon
 Adalbert
 poreški škof · 308
 salzburški nadškof · 313
 Adaleida · *glej* Adelajda
 Adalger, tržaški škof · 43
 Adalgerij iz Pirana · 109
 Adalgerius · *glej* Aldigerij, koprski škof
 Adalhard · 56
 Eberhardov sin · 58
 Adalroh · 56
 Adam (Adamus) · 148, 149, 155
 Adam a Puteo · 130
 Adam
 Johann · 430
 Stane · 260, 262, 263
 Adamov · 377
 Adamsthal · 377
 Adamus · *glej* Adam
 Adamus Bernhardus · 431
 Adelajda (Adeleida) · 57, 58, 60, *glej tudi*
 Ortenburški, Adelajda
 Adeleida · *glej* Adelajda
 Adelgis · 56
 iz Parme · 55, 57, 58
 Adelsberg (Postojna) · 170, 353
 Adlegida · 43, 45, 46, 47, 49, 53, 54, 55, 56,
 58, 59, 60
 Adlsparg · *glej* Adelsberg
 Admont · 311, 329
 Adria, Adriatico (Jadran) · 47, 49, 335, 403,
 445
 Adriaticum, mare (Jadransko morje) · 323
 Aegean (Egejsko morje) · 331
 Aegidius Fuscarius · 188, 190
 Ägypten · *glej* Egipt
 Aemona, Æmona · *glej* Emona
 Aeneus Syluius (Enej Silvij Piccolomini) ·
 153
 Agatho, škof · 110
 Aglay (Oglej) · 175
 Agnes · *glej* Neža Mariborska
 Agostin Valier, Agostino Valier, Augustinus
 Valierus · 97, 134, 135, 137
 Agostini, Filiberto · 362
 Ahab · 213
 Ahačič Karl · 381
 Ahčin, Jera · 454
 Aichach · 265, 266
 Aigner, Toni · 260, 316
 Ajdovščina · 245, 353
 Akkon (Acre) · 304, 305, 309, 311, 312, 316,
 319, 320, 321, 323, 324, 325, 326, 327,
 332, 333, 334, 338, 341, 343
 Al-Adil, sultan (Saif al-Din al-Adil, Serafan-
 dinus) · 320
 Alamania · 313, 317
 Al-Ashraf, sultan · 338
 Albanci (Albanese gente) · 362, 363
 Albani(j)a · 362
 Alber, škof · 256
 Albericus, Alberik
 gastald (Albericus gastaldio) · 98, 101,
 119
 priča (Albericus) · 113, 119
 Alberik iz Troisfontaines · 323
 Albero
 z Grimmensteina · 324
 iz Gutenberga · 256
 Albert, Ant. · 461
 Albert, odvetnik · 100
 Albertino, notar iz Cremona · 73
 Albertinus de Domada · *glej* Albin de Dona-
 da
 Albertoni, Giuseppe · 43
 Albin de Donada (Albinus de Donada, Alber-
 tinus de Domada) · 104, 119

- Albrecht III. · *glej* Albreht III. Avstrijski
 Albreht
 Babenberžan · 81
 (II.) Avstrijski vojvoda (Habsburški) · 175, 311
 III. Avstrijski (Albreht III. Habsburški) · 80, 81, 82, 89, 167, 261
 Albucan · 116
 Albuin, škof · 256, 258
 Alcazar · 488
 Aldegerius · *glej* Aldigerij, koprski škof
 Aldericus, Alderik, koprski škof (Aldrigetus, Aldrigittus) · 98, 100, 101, 104, 106, 107, 108, 114, 115, 117, 119
 Aldiger(ij), Aldigerius
 de Cuniča · 102, 103, 104, 119
 koprski škof (Adalgerius, Aldegerius) · 98, 101, 103, 104, 105, 108, 112, 113, 114, 115, 117, 119
 Aleksander
 III., papež (Alexander) · 61, 63, 112, 113, 114, 115, 116, 119
 Veliki (Alexander der Große) · 77, 79, 83, 84, 85, 86, 87, 90, 91, 93, 94
 Alemagne · *glej* Nemčija
 Alemania · 304, 309, 342
 Alepo, Alepum · 320
 Alexander
 der Große · *glej* Aleksander Veliki
 III. · *glej* Aleksander III.
 VI. · 166
 Alexy, Zdenko G. · 27
 Alfonz de Spina, Al(f)onso de Espina (Alphon-sus de Spina) · 189, 191
 Alibert, Raphaël · 484
 Al-Kamil, sultan · 333
 Allmer, Anton · 240
 Almerico de Setta · 130
 Alpe (Alpen, Alpes, Alpi, Alps) · 40, 243, 244, 245, 313, 318, 335, 483
 Alphonsus de Spina · *glej* Alfonz de Spina
 Alstergrund · 367
 Altan, M. G. B. · 312, 317
 Altenburg (Stari grad) · 153, 182
 Althoff, Gerd · 48
 Altino · 61
 Altisch, Paul · 162
 Altvin, Altwinus, briksenski škof (Altwinus) · 256
 Alwardus · 263
 Alzacija · 429, 430, 431
 Amalrik s Hollenburga · 324
 Aman · 82
 Amberg · 305
 Ambisonti · 245
 Ambrož, Ambrosius
 de Armelenda · 111, 119
 priča · 113, 114, 115, 119
 Ambrožič, Franc · 454
 Amerika · 296, 358, *glej* ZDA
 Amik, Amicus · 102, 119
 Ana · 368
 Celjska · 216, 218, 219, 220, *glej tudi* Ortenburški, Ana Celjska
 Ptujška · 217
 Anagni · 63, 65
 Anc(h)arano · *glej* Ankaran
 Anderle · 372
 Andermann, Ulrich · 51
 Andeški · 41, 260, 261, 263, 268, 269, 310, 311, 316, 322, 323, 326, 328, 329, 342
 Andeško–Meranski
 Bertold · *glej* Bertold, oglejski patriarh
 Bertold IV. · 319
 Gertruda · 322, 328
 Henrik · 322, 323, 325, 327, 328, 329, 330, 332
 Neža (Andeks Meranska, Andeks–Meranska, Andeško–Meranska) · 214, 216, 222
 Oton VII. (Andeški (Meranski)) · 312, 322, 323, 325, 328, 329, 332, 334
 Oton VIII. Andeški (Meranski) · 257
 Andoljšek, Janko · 458
 Andolšek, Fr. · 456
 Andreitschitsch, Nescha · 173
 Andrej, Andreas
 Bonaza · *glej* Bonaca, Andrej
 Buseta · 113, 119
 II., ogrski kralj (Andrija) · 322, 323, 325, 327, 328, 331
 de Escobar · 189, 191
 de Ginnanno · 113, 119
 de Palma de Surgo · 74
 de Popo · 113, 114, 115, 119
 de Puteis · 142, 152
 Andrejka, Rudolf · 274, 371
 Andrija II. · *glej* Andrej II., ogrski kralj
 Angel Seio · 100, 106
 Angilberga, Adelgisova hči · 57, 58
 Anglija · 305, 326, 334, 372, 398
 Ankaran, Ancarano, Ancharano · 43, 59, 92
 Ankonitanska marka · 338

- Anna Elisabeth von Aursperg · *glej* Auersperg, Ana Elizabeta
- Anunciata Virgo (Marijino oznanjenje) · 152, 153
- Antiohija · 325
- Antončič, Andrej · 290
- Antonio di Francesco di Reno · 75
- Antonius
sin Jacoba de Johanisa · 130
Jacobus de Petenegg · 431
- Antun de Reno de Mutina · 75
- Aonci, Aonii · 149, 156
- Apeninski polotok · 246, 475, 477
- Ap(p)ol(l)o · 371, 372
- Appelt, Heinrich · 305
- Appl, Margareth, geborne Hurnassin · 176
- Appuhn–Radtke, Sibylle · 202
- Apulija · 305, 330, 334
- Aquilea, Aquilegia, Aquileia, Aquileja · *glej* Oglej
- Aquisgrana · *glej* Aachen
- Arabci · 227, 322
- Aragon · 305
- Aram · 409
- Arce, Rajmund (Rajko) · 450, 452, 456
- Arch (Raka) · 177, 179
- Archot, François · 431
- Arding(us), škof v Brescii · 46, 54, 55, 58, 60
- Arko, Matko · 459
- Arl, Jerni · 179
- Arnold
Matthieu · 430
Udo · 309, 310, 311, 312, 313, 320, 330, 332, 333
- Arnold, ogrski župan · 316
- Arnpeck, Veit · 329
- Arselin, Marija · 459
- Artuic(h)us, Artvik
diakon · 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 120
sin Adalgerija iz Pirana (filius Adelgerii) · 109, 120
škof · 103, 114, 120
- Asburgo · *glej* Habsburg(er)
- Askvin iz Varma · 312, 317
- Assumpta in coelum (V nebo vzeta) · 154
- Aškerc, Anton · 448, 456, 463
- Atene (Athènes) · 50, 147, 474
- Athaena (Atena) · 155
- Athènes · *glej* Atene
- Athimiß, Fridrich · 171
- Athlit · *glej* Château Pelerin
- Atlantik · 358
- Attems · 84, 85, 94
Antonija (rojena Erberg) · 84
Hermann · 348, 349, 356
Sigismund(us) (Attimensis) · 83, 84, 94
- Attila · 152, 153, 154
- Attimensis, Sigismundus · *glej* Attems, Sigismund(us)
- Auer
Juri(j) · 450, 455, 460
Pavel · 451
- Auersberg · *glej* Auersperg
- Auersperg, Aursperg, Auersperger, Aursperger, Auerspergi, Aurspergi (Turjaški) · 37, 92, 152, 153, 154, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 171, 172, 173, 175, 176, 178, 211, 231, 377, 472
- Adolf · 436
- Ana Elizabeta (Anna Elisabeth von Aursperg) · 160, 164, 173, 181, 184
- Andre · 168
- Andre Troian · 172, 173, 174, 176
- Anton · 294
- Christoph · 165, 171, 172, 175, 176
- Diepold · 172
- Ditrih (Dietrich von Aursperg) · 160, 161, 163, 165, 166, 167, 170, 171, 176
- Doroteja · 173
- Englhard · 166, 167, 168, 172
- Felicita · 160
- Fridl · 167
- Fridrich · 167
- Georg · 167
- Hans · 166
- Herbard (Herward, Hörward von Aursperg) · 160, 161, 162, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 175, 176
- Hörant · 167
- Jacob(us), Jakob · 161, 166, 168
- Janez Andrej (Johann Andreas Auersperg, Johan Andre, Hanß Andre von Aursperg) · 160, 161, 162, 163, 164, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 178, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 201, 211
- Janez Herbard (Johan Herward, Hörward von Aursperg) · 160, 161, 165, 171, 172, 173, 174, 176
- Karel · 436
- Krištof · 161
- Margareta · 231

- Marija Doroteja · 160
 Maria Teresia · 173
 Ortolph · 167
 Pangraz · 166, 167, 175
 Peter · 167
 Sabina · 160
 Sibila Konstancija (Sybille Konstanzia) · 201, 211
 Sidonija · 160
 Sigmund · 166
 Traianus · 166
 Troian · 167, 168, 169
 Vajkard (Weikhard) · 161
 Volf Engelbert (Wolf(f) Englbrecht von Aursperg) · 160, 165, 169, 172, 173, 174
 Volfgang (Wolfgang) Engelbert · 92
 Volkhard · 166, 167, 168
 Weikhard (Vajkard) · 159, 166, 167, 170, 175, 176
 Auersperger, Alenka · 40
 Augsburg · 142, 206, 207, 212, 266
 Augustinus Valierius · *glej* Agostin Valier
 Aureus, duhovnik · 106
 Aursperg (Turjak) · 163, 164, 166, 167, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 182
 Aursperg, Aursperger (Turjaški) · *glej* Aursperg
 Austria · 200, 237, 266, *glej* Avstrija
 Austrians · *glej* Avstrijci
 Austro–Ugarska · *glej* Avstro–Ogrska
 Ava, Unr(u)ochova žena · 57
 Avennay · 58
 Aventinus, Johannes · 328, 329
 Avstrija (Austria, Oesterreich, Österreich, Osterreich, Ossterreich, Ostreich) · 11, 13, 14, 16, 29, 30, 36, 38, 50, 63, 70, 84, 85, 88, 89, 91, 92, 93, 150, 152, 153, 202, 222, 276, 298, 303, 304, 306, 307, 309, 310, 311, 312, 313, 317, 318, 319, 323, 324, 326, 332, 333, 335, 341, 342, 345, 347, 361, 388, 417, 418, 421, 423, 424, 427, 438
 Notranja (Innerösterreich) · 63, 189, 190, 191 · 345, 347, 348, 349, 352, 430, 432, 433
 Spodnja (Niederösterreich, Nider Österreich) · 239, 307, 411
 Zgornja · 235, 314, 411
 Avstrijci · 365
 Avstro–Ogrska (Austro–Ugarska, Donaumo-
 narchie) · 411, 414, 417, 418, 420, 425, 426, 427, 448
 Avšič, Jakob · 452, 456
 Awaren (Avari) · 345
- B**
- B. Maria Virgo · 152, 154
 in Burgsthal · 154
 in insula fluvij Labac · 154
 B. Virgo Auxiliatrix · 152
 Baaden · *glej* Baden
 Baaken, Gerhard · 319
 Babenberg(er), Babenberžani · 82, 214, 306, 311, 313, 314, 323, 329, 342
 Babenbergica stirps (Babenberžani) · 323
 Babič, Fran · 459, 463
 Babnik
 I. N. · 461
 Iv. · 459
 Babonići · 201
 Babudri, Francesco · 48, 49, 68, 307, 308
 Babylonia · 320
 Baden · 376, 420
 Baedeker · 350, 356
 Bärenreiter · 354
 Bahovec, Jern. · 459
 Baibars, sultan · 327, 337
 Bajič, Stojan · 389
 Balbul(us), Notker · 189, 191
 Baldauiz, Petrus · 152
 Balkan(s) · 365, 422
 Ballogh, Karel · 461
 Balthasarus Ederus · 430
 Bamberg · 207, 323, 329
 Ban, Franc · 455
 Barada, Miho · 75
 Baraga, France · 16, 41, 143, 222, 263
 Barbabianca
 Hieronimo · 135, 137
 Vincenzo · 135, 137
 Barber, Malcolm · 304, 305, 326, 333, 334, 340
 Barbo · 412
 Bernardin · 165
 Oto(n) · 294, 296
 Bari (Barullum) · 73
 Barle, Fr. · 456
 Barozzi, poreški podestat · 361
 Bartel, Ant. · 458
 Bartholom(a)eus, Bartolomeo Anglicus · 189, 191

- Bartholomeus · *glej* Jernej, škofov zastopnik
 Bartol · 371
 Bartsch, Robert · 387
 Barullum · *glej* Bari
 Basadonna
 Alessandro · 361
 Pietro · 361
 Zuan' Battista · 362
 Baš
 Angelos · 159
 Franjo · 435
 Bauer, Ernest · 420
 Baumgarten · *glej* Sadek
 Baumgartner, Egon · 37
 Bausinger, Hermann · 347
 Bavarska (Bavaria, Bawaria) · 237, 255, 264,
 304, 305, 319, 324, *glej tudi* Bayern
 Bavcon, Ljubo · 395
 Bavčer, Martin · 244, 245
 Bavdek, Helena · 460, 462
 Bawaria · *glej* Bavarska
 Bayern (Bavarska) · 238, 345
 Bayr, Oton · 456
 Beatli · 372
 Beatus · 55
 Joannes in Kewer · 265
 kaplan · 45, 46, 54, 55, 56
 klerik · 56
 menih · 56
 Becher, Hartmut · 58
 Becker, Felix · 206
 Beckh–Widmanstetter, Leopold von · 220
 Beckmann, Nikolaj (Nikolaus) · 276
 Beg, Ante · 461, 463
 Begotti, Pier Carlo · 306, 312, 317
 Begunje · 263
 Beham · 250
 Beihammer, Alexander · 240
 Bela Cerkev · 282, 283, 289, 292, 293, 296,
 297
 Bela
 III., kralj · 322
 IV., kralj · 335
 Bela krajina · 139, 282, 294, 303, 311, 342
 Belar, Leopold · 451
 Belcredi · 436
 Bele, Iv. · 459
 Belgija · 313
 Beligna · 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69,
 70, 71
 Beljak · 347
 Belokranjci · 281, 282
 Belšica · 277
 Benečani · 307, 322, 338, 353, 359, 361, 365
 Benečija (terra Veneta) · 127, 128, 129, 136,
 317, 340, 362
 Benedikt
 (Benedictus) iz Nursije, von Nursia · 51,
 60, 189
 XV., papež · 420
 Beneška republika · 358, 359, 360, 361, 365
 Beneška Slovenija · 244
 Benetke (Venecia, Venedig, Venetiae, Vene-
 zia, Venice) · 43, 44, 45, 49, 52, 53, 58, 60,
 61, 75, 76, 106, 112, 113, 115, 129, 142,
 151, 200, 307, 308, 309, 311, 312, 313,
 317, 322, 331, 332, 338, 340, 342, 354,
 357, 358, 359
 Benkovič, Josip · 161
 Benussi, Bernardo · 44, 97, 359
 Beograd · 398
 Berbuč, Ivan · 245
 Berchem, Egon · 213
 Berčon, Anton · 456
 Berengar I. (Berengario, Berengarius) · 43,
 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 53, 54, 55, 56,
 57, 58, 59, 60
 Bergamini, Giuseppe · 49, 50, 65
 Bergamo · 54
 Bergmüller · 206
 Berkopec · *glej* Otošec, Božo
 Berlin · 87
 Bernard (Bernhard)
 iz Clairvauxa (Bernhard von Clairvaux) ·
 189, 191
 Spanheim(ski), koroški vojvoda · 311,
 324, 331, 332
 tržaški in koprski škof (Bernardo, Bernar-
 dus, Bernhard, Guarnardus, Varnaldus,
 Venerandus, Warnardus, Wernardo, Wer-
 nardus) · 52, 60, 97, 101, 102, 103, 105,
 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 121,
 124
 Bernardino Parenzano · 43
 Bernardo, Bernardus · *glej* Bernard, tržaški in
 koprski škof
 Bernatovič, Orosl. · 459
 Bernbacher, Ignac · 371
 Bernbacherji · 371
 Bernhard (Bernard)
 von Clairvaux · *glej* Bernard iz Clairva-
 uxa

- I., prošt · 241, 242
tržaški škof · *glej* Bernard, tržaški škof
iz Verone · 57
- Bernhard, Günther · 187
- Bernik, France · 448
- Bernot, Iv. · 459
- Bernoville, Gaetan · 197
- Bernpacherischi · *glej* Bernbacherji
- Berta
 Berengarjeva hči · 55, 57, 58
 hči Ludvika II. · 58
- Bertilla, Berengarjeva žena · 55, 58
- Bert(h)old(us)
 Bogenski (de Pogen) · 324, 326
 z Emerberga · 324
 kaločki nadškof · 322, 323, 327, 328, *glej*
 Bertold, oglejski patriarh
 oglejski patriarh (Andeški, di Merania, ka-
 ločki nadškof) · 64, 65, 67, 70, 312, 317,
 321, 322, 323, 325, 327, 328, 330, 331,
 332, 334, 335
 podestat (Bertoldus) · 101, 102, 103, 104,
 120
 III. Andeški · 306
- Bertoša, Miroslav · 357, 361, 362, 363, 364
- Bertrand
 de Blanchefort · 305
 de Thessy · 333
- Betlehem · 333
- Beust · 436
- Beyrer, Klaus · 347
- Bezenšek, Ernest · 456
- Bezjak, Janko · 458
- Bezljaj
 France · 244
 Jos. · 459
- Bianchi
 Giuseppe · 340
 Josef · 312, 317
- Biasio, Luigi de · 65
- Biatu poddiakon · 56
- Bichler, Gerlinde · 355
- Bierbaumer Wald · 349, *glej* Hrušica
- Biermanishev muzej · *glej* Brasilianisches
 Museum
- Billanovich, Maria Pia · 43, 44
- Birek, Franc · 453
- Birk, Ernst · 255
- Bischoflack · *glej* Škofja Loka
- Bisegg, Nicolaus · 163, 164, 172, 176
- Bistrica
 (vas pri Tržiču) · 255, 259
 (Feistriz) (reka) · 179, 352
 ~, Tržiška (reka) · *glej* Tržiška Bistrica
- Biščak, Breda · 365
- Bitnje · 273
- Bizanc (Konstantinopel) · 75
- Bizeljčani · 282
- Bizeljsko · 282
- Bizjak, Matjaž · 23, 255
- Bizovičar, Josip · 453
- Blagaj, Blag(g)ay · 197, 201
 Anton Ursini · 201
 Elisabeth, rojena Aursperg · 176
 Franc, Franz Adam Ursini · 201, 211
 Rihard · 201
 Sigismund Anton Ioseph, Joseph (Ursini) ·
 201, 211
 Žiga Anton Jožef Ursini · 197, 200, 209
 Žiga Jožef Anton (Ursini) · 201
- Blasius, prior · 308
- Blaznik
 Pavle · 13, 15, 16, 17, 20, 22, 23, 24, 255,
 273, 274, 282, 286, 287
 Frančiška · 455, 462
 Jožef · 451
- Blaž, Jernej · 451
- Bled · 256, 259, 262, 263, 271, 272, 273, 274,
 275, 277, 278, 280
- Bleiburg · 187
- Bleiew(e)is, Bleiwies Trsteniški
 Dem. · 460
 Karol · 454, 456, 463
 Janez · 294, 447, 450, 463
 Janko · 456
- Blejska Dobrava · 273, 277
- Blejski kot · 262
- Bloke · 161
- Bochorizhius, Petrus · 431
- Bodešče · 272, 275, 278
- Boecij · 83
- Böhm, Edmund · 210
- Böhmen · 168, 342 *glej* Češka
- Böhmer, Johann Friedrich · 68, 309
- Bog · 45, 50, 56, 87, 132, 133, 141, 157, 210,
 217, 278, 318, 345, 349, 355, 374, 482
- Bogenski · 329
 Albert III. · 319
 Albert (IV.) · 324
 Bertold · *glej* Bert(h)old(us) Bogenski (de
 Pogen)
- Bogenšperk · 18, 35, 36, 38

- Bogišić, Valtazar · 73
 Bogojina · 470
 Bohemia · 265, *glej* Češka
 Bohemond, princ Antiohije · 325
 Bohinec
 Peter · 453
 Žiga · 453
 Bohinj · 271, 273, 275, 277, 278
 Bohinjska Bela · 272, 273
 Bistrica · 271, 272, 273, 274, 275, 277, 278
 Češnjica · 272, 273, 277
 Bohorič, Peter · 432
 Boii (Boji) · 328, 329
 Bojani, Ulrik · 340
 Bojnik · 282, 288, 298, 299
 Bolgarija · 422
 Bologna · 73, 92, 127, 142, 188, 308
 Boltavzar, Rajko · 456
 Boltin–Tome, Elica · 44
 Bolzano · 255, 265
 Bona, hči Petra de Plaio · 129
 Bonaca, Andrej (Andrea(s) Bonaza) · 132, 133, 134, 135, 136, 137
 Bonač, Ivan · 455, 460, 463
 Bonanni, Philippo · 144
 Bond, William Henry · 78, 84, 94
 Bonicampensis · *glej* Dobre polje
 Bonifacij
 (Bonifaz) VIII., papež · 188, 190, 339
 Montferratski · 330, 331
 poreški škof · 307
 Bonin, Zdenka · 127, 135
 Boockmann, Hartmut · 336, 340
 Borchard, Karl · 305, 306, 307, 317, 330
 Borovlje · 440
 Borštner, Vincenc · 453, 458
 Bosna (Bosnia, Bosnien) · 76, 300, 335, 343, 419, 420, 423, 424, 425
 Boško · *glej* Otošec, Božo
 Boštanj · 209
 Boštjan Martina Lugnana (Vastianus Martini Lugnani) · 128
 Bougard, François · 50
 Božidar · *glej* Otošec, Božo
 Božje polje · 308, 342
 Bracciolini, Giovanni Francesco Poggio · 190, 191
 Bradaška, Ferdinand · 452, 456
 Bradstätter, Klaus · 70
 Brajković, Vlasta · 234
 Brandt, Miroslav · 13
 Brasilianisches Museum · 373
 Braslovče · 11, 12, 38, 314
 Bratina, Pavel · 246
 Bratislava · 28, 367, 373, 374, 375, 382
 Bratož, Rajko · 49, 110
 Braudel, Fernand · 357
 Brazilija · 373
 Brce, Anton · 457
 Brdo pri Kranju · 18, 36, 271
 Brecelj, Marijan · 37
 Breckerfeld · 290, 292
 Franc Anton · 290, 291
 Břeclav · 306
 Breg pri Kokri · 263
 Bregar, Marjeta · 282
 Brenner
 Martin, sekavski škof · 346, 348
 Peter J. · 350
 Brescia (Brixia) · 43, 45, 46, 47, 54, 55, 56, 57, 58, 60
 Breskvar
 Fr. · 460
 Luka · 461
 Bresoviz · 178
 Bressanone · 257, 265
 Bresslau, Harry · 47, 54, 56
 Breuer · 469
 Brezje · 273
 Brezovica · 29, 135
 Breže (Friesach) · 310, 311, 312, 316, 321, 325, 339
 Brežice · 32, 300, 402, 404, 405, 406, 407, 408, 410, 437, 439, 443
 Brichsen 266 · *glej* Brixen, Briksen
 Brienne, Ivan, jeruzalemski kralj · 331
 Briksen (Brixen) · 256, 257, 258, 259, 260, 261
 Brincken, Anna–Dorothee von den · 239
 Brindisi (Brindisium) · 73, 331, 332
 Briquet, Charles–Moïse · 87
 Britovšek, Marijan · 271, 274
 Brixen (Briksen) · 86, 241, 255, 256, 257, 258, 260, 263, 264, 266, 268, 269, 275
 Brixeney · *glej* Precenicco
 Brixia · *glej* Brescia
 Brno · 367, 375, 376, 377, 441
 Brod · 271, 275
 Brodar, Mitja · 16
 Brode · 273
 Brogiol, Dominicus · 162

- Broucek, Peter · 417, 418, 421
 Brühl, Brüll · 369, 373
 Brünn · 382
 Bruna, hči Vitalisa Buttia · 130
 Brunet, Fr. · 458
 Brunner
 Karl · 240
 Walter · 17, 39, 345, 350, 351
 Bruno, olomouški škof · 336
 Bucelleni
 Andrej · 272
 Oktavij · 272
 Orpheus · 175
 Bucer, Martin · 430
 Buchheim, Oton Friderik (Fridericus Otto a Buechaimb) · 140, 151
 Buchwald, Wolfgang · 190
 Bučar
 Franc · 455
 Viktor · 450
 Bučka · 299
 Buda · 413
 Budimpešta · 374, 411, 413, 423
 Budna Kodrič, Nataša · 367
 Buechaimb, Fridericus Otto a · *glej* Buchheim, Oton Friderik
 Bürger, Ljudevit · 450, 454
 Bukovina · 411, 412
 Bulovec
 Anton · 456
 Mih. · 457
 Bulst, Neihard · 346
 Bulst–Thiele, Marie Luise · 304, 305, 306, 307, 333, 335, 340
 Buora, Maurizio · 61
 Burgstall, Burgsthal · 152, 154, 351
 Burgstaller, Tomo · 461
 Burgundi · 250
 Burgundija · 54, 285, 326
 Burián, István · 423, 424, 426
 Burnel, Georgius · 174
 Burzenland · 328
 Bušič, Josip · 454
- C**
- Cabriel de Gleda · 74
 Cactarum (Kotor) · 73, 75
 Caesar · 238
 Caesar, Aquilin(us) Iulius, Julius · 237, 238
 Calles, Sigismund · 323, 324
 Calvin, Jean · 430, 432
 Cammarosano, Paolo · 53
 Canada · *glej* Kanada
 Candido, Giovanni · 61
 Canischa (Kaniža) · 170
 Cankar, Karlo · 419
 Caorle (Caporle) · 128, 347, 354, 355
 Capito, Wolfgang · 430
 Capodistria, Capo d'Istria (Koper) · 43, 44, 58, 97, 136, 137, 357, 359, 360, 361, 362, 363
 Caporle · *glej* Caorle
 Cappelli, Adriano · 97, 98, 99, 112, 114, 115, 116, 117
 Caprensis civitas, Capris (Koper) · 43, 52, 59
 Caravita, Renzo · 307
 Carigrad · 346
 Carinthia (Koroška) · 153, 237, 240
 Carl, avstrijski nadvojvoda · 166, 168, 173
 Carlstatt · 163
 Carnea, Carnia (Karnija) · 67, 246, 324
 Carneola, Carniol(i)a (Kranjska) · 139, 140, 141, 142, 146, 147, 148, 151, 152, 153, 155, 157, 159, 160, 200, 209, 255, 257, 264
 Carniolus · 199, 209
 Carolus
 Josephus · 151
 Magnus (Karel Veliki) · 152
 VI., cesar · 209
 Carso, Carstia · *glej* Kras
 Cartesius · 209, 210
 Casal, Peter · 345, 348, 349, 355
 Cassetti, Zuanne · 360
 Castello · 106
 Castelz, Christoph · 176
 Castro
 Angel(o) de · 188, 190
 Paolo de · 188
 Catharin, Anthonius · 431
 Cavazza, Silvano · 50
 Cedilnik, Alenka · 23
 Cegnar, Janko · 458
 Celestina, Josip · 453, 458
 Celjani · *glej* Celjski
 Celje · 12, 13, 21, 22, 35, 37, 38, 40, 95, 214, 314, 341, 347, 348, 349, 352, 355, 356, 399, 401, 402, 403, 408, 409, 410, 414, 435, 437, 439, 440, 442, 443, 444, 445, *glej tudi* Cil(i)
 Celjski · 16, 29, 40, 92, 214, 215, 217, 218, 219, 221, 223, 259, 408

- Ana · 219, *glej tudi* Ortenburški, Ana Celjska
 Barbara · 93, 216
 Friderik · *glej* Friderik II. Celjski
 Herman · *glej* Herman(n) II. Celjski
 Katarina · 216, 217, 218, 222
 Cellarius · 144
 Celovec (Clagenf., Clagenfurt, Klagenfurt) · 43, 142, 156, 200, 421, 431, 432
 Cepli · 263
 Ceres · 151
 Cerewalde · 240
 Cerknica · 161
 Cervignano · 353, 354
 Cessi, Roberto · 53, 61
 Cevc, Emilijan · 23, 32, 148
 Cezareja · 326
 Chaerntyn (Koroška) · 317
 Chamirey · 285
 Champagne · 334
 Chartier, Roger · 357
 Château Pelerin · 326
 Chezil (Kocelj) · 258
 Chicago · 78, 79, 80, 81, 84, 85, 94
 Chiemsee · 337
 Chimani, Rudolf · 215
 Chioggia · 110, 111, 118
 Chioggia, Francesco · 340
 Chiska · *glej* Žižka, Jan
 Chmel, Joseph · 63, 259, 265
 Chrayn (Kranjska) · 317
 Chreina (Kranj) · 256
 Christi templum · 304
 Christoph Otto · 162, 181, 182
 Christus · 265, *glej tudi* Kristus
 Chrön, Thomas · *glej* Hren, Tomaž
 Chrudim · 378
 Chuniemunt · 312
 Chunradus · *glej* Konrad I., salzburški nadškof
 Chunrat von Luotzingen · 312
 Churchill, Winston S. · 486
 Cicero · 146
 Cigale · 299
 Cil(l)i (Celje) · 166, 401
 Ciper (Cyprus) · 309, 313, 323, 340
 Ciperle, Jože · 198, 199
 Cipriani, Giuseppe · 245
 Cislitvanija · 422
 Citeaux · 332
 Cittanova (Novigrad) · 136, 137
 Ciuha, Alb. · 456
 Cividale (Čedad) · 62, 64, 65, 66,
 Clagenf., Clagenfurt (Celovec, Klagenfurt) · 156, 431
 Clairvaux · 332
 Clam–Martinic, Heinrich · 418
 Cleve, Thomas C. van · 321, 322, 323, 325, 326, 327, 332, 333
 Cluny · 49
 Cluverius · 144
 Cmurek · 324
 Cobban, Alfred · 484
 Cobedum (Kubed) · 132, 133
 Cobenzl, Janez Filip · 20
 Cocco, Giustinian · 362
 Codelli · 197
 Anton · 463
 Anton Fahnenfeld · 450
 Coing, Helmut · 188
 Colarič, Mart · 460
 Colli, Enzo · 308
 Colombo, Fulvio · 48
 Colonia (Köln) · 322, 323, 325, 326
 Columna, Guidon da · 93
 Colville, John R. · 486
 Comandi, Chiara · 76
 Comelli, Giovanni · 317
 Comino, Marzia · 69
 Concordia · 246
 Concorrezzo, Rinaldo, ravenski nadškof · 307
 Conquest, Robert · 485
 Conradus L. B. a Ruessenstain · 152
 Constantinus de Revolto · *glej* Konstantin de Revolto
 Contarini, Giacomo · 361
 Cordes, Albrecht · 47
 Corditsch, 180
 Ursula · 163
 Coreth, Anna · 324
 Cormons, Cormon(um) · 63, 65, 67, 188
 Coroduzi, Raphael · 164
 Coronelli, Vincenzo · 151
 Coronius, Niclas · 169
 Correspondenz (časopis) · 436
 Costa
 Etbin Henrik · 412, 447, 450
 Henrik · 463
 Crabath · 172
 Crain (Kranjska) · 139, 145, 154, 157, 164,

- 167, 171, 173, 174, 176, 229, 250, 266, 268, 299
 Crai(n)burg · 180, 266, 267, 268
 Crastoie · *glej* Hrastovlje
 Cregeen, Martin · 40
 Cremona · 54, 73, 127, 332
 Cres · 363
 Creste Tarallo · 75
 Creü(c)z · 175, 183, 266, 267
 Creyzer, Gabriel · 169
 Cristoff, Mathia · 229
 Cristoglie · *glej* Hrastovlje
 Croacia, Croatia · *glej* Hrvaška
 Crön
 Anna · 173
 Thomas · *glej* Hren, Tomaž, ljubljanski škof
 Crönisch · 163
 Crumlouia · 152
 Csendes, Peter · 319
 Cumprecht, Samuel · *glej* Kumprecht, Samuel
 Cunigundis · *glej* Kunigunda iz Slovenj Gradca
 Cunja, Radovan · 52
 Cuscito, Giuseppe · 49, 62
 Cvajer, Ivan · 450
 Cvajter, Dragotin · 450
 Cvetko, Dragotin · 140, 141
 Cvirn, Janez · 425, 435, 444
 Cyprus · *glej* Ciper
 Czaky–Loebenstein, Eva–Maria · 346
 Czas (časopis) · 443
 Czernin, zunanji minister · 418
 Czoernig, Czörmig, Carl, Karl · 243, 244
- Č**
 Čadež, Vikt. · 458
 Čadovlje · 256, 263
 Časlav · 378
 Čavn · 245
 Čebašek
 Andrej · 450, 453
 Ivan · 453
 Čeč, Kar. · 461
 Čedad (Cividale) · 50, 51, 54, 62, 64, 65, 66, 332, 337, 340
 Čehi · 420, 435, 440, 442
 Čejkovice · 306
 Čekal, Ferd. · 457
 Čelešnik, Dragotin · 450
 Čelevec · 290
- Čepon, Anton · 451
 Čermelj, Lavo · 244
 Černe, Anton · 414
 Černivec, Ant. · 459
 Češka (Bohemia, Böhmen) · 216, 304, 305, 306, 307, 309, 313, 317, 319, 336, 337, 341, 342, 345, 377, 379, 381, 411, 421, 436, 438, 439, 442, 443, 470
 Češko
 Ana · 381
 Elizabeta · 368
 Emilija · Valentinova hči 381
 Ernestina, Valentinova hči · 381
 Filip · 368, 377
 Franc · 367
 Jožefina, Valentinova sestra · *glej* Terpinc, Jožefina
 Jožefina, Valentinova hči · 381
 Terezija, Valentinova mati · 367
 Terezija, Valentinova hči · 381
 Valentin · 367, 368, 369, 370, 375, 381, 382, 450
 Češnik, Janko · 459
 Češnjica · 273, 278
 Čremošnik, Gregor · 73
 Čreteška, Elizabeta · 216
 Čretež · 299
 Črna gora · 272, 421, 423
 Črnogorsko primorje · 362
 Črnomaljski
 Jurij · 266
 Črnuče · 448
- Ć**
 Ćirić, Miloš · 228
- D**
 D. G. · 452
 Dacar, Jos. · 459
 Dachau · 305
 Daim, Falko · 345
 Dalmacija (Dalmatia, Dalmazia) · 76, 309, 323, 335, 362, 411, 419, 420, 422, 423, 424
 Dalmatiner, Hans · 169
 Dalmazia · *glej* Dalmacija
 Damask (Damascus) · 320, 339
 Damiat(t)a, Damietta · 324, 325, 326, 329, 330, 332, 333, 343
 Dandolo
 Andrea (Dandulo, Dandulus) · 61, 110

- Henrik, gradeški patriarh · 115, 116
 Daniel, Donald · 371
 Dante Alighieri · 307
 Darij · 83
 Darovec, Darko · 97, 127, 133, 134, 135, 357, 358, 359, 361, 362, 364
 Dauber, Robert L. · 313, 314, 315, 317
 Daumbl (Damelj) · 178
 Davča · 273
 Davies, Norman · 429
 Debelak, Matija · 451
 Debenjak, Doris · 39, 230
 Debevec
 Jožef · 450
 Tereza · 461
 Dečko · 437, 440
 Degenhard, škof · 354
 Degrassi, Franco · 128
 Della Piazza, Gabriel · 174
 Delorez, Albert · 92
 Demel, Bernhard · 310, 316
 Demet(e)rij Montferratski (Demeterius) · 331
 Demetrius rex Thessalonicensis · *glej*
 Demet(e)rij Montferratski
 Demmerle, Eva · 417
 Demšar, Jern. · 460
 Demurger, Alan · 304
 Der(g)kh, Michael, Michäel · 176, 182
 Descartes · 210
 Detela
 Fran · 458, 463
 Oton · 413, 452, 456, 463
 Detemarius Ellie · *glej* Ditmar Elije
 Detemaro · *glej* Ditmar, tržaški škof
 Deus · 155, *glej* Bog
 Deutsche · *glej* Nemci
 Deutschland · *glej* Nemčija
 Devica Orleanska · 369
 Devin (Duino) · 64, 103, 114, 115, 116, 243, 244, 246, 373, 374
 Devisiano · 45, 46, 47, 49, 50, 58, 59
 Dežman
 Franc · 455
 Jos. · 460
 Jože · 256
 Diatmorus · *glej* Ditmar, tržaški škof
 Didrichsteinova palača · *glej* Dietrichsteinova palača
 Dienst, Heide · 332
 Dietalm(is) de Purcardo · 114, 120
 Diet(a)marus, Dietmaro · *glej* Ditmar, tržaški škof
 Dietrichstein, Georg Albrecht · 177
 Dietrichsteinova palača · 377
 Dilijan (Diliano) · 48, 49, 68
 Dimiz, Gustav · 452
 Dimnik, Jak., Jakob · 459, 463
 Dinkelsbühl · 86
 Dissaderi, Massimo · 50, 51
 Ditmar
 Elije (Detemarius Ellie) · 128
 tržaški škof (Detemaro, Diatmorus, Diatmarus, Dietmaro, Dietmarus) · 103, 114, 120
 D. Peregrina (Sv. Peregrina) · 152
 D. Florianus (Sv. Florijan) · 155
 D. Iacobus (Sv. Jakob) · 152
 D. Iosephus (Sv. Jožef) · 152
 D. Nicolaus (Sv. Nikolaj) · 142, 152, 153, 155
 D. Philippus (Sv. Filip) · 152
 D. Xauerius (Sv. Ksaverij) · 152
 Dob · 278
 Doberšek, Jože · 298
 Dobida, Josip · 456
 Dobrava · 273
 Dobrča · 255, 262
 Dobropolje (Bonicampensis) · 40, 200, 211
 Dobropoljska dolina · 40
 Dobrla ves (Eberndorf) · 62
 Dobronić, Lejla · 307, 308, 309
 Dohrn von Rossum, Gerhard · 346
 Dol · 202, 234
 Dol (Dole) · 127, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137
 Dolar, Simon · 458
 Dolenc
 Henrik (Hinko) · 450, 452
 Iv. · 458
 Josip · 457
 Metod · 286, 290, 291, 292
 Oroslav · 455, 460
 Rihard · 286, 297, 298
 Dolenja vas · 274
 Dolenjci · 282, 294, 297, 298, 299
 Dolenjska · 32, 201, 282, 283, 291, 293, 294, 296, 299, 300, 301, 407
 Dolinar, France M. · 43, 161, 198, 348, 349
 Dollinger, Peter Paul · 215
 Dolničar (Dolnitscher) · 371
 Aleš Žiga · 147, 148

- Janez Gregor (Johann Gregor Thalnitscher) · 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 150, 151, 156, 157
 Janez Krstnik (Johann Baptist Thalnitscher) · 139, 157
 Dolnitscher (Dolničar) · 139, 142
 Dominguez, Fernando · 189
 Dominicum (Velika Nedelja) · 310
 Dominicus, Dominik
 chioggianski škof (Clugiensis, Cluciensis episcopus) · 110, 114, 118, 120
 sin Dominika de Donda · 107
 de Donda · 110, 111, 120
 notar · 100, 101, 102, 103, 104, 108, 109
 Pantanus · 111, 120
 portir (ostiarius) · 102, 120
 prezbiter (presbiter) · 101, 120
 Domžale · 278
 Donau · 234, *glej* Donava
 Donaumonarchie · *glej* Avstro–Ogrska
 Donava · 345, 351, 372, 373, 374
 Dopsch, Heinz · 51, 222, 237, 240
 Dorfmeister, Anton · 13
 Dostal, Jos. · 457
 Dottori, R. · 482
 Dovje · 273
 Dracoscan (Trakoščani) · 345
 Draga · 178
 Dragomelj (Dragembl, Drägembl, Dregeml) · 15, 34, 160, 164, 165, 176, 177, 178, 179, 180, 182, 183, 184, 353
 Drahsler
 Milan · 456
 Pavel · 460
 Dralka, Josip · 452, 456
 Drašler
 France · 451
 Pavl · 454
 Drau, Drava · 34, 339, 340, 347, 348, 355, 401, 402, 422, 426
 Dravlje · 448, 461
 Dravska banovina · 298, 384, 388, 390, 486
 Dražgoše · 277
 Drč, Josip · 454
 Dregeml · *glej* Dragomelj
 Drenik
 Franc · 452, 456
 Marija · 459
 Dreo, Aleksander · 450, 454
 Drešar, Fr. · 458
 Drnovšek, Marjan · 17
 Drobnič, Andrej · 450
 Druktemir, nadkancler · 48
 Drumbliz, Hans · 170
 Družinska vas · 292, 293
 Drvoseč · 272, 275
 Drýak, Alois · 474
 Dubrovčan (Raguseus) · 73
 Dubrovnik (Ragusium) · 13, 73, 74, 75, 76
 Duffé, Ivan · 456
 Dugo Selo · 309
 Dührer, Albrecht · 21
 Duino · *glej* Devin
 Dular
 Andrej · 282
 Anja · 283
 Dümmler, Ernst · 44, 54
 Dunaj (Wien) · 13, 14, 22, 27, 40, 43, 44, 63, 80, 81, 82, 83, 87, 88, 89, 93, 94, 95, 139, 142, 200, 206, 233, 238, 242, 265, 283, 303, 304, 307, 310, 312, 313, 316, 317, 319, 323, 335, 342, 345, 346, 347, 348, 351, 356, 364, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 379, 380, 381, 382, 411, 413, 421, 425, 426, 441, 444, 467, 468, 470, 471
 Dunajčani · 371, 373, 376
 Dunajsko Novo mesto (Wiener Neustadt) · 37, 82, 83, 86, 89, 311, 312, 336, 342
 Duplje, Spodnje · 256
 Durand, Wilhelm · 191
 Durantis, Guillelmus · 189
 Dušková, Sáša · 264, 306, 337
 Dvořak, Antonin · 436
 Dvorska vas · 273
- Đ**
 Đaković · 424
- E**
 Ebendorfer, Thomas · 189, 191
 Eberhard
 furlanski mejni grof · 53, 54, 55, 57, 58
 I., salzburški nadškof · 240
 II., salzburški nadškof · 310, 314, 332, 334
 von Sulzberg (Eberhard II., salzburški nadškof) · 312
 Eberndorf · *glej* Dobrla ves
 Ebhartus, Johannes · 431
 Ebner, Herwig · 335, 352
 Eck, frater · *glej* Ekk, templjar

- Eckbertus · *glej* Ekbert, bamberski škof
 Eckher, Johann Franz · 346
 Edbury, Peter W. · 325
 Edlheim · 153
 Edvard I., angleški princ · 334
 Eger · 327
 Eger, Rozalija · 451, 455, 461
 Egg, 178
 Adam · 179
 Georg Sigmund · 163
 Hanibal · 176
 Veit Jacob · 177
 Eggenberg · 152, 153
 Eggenberg(i) · 157
 Hans Ulrich · 348
 Egger
 Rudolf · 347
 Walter · 35
 Egida (Koper) · 59
 Egipt · 206, 324, 325, 329, 330, 337, 343
 Eibiswald · 351
 Georg Ehrenreich von · 351
 Ulrich, Ulrik von · 351
 Eibiswalder · *glej* Eibiswald
 Eichstätt · 304
 Einpacher, Michael · 431
 Einspieler, Tom. · 456
 Eisbründel · 375
 Eisenmann, Louis · 411, 414
 Ekbert Andeški, bamberski škof · 322, 323, 328, 332
 Ekk, templjar · 307
 Ekke, pruder · *glej* Ekk, templjar
 Eleonora, cesarica · 201, 208
 Elija patriarh · 50
 Elizabeta
 Abenberška · 215
 s Pišec · 216, 222
 Emerberg · 324
 Emi(c)ho
 freisinški škof · 303, 304, 305, 337, 339, 342
 prošt · 303
 Emler, Josef · 307
 Emona (Aemona, Æmona) · 32, 139, 140, 146, 147, 149, 151, 152, 153, 154, 156
 Endlicher, Rudolf · 452
 Enej · 90, 355
 Engelbert
 II., grof · 63, 64
 Turjaški (Engelbertus Aurspergicus) · 324
 Engeli s Tenč · 216
 Engelrammus · 263
 Engelsdorf · 312, 316, 321
 Engiltrud, Eberhardova hči · 58
 England · 239, *glej* Anglija
 Englshauser, Daniel · 182
 Englßhauser · 163
 Maria Wabara (Englßhauserin) · 162
 Enikel, Jans, Jens · 93
 Enstaller, Wolff · 170
 Epan · 320, 324
 Eppensteiner · 240
 Eppich, Ivan · 454
 Eracles · 325, 326
 Erberg · 202, 208
 Erbergi · 84, 85, 94
 Erényi, Gustav · 418
 Erhenger z Landesehre · 324
 Erjavec, Zvon. · 458
 Erkhinger, Johan · 180
 Erla, Wolfger, passauski škof · 345
 Ermacora, Felix · 421
 Ermgard zum Lippe von der Mark · 220
 Ernau
 Andreas · 431
 Wilhelmus · 431
 Ern(e)st
 nadvojvoda · 167, 267
 Železni (Habsburški) · 262
 Ernfels, Henrik · 220, 222
 Erzengel Michael · *glej* Sv. Mihael nadangel v Dilijanu
 Erzin, J. · 458
 Eržen, Andreja · 260, 316
 Escobar, Andreas von · 189
 Etichoni · 57
 Etruščani · 475
 Eugenius, papež · 240
 Europa, Europe · 260, *glej* Evropa
 Eva · 148
 Evripid · 144
 Evropa · 29, 30, 41, 49, 53, 93, 202, 213, 225, 227, 260, 283, 296, 305, 306, 308, 315, 326, 329, 330, 333, 335, 336, 338, 339, 345, 355, 357, 364, 417, 426, 429, 439, 467, 482, 484, 486
 Evzebij · 83
 Expres (časopis) · 436
 Eysch (reka Iška) · 175
 Eytisch (Ižansko) · 172, 176

F

- Fabian, Iv., Ivan · 454, 460
 Fabiani, Placid · 453, 457
 Fabianschitsch
 Hansche · 178
 Jansche · 165
 Fabjančič, Vladislav · 40, 160, 199, 200
 Fabriotti, Franc · 367
 Fagin Davis, Lisa · 92
 Fajdiga, Ign. · 458
 Fajfar, Tone · 485, 487
 Fajkmajer, Karl · 255, 257, 264
 Fakaš · 437
 Fakin, Drag. · 461
 Falkenstein · 234, 235, 324
 Falkenberg
 Fridrich · 169
 Khunigundt · 169
 Faust, Janez · 160
 Favreau, Marie–Luise · 309, 320, 328, 330, 331, 333
 Favreau–Lilie, Marie–Luise · 338
 Faye, Christopher Urdahl · 78, 84, 94
 Febvre, Lucien · 429
 Federhofer, Hellmut · 347
 Feistri(t)z
 (reka) · *glej* Bistrica
 (Windisch) · *glej* Slovenska Bistrica
 Felleisen · 349
 Felmo · 48
 Ferdinand
 kralj · 231, 250
 nadvojvoda · 161, 166, 167, 198
 I., cesar · 231
 II., cesar · 198, 235
 III., cesar · 36, 172
 Ferdinandus à Rauchenberg · 431
 Ferenc, Tone · 15
 Ferentino · 331
 Ferento · 114, 118
 Fereri Klun, Vinko · 412
 Ferigo, Giorgio · 361
 Ferjančič · 437
 Andrej · 413, 452, 456
 Fr. · 457
 Ferkolj · 287
 Ferlach · *glej* Borovlje
 Ferle, Mojca · 209
 Ferrara · 110, 111, 114, 188, 190, 338, 347, 355
 Ferri de Beto, Ferricus de Betho · *glej* Fride-
 rik, III. Ptujski
 Feuchtwangen, Konrad · 311
 Feuerbach · 483
 Ficaria · 246
 Fichtenau
 Heinrich · 241, 306, 314, 345
 Johan · 294
 Ficker, Julius · 309
 Fidel, Mathias · 172
 Fidelij · 370
 Filip, salzburški nadškof · 316
 Fini, Giacomo · 52
 Fink, Veličan · 456
 Finschinger, Margaretha · 183
 Fintze, Wolfgang · 345
 Fischau · 240
 Fischer
 Anna, geborne Haumanin · 178
 Hans · 178
 Fiume · *glej* Reka
 Flandrija · 227
 Fleckenstein, Josef · 309
 Flere, Josip · 452, 456
 Fleuger, Caspar · 92
 Flis, Ivan · 453, 457
 Flödnig · 159
 Florijanska ulica · 200
 Flumen (Reka) · 155, 156
 Foerster
 Jarosl. · 458
 Vlad · 456
 Foligno · 142
 Foregger · 440
 Richard · 414
 Forli · 142
 Formasin, Alessio · 361
 Formentini · 353
 Fortuna · 151
 Fortunat, patriarh · 50
 Forumjulii (Furlanija) · 141, 317, 359
 Foster, Norman · 345
 Fränk(h)ovitsch
 Franz · 166
 Juri · 177
 Laure · 177
 Matthias · 171
 France · *glej* Francija
 Franceschi, Camillo de · 50, 63, 64, 98, 129, 130
 Franchetti, Engelbert · 460

- Franci(j)a (France, Frankreich) · 14, 305, 326, 335, 357, 372, 429, 432, 433, 484, 488
- Francisci, Erasmo · 142, 144, 148
- Francoz(i) · 285, 429, 484
- Frangipan, Georg Antigano · 348
- Franjo, gospodin · 448
- Frank, Karl Friedrich von · 228, 229, 231, 233
- Frank, Pius · 239, 241
- Frank–Döfering, Peter · 228
- Franke, Iv. · 458
- Frankfurt na Majni (am Main) · 354
- Franki (Franks) · 47
- Frankolovo · 13, 352
- Frankopani · 38
- Frankovič, Franc · 161
- Frankreich · *glej* Francija
- Franks (Franki) · 331
- Františkov muzej · *glej* Moravski muzej
- Franz · *glej* Vransko
- Franz
 Ferdinand · *glej* Habsburški, Franc Ferdinand
 Georg · 418
 Günther · 347
- Franzensberg · 377
- Frederick Barbarossa · *glej* Friderik I. Barbarossa
- Friderik II., cesar (Friedrich) · 309, 322, 325, 330, 335, 352
- Freiberg · 324
 Ulrik · 324
- Freiburg
 Rajnher · 324
- Freidenthal (Bistra) · 182, 183
- Freidinger, Ludwig · 238
- Freidniz · 167
- Freising · 187, 241, 303, 346, 354, *glej tudi* Freysing
- Freizell · 234
- Frelih, Anton · 450
- Freudenberg · 316
 Bertold · 316
 Ortolf · 316
- Freydenthal (Bistra) · 162
- Freythuren (Podbrezje) · 169
- Freysing (Freising) · 163, 171
- Friaul · 237, *glej* Furlanija
- Fridaricus, cesar (Friderik I. Barbarossa) · 241
- Frideric de Bettowa · *glej* Friderik III. Ptujski
- Friderich, kralj · 266
- Frideriche · 303, 304, 305, 307, 309, 337, 342, *glej tudi* Friderik Silvester
- Friderik, Fridericus, Fridr(e)ich, Friedrich
 I., avstrijski vojvoda (Friderik I. Babenberški, Friedrich II. von Babenberg) · 319, 320, 342
 I. (Barbarossa), cesar · 115, 116, 241, 305, 306, 313, 318, 319, 329
 I. Ortenburški · *glej* Ortenburški, Friderik I.
 II. Babenberški (Friedrich II.) · 82, 214, 222, 306, 311, 312, 314, 318, 334, 336
 II. Celjski, von Cilli · 217, 352
 II., cesar (Fridericus) · 93, 238, 256, 309, 310, 312, 322, 323, 328, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 343
 II., kralj · 325, *glej* Friderik II., cesar
 II. s Podsrede · 220
 II. von Walchen, nadškof · 238, 239
 III. (Habsburški), cesar (Fri(e)drich) · 152, 153, 167, 168, 172, 176, 187
 III., kralj · 166, 262
 III. Ptujski, von Petau (Ferri(cus) de Bet(h)o, Frideric de Bettowa) · 310, 314, 316, 324, 325, 326, 342
 IV. (Fridreich) avstrijski vojvoda (Habsburški) · 255, 259, 265, 266
 kaplan · 321
 s Kraigha · 219
 Petrucci(us) de Senis (Fridericus) · 188, 190
 provincialni predstojnik za Moravsko · 306
 Silvester · 303, 304
- Friedau · *glej* Ormož
- Friedberg · 237
- Friesach, Frisach, Frisacum (Breže) · 310, 312, 339, 341, 342
- Frisch, Iv. · 459
- Friuli · 246, *glej* Furlanija
- Frizija · 326
- Frizijci · 326
- Fromm, Erich · 400
- Fugger Germadnik, Rolanda · 214
- Fugger, Johann Jakob (Jacob) · 90, 91
- Fuhrmann, Horst · 322
- Funtek, Ant. · 458
- Furlan
 Boris · 393, 394
 Jak., Jakob · 454, 459

- Josip · 459
 Furlanija (Friaul, Friuli) · 17, 37, 41, 50, 51, 53, 54, 55, 57, 62, 63, 64, 65, 86, 243, 244, 306, 312, 315, 317, 318, 323, 328, 329, 335, 340, 342, 353
 Fürstenfeld (Fvrstenveld) · 313, 314, 317, 326, 341
 Fužine · 230, 231, 367, 382
 Fv^orstenueld, Fvrstenveld · *glej* Fürstenfeld
- G**
- Gaal · 351, *glej* Geula
 Gaberc–Gaberski, Vinko V. · 425, 426
 Gaberje · 290
 Gabis, Brigit Maria · 240
 Gabliz · 373
 Gabrovec, Stane · 32
 Gabršek, Fr. · 459
 Gadamer, Hans–Georg · 482
 Gadmar · 273
 Gäll
 Franz · 177
 Rosina · 177
 Gänsler, Gerald · 240
 Gaisruk, Wolff: Sigism: a · 153
 Galavics, Géza · 206
 Galbreath, David Lindsay · 213, 216
 Gale, Fr. · 459
 Galfi · 375
 Galfred von Vinosalvo · 190
 Galfredo, Galfredus Anglicus · 190, 191
 Galicija · 411, 438
 Galileja · 325
 Galileo · 482
 Gall
 Daniel · 177
 Franz · 172
 Fridrich Reiner · 180
 Maria Salome geborne Hardekh · 179
 Sigmund · 175
 Gallenberg, Gallenberški · 17, 38, 39, 85, 172
 Andre · 179
 Hans · 176
 Jobst Jacob · 179
 Marjeta · 216
 Sigismund(us) · 84, 94
 Gallenstein · 172
 Galler 351
 Benigna Ursula · 353
 Hans Jakob · 351
 Johann Friedrich · 351
 Galler, François · 431
 Galletti, Johann Georg August · 369
 Gamlitz · 348
 Gams, Pius Bonifacius · 97, 98, 99, 110, 114, 115, 116, 117
 Gamunda · 431
 Ganabiz · *glej* Konjice (Slovenske)
 Gantar, Kajetan · 143, 146, 147, 149
 Gara(i) · 219
 Garbajs, Hinko · 450
 Garbas, Fr. · 456
 Gariboldi
 Anton · 451, 455, 460
 France · 450
 Garin de Montaigu (Gvarinus de Monte Acuto) · 321, 325, 326, 331
 Garnier l' Aleman · *glej* Werner von Egisheim
 Garry, Jane · 394
 Gasello · *glej* Valdoltra
 Gasparino iz Barzizze · 190, 191
 Gassendi · 210
 Gašperlin, Ante · 461
 Gašperšič, Jože · 33
 Gatz, Erwin · 187
 Gautsch · 441, 443
 Gavardo, Antonio · 357
 Gay, Johan · 180, 182, 183, 184
 Gazelin iz Krke · 321
 Gebard(us), tržaški škof · 108, 118, 121
 Gebhard von Hirschberg · 326
 Gebhardus de Chochoer · 263
 Geiger, Ivan · 460
 Gelba, Gudrun · 49
 Gemona (Humin) · 323
 Gemsenberg · *glej* Kamzikov Vrch
 Genet, Philippe · 346
 Genova · 337
 Genovežani · 338
 Georg
 kralj · *glej* Jurij, kralj
 pisar · 165
 von Tschernomml · 266
 Georgij, diakon · 53
 Geörg, briksenski škof · 266
 Gerard
 ivanovec · 308
 padovanski škof (Gerardus) · 109, 118, 121
 Gerber, Marija · 451
 Geremek, Bronislaw · 357
 Gerhard, prošt · 303

- Germani · 200, 227
 Germania · 48, 142, 151, 152
 Germek, Henrik · 450
 Gerold, jeruzalemski patriarh · 332, 333
 Gerwig, Manfred · 189
 Gestrin, Ferdo · 17, 26, 40, 218, 409, 411
 Geuenich, Dieter · 55, 56, 57, 58
 Geula · 338, 343
 Giese, Wolfgang · 321
 Giessauf, Johannes · 335, 336
 Gigante, Silvio · 75
 Giontini, I. R., t. Firma · 459
 Giovanni IV. · *glej* Janez Signolo
 Giud, Aleks. · 460
 Giustinopolis (Koper) · 43
 Gizela
 Eberhardova hči · 55
 Eberhardova žena · 53, 57, 58
 Glaser, Hubert · 346
 Glavina, Gregor (Glauina, Gregorius) · 132, 134, 136
 Glažar · 11
 Glina · 260
 Glinschekh, Marco · 165
 Globočnik
 Anton · 452
 Ciril · 461
 Globoko · 273
 Globotschnig, Caspar · 180, 184
 Glogowitz · 352
 Gloriosa Virgo Assumpta · 152
 Gloyach, Hans Karl · 351
 Gluschitsch, Conradus · 150
 Gmünd · 431, 432
 Gnidovec, škof · 12
 Gnjezda
 Ivan · 450, 453
 Rado · 458
 Godešič · 273
 Göbel, Walter · 47
 Göck, Ferdinand · 452
 Göckenjan, Hansgerd · 335
 Görtshach · 153
 Goerz, Görz (Gorica, Goriška) · 84, 243, 244, 258, 354, 263, 414
 Görz und Gradisca, Gradiska (Goriška in Gradiš(čans)ka) · 243, 414
 Göss · 51, 60
 Goethe · 432, 433
 Göttingen · 63, 304
 Goetz, Götz, Göz, Gottfried Bernhard · 206, 209, 210, 212
 Gogala
 Fr. · 458
 Jos. · 458
 Roger · 38
 Gogola, Ivan · 454
 Gojače · 244, 245
 Golec, Boris · 11, 12, 23, 249, 401, 402, 403, 406, 407, 409
 Golis, Simon · 92
 Goll, Jaroslav · 336
 Golm, na · 165
 Golob
 Nataša · 77, 93
 Tinka · 39
 Golobič, Branka · 39
 Gomilšek, Jos. · 456
 Gonobitz · *glej* Konjice (Slovenske)
 Gorečan, Jos. · 459
 Gorenja vas · 292, 293
 Gorenjci · 281, 296, 300
 Gorenjska · 260, 262, 264, 268, 271, 272, 274, 277, 279, 280, 310, 314, 315, 323, 341
 Gorica (Goerz, Görz, Goricia, Goritia, Gorizia) · 37, 63, 64, 65, 84, 94, 156, 243, 244, 245, 265, 349, 351, 353, 354, 356, 359, 438, 441, 442, 444, 445
 Goričar, Franc · 441
 Goriče · 256, 263
 Goričnik, Fr., Franc · 454, 456
 Goriška (Görz) · 243, 245, 387, 411, 412, 414, 422, 438
 Goriška in Gradiš(čans)ka, Goriška–Gradiš(čans)ka (Görz und Gradiska, Gorizia e Gradisca) · 243, 387, 422
 Goriški grofje · 188, 218, 222, 312
 Albert II. · 303, 304
 Albert IV. · 218, 222
 Engelbert II. · 323
 Majnhard II. · 312, 320, 323, 332, 342
 Majnhard III. · 312, 334, 336
 Goriško–Tirolski · 258, 261, 263, 264, 269
 Henrik VI. · 260, 261, 265
 Ludvik · 261
 Majnhard II. · 260, 261, 317
 Majnhard III. · 326
 Oton (Koroški) · 258, 261
 Goritia · *glej* Gorica
 Goriup, Sergij · 298
 Goriza · *glej* Gorica

- Gorizia (Gorica) · 202, 243, 244, 245, 246
 Gorizia e Gradisca (Goriška in Gradiš(čans)ka) · 243
 Gorjanci · 298
 Gorjanski, Nikola II. · 219
 Gorje · 277
 Spodnje · 273
 Zgornje · 273, 275
 Gorjušci · 277
 Gorjuše · 271, 272, 273, 277, 278
 Gornji Grad (Ober(n)burg) · 62, 63, 65, 84, 94, 145, 187, 349, 443
 Goršič, Paulin · 453
 Gortschach · 153
 Gostiša, Lojze · 143
 Got(t)fri(e)d, (oglejski) patriarh · 63, 64, 116, 117, 306
 Gotfried von Hohenlohe · 312
 Gotha · 369
 Got(t)schee (Kočevje) · 165, 176
 Gott · *glej* Bog
 Gottlieb, Theodor · 92
 Govekar, Fr., Fran · 456, 463
 Grabče · 275
 Grabrijan, Dušan · 474
 Grabstein, Grabštajn · 440
 Gracarjev, Gracerjev Turn · 294
 Gradac · 38
 Gradasser, Georg · 167
 Gradec (Graecium, Gratz, Graz) · 13, 14, 22, 27, 199, 200, 234, 265, 276, 290, 311, 312, 324, 332, 356, 431, 432, 439, 440, 467
 Gradež (Grado) · 99, 100, 102, 104, 106, 112, 116, 117, 118, 337, 359
 Gradisca, Gradiska (Gradiš(čans)ka) · 243, 354, 414
 Gradiš(čans)ka · 324
 Gradišče (Schlossberg, Seggauberg) · 356
 Gradišče nad Ajdovščino · 245
 Gradiš(čans)ka (Gradisca, Gradiska) · 243, 387, 422
 Grado (Gradež) · 61
 Graecia (Grčija) · 151
 Graecium (Gradec) · 156
 Gräz · 166, 173, 174, 183
 Graf
 Edvard Feliks Janez · 371
 Janez Nepomuk · 371
 Otto Antonia · 468
 Grafenauer, Bogo · 15, 22, 26, 40, 43, 93
 Graff, Johannes Georgius · 430
 Grahut, Janez, Janž · 289
 Grampovčan, Klemen · 457
 Granda, Stane · 11, 22, 42, 281
 Graselli, Peter · 447, 448, 452, 456, 463
 Gratz · *glej* Gradec
 Graul, Johan · 177
 Gravisi · 128
 Graz (Gradec) · 11, 13, 41, 77, 276, 342, 345, 346, 347, 348, 349, 351, 352, 354, 401, 403, 432, 433, 439, 440
 Grčevje · 291, 299
 Grdina, Igor · 19, 481
 Grebenc, Jože M. · 262
 Greece (Grčija) · 313, 340
 Gregor · 406
 I. Veliki (der Große), papež · 189, 191
 IX., papež · 64, 67, 188, 190, 311, 328, 332, 333, 334, 335
 X., papež · 336, 337
 Mez · 170
 Gregorčič
 Anton · 437
 Simon · 438
 Gregorec · 440, 441
 Gregorič, Vincenc, Vinko · 454, 460
 Gregorius, patriarh · 175
 Greiss, Daniel · 430
 Gričar, Iv. · 459
 Grieger, Mattheusch · 183
 Griffiths, Richard · 484
 Grimald(us) · 45, 46, 54, 55, 60
 Grimmenstein · 324
 Grisignana (Grožnjan) · 136
 Grki · 227, 476
 Grkman, Franc · 454
 Grm · 292, 296, 297, 298, 301
 Grm, Gabr. · 456
 Groschl, Stephan · 176
 Groß Sonntag · *glej* Velika Nedelja
 Gross, Franc · 452
 Grosuplje · 36
 Grošelj, Marija · 459
 Grožnjan (Grisignana) · 132, 133, 134, 135
 Gruber, Dane · 328
 Gruden
 Jos., Josip · 198, 199, 273, 457, 463
 Mirko · 456
 Grünenberg, Konrad · 82
 Grundtner, Johan Baptista · 176
 Gschwind, Charlotte · 189
 Gspan, Alfonz · 430

- Guarnardus · *glej* Bernard, tržaški in koprski škof
- Güttemberg, Guettenberg · 177, 266
- Gufedawn, Gufidaun · 265, 266
- Gugel, Gertraud · 347
- Guido delle Colonne · 190, 191
- Guignot · 297
- Guillelmus
de Placencia · *glej* Viljem iz Piacenze
Durantis · 189
- Gurg · 183
- Gurk · 187, *glej* Krka
- Gusman(i) · 238
(Gußmann), Julius (Franz) · 238
- Guštin, Mitja · 44, 49, 52
- Gutenau(er) · 263
- Gutenberg (Guttenberch, Guttenberg) · 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 267, 268, 269
- Gutenberški (Gutenberger) · 256, 260, 263, 269
Albero · 260
Juri · 263
- Gutnik, Ant. · 456
- Gutsman(n), Ožbald, Oswald · 299, 300
- Guttenberch, Guttenberg · *glej* Gutenberg
- Guttenfeld · 211
- Guttman, Emilij · 452
- Gvarinus de Monte Acuto · *glej* Garin Montaignu
- Györ · 327
- H**
- Haberlein · 371, 373, 375, 377
- Habsbourg, Charles · *glej* Habsburg(er), Karel I. (IV.)
- Habsburg(er), Habsburški, Habsburžani, Hapsburgs (Asburgo, Habsburgica gens) · 40, 81, 82, 83, 84, 90, 92, 93, 94, 198, 255, 258, 259, 261, 262, 264, 269, 323, 420
Albreht I. · 82
Albreht II. · 216, 221
Ferdinand II. · 345, 347, 348, 349, 352, 355, 356, 429
Franc I. · 370
Franc Ferdinand · 417, 418, 426, 427
Franc Jožef · 417
Friderik III. · 82, 83, 84, 89
Jožef II. · 373, 387
Karel I. (IV.) · 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 425, 426, 427
- Karl VI. · 345
- Karl, nadvojvoda · 347, 348
- Leopold I. · 345
- Maksimilijan I. · 82, 91
- Maksimilijan II. · 429
- Marija Terezija · 369
- Rudolf I. · 91, 330, 336, 337
- Habsburger Monarchie (Habsburška monarhija) · 401
- Habsburžani · *glej* Habsburg(er)
- Hadmar s Kuenringa (Hadmarus de Chunring) · 324
- Haefele, Hans F. · 189
- Ha^elenstain · *glej* Polzela
- Härrer, Fridrich · 167
- Härtel, Reinhard · 53, 61, 351, 352
- Haertnidus de Gonwiz · *glej* Hartnid, župnik iz Konjic
- Hafner
Jakob · 454
Jos. · 456
- Haidacher, Christoph · 261
- Hainburg · 336, 373
- Hainricus · *glej* Andeško–Meranski, Henrik kralj · 265
- Hakenberg, Konrad · 317
- Hallerstein, Jodok Lazar Haller pl. (Jodoc(us) Lazarus Haller ab) · 431, 432
- Hamilton, Alastair · 485
- Han, Wolff · 170, 171
- Handisch · *glej* Ajdovščina
- Hanfelden · 431
- Hans
Baur Münsterknecht · 430
Meriassez · 162
- Hanse, ivanovec · 314
- Hanß Andree von Aursperg · *glej* Auersperg, Janez Andrej
- Hapsburgs · *glej* Habsburg(er)
- Harland · 167
- Harlenstein · *glej* Polzela
- Harth, Helene · 190
- Hartman, Janko · 13
- Hartnid
župnik iz Konjic (Haertnidus) · 321
von Ort · *glej* Ortenburški, Hartnid Ptujski · 310
- Hasan paša, Hassan Pascha · 353
- Hasiba, Gernot D. · 347
- Haslingen · 431
- Haßperg · 171

- Hauck, Albert · 51
Hauptmann, Ljudmil · 255, 256, 257, 259, 263, 352
Hauser, gospod · 368, 373
Hausmann
 Friedrich · 97, 237
 Gerhild · 346
Hauthaler, Wilibald · 240
Hayn, Hermann · 39
Heger, Hedwig · 345
Heidrich, Drag. · 452
Heilenstein · *glej* Polzela
Heilig, Konrad Josef · 82
Hl. Brigitte · *glej* Sv. Brigita
Hl. Dreyfaltigkheit (Sveta trojica) · 173
Hl. Florian · 154
Heiligenkreuz · 319, 332, 335
Heiliges Land · *glej* Sveta dežela
Heilwig, Eberhardova hči · 58
Heindrich, Karol · 453, 457
Heinig, Joachim · 187
H[einrich] · 265
Heinrich
 glej Henrik, sin Konrada III.
 IV. · 172
 VI. · *glej* Henrik VI., cesar
 kralj · 168
 der Stautheimer · 267
Heintz, J. H. E. · 430
Heiss (Heüss) · 206
Heiss, Gernot · 346, 347
Heldringen, Hartmann · 311
Helenstein · *glej* Polzela
Helenstein, de · *glej* Polzelski
Hellmann, Manfred · 309
Helmrath, Johannes · 189
Hemma von Gurk (Hema Krška) · 187
Henning, Hieronymus · 161
Henricus de Ratisbona · *glej* Henrik iz Ratisbone
Henrik · 256
 Andeški · 310
 II., avstrijski vojvoda (Henrik I. Babenberški) · 313
 II., kralj · 256
 III., kralj · 259
 VI., cesar (Heinrich, Henry) · 319
 VII., kralj · 332
 dominikanec · 92
 z Ernfelsa · 220
 von Hohenlohe · 310
 iz Konjic · 321
 sin Konrada III. · 97
 von Mödling · 319
 iz Ratisbone (Henricus de Ratisbona) · 188, 190
 škof · 256
 sin Štefana iz Devina · 115
 Tarallo · 75
 von Zöbing · 333
Henry VI. · *glej* Henrik VI., cesar
Heppner, Harald · 401
Herbers, Klaus · 345
Herberstain, Herberstein · 180, 201
 Adam · 346
 Bernhard · 348
 Carolus Leopodus (Karel Leopold) · 431
 Georg Rueprecht · 183, 184
 Hanß Fridrich · 183
 Magdalena · 183
 M(arija) Anna · 201
 Otto · 201
 Siegmund · 346
 Sigismundus Christophorus S. R. I. · 151, 153
Herbord, lavantinski škof · 336
Hercegovina · 76, 419, 420, 423, 424, 425
Hercules · 155, 238
Herliček · 377
 Elizabeta · 377
Herman, Dušica · 393
Herman(n)
 II. Celjski · 217, 219
 glej Ortenburški, Herman
 von Salza · 310, 312, 325, 330, 331, 332, 333, 334, 336
Hermann
 Ana · *glej* Češko, Ana
 Ernestina · 381
 Paul · 381
Hermannus Altahensis · 322
Hernerin · 172
Hernja Masten, Marija · 214
Herodesch, Agnes · 183
Hertenberg · 153
Hertnid, prošt · 239
Herward von Aursperg · *glej* Auersperg, Herbard
Herz · 206, 207
Herzoll, gospod · 368
Heüss (Heiss) · 206
Heydenschaft · *glej* Ajdovščina

- Hierosolymitanum, templum (Jeruzalemski tempelj) · 313
- Hiestand, Rudolf · 313
- Hilbert, Jul · 456
- Hiller, Michael · 152
- Hirsch, Emil · 84, 94
- Hispanien (Španija) · 250
- Histria · *glej* Istra
- Hitler, Adolf · 484, 486
- Hitzinger, Peter · 296
- Hlaváček, Ivan · 304, 315, 316, 319, 324, 326, 333
- Hlawitschka, Eduard · 53, 54
- Hledíková, Zdeňka · 304, 315, 316, 319, 324, 326, 333
- Hlevni vrh · 273
- Hlubek, Franz Xaver · 293, 294, 296
- Hobsbawm, Eric J. · 357, 364
- Hochenegg · *glej* Vojnik
- Hočevar
Janez · 294
Pavla · 461
- Hodnik, Andrej · 272
- Höchstetter, Hanß Adam · 164
- Höffer, Georg · 171
- Höfflein · 171
- Höfler, Janez · 261, 316
- Höfstetter, N. · 176
- Höfer, Rudolf K. · 348
- Hönigstain · 165
- Hörman, Julia · 70
- Hofbauer, Ana · 455, 462
- Hoffman, Sigmund · 163, 172, 174
- Hoffmann, Josef · 469, 470, 478
- Hoffstet(ter)
Jakob · 146
Joannes · 166
- Hoffsteter · 179
- Hoheneck · *glej* Vojnik
- Hohenlohe–Schillingsfürst, Konrad · 418
- Hohenwart · 436, 441, 445
Cosma · 179
Karl · 412, 413, 414
- Hohlweg, Armin · 190
- Hohn
Hugon · 450, 451, 452
Robert · 450
- Hoke, Rudolf · 47
- Holbiče · 440
- Holcer, Dragotin · 450
- Hollenburg · *glej* Humberk
- Holleneegg, Amaley · 347
- Holubar, Karl · 373
- Holz
Eva · 22, 435
Vatroslav · 456
- Homer · 140
- Honorij III., papež · 321, 323, 327, 328, 330, 331
- Honorius Augustodunensis · 238, 239
- Hoogeweg(, Hermann) · 325, 327
- Horak, Ivan Nep. · 451
- Hormayr, Joseph von · 323, 324
- Hortis, Attilio · 50
- Horvat, Jasna · 206
- Hotavlje · 273
- Housley, Norman · 339, 340
- Hoyer, Sonja · 52
- Hradec Králové · 377, 378, 379
- Hrast · 177
- Hrast, Iv. E. · 456
- Hrastovlje (Crastoie, Cristoglie) · 127, 130, 132, 133, 134, 135, 136, 137
- Hraše · 273, 277
- Hrašovec · 441
- Hren
Franc · 454, 458
Jak. · 456
Tomaž, ljubljanski škof (Crön, Thomas) · 36, 150, 153, 161, 349, 350, 356
- Hribar
Dragotin · 441, 455, 460
Ivan · 436, 438, 441, 452, 455, 456, 463
Ivan Milan · 459
- Hrovath, Blaž · 454
- Hrušica · 353
- Hrvaška, Hrvatska (Croatia) · 11, 201, 307, 335, 342, 419, 420, 423, 424
- Hrvati · 322, 383, 384, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 437, 441, 443
- Hubad, Fr., Franc · 459, 463
- Hubelj · 353
- Huber, Karl · 188
- Hucker, Ulrich · 326, 327, 328, 329
- Hudec, Aleks. · 451
- Hudelja, Niko · 60, 95, 157, 185, 212, 226, 235, 253, 269, 280, 301, 343, 382, 391, 400, 410, 415, 427, 433, 465, 479, 489
- Hudi grad · 255
- Hudnik, Mat., Matija · 454, 459
- Hudovernik, Aleksander · 459, 463
- Hünemorder, Christian · 189

- Hünnerwolff, Lenart (Leonhartus) · 431
 Hugec, ferrarski škof (Hugo, Uguciius, Ugo) · 110, 114, 118, 124
 Hugo
 iz Provanse · 54
 prošt · 303
 sin Štefana iz Devina · 115
 Humbek · 340
 Humin (Gemona) · 97
 Hundsbichler, Helmut · 346, 347
 Hundtgarm · 164
 Hungaria, Hungary, Hungarn · *glej* Ogrska
 Hungerspach · 177
 Huni (Hunnen) · 152, 154
 Hunyadi, Zsolt · 305
 Hurter, Friedrich E. von · 347
 Hussarek, Max · 418, 423, 424, 426
 Hussarek–Heinlein, Max · 418
 Hutz, Ferdinand · 237, 238, 239, 240, 241, 350
 Hybašek, Vojteh · 457
 Hye, Franz–Heinz · 345
- I**
- Iacobus
 Ture · 64
 Viadro, Voadrus, Viatro diaconus · *glej* Jakob Viadro
 Ians · *glej* Janez
 Ianus · 156
 Iason · *glej* Jazon
 Idrija · 31
 Jerusalem (Jeruzalem) · 209
 Ig · 299
 Ignacij de Loyola · 198
 Ikas, Wolfgang–Valentin · 239
 Ilešič
 Fran · 448, 458, 463
 Jurij · 272
 Ilirija · 422, 423, 425
 Illinois · 79
 Inchiostri, Ugo · 50
 Indii (Indijanci) · 153
 Ingeldeus · 113, 121
 Inglič, Jakob · 451
 Ingolstadt · 347
 Innerösterreich · 187, *glej* Avstrija, Notranja
 Innichen · 304
 Innsbruck · 258, 265
 Inocenc
 II., papež · 115
 III., papež (Innocenc(ius), Innozenz) · 61, 99, 106, 114, 117, 121, 310, 320, 321, 322
 IV., papež · 306, 336, 340
 Insprugg, Inspruk (Innsbruck) · 265, 266
 Insula (Izola) · 136
 Ioannis de Ians · 132, 133
 Iohan(n)es
 Almerici Pitilini · 129
 de Almerico · *glej* Janez Almerika
 de Artigonda, Artigunda · *glej* Janez de Artigonda, Artigunda
 Conça Rosa · *glej* Janez Conça Rosa
 Corvello · *glej* Janez (de) Corvello
 de Iname, Yname · *glej* Janez de Iname
 glej Johannes, kancler
 mala pars · 122
 not(arius) · *glej* Johannes, notar
 ostiarus · *glej* Janez portir
 presbiter · *glej* Janez prezbiter
 de presbitero · *glej* Janez prezbitra
 de Ripaldo · *glej* Janez de Ripaldo
 Scrato, sacerdos et canonicus · *glej* Janez Scrato
 Signolo (Gradensis patriarcha) · *glej* Janez Signolo
 de Stanunto · *glej* Janez de Stanunto
 Victoriensis · *glej* Janez Vetrinjski
 Iosephus · 210
 Isidor von Sevilla · *glej* Izidor iz Sevilje
 Isola (Izola) · 128
 Isonzo (Soča) · 246
 Isonzotal · *glej* Soška dolina
 Israel, Isserlein (Izrael) · 38
 Ißnitz · *glej* Soča
 Isterska, mejna grofija · 387
 Istra (Histria, Istria, Istrien) · 17, 37, 44, 47, 48, 49, 52, 53, 59, 62, 63, 68, 70, 97, 115, 116, 127, 128, 129, 130, 132, 134, 136, 155, 307, 308, 329, 335, 342, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 411, 412, 414, 419, 420, 422, 438, 443, 444, 445
 Istrani · 53, 97
 Istria, Apelonijeva hčerka · 129
 Istrien (Istra) · 259
 Italiener · *glej* Itali(j)ani
 Italija (Italia, Italie, Italien) · 43, 44, 47, 48, 50, 51, 54, 55, 56, 61, 68, 70, 76, 115, 130, 162, 197, 202, 283, 294, 298, 309, 313,

- 314, 319, 324, 326, 331, 334, 342, 350, 354, 356, 437, 476
- Itali(j)ani · 127, 154, 409, 436, 437, 438, 440, 443
- Iugoslavia · *glej* Jugoslavija
- Iuppiter (Jupiter) · 151
- Iustinopolis, Iustinopoli(t)ana civitas (Koper) · 43, 45, 52, 59, 97, 128, 130, 132
- Iustus
de Bona · *glej* Just de Bona
diaconus · *glej* Just, diakon
- Ivan
IV. · *glej* Janez Signolo
jeruzalemski kralj · 323, 326, 332
- Ivancovitsch, Johan · 181
- Ivanetič, Martin · 450
- Ivo iz Narbonne · 335
- Izidor iz Sevilje (Isidor von Sevilla) · 188, 190
- Izola (Insula, Isola) · 97, 98, 116, 127, 128, 135, 308, 358
- Izolani · 112
- Izrael · 213
- J**
- Jacob(us)
de Johanis · 130
de Zoccis · 188, 190
- Jacques de Molay · 304
- Jadran (Adria, Adriatico) · 323, 442, 483
- Jadransko morje (mare Adriaticum) · 358
- Jadris · *glej* Zadar
- Jafet (Japet) · 147
- Jagielonska, Ana · 216
- Jagodic, Avg. · 459
- Jakič, Janez · 201
- Jaklič, Vikt. · 459
- Jakob
von Praprot · 64
Viadro (Iacobus Viadro, Viadrus, Voadrus, Viatro) · 99, 104, 114, 120
de Vitry · 332
- Jaksch, August (von) · 240, 256, 264, 306, 316, 317
- Jamski · 34
Erazem · 37
- Jamšek, Ivan · 450, 454, 458
- Jan
Libor · 306, 307
Valentin · 277
- Janat · 82
- Janez
Almerika (Iohannes de Almerico) · 98, 99, 102, 104, 121
de Artigonda, Artigunda (Iohannes de Artigonda, Artigunda) · 110, 111, 121
Conça Rosa (Iohannes Conça Rosa) · 113, 121
(de) Corvello (Iohannes Corvello) · 104, 122
(Ians) · 132, 133
de Iname (Iohannes de Iname, Yname) · 103, 122
oplat · 265
portir (Iohannes ostiarius) · 101, 102, 121
prezbiter (Iohannes presbiter) · 112, 113, 121
prezbitra (Iohannes de presbitero) · 109, 122
de Ripaldo (Iohannes) · 109, 122
Scrato (Iohannes) · 108, 122
Signolo, gradeški patriarh (Giovanni IV., Iohannes Signolo, Ivan IV., Joannes Signole) · 99, 103, 104, 117, 121
de Stanunto (Iohannes) · 111, 122
Tomaž, briksenski škof · 259
Vetrinjski (Iohannes Victoriensis) · 317, 338, 339, 340, 341, 343
- Janežič
Gašpar · 456
Iv., Ivan · 453, 457, 459
- Janko · 406
- Janko, Tone · 143
- Janša–Zorn, Olga · 19, 142
- Janus · 150
- Januš, Vekosl. · 461
- Japodi · 148
- Jar(e)c, Anton · 450, 453
- Jaritz, Gerhard · 346
- Jaromeř (Jöhstadt, Josefov, Josefstadt, Josephstadt) · 367, 370, 378, 382
- Jarše · 275
- Jason · *glej* Jazon
- Jauhen · 183
- Javorje · 273
- Javornik · 266, 277
- Jawernickh (Javornik) · 266
- Jazon (Iason, Jason) · 147, 151, 154, 155
- Jebačin, Iv. · 459
- Jedrt
s Širja · 216
s Šteberka · 215

- iz Vuzenice · 216, 218
 Jeglič, Anton Bonaventura · 419, 457, 463
 Jelsche (Jelše) · 165
 Jenčič, Al. · 456
 Jenk, Andrej · 278
 Jenko, Ljud., Ljudevit · 454, 460
 Jensko, Hanže · 272
 Jentl
 Anton · 450, 454
 Bernard · 450
 Jequier, Leon · 213, 216
 Jeraj
 Ivana · 451, 455
 Jožefa · 462
 Jeran, Luka · 450, 453, 463
 Jereb
 Jak. · 461
 Josip · 453
 Jerele, Johann · 401, 407
 Jerenga · 288, 289, 290
 Jerič, Josip · 453
 Jerman, Iv. · 456
 Jermann · 437
 Jernej, škofov zastopnik (Bartholomeus) ·
 110, 120
 Jerosolima · *glej* Jeruzalem
 Jeršinovič, Ant. · 458
 Jerusalem, Jeruzalem (Jerusalem, Jerosolima,
 Hierosolymitanum, templum) · 204, 304,
 305, 309, 310, 313, 317, 318, 320, 321,
 324, 325, 331, 333, 337, 338, 339, 342
 Jesenský, Vit · 306, 307
 Jesu · *glej* Jezus
 Jezabela · 213
 Jezersko · 21, 22, 23, 38
 Jezraelec (Izraelec) · 213
 Jezus · 471, 479
 Ježica · 448
 Jireček, Constantin · 73
 Jiři, Kuthan · 214
 Joachimus a Manndorff · 431
 Joannes
 Signole · *glej* Janez Signolo
 škof · 110
 Jöhstadt · *glej* Jaromeř
 Jörg (Jorg) von Tschernomml · 267
 Johan(n)
 Andreas Auersperg, Andree von Aursperg
 · *glej* Auersperg, Janez Andrej
 Herward, Hörward von Aursperg · *glej*
 Auersperg, Janez Herbard
 Sigmund Hardegg · 346
 Johannes · 47
 abbas · *glej* Janez, opat
 Balbo, Balbus · 190, 191
 Bartholomaeus a Manndorff · 431
 Carolus a Pemberg · 431
 de Finis · 74
 kancler · 46, 54, 55, 56
 Nicolaj (Nicolaus) de Milis · 188, 190
 notar · 56
 patriarh · 243
 Platearius · 190, 191
 de Tulbia · 326
 von Viktring · *glej* Janez Vetrinjski
 John of Ibelin · 325
 Johnson, Edgar N. · 319
 Joppi, Vincenzo · 63, 64, 65, 66, 308, 317
 Jorg (Jörg) von Tschernomml · 268
 Josefov · *glej* Jaromeř
 Josefstadt, Josephstadt · *glej* Jaromeř
 Joseph · 212, 373, 372
 Josin, Vilj. · 459
 Jožef · 204, 205, 206, 208, 210
 II., cesar · 290, 372
 Jožefina · 367, 370, 375
 Jucher, Sebastian, sekauski stolni prošt · 346
 Juden · *glej* Judje
 Judenburg · 200, 311
 Judež · 282, 298
 Judith, Eberhardova hči · 58
 Judje (Iudaei, Juden, Židje) · 189, 191, 346,
 373, 408, 409, 410, 408
 Jugoslavija (Jugoslavia, Jugoslawien, Yougo-
 slavie) · 11, 13, 14, 15, 16, 18, 33, 34, 35,
 36, 37, 221, 358, 394, 395, 396, 397, 398,
 417, 420, 421, 425, 489
 kraljevina ~, prva ~, stara ~ · *glej* Kraljevi-
 na Srbov, Hrvatov in Slovencev
 Jugoslovan · 425
 Juh, Jos. · 456
 Juizn · 164
 Julijska krajina · 244
 Julijske Alpe · 243
 Jurca, Vinko · 461
 Jurečič, Valt F. · 27, 39, 40
 Jurij · 406
 Jurij
 briksenski škof · 265
 s Kozjaka · *glej* Kozjak, Jurij
 kralj · 472, 479
 ob potoku, za potokom · 251

- škof · 255, 258
 Juritsch
 Carl · 165
 Georg · 323, 324, 325, 326
 Jurklošter · 322
 Jurko · 406
 Jurtela · 437
 Just
 de Bona (Iustus de Bona, Yustus de Bona, Çustus de Bona) · 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 114, 122, 125
 diakon (Iustus, Yustus diaconus) · 108, 122, 125
 Just, Thomas · 260
 Justinopolis (Koper) · 43, 46, 127
 Juvančič, Frid. · 458
 Juvanec, Ivan · 454
- K**
 Kadenmayer, Elisabeth · 188
 Kadilnik, Franc · 454
 Kadivec, Antonija · 455, 459
 Kadold iz Mailberga · 318
 Kämpfer, Christel · 350
 Kärnden, Kärnten (Koroška) · 36, 51, 60, 187, 237, 244, 258, 260, 261, 263, 264, 266, 278
 Kärntner · *glej* Korošci
 Kairo · 320
 Kajzelj, Bogomil · 456
 Kalan
 Andrej · 453, 458
 Ivan · 453
 Kalasanc Erberg, Jožef · 201, 202
 Kalčič, Jožef · 277
 Kalin, Josipa · 459
 Kaliž, Danica · 461
 Kalocsa (Kaloča) · 322
 Kaltenbrunn, Kaltenprun · 183, 229, *glej* Fužine; Khisl(i)
 Kalvarija · 375
 Kamen pri Begunjah · 262, 263, 275
 Kamenje · 245
 Kamenski potok · 244
 Kaminsky, Hans H. · 53
 Kamna Gorica · 33, 200, 211, 278
 Kamnik · 15, 18, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 260, 310, 315, 316, 332, 352, 402, 404, 405, 406, 408, 409, 410
 Kamniški · 316
 Gerloh II. · 310
 Kamnje · 244, 246
 Kampanija · 332, 334
 Kamzikov Vrch · 375
 Kanada · 78
 Kanal · 354
 Kandler, Pietro · 43, 44, 48, 50, 52, 53, 308
 Kandrnal, France · 451
 Kanduč, Fr. · 458
 Kapfing · 346
 Kap(p)us (Khappus) · 197, 199, 200, 211
 Andrej · 199
 Avguštin · 199
 Franc Saleški · 199
 Iosephus (de Pichelstein Carniol. Kamnogoriški) · *glej* Kap(p)us, Jožef
 Janez (Joannes) · 199
 Janez Andrej · 199
 Janž · 200
 Joachim · 200
 Johan ~ Pichelstein 278
 Josephus · 211
 Jožef (de/von Pichelstein (Carniol. Kamnogoriški)) · 197, 199, 200, 201, 205, 207, 208, 209
 Karel Jožef (von Pichelstein – Exqisitus) · 200
 Marcus · 199
 Marko Anton · 199
 Narcis · 199
 Kaprec, Ivan · 450
 Kapš, Rud. · 458
 Kapus, Alb. · 459
 Karantanija · 27
 Kar(e)l · 141, 157
 der Große (Carolus Magnus, Karel Veliki) · 56
 I. (IV.) · *glej* Habsburg(er), Karel I. (IV.)
 IV. (Luksemburžan, von Luxemburg) · 83, 89, 94, 475
 VI., cesar · 201, 208, 209, 347
 VII., cesar · 206
 Karinthia, Karinthya (Koroška) · 255, 264, 265, 306
 Karlau · 348
 Karlin
 Andrej · 453, 458
 Mart. · 458
 Karlove, Karlovy Vary · 381
 Karlovšek, gostilničar · 297, 298
 Karlsbad · *glej* Karlove Vary

- Karlsberg · 320
 Karniola · *glej* Kranjska
 Karolingi (Karolinger, Karolini) · 44, 48, 53, 54, 68
 Karolus, brat · 310
 Karpati · 374
 Karst · *glej* Kras
 Kartagina · 147
 Karun, Franc · 453
 Kasaze · *glej* Koseze
 Kasper, Walter · 188
 Kaspret, Anton · 161, 453
 Kastelic, Jože · 140, 148
 Kastelrut, Kastlрут · 265, 266
 Kaštel · 97, 135
 Kaštelir · 68
 Katarina
 Celjska · *glej* Celjski, Katarina
 Mengeška · 216
 Modruško–Krška · 216
 Kaučič, Jakob · 452
 Kauniz, Franciscus Carolus S. R. I. · 151
 Kavčič
 Edm. · 459
 Ivan · 456, 457
 Jakob · 452
 Jos. · 456
 Kavšek, Iv. · 458
 Kazenstein, Franciscus · 150
 Kecelj, Al. · 459
 Kedar, Benjamin Z. · 313
 Kehr, Paul (Fridolin) · 47, 61, 63, 115
 Keil, Gundolf · 190
 Kenda, Rob. · 458
 Kennedy, Hugh · 325, 326, 327
 Kermavner · 387
 Valentin · 453
 Kern, Anton · 77
 Kernden (Koroška) · 266
 Kernstock, Ottokar · 239
 Kersnik, Janko · 300
 Kewer · 265
 Khärndthen (Koroška) · 175
 Khätälein, Philipp Jacob · 180
 Khalnperg · 179
 Khappeniäger, Franz · 174
 Khappus (Kap(p)us) · 197
 Jožef · 200
 Kharnndten (Koroška) · 250
 Khassaln · 178
 Khazenstain · 163
 Khazianer, Johan · 180
 Khisl(i) (von Kaltenbrunn, am Seyrl–Gut) · 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235
 Ana · 230
 Ana Marija · 233, 234
 Barbara · 230
 Emerencijana · 230
 Erazem · 230
 Hans · 235
 Janez · 228, 229, 230, 231, 232, 233
 Janez Jakob · 233, 234
 Janez Jakob I. · 234
 Janez Krištof · 234
 Jurij · 233, 234
 Jurij Jernej · 234
 Karel · 233, 234
 Katarina · 230
 Krištof Viljem · 234
 Ludvik · 233, 234, 235
 Marija Eleonora · 234
 Marija Kristina · 233
 Matija II. · 235
 Simon · 235
 Vid (Veit) · 228, 229, 230, 233, 234
 Khißl, Hanß · 183
 Khlopsee · 267
 Khneß, Hansche · 182
 Khobe, Paul · 178
 Kholä, Franz X. · 260
 Khosina, Matthias · 182
 Khovatschevitsch, Jacob · 170
 Khräschovez, Rudolph · 170, 176
 Khräsine(g)kh, Jacob · 164, 166, 170, 177
 Khrumbach, Khrumpach · 167
 Lorenz · 167
 Khunstl · 163
 Khunzlman, Niclas · 181
 Khuschlan, Adam · 174
 Kidrič, Boris · 487
 Kidričevo · 29
 Kiesel · 230, *glej* Khisl(i)
 Kiesl, Hubert · 234, 235, *glej* Khisl(i)
 Kilar, Jern · 456
 Kilian · 206
 Kimovec, Fr. · 458
 Kirbisch, Rudolf · 455
 Kirchberg am Wald, gospostvo · 160
 Kisell, Hanns · 230, *glej* Khisl(i)
 Kisl, Veit · 229, *glej* Khisl(i)
 Kittel, Erich · 220
 Klagenfurt (Celovec) · 347, 431, 432

- Klauber · 206, 207, 212
 Ios. et. Ioa. Klauber · 209, 210
 J. und J. · 206
 Johann Baptist · 206, 209, 210
 Johann Sebastian · 209, 210
 Joseph Sebastian · 206
- Klebel, Ernst · 239, 240
- Klein
 Anton · 451, 455
 Herbert · 346, 352
 Signe · 420
- Kleinecker, Alfred · 347
- Kleinmayer, Ignac · 451
- Klemen
 V., papež · 188, 190
 VIII., papež · 198
 XIV., papež · 199
- Klemenc
 Alenka · 140, 149
 Fr. · 456
- Klemenčič
 Anton · 450
 Iv. · 456
 Janko · 458
 Jos. · 458
 Jožef · 450, 453
- Klemens, France · 450
- Klevevž · 282, 283, 288, 289, 290, 297, 298, 299
- Klinar, Ant. · 456
- Klingenstein, Grete · 346, 347
- Kljukec · 38, *glej* Košir, Anže
- Klofutar, Leon(h)ard · 450, 453
- Klosterneuburg · 323
- Kluger, Helmuth · 325, 327, 330, 331, 332, 333, 334, 336
- Klun
 Kar(o)l · 412, 413, 453, 463
 Vinko Fereri · 142, 157
- Knapp, Fritz Peter · 241
- Knez
 Anton · 448
 Ivan · 459
- Knific, Fr. · 456
- Knittelfeld · 351
- Knod, Gustav C. · 429, 430, 431
- Kobalj, Fr. · 458
- Kobarid · 340
- Kobel · *glej* Hubelj
- Koblar, Anton · 142, 198, 201
- Kocbek, Edvard · 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488
- Kocelj · 258
- Koch, Ciril · 461
- Kocher, Gernot · 347
- Kočevarji · 281
- Kočevsje · 197, 402, 404, 405, 406, 407, 410, *glej tudi* Got(t)schee
- Kodelja, Fr. · 461
- Koehler, Vikt. · 458
- Köln (Colonia) · 240, 325, 443
- Königgrätz · 382, *glej* Hradec Králové
- Königsberg · 374
- Köpfel · *glej* Capito, Wolfgang
- Koglo · 288, 289, 290
- Kokalj
 Al. · 459
 Rajnerij · 457
- Kokra · 256, 263, 332
- Kokrški · 263
- Kolar
 Bogdan · 349
 Matija · 453
- Kol(l)man
 Fr., Franc(e) · 450, 454, 459, 463
 Robert · 459
- Kollni(t)z(i) · 233, 234, 235
- Katarina · 233
- Leonhard · 233
- Kolnica · 33, 272
- Komatar, Franz · 160, 166, 167, 168, 169, 171, 172, 175, 176
- Komelj, Ivan · 35
- Komenda (Kommende, Sv. Peter, Sandt Peter) · 41, 271, 308, 312, 314, 315, 316, 317, 341
- Komestor, Peter · 83
- Komjáthy, Miklós · 423, 424
- Komlanec, Ant. · 458
- Kommende · *glej* Komenda
- Konjice (Slovenske) · 230, 313
- Konjščak · 244
- Kono, sin Štefana iz Devina · 115
- Konrad
 III., kralj · 97, 112, 113
 IV., kralj · 335
 Aufensteinski · 258
 Boiani, Boianus von Cividale · 65, 66
 jeruzalemski kralj · 330
 krški škof · 354
 regensburški škof · 322

- I., salzburški nadškof (Chunradus) · 51, 240
 II., salzburški nadškof · 240
 IV., salzburški nadškof · 239, 339, 346
 von Urach · 332
- Konstantin
 pater · 477
 de Revolto (Constantinus) · 111, 115, 120
- Konstantinopel (Bizanc) · 321, 325, 331, *glej* Carigrad
- Konšek, Valentin · 451
- Kopač, Janez · 41
- Koper (Capo d'Istria, Capodistria, Caprensis civitas, Capris, Egida, Giustinopolis, Iustinopolis, Iustinopoli(t)ana civitas, Justinopolis) · 14, 42, 43, 44, 45, 49, 51, 52, 53, 58, 59, 60, 86, 97, 98, 100, 103, 107, 110, 115, 117, 118, 127, 128, 130, 132, 135, 296, 308, 358, 359, 361, 362, 363
- Kopitar, Andr. · 458
- Koprčani · 53, 98, 112, 113
- Kopriva, Silvester · 148
- Korb, Johann Georg · 346
- Korff, Gottfried · 347
- Koritno · 275
- Koropec
 Jože · 401
glej Otorepec, Božo
- Korošci · 433
- Korošec, Anton · 413, 414, 415, 419, 420, 421, 423, 424, 425, 427, 486
- Koroška (Karinthia, Kärnten, Kernden, Kharndten) · 16, 82, 260, 261, 265, 273, 281, 303, 306, 310, 311, 312, 316, 317, 319, 321, 323, 324, 325, 333, 335, 337, 340, 341, 342, 352, 354, 411, 414, 422, 426, 429, 430, 432, 437, 439, 440, 444
- Koroška Bela · 273, 277
- Korte · 97, 135
- Korun, Val · 458
- Kos
 Anton · 450
 Dušan · 23, 214, 218, 220, 221, 223, 256, 260, 261, 262, 315, 316, 319, 324, 327
 Franc · 16, 43, 44, 50, 52, 58, 97, 99, 243, 263, 264
 Janez · 40
 Milko · 13, 16, 19, 20, 32, 39, 75, 77, 90, 92, 128, 129, 198, 199, 208, 244, 255, 256, 257, 259, 263, 264, 282, 322
- Koseze · 35, 352
- Kosi, Miha · 23, 139, 140, 303, 306, 310, 316, 318
- Kosiak, Kosjeck · *glej* Kozjak, grad
- Kosler
 Ivan · 455, 463
 Jos., Josip · 455, 460, 463
- Kossyakher · *glej* Kozjak(i), Herman
- Kostanjevčani · 282
- Kostanjevec, Jos. · 459
- Kostanjevica (na Krki) · 31, 33, 265, 281, 282, 290
- Kostanjeviški, Offon · 222
- Kostanovlje · 283
- Kosyagk · *glej* Kozjak, grad
- Košenina, Peter · 460
- Košir
 Anže (Kljukec) · 40
 Matevž · 42
- Košmerlj, Još. · 460
- Koštabona · 97, 135
- Kotëra, Jan · 468, 470
- Kotmara vas · 324
- Kotnik, Ignacij · 454
- Kotor · 75
- Kotromanička, Katarina · 216, 217
- Kovács, Elisabeth · 417
- Kovač · 437
 Ivan · 455
 Karl · 339
- Kovačič, Lojze · 198, 200
- Kovačik, Verona · 381
- Kovor · 261, 265, 273
- Kovorski · 263
- Kozarje · 36
- Kozina
 Brane · 31, 42
 Pavel · 458
- Kozjak, grad (Kosiak, Kosjeck, Kosyagk) · 79, 84, 90, 91
- Kozjak(i) · 90
 Agnes, Hermanova žena · 90
 Herman (Kossyakher) · 90
 Jurij (s Kozjaka) · 90
 Ludvik (s Kozjaka, Ludvig von Kosiak, Ludweig von Kosyagk) · 77, 79, 80, 82, 83, 84, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95
 Ortlof (s Kozjaka) · 90
 Ulrik (s Kozjaka) · 90
 Viljem (s Kozjaka) · 90
- Kozje · 431, 432, 443
- Kozler

- Ivan · 451
 Jožef · 451
 Peter · 450
 Krafner, Henrich · 229
 Krag(e)l, Vikt., Viktor · 458, 262
 Krahwinkler, Harald · 43, 50, 51, 53, 54, 55, 237, 421
 Krain (Kranjska) · 142, 156, 159, 185, 187, 211, 235, 255, 256, 257, 259, 266, 269, 273, 293
 Krainburg · *glej* Kranj
 Krajec
 Mat. · 456
 Otmar · 460
 Krak des Chevaliers (castellum Krati) · 325
 Kralj
 Angel · 143
 Anton · 387, 388
 France · 38
 Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev · 286, 298, 393, 383, 384
 Králový Hradec · 367
 Kramaršič, Iv. · 460
 Krampač, Tone · 381
 Kraner, Herbert · 206
 Kranj (Krainburg) · 18, 26, 36, 187, 256, 261, 271, 340, 438
 Kranjec · 430, 432
 Kranjska (Carniol(i)a, Crain, Krain) · 33, 40, 90, 91, 95, 139, 140, 141, 142, 143, 147, 159, 160, 161, 197, 198, 199, 201, 202, 209, 228, 230, 243, 255, 256, 257, 259, 260, 261, 264, 266, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 282, 291, 296, 310, 311, 314, 315, 316, 317, 324, 335, 341, 342, 345, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 358, 361, 388, 401, 402, 404, 405, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 419, 420, 422, 429, 430, 432, 436, 437, 441, 445, 456
 Kranjska Gora · 279
 Krapež
 Fr. · 461
 Milko · 460
 Kras (Carso, Carstia, Karst) · 17, 37, 61, 62, 64, 150, 155
 Krassler, Josef · 215, 221
 Krati, castellum · *glej* Krak des Chevaliers
 Kraus, Franz · 351
 Kreč, Matej · 452
 Krečič, Peter · 477
 Krek, Janez Evangelist · 413, 414, 419, 420
 Kremenšek, Janko · 456
 Kremžar, Andr., Andrej · 450, 452, 456
 Kresal, France · 383
 Krevelj, I. · 459
 Krisper, Val., Valentin · 381, 450, 459, 460
 Kristan, Fr. · 456
 Kristus · 46, 132, 133, 304, 308, 318, 319, 322, 326, 472, 477, 479
 Kriška gora · 256, 262
 Krištof Andrej, škof · 257
 Križe · 261, 262, 266
 Križevci · 11
 Križnar, Miroslav · 450, 453
 Krka
 (Dolenjsko) · 281, 282, 291
 (Gurk) (Koroško) · 51, 60, 321, 322, 325, 333, 337, 354
 Krkavče · 97, 135
 Krnel–Umek, Duša · 44
 Krnica · 275
 Kroatien · *glej* Hrvaška
 Krobat, Franc Florjan · 277
 Kroeschell, Karl · 310
 Krog · 97, 135
 Kropa · 33
 Krošl, Anton · 283
 Krpan, Martin · 364, 365
 Krsnik, Jožef · 450
 Krško · 24, 33, 36, 298
 Kruft, Hanno–Walter · 468
 Krulec, Iv. · 459
 Krumperk · 278
 Kruni, Vojteh · 451
 Kruscheza · *glej* Hrušica
 Kržan
 Fr. · 461
 Ignac · 297
 Kržič, Anton · 453, 457
 Kubed (Covedo, Cubedum) · 97, 132, 133, 134, 135, 136, 137
 Kubelka, Valcav · 451
 Kuenring · 324
 Küstenland · *glej* Primorska
 Kugler, Franz · 468
 Kuiatzerberg · *glej* Kutna Hora
 Kulavic, Ivan · 453
 Kumprecht
 Marko · 429, 430, 431, 432
 (Cumprecht) Samuel · 430, 433
 Kunc, Mat., Matej · 455, 460

- Kunej, Marjan · 200
 Kuniatz, grofje · 378
 Kunigunda
 Adelgisova hči · 55
 Kunigunda Mariborska · 216, 217, 218, 222, 223
 (Cunigungs) iz Slovenj Gradca · 217
 Kunšič, Lovro · 450
 Kunšperk · 220
 Kunšperški · 219
 Ana · 216
 Hans · 220
 Neža · 216, 220, 222
 Kupljenik · 277
 Kuralt
 Ivan · 456
 Jos. · 456
 Kuschlän, Adam · 162
 Kušar
 Josip · 454
 Jože · 412
 Jožef · 450
 Matija · 450
 Valentin · 458
 Kutna Hora · 378
 Kužić, Krešimir · 322, 323, 324, 325, 326, 327
 Kvaternik, Rok · 477
 Kyenburg, Ferdinandus S. R. I. · 151
 Kysl · *glej* Khisl(i)
 Janez · *glej* Khisl(i), Janez
 Jurij · *glej* Khisl(i), Jurij
 Veit · *glej* Khisl(i), Vid
- L**
- La Forbie · 333
 Laaß (Lož) · 169
 Laba · 378
 Labac, fluvius · *glej* Ljubljana
 Labacensis, urbs · *glej* Ljubljana
 Labacum · 200, 209, *glej tudi* Ljubljana
 Lack (Loka) · 280
 Lackner, Christian · 258, 259, 261
 Ladislaus Postumus · 36
 Läbässer · 163
 Hans · 163
 Längsee · 51, 60
 Läschitsch · 165
 Laginja, Matko · 419
 Lagkh · 166
 Lah, Evgen · 452, 456
 Lahajnar, Dragotin · 450
 Lahi · 353
 Lahm, Evgen · 452
 Laibach · 187, 211, 265, 274, *glej* Ljubljana; Ljublanica
 Laibacum · *glej* Ljubljana
 Lakence, Srednje · 299
 Lamberg · 153, 155, 177, 266
 Lamberger(ji), Lambergi · 38, 164, 262, 263
 Ana Elizabeta, Anna Elisabeth · 160, 201, 211
 Augustin · 179
 Catharina · 183
 Elisabetha · 183
 Felizita · 180
 Georgen · 175
 Herward, Hörward · 179, 181
 Jakob · 228
 Janez · 228
 Johan Hörward · 173, 181
 Jörg (der Ältere) · 187, 267, 268
 Jurij · 262, 266
 Maria Salome · 179, 180, 183
 Maria Salome geborne Gäll · 176, 181
 Moriz · 179
 Sig(is)mund (von) · *glej* Lamberger(ji), Žiga
 Viljem II. · 262
 Walthäuser · 171
 Wolff · 169
 Žiga (Sig(is)mund (von)) · 179, 187, 188, 189, 190, 191
 Lammasch, Heinrich · 418
 Lampe
 Evgen · 458, 463
 Franc · 453
 Lamprecht, Otto · 348
 Lancovo · 272, 273
 Landeck · *glej* Lindeck
 Landesehre · 324, *glej* Landsee
 Landestrost (Kostanjevica) · 265
 Landscha · 348, 355
 Landsee na Gradiščanskem (Landesehre) · 324
 Landtstrass (Kostanjevica) · 175
 Landulf II., škof · 56
 Langer, Franz · 412
 Langgärtner, Georg · 189
 Langheim · 323
 Lapo · 129
 Laserpach · 172

- Lassnik, Peter · 454, 459
 Laszloczky, Ladislao de · 257
 Laszlovszky, Jozsef · 305
 Lašče · 161
 Laško · 36, 230, 252, 439, 443
 Lateran · 106, 107, 108
 Latini · 335
 Latinsko cesarstvo · 331
 Latisana · 312, 313, 317, 342
 Laubach · *glej* Ljubljana
 Laubmann, Georg · 188
 Laudel, Heidrun · 468, 469
 Lauer, Hans H. · 190
 Laur Michaul · 165
 Laurentius, Laurentius
 Damarçana, da Marzana · *glej* Lovrenc de
 Marçana
 maister, canonicus ecclesie Sancti Marci ·
 glej Lovrenc, kanonik
 plebanus Sancti Ermachore · *glej* Lovrenc,
 župnik
 Laurethanum (Loreto) · 152, 154
 Lauriça de Volcasso · 74
 Lausanna, Lausanne · 333, 336
 Lauter, Iv. · 456
 Laval, Pierre · 484
 Lavant · 187, 337
 Lavrenčič, Jos., Josip · 454, 456
 Lavrič
 Ana · 23, 97, 134, 135, 139, 140, 141, 143,
 144, 202, 204, 208, 211
 Mihael · 454
 Laxenburg · 373, 421
 Laybach · 162, 163, 164, 166, 167, 168, 169,
 170, 171, 174, 175, 176, 178, 182, 183,
 184, *glej* Ljubljana
 Laybacum · *glej* Ljubljana
 Lazari, Antonius · 154
 Lazius, Wolfgang(us) · 144, 161, 239
 Lebar, Ana · 459
 Leben, Matija · 450, 453
 Lechner
 G. M. · 202
 Jochann · 68
 Karl · 323, 324
 Ledenik, Alfred · 454
 Ledenitzen · *glej* Ledenice
 Lederer, Dominicus · 431
 Lederhas, Ljudevit · 453, 458
 Ledince · 440
 Ledinek, Alfred · 456
 Leech · 312, 342
 Legnica · 335
 Legvart, Jak. · 459
 Leibnitz (Lipnica) · 348
 Leibnitzer Feld · *glej* Lipniško polje
 Leimner, Josephus · 431
 Leingärtner, Edmund · 346
 Lemberg · 352
 Lenarčič, Ant., Anton · 452, 456
 Lenart · 117
 opat iz San Felice (Leonardus abbas) ·
 107, 122
 torčelski škof (Leonardus Torcellanus) ·
 99, 100, 106, 107, 109, 118, 122
 Lenče, Jos., Josip · 459
 Leo
 der Große (Leon Veliki) · 189, 191
 priča · 113, 122
 Leonardus
 abbas Sancti Felicis · *glej* Lenart, opat
 Torcellanus episcopus · *glej* Lenart, torčel-
 ski škof
 Leonhard, Walter · 228
 Leonora, portugalska kraljica · 153
 Leopold
 cesarjevič · 139
 I., cesar (Habsburški) · 172, 200, 211
 IV., vojvoda · 168
 VI., avstrijski vojvoda (Babenberški) ·
 311, 312, 319, 322, 323, 324, 325, 326,
 328, 329, 331, 332, 333, 334
 freisinški škof · 354
 von Wien · 80, 81, 82, 83, 87, 93, 94
 Leopold, Anthony · 338
 Leopol(d)stadt · 370, 371
 Leopoldus Dux Austriae · *glej* Leopold VI.,
 avstrijski vojvoda
 Lercher, Juri · 451
 Lerhinger, Matthes · 163
 Lesar
 Anton · 448, 449, 451, 453
 Josip · 457
 Leskovar, Jos. · 459
 Leslie, Guilielmus S: R. I. · 151
 Lespine, Carolus · 351
 Leše · 260, 273
 Letence · 256, 263
 Leutholdus de Pleigen · *glej* Liutold s Plaina
 Leutschach (Lučane) · 348
 Levant(e) · 362
 Levben · 265

- Levec
 Anton · 452
 Fran · 447, 448, 453, 458
 Vladimir · 159
 Levičnik
 Alb. · 457
 Alfonz · 458
 Levstik, Fran(c) · 438, 447, 451, 463
 Lhotsky, Alphons · 82, 189, 237, 239, 341
 Lichnowsky, Eduard Maria · 255
 Liebenberg (Liemberg) · 260
 Liebenberger · *glej* Liemberški
 Liebmann, Maximilian · 348, 349
 Li(e)chtenberg(i) · 232, 233
 Ana · 230, 232
 Erazem · 230, 232, 233
 Margareta · 233
 Sigismund · 200, 211
 Volbenk Teodor · 232
 Li(e)chtenstein(sk)i · 219, 336
 Ditmar · 324
 Geburga · 216
 Henrik · 336
 Janez · 369
 Katarina · 216
 Ulrik · 324
 Liechteneck · 346
 Liemberg (Liebenberg) · 260
 Liemberški · 261
 Lienhard, Marc · 430
 Lijak · 244
 Likar, Jože · 282
 Lilienfeld · 214, 323
 Lilleg, Al. · 459
 Limberk · 332
 Limberški, Peter · 265
 Limski kanal · 307, 308
 Linc · 161
 Lindeck, Lindegg · 352
 Lindtner, Hinko · 457
 Lind(t)wurm
 Urbanus · 430
 Georgius · 430
 Linhard · 442
 Linkh, Adam · 172
 Linz · 161, 171, 207, 345, 347
 Lipec, Janez · 148
 Lipnica (Leibnitz) · 347, 348, 355
 Lipnica, Spodnja · 272
 Lipnica, Zgornja · 272
 Lipniško polje · 348
 Lipold, župnik · 437
 Lippa · 178
 Lippomano, Alvisè · 361
 Liruti di Villafredda, Gian–Giuseppe · 62, 64, 243
 Lisjak, Andrej · 460
 Litija · 35
 Liubilunaha · *glej* Ljubljana
 Liupold, prošt · 241
 Liutefred · *glej* Lutfred
 Liutefredus
 glej Lutfred, priča
 de Urso · 123
 Liutfrid, grof · 57
 Liutold s Plaina (Leutholdus de Pleigen) · 324, 326
 Liutward iz Vercellija, škof · 55
 Livij · 140, 144
 Ljubič, Sime · 322, 331
 Ljubljana (Labacum, Laibach, Laubach, Laybach, Liubilunaha, Lubian(n)a, Luwigana, urbs Labacensis) · 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 84, 90, 92, 134, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 160, 187, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 205, 206, 208, 209, 210, 211, 228, 230, 255, 272, 273, 283, 297, 303, 306, 310, 312, 316, 342, 349, 352, 353, 354, 356, 367, 368, 371, 374, 375, 377, 380, 381, 382, 401, 402, 403, 404, 407, 408, 409, 410, 413, 420, 421, 422, 425, 432, 433, 437, 441, 447, 448, 449, 452, 455, 461, 462, 463, 464, 465, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 476
 Ljubljančani · 41, 367, 371, 430, 431, 432, 441
 Ljubljanica (fluvius Labac, Nauport(us)) · 142, 149, 151, 154, 155, 156, 353, 477
 Ljubljanska oblast · 384, 389
 Ljubljansko barje · 281
 Ljubno · 273
 Ljutomer · 437, 439
 Lobmay(er) · 369, 375, 379
 Lock, Peter · 331
 Ločnik · 353
 Loehr, Maja · 351
 Löwe, Heinz · 54
 Logar, Janez · 429
 Logatec · 38

- Gorenji · 35
 Loka (Lack) · 273, 274, 280
 Lokar, Iv. · 458
 Lokovšek, Iv. · 458
 Lombardija, Lombardei · 312, 337, 342
 Lombardo, Antonio · 75
 Lončar
 Dragotin · 448
 Iv. · 457
 Lorena · 429, *glej tudi* Lotaringija
 Lorenz, Reinhold · 417
 Loretho, Loretto (Loreto) · 154, 348, 355
 Loser, Vito · 246
 Loserth, Johann · 345, 348, 349
 Lošinj · 363
 Loško, grad · 161
 Lotar I., cesar · 57
 Lotaringija · 58, 303, 332, *glej tudi* Lorena
 Lotrič, Vesna · 209
 Lotschnikh · 167
 Lovčen · 420
 Lovrenc
 de Marčana (Laurencius Damarčana, Laurentius da Marzana) · 103, 122
 kanonik (Laurentius, Laurencius maister) · 107, 118
 župnik (Laurencius plebanus) · 106
 Lozar
 Jelica · 459
 Josip · 454
 Jožef · 450
 Lozar Štamcar, Maja · 92, 206
 Lož (Laaß) · 36, 262
 Lubec, Drag. · 457
 Lucilij (Lucilius) · 190, 191
 Lučane · 432
 Ludvik, Ludw(e)ig
 II., cesar (Ludovico, Ludwig) · 48, 55, 57, 58, 68, 70
 IX., francoski kralj · 334, 339
 XIV., francoski kralj · 429
 Nemški · 47
 Pobožni · 51, 53, 57
 s Kozjaka, von Kosiak, von Kosyagk · *glej* Kozjak, Ludvik
 Ludwig, Uwe · 54, 55, 56, 57, 58
 Luegg · 201
 Lukács, Ladislaus · 200, 208
 Lukäntschtsch, Gabriel · 173
 Lukan, Walter · 349
 Lukavec, Jurij · 272
 Lukavic · 377
 Lühäntschtsch · 163
 Lukman
 Franc Ks. · 146
 Jakob · 452
 Jožef · 450
 Luknja · 201
 Lukovica · 29
 Lukrecij · 145
 Luksemburški
 Elizabeta · 216, 217, 221, 222
 Sigismund · 216
 Lundenburg · *glej* Břeclav
 Lunder, Al. · 458
 Luschin, Arnold · 404, 408
 Lutefred, priča (Liutefred(us)) · 112, 113, 123
 Luttrell, Anthony · 308, 313, 315, 317, 318, 340
 Lutz, Heinrich · 346, 347
 Luwigana · *glej* Ljubljana
 Luzeney · *glej* Ločnik
 Lužar, Jurij · 289
 Lychtentall, Joannes Carolus · 431
 Lyon · 336, 337, 341, 343
 Lyst, Michäel · 183
- M**
 Macak, Ivan · 452
 Macher, Iv. · 458
 Machilek, Franz · 207
 Mače · 256
 Maček, Josip · 401
 Madeyski · 438, 441, 443
 Madrisio · 312
 Madžari · 381, 417, 418, 422
 Madžarska · 424
 Mähren · *glej* Moravska
 Mändl, Andre · 176, 180, 184
 Märkhovitsch, doktor · *glej* Markhovitsch, doktor
 Mätscherol · 172
 Magdič, Pavel · 459
 Magolič, Srečko · 461
 Mahnič–Žvanut, Katja · 213
 Mahr
 Artur · 459, 463
 Ferdinand · 452
 Maidburg–Hardeška, Suzana · 216
 Maier
 Ant. · 459

- Josip · 454
 Rudolf · 346
 Mailberg · 313, 314, 315, 316, 318, 341
 Mainz · 303, 304
 Maiold, Maria · 241
 Majan · 317
 Majaron, Danilo · 459
 Majer, Antun · 75
 Majhenič, Gašpar · 450
 Majn(h)ard, grof · 101, 102
 II. Goriško–Tirolski · *glej* Goriško–Tirolski, Majnhard II.
 III. Goriško–Tirolski · *glej* Goriško–Tirolski, Majnhard III.
 Majntinger, Ivan · 452
 Majzelj, Fran · 297, 298
 Makedonija · 12, 282, 298
 Maklecov, Aleksander · 395
 Maksencij, patriarh (Maxentius) · 61, 68
 Maksimilijan, kralj · 231
 Makuc, Neva · 247
 Mal, Josip · 370, 403
 Mala Loka pri Trebnjem · 18, 38
 Mala Olešnica · 304
 Mala Strmica · 290
 Malečnik · 311
 Malenšček · 244
 Malenšek, Jos. · 457
 Malič, gospa · 367
 Malkovec · 288
 Mallitsch, Serafin · 273
 Mally, steklarski mojster · 377
 Mally, F. · 460
 Mand, Hildegard · 27
 Mandl–Kropaček, Hildegard · 39
 Manfred, ivanovec · 308
 Mangais · 82
 Mann · 408
 Manndorff · *glej* Joachimus a; Johannes Bartholomaeus a
 Manolesi(j), koprski škof · 52, 60
 Manton · 82
 Mantova · 48
 Mantuani, Josip · 159, 455, 462, 463
 Manzano, Francesco di · 243
 Manzato, Loredana · 64
 Maranum · 354
 Marbacum · 319, 322, 325
 Marburg a. d. Lahn na Frankovskem · 311, 345
 Marcelliana, fara · 61, 62
 Marcellianus, škof · 61
 Marchburch, Marchpurch · *glej* Maribor
 Marchesin(us) · 188, 190
 Marco, Maria de · 308
 Marco Metesch · 177
 Marcon, Enrico · 61
 Marcuzzi, Giacomo · 62
 Marezige · 97, 135
 Margat(um) · 325
 Margetič, Lujo · 127, 128
 Margheri, Albin · 412
 Maria · 212
 filia domini Detemarii Ellie · *glej* Marija, hčerka Ditmarja Elije
 nunciata · *glej* Marijino oznanjenje
 MeriaBizin, geborne Haumanin · 178
 virgo · 239
 Maria Zell · 370
 Mariä Verkündigung · *glej* Marijino oznanjenje
 Maribor (Marchburch, Morperg) · 234, 311, 312, 313, 314, 316, 341, 347, 348, 351, 355, 399, 401, 402, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 437, 440, 443, 447
 Mariborska oblast · 384, 389
 Marienburg · 340
 Marija · 204, 205, 206, 208, 209, 214, 477
 hčerka Ditmarja Elije (Maria) · 128
 hči Adama a Puteo · 130
 Marijino oznanjenje · 52, 60
 Marjeta
 Celjska · 216
 s Turna · 215
 Mark · 220
 Marka (Slovenska) · 311
 Markhouitsch · 163
 Markhovitsch (Märkhowitsch)
 doktor · 182
 Wolf(f)gang · 181, 182
 Markisetti, Luka · 278
 Marn
 Črtomir, Janez · 487
 Jožef · 451
 Josip · 447, 453
 Marovt, Marija · 459, 462
 Marquard, ivanovec · 314
 Mars · 150
 Maršalek, Avgust · 451
 Martin
 IV., papež · 337
 črezpotak · 251, 252

- duhovnik (Martinus sacerdos) · 108, 123
 Sacco (Martinus) · 114, 115, 123
 Stuva (Martinus) · 113, 123
 von Troppau · 239
 Martin, Franz · 337, 339
 Martinak, Josip · 452, 456
 Martínková, Dana · 350
 Martinus
 de Frangepanibus (Frankopan) · 167
 Sacco · *glej* Martin Sacco
 sacerdos et canonicus · *glej* Martin, du-
 hovnik
 Stuva · *glej* Martin Stuva
 Martinuzzi, Carlo · 144
 Martov, Josip · 455
 Maru, nuna · 50
 Marušič, Branko · 23, 243, 245
 Marvin, Jurij · 272
 Marx, Karl · 483, 487
 Masaryk
 Alice · 471
 predsednik · 469, 470, 476, 479
 Mascher · 379, 380,
 Maselj, Franc · 460
 Maselj–Podlimbarski, Fran · 448, 463
 Mate · 406
 Mater Dolorosa · 152
 Matheus sin Nicolasa de Mencio · 74
 Matić, Dragan · 40
 Matijević, Zlatko · 419, 420, 425
 Matschinegg, Ingrid · 346
 Matthaues
 Brummerus · 431
 Platearius · 190, 191
 Matthias, kralj · 167
 Maul · 409
 Maurras · 484
 Mauz, Matthias · 165
 Maxentius · *glej* Maksencij, patriarh
 Maximilianus
 I. · *glej* Habsburg(er), Maksimilijan I.
 nadvojvoda · 167
 škof · 110
 Mayer
 Anton · 307, 321, 323, 333, 334
 Ernst · 53
 H. · 37
 Hans Eberhard · 313
 Mayr, Janez Krstnik · 139, 142
 Mazal, Otto · 87
 Mazi
 Fr. · 459
 I. · 458
 Mazoll, Franz · 163
 Medanci · 41
 Medano (del Collio) · 65
 Medic, Fr., Fran · 455, 459
 Medič, P. Kallist · 453
 Mediter(r)an(ean), Méditerranée · *glej* Sredo-
 zemlje
 Medno · 18, 41
 Meez, Gregor · 169
 Megiser, Hieronymus · 161
 Meglič, Karol · 459
 Mehika · 346
 Meinhard
 II. (der Zweite) · 261
 II. von Görz · *glej* Goriško–Tirolski, Maj-
 nhard II.
 III. · *glej* Goriško–Tirolski, Majnhard III.
 Mejač, Iv. · 459
 Mekinje · 160
 Melcer, Dragotin · 451
 Melicensis abbas · 324
 Melik
 Vasilij · 41, 411, 425, 429, 437, 448
 Jelka · 393, 394
 Melje (Melling, Melnich) · 314, 316, 317,
 341
 Mell, Anton · 352
 Melling · *glej* Melje
 Melly, Eduard D. · 213, 214, 215, 216, 217,
 218, 219, 221, 223, 224
 Melnich · *glej* Melje
 Menaše
 Lev · 204, 206
 Luc · 197
 Mencinger, Janez · 300
 Mende, Ä. von · 189, 191
 Mengeš · 15, 31, 39
 Menhardt, Hermann · 87
 Menis, Carlo · 65
 Meranija · 257
 Merano · 257, 264
 Mereto (di Tomba) · 64
 Merhern · *glej* Moravska
 Merian, Matthäus · 350, 354, 356
 Merkur, slovensko trgovsko društvo · 386,
 387
 Mert Tschrespodackh · 250
 Messina · 319
 Messner · 403

- Metlika · 32, 342
 Metnitz, Gustaf, Gustav Adolf von · 233 260
 Metternich · 370, 432, 433
 Mevce · 288, 299
 Mevkuž · 275
 Mexico · *glej* Mehika
 Mezler–Andelberg, Helmut J. · 237
 Mežakla · 277
 Michael, maister · 83
 Michelangelo · 467
 Mihalovič, Antun · 423
 Mihelič, Darja · 11, 22, 71, 97, 127, 128, 129, 130, 139, 140, 147, 148, 191, 218, 242, 356, 358, 359
 Miklavčič, M. · 457
 Miklavčič, Maks · 139
 Miklavž · 310
 Miklošič, Fran · 38
 Mikoletzky, Hans Leo · 345
 Mikuš, Anton · 453
 Milavec, Josip · 460
 Milčinski, Fr., Fran · 457, 463
 Milec, Rudolf · 451
 Militärgrenze · *glej* Vojna krajina
 Militzer, Klaus · 309, 310, 311, 312, 313, 315, 316, 318, 328, 336, 338, 340
 Miljčani · 112
 Milje (Muggia) · 98, 108, 109, 308, 358
 Milkowitz, Wladimir · 256, 261, 263
 Millavez, Gregor · 173
 Miller, Rotraut · 345
 Millitz, Rudolf · 455
 Milošević Perko, Jelka · 22
 Milzberg · 173
 Mina, nevesta · 368
 Minařik, Mr. Ph. Fr. · 32
 Minotto, Antonio S. · 359
 Mirna · 41, 282
 Mirnska dolina · 282
 Mislinjska dolina · 41
 Missia, Jakob · 453, 463
 Mistele, Karl–Heinz · 304, 305
 Mitis, Oskar · 306
 Mitteleuropa · *glej* Evropa
 Mladenovič, Darinka · 40
 Mlakar, Janko · 458, 463
 Mlekuž, Olga · 461
 Mlinar, Janez · 341, 435
 Mlinarič, Jože · 15, 40, 43, 262, 282, 310, 311, 314, 315, 322, 404, 408, 409
 Mlino · 272
 Moaçanin, Nenad · 345
 Moar in der Graden · 351
 Močnik, Matej · 451
 Modena · 54
 Moder, Gregor · 201
 Modez, Andre · 165
 Modic
 Izidor · 461
 Jos. · 457
 Modruško–Krška, Katarina · *glej* Katarina
 Modruško–Krška
 Mödling · 369
 Moeglin, Jean–Marie · 82, 87
 Mönichwald · 350
 Möser–Mersky, Gerlinde · 92
 Möttling · 165, 171, *glej* Metlika
 Mogersdorf · 345
 Moggio · 62, 97
 Mokrice (Mokhriz) · 161, 163, 165, 169, 171, 172
 Mokronog (Nassenfuess, Nassenfueß) · 18, 41, 282, 296
 Monastero · 51
 Monfalcone (Tržič) · 61, 62
 Mongoli (Mongolen) · 335, 339, 341, 343
 Monspurg · 178, 179
 Montagnari Kokelj, Emanuela · 84
 Montfort · 327
 Montfortski · 219
 Hugo · 303
 Viljem · 222
 Moos, Julija · 459, 462
 Moravče · 29
 Moravska (Moravě, Moravia, Mähren) · 206, 304, 305, 306, 307, 309, 313, 345, 377, 411, 412, 436, 438, 467, 470
 Moraw, Peter · 82, 345
 Mordaks, Danijel · 289
 Mordek, Hubert · 322
 Moresini, Tomaso · 362, 363
 Moritzbrunn · 304
 Moriz, freisinški škof · 346
 Moriz, Urban · 163
 Moro, Gotbert · 260
 Morozzo della Rocca, Raimondo · 75
 Morperg · *glej* Maribor
 Morre · 440
 Morteani, Luigi · 97, 100
 Mosche, Alfonz · 381, 454
 Moschkhan, Moschkon, Moscon · 234
 Christoph · 163, 165, 171

- Francesco · 168
 Georg · 181
 Moscovia · *glej* Rusija
 Moser · 478
 Moser, Sigismundus Benedictus · 431
 Moskva · 486
 Most na Soči · 245
 Mosto, Anzolo · 363
 Motnik, Mötnik · 352
 Motovun · 308
 Motschnikh, Hansche · 178
 Mounier, Emmanuel · 482, 483, 484, 485,
 486, 488
 Mozirje · 441
 Možac · 337
 Muc, Edv. · 457
 Mückshoff, Meinolf · 189
 Mühlbacher, Engelbert · 68
 Müller, Albert · 346
 München · 188, 303
 Münkhendorff · 173
 Muermayr, Adam · 176
 Mugerle, Iosephus · 153
 Muggia (Milje) · 342
 Mulaček, Fr. · 457, 459
 Mulej, Andrej · 450, 452
 Mulley, Hansche · 182
 Munda
 Avgust · 397
 Fr., Franc · 454, 460
 Jože · 381
 Mur, Mura · 351
 Murau · 350
 Mureck · 351
 Murko · 300, 301
 Murnik
 Ivan · 452, 456
 Vikt. · 457
 Murska Sobota · 399
 Murtal (dolina Mure) · 348
 Musch, Gregor · 408
 Mussolini, Benitto · 283
 Mušič, Janez · 367
 Muta · 34
- N**
- Nabergoj, Ivan · 413, 414
 Nabernik, Ivan · 456
 Nabot · 213
 Nabot, Jezraelec · 213
 Nädlischegg, Nädlischegkh · 168, 173
 Naglič, Iv. · 457
 Nagode · 393
 Nahegau · 303
 Naldini, Pavel · 43, 52
 Nanette · 368
 Napoleon · 429
 Narbonna · 335
 Narses · 152
 Nassenfuess, Nassenfueß (Mokronog) · 165,
 166, 168, 172
 Nauman, Johan Baptista · 175
 Nauportus · *glej* Ljubljana
 Nazaret · 333
 Nazarius, škof · 110
 Nazarje · 356
 Nečak, Dušan · 19, 425
 Nedeljko
 Fr., Franc · 452, 461
 Vinko · 457
 Nehring, Karl · 346
 Neidekh · 169, 172
 Nemanič, Julij · 281, 282, 298, 299
 Nemanjič, Ivan · 453
 Nemci · 325, 326, 353, 401, 408, 418, 421,
 422, 435, 436, 437, 439, 440, 441, 442,
 443, 444, 445, 486
 Nemčija · 47, 51, 54, 91, 97, 202, 304, 305,
 309, 313, 319, 325, 350, 351, 355, 356,
 372, 375, 380, 417, 418, 442, 445
 Nemeč · 408
 Nemo · 388
 Nemški Rovt · 272, 273, 277
 Nemško cesarstvo · 429
 Neptun(us) · 151, 155
 Nerat, Kar. · 457
 Neubecker, Ottfried · 213, 214, 217, 228
 Neüriser Michäel · 174
 Neüstatt · 167
 Neue Welt · *glej* Novi svet
 Neu(en)marckhtlein, Neumarckhtl(e)n, Neu-
 marktl · 266, 267, 268
 Neuhaws · 262, *glej* Novi grad
 Neukloster · 37
 Neumann, Wilhelm · 36
 Neumark · 307
 Neustadl · *glej* Novo mesto
 Neven, Mac · 272, 279
 New Haven · 92
 Neža · 406
 glej Andeško–Meranski, Neža
 glej Kunšperški, Neža

- Mariborska (Agnes) · 217
 glej Ortenburški, Neža
 glej Ptujski, Neža
 Vrbovska · 216
 Wildonska · 216, 219, 220
 Nicholson, Helen · 304, 306
 Nicol, Donald M. · 331
 Nicolas de Mencio · 74
 Ničman, Henrik · 451
 Nider Österreich (Avstrija, Spodnja) · 169
 Nidergall · 167
 Nider-Teutschland · 350, 356
 Niederbayern · 215
 Niederösterreich · 214, *glej* Avstrija, Spodnja
 Niermeyer, Jan Frederik · 47
 Niernberger, Laurentius · 175
 Nikolaj
 IV., papež · 338
 prior v Žičah · 322
 de Scharphenberch · 316
 Nikolasch, Franz · 310
 Nil · 326
 Nime(t)z · *glej* Nemeč
 Nime(t)z
 Gregor · 408
 Michel · 408
 Nicklass · 408
 Nizozemska · 313
 Nobelprater · 368
 Noe · 147
 Nöckh, Andrej · 431, 432
 Nördlingen · 86
 Noli, Jožef · 452
 Nolte, Ernst · 484
 Nomenj · 271, 272, 273, 277, 278
 Nonas · 82
 Nordadria · *glej* Jadran
 Norditalien · *glej* Italija
 Noreja · 244, 245
 Norici · 238
 Norik, Norix · 238, 244
 Norveška (Norwegen) · 350, 356
 Notker · 189
 Notranjci · 281
 Notranjska · 407
 Nova Gorica · 23, 244, 246, 247
 Nova vas · 273
 Nova ves · 309
 Novak
 Fr., Franc · 453, 458, 459
 France · 299
 Frid. · 461
 Ignac · 278
 Ivan Krstnik · 450
 Janez · 381
 Vekosl. · 457
 Viktor · 13
 Vilko · 271
 Novi grad · 262, 271, 332
 Novigrad (Cittanova) · 127, 136, 137
 Novi svet · 375
 Novo mesto · 18, 32, 33, 34, 35, 38, 40, 201,
 282, 283, 291, 296, 297, 298, 301, 402,
 404, 405, 406, 408, 410
 Nowak, Zenon Hubert · 313, 330
 Nudung, brat · 314
 Nürnberg · 86, 330
- O**
- Oberburg · 153, 187, *glej* Gornji Grad, *glej*
 Gornji Grad
 Oberkrain · 159, 268, 279, 280, *glej* Gorenj-
 ska
 Oberlaibach, Ober Laybach (Vrhnika) · 174,
 182, 353
 Oberlin · 430
 Ober Nassenfuess, Nassenfuess · 168
 Obernburg · *glej* Gornji Grad
 Oberstain · 175
 Obersteiermark · *glej* Štajerska, gornja
 Oblak
 France · 450
 Jožef · 450
 Oblakh · 165, 166, 169, 172, 175
 Obreza, Anton · 455
 Odalskalk, sin Štefana iz Devina · 115
 Odelricus, Odorlicus
 plebanus · *glej* Ulrik, župnik
 de Ripaldo · *glej* Ulrik de Ripaldo
 Tarvisinus · *glej* Ulrik, koprski škof
 Öben · 376
 Ödenburg · 92
 Oefe, Edmund · 323, 329
 Oesterreich, Östereich, Österreich, Ossterre-
 ich, Ostreich (Avstrija) · 166, 167, 168,
 173, 175, 187, 214, 215, 222, 237, 238,
 241, 259, 261, 266, 267, 268, 271
 Österreich–Ungarn · *glej* Avstro–Ogrska
 Ogeče · 249, 251, 252
 Ogeč'nca · 252
 Ogitsch · 250
 Oglej (Aquila, Aquilegia, Aquileia, Aquile-

- ja) · 47, 50, 51, 53, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 69, 70, 97, 112, 113, 115, 116, 155, 187, 237, 243, 308, 312, 313, 317, 318, 320, 328, 339, 342, 347, 354
- Ogorelec, Janko · 460
- Ogri (Ungarn, Vngari) · 61, 310, 327
- Ogrin, Theresia · *glej* Češko, Terezija
- Ogris
Albin · 390
W. · 47
- Ogrska (Hungaria, Hungary, Ungarn, Ungaria) · 167, 216, 305, 313, 321, 322, 323, 325, 327, 328, 331, 332, 335, 342, 343, 374, 413, 423, 424, 425, 426, 427
- Ohler, Norbert · 345
- Ojstrica · 349
- Oliver of Paderborn, Oliver Sholastik · 325, 326, 327, 332
- Olomouc (Olomoutz) · 375, 377, 441
- Omahen, Ognjesl. · 458
- Opatz, Mathias · 369
- Opeka, Mih. · 458
- Oppoliano · 354
- Orahovac · 12
- Oražen, Ivan · 460, 463
- Orda, Klaus · 350
- Orehovac pri Križevcih · 11
- Orel, Jožef · 451
- Ormož (Fridau) · 37, 310, 313, 402, 404, 405, 406, 407, 410, 439
- Ormožani · 402
- Orožen
Fr. · 458
Ignaz · 187
Janko · 251
- Ors(ol)a · *glej* Urš(ul)a
- Ort · 314
- Ortalli, Gherardo · 357
- Ortaona · 243, 244, 245, 246
- Ortawitschnik · *glej* Vrtovinšček
- Orteli · 144
- Ortenberc, Ortenberg · 319
- Ortenburg · 166, 262, 263, 319
- Ortenburški, Ortenburgi, Ortenburger; Ortenburžani, Orti · 17, 37, 219, 256, 258, 261, 262, 263, 264, 268, 269, 314
Adelajda · 216
Ana Celjska, poročena Ortenburška · 218
Anton · 346
Friderik I. · 314, 315
Hartnid · 352
- Herman · 303, 315
- Neža · 216
- Oton · 332
- Oton II. · 319, 320
- Ortenburžani · *glej* Ortenburški 314
- Orti · *glej* Ortenburški
- Ortolf s Kozjaka · *glej* Kozjak, Ortlof
- Ortona · 243
- Orttene(g)kh · 162, 169
- Ortuwin · 244
- Ortwin, opat · 61
- Oschinsky, Dorothea · 257, 264
- Oselica · 273
- Ossterreich, Osterreich · *glej* Oesterreich
- Osterberg · 183
- Osterviški, Hans Schenk · 220
- Osterwitz · *glej* Ojstrica
- Ostreich · *glej* Oesterreich
- Osvald, Monika · 90
- Oswald, Gert · 228
- Otacher · 238, 240
ouz der Geul · *glej* Otokar iz Geule
- Otachyr · 238
primus · 237
- Otakar, Otokar (Otacher, Otachyr, Othacherus, Ottacherus, Ottakar, Ottocar(us), Otokar)
II. (Přemisl) · 330, 261, 264
III. · 238, 240, 242
IV. (štajerski vojvoda) · 241, 306
IV./I. · 237, 240
iz Geule (Otacher ouz der Geul, Ottakar, Ottakar aus der Gaal) · 338, 343, 351
- Otakarji, Otokarji (Ottachari, Ottakarii, Ottocari, Ottokare) · 237, 238, 239, 240, 241, 242, 314
- Othacherus (Otakar, Otokar) · 240
- Oti · *glej* Otorespec, Božo
- Oto iz Gradca · 324
- Otoče · 273
- Otočec · 39, 290, 294
- Otok ob Vrbskem jezeru · 303
- Otokar · *glej* Otakar, Otokar
- Otokarji · *glej* Otakarji, Otokarji
- Oton (Otto)
I. · 54
III., cesar · 47, 243, 246
IV., cesar · 309, 329, 330
VII. Andeški (Meranski) · *glej* Andeško–Meranski, Oton VII.

- VIII. Andeški (Meranski) · *glej* Andeško–Meranski, Oton VIII.
 iz Freisinga · 93, 241
 Koroški (Goriško–Tirolski) · *glej* Goriško–Tirolski, Oton (Koroški)
 prošt · 322
 Otorepci · 29
 Otorepčevi · 11
 Otorepec
 Božo · 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 139, 157, 201, 213, 219, 223, 229, 237, 249, 255, 262, 263, 303, 310, 315, 316, 345, 358, 404, 408, 435, 444
 Luka · 25
 Maja · 24, 25
 Marija · 21
 Olga · 24, 25
 Ottachari, Ottakarii · *glej* Otakarji, Otokarji
 Ottacherus (Otakar, Otokar) Stirien(sis) · 240
 Ottakar aus der Gaal · *glej* Otakar, Otokar, iz Geule
 Otto (Oton)
 Dux Meraniae · *glej* Andeško–Meranski, Oton VII.
 III · *glej* Oton III.
 IV. · *glej* Oton IV., cesar
 von Freising · *glej* Oton iz Freisinga
 Otto, brat · 310
 Otto, Jan · 436
 Ottocar(us) (Otakar, Otokar) · 237, 238
 Ottocari (Otakarji, Otokarji) · 237
 Ottokar (Otakar, Otokar)
 aus der Gaal · *glej* Otakar, Otokar, iz Geule
 VI. [IV.] · 237
 von Böhmen · *glej* Otakar, Otokar, II. (Přemisl)
 Ottokare (Otakarji, Otokarji) · 237
 Outremer · 325
 Ozlenšček · 244
- P**
 P. H. · 296
 Paar, Rudolf · 348
 Pacassi, Nicolò · 84
 Pack · 375
 Paderborn · 322, 325, 332, 350
 Padova (Padua) · 118, 127, 187, 188, 346, 351, 430
 Pagani(ni), Niccolo · 367, 372, 380, 382
 Pagano della Torre · 339
 Pahor, Samo · 33
 Pajk, Milan · 458
 Pakič, Miha(el) · 450, 454
 Palada (Pallas) · 150, 156
 Palestina, Palästina · 304, 312, 313, 316, 318, 319, 325, 326, 327, 329, 331, 333, 335, 336, 338, 339, 340, 343
 Palladio · 144, 155
 Pallas · *glej* Palada
 Palma · 354
 Palmberg · 163
 Pamkircher · 250
 Pankrazkapelle · *glej* Sv. Pankracij
 Papež
 Fran(c) · 454, 459
 Oton · 457
 Papo
 de Pirano · 109, 123
 Papon(us) de Ioane (Paponus) · 99, 123
 Paradeiser · 262
 Christof · 348
 Hannß · 267, 268
 Hans · 262, 266
 Marija · 232
 Pardubic · 378
 Parentin, Luigi · 44, 50, 51, 52, 60
 Parentina civitas · *glej* Poreč
 Parenzo · *glej* Poreč
 Paris (Pariz) · 34, 41
 Parisse, Michel · 51
 Parma · 54, 57, 58, 332
 Paruta, Lorenzo · 359
 Pascal · *glej* Paskal, notar
 Paschini, Pio · 312, 317, 328
 Pascoletti, Maddalena Malni · 202, 203, 206
 Paskal, notar (Pascal) · 73, 76
 Pasqualigo, Francesco · 364
 Passau · 241, 323
 Passeir, Passeyr · 265, 266
 Pastorello, Ester · 61, 110
 Pathe, Georg · 169
 Pauker–Glanfeld, Henrik · 453
 Paulitsch
 Marina · 178
 Martin · 178
 Paulus
 sin Andreja de Palma de Surgo · 74
 von Burgos · *glej* Pavel iz Burgosa
 prior · 182, 183

- Paulusch, Mikhula · 177
- Pavel
 III., papež · 197
 iz Burgosa (Paulus von Burgos) · 189, 191
- Pavia · 48, 54
- Pavlin
 Al., Alfonz · 453, 457, 458
 Fr. · 457, 461
 Srečko · 461
- Pavlovčič, Andrej · 452
- Pavšlar, Jožef · 450
- Pawis, Rüdiger · 83
- Pazin · 444
- Pazinska grofija · 360
- Pečjak, Gregor · 458
- Peer, Hans · 165, 176
- Peggau · 324
 Ulrik · 324
- Péguy, Charles · 484
- Peheim · *glej* Češka
- Peischat · 179
- Pekolj · 287
- Penitsch, Matthias · 170, 173
- Pepi · *glej* Terpinc, Jožefina
- Perdan, Ivan · 459
- Peregrin, oglejski patriarh · 115, 306
- Perhohus, ivanovec · 314
- Perizhoffer · 173
- Perkh, Catharina · 178
- Perko, Jos. · 457
- Perlbach, Max · 320
- Perme, Leop. · 458
- Persereano · 64
- Peršič, Janez · 49
- Pertini, Luigi · 281
- Pertz, Heinrich Georg · 43, 58
- Perusini, Giuseppina · 84
- Perušek, Rajko · 458
- Perzija · 339
- Pesjakova, Luiza · 451, 461, 463
- Pesnica · 351
- Pétain, Philipe · 484
- Petek, Iv. · 457
- Petelin, Martin · 453, 458
- Peter · 406
 I., kralj · 197
 de Acio, Aço (Petrus) · 110, 111, 123
 sin Almerica de Setta · 130
 de Ancharano · 92
 györski škof · 327
 de Imena (Petrus) · 103, 123
 von Liebenberch · *glej* Limberški Peter
 de Plaio · 129
 prezbiter (Petrus presbiter) · 100, 104, 105, 112, 113, 117, 123
 de Va(le)ria (Petrus) · 110, 115, 123
- Peternel, Miha · 451
- Peters, Edward · 325, 327
- Petiot, Abel · 285
- Petra ficta · 246
- Petrček (Pierrot) · 21
- Petrič, Franci · 349
- Petričič, Vaso · 454, 458
- Petronazij · 48
- Petrovčič, Ant. · 457
- Petrus (Peter) · 150
 de Acio, Aço · *glej* Peter de Acio, Aço
 de Imena · *glej* Peter de Imena
 presbiter, decanus · *glej* Peter, prezbiter
 a Seepach · 150
 de Va(le)ria · *glej* Peter de Va(le)ria
- Petschacherji · 39
- Pettau · *glej* Ptuj
- Pettauer (Ptujski), Stephan · 165
- Pettelnikher, Lucas · 183
- Pettenegg, Gaston von · 310, 319
- Peyschät · 182
- Pezdič, Iv. · 457
- Pfanberški · 219, 222
 Elizabeta · 216, 222, 223
 Marjeta · 215, 217, 218, 222
- Pfeifer
 France · 450, 452
 Gustav · 257
 Josip · 452
 Viljem · 412
- Pferschy, Gerhard · 41, 237, 314, 346, 350
- Pflüger, Janez, Johannes · 431
- Philipp, cesar (Filip) · 309
- Philippe II · *glej* Filip II., francoski kralj
- Piacenza (Placencia) · 54, 190, 191
- Pianton, Pietro · 134
- Piccard, Gerhard · 86, 87
- Pichelstein · 211
- Pichler, Josip · 453
- Pichlstaini · 200
- Pickl, Othmar · 335, 401
- Piemont · 54
- Piergkh · 167
- Pierrot · *glej* Petrček
- Pijade, Moša · 395

- Pikel, Mat. · 461
 Pilar, Ivo · 419, 420
 Pilgrain · 166
 Pilgrim I., patriarh · 63, 64
 Pilih, Branko · 39
 Pillon, Lucia · 84
 Piltruda · 50
 Pintar · 412
 Luka · 453, 458
 Pipenbacher, Josip · 458
 Piran (Pirano) · 62, 63, 64, 66, 86, 97, 98, 99,
 100, 101, 102, 103, 105, 107, 109, 111,
 113, 115, 116, 117, 118, 123, 127, 128,
 129, 130, 135, 136, 358, 359, 443
 Pirančani · 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103,
 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 112,
 113, 114, 117, 361
 Pirc
 Gustav · 452, 456
 Ivan · 452
 Jožko · 420
 Maks · 459
 Pirchegger, Hans · 314, 351, 352, 401, 403,
 404
 Pirringer, Kurt · 347
 Pisa · 189, 191
 Pisanci · 338
 Piščanec, Just · 457
 Pišcece · 219, 222
 Pišečki · 223
 Pius II., papež · 153, *glej tudi* Aeneus Syluius
 Pivec Stele, Melit(t)a · 16, 22
 Pixton, Paul B. · 322, 332
 Placencia · *glej* Piacenza
 Plain · 324
 Planinec, Fr. · 457
 Planinski, Henrik · 216, 223
 Plankhenberg, Georg Christoph von · 174
 Plantan, Ivan · 459
 Platearius · 190
 Platner, Josip · 459
 Platsch · 348
 Plečnik
 Andrej · 467, 475
 Josip, Jože · 467, 468, 469, 470, 471, 472,
 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479
 Pleiweis
 Jožef · 450
 Valentin · 451
 Pleško
 Cirila · 459
 Karol · 453
 Pleterje · 282, 290
 Pleterski
 Andrej · 23, 249, 262, 263
 Janko · 417, 420, 421, 425
 Pleteršnik, Maks · 453, 458, 463
 Plinij · 144, 281
 Plisnier, Charles · 486
 Ploj, Miroslav · 414, 415
 Pobrežje · 294
 Poček, Fr. · 459
 Podbočje · 296
 Podboj, Fr. · 457
 Podbrezje · 273
 Podgora · 84, 85, 94
 Podgoriz · 179
 Podgornik, Ivan · 457
 Podjebad(i) · 472, 479
 Podkrajšek
 Fr., Fran · 455, 457
 Henr. · 459
 Podljubelj · 440
 Podnart · 273
 Podpeč · 352
 Podravje · 281
 Podreber · 233, 234
 Podrekar, Ana · 459
 Podsreda · 220
 Pöllandt (Poljane ob Kolpi) · 178
 Pöllau · 346
 Pölöskei, Ferenc · 418, 424
 Pönitsch, Matthias · 165
 Pößnitz · *glej* Pesnica
 Pogačar
 Ivan Zlatoust · 450
 Janez Zlatoust · 463
 Martin · 453
 Pogačnik
 Drag. · 461
 Janko · 457
 Jos., Josip · 413, 460
 Pohl, Walter · 198, 345
 Poitou · 305
 Pokljuka · 277
 Poklukar, Jos., Josip · 412, 447, 450, 452,
 461
 Poklukavec · 272
 Pokorn, Franc · 259
 Pola · *glej* Pulj
 Polec
 Janko · 272, 279

- Julij · 457
 Polen · *glej* Poljska
 Polheim, Konrad · 241
 Polhograjski
 Gerloh · 303
 Werso · 303
 Polhov Gradec · 233
 Polička · 368, 377
 Poljaki · 438, 442
 Poljane · 273
 Poljanec, Al., Alojzij · 453, 457
 Poljčane · 21
 Polje · 271, 275, 448
 Poljska (Polen, Polonia) · 265, 305, 307, 313,
 335, 350, 356, 420, 438
 Poljšica · 273
 Polla · *glej* Pulj
 Polonia · *glej* Poljska
 Polt, Charles · 431
 Polzela (Ha^olenstain, Harlenstein, He(i)lenstein)
 · 314, 315, 316, 317, 341
 Polzelski (de Helenstein) · 314
 Polzer–Hoditz, Arthur · 417, 419
 Pomjan · 97, 135
 Pomorjanska · 307
 Poncius d'Albon · 335
 Ponebšek, Janko · 457
 Pongrac, Oskar · 451, 454
 Pongračič, Ivo · 461
 Ponikel bei Tolmein (Ponikve pri Tolminu) ·
 64
 Ponte de Piave · 354
 Popelka, Fritz · 31, 347
 Pop(p)o, Popon, (oglejski) patriarh · 51, 61,
 62, 64, 67, 70, 116
 Porcia, Portia · 153, 163
 Hieronymus, nuncij · 348
 Janez, Johan Ferdinand · 160, 164
 Polixena, grofica · 164
 Pordenone · 306
 Poreč (Parenzo) · 59, 127, 136, 307, 308, 342,
 357, 359, 361
 Porenje · 303, 304, 307, 322, 326, 429
 Porenta, Ant. · 458
 Portia · *glej* Porcia
 Porto · 332
 Portogruaro · 313
 Portugalska, Portugalia · 153, 305
 Porzüschen · 154
 Posarel, H.G. · 182
 Posavje · 281
 Posočje · 243
 Postojna · 353
 Potenciana s Pišec · 216
 Potocki · 436
 Potočnik
 Franc · 453
 Mihael · 453
 Potpeth · *glej* Podpeč
 Pottendorfer, Jorg · 222
 Potthast, Augustus · 323, 325, 327, 328, 330,
 334, 335, 338, 339
 Potušek, Potuškovi · 250, 251, 252
 Simon · 251
 Pour, Edvard · 450
 Povalo, Claudio · 134
 Povše, Franc · 454, 457
 Powell, James M. · 320, 321, 322, 324, 326,
 327
 Požar, Lovro · 453, 458
 Požun · *glej* Bratislava
 Požunci · 374, 375
 Praedica, Jakob · 453
 Praga, Prag, Prague · 142, 231, 304, 319, 324,
 367, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 435,
 441, 469, 470, 471, 474, 475, 476, 479
 Praprotnik
 A. · 441
 Andrej · 451, 454, 463
 Avgust · 487
 Mirosl. · 461
 Prater · 368, 369, 373, 374
 Praunseis, Al. · 460
 Praunspergetji · 40
 Praver, Joshua · 333, 336
 Prec(c)enicco · 312, 342
 Prečna · 201
 Predarlska · 411, 412
 Preddvor · 40, 323, 328, 367
 Pregl · 180
 Preinfalk, Miha · 23, 159, 160, 161, 231
 Prekmurje · 139, 303
 Prelovšek
 Damjan · 20, 467, 471, 472, 473, 475,
 477
 Mat., Matko · 457, 469, 471, 476
 Premierstein, Anton · 143
 Premk, Anton · 453
 Premrou, Miroslav · 243
 Presels · 266
 Presley, Elvis · 372
 Preßburg · *glej* Bratislava

- Pressikha · 183
 Pressuti, Petrus · 327, 328, 331
 Prešeren
 France · 277, 367, 438
 vdova · 159
 Prešl
 Jurij · 278
 Urban · 273
 Pretnar
 Fr. · 457
 Jak. · 459
 Preußen(land) · *glej* Prusija
 Prijatelj, Ivan · 435, 436, 444
 Primas · 375
 Primic
 Julija · 367
 Julijina mati, Primičevka · 367
 Primorje · 244, 436, 437, 443
 Ilirsko · 387
 Primorska · 281, 283, 294, 399, 438, 444
 južna · 97
 Primožič, Edvard · 477
 Prinz, Otto · 190
 Privšek, Edvard · 249, 250
 Prizren · 12
 Probst, Franz · 92
 Prössels · 265
 Prodocimus, prezbiter · 107, 123
 Proscenc, Jos. · 456
 Prusija (Preußen(land), Prussia) · 318, 320,
 336, 340, 343, 436, 438
 Přemysl, Otokar II.(, kralj) · 214, 307, 336,
 337
 Přemysli · 474
 Ptolemej · 482
 Ptuj · 32, 310, 314, 342, 351, 356, 401, 402,
 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 414,
 437
 Ptujski · 219, 340, *glej tudi* Pettauer
 Ana · 216
 Friderik · *glej* Friderik III. Ptujski
 Hartnid · *glej* Hartnid Ptujski
 Neža · 216, 218
 Puchmānovitsch, Martin · 170
 Puegkhlegkh, dvor · 168
 Puhar
 Dragotin · 451
 Franc · 256
 Pulj (Pol(1)a, Pula) · 46, 49, 50, 58, 59, 127,
 136, 308, 342
 Pulst · 316, 317, 340, 341
 Puncer (Vode), Cvet(k)a · 22, 118
 Purcell, Maureen · 321, 334, 335, 336
 Purgay · 437
 Purgstall · 169, 351
 Pusch, Sigismund · 237
 Pusti grad · 277
 Pustoslemšek, Rasto · 461
 Pvlst · *glej* Pulst
- Q**
- Qualiza, Nicolaus · 163
- R**
- Raabisch · 163
 Rabatta, Josephus · 151
 Radcony · *glej* Radgona
 Radey · 437, 440
 Radics, Peter (von) · 139, 140, 142, 143, 151,
 157, 159, 161
 Radkersburg (Radgona) · 351, 356
 Radlitsch, Balthasar · 150
 Rädlsstein · 177
 Radovljica (Radmannsdorf) · 15, 18, 40, 261,
 262, 272, 273, 274, 275, 277, 278, 279,
 280, 402, 404, 405, 406, 407, 410
 Radulf, jeruzalemski patriarh · 331
 Radulovič, Branko · 214
 Räschiz · 172
 Räschiza · 163, 168, 171, 174
 Raguseus · *glej* Dubrovčan
 Ragusium · *glej* Dubrovnik
 Rahne, Laure · 178
 Rahten, Andrej · 417, 421
 Raič, Anton · 453
 Raimund, Ferdinand · 371
 Raimundus de Pignano · 325
 Rain · 177
 Rainer (Giordani) von Pisa (Rainer iz Pise) ·
 189, 191
 Rainer, Jörg · 172
 Rajnbert
 I. s Cmureka · 324
 II. s Cmureka · 324
 Rajšp, Vincenc, Vinko · 22, 133, 198, 199,
 208, 429
 Rakovnik · 294, 296
 Raktelj, France · 451
 Rakvice · 306
 Ranieri, Filippo · 346
 Rann · *glej* Brežice
 Ranten pri Murauu · 350, 356

- Rasp
 Hanß Augustin · 175
 Hanß Seifrid · 183
 Viljem · 228
 Rastanke · 277
 Rašpor · 363
 Rath, Brigitte · 346
 Rathofer, Augustin · 237
 Rau, Reinhold · 55
 Raubar, Christophorus · 150
 Rauber, Hörman · 166
 Rauchenwart · 307
 Raunihar, Marijan · 457
 Rausch, Wilhelm · 345
 Ravbarji · 40
 Raven(n)a · 127, 307
 Ravenčani · 271
 Ravne · 271
 Ravnihar, Vlad., Vladimir · 419, 425, 459
 Ravnikar
 Al. · 457
 France · 450, 452
 Razlag, Radoslav · 300
 Reber · 290
 Rech, Joseph · 257
 Rechberg, Rechperch, Rechperg · 255, 257,
 258, 259, 264, 265, 266, 269
 Rechicourt · *glej* Ruxingen
 Rečica · 273
 Redlich, Oswald · 256, 258, 260
 Regalli, Jos. · 461
 Regally, Marija · 461
 Regenstein, Joseph · 78, 79, 80
 Regimberga, Berengarjeva hči · 55
 Reich, Ant. · 457
 Reifenstein · 332
 Rein · 241, 333
 Reisesack · 349
 Reisp, Branko · 36, 90, 92, 141
 Reittenburg · 181, 184
 Reka (Fiume) · 127, 360
 Rekar, Ernestina · 459
 Remez, Jerni · 179
 Remschall, Jacob · 170
 Ren · 355, 356, 429, 430
 Rentzmann, Wilhelm · 228
 Repetz, Otto · *glej* Otorespec, Božo
 Rephun, Blasie · 162
 Reschalli, Carl Franz · 174
 Resman, Blaž · 149, 150
 Retan · 82
 Reusnerus, Elias · 161
 Režek, Jurij · 459
 Rhein · *glej* Ren
 Rhodes · *glej* Rodos
 Rialto · 53, 98, 99, 100, 106, 107
 Ribič, Jožef · 450
 Ribnica · 36
 Ribničani · 281
 Ribnikar, Peter · 23
 Ribno · 273
 Richard, Jean · 323
 Riedl, Franz Hieronymus · 421
 Riedmann, Josef · 70
 Rihtar, Fr. · 461
 Rihter · 134
 Rijswijk · 429
 Riley–Smith, Jonathan · 313, 321, 325, 329,
 333, 334, 340
 Rim (Rom, Roma, Rome) · 44, 49, 50, 52, 54,
 103, 108, 116, 142, 154, 155, 161, 173,
 188, 283, 314, 320, 322, 328, 329, 330,
 336, 346, 348, 349, 350, 355, 371, 381,
 417, 422
 Rimljani · 92, 227, 283
 Rimske toplice · 249, 251, 252
 Ripa, Cesare · 147
 Rismondo, Vladimir · 75, 323
 Ritar, Georgius, Jurij · 132, 134, 136
 Riva, Valerio · 359
 Rixingen · *glej* Ruxigen
 Robič
 Franc · 437, 440
 Luka · 450, 452
 Robida Iv., Ivan · 457, 460
 Rocca
 Anton della · 52
 Leonora della · 52
 Marino della · 52
 Rode
 Ivan · 454
 Mat · 461
 Zinka · 461
 Rodeneck · 265
 Rodhe, Karl · 201, 208
 Rodinkg · 266
 Rodos (Rhodes) · 313, 340
 Röhricht, Reinhold · 305, 321, 323, 325, 327,
 328, 337, 338, 339
 Rösch, Gerhard · 331
 Rogaška Slatina · 25
 Rogatec · 29, 40, 439

- Rogel, Lev · 457
 Roger(us) de Merlemont(e) · 337
 Rogina, Anton · 457
 Rogoznica, Barbara · 137
 Rohrmann, Viktor · 460, 463
 Roksana · 83
 Rolan(d) · 82
 Rom(a) · *glej* Rim
 Romagna · 338
 Romani, Romans · 61, 115, 151, 188
 Romanus, škof · 240
 Rome · *glej* Rim
 Romold, Iv. · 459
 Romulus · 156
 Ronchis · 317, 318
 Rosazzo · 62
 Rosenawers, Matheus · 229
 Rosenberg · 347
 Rosseti, Johan Anthonius · 181, 182
 Roštan, Iv. · 457
 Roth, Paul W. · 335
 Rothe, Hans · 401
 Rotpern, Berengarjeva hči · 55
 Rotte Püchel · 179
 Rouillé, Michel Dugast · 417
 Roussey, Marie–Colette · 52
 Rovinj (Rovigno) · 48, 127, 136
 Rovte · 277
 Rozman
 Edvin · 461
 Ivan · 451
 Ivan Nep. · 453, 457
 Miha · 278
 Rožac, Mario · 130
 Rožnik, Anton · 453
 Rubeis
 Jo(h)annes Franciscus Bernardus Maria de · 63, 64, 115, 116, 117, 243, 317, 318, 320
 Zannino de ~ de Parma · 308
 Ruda · 317
 Rudenegk · 153
 Rudež
 Jožef · 294
 Vlado · 460
 Rudno · 273
 Rudolf, Rudolph(us)
 I. Habsburški · *glej* Habsburg(er), Rudolf I.
 II. iz Burgundije · 54
 IV., vojvoda · 35, 166, 167
 Rudolfswert · *glej* Novo mesto
 Rues, Jožef · 278
 Rumpler
 Angelus, frombaški opat · 350
 Helmut · 348, 349, 423, 425
 Runciman, Steven · 338
 Rupert, škof · 238
 Rupnik, Ivan · 457
 Ruprich, Hans · 82
 Rusija, Rusland · 346, 488
 Rusini · 422
 Rutar
 Marija · 460
 Simon · 243, 245
 Ruxingen · 303
- S**
 Sabinus, Grisonus · 128
 Sacherer, Johannes · 51
 Sachsen (Saška) · 321
 Sachsenfeld · *glej* Žalec
 Sachspir · *glej* Shakespeare
 Sacile, Sacilo · 317, 318
 Sadek · 368, 377
 Säben · 264
 Sällner, Matthiaa · 168
 Safran, Franc · 455
 Saif al-Din al-Adil · *glej* Al -Adil
 Sagor (Zagorje) · 352
 Sajó · 335
 Sajovic, Ivan · 457
 Saladin · 305, 320
 Salamon, Marco Michiel · 357, 362
 Salanat · 82
 Salcano · 246, 247
 Salisburgum (Salzburg) · 237
 Sallokh · 173
 Salonitani · 323
 Salt · 51
 Saltzeburga (Salzburg) · 240
 Salvetić, Markulin · 75
 Salzburg (Salisburgum, Saltzeburga) · 51, 142, 187, 202, 239, 240, 241, 322, 337, 338, 339, 342, 346, 352
 Salzburger · *glej* Salzburžan
 Salzburška · 411
 Salzburžan · 346
 Samassa, Anton · 452, 463
 Samec, Drago · 14, 31
 Samobor · 90, 167
 Samsa, Iv. · 458

- S. Ambrogio v Tržiču (Monfalcone) · 61
 S. Bartolomeo della Volta (di Ronchis) · 317
 S. Daniele del Friuli · 63, 66, 86
 S. Felice · 106, 107, 109, 118
 S. Germano · 331, 332, 334
 S. Giorgio Maggiore (Benetke) · 52, 60
 S. Giov. d. T. · *glej* Štivan
 S. Giovanni · *glej* Sv. Ivan
 Battista · *glej* Štivan
 in Carso · *glej* Štivan
 di Collalto · 317
 di Prato · *glej* Sv. Ivan na Livadi
 del Tempio · *glej* San Leonardo dei Camolli
 del Timavo · *glej* Štivan
 in Tuba · *glej* Štivan
 S. Giulia v Brescii · *glej* San Salvatore
 S. Leonardo dei Camolli · 317
 S. Martino · 61, 64
 S. Michele
 di Diliano · *glej* Sv. Mihael nadangel v Dilijanu
 di Leme · 342
 (di) Sottoterra · *glej* Sv. Mihael nadangel v Dilijanu
 S. Nicolò
 di Levata · *glej* Sv. Nikolaj
 d'Oltra · *glej* Sv. Nikolaj v Valdoltri
 S. Paolo · 246
 S. Pietro d'Orio · 50
 S. Quirino · 306
 S. Salvatore v Brescii · 54, 55, 56, 57, 58, 60
 S. Thoma · 318
 S. Tomaso di Susans · 317
 S. Zuanne · *glej* Sv. Ivan
 Sancin, Lovro · 457
 St. Ägydius (Egidius) · 342
 St. August. · 154
 St. Bartholomaeus in Siscia · 152
 St. Cancian(us) · 166, 167, 168
 St. Christophorus · 152, 154
 St. Clara · 152
 St. Clemens et Fridolinus · 152, 154
 St. Crux (Sv. Križ) · 154
 St. Donatianus, et Rogatianus MM\ · 153
 St. Egidius in Levata · 317, 318
 St. Elia et Donatus in monte · 152
 St. Elisabetha · 152, 154
 St. Ermachoras (Šmohor) · 122
 St. Eufemia, Euphemia · 56
 St. Felix (S. Felice) · 122
 St. Florianus · 152, 154
 St. Fortunatus · 153
 St. George · *glej* Sv. Jurij
 St. Georgius in arce · 152, 154
 St. Hermagoras (Šmohor) · 152, 153
 St. Ianuarius · 152
 St. Ioannes, Joannes
 Baptista (Sv. Janez Krstnik) · 152, 154
 Euangelista (Sv. Janez Evangelist) · 152, 154
 Hierosolymitanus, hospitale ~is ~i · 317
 Jerosolimitanus · 308
 de Prato · *glej* Sv. Ivan na Livadi
 St. Jacobus · 153
 St. Iohannes, Johannes
 Hierosolimytanus · 313
 in Jerusalem · 314
 St. John, knights of ~ in Jerusalem · 313
 St. Josephus · 154
 St. Laurentius ad ripam · 152, 154
 St. Marcus (Sv. Marko) · 153
 St. Maria · *glej tudi* S. Maria
 Theutonicorum Ierosolimitani · 309
 (pri Benetkah) · 312
 de Campo · *glej* Božje polje
 (v Vorauu) · 241
 St. Martinus · 152
 St. Mauritius · *glej* Sv. Mavricij
 St. Maximus · 153
 St. Michael · 154
 Archangelus · 152
 St. Mindisius · 152
 St. Nicolaus in Levata · 317, 318
 St. Pangratien · 267
 St. Petrus (Sv. Peter) · 152, 153, *glej tudi* Komenda
 St. Quirinus · 238
 St. Rosalia (in monte) · 152, 154
 St. Rudbertus · 239, 322, 323, 324, 326
 St. Sabina · 325
 St. Thomas · 239, 240, 241
 St. Trias · 152
 St. Trinitas (Sv. Trojica) · 154
 St. Vdalricus · 239
 St. Xauerius · 153
 S. Cancian, Canzian · 163, 164, 165, 167, 172, 173, 175
 S. Daniel bei Cilli · 401
 S. Georg(en)
 am Längsee · *glej* Sv. Jurij na Jezeru
 an der Pössnitz · *glej* Sv. Jurij na Pesnici

- S. Georgenberg · 324
 S. Jacob · 179
 S. Johan · 167
 S. Klement · 342
 S. Marien Magdalenen · 267
 S. Martin · 187
 S. Michael, Michäel · 172, 187
 S. Michaelsberg · 323
 S. Nicola, dombstüfft · 154
 S. Nikolaus · 342
 S. Oswald · *glej* Šentožbold
 S. Paul · 245
 S. Pet(t)er · 154, *glej tudi* Komenda
 S. Ru(e)precht · 166, 168
 S. Veit · *glej* Sv. Vid
 Sandt Paur · 174
 Sann · *glej* Savinja
 Sanntal · 63, *glej* Savinjska dolina
 S. Maria · *glej tudi* St. Maria
 del Campo · *glej* Božje polje
 di capo Brolio · 307, 308
 v Ogleju/Monasteru · 51, 62
 di Salt · 50
 in Valle (Čedad) · 51
 di Vendoy · 312
 S. Ilario · 244
 S. Taziano · 244
 Santifaller, Leo · 257
 Santonino, Paolo · 346, 347, 355
 Saptan · 82
 Saraceni · 320
 Sarajevo · 423, 424
 Sark, Albina · 459
 Sarkotić, Stjepan · 420, 421, 423, 424
 Saška · 304
 Sau · *glej* Sava
 Sau
 Ivan, Iuan · *glej* Šav, Ivan
 Matheus · *glej* Šav, Matej
 Silvano · 128
 Sauerin, Maria Salome, geborne Hurnassin ·
 176
 Saunien · 347
 Saunstain · 176, 181
 Saur, Hanß Ludwig · 180
 Saurerji · 90
 Sava (Sau, Save) · 179, 272, 273, 349, 353
 Sava, Karl von · 221
 Savica · 271, 273, 275
 Savinja · 349, 352, 356
 Savinjska dolina · 314, 352
 Sbrizaj, Ivan · 457
 Scalon, Cesare · 50, 62, 64
 Scarlichius, Reinaldus · 150
 Schabab Kokrski, Majnhard · 260
 Schärffenberg · *glej* Svibenski
 Schaffer, Adolf · 412
 Schalk, Fritz · 190
 Schaschel, Feliks · 457
 Schaunberg · 402
 Schedl, Hartmann · 401
 Schega, župnik · 179
 Schein, Sylvia · 334, 336, 337, 338, 339, 340
 Schekhotin Juri · 182
 Schekwitz · 307
 Schellenburg, Iacobus · 152
 Schemmel, Bernhard · 207
 Schenck, Georg · *glej* Šenk, Jurij
 Schepez, Magdalena · 183
 Scherboll, Andre · 174
 Scherer, Mathes · 167
 Scherounikh, Philipp Jacob · 172
 Scherphenberc, Willchelmus · *glej* Svibenski,
 Viljem
 Schiaparelli, Luigi · 44, 47, 48, 49, 54, 58, 63
 Schiavoni (Slovani) · 362
 Schiller · 379
 Schindling, Anton · 347, 429
 Schkerl, Andre · 180, 181
 Schlibnigk, Michael · *glej* Žlebnik, Mihael ·
 431
 Schlibnikh, Maida · 179
 Schlimbnikh, Marco · 174
 Schlip, Thomas · 51
 Schlossberg, Seggauberg (Gradišče) · 348
 Schmelz · 370
 Schmerling · 436
 Schmid, Walter · 159
 Schmiderer · 437
 Schmidinger
 Heinrich · 116
 Kar. · 459
 Schmidt · 403
 Primos · 180
 Schnabel, Werner Wilhelm · 347
 Schneider · 403
 Fedor · 338
 Schnell
 Rienhard · 83
 Rüdiger · 83
 Schneyer, Johannes Baptist · 189

- Schniderschiz Georgius · 200, 209, 211 *glej*
Šnideršič, Jurij
- Schnith, Karl · 239
- Schnizenpämer, Schnizenpaumer, Wilhelm ·
167, 169
- Schnizenpaumb, Hanß Wilhelm · 171
- Schönach · 260, 265
- Schönberg · 169, 170
- Schönbrun · 373
- Schönleben · 142
Iohannes Ludwig, Janez Ludvik, Johann
Ludwig · 92, 139, 140, 141, 142, 143, 144,
146, 147, 148, 154, 156, 157
Ludvik, župan · 139, 142
- Schöttler, Peter · 429
- Schrattenbach · *glej* Schrottenbach
deželni upravitelj Štajerske · 352
- Schreiber, Georg · 170
- Schreiner, Janez, Schreinerus, Johannes · 431,
432
- Schröder, Edward · 241
- Schrott
Friderich · 267, 268
Sebastian · 172
Sigmund · 250
- Schrottenbach, (Schrattenbach, Schrottenpa-
ch) · 352
Balthasar · 348
Friedrich · 348
Gottfrid (Schrottenpach) · 162, 178
- Schuendelen, Božidar · 453
- Schütz, Alois · 323, 329
- Schuh, Barbara · 346
- Schulte, Johann Friedrich · 188, 189
- Schumi, Franz · 161, 259, 310, 311, 331
- Schurr, Eva · 326, 327, 328, 329
- Schuster · 403
Leopold · 348
- Schwab · 233
Janez · 233
Franz Christoph · 179
Maria Johana, geborne Bohom · 179
- Schwäzl, Jerne · 175
- Schwagel, Matthia · 183
- Schwakhl, Mattheus · 182
- Schwar(t)z, Teodor · 457, 463
- Schweiger
Jacobus, Jakob · 431, 432
Vincenc · 294
- Schweinberg · 178
- Schweitzer, Viljem · 459
- Schwennicke, Detlew · 303
- Schwentner, Leopold · 460, 463
- Schwinges, Rainer Chr. · 346
- Sclaiui, Sclavi (Slovani) · 243, 244, 304
- Sclavonia · 335, 338, 343
- Scott, Walter · 379
- Scyti · 153
- Seckau · 241, 337, 346, 347, 348
- Sečovlje · 116
- Seebach
Ivan Krstnik, škof · 84
Peter · 198
- Seemüller, Joseph · 79, 80, 82, 83, 84, 85, 87,
89, 94, 338
- Seeon · 303
- Seffner, Trauta · 216
- Seggauberg, Schlossberg (Gradišče) · 348
- Seibert, Hubertus · 321
- Seidel, Seidler, Ernst · 418, 421, 423, 427
- Seidl–Hof (Falkenstein) · 234
- Seifrid (Seifrit) · 79, 83, 94
- Seisenberg · 183
- Seitz (Žiče) · 240
- Seitz, W. · 202, 203
- Sekler, Eduard F. · 472
- Selak, Fr. · 438
- Selca · 273
- Selce · 272, 274
- Selenitsch · 173
- Sella, Pietro · 314, 316, 318, 339
- Sellich, na · 177
- Sellier · 369
- Selo
(pri Bledu) · 273
na Vipavskem · 245
- Selška dolina · 274
- Semen, Al. · 457
- Semi, Francesco · 43, 44, 52
- Semmering · 240, 351, 440
- Semmler, Josef · 51
- Semper, Gottfried · 468, 469, 470, 472, 473,
474, 476, 477, 478, 479
- Senakovo · 262
- Senator, škof · 110
- Seneka (Seneca) · 83, 87, 144, 190, 191
- Senekovič
Andrej · 458, 463
Pavla · 461
- Senično · 256, 263
- Serafandinus · *glej* Al-Adil
- Serbia, Serbien · *glej* Srbija

- Serenissima · *glej* Beneška republika
 Sernec · 437, 440, 441
 Servia · *glej* Srbija
 Sesseli, na · 178
 Sesto · 62
 al Reghena, Reghera · 51
 in Sylvis · 50
 Setsche Selle · 178
 Setton, Kenneth M. · 319
 Seunig, Fr. · 459
 Sevar, Hinko · 457
 Sevilja (Sevilla) · 188, 191
 Sevnica · 443
 Seyler, Gustav A. · 213, 214, 215, 217, 223, 224, 228
 Seyrl–Gut · 235, *glej* Khisl(i)
 Sforza, Blanka · 215
 Shakespeare · 379
 Shapiro, Fred R. · 394
 Sicilija (Sicilia) · 319, 339
 Sič, Alb. · 459
 Sidonia · 164, 173
 Siebenbürgen (Sedmograška) · 328
 Siena · 188
 Siera, Piero · 135
 Sigfrid, regensburški škof · 334
 Sig(is)mund(us)
 cesar · 93
 (a Lamberg) ljubljanski škof · 150, 187, 190, *glej* Lamberger(ji), Žiga von Sebriach · 176
 Sikošek, Jos. · 457
 Silberberg · 321
 Silesia (Šlezija) · 152
 Siliganum · 243, 244, 246, 247
 Silvester(, Friderik) · *glej* Friderik Silvester
 Simeon, duhovnik · 132, 133, 134, 135, 136, 137
 Simler, Josias · 146
 Simon
 de Ajex, de Auximo · 307, 308
 de Grisignana · *glej* Simeon duhovnik Kar. · 459
 Proxenus a Sudetis · 350
 župnik · *glej* Simeon, duhovnik
 Simoniti
 Primož · 43, 47, 244
 Vasko · 345
 Sindik, Ilija · 13
 Sinkovič, Dav. · 458
 Sinnacher, Franz Anton · 264
 Sirah · 206
 Siri(j)a · 320, 325, 326, 338, 339, 341
 Sisak · 353
 Sisak (Siscia) · 155, 353
 Siscia (Šiška) · 151, 152
 Sissano · *glej* Šišan
 Sittich (Stična) · 59
 Sixtus, papež · 168
 Skaberne
 Adela · 459
 Minka · 459
 Vikt. · 457
 Skale, Pavel · 451
 Skalicky, Borivoj · 291, 298
 Skandinavija · 313
 Skherl, Michäel · 164
 Skodlar, Henrik · 450
 Skopje · 12
 Skrbinšek, Štefanija · 461
 Skrejšovski · 436
 J. S. · 436
 Skrivšek · 244
 Skubic, Anton · 453, 458
 Skuk, Johann · 62
 Slak, Lojze · 282
 Slamnič, Ivana · 246
 Slančji Vrh · 288
 Slap · 296, 297
 Slatnik · 298
 Slauia · 304, 305, 342
 Slauonia (Slavonija) · 155
 Slavi · *glej* Slovani
 Slavonija (Slauonia, Slavonia, Slawonien) · 309, 335, 345, 419, 420
 Slawen · *glej* Slovani
 Slawonien · *glej* Slavonija
 Slezska · *glej* Šlezija
 Slokar, Ivan · 17, 375
 Slombnik, Gregor · 275
 Sloup · 377
 Slovani (Schiavoni, Sclai, Slavi, Slawen) · 35, 36, 73, 49, 110, 134, 243, 322, 331, 340, 345, 362, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 427, 435, 437, 442, 443, 447, 438
 Slovaška · 200
 Slovenci (Slovenzi, Slowenen) · 13, 16, 22, 30, 37, 39, 43, 44, 58, 91, 93, 97, 128, 129, 199, 206, 214, 221, 229, 243, 244, 263, 264, 271, 272, 281, 287, 293, 294, 299, 319, 352, 358, 383, 384, 393, 401, 403,

- 411, 412, 413, 414, 415, 417, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 429, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 447, 475, 479, 485, 486, 488
- Slovenija (Slovenia, Slovénie, Slowenien) · 14, 16, 17, 18, 24, 27, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 58, 59, 77, 86, 92, 133, 134, 139, 141, 147, 159, 197, 199, 204, 206, 211, 213, 214, 225, 231, 237, 251, 255, 256, 271, 274, 281, 282, 286, 292, 310, 345, 346, 347, 354, 355, 383, 384, 390, 394, 398, 399, 401, 402, 403, 408, 409, 410, 421, 425, 426, 435, 445, 448, 471, 473, 487, 488
- Slovenj Gradec (Windischgraz) · 41, 62, 63, 217, 329, 349, 402, 431, 432, 437, 439, 443
- Slovenska Bistrica · 38, 313, 348, 351, 402, 403, 437, 439
- Slovenska marka · 90, 299
- Slovenske gorice · 282
- Slovensko · 17, 18, 32, 33, 35, 37, 38, 39, 41, 43, 91, 92, 97, 98, 99, 114, 115, 116, 117, 134, 139, 148, 197, 198, 199, 201, 206, 219, 229, 249, 261, 271, 278, 284, 300, 303, 314, 316, 364, 393, 420, 435, 436, 437, 442, 482, 485
- Slovenzi, Slowenenen · *glej* Slovenci
- Slowenien · *glej* Slovenija
- Smičiklas, Tadija · 73, 335
- Smlednik · 15, 35
- Smokuč · 273
- Smole
Fr. · 457
Majda · 159, 160, 201
- Smolej, Jakob · 451
- Smolik, Marijan · 139, 141, 142, 143, 146, 150, 151
- Smolnikar, Luka · 458
- Smrekar
Ivan · 453
Josip · 453, 458
- Smukavec, Ivan · 450
- Snežnik · 18
- Snoj, Iv. · 460
- Soča · 243, 244, 245, 246, 353
- Sočerga · 97, 135
- Sodnik, Marija · 459
- Sofija, ogrska princesa · 259
- Solkan · 243, 244, 245, 246, 247
- Solkanci · 246
- Solun · 331
- Son(n)egkh · 171
- Sontinum · *glej* Soča
- Sonze, M. Johan · 177
- Sora · 274
- Sorica · 273
- Sostro · 448
- Soška dolina (Isonzotal) · 62
- Souvan · 463
Ferdinand · 454, 459
France Ks. · 454, 459
- Sovan
Ferko
Fr. Ks. ml. · 450
France Ks. st. · 450
- Sovjetska zveza (Sowjetunion) · 395, 397, 484, 485, 486, 488
- Sozomen · 146
- Spalatini (Splitčani) · 323
- Spalatum · *glej* Split
- Spanheim(sk)i · 260, 261, 263, 264, 311, 319, 329, 342
Bernard, grof · 329
Bernard, vojvoda · 329, 330, 332, 334
Henrik · 306
Ulrik II. · 319
Ulrik III. · 306, 311, 315, 316, 341, 342
- Spanien · *glej* Španija
- Spataris, Pelegrino · 135, 137
- Spatzenegger, Hans · 51
- Speidl
Georgius Fridericus · 431
Sigismundus Fridericus · 431
- Sperl · 371
- Spielberg · *glej* Špilberg
- Spiller, B. · 250
- Spitzmüller, Alexander · 418, 424, 426
- Split (Spalatum) · 75, 322, 323
- Spodnještajerska · *glej* Štajerska, spodnja
- Spoletto · 54
- Spring, Johan Jacob · 173
- Srbi · 383, 384, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 426
- Srbija (Serbia, Servia) · 76, 335, 420, 421, 422, 423, 427
- Središče · 310
- Srednja vas · 273
- Sredozemlje · 127, 134, 357, 358, 364
- Stacij · 54
- Stade · 335
- Stadler, Josip · 419

- Stättburgkh · 168
 Stagl, Justin · 350
 Stain · 177
 Stainach, Wolf Andreas · 346
 Stainerji · 263
 Stainreuther, Leopold · 82
 Stainz · 220
 Stainzthal · *glej* Ščavnica Spodnja
 Stalin · 485, 486
 Stanman, Michäel · 183
 Stanovnik, Janez · 482
 Stara Fužina · 273, 275
 Stara vina · 288
 Starčević · 419
 Stare, Josip · 452, 456
 Stari grad (Altenburg) · 349
 Stari grad pri Novem mestu · 18, 38, 290
 Stari trg (pri Slovenj Gradcu) · 431, 432
 Stark, Nikolaus · 215
 Starkl, Pavla · 461
 Staudacher, Ferdinand · 453
 Staufovci · 330
 Stauthaimer, Hainrich · 268
 Stebberg · 169
 Stefančič, Jožef · 272
 Stefani, baron · 369
 Stefanus Natalis Gradensis primicerius · *glej*
 Štefan Natalis, gradeški prošt
 Stegenšek, Avguštin · 230
 Stegnar, Feliks · 454
 Stegweg · 173
 Steier · 237
 Steiermark (Štajerska) · 237, 240, 241, 258
 Steiermärker · *glej* Štajerci
 Stein · *glej* Kamnik
 Stein, svobodni gospod (Kamniški) · 55
 Steinbüchl · 211
 Steinherz, S. · 337
 Steinpichlens · 209
 Steintz · *glej* Ščavnica
 Steinwender · 440
 Steir · 250, 266
 Steirer · *glej* Štajerci
 Stelè
 Melita · 147
 France · 77, 90, 92, 97, 134, 204, 403
 Stenovec, Robert · 460
 Stephan von Duino, Stephanus de Duino · *glej*
 Štefan iz Devina
 ~i de Duino filius · *glej* Štefan, sin ~a iz
 Devina
 Sterbenc, Josip · 453
 Sterczing · 266
 Stergar
 Jakob · 294
 Nataša · 14, 31, 42
 Sterle
 Fr. · 457
 Rudolf · 384, 389
 Stermne · 277
 Sternegg
 Antonius Ernestus · 431
 Leopoldus Franciscus · 431
 Sterniza · 183
 Sternstein · *glej* Frankolovo
 Sterzing · 265
 Steska, Viktor · 140, 142, 143, 145, 197, 458,
 463
 Stettner, Katarina · 230, 231
 Steyer · 166, 171, *glej* Štajerska
 Stickel, Erwin · 338
 Stična (Sittich) · 35, 43, 59, 93, 262
 Stiglecker, Marija · 87
 Stire (Štajerska) · 237
 Stiria · *glej* Štajerska
 Stirpnik · 273
 Stob · 178
 Stöger, Johannes Nep. · 200
 Stöger–Steiner, Rudolf · 423, 424
 Stojadinović, Milan M. · 486
 Stone, Lawrence · 357
 Stoppar, Jacob · 164
 Stourzh, Gerald · 346
 Strabon · 144
 Strasbourg · *glej* Straßburg
 Strassbourg · 161
 Straßburg · 175, 189
 Straßburg (Alzacija) · 429, 430, 431, 432,
 433
 Straßburg (Štajerska) · 351
 Strassburg (Koroška) · 319
 Strassoldo, grofica · 289
 Straßberg, Strazzperg pri Sterzingu · 265,
 266
 Strauch, Philipp · 93
 Stražišče · 187
 Strelba, Jožef · 451
 Stritar, Josip · 437, 438
 Strm(i)ca · 273, 274
 Ströhl, Hugo G. · 216
 Stroheim · 313
 Struga · 290

- Struška dolina · 40
 Strzewitzek, Hubert · 303
 Stubenberg, Adolphus Wilhelmus Baro a · 431
 Stubenberški · 313
 Ulrik · 324, 326
 Wulfing · 324, 326, 333
 Studenitz · 352
 Studentschitsch · 177
 Studor · 273
 Stürgkh · 346
 Karel · 417, 422
 Stürner, Wolfgang · 322, 330, 331, 332, 333, 334
 Stulli, Bernard · 423
 Sturin, Kar. · 457
 Styria · 237, 238, 240, *glej* Štajerska
 Südosteuropa · *glej* Evropa
 Suehar · 178
 Suhač, Matej · 453
 Suher, Fr. · 458
 Summersperg · 266
 Sumregkher, Thobiaß · 174
 Sunstenu, Hanns Jaeger · 27
 Suppan, Josip · 452
 Suppātschitsch, Adam · 173
 Suppātschitsch, Franc · 454
 Suppo · 58
 II., Adelgisov sin · 58
 III. · 54
 Supponidi (Supponiden, Supponider) · 54, 55, 56, 57, 58, 60
 Surgo · 74
 Susegana · 317
 Sušnik
 Gašpar · 452
 Ivan · 458, 461
 Sutter, Berthold · 345, 347
 Suva reka · 12
 Sveta dežela (Holy Land, Terra Sancta) · 304, 305, 308, 311, 313, 316, 318, 319, 320, 321, 323, 324, 326, 328, 329, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343
 Sv. Ana · 373
 Sv. Apolinarij pri Kopru · 107, *glej tudi* Sv. Nikolaj v Valdoltri
 Sv. Avguštin · 83
 Sv. Benedikt · 51, 108
 Sv. Blaž · 52
 Sv. Brigita (S. Brigitte) · 189, 191
 Sv. Damijan · 142
 Sv. Dizma · 141
 Sv. Donat · 130
 Sv. Duh · 477
 Sv. Egidij · 317
 Sv. Elizabeta · 233, 234
 Sv. Ema pri Podčetrtku · 11
 Sv. Florjan · 134
 Sv. Grob · 333
 Sv. Ivan · 308
 (S. Giovanni, S. Zuanne) · 133
 na Livadi · 308, 342
 Sv. Ivon · 142
 Sv. Jakob · 39, 197, 198
 Sv. Janez · 214, 275, 380, 381
 v Kovorju · 265
 Sv. Jurij (St. George) · 101, 102, 103, 104, 106, 110, 111, 112, 118
 na Jezeru (St. Georg(en) am Längsee) · 51, 60
 na Pesnici · 351
 Sv. Katarina · 244, 245, 246, 247
 Sv. Klara · 52, 60
 Sv. Klement · 308
 Sv. Kozma · 142
 Sv. Križ · 296
 Sv. Lenart · 439
 Sv. Lovrenc · 402, 439
 Sv. Magdalena · 310
 Sv. Marija
 Formosa · 106
 v Torcellu · 106
 Milosti · 99
 Sv. Marjeta · 283
 Sv. Marko · 308
 (Sanctus Marcus) · 100, 106, 107, 109, 118, 122
 Sv. Martin · 374, *glej* Dugo Selo
 v Laškem · 230
 Sv. Mavricij · 326
 (Mauritius) · 326
 Sv. Mihael · 307
 (Mihovil) pod zemljom · *glej* Sv. Mihael nadangel v Diljanu
 nadangel v Diljanu (Erzengel Mihael, Michaelskloster Diliano, San Michele (di) Sottoterra, San Michele di Diliano, Sv. Mihael (Mihovil) pod zemljom, Sv. Mihel pod Zemljo) · 48, 49, 59, 68, 70
 Sv. Nikolaj · 317, 320, 381
 v Benetkah · 43

- v Valdoltri (S(an) Nicolò d'Oltra) · 43, 52, 59
- Sv. Pankracij (Pankrazkapelle) · 61
- Sv. Pantaleona pri Čedadu · 50
- Sv. Pavel · 244, 245, 246
- Sv. Peter · 315, 450, *glej tudi* Komenda
- Sv. Rufin · 332
- Sv. Štefan · 418, 420
- Sv. Vid · 341
- Sveteč, Luka · 412, 450
- Sveteč, Anton · 453, 457
- Svetina
- Ivan · 453
 - Ivo · 457
 - Anton · 228, 275, 277
- Svetlič, Rih. · 457
- Svetlin, Janko · 457
- Svibenski · 214, 219, 220, 315, 316, 341
- Alhajda · 219, 220
 - Evfemija · 216, 219, 220
 - Henrik II. · 315
 - Henrik III. · 315, 316
 - Jedrt · 216, 220
 - Rudolf II. · 220
 - Viljem · 315
- Svoljšak
- Drago · 244, 245
 - Petra · 23
- Swatek, Jos. · 460
- Swechat · 307
- Sweeney, James Ross · 322, 327, 335
- Sweuia · 264
- Sybille Konstanzia von Auersperg · *glej* Auersperg, Sibila Konstancija
- Sydow, Jürgen · 347
- Syrmien · 345
- Szombathely · 403
- Š**
- Šaplja, Dan. · 457
- Šarabon
- Andr. · 459
 - Mavrilij · 453, 458
- Šašel
- Feliks · 453
 - Jaro(slav) · 32, 43, 44, 52
- Šašel Kos, Marjeta · 139, 140, 141, 143, 144, 145
- Šaumberška, Elizabeta · 218
- Šaumberški · 219
- Šaunek · 272
- Šav · 134
- Ivan (Iuan, Ivan Sau) · 132, 134, 136
 - Matej (Matheus Sau) · 132, 134, 136
- Ščavnica · 351
- Spodnja · 351
- Šebánek
- Jidřich · 306, 337
 - Jindřich · 264
- Šebatan, Ignac · 272
- Šebenik, Drag. · 457
- Šega
- Karel · 453, 458
 - Karol · *glej* Šega Karel
- Šelih, Alenka · 395
- Šempetrsko predmestje · 371
- Šemrov, Fr. · 457
- Šenbid · 294
- Šenčur · 37, 273
- Šenk
- Božo · 31, 32
 - Fr. · 458
 - Jurij (Schenk, Georg) · 91
 - Tatjana · 42
- Šentilj · 29
- Šentjernej · 29, 41, 282
- Šentjernejčani · 282
- Šentožbold · 352
- Šentpavel · 314
- Šentrupert · 282
- Šentvid · 448
- Št. Vid · 260, 316, 317
- Šerko, Milan · 458
- Šesek, Šešek, Iv., Ivan · 454, 457
- Šifrer, Ant. · 458
- Šimnic, Edv. · 458
- Šinkovec, Kar. · 457
- Šircelj, Jos. · 457
- Šišan (Sissano) · 50
- Šiška · 448
- Šiška, Josip · 453, 458
- Škerlj, Stanko · 142
- Škocjan · 161, 282
- Škof, Ant. · 459
- Škofic, Josip · 453
- Škofja Loka · 16, 32, 33, 273, 274, 303, 309, 310, 315, 342, 354
- Škofljanec, Jože · 402
- Škrabaj, Ivan · 459
- Škrabec, Stanko · 453, 463
- Škrlj, Nevenka · 36
- Škulj

- Edo · 349
 Kar. · 458
 Šlezija · 304, 335, 411, 412, 437, 467
 Šmarje · 97, 135, 441, 443
 Šmarjeta · 282, 288
 Šmartin · 340
 Šmid
 Gašper · 31, 42
 Walter · 461, 463
 Šmohor (St. Ermachoras) · 106, 122
 Šmuc, Drago · 461
 Šnideršič · 200
 Jurij (Georgius Schniderschiz) · 197, 200, 209
 Šoklič, Jurij · 278
 Šola, Vojislav · 424
 Šorn, Jože · 32, 33
 Šos, Matija · 277
 Šoštanj · 439
 Španhajmski
 Ulrik · 214
 Ulrik III. · 222
 Španija · 305, 322, 326, 350, 356, 488
 Špilberg · 377
 Šrajbarski Turn · 294
 Štadeška, Guta · 216
 Štajerci · 346, 430, 432, 433
 Štajerska (Steier, Steiermark, Steir, Steyer, Stire, Stiria, Styria) · 11, 14, 31, 36, 39, 40, 51, 60, 63, 92, 153, 187, 222, 276, 282, 306, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 317, 324, 326, 331, 333, 336, 341, 342, 345, 347, 348, 350, 351, 352, 354, 370, 401, 402, 404, 407, 408, 409, 410, 411, 414, 415, 422, 426, 429, 430, 431, 432, 435, 437, 441, 442
 Gornja · 351
 Spodnja (Untersteiermark) · 11, 16, 342, 345, 347, 351, 352, 354, 355, 401, 407, 414, 435, 437, 438, 439, 440, 445
 Štamcar
 Avg. · 461
 Maja Lozar · 206
 Štaufovci · 93
 Štefan · 369
 iz Devina (Stephan von Duino, Stephanus de Duino) · 64, 115, 120
 sin ~a iz Devina (Stephani de Duino, filius) · 103, 114, 115, 116, 120
 Natalis, gradeški prošt (Stephanus, Stephanus) · 99, 100, 106, 107, 109, 117, 123
 Šterbenc Svetina, Barbara · 23
 Šternberška · 220
 Ana · 216, 220, 221
 Štih, Peter · 23, 43, 91, 110, 224, 243, 244, 245, 256, 260
 Štivan (S. Giovanni al Timavo, S. Giovanni Battista, S. Giovanni d.T., S. Giovanni in Carso, S. Giovanni in Tuba, San Giovanni del Timavo) · 61, 62, 64, 66
 Štrekelj, Ant. · 460
 Štritof, Ant. · 458
 Štrubelj, Lojze · 199
 Štrukelj, Gothard · 450
 Štuhec, Marko · 159
 Štupca, Marija · 459
 Šturm, Rud. · 459
 Šubic, Ivan · 458, 463
 Šuc · 437
 Šufflay, Milan · 75
 Šuklje, Fran · 412, 436, 445
 Šulc, Ant. · 457, 462
 Šulek, Nina · 86
 Šuman, Josip · 453, 458
 Šumberk · 161, 231, 332
 Šumberški · 231, 261, 263
 Janez · 231
 Marjeta · 216
 Šumi, Franc · 455, 463
 Šumrada
 Janez · 22, 429, 432
 Mira · 433
 Šušteršič
 Ant. · 457
 Ivan · 413, 414, 415, 419, 421, 422, 423, 425, 426, 459, 463
 Mara · 461
 Švabski, Filip · 328, 329
 Šventner, Jožef · 451
 Švica · 227, 422
 Švigel, Anton · 459
 Švigelj, Fr. · 457
- T**
 Taaffe · 438
 Tacit · 144
 Täbrer, Hansche · 174
 Taganus · 260
 Tagliaferri, Amelio · 61
 Tagliamento, Tajamento · 312, 354
 Tajčer · 408
 Talazij · 48

- Talleyrand · 432, 433
 Talner, Herman (Hermanne) · 79, 80, 82, 83, 84, 86, 87, 89, 94, 95
 Tangl, Karlman · 233
 Tanne · *glej* Melje
 Tanner, Marie · 90
 Tartari · 335, 339
 Tarvižan · 101
 Tassin, Ferruccio · 349
 Tasso, Giorolamo · 134
 Tattenbach, Tättenpach · 164
 Georg Sigmund · 164
 Johann Christoph · 234
 Maria Salome · 181, 182, 184
 Maria Sidonia · 183
 Salome · 179, 181, 182, 183
 Sigmund · 11, 180
 Sigmund(t) Fridrich · 179, 181
 Wolff Dietrich · 164
 Taufers · 265, 266
 Taufferer(ji) · 41, 430
 Janez · 430, 432
 Tobias, Tobija · 429, 430, 431, 432
 Zaharija · 430
 Tauffkircher, Daniel · 431
 Taufrer · *glej* Taufferer(ji)
 Taufferer, Tobias · *glej* Taufferer(ji), Tobias, Tobija
 Tautscher, Ioannes · *glej* Tavčar, Janez, ljubljanski škof
 Tavano
 Luigi · 348, 349
 Sergio · 49, 50, 244
 Tavčar
 Alojzij · 453, 458
 Ivan · 448, 454, 455, 459, 462, 463
 Janez ljubljanski škof (Ioannes Tautscher) · 150, 198
 Techelweg · *glej* Holbiče
 Tegernsee · 238
 Tegošče · 266
 Teharje · 352
 Tekavčič, Franc · 459
 Tekster, Konrad · 453
 Telče · 282, 288
 Telesko, Werner · 202, 203, 206, 207
 Ten(n)efle, Joseph · 174, 175
 Teneffisch, Joseph · 162
 Tenge–Wolf, Viola · 189
 Teobald IV., navarski kralj · 334
 Teodor Epirski · 331
 Tergestum (Trst) · 155, 156
 Terni · 64, 66
 Terpinc (Terpintz)
 Fidelij · 367, 368, 369, 370, 378, 380, 381
 Ivan · 367
 Jožefina · 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 379, 380, 381
 Terpintz · *glej* Terpinc
 Fidelis · *glej* Terpinc, Fidelij
 Josephina · *glej* Terpinc Jožefina
 Terra Sancta, Terrasanta · *glej* Sveta dežela
 Tersch, Harald · 93
 Tesalija · 331
 Teuffenbach, Susanna Caecilia · 201
 Teutschland · *glej* Nemčija
 Textor, Urban, Vrbanus · 150, 198
 Thaischer · *glej* Tajčer
 Jannse · 408
 Thalberg, von (Dolničarji) · 139
 Joannes Antonius (Janez Anton Dolničar) · 141, 157
 Thalnitscher (Dolničar)
 Janez Gregor · *glej* Dolničar Janez Gregor
 Johann Baptist · *glej* Dolničar, Janez Krstnik
 Johann Gregor · *glej* Dolničar, Janez Gregor
 Thannhausen, Balthasar · 348
 Theben · *glej* Devin
 Theiner, Augustinus · 321
 Theotonia, Thevthonia · *glej* Nemčija
 Thieme, Ulrich · 206
 T(h)oma, arhidiakon · 323
 Thoma, Gertrud · 321, 334, 336, 337, 339
 Thoman, Thomas Pürkher · 163, 165, 170, 171, 173, 175, 176, 177
 Thomas · 297
 von Aquin (Tomaž Akvinski) · 189
 opat · 167
 škof · 171
 Thoni, Sebastian · 174
 Thuren zu Lagkh, Thurnlack · 161, 166
 Thur(r)n(i)
 Ahaz · 183, 184
 Hanß Ambrose · 179
 Hanß Ludwig · 179, 181, 182, 183
 Heinrich Ludwigen · 182
 Hyacint · 412
 Jobst Joseph · 172, 182, 183
 Rosina · 179

- Wolff · 179, 180, 182
 Thurn–Valsassina, Vincenc · 272
 Tifer · 250
 Tilatti, Andrea · 50
 Tiller, Viktor · 458
 Timavo (Timava) · 61, 62
 Tirnava · 200
 Tirol (Tirolska) · 244, 255, 258, 261, 263, 265, 266
 Tirol, grad · 324
 Tiroll (Tirolska) · 250
 Tirolska (Tirol(l)) · 63, 70, 227, 261, 265, 285, 294, 317, 320, 324, 326, 329, 354, 411, 412, 442, 445
 Tirolski, Albert · 324, 326
 Tisen, Ivan · 450
 Tiso, sodnik (iudex) · 102, 103, 115, 124
 Tisza, István, Stefan · 418, 424
 Tittmoning · 239
 Tolmin (Tolmein) · 62, 437
 Tolminsko · 243, 245
 Toma (Thoma), arhidiakon · 323
 Tomaj · 414
 Toman
 Helena · 455
 Lovro · 447, 451
 Marija · 460
 Jurij · 277
 Lovro · 412
 Tomasino
 magister · 73
 de Savere · 73, 76
 Tomaso de Cingule · 75
 Tomaž · 100, 106
 arhidiakon (T(h)oma) · 323, 335
 egerski škof · 327
 Tomažič
 Ferdinand · 453
 Ivan · 453, 458
 Tomažin, Jos. · 457
 Tomažja vas · 292, 293
 Tom(e)c, Jak., Jakob · 453, 457
 Tominc, Fr. · 461
 Tominšek
 Fran · 459
 Josip · 458
 Tommasi, Francesco · 308
 Tomšič
 France · 230
 Ivan · 454, 463
 Vekosl. · 461
 Tomus Primus · 200
 Tončka, sestrična Boža Oturepca · 21
 Toplak, Jak. · 457
 Toplitz, Töpliz · 251, 172
 Topolle · 178
 Torcello · 100, 106, 117, 118
 Torre, Renato della · 50
 Tortona · 54
 Tragurium · *glej* Trogir
 Traiskirchen, Traistkirchen · 376
 Traiskirchen, Ortolf · 311
 Transilvanija · 328
 Trantscha (Tranča) · 152
 Tratnik, Lep. · 460
 Traun, Matevž · 278
 Trauner, Mart. · 457
 Traungau · 237
 Traungauer · 237, 240
 Trauslieb iz Hainburga · 336
 Traw · *glej* Drava
 Trčova · 311
 Trdan, Fr. · 458
 Trdina
 Fr. · 457
 Janez · 299, 300
 Trebnje (Treffen) · 18, 38, 79, 80, 92, 94, 95, 282
 Tredentium · *glej* Trento
 Treffen · 324
 Ulrik · 324
 Wernhard · 324
 Trento (Tredentium) · 43, 132
 Treviso · 306, 324
 Trevižan · 114
 Trevižanska marka · 338
 Trgasicz · 266
 Tri(d)ent · 47, 134, 188, 241
 Tridinum · 337
 Triest(e) · *glej* Trst
 Triglav · 27, 40, 485
 Trillegkh · 173
 Triller, Karl · 459
 Tripoli(s) · 325, 338
 Tritonius, kanonik · 65
 Trnovo · 453, 458
 Trnovski gozd · 243, 245
 Trogir (Tragurium) · 75
 Troian · 166
 Troja · 147, 190, 191
 Trojane · 352
 Troppau · 239

- Trost, Fr. · 459
 Trostburg · 265
 Trostperg · 266
 Troyenperg · 179
 Trpin, Drago · 133
 Trpinec, Fidel · 451
 Trst (Triest(e)) · 33, 50, 103, 111, 118, 127, 317, 356, 359, 360, 361, 373, 387, 411, 412, 414, 422, 425, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 444, 445
 Trstenjak, Anton · 455, 457, 463
 Tršan, Jak. · 458
 Trška Gora · 283, 291
 Trtnik
 Fr. · 461
 Janko · 458
 Trübner, Karl J. · 429
 Truške · 97, 135
 Tržacani · 116
 Tržič · 262, 263, 266, 268, 296
 Tržič (Monfalcone) · 61
 Tržiška Bistrica · 255, 256, 259, 260, 263, 264, 268
 Tschäpnikh, Marx · 170
 Tscherne, Werner · 351
 Tschernigey, Juri · 165
 Tschernigoi, Gregor · 168
 Tschetschk(h)er, Maria Sidonia, geborne Tätenpach · 164, 181
 Tschitnikh, Andre · 165
 Tschurn, Karol · 453, 457
 Tüchern · *glej* Teharje
 Türken · *glej* Turki
 Turcae, Turco · *glej* Turki
 Turjak · 18, 35, 41, 160, 161, 231
 Turjaški · 160, 161, *glej* Auersperg
 Herbart · 161
 Engelbert · 231
 Turjaško–Šumberški, Janez · 231
 Turk
 Fil · 459
 Hugon · 454
 Ja. · 461
 Josip Alojzij · 12
 Turki (Turcae) · 90, 91, 142, 152, 227, 340, 351, 360, 362, 364, 374
 Turn pod Novim gradom · 271
 Turner, Pavel · 429
 Tyrnau (Trnovo) · 154
 Tyrol · 264
- U**
 Udalricus Stubenbergicus · *glej* Ulrik Stubenberški
 Udine (Videm) · 243
 Udreschnighk · 178
 Übersbach · 313
 Ughelli, Ferdinando · 115
 Ugucius, Ugo Ferrariensis episcopus · *glej* Hugec
 Ukanc · 275
 Ulm · 297, 298, 350
 Ulrich, Ulrik
 I., patriarh (Ulrich I., Vodolrico I. di Eppenstein) · 61, 62, 64
 II., patriarh (Ulrich II.) · 63, 64, 115, 116
 II. Celjski · 92, 166, 167, 217
 III. · *glej* Spanheim(sk)i, Ulrik III.
 von Dürrenholz · 310
 z Epana · 320, 324
 s Falkensteina · 324
 von Kärnten · 352, *glej* Spanheim(sk)i, Ulrik III.
 koprski škof (Odoorlicus Tarvisinus, Tarvižan, Treviški) · 98, 102, 103, 113, 114, 115, 116, 123
 s Kozjaka · *glej* Kozjak(i), Ulrik opat · 175
 de Ripaldo (Odoorlicus, Odoorlicus) · 103, 114, 115, 116, 123
 Stubenberški (Udalricus Stubenbergicus) · 324
 šolmošter · 41
 Tarvižan, Tervižan · *glej* Ulrich, Ulrik, koprski škof
 vojvoda · 175
 župnik (Odoorlicus, Odoorlicus, Wodolricus plebanus) · 99, 108, 123, 124
 Umag · 98
 Umažani · 112
 Umek, Ema · 11, 23, 40, 42, 209
 Ungari · *glej* Ogri
 Ungaria, Ungarn · *glej* Ogrska
 United Kingdom · *glej* Združeno kraljestvo
 United States · *glej* ZDA
 Unr(u)och, Eberhardov sin · 55, 57
 Unrest, Jakob · 82
 Unruochingi (Unruochinger) · 53, 54, 55, 56, 58, 60
 Unter Loibl · *glej* Podljubelj
 Unterberg · *glej* Podgora
 Unter–Crain, Unterkrain · 299, 300, 301

- Unterkircher, Franz · 238, 239
 Untersteiermark · *glej* Štajerska, Spodnja
 Uorst · 263
 Upton–Ward, Judith M. · 305
 Urbančič, Anton · 450
 Urban(us)
 III., papež · 63, 117
 VIII., papež · 173
 Urh, Peter · 450
 Ursini
 Anton · *glej* Blagaj, Blag(g)ay, Anton Ursini
 Franc, Franz Adam · *glej* Blagaj, Blag(g)ay, Franc, Franz Adam Ursini
 Sigismundus Antonius Iosephus Ursini Blaggaius · 209, *glej tudi* Blagaj, Blag(g)ay, Sigismund Anton Ioseph, Joseph (Ursini)
 Žiga Anton Jožef Ursini · *glej* Blagaj, Blag(g)ay, Žiga Anton Jožef Ursini
 Žiga Jožef Anton (Ursini) · *glej* Blagaj, Blag(g)ay, Žiga Jožef Anton (Ursini)
 Ursini–Rosenberg, Leopold Jožef · 234
 Uršič, Milena · 201, 202, 208
 Urš(ul)a · 134
 hči Ivana Saua (Ors(ol)a) · 132, 133, 134, 135, 136, 137
 Uscocchi, Uskoki · 360
 Ušeničnik, Aleš · 420, 448, 458, 463, 482
 Utinum · 166
 Utschähkhovitsch · 178

V
 Vác · 335
 Vacha, Brigitte · 198
 Vajda, Fr. · 458
 Valdemarin, Iginio · 244
 Valdoltra (Gasello) · 43, 52, 59
 Vale, Giuseppe · 314, 316, 318, 339
 Valenčič, Vlado · 17, 229, 281, 441
 Valenta
 Alojzij · 452, 454, 460
 Vojteh · 450, 453
 Valentinčič, Ignacij · 455, 457
 Valentinelli, Joseph · 306
 Valentinitsch. Helfried · 345, 347, 351
 Valkhenberg, Fridrich · 175
 Valterij
 Janeza de Valtramo, svečar (Walter(i)us candelarius de Iohanne de Waltramo) · 101, 102, 103, 104, 124
 svečar · 101
 Valvasor, Valuasor
 Carl · 172, 174
 Janez Vajkard (Johann Weichard, Weikhard) · 18, 36, 38, 39, 90, 91, 92, 95, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 148, 154, 156, 157, 159, 201, 229, 230, 231, 299, 301
 Wolfgang · 200
 ValZeschko · *glej* Češko, Valentin
 Varaw · *glej* Vora
 Varaždin · 200
 Varmo · 312
 Varnaldus · *glej* Bernard, tržaški in koprski škof
 Vasari, Giorgio · 197
 Vasič, Lud. · 459
 Vasold, Gunter · 346
 Vastianus Martini Lugnani · *glej* Boštjan Martina Lugnana
 Vatikan · 198
 Vavru, Ivan · 451, 453
 Več, Ivan · 450
 Vedernjak, Fr. · 457
 Veiter, Theodor · 421
 Veldes · 169, 280
 Velehrad · 206
 Velesovo · 310
 Velika Nedelja (Dominicum) · 310, 311, 312, 316, 342
 Velkovrh, Iv. · 460
 Velles · 349
 Vencajz, Ivan · 413, 453, 457
 Vencelj, češki kralj · 306
 Vendiger · *glej* Benečani
 Vendoglio di Varmo · 312
 Vendoy · *glej* Vendoglio di Varmo
 Venec (Benetke) · 308
 Venedig · *glej* Benetke
 Venerandus · *glej* Bernard, tržaški in koprski škof
 Venerij, prezbitar (Venerius presbiter) · 101, 102, 103, 104, 107, 108, 109, 114, 124
 Veneta, terra · *glej* Benečija
 Venetae · *glej* Benečani
 Venetiae · *glej* Benetke
 Venetians · *glej* Benečani
 Veneto · *glej* Benečija
 Venezia · *glej* Benetke
 Venice · *glej* Benetke
 Venuti, Tarcisio · 312, 317, 318

- Venzone · 246
 Verbič, Jos. · 458
 Verce, Jos · 458
 Vercelli · 55
 Verdun · 484
 Vereinigte Staaten von Amerika · *glej* ZDA
 Vergilij · 54, 83
 Verhunc, Ant. · 459
 Veriant, Martinus · 166
 Vermes, Gabor · 418
 Vernik
 Alozij · 457
 Iv. · 459
 Verona · 54, 57, 63, 66
 Vertovec
 Josip · 294, 295
 Matija · 294
 Vertovino(, Rio) · 244, 246
 Vertovz, Matija · 293
 Vertterepez, Verttorepez · 11
 Andre · 11
 Jurkho · 11
 Vetero · 256
 Vetrinj · 319, 323, 324, 332, 341, 343
 Vetter
 Friedrich · 351
 Hans · 351
 Johannes · 431
 von der Lilie · 351
 Michael Weikhardt · 351
 Vevče · 32, 33
 Vibij · 54
 Vichy · 488
 Vič · 459
 Vičič, Ivan · 454
 Videc, Matko · 37
 Videm (Udine) · 33, 39, 40, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 340, 349
 Vidmar
 Iv. · 457
 Josip · 487
 Vienna · *glej* Dunaj
 Vigarello, Georges · 198
 Viktring · *glej* Vetrinj
 Viländers · 168
 Vilfan, Sergij · 11, 13, 14, 15, 16, 17, 22, 24, 26, 33, 34, 37, 41, 42, 44, 148, 221, 229, 271, 272, 275, 279, 284, 287, 358, 383, 403
 Vilhar, Ivan · 450, 454
 Viljem
 s Kozjaka · *glej* Kozjak, Viljem
 Montferratski · 330, 331
 iz Piacenze (Guillelmus de Placencia) · 190, 191
 s Pišec · 222
 Svibenski · 315
 Villach · *glej* Beljak
 Villerius, Bartholomäus · 348
 Villers · 332
 Vindiš, Iv. · 461
 Vindobona · *glej* Dunaj
 Vineuerch (Vinji vrh) · 299
 Vinji Vrh (Vineuerch) · 282, 283, 286, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 299
 Vipacco (Vipava) · 246
 Vipava (Vipacco) · 243, 244, 245, 297, 353
 Vipavska dolina (Vipacco, Val(le del)) · 243, 244, 245, 282, 294, 296, 297, 353
 Vipacco, Val(le del) (Vipavska dolina) · 246
 Virdunum · 337
 Virgo · 154
 Dolorosa · 155
 Visan(o) · *glej* Vižan
 Visconti, Viridis · 215
 Visian · *glej* Vižan
 Visiano · *glej* Višnjan
 Visignano · *glej* Višnjan
 Visinada · *glej* Vižinada
 Visoka Ostrovica · 91
 Višelnica · 275
 Višnikar, Franc · 413
 Višnja gora · 36
 Višnjan (Visiano, Visignano) · 48, 50, 59, 68
 Vital(is), Vitalus
 Bruttio · 130
 diakon (Vitalis diaconus) · 111, 124
 kanonik (Vitalus, canonicus et tesaurarius) · 108, 124
 Vitanje · 439
 Vitenec, Andrej · 451
 Vitry · 332
 Jakob · 334
 Vittikh · 178
 Vizkelety, Andras · 93
 Vižan (Visan, Visano, Visian) · 50
 Vižinada · 308, 342
 Vlalencič, Vlado · 408, 409
 Vlricus · *glej* Spanheim(i), Ulrik III.
 Vngari · *glej* Ogri
 Vnngern (Ogri) · 250

- Vocelka, Karl · 198
 Vode, Angela · 393
 Vodiz · 176, 178
 Vodnik
 Al. · 460
 Valentin · 299, 438
 Vodolrico I. di Eppenstein · *glej* Ulrich, Ulrich
 I., patriarh
 Vodopivec
 Jedrt · 85
 Peter · 15, 393, 419
 Vodušek
 Konrad · 386, 387, 388
 Matej · 453, 458
 Voje, Ignacij · 23, 73, 75
 Vojna krajina · 230, 233, 351, 364
 Vojnik · 352
 Vojska, Anton · 450, 452
 Vojvodina · 425
 Volc, Iv. · 457
 Volfing, Gerhard · 304, 306, 307
 Volksprater · 368
 Vollmann, Benedikt Konrad · 239
 Vončina
 Ivan · 453, 457
 Leon · 447, 450
 Vorarlberg · 255, *glej* Predarlška
 Vorau (Vorav, Voravium, Voraw, Vorow(e)n(si))
 · 92, 237, 238, 239, 240, 241, 242
 Voravium (Vorau) · 240
 Voraw (Vorau) · 238, 240
 Vorow(e)n(si) · *glej* Vorau
 Vošnjak · 440, 441
 Josip · 454, 463
 M. · 437
 Vovbrški · 219, 223
 Elizabeta · 216, 218
 Herman · 258
 Vovko, Andrej · 447
 Vransko · 314, 352, 443
 Vrbitsch, Stephan · 178
 Vrbnjak, Viktor · 38
 Vrbovec · 356
 Vrbsko jezero · 303
 Vrchlick, Jaroslav · 436
 Vrhovec, Blaž · 451
 Vrhovnik, Ivan · 455, 456, 457, 463
 Vrisacum · *glej* Breže
 Vrišer, Igor · 32
 Vrnivec · 244
 Vrtačnik, Ant. · 457
 Vrtorepec · 11, 29
 Vrtovec, Josip · 286, 296
 Vrtovin · 243, 244, 245, 246
 Vrtovinbach (Vrtovinski potok) · 244
 Vrtovinci · 246
 Vrtovinski potok (Vrtovinbach) · 243, 244,
 244
 Vrtovinščak, Vrtovinšček · 244, 245, 246
 Vuga, Davorin · 201
 Vurnik, Ivan · 472
 Vuzenica · 36
 Vybíral, Jindřich · 467, 470
- W**
 Waasen · 351
 Wagensperg, Wagn · 153
 Wagner
 Leopold · 381
 Otto · 467, 468, 469, 470, 478
 Wahrig, Gerhard · 300
 Waidhofen · 303
 Walchen · 238, 239
 Waldburški, Hans (točaj) · 217, 222
 Waldenberg · 262
 Waldsassen · 305
 Wales · 398
 Wallenburg · 277, 278
 Wallsee, Diemut · 218
 Walt(h)er
 Hanß Georg · 159, 165
 Johan Gregor · 164, 173, 176
 Kamniški, križnik · 316
 Walter(i)us candelarius de Iohanne de Waltra-
 mo · *glej* Valterij Janeza de Valtramo
 Waltherus dictus Vngarus · *glej* Walter Ka-
 mniški
 Wanner
 Hans Konrad · 48
 Konrad · 68
 Warnardus · *glej* Bernard, tržaški in koprski
 škof
 Warnecke, Friedrich · 228
 Wartenberg · 178
 Wascher, Rajko · 453
 Waser, Josef · 414
 Wattenbach, Wilhelm · 51, 239
 Wattenbach–Levison · 54
 Watton, Irena · 39
 Wazenberg · 163
 Weichardus de Polheim · 338, 339
 Weilha(i)mer

- Hanns · 229
Janez · 229
Weimarer · 269
Weimar–Orlamünde · 259, 260, 263
Ulrich, Ulrik II. · 259, 260, 268
Weinfurter, Stefan · 240, 241
Weiss
Norbert · 401, 403, 404, 407, 408, 409
zdravnik · 367
Weissenstain, Weisseinstein, Weißenstein,
Weizzenstain (Boštanj) · 201, 209, 257,
258, 259, 265, 266, 269
Weißensteinski · 258
Johann · 238
Weißeška
Jedrt · 215
Katarina · 216, 218, 220
Weißkrain · *glej* Bela krajina
Weister, Josip · 33
Weitwer, Christoph · 165
Weixlbergerischen · 183
Weixlburg · 150
Weizzenstain · 255, 264, *glej tudi* Weissensta-
in
Wekerle, Sandor · 420, 423, 424, 425, 426
Welf VI., vojvoda · 305
Wellenhof, Hofmann · 440
Welschen · *glej* Lahi
Weltin, Maximilian · 240, 313
Wendtschitsch, Virgilius · 170
Wenzel, Horst · 93
Werenher, brat · 315
Werihen · 243
Wernardo, Wernardus · *glej* Bernard, tržaški
in koprski škof
Wernegkh, Anna Susana · 176
Wolff · 179
Andre · 177
Werner von Egisheim (Garnier (I')Aleman) ·
325
ivanovec · 314, 316
Karl Ferdinand · 56
komtur · 310
de Marburc · 314
Wernherus de Tanne · 314
Wernick · *glej* Vrhnika
Wernnberger, Hans · 168
Wertasch, Georg · 162
Werunski, Werunsky, Emil · 244
Wessner, Marija · 461
Wester
Avguštin · 453, 458
Jos. · 458
Westeuropa · 225, *glej tudi* Evropa
Wezal · 256
Wezelo, belignski opat · 64, 65
Whitney, Smith · 36
Wichaz (Bihać) · 155
Wider, Karel · 459
Widmayer, Vojteh · 457
Wien(n) · 157, 166, 174, 187, 188, 206, 237,
238, 250, 262, *glej* Dunaj
Wiener Neustadt · *glej* Dunajsko Novo mesto
Wierttemberg · 250
Wiesflecker, Hermann · 244, 261, 263, 312,
326, 334, 336
Wiessner, Herman(n) · 258, 260, 263, 265,
271, 303
Wiesthaler, Fr. · 458
Wikard s Karlsberga · 316, 320
Wildenstein, Johann Josef · 351
Wildergrave, Wildgraf, Friedrich · *glej* Fride-
rik Silvester
Wildon(er) (Wildonski) · 313, 220
Herand · 313
Leutold · 220
Mehtilda · 216, 218
Neža · *glej* Neža Wildonska
Viljem IV. · 220
Willowit, D. · 47
Wilving · 263
Wilz, Lucas · 179
Wind, Peter · 237, 241
Windisch · 408
Anndre, weber · 408
Hanns Khutt, weber · 408
Hanns, ledrer · 408
Hanns, zymerman · 408
schuester · 408
Windischer, Fran · 390
Windischfeistritz · *glej* Slovenska Bistrica
Windischgraetz · 435, 444
Windischgraz · *glej* Slovenj Gradec
Windisch–Landsberg (Podčetrtek) · 11
Winkelbauer, Thomas · 345
Winkhl · 163
Winkler · 207
Andrej · 452, 463
Winther, grof · 53
Wipaus · 243
Wippach · *glej* Vipava

- Wippacher–Thal Wippachtal (Vipavska dolina) · 245
- Wittelsbach
Friderik · 305
Oton · 305
- Wittenberg · 350
- Witting, Johann Bapt., Baptista · 187, 262
- Wlagey · 197
- Wobitsch, Andre · 174
- Wodolricus plebanus · *glej* Ulrik, župnik
- Wojtecki, Wojtecky, Dieter · 309, 311, 312, 313, 320, 322, 327, 336
- Wokaun · 440
- Wolcherus, patriarh · *glej* Wolfger, oglejski patriarh
- Wolf · 299, 300
Diemut · 216
- Wolfcang(us) · 241
- Wolff. Sigism. a Gaisruk · 153
- Wolffratzhausen · 329
- Wolfger
(di Ellenbrechtskirchen), oglejski patriarh · 64, 312, 317, 318, 319, 320, 323, 328
ivanovec · 315
škof · *glej* Wolfger, oglejski patriarh
- Wolfram, Herwig · 345
- Wolfsgruber, Karl · 257
- Wolger, oglejski patriarh · 342
- Wolkensperg, baron Avgust · 455
- Wollauz, Barthlme · 170
- Wolschalhus · 263
- Wonisch, Othmar · 240, 241
- Woratsch, Apollonia · 178
- Worms · 319
- Wortasch, Georg · 178
- Wosio, Johan Maria · 162
- Writtber(g), Christoph · 163, 170, 171, 172
- Wudler, Marica · 461
- Würth, Ingrid · 259
- Würzburg · 201
- Wüthrich, Lucas Heinrich · 354
- Wukhoviz · 178
- Wuriäkh, Johan Baptista · 182
- Wurzbach, Constant von · 187
- Wuttalitsch, Hanß Stephan · 175
- Wutte, Martin · 278
- Y**
- Yale · 78, 92
- Ybanswalde · *glej* Eibiswald, (kraj)
- Ydria (Idrija) · 175, 178
- Ygg (Ig) · 164, 167, 176
- Yg(g)dorff (Ig) · 167, 172
- Yougoslavie · *glej* Jugoslavija
- Ysoncius (Soča) · 243
- Ystria · *glej* Istra
- Yustus
de Bona · *glej* Just de Bona
diaconus · *glej* Just diakon
- Z**
- Zabret, Fr. · 458
- Zabrezno · 275
- Zabukovje · 90
- Zadar (Jadris) · 73, 75, 322, 423
- Zängl, Johannes Jacobus · 431
- Zagorica · 275
- Zagorjan, Ivan · 453, 454
- Zagorje (Sagor) · 352
- Zagreb (Zagrabia) · 33, 35, 36, 37, 91, 156, 309, 423
- Zahn, Josef, Joseph (von) · 63, 240, 303, 310, 312, 324, 346, 347
- Zajčić, Mirko · 75
- Zajec
Alb. · 457
Avg. · 457
Ivan · 460
Rud. · 457
- Zalog · 294, 448
- Zalokar, Janez · 286, 294
- Zaman, Andrej · 297
- Zamejic
Andrej · 453
Jožef · 450
- Zamida
Matija · 453, 456
- Zarnik
Miljutin · 457
Valentin · 454, 463
- Završje · 308
- Zazer · 272
- Zbašnik, Fran · 457
- Zbure · 292, 293
- ZDA, Združene države Amerike · 25, 78, 94, 484
- Združeno kraljestvo · 398
- Zeiller(us), Martin(us) · 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 431
- Zelleritsch, Niclas · 171
- Zemlja · 159
- Zemljič, Iv. · 457

- Zerlach · 431
 Zeschko
 Franz · *glej* Češko, Franc
 Valentin · *glej* Češko, Valentin
 Zetschker · 164
 Franz · 184
 Georg · 169
 Maria Sidonia · 181
 Sidonia geborne Tättenpach · 182
 Zieglfest, Michäel · 170
 Zielinski, Herbert · 44, 48, 68
 Zierkhviz · 166
 Zierkhvizner see · 170, 171
 Zihlerl, Leonhard · 453
 Ziljani · 281
 Zimmermann · 403
 Harald · 328
 Zinzendorf · 176
 Zitta, Wolfgang · 39, 40
 Zitterer, Andrej · 451
 Zmajić, Bartol · 228
 Zoblsperg · 165
 Zöllner, Erich · 214, 222, 306, 314
 Zois, Anton · 447, 451
 Zollern, Christine Juliana · 351
 Zorec, Franc · 142
 Zorko · 297
 Fr. · 458
 Janko · 461
 Zosim · 155
 Zottman, Kar. · 457
 Zovatto, Pietro · 50, 51, 62
 Zreče · 316
 Zuber · 372
 Züsnerus, Johannes Adamus · 431
 Zupan
 Agneza · 459
 Ivan · 453
 Jakob · 281
 Jožef · 451
 Mat. · 457
 Tomo · 450, 453, 457, 463
 V. C. · 450
 Zupanc, Fr. · 457
 Zupančič
 Anton · 453, 454, 458
 France · 451
 Vilibald · 453, 458
 Vita · 459
 Zupanec, Jernej · 451, 454
 Zusner, Georgius Andreas · 431
 Çustus de Bona · *glej* Just de Bona
 Zvirče · 273
 Zvitorepec · *glej* Otorepec, Božo
 Zwettl · 306
 Zwickl, Jurij Jernej · 234
 Zwitter, Fran · 22, 311, 411
 Ž
 Žablje · 256, 263
 Žabota, Barbara · 230, 231, 233
 Žagar
 Dragotin · 450, 452
 Ivan · 460
 Žakelj
 Friderik · 458
 Miroslav · 453
 Žalec · 92, 352
 Žalna · 201
 Žaloviče · 292, 293
 Žargi, Mitja · 92
 Žebre, Al. · 457
 Želeče · 273, 275
 Železna Kapla · 258
 Železnikar
 Anton · 455
 Ivan · 463
 Železniki · 33
 Žerjov, Amalija · 461
 Žerník, Berthold Otto · 237
 Žgur, Anton · 297
 Žiče · 77, 93, 240, 322
 Židje · 408, 409
 Žiri · 273
 Žirovnica · 273
 Žitko, Salvator · 44, 52, 53
 Žitnik, Fr., Franc · 290, 458
 Žižek, Aleksander · 40
 Žižka, Jan · 378
 Žlebnik, Mihael · 431
 Žlogar, Anton · 453
 Žmavc, Jakob · 458
 Žmuc, Irena · 160, 197, 201, 209
 Žnidaršič
 Anton · 297
 Ciril · 457
 Žnidaršič Golec, Lilijana · 147
 Žontar
 Josip · 35, 274, 256, 275
 Jože · 15, 23, 35, 145, 256, 261, 271, 278,
 279
 Majda · 273, 275

Žovneški · 218, 219, 221, 223

Friderik · 218

Marjeta · 215

Žumer, Andrej · 454

Župančič, Matej · 52

Župnek, Fr. · 457

Žužek, Fr. · 456

Žužemberk · 161, 231

Žvanut

Katja · 214, 215, 217, 218, 219, 221, 223

Maja · 91, 92, 159

KAZALO AVTORJEV

doc. dr. Günther BERNHARD, Institut für Geschichte, Karl–Franzes–Universität Graz, Heinrichstr. 26/III, A–8010 Graz

dr. Matjaž BIZJAK, znanstveni sodelavec, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Znanstvenoraziskovani center SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana

Zdenka BONIN, višja arhivistka, Pokrajinski arhiv Koper, Goriška 6, 6000 Koper

doc. dr. Walter BRUNNER, dvorni svetnik, Oberbichl 205, A–8051 Graz

Nataša BUDNA KODRIČ, višja arhivistka, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni trg 27, 1000 Ljubljana

doc. dr. Darko DAROVEC, znanstveni svetnik, Znanstvenoraziskovalno središče Koper, Garibaldijeva 1, 6000 Koper

doc. dr. Boris GOLEC, znanstveni sodelavec, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana

prof. dr. Nataša GOLOB, Oddelek za umetnostno zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana

izr. prof. dr. Stane GRANDA, znanstveni svetnik, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana

prof. ddr. Igor GRDINA, znanstveni svetnik, Inštitut za kulturno zgodovino, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Novi trg 5, 1000 Ljubljana

prof. dr. Reinhard HÄRTEL, Institut für Geschichte, Karl–Franzes–Universität Graz, Heinrichstr. 26/III, A–8010 Graz

doc. dr. Eva HOLZ, znanstvena svetnica, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana

Valt JUREČIČ, Heraldica Slovenica, Beethovnova 12, 1000 Ljubljana

dr. Miha KOSI, znanstveni sodelavec, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana

prof. dr. Harald KRAHWINKLER, Institut für Geschichte, Alpen–Adria–Universität Klagenfurt, Universitätstr. 65–67, A–9020 Klagenfurt

dr. France KRESAL, znanstveni svetnik v. p., Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana

dr. Ana LAVRIČ, znanstvena svetnica, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Novi trg 4, 1000 Ljubljana

doc. dr. Katja MAHNIČ ŽVANUT, Oddelek za umetnostno zgodovino, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana

dr. Branko MARUŠIČ, znanstveni svetnik v. p., Raziskovalna postaja Nova Gorica, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Delpinova 12, 5000 Nova Gorica

doc. dr. Jelka MELIK, višja svetovalka – arhivistka, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, 1000 Ljubljana

prof. dr. Vasilij MELIK, redni profesor v. p., Cankarjeva 11, 1000 Ljubljana

prof. dr. Darja MIHELIČ, znanstvena svetnica, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana

Gregor MODER, muzejski svetovalec, Mestni muzej Ljubljana, Gosposka 15, 1000 Ljubljana

izr. prof. dr. Andrej PLETERSKI, znanstveni svetnik, Inštitut za arheologijo, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Gosposka 13, 1000 Ljubljana

dr. Miha PREINFALK, znanstveni sodelavec, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana

dr. Damjan PRELOVŠEK, znanstveni svetnik, Ministrstvo za kulturo, Direktorat za kulturno dediščino, Maistrova 10, 1000 Ljubljana

doc. dr. Andrej RAHTEN, znanstveni sodelavec, Inštitut za kulturno zgodovino ZRC SAZU, Novi trg 5, 1000 Ljubljana

doc. dr. Vinko RAJŠP, znanstveni svetnik, Slovenski znanstveni inštitut na Dunaju, Seilerstätte 2, A-1010 Wien

Drago SAMEC, višji bibliotekar, Biblioteka SAZU, Novi trg 5, 1000 Ljubljana

Miha SERUČNIK, univ. dipl. zgodovinar, Mala Loka 21, 1230 Domžale

Nataša STERGAR, bibliotekarska svetovalka v. p., knjižnica Oddelka za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana

prof. dr. Peter ŠTIH, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana

doc. dr. Janez ŠUMRADA, Ministrstvo za zunanje zadeve, Direktorat za evropske zadeve in politično bilateralno, Prešernova 25, 1000 Ljubljana

prof. dr. Ignacij VOJE, redni profesor v. p., Pražakova 14, 1000 Ljubljana

doc. dr. Andrej VOVKO, znanstveni svetnik, Inštitut za kulturno zgodovino, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Novi trg 5, 1000 Ljubljana

Barbara ŽABOTA, arhivistka pripravnica, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni trg 27, 1000 Ljubljana

mag. Irena ŽMUC, muzejska svetovalka, Mestni muzej Ljubljana, Gosposka 15, 1000 Ljubljana

prof. dr. Jože ŽONTAR, redni profesor v. p., Zoisova 13, 4000 Kranj